

S. 721.

ANNALES

ACADEMIÆ GANDAVENSIS,

MDCCCXXV - MDCCCXXVI.

S. 721.

ANNALES

ACADEMIÆ GANDAVENSIS,

A DIE

IV OCTOBRIS M. DCCC. XXV.

USQUE AD FINEM ANNI ACADEMICI,

JACOBO LUDOVICO KESTELOOT,

RECTORE MAGNIFICO,

ET

GUILIELMO LEONARDO MAHNE,

SENATUS GRAPHIARIO.

GANDAVI,

APUD P. F. DE GOESIN-VERHAEGHE, ACADEMIÆ TYPOGRAPHUM.

1829.

ANNALS

ACADEMIE GANDAVENSIS

17 OCTOBRE 1882

INDEX

EORUM, QUÆ HOC ANNALIUM VOLUMINE CONTINENTUR.

---

1. Nomina Professorum et Lectorum Academicorum.
2. Programmata Lectionum in Academia Gandavensi habitatum.
3. Acta in Senatu.
4. Programma Certaminis Literarii a^o M.DCCC.XXVI. indicti.
5. Series Dissertationum Inauguralium publice defensarum.
6. Redevoering uitgesproken bij de inwijding van het Academisch Paleis, door J. L. KESTELOOT. — J. L. KESTELOOT, *Rectoris Academici*, Sermo Academicus.
7. JOANNIS RUDOLPHI THORBECKE Oratio.
8. JOANNIS LEMAIRE Oratio.
9. CORN. ADR. BERGSMA Redevoering.
10. Commentatio CAROLI F. A. MORREN.
11. - - - - - FELICIS MINGUET.
12. - - - - - LUDOVICI PETRI MORTIER.
13. - - - - - PETRI CORNELII VAN DEN VELDEN.
14. - - - - - BERNARDI TEN BRINK.

INDEX

1. Thoma Professorin et Lecturae Adelheidsheim
2. Professorin Lecturae in Adelheidsheim
3. Acta in German
4. Programm C. Thoma, Lecturae Adelheidsheim
5. Sermones Thomae, Lecturae Adelheidsheim
6. Redevorträge, Thomae, Lecturae Adelheidsheim
7. Thomae, Lecturae, Sermones Adelheidsheim
8. Thomae, Lecturae, Sermones Adelheidsheim
9. Corn. Abr. Barck, Redevorträge
10. Commentatio Caroli A. Mohr
11. Thomae, Lecturae, Sermones Adelheidsheim
12. Thomae, Lecturae, Sermones Adelheidsheim
13. Thomae, Lecturae, Sermones Adelheidsheim
14. Thomae, Lecturae, Sermones Adelheidsheim

NOMINA PROFESSORUM,

QUI,

(*Inde a die IV OCT. M. DCCG. XXV. usque ad finem anni Acad. M. DCCG. XXVI. ,*)

IN ACADEMIA GANDAVENSI

DOCENDI MUNERE FUNCTI SUNT.

RECTOR MAGNIFICUS.

JACOBUS LUDOVICUS KESTELOOT.

ACADEMIÆ GRAPHIARIUS,

GUILIELMUS LEONARDUS MAHNE.

Professores :

Ordinis Medicorum.

J. L. KESTELOOT.

J. C. VAN ROTTERDAM.

F. E. VERBEECK.

J. F. KLUYSKENS, *Prof. Extraord.*

C. VAN COETSEM, *Prof. Extraord.*

Ordinis Mathematicorum et Physicorum.

J. G. GARNIER.

C. F. HAUFF.

J. G. S. VAN BREDA.

Ordinis Jurisconsultorum.

P. J. DE RYCKERE.

J. J. HAUS.

, B. F. J. WAMBEKE.

Ordinis Philosophorum et Literatorum.

G. L. MAHNE.

J. M. SCHRANT.

L. V. RAOUL.

G. W. RASSMANN, *Prof. Extraord.*

J. B. THORBECKE, *Prof. Extraord.*

Prosector Anatomicus.

J. L. BODDAERT.

SERIES LECTIONUM,

QUÆ,

Q. D. O. M. B. V.,

IN ACADEMIA GANDAVENSI

HABEBUNTUR,

A DIE IV OCTOBR. M. DCCC. XXV. USQUE AD FINEM FEBR. ANNI M. DCCC. XXVI.,

Rectore Magnifico,

JACOBO LUDOVICO KESTELOOT,

MEDICINÆ, CHIRURGICÆ ET ARTIS OBSTETRICÆ DOCTORE.

Ordo Medicorum.

J. L. KESTELOOT. *Institutiones Pathologiæ*, secundum conspectum suum: *Elementa Pathologiæ*, explicabit, diebus Lunæ, Martis et Mercurii, horâ *undecimâ*.

Therapiam generalem, Materiam medicam, et Pharmaciâ, cum Methodo concinnandi formulas medicinales, secundum Pharmacopoeam Belgicam, docebit, diebus Jovis, Veneris et Saturni, eâdem horâ.

J. C. VAN ROTTERDAM. *Praxin medicam* docebit, diebus Mercurii, Jovis et Saturni, horâ *decimâ*.

Porro in Nosocomio Academico *Institutiones clinicas* ab initio ad finem scholarum, horâ *mediâ* ante *nonam*, moderabitur, exceptis diebus Saturni.

Denique *Principia Therapeutica, Institutionibus clinicis adaptata*, in eodem Nosocomio explicabit.

F. E. VERBEECK. Diebus Lunæ, Martis, Mercurii et Jovis, horâ octavâ, *Anatomen* exponet.

Iisdem diebus, horâ tertiâ pomerid. *Physiologiam* docebit.

J. F. KLUYSKENS. *Prof. Extraord. Chirurgiæ clinicæ*, in Nosocomio Academico, diebus Lunæ, Mercurii et Veneris, horâ mediâ octavæ matutinæ vacabit.

Eâdem horâ, diebus Martis, Jovis et Saturni, *Institutiones Chirurgicas* in ædibus Academicis docebit.

Operationibus Chirurgicis in Nosocomio Academico vacabit, eisdem diebus: præterea exercitationibus Chirurgicis interesse possunt omnes Medicinæ Candidati, adeo ut singuli ad operationes Chirurgicas sub auspiciis Professoris iterandas et exequendas admittantur, diebus et horis postea pro auditorum commodo indicandis.

Artem Obstetriciam docebit diebus et horis postea indicandis.

C. VAN COETSEM. *Prof. Extraord.* Diebus Lunæ et Martis, horâ X, *Medicinam forensem et politicam* exponet.

Diebus Lunæ, Martis et Mercurii, horâ XI, de *Morbis Infantum et feminarum* speciatim aget.

Præterea *Tabularum Clinicarum* in Nosocomio faciendarum curam, sub auspiciis Cl. Prof. *Van Rotterdam*, geret.

Ordo Mathematicorum et Physicorum.

J. G. GARNIER. Diebus Jovis, Veneris et Saturni, horâ quartâ pomeridianâ, *Elementa Matheseos* explicabit; diebus Lunæ, Martis et Mercurii, horâ quartâ pomeridianâ, tradet *Geometriam descriptivam, Analysin Algebraicam Generaliorem* eamque *Geometriæ applicatam* et *Elementa Statices*; diebus Lunæ, Martis, Veneris et Saturni, horâ nonâ, *Institutiones calculi differentialis et integralis et Mechanicam theoreticam corporum solidorum et fluidorum* tractabit.

Præterea, pro Auditorum commodis, Professor suscipiet lectiones de *Astronomia physica et mathematica*.

C. F. HAUFF. Diebus Lunæ, Mercurii et Veneris, horâ undecimâ, *Physicam*; diebus vero Martis, Jovis et Saturni, eâdem horâ, *Chemiam* tractabit.

J. G. S. VAN BREDA. *Botanicam* docebit diebus Jovis, Veneris et Saturni, horâ II pomeridianâ.

Historiam Naturalem exponet die Jovis, horâ X., at diebus Veneris et Saturni, horâ III.

Ordo Jurisconsultorum.

P. J. DE RYCKERE. *Institutiones Juris Civilis* tradet, diebus Mercurii, Jovis, Veneris et Saturni, horâ *undecimâ*.

Pandectas interpretabitur, diebus Mercurii, Jovis, Veneris et Saturni, horâ *decimâ*.

J. J. HAUS. *Jus Naturæ* explicabit, diebus Jovis, Veneris et Saturni, horâ *octavâ* matutinâ, secundum librum suum: *Elementa doctrinæ juris philosophicæ sive juris naturalis*. Gandavi, 1824.

Jus Publicum et Gentium docebit, diebus Martis et Mercurii, horâ *octavâ* matutinâ.

Jus Criminale hodiernum exponet, die Lunæ, horâ *octavâ* matutinâ et *tertiâ* pomeridianâ; diebus Martis et Mercurii vero horâ *tertiâ* pomeridianâ.

Historiam et Antiquitates Juris Romani enarrabit diebus Jovis et Veneris horâ *tertiâ* pomeridianâ.

B. F. J. VAN WAMBEKE. *Juris civilis hodierni Codicem* interpretabitur, diebus Lunæ, Martis, Mercurii, Jovis, Veneris et Saturni, horâ *nonâ* matutinâ.

De *procedendi ratione in causis civilibus* prælectiones tum theoreticas, tum practicas habebit, diebus Mercurii, Jovis, Veneris et Saturni, horâ *undecimâ*.

Ordo Philosophorum et Literatorum.

G. L. MAHNE. Quotidie, horâ X et XII, scholas habebit, inque iis *Literas Latinas, Antiquitates Romanas, et Historiam doctrinarum, tam apud Græcos, quam apud Latinos, auditoribus explicabit.*

L. V. RAOUL. Horâ VIII, diebus Lunæ, Martis, Mercurii et Jovis *Historiam mediæ ævi universalem* tradet.

Eâdem horâ, diebus Veneris et Saturni, *Demosthenis orationem pro Corona* interpretabitur.

Literas Gallicas docebit diebus Veneris et Saturni, horâ mediâ ante quintam pomeridianam.

J. M. SCHRANT. *Historiam Patriæ* secundum proprium suum conspectum enarrabit, diebus Lunæ, Martis et Mercurii, horâ *octavâ* matutinâ.

Præcepta styli bene Belgici tradet, diebus Jovis, Veneris et Saturni, eâdem horâ.

Grammaticam Belgicam explicabit die Mercurii et Saturni, horâ II.

Vondelium interpretabitur horâ postea indicandâ.

Eloquentiæ exterioris exercitiis vacabit, horâ pro auditorum commodo.

G. W. RASSMANN. *Prof. Extraord.* Universe expositis Philosophiæ fundamentis, *Logicam* docebit diebus Lunæ, Martis, Jovis et Veneris, horâ IX.

Ethicam philosophicam, diebus Martis et Jovis, horâ XI.

Historiam Philosophiæ, adjunctâ explicatione hujus illiusve dialogi Platonici, tradet diebus Mercurii et Saturni horâ IX.

Præterea exercitationes *disserendi* et *disputandi* moderabitur horâ postea indicandâ.

J. R. THORBECKE. *Prof. Extraord.* Horâ IX diebus Lunæ et Martis, horâ II die Mercurii, *Historiam Europæ politicam universam* explicabit.

Exercitationes disputatorias singuli Professores in prælectionibus suis, tempore opportuno, moderabuntur.

J. L. BODDAERT. *Med. et Chirurg. Doct.* Cadaverum dissectionibus, ab ipsis Anatomes Professoris lectiones audientibus juvenibus in amphitheatro instituendis, præerit, illosque, sub moderamine Professoris, methodum secandi cadavera docebit.

Ex Mandato Rectoris,

D. XXVII Augusti

Senatús Academici Graphiarius,

M. DCCC. XXV.

F. E. VERBEECK.

Bibliotheca Academica unicuique patebit singulis diebus, ab horâ *nonâ* ad meridiem, et a *secundâ* pomeridianâ usque ad *quartam*.

SERIES LECTIONUM,

QUÆ,

Q. D. O. M. B. V.,

IN ACADEMIA GANDAVENSI

HABEBUNTUR,

AB INITIO MENSIS MARTII M. DCCC. XXVI. USQUE AD FINEM ANNI ACAD. M. DCCC. XXVI.,

Rectore Magnifico,

JACOBO LUDOVICO KESTELOOT,

MEDICINÆ, CHIRURGICÆ ET ARTIS OBSTETRICÆ DOCTORE.

Ordo Medicorum.

J. L. KESTELOOT. *Institutiones Pathologiæ*, secundum conspectum suum: *Elementa Pathologiæ*, explicabit, diebus Lunæ, Martis et Mercurii, horâ undecimâ.

Therapiam generalem, Materiam medicam, et Pharmaciâ, cum Methodo concinnandi formulas medicinales, secundum Pharmacopoeam Belgicam, docebit, diebus Jovis, Veneris et Saturni, eâdem horâ.

Diæticam docebit diebus Lunæ, Martis et Veneris, hora nonâ.

J. C. VAN ROTTERDAM. *Praxin medicam* docebit, diebus Mercurii, Jovis et Saturni, horâ decimâ.

Porro in Nosocomio Academico *Institutiones clinicas* ab initio ad finem scholarum, horâ mediâ ante nonam, moderabitur, exceptis diebus Saturni.

Denique *Principia Therapeutica, Institutionibus clinicis adaptata*, in eodem Nosocomio explicabit.

F. E. VERBEECK. Diebus Lunæ, Martis, Mercurii et Jovis, horâ *septimâ*, *Anatomen* exponet.

Iisdem diebus, horâ *quintâ* pomerid. *Physiologiam* docebit.

J. F. KLUYSKENS. *Prof. Extraord. Chirurgiæ clinicæ*, in Nosocomio Academico, diebus Lunæ, Mercurii et Veneris, horâ *septimâ* matutina vacabit.

Horâ secundâ pomeridianâ, diebus Martis, Jovis et Saturni, *Institutiones Chirurgicas* in ædibus Academicis docebit.

Artem Obstetriciam docebit diebus Lunæ et Mercurii, horâ *secundâ* pomeridianâ.

C. VAN COETSEM. *Prof. Extraord.* Diebus Lunæ et Martis, horâ X, *Medicinam forensem et politicam* exponet.

Diebus Lunæ, Martis et Mercurii, horâ XI, de *Morbis Infantum et feminarum* speciatim aget, modo legitimus auditorum numerus perpetuo adsit.

Præterea *Tabularum Clinicarum* in Nosocomio faciendarum curam, sub auspiciis Ck Prof. *Van Rotterdam*, geret.

Ordo Mathematicorum et Physicorum.

J. G. GARNIER. Diebus Jovis, Veneris et Saturni, horâ *quartâ* pomeridianâ, *Elementa Matheseos* explicabit; diebus Lunæ, Martis et Mercurii, horâ *tertiâ* pomeridianâ, tradet *Geometriam descriptivam*, *Analysin Algebraicam Generaliorem* eamque *Geometriæ applicatam* et *Elementa Statices*; iisdem diebus, horâ *quartâ*, *Astronomiam physicam* et *mathematicam*: diebus Lunæ, Martis, Veneris et Saturni, horâ *nonâ*, *Institutiones calculi differentialis et integralis* et *Mechanicam theoreticam corporum solidorum et fluidorum* tractabit.

C. F. HAUFF. Diebus Lunæ, Mercurii et Veneris, horâ *undecimâ*, *Physicam*; diebus vero Martis, Jovis et Saturni, *eâdem* horâ, *Chimiam* tractabit.

J. G. S. VAN BREDA. *Historiam Naturalem* exponet diebus Jovis, Veneris et Saturni, horâ II.

Botanicam docebit diebus Jovis, Veneris et Saturni, horâ III pomeridianâ.

Ordo Jurisconsultorum.

P. J. DE RYCKERE. *Institutiones Juris Civilis* tradet, diebus Mercurii, Jovis, Veneris et Saturni, horâ *undecimâ*.

Pandectas interpretabitur, diebus Mercurii, Jovis, Veneris et Saturni, horâ *decimâ*.

J. J. HAUS. *Jus Naturæ* explicabit, diebus Jovis, Veneris et Saturni, horâ *septimâ* matutinâ, secundum librum suum: *Elementa doctrinæ juris philosophicæ sive juris naturalis*. Gandavi, 1824.

Jus Publicum et Gentium docebit, diebus Lunæ et Martis, horâ *septimâ* matutinâ.

Jus Criminale hodiernum exponet, diebus Lunæ, Martis, Jovis et Veneris, horâ *octavâ*, Mercurii vero horâ *septimâ*.

Historiam et Antiquitates Juris Romani enarrabit diebus Mercurii et Saturni, horâ *octavâ*.

B. F. J. VAN WAMBEKE. *Juris civilis hodierni Codicem* interpretabitur, diebus Lunæ, Martis, Mercurii, Jovis, Veneris et Saturni, horâ *nonâ* matutinâ.

De *procedendi ratione in causis civilibus* prælectiones tum theoreticas, tum practicas habebit, diebus Mercurii, Jovis et Veneris, horâ *undecimâ*.

Ordo Philosophorum et Literatorum.

G. L. MAHNE. Quotidie, ab horâ X ad XII, scholas habebit, inque iis *Literas Latinas, Antiquitates Romanas, et Historiam doctrinarum, tam apud Græcos, quam apud Latinos*, auditoribus explicabit.

L. V. RAOUL. Horâ VIII, diebus Lunæ, Martis, Mercurii et Jovis *Historiam medii ævi universalem* tradet.

Eâdem horâ, diebus Veneris et Saturni, *Demosthenis orationem pro Corona* interpretabitur.

Literas Gallicas docebit diebus Veneris et Saturni, horâ mediâ ante quintam pomeridianam.

J. M. SCHRANT. *Historiam Patriæ* secundum proprium suum conspectum enarrabit, diebus Lunæ, Martis et Mercurii, horâ *septimâ* matutinâ.

Præcepta styli bene Belgici tradet, diebus Jovis et Veneris, eâdem horâ, die Saturni, horâ *septimâ*, *Vondelis tragoediam Gysbrecht van Amstel* interpretabitur.

Grammaticam Belgicam explicabit die Mercurii et Saturni, horâ II.

G. W. RASSMANN. *Prof. Extraord. Logicam* docebit diebus Lunæ, Martis, Jovis et Veneris, horâ IX.

Metaphisicam, diebus Martis, XI, et Jovis, horâ IX.

Historiam Philosophiæ, adjunctâ explicatione hujus illiusve dialogi Platonici, tradet diebus Mercurii et Saturni, horâ IX.

Præterea exercitationes *disserendi* et *disputandi* moderabitur.

J. R. THORBECKE. *Prof. Extraord.* Horâ IX diebus Lunæ et Martis, horâ III die Jovis, *Historiam Europæ politicam universam* explicabit.

Exercitationes disputatorias singuli Professores in prælectionibus suis, moderabuntur.

J. L. BODDAERT. *Med. et Chirurg. Doct.* Cadaverum dissectionibus, ab ipsis Anatomes Professoris lectiones audientibus juvenibus in amphitheatro instituendis, præerit, illosque, sub moderamine Professoris, methodum secandi cadavera docebit.

Kal. Mart. *Ex Mandato Rectoris,*
Senatús Academici Graphiarius,
M. DCCC. XXVI. G. L. MAHNE.

Bibliotheca Academica unicuique patebit singulis diebus, ab horâ *nonâ ad meridiem*, et a *secundâ pomeridianâ* usque ad *quintam*.

ACTA IN SENATU

ET

ACADEMIA,

D. III. OCTOBRIS M. DCCC. XXVI.

Quum Rector et Assessores in conventum Curatorum Academiae venissent arcessiti, horum Praeses mandabat Inspectori, ut nomina Professorum recitaret, quos Curatores secundum Cod. Acad. §° 196 futuro Rectori in annum subsequentem adjunxissent *Assessores*. Horum vero nomina fuêre.

Ex Ord. Med. J. L. KESTELOOT.

——— Jurid. P. DE RYCKERE.

——— Phil. et Lit. L. V. RAOUL.

Quo peracto, Curatores unâ cum Rectore et Assessoribus e senario Candidatorum numero *Graphiarium* Senatûs Academici elegerunt, Virum Clar. J. J. HAUS.

Deinde in Senatu Amplissimo Vir Cel. CAROLUS FRIDERICUS HAUFF, ab Augustissimo Rege *Rector Academiae* designatus, et novus graphiarius J. J. HAUS ex Cod. Acad. praescripto § 186 jusjurandum solenniter praestiterunt.

Denique vero Rector Magnificus JACOBUS LUDOVICUS KESTELOOT duas orationes deinceps habuit, alteram sermone patrio ad inaugurandum novum Academiae auditorium majus, alteram Latino sermone secundum Cod. Acad. §. 86, in qua fata Academiae sui anni enarravit, victores juvenes premiis Regiis ornavit, et successorem suum, Virum Cel. CAROLUM FRIDERICUM HAUFF publice *Rectorem Magnificum* in annum sequentem renunciavit.

PROGRAMMA

CERTAMINIS LITERARII,

RECTORE ET SENATU ACADEMIÆ GANDAVENSIS,

MENSE AUGUSTO A. M. DCCC. XXVI,

INDICTI.

EX Augustissimi Regis decreto (*d. xxv Sept. MDCCCXVI, N. 65, a § 140 ad § 148*) a Rectore et Senatu Academiae Gandavensis proponuntur omnibus Academiarum Belgicarum civibus hae quaestiones:

Ab Ordine Mathematicorum et Physicorum.

I.

Mathematica quaestio praecedentis anni repetitur, et huc redit: *Exstat quoddam in Mechanica gene-*

rale principium, ex quo petitur solutio problematum circa motum cujusvis corporum systematis : hujus principii enuntiatio, demonstratio et non-nullae applicationes requiruntur.

II.

Quaeritur formationis crystallorum theoria generalis e solidis principiis vel Mathematicis vel Physicis repetenda.

III.

Quaeritur Orchidis latifoliae descriptio botanica et anatomica.

Ab Ordine Philosophorum et Literatorum.

I.

Quaeruntur *Lesbiaca*, sive Commentatio de rebus memorabilibus insulae *Lesbi*, quae in Veterum scriptis reperiuntur, citatis ipsis fontibus, e quibus singula hausta sint.

II.

Accuratâ et succinctâ narratione exponatur, quo

jure, et quo successu *Guilielmus* Normanniae dux, cognominatus *Conquaestor*, Angliam invaserit, et quid, subactis Anglis, in eorum reipublicae formâ et institutis sub ipsius imperio immutatum fuerit.

Ab Ordine Juridico.

Stabilito fundamento, quo nituntur Compensationes (vulgo *Récompenses*), quas conjuges, inter quos legalis bonorum communio obtinet, sibi invicem indemnitatis titulo debent; exponatur Doctrina Juris Civilis Hodierni circa hanc materiam, et proponantur regulae, quae, exemplis adornatae, doceant, quomodo, communione conjugali dissolutâ, hae Compensationes in singulis casibus determinari possint ac debeant.

Ab Ordine Medicorum.

Quaeritur, quid de duplici nervorum encephalicorum ordine censendum sit, quorum alter ad sensus, alter ad motus pertinere creditur.

Commentationes, Latino tantum sermone con-

ficiendae, et aliâ, quam ipsorum auctorum, manu describendae, ante diem kal. Jun. A. M. DCCC. XXVII auctorum sumtibus, ad Academiae Actuarium mittantur. Praeterea singulis Commentationibus inscribatur lemma, cui addatur schedula obsignata, Auctorum nomina continens, inque exteriori parte eodem lemmate conspicua. Praemia vero, e Regiâ munificentia victoribus decreta, distribuentur primo die Lunae mensis Octobris A. M. DCCC. XXVII.

SERIES
DISSERTATIONUM INAUGURALIUM
PUBLICE

IN
ACADEMIA GANDAVENSI
DEFENSARUM,

Inde a die V Nov. M.DCCC.XXV usque ad diem XII Aug. M.DCCC.XXVI.

D. v Nov. MDCCCXXV, DISSERTATIO MEDICA *de Variolis*, publice defensa a CAROLO-LUDOVICO VEROUGSTRAETE, *ex Vivia Sti Eligii*, pro Doctoratu Medicinæ.

D. ix Nov. MDCCCXXV, DISSERTATIO JURIDICA *de Successionibus irregularibus, secundum Jus Civile Hodiernum*, publice defensa a CAROLO-ADOLPHO BLOCKX, *Antverpiensi*, pro Doctoratu Juris Romani et Hodierni.

D. xix Nov. MDCCCXXV, DISSERTATIO MEDICA *de Morbo scrophuloso*, publice defensa ab HENRICO-FRANCISCO DIERIKX, *ex Bassevelde*, pro Doctoratu Medicinæ.

D. iii Dec. MDCCCXXV, DISSERTATIO JURIDICA *de Compromissis arbitrariis, secundum Jus Civile Hodiernum*, publice defensa a FRANCISCO-LUDOVICO SURMONT, *ex Ingelmunster*, pro Doctoratu Juris Romani et Hodierni.

D. x Dec. MDCCCXXV, SPECIMEN JURIDICUM *de Liberis illegitimis, secundum Jus Civile Hodiernum*, publice defensum a PETRO-FRANCISCO DE SAEGHER, *ex Bottelaere*, pro Doctoratu Juris Romani et Hodierni.

D. x Dec. MDCCCXXV, DISSERTATIO MEDICO-CHIRURGICA *de Arthropace Genu*, publice defensa a FREDERICO-VINCENTIO VAN DEN BUSSCHE, *ex Beveren, prope Roularium*, pro Doctoratu Medicinæ.

D. xvii Dec. MDCCCXXV, DISSERTATIO MEDICA *de Peritonitide puerperali*, publice defensa a JOANNE-HENRICO DE MESMAECKER, *ex Steenuffel*, pro Doctoratu Medicinæ.

D. xiv Jan. MDCCCXXVI, SPECIMEN JURIDICUM *de Contrahenda emtione-venditione, secundum Jus Romanum*, publice defensum a LEONARDO DE SELLIERS, *Bruxellensi*, pro Doctoratu Juris Romani et Hodierni.

D. IV Martis MDCCCXXVI, SPECIMEN JURIDICUM *de Patria potestate, secundum Jus Hodiernum et Novissimum*, publice defensum a FRANCISCO DESCLÉE, *Valentiniano*, pro Doctoratu Juris Romani et Hodierni.

D. XXII Aprilis MDCCCXXVI, SPECIMEN JURIDICUM *de Pactis, secundum Jus Civile Romanorum*, publice defensum *magna cum laude* a GIBERTO VERZYL, *Lovaniensi*, pro Doctoratu Juris Romani et Hodierni (1).

D. VI Maji MDCCCXXVI, DISSERTATIO MEDICA *de Hepatitide acuta*, publice defensa a LEONE VERCROYSE, *ex Meulebeke*, pro Doctoratu Medicinæ.

D. XX Maji MDCCCXXVI, SPECIMEN JURIDICUM *de Subrogatione*, publice defensum a JOANNE-FRANCISCO VAN HESE, *Brugensi*, pro Doctoratu Juris Romani et Hodierni.

D. III Junii MDCCCXXVI, DISSERTATIO MEDICA *de Viri vaccini insitione, ut medio prophylactico contra variolas*, publice defensa *magna cum laude* a CAROLO VAN WAES, *ex Wynkel*, pro Doctoratu Medicinæ.

D. XVII Junii MDCCCXXVI, DISSERTATIO MEDICA *de Pneumonia chronica*, publice defensa a LUDOVICO-AUGUSTO VAN DEN BULCKE, *ex Belleghem*, pro Doctoratu Medicinæ.

D. XXIV Junii MDCCCXXVI, SPECIMEN JURIDICUM *de Hypotheca legali Uxorum in bonis Mariti, secundum Jus Hodiernum*, publice defensum a FLORIMONDO ROELS, *Brugensi*, pro Doctoratu Juris Romani et Hodierni.

D. XXIV MDCCCXXVI, SPECIMEN JURIDICUM *de Poena Mortis*, publice defensum *magna cum laude* a VICTORE SAVART, *Tornacensi*, pro Doctoratu Juris Romani et Hodierni.

D. I Julii MDCCCXXVI, SPECIMEN JURIDICUM *de Legum abrogatione*, publice defensum *magna cum laude* a WINANDO-WILHELMO SCHIERLING, *Zutphaniensi*, pro Doctoratu Juris Romani et Hodierni.

D. I Julii MDCCCXXVI, SPECIMEN MEDICUM *de Phlebitide seu Venarum Inflammatione*, publice defensum a CAROLO LELEUP, *ex Sancti Salvatoris in Hannonia*, pro Doctoratu Medicinæ.

D. I Julii MDCCCXXVI, SPECIMEN MEDICUM, *exhibens Considerationes Anatomico-Pathologicas, de diversis membranae mucosae gastro-intestinalis adspectibus*, publice defensum a VICTORE-JOANNE UYTTERHOEVEN, *Bruxellensi*, pro Doctoratu Medicinæ.

---

(1) Hæc est prima Dissertatio, quæ defensa est post Decretum Regium, *de Gradibus Academicis*, factum a d. XIV Martii A. 1826.

D. III Julii MDCCCXXVI, DISSERTATIO JURIDICA *de Portione disponibili, secundum Jus Hodiernum Gallicum et Belgicum*, publice defensa a CAROLO VAN PRAET, *Antverpiensi*, pro Doctoratu Juris Romani et Hodierni.

D. VIII Julii MDCCCXXVI, DISSERTATIO METAPHYSICO-PHYSIOLOGICA *Facultates vitales, dubio methodico praemisso, exhibens*, publice defensa magna cum laude a JOANNE DE BELIE, *ex Waesmunster*, pro Doctoratu Medicinæ.

D. XV Julii MDCCCXXVI, SPECIMEN JURIDICUM *de Effectibus mortis civilis, secundum Jus Hodiernum*, publice defensum a LUDOVICO VANDER HOFSTADT, *Brugensi*, pro Doctoratu Juris Romani et Hodierni.

D. XV Julii, DISSERTATIO JURIDICA *de Jure venandi, secundum Jus Antiquum et Hodiernum*, publice defensa ab ED. AM. FID. VAN WICHELEN, *Teneramundano*, pro Doctoratu Juris Romani et Hodierni.

D. XVIII Julii MDCCCXXVI, SPECIMEN MEDICUM *de Sympathia in genere*, publice defensum summa cum laude ab HENRICO HERDEN, *Mechliniensi*, pro Doctoratu Medicinæ.

D. XX Julii MDCCCXXVI, DISSERTATIO JURIDICA *de His, quae legitima Bonorum Communionem inter conjuges comprehenduntur*, publice defensa magna cum laude a NORBERTO-LUDOVICO HERMANS, *Antverpiensi*, pro Doctoratu Juris Romani et Hodierni.

D. XX Julii MDCCCXXVI, SPECIMEN JURIDICUM *de Actione revocatoria creditoribus concessa*, publice defensum magna cum laude a FRANCISCO CLAEYS, *Gandavensi*, pro Doctoratu Juris Romani et Hodierni.

D. XXII Julii MDCCCXXVI, SPECIMEN JURIDICUM *de Liberorum illegitimorum agnitione*, publice defensum magna cum laude a PETRO-ADOLPHO TIMMERMANS, *Bruxellensi*, pro Doctoratu Juris Romani et Hodierni.

D. XXII Julii MDCCCXXVI, DISSERTATIO MEDICA *de Cantharidum usu externo*, publice defensa magna cum laude a LUDOVICO-JOANNE BOVYN, *Eeccloniensi*, pro Doctoratu Medicinæ.

D. XXVII Julii MDCCCXXVI, DISSERTATIO JURIDICA *de Morte civili sapienter a Novo Codice Belgico abrogata*, publice defensa a JULIO DEL MARMOL, *Bruxellensi*, pro Doctoratu Juris Romani et Hodierni.

D. XXVII Julii MDCCCXXVI, SPECIMEN JURIDICUM *de Ignorantia et errore in delictis*, publice defensum summa cum laude a FERDINANDO VAN PELT, *Antverpiensi*, pro Doctoratu Juris Romani et Hodierni.

D. XXIX Julii MDCCCXXVI, DISSERTATIO JURIDICA *de Expilata haereditate, secundum Jus Romanum et Hodiernum*, publice defensa a CAROLO-FREDERICO LE BEGUE, *Gandavensi*, pro Doctoratu Juris Romani et Hodierni.

D. XXIX Julii MDCCCXXVI, DISSERTATIO MEDICA *de Salvandis Asphycticis*, publice defensa a PETRO-HENRICO GYSELYNCK, *Aldenardensi*, pro Doctoratu Medicinæ.

D. III Aug. MDCCCXXVI, SPECIMEN JURIDICUM *de Causis, ex quibus cessat imputatio delicti in poenam*, publice defensum *magna cum laude* a CAROLO WAELBROECK, *Gandensi*, pro Doctoratu Juris Romani et Hodierni.

D. III Aug. MDCCCXXVI, SPECIMEN JURIDICUM *de Juribus et officiis mutuis conjugum, secundum principia Juris Naturæ et Juris Romani*, publice defensum *magna cum laude* a JOANNE-BAPTISTA MOYSON, *Gandavensi*, pro Doctoratu Juris Romani et Hodierni.

D. V Aug. MDCCCXXVI, DISSERTATIO JURIDICA *de Tutelis*, publice defensa *magna cum laude* a FRANCISCO-BERNARDO VAN DAEL, *Antverpiensi*, pro Doctoratu Juris Romani et Hodierni.

D. V Aug. MDCCCXXVI, DISSERTATIO MEDICA *de Ascite*, publice defensa a HENRICO-LUDOVICO VANDER ESPT, *Cortracensi*, pro Doctoratu Medicinæ.

D. VIII Aug. MDCCCXXVI, DISSERTATIO MEDICA *de Passionis hystericae historia, causa, sede et tractatione*, publice defensa a JOANNE-LIVINO DE RUDDER, *Gandavensi*, pro Doctoratu Medicinæ.

D. VIII Aug. MDCCCXXVI, SPECIMEN JURIDICUM *de Conditione indebiti, secundum Jus Romanum, indicatis Juris Hodierni a Jure Romano differentiis*, publice defensum a CAROLO VAN RENYNGHE, *Poperingano*, pro Doctoratu Juris Romani et Hodierni.

D. X Aug. MDCCCXXVI, SPECIMEN JURIDICUM *de Contractibus aleatoriis, secundum Jus Hodiernum*, publice defensum a JULIO VAN PRAET, *Brugensi*, pro Doctoratu Juris Romani et Hodierni.

D. XII Aug. MDCCCXXVI, SPECIMEN JURIDICUM *de Legibus poenalibus*, publice defensum *magna cum laude* ab AUGUSTO JOOS, *Brugensi*, pro Doctoratu Juris Romani et Hodierni.

D. XII Aug. MDCCCXXVI, DISSERTATIO JURIDICA *de Divortio, secundum principia Juris Hodierni*, publice defensa a JANO WILHELMO WILLEKES, *Harlemensi*, pro Doctoratu Juris Romani et Hodierni.

REDEVOERING

UITGESPROKEN BIJ DE

INWIJDING

VAN HET

ACADEMISCH PALEIS,

DOOR

J. L. KESTELOOT,

HOOGLEERAAR IN DE GENEESKUNDIGE FAKULTEIT AAN DE HOOGESCHOOL
TE GEND,

By het nederleggen van het Rektoraat,

OP DEN 3^{den} VAN WIJNMAAND 1826.

---

*M*Et het einde van het *Akademiejaar* het *Rektoraat* moetende nederleggen, had ik, volgens de mij bij de wet voorgeschreyene verplichting, eene *Latijnsche Oratie* vervaardigd, welker onderwerp tot de *Geneeskundige vakken*, in mijne lessen behandeld, betrekking had (1).

Doch daar de *Akademische Senaat* voor de eerste maal, op den derden van *Wijnmaand*, in de nieuw gebouwde groote *Gehoorzaal*, te midden van een talrijk en aanzienelijk *Publiek* zoude plaats nemen, had ik, als jaarlijksche voorzitter, ten zelfden dage het *Rektoraat* nederleggende, tot onderwerp mijner rede gekozen de uitdrukking of uitboezeming eener dankbare hulde aan *Zijne Majesteit*, aan de *Groot Achtbare Heeren Kuratoren*, aan het *Stadsbestuur*, enz., voor de weldaden, die en de *Hoogleeraren* en de *studerende Jeugd* sedert de vestiging onzer *Hoogeschool* mogten ontvangen.

Na voorafgaand overleg met den *Wel Edelen Gestrengen Heer Burgemeester-Kurator J. van Crombrugge*, na daarop gevolgte

---

(1) De custodiendâ et amplificandâ Belgarum in re medicâ pristinâ gloria et dignitate.

beslissing van het Kollegie van Kuratoren, en gave toestemming van den Senatus Amplissimus, bij welken die zaak nog ten overvloede is behandeld geworden, werd er goed gevonden, dat ik dit gedeelte mijner Rektorale Redevoering in de landtaal zoude uitspreken; wordende, volgens art. 18 van het reglement op het hooger onderwijs, aan Kuratoren overgelaten, ten aanzien der latijnsche taal de noodige vrijstellingen te geven, zoo als dit bij dusdanige gelegenheid, onder anderen, te Leyden insgelijks heeft plaats gehad.

Het tweede gedeelte mijner af te werken taak, als uitsluitend bepaald tot de Akademie-burgers, en behelzende de lotgevallen onzer Hoogeschool gedurende het afgeloopen Akademiejaar, de aanspraken bij de prijsdeeling aan de Heeren Studenten, de overdragt van het Rektooraat aan den Hoogleeraar C. F. Hauff, enz., heb ik, na eene korte verpoozing, in dewelke de schoone muziek van de Maatschappij St. Cecilia zich liet hooren, in de latijnsche taal afgehandeld.

In dit alles heb ik, zoo veel in mijn vermogen was, duidelijkheid aan korthed gepaard, beoogd.

K.

GEND, 24 October 1826.

HOOG EDELE, GESTRENGE HEER *, DIE WELEER, UIT 'S KONINGS NAAM, EN TER
VEREERING DER WETENSCHAPPEN, DEN EERSTEN STEEN GELEGD HEBT VAN HET
AKADEMISCH PALEIS, DAT WIJ HEDEN PLEGTSTATIG MOGEN INHULDIGEN!
BESCHERM-HEER VAN HET WARE, HET GOEDE EN SCHOONE!

EDELE, GESTRENGE HEER, AAN HET HOOFD DES BESTUURS VAN OOST-VLAANDEREN
GEPLAATST! BEMINNAAR EN BEVORDERAAR ALLER NUTTIGE INRICHTINGEN!

EDELE, GROOT ACHTBARE HEEREN, HOOGST AANZIENLIJKE MANNEN, AAN WIE DE
ZORG EN HET TOEZIGT OVER DEZE HOOGESCHOLE ZIJN OPGEDRAGEN! VOOR-
STANDERS, BESCHERMERS, BEOEFENAARS DER WETENSCHAPPEN!

AANZIENLIJK MAN, WIEN HET VOEREN DER PENNE BIJ DEZELVE IS AANBEVOLEN!

SIERADEN DER WETENSCHAPPEN, DIE DERZELVER GLANS DOET SCHITTEREN! WIJD-
BEROEMDE, HOOGGELEERDE HEEREN, ZEER GEËERDE AMBTGENOOTEN!

HOOG AANZIENLIJKE HEEREN, LEDEN VAN STAATS-, KRIJGS-, STADS-, REGTS- OF
ANDER BESTUUR, DOOR GEBOORTE EN BEKWAAMHEDEN UITMUNTENDE! STEUN-
PILAREN DER MAATSCHAPPIJ EN DES VADERLANDS!

WEL EERWAARDIGE, ZEER GELEERDE MANNEN, BEDIENAARS DER GODSDIENST!

GIJ, DIE MET HET MEESTERSCHAP OF ANDERE TITELS EN GRADEN VERSIERD ZIJT!
DOORKUNDIGE MANNEN, WEL EDELE HEEREN!

(*) Z. E. de Minister A. R. FALCK, die de plegtigheid met Zijne tegenwoordigheid
verceerde.

UITGELEZEN JONGELINGEN, WELKE IN DEZEN TEMPEL DER WETENSCHAPPEN
 UWEN WIEROOK AAN DERZELVER BEOEFENING TOEZWAAIT ! HOPE DES VADER-
 LANDS, TOEKOMSTIGE STEUN DER MAATSCHAPPIJ !

GIJ, BEMINNELIJKE VROUWENSCHAAR, DIE, DOOR UWE TEGENWOORDIGHEID, DEN
 LUISTER VAN DIT FEEST VERHOOGT !

WIE GIJ VERDER ZIJN MOOGT, VAN ALLERLEI RANG EN STAAT, DIE HIER ZIJT
 ZAMENGEVLOEID ! ZEER AANZIENLIJKE, ZEER GEACHTE, ZEER GEWENSCHTE
 TOEHOORDERS !

DE plaats, welke ik dit jaar de eer heb aan de Gendsche Hoogeschool
 te bekleeden, legt mij de verplichting op, om, bij het plegtig nederleg-
 gen van het Rektooraat, eene redevoering in het openbaar uit te spreken.

Bij den dag van heden, bestemd tot deze plegtigheid, heeft zich
 eene omstandigheid gevoegd, die ons allen het hart met de levendigste
 aandoeningen moet vervullen, en deze hoogst belangrijke omstandigheid
 is dan ook de oorzaak, dat ik, alvorens over te gaan tot het jaarlijks te
 geven verslag der lotgevallen onzer Hoogeschool, het niet ongepast oor-
 deelde, de gevoelens, die mij thans bezielen, in de taal, welke wij allen
 spreken, naar vermogen uit te drukken.

Zoo is dan aller wensch vervuld ! de laatste hand gelegd aan een statig
 Akademisch gebouw, dat éénmaal een hoogstvereerende melding in de
 geschiedenis der eeuw van WILLEM DEN WELBEMINDEN zal waardig ge-
 keurd worden.

Naast den God der Vaderen, die, sedert een dertiental jaren, zijn
 behagen schept in het dierbaar Vaderland met de rijkste weldaden te
 zegenen ; naast die alwijze Voorzienigheid zijn wij al het goede, al
 het voortreffelijke aan onzen geëerbiedigden Vorst verschuldigd. Dan,
 wijden wij ook onze dankbare hulde aan zoo vele uitmuntende en echt
 Vaderlandsche mannen, welker onvermoeide en edele pogingen mogten

slagen, om in het midden van het bloeiend Vlaanderen, op zoo eene luisterrijke wijze, een' zetel van wetenschappelijke en zedelijke beschaving te plaatsen.

Het brandpunt dier beschaving, eene Hoogeschool werd dan in het kunstinnend Gend gevestigd; en na eene bijna tienjarige vestiging zien wij den dag geboren worden, op welken het grootsch Akademisch Paleis, en voornamelijk deze statige, groote gehoorzaal plegtig kan worden ingehuldigd.

Ik herhaal het: — Aller wensch is vervuld! — De Akademische Senaat heeft er zitting genomen. Eene rei van aanzienlijke mannen, — een aanminnelijke stoet des schoonen geslachts, en de studerende jongelingschap, — eene menigte beminnaren van kunsten en wetenschappen vereert ons met hunne tegenwoordigheid, en wil dit volksfeest luister bijzetten. — Op *deze* plaats, in *deze* vereenigde vergadering is mij thans de pligt opgelegd, om als eersten Rektor op te treden, en de Inwijdings-redevoering uit te spreken.

Vervuld van het gewigt dezer hoogstbelangrijke en eervolle taak, doordrongen van onderscheidene aandoeningen, die mij, als 't ware, beurtelings bemeesteren, voldoe ik niet, dan met de uiterste schroomvalligheid aan eenen last, die de maat mijner vermogens verre te boven gaat.

Dan, ééne omstandigheid bemoedigt mij eenigzins: ik spreek, *en wel uit pligt*, tot mijne land- en ambtgenooten, van welker inschikkelijkheid ik immer zoo vele doorslaande blijken heb mogen ontvangen. — Mijn vertrouwen is dan ook, met gepaste zedigheid, geheel en alléén op die goedwilligheid gevestigd. Nimmer toch vond ik mij ernstiger gedrongen, om uwe goede gezindheden mijwaarts eerbiediglijk in te roepen.

O hoe innig wenschte ik nu met de hemelsche gave van welsprekendheid bedeeld te zijn! Met vuur en kracht zou ik u al het grootsche, al het schoone afmalen, hetwelk het nu voltooid Paleis voor het bewonderend oog ten toon spreidt. — Maar, wie zal hier van mij de afschildering van een bouwkunstig meesterstuk vergen? van mij, ongewijde in het heiligdom der schoone kunsten! en wie is hij, die het voortreffelijke,

het verhevene, hier door genie aan kunst vereenigd, met woorden zou durven beschrijven, en voor den gevoelvollen bewonderaar langdradig uiteen zetten? Neen, Geëerde, *hier* zijn beschrijvingen overtollig! *hier*, waar één blik, in het ronde geworpen, genoegzaam is, om het Goddelijke, dat in den mensch woont, op te wekken; om hem, in stille bewondering als opgetogen, het ware verhevene te doen gevoelen; *hier* schiet alle woordenpraal verre te kort! — Wat verder, bij de voortgezette beschouwing van zoo veel schoons, in uw binnenste omgaat, is mij onbekend. — In mij verhoogt die beschouwing mijne aandoeningen, en wordt de zucht geboren, om, met telkens vernieuwde inspanning, mijnen eervollen en moeilijken post van Hoogleeraar meer en meer getrouwelijk te vervullen, en de gadelooze weldaden, aan onze Hoogeschool geschonken, als zoo vele prikkels te doen strekken, om in mijnen werkring al het goede te stichten, dat in mijn vermogen is, dat een regtschapen hart gebiedt. — En verplaatse ik mij, Geëerde, in die gelukkige dagen, toen de ijverigste pogingen mijner altijd hooggeachte leermeesters aan mij werden ten koste gelegd, dan zou de beschouwing van zoo veel schoons en voortreffelijks, meen ik, in mij den lust doen ontbranden, om de schoone vruchten van welbesteden tijd, om de zaden, door de leeraren zoo mild gestrooid, met de grootste zorg te kweken, om als nuttig lid der Maatschappij, als verlicht Nederlander bekend te willen worden, en op die wijze zou ik vermeenen mijne dankbaarheid op het ondubbelzinnigst aan *Vorst* en *Vaderland* uit te drukken:

Elk, die zijn aandeel slechts met dankbaarheid geniet,

Ontmoet hier 't zoetst vermaak in 't geen zijn plicht gebiedt.

S. Styl, med. doct., Lofzang ter liefde van het Vaderland, enz.

Ja, indien wij allen, ieder in zijne betrekking, deze wending aan onze erkentelijkheid geven, zoo verbeelde ik mij, dat dergelijke betuigingen den hoogstgeschatten bijval, 's Konings welgevallen, meer en meer zouden erlangen. Zóó, en niet anders wedijvere, of liever, zóó smelte de uiterlijk ten toon gespreide pracht met de innerlijke waarde, het doel onzer instelling te zamen, en de statigheid der rijzige zuilen pare zich

voor ons allen aan de eerbiedwekkende voorbeelden door de mannen van genie gegeven, welker beeldtenissen ons hier omringen.

Zoo even noemden wij de Hoogeschool een' zetel, niet alleen van wetenschappelijke, maar ook van zedelijke beschaving. Ofschoon wij niet willen ontkennen, dat wetenschappelijke beschaving kan bevorderd worden, zonder dat de zedelijke in gelijke mate toeneme, zoo meenen wij echter op goede gronden te kunnen beweren, dat de aanwinst van nuttige kundigheden, dat de invloed der wetenschappen in het algemeen, zeer krachtdadig tot zedelijke beschaving medewerkt. Ja zelfs gaan wij verder en stellen vast, dat, indien de aangewonnen kundigheden niet ten doel hebben, den adel van den mensch, als mensch te verhoogen, om het algemeen geluk van het menschedom te bewerken, alle pogingen nietig en vruchteloos moeten uitloopen, die ter bevordering van ware verlichting worden aangewend. — Wilt gij *zedelijk* beschaven? begint met *wetenschappelijk* onderrigt!

De beste leermeesteresse aller tijden, de geschiedenis, levert ons daarvan de sprekendste bewijzen. — De kundigste en verstandigste volkeren, de natiën, die de waarde van den mensch het hoogst schatteden, die natiën beseften het levendigst hunne pligten, vervulden dezelve met de getrouwste naauwgezetheid, leefden het gelukkigst: want zij leefden in rust en vrede, welke gelukkige toestand de verdere beoefening van kunsten en wetenschappen op het krachtdadigst kwam begunstigen.

Bedrieg ik mij niet, Geëerde, zoo zijn deze heilzame stelregels aan het vaderlijk bestuur van onzen geëerbiedigden Koning ook ten gidse geweest, ja blijven steeds bij voortduring hunnen weldadigen invloed uitoefenen.

Het voetspoor drukkende van zijnen onsterfelijken voorvader, Willem den Eersten, stichter van het Leidsch Athene, in zijne wijze denkwijze bevestigd door onze grootmoedige Keizerin Maria-Theresia, op het hooren van welker naam nog steeds ons de harten van dankbaarheid kloppen, gaf onze Vorst niet alleenlijk rust en vrede aan het geteisterd Vaderland, maar hij wilde meer doen: hij wilde hetzelfde bestendig gelukkig maken, en tevens het volksgeluk op wetenschappelijke en zedelijke beschaving,

op de algemeene welvaart grondvesten. Van daar die hoogstnuttige inrigtingen, welke zich in ons gelukkig Nederland van lieverlede vermengvuldigen, aller harten van erkentelijkheid doen gloeijen, ja dagelijks de hulde van vreemde natiën, als 't ware, afpersen. Wie neemt de taak op zich, die talrijke, nuttige instellingen aan te wijzen, welke wij, binnen een zoo kort tijdsbestek, hebben zien tot stand komen, of dezulke, welker doelmatigheid wij op de liberaalste wijze hebben zien uitbreiden?

Bepalen wij ons kortelijk tot de bronnen van kunsten en wetenschappen, in Vlaanderens voornaamste stad, sedert het merkwaardig tijdstip der oprigting onzer Hoogeschool geopend. Welke schitterende voordeelen aan den welberaden ijver en nooit verzadigden weetlust toegestaan! Welke talrijke wegen ter bevordering aangewezen!

De voormalige stads boekverzameling, thans bijzonder ten gebruike der Leden van de Hoogeschool bestemd, bevat een getal van ruim vijftig duizend boekdeelen.

Een keurige schat van niet minder dan zes duizend penningen, benevens een rijke voorraad van Vlaamsche oudheden, dienen om der aloude geschiedenis het helderst licht bij te zetten.

Niet minder uitgebreid en welgekozen zijn de kabinetten van *Natuur-, Schei-, Sterre-, Ontleed en Heelkundige* werktuigen, die dagelijks dienen, om de voornaamste leerstellingen te toetsen, en de nuttigste uitvindingen door dadelijke proeven te bevestigen.

De voortreffelijke kruidtuin, welke onder de rijkste van Europa eene eervolle plaats bekleedt, rekent reeds twaalf honderd plant-geslachten en meer dan vijf duizend vijf honderd plantsoorten. Aan de trekkassen en oranjeriën is dit jaar de laatste hand gelegd, zoo dat voortaan hier alle uitheemsche gewassen eene welige groei- en kweekplaats vinden.

De zoo talrijke en doelmatig gerangschikte voorwerpen, tot het aanleeren der Natuurlijke Historie, boeijen ieders aandacht, nemen dagelijks in rijkdom en verfraaijing toe. Menig geschenk van vreemden grond, hetwelk in deze verzameling prijkt, danken wij aan de milde bijdragen van de aanzienlijke Heeren gebroeders *De Cock* en *Seraphijn van Caneghem*.

In de fakulteit der Geneeskunde ontbreekt thans niets meer om die

edele wetenschap ten top te voeren: een volkrijk ziekenhuis, waar wekelijks, ja dagelijks de gewigtigste krankheden, zoo wel aan het onderwijs der *Heel- en Vroedkunde*, als der eigenlijk gezegde *Geneeskunde*, worden dienstbaar gemaakt; waar de lijders, in het bijzijn van een aantal reeds gevorderde Leerlingen, volgens de doelmatigste regels der kunst worden behandeld. *Volgens de doelmatigste regels der kunst*, zeg ik, — niet naar de buitensporige ingevingen eener verhitte verbeelding, niet naar de magtspreuken eener gewaande volkomene kennis van den phijischen en zedelijken mensch, — maar volgens de gezonde rede en dikwerf herhaalde ervaring, de *twee eenige zuilen* der *Geneeskunde*, de bestendige en vaste steunpilaren der Nederlandsche Geneeskundige School, door *Boerhaave*, door *Gaubius*, door *Sandifort* op de leer van *Hippocrates*, of liever op de natuur gegrond, en door zoo vele waardige mannen op den regten prijs gesteld.

Ziet daar eene beknopte optelling der gunsten, ons, ter bevordering der nuttigste wetenschappen, zoo mild geschonken. Dit zijn de uitstekende voordeelen, die wij ontvingen sedert wij onzen *geliefden Erfprins*, den afstammeling van dat heldenhuis, welks zaak met die van Nederland steeds dezelfde was, in ons midden mogten begroeten.

Aan u zij andermaal onze dankbare hulde plegtig toegebracht, Edele Graaf *De Lens*! De onvermoeide pogingen, welke gij, met zoo veel ijver, met zoo veel naauwgezetheid hebt aangewend tot het vestigen eener Hoogeschool in deze stad, alwaar gij toen het Burgemeesterschap bekleedde; de standvastige zorgen, die gij hebt ten koste gelegd, om deze instelling bij voortduring te doen bloeijen, toen 's Vorsten vertrouwen U in werkzamer kringen bragt, dit alles stemt ons gevoel tot de levendigste erkenenis. Dit gevoel, voor deze met zoo veel vrucht bestede pogingen, staat diep in ons aller hart geprent, dit gevoel leve, zoo lang de muren van uwe geboortestad den alles verslindenden tijd zullen trotseren.

In den rei der voortreffelijke mannen, die eene eervolle plaats naast den edelen Graaf *De Lens* verdienen, en wier namen alles, wat goed en echt Vaderlandsch is, voor den geest brengen, rangschikken wij met

volle regt, de hoogachtbare Heeren, uitmakende de vereeniging van *Bezorgeren der Hoogeschool* (1). Alles, wat strekken kan, om hun Vaderland lof en eer bij te zetten, alles, wat verstandelijke en zedelijke beschaving kan bevorderen, rekenen zij tot hunne meest geliefkoosde werkzaamheden; van deze regt Vaderlandsche gezindheden hebben wij, die met hunne werkzaamheden in betrekking staan, de dagelijksche en meest overtuigende ondervinding.

Door den wijzen raad, voornamelijk der Heeren *De Lens*, *Van Toers* en *Van Hulthem*, door hunne beredeneerde voordragten aan het Hooger Bestuur medegedeeld, krachtdadiglijk ondersteund en beschermd door de Hoog Edele Heeren *Falck* en *Repelaar van Driel*, hebben wij, onder ons oog, deze waarlijk Koninklijke instelling zien ontstaan en haar volle beslag verkrijgen, ja eene hoogte bereiken, die niemand bij den aanvang zich had durven voorstellen.

Tot U wende ik mij thans, Edele Achtbare Heeren, uitmakende de stedelijke Regering, aan welker hoofd de stad Gend thans den edelen, volijverigen Heer *Van Crombrugge* mag geplaatst zien. Reeds bij den aanvang onzer instelling hebt gij U, Edele Achtbare Heeren, den regtmatigsten lof waardig gemaakt. Vergunt mij dan, ten dien aanzien, de woorden van 's Koning Minister te herhalen: « Tot aanschaffing van » het noodige, voor de verschillende vakken van onderwijs moest, vol- » gens Zijner Majesteits besluit, door de stedelijke regeringen, zoo veel » mogelijk voorzien worden. Aan haar werd bijzonderlijk opgedragen, » te zorgen voor de gebouwen, en, om ten dienste der Hoogeschool af » te staan dien voorraad van materiële subsidiën, die, als stedelijk eigen- » dom, binnen hare gemeente mogt voorhanden zijn. De stedelijke » Regering van Gend heeft in dit opzigt het meest uitgemunt. Zij heeft

---

(1) De Ridder P. C. de Coninck, naderhand tot Minister verheven.

Prins De Gavre.

Baron De Keverberg van Kessel, thans Kurator te Leuven.

Graaf De Lens.

De Heer Ign. van Toers.

» C. van Hulthem.

» N. Cornelissen, (Sekretaris Inspekteur).

» zelfs meer gedaan, dan van haar konde gevergd worden, en besloten, » ten haren koste, een groot gebouw te stichten, hetgeen evenzeer zal » moeten strekken tot het nut, als tot den luister der Hoogeschool.” Zoo sprak, in den schoot der algemeene Statenvergadering, de Hoog Edele Gestrenge Heer *Repelaar van Driel*, en op welke wijze gij uwe beloften hebt vervuld, getuige hier ter plaatse deze luisterrijke vergadering, met diepe gevoelens van eerbied en dankbaarheid bezielt.

Indien wij de voortreffelijke Vaderlandsche Jongelingen op *Leerstoelen*, in *Regt- en pleitzalen*, aan het bed van den zieken den lauwer hunner inspanning en vlijt zien plukken, — tot dien gezegenden uitslag hunner pogingen hebt gij krachtdadig medegewerkt.

De Almogende spare U allen nog vele jaren, tot sieraad van Nederland, tot steun van Vlaanderen, tot luister der schoone stad Gend, door U met zoo veel klem en trouw bestuurd.

Ware ik niet beducht, om van uwe aandacht misbruik te maken, Geëerde, het zoude mij eene aangename taak zijn, verder uit te wijden, over al het goede, alle het voortreffelijke, hetwelk Vlaanderens Hoofdstad den inwoneren oplevert, om den loopbaan der studiën te begunstigen. En inderdaad, waar vindt men in ons Nederland eene, der gezondheid meer bevorderende, luchtstreek? waar eene meer doelmatige levenswijze? waar een gezelliger omgang in beschaafde kringen? waar geschikter volksvermaken? waar bloeijen de schoone kunsten, in zusterlijke overeenstemming met de nuttigste wetenschappen, weliger? waar worden zij liefderijker beschermd en waardiger vereerd? waar is de volksnijverheid hooger gestegen? waar bestaan er nuttiger genootschappen om de Vaderlandsche taal en letteren te beoefenen, en alzoo den heiligen band der weldenkende Nederlanders steviger aan te snoeren? waar heerscht meer eendragt? waar een beter geest onder de studerende Jongelingschap? waar . . . . dan ik moet eindigen om eenen pligt te vervullen, die mij zeer na aan het harte ligt.

Aan U zij thans mijne hulde toegebracht, zeer verdienstelijke *Roelandt*! De hooop en het vertrouwen op uwe bekwaamheden, door uw en eersten, voortreffelijken leermeester en boezemvriend, onzen waardigen stadgenoot

Velleman, door het stedelijk Bestuur, door Bezorgeren der Hoogeschool, door de Hoogleeraren, door het Koninklijk Instituut gekoesterd, die hoop hebt gij vervuld, ja, gij hebt ze verre overtroffen. Ik spreek u toe uit de volheid van mijn hart: allen laten zich door eene eenige stem hooren, over uwe noeste en beredeneerde vlijt, over uwen vasten en fijnen smaak, over uw scheppend genie, in het ontwerpen en voltrekken van dit statig gebouw, dat uwen naam der onsterfelijkheid wijdt. Gij hebt, in het voortreffelijk vak der bouwkunde, de eeuw der schoone kunsten in Nederland, onder Willem den Eersten, geopend. Ik weet het, ik verontrust u, ik doe eenen stouten aanval op uwe zedigheid, dan er zijn omstandigheden, gebiedend voor mijn gevoel, en deze maken het mij tot eenen hoogst aangenamen pligt, U mijne warme gevoelens van dankbaarheid, mijne gelukwenschingen, uit aller naam, niet te onthouden. Geniet nog lange jaren de hoogachting, waarin gij bij alle beoefenaren en beminnaars van kunsten en wetenschappen, bij alle weldenkenden staat. Geniet de hoogste gunst, de volmaakste zegeningen des Allerhoogsten, de achting van den Vorst, steeds zoo mildelijk den braven en uitstekenden onderdaan beschoren. Op dezelfde plek gronds hebben wij beiden het levenlicht ontvangen. In *Nieuwpoorts* oude wallen, eerwaardig door stille burgerdeugd, door trouw aan Vorst en Vaderland beroemd, in *Nieuwpoort*, heeft onze beider wieg gestaan. Ontvang uit mijne hand, uit de hand van eenen getrouwen vriend, dit onderpand mijner gevoelens. Zij zijn dieper in mijn hart gegrift, dan op dit eermetaal. .... (1).

Dan de tijd wenkt mij, om tot het overig gedeelte der plegtigheid over te gaan. Ik eindig dus, Geëerde, met de innige bede aan den Allerhoogste, dat onze Hoogeschool, door het Goddelijk schild gedekt, voor alle gevaren moge bewaard blijven; dat zij, den statigen eik gelijk, haar weldadig lommer steeds meer en meer moge uitbreiden; zij strekke

---

(1) In dit oogenblik had Zijne Excellentie, de Ambassadeur *Falck* de goedheid, in naam

tot sieraad en steun van het lieve Vaderland; zij voldoe aan hare hooge bestemming, dat is, zij *verlichte* en *beschave*; met één woord, zij vervulle in alle opzigten de bedoeling en de verwachting van haren doorluchtigen Stichter, den grootmoedigen handhaver onzer nationale onafhankelijkheid!

*O vrijheid! groei en bloei, om voor 's Lands heil te waaken:
En gij, ó Nederland, nu zo beroemd door haar,
Bescherm haar op uw beurt voor allerlei gevaar.
Uw blijde Oranjezon schiet nu gewenschte stralen,
Die 't leven voén, en niets in zijnen groei bepaalen.
De Hemel spaarze dus, op datze, eeuw uit eeuw in,
U even vriendelijk belonke, als van 't begin.
Versterk u bovenal door wetten, recht, en reden,
Veracht den vrede nooit, kweek deugdigheid van zeden;
Verban den wellust, schuw een spoorelooze pracht;
Maar moedig kunsten aan, en schraagze naar uw magt.*

van den Redenaar, de bedoelde Medaille aan den Architect *Roelandt* uit te reiken. — Men leest op dezelve:

AULA ACAD. GANDAVI FLANDROR. EXSTRUCTA

SOLENNI DEDICATIONIS DIE

V. NONAS OCTOBR.

A. MDCCCXXVI

En op de keerzijde:

LUD. ROELANDT

URBIS ET ACAD. ARCHITECTO

JAC. LUD. KESTELOOT

IN ORD. SCIENT. MEDICAR. PROF. ORD.

H. T. RECTOR MAGN.

UT ADMIRATIONIS PVBLICAE

SIC ET PRIVATAE AMICITIAE

TESSERAM

NEOPORTANO NEOPORTANUS

OMNIUM ADPLAUSU.

D. D.

*'t Natuurlijk schoon, dat zij ontvouwen voor de zinnen,
Heeft iets, dat ons met-een de schoone Deugd doet minnen,
Een geest van orde en smaak, die 't smaakeloos gelaat
Van d'ondeugd stelt ten toon in zijn wanschapen staat.
Zo moetge, alom bemind, van Wijzen aangebeden,
Op aarde een voorbeeld zijn van 's Hemels zaligheden,
Zo lang een zonne straal het aardrijk koestren mag.
Wat zeg ik? Zo verbidde uw vreë den jongsten dag!*

S. Styl, aangeh. werk.

SERMO ACADEMICUS

DE FATIS ACADEMIÆ GANDAVENSIS

PROSPERIS ET ADVERSIS ANNI MDCCCXXV — VI.

AUDITORES HUMANISSIMI!

MUNUS, quod mihi adimplendum restat, nunc suscipiendum esse, monet temporis angustia; ad reliqua, igitur, me progredi jubet fundatoris lex regia. Atque imprimis commemorari convenit, quæ, anno magistratûs mei, Academiæ fata fuerint, eaque succincte, et pro virili enarrem, solemnemque præmiorum distributionem in me suscipiam; ut itaque mihi rectoris officia explenti, in ipsa festissima die, serenâ fronte, æquis auribus animisque adesse velitis, etiam atque etiam rogo et obtestor.

Veluti in rebus cunctis humanis, sic et etiam in Academicis bona cum malis, et vicissim, mala cum bonis commutari continuo videmus.

Ordior a tristibus, funeraque primo loco lugenda esse censeo.

Lugemus, cheu! illustrem PIERSIUM A RAVENSCHOOT, virum nobili stirpe natum, ordini equestri et Leonis Belgici equitibus adscriptum, qui Curator Academiæ meritissimus, civitatis Gandavensis consularem dignitatem gerebat maxime omnium civium suffragio atque applausu.

Quo enitebatur in bonum publicum efficiendum, quo ardebat in promovendis fructuosis institutionibus studio, regem nostrum dilectissimum reverenter adeundi causâ, Hagæ-Comitis versabatur, dum irrepente adversâ valetudine conflictatur; mox inexpectato nuncio perturbati sumus, ingravescentem, quo corripiebatur, morbum, seriis curis locum facere, humanæ naturæ irritisque optimorum medicorum conaminibus resistere, vires vitæ

opprimere, tandemque, eheu! summe infirmato corpore, sed erecto animo, fato occubuisse. Triste profecto, acerbumque funus! Quantum enim sui venerationem injecerat, testabatur, testatur et etiam nunc communis omnium luctus; fuit! . . . in quo decus cernebatur cum quadam majestate, qui cunctis officiosus erat, comis, humanus, sincerus; civis et ipsemet Patriæ, Regi augustissimo devinctissimus, ita justus et bonus, ut naturâ consultus esse videretur. In hocce, et consulis et curatoris munere multa præclare gessit. Et talem virum, in ætatis flore extinctum, lugemus cives academici; talem lugent, quotquot extant, omnis ordinis cives Gandavenses; — verum beate nunc vivit, qui in terris erat vir optimus. Utque perafflictæ viduæ, matronæ prænobili, ut consanguineis, ut amicis quam pluribus, ut maxime pauperibus quoque, sic Academiæ grata defuncti manet semperque manebit pia commemoratio.

Tres lugemus Academiæ nostræ, alumnos acerba morte nobis ereptos, alter est *Joh. Meersman*, alter *Victor Geiregat*, medicinæ studiosi, patriæ spes et parentum amor, qui lenta tabe extincti sunt.

Periit et tertius nomine *Felix*, omine vero *Infelix Hulin*, optimæ spei et indolis vir juvenis, in facultate scientiarum mathematicarum et physicarum *non sine laudibus* candidati gradum consecutus, scholis medicis jam adscriptus.

Et in eo animi acumen, acuratam studiorum rationem, diligentiamque, ad unum omnes, quotquot adsunt præceptores, quotquot numerantur cives Academici luculenter perspexerunt.

Quid addam? quas animi dotes encomiis in eo, quem amisimus, ulterius prosequar? Summamne ejus pietatem erga parentes, erga præceptores observantiam, bonitatem erga omnes officiosam, in persequendis officiis religionem et sanctitatem? . . . . . Docti patris exemplo ductus, cum artis salutiferæ studio sese dicaverat, quondam genitoris illius successor familiæque stator dudum salutabatur; verum enim vero supremo Numini aliter visum; inopinatam tristissimamque mortem, adstantibus ipsis commilitonibus, charissimus noster in undis invenit. Ingemiscens refero, sed munus jubet renovare dolorem. Quodsi mortis genus animo perpendamus, exemplar cunctis præbet, vobis, imprimis, commilitones suaviss-

simi, exemplar luctuosissimum, exemplar reformidandum!! Si vero præclaras animi dotes defuncti in memoriam revocamus, nos, ut talem alumnum imitari studeatis, ejusque in disciplinas academicas assiduitatis et diligentiae exemplo gnaviter incumbatis, vehementer cohortamur.

Debitum honorem piis ipsius manibus habuimus.

Ad res Academiae secundas et prosperas transeo.

Si PIERSIUM A RAVENSCHOOT, virum illustrem amisimus, ejusque mortem acerbè doluimus, illud imprimis lenimen adfert, quod, annuente rege nostro dilectissimo, in dignitatem consulis civitatis Gandavensis Academiaeque Curatoris suffectus sit civis meritissimus JOSEPHUS A CROMBRUGGE, vir, si quis alius, inter Flandros nostros patriæ amantissimus, non minus animo et virtute, quam prudentiâ et probato consilio præcellens.

Quæ sentio cætera libere dicerem, nisi viri eximii modestiæ esset parcendum. Quid vero plura commemorem, dum vel me silente, loquuntur aperte civium ad unum omnium suffragia, audiuntur applausus. Civium nostrorum animos in se devinctos omnes jamjam habebat, devinctos omnes diu habebit. Plurima, vir præstantissime, eaque egregia, tuæ solertiæ in bonum publicum, in Academiam specimina jam dedisti. Sororio imprimis vinculo ideo conjunxisti dignitatis et consulis et Curatoris consilia et rationes, ut a te optima quævis non solum sperare, verum et etiam expectare nobis licitum sit.

Ad lætissima, quæ Palladi nostræ, mihiq; Rectori contigerunt, alto loco repono felicem adventum gubernatoris provinciae Flandriæ orientalis, equitis VAN DOORN; cui viro excellentissimo, meo præconio longe superiori salutem dicere, novamque stationem congratulari, præsentē ipso Senatu Academico, mihi optabile munus concreditum erat. — Summâ cum benivolentia, amabili comitate nobilitatâ, Senatus Academicus acceptus fuit, et nisi nobis omnia fallunt, non solum in designato gubernatore, optimum gubernatorem, virum integerrimum, verum etiam humanissimum scientiarum fautorem, artiumque Mæcenatem feliciter nacti sumus: in eo enim luculenter apparet, quam verissime dictum sit: tum præclare cum rebus publicis agi, si vel gubernantes philosophi essent, vel philosophi ad rem publicam accederent. Hanc nobilissimam

conjunctionem, potestatis videlicet ac sapientiæ saluti censuit civitatibus docta antiquitas (1), cissentque merito tempora nostra.

Cum ordinem vestrum, collegæ conjunctissimi intueor, est profecto quod me felicem prædicare queam. Vos, ad unum omnes salvos et incolumes saluari datum est, neque unum quidem gravi morbi conflictatum fuisse lætus recorder. Vota Deo optimo maximo effundo, ut quam diutissime illibatâ sanitate continuo fruamini.

Professorum cætui, anno Academico præterito adscriptus est JOHANNES RUDOLPHUS THORBECKIUS, vir clarissimus, (quem collegam salutaverat, debitisque laudibus prosecutus est humanissimus meus antecessor); orationem habuit THORBECKIUS coram toto Senatu de disciplinarum, historico-politicarum argumento. In docentium itaque numerum receptus, professionem *Historiæ-Politiciæ* atque *Diplomaticæ* et *Statisticiæ* extraordinariam in Academia nostra capessivit (2).

Præterea in hanc musarum sedem vocati sunt Doctores JOANNES LE MAIRE et CORNELIUS ADRIANUS BERGSMA, viri clarissimi, optatissimi, alter Academiæ nostræ quondam alumnus, diligentissimus, sagacissimus, præmio apud suos condecoratus, qui in Collegio Regio Gandensi per triennium, postea vero in Athenæo Regio Tornacensi per quinquennium mathesim elementarem et superiorem, omnibus suffragantibus, docuit. Alter medicinæ doctor felicissimus, quondam Athenæi Franequerani et Academiæ Ultrajectinæ civis eximius, in Groningana, Trajectina et Leydensi Aca-
demiis victor proclamatus.

Dixit Prof. LE MAIRE de *Graphide Lineari*, nec non de *nexu Artium Mechanicarum cum liberalibus disciplinis Philosophico*.

Prof. BERGSMA, munus suum auspicatus est, habita oratione adituali, sermone patrio exarata, de *Scientiarum Chemicarum vi et efficacia in artium processum*. Horum virorum orationes inaugurales, summa cum delectatione audivimus, et, habemus quod merito gaudeamus provinciam

(1) Cicero, epist. ad Quintum fratrem I. 1 - 10.

(2) Cujus provinciæ dignitatem dudum indicaverat id. Cicero, scribens: » Est etiam Senatori » necessarium nosse rempublicam. Idque late patet, quid habeat militum, quid valeat ærario, » quos socios respublica habeat, quos amicos, quos stipendiarios, quâ quisque sit lege, conditione, » fœdere: tenere consuetudinem decernendi, nosse exempla majorum." *De leg. III*, 18.

mathematicarum et chemicarum artium processibus usualibus applicatam, collegis ingenio et exercitatione tantopere excellentibus, esse traditam. Laboribus vestris, viri æstumatissimi, benigne adspiret Numen summum, Divinum!

Civium Academicorum numerus anno Academico iterum insigniter auctus est; lectissima juvenus, liberalibus et bonis moribus imbuta prælectionibus nostris Academicis summa cum assiduitate, summo cum fructu interfuit; morumque probitatem tantam monstravit, ut nihil habeam quod laudem non mereatur.

Pergite itaque comilitones suavissimi, pergite eadem, qua cepistis via; demus operam cuncti, ut aliorum bonis exemplis excitati, dehinc summo labore ad majora enitamur.

Facilis transitus est a laudata alumnorum diligentia ad solemnem præmiorum distributionem, alteram hujus festivitatis partem.

Accedite igitur, præstantissimi juvenes, ex Regis nostri dilectissimi munificentia coronandi; juventutem laudibus bene meritis afferre in meis est deliciis; accedite! honoris vobis valvas aperiā, victoriamque omnium applausu congratulabor; vobis non solum hic dies, hi testes, hi apparatus, sed et indefessus labor et recte actorum conscientia suavissimam efficiunt dignitatem præmiumque laude cohonestant.

Quo quidem præmio ut vos singulos ornem, te, vir clarissime, qui hoc anno senatui ab actis fuisti, rogo, ut designatorum ex lege judicum de conscriptis hoc anno commentationibus sententias et coronandorum juvenum nomina promulges; vos vero præstantissimi juvenes ut singuli suo recitato nomine, huc accedatis.

Judicia Facultatum a Graphiario recitantur.

Innumera, ornatissime vir juvenis MORREN, nobis in puteo latent abscondita, verum orbis universus patet doctorum investigationibus; tu viam regiam secutus es. Pergas ut incepisti, non amplius impedimento sunt litterarum universitates quominus novæ veritates in aprium preferantur et inveterati errores exterminentur. Acquisitam famam et gloriam tibi impense gratulor.

In te pariter quadrat ornatissime MAZURE quod commilitoni MORREN prædicavi; accipe testimonium: sic gloria novum calcar habebit. Tibi honorem Academiæ Leodiensis alumno, quondam nostro eximio, ex animo gratulor.

Specimen tuæ solertiæ et eruditionis jam dedisti, diligentissime MINGUET, anno præterito in Academia Gröningana victor proclamatus es; alteram hanc tuam reportatam victoriam tibi, talemque alumnum Academiæ Leodiensi sincero corde gratulor. Pergas ut instituisti, ut tuum quoque nomen inter eximios jurisconsultos aliquando referatur.

Et vos pari passu, i. e. strenue et laudabiliter partes vestras egistis præstantissimi juvenes MORTIER et VAN DE VELDE; — vita sine litteris mors est. Pergatis in eadem, quam intrastis regiam viam; quod si feceritis, et facietis certo, in litteris magnum obtinebitis honorem. — Reportatam meritis vestris palmam ex animo gratulor.

Iterum coronandus accedis eruditissimi parentis, viri elegantis ingenii præstantissime fili, TEN BRINK; in te quadrat Tullii locus, nemini, vel mediocriter humanitatis participi ignotus: »sæpius ad laudem atque virtutem naturam sine doctrina, quam sine natura valuisse doctrinam; quum vero ad naturam eximiam atque illustrem accesserit ratio quædam confirmatioque doctrinæ, tum illud nescio quid præclarum ac singulare solere existere.”

Duplicem huncce honorem toto libens pectore congratulor.

Recitet nunc Graphiarius, si placeat, novum Programma in annum Academicum proximum indictum.

En, ornatissimi juvenes, nova laudum et præmiorum indicia; macte igitur estote virtute atque eruditione; *honos alit artes*; sed persuasum habeatis non alium patere gradum ad templum honoris, quam per ædem virtutis; namque (1) »parum est, indolem plane factam ad litteras sortitum esse; parum in delectu disciplinarum, naturæ ductu monituque feliciter ingenium destinasse; parum in cultu ac tractatione doctrinæ, spem

---

(1) Et hæc protuli in sermone Academico: *De præsidiis, quibus excellunt medici*; habito in scholarum mearum inauguratione, die 3 Novembris 1817.

frugis uberrimæ protulisse; si paulatim irrepente vitio, flaccessit ingenium, si subeunte ignaviâ, indoles depravatur, si dominante voluptate, natura pæne ipsa contabescit. Vestram hic operam, Adolescentes, vestros labores bene collocatos putate, si scientiæ pariter atque industriæ callidum interpellatorem aut hostem acerrimum propulsetis. Quæ sane victoria, si demum accedat ad optimam solertissimamque naturam, tanta fiet ad vestram eruditionem accessio, quantam et ab ingeniis omnium litterarum, et ab ingeniorum cultura præstanti, et ab artium disciplinis naturæ singulorum accommodatis, longe cumulatissimam expectare nos decet.”

Peractis jam solemnitatibus, superest ut munus Rectoris deponam; ut magistratum Academicum viro clarissimo tradam, qui ex Regis augustissimi decreto mihi designatus est successor. — Te itaque CAROLUM FRIDERICUM HAUFF in Facultate Scientiarum Physicarum et Mathematicarum Professore ordinarius, in proximum annum Academiæ Gandavensis Rectorem. Magnificum publice dico, pronuncio, reclame; fascis Academicos tibi committo, atque ut omnia tibi ex votis prospera et secunda cedant, vehementer opto.

Unum tandem reliquum est, A.A. H.H. nolo hunc locum relinquere priusquam gratitudinis meæ proferam significationem, priusquam tibi, summe Deus, debitas persolverim gratias pro auxilio mihi præstito. — Tibi sit semper et ubique laus omnis et honos. — Secunda conatus nostros ad amplificandum magis magisque splendorem hujus Academiæ! redeat antiqua virtus, Athenæ resurgant! Serva, Deus, Regem magnanimumque fundatorem, Patrem Patriæ dilectissimum. — Serva totam domum Regiam. — Serva nos omnes incolumes, ut omnium curarum uberrimos, imprimis Academiæ Gandavensis fructus, seris etiam nepotibus laudandos, ipsi videamus.

DIXI.

JUDICIUM FACULTATIS MEDICÆ.

Facultati Medicæ ad propositam quæstionem *tres* commentationes oblatae sunt. Prima hoc habuit lemma:

Le traitement des lésions est rationel, etc.

Quoniam hæc scriptio Gallico sermone composita erat, idcirco ejus ratio nulla haberi potuit. Nam secundum Codicis Acad. § 143 necessario requiritur, ut *Latina* sit.

Secunda hoc symbolo insignita erat:

Que les chirurgiens pratiquent avec dextérité.

Tertiæ addita erant hæc verba:

Est modus in rebus.

Harum commentationum *prior*, admodum diffuse tractata, continet multa ab argumento et consilio quæstionis nimis remota, ejusque auctor non satis accurate propositæ quæstionis sententiam intellexisse videtur. Atque licet hæc scriptio industriæ et diligentiae laudem mereatur, tamen ei præmium assignari non potuit propter ordinis defectum et sermonem inelegantem.

Posterior magis quidem methodice conscripta est, attamen nimia brevitate laborat, et potius elenchus, ad mentem auctoris ulterius explicandam compositus, quam plena et suis numeris absoluta responsio haberi debet. Quapropter hæc quoque commentatio, quamvis nonnulla merita habeat, præmio ornari ex sententiâ Facultatis item non potuit.

JUDICIUM FACULTATIS SCIENTIARUM.

Ordo Mathematico-Physicus ad quæstionem Mathematicam atque Physicam responsum non obtinuit. Ad eam autem, quæ ex Historia Naturali proposita fuerat, quæstionem, *quatuor* commentationes illi exhibitæ sunt, quarum prima inscripta erat symbolo hoc: » *Multi vocati, pauci electi.*” Tertia vero terminabatur hoc symbolo: » *Il n'est rien dans la nature,*

quelqu'objet qu'il paraisse, qui ne soit une merveille aux yeux de celui qui s'attache à le connaître." Utraque harum ab eo perfectionis gradu, qui jure meritoque desiderari posse videbatur, longe abesse jucta fuit. Secunda autem, hoc lemmate inscripta: » *Natura in minimis usque nitet.*" Non tantum desideratæ perfectioni quovis respectu multo propius accessit, sed et partem aliquam graviores fusius et curatius pertractavit, quam quarta, quæ omnium præstantissima existimata fuit, prætereaque magnus delineationum graphicarum numerus, nec non decem vitra cylindrica, quibus elegantissima et instructioni egregie inservientia præparata anatomica alcohole condita continebantur novam, eamque haud mediocrem, commendationem illi addiderunt. Quarta denique cui hoc lemma præfixum erat: » *Vermium structura scrutanda,*" omnibus reliquis palmam præcipere unanimo consensu judicata fuit, non tantum propter ipsius tractationis rationem, quæ vix cuiquam desiderio locum fecit, sed et propter illi annexam tabularum graphicarum, coloribus ad vivum illustratarum, insignem collectionem, quarum, sive præcisionem sive elegantiam spectes, tanta est perfectio, ut illæ solæ, commentationisque nullo habito respectu, vel duplici præmio dignæ æstimandæ sint.

Quæ cum ita se habeant, cumque singulis quæstionibus singula tantum præmia concessa sint, Ordo Mathematico-Physicus quartam nummo aureo, secundam vero diplomate honorare decrevit. Apertis schedulis repertus est auctor posterioris PHILIPPUS AUGUSTUS MASURE, Athenis, Medicinæ in Academia Leodiensi, nunc quidem studiosus, sed olim Academicæ nostræ alumnus, ubi gradum Candidati in arte medica obtinuit. Prioris autem CAROLUS FRANCISCUS ANTONIUS MORREN, Gandensis, in hac nostra Academia Scientiarum Physicarum et Mathematicarum Candidatus, quorum uterque auctoris provinciam ita tuitus est, ut illius jura argumentis omni dubio majoribus sibi vindicaret.

JUDICIUM FACULTATIS JURIDICÆ.

Ad quæstionem ab ordine Jurisconsultorum propositam *septem* acceptæ sunt responsiones, suis quæque inscriptionibus distinctæ.

Prima: *Le gage est un effet que l'on remet entre les mains des créanciers, etc.*

Hæc dissertatio, exhibens amplitudinem formidandi voluminis in-folio, peccat primum, defectu ordinis et claritatis: secundo, digressionibus ad rem minus pertinentibus: tertio, antiquato more et citandi leges et exponendi doctrinam legibus comprehensam: quarto, stylo semper inelegante, sæpe rustico et interdum plane barbaro: ita ut ex his et similibus indiciis Ordo Jurisconsultorum sæpe sibi visus sit legere rudem et indigestum aliquem tractatum, tempore Bartoli operose elucubratum, et recens oblivioni substractum.

Secunda: *Ut desint vires, tamen est laudanda voluntas.*

Hoc lemmate vere vaticinatus est auctor futurum de ejus dissertatione iudicium. Ubique enim, si proœmium excipias, defuerunt vires, ubique dominatur tenuitas, tam in re, quam in formâ.

Tertia: *Infirmæ quamquam nequeant subsistere vires, incipiam tamen.*

Hæc scriptiuncula nihil aliud est, quam *summarium*, plerumque elegans, sed nimis jejunum et breve.

Quarta: *Concilier le crédit le plus étendu, etc.*

Quæcunque hac commentatione comprehenduntur, sunt passim bona: hæc bona non sunt omnia, quæ comprehendi debuissent. Ne verbo quidem attingitur antiquus contractus *fiduciæ*, et generatim est principiorum expositio nimis cruda. Non tamen silentio prætereunda est præfatio, quam auctor suæ dissertationi præmisit. Hæc enim sententiarum veritate atque rerum pondere summopere commendatur, et felicissimum præbet transitum ad ipsam quæstionis materiam.

Quinta: *Doctrina de pignoribus et hypothecis est omnium gravissima.*

In hac commentatione elucet bonus ordo, stylus nitidus et simplex, sed auctor negligentius tractavit nonnullas quæstionis partes, præsertim extinctionem hypothecarum, ubi plane prætermisit discussionem quæstionum gravissimarum, huic materiæ parti intime cohærentium.

Sexta: *La sûreté sur les biens est à l'obligation ce que la sanction est à la loi.*

Apta materiæ dispositio, sapiens delectus, judicium acre et maturum, tales sunt præcipuæ qualitates, quibus dotatur hæc dissertatio. Dolendum est hæc merita sæpe obumbrari phrasibus truncatis, repetitionibusque plane superfluis, præcipue in secunda parte de divisione pignorum et hypothecarum.

Septima: *Pignore cæsarei, etc.*

Hæc dissertatio, licet ratione styli minus laudanda, sic tamen in ceteris excellit, ut unanimi ordinis suffragio habita sit præmio dignissima. Aperta vero schedula, patuit nomen FELICIS MINGUET, Buchteno-Limburgensis, Academiæ Leodiensis alumni, qui examine habito se verum hujus dissertationis auctorem esse, egregie probavit.

Quoniam vero dissertatio, cui inscriptum est lemma: *La sûreté sur les biens, etc.*, magnam doctrinæ præstantiam in suo auctore arguit, unanimi consensu Ordo Jurisconsultorum censuit, honorificam mentionem esse decernendam HIPPOLYTO VAN DE VELDE, in Academiâ Gandavensi Juris Candidato, qui se illius commentationis scriptorem esse demonstravit.

JUDICIUM FACULTATIS PHILOSOPHIÆ THEORETICÆ ATQUE LITERARUM DE DUABUS PROPOSITIS QUÆSTIONIBUS.

Ad priorem Quæstionem, Quamnam partem Belgæ in bellis sacris habuerint, et quosnam fructus ex illis perceperint, Senatûs Academici Actuario redditæ, et ab hoc deinde Facultati traditæ sunt septem responsiones:

Prima habet hanc epigraphen: *Omnis honesta æmulatio ingenia alit, et omnis labor, qui aliqua mercede compensatur, minus gravis est.*

Secundæ lemma est, *Non gloria nobis causa sedulitatis officiumque fuit.*

In præmio assignando neutrius harum responsionum ratio haberi potuit, quod utraque potius obiter factam rei descriptionem, quam accurate scriptam ipsius expositionem continere apparuit.

Tertiæ præfixa sunt verba: *Fac et spera.*

Hæc scriptio magis quidem elaborata est, quam duæ priores, nec tamen ita facta, ut præmio digna judicari potuerit. Illius auctor multas sibi proprias et a vulgaribus plane discrepantes opiniones in medium quidem attulit; verumtamen eas rerum argumentis non stabilivit, quin etiam *Heerenium*, *Regenbogium*, *Wilkenium* et alios huc usque maxime celebratos de bellis sacris scriptores nusquam refutavit: quod tamen vel maxime facere debuisset, si sua paradoxa aliis quodammodo probabilia reddere voluisset.

Quartam a reliquis distinguit hæc tessera, *Rien n'est beau que le vrai, etc.*

Quod opusculum multa diligentiae specimina continet, et utraque fere pagina declarat, ipsius auctorem multa legisse. At vero ejus oratio declamatorio stylo composita potius laudationi, quam commentationi convenit, scriptorque proprium quæstionis consilium non satis animadvertit, aut certe nimis parce tractavit.

Ordine quinta habet inscriptionem ex Humii Historia Angliæ desumptam: *There is an ultimate point of depression, etc.*

Sexta insignita est hoc Virgilio versu, *Quæ regio in terris nostri non plena laboris.*

Et denique in fronte septimæ scriptionis hæc leguntur, *Rerum cognitio quis dubitet, quin manca sit et inchoata, si in ipsis tantum factis consistat, nullâ causarum consequentiumve ratione habita.*

Hæ igitur tres postremæ commentationes inprimis dignæ visæ sunt, quæ denuo summa diligentia relegerentur et inter se compararentur, siquidem singulis scriptoribus præmia dari non possent, et singuli tamen

haberent, quo se summopere commendarent. Atque sic tandem, post accuratam singularum considerationem ac mutuam comparisonem, Professoribus placuit hæc statuere:

1°. Quod quintæ et sextæ commentationis scriptores ad præcipuum quæstionis caput, ad Belgas, animum magis adverterunt, et partes Belgarum in bellis sacris magis speciatim et copiosius tractarunt, quam auctor septimæ; idcirco hæc illis quidem cedere debet, sed cum eo tamen, ut hujus septimæ scriptionis auctor amice invitetur nomen suum profiteri, si velit ut nominatim honorifica mentio sui fiat.

2°. Quod quinta et sexta commentatio ita compositæ sunt, ut parem et æqualem laudem mereantur, siquidem in altera illarum prior, in altera verò posterior quæstionis pars egregie elaborata est; ambo illarum auctores examinabuntur secundum Cod. Acad. § 146, finitoque examine, alteri nummus aureus, sorte ductâ dabitur, alteri vero testimonium solenni formulâ conceptum exhibebitur.

Secundum hoc igitur Facultatis Judicium Actuarius per ephemerides illius septimæ commentationis scriptorem invitari curavit, ut ipsi constituto tempore, si publice innotescere vellet, suum propositum per epistolam notum faceret.

Et quum ille juvenis hoc candide fecerit, nunc ante omnia coram hac concione Facultatis nostræ nomine declaro atque affirmo, illius septimæ commentationis auctorem esse J. W. ELINK STERK, Literarum studiosum in Academiâ Lugduno-Batavâ.

Deinde vero, quum ex resignatis duobus epistoliis apparuisset, quintam commentationem huc missam fuisse a PETRO CORNELIO VAN DEN VELDEN, Philosophiæ Theoreticæ et Literarum Candidato in Academiâ Rheno-Trajectinâ, et sextam auctorem habere LUDOVICUM PETRUM MORTIER, Literarum Candidatum in hac Academiâ nostrâ; bini illi juvenes arcessiti sunt, et in examine suas partes ita egerunt, ut nullum dubium omnino remanserit, quin uterque suæ scriptionis auctor haberi deberet. Quo peracto victores sortem duxerunt, et aureus nummus LUDOVICO PETRO MORTIER, testimonium vero PETRO CORNELIO VAN DEN VELDEN contigit.

Ad quætionem de *Lucio Annaeo Seneca* ejusque in Philosophiam meritis una tantum Ordine obtigit responsio, laudabili cum diligentia nec ineleganter scripta, sed non ita tamen elaborata, ut optata nostra omni ex parte exæquaret. At vel sic tamen Ordo Philosophorum et Litteratorum huic commentationi palmam non sine jucunditatis sensu adjudicandam censuit, idque ob industriæ, claritatis, concinni ordinis, Latinitatis et aliarum virtutum egregia specimina quæ in illa scriptione reperiuntur, cujus auctor est BERNARDUS TEN BRINK, in Academiâ Groningana Juris Candidatus, qui in examine Ordini nostro plane satisfecit.

JOHANNIS RUDOLPHI THORBECKE

ORATIO

DE

**Disciplinarum Historico-Politicarum
Argumento,**

HABITA DIE IV OCTOBRIS M.DCCC.XXV.

QUUM

**PROFESSIONEM HISTORIÆ POLITICÆ ATQUE DIPLOMATICÆ ET STATISTICÆ
EXTRAORDINARIAM IN ACADEMIA GANDAVENSI SOLEMNI RITU CAPESSERET.**

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

1911

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

1911

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

PERILLUSTRES HUIUS ACADEMIÆ CURATORES!

QUI CURATORUM COLLEGIO AB ACTIS ES, VIR SPECTATISSIME!

QUARUMVIS DOCTRINARUM PROFESSORES CELEBERRIMI!

ORNATISSIMI ADOLESCENTES, SPES ACADEMIÆ, PARENTUM, PATRIÆ,
HUMANITATIS!

VOS DENIQUE, QUOTQUOT ADESTIS, CIVES, HOSPITES, CUJUSCUNQUE
LOCI, ORDINIS, DIGNITATIS, AUDITORES HONORATISSIMI!

DE historia politica verba facturo, Auditores, non facile potest amplior ornatiorque locus obtingere, quam si ei in hujus nobilissimæ civitatis luce dicendum sit. Ecquis enim est, nisi omnis experts humanitatis, qui non, in hanc urbem, vetustate et nominis gloria unam omnium celebratissimam, ingressus, tamquam ad magnificum aliquod historiæ monumentum delatus, ad ejus partes ornatumque contemplandum, id est, ad temporum memoriam recolendam, abripiatur? Quis autem conjunctam cum his locis atque spatiis memoriam temporum repetit, qui non animum expleri sibi sentiat, ac penitus perfundi, gravissimarum rerum, et ad politicam præcipue laudem insignium, recordatione? Sive enim domesticam disciplinam et jura civitatis spectemus, hæc ante ceteras antiquitus suum quoddam publicæ rei cum libertate institutum consecuta est, et diutissime statum suum tenuit, et aliis civitatibus plurimis vel in libertatem vindicandis, vel ordinandis, auctoritate sua exemploque facem

prætulit. Sive opes et facultates, civiumque frequentiam et dignitatem, omnibusque bonis et utilibus rebus liberaliter instructam vitam quæramus, hæc potentissima urbs civium fide ac virtute non minus, quam artibus ad vitæ usum necessariis faciendis, tum mercatum commerciis tantopere floruit, ut ceterarum gentium incredibilem in se admirationem pariter et invidiam concitaret. Neque tamen commissum est, ut civium animi spe et cogitatione raperentur a domo longius, vel agrorum et armorum cultus relinqueretur. Quod si vero in res foris gestas intueamur, hæc una sæpe urbs totius terræ Flandricæ ac circumjacentium regionum, tamquam communis patriæ, causam ac libertatem, a potentissimis principibus vel insidiis vel aperta vi obsessam, sustinuit, labantem erexit et confirmavit; hanc maximarum subinde nationum copiis fortissime restitisse videmus, et a clarissimis rursus regibus amicitia, foederibus, consilio, exceptam et expetitam. Hæc igitur qui tam clara lumina, tantamque præstantiam πολιτικωτάτης civitatis animo lustrarit, ita prorsus statuet, optatiorem sedem atque illustrius domicilium has præsertim disciplinas, quæ ab historia et Politica nomen habent, obtinere omnino non posse, quam ea in civitate, quæ ipsa historiæ politicæ magna pars fuit. Hic non opus est, rerum exempla longius arcessita conquirere, neque aliena studia invehit, qui, his septus mœnibus, disciplinas, de quibus dicimus, sit tractaturus, sed in ipso historiæ ac Politices velut sacrario quodam habitat, et cum temporum memoria, tamquam cum imaginibus majorum, colloquitur. Quem si locus mirifice adjuvat, cui illustria ab ævo vestigia ars politica impressit, in quo præclara videt disciplinæ suæ ornamenta nata esse et exulta, tum debilitat rursus et conturbat, cum disciplinæ gravitatem idem locus vehementer augeat, atque oratorem præsens commonefaciat, ut rei magnitudinem dicendo exæquet. Quod equidem ad me imprimis nunc cum maxime sentio pertinere, Auditores, cum sim disciplinarum historico-politicarum provinciam, optimi Regis decreto, in hac Academia suscepturus. Ut jam non amplius in loci celebritate, cui satisfieri a me nullo pacto potest, nitar, sed in vestra benevolentia omne mihi repositum perfugium sit. Hac tamen parte protinus me levare video, quæ disciplinâ, quam profitearis, laudandâ

atque hominum existimationi commendanda continetur. Quod negotium, utut in mei ingenii mediocritatem cadat, in hanc loci auctoritatem, et in vestrum spectatissimum consessum profecto non cadit. Sed quoniam in exordio statim dicendi eo appulimus, ut in medias res atque in ipsam artis politicæ vim ac theatrum incideremus, neque tamen disciplinarum, quæ ab ejus historia ducuntur, prorsus expedita et omni dubitatione immunis causa videatur, hoc mihi concedatis velim, ut iisdem vestigiis insistens, paulo fusius et distinctius, qualia et quanta ejus amplissimæ facultatis opera, cujusmodi proposita materies, quæ potestas, quæ in universi generis humani historia partes, quis rerum gestarum cursus sit, oratione declarem. Dicam igitur breviter ac simpliciter *De disciplinarum historico-politicarum argumento*. Quæso autem obtestorque vos, Auditores, ut mihi, res pulcerrimas infanti lingua persequenti, cum aures mentesque attentas, tum vero humanitatis vestræ præsidium adhibeatis.

Quandoquidem apud veteres Græcos coetus jure sociati urbibus continebantur, ab his consentaneum est, illam artem virtutemque agendi, ex qua hominem Aristoteles ζῷον πολιτικόν, animal politicum, dixit, nomen traxisse. Latius quodammodo politica sapientia apud Romanos patuit, civiumque Romanorum publicam rem complexa est. Neque tamen multum a propria nominis significatione discedentes, politicam sive civilem artem hac definitione circumscripserunt, quæ a coetu multitudinis, ejusmodi conjunctione tectorum, quam oppidum sive urbem appellabant, delubris distincta spatiisque communibus, congregato, duceretur, eodemque rediret. Talem igitur multitudinis coetum, juris consensu sociatum, populum vocaverunt; cujus constitutio, civitas, cujus res, res publica sit. Publica autem populi sive civium Romanorum res, ad spem condita imperii, a quo primum ceteras Italiæ gentes, dein magnam orbis terrarum partem suæ ditioni subjecerunt, non terminabatur domesticâ civitatis disciplinâ regendâ, sed ad vasti quoque in exterarum nationum imperii jura negotiaque pertinuit. Republicâ ad unum postea delatâ, civitate de statu suo dejectâ, publicum Romanorum jus non aliud relinquebatur, nisi quod ad hujus imperii dignitatem spectaret; quod, cum antea publici status pars fuisset, jam omnis publica res constitit. Enimvero supra hanc

ipsam civitatem, ex cujus tamquam stirpe effloruerat, se efferens, eam ad parem cum ceteris provinciis conditionem, pondere suo, depressit. Quo facto, antiqui cogitandi dicendique moris ratione habita, publica, hoc est populi, res in rem abiit imperii; quod nihilominus Romanâ urbe, velut radicibus suis, defixum tenebatur.

Ejusmodi igitur coetus, urbis ambitu jureque descriptos, ceterior etiam ætas, tamquam ex antiquitatis memoria repetitos, denuo procreavit; sed dispari ratione. Hæ enim civitates sive urbani coetus, quales in Italia medio ævo, in Flandria nostra, in Germania, suum quemdam publicum juris statum obtinuisse, et maximopere floruisse, accepimus, consociationes, notum est, fuisse ex majoris jam sive gentis, sive regni, corpore quodammodo exemptas et in angustius contractas. Neminem enim præterire opinor, omni ceteriore ætate coetuum civilium vim latius manasse, neque urbium, a quibus antiquitas civilium congregationum initia vinctionemque duxerat, domicilio ac disciplina contentam fuisse; sed primo atque præcipuo loco ad gentes, qualis consociationis non eadem est ratio, atque Romani populi, pertinuisse.

Hinc universum genus complexuris, Auditores, ita nobis dicendum videtur, historiam politicam, quam latiori sensu vocamus, tractanti propositam esse, et tamquam materiem subjectam, coetuum jure sociatorum, quos sibi gentes populosque constituuisse proditum est, rem rationemque publicam, qualis fuerit. Res autem gentis publica bipartitam explicationem habet, domesticæ disciplinæ, et rationum, quæ ei cum exteris gentibus intercedunt. In hæc duo capita historicus politicus intuebitur, ad quæ omnem rerum gestarum varietatem referat ac dirigat. Utrumque instituit, tuetur, moderatur ars politica, in cujus adeo operibus monumentisque explicandis politica historia versatur. Neque enim dubitamus, opera monumentaque artis politicæ appellare coetuum jure sociatorum fundamenta, instituta, leges, morem, rationes rei publicæ, omnemque omnino disciplinam ac formam, qua eorum stetit viguitque res publica. Quod autem ita argumentum declaramus, ita facimus, ne singulorum hominum, principum, eorumque ministrorum, aliorum, consiliis, rebus publice gestis, historiam politicam concludere videamur. Quorum quan-

tumcunque sit in publicam rem momentum, non tamen, quibus finibus eorum vita actioque civilis, iisdem etiam universa gentium historia publica terminatur. Qua in causa magnas cautelas habet, neque omni ex parte verum est, quod cum magna verisimilitudinis specie proferri a multis solet, singulos præstanti robore ingenioque viros, quousque civitatum memoriam repetere possimus, in gentium rationem publicam eo plus valuisse, quo major, longe maximæ hominum multitudinis, animis parum adhuc firmatis et excultis, reperiatur inertia, quo minor autem *ἐνεργεία*, et cum præstantissimo quoque ad perficiendam societatem conspiratio. Quid enim? Atqui eandem ob causam maximorum hominum minui necesse fuit debilitarique auctoritatem, cum in hac solitudine non invenirent, qui eorum consilia mente caperent, aut eorum propositis exsequendis virtutisque agendi opitularentur. Præclarum est illud Catonis, nec temporis unius, nec hominis, esse constitutionem rei publicæ. Huc animum advertatis velim, Auditores, quod nescio, an gravissimum sit, artem politicam non penes ipsos solos esse, qui rerum moderandarum principes habentur, ipsos autem majori cuidam causarum conjunctioni, locorum naturæ, temporum ordini, ætati, moribus, receptæ consuetudini, præsentibus, præteritis, et, quæ hinc extitit, conditioni gentium, vel invitissimos, parere. Quod a sapientissimis quibusque principibus egregie perspectum, graviterque pronuntiatum esse accepimus. Ita opera, monumentaque artis politicæ ex illustriori demum virtutis viriumque consociatione, quæ singulos quosque homines superat, redundant. Partes suas singuli gnaviter agant, vel in re præsentī oscitanter acquiescant: bona sint eorum consilia et salutifera, aut perniciosā; magnum discrimen est, neque idem eventus sequetur: at verō non in his unice momentis historia politica vertitur. Optima ingenia rem publicam capebant; igitur hac parte, quæ eorum operā circumscribitur, quamque, si eam cum universa rerum complexione conferas, sat parvā censi oportet, res publica servabitur, augebitur: pessimi contra homines consilii sint agendique principes; igitur hac parte publicam salutem in deterius vergere labefactarique necesse est: neque tamen ideo totum corpus rei publicæ illorum sapientiā vigeat, aut horum flagitiis pervertatur.

Quid autem? Singulas singulorum hominum res gestas, consilia, cupiditates, aularum arcana, machinationes, amores, odia, dolos, studia, quæ scilicet rem publicam attingunt, negligere, non curare historicum patiemur? Imo curat egregie, et magnam harum rerum rationem habet; sed ita curat, ut eas summæ rei, quam tractat, subjiat, neque iis primarias publicarum vicissitudinum causas contineri putet. Summa autem rei est status atque conditio, qua universa res publica vivit, quæque in singulorum hominum non omnino posita est iudicio ac voluntate. Alia est rei publicæ Romanæ tempore Cæsaris descriptio; alia eorum, quæ Cæsar publice fecerit, in animo habuerit, appetierit, explicatio; qui non has, quibus ad se unum omnia rapuit, potuisset tentare vias, nisi totius Romanæ rei publicæ tunc temporis conditionem et opportunitatem conspirantes sibi habuisset et adiutrices. Replicatote temporum memoriam. Num Carolus Magnus, num Guilielmus Primus, Angliæ et victor et restaurator, num Gregorius Septimus, Pontifex Maximus, num Ludovicus Sanctus, Galliæ rex, ex suo tantummodo ingenio hauserunt, quæ ad gentium rem publicam constituendam potenter pepererunt? Et si hauserunt, num exsequi, num ad eventum res perducere potuissent, nisi consentientibus et auxiliantibus his, quibuscum concurrebant, populorum statu et disciplina? Nolim ita intelligi, Auditores, quasi altæ erectæque indolis viri sui esse nequeant, neque possint ab iis novæ et inauditæ adhuc iniri condique rationes. Verum enimvero in historia politica singulorum hominum res gestas hoc uno adpectu contemplamur, ut eas, velut membra, perpetuo ad totius corporis civilis formam et conditionem, suo quidque loco, referamus. Atque ita prorsus sentio, singulos homines, quo tandem loco positos, huic temporum ordini, huic magnificæ rerum eventuumque universitati, quam historiam nominamus, tamquam particulas, implicatos illigatosque esse. Quidquid sibi quisque sit, concipiat; velit, agat, non sibi tantum obtemperat, neque est ex omni parte operis sui dominus, sed alienâ simul ipse vi trahitur; cumque magnâ aliarum causarum affluentia ita committitur, ut ex harum demum cum ejus indole industriæque contentione politicæ gentium vitæ forma ac species prodeat.

Declaratum arbitror, qua vi atque sententiâ artis politicæ opera

monumentaue dicamus, quorum theatrum ac velut officina historia politica sit. His ita disputatis affinis animadversio est, quo modo, quasque secutus leges, historicus politicus, in singulorum factorum eventuumque varietate ordinanda et componenda, versaturus sit. Qui si satis habeat, omnia, quæ ubivis gentium acciderunt, temporum, locorum, personarum tantum distincta ratione habita, percensere, hunc non video, quare politicum magis historicum, quam loquacem narratorem appellemus. Neque etiam hoc sufficiat, quæ rebus gentium publicis prospera aut adversa evenierint, tradidisse. Cujusmodi profecto intelligitur quam vaga sit atque incerta circumscriptio. Quem huic provinciæ administrandæ præesse volumus, is in rebus gestis singularibus non propter ipsas commoratur, sed hactenus, qua ratione publicum gentium statum commutarint. Arx et caput est, itinera flexusque rerum publicarum suis vestigiis tenere. Hæc autem agendi vis et efficacia, quæ hominum inter homines jure conglutinatam societatem fabricatur, præter ceteras virtutes foras spectat, ac tam late patet, ut si omnium rerum, quæ ex his initiis aptæ sunt atque nexæ, multiplicem ac diffusam varietatem persequaris, in cunctam tibi rerum ab ævo gestarum memoriam excurrendum sit. Historicum vero politicum volumus, qui hæc omnia ad suæ disciplinæ capita certaue genera, id est, ad descriptiones, formas, ornatum, rationes civitatum revocet; singularia autem facta in istos locos redigat ac disponat, quibus cursus atque vicissitudinum publici gentium status momenta partesque esse agnoscantur.

Sed quod historiam gentis politicam diximus in duplici maxime genere positam esse, domesticæ ordinationis rei publicæ, et rationum, quæ genti cum extraneis intercedunt, accuratius considerandum est. Domestica rei publicæ descriptio spectat ad imperium, leges, instituta, normas, quæ non adeo ad singulos, sed ad universos pertinent; quibus singuli cives in unam juris societatem, in unum civitatis corpus aggregantur. Igitur privati juris historiam, quod ad dignitatem rationesque privatorum inter se refertur, in suo sibi argumento consistere permittimus. Universitatis illius, qua demum efficitur, ut privati juris firma sit et communis inter omnes æquabilitas, constitutionem conformationemque volumus. Non

obscura, nec dubia res est, de qua loquimur, sed in omnium ea animis atque altissimo loco exposita. Cogitatis, Auditores, varias gravissimasque partes, quibus publicus gentis status distinctus esse solet: imperii atque legum ferendarum rationem, publicorum jurium descriptionem, judicia, jurisdictionem, magistratuum ordinem, regimen ornatumque civitatis, cum variis conjunctum publicæ potestatis munerisque gradibus, opes, facultates, vectigalia, redditus, omnemque disciplinam et consuetudinem, qua in hac, quam habitat, soli regionisque natura, universus populus vivit. Harum rerum secundum tempora institutionis, progressionis, explicationis, conversionum historiam, *politicam* historiam restricte ac proprie dicimus.

Videtis, Auditores, amplissimam atque uberrimam argumenti copiam, neque tamen illud jam genus sumus complexi, quod rationum commerciique gentium inter se explicationem habet. Atque hujus necessitudinis, adeoque externi gentium status, historiam apte et congruenter *diplomaticæ* historiæ nomine comprehendere nobis videmur. Quod quo jure faciamus, non alienum est, paucis exponere.

Diplomata jam Romani, præsertim sub Imperatoribus, omne genus chartarum sive paginarum publicarum vocabant. Hinc res diplomatica, vocabulo non vetusto, quippe a Mabillonio primum, seculo decimo septimo ad finem vergente, usurpato, refertur ad doctrinam chartarum, quarum in vitæ civilis negotiis aliquando solemnitas usus vel auctoritas fuit. Unde historiæ diplomaticæ civitatum aut regnorum ejusmodi commentationes vocari consueverunt, quæ cum perpetua libellorum publicorum pertractatione conjunctæ essent. Dein, præterito tempore relicto, rei diplomaticæ notio ad vitæ præsentis consuetudinem traduci cœpta est; ita ut intelligeretur tum doctrina negotiorum civilium literis consignatorum, tum, Gallis imprimis auctoribus, ars, negotia publica, quæ quidem scripto mandari explicarique mos est, solerter gerendi. Qui mos posteaquam, recentiori ætate, in omnia pene invaluerat, consequens fuit, ut diplomaticum appellaretur, quod ad publicorum negotiorum gestionem pertinet. Rei autem publicæ procuratione ad exteriores præsertim rationes stabiliendas inclinatâ, Diplomatica, potiore partem concomitata, ei pe-

culiariter negotiorum publicorum generi nomen adhæsit, quod in rebus rationibusque externis tuendis nititur.

Hactenus igitur nihil, quod a nominis potestate magnopere abhorreat, committere videmur, si diplomaticam historiam eam describimus, quæ ad gentium rationes inter se mutuas pertineat. Namque ea fuit populorum Europæ, (de Europa autem nunc cum maxime agimus) proxime se invicem contingentium, conditio et inter se implicatio, ut quæ ab una gente manarent foras, ad alteram continuo gentem quamdam spectarent. Unum dubitationis aliquid, et singularem prorsus speciem, habere videtur, coloniarum in dissitas orbis terrarum regiones deductio. Hoc enim negotium, cum medium quoddam sit et interjectum inter domesticas rationes et exteriores, quamquam præcipuo pondere in gentium inter se necessitudines permiscendas incubuit, ita pro diversa coloniarum, temporis progressu, cum metropoli civitate conjunctione, nunc in politicam potissimum historiam cadit, nunc in diplomaticam. At vero rationes gentium externæ non rebus tantum pace gestis placide agitantur, sed belli etiam et armorum impetu ac furoribus concutiuntur. Quorum si quis historiam itidem diplomaticam dicat, insolenter credo, vix eum audituros plurimos admodum verisimile est. Attamen ne foederum quidem singularium historia recte poterit intelligi, nisi et inter præliorum strepitus, atque in ipsam aciem et pulverem, gentes comitemur. Tantum vero abesse, mecum existimatis Auditores, ut foederum pactionumque secundum temporum ordinem interpretatione, historia mutui populorum inter se commercii absolvatur, ut foedera potius judicetis in integra demum rerum gestarum perpetuitate ac velut contextu, suum quemdam locum obtinere posse. Iisdem vero ex hac ornatissima complexione, in qua nata sunt, decerptis et avulsis, nonnisi jejuna et exilis relinquitur formularum supellex. Præterea nemo tam est in omni historia hospes, quin probe teneat, quam fluxa, quamque manca et fallax sit mutuæ gentium necessitudinis cognitio, quæ ex foederibus tantum percipitur. Gentium etiam rationes inter se sempiterno velut motu et fluctuatione agitantur, neque unquam in quadam moris vel certæ disciplinæ diuturnitate constitisse reperiuntur. Perpetuus civitatum inter se usus et pace, et bello, ex principiis atque

momentis illustrioribus, quæ in singularum ætatum tamquam arce et fastigio collocatæ fuerunt, patefaciendus, ac per omnes vicissitudines explorandus est, ut cum singularum exteriorem conditionem et facultatem, tum omnium inter se rationes assequamur. Aut multum fallor, aut hoc demum iter ingressi, poterimus fœderum, quibus populi mutuam suam consuetudinem fundare, et ad aliquam formæ stabilitatem componere pro temporibus instituerunt, vim et auctoritatem pervidere. Atque hæc sit historia diplomatica, ab aliqua argumenti sui parte ita dicta, sed cujus causa et amplitudo ex ipsa re magis, quam ex nominis potestate, cognoscenda est.

Verum ut clarius hæc politicæ diplomaticæque historiæ causa et celebritas elucescat, earumque tum discrepantia, tum nexus pateat, repetamus parumper, Auditores, temporum cursus atque itinera vestigiis suis, majoresque circuitus tamquam virgula attingamus. Quod autem intra Europam subsistimus, non eget defensione. Antiquitatem etiam, id est, Græcam et Romanam, nunc quidem mittimus; non quod necesse sit ita fieri, sed quoniam muneris, quod hodie a nobis suscipitur, officium citerioris præsertim ætatis declarationem postulat. Atque cum ætatis citerioris duæ soleant statui periodi insigniores, medii ævi et recentioris historiæ, hac quidem periodo non comprehendimus hosce postremos, quibus hodierna ætas censetur, quadraginta vel quinquaginta annos.

Primum hoc considerandum est, populos, qui se, consenescente Romanorum imperio, per Europam, unus post alterum, longo ordine effuderunt, eversoque imperio Romano, nova sibi regna fundarunt, ab una pene omnes Germanicæ gentis stirpe ortos fuisse et profectos. Quæ res cum initio morum, juris, omnisque adeo vitæ, cum publicæ, tum privatæ, magnam affinitatem, sive potius similitudinem, attulisset, expectandum proxime fuit a futuri temporis diuturnitate, quo demum pacto advenæ nationes suam unaquæque indolem essent explicaturæ et in hac locorum regionisque, in quæ migrarant, natura, in hac cum veteribus incolis, quibus erant circumfusæ, consuetudine, suum quoddam civilis rationis institutum consecuturæ. His igitur suum singulis cursum tenentibus, quid eventurum putatis, Auditores? Primaria illa nationum Eu-

ropæarum cognatione paulatim obsolescente, timendum summopere fuit, ne in diversissimas partes distraherentur, vel, una ab altera, tumultarie opprimerentur; nisi singularum, in suas res incumbentium, colligationem in sese par comitaretur publici universæ Europæ status constitutio. Ad communem vero quemdam Europæ statum publicum constituendum, nulla magnopere gens vires suas conferre poterat, quæ ante erant domesticis institutis conformandæ. Igitur politicæ coagmentationis auctoritas accessit, cunctas complexa, diffusa in omnes, non de cujusque civitatis habitu et conditione ducta, sed ab excellentioribus quibusdam causis, conspicuoque omnibus pariter loco, profecta. Quibus id effectum est, ut, cum per se nulla civitas foras prospiceret, non suâ operâ, sed alienâ, in gentium Europæarum universitatem quamdam aggregaretur. Horum autem vinculorum primum fuit, imperii Romani instauratio, et in Germaniæ regem collatio. Quod etsi diversis admodum temporibus, quam quibus antiquum Romæ steterat, velut ab inferis excitaretur, mundi tamen domino cuidam, ad quem dominatio reliqua omnis accepta referenda sit, ac supremæ jurisdictionis majestati, quæ omnes subter se habeat, gentes christianas subiecit. Hujus autem principatus vim, quamquam Imperator eam non armis factove vindicarit, nihilo tamen minus per omnem Europæ rem politicam late dominatam esse, et, per varios Imperatoriæ dignitatis casus, in seculum usque decimum quartum perdurasse, neminem fugere arbitror, nec cuiquam mirum videbitur, qui quanto major sit politicæ, semel hominum animis infixæ, persuasionis auctoritas quam armorum, ab historia didicerit. In hujus deinceps causæ societatem altera venit, universam rem Europæ publicam mox temperatura, systema feudalitatis, quod vocant. Quo cum statuatur, potestatem qualemcunque publicam in eum, penes quem illa sit, a superiori quodam domino ita esse derivatam, ut eâ tamen non vicarie, sed jure suo, utatur, nolite quærere, Auditores, quam frequens extiterit cœtum civitilium inter se principumque, tam ad pacem, quam ad bellum, juris disciplina et constrictio. Hac enim lege, quæ non unius principis ditione concludebatur, sed ab uno regno in aliud pertingebat, posteaquam varii ordines gradusque potestatis erant inducti, contexti inter se invicem et

continuati, neque ulla erat publica auctoritas derelicta, nisi quæ ex alterâ, eâque illustriori, nexa esset ac velut suspensa, omnibus gentibus hoc divinitus propositum esse videbatur, ut in unam quasi civitatis iurisque communitatem coalescerent. Cum hoc denique systemate politico concurrir, quæ illud summo loco fundaret, novoque præsidio instrueret, Hierarchia. Etenim Hierarchiæ, omnia late regna sua ditione complexæ, cum feudali descriptione ejusmodi fœdus fuit, ut totius Europæ una esset sibi que consentiens res publica Christiana. Cujus procurandæ duplex divino numine constituta esse ferebatur provincia, secularis altera, altera ecclesiastica, artissima inter se colligatæ ratione. Utramque ita administrare existimabantur, quibus a Deo hujus rei sit commissa potestas, ut totius politicæ universitatis altissime positum fundamentum is demum tueretur, qui ecclesiasticæ primario loco præset, Deique adeo ipsius in his terris personam sustineret.

Quorsum hæc? Ut intelligatur, Auditores, quæ fuit gentium medio ævo coagmentatio atque compactio, eam de universis quibusdam causis manasse, neque positam fuisse in singularum gentium peculiari consilio et prudentia. Igitur cum politici systematis partes ac velut membra essent, hac lege et conditione, ut suam quisque cœtus expressam et distinctam publici status formam adferret, in hac juris forma, qua se quisque tutum arbitrabatur, elaboranda, excolenda, ornanda, liberiores, intentionesque fuere. Atque uti in singulis gentibus res publica non adeo res erat cuncti populi, quam res diversorum coetuum, in quos populus erat discretus, ita nationum proprie inter se invicem remissius erat negotium, nec magnopere artem politicam exercebat. Coetuum conditio magis nitebatur in constantia, qua suum quisque proprium tenebat, quam in rebus foris gestis, et ejusmodi potius prudentiam desiderabat, qua se quisque, quam qua exteriora, custodiebat. Externi status præsidia atque moderatio ab ista generali sive suprema juris vinctione petebantur, quæ cunctos continebat. Sic gentium vis arsque politica, externis negotiis gerendis non multum dissipata, contractiori usa est argumento, et domi se explicuit. Jam videte, quid consequatur. Nulla ætas institutorum politicorum ac singularium status publici descriptionum tantum

tamque multiplicem proventum tulit. Quæ cum non ex ingenii conjectura inveherentur, sed a moribus, ab omni vitæ consuetudine et ratione repeterentur, eorum, quæ semel invaluerant usu, explicandorum, immutandorum, perficiendorum, naturalis quidam et constans fuit cursus. Non quasi fuerit semper in eodem universe statu permansio: maximæ deinceps secutæ sunt rerum cum temporibus conversiones, factaque est ex alia in aliam conditionem progressio. Consociationibus ineundis, suo quodam autonomiæ, quæ dicitur, jure fundandis, ac publice stabilitis, diversissimi hominum coetuumque ordines in publicæ auctoritatis communitatem veniebant, extititque infinita pene civilis vitæ distributio et varietas, atque partium inter se contentio. Omnino uniuscujusque populi medio ævo tamquam seminarium fuit, unde illius artis, quæ in vita gentis publica conformanda, suisque partibus describenda versatur, magna opera exemplaque, ad posteritatis cum memoriam tum usum, edita sunt atque propagata. Ut vere affirmare liceat, politicarum ceterioris temporis constitutionum initia ac semina omnia pene ad istam ætatem esse revocanda.

Nunc, quæso, Auditores, recentiore hanc ætatem mecum considerate. Conditione gentium politica interiori confirmata et ad stabilitatem quamdam maturitatemque formarum redacta, illius vero systematis, quod implicatas cunctas tenuerat, nervis adminiculisque debilitatis aut fractis, populi, quos jam magno numero, discrepantes maximopere inter se ac dispare, in hujus aditu ætatis caput efferre videmus, coepti sunt, propius vehementiusque inter se committi. Uniuscujusque imperii salus jam non in eo erat sita, ut constare posset semet ipso, sed reliquarum omnium rebus rationibusque erat metienda. Historico non amplius conceditur, in singulis populis consistere, sed ab uno continuo ad alterius res considerandas rapitur. Deesse protinus sentit communis principii politici gravitatem, quæ pondere suo rerum qualemcunque summam sustineat, sed ut unda pellit undam, ut fluctus fluctum volvit, sic una gens si modo consurgat aliquantum aut commoveat sese, ad ceteras omnes motum propagari. Galliâ, rege Carolo Octavo, exeunte seculo decimo quinto, expeditionibus in Italiam susceptis, signum tollente, gentes imperiaque

a rebus domi ordinandis abducuntur, ad potentiam contra auctoritatemque foris amplificandam feruntur. Quæ via, ab uno semel principe inita, ceteris gentibus omnibus, siquidem incolumes esse volebant, sequenda fuit. Igitur in Italia mox, non Italiæ, sed finitimorum regnorum, armis, pactionibus, foederibus, artificiis, contentionibus diplomaticis, causa velut in spectaculo agitur. Dein Carolo Quinto Hispaniam non tantum, Burgundiam et Belgicas provincias, sed imperium quoque Germaniæ obtinente, quocum Galliarum regi, Francisco Primo, de Europæ principatu dimicandum fuit, politicarum conflictionum nova ratio distinctius explicatur, et ad certa capita et momenta redit: ut gentium velut libræ altera lanx quantum vergere videretur ac propenderet, tantum altera elevaretur. Hunc in modum imminentibus sibi invicem prævalenti robore ac pondere regnis, modicarum virium populis, quippe in majori etiam discrimine versantibus, artificiosius cavendum sibi, atque providendæ erant viæ, quibus suam singuli integritatem libertatemque conservarent. Quamobrem eos oportuit cunctorum imperiorum consilia negotiaque publica accurate explorata habere, socios conquirere, arte, foederibus, pactis initis, prudenter vires, cum alienas tum suas, temperare. Itaque mirifice multiplicati sunt diplomatici consilii actores, partesque agendi et facultates; atque in universa re Europæ diplomatica moderanda harum minorum civitatum insignis cœpit esse opera et auctoritas. Cujus rei longe illustrissimum exemplum capere licet ex reipublicæ Batavæ historia, quæ omnino proprium illud ac peculiare, de quo dicimus, recentioris Politices ingenium quam plenissime refert. Respublica igitur Batava, quo tardior fuit in politicis institutis vitæque sociali domi perficiendis, eo ornatius et efficacius in communem populorum scenam prodiit, atque in amplissimo rationum Europæ tractandarum velut concilio domicilium suum operamque collocavit. Cumque res eo devenisset, ut nihil magnopere ab una civitate posset suscipi, quod non continuo ad se omnes pertinere arbitrarentur, nihil quidquam diplomaticæ deliberationis captum, nihil negotii actum est in Europa, cujus non particeps fuerit Batava respublica. Verum de hac republica cogitare non possumus, nisi et novæ religionis disciplinæ, quam reformationem vocant,

meminerimus, cujus in recentioris Europæ ratione politica definienda permagna vis fuit. Hæc enim, quidquid in civitatum regnorumque necessitudine ex veteris systematis compactione supererat, illud omne penitus fregit ac dispulit, populisque distinctius a se invicem divulsis, rerum, studiorum, animorum novo atque inusitato discidio inducto, plures non gentes tantum, sed gentium partes etiam, liberas ac sui juris esse docuit. Germaniam, Auditores, Britanniam, testes excitarem, si necesse haberem, coram vobis rerum exempla proferre. Venio ad novam causam, quæ in recentioris Europæ historiam politicam gravissimo momento valuit, gentiumque inter se commercia frequentavit, coloniarum insigni multitudine trans mare deductionem, conjunctas eis navales copias, et mercaturam. Coloniarum autem in longinquis regionibus possessio, quæ dissitas oras orbisque terrarum partes cum his Europæ regnis contextuit, vel ultro patet, quam efficax sit ad politica studia ex domesticis cancellis foras protrudenda. Novæ necessitudines nova sibi consilia deposcebant, tum gentium Europæ mutuas inter se rationes aliis prorsus principiis fundarunt. Navalium instructio copiarum, quibus nostrates primum, dein Britannos ceteris præstitisse constat, inusitatam adhuc politicam auctoritatem in Europam invehens, alio rursus modo gentium inter se necessitudines temperabat. Mercatura autem, ductæque ab ea civitatum regnorumque vel naturales conjunctiones vel obtrectiones, incredibile est, quam potenter politicas curas domo avocatas, in rem dispersam ac prope infinitam conjecerint; quantas nationum conflictiones dimicationesque concitarint; quam sæpe in hoc uno mercaturæ navigationisque negotio ab exteris vindicando summa rei publicæ posita fuerit.

Si quis vero ita nobis occurrendum existimet, ut dicat, hoc ipsum coloniarum, navigandi, mercaturæ studium ab unaquaque gente domesticæ salutis causa et susceptum et ad tantum fastigium evectum esse, id ipsum haud scio, nonne magno argumento esse debeat ejus in externis rebus occupatæ et quasi foris excubantis Politices. Scilicet interioris rei publicæ administrandæ duo imprimis statuebantur capita et extrema, numeratæ pecuniæ aucti redditus, et exercitus ad pugnandum perpetuo parati alendi sustentandique cura. Quorum alterum, cum ad imperii

fines dignitatemque ab exteris defendendam sive amplificandam spectet, cum hac, quam diximus, publicarum rerum conditione conjunctissimum est, neque alios explicatus habet. Pecuniæ vero numeratæ, quæ publice comparari optime posse videbatur coloniis conquirendis et ad quæstum referendis, mercaturâ operumque manu et arte factorum negotio promovendis, qui tandem usus fuit, qualis causa, cur tantopere expetere-tur? Quod quidem studium omni huic ætati, quæ recentior vocatur, commune fuit; sed ut certa habeamus spatia, in quibus pedem figamus, animum appellatis, Auditores, ad Ludovici Decimi Quarti, Galliæ regis, ævum, ceteris, ut commemorari solet, ornatius et illustrius, sive quæ proxime hæc hodierna tempora antecessit, Friderici Secundi, Borussia principis, in quo summa hujus periodi civilis prudentia facultasque eluxit, ætatem vobis ante oculos proponite. Quid igitur? Pecuniam communem esse rerum mensuram ac normam, omnibus erat persuasum. Itaque si auri modo copia adsit, qua utaris, si velis, omni usui publico prospectum esse. Hoc loco in memoriam vobis revocate, eorum principum, quos quidem sapientissimos politicos posteritas agnovit, in toto hoc seculorum decursu neminem ubivis gentium fuisse, qui thesaurum ita in domesticos publicæ rei usus impenderet, quin majorem partem imperii dignitati foris tuendæ destinaret, ac, nullo etiam instante periculo præsentis, paratam reservaret. Verum tamen de loco, quem pecunia in domestica quoque imperii administratione obtinuerit, videamus: quo cognoscatur, alias quidem partes floruisse, publicam autem gentis disciplinam, gubernaculis civitatum huic instrumento alligatis, hebetatam torpuisse. Nil de aere alieno, sensim contracto, nil de abusu deque ceteris malis hujus pecuniosæ Politices loquor. Non agimus causam, sed in recentioris historię politicæ universa indole ac momentis delibandis versamur. Aut multum fallor, aut ex pretio ipso, quod pecuniæ a politicis statuebatur, ut in ea momentum nervosque rerum sitos esse existimarent, intelligimus profecto, politicæ arti magis propositum fuisse, populi res universe ac generatim salvas firmasque præstare, tum in suum inter ceteras gentes dignitatis gradum collocare, quam publicæ gentis vitæ interius partes institutionesque certo consilio apte, distincte et composite architectari,

quod in his præterita ætas reliquisset, complere, aut si quid deseruisset, reficere. Quid quæritis, Auditores? Perventum eo est, ut pecuniæ, qua nimirum procreari omnia efficique possint, adjumenti augendi causa, multorum privatorum saluti commodisque præclare consuleretur; tum omnino privatæ vitæ cura et subsidia propius cum re publica copularentur. Harum dein privatarum utilitatum, quibus nemo facile ex veteribus ullum in rei publicæ ornatu locum concessisset, incrementum substituebatur publicæ rei constitutioni: hæc vero, quæ ex auri argente quavis abundantia non efflorescit, sed singularem aliquam elaborationem conformationemque desiderat, negligebatur, sive potius in hanc privatorum quam maxime locupletandorum solertiam abibat. Quidquid sit, hæc connubia privatarum utilitatum cum publicis novam atque insignem periodum faciunt historiæ politicæ, ad cujus itinera atque illustriores flexus adumbrandos omnis hæc spectat oratio.

Nolo tempora novissima attingere, in quibus factam, intestina commotione, ingentem omnium rerum conversionem multi vestrum viderunt. Non opinor, Auditores, horum temporum causam ac rationes penitus jam ad exitum perductas atque completas esse, ut possit historicus de hujus conjunctione epochæ cum præcedenti, deque effectuum ejus vi et potestate, plenum iudicium ferre. Hoc tamen me vobis probaturum existimo, recentior ætas omnis quemadmodum summâ commercii inter gentes frequentiam, ac mutuâ utilitatem, tum inter populos diversos, tum inter ejusdem nationis populares, communicatione præstitit, ita novissimam hac re non inferiorem esse, et vero gentes singulas ad disciplinam rei publicæ instaurandam, juraque non adeo privatorum, sed societatis, peculiari cura describenda reduxisse.

Confectum esse arbitror, Auditores, si minus mea argumenti, quod ego ex mirifica historiæ ubertate in angustos sane cancellos compuli, commemoratione, certe earum copia rerum, quarum vobis audientibus sponte memoriam succrevisse puto, recentiorum historiarum magis esse diplomaticam, mediæ ævi magis politicam, id est, in domestica rei publicæ descriptione occupatam. Quamquam ultro intelligitur, et præterea declaratum est, neque citeriori ætati sua disciplinæ domesticæ studia

defuisse, neque alteri suas rationes diplomaticas. Hoc vero planum factum esse videtur, quod palmarium est, medii ævi et recentioris historiæ periodos non prorsus disjunctas a se atque separatas, sed, quamquam suum cujusvis proprium sit, una quadam rerum, sive politicarum, sive diplomaticarum, continuitate inter se colligatas esse: ut ab una ad alteram perpetuo progrediendum peræque sit et redeundum. Illud etiam mihi videor esse consecutus, ut quæ sit et politicæ et diplomaticæ historiæ indoles, tum quis utriusque nexus mutuus, aliquatenus appareat. Hinc cognoscitur earum discrepantia quoque, non argumenti tantum, verum in toto rerum decursu ac progressionem. Quocirca historiæ politicæ unius ejusdemque civitatis, et historiæ diplomaticæ, cujus quidem notionem a recentiori historia sumus mutuati, non satis apte hoc pacto fiat contentio, ut non alia magis re differant, nisi quod hæc majoribus momentis, causis, viribus, censeatur. Neque est enim historia diplomatica recentior historia quasi unius magnæ reipublicæ. Non quod huc omnino non tendat, sed non confecta res est. Civitatem quis appellet, in qua civium cum civibus rationes e singulorum animi proposito ac fortuitis consiliis pendeant, neque cohibeantur cuncti supremo legis imperiique temperamento? Civitas esse nequit, nisi in qua universitas anteponatur, præsit singulis, unde hæc institutorum potestatumque sylvæ nascitur, quibus statum suum obtinet res publica. Cujusmodi societas juris hoc, de quo dicimus, ævo, non fuit inter diversas gentes: argumento est illud ipsum, quod vocabatur, systema æquilibratæ: a se quæque proficiscebatur, et agendi erga ceteras normam, suam sibi salutem ponebat: quod non difficile est ad intelligendum, quam vagum sit principium et infinitæ disceptationis. Igitur diplomaticæ historiæ inconstantius fere ac variabilius negotium erat, quam domesticæ Politices, cujus stabili magis flexione procedit explicatio. Atque, etsi alio respectu rationum externarum negotium multo impeditius erat, hoc tamen rursus versatilius ac solutius, quam interioris disciplinæ, quod earum moderatio ex particularium potissimum concursu causarum, atque e re nata, erat suspensa, neque adeo in universi generis et publici status complexione fundata. Quibus consequens fuit, ut historia rationum, quas inter se

populi habuerunt, magis singularibus factis contineretur, quam morum, formarum, institutorum certa consecutione et perpetuitate.

Ex propria recentioris historiæ ratione politica traxit argumentum suum ac formam recentior disciplina, quæ vulgo Statistice, id est, scientia sive cognitio status dicitur. Hujus igitur forma et capita, videte, quam luculenter eam, de qua dicimus, conditionem arguant. Statistice declarationem profitetur præsentis conditionis civitatum, regnorum, omnino populorum tamquam cœtuum jure sociatorum. Itaque imperii, juris civitatis publici, judiciorum descriptio, dein formæ muneraque regiminis, quam administrationem vulgo vocant, res militaris, repræsentantur, sed non primario loco. Caput rei collocatur in regionis, ejusque naturæ et finium exploratione, in gentis frequentia, indole, et habitu pro vitæ instituti, ordinum, religionis varietate, pro ingenii, artium doctrinarumque studiis, cognoscendis; imprimis vero ac præter cetera, in gentis opibus et facultatibus, earumque elementis et fontibus, contemplandis. Hinc præsertim agricultura, opificia, mereatura, cum earum adjunctis et instrumentis, disquiruntur, ut his negotiis, quamquam proprie privatorum sint, longe præcipua rei publicæ pars contineri videatur. Atque ita est, Auditores, etsi non debet statistice, quid sit per se, hac tantummodo hodiernæ ætatis rerum facie censi. Etenim statisticen ut historicam disciplinam quam maxime vindicamus, licet, relictâ historiæ progressionem, atque unius conditionis ex altera pro temporibus explicationem, in uno eodemque commemoratur temporis articulo. Itaque in præterito etiam quocunque, si libeat, non hodierno solum, sed hac cautione, ut rei rationisque gentium publicæ statum eum, quem ejusdem complectitur temporis æqualitas, secundum partium diversitatem et conjunctionem, uno contextu et obtutu repræsentet. Non attinet, qualis hinc ratio statistices redundet, exponere: cum eam pateat, arctissimâ historiæ tum politicæ tum diplomaticæ implicatione teneri, atque utrique rite tractandæ sua perpetuo fundamenta subministrare.

Sed reprimam orationem, neque committam, ut ad quam me hujus diei solemnitas, et vero animi sensus, vocat, officii testificatio diutius a me differatur. In quod cum intueor, nihil antiquius habeo, quam ut ad

Vos me convertam, Perillustres Academiae Curatores, quorum consilio et auctoritate ad hanc sum exoptatissimam stationem traductus. Vos autem, vel extraneis notum ac celebratum est, quam insigni cura et praesidio ingenuas artes, et hanc Academiam tueamini, quae, optimi Regis beneficio, huic clarissimae civitati eximium decus accessit. In qua nuper etiam Celsissimo Principi liberalissime volenti, ut his disciplinis, de quibus dixi, locus, tamquam novum prolixae suae in doctrinae studia voluntatis monumentum, tribueretur, Vos ita auctores fuistis, ut facile intelligeretur, quantum sit in Vestra procuratione ad bonas literas ornandas momentum. Quo magis de me timeo, Amplissimi Viri, ne Vestra de me concepta spes major sit, quam quae aut in hanc aetatem, aut in has vires, quae sane exiguae sunt, cadat. Metum tamen hactenus tantum non vincit harum disciplinarum, quibus explicandis praesse me voluistis, amor, ut ingenue et acceptissimam mihi provinciam, et Vobis pro Vestro de me iudicio penitus obstrictum me gratissimo animo agnoscam. Unde hoc sponte redundat, quod jam confidentius Vobis recipio spondeoque, quidquid in me diligentiae, contentionis, laboris sit, id omne me summa religione in hanc Academiam, et ad expectationem Vestram, si minus explendam, aliquo tamen intervallo sequendam, collaturum.

Vos autem, artium doctrinarumque Professores Celeberrimi, velim, ita existimetis, vos muneris socium me juvenem habere, qui quantus ad eum ex vestra consuetudine et eruditionis fastigio fructus sit perventurus, magna cum voluptate praesentiat. Vos enim ita video in animum vestrum induxisse, Academiarum saluberrimum institutum non tantum juventuti erudiendae prodesse, sed etiam literis, consociatis ingeniis viribusque, promovendis, et studiorum communicatione praestare. Ego quidem nihil magnopere in coetum vestrum affero, nisi vehementem ex vestro ingenio proficiendi cupidinem, tum permagnum vestri consilii vestraeque amicitiae desiderium: quibus praesidiis si ero instructus, efficiam ni fallor, ut, quidquid in me contuleritis, quamquam non continuo vobiscum certare, vel par pari reponere queam, non inepte tamen collocatum videatur. Observantiam vero, omnis officii praestationem, animi applicationem et fidem, certo scio, nunquam in me desiderabitis. His

igitur compensare studentem, quod mihi ad ceteras laudes vestras deest, oro, ut qua me humanissima benevolentia excepistis, eâdem conciliatum vobis commendatumque habeatis.

Vestram, audivistis, rem agi, Generosi Adolescentes, quos magis commilitones salutandos mihi, quam in isto ætatis flore discendi ad harum disciplinarum præstantiam consecrandam cohortandos puto. Intelligitis, non alia esse propius studia cum re publica, et principio et exitu, conjuncta: quam si generosissimus quisque omni contentione amplexandam censeat, patriamque bene de se sperare velit, erit ei certe in has pulcerrimas disciplinas, quarum vobis viam præire in magna mihi felicitatis meæ parte duco, omni opera, omnibus nervis incumbendum. Me autem si industriæ vestræ socium atque ducem adsumere non recusetis, equidem non parcam labori, et posthabitis aliis curis, vestræ causæ vestrisque commodis me totum dicabo.

DIXI.

JOANNIS LEMAIRE,

MATH. MAG. ET PHIL. NAT. DOCT.

ORATIO INAUGURALIS

DE

Graphide Lineari

NEC NON

**Nexu Artium Mechanicarum cum Libe-
ralibus Disciplinis Philosophico,**

A. D. XVI JUNII M. DCCC. XXVI PUBLICE HABITA,

QUUM

IN ACADEMIA GANDAVENSI

EXTRAORDINARIAM MATHESIOS PROFESSIONEM AUSPICARETUR.

1911-1912

1911-1912

1911-1912

1911-1912

1911-1912

1911-1912

1911-1912

1911-1912

1911-1912

ILLUSTRISSIMI CURATORES !

QUI CURATORUM COLLEGIO AB ACTIS ES, VIR GRAVISSIME !

CLARISSIMI PROFESSORES !

COMMILITONES ORNATISSIMI !

OMNIUM ORDINUM QUOTQUOT ADESTIS AUDITORES HUMANISSIMI !

QUAM jucundus, quam optatus mihi hicce dies illuxerit, quo mihi, Professorum Clarissimorum Collegæ, verba facere licet in Academia celeberrima urbis, quam unicam fere sedem habui ac magistram studiorum, tanto conventu hominum literatissimorum, quo gratitudinis ac lætitiæ sensu perfusus cathedram hanc ascenderim vel omnes intelligere possunt, quos non latet, quanta huic urbi civis Gandensis, quanta huic Academiæ non ita pridem civis Academicus accepta referam. Quoad enim mens mea longissime præteritorum annorum spatium repetere potest, atque adolescentiæ, imo pueritiæ, memoriam pæne ultimam recordari, eosdem fere viros (1) me quasi manu ad optimarum artium studia ducentes, primos ingenii mei igniculos summa benevolentia excipientes foventesque, adolescentis conamina benigno applausu excitantes, ac tandem ætatis robore validiorem audacioremque me Regiæ Majestati commendantes, et in hac quodammodo sede collocantes video. Hominum certe nullum feliciorem me existimarem, neque omnino existimandum esse putarem, nisi summo collato mihi hodie honori nonnullus merito timor subesset, ne concitatæ de me spei, etsi par studium, imparem forsan

---

(1) Amplissimos viros *Van Tours* et *Van Hulthem* vix opus est ut nominem.

facultatem afferrem. Animum tamen labantem firman-
t assidentes illus-
trissimi viri, tum quibus vocantibus ad natales recurri muros, tum quos
magistros discipulus audiui, quosque amicos amicus et expertus sum ad
hanc diem, et semper experturum me confido.

Ad docendam Geometriam et Mechanicem artibus utilioribus accom-
modatas nec non Graphidem linearem Regio decreto vocatus, id præ
cæteris felix ac faustum duco, quod demandatum mihi munus obeundum
sit in urbe non solum mihi carissima, sed etiam inter omnes Belgii urbes
cum numero et varietate officinarum, tum, quo nihil fortunatius, viris
doctissimis et sagacissimis celebri, qui quidquid in artibus pulchrum aut
utile, sublime in scientiis, in rebus quibuscumque excellens benigno,
ut ita dicam, hospitio recipiunt, suum faciunt, summa cura foveant
atque excolunt.

Coram hujus notæ viris supervacaneum foret. aut mira illa inventa,
quibus quotidie humanum ingenium nobilitatur, verbis extollere, aut ea,
si quæ sunt, argumenta confutare, quibus utiles producendis industriæ
foetibus machinæ ut omnibus temporibus, ita nostro quoque tempore,
impugnantur. Ista igitur perspicaci Gandensium prudentiæ refellenda
tradentes, de iis meliori quodam jure dicemus, quæ in addenda nostræ
Academiæ vulgariorum artium schola eaque quodammodo in honestissi-
marum disciplinarum societatem admittenda rara forte et minus usitata
quibusdam videri possunt, ac primum de graphide lineari loquemur et
adhuc nota paucioribus et noscenda quam plurimis, et ideo magno hujus
urbis ac regionis commodo dignata, quæ hoc excellentissimarum doctri-
narum consortio omnibus optimarum rerum cupidis discenda proponatur.

Quantacunque sit nostris temporibus ingeniorum celeritas, quanta-
cunque rerum novissime inventarum copia easdemque ad usus humanos
convertendi cupiditas ac solertia, quamvis late splendeat et per omnes
gentes diffundatur dulcissimum philosophiæ lumen, tamen, ut se humanæ
res habent, tam lente increbrescunt omniumque fiunt vel utilissime
nostro generi reperta, ut nihil beatius existimandum sit, quam hunc
Regem habere, hos regiæ voluntatis ministros, qui suum esse putant
infimos quoque populi ordines utilium doctrinarum lacte enutrire,

eademque luce et rudium animorum tenebras et paupertatis squalorem undequaque depellere. Quod nisi tanto bono Belgæ gaudere possemus, forte hodie de disciplinis ad artes vulgariore promovendas adhibendis non loqueremur aut de graphide lineari: quam tamen jam pridem viri scientia præstantissimi docendos esse plerosque homines prædicaverunt.

Inter eos non infimum locum tenet celeberrimus *Lacroix*, qui ante hos viginti et amplius annos, postquam libris suis et prælectionibus de disciplinis mathematicis jam esset bene meritus, in eo libro (1) in quo de elegantiori præcipue matheseos studio tam docte disserit, id potissimum sapientissimo voto optavit, ut graphidos scholæ non solummodo pingendi, sculpendi, cælandi peritos viros patriæ subministrarent, verum etiam ad delineandi artem quasi peculiari scribendi genus optimamque mentis cogitata pingendi rationem quam plurimos homines informarent.

Certe me non ita cepit gloriæ nostræ nunquam perituræ oblivio, me non ita rerum novarum amor obcæcavit, ut coram Gandensibus Gandensis vel levissime perstringere audeam aut velim mirum animi ardorem, quo maxima pars incolarum hujus urbis, nullo ætatis aut sexûs discrimine, ad artium liberalium cultum feruntur, et nunquam satis laudatas Rubenii, Vandyckii, et tot aliorum picturas admirari, imitari, emere certant. Nemo est cui in mentem venire possit acre studium reprehendere, quo juvenus nostra fere universa pingendo, delineando, partem temporis consumit. Quamvis enim ex elegantioris graphidos scholis paucissimi possint exsurgere *Paelinck*, *Navez*, *Cels*, *Roelants*, *Hans-selaere*, *Maes*, ut solos nominem in ludis nostris victores, nemo est tamen qui neget assiduâ excellentium operum imitatione, sanctam illam virorum illustrium admirationem, incredibilemque divinarum artium amorem excitari. Quemadmodum enim in sacris Apollini Musisque Gymnasiis adolescentes Latinis carminibus condendis ad pernoscendum perfruendumque Virgilium informari solent, ita probatissimorum pictorum, sculptorum, architectorum imitatione homines consequuntur, ut novorum et in qualibet arte excellentium operum venustatem suavitatemque et acriori judicio æstiment et pleniori voluptate in illis demirandis per-

---

(1) Essais sur l'enseignement en général et sur celui des mathématiques en particulier.

fundantur. Quæ ut confiteri debemus et gaudemus, ita inficiari nemo potest, majori admodum discentium numero utilem fieri posse graphidem, si ab illa jucundiori oculis pictura ad linearem alteram et geometricis finibus determinatam devocetur.

Inanimarum enim rerum plerumque necessaria est vulgarioribus artibus imitatio, qualia sunt harum artium instrumenta, cujusvis generis machinæ, variæ constructionis aut fabricationis partes, chemici demum ac physici apparatus; quæ omnia fere aut sub geometricorum corporum forma depingi, aut easdem certe ad figuras redigi possunt. Quibuscumque ergo in animo est artem quamlibet profiteri, eos ejusmodi corporum accuratæ delineationi priorem operam dare et oportet, et eo magis in promptu est, quod has geometriæ adumbrationes, si quid in his effingendus peccatum sit, ipsi discipulo quovis tempore licet ad certam præsentemque semper regulam revocare (1).

Id compertum quum haberet neque ignoraret celeberrimus professor *Francœur* (2) quam prospere successisset quidquid hujus generis in scholis jam *Pestalozzianis* (3) tentatum fuerat, tractatum de graphide lineari conscribendum suscepit cujus præcepta, summo cum fructu, ex mandato complurium magistratuum humani nihil a se alienum putantium in quasdam Gallorum scholas advigilantibus ipso libri auctore aliisque viris omni doctrina ornatissimis, adscita atque accersita sunt.

Horum vestigiis insistere eatenus velim et in scholis nostris, quantum in me est, graphidem linearem promovere.

Ad propositum certe meum me perventurum esse confidam, si, quæ spes subit animum, clarissimi nostri graphidos professores me auctoritatis et doctrinæ suæ subsidio fulcire non denegent. Quod si voti compos fiam, ad bonum publicum non nihil contulisse me credidero. Quot enim res cogitatione informatæ propterea perierunt quod chartæ mandari ab inventore non potuerunt! Quot ingenii ac industriæ laude commendabiles

(1) Vid. *Lacroix*. Ibid.

(2) Vid. *Le dessin linéaire d'après la méthode de l'enseignement mutuel*, par *L. B. Francœur*. Paris, 1819.

(3) Vid. *Cours élémentaire de dessin linéaire d'après les principes de Pestalozzi*. Brux., 1826.

construendi aut fabricandi rationes inter peregrinandum aut alia quacunque occasione animadversæ adumbrari non potuerunt ab iis, quorum oculos in se converterant. Quis ignorat, ne de artibus loquar cum graphide intimo nexu devinctis, medicis nonnunquam, naturæ scrutatoribus, chemicis et physicis graphidos auxilio opus esse ad signatas in animorum species exprimendas, sibi ipsis magis perspicue repræsentandas, aliisque ac præsertim artificibus easdem actu perfecturis planius exponendas.

Neque vero tantum ob illa in omne artificum, opificum, operariorum genus insignia merita philosophorum omni studio rebus utilibus propagandis allaborantium oculos mentesque jure ac merito graphis linearis potest detinere, verum etiam quia facilem ansam præbet accomodandi ad vulgi sensum miri ponderum et mensurarum systematis, quod civilibus e Galliæ tempestatibus exortum, et tanta licet simplicitate insigne, tamen tot adhuc quotidie impedimentis inhibitum Rex noster augustissimus, tam merito in primo regum ordine generis humani felicitati consulentium collocatus, nihil boni, ubi reperiat, respuens, in florentissimum regnum introduci ibique legum auctoritate vigere voluit.

Hanc igitur, Gandenses, doctrinam, ex qua fructus uberrimos colligitis, læti ac faventes amplectamini, suadet omnium utilitas, humanitas jubet. Graphis enim linearis, ut præclare quidam philosophus dixit, sensum pauperis perficit et absolvit; et ipsa hercle tempora, si, ut liquet, graphis linearis ea optime docetur ratione, quæ dandis accipiendisque invicem præceptis constat, nonne magnifice nos hortantur? Quot enim hujus generis scholæ pauperum pueris patent aut mox patebunt? Quanto ardore venerandi magistratus civesque publicis quam privatis attentiores commodis majori in dies hominum numero liberalis institutionis beneficium impertiendum curant! Quos omnes constantissime firmat adjuvatque Summus studiorum Inspector, qui adolescentibus non ad honestiores modo disciplinas, verum etiam ad patriæ regisque amorem informandis invigilat.

Hæc, quæ de graphide lineari præcipue diceremus, habebamus. Unum addemus, eandem, si ad hanc, quæ in promovendis artibus mechanicis

præstat utilitatem, respiciamus, felicissimum accedere cumulum sublimiori illi geometriæ parti, qua creanda, excolenda, promovenda immortalem gloriam consecutus est illustrissimus *Monge*, a quo etiam geometriæ descriptivæ nomine designata est.

Patebit commilitonibus nostris elementaris geometriæ non rudibus aditus ad hanc geometriam, a qua tum utiliores artes, tum mathesis ipsa mirum in modum provecta est, quæ modum docet summo rigore omnia corpora repræsentandi accuratæ definitionis capacia, et iis, qui nihil præter Euclidianam geometriam callent, facilem viam sternit ad omnium eorum intelligentiam, quæ abstrusiore quotidie analysi circa extensa mathematicis innotescunt (1).

De geometria descriptiva quum sit notissima non amplius dicam; ad mechanicen vero veniam scientias quotquot sunt tum sublimitate tum utilitate miraque facultate vulgariiores artes adjuvandi, superantem forte, certe æquantem, resque olim dissociabiles vel præstantissimis visis philosophis felicissime sociantem miscentemque. Fuit enim inter gravissimos viros acris ac longa disputatio, quum empirici iis tantum, quæ nobis utilia aut adversa, bona aut mala essent, adverterent animum, contemplatores vero alii cœlestia tantummodo ac supra homines quadam naturali necessitate posita mirati, illos, qui ad terrena descenderent ac puræ rationis castra desererent, insectarentur; quin ipse sibi, ut ita dicam, discors *Archimedes*, quas cum tanta suæ urbis ac humani generis utilitate, tanta ingenii sui gloria excogitaverat machinas, nonne spernebat, teste Plutarcho, indignasque omnino, quarum ulla mentio posteris fieret, æstimabat? iis scilicet tota mente, toto animo addictus, quæ nullo visibilium tactiliumve rerum admixtu violarentur.

Quam quidem, quæ esse videbatur inter sublimiora utilioraque discrepantiam, nonne mirifice nostris prope temporibus sedavit ac sustulit vel una mechanice. Quum enim, *Newtono* auspice, coelos emensa sua *Uraniæ* subripiat arcana siderumque orbes describat, quum *Eulero*, *Lagrangio* et *Laplacio* auctoribus vel minimas, quæ sæculis labentibus futuræ sunt, horum orbium varietates determinet, eadem etiam terras non aspernata,

---

(1) Vid. *Traité de la géométrie descriptive*, par *L. L. Vallée*. Paris, 1825.

dum qua ratione solida, fluida, aeriformia ab aliis alia moveantur, explicat; inexhausta sua vi adjuvandis aut supplendis hominum brachiis benignissime inservit.

Amplissimis igitur laudibus ac majori etiam admiratione prosequamur ea, quæ nostram ætatem omnibus venturis ætatibus commendant sive in geometria sive in mechanice rationali inventa. Et hunc tandem quis mathematici nomine compellandum putaret, qui iis in reconditarum disciplinarum imperio primum locum asserere dubitaret! Veneremur amplectamurque intra æqui ac veri fines, Syracusii senis auctoritatem, qui ut utilioris humanasque res juvantis mechanices promotor maximus, ita tamen purioris matheseos major fuisse fertur admirator; at mitioris nos et magis veræ, ut aperte dicam, philosophiæ præceptis imbuti nihil illiberalis, nihil sordidum existimemus in ulla re, quæ aliquid ad communem hominum felicitatem conferre possit; obsolescunt in hodiernis nostris idiomatibus artium liberalium et illiberalium nomina. Meritum honorem præclaris ingeniis præstemus, quæ litterarum et scientiarum imperii fines prorogant, neque applausu aut ea qua digni sunt gratitudine illos fraudemus, qui artibus mechanicis promovendis insudant. Postremo, ut recentiori philosopho (1) placuit, ne omnino empirici nos formicæ more, ea congeramus tantum, quibus utamur, neve plane dogmatici araneam telas ex se conficientem imitemur, apis vero mediam sequamur rationem, quæ elicitam e floribus materiam in se suamque naturam convertit.

Sed quid sapientium dicta referam, cum acta memorare liceat? Scimus enim viros quosdam immortales vulgariorum artium cultura viam sibi ad majora stravisse (2) ac præ cæteris *Franklinium* qui

» *Eripuit cælo fulmen sceptrumque tyrannis.*»

in officina typographica fuisse opificem. Scimus celeberrimum *Arkwright*, qui Anglos docuit quomodo Indos nenda gossipii lanugine superare pos-

(1) Vid. *Bacon*, Nov. Org. Lib. I. XCIV.

(2) Vid. *Géométrie et mécanique des arts et métiers et des beaux-arts*: par le baron *Charles Dupin*, tom. 1.

sent, galericulis conficiendis, immortalem vero *Watt*, qui rectius applicando machinis vapore patriæ suæ vim creavit, qua diebus non ita multis extruere possit pyramides Ægyptias (1) tam longa annorum serie peractas, reficiendo instrumenta mathematica operam navasse. Nonne ferunt Newtonum, quum ætatem ageret puerilem, explorando arcanas quarundam machinarum industria humana confectarum proprietates ad miras illas naturæ investigationes prolusisse, quibus, quum ad ætatem virilem pervenisset, mundi universi compagem divinavit, legemque invenit unicam hominibusque revelavit, ex qua mathematicis deducere licet, in cælorum immensitate,

» *Quæ sint, quæ fuerint, quæ mox ventura trahantur.*»

Nihil ergo est quod non laudari, nihil quod non grato animo recipi, nihil quod non liberalissimæ et generosissimæ philosophiæ consentaneum existimari debeat in sapientissimo Regis decreto, quo postulantibus amplissimis viris Academiæ nostræ Curatoribus, plaudentibus summis provinciæ et urbis Magistratibus, artium utiliorum schola non modo instituitur, verum etiam quasi soror recenti adhuc sed jam illustrissimæ Gandensium Academiæ honorifico admodum vinculo connectitur. Sic ardentissimis probatissimorum ævi nostri philosophorum sæpe votis optatus exitus contingit; sic præsertim in patria nostra velut in compluribus aliis Europæ regionibus ad finem perducuntur, quæ vir nunquam satis laudatus aut laudandus *Monge* (2) ad promovendam populorum industriam maxime collatura esse arbitrabatur.

Artificum nostrorum manus ea tractare consuescent instrumenta, quibus opera fiunt accuratiora et concinniora. Vulgaris evadet apud nos cognitio diversorum varias artes tractandi modorum, nec non machinarum, quibus licet vilioris pretii et una rectius confectas merces producere. Tandem complurium naturæ phænomenorum notitiam promovendæ industriæ necessariam infimi quoque ordinis operarii consequi poterunt.

---

(1) Vid. *Considérations sur quelques avantages de l'industrie et des machines en Angleterre et en France*, par *Charles Dupin*.

(2) Vid. *Géométrie descriptive*, par *G. Monge*, programme.

Summas igitur grates habeamus et agamus augustissimo Regi nostro regiaeque voluntatis Ministris, gratias agamus provinciae, urbis et Academiae nostrae Proceribus, quibus tanta accepti beneficii laus referenda est. Lætissima certe spes affulgeret mihi hujus scholæ tum feliciter instituendæ, tum ad prosperos eventus perducendæ, præsertim cum hujusce rei participem ac censortem habeam unum e clarissimis doctissimi præstantissimique viri *Van Breda* discipulum (1), cui a Rege provincia demandata est eam una mecum auspicandi, nisi timerem, ut, qualem me exspectant, talem me præstare possim. Animum tamen reficit ac recreat, quod toto animo ad vos convertere posse me confido, inclyti hujus Academiae Professores, enixe rogantem, ut vestro me consilio vestra me amicitia et auctoritate adjuvetis; ad vos præsertim clarissimi, quondam magistri mei *Garnier* et *Hauff*, quibus ducibus ad disciplinarum mathematicarum et physicarum penetralia tot jam Belgæ accedere non dubitavimus, quorum peculiaris in me amicitiae memoriam nulla unquam delebit olivio; virum quoque amicissimum mihi *Casselium* inter vos hodie sedentem videre fatis non concessum fuit; at non mediocre mihi solatium affert, quod vir ei successerit omni rerum naturalium scientia instructissimus, immortalis *Camperi* cum affinitate tum studiorum similitudine propinquus, celeberrimi *Brugmansii* consuetudine et consortio tam merito usus; ex quo simul et e vobis multa mihi lætor esse perdiscenda. Neque obliviscar quantum mihi magister doctrina et consilio profueris clarissime *Raoul*, quem dulcissimum vinculum saluto, quo carissimæ mihi Tornacensium civitati, dilectissimis in Athenæo Regio Tornacensi Collegis et Gymnasiarchæ devincior (2).

Ad vos tandem pervenio, ornatissimi commilitones, læta spes patriæ; non ita in docenda geometria et mechanice practica apud scholæ mox creandæ auditores detinebor, ut nunquam clarissimo meo collegæ, magistro vestro *Garnier*, possim esse adjumento. Si qui sint inter vos, ut

---

(1) Clariss. *Bergsma* chemiæ professorem.

(2) Liceat hic quoque gratum animum testari clariss. *Quetelet*, matheseos, physices et astronomiæ in Athenæo regio Bruzelliensi professori, quem magistrum et collegam habere tantum mihi ad studia profecit.

spero, quos jam discipulos habuerim variasque matheseos partes docuerim, eos precor, ut cæteris esse testes velint, mihi nihil amicitia vestra carius, nihil, quam ut vobis prospere studia succedant, fore jucundius. Unanimes ad gloriam hujus Academiæ laudemque patriæ tendamus, neque olim dici possit nos ipsis cives fuisse inutiles.

DIXI.

REDEVOERING

OVER

Den invloed der vorderingen van de
Scheikunde op de Fabrieken,

DOOR

CORNELIS ADRIAAN BERGSMA,

GEHOUDEN TER AANVAARDING VAN HET BUITENGEWOON HOOGLEERAARAMBT IN
DE FACULTEIT DER WIS- EN NATUURKUNDE AAN DE HOOGESCHOOL TE GEND,

DEN XVIII JULIJ MDCCCXXVI.

UNITED STATES OF AMERICA

Department of the Interior
Bureau of Land Management

Washington, D.C. 20250

EDELE GROOTACHTBARE HEEREN, GETROUWE EN LIVERIGE VERZORGERS
VAN DEZE HOOGESCHOOL!

WELEDEL HOOGGELEERD HEER, RECTOR MAGNIFICUS!

WELEDELE HEEREN, AAN WIE EENIG BESTUUR IN DIT GEWEST OF IN DEZE
STAD IS OPGEDRAGEN, HOOGAANZIENLIJKE ACHTBARE MANNEN!

HOOGLEERAREN, BEROEMD DOOR UWE GELEERDHEID EN WETENSCHAP,
VEELGEACHTE AMBTGENOOTEN!

EDELE JONGELINGEN OP WIE HET VADERLAND ZIJNE VERWACHTING
VESTIGT, KWEEKELINGEN VAN DEZE HOOGESCHOOL!

GIJ ALLEN EINDELIJK VAN WELKEN STAND, RANG OF ORDE ZULKS MOGE
ZIJN, DIE ONS MET UWE TEGENWOORDIGHEID VEREERT, ZEER GEACHTE
HOORDERS!

NIETS is er, hetwelk den mensch een meer regtmatig gevoel van
eigene voortreffelijkheid kan geven, dan het denkbeeld: dat hy alleen
boven alle andere schepselen dezer aarde in staat is, de gewrochten der
Natuur zoodanig te onderzoeken, dat hij met derzelfver aard en onder-
linge betrekkingen bekend wordt.

Niets bestaat er, hetwelk ons meer kan aansporen, om van de ver-
mogens, welke wij ontvangen hebben een pligtmatic gebruik te maken

en ons verstand en onze kennis door nuttige kundigheden meer en meer uittebreiden.

En gewis, wat zoude er zijn; wat is er dat den menschelijken geest nuttiger en aangenamer kan bezig houden, dan de beoefening der Kunsten en Wetenschappen? Deze beoefening verschaft de reinste genoegens; onze denkbeelden worden daardoor gestadig uitgebreid; zij maakt ons bekend met de voortreffelijkheid van alles wat ons omringt; leert ons de grootheid van het Opperwezen eerbiedig bewonderen, door de kennis van deszelfs gewrochten.

De beoefening der Wetenschappen geeft genoegens, welke gestadig toenemen en na welker genot geene verzadiging of verveling volgt, ja, die, om met eenen beroemden schrijver te spreken, zelfs over haar einde voortduren. Dit genoegen bepaalt zich niet alleen tot ons zelve, het breidt zich uit over de geheele Maatschappij. Hoe nuttig de beoefening der Kunsten en Wetenschappen voor deze is, zal wel geen dadelijk betoog behoeven. Een ieder uwer M. M. H. H. weet, welken invloed dezelve in het algemeen uitoefenen; hoe zij met de beschaving in verband staan en hoeveel zij tot de algemeene welvaart bijbrengen.

Nuttig en gewigtig is voorzeker elke voortgang in beschaving en kennis, zoodat elke vordering in de Wetenschappen reeds op zichzelve belangrijk is, ook, zonder dat men daarvan dadelijk eene nuttige toepassing kan maken. Wij behoeven niet gestadig te vragen: welk nut of welk voordeel kunnen wij van deze of gene nieuwe ontdekking hebben? Dezelve kan immers in het vervolg, zonder dat wij zulks kunnen voorzien gelegenheid geven, tot het doen van andere belangrijke ontdekkingen, van welke men, ten voordeele der Maatschappij gebruik kan maken, en welke den kring onzer kennis uitbreidende, ons in staat stellen de wetten der Natuur meer als van nabij gade te slaan.

Alles wat strekken kan om onze kennis uittebreiden is van belang; want wij moeten de Natuur zooveel mogelijk in haren ganschen omvang beoefenen en ieder bijzonder gedeelte in verband met het geheel beschouwen.

Is hetgene er gezegd is ontegensprekelijk waar; is het onwederlegbaar, dat elke vordering zonder uitzondering in de Wetenschappen als belangrijk moet beschouwd worden; is het zeker, dat elke toepassing van dezelve voor de Maatschappij van het hoogste gewigt is: dan ook zal wel niemand, die weet wat *Scheikunde* is, die weet hoe elke voortgang in deze wetenschap eenen bijzonder nuttigen invloed ten gevolge had, twijfelen, of dit alles is ook op dezelve met het grootste regt toetepassen.

Geroepen door de gunstige beschikking van Zijne Majesteit, onzen geliefden, zoowel als geëerbiedigten KONING, die de zucht voor den algemeenen bloei der Wetenschappen, door eenen gestadigen ijver, dagelijks bewijst — geroepen, zeg ik — om in het bijzonder de *Scheikunde* aan deze beroemde Hoogeschool te onderwijzen, voor zooverre zij in betrekking staat tot de nuttige Kunsten en bijgevolg invloed hebben kan op de algemeene welvaart der Maatschappij, zult Gijl. M. M. H. H. voor het tegenwoordige tijdstip, van de plaats waartoe ik ben opgetreden en voor mijn' persoon, het als geen ongepast onderwerp beschouwen, indien ik Uwe aandacht voor eenige oogenblikken bepaal door te spreken :

*Over den invloed der vorderingen van de Scheikunde
op de Fabrijken.*

Uwe heusche toegevendheid in het hooren; Uwe bescheidenheid in het beoordeelen, zullen voorzeker dit werk voor den mingeoefenden spreker ligt maken; beide worden daarom beleefdelyk ingeroepen.

Van alle, op waarneming en ondervinding gegronde, Wetenschappen heeft in vroegeren tijd de *Scheikunde* de minste vorderingen gemaakt.

Terwijl de eigenlijk gezegde *Natuurkunde*, reeds door gewigtige ontdekkingen verrijkt was, moest de scheikundige kennis nog geheel ontwikkeld worden. De reden van dit verschijnsel is misschien niet ver te zoeken. De *Natuurkunde* levert verschijnselen op, die binnen het bereik van ieders waarneming liggen en zich aan elk, als onvergdd, opdringen. Zij zijn daarenboven van dien aard, dat de *Wiskunde* hare wetten op dezelve laat toepassen, hetgeen nimmer kan geschieden zonder

haar aanmerkelijk uittebreiden. Met de scheikundige verschijnselen is het niet zoo gemakkelijk om dezelve waartenemen, daar men niet op de onderlinge werking en betrekking der ligchamen, maar slechts op die der zamenstellende deelen letten moet; de Scheikunde leert ons alleen hoe de ligchamen uit verschillende grondstoffen bestaan; hoe deze gescheiden kunnen worden en daarna weder nieuwe vereenigingen kunnen aangaan.

In de vroegste eeuwen heeft men wel eenige scheikundige bewerkingen gekend, zoo als het zuiveren der metalen, het verwen van verschillende stoffen en het bereiden van geestrijke dranken, maar men verrigtte het een en ander, zonder des aangaande wetenschappelijke kennis te bezitten. Hetgene men wist, had men bij toeval geleerd.

Moeijelijk valt het te bepalen, wanneer de eerste beginselen van wettelijk scheikundige kennis ontstaan zijn. De bewerkingen welke men door het toeval geleerd had en naderhand herhaalde, bleven wel in gebruik, omdat zij aan de behoeften der Maatschappij voldeden, maar men bleef lang buiten de mogelijkheid om de verschijnselen, welke men zag, grondig te verklaren; vermits men lang daarna eerst geleerd heeft dat dit een en ander tot de Scheikunde behoorde, zoo kan men dergelijke verrigtingen niet beschouwen, als zouden zij de eerste beginselen van scheikundige kennis hebben uitgemaakt. Waarschijnlijk zal men dezen aanvang mogen rekenen van het tijdvak dat men begonnen is de Alchimie te beoefenen.

Het doel der Alchimisten was, om door verschillende bewerkingen de andere metalen in goud te veranderen, of zoo als zij het noemden: *den steen der wijzen te vinden*. De uitkomst beantwoordde nimmer aan hunne verwachting; zij leerden daardoor wel eenige, hun vreemde, verschijnselen kennen, maar beschouwden die als voor hen van weinig belang, omdat zij het doel, waarnaar zij streefden, niet bereikten. Hunne ondervinding ging evenwel niet geheel verloren, ja zelfs hebben wij verscheidene belangrijke ontdekkingen aan hunne pogingen te danken. Zij stelden verschillende metalen, ja allerlei zaken aan eene geweldige hitte bloot, en veroorzaakten daardoor allerhande ontbindingen en vereenigingen, die daarna, door meer opgehelderde denkbeelden beter verklaard werden.

Deze hunne handelwijze is vervolgens niet zonder invloed gebleven en het is daaraan toetescrijven, dat nog eenen geruimen tijd, bijkans geene scheikundige bewerking verrigt werd, als door een geweldig vuur; men meende door de kracht van hetzelfde de bestanddeelen te scheiden, maar vermoedde niet dat men door dergelijke proeven, bijna gestadig gelegenheid gaf, dat de bestanddeelen zich op nieuw vereenigden en men derhalve de ware eigenschappen geenzins naar eisch leerde kennen. Vermits men door deze omstandigheden in wezenlijk scheikundige kennis minder gevorderd was, konde men die wetenschap ook nog in weinige opzigten, ten nutte der Maatschappij aanwenden, ja zelfs bleef nog, gedurende eene lange reeks van jaren ook datgene zonder toepassing, hetwelk in den onvolmaakten toestand der wetenschap van nut zoude hebben kunnen zijn.

De meeste Fabriken werden op deze of gene wijze ingerigt, alleen omdat men door het toeval of door de ondervinding van anderen geleerd had, dit of dat verschijnsel langs dezen of genen weg te kunnen verkrijgen. Men kende de wetten der Natuur nog te weinig om de verschijnselen te verklaren en men deed de bewerking zonder zich over de oorzaken der verschijnselen te bekommeren. Vandaar derhalve de oorzaak, dat vele Fabriken bij gebrek van genoegzame scheikundige kennis, minder doelmatig waren ingerigt. Hierbij kwam nog als eene voorname reden van den slechten toestand van vele Fabriken, dat de meeste bewerkingen welke men in dezelve verrigtte als *belangrijke geheimen* beschouwd werden, welke men vreesde, dat een ander mogt navolgen, en welke men daarom met de meeste omzigtigheid verborgen hield, zoodat zij veeltijds van het eene geslacht tot het ander, als een gewichtig erfdeel, werden overgeleverd. Men beschouwde zoodanige geheimen, als bevattende reeds de best mogelijke kennis; en elke bezitter van eenig geheim vermeende, beter dan iemand anders, zijne bereiding te doen.

Zelden was men 'er op bedacht om verbeteringen intevoeren en gevoelde derhalve geene behoefte, om de wetenschappen te beoefenen. Men kende het verband niet dat er bestaat tusschen dezelve en de Fabriken; noch het voordeel hetwelk deze door de toepassing van de Natuur- en Scheikundige kennis kunnen erlangen.

Wanneer na het midden der vorige eeuw, de geest der menschen als het ware ontwaakte, stonden er mannen op, die door vernuft en vlijt in de Natuurkundige Wetenschappen in korten tijd vorderingen maakten, van welke men in vroegeren tijd zich geen denkbeeld had durven vormen en waarover wij thans verbaasd staan. Sedert werd de beoefening der Scheikunde niet langer veronachtzaamd. Men verliet het oude spoor ontsloeg zich van den dwang der stelsels; zonder zich intelaten met de waarde van het eene of andere stelsel te onderzoeken, sloeg men de Natuur zelve gade. Zij die met vrucht de Wetenschappen beoefenden, begrepen te regt, dat men om wezenlijke vorderingen te maken, voornamelijk de wetten der Natuur moest onderzoeken; dat men na moest gaan, welke de regels zijn die de Natuur zich in de onderlinge werking der bestanddeelen heeft voorgeschreven, en zij overtuigden zich, dat de kennis der scheikundige verwantschappen de eenige weg was, welke tot dien van den aard en de eigenschappen der ligchamen zelve zoude kunnen voeren.

De *Scheikunde* kreeg nu eene geheel andere gedaante; men ontdekte vele belangrijke waarheden en leerde die Wetenschap in onderscheidene opzigten nuttig op andere voorwerpen toepassen. Bijna alle scheikundige bewerkingen, welke zoo lang als geheimen in de Fabrieken bewaard bleven, werden nu door den voortgang der Scheikunde algemeen bekend gemaakt. Verschillende omstandigheden veroorzaakten groote veranderingen; want door de ondervinding van vroegeren tijd, gepaard met de vorderingen in wetenschappelijke kennis, werd het tevens gemakkelijk om in alle behoeften te voorzien, welke met de beschaving der Maatschappij gelijkerhand vermeerderden. Met deze behoeften namen ook de Fabrieken in aantal en uitgestrektheid toe; men ondervond meer en meer hoe het voordeel afhing van eene geschikte inrigting en van eene besparing van tijd en kracht, van brandstof en wat dies meer zij; in één woord, het fabriekwezen veranderde geheel en al van gedaante.

Eerlang hadden de vorderingen der Scheikunde, eenen wederkeerigen invloed op andere wetenschappen, en ware het dat men zich eerst tot het doelmatig zuiveren en zamenstellen van verschillende geneesmiddelen

bepaalde, weldra werden ook deze vorderingen op meer algemeene fabrikmatische bereidingen toegepast. Wie denkt hier niet aan de vervaardiging van zoovele verfstoffen? Van hoeveel belang zijn deze niet voor vele Fabrieken? Het is tevens door de vordering der Scheikunde dat men deze zelfstandigheden beter heeft leeren kennen; het is door haar, dat men in staat gesteld is, over derzelver deugdzaamheid te oordeelen; om de werking van de lucht en het licht op dezelve met meerdere zekerheid te bepalen; door haar heeft men nieuwe bijtmiddelen leeren kennen, welke dienen om de onderscheidene verfstoffen op verschillende zelfstandigheden vast te hechten. Het zijn alleen de vorderingen in scheikundige kennis, waardoor men in verscheidenheid en deugdzaamheid der kleuren zooveel gewonnen heeft. — Hoeveel is de wijze van leerlooijen verbeterd, door de ontdekking van den beroemden SEGUIN, zoodat men in eenige werkplaatsen, thans in drie of vier maanden verrigt, waartoe men voorheen viermaal zooveel tijd noodig had.

Het is verder niet alleen dat de vorderingen der Scheikunde eenen voordeeligen invloed tot verbetering van sommige Fabrieken hebben gehad, maar hoevele nieuwe Fabrieken, voorheen geheel onbekend, zijn er sedert ontstaan.

Hoeveel ging er voorheen niet verloren, dat thans van het nuttigste gebruik is, en dat hun die het bereiden, het grootste voordeel aanbrengt.

Slechts één bekend voorbeeld uit het planten- en één uit het dierenrijk wil ik ten bewijze aanvoeren.

Ging voorheen het zuur, hetwelk thans uit het hout wordt verkregen niet geheel verloren? En zijn het niet de vorderingen der Scheikunde, die geleerd hebben, om dit zuur, dat bij de verbranding van het hout ontstaat, van deszelfs brandige deelen te zuiveren en het in zoovele opzigten nuttig toetepassen, dat het tegenwoordig in groote hoeveelheden met zeer veel voordeel wordt bereidt?

Wat geschiedde er voorheen met de beenderen der dieren, wier vleesch ons tot voedsel dient? Zij werden immers als nutteloos weggevoerd.

In onze dagen weet men dezelve tot verscheidene einden nuttig aan te wenden: want thans worden een groot gedeelte grofgemalene been-

deren tot bemesting der landerijen gebruikt. Een ander gedeelte wordt tot kool gebrand, en van deze kool wordt in vele Fabriken eene zeer nuttige toepassing gemaakt, daar zij door hare zuiverende en ontkleurende eigenschappen, hiertoe in vele opzigten zeer geschikt is; en van vele beenderen bereidt men gelei, welke een goedkoop, gezond en krachtig voedsel oplevert, en daarom verdient aanprezen te worden.

Het zoude mij te veel van mijnen weg doen afdwalen, indien ik wilde uitweiden over den invloed welke de vorderingen der Scheikunde reeds op de Fabriken hebben gehad: hetzij mij alleen vergund met weinige woorden aan te toonen, dat nog verscheidene Fabriken in vele opzigten voor verbetering vatbaar zijn.

Gelijk men door de Scheikunde reeds in staat gesteld is, vele zelfstandigheden, welke of in de Fabriken overblijven, of te gelijk met het bereide verkregen worden, tot nuttige einden te gebruiken, zoo zijn er evenwel nog verscheidene zelfstandigheden, welke men in verschillende Fabriken verkrijgt en waarvan men slechts zeer weinig of bijna geen gebruik weet te maken. Door de Scheikunde is ons geleerd de bestanddeelen en eigenschappen van deze lichamen na te gaan, zoodat de vorderingen dezer wetenschap ons misschien ook in staat zullen stellen om deze ongebruikte deelen insgelijks ten nutte en met voordeel aan te wenden.

Het is gewis niet te ontkennen, dat zeer vele van deze ontdekkingen gebruik gemaakt, dezelve in hunne werkplaatsen ingevoerd en zich hierdoor verrijkt hebben; dan het is even zeker, dat anderen, minder op de vorderingen der Scheikunde gelet hebben; ja, dat er velen zijn die niet vermoeden hoe groot de voordeelen zijn, welke de toepassing van deze wetenschap hun zoude kunnen aanbrengen. Het kan toch niet anders zijn of de voordeelen van eene Fabrijk moeten te niet gaan, indien er eene andere, die beter ingerigt is en in welke van alle ontdekkingen het behoorlyk gebruik is gemaakt, dezelfde voortbrengselen of beter of goedkooper worden vervaardigd.

Gaarne wil ik toestemmen, dat het niet zoo gemakkelijk is als het wel schijnt, om eene belangrijke verandering in eenige Fabrijk intevoeren. Het is niet hetzelfde als iets in het klein in eene werkplaats, voor de

Scheikunde ingerigt, beproefd wordt dan of men zoodanig eene bewerking in het groot in éene Fabrijk wil navolgen. De proeven welke met kleine hoeveelheden genomen worden, en zeer goede uitkomsten opleveren, zijn dikwijls onuitvoerlijk, zoodra men dezelve in het groot wil daarstellen. Voordeel is immers het voornaamste waarop men bij elke inrigting van eene Fabrijk moet letten; indien eene nieuwe bewerking geene wezenlijke voordeelen kan opleveren is het veiliger de gewone handelwijs te blijven volgen. Om belangrijke verbeteringen intevoeren moeten de bewerkingen minder omslagtig en dus in korteren tijd kunnen worden verrigt; of de zelfstandigheden welke men bij eene nieuwe inrigting benoodigd heeft, moeten goedkooper zijn, of eindelijk datgene wat men vervaardigt moet betere hoedanigheden bezitten en daardoor in waarde toenemen.

Men moet daarenboven het groote bezwaar weten te boven te komen, hetgene men door den tegenstand der werklieden, tegen alles wat nieuw is, ondervindt. Deze aan de eene of andere bewerking gewoon, blijven gaarne die handelwijs volgen, welke zij, dikwijls reeds in hunne jeugd, geleerd hebben, zij kunnen somtijds niet dan zeer moeilijk hunne oude gewoonten afleggen en zijn hier door veeltijds ongeschikt om eene nieuwe bewerking te ondernemen, ja, ligt worden zij de oorzaak, dat de belangrijkste ondernemingen mislukken, daar zij doorgaans te weinig algemeene kennis van Natuur- en Scheikunde bezitten, om datgene, wat zij verrigten zelve te verklaren en te beoordeelen.

Men ziet hieruit hoe moeilijk het zij, om verbeteringen in Fabrieken in te voeren; en daaraan moet men het ook toeschrijven dat er nog van zoovele belangrijke ontdekkingen geen gebruik is gemaakt. Bij dit alles komt nog dat de Fabrijkant zelf, het somtijds niet wagen durft, bij gebrek van genoegzame scheikundige kennis, met zekerheid den goeden uitslag van zijne nieuwe bewerking te voorspellen, en hij niet in staat is, die voorloopige proeven te nemen, waarvan de uitslag, hem met zekerheid, den weg dien hij moest inslaan zoude aanwijzen.

Dan, M. M. H. H. er is geene keus overgebleven. Hij die deze moeilijkheden niet te boven kan komen, moet zijne inrigting te gronde zien gaan. Alleen hij, die zich in de Scheikunde volmaken wil en die elke

nieuwe ontdekking, elken waren voortgang der wetenschappen terstond in werking kan brengen, is in staat op gelijke hoogte te blijven; met naijverige volken, die onophoudelijk werkzaam zijn om ons of in den prijs of in de deugdzaamheid der bereide stoffen den voorrang afte-winnen.

Stilstand is in het fabriekwezen, bij de tegenwoordige omstandigheden en den gedurigen voortgang der wetenschappen ondenkbaar; hij die niet voortgaat, die de vorderingen der Scheikunde niet tot zijn voordeel aanwendt, blijft in vergelijking met velen geheel achter.

Ja, M. M. H. H. zoo groot is de invloed der Scheikunde op het fabriekwezen, dat ook die werkplaatsen, in welke de stoffen die ons de verschillende rijken der Natuur opleveren onveranderd blijven en slechts op verschillende wijzen zamengesteld en tot bepaalde vormen gebruikt worden, dat ook die werkplaatsen, in welke de voortbrengselen der Natuur alleen door de Werktuigkunde, tot het gebruik der zamenleving geschikt worden gemaakt zich niet meer aan haar gebied kunnen onttrekken. Of is het niet door de Scheikunde geleerd, volgens welke wetten de warmtestof zich met het water verbindende, den stoom daarstelt? En is het deze scheikundige vereeniging niet die aan alle werktuigen dezer Fabrieken derzelver eerste beweegkracht geeft? En hoe menigvuldig zijn niet de toepassingen, welke men van den stoom heeft gemaakt, zoowel tot verwarming van groote gebouwen, als ook in andere opzigten tot een middel ter besparing van brandstof.

Ik meen alzoo M. M. H. H. genoegzaam betoogd te hebben hoe onbegrensd de invloed is van de Scheikunde op het fabriekwezen en dat zonder eenige grondige kennis van dezelve, niemand in staat is om eenige Fabrijk in onzen tijd duurzaam te doen bloeijen, en Gijl. zult met mij derhalve geredelijk erkennen het wijze oogmerk waarom Z. M. onze geëerbiedigde KONING, ook in deze bloeiende stad, in welke zich zoovele werkplaatsen bevinden, welke niet alleen in de behoeften van ons Rijk voorzien, maar welker voortbrengselen onder de bescherming der Nederlandsche vlag, tot de afgelegendste werelddeelen worden overgebracht, de gelegenheid heeft daargesteld, dat een ieder die het

zoude verlangen, dezen onmisbaren grondslag en deszelfs veelvuldige toepassingen, zich zal kunnen eigen maken.

Breed zoude ik kunnen uitweiden, wilde ik dit algemeen gezegde in bijzonderheden ontwikkelen; dan het bestek van eene redevoering laat dat niet toe, eene reeks van lessen wordt hiertoe gevorderd.

De tijd gebiedt mij daarenboven tot de plegtigheid van dezen dag overtegaan, op welken ik openlijk mijnen post als buitengewoon Hoogleeraar in de Faculteit der Wis- en Natuurkunde aan deze Hoogeschool aanvaard.

Ik gevoel volkomen het moeilijke en gewigtige van die taak welke ik op mij genomen heb, om de Scheikunde op de nuttige Kunsten toegepast te onderwijzen; ik hoop derhalve ondersteuning en toegeeflijkheid te zullen ondervinden.

De lessen welke ik geven zal, moeten voornamelijk strekken, om mijne Hoorders in staat te stellen, alle scheikundige verschijnselen, welke in de Kunsten en Handwerken voorkomen, volgens de gronden dezer wetenschap te verklaren en hen zooveel mogelijk is, bekend te maken, met elke vordering van der menschen geest, waarvan men eenige nuttige toepassing moge verwachten.

Dan niet alleen bij mijne lessen wensch ik mijne werkzaamheden te bepalen; vooral ook is mijn doel, diegenen, welke mogten wenschen eenige verbetering in Fabrieken in te voeren, daartoe door raadgevingen behulpzaam te zijn; het is vooral hiertoe, dat ik mij thans op dezen plegtigen dag gulhartig aanbied, ja met ernst verbind, in de hoop, dat mijne dienstvaardigheid door velen zal beproefd worden.

Na deze verbindtenis roept mij thans nog een andere pligt, wiens vervulling niet minder aangenaam is voor het hart, het is die van dankbaarheid.

Ontvangt dan Weledelgrootachtbare Heeren, verzorgers dezer Hoogeschool! mijne opregte dankbetuiging, voor het vertrouwen dat Gij wel in mij hebt willen stellen; gaarne zal ik al mijne vermogens aanwenden, ten einde aan Uwe, mij vereerende verwachting te voldoen.

De wensch dat het zien, van den toenemenden luister van deze Hoogeschool en het aanwinnend nut, van alle Instellingen daaraan verknocht, U beloonen moge voor Uwen gestadigen ijver voor het algemeene belang, zult Gij wel aanmerken, als uit het hart opwellende.

Hooggeleerde Mannen, door kennis en wetenschap beroemd, die ik thans als mijne Ambtgenooten mag begroeten; ontvangt de verzekering mijner hoogachting en gelooft, dat niets voor mij meer streelend zal zijn, dan mij Uwe vriendschap waardig te maken.

Bijzonder aangenaam is het mij, U mijnen waarden leermeeester, Hooggeleerde VAN BREDA! hier te mogen ontmoeten. Ik gevoel hoeveel ik aan Uwe voortreffelijke lessen, gedurende vier jaren te *Franeke* genoten, verschuldigd ben. Niets zal in staat zijn, mijne dankbaarheid voor al de bewijzen, welke ik van Uwe vriendschap heb mogen ondervinden te verminderen; met een gelijk genoegen, bedien ik mij van deze gelegenheid om de voortdoring dier vriendschap te verzoeken en mij op nieuw Uwer genegenheid aan te bevelen.

Waardige jongelingen, geliefde kweekelingen van deze Hoogeschool, welke hier gekomen zijt om U voortebereiden, ten einde eenmaal in onderscheidene betrekkingen nuttige Leden der Maatschappij te kunnen worden. Schoon mijne lessen niet dadelijk voor U bestemd zijn, zal het echter aan mij, die gaarne alles inspannen wil, om ook Uwe belangstelling en genegenheid te verwerven, even aangenaam zijn, dat zij, die lust voor deze wetenschap gevoelen, van de gelegenheid, welke hun daartoe verleend wordt gebruik willen maken. Gij zult mij te allen tijde, ter bevordering Uwer wenschen, zooveel mogelijk bereid vinden!

Wij eindigen met den wensch, dat ook wij het onze mogen bijbrengen, tot den bloei dezer Hoogeschool; dat de Kunsten en Wetenschappen aan dezelve met lust beoefend worden, en dat het Vaderland hiervan eenmaal de voordeelen ondervinde!

De Almagtige verleene hiertoe zijnen zegen.

IK HEB GEZEGD.

CAROLI F. A. MORREN,

CIVIS ACADEMIÆ GANDAVENSIS,

R E S P O N S I O

AD

QUÆSTIONEM AB ORDINE DISCIPLINARUM MATHEMATICARUM
ET PHYSICARUM IN ACADEMIA GANDAVENSI

ANNO MDCCCXXV PROPOSITAM :

*Quæritur descriptio structuræ Anatomicæ et ex-
positio Historiæ Naturalis Lumbrici vulgaris,
sive terrestris.*

QUÆ PRÆMIUM REPORTAVIT DIE II. OCTOBRIS
M. DCCC. XXVI.

Vermium structura scrutanda.

LINN. *Phil. bot. Peregrin.* p. 405.

PARS PRIMA.

De Historiâ Naturali Lumbrici Terrestris.

CAPUT PRIMUM.

ANTEQUAM speciatim agamus de animali, quod nobis describendum venit, antequam ejus structuram internam, vitam, moresque, etc. exponamus, haud omnino inutile erit oculos conjicere in classem, ad quam pertinet.

Sponte jam intelligitur, ex eo ipso quod innumeræ exstant animalium classificationes, locum, quem occupat Lumbricus terrestris, vel saltem genus, cujus fit particeps, mutari et determinari principiis, quibus innititur hæc vel illa classis, quam tractandam nobis proponimus. Fastidiosum simul et impossibile esset omnium harum classificationum criticam institutionem referre, universa systemata exponere, locum, quem occupat genus Lumbricorum, vel aliud quodvis correspondens, et quo continetur Lumbricus terrestris, indicare. Non igitur res ab origine petam, ut ostendam *Rai*, *Aldrovandum*, *Franscium*, etc., Lumbricum terrestrem in certâ systematis divisione collocasse. Itaque exhibebo tantummodo enumerationem criteriorum, quibus Lumbricus terrestris quibusque a quibusdam congeneribus distinguitur. Transibo deinde ad classem, quâ continetur, in systematibus *Linnæi*, *Cuvierii*, *Latreille*, *de Blainville*, *Lamarckii*, *Savigny*, etc. Posthâc brevem exponam analysin operis *Lamarckii*, quod reperire est in *systemate animalium vertebris destitutorum* ejusdem auctoris, quodque versatur in investiganda origine annelidum, quæ classis genus Lumbrici *Linnæi* complectitur.

Celeberrimus *Linnæus* agens fundamenta immortalis operis: (*Systema*

naturæ) Lumbricis terrestribus locum assignaverat in sexta classe, scilicet classe *vermium*, quæ quinque divisiones comprehendit. Prima classis *intestinorum*, quam ita designat auctor: *animalia simplicia nuda artibus destituta* duas subdivisiones exhibet 1° *animalia inter alia animalia degentia, oculis nullis*; 2° *extra alia animalia habitantia*. Ad posteriorem hanc manifeste pertinent Lumbrici terrestres: subdividitur adhuc in *animalia poro laterali nullo*, et in *animalia poro laterali pertusa*. In secundâ subdivisione venit genus Lumbricus, quamvis postea videbimus criterium ex existentia pororum lateralium deductum rei veritati non omnino esse consentaneum. *Linnæus* in hâc subdivisione tria genera numerabat: *Planariam*, *Sipunculum*, *Lumbricum*. Hujusque ultimi criteria sunt: *corpus teres annulatum: aculeis conditis*. Jam ad descriptionem generis et specierum veniens, auctor denuo his verbis Lumbrici genus designat: *corpus teres annulatum, sæpius angulo elevato genitalium receptaculo cinctum, aculeis ut plurimum conditis longitudinaliter exasperatum, poro laterali instructum*. Certe si *Linnæus* melius structuram internam vermium, de quibus loquitur, et speciatim Lumbrici, cognovisset, non dixisset annulo, qui corpus circumdat organa genitalia comprehendere: hæc multo magis versus caput protendantur. Sed de hoc fusius disseremus. 16 species in hoc genere numerat, (videatur *Systema natura*, edit. *Gmelin*, pag. 3083); quarum prima occurrit Lumbricus terrestris hisce criteriis distinctus: *Lumbricus, ruber, octofariam aculeatus*. Hæc species nostrarum investigationum fuit objectum. Valde communis est. In supplemento *Gmelini* characteristicæ phrasi *Linnæi* notæ sequentes reperiuntur: 6 – 8 pollices longus, 117 – 133 segmentis conflatus, singulis quatuor paribus aculeorum nudo oculo non conspicuorum armatis, expansis, utrimque convexus, contractus subtus planiusculus, canali rubro totum corpus percurrente, angulo rugoso, poroso utrimque, tumido, subtus planiusculo, ore infra proboscidem posito. Hæc criteria pleraque justa sunt et animali cognoscendo inservient. Paululum fusius disserui de his, quæ dixit *Linnæus* de Lumbrico terrestri, quia Academia nostra speciem, a viro celeberrimo determinatam, omnino designavit.

Non est quod miremur, Lumbricum terrestrem a *Linnæo* in classe vermium merito collocatum fuisse. Sed mirandum magis, quod ille auctor sive in ordinibus, sive in divisionibus secundariis ejusdem classis collocaverit magnam partem animalium vertebris destitutorum, quibuscum hodierni naturæ scrutatores classem omnino distinctam constituerunt.

Vermes postea a *Lamarck* et aliis, *Annelides* appellatæ, cum quibusdam vermibus intestinis comprehensi fuerunt secundâ divisione systematis exhibiti ab *Othone Frederico Muller* (*Zool. danic. prodromus*, 1776). Hanc divisionem *Helminthicam* nominavit. Idem ille auctor, mortuus anno 1784, edidit etiam opus de Lumbricis terrestribus: *Vermium terrestrium et fluviatilium historia*, 2 vol. in-4°, quod opus acquirere nobis non contigit. Jam ab opere, Faunâ Groenlandicâ, edito anno 1780, *Otho Fabricius* observaverat sanguinem rubrum in vermibus marinis. Hic auctor omnia illa, quæ pertinent ad annelides, magna luce sic collustravit.

Hæc animalia cum vermibus intestinis juncta etiam unâ eâdemque classe comprehensa reperiuntur, in opere *Cuvierii*, (*Tableau élémentaire de l'histoire naturelle des animaux*, 1798). Ex diversitate locorum, ubi degunt duæ illæ animalium species, orta est illa distinctio. Sed Gallicus naturæ scrutator intellexit talem conjunctionem moribus et criteriis tam internis, quam externis, horum animalium adversari. Exinde ab anno 1800 classem vermium proprie sic dictarum constituit, quæ classis complectitur animalia vertebris destituta, postea annelides appellata, vermibus interim intestinis inter vermes strictiori sensu acceptos et zoophyta rejectis. Hæc dispositio videre est in opere ejusdem auctoris *Leçons d'anatomie comparée*.

Hæ distinctiones non solum introspectæ, sed etiam indicatæ a *Cuvierio* effecerunt, ut *Dumeril* in *Zoologiâ analyticâ* editâ 1806, vermes adhuc intestinos cum Zoophytis conjunxerit. Annelides in vermium classe vel octavâ classe ejus systematis constitutæ sequenti modo distinguuntur: *Animaux sans vertèbres, munis de vaisseaux de nerfs et privés de membres articulés*. Dividit illos in *Branchiodeles* et *Endobranches*; posterior harum familiarum instructa est branchiis vel organis respiratoriis latentibus: prior vero criterio directe opposito insignitur. Lumbrici in posteriori occurrunt et sic designantur: *corps garni de soies roides, arrondi; bouche pointue*.

Secundum dispositionem a celeberrimo *Dumeril* stabilitam, Vermes inter Insecta et Zoophyta collocati sunt; intermedium enim, inquit ille auctor, efformare videntur catenæ annulum inter duas illas animalium classes, quamvis complicatione structuræ internæ sint diversæ; namque organorum structura cum in illis sit perfectior, quam in insectis, rei magis consentaneum videretur illos ante hæc collocare, ut sic transitio immediata inter Crustacea et Insecta formaretur: sed si ratio habetur externorum criteriorum, locomotionis organorum, quæ propter exiguam evolutionem ad nihilum fere rediguntur, postremo modi respirationis in insectis locum habentis, si, inquam, horum omnium ratio habetur, apparebit illam positionem vermium inter Insecta et Zoophyta non adeo esse arbitrariam, ac primo aspectu videtur, eo magis quod Vermes intestini classe Zoophytorum comprehensi, ipsos cum Zoophytis proprie sic dictis conjungat. Hæc induxerunt *Dumeril*, ut tali modo procederet (1).

Brugnierius, qui obiit anno 1799, edidit, anno 1792, *Le dictionnaire des vers* in Encyclopediâ methodicâ. Annelides aut vermes proprie sic dictos cum vermibus intestinis conjungebat.

Anno 1802, Annelides a cæteris vermibus omnino fuerunt segregati. *Cuvierius* hoc anno, Instituto Gallico prælegit commentarium, in quo illos optime et accurate distinguit nominando *vers à sang rouge*. Observatio *Othonis Fabricii*, de quâ suprâ diximus, conjuncta cum anatomicis inventis postea factis, huic denominationi palmam dedit, quæ denominatio eo justior est, quod exprimat qualitatem, qua Annelides magnopere ad vertebrata accedunt. Commentarium illud non solum commendatur novitate harum divisionum, sed etiam continet singulares admodum observationes in anatomiam et structuram internam plurium hujus classis animalium.

In primâ editione systematis animalium vertebris destitutorum celebris *Lamarckii*, Annelides adhuc cum vermibus intestinis commiscuntur aut conjunguntur. Successu investigationum *Cuvierii* et observationibus celeberrimi auctoris in structuram internam horum animalium ductus, *Lamarckius*, cum vermibus a *Cuvierio* sub nomine vermium sanguinis rubri

---

(1) Eandem divisionem hic auctor secutus est in secundâ editione operis *Traité d'histoire naturelle*, anno 1807 editi.

designatis constituit novam classem, quam nomine *Annelidum* insignivit, quo nomine jam usi sumus, quia optime designat hanc animalium classem, ad quam pertinet *Lumbricus terrestris*, et quâcum magnam habet analogiam.

Hâc novâ classificatione admissâ, *Vermium* nomen vermibus intestinis cum quibusdam similibus animalibus conjunctis relictum est. Plurimi etiam ex his in ordine annelidum abbranchiarum *Cuvierii* collocati fuerunt.

Quoniam maximam utilitatem percipere possumus ex inspectione criteriorum, quæ *Lamarck* classi *Annelidum* tribuit, præsertim quum mentio facienda est de quodam animali hâc classe comprehenso, non a proposito alienum duximus exponere illa criteria ex secundâ editione systematis animalium vertebris destitutorum ejusdem auctoris, deprompta.

ANNELIDUM CLASSIS.

Animalia mollia, elongata, vermiformia, nuda vel tubos habitantia, corpore segmentis rugisque transversis instructo. Capite oculis antennisque sæpe destituto. Pedibus articulatis nullis ut in plurimis pedum loco mamillis setiferis retractilibus per series laterales ordinatis. Os subterminale, vel simplex, orbiculare aut labiatum vel proboscideum sæpe maxilariferum. Medulla longitudinalis nodosa, nervique pro sensu et motu; sanguis ruber arteriis venisque circulans, respiratio branchiis vel internis vel externis interdum ignotis.

Classis annelidum sic determinata continet tres ordines: 1° *Annelides apodes*, 2° *Annelides antennatos*, 3° *Annelides sedentarios*. Manifestum est *Lumbricum nostrum* terrestrem pertinere ad primum ordinem, qui sic designatur: *nullis pedibus instructus, scilicet nullis mamillis setiferis retractilibus et pediformibus. Capite antennifero destitutus. Branchiis, quum cognitæ sunt, interne in corporis longitudinem dispositis.*

Inter duas familias bipartitur hic ordo 1° *hirundineas*, 2° *echiureas*. Hæ pro criteriis habent: *setæ retractiles externe prominentes*. Inter animalia hanc familiam constituentia, quædam sunt quorum corpus cirrhis obtegatur, et alia quorum corpus his organis omnino destituitur. Hæc posteriora habent os asinî aurî simile, vel formam cochlearis præbens, vel bilabiatum et circulare. Hic character, si cum defectu cirrharum

conjungatur, Lumbricos optime decet. Jam si has divisiones sequamur, omnino in hoc genus incidimus. Quum occasio occurret, quædam observabo in criteria ab auctore, cujus systemati operam navamus, emissa.

Cuvierius novam classem ab illustri cive suo institutam adoptare non dubitavit. Quum edidit suum librum *Règne animal distribué d'après son organisation*, anno 1817, novas illas observationes in hoc suo opere inclusit. Magna divisio regni continens animalia articulata divisa fuit in quatuor classes: Annelides (vermibus sanguinis rubri ejusdem auctoris correspondentes) Crustacea, Arachnides et Insecta.

Annelides sic in capite quatuor classium animalium articulorum constitutæ, comprehenduntur inter sextam classem molluscorum vel molluscorum cirrhopodum, et secundam classem articulorum crustaceorum.

Color sanguinis posset tamquam criterium exclusivum haberi ad distinguendum Annelides a cæteris omnibus classibus invertebratorum, nisi aliæ adhuc notæ accederent ad firmanda principia, quibus hæc classis innititur: scilicet forma corporis: quod plus minusve est elongatum, plus minusve transversim in segmenta divisum; ejus mollities; locus habitationi inserviens, etc.

Cuvierius dividit annelides in tres ordines: 1° *rubicolas* sive penicillos marinos degentes vel in tubo, vel in agglomeratione corporum durorum calcarium vel lapidosorum, etc.; 2° *dorsibranchios* instructos branchiis externis sive in integrâ corporis longitudine, sive in media parte corporis; 3° *abbranchios* branchiis apparentibus carentes et auram ducentes vel per superficiem externam cutis, vel per cavitatem quamdam inferiorem. Duæ familiæ ultimum hunc ordinem occupant: *abbranchii setigeri* aut setis instructi; et *abbranchii setis destituti*. Prima complectitur tria genera, inter quæ occurrunt Lumbrici. Operæ pretium est videre idem opus, tom. 2. pag. 528, ubi exstat perfectissima descriptio generis et quidem speciei, quæ nostræ dissertationis objectum efformat. Omnia, quæ ad ipsius distinctionem probe stabiliendam spectant, ibi mirâ cum concinnitate pertractantur.

In methodo *Cuvierii* species generis Lumbrici *Linncæi* sparguntur in magno numero familiarum et ordinum diversorum.

Multi auctores tantummodo quasdam modificationes attulerunt omnibus, quæ *Linnæus*, *Lamarckius*, *Cuvierius* ex proprio fonte adjecerunt illis, quæ de Lumbricis cognoscebamus.

Savigny, quem egregiæ investigationes in animalia vertebris destituta illutrârunt, obtulit, annis quibusdam abhinc præterlapsis, Academiæ regiæ scientiarum Lutetiæ commentarium, cui titulus: *Recherches pour servir à la classification des Annelides*. Huic operi adjecit alteram dissertationem: *Tableau systématique de la classe des Annelides* (1). Ille auctor admittit in classe annelidum *Lamarckii* quinque ordines, quorum ultimus nullo nomine fuit insignitus, quia in illum investigationes suas non extendit scriptor celeberrimus. Quatuor quibus nomen tribuit, sunt sequentes 1° *Nereideæ*, *Serpuleæ*, *Lombricines* et *Hirundineæ*. *Lombricines* complectuntur animal, de quo res est. Et quidem ex illo animali ordo nomen suum duxit; attamen *Savigny* proponit nominare genus ad quod pertinet, *Enterio*. Solus inter naturæ scrutatores tam veteres, quam recentiores, qui nomen Lumbricorum immutare suscepit. Nullus nec ex antiquis, nec ex hodiernis auctoribus existit, qui non denominatione Lumbrici usus fuerit.

Duæ magnæ divisiones hos ordines bipartiuntur. Innituntur defectu vel præsentia setorum vel organorum locomotionis. Indicabimus tantummodo divisiones ordinis Lumbricinum. Criteriis sequentibus distinguitur: *setis perraro retractilibus*, *nullis oculis*, *antennis nullis*, *nullisque maxillis visibilibus*. Quædam observationes nobis erunt statuendæ in criteria supra citata. Hic ordo duas complectitur familias, 1° familiam *Echiurum*, 2° familiam *Lumbricorum*. Prior instructa est setis retractilibus per series circulares dispositis. Posterior vero setos non retractiles habet et per series longitudinales ordinatos. Hâc familiâ comprehenditur Lumbricus terrestris.

Systema classificationis celeberrimi *De Blainville*, (vid. tom. I. *Principes d'anatomie comparée*.) continet plurimas species subdivisionum, quas *primarias vocat* (*sous-règne*), *secundarias* (*type*), *tertianas* (*sous-type*),

---

(1) Vid. tom. VI. pag. 93. *Mémoires du muséum d'histoire naturelle de Paris*; ubi repenire est harum dissertationum succincta expositio.

quartianas (classes). Subregnum constans *Artiozoariis* complectitur animalia articulata, quæ dividuntur in duos typos, quorum posterior est typus *Entomozoariorum* sive animalium externe articulata. Quum hæc appendicibus inarticulatis sunt instructa, tunc efformant classem *Chetopodum*, sive 12^{am} classem regni animalis. Chetopodes constare possunt annulis disparibus, et tunc locum præbent *Anhomomereis*, sive annulis subsimilibus, et tunc appellantur *Subhomomereis*, vel denique similibus; tumque dicuntur *Homomerea*. Adhuc subdividuntur in *Nereides* et *Lumbricina*. Hæc ultima subdivisio, ut nomen satis indicat, complectitur genus *Lumbricum*, quod hisce criteriis a *Blainville* distinguitur: (Vid. *Dict. sc. nat.*, art. *Lombric.*) Corpore elongato, extensibili admodum, ad extremitates tenue evadenti, sed præsertim ad anteriorem, complurimis articulationibus constante, loco appendicum nihil, nisi spinas aut setas habente, strias longitudinales efformantes; ore terminali simplice; ano pariter terminali et longitudinali; organis genitalibus versus tertiam partem corporis juxta annulum plus minusve expressum qui in illo loco observatur. *De Blainville* numerari meretur inter illos qui diligentissime structuram internam *Lumbrici* vulgaris perspexerunt. Magna pars illarum observationum reperire est in *Dictionario scientiarum naturalium*.

Denique, si recentissimorum naturæ scrutatorum opera consulimus, videmus classificationem adhuc novas modificationes subiisse. In exemplum vocemus recens opus clarissimi *Latreille*, (*Familles du règne animal. Paris, 1825*). Annelides ibi occupant secundam seriem animalium correspondentem *animalibus sensibilibus Lamarckii*, et secundum genus vel divisionem hujus seriei. Hoc genus est genus *Elminthoidorum*. Dividitur in duas classes 1° *Cirripedes*, 2° *Annelides*. Analyti submittendo illa, quæ dixit *Latreille* de generalitatibus animalium, ex quibus constat hæc posterior classis, criteria sequentia reperiuntur: « corpore vermiformi, articulado, libero vel fixo, cirrhis destituto duplicibus vel in duas series dispositis, et sine testâ plurivalvi partem tegumentorum efformante; maxillis, quum saltem existunt, omnino vel partim in oesophago latentibus et exsortilibus; nullo corde ventriculari; arteriis et venis, sanguine rubro. » In duas sectiones dividuntur *Annelides Latreillii*; prior com-

plectitur animalia branchiis externis, pedibus remiformibus, vel mamillis setiferis, saltem in universum, antennis tentaculis, sive appendicibus branchialibus divisis, ortum ducentibus ad partem corporis anteriorem.» Ultimū hoc criterium non ad universa animalia hujus sectionis est commune. Sectio posterior continet Annelides capite non apparente, antennis destituto; corpore sæpe indigente pedibus vel organis peculiariter locomotioni inservientibus. Quatuor familiæ posteriorem hanc sectionem partiuntur. *Maldaniæ*, clarissimi *Savigny*; *Lumbricini*, *Filiformia* et *Hirundinea*. Secunda familia scilicet Lumbricinarum sic designatur: setis sive uncinis, pedum vice fungentibus; ore et ano non ad formam spiraculi efformatis. Duæ subdivisiones ad genera ducunt. Prior comprehendit animalia terrestria et tria genera continet: *Thalasseme*, *Lumbricum* et *Hypogæon*. Posterior constat quatuor generibus: *Cirratulo*, *Tubifice*, *Naïde*, *Stilare*, quæ omnia ex animalibus aquaticis composita sunt.

Studium harum divisionum et subdivisionum, quamvis fastidiosum videri possit, illi, qui scientiam leviter tantummodo attingit, unicam viam optime cognoscendi animal, de quo res est, aperit. Notiones quas nobis exhibet *Latreille* de Elminthoidis et Annelidibus, simul cum criteriis in singulis divisionibus allatis, omnino sunt sufficientes ad illustrandum, quænam sint organa tam interna, quam externa animalis, de quo nobis agendum, quænam sint illius mores, vita, etc.

Non ulterius incumbam analysi systematum et methodorum, quæ a celeberrimis auctoribus in medium fuerunt prolata: quia pauca jam allata, sufficiente modo, indicant omnia, quæ spectant ad Annelides, quoad locum saltem, quem in serie entium organicorum occupant.

Quædam mihi dicenda supersunt de gradu compositionis structuræ Annelidum, ut illis, per has considerationes, assignetur locus determinatus in serie animalium. Celeberrimus *Lamarck* has observationes generales longissime extendit, tam in Philosophiâ suâ Zoologicâ, quam in aliis operibus. Attamen non inficias iri potest aliquid arbitrarii in illâ theoriâ reperiri, præsertim quum mentio sit de causâ modificante, etc. Hæc paululum causarum finalium speciem præ se ferunt.

Lamarckius, dividendo animalia in *apathica sensibilia et intelligentia*, sex diversas classes assignavit divisioni, quæ animalia sensibilia complectitur. Quarta continet *Annelides*, et ponitur inter Crustacea et Cirrhipedes. Animalia sensibilia, inquit auctor, sentiunt, sed ex sensationibus nonnisi perceptionem objectorum hauriunt: illæ perceptiones, adjicit *Lamarck*, sive effectus directi actionis systematis nervosi, ideæ tantummodo sunt simplices, quas illa animalia inter se conjungere possunt, ut inde ideas quasdam complexas deducant. Animalia sensibilia omnia sunt invertebrata et cum *Apathicis* conjuncta, animalia, vertebris destituta et jamdiu cognita efformant. Cerebrum, et in quibusdam massa medullaris elongata, constituunt integrum fere nervosum systema. Quidam sensus tantummodo distincti et organis propriis instructi sunt. Denique organa locomotioni inservientia sub cute hærent. Talis est generalis aspectus eorum organisationis. Quoad formam, auctor observat, eam esse symmetricam, scilicet paribus et similibus partibus determinatam. Attamen hirudo, cochleæ, limaces nonne organa generationis masculina habent imparia, et ab unâ parte corporis collocata? Verum est in his animalibus, tempore coïtus, actionem esse reciprocam; scilicet organum masculinum unius penetrat in organum femineum alterius, dum organum masculinum hujus intrat organum femineum prioris. Hâc mutuâ actione symmetria quidem existit, sed locum tantummodo habet, unione duorum individuorum non symmetricorum, si seorsum considerantur.

Sic inter Crustacea et Cirrhipedes collocati, Annelides, ratione habitâ modificationum in eorum organisatione cum organisatione animalium harum duarum classium collatâ, interrumpunt catenam illam relationum, quæ hæc eadem animalia jungunt. Auctor eis ideo talem locum assignavit, quia meliorem non reperiebat.

Quamvis circulatio fluidorum et modus respirationis in Annelidibus, ipsis locum superiorem, quam insectis conferat, non minus verum est, inquit auctor, ipsos inferiores esse organisatione Crustaceis; ideoque non decere, ut Annelides ante hos ordinentur. Sic tamen agit *Latreille*. Quin imo Cirrhipedes cum Annelidibus conjunxit, secundæ stirpis efformandi causa: *Elminthoides*. Negandum non est hâc divisione, transitum nimis

esse abruptum inter *Elminthoides* et *Condylopes* hujus auctoris; qui transitus eo singulariùs occurrit, quod Annelides sequantur Cirrhipedes, ut hi cum Crustaceis jungantur. Annulus intermedius est ille, qui minime congruit cum animalibus, quæ ligat: nam ex ipso quod Condylopes instructi sint organis locomotionis externis optime evolutis, magis consentaneum esset ipsos ordinare post Cirrhipedes, qui pariter appendices externas et articulatas habent. Igitur Annelides immediate collocarem post Conchiferas sic dictas, *Manteaux-Tubuleux*, ut transitio fieret Cirrhipedibus et inde ad Crustacea, primam Condylorum seriem.

Forma corporis Annelidum, quod est vermiforme, sæpius capite distincto, oculis et antennis egente, destitutum; defectus pedum articulato- rum; defectus etiam cordis ventricularis; hæc omnia probant illa animalia ortum non duxisse ex Crustaceis, quin imo ipsis organisatione esse inferiora. Attamen systema nervosum Annelidum huic opinione quasdam affert modificationes. In Crustaceis et Vermibus intestinis cavitariis, hoc systema ad eandem normam ac in Annelidibus efformatum est: ganglio sub oesophago situs, producens ab utraque parte funiculum sive filum nervosum, unde formatur species annuli oesophagum circumdantis: junctio utriusque fili, quâ efficitur magnus filus recurrens et descendens in longitudinem corporis et inferius, ita ut tot sint gangliones, quot puncta junctionis horum filorum existunt. Talis est modus generalis, secundum quem constructum est systema nervosum in classibus animalium, quæ supra fuerunt citatæ. Observabo tamen numerum ganglionum et nervorum, qui ex illis ortum ducunt, pro diversis animalibus variare, et in omnibus articulatis, inter quæ numerantur Annelides, nervos vel divisiones fili recurrentis extendi a dextra et sinistra parte axis longitudinalis, qui eodem hoc filo determinatur.

Si nunc attendamus vermes intestinos cavitarios præditos esse systemate nervoso ad eandem normam efformato, extra omnem dubitationem positum erit, Annelides ex hisce animalibus originem suam ducere. Etenim ambo corpus habent vermiforme, elongatum, sæpe annulis transversalibus, nullo capite distincto. Similitudo eorum tanta quidem est, ut *Latreille* opinetur (*Familles du règne animal*, p. 509). *Entozoa* sive

vermes intestinos immediate post Annelides posse ordinari, et simul cum classe Cirrhipedum affirmare seriem peculiarem animalium, scilicet *articulatorum inexuviabilium*. Nunc oculos conjiciamus in criteria externa, quæ nobis exhibent Condylipes sive Crustacea, quæ partem eorum efficiunt. Hæc sola animalia inter invertebrata exuvias deponunt: prædita sunt pedibus vel appendicibus articulatis locomotioni inservientibus, oculis ad motus regendos idoneis, etc., præterea eorum caput multo magis est evolutum ac in Annelidibus, munitum est ore, constante tribus paribus maxillarum transversarum, saltem in plerisque, etc. Hæc omnia observata certe nihil conferunt ad relationem directam inter Annelides et Condylipes stabiliendam. Si priores aliquando præbent pedes sive organa locomotionis (*Lumbricis terrestris*), tamen affirmari potest, numquam ea organa eodem modo ac in sequentibus animalibus esse articulata.

Nemo igitur dubitare potest, quin Annelides ortum duxerint ex vermibus, ut jam observaverat *Lamarckius*. Et si organa externa simul cum systemate nervoso hanc relationem tam evidenter demonstrant, dubium moveri non potest, quominus reliqua organa interna eandem sequantur impulsione. Hoc reverâ ita locum habet. Color sanguinis in Annelidibus adhuc similitudinis nota est non cum vermibus, sed cum animalibus classe superioribus, cum vertebratis, exempli gratiâ. Hoc phænomenon eo observatione dignius est, quod unicum existat in historiâ naturali animalium vertebres destitutorum. Mollusca, quæ organisatione multo perfectioni prædita sunt, quam Annelides, singulare illud factum non exhibent: hic color, inquit *Lamarckius*, a statu et compositione fluidi pendet. Egregia certe esset observatio illa, quæ probaret sanguinem rubrum Annelidum compositum esse iisdem principiis, et in eadem proportionē ac sanguis vertebratorum. Quoad nos spectat, novam relationem perspeximus, scilicet sanguinem Lumbricorum exhibere globulos sicuti sanguinis hominis, ranarum, etc.

Nihil hic dicemus de causâ, a naturâ alienâ, vel, aliis verbis, de causâ modificante et determinabili, quæ impedit, quominus Annelides et alia animalia prædita sint vero capite, nam :

Felix qui potuit rerum cognoscere causas.

Antequam huic controversiæ de loco, quem occupant Annelides in diversis systematibus supra citatis, finem imponamus, nobis adhuc animadvertendæ sunt quædam similitudines vel discrepantiæ notæ, quæ occurrunt inter quatuor animalium articulorum classes: Annelides, Crustacea, Arachnides et Insecta. Organa externa silentio præteribimus: sat erit observasse Annelides pedibus articulatis esse destitutos; reliquæ vero classes istis sunt præditæ. Nobis jam innotuit systema nervosum ad eandem normam efformatum esse in animalibus quatuor classium. Videamus nunc, quid dicendum sit de circulatione, quæ secundum Dr. *Home*, tam solidam præbere possit basin classificationi cuidam regni animalis, quam systema nervosum.

Secundum plerosque auctores circulatio duplex est in Annelidibus: scilicet efficitur per duas vasorum species, venas et arterias; vel duplici systemate, quorum unum ducit sanguinem versus organum circulatorium principale, et alterum inde repellit; nec tamen ideo sanguis venosus ab arteriali colore, consistentiâ, etc., distinguitur. Quamvis ille modus circulationis cum modo circulationis animalium vertebratorum magnam habeat similitudinem, observandum tamen est, nunquam in Annelidibus cor proprie sic dictum vel saltem ventriculos carnosos apparentes existere. Sanguis igitur ex unâ specie vasorum in alteram circulatur: inde oritur circulatio simplicissima, quæ duplici systemate effici debeat.

In Crustaceis cor existit, sed in plurimis speciebus adeo est elongatum, ut in vasculum dorsale mutetur: quod hæc animalia cum insectis ligat. Attamen in speciebus superioribus cor aut ventriculus carnosus distinctum est. Ad partem corporis superiorem est positum, et sanguinem album in branchiis propellit. Hæc organa pro variis speciebus positione variant. Sanguis ex his organis redit in vasculum ventrale, quod ad cor reducitur. Manifestum est circulationem perfectiorem esse, quam apud Annelides.

In Arachnidibus et Insectis, unicum vasculum dorsale, cordis vice fungens, existit: sed in prioribus hoc vasculum exhibet ramificationes sive ramos laterales, qui arteriarum vices agunt, donec alia vascula aut venæ liquorem circulantem ad vas dorsale reducant. In insectis tales divisiones non reperiuntur: imbibitione restaurantur partes.

Quod ad respirationem spectat, animadvertimus in duabus classibus posterioribus de quibus modo diximus, aërem, in corpus, ope trachearum, introduci. Quidam Arachnides ab hac regulâ excipiuntur: plures enim veris organis pulmonariis sunt præditi. Quoad Crustacea, aërem ducunt per branchios, et Annelides denique habent organa respiratoria sive externa sive interna. In pluribus reperiuntur sacci aërei in lateribus corporis collocati et fere semper transversali modo. Hi sacci terminantur sive filo peculiari sive extensione propriæ suæ substantiæ ad aperturas, quibus perforantur cutis et muscoli. Observatum jam fuit, in quibusdam ex his animalibus saccis illis instructis, reperiri vascula sanguinea tenuissima ad superficiem horum organorum. Hæc organo ab *Homio* organa aërationis appellantur.

CAPUT SECUNDUM.

HISTORIA NATURALIS LUMBRICI, EJUS VITA, MORES, ETC.

Ut optime cognoscatur animal, quod hujus dissertationis objectum efformat, pleraque ejus criteria generalia enumerare juvabit: *Lumbricus*
 Criteria. *terrestris* (*Lumbricus lævis*, Linnæi; Faun, Suec; et Hill, hist. anim.) est animal vertebris destitutum, corpore nudo, molli, articulado, elongato, vermiformi: sine oculis, sine auribus, sine tentaculis (1). Annuli ejus sunt transversi, variant magnitudine et numero pro diversâ ætate: numerantur autem in individuis plus minusve perfectis a 100 ad 140; caput ejus non distincte a corpore segregatur; posterior ejus pars ubi anus reperitur, obtusior est extremitate oppositâ, quæ vulgo est cylindrica, dum altera est depressa. Versus tertiam partem corporis, anteriorem scilicet, ad 26um fere anulum videre est extumescencia, a quibusdam auctoribus clitellum (*bat*) appellata. Hoc nomen ipsi servabimus. Quædam fulcit organa reproductionis actioni vel necessaria vel accessoria. Complectitur sex vel novem annulos. In parte inferiori corporis observantur præterea nonnulli pori, quorum structuram et usus examinabimus. Quidam

---

(1) Color Lumbrici terrestris variat: generaliter colore est carneo, variat coloribus rubris, roseis, albis, subviridibus, sæpe irinis, etc.

auctores Lumbricis duas pororum series tribuerunt, per quos aër penetrat, quique in dorso lateraliter jacent: alii vero, unam tantummodo seriem pariter in dorso, sed in ejus medio sitam perspexerunt. Sententiam horum lubenter sequor, quia poros laterales videre mihi non contigit. Singuli annuli instructi sunt quatuor setarum paribus, non articularum, sed retrorsum progredientium; efformant octo series longitudinales. Hæc sunt organa locomotionis; infra corpus et in quibusdam locis observatur par mamillarum albescentium, quæ aperturâ transverso et obliquo modo perforantur. Animalia illa non alios sensus, quam gustum et tactum habere videntur.

Hæc sunt organa externa, quæ citasse nunc sat est, quia de his magis specialiter infra in capite subsequenti nobis erit agendum. Nunc transeamus ad ejus vivendi morem.

Lumbricus, ut notum est, in terrâ humidâ et pingui vitam agit. Hoc Habitatio. commune habet cum multis annelidibus et vermibus, qui aquatici plerique sunt; quædam species in maris arena degunt, ubi sibi foramina excavant, omnino similia foraminibus, quæ effodit Lumbricus vulgaris. Ex habitatione nomen ei *Lumbrici terrestris* venit.

Aristoteles eum vocabat *Intestinum terræ*. Omnes soli qualitates ipsi Nomina. non conveniunt: solum aridum, arenosum, siccum, ferruginosum, et quidem ericeum, ipsum non delectant; lubenter latet in solo cum certa quantitate humi mixto, ex decompositis foliis ramisque, etc. efformato. Quam ob causam in hortis frequentius habitant vias arboribus adumbratas, vicinia stagnorum, lacuum, etc. Etiam vivunt inter pavimenta platearum itinerumque non frequenter tritorum. Occurrunt etiam circa fimi aggeres; probatum enim est substantias animales putrefactas ab illis non respui. Non incolunt loca aquatica: sed humida tantum et pingua. Tempore nebuloso aut pluvio, austro spirante, e foraminibus prorepunt: præsertim sub vesperam, durante integra nocte usque ad ortum solis. Calor enim Egressus. ipsis nocet: ictu solis pereunt. Materie mucosa, quæ circumdat eorum corpus, celeriter exarescente, in superficie terræ diu versari non valent, sole lucente vel aëre calido.

Si terra effoditur, quum hæ conditiones possunt impleri, et Lumbricus Actio caloris.

ex cavo suo extrahatur, et ponatur ad superficiem, mox videbis illum variis modis sese contorquentem, et ubique quærentem viam qua elementum suum reperire possit; si conatus irriti evadunt, si nullum invenit recessum, brevi tempore, vitâ defungitur. Matutino tempore, quum jam oriretur diei calor, sæpe inveni vermes sub foliis latentes, ne radiis solaribus afficerentur. Ex habitationibus egrediuntur tantummodo, quum omnia sunt quieta; ad minimum terræ concussum subito redeunt ad cava: tactus eorum ad maximum perfectionis gradum surgit, solus enim fere ceterorum omnium sensuum vices agit. Plerique vermes foramina non exeunt, nisi parte posteriori eis adhærendo; indicabimus infra mechanismum, quo illud efficiunt. In hâc positione partem anteriorem et mediam corporis quoquoersus et circumcirca foramen vertunt; præcipue quærendo omnes glebularum occurrentes. Levissimo quidem stepitu repunt subito per humum, et cava intrant, ex quibus non egrediuntur, priusquam periculum non amplius imminere crediderint. Quidam tamen omnino e foraminibus exeunt, et in locis vicinis reptant.

Scopus
sus.

egres-

Scopus, quem sibi propositum habent exeundo, versatur in coëundi ardore. Probabile tamen est, ipsos etiam egredi cibi comparandi vel respirandi gratiâ, quemadmodum dicit *Montegre*, (*Mémoire sur le Lumbric terrestre, Mémoires du muséum, tom. 1.*) Quum ad copulationem efficiendam vermis ad alium vermem in positione supra citata attingere non potest, egreditur, fortunam alibi tentaturus. Observatione etiam patet, quosdam vermes per integras horas ad foraminum limen immotos manere: alii autem parum sese movent, verbi causâ, alternâ vice, caput et primos corporis annulos extollunt: quod videndi mihi pluries facultas data fuit.

Immobilitas.

Tempus du-
rante quo ap-
parent.

Hyemis effec-
tus.

De eorum for-
aminibus.

Omnia, modo quæ descripsimus, a verno tempore usque ad autumnum continuantur. Mense quidem Novembri eadem adhuc observavi. Arbitror ipsos, hyeme non acri, semper et continuo apparere. Quum terra gelu constringi nivibusque obduci incipit, Lumbrici altius in terram prorepunt: tumque ad aliquot tantum pedes infra superficiem reperiuntur. Non amplius tunc exeunt.

Foramina, quæ sibi efformant, sunt cylindrica; eodem fere diametro ac

corporis diameter; sinuosa, obliquo modo sæpissime progredientia; ad parietes exteriores, obducta succo mucoso, qui continuo ex corpore animalis exsudat. Eâdem substantiâ, Lumbrici foramina sua, hyemali tempore, claudere videntur, ita ut in illis, veluti in vaginâ, habitent. Hæc observatio a *Latreille* facta fuit. Foramina eorum duobus exitibus et quidem pluribus sunt instructa, quarum alia incessui, alia vero egressioni inserviunt. Ad soli superficiem fere semper circumdantur glebulis vermiformibus, in diversas partes contortis: est terra, quæ ipsis cibum præbuit.

Intensiori frigore torpescunt et pereunt, quamvis faciliori modo, frigus quam calorem perpeti possint; hic ipsis multo magis nocet. Hyemali autem tempore, effodiunt sibi profundiora foramina, quæ tubi recurvi speciem exhibent. Ut a frigore sint immunes, altius penetrant (4 pedibus infra terram), unam partem tuborum producendo; quæ pars nullum habet exitum, sed quæ terminatur specie antri, in quo se in spiram colligunt, ita ut caudex prope caput sit positus. Torpescunt, sed solo manuum calore reficiuntur, et solitam alacritatem rursus assumunt.

Effectus frigoris.

Solita Lumbricorum alimenta videntur esse terra cum certâ humi quantitate commixta. Humus eorum cibum efformat, et ut illâ utantur, certam terræ quantitatem absorbent. Semper quum scalpello aperiuntur, magnum intestinum, stomachus, et pars cesophagi impleta reperiuntur terrâ tenuissimâ veluti in pulverem redactâ (impalpabili pharmacopolarum). Hæc terra non diu in intestino remanet; exinde pluries per diem, sub formâ excrementorum exit. Omnino similis est terræ, quæ efformat hæc corpuscula vermiformia, contorta, (*aggerulos crispantes* clarissimi *Mouffet*) circa eorum foramina posita. Attamen aliquando terra, quæ intestino comprehenditur, admodum crassa est: et quidem ipsam persæpè cum lapillis commixtam vidi. Aliquoties reperiẽbam in intestino et stomacho lapides, qui, ratione habitâ voluminis organorum, erant permagni et fere semper calcarii. Hi lapides sunt angulosi, vel rotundi, et nullo modo deteriores aut politiores digestionem facti. Numerus, nec tamen magnus, variat: tres vel quatuor ad maximum numeravi. Sed sæpissime in organis digestionis Lumbricorum terrestrium occurrunt particulæ

Alimenta.

herbaceæ foliorum, stirpium, radicum frustulæ, nullomodo decompositæ et integerrimæ, pariter ac si recentissime e terrâ essent collectæ. *Linnaeus* contendebat lignum et humum jucundissima Lumbrico esse alimenta. Habitat, aiebat, in ligno putrido et humo, quam bibulam reddit (*Syst. Nat.*).

Ex sententiâ ejusdem auctoris, hoc animal corrodit plantarum cotyledones. Secundum alios scriptores nocet junioribus plantis et oleribus. *Sata quod non raro lædant, radices morsu depascentes*, inquit *Franscius*, (*hist. anim.*). *Aldrovandi* ita loquitur: *vehementer et plurimum vastant sata, quia etiam validas segetes radicibus subjectis enecant, et referunt esse tales, qui numquam prodeant, sed semper sub terrâ maneant.* (De Insectis, tom. 7.) Multi alii auctores plerique veteres eandem sequuntur sententiam. Recentiores vero non tantas animadvertunt vastationes in actionibus Lumbricorum terrestrium: et reverâ, etsi maximâ exstent multitudine, apparet ipsos non multum nocere; e contra terram exarant, eam sublevando vel e foraminibus extrahendo, etc.: quod efficit, ut aër oxygenius magis immediate in contactu cum solo sistatur. Si partem humi destruunt, et terram absorptam sterilem reddunt, tale damnum resarcitur utilitate, quam evolutioni plantarum adferunt.

Sæpe Lumbricos inveni in brassicis tenerioribus, sed numquam edentes reperi. Aliquoties sub foliorum aggeribus occurrunt. *Montegre* opinatur, Lumbricos parenchyma foliorum destruere, et textam duriores, ex quibus componuntur, denudare. Multa horum foliorum autumnali tempore reperiuntur; similia sunt, inquit idem auctor, textis denticulatis. An a Lumbricis terrestribus ad hunc statum redigantur, ignoro. Edunt etiam substantias animales, putrefactione decompositas, veluti animalculorum cadavera. Auctor, supra citatus, refert se vidisse Lumbricos devorantes corpora Lumbricorum sui generis, qui investigationibus suis inservierant. Nihil unquam tale observavi, quamvis sæpe collocarem Lumbricos mortuos modo dissecatos, modo integros juxta alios Lumbricos viventes, quorum alios vase includebam, alios libere vagari sinebam: sed in utroque casu semper substantias vegetabiles animalibus anteponunt.

Digesta alimenta per anum exeunt sub formâ excrementorum exiguorum, elongatorum, vermicularium, et cylindricorum, quum unice ex

terrâ, quæ tum humo destituitur, sunt composita. Lapides; ligneæ particulæ, stipites, etc. integri rejiciuntur. Examinabimus, quum de ore loquemur, quonam mechanismo efficiatur manducatio et quænam phænomena illam concomitentur. Observandum est, illa excrementa vermicularia præcipue reperire ad oras foraminum, per quæ terram intrant. Attamen auctores quidam, veluti *Redi*, arbitrantur; Lumbricos terrestres numquam herbis, nec radicibus, nec aliis terræ fructibus ora admove-re. In errorem fuerunt inducti, quia nonnisi terram, in pulverem tenuissimum redactam, in eorum intestino invenerunt. Ex observationibus contraria opinio satis stabilitur.

Apparet Lumbricos per satis longum tempus cibo posse abstinere, præsertim quum in aëre humido versantur. In capsulâ ligneâ longâ fere quinque pollicibus et superne apertâ, inclusi Lumbricum, nullo ibi reposito alimento. Capsulam imposui in tabulam subeream, quam fluctuantem in vase aquâ impleto reliqui; quæ omnia campanulâ obduxi. Vitam Lumbrico per octo dies servavi, quamvis ipsi, excrementa deposita auferrem, ne illis vresceretur. Fatendum tamen, quod, etsi idem sæpe experirer, eundem exitum non semper obtinuerim; sed nullus Lumbricus ante tertium diem mortuus est.

Tempus quo
cibo abstinere
possunt.

Lumbricum terrestrem delectant alimenta dulcia, veluti glycyrrhiza, saccharum, etc., quemadmodum sæpe sum expertus. Attamen pereunt in saccharo et melle aquâ solutis; non vidi illos saccharum edentes, nisi, quum illud cum terrâ miscueram in particulis 1 vel 2 millim; vel quum leviter ipsam saccharo asperseram. Non respuit oleum nucis vel lini. Omnia acida, veluti acetum, acidum nitricum, etc. ipsi tempore plus minusve longo mortem adferunt. Eâdem mortiferâ qualitate gaudent liquores spiritibus abundantes: alcohol, vinum; etc. His liquoribus immersus, et statim ex illis extractus in varios gyros sese contorquet; quum in illis aliquamdiu remanet, moritur. Alcohole rigescit et albidus evadit; quum deinde extendatur, timendum est ne rumpatur animal. *Redi* multa instituit experimenta in liquores Lumbricis nocivos. Videatur ejus opus: *De animalibus vivis, etc.* Idem auctor observavit insuper, quod Lumbrici papyraceis cucillis inclusi, intra spatium 50 horarum pereant. Ad hanc

mortem maturandam non parum confert absorptio materiæ viscosæ, quâ corpus obtegitur, a chartâ effecta, sive ejus in aëre sicco desiccatio. Idem non locum habet in experimento, quod suprâ memoravimus. Oleis fixis non enecantur, quamvis illis undique illiniantur: ex quo patet, quam parum aëre ad respirandum indigeant. Quin imo *Redi* duos Lumbricos vasi oleo repleto injecit, vigesimâ quartâ abhinc horâ adhuc vivebant; tum inde extractos in vase terrâ adimpleto posuit: unusque per tres, alter vero per sex dies vixit.

Actio aquæ. Si Lumbrici diu vivunt sine alimento, inclusi vase aëre humido et vaporibus pleno, multo diutius vitam conservant, quum in vas aquâ repletum includuntur. Æstivo tempore et mense Septembri vitam quibusdam servavi per 15 dies aquæ vulgari immersis. Vasis fundus tantummodo obductus erat terrâ ex excrementis productâ. Autumnali et hyemali temporibus, secundo sæpissime die peribant. Hoc cum individuïs variabat. *Redi* eos in aquâ per 20 dies immunes servaverat, et eos deinde in terram remittebat: ipsam edebant, inquit, et quidem nullomodo moriebantur. Attamen fere semper observavi ipsos, post diuturniorem in aqua commotionem, languescere et paulo post perire. Color eorum liquidi effectum mutatur, duobus vel tribus diebus, post immissionem; sed veterem denuo colorem induunt, secundum *Redi*, quum in terram rejiciuntur.

De odoratu. Verisimile est Lumbricos odoratu destitui: non enim instruuntur organis ad percipiendos odores aptis; saltem huc usque hæc organa nondum fuerunt observata. Hâc de re plurima institui experimenta, quibus in errorem quidam induci possent et impelli ad credendum Lumbricos odoratu esse præditos. Hæc enumerabo experimenta, quum de eorum sensu in genere erit agendum.

De ceteris sensibus. Pariter visu et auditu destituuntur: gaudent tactu et gustu.

Vitæ diuturnitas. Eorum vitæ diuturnitas ignoratur; pro certo tamen habetur illos per plures annos vivere. Et si ex tempore, quo evolvuntur, aliquid certi deduci potest, dicendum foret, ipsos ultra duos vel tres annos vitam ducere. Sponte autem patet talem deducendi rationem esse arbitrariam, quia nulli observationi innititur. Alii Lumbrico vitam quam brevissimam tribuunt. Tempus hoc melius probabit. Intelligitur Lumbricum, propter vivendi

modum semper aggressionibus hostium suorum esse expositum, et quoniam frequenter e terrâ egredi cogatur, semper aëris variationibus, inquit *Bosc*, obnoxius jacet: quarum variationum extrema ipsi pariter nocent. Quod ad evolutionem juniorum spectat, observavi eos, ut attingant longitudinem transversi pollicis, egere tribus vel quatuor mensibus, pro circumstantiis plus minusve incremento faventibus. Vid. caput III, sect. 6, pars III.

Ne in inutilem repetitionem incidamus, nihil hic diximus de copulatione, generatione, etc.; quoniam hæc argumenta peculiaribus capitibus sunt tractanda.

Lumbrici ingenti copiâ versantur in terris sibi idoneis. Pauca animalia Eorum numerus. tam frequenter occurrunt: aliquando milleni inveniuntur, spatio 3 vel 4 pedum. Quum autumnali tempore, in hortis folia ex arboribus delapsa acervatim colliguntur, semper reperire est uno vel duobus abhinc diebus, permagnus numerus, sub illis acervis. Lumbrici terrestres a vere usque ad autumnum apparent. Hyeme durante, tantummodo degunt sub terrâ.

Si generatim oculos conjiciamus in genus Lumbricum, quemadmodum Regiones ubi reperiuntur. a *Linnaeo* efformatum est, exceptis speciebus aquaticis vel marinis, observamus in solâ Europâ animalia, quibus constat illud genus, reperiri. Ignoramus an occurrant in Americâ, Africâ et Asiâ septentrionalibus; verisimilius enim est, ratione habitâ aëris temperiei, ipsos inveniri in his regionibus, quam in aliis oris magis ad Meridiem vergentibus, veluti Americâ Meridionali. Non dubitandum autem est, quin aër maximam vim in mores et vitam horum animalium exercent.

Vicissim species, de quâ in nostrâ dissertatione agitur, per universam Europam est diffusa, et omnibus innotuit. Præterea variat non solum in nostris regionibus, sed etiam pro diversis locis, ubi degit. *Bosc* contendit Lumbricos, sub omni latitudine obvios esse; Lumbricum terrestrem in Americâ fuisse repertum, et illum, denique probabili modo in ceteris terrarum orbis regionibus occurrere. Hæc tamen opinio solâ observatione corroborari poterit.

Si fides est adhibenda testîmonio *Caroli Sigonii*, auctoris a *Franscio*, in historiâ suâ animalium citati, Lumbrici mirum in modum propagari

videntur. Ille dicit: quòd, anno 970, post vermium sub terrâ latentium pestilentiam maximam Ravennæ mox fungum omnium inopiâ laboratum fuerit. An hoc est idem animal ac Lumbricus noster terrestris? Quamvis hoc fieri possit, tamen dubitandi ratio subest. *Anderson*, (*histoire naturelle d'Islande*) etiam dicit, certis temporibus, campos obductos esse Lumbricis terrestribus, qui ex foraminibus suis exeunt sese aquâ pluviali lavandi gratiâ. Adeo ingens est eorum numerus, ut agricolæ hujus regionis, illos de cœlo delapsos arbitrentur.

Modus eos
arcenti.

Franscius arbitratus, Lumbricos tenerioribus arboribus nocere, suadet in terram effundere decoctionem cannabis fæminæ aut corticum gallarum viridium, quâ ex terrâ eruuntur. Felici etiam successu solum, sapone aquâ soluto aspersi. Præterea alia sine dubio exstant media, quibus foramina sua deserere cogerentur.

Pluribus ani-
malibus vic-
tum alunt.

Difficillimum foret exponere quamnam utilitatem œconomix generali Naturæ Lumbrici afferant. Ex eo ipso solo, quod existunt, inquit auctor celeberrimus, observari merentur animalia. Si Lumbrici fere numquam alia animalcula comedunt, ipsi e contra sæpissime gulæ aliorum animalium obnoxii jacent. Porci, nasuæ, talpæ, erinacei, gallinæ, turdi, anates, salamandres, etc., ipsis bellum inferunt. Antiquus scriptor hâc de re sic loquitur *Franscius*, (*hist. anim.*, t. I. p. 422.) *Aratro excitari solent et plures uno loco reperiuntur, id quod optime didicerunt corvi, qui aratoris aratrum diligenter et frequenter comitari solent.* *Philomela* etiam iis vescitur.

Piscatui in-
serviunt.

Lumbrici etiam pisces delectant; piscatores ideo iis utuntur; hamo illos figunt, ita ut tamen sese adhuc movere possint, quia hoc modo a piscibus perspiciuntur. Unus Lumbricus pluries inservire potest. Hæc piscandi ratio antiquissima videtur, *Ausonius* enim de paupere piscatore talia canit:

*Piscandi traheris studio? Domus omnis abundat
Damnotini tales solita est ostendere gazas
Nodosas vestes animantium nerinorum.
Et jacula et fundos et nomina villica lino
Colaque, et insutos terrenis vermibus hamos.*

Artificialiter
nutriuntur.

Piscatores quidam Lumbricos, per aliquod tempus, antea nutriunt, pane cannabis seminibus confecto, ut jucundiores piscibus evadunt. Illam

substantiam miscent cum terrâ, in quâ degunt Lumbrici: sed illud probabili modo falsum est præjudicium. Quidam alii Lumbricos majores selectos eadem ratione innutrient. Alii vero, terræ grana tenuissima, papaverum grana, v. g., immiscent. Quidquid de hac re sit, certum tamen est me vidisse maximos et crassissimos Lumbricos sæpissime inter manus piscatorum versantes. Vermes magni aut exigui omnes piscatui inservire possunt. Majores tamen majoribus piscibus capiendis, veluti cyprinis, anguillis, reserventur.

Varii exstant modi, quibus Lumbrici capiuntur. Vidimus illos, decoc-
tionibus quarumdam plantarum vel aliarum substantiarum, e terra exci-
tari. In locis ubi multa cernuntur foramina, etiam ope ligonis aut furcæ
effodiuntur; vel crebro pede, pulsetur terra, quæ multos continere vide-
tur; vel tandem baculus aut palus in terram defigatur, et continuis con-
cutiatur ictibus. Lumbricus quassatam vehementer terram sentiens, cava
mox deserere cogitur. *Linnæus* egressionem Lumbrici tribuit terrori,
quem ipsi talpa injicit. Hanc observationem præteribimus. Nonne hoc
potius ex eo provenit, quod metuat, ne in foraminibus ad angustias redi-
gatur et attritibus comprimatur: nam hoc semper locum habere debet, si
tali modo capiuntur, qui modus optimus esse habetur.

Modi eos ca-
piendi.

Olim maximus fuit Lumbricorum usus in medicinâ. Quum antiquos
materiæ medicalis tractatus perlegimus, miramur ingentem numerum
propriætat, quam *Hippocratis* discipuli Lumbrico terrestri tribuebant.
Oleum in quo enecatus fuerat et infusus, maximam vim exercebat in affec-
tiones nervosas. Nervos et integrum ligamentosum apparatus corroborat,
ideoque juncturas firmat; et felici successu utebantur in paralysi et in
rachitis. Triplici etiam gaudebat proprietate infusio vermis in vino albo:
1° aperitivâ, 2° sudorificâ, 3° diureticâ. In pulverem redactus propone-
batur ad dosim 30 vel 40 granorum contra arthriticum rhumatismum;
lagani sub formâ compositi ex 3 vel 4 Lumbricis terrestribus, ovo et
farinâ adversus febres tertianas; in modum cataplasmatum contra parony-
chium, etc. Omnia illa remedia medio ævo inventa e libris hodiernis
therapeuticis sublata, et ex officinâ pharmacopolæ ejecta sunt, ut ars
medendi nova omnino luce est collustrata.

Usus in me-
dicinâ.

Indorum ci-
bum suavissi-
mum efficiunt.

Si Lumbrici in officina pharmacopolæ non occurrunt, tamen non ar-
centur a culinâ quorundam populorum. Indi crudos, et quidem magnâ
cum palati voluptate, comedunt. Testibus *Monard* et *Loppezio*, ex his
placentas componunt. Aliæ præterea sunt gentes, quæ Lumbricis terres-
tribus tamquam jucundiori cibo vescuntur. Illi, qui crudos Lumbricos
gustu explorârunt, dicunt ipsos sapore terroso esse præditos. Et quidem
pars eorum anterior, etsi terram non comprehendat, tamen hunc saporem
præbet. Prætereâ notum est, Lumbricum terrestrem nullum peculiarem
de corpore odorem exspirare: odore, ut ita dicam, omnino destituitur.

Sapor quem
præbent.

Phosphores-
centes eva-
dunt.

Quum certis quibusdam circumstantiis submittuntur Lumbrici, phos-
phorescentes evadunt. Quum mihi talia videndi occasio non data fuit,
hujus proprietatis investigationi operam navare non potui. Quum extra
tempus coïtus locum habeat, non mihi videtur esse tribuenda cuidam
actioni a naturâ ingeneratâ. Tempore et loco agemus de eorum proprie-
tate reproductivâ.

Silentio prætereo sententias quorundam auctorum circa Lumbricos; alii,
verbi causâ, contendunt, Lumbricos ex terræ limo esse procreatos; alii
dicunt, pluviam portendi, quum ante solis ortum apparent, etc., alii
etiam, ipsos videntes, post nimbos, egredientes e foraminibus, arbitrantur
tonitru eorum evolutioni favere, etc. Cunctæ illæ opiniones examini
subjici non merentur.

DE VETERIBUS AUCTORIBUS, QUI DE LUMBRICIS SCRIPSERUNT.

Quoniam veteres Lumbricorum pariter nomine insigniebant vermes
intestinos, sive in intestinis hominis aut animalium versantes, in graves
induceremur errores, si omnes eorum observationes tamquam in Lumbric-
um terrestrem factas haberemus. Inutile simul et fastidiosum esset,
omnia, quæ de hoc animali fuerunt scripta, referre. Igitur sat erit præ-
cipuos auctores, qui Lumbricum terrestrem investigationibus suis submi-
serunt, enumerasse.

Aristoteles.

Unus ex antiquissimis fuit *Aristoteles*, ex Stagira in Macedoniâ;
vixit anno 305 ante C. N. Hic philosophus, *Platonis* discipulus et

peripateticorum princeps, Lumbricos terrestres vocavit, *intestina terræ*, quia terram habitant. *Vermis habent naturam, in quibus corpus anguillarum consistit*, inquit, (*De generatione animalium*, t. III. c. 2.).

Plinius etiam Lumbricum cognovit; (vid. ejus opus, lib. XI. h. 11. c. 37.), ubi dicit: *nec Lumbricis ulli sunt, vermiumve generi*, etc. Plinius.

Latini in genere, Lumbricos terrestres, *intestina terræ* appellant; quod a Græcis usurpaverunt γῆς ἔντερά (vid. *Dioscorides*). Alio etiam nomine insigniebatur Δρίλου vel secundum alios βδέλλης. (Hæc omnia commentaria reperiuntur in *Hist. Anim. Aldrovandi*, tom. 7., de Insectis.)

Ipsi et poetæ sæpe de vermibus terrestribus loquuntur:

Foras, foras, Lumbrice, qui sub terrâ clepsisti.

ait *Plautus*, (in *Aululariâ*), ex quo patet nomen Lumbrici homini illatum in contumeliam fuisse acceptum.

Avicenna qui vixit anno 1040, (natus erat anno 980 Bocharæ et appellabatur Abou-Ali-Abinsceni), *Agricola* et *Gesner* auctores non minus celebres, quam primus, pariter de Lumbrico loquuntur. Avicenna,
Agricola, Ges-
ner.

Aldrovandus denique, aut *Aldrovandus*, qui obiit anno 1605, collegit omnia, quæ de Lumbrico scripta fuerant, (vid. tom 7, *Hist. Anim.* quo *Historia Insectorum* continetur.) Optime et diligenter observavit coitum Lumbricorum et alia peculiaria facta, quibus sese commendant. Alii auctores proinde ex ejus libro hauserunt et Lumbricos melius cognoverunt; inter hos numerandus est *Jonston*, (*Historie van de natuur der gekerfde Dieren*, blad. 143, anno 1660); in vernaculam linguam transtulit illa, quæ ab *Aldrovando* facta erant. Quæ *Aldrovandus* nobis tradit de Lumbrico, ab eo ipso probabiliter observata non fuerunt; notum enim est, eum dum vixit, nonnisi tres libros de avibus, et unum de insectis, ipsum edidisse; reliqui decem libri, operâ et studio ejus successorum in lucem prodierunt. Aldrovandus.

Sæculis XVII et XVIII scripti fuerunt varii libri de historiâ naturali Animalium, et in quibus major minorve mentio fit de Lumbricis. Operæ pretium est citare, Auctores
XVII et XVIII
sæculi.

Ray, theologum Anglicum, natum anno 1628, mortuum 1707, pro suâ Ray.

Historiâ Insectorum, edita Londini anno 1710. Lumbricos collocat inter insecta vel quæ nullam subeunt μεταμόρφωσιν (mutationem). Ea dividit in ἄποδα et pedata. Prioribus continentur Lumbrici, quamvis hi novas subeant subdivisiones divisionis apodum: nam sunt vel terrestres, vel aquatici, vivunt in terrâ aut in intestinis animalium, possunt esse magni aut exigui. Deinde uberius agit de Lumbricis terrestribus, quorum tres species numerat. Hic auctor varias observationes non respuendas instituit:

Willis. *Willis*, medicus et celeberrimus anatomicus etiam citari meretur propter sua opera omnia, in quibus reperitur caput, cui titulus de *animâ brutorum*. Primus diligenter anatomiae submisit Lumbricum terrestrem, ejusque disquisitionem imitari deberent hi omnes, qui investigationes in Lumbricos terrestres instituent. Ipsum sæpe citabimus. Eodem fere tempore ac *Ray* vixit.

Redi. *Franciscus Redi*, medicus et litterator, natus Arezzi anno 1626, aut duobus annis ante *Ray* et mortuus anno 1698, propter opus: *De Animalibus vivis, quæ in corporibus animalium vivorum reperiuntur*, 1708, *Amstelodami*. Postquam consuluerat *Willisii* opus, etiam anatomiam Lumbricorum instituit. Auctores ambo optime delineatas figuras descriptioni suæ adjecerunt.

Blasius. Omnes auctores, qui postea venerunt, ex illis operibus hauserunt anatomicas descriptiones ab antecessoribus factas. Alii eclogarii, veluti *Blasius*, (*Anatome Animalium*), et *Valentyn*, (*Amphitheatrum Animalium*), eorum tabulas figurasque pedetentim descripserunt.

Franscius. *Franscius*, (*Historia Animalium*, tom. 4 et 1.) compilavit, quæ *Aldrovandus*, *Willis* et multi alii observatores, dixerunt. Ceterum ad illius opus lectorem mittimus.

Paulini et Vandelli. *Paulini* pro dissertatione de *Lumbrico terrestri*, edito anno 1703, *Francof.* Illorum operum secuti sequentium nomina tantum novimus.

Vandelli, dissert. 3. Patavii, 1748.

Müller. *Müller* regi Daniæ a consiliis, natus anno 1730, mortuus anno 1784, qui scripsit *Vermium terrestrium et fluviatilium historiam*. Quod opus magnopere desideravimus.

Deinde inter auctores, qui de eadem materiâ scripserunt, duobus hisce

sæculis, numerandi sunt, quamvis omnes mihi non innotuerint. *Hill*, (Historia Animalium); *Swammerdam*, (Biblia naturæ); *Sloan Klein*, (Tentamen herpetologiæ, anno 1755.); *Bacø* (sylv. sylv. cent. VII. N° 696); *Sennertus*; *Helmontius*; *Murrey*, (de Lumb. observationibus); *Lyonnet*, (notes sur la théologie des Insectes, par *Lessner*); *Charleton*, (exercit. de different. et nomin. Animalium, 1677); *Phelfam*, (Hist. Ascarid.); *Wichman*, (*Beschreyv. Berl. Naturf.*); *Wepferus*, (in ephem. nat. curios.); *Grassius*, (in ephem. nat. curios.); *Konigius*, (regn. animal.); *Mouffet*, (insectorum sive minimorum animalium theatrum, anno 1634.); *Bonnet*, (œuvres, etc.); *Reaumur*, (*Mém. pour servir à l'hist. des Insectes*); *Fabricius*, (Fauna Groenlandica); *Petiver*, (Gazoph.), etc. etc. Insuper tractatus generales veluti *Systema naturæ*, *Linnæi*, ejus *Fauna Suecia*, etc.

DE RECENTIORIBUS AUCTORIBUS, QUI DE LUMBRICO TERRESTRI SCRIPSERUNT.

Observatione dignum est generatim loquendo, veteres melius magisque observasse, quam recentiores, omnia quæ spectant ad Lumbricos. Vita, mores hujus animalis, prioribus erant cogniti, et anatomicæ investigationes, quas auctores quidam medii ævi in illos instituerunt, semper exemplo inservire poterunt.

Inter recentiores numerantur:

Lamarck, quem jam citavimus pro opere cui titulus: *Système des animaux sans vertèbres*. Lamarck.

Latreille, propter dissertationes Annalibus Musæi historiæ naturalis insertas, et propter familias regni animalis, editas anno, 1825. Latreille.

Cuvier propter *Leçons d'anatomie comparée*, ubi reperiuntur multæ observationes in Lumbricum ante illum omnino incognitæ, verbi causâ, illa quæ agunt de musculis, nervis, etc.; et propter *régne animal* de quo locuti fuimus, quum classificationem exposuimus. Cuvier.

Bosc, propter articulum in opere, cui titulus *Dictionnaire de l'histoire naturelle*, ubi multa scitu digna occurrunt. Bosc.

- De Blainville. *De Blainville*, propter eruditissimum tractatum de Lumbrico, in *Dict. des sciences naturelles*. Hæc optima est dissertatio generalis, quæ de Lumbricis terrestribus existit; et propter opus cui titulus: *Principes d'anatomie comparée*.
- Spix. *Spix*, propter dissertationem Annalibus Academiae Munichensis, tom. anni 1813 insertam (quod opus legere non contigit.)
- Montegre. *Montegre*, propter egregiam dissertationem de Lumbrico terrestri, in Annalibus Musæi, tom. 1. p. 135. Hic auctor recentioribus his temporibus optime observavit Lumbricum terrestrem, ejusque anatomicam structuram diligentissime descripsit.
- Home. *Home*, propter dissertationem de circulatione et reproductione Lumbricorum *Linnæi*; propter commentationem de organis generationis Lumbricorum terrestrium, insertas Transactionibus philosophicis.
- Savigny. *Savigny* ob opus de Annelidibus, quod supra jam memoravimus.
- Marcel de Serres. *Marcel de Serres*, ob commentaria de observationibus in usus vasis dorsalis, in vim quam cor exercet in organisatione animalium articulatorum, etc. tom. 5. Annalium Musæi Parisiensis.
- Carus. *Carus*, ob anatomicas observationes insertas in tractatu suo anatomiae comparatæ. Hic auctor exhibuit figuras optime delineatas.
- Roth. *Roth*, ob dissertationem inauguralem de systemate nervoso invertebratorum, nuperrime editam. Hic auctor operi suo adjecit figuram anatomiae Lumbrici terrestris et præcipuæ ejus nervorum.
- Leo. *Leo*, (Lond. mag. Nov. 1823, p. 536) et *Leon Dufour* (*Ann. des sciences nat.*, par *Audouin*, *Brongniart* et *Dumas*, tom. 5, 1825.), ob investigationes in modum generationis Lumbricorum.

Inter illos auctores primum locum tenent *Montegre*, *Home*, *Cuvier* et *De Blainville*, quia egregias instituerunt anatomicas observationes in Lumbricum: duo priores suis operibus pulcherrimas adjecerunt figuras.

CAPUT TERTIUM.

DE VARIETATIBUS LUMBRICORUM.

Multi auctores arbitrântur, inter individuos, quibus componitur species Lumbrici terrestres *Linnæi*, quasdam occurrere species vere distinctas et huc usque confusas. Nullum dubium moveri potest, quin species a celeberrimo auctore determinata, multas contineat varietates; sed nulla mihi videtur gaudere criteriis satis notabilibus, ut inde species distinctæ possint efformari. Si reverâ quædam varietates Lumbrico terrestri *Linnæi* subtrahi possent, ut illis criteria specifica assignarentur: hæc emendatio, ni fallor, deberet omnino cadere in individuos satis distinctos, et in regionibus a nostris regionibus segregatis vitam degentes. Non ignoramus, ex sententiâ *Fabricii*, Norwegiæ individuos majori præditos esse formâ, donec e contra, Lumbrici Groenlandiæ sunt minores; colore saturatori et fuisse sicuti color nostræ speciei propriæ sic dictæ, qui ruber est. *De* *Blainville* sic loquitur: « *Vu les différences si considérables sous le rapport de la forme et de la longueur proportionnelle parmi les Lombrics de nos environs, il se pourrait qu'ils dussent former plusieurs espèces.* » Sponte autem intelligitur, plurimas illas distinctiones inniti tantum posse, dimensionibus relativis sive longitudinis, aut crassitudinis corporis, sive partium inter se collatarum. Nullum criterium eâdem præcisione *Linnæanâ* gaudere posset, ac criteria, quibus nunc illud genus distinguitur: omnes enim illæ varietates præditæ sunt octo seriebus longitudinalibus setarum subulatarum; criterium quod pro specie non variat. Color, forma, magnitudo variant, præterea pro ætate et circumstantiis, in quibus individuos versatur.

Varietas
Norwegiæ et
Groenlandiæ.

Sententia De
Blainville hac
de re.

Auctores antiquissimi tales distinctiones jam instituerant. *Agricola*, verbi causâ, observaverat juniores Lumbricos terrestres non omnes eodem colore distinctos esse: alii, inquit, sunt albi, alii lutei. Alii auctores dixerunt, ipsos uti magnitudine, ita etiam colore variare.

Observatio
Agricolæ.

Quin imo *Redi* non solum plures varietates distinxit, quibus specierum nomen dedit, sed etiam assignavit criteria anatomica quæ singulæ illæ

Varietates a
Redi observa-
tæ.

Illæ varia-
tes ætate, anni
tempestate
tantum deter-
minantur.

varietates præbent. Ex defectu vel præsentia clitelli, primum duæ Lumbricorum species oriuntur. Sed novimus, quemadmodum optime observavit *Montegre*, hoc organum plus minusve pro diversis individuis distinctum, variare crassitudine, colore, etc. 1º Secundum ætatem, 2º secundum anni tempestates, quibus apparent Lumbrici. Etiam omnino inquinari potest, quod revera locum habet versus finem autumnii et hyemali tempore: nam quoniam coïtui inservit, tempore generationis elapso, evanescit. Attamen animadvertit auctor, paucos tantummodo Lumbricos illo sub autumnii finem destitui: ceterum hoc nullomodo observationem clarissimi *Montegre* infirmat. Inter illos, adjicit *Redi*, qui clitello instruuntur, sunt qui integrum corpus cylindricum omnino habent, et alii quorum quidem caput et venter eandem formam præ se ferunt, sed qui caudam depressam exhibent. Hanc vero caudæ conformationem assimilat oliivæ folio, et illâ comparatione utitur varietatem assignandi causâ: *Lumbricus caudam ad instar folii oliivæ habens*. Hæc, inquit, est species alacerrima. Tandem, ex sententiâ ejusdem auctoris, quinta existit species Lumbricorum, quæ ceteris multo crassior atque segnior est, sine clitello dorsali, sine depressâ caudâ, quæ non adeo tenuis est, ac in aliis speciebus. Quum in longum se extendit, ulnam integram adæquat.

En summa disquisitionum a *Redi* institutarum in varietates Lumbrici. Quis non videt hoc animal in variis vitæ epochis ab hoc auctore fuisse descriptum? Nos de hac re nullum movemus dubium.

Variationes
organorum
internorum.

In hac tantum inertis et crassæ varietate, inquit *Redi*, reperitur stomachus trifariam divisus. Illud veritati est consentaneum, nam nonnisi in ætate proveciori hoc organum talem formam induit; quum junior est, præbet aliud multo diversum criterium; tum major ejus lobus ad partem corporis anteriorem est conversus. Ceterum, quum de stomacho agemus, hæc uberius explicabimus.

Idem auctor quasdam differentias in canale intestinali observatas refert circa Lumbricos caudâ depressâ et Lumbricos caudâ cylindricâ instructos. Etiam videbimus hoc ab ætate pendere, quum de hoc organo mentio fiet.

Varietates a
Ray obser-
vatæ.

Ray, (hist. insect.) distinxit etiam tres species Lumbricorum. Lumbricus terrestris proprie sic dictus; major et minor. Uberius agit de

maiore, et sic loquitur de minore: *Lumbrici terrestres minores e fimetis plerumque effodiuntur*. Hæ species innitentes magnitudini nihil sunt, nisi ætatis varietates.

Quod ad colorem attinet, minime aptus est ad species distinguendas, Variationes colorum. quia pendet: 1° ab alimentis, quibus vescitur Lumbricus, 2° a loco, ubi degit. Si in aquâ diutius remanet, albescit; eundem producit effectum terra exilis, humoque destituta. Colores Lumbricis proprii sunt: ruber carneus, ruber fuscus, ruber pallidus, roseus, color luteus obscurior, albidus griseus, necnon multi alii colores inter rubrum, luteum, nigrum et albidum positi.

Irisatio cutis etiam variat pro statu Lumbrici: maceratio per 48 horas Irisatio. prostrata, locum dat vividissimis coloribus metallicis; nihil magis colore variat quam clitellum: modo rubrum est, modo luteum, etc.

Pelluciditas cutis et contextus muscularis notabiles etiam differentias Pelluciditas. exhibet. In junioribus, exiguis et exilibus Lumbricis tanta est, ut non modo magnum intestinum et alimenta, quo continentur, sed etiam vasa vascularia, ventralia, dorsalia, et vasa vascularia lateralia perspicui possint. Insuper observantur motus systoli et diastoli in iisdem his vasculis; motusque magni intestini peristalticus, etc. In ætatis provectoris Lumbricis, qui jam certam magnitudinem assecuti sunt, et quorum corpus jam crassius evasit, nihil simile videre est.

In his posterioribus pariter in dorso et longitudinaliter reperitur linea Linea fusca dorsalis. colorata omnino a reliquis corporis partibus diversa: gaudet colore fusco, luteo, et mirum in modum differt a vicinis coloribus. In medio dorso omnino est perspicua, sed ad utrumque latus sensim paulatimque evanescit. Hæc linea spatium aliquot millimetrorum occupans, exhibet formam Rhombi, cujus major diagonalis a capite ad anum, et minor transversa modo extenduntur. Maxima hujus lineæ latitudo, scilicet locus, ubi minor diagonalis Rhombi existit, cernitur ad 18um apud quosdam et ad 16um apud alios, annulum, versus eam inferiorem corporis partem, ubi reperiuntur duo pori, de quibus mox dicendum. Hæc linea nullomodo in junioribus occurrit. Eo distinctior est, quo Lumbrici sunt majores et crassiores.

Delineavi *tab. I. fig. 1* et 2, duas varietates admodum distinctas. Plurimas potuisssem delineare, sed illud inutile mihi visum fuit, cum earum numerus sit infinitus. *Figura 3^a* exhibet alteram varietatem pro diametro relativo corporis. Sed hæc a quibusdam circumstantiis pendet: unde fit, ut hîc in examen venire non possit.

Pauca animalia, ut patet ex præcedentibus, adeo variant ac Lumbrici terrestres. Sæpe operæ pretium erit alias quasdam varietates ostendere; quum speciatim de his agemus: nunc a proposito esset alienum hoc loca talia examini subicere.

PARS SECUNDA.

PARTIUM EXTERNARUM ANATOMIA NECNON DESCRIPTIO.

CAP. I.

CONSPECTUS GENERALIS PARTIUM CORPUS COMPONENTIUM ET LINEARUM ARBITRARIUM, QUIBUS ISTUD DIVIDITUR; HÆC OMNIA UT FACILIUS IN ILLIUS STUDIUM PROGREDI LICEAT.

Cum Lumbrico terrestri *Linn.* characteres, qui ipsi tam quoad genus, quam quoad speciem competerent, assignavimus, pleraque adjuncta citavimus, quibus hoc animal, quoad externam organorum compositionem gaudet: pauca nobis adjicienda remanent.

Organa externa nulla vel fere nulla.

Corpus nudum est, i. e., omnibus organis proëminentibus, veluti antennis, pedibus articulatis, tentaculis, etc. orbatum. Duæ tantummodo species organorum, quam tenuissimorum, in externâ parte conspiciuntur, nempe clitellum et setæ, de quibus mox.

Annuli. Corpus Lumbrici terrestris, ut in omnibus articulatis, ad naturam

vermis accedit, segmentis circularibus transversisque finditur, quæ segmenta, *annuli* nuncupati, maximâ contractilitate gaudent (vid. caput seq.) Duabus verò extremitatibus, numquam distentis, ejusdemque fere ac corpus diametri terminatur, quamvis tamen anterior extremitas, quæ ore prædita pro capite habenda est, paulo magis ad conoïdiam formam quam altera accedat. Conus, qui hac parte formatur, apparet paulo supra clitellum; hujus vero apex ore finditur, qui conus eo major minorve fit, tum diametro cum longitudine, quo pars hæc anterior majorem minorem contractionem patitur, quæ contractiones locum præcipue habent animale sese distendente, egrediente terrâ, vel supra terram prorepente vel etiam alimenta sumente.

Extremitates
corpus termi-
nantes.

Anterior ex-
tremitas.

Quis ignorat, illustrissimum *Camperum* rationem invenisse, qua facultates intellectuales animalium æstimarentur et, ut ita dicam, mensurerentur? Quæ ratio postea a *Cuverio* modificata, angulis facierum nitebatur. Hæc tamen observatio tantummodo animalibus vertebratis applicari potest, quandoquidem cetera animalia requisitas condiciones non offerant, quippe quæ nonnisi *Apathica* vel *Sensibilia* sunt.

Quidquid egerim de *Lumbricis*, nihil commune habet cum angulo faciali, ne mihi igitur imputetur voluntas imitandi auctorem *Batavum*; quidquid hic propino, illud in scopum habet, ut angulus duabus coni generatricibus formatus, id est ut ipse conus mensuretur.

Sit igitur anterior pars *Lumbrici* terrestris in ventre positi, ut *fig. 2. tabula II.* et *fig. 3*, ejusdem tab. indicatur. A prior est annulus ore fissus; B, et sequentis usque ad duodecimum sunt annuli, (ulterius etiam posset progredi). Nunc discindatur vermiculus secundum catethum sustentationis plano et corpus in duas partes æquales dividendum, tunc nobis videbuntur annuli corporis, ut apparent (*fig. 2 et 3*); si præterea recta EC ducatur in omnes superiores annulorum convexitates, ita ut tangens sit singulo annulo, si denique sub corpore altera ducatur recta DC iisdem sub conditionibus, hæc binæ rectæ, quæ sibi invicem inclinatæ sunt, sibimet occurrent in C, et angulum qualemcumque formabunt ECD. Hic quidem angulus apicem habebit sive ipso in annulo oris, sive in anteriori parte et in extensione hujus organi; et hæc duæ rectæ EC, DC, generatrices

coni annulis anterioribus formati erunt. Quo magis os proëminet, quoque magis vicini annuli longitudinaliter dilatantur, diametroque minuuntur, eo etiam arctior magisque porrectus conus fiet, et ex eo, angulus ECD auctior evadet; contra vero, quo magis os cum circumdantibus annulis retrahitur, eo latior conus, eo obtusior angulus ECD erit: (*fig. 3.*). Animadvertendum est, in priore casu conum obliquum esse ideo, quod os potest plano horizontale niti, in posteriore vero conum esse rectum, osque plano eminere; præterea prior casus est habitus vermiculi nutrimentum quærentis, posterior indicat faciem vermis torpentis sive contracti. Si autem contractiones secundum corporis axem fortes sunt, omnino conus disparet, unde sequitur, 1° *contractiones hujus speciei æstimari posse sinibus angulorum formatorum a tangentibus annulorum et in eodem plano ductis*; 2° *contractiones has esse inter se, uti sinus, certis in quibusdam limitibus.*

Si deinde aliam instituimus notationem de distantia, quâ os a duodecimo aliove quovis annulo separatur, hanc legem reperimus: distantia separans os a quovis sequente annulo est in ratione inversâ sinuum angulorum formatorum a tangentibus istis annulis. Et revera quidem, quo magis in antèrius os porrigatur, eo magis sese annuli explicant in hanc directionem, eoque magis augentur: simul, distantia AB major et sinus anguli ECD minor sit. *Fig. 2* indicatur hic casus, et *fig. 3* contrarium monstrat.

Corporis figura. Corpus Lumbrici terrestris, ut quidam asseruerunt, non ab omni parte cylindraceum; tamen fere semper in maximis latissimisque Lumbricis a tertia parte anteriore usque ad tertiam posteriorem cylindraceum est, in minoribus vero usque ad anum. In maximis autem fere ad tertiam partem posteriorem animadvertitur hæc depressio, de quâ jam locuti sumus; hæc quidem sensim sensimque fit, et ad maximum depressionis statum ad extremos annulos anum circumdantes, pervenit. In quibusdam vero Lumbricis, quamvis sint maximi, numquam reprehenditur hæc depressio. Casus quidem me fallunt, in quibus hæc invenitur, necne, hoc tantum dico, numquam in juniore repertum fuisse.

Partis posterioris compressio.

In corpore Lumbrici quædam etiam partes longitudinaliter proëminentes animadvertuntur, hæque efficiunt, ut ne corpus eorum omnino sit

cylindricum; non autem de setis, locomotionis organis, inferioremque corporis partem vestientibus loquar, verum de quibusdam proëminentis carnosus, locomotus organis vicinis, eandemque ac ista directionem habentibus. Aliquando venter quorundam vermiculorum sese in concavitate contorquet, colliquiarum formam affectans. Hic ductus ab utroque latere fimbriâ quâdam saliente instruitur, quæ quidem longitudinaliter extensa inter duas setarum series pergit. Cristæ cujusdam species est, quæ intersecantibus annulis, fimbriata apparet; præcipue in clitello quorundam Lumbricorum perspicua est. (*Tab. III. fig. 2 figuravimus.*)

Præter has quidem cristas, duæ etiam aliæ magis laterales magisque exstantes in quibusdam corporis partibus animadvertuntur. Longitudinaliter quoque extenduntur, sed non tam fimbriatæ videntur, semper sublimia spectant cum e contra aliæ terrâ incumbant. Inter spatium, quod lateralem cristam a ventrali separat, videre etiam est setarum series.

Huic quidem dispositioni fimbriarum, quæ magis sunt perspicuæ circa spatium quod inter poros 16ⁱ annuli et clitellum extenditur, debentur variæ figuræ, quæ obviæ nobis afferuntur, dissecto transversaliter et diversis in locis Lumbrico, (quaquidem segmenta significavimus *Tab. II. fig. 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13*), harumque sectionum nunc variationes nobis prosequendæ sunt.

Figura 7 perhibet transversam sectionem inter clitellum et inter poros sexdecim annuli; videtur etiam dorsum *a, d, a*, quod quidem apparet ut circuli corda vel semicylindrum. Dorsum revera portio est quæ magis ad cylindri naturam accedat, hocque inspecto cæteri auctores de cæteris partibus sententiam tulerunt. In *c* præterea ventris concavitas animadvertitur, quæ conspicua evadit ab duabus cristis carnosus ventri appositis *bb* et setarum interiorum vicinis. In *aa* denique videre est longitudinales cristas laterales; duos formant admodum salientes diedros angulos. Spatium vero quod inter *a* et *b* intercedit planum est, leviter convexum et seriẽm setarum externarum sustentans. Hac in figura cristæ ad maximam evolutionis suæ extensionem pervenerunt.

Figura 8 nobis præbet sectionem etiam transversam inter sextumdecimum et octavum annulum sumptum. Illic corpus magis ad cylindri formam

accedere videretur, nisi hæc sectio coni anterioris extremitatis fuisset: convexitas dorsi *d* hic conspicua est, cum contra concavitas *c* ventris minor evadat. Fimbriæ *bb* ventri appositæ minus proëminent, quum in *fig. 7* et unam tantummodo setarum seriem ab utroque latere habent. Cristæ *aa*, quæ præcedenti in figura videbantur, disparuerunt.

Figura tandem 9 transversam sectionem inter octavum et primum annulum sumptam demonstrat, quæ circularis sectio omnibus proëminentis, exceptis setarum seriebus, orbatur. *d* dorsum, *bb*, binas cristas ventri appositas et oculos fere fugientes perhibet.

Hæ præcipuæ quidem variationes mihi in hâc corporis parte, quæ a clitello usque ad os extenditur, occurrerunt. Proëminentia primæ perspicuæ, quo magis ad caput accedunt, eo minutiores fiunt, et tandem denique, quum ad priores annulos pervenerunt, omnino disparent.

Figura 10 repræsentat sectionem transversam a clitello usque ad 39 annulum institutam, quam maxime similis est *figuræ* 7. Convexitas nempe dorsalis fere eadem videtur; canalis tamen ventris magis contractus est; ideo quidem, quod series internæ setarum magis ad sese invicem accedunt. Cristæ ventri appositæ *bb* valde minoris perspicuitatis sunt, quam in antecedentibus sectionibus. Idem etiam dici potest de cristis *aa*, quarum in extentione depressio partis posterioris locum habet. Hæc quidem depressio jamjam maximâ perspicuitate gaudet in *fig. sequente*.

Quæ nobis sectionem transversam ab 39 usque ad 50 annulum institutam exhibet? Corpus depressum. Convexitas dorsalis *d* valde minor reperitur, quamquam tamen ventris concavitas eadem omnino maneat. *ebeeb* setarum series. *aa* latera eminentia propter corporis depressionem.

In *figura* 12 videre licet sectionem transversam inter 50 et 110 annulum institutam. Quam maxime corpus deprimitur. Dorsum *d* planum et ventri *c* fere parallelum; quatuor setarum series, *aa* margines salientes.

Tandem denique in *fig. 13* inspicere possumus sectionem transversam inter 110 et 132 annulos sumptam. Corpus hic quasi vitta apparet; dorsum depressum fit concavum; canalis ventralis nullus est; *aa* margines admodum salientes.

Hæ quidem sunt sectiones, quæ intra clitellum sive citra partes pos-

teriores instituimus; in istâ etiam parte, ut in anteriore, transitiones sensim sensimque fiunt, sensibus quæ fere nostris sese subtrahunt.

Hoc quidem animam nostram torquebat, nempe ut certiores fieri possemus, a quonam dependeret præsentia istarum cristarum, quæ quibusdam in individuis magis conspicuæ et quidem certis temporibus videbantur; hoc nobis mox occurrit, nam quosdam olim vermiculos connubia celebrantes nobiscum tulimus, istisque a se invicem distractis, caute examinavimus partem corporis, quâ conjungebantur. Ventri, uti omnes scimus, sibimet opprimuntur implicando papillas in cavitatibus respondentibus. In coïtu autem, qui aliquando per totam noctem protrahitur, humorem exalant viscidum, emollientem omnes partes, quæ cum ipso in contractum sat longum ponuntur. Unde fit, ut annuli supra series setarum sese explicent, quæ quamvis corpus intraverint, tamen in suæ insertionis puncto musculos præbent duriores, magis compactos, et vel magis salientes, quam quidem alii circumdantes. Inde istæ fimbriæ vel cristæ eodem numero eodemque modo dispositæ ac organa locomotus. Inde fit, ut interdum nisi pauca individua inveniamus cristis munita, et hæc quidem coïtum præcedente nocte celebraverunt. Inde denique fit, ut non nisi quibusdam in temporibus coïtus faventibus talia individua inveniamus.

Carus autem primus auctorum, me iudice, est, qui has cristas animadvertit, et istos quidem videre licet in tabula quadam, quam de *Lumbricis* delineavit.

Longitudo necnon latitudo corporis valde possunt variari, prout et nutrimentum, ætas, contractiones annulorum modificationes recipiunt. Maximi *Lumbrici*, quamvis quam maxime extensi sunt, numquam longitudinem pedis assequuntur; nonnulli quidem reperiuntur, qui non nisi aliquot lineas adæquant; sed hi juniores. Longitudo, contractione variante, variat.

Longitudo
necnon corpo-
ris latitudo.

Vermiculis etiam hæc conceditur facultas, ut posterior extremitas complanari possit: et in hoc casu setæ inserviunt ad sustentandum corpus. (Vid. caput de locomotus organis). Si *Lumbrici*, ut aiunt quidem auctores, corpus setis, plumis seu squammis obdutum habuissent, non tantâ cum facilitate in terrâ descendere potuissent; quis tamen negare possit appendicula sive mollia sive dura non inveniri in larvis insectorum eodem modo viventium?

Priusquam procedamus, haud supervacuum erit, ut facilius in studio organorum externorum progrediamur, breviter designare partes notabiliores internæ organisationis vermiculorum. Ne vero in vanas repetitiones incidamus, lectoribus nostris suademus, inspiciant figuras et explicationes juxta positas.

De lineis arbitrariis corpus dividitibus.

Ut studium organorum facilius reddatur, nobis necesse visum est, corpus lineis arbitrariis dividere, ut quondam *Lyonnet* in admiranda sua anatomia de eruca *Cossus Ligniperdæ* fecit. Præcipuæ a nobis consideratæ lineæ tres sunt: duæ verticales, et transversæ omnes secundum eundem ordinem deviatæ.

Corporis axis. Præter corporis axem, quæ a medio cavitatis oralis usque ad anum extenditur, distinguo:

Linea mediana dorsalis. 1° Lineam medianam superiorem vel dorsalem, (*fig. 1. tab. II. DC*); hæc quidem ab anteriore parte primi labii usque ad extremos annulos per medium dorsum pergit, quod in duas portiones symmetricas et æquales quarum una sinistrorsum, altera dextrorsum extenditur, dividit.

Linea mediana ventralis. 2° Lineam medianam inferiorem sive ventralem, (*fig. 1. tab. II. EE*); hæc quidem extenditur a labio inferiore, sive ab annulo, qui antrorsum planum positionis tangit, usque ad anum sive vicinum annulum, qui etiam ab hac parte idem planum tangit. Ventrem in duas partes, alteram dextram, alteram sinistram discernit.

Lineæ transversæ. 3° Tandem lineas transversas, (*fig. 1. tab. II. HI*, etc.). Hæc quidem lineæ diametros æstimantes, tam horizontales quam verticales, si forte corpus non cylindricum est. Ab intersectionibus communibus duorum annulorum proxime sequentium oriuntur.

CAPUT SECUNDUM.

DE EXTERNIS ORGANIS.

A. De Annulis.

Capite præcedenti notum fecimus, in universum Lumbricorum corpus ex serie intersectionum sive annularium segmentorum conflare, et præterea diximus, hoc Lumbrici commune habere cum omnibus articulatis. Hi quidem annuli admodum angusti, quam maxime sibimet ipsis admoti, nihil aliud revera sunt, nisi circulares muscoli; hocque cum ita sit, tunc solummodo de harum partium structurâ et motibus loquar, quum de musculis agam; hic unice sermo erit de annulorum numero, figura et de varietate, quâ in diversis positionibus afficiuntur.

Annulorum numerus non multis varietatibus obnoxius videtur, et re- vera quidem fere idem est in exiguo Lumbrico ac in majore latiore- que, quamvis tamen naturæ rerum investigatores mutationes quasdam hocce in numero observarent, hoc pro specifico characterē in genere Lumbricino non sumunt. Hoc fieri tamen posset quoad annulos ad clitellum usque a capite extensos, quorum numerus constans vel saltem minime variabilis videtur. Non idem est de annulis clitellum insequentibus, quippe qui minus conspicui quam præcedentes, quasdam subeunt varietates, quæ ab ætate et ab adjunctis, in quo animal versatur, pendent. Præterea longe mihi anteponendæ ad classificationum speciem videntur observationes ex locomotus organorum serie sumptæ, quippe qui annuli non tantum variare possunt, sed et etiam omnino disparere, sese aggregando vel etiam se sibimet uniendo; et præterea sæpe in Annelidibus pars quædam corporis a toto corpore separatur, alium ut producat vermiculum, ut ab egregio *Bonnet* observatum fuit quoad *Lumbricos variegatos Linn.*

Numerus fere
semper idem.

In Lumbrico terrestri numerus annulorum a 120 usque ad 150 pervenit. *Blainville* judice a 100 ad 140. *Ray* eundem invenit, sed et ille numerus, ait, aliquando mutatur. *Otho Fabricius* 143 numerat. *Linnæus* invenit a 117 a 133. *Cuvier* judice ad 120 et quod excurrit. In

Numerus.

omnibus Lumbricis integris et quorum pars posterior non fuerat regenerata, numquam mihi minor 120 numerus occurrit; medium 140 nonnulli tamen, sed pauciores usque ad 150 annulos præbuerunt. hic animadvertendum puto annulorum numerum supra clitellum bene conformatum jacentium immutabilem et constantem esse. Juniores vermiculi quique nondum fere duorum et trium centrimetrorum longitudinem adepti sunt, ex hac regula excludi debent; segmenta tam exigua sunt, ut vix quidem strias transversas forment ob tenuitatem non numerandas.

Annulorum
supra clitellum
numerus.

Pori in superiore
parte.

Annulorum numerus supra clitellum jacentium 31 ad 37 rarò variat; hoc quidem organon a 32 annulo fere semper oritur. Ipsum quidem ex annulis quoque conflatur et variationibus exinde obnoxium ob magnitudinem suam mutabilem. Idem quoque locum habet de istis annulis, qui poros vel transversas istas rimas, quæ quatuor aliquando inveniuntur suprajacent. Hi quidem quatuor pori hoc ordine animadvertuntur: duo scilicet ad 16 vel ad 17 si a capite proficiscaris annulum; itidemque duo ad 27 vel 28. Annuli quicumque primam rimarum seriem præcedunt, fere constantes reperiuntur, neque ultra duo variant; quicumque vero secundum seriem procedunt, non tam immutabiles sunt, quippe qui a me tunc viginti septem, tunc viginti octo, aliquando viginti novem et denique nonnunquam triginta numerati fuerunt.

Ex contractione ipsa annulorum oriundæ mihi videntur variæ et diversæ auctorum de istorum organorum numero opiniones. Nam cum sibimetipsis admodum admoti et coacti sunt, difficillime exacta eorum numeratio fit. Plerique quidem annulorum perhibent in parte suâ tertia posteriore depressionem quamdam circularem et marginibus suis fere parallellam; hæc vera depressio parum revera conspicua, ortum suum telæ cellulari cuidam densæ debet, ut postea videbimus. Hæc quidem emarginatio perhibetur nonnisi ad octavum annulum, si a capite incipias, et quam maxime sub annulos perspicitur. (*Fig. 2. tab. V.*) *Fig. 1*, hanc emarginationem non videre licet ideo, quod priores annulos superiore suâ parte exhibet. Hæ emarginationes in annulis latioribus, (*fig. 2*) semicirculares sunt ad ventrem, et mox totum annulum circumdant, (*fig. 4. tab. V.*) ubi jam omnino sunt circulares, et singulos jam annulos circumdant.

Quum annuli hi in contrariam partem torti extenduntur, hæc revera tela magis conspicua evadit et speciem præbet, *fig. 3*, expressam; hic scilicet apparet hanc telam medium adhæSIONIS inter duos consequentes annulos esse. Hæc quidem ut assertio clarior evadat, vermiculum longitudinaliter apertum, intestino omnibusque partibus suis internis spoliamus ita ut nihil aliud præter stratum musculare et pellis remaneant. Exsiccatum tunc vermiculum inspicimus, et annulos revera telâ cellulari secatos hoc ipso modo coactos reperimus, quos exhibent, et *fig. 2, 3, 4, 5 et 7, tab. V*, et *fig. 1, 2, 3, tab. XVIII et XIX*.

In quibusdam superioribus annulis, præsertim in 9, 10, 11, 12 et 13 reperiuntur plurimæ depressiones; sæpius duas et rarius tres videre est. Quando duæ sunt eâdem fere distantia separantur, et tertiam anteriorem et posteriorem annuli partem occupant, *fig. 6, tab. V*, (partem inferiorem animalis exhibens.)

Denique, quò magis ad posteriorem partem accedimus, eò magis hæ depressiones perspicuæ evadunt, quamvis tamen nonnisi unica sit pro singulo annulo. In postremis vero articulationibus, mediam partem uniuscujusque segmenti occupant, istudque in duas partes æquales dividere videntur, nonquidem dilatantur vel semicircularem formam infra annulos exhibent. Hæc densioris telæ intersectio et accumulatio annulorum ad anum efficient ut in hâc parte duplicem videamus segmentorum numerum. Si tamen ad anum accesseris, nullæ depressiones repereris. (*Fig. 7. tab. V*, inferiorem corporis partem exhibet.) Figura vero 5 annulos tertiæ partis posterioris, si supra corpus oculos injicimus, præbet.

Omnes annuli inter se collati non sunt ejusdem dimensionis: universe animadvertuntur eò tenuiores quò magis ad anum accedunt; annuli qui supra clitellum jacent latissimi et maxime convexi sunt, quum tamen illorum depressio minoris sit conspiciuitatis. Omnes quidem auctores non dubitârunt asserere omnes annulos, supra clitellum jacentes, majoris et magnitudinis et longitudinis quam cæteros sequentes esse; multum tamen abest quin vera sit hæc assertio, namque latissimæ articulationes non usque ad poros quidem sexti decimi annuli extenduntur. Ego vero illos reperi nisi ad duodecimum et aliquando ad decimum quartum corporis annulum;

Annulorum
dimensio.

decimus quartus jam brevior est; decimus quintus, decimus sextus et omnes qui sequuntur tantæ sunt exiguitatis, et tam inter se adjuncti ut confundantur cum annulis mediam corporis partem vel etiam partem posteriorem tenentibus. Animadverti etiam eò minorem esse illorum convexitatem, quo major erat latitudo, et vice versâ; confer *fig. 1, 2, 3, 4, 6. tab. V*, quæ exhibent annulos decimo quarto superiores, quum contra *fig. 5 et 7*, annulos medii et posteriorem corporis partem monstrant. Annuli qui a quarto ad 12um vel 13um extenduntur, ter quaterve et hoc quidem ad minimum, majores sunt quam annuli a clitello oriundi et usque ad anum extensi.

In intestinis vermibus qui vero quoad articulatam corporis formam maximam cum Lumbricis relationem foveant, animadvertere licet, angulos fere semper in utroque latere partes anteriores annulorum formare, qui anguli maxime conspicui sunt in intersectionum punctis. In Lumbricis contra terrestribus hi non occurrunt anguli, nisi tamen ad annulos qui ad duodecimam vel decimam quartam corporis articulationem extenduntur et hi quidem non conspicui evadunt nisi animali sese extendente et progrediente.

Anguli partium laterali-
um annulorum.

Annulorum vel potius circumferentiæ illorum forma longe distat a formâ circulari, et sic longe abest ut istorum superpositione cylindrus diametro mutabilis formetur. In diversis corporis partibus transversas institimus sectiones, (*pag. 35, fig. 7 ad 13. tab. II.*) et omnia quæ hac de re diximus, pro annulis locum habere possunt.

In interiore corporis parte annuli minime sunt conspicui, quippe qui obligantur strato quodam musculari, illos inter sese uniente, et, ut ita loquar, materiam ipsorum intimam formante.

Intersectionum mem-
branæ.

Non verò idem est de ipsorum intersectionibus quæ quidem maxime conspicuæ sunt et præsertim agnoscendæ membranâ quâdam tenui admodum et levi, quæ cuidam harum intersectionum respondet; hæc quidem membrana alteri cuidam membranæ submusculari undique affigitur, transversimque corpus bisulcat. Unaquæque harum *Diaphragmatis* nomine designatur; latiore postea de his rationem reddemus.

B. *De Capite.*

Proprium Annelidibus est, ut scilicet caput a reliquo corpore distinctum non habeant; in Lumbricis etiam, ut recte dicam, non existit, quippè quòd annulus cerebrum includens nonnisi cavitatis oralis præsentiâ et mutationibus quibus annuli adjacentes obnoxii sunt dignoscatur. Has quidem mutationes parti anteriori corporis proprias jammodo animadvertimus. Annulus cerebrum includens et qui propterea nomen capitis sibi vindicat, non, ut credi posset, anterior omnibus est, at contra 4° aut 5° circumdatur, aliquando ad 3um invenitur. Cæterum capitis nomen dabimus per analogiam, annulis anterioribus quæ ab ore usque ad annulum cerebrum portantem extenduntur. In quietis statu, vel in animali contracto caput vix notabile est; se extendente animali longiorem formam et ad conoideam magis accedentem amplectitur. Multi quidem auctores Lumbricos inter animalia capite destituta annumeraverunt; cæterum sat notum est quomodo hæc accipienda sit opinio.

Nonnisi per analogiam existit.

C. *De masticationis et deglutitionis organis vel de cavitate oris, de labiis illorumque functionibus.*

Organa masticationis deglutitionisque et generatim omne id quod inservit ad alimenta in corpore introducenda, sunt paucissima in Lumbricis terrestribus *Linn.* Huic scopo sola cavitas oralis cum labiis inservit.

a. *De Ore.*

Os in Lumbrico terrestri *Linn.* oportet quam maxime exiguum sit, Positio ejus. quandoquidem primo in annulo qui ipse angustissimus est, inveniatur, (*fig. 1. tab. I.*) et vix quidem oculis conspiciendum est, animali corporis anteriorem partem producente, ut v. g. alimentum quæret. In hoc vero statu, labia sunt quam maxime protracta et ne tunc quidem visibile evadit os. Conspectu admodum difficile est, quippe quod neque antennis circumdatur, neque dilatatione buccali, neque tumoribus lingualibus, neque denique dentibus instruitur. Omnino nudum, nulla appendicula præter labia habet.

Proboscis est. Ex definitione ill. *De Savigny* de proboscide Annelidum, videre est os Lumbrici terrestris ad illam organorum speciem pertinere, quandoquidem ipse ait: pars est carnosâ, contractilitate gaudens, modo ex unico annulo, modo e binis annulis inter se distinctis conflata; hoc quidem in casu, adsunt maxillæ et in Lumbrico verò terrestri nullæ sunt. Celeberr. *Cuvier*, (*anat. comp.*) tamen asserit hoc animal omnino proboscide carnosâ destitutum esse, et hunc quidem characterem communem cum *Lumbrico marino Linn.* habere; *Carus* vero ori Lumbrici terrestris nomen *proboscidis* ad sugendum adhibiti (*suçoir*) dedit.

Definitio. Nos verò os animalis nostri dicemus parvulam massulam ovalem, oblongam, cylindroideam, carnosam, retractilem, binis labiis conflata unâ superiore antrorsum extensâ et proëminente, altera inferiore, absconditâ vel minime conspicuâ fere semper cavitate oris retractâ. *Willis proboscidis* nomen huic tribuit. Illam retractilem diximus, et hoc quidem maxime conspicuum est, nam Lumbrico vix tacto protinus retrahitur; in quiete labia semper in ore retracta sunt. Tunc animadvertimus nihil præter secundum corporis annulum, omnino cîrcularem, veluti musculus sphincter contractum, fibris, ni fallor, circularibus et in parte mediâ, cavitate quâdam rotundatâ instructum, quæ quidem cavitas contractione labiarum efficitur. Retractilitatis mechanismus eodem omnino modo instituitur ac in molluscis gasteropodibus proboscide destitutis, et in cephalopodibus. Ut os interiora versus intrare possit, labia contrahuntur et sibimet invicem plicantur; eandem directionem sequitur pars vicina, annulus scilicet primus, formatque ante labia parvulum cylindrum, canalumve; et hujus vero canalis cavitas, hæc est, quæ apparet animali nihil agente. Contrarium omnino evenit, quando animal os in anteriora porrigere conatur: primus nempe annulus qui cum labiis os intrârat, dilatatur, in antèius progreditur, adeoque egreditur et sic dilatationi labiorum multum prodest.

Oris contractilitatis mechanismus.

De cavitate orali.

De ipsius dimensione.

Oris cavum, vel potius spatium quod inter utraque labia invenitur, cum animalis motibus variat. Dimensio formaque ipsius adeo omnino pendet ex motus vel quietis statu, ex contractione et coarctatione labiorum et primorum annulorum. Cæterum plerumque latius quidem quam profundius est, et hoc quidem ex solâ inspectione *fig. 6. tab. III.*

fig. 1, 2. tab. XVII et XVIII apparebit. Circulare non est nisi omnino retractis labiis, tunc quidem forma ipsius a formâ prioris annuli determinatur. Quò quidem magis animal os antèrius porrigit, eò minus cavum oris evadit, et vice versâ, quò magis animal in actionis statu versatur eò majus evadit. In statu quidem quam maxime opportuno, cavum illud aequale reperi latitudine scilicet 11 millimetris; et quamvis deinde sit annulorum contractio et labiorum, forma semper dici potest semilunaris, transversa. Hæc est generalis ipsius forma. Extremitates laterales præsertim mutantur. Forma.

Cavitas oralis parietibus labiorum superioris et inferioris formata directe primæ cavitati œsophagi respondet, hoc est, cum ea parte quæ pharynge sustentatur (*fig. 3. tab. XVII.*). Canalis membranaceus MMNMM in quo alimenta ore recepta primo impelluntur, parietibus suis superioribus *f, g, g, f,* cavitatem format ovalem; hic idem etiam est canalis membranaceus qui, contractis labiis, totum caput cum primo annulo recepit. Communicatio
inter os et
œsophagum.

Cavitas oralis infra primum anulum pertusa, obliqua est, et ex anterioribus in posteriore extenditur, dum vero labio ab inferiore in superiorem partem aperiantur: inde evenit ut altitudo ipsius cavitatis oralis vel augeatur vel diminuatur.

b. De Labiis.

Bina sunt labia, alterum superius, alterum vero inferius et veluti in Homine ab inferiore in superiorem partem moventur; præterea motum instituunt quo vel egrediuntur vel ingrediuntur, unde labia omnino possunt in cavitate orali abscondi. Motus lenti sunt præcipueque in labio inferiore. Non quidem ut os claudatur, oportet ut labia sibimet ipsis opponantur, quandoquidem labium superius tantæ est magnitudinis et ejusmodi formationis, ut vel ipsum solum claudere os possit et hæc quidem munere vulgò fungitur. Labia hæc, quando in antèrius porriguntur, os formant obliquum, vel ut melius dicam, rostellum quoddam oblongum, obrotundum et proëminentem; quando vero retrahuntur, discus efficitur carnosus, circularis, a primo annulo circumdatus qui quidem annulus obrotundam format proëminentiam. Hic inactionis status est, qui status ab actionis musculorum quiete pendet. De labiis.

Labiorum in
inactione et in
motûs statu.

Extensibilitas
labiorum.

Maxima sese extendendi facultate gaudent labia et mutationes in illis maximæ observantur, animali sese contrahente aut sese extendente, (*tab. III. fig. 4, 5, 6, 7, 8; tab. IV. fig. 1, 2, 3.*) Sæpius labia pro animalis capite habita fuere, et præsertim cum maxime evoluta sunt.

Hoc quidem posito, perscrutari hoc organon, 1º in quietis, 2º in motus statu debemus.

a. Superius Labrum.

Situs.

In superiore et anteriore primi annuli parte invenitur labrum superius, aut ut clarius dicam, ad intersectionem hujus prioris annuli cum secundo; quandoquidem superius primum annulum bissecat in partes symmetricas et laterales. In quietis statu, pars anterior vel labii superioris basis pendet ante annulum priorem et os claudit (*fig. 4. tab. III.*) Accedere etiam potest, et hoc quidem a contractionis modo annulorum vel labii dependet, ut ipsum labrum prætergreditur primum annulum et tunc in inferius prosilit, semperque os claudens quod tunc rostellum formam habet, (*fig. 7. tab. III.*). Accedere præterea quæque potest contrarium, nempe ut labrum primum annulum non tegat; sed propterea non os nudum relinquit, (*fig. 4. tab. III.*). Priore hoc in casu labri positio fere semper obliqua est: ex superiore in inferiorem ex posteriore in anteriorem partem progreditur.

Forma ipsius.

Forma ipsius leviter superius depressa est cum quodam sulco transverso, levi, magis conspicuo ad tertiam fere superiorem partem (*fig. 7. ejusd. tab.*), oblongata, subtriangularis, rotunda vel semicircularis in anteriore parte. Basis ipsius inferiori parti prioris annuli respondet; pars-

Insertio.

que minus lata sublimia spectat et ad dorsum extenditur. Ipsius insertio, ut jam dixi, ab intersectione prioris annuli oritur. In parte revera dorsali ejusdem annuli videre est satis conspicuam incisuram longitudinalem, in quâ posterior labii pars invenitur. Hoc quidem in loco quadrilaterum format labrum. Postquam hoc per anteriorem faciem primi annuli descenderit, paulatim latius evadens, binas gignit laterales et separatas extensiones.

Extensiones.

Utraque harum extensionum quæ nihil aliud nisi musculi ligantes videntur, circulum ellipticum format. Ex una parte, expansio hæc ad

superiorem fere labri partem terminatur, ex altera autem parte, portioni ejusdem mediæ respondet. Inter interiorem et parumper lateralem hujus expansionis partem videre licet impressionem quamdam muscularem salientem, (*fig. 4 et 5. in f. tab. III.*). Nequidem fallit num hæc impressio sit pars prioris annuli, circulo intercepta; et annulo se extendente, solummodo saliens? Hoc tamen certum est, hanc parvulam proëminentiam multis variationibus et singulis quidem momentis obnoxiam esse. Hæ expansiones videntur, (*fig. 4 et 5. cc. ff. d. tab. III.*) in facie delineata et (*fig. 7. dc*) in latere. Congregatio hujus circuitûs elliptici cum exiguo musculo interno accedit ad formam stigmatis erucarum et nonnisi in quibusdam individuis conspicua est. Nunc superius labrum in duas facies et in quatuor margines laterales divido.

Facies externa vel superior convexa est in parte anteriore, plana fere Externa facies. in parte posteriore (quæ quidem ortui labii respondet). Polita et lævis, nullisque rugis neque impressionibus exarata est. Cum tamen externa tunica diaphana sit, transpiciuntur veluti loborum species in interna ipsius parte. Hi quidem lobi coloris sunt intensioris et substantiæ durioris videntur: bini inveniuntur, unus ad utrumque latus positus. Lacrymarum instar formati, ita sese ad latera dirigunt at ad basim labii, ut spatium triangulare forment. In apice vero labii hi lobi sibi mutuo accedunt absque tamen ullo contactu. Ad utrum latus veluti marginem formant (*aa, bb fig. 4 et 5. tab. III.*)

Nihil omnino conspicuum videre est in internâ parte vel inferiore labii; polita est, et obducta videtur membranâ quâdam mox examinandâ, et quæ Facies interna. membrana maximam habet analogiam cum membranâ mucosâ quæ in Homine easdem partes vestit.

Margo ipsius posterior vel superior transversus est, semicircularis et Margo posterior. in intersectione primi et secundi annuli oritur, (*fig. 8 in b. tab. III.*). Nihil habet quod observatione peculiari notari meretur.

Margo anterior vel inferior parti labii latiori respondet et forsân melius Margo anterior. faciei nomen meretur, quum reipsâ facies sit. Subspherica est, omnino polita, lucens (*a fig. 6*); proëminentia ejus in *b fig. 7* apparet; lobi (*aa fig. 4 et 5*) non in hac facie videntur.

Margines laterales.

Margines laterales propriæ sic dictæ, dextrorsum et sinistrorsum extenduntur. Labii ad originem, rectilini sunt, (*fig. 8.*); posteaque circuitus modo memoratos formant. In hoc loco, labio imprimunt formam coni depressi cujus basis faciei anteriori nititur et cujus apex quamvis truncatus, origini vel insertioni labii respondet. Hi quidem margines, proëminentes non evadunt nisi ad partem mediam et superiorem labii. Annulo cum marginibus posterioribus admittuntur, nonnisi ad incisionem annuli, (*aa fig. 8.*). Hic quidem annulus cum labio intime connectitur: quum quidem labrum nonnisi duplicatio vel continuatio annuli appareat. Post has ellipticas extensiones labrum ab annulo separatur, libertatemque adeptus, volumine augetur.

Labii proëminentia.

Proëminentia labii superioris si plano annuli comparetur, varietates subit eo majores minoresve quo magis minusve in oris cavum introduci-
tur; et facies quidem superior quo annuli affigitur, potius depressa quam quidem proëminens est, et præcipue ad incisionem labii.

Labrum superius in motu.

Nunc examinemus labrum superius in motûs statu. Cum animal sese in anteriora porrigit, vel cum annulos distendendo explicat, labrum illud longius evadit cum primo annulo cui adnexum est. Quamobrem ope musculi sui elevatoris, cavitate egreditur in quo absconditum tenebatur. Pars quæ libera evasit quartam partem circumferentiæ describit et in eodem tunc plano ac linea media dorsi jacet. Eoque egreditur momento, elongatur et formam præ se fecit conoideam diversam ab illâ quam prius habebat. Nunc vero maxime depressa est ad partem suam posteriorem; sphærica contra ad anteriorem et exiguum præbens depressionem ad suam cum primi annuli junctionem, (*vid. e, fig. 1 et 2. tab. IV.*). Propter hanc ipsam expansionem istius organi, impressio telæ cellularis transversæ quæ in parte dorsali invenitur, conspicua fit; transversa est, parum profunda, et in media primi annuli extensa. Partem labii posteriorem seu intersectionem primi annuli jacentem secatur ac dividit. (*h fig. 1 et 2. ejusd. tab.*) Ellipticæ hæ expansiones tam conspicuæ, animali in quiete versante, nunc adeo expanduntur ad margines laterales accedentes ut omnino disparere videantur.

Forma.

Anterior lobus, vel potius basis labri deorsum conspicuus, (*fig. 3. tab. IV.*)

impressionem præbet longitudinalem a medianam, quâ in duas partes symmetricas laterales dividitur. Canalis angularis non valde profundi species est illa impressio, quæ ad labri anteriorem partem omnino evanescit. Inferior facies.

Superior vero facies majores variationes præbet; quippe laterales lobi, triangulare spatium, quod ipsos separare videbatur, omnia denique eliminantur; anterior labii pars distenditur, tamque levis, glabra et polita fit, ut amplius neque ullæ rugæ, neque sinus reperiantur; tunc fit etiam lucens. Facies superior.

Margo posterior nihilo mutatur; anterior vero non amplius hanc sectionem quam, quiescente labio, præbet: namque e contra, labri fastigium magis videtur proëminens. Laterales margines minus proëminentes fiunt, et ideo efficitur, ut videri possit junctio inter superius labrum et membranas annulorum. Margines.

Motus quam maxime sunt lenti; labrum tantummodo vacillare videtur, cum nutrimentum animal quærit; cumque arripit, sublevatur supra planum lineæ medianæ superioris.

Labri superioris consistentia durior mihi videtur, quam quidem inferioris; texturâ densiore et magis æquali gaudet. Cæterum facultatem maxime sese tendendi et quasi turgescendi habet. Alchole quam maximam tensionem patitur. Consistentia.

β. Labrum inferius.

Labrum inferius apponitur parti anteriori inferiorique cavitatis oralis vel primi annuli, hujusque faciei internæ et anteriori inseritur, ex qua ab interiore in exteriorem partem dirigitur. Hic quidem situs sinit labro ut longiorem moram in ore possit facere. Cum vero labrum hoc portrosum labrum superius oriatur, et cum præterea multo minus illo sit, fere semper a superiore tegitur; et exinde etiam concludere possumus, quâ re os obliquum videatur. In quietis statu, ore absconditur (*fig. 4, 7, 8. tab. III.*); quando ex ore exit, numquam fere saliens animadvertitur, nisi contractione quam maximâ effectâ, et tunc quidem nonnisi exiguam partem annuli, in quo progreditur, obducit; numquam præterea solum Situs et insertio.

Forma. cavitatem oralem occludit. Transversim in parte inferiore primi annuli ponitur. Formâ variat, dum majores minoresve fiunt explicationes vel contractiones. Quando ore exit, paululum detectum, fere non saliens est, et apparet uti musculus semicircularis, extremitatibus suis subrotundus et ejusdem fere ex omni parte latitudinis. Latitudo vulgo quadruplum vel quintuplum altitudinis ipsius adæquat, (*fig. 5. tab. III.*). Quum magis exit, vel ut melius dicam, quum, ore sese aperiente, superius labrum non amplius inferiori incumbit, hoc in arcum curvatur, latitudine augetur, et extremitatibus elevatur. Tunc quidem bilobum est, vel in duas sectiones subtriangulares lateralesque, quarum extremitates obtusæ et circulares sunt, dividitur; scissurâ longitudinali non tantum in omni altitudine extensâ, sectiones hæ conspicuæ fiunt. (*Fig. 6. l. tab. III.*)

Labrum inferius superiori unitur binis oris angulis, et hæc unio nonnisi in oris cavo, sed parum conspicua fit.

Facies. Tres in inferiori labro facies conspiciuntur, quarum una superior vel interna, altera vero inferior, tertia denique anterior vel externa. Eosdem omnino characteres hæ facies perhibent, lucidæ sunt (materiâ viscosâ quâ humectantur) rugosæque; hæ quidem rugæ tenuissimæ sunt, et nonnisi duplicaturâ membranæ, labrum inferius vestientis, efficiuntur. Omnes fere extrorsum diriguntur; eo quidem numerosiores et magis sunt conspicuæ, quo labrum magis retrahitur et super se ipsum revolvitur. Extenso vero labro, disparent, (*fig. 5 et 6. tab. III.*). Superior facies subtriangularis est, cum basi parti externæ applicatâ, et in parte anteriore, scissurâ longitudinali exaratur. Inferior contra facies convexa est, et adeo, ut convexitas ipsius dorsum animalis spectet. Nihil quod attentionem meretur offert. Anterior facies semicircularis est, convexa, scissurâ medianâ instructa.

Margines. Binas tantummodo in hoc labro videtur habere margines, superiorem unam, inferioremque alteram, quæ quidem margines parum conspicuæ sunt nullisque proëminentis distinctæ. Superior, semicircularis, longitudine et flexurâ, cum labri latitudine mutatur. Scissurâ (*l. fig. 6. tab. III.*) bisulcatur in partem dextram et sinistram. Inferior margo similiter semicircularis est, et nullis divisionibus partitus extenditur.

Relationes. Labrum inferius facie et margine superiore, faciei inferiori vel internæ

et margini anteriori labri superioris respondet: facie suâ inferiore, annulo ore fisso, et segminibus suis lateralibus respondet partibus lateralibus cum internis tum externis et anterioribus prioris annuli.

Consistentia labii inferioris mollior est quam quidem labri superioris. Consistentia.
Color magis ad griseum et pallidum accedit. Motus lenti.

Inferius labrum in motu non magnas variationes præbet. In quietis Labrum inferius in motu.
vero statu non aspicì potest, quoniam a labro superiore, quod est majus, omnino obtegitur. Sed illo quidem extenso, diametroque transverso imminuto, inferius labrum conspicuum fit (*fig. 1 et 2. tab. IV.*). Arcus, secundum quem movetur, quam minimus est; apertura cæterum oris non ab ipsius a labro superiore deviatione, sed a motibus et elevationibus labri superioris dependet. Quibusdam in individuis reperimus superius labrum omnino semicirculare et non bilobatum. Ex parte quidem faciei suæ inferioris fortiter conjungi videtur cum membranâ externâ primi annuli, et vix ab eâ separari valet.

C. De labiorum functionibus.

Varias in Lumbricis terrestribus functiones perpetrant labia: 1° introductioni alimentorum, inserviunt; 2° præcipua sunt organa, quorum ope animal terram effodit; 3° gustusque præterea præcipue videntur esse organa.

α. Alimentorum prehensionis mechanismus.

Quam maxime simplex est alimentorum prehensio. Priusquam alimentum Alimentorum prehensio.
in ore inducat, caput sublevat animal, moxque deprimit; omnis anterior corporis pars undulante quodam motu agitatur; labrum superius, in anteriora admodum porrectum, citissime movetur, inferius contra fere totum quantum in oris cavo remanet. Cum vix animal glebulam tetigerit, extenditur labrum suum superius, quod tunc rostri ad instar inflectitur, supra glebulam extendit, sibique hanc attrahit volvendo juxta superficiem anteriorem internam; mox labrum elevatur, protinusque labrum inferius irruit, sub glebulam sese insinuat, quæ sic inter dua labia ponitur. Labia tunc inflectuntur et sic particulam terræ cogunt cavitatem oralem

intrare. Hic viscosus liquer, quo labia humectantur, eorum motus, circularis constrictio, quâ in parte anteriore afficiuntur, hæc omnia alimentorum introductioni quam maxime favent: quæ alimenta, cum os penetraverunt, illud distendunt, ad oesophagum surgunt, illudque similiter distendunt. Hoc quidem phænomenon quam facillime potest observari in Lumbricum lapillum quemdam deglutientem.

Musculorum
actio.

Ut os aptum accipiendis alimentis fiat, sursum aperiatur oportet: ambo labia moventur; superius labrum magis, cum enim inferius motus exitus tantummodo habeat, id est, longitudinaliter antrorsum progrediatur. Potest cæterum os transverse distendi ope separationis angulorum externorum, et sursum et deorsum ope distractionis ipsorum labiorum. Hic quidem motus ultimus præcipuus est, qui alimentisprehendendis inserviat. Musculus, qui in hoc mechanismo maxime agit, labii superioris elevator sine dubio est, (ille vero contractionibus introitui alimentorum favet). Vectem efficit secundi generis: insertionis punctum in intersectionem primi et secundi annuli ponitur, resistentia in glebulâ terraneâ, potentia vero in parte anteriore musculi; cum labrum omnino distensum, glebulam amplectatur, hæc (resistentia nempe) inter potentiam ab uno latere et inter fulcrum ab altero versatur.

Eo magis a sese divergunt labia, quo majus est alimentum deglutendum. Os Lumbrici terrestris mihi parum ad alimenta sugenda idoneum videtur, quamvis nonnulli auctores nomine (*suçoir*) illud salutaverint.

β. *Terræ perforationis mechanismus.*

Terræ perforatio.

Labiorum præcipue ope Lumbrici terrestres terram perforant, longissimosque tubulos efformant. Multi jam auctores hoc phænomenon animadverterant. (*Willis*, de anima brutorum. *Ray*, historia insectorum. *De Blainville*, dictionn. scienc. nat.)

Quum animalculus quodam in loco lares suos instituere vult (quod tamen fere numquam evenit, quandoquidem unusquisque illorum locum peculiarem, plurimisque tubulis perforatum, habeat, hinc jam a primâ juventute; quandoque tamen in tubulis vicinorum intrant. Ut igitur quod sequitur observari possit, oportet injiciantur quidem Lumbrici in loco

nullis tubulis pertuso et non a Lumbricis antea habitato.), terram eligit mobilem et tenuem. Ut deinde tubulum formaret, anteriorem corporis partem in anteriora porrigit, eandemque firmat; labrum deinde superius omnino distensum et fortiter primo annulo applicatum protendit, sub glebularum aliquas insinuat, tumque labrum elevatur et post se, objicit terræ portionem, quâ tegebatur; rursus deinde penetrat et simili quoque modo objicit terram; idque repetitur donec, formato cono vacuo, labrum altius penetrat. Deinde Lumbricus terram obviam deglutit sicque sibi tubulum format cylindricum ejusdem omnino ac corpus diametri.

In hac perforationis operatione, aut ut melius dicam, dum conus formatur, labrum inferius non exit; quod vero ad superius attinet, admodum progreditur, et totam cavitatem oralem parte suâ anteriore obstruit. Durum tunc est, minime flexibile et veluti elasticum; tunc dicitur forma ejus tenebrans, quæ quidem forma omnino cum ipsius functione congruit.

Labia denique præcipuum gustûs organum videntur constituere, ideo Gustûs organa. quod revera quam multæ nervosæ ramificationes illuc affluunt, et quod præterea, si animal cogatur quasdam materies haud sibi jucundas gustare, labia retrahit, illaque in primo annulo retinet.

D. *De respirationis externis organis, vel de poris respiratoriis.*

Lumbricus terrestris neque branchiarum neque trachearum ope animam ducit. Organa quidem aëri recipiendo, ipsum cum sanguine communicando idonea, quædam sunt vesicularum membranacearum species, nuncupatæ *vesiculæ aëriæ*. Quamvis hi quidem sacculi non repente desinant, non tamen in infinitum in corpore dividuntur; cæterum de his vesiculis sermo erit in capite de ipsis conscripto. Hoc tantum adjiciemus, unumquemque nempe istorum sacculorum in extremitate suâ appendices quasdam habere, quæ cum appendicibus oppositis junctæ, per stratum musculare, pellem et epidermidem penetrantes in poris exterioribus terminantur. Hac sunt sola respirationis externa organa, quamvis tamen nonnulli auctores Lumbricos terrestres per omnes pellis poros respirare contenderunt.

De Lumbrici
terrestris respi-
rationis modo.

Institutio his-
torica.

Pori isti jam diutius detecti fuère, quam quidem organa respirationis interna, de quibus nunc etiam auctores valde dissentiunt. *Willis* (an. brut.) primus, poros detexit, et eorum meliorem dat descriptionem, quam nonnulli recentiores, illosque asserit, trachiis quibusdam respondere. Cl. *Montegre*, (*Mém. sur le Lomb. terr.*) pororum figuram delineavit, et cum Cl. *Carus*, *Willisii* sententiam sequitur. Hi quidem auctores unam tantummodo pororum seriem Lumbricis tribuunt, cum e contra Cl. *Home* et Cl. *De Blainville* omnesque istorum anatomicorum operum sectatores, binas pororum series in Lumbricis esse contendunt. Nobis vero, absque ullo dubio videtur, unicam solummodo seriem inveniri.

Qui cum *De Blainville* binas series animadverti crediderunt, unam ad dextrum, alteram vero ad sinistrum latus singuli annuli posuerunt. *Willis* et alii, qui unam tantum seriem notaverunt, illam longitudinalem, ab ano per medium dorsum ad caput extensam dicunt. Hæc quidem observatio recte sese habet, et deinde videbimus, quomodo et quam ob rem falsam de his poris notionem alii habuerint. Certiores ut evadamus de veritate istius opinionis, sequens instituamus experimentum: Lumbricus 6 ad 7 pollicum longitudinem habens, interficiatur ope acidi acetici aquâ diluti, macerationi submitatur 48 horarum; tunc epidermide potest facillime spoliari dorsum: quo facto, sumamus Lumbricum et, ventre leniter depresso, videmus poros aperiri singulâ in intersectione annulorum, ipsosque poros liquorem quemdam fuscum emittentes, cujus liquoris color omnino convenit cum colore istius lineæ longitudinalis ab ano per dorsum ad caput extensæ; nobis hic liquor nihil aliud videtur, nisi effectus decompositionis materie istius colorantis, quæ materies in nostro experimento per transsudationem vel ejectionem trans poros conspicua evadebat.

Hic vero liquor ex singulis poris, non secus ac fumus e culmine erumpit; eoque magis profluit, quo majorem vim in comprimendo ventre adhibemus, aliquando quidem tantâ abundantîâ fluit, ut vel ipsam aquam, quâ Lumbricus immergitur, tingat. (*fig. 8. tab. XIV bis.*)

Directio. Hoc quidem in experimento pori tam manifeste apparet, ut nullo modo de existentiâ unius seriei pororum longitudinalis et dorsalis dubitare
Origo. possimus. Hæc vero series non, uti credi posset, sub caput vel immediate

post oritur; quibusdam vero in individuís tantummodo ad 12 et 19 annulum oriri vidimus, in aliis e contra, et hoc quidem in plerisque, nonnisi ad 22 vel 24 annulum reperimus, id est versus regionem stomachalem. Series usque ad anum continuatur, quamvis tamen eo usque difficillime videre possit. Ad caput et ad anum vix conspicui sunt pori, sed maximi videntur in parte media corporis, et præcipuè in hac parte, quæ inter mamillas 16 annuli et inter clitellum extenditur. (Ut Cl. *Carus* animadvertit.) In quibusdam majoribus individuís oculo nudo possunt conspici; in exiguis Lumbricis, et præcipue in cadaveribus, poros videre numquam licet.

Exinde sequitur poros numero esse 110, qui numerus aliquando ad 120 variat. Numerus.

Unusquisque pororum in lineâ dorsali et ad intersectionem cujusvis annuli invenitur, quæ linea dorsalis in quibusdam individuís intense fusca est. Tali quidem modo inveniuntur, ut Cl. *Carus* et alii, illos in parte anteriore cujusvis annuli, alii e contra in parte posteriore vidisse testantur. Nos vero arbitramur, poros illis in parte anteriore sitos esse. Trans telam cellulosa hanc densam, quæ anteriora uniuscujusque annuli occupat, transfossi sunt, ita quidem ut, animali sese contrahente, tegantur plicis annuli præcedentis; ex eo efficitur, ut post mortem minus adhuc conspicui sint. Positio.

Quamquam Cl. *Willis* fistulæ extremitatem in his poris introduxisse, et hos poros aëre inflasse dixerit, mihi eo usque nondum contingit istud experimentum instituere.

Pororum forma circularis mihi videbatur. Cum microscopio submissi segmen tenuissimum telæ cellulosa, poro unico fissæ, animadverti orificium pori diametro imminui margine quodam ex ipsa tela cellulari constante. Hic quidem margo aperturam tubuli correspondentis unicuique poro constringit. Forma.

Quamvis certissimum mihi appareat, poros istos ductus esse aëreos, De pororum
usu. respirationi inservientes, multi tamen fuere, qui affirmarent, hos poros nonnisi externæ excretioni materiæ istius glutinosæ, quâ corpus semper oblinitur, inservire. Omnis cutis, ait Cl. *De Blainville*, ad respirationem modificatur, et pori sunt nonnisi orificia, per quæ humori exitus datur.

Nonnumquam microscopio submissi varias partes pellis in corporis

diversis locis sumptas; nunc dilaceratas, nunc maceratas observavi, neque unquam invenire potui telam pellis habere structuram, ex quâ deduci potest illam, unice illi functioni in œconomiâ animali tanti momenti inservire. Omnia nos impellere videntur, ut credamus, hos poros speciem quamdam stigmatum esse, per quæ aër in vesiculos aërios penetrat, qui præterea vesiculi cum ipsis communicant. Attamen porro accidere potest, cum pori sint organa externa respirationis, etiam eodem tempore ductus excretorios esse materiei viscosæ, dummodo hæc in tubulis his, qui cum poris communicant, ex vasis quibusdam propriis evacuatur.

E. *De organis locomotoriis.*

Quanquam primo momento vermes videantur organis locomotus destituti, attamen haud potest negari illos his organis præditos esse. Istorum organorum exiguitas, situs, forma corporis elongata et annuli præcipue, effecerunt, ut per longum tempus, perscrutatores existentiam ipsorum ignorarent. Hæc quidem organa conspicua evadunt, voluto sursum deorsum corpore et pelle paulisper compressa. Quæ causa fuit, cur Lumbrici a nonnullis *apodi* nomine salutarentur; quidam etiam auctores illos anguillis compararunt, tam propter organorum motus absentiam, quam ob formam peculiarem eorum, et id quidem *Aristotelis* loco (de gener. anim., l. III. c. 2.) probatur, ubi ait: *intestina terræ, in quibus corpus anguillarum consistit.* Ray, (hist. insect. Londini, 1710. vol. 8°. max.) Lumbricos inter apodes vermes terrestres ponit; sed in descriptione tamen de organis locomotoriis loquitur, quippe qui ait: *in lateribus utrinque duo sunt ordines asperitatum lato satis intervallo a se invicem distantium, quibus ut pedibus, ad rependum aut corpus permovendum utitur.* Willis et multi veteres, Cel. Montegre, De Blainville, Cuvier, Latreille, etc. ista omnino cognoverunt organa; nullus vero adeo profunde in ipsorum studium versatus est, quam quidem Cl. Savigny. Hic vero auctor in binis suis egregiisque operibus (*Recherches pour servir à la classification des Annelides*, et *Tableau systématique de la classe des Annelides*) animo presertim intenso in organa, caput concomitantia in

plerisque speciebus generibusque Annelidum, datis eorum idoneis definitionibus, cunctisque variationibus gradationibusque explicitis, tres casus considerat, qui casus absentiam, praesentiam, vel modificatione organorum locomotus determinantur. Corpus Annelidum nunc setis obductum est, nunc vero nudum et omni setarum specie destitutum; posteriore in casu accidere potest ut setae vel locomotus organa absque mamillis existant; vel etiam fieri potest ut illae setae mamillis imponantur, ut sic *mamillas setiferas* forment.

Hae quidem setae non omnes retractiles sunt; quae vero basi suâ vel margine superiore affiguntur musculis huic motui idoneis, omnes retractiles sunt, et quidem in hoc casu mamillae nunquam desiderantur, ex quo asserere licet praesentiam istorum organorum retractilitatem constituere, et vice versâ. Hæc quidem lex a Cl. *Savigny* recognita, omnibus generatim Annelidibus applicari potest, inter quos, hi quidem, qui nullas mamillas habent, etiam nunquam setas longiores brevioresve efficere possunt, illas vel introducendo vel retrahendo in strata muscularia.

Mamillae sunt parvulae vaginæ carnosae, fasciculum setarum includentes subulatarum et sæpiissime aciculam. (Vid. *Lamarck, hist. nat. des anim. s. vert.* tom. 2.). Musculi, qui sub cutem ponuntur, inserviunt, uti jam diximus, motui istorum organorum. Motus retractilis trans mamillas efficitur, hoc est, in cavitate setam recipiente, quâ illae perforantur.

Quum enim Lumbrici mamillas habeant setiferas et setas proinde retractiles, his in considerationibus aliquantisper versabimur. Hic primum animadvertam Cl. *Savigny*, *Lamarck* et multos alios, ista organa Lumbrici locomotoria consideravisse tanquam non retractilia, et quod quidem majoris est momenti, illos auctores, Lumbricos, 1° inter Annelides apodes, 2° inter Annelides mamillis setiferis, retractilibus et pediformibus destitutos posuisse, et ex hisce considerationibus characteres deduxisse ordinis et familiae istorum animalium. Verum enimvero ad Cel. *Cuvier* qui musculis, motum his partibus largientibus studuit, (*anatom. comp., vol. I. pag. 562.*), ad Cl. *Montègre*, recurro, qui mamillas erectas animadvertit in animalibus coitum celebrantibus, ad ipsas denique naturæ

observationes recurro, ut istorum auctorum parum exactam opinionem refellam.

Cl. *Savigny* præterea vocem *pedis* prorsus aliam significationem concedit, quam quæ dari solet, quippe qui tanquam pedem considerat binas mamillas setiferas, i. e. conjunctionem duarum setarum omnino segregatarum; unamquamque setarum tanquam pedis integri partem assumit, et istis quidem partibus *remorum* nomen largitur. Seta, quæ ad latus externum conversa est, seu ea quæ magis ad dorsum accedit, nomine *remi superioris* vel *dorsalis* designatur; seta vero, quæ ventri vel lineæ medianæ inferiori corporis accedit, *remus inferior* vel *ventralis* salutatur. Hic posterior remus structuram magis completam (si dorsali comparetur), in aliquibus speciebus exhibet; magis revera saliens et ad motum producendum magis idoneus haberi potest in Annelidibus nostræ Dissertationi alienis.

Idem quidem auctor cirrhas et setas considerat tanquam partem uniuscujusque remi; verum quum hæc pars nunquam in Lumbriciis terrestribus invenitur, illam silentio prætermitemus. Non quidem idem est de distinctionibus ab eodem auctore propositis quoad varias setarum spinarumve species. Distinguit nempe setas in *Festucas* (*soies subulées*), *Aciculas* (*acicules*), *Uncinulos* (*soies à crochets*) et *Patellulas* (*soies en palettes*); ex his aliquas notas faciemus.

Festucæ in fasciculum coarctatæ sunt, originem suam ducentes e vaginâ vel mamillâ communi, adeo quidem, ut exire vel intrare, imperante animalis voluntate, possint. Subulatam formam affectant, i. e. acûs speciem referunt, a basi ad apicem sensim sensimque tenuiores fiunt, directionem vel rectam, vel parumper curvatam sumunt, et acumine tandem terminantur. Duræ, rigidæ, opacæ vel diaphanæ, sæpe colorem metallicum præ se ferunt. Basis ipsarum pellem transfodit, et musculorum quidem motus ei imprimendum fasciculo jungitur.

Festucæ ab aciculis, quibuscum confundi facillime possent, eo differunt, quod graciles sint, numerosæ in fasciculum dispositæ secundum directionem certam et determinatam; et eo demum quod fasciculi ex apice uniuscujusque remi et e vaginâ peculiari exeant.

Aciculæ sæpissime deficiunt, transversum habent diametrum majorem

quam festucæ; rectæ sunt, coniformes, cujus coni basis in stratum musculare nititur; ad extremitatem acutissimæ, vaginâ quâdam contentæ, etc. Lumbrici nihil simile ostendunt; non ampliùs igitur de his sermo fiet.

Uncinuli retractiles sunt et animali quiescente, in cute retinentur. Annelides sedentarii soli his organis instruuntur: nihil ergo ad nos pertinent.

Cel. *Lamarck* organa locomotoria Annelidum generatim considerat tanquam pedes spurios vel mamillas pediformes.

Nos vero, denominationes Cl. *Savigny* relinquentes, unamquamque Situs. setam, pedem perfectum dicimus. Quare enim conjungere, quod distinctum est? Quænam demum differentia inter setas remi dorsalis et ventralis? Nulla certe, nisi quoad situm. Unam tantummodo differentiam inter series longitudinales setarum subulatarum in ventre positarum proponimus. *Series longitudinales internas* vocamus eas, quæ, duabus seriebus fasciculorum compositæ, immediate ad dextrum et ad sinistrum latus lineæ cujusdam medianæ, quæ ducta foret ab extremitate anteriore labii inferioris ad extremitatem inferiorem ani, extenduntur; *series verò longitudinales externas* vocamus, quæ, etiam duabus seriebus fasciculorum conflatae, ab utraque parte laterali serierum longitudinalium internarum procedunt. Exinde sequitur, ut series longitudinales internæ partem corporis inferiorem occupant, partem scilicet ventri respondentem, quum e contra series longitudinales externæ latera corporis fere per totam suam longitudinem amplectantur.

Unaquæque igitur series longitudinalis, tam externa quam interna, Directio. duabus, ut vidimus, constat seriebus similiter longitudinalibus fasciculorum; istos vero in primos et secundos fasciculos distinguo. Primus fasciculus semper ad lineam medianam magis accedit, aut quod idem est, magis internus est. Nomen quoque *ventralis* huic concedi possit quamvis non tam justè. Secundus vero fasciculus ille est, qui in unaquaque serie, magis a lineâ medianâ distat, id est, qui magis externus est. Respondet quodammodo collectioni remorum dorsalium pedum a Cl. *Savigny* propositæ.

Id, quo impulsus sumus, ut has differentias ponamus et sententiam Cl. *Savigny* non adoptemus, in eo versatur, quod scilicet tanquam dorsale

considerare non possumus id, quod evidenter ad ventrem spectat: et vice versâ. Cl. *Savigny* reipsâ series longitudinales internas tanquam pedes considerat, ergo tanquam ex remis formatas, quorum remorum interni ab eo inferiores vel ventrales vocantur, externi contra, superiores vel dorsales, quamvis hi tamen nullomodo ad dorsum pertineant, adeo quod pedes et exinde remi omnes ad ventrem spectant. Similiter series longitudinales externæ ab eodem auctore nonnisi tanquam series vel collectiones pedum considerantur; qui tamen auctor, inter illos distinguit remos ventrales et dorsales, quanquam hos quidem ad latera corporis pertinere haud dubium sit.

Studium setarum vel spinarum tanti est momenti, cum ad cognitionem Annelidum, tum ad genus *Lumbrici* noscendum, ut his innitatur distinctio specierum. Numerus dispositioque organorum locomotoriorum tot perhibent characteres primi ordinis, quorum ope, dummodo recte adhibeantur, dignoscamus hanc illamve speciem Annelidum. *Linnæus*, (tom. VI. Syst. Nat. p. 3089. edit. XIII.) revera characteres generis *Lumbrici*, hos dat: *corpus aculeis ut plurimum conditis longitudinaliter exasperatum poro laterali instructum*; characterem vero specificum *Lumbrico terrestri octofariam aculeatus*. Nullus denique auctor, dummodo quædam de hoc animali scripserit, organa locomotûs non descripsit, vel observavit.

Linnæus, datâ sic *Lumbrici* terrestris descriptione, hæc insuper addit: *sex ad octo pollices longus, 117 ad 133 segmentis conflatus, singulis quatuor partibus aculeorum oculo nudo non conspicuorum armatis, etc.*

Willis, (de animâ brutorum) ait: *pedunculi serie quadruplici, per totam longitudinem Lumbrici disponuntur, his quasi totidem uncis partem modo hanc, modo istam, plano affigit, dum alteram exporrigit, etc.*

De Blainville, (dict. des scienc. nat., art. *Lomb.*) tanquam characteres genericos *Lumbrici* exhibet existentiam istorum pedum, sic ait: *leur corps est composé d'un très-grand nombre d'articulations n'ayant pour appendices que des épines ou des soies formant des séries longitudinales*; cum hæc quidem asserta sufficiant ut studii harum partium utilitatem probemus non alia referemus.

Descriptio. Setæ *Lumbrici* terrestris duræ sunt, lucidæ, aurei coloris, parum dia-

phanæ, fragilesque; substantia vero species est cornu calcarei. Forma Forma.
 conica, ad apicem in rostrum paulisper recurva, unde fit, ut veluti unicum
 forment. Basis et apex distinguitur. Basis in cavitate mamillæ peculiaris
 inseritur, quâcum mamillâ intime jungitur, interpositis multis libris, quæ
 insertionis punctum habent ab unâ parte, ad basim setarum, ab alterâ
 parte, vel ad partes laterales vel ad inferiores mamillarum. Hæc quidem basis,
 quæ basi conici a setæ corpore effecti respondet, simul cum mamillâ strato
 musculari innititur, et vel sic, ut mamilla ad basim alterius conici posita
 sit, cujus partes in directionem oppositam jacent. Hic secundus conus
 omnino muscularis est, ut jam vidimus. Supervacaneum mihi videtur re-
 petere observationes, quæ hac de re factæ fuere. Basis setarum semper
 reconditur in statu naturali et vel etiam in fortissima setarum expulsionem,
 1° pelle quam trajiciunt, 2° strato musculari pelli succedente.

Apex setarum, vel pars earum superior multo tenuior est quam basis,
 quo quidem argumento forma conica probatur. Paulo infra levem animad-
 vertimus incurvationem, quæ huic organo speciem unci præbet.

Quamquam setæ sese a basi ad apicem curvent, hæc tamen curvatura
 non tam ingens est, quam quæ in apice locum habet, quippe quæ re-
 pente efficitur.

His curvaturis efficitur, ut apex setarum semper interiora spectet,
 id est, lineam medianam inferiorem; cumque hoc ex utrâque parte
 efficitur, modoque inverso, exinde sequitur, si setæ duorum fasciculorum
 cogitatione producantur, illas quasi litteram U formare.

Quo magis setæ ad lineam medianam inferiorem accedant, eo major
 radius curvaturæ fit. Hæc regula locum habet pro binis curvaturis, quæ
 proinde magis sunt conspicuæ in seriebus binis longitudinalibus externis.
 Spinæ binarum serierum longitudinalium internarum, præcipue priorum
 fasciculorum fere sunt rectæ, et omnino sunt versus partem posteriorem
 et anteriorem corporis, ubi diameter istius minor fit. Namque ex hac
 diametri imminutione oritur appropinquatio serierum tam externarum
 quam internarum.

Setæ pares transversim unoquoque in annulo disponuntur, setæ primi Distantia quæ
inter series
intercedit.
 et secundi fasciculi uniuscujusque seriei longitudinalis, inter se non-

nisi spatio diametrum transversum mamillæ adæquante distant. Ordines longitudinales multo magis inter se distant; sed spatium quo separantur, pro singulis ordinibus non æquale est, interni quidem ordines multo magis inter se distant quam ab externis. Hæc quidem distantia variat pro variâ crassitie vermiculi, sed semper ad minimum quater quinquiesve latitudinem seriei adæquat, quum e contra distantia, quæ seriem internam ab externa separat, nonnisi semel vel bis latitudinem seriei valeat. Exinde sequitur, ut series externæ magis inter se distent; quoniam ipsarum distantia huic æquivalet, quæ series internas separat, plus distantiam quæ easdem series ab externis dividit plus latitudinem serierum internarum.

Numerus. Setæ subulatæ non æquali numero in omnibus annulis inveniuntur; animadvertimus apud fere omnia individua, et vel apud ipsos Lumbricos, qui maximum magnitudinis gradum adepti fuerunt, setas deesse ab annulo os continente ad quartum vel quintum. Sed ab eo usque ad annulum ani, organa locomotûs inveniuntur. Numerus quidem ipsorum organorum variat secundum annulos; et revera observavimus priores annulos nonnisi quatuor setas habere (in eo quidem casu ad ordines longitudinales internos pertinent). Non potest exacte determinari, ubi incipiant ordines longitudinales externi: illud enim minime fixum est. In nonnullis enim individuis nonnisi post clitellum conspicui sunt.

Exinde sequitur, semper series longitudinales internas longiores esse. Quo argumento facillime distinguuntur.

Longitudo. Generatim observavimus longitudinem setarum in statu naturali, et quum non ex animali extrahuntur, multum variare; easque fieri minores, quo magis ad caput accedant. Ad quartum quintumve annulum quam maxime exiguæ et tenuissimæ sunt. Credi quidem posset eandem gradationem etiam locum habere, quum ad anum accedant; sed hoc minime verum est. Ipsarum longitudo eadem fere est ad anum atque in mediâ corporis parte. Ordines longitudinales externi sese primum ostendunt sub speciem punctorum albidorum minimorum, quæ nihil sunt nisi rudimenta mamillarum setiferarum parum extensarum. Hæ quidem maculæ sensim sensimque majores fiunt, quo magis procedant ad mediam corporis partem, et denique tanquam setæ observantur.

Quum setæ sese transversim in unoquoque annulo inserunt, formant lineam parallelam annuli margini; hæc linea profunda est, et ut parvulus sulcus apparet, eo magis conspicua fit, quo majores sunt setæ et in ratione directâ istius magnitudinis.

Sulci annulorum.

Ab omni sensibilitate locomotûs organa destituta videntur, et hoc vel sequente experimento probatur. Variis modis Lumbricum viventem excitavimus, donec setæ omnino salientes factæ fuerint, quo quidem facto, binas resecurimus, nihil omnino pati animal visum est; has quidem sectiones continuavimus, donec duodecim fere pedes abstulissemus, et nullum doloris signum observavimus. Hoc solum conspicuum fiebat, quod nempe animal in progressu suo impediretur. Alterum insensibilitatis argumentum illud est: quod scilicet organa motoria ramificationibus nervosis saltem a magno ramo provenientibus omnino careant; vasa sanguifera etiam desiderantur. Quantæcumque fuerint perquisitiones eâ in re, nunquam tamen eo pervenimus, ut in illis organis systema quoddam nervosum vel vasculare inveniremus.

Sensibiles non sunt.

Substantia calcareo cornea est uniformis, homogœnea, nullis aliis corporibus composita; hoc tamen vidimus, extremitatem nempe anteriorem setarum, vel istam partem, quæ humo apponitur, animali progrediente, multo esse et duriores et magis corneas, coloris intensioris et ex substantia magis resistente, quam cæteræ istorum organorum partes. Cum color setarum vulgo rutilus est, extremitates facile distinguuntur colore suo fusco et vel aliquando nigro. Forma omnino conica est, nullis in longitudine (saltem nunquam nos observavimus) depressionibus distincta; cum seta aliqua intensiori microscopio submittitur, tunc quidem videre licet in latere setarum, lineam longitudinalem, quæ cum setâ parallela pergit, et exinde cum ipsâ incurvatur. Hunc quidem effectum reor casu quodam optico deberi, nam cum movetur seta, linea locum suum mutare videtur.

Substantia.

Effectus opticus, cum microscopio submittitur.

Hæ setæ solæ sunt partes duræ quæ in corpore Lumbricorum inveniuntur, solæque appendices conspicuæ. Appendices revera generationis aliquibus tantum in individuis reperiuntur, neque conspicuæ evadunt, nisi animalibus coïtum celebrantibus; cæterum substantia flaccida et mollis

Sola sunt organa dura.

satis illa organa a setis distinguit. Nunc videamus, quid révera setæ in progressionem et in variis motibus efficiant.

a. De motibus organorum locomotionis.

Absoluto studio de motibus peculiaribus organorum locomotoriorum, ad motus generaliores, quos efficere potest Lumbricus, revertamur. Moneamus tamen, nos in hoc capite tantummodo de motibus progressionis locuturos esse; quum de musculis agemus, tum etiam systema diversorum motuum exponemus.

Motus setarum. Motus, quibus organa locomotûs intra corpus immittuntur, necnon ii, quibus extra corpus porriguntur, præcipui et vel peculiare sunt horum organorum; horum vero et introductionibus et educationibus omnis vel quietis vel progressionis mechanismus nititur. Hi motus *retractilitatem* constituunt, quæ quidem, uti vidimus, a pluribus auctoribus in dubium revocatur, sed quæ revera in Lumbrico terrestri existit. Voluntati animalis præterea obedit, nunquam vero instinctui, et vel hoc simplicissimo experimento comprobatur. Quietus relinquatur Lumbricus, donec omnes setæ intra stratum musculare intraverint, tunc vero excitetur pars quædam corporis, posterior v. gr., protinus aliquid mali timens, sese ope setarum in sensum contrarium dirigit. Alius superest modus, quo magis etiam conspicua educio setarum redditur. Pendatur Lumbricus terrestris baculo transverse in orificio lagenæ, æthere sulfurico repletæ posito, cum vero vapores istius ætheris quam maxime internas animalis membranas afficiant, protinus Lumbricus sese millenos in modos contorquebit, quæ contorsiones efficiunt, ut quam maxime setæ prorumpant.

Hæc quidem setarum educio et inductio binis musculorum speciebus debetur, *protractorum* nempe et *retractorum* setarum. Protractores, de quibus mox et amplius dicitur, spinas educunt, cum e contra retractores contractionem suâ setas retrahunt.

Cum retractores contractiones suas omnino peregerunt, setæ cum mammillis, quibus innituntur, in corpus retractæ sunt, ita quidem ut nihil amplius videatur, nisi parvulum foramen, per quod transierant, ut intra stratum musculare penetrarent. Sæpius et fere semper admodum difficile

est foramen illud videre, quippe quod vel membranâ cutis, vel margine strati muscularis circumdantis obtegatur. Tunc quidem nonnisi unum indicium pedum superest, nempe maculæ albidæ mamillarum setas ferentium.

In motibus vulgaribus simul ac protractores actiones suas peregerunt, spinæ progrediuntur usque ad fere tertiam suæ longitudinis partem: mamillæ vix conspicuæ sunt. Observavimus quidem motum illum eductionis non simili modo effici per totam corporis longitudinem: nam quum setæ mediam corporis partem obtinentes ad tertiam suæ longitudinis partem usque egressæ sunt, quæ in primis annulis obveniunt, vix jam aliquæ ex parte egressæ sunt; sunt etiam quæ omnino non appareant: præcipue hoc fit in 4°, 5°, 6° et 7° annulo, nisi fortasse animal motum quemdam insolitum repentinumve perficere debeat. Eadem observatio institui potest de inductione setarum, nam spinæ extremitatis anterioris semper priores ingrediuntur.

Animadvertimus setas majores inveniri fere ad tertiam partem posteriorem corporis; crassities illarum, quæ proportionaliter major est quam cæterarum anteriorum, semper continuatur eadem, usque ad tertium aut quartum ab ano annulum. Crassities.

Nonnisi in fortioribus motibus omnino apparent organa locomotoria; tunc tantummodo probe videntur mamillæ albidæ, quæ semper cum basi spinarum sub pelle et in strato musculari remanent; irritatione, excitatione, liquoribus quibusdam idem producitur effectus.

Mortuo animali ingrediuntur setæ: si in spiritu vini conservantur aliquandiù Lumbrici, admodum difficile hæc organa animadvertuntur, etiam si vel comprimantur partes circumdantes; at nunquam illud frustra tentatur animali vel vivente vel recenter mortuo. Mortis effectus.

Consistentia, forma, dispositioque setarum quam maxime progressionibus Lumbricorum favent. Observationes.

Quoad consistentiam, materies durior, ex qua conflantur, quam maxime idonea est, ut corporibus circumdantibus resistant, ut vermiculo basim solidam sustentationis præbeant, et denique ut terram aliorumve corporum poros supra quæ gradiuntur penetrent.

Quoad formam istorum organorum, binæ curvaturæ, quibus terminantur, firmitatem corpori vel progredienti vel stanti largiuntur; prior curvatura, illa nempe quæ a basi ad apicem extenditur et quæ apices setarum appropinquat, etiam inservire potest ut dirigatur centrum gravitatis annuli vel corporis in catethum ad planum sustentationis: similem in Homine appropinquatio ossium cruris et genuum scopum habet, ut nempe pelvis dilatationis effectus destruat et proinde distantiam femorum, quod revera admodum corporis situs firmat; posterior curvatura, quæ unci figuram præ se fert, et in apice setarum est, ita formatur, ut terræ implicentur. Insignis quoque istius unci durities hanc functionem fovet.

Quoad dispositionem setarum, probe animadvertendum est, omnes setas posteriora versùs directas esse; et quidem effectus istius directionis facillime perspicui potest. Cum animal ope uncorum setas suas terræ implicuerit, anteriora versus corpus dirigitur, id est versus partem suam anteriorem; sic facilius pressionem in setas efficere potest, quæ setæ sic toti corpori impulsionem in anteriora communicant, cum eodem momento animal setas sublevare potest illas retrahendo, et itidem altius pedes implicare; hic quidem motus multoties repetitus progressionem animalis constituit. Hoc motu efficitur undulatio quædam, quæ ex annulo in annulum per totam corporis longitudinem propagatur, quæ quidem actioni continuæ organorum locomotus debetur.

Hæc annulorum alterna et extensio et adductio, quæ contractioni musculorum voluntati obedientium debetur, quam maxime etiam favet motibus progressionis, qui vel satis rapidi esse possunt. Lumbrici generatim sese magna celeritate movere possunt, quæ quidem celeritas a dispositione et organisatione musculorum pendet. Directiones, secundum quas Lumbrici progrediuntur, sunt numero infinitæ: cum vermiculo cuidam vel stimulus irritans applicatur, vel impedimentum quoddam viæ apponitur, protinus motu retrocedente fugit, neque corporis directionem mutat. In hoc quidem casu potius undulationes, quæ ex extensione et contractione annulorum oriuntur, hunc motum retrocedentem efficiunt, quam quidem setæ; namque cum hæ nonnisi paululum sese antrorsus dirigere possunt, nullam corpori resistentiam faciunt, neque exinde ullum hypomochlium, neque ullam

basim directionibus idoneam illi præbent. Nunquam Lumbrici lateraliter procedunt, quippe quod musculorum dispositio hoc impedit.

Tales sunt organorum locomotus actiones, quum animal locum mutare vult; officium ipsorum videtur idem esse ac officium crurum in Mam-miferis aliisque animalibus. Effectus ipsorum in progressionem comparari posset tensioni omnium musculorum in Homine, quâ saltus efficit.

Nunquam Lumbrici saltus instituunt neque sese projiciunt supra positionis planum: si forte partes vel anteriores, vel posteriores sublevent, hoc non fit, nisi fortiori stimulo afficiantur, verbi gratiâ, si immergantur in liquorem quemdam stimulantem veluti alcoholem; et ne tunc quidem hic motus nisi difficile et per breve spatium fit.

Præter organorum locomotoriorum motus, qui progressionem inserviunt, alii quoque sunt non minoris momenti, quippe qui fecundationi et exinde speciei propagationi faveant.

In noctibus, quæ dies tepidos illos et placidos veris et autumnus sequuntur, vermes ex latibulis suis exeunt, ita tamen ut pars ipsorum posterior parietibus latibulorum applicata remaneat: simul ac tunc terra vel minimo motu afficiatur, protinus sese elevant subito, et sese in latibula sua projiciunt; hic quidem motus quam celerrime fit. Si quis vermem arripuit, cum jam dimidia pars ejus terram intraverit, tunc insignem resistantiam experitur, et si vel tunc extrahere velit, corpus dilacerabit et nonnisi frustulum extrahet; vis igitur, quâ corpus solo applicatur, insignis sit oportet.

Exeunt Lumbrici ut copulentur.

Si latibula examinentur, sinuosa sunt et diametrum habent fere eundem ac corpus ipsorum: quæ utraque res admodum fibulationi favet; ut resistantiam extrahenti offerat, partem corporis posteriorem, quæ latibulo inest, tendit, ita ut diameter transversus adaugeatur; latibuli parietes internos premet; hæc quidem contractio a ventre ad dorsum efficitur, ita ut pars posterior plana sit. Hæc cæterum dispositio obvenit in individuis, quæ magnitudinem 5 vel 6 pollicum attigerunt. Hæc depressio aliam quoque utilitatem habet, quippe quod sic series longitudinales externæ setarum ad margines externos corporis disponuntur; unde setæ ex utrâque parte saliunt. Contractione annuli partis posterioris eriguntur, duriores

fiunt, et sic setas exire cogunt, et eò quidem magis, quò major contractio est. Setæ sese in parietibus latibuli, quibus jam corpus premebatur, intrant, terram penetrant, et sic corporis positionem quam maxime stabiliunt. Cum unci, quibus setæ terminantur, eundem omnino effectum producunt ac illæ antiquarum gentium sagittæ, quæ, cum corpus intraverant, non exinde extrahi, nisi dilacerata carne, poterant, omnino impossibile est evellere vermiculum ex latibulo suo, quippe quo magis extrahere conamur, eo magis setæ irritantur, eoque profundius in terram penetrant, eoque exinde difficilior fit extractio. Si vero animal defatigamus; si partem corporis, quæ extra latibulum est, exiguâ sed continuâ tentione tenemus, contractio musculorum tandem tempori cedit, et facile integrum vermiculum evellimus; cavendum ne, cum tenue corpus tenemus, fortius trahamus, quippe quod corpus fere semper rumpitur.

Setarum usus ad latibula formanda non omnino necessario videtur, quoniam scilicet formantur pro maximâ parte ope labri superioris, uti jam vidimus (pag. 52.)

F. *De Papillis aut de fissuris transversalibus.*

Hic incipit, ut ita dicam, studium organorum externorum Generationis. Etenim, papillæ aut fissuræ transversales, clitellum, et quædam appendices sola sunt organa exterius visibilia hujus functionis.

Historica institutio.

Omnes auctores, qui fusius de Lumbrico locuti fuerunt, papillas, quæ hujus capitis objectum efformant, observârunt. Quidam ipsas nomine *pororum* insigniverunt. Nos illa organa appellabimus papillas aut fissuras, ut a poris respiratoriis distinguantur. Sed auctores illi nullomodo consentiunt inter se de muneribus, quibus hæc corpora funguntur, quemadmodum mox dicemus. *Linnæus*, absque dubio, designavit eadem hæc organa nomine *pororum lateralium*. Ex illorum positione unum ex præcipuis generis criteriis deducit. Hæ igitur papillæ observatione omnino sunt dignæ. Cl. *Montègre*, ut videtur, nomen papillarum exclusivo modo dedit cristis, quas supra memoravimus (pag. 37.)

Appellamus *papillas* aut *fissuras transversales* tubercula ovalaria aut subquadrangularia, transversalia, colore plerumque albo, sed semper pallidiore ac reliquarum partium corporis. Definitio.

Hæc tubercula, quanquam pro anni tempestatibus evanescant, generaliter constant duo in junioribus Lumbricis, et quatuor in Lumbricis jam adultis aut senioribus. Numerus.

Duo priora sive illa quæ immediate post caput veniunt, ad 16um aut 17um annulum sunt posita. Sunt papillæ majores, et majoris sunt momenti quam sequentes, quia reverâ nunquam fere omnino evanescent. De his plerique auctores fuerunt locuti: nam cæteri perrarè observatæ fuerunt. Positio.

Hæ papillæ modo unicum annulum, modo duos, modo etiam annulum et dimidium occupant. Quum occupant plusquam unum annulum, reperiuntur vel ad partem inferiorem ejus, qui ipsas fulcit, vel prope intersectionem duorum subsequentium annulorum. Positæ sunt lateraliter respectu annuli ubi perforantur, scilicet una ad dextram, altera ad sinistram partem lineæ medianæ ventralis: nam observandum est ipsas ad ventrem observari. Positio illarum papillarum duplici casu insigniri potest 1° sibi invicem possunt esse oppositæ, 2° possunt alternari. Utramque positionem delineavi *fig. 17, 18, 19 et 20. tab. V.*

Priori casu (*fig. 17 et 18*) fulciuntur 16° annulo, et sive ad ejus partem intermediam sive ad partem inferiorem occurrunt.

Generaliter extensio earum papillarum obducit intersectionem annulorum 16ⁱ et 17ⁱ, ita ut hæc inter eorum latus internum sit conspicua (ex *b* in *b'* *fig. 18.*) Præterea hæc extensio inferius progreditur in 17um annulum, quamvis hic non fissurâ, instar annuli præcedentis, perforetur.

Posteriori casu (*fig. 19 et 20*) prior papilla occurrere potest in 15um annulum et tum subsequens est in 16um, sive prior potest reperiri in 16um et posterior in 17um. Hæc alternans positio sæpissime occurrit et mirum in modum congruit cum positione aliorum organorum, quæ ad masculinum apparatus pertinere videntur.

In omni casu, extensio inferior cujusque papillæ semper in annulum sequentem progreditur; *fig. 20* papilla 15ⁱ annuli progreditur in 16um sicque ponitur juxta ortum papillæ oppositæ sive 16ⁱ annuli, ejus extensio

cernitur in 17°. Sæpe pars anterior papillæ, quum alternant, originem ducit in annulo ipso, ubi nascitur papilla superior.

Rarissime tantum reperi Lumbricos, in quibus papilla dextra aut sinistra a papillâ subsequenti plusquam unico annulo separaretur. Vidi tantummodo tres aut quatuor illorum animalium, in quibus hoc spatium a secundo annulo ad quartum annulum erat. Sæpe etiam illæ papillæ alternant ita ut una occurrat in partem superiorem et anteriorem annuli unius, et altera in partem inferiorem et posteriorem annuli subsequentis.

Directio. Hæ papillæ sunt longitudinales, longiores quam latiores, progredientes nunc parallelo modo ad lineam medianam ventralem, nunc obliquo modo intrinsecus respectu ejusdem lineæ. Gradus obliquitatis non est symmetricus, una papilla potest inclinari magis quam opposita, quod præsertim, dum alternant, locum habet.

Longitudo et latitudo. Longitudo et latitudo harum papillarum pro ætate et anni tempestatibus variant. In Lumbricis majoribus et omnino adultis in longitudinem a 3 ad 4 millimetra et in latitudinem a $1\frac{1}{2}$ ad 2 millim. sese extendunt.

Forma. Earum forma generaliter est ovata, convexa, bilobata, versus mediam partem inflata; unde fit, ut earum appendices anteriores et posteriores constrictæ videantur (in *bb*, *b'b'*, *fig. 18.* et *bb*, *b'b'*, *fig. 20. tab. V*). Versus partem superiorem illæ appendices non observantur, vel saltem ibi non adeo sunt distinctæ (vid. *aa*, *a'a'*, *fig. 18.* et *aa*, *a'a'*, *fig. 20*). Sæpe, et hoc quidem præsertim locum habet in majoribus Lumbricis, hæc forma est quadrangularis angulis obtusis. Margines sese extendendo augent adhuc regularitatem, quâ fit, ut papillæ latera respective parallela habere videantur: vid. in *bb* et *cc*, *fig. 2. tab. III.*, ubi positio papillarum adhuc perspicitur.

In his papillis distinguo duas facies, unam superiorem, alteram inferiorem et quatuor margines: unum anteriorem, unum posteriorem et duos laterales.

Facies superior. Facies superior est præminens, plus minusve convexa, et convexitate conversâ lateraliter et ad latus externum. Lævis est, lucida, continua, sine asperitatibus aut striis notabilibus, versus mediam partem aut versus $\frac{1}{2}$ anteriorem perforatur fissurâ *cd*, *c'd'*, *fig. 18.* et *cd*, *c'd'*, *fig. 20*, transversâ fere parallelâ ad margines anteriores et posteriores papillarum. Hæc

Fissura.

fissura formatur ex flexibus tegumenti exterioris papillarum. Sinus tantummodo ejusdem tegumenti videtur, nam quamvis pluries tentaverim in illam acumen tenuissimum introducere, sine ejus perforatione, conatus tamen semper irriti cesserunt, sicut et antea perperam tentaverant Cl. *Montègre* et alii.

Facies inferior ligatur undique cum textu musculari annulorum, ita ut Facies inferior. perspici tantum possit circumcirca papillas, sed in hoc loco constituunt margines, de quibus nunc agendum.

Margo superior in aliis est semicircularis, truncatus secundum lineam Margo superior aut anterior. rostri instar ad singulas suas extremitates recurvam, in aliis vero (*aa* et *a'a'*, *fig.* 18 et 20) extenditur in annulum semper superiorem annulo, ubi tuberculum ortum capit, et ejus convexitas ad caput animalis spectat. Longitudine minor est quam diameter transversus dimidiæ papillæ.

Margo inferior aut posterior est sinuosus, fere semilunaris in his, con- Margo inferior aut posterior. strictus vero in illis (*bb*, *b'b'*, *fig.* 18 et 20), lineis rectis circumscriptus denique in quibusdam individuis. Efformatur ex extensione inferiori papillæ, et ab anteriore parte ad partem posteriorem, scilicet versus anum, progreditur, vel aliquando accedit ad lineam medianam plus minusve sese inclinando. Extenditur in annulum semper inferiorem annulo, ubi papilla ortum duxit. Sæpe veluti persecatur intersectione annulorum subsequantium.

Margo lateralis internus generatim est convexus, convexitate ad lineam Margines laterales. medianam ventralem conversâ. Occupat duos annulos, ita ut sæpe intersectione intermedia bilobatus videatur. Quum fissura transversa papillæ longissime extenditur, videtur adhuc secare hunc flexum, qui tunc veluti trilobatus est.

Margo lateralis externus est convexus, convexitate exterius et laterali modo conversâ, semper bilobatus plicaturâ extensâ fissuræ.

Relationes externæ his marginibus determinantur. Superne papilla Relationes. communicat cum parte anteriori annuli, ubi ortum ducit ibique inseritur; inferne, cum parte posteriori annuli subsequantis, ubi terminatur; lateraliter, cum unâ ex seriebus longitudinalibus setarum, vel tantummodo cum flexu externo annulorum. Interne papillæ istæ videntur in immediatâ relatione versari cum ovariis, seu præcipuis generationis organis, quemadmodum postea videbimus.

Usus. Usus earum maximi est momenti in fecundationis actu, (vide caput de coïtu.)

Consistentia. Consistentia earum papillarum magis est dura et cartilaginosa, quam reliqui corporis, a quo facillime et colore albido distinguuntur.

Textus. Textus earum videtur esse cellularis densior cum cellulis adiposis interjectis.

Papillæ 27ⁱ aut 28ⁱ annuli. In 27° aut 28° annulo occurrunt, (cc, fig. 2. tab. III.) duæ papillæ minores minusque distinctæ, quam illæ quæ in 16° annulo reperiuntur. Cæterum, omnia quæ de his jam dicta sunt sine ullâ immutatione, exceptis tamen relationibus internis, in papillis 28ⁱ annuli applicationem recipiunt. De his nullus fere auctor loquitur. Certo tantummodò tempore et in quibusdam individuis observantur.

Diximus relationes, quæ existunt inter papillas 28ⁱ annuli et organa interna, differre a relationibus, quæ respectu fissurarum 16ⁱ annuli cernuntur. Etenim tubercula 28ⁱ annuli congruunt stomacho, vel saltem partibus circumdantibus, sed nunquam apparens existit relatio inter hæc tubercula et organa generationis. Fateor me non posse affirmare, quinam sit usus harum papillarum, quæ nonnisi in quibusdam individuis occurrunt.

Hieme evanescent.

Tempore coïtûs elapso, scilicet hyeme durante, omnes papillæ sive tubercula evanescent; unde patet quandam inter hæc organa et actum fecundationis existere relationem. A mense Augusti, et præsertim mense Septembris, papillæ in plerisque individuis, si non omnino, at saltem partim delentur: hoc primum fit in papillis 28ⁱ annuli, ita ut nulla earum vestigia remaneant: papillæ 16ⁱ annuli e contra, quamvis evanescant, tamen sæpe deponunt maculam albidam sive cicatricem, duriorum quam reliquæ corporis partem, sed nunquam fissurâ, quemadmodum hoc fit in verâ papillâ, perforatam. Exinde sequitur illos in errore versari, qui tanquam species diversas habent Lumbricos papillis præditos aut hisce destitutos. (Vid. Redi.)

Aliquando, sed rarissime admodum, vidi mensibus Januarii, Februarii, etc. media jam hyeme, Lumbricos cum papillis, dum alii hisce essent destituti: hocne ab ætate pendet? Hanc quæstionem solvere vix possum. Cl. Bosc, (vid. Dict. d'hist. nat., édit. Deterville, art. Lombric.) arbitrabatur unam esse orificium partis masculinæ et alteram orificium partis femineæ. Sed infra videbimus hoc omnino a veritate esse alienum.

G. De Clitello.

Nomen *Clitelli*, *Cinguli*, *magni Annuli*, *Torquetis crassiusculi* Definitio.
a plurimis auctoribus datum est cingulo unico cuidam, efformanti exstantiam plus minusve notabilem ad tertiam fere corporis partem anteriorem, colore modo pallidiore modo obscuriore quam reliqui corporis, et latitudinem vulgo 6 aut 7 annulorum habenti.

Hæc pars omni tempore fuit observata: etenim adeo est apparens ut Historica institutio.
silentio præteriri non poterat. Cl. *Willis* ipsi nomen *Clitelli* tribuit: quod nomen adoptamus, quia exstantia quam undique et præsertim a latere efformat, ipsi formam præbet clitelli in dorso animalis collocati. Sæpe (*fig. 12. tab. V.*) similis est annulo sive parvulo cylindro corpori Lumbrici inserto. *Redi* qui eam optime observavit, et ejus defectui vel præsentiae fundavit criteria duarum diversarum specierum, ipsam confert cum ephippio arculo carente (*simillimam* [habent fasciam nonnulli] *ephippium* quod anteriori arcu caret).

Cel. *Mouffet*, *Ray*, etc., de hoc organo fere eodem modo locuti sunt, ipsumque accurate et diligenter descripserunt. Recentiores scriptores repetierunt tantummodo quæ ab illis auctoribus jam fuerant observata. Cl. *Montègre* solus his notionibus aliquid adjecit.

Hoc organum generatim ponitur post 32um annulum. Sæpe incipit ad Positio.
29um vel 31um; in aliis vero occurrit tantummodo ad 36um, 37um, quin etiam ad 40um annulum; quamvis hic ultimus casus sit quam rarissimus. Sic occurrit ad tertiam partem anteriorem corporis, semper infra papillas, et annulos corporis latissimos, scilicet illos qui congruunt cum ovariis et partibus circumdantibus. Ad primam etiam contractionem, scilicet in illis locis, ubi corpus diametro transversali minuitur, hoc organum reperitur. (Vid. *fig. 2. tab. III. et fig. 1, 2, 3. tab. I.*)

Directio hujus organi est longitudinalis, et in sensu longitudinis corporis. Directio.

Longitudo variat a 3 ad 4 millimetra usque ad centimetrum, centimetrum cum dimidio, raro 2 centimetra. Occupat modo 3 aut 4 annulos, Longitudo.
modo 6 vel 7, unico verbo, variat a 2 usque ad 8 annulos; 6 est nume-

rus frequentissimus. (Vid. *fig. 8, 9, 10, 11, 12 et 13. tab. V; fig. 1, 2, 3. tab. I; fig. 2. tab. III; fig. 3 et 5. tab. VIII.*)

Latitudo. Ejus latitudo pariter variat; modo latius est corpore, modo eundem habet diametrum; modo denique est angustius. Non eadem est ubique ejus latitudo; major est in marginibus posteriore et anteriore, pro casu quo diametrum transversalem corporis non excedit, (*fig. 2. tab. III. et fig. 13. tab. V.*); et versus ipsius dimidium, pro casu quo eundem excedit diametrum, quod frequentissime accidit.

Forma. Forma hujus organi variationibus notabilibus est obnoxia, quemadmodum videbimus. Generatim, habet formam cesticilli plus minusve prostantis, sive cylindri, annuli aut cinguli.

1°. Potest leviter ad partem medianam tumescere et ad extremitates esse compressum ita ut dolii formam exhibeat, (*fig. 8. tab. V.*). In hoc superficies ejus ventralis est vel convexa, concava, aut canaliculata, etc.

2°. Eandem præbere potest formam sed simul transversaliter intersectionibus annularibus secari: quæ intersectiones semper magis sunt distinctæ versus ventrem quam versus dorsum. In duobus illis casibus potest esse formatum ex pluribus annulis, quorum numerus non constans est. (*fig. 9. tab. V.*)

3°. Potest esse cylindricum, sine extumescentiâ aut compressione, et componi tantummodo ex 3 vel 4 annulis. (*fig. 10. tab. V.*)

4°. Potest esse annulatum et tantulum a ceteris annulis differre ut vix ab illis distingui queat. Hic casus præsertim occurrit in Lumbricis hyemali tempore observatis. Corpus tum abrupte videtur constrictum et ex duabus partibus colligatis compositum.

5°. Potest esse admodum proëminens et notabilem exstantiam præbere, ita ut magnum anulum exhibeat quo corpus includitur, (*fig. 12. tab. V.*) vel etiam sæpe habet formam subsphæricam, (*fig. 2 et 3. tab. VIII.*)

6°. Potest esse eodem diametro ac corpus, et ab illo non multum esse distinctum (ut in *bc*, *fig. 4 et 5. tab. VIII.*)

7°. Denique potest esse in medio compressum, et dilatatum ad oras exstantes, ita ut formam corbis induat. (Vid. *fig. 2. tab. III. et 13. tab. V.*)

En variæ formæ quas in Lumbricorum clitellis observavi: certe majore

copiâ exstant; verum sat est præcipuas enumerasse. Eadem sunt dicenda quoad colores qui in immensum variant. Præcipuos in tabulis meis notavi (1).

Tabula X^{ma} exhibet adhuc hoc organum in tenerrimæ ætatis individuâ. Observandum est in nascente animali clitellum maxime esse distinctum, donec, aliquot mensibus elapsis, non quidem omnino sed partim saltem evanescat. Ceterum causæ externæ, anni tempestas, ætas in hoc organum maximam vim exercent.

In clitello quatuor superficies distinguo: 2 externas et 2 internas.

1°. *Facies externa dorsalis*, est vulgolævigata, convexa (fig. 8. tab. V.) Facies externa dorsalis. aut concava (fig. 13. tab. V.) convexitate superne conversâ. Aliquando est rugosa, et permultis plicaturis, angulis rectis sese secantibus, notata, ita ut rimas dehiscens videatur; raro tantummodo intersectionibus annularibus sulcatur.

Sæpe ulcerosa est hæc facies; vulgo aurantiaco sive colore livide rubro ad flavum vergente induitur.

2°. *Facies externa ventralis* fere semper est plana vel concava, colore Facies externa ventralis. pallidiore, rimis dehiscens, aut plicaturis lineisque tortuosis notata: unde fit ut cicatricis speciem præ se ferat. Aliquando, sed semper post coïtum, colliquiarum in modum excavatur, ideoque solum nonnisi duobus tangit tumulis longitudinalibus, sive cristis, similibus illis quas in primis corporis annulis observavimus.

Illas cristas delineavi in dd, fig. 2. tab. III. Hæ formam medianarum colloquiarum clitelli determinant. Quum clitellum intersectionibus annularibus sulcatur, semper ad faciem ventralem occurrunt; sæpe etiam nulla asperitas in hâc superficie reperitur. Etenim setæ subulatæ aut spinæ in clitello evanescent: rationem hujus phænomeni in medium profereamus, quum de coïtu agemus. Splendor metallicus, (vid. fig. 3. tab. VIII.) qui aliquando in clitello cernitur, nunquam in facie inferire occurrit: hoc fere semper locum habet ad faciem dorsalem et præsertim ad intersectionem annulorum.

Quum facies internæ nullum discrepantiæ signum præ se ferant, non Facies internæ. seorsum illas describemus.

---

(1) Hic moneo me tabulas, quas dissertationi meæ adjunxi, vivis et ad naturam pictis coloribus decorâsse.

Sunt lævigatæ, planæ, ad tactum molles, nullâ asperitate, nullâ extumescentiâ, integram clitelli superficiem occupantes, ipsum cum textu cellulari aliorum annulorum conjungentes. Diaphragmata in clitello pariter ac in aliis locis occurrunt: unde fit ut in Lumbrico aperto non facile distinguatur, sed series tamen annulorum quos occupat, ejus crassitudo ipsum satis indicant; colore fere semper est aurantiaco.

In clitello duo latera distinguo: unum anterius alterum verò posterius. Quum nullum inter eos intercedat discrimen, de illis promiscue agemus.

Ejus latera. Sunt rotunda, circularia, sive formam clitelli afficientia, plus minusve distincta; modo omnino ab annulis segregata, modo cum illis conjuncta, quo fit ut ad partem clitelli superiorem species canalis circularis reperiatur. Illa latera sunt diametro plus minusve extenso quam ipsum clitellum. Aliquando eâdem gaudent longitudine ac illud organum. Uno verbo, omnes variationes quas subit clitellum etiam in his lateribus locum sortiuntur.

Consistentia. Consistentia clitelli generaliter durior est quam annuli et mollior quam papillæ 16ⁱ annuli. Textus ejus videtur esse cellularis, densissimus, plurimis in locis divisus et dehiscens, quod huic organo speciem cicatricis, ulceris, etc. præbet.

Color. Ejus color variat uti jam diximus. Semper a reliquo corpore distinguitur.

Relationes. Extrinsecus, clitellum congruit utrimque cum annulis, intus in relatione versatur cum regionibus superioribus canalis intestinalis, paululum infra stomachum qui ad 28um annulum occurrit. Quidam auctores, (*Linneé, Syst. Nat., v. VI. p. 3083, 13ta édit., et Latreille, Mém. sur les animaux invertébrés articulés, Mémoires du Muséum, tom. VI. pag. 116.*) in errorem fuerunt inducti quum crediderunt organa generationis clitello contineri.

Usus. Videbimus præcipuum ejus usum absque dubio in eo versari ut actum fecundationis adjuvet, sed tamen nullomodo complectitur quædam organa fecundationi idonea, quoniam hæc occurrunt circum circa annulum 16um, dum clitellum nonnisi versus 32um reperitur.

Si nulla apparens existit relatio inter organa generationis masculina et clitellum, non minus tamen pro certo habetur posterius hoc organum actui fecundationis esse adjumento, quemadmodum mox videbimus.

Etenim uti observavimus papillas et fissuras evanescere, sic etiam hymali tempore idem locum habere quoad clitellum videmus; attamen vestigium quoddam semper deponit. Paucos tantummodo vidi Lumbricos in quibus hoc organum penitus evanuerat. Cl. *Montègre* observavit, et ejus rei multa mihi exempla fuerunt, clitello et papillis deletis, tamen receptaculum ubi degunt ova ex ovariis erupta, foetibus et etiam ovis impleri.

H. *De organis externis quæ Generationi inservire videntur.*

Hâc denominatione non complector clitellum nec papillas de quibus egimus, quamvis hæc organa liquori seminali utriusque Lumbrici recipiendæ idonea esse videantur (si vero hic est usus); hîc loquar tantummodo de appendiculis generatricibus quas sæpe in corpore Lumbricorum observavi. Ceterum de usibus omnium horum organorum in capite de fecundatione fiet mentio.

Definitio.

Appendiculas Generatrices intelligo, corpora, exstantia, cylindrica, paria aut imparia, in viciniis clitelli sive in ejus superficie externâ collocata. Eorum longitudo sicut et positio, etc. variat.

Illæ appendiculæ, meâ saltem sententiâ, nunquam diligenter fuerunt observatæ. Primum perspectæ sunt ab *Othone Fabricio*, (*Faunæ Groenlandicæ*, p. 276.); in art. 24°, inquit ille auctor, *membrum laxum propendebat antrorsum tendens, simile cuticulæ albumen ovi vestienti, quod humorem cristallinum continebat impressura ex apice profluentem. An membrum genitale masculum?* Quæ verba satis indicant organum observatum fuisse unicum: attamen hic casus est peculiaris et in Lumbricis terrestribus rarissimus. Post observationem *Fabricii*, citatam a Cl. *De Blainville*, (*Dict. des sciences naturelles, art. Lombric*) nulla amplius in aliis auctoribus de hoc organo fit mentio. Cl. *Montègre* in dissertatione suâ, ejus existentiam suspicatus fuisse videtur; sed nescio an illa quæ ab hoc auctore fuerunt observata revera sint appendiculæ generatrices; nam dicit segmina esse parvula epidermis sublevata et flaccida, quæ alios poros, poris 16ⁱ annuli minores, indicare videbantur. Cl. *Montègre* igitur hæc organa haberet tanquam opercula quædam quæ tenuissimos poros clauderent et nonnisi, durante fecundationis actu, dehiscerent.

Historica institutio.

Cl. *Home* in dissertatione de organis generationis Lumbricorum (*Philos. Trans.* 1825); illa organa delineavi curavit; sed nulla fere eorum descriptio in opere citato invenitur.

Positio. Hæc organa (*fig. 10, 14, 15, 16. tab. V; fig. 4 et 5. tab. VIII; fig. 2. tab. VII.*) occurrunt in omnibus fere Lumbricis, duo, ab utroque latere ventris posita, modo in eâdem lineâ transversali, (*fig. 14. tab. V.*) modo in duobus lineis (*fig. 15. tab. V. et fig. 5. tab. VIII.*) in clitello, scilicet versus 32um ad 38um annulum, vel supra hoc organum. In posteriore hoc casu, illa reperi modo in 24° ut dicit Cl. *Fabricius*, modo in annulis medium tenentibus inter hunc annulum et clitellum. Positio horum organorum multis variationibus videtur obnoxia. In clitello, eorum positio vel potius basis non admodum est distincta; attamen quum secatur intersectionibus annulorum quibus constat, semper in illâ ipsâ intersectione reperiuntur (*fig. 5. tab. VIII.*). Quum supra clitellum occurrunt, manifestum est illa inseri in intersectionem mediam inter duos annulos, et videntur nasci ex telâ cellulari densatâ quæ partem anteriorem horum animalium occupat.

Diximus appendiculas illas generatrices inter se alternari, hæc alternatio est casus maxime vulgaris: potest locum habere ab uno annulo ad annulum immediate subsequentem, (*fig. 10. tab. V.*) sive duobus aut tribus annulis interjectis, (*fig. 15. tab. V., fig. 5. tab. VIII.*)

Non certâ ratione affirmari potest an hæc organa ex intimo corpore ortum ducant per annulorum intersectiones: nunquam enim ea in Lumbricis apertis reperi. An quædam existeret apertura per quam in lucem prodeant, an vero directe ex tela cellulari densâ ortum ducunt, hoc observare mihi non contigit, propter consistentiam mollem horum organorum eorumque exiguitatem. Si primus casus veritati esset consentaneus, maximum cum organo masculino Hirudinum haberent similitudinem. Ceterum inter illa organa comparisonem instituemus.

Directio. Illæ appendiculæ sunt pendentes, ideoque extrinsecus progrediuntur, sive versus caput, sive versus caudam animalis; nam ob earum mollitiam in omnes directiones vergunt.

Longitudo et latitudo. Earum longitudo millimetrum dimidium non excedit. Multæ aliæ minores

et fere nudis oculis invisibiles existunt. Diameter ad maximum tertiam partem millimetri aut dimidiam adæquat. Immediate post coïtum illæ dimensiones mutantur propter functiones quibus hæc organa, durante hoc actu, funguntur.

Forma est cylindrica, raro conica, non multo ad basim sæpe depressam largior. Apex est obtusus, claususque videtur. Forma.

Ibi sæpe observatur punctum nigrum oculis nudis non visibile: sub microscopio aspectum, et auctum ducenties aut trecenties, illud punctum est angulosum, veluti solidum, superficiei levigatæ, lucentis. (*fig. 2. tab. VII.*) Affirmare tamen non possum illas appendiculas esse tubos aut illas perforatas esse cavitate quâdam. Verum quidem est liquoris guttulam in earum apice sæpe discerni præsertim post coïtum, sed nonne ille liquor ibi adhærebat quia fluit secundum annulos et superficiem externam appendicularum? Nonne dici posset illum liquorem esse mucum quo Lumbrici coeuntes omnino obducuntur? Compressis appendiculis generatricibus, vidi guttulam augescere, sed nonne illud incrementum oriebatur ex transsudatione muci quo imbuuntur appendiculæ, et cui immerguntur durante actu generationis? Quum etiam microscopii ope, ille tubus mihi non apparuit, de ejus existentia dubium moveo. Apex.

Ad basim appendiculæ illæ paululum latiores evadunt, ut sese extendant et efforment parvulam lamellam circularem cui innituntur. Illa basis, ni fallor, intime cohæret cum telâ cellulari densatâ ex quâ appendiculæ ipsæ componuntur. Hoc saltem observavi, appendiculis maceratis in aquâ communi. Basis.

Earum color semper est albidus. Color.

Accurate clitellum duabus appendiculis instructum dissecando, visum sum videre filamenta ex telâ internâ hujus organi orta, versus basim appendicularum progredientia. Attamen hæc nullam cum clitello relationem, præter functionem intimam habent, nec ullam communicationem cum aperturis seu orificiis, quemadmodum arbitratus erat Cl. *Montègre*. Relationes.

Illæ organa manifeste fecundationi inserviunt: (vid. cap. fecund.) Usus.
Lumbrici coeundi facultate præditi, iis soli instruuntur.

Nonnisi tempore amorum illis gaudent organis Lumbrici. Fugacissima

sunt, nam 3 aut 4 dies post coïtum evanescunt. Sed hoc non fit eodem tempore in singulis appendiculis, et quum una citius evanescere possit quam altera, exinde sequitur quod reperiantur Lumbrici appendiculâ generatrice unicâ instructi (*fig. 16. tab. V.*). In hoc statu Lumbricum fortasse observârat Cl. *Fabricius*. Denique reperiuntur clitella quorum una appendicula optime est distincta, donec altera omnino evanuit.

I. *De Ano.*

Historica institutio.

Omnes auctores qui Lumbricum investigationibus suis submiserunt, citavêre positionem et formam generalem ani, sed nullus sigillatim hoc organum descripsit, quod tamen ab historiâ naturali non est alienum. Igitur lectorem mitto ad supracitata opera, ut cognoscat omnia quæ de hâc materie dicta fuerunt. Usus ani pariter accurate fuerunt observati.

Definitio.

Anus constituit foramen subcirculare, varians formâ et circumdatum musculis peculiaribus qui ejus magnitudinem, directionem, etc. determinant.

Positio.

Perforatur in ultimo annulo, ad partem posteriorem corporis (in *abb, fig. 7, 8, 9. tab. IV.*); sed quum hic annulus sit maxime retractilis et sæpe ab interno ad externum progrediatur, inde sequitur ut anus aliquando in annulo subsequente perforatus videatur.

Versus anum, annuli corporis non solum maxime sunt depressi, uti jam observavimus, sed etiam ibi efformant speciem coni truncati, maxime depressi ad latus ventrale (*dc, fig. 9. tab. IV.*), magis curvati ad partem dorsalem. Hic conus sic sensibili modo ab annulis efformatus, videtur tamen subito finibus circumscriptus, quia tantummodo incipit versus 9um aut 12um annulum ab ano numerando, præsertim quum conferatur cum cono formato ab annulis anterioribus et cujus apex capite occupatur.

Directio.

Directio ani est verticalis quum animal in solum planum et horizontale serpit. Sæpe inclinatur quum ultimus annulus fit obliquus et in sensu dorsi, versùs ventrem retro progrediendo.

Forma.

Anus diversas exhibet formas. Quum animal quietè jacet, et organon a

fronte adspicitur (*fig. 4. tab. IV.*), cernitur primum intersectio verticalis ultimi annuli *aaaa*, vel potius penultimi annuli. Annulum deinde animadverto qui videtur perforatus esse ano quemque appello *ultimum annulum externum* sive *musculum ani radiatum*. Annulus ultimus externus.

Suam nobis exhibet formam circularem, planam ad intersectionem cum annulo præcedenti, convexam ad partem oppositam. Hic annulus videtur esse præditus innumeris fibris radiatis et sese extrinsecus extendentibus; sed quum illæ fibræ nonnisi sub formâ plicarum transversalium sese ostendant, dubitamus an non oriantur ex contractione musculari, vel ex eo quod ille annulus, massâ non diminutâ, limitibus angustioribus coercetur. Quidquid hæc de re sit, hic annulus ad partem suam internam regreditur et efformat speciem cavitatis longitudinalis in quâ versatur *ultimus annulus internus*. (*cd*) Hic, qui tantummodo componitur ex sphinctere fibris circularibus, est fusiformis, retrorsum depressus et anum circumdat, ipsumque suis contractionibus aperit vel claudit. Durante quiete vel post mortem, cavitas ani est longitudinalis, paululum fusiformis; quum anus aperitur, ut, verbi gratiâ, excrementa rejiciantur, spincter, compressus pondere harum substantiarum dilatatur, latera interna cedunt, et retrorsum rejiciuntur; tali modo externe progreditur, ita ut exiguam exstantiam trans ultimum annulum externum efformet, ejusque fibræ partim evanescent. Mox apertura ani transversaliter evadit major, sed fusi forma remanente, deinde in longitudinem augescit. Tandem, ano omnino aperto, spincter tumescit ita ut nulla fibra nullaque plicatura appareat, magis extrinsecus progreditur suumque diametrum transversalem maxime auget. Illis motibus locum habentibus simul annulus ultimus externus pariter tumescit extrinsecus progrediendo; plicaturæ, quibus ejus superficiis obducitur evanescent, saltem ad partem ejus internam vel ad ejus cum sphinctere intersectionem. Exitus annulorum ani maximam, ut patet, præbet analogiam cum motu labiorum. In utroque casu partes evolvuntur in sese ipsas et extrinsecus subrepunt. Forma.

Si oculos conjiciamus in anum quemadmodum delineatur *fig. 7, 8, 9. tab. IV*, observamus primum conum truncatum compositum ex annulis *bc*, *bc* ano superioribus. In *bb*, *fig. 7* quæ exhibet faciem ventralem, Annulus ultimus internus.

observamus ultimum anulum externum qui versus dimidium lateris superioris habet sinum *a*, unde fit ut videatur esse compositus ex duobus lobis *ab*, *ba*, distinctis et separatis. Hi lobes circumdant ex *a* in *b* et ex *b* in *a*, *fig* 8, cavitationem ani: hæc figura exhibet partem dorsalem. Denique in *d fig*. 9 cernitur extensio partis ventralis ultimi annuli; quæ extensio progrediendo ex *b* ad *d*, efficit ut anus obliquus sæpe videatur.

Relationes. Anus congruit interne cum extremitate posteriore magni intestini, quod tamen in plerisque individuis nullomodo usque ad cavitationem continuatur. Postremi annuli etiam communicant cum receptaculo ovorum et foetuum; quod receptaculum in plurimos ordines divisum et compositum ex plicis membranæ submuscularis, (vid. *fig*. 4 et 6. *tab*. II.) aperitur per plura foramina in ipsâ ani cavitate. Quum de hâc membranâ erit mentio, speciatim hanc conformationem videbimus.

Usus. Anus non solum inservit expulsionis excrementorum, sed etiam expulsionis ovorum et juniorum Lumbricorum. Hoc phænomenon tractabitur quum de partu Lumbricorum loquemur.

a. Expulsio excrementorum.

Mechanismus
expulsionis ex-
crementorum. Nihil intellectu facilius est quam explicatio expulsionis excrementorum. Retenta in regione posteriore magni intestini, terra, cujus omnis materies nutritiva est elaborata, comprimitur sive parietibus hujus intestini, quando usque ad anum extenditur, sive parietibus externis membranæ submuscularis. Si nunc nimia abundantia hujus terræ, sive alia causa, compressio, verbi gratiâ, determinat voluminis diminutionem in his partibus, quæ diminutio semper efficitur in casibus naturalibus et vulgaribus contractione musculari annulorum, si illud locum habet, inquam, evidens est excrementa deorsum et extrinsecus propulsa, vi renixum sphincteris evincere valente, remotura esse hujus latera et viam in aperturâ ani esse patefactura.

Excrementa sic ex cavitate majore in minorem transgredientia, ut ejiciantur, ad formam cavitatis interioris sese componunt. Igitur, quum evolutione spincteris et ultimi annuli externi, cavitas ani habeat formam cylindricam, transversaliter secatam intersectionibus circulorum telæ cellularis densatæ et intersectionibus annulorum, exinde sequitur quod

terra constituens excrementa et imbuta tali humiditate ut omni modo sese flectere et formam semel indutam conservare possit, ejicietur sub formâ parvulorum tuborum cylindricorum, superficiei lævigatæ, et contortorum variis modis, nunc in se ipsos, nunc vero in tubos jam depositos. Adde quod excrementa circularem in modum invicem sese obducant, quum vel minimo loco movetur animal; et justam tibi formabis idæam de illis monticulis, crispantibus aggerulis, quos ad oras foraminum efficiunt Lumbrici.

Lumbrici, præsertim quum terrore afficiuntur, excrementa sæpe aggerulis interruptis deponunt; sed nullo accedente timore illa lente deponunt. Illi aggeruli crispantes etiam compositi sunt ex terrâ quam per os evomit Lumbricus, quod frequenter accidit.

PARS TERTIA.

ANATOMIA ET DESCRIPTIO ORGANORUM INTERIORUM.

SECTIO PRIMA.

MYOLOGIA.

CAPUT PRIMUM.

DE MUSCULIS ET DE FIBRA MUSCULARI,

Diversas species musculorum in Lumbricis distinguimus, sed omnes illi qui constituunt integumentum generale exhibent notabilem analogiam cum musculis Molluscorum Cephalopodum et Gasteropodum, (vid. *Mém. pour servir à l'Histoire et à l'Anatomie des Mollusques, par M. Cuvier.* 1817. pag. 12 et sq.). Etenim, in omnibus hisce animalibus, et præsertim in Lumbrico terrestri, maceratione solâ, patet musculos compositos esse

Comparatio
cum mollus-
corum muscu-
lis.

ex fibris modò diversimodè sese intersecantibus, modò sese convergentibus secundum hanc vel illam directionem, conservando parallelismum plus minusve perfectum. Illæ fibræ arctissime inter sese cohærentes, ex musculis efficiunt corpora carnosâ, veluti homogenea et telâ continuâ constantia: quæ tela impedit quominus nec in fasciculos nec in plana distincta instar dividantur. Musculus proprius linguæ Hominis similem præbet implicationem.

Differentia inter musculos.

Omnes musculi motibus Lumbricorum inservientes ideoque illi qui promovent setas aut spinas in eodem casu versantur. Sed hi qui digestionis aut deglutitioni inserviunt omnino diversam exhibent compositionem: ventriculus hoc nobis probat. Musculi ex quibus ejus parietes componuntur ita formantur ut nobis ostendant telam omnino distinctam et formatam ex fibris oculis nudis visibilibus. Quum de hoc organo erit mentio, illam compositionem illustrabimus.

Comparatio cum Hirudinum musculis.

In Hirudinibus, musculi habent fibras admodum distinctas; et generaliter, compositio et dispositio illarum massarum carnosarum in his animalibus et Lumbricis magnam habent analogiam.

Differentia fibrarum quoad situs musculorum.

Etenim, in utroque animali fibræ musculorum maxime interiorum videntur esse longitudinales, dum fibræ illorum organorum quæ constituunt integumentum generale et externum, sunt vel obliquæ vel transversales. Epidermis cohæret cum his posterioribus vel potius cum illis commiscetur, ita ut nonnisi magnâ cum difficultate ab iis possit segregari.

Comparatio cum Insectorum musculis.

Quamvis quædam relatio musculos Larvarum Insectorum inter et Lumbricorum existere videatur, tamen paucissima tantum similitudinis puncta inter duas illas organorum species indicabimus. Musculi Annelidum multo minus sunt perfecti et eorum compositio multo est diffusior.

De fibrâ musculari.

Quisque musculus componitur ex fasciculis tenuibus et secundum directionem determinatam dispositis. Illi fasciculi ipsi constant fibris adhuc tenuioribus, quæ ad microscopium distinguuntur (et præsertim fibræ ventriculi). Illæ fibræ sunt albidæ; fibræ musculorum annularium obliquorum sunt fuscæ aut flavæ præcipue ad partem eorum dorsalem. Sanguis qui superficiem eorum percurrit in vasis peculiaribus et in infinitum ramificatis, ipsis aliquando colorem roseum præbet.

Quisque fasciculus cohæret telâ cellulari densâ et molli, cum reliquis

ipsum circumdantibus, ita ut nullum spatium vacuum vel saltem sulcus parallelus directioni fibrarum relinquatur. Hæc tela densata et continua impedit quominus separentur et aspiciantur fasciculi. In Lumbricis terrestribus hæc tela cellularis est albida, translucida, omnino similis illi quam observamus inter duos annulos subsequentes et ad eorum intersectionem.

Musculi ipsi, verbi gratiâ, longitudinales ventrales et dorsales, (vid. *tab. XVIII - XIX.*) separantur inter se telâ cellulari simili sed magis extensâ.

Tandem quæque fibra, quodque filamentum musculare, a suo fasciculo segregatum, circumdatur tela cellulari, eo tenuiori et densiori quo magis exiguæ sunt fibræ, quæ tela cellularis ipsum filamentum cum vicinis filamentis conjungit.

Si nunc unum ex illis filamentis microscopio subijcimus, videmus ipsum tantum esse compositum ex fibrillis, inter se conjunctis eâdem illâ telâ cellulari densatâ, modificatâ in compositione et ordine pro specie musculi et magnitudo illarum fibrillarum.

Fibrilla muscularis.

Illæ fibrillæ videntur oriri ex junctione particularum simplicissimarum, et formari ex substantiâ propriâ, comprehensâ sanguine et ejectâ hoc liquido sub formâ fibrarum quæ deponuntur quum ex corpore extrahitur. (vid. *Cuvier, Anatomie comparée, tom. I. pag. 90.*) Secundum recentissimas plurium auctorum observationes, fibrilla muscularis constare videtur ex conjunctione perquam minimorum globulorum substantiæ peculiaris animalis singulatim appositorum. Ea illustrare observatione datum mihi non fuit.

Fibrillæ non sunt cavæ, sed videntur esse tubi cylindrici formati ex substantiâ continuâ, quæ integram cavitatem implet. Cel. *Lyonnet* sculpsit fibrillarum figuras musculorum *Erucae Cossus ligniperdæ*. Lumbricus terrestris non magnam in suis fibrillis exhibet mutationem formæ.

In experimentis meis quoad sanguinem Lumbricorum, sæpe observavi fibrillam a liquido separatam, sese deponentem sub formâ filorum radiatorum plus minusve longorum. Sed affirmare non auderem illa filamenta omnino esse similia fibrillis muscularibus, etsi colorem excipias. Etenim fibrillæ regulari formâ semper insigniuntur: sunt rectæ et continuæ nullis ramificationibus distinctæ; filamenta vero ex sanguine oriunda hîc et illic sunt inflatæ et etiam dividuntur in ramos qui ipsi subdivisiones exhibent.

Ebullitioni submissi, musculi omnino dissolvuntur, et non deponunt illam substantiam filamentosam albidam et in aquâ insolubilem, uti musculi aliorum animalium.

Non tamen tanquam fibræ sunt habendæ, striæ sive sulci qui infra epidermem observantur. Illæ striæ quæ tantum sunt effectus contractionis muscularis, occurrunt tantummodo quum fibra carnosâ, causâ quâcumque, cogitur sese contrahere vel flectere. Fibræ sese contrahendo, corrugant partes quibus adhærent.

Irritabilitas
muscularis.

Irritabilitas excitata sive voluntate sive actionibus externis in fibras aut nervos agentibus, in Lumbricis admodum est manifesta. Lumbricus exagitatus, per quartæ circiter horæ partis spatium, exsudat mucositatem copiosam mox sese colligentem sub formâ filamentorum glutinosorum, elasticorum et albescentium. Articulationes tunc peculiaribus motibus sunt præditæ; magnopere striatæ sunt in sensu suæ longitudinis, scilicet in sensu corporis animalis; sed observandum est strias obliquas esse in axem corporis, et ab interna parte ad externam, atque sursum ad deorsum progredi. Hæ striæ tantum determinantur contractionibus musculorum annularium obliquorum. Clitellum tum vehementer est striatum, sed striis interruptis, ab utroque latere tenuiores evadentibus, unde fit ut sacculis aperturâ carentibus similes videantur. Lumbricum leviter tangebam acus acumine, repente intumescebat, et admodum diametro transversali augebatur; striæ evanescebant, et superficies, quo amplior eo etiam politior evadebat. Iterum acûs actionem expertus, cutis adeo tumida erat ut nullum striarum vestigium remaneret, quin imo metallicum colorem induebat. Idem experimentum iterabam in alias partes, verbi gratiâ, in unum ex ultimis corporis annulis quod quietum et striis obductum erat: eosdem effectus observavi, sed intensitate eo majori quo punctiones vehementiores erant.

Nunquam tamen vulnera infligebam. Observavi extumescentiam nullibi esse sensibilem nisi in annulo tacto et in duobus aliis ipsum immediate attingentibus. Hoc tamen non locum habet quoad clitellum; quod, etsi 5 vel 6 annulos complectatur, tamen unum idemque corpus eidem motui obnoxium efformare videtur. Colores metallici etiam multo magis sunt manifesti in annulis quam in clitello. Extumescencia generaliter tamdiu perdurat quamdiu contactus corporis excitantis.

A. *De Musculis Corporis.*

Musculi corporis quos in Lumbrico terrestri observavi non multum differunt a musculis qui in Hirudine officinali occurrunt. Studium horum posteriorum musculorum qui magis sunt distincti et manifesti non exiguum adfert auxilium illi, qui musculos Lumbricorum investigationibus suis submittit. Motus utriusque animalis quamquam magnopere variæ, tamen eadem fiunt ratione; et præterea, nemo dubitare potest quin in plerisque Annelidibus, organa motûs ad eundem typum sint conformata et secundum idem principium agant.

Eorum analogia cum Hirudinum musculis.

Studium horum musculorum non magnas præ se fert difficultates, quia simul ac in uno annulo accurate fuerunt observati, nihil ardui amplius investigatori obvium venit quoad ceteros annulos. Annulli enim tantulum modificantur, ut in singulis corporis partibus eandem formam eademque organa exhibeant. Illius regulæ exceptiones jam indicavimus quum de annulis fuimus locuti. In eo præsertim musculi Erucarum et Larvarum insectorum a musculis Annelidum discrepant.

Quidquid hæc de re sit, in Lumbrico terrestri distinguo tres species musculorum corporis: 1° annulares transversales, 2° annulares obliqui, 3° longitudinales.

1°. *Musculi Annulares transversales.*

Nomen musculorum *annularium transversalium* tribuo musculis angustis, latioribus quam longioribus, integrum corpus complectentibus instar annulorum quibus contineretur, fibris parallelis transversalibus et parum distinctis præditis.

Definitio.

Nullus auctor, meâ saltem sententiâ, eos observavit. Cl. *Carus* animadvertit musculos his similes in *Hirudine medicinali*; ipsos ego etiam reperi in hoc animali, in *Erpobdellâ vulgari*, et in omnibus Annelidibus quos dissecavi. Videbimus illos esse necessarios in motibus annulorum apud omnia animalia quæ illis instruuntur.

Historica institutio.

Musculi annulares transversales positi sunt prope intersectiones annulorum, vel potius inter hos, ita ut omne spatium quod eos separat,

Positio.

occupent. Hi muscoli, qui sunt albi et perlucidi, ostendunt telam cellularem densatam, quæ annulos conjungere videtur, sed quæ ad superficiem eorum internam et infra musculos annulares transversales occurrit. Hi apparere incipiunt post secundum aut tertium anulum capitis et extenduntur usque ad anum, quamvis differant magnitudine, sed non multum formâ et directione. Eorum positio aliquid observatione dignum inter 18um et 1um anulum exhibet. Etenim in hoc spatio, sunt largiores sed etiam minus distincti quia tela cellularis densata ibi magis est evoluta; sed nedum sint in relatione directa cum diaphragmatibus ipsos circumdantibus, cum his alternant, et appositus sunt intersectionibus telæ cellularis densatæ. (Vid. *fig. 3. tab. XVIII-XIX et tabulæ explicationem.*)

Exinde concludi potest, ni fallor, illos musculos non inservire motibus diaphragmatum, vel partium adjacentium internarum, sed motibus annulorum, quemadmodum nunc videbimus.

Numerus. Hi muscoli in relatione annulorum, eo majori numero existunt pro serie horum organorum. Sed numerus vulgaris annulorum quum sit 132, numerus musculorum annularium transversalium erit 130.

Directio. Eorum directio est transversalis, perpendicularis ad axem corporis, quod in annulos distinctos ab iis secatur. Hæc directio variat cum motibus corporis, et retrorsum inclinatur in motu, et vice versâ quum animal retrogreditur.

Forma. Eorum forma exhibet speciem annuli latioris, marginibus parallelis instructi. Altitudo est $\frac{1}{2}$ millimetri; latitudo totum corpus adæquat; leviter tantummodo videntur interrumpi seriebus setarum longitudinalibus.

Fibræ. Fibræ paululum sunt distinctæ: maceratione apparent paralleles inter sese et lateribus musculorum, ita ut sint transversales, magis distinctæ in ventre quam in dorso. (Vid. *ac, ac, etc., fig. 2. tab. XVIII bis.*)

Facies externæ et externæ. Distinguo duas facies in his musculis, externam et internam. Externa est lævigata, fibris transversalibus instructa, probabiliter sese conjungens cum telâ cellulari annulorum adjacentium; interna non differt ab externâ, tantum est albidior et magis adhærens cum telâ cellulari quâ obducitur.

Relationes. Hi muscoli supra obducuntur epiderme, infra telâ cellulari densatâ

quæ occupat totum spatium quo annuli separantur. Ab utroque latere congruunt cum annulis a quibus tamen segregantur ope telæ cellularis densæ. Hæc cellulositas illos separat supra, a musculis annularibus obliquis et infra, a musculis longitudinalibus ventralibus et dorsalibus.

Motus horum musculorum in sequente capite examinabimus.

Usus.

Inter musculos annulares transversales et musculos quos annulares obliquos appello, occurrere mihi visi sunt *Ductus Respiratorii*: sed cum tales nonnisi in duobus individuis perspexerim admodum magnis et crassis, hanc esse veram conformationem non affirmaverim. Cæterum, nullum dubium moveri potest quin exiguitas pororum actûs respirationis et eorum ductuum, necnon tenebræ quibus positio atque relatio horum organorum involvuntur, hunc nodum non facili negotio solvere sinant. Si res ita sese haberet, fieri posset ut, cum muscoli transversales, contractione suâ, telam ipsos ab annulis separantem, laxarent, ductus aërei aperirentur; et contra, cum altitudinem disjunctione fibrarum adaugerent, iidem ductus compressi clauderentur. Jam, si attendimus binos hosce motus, vel etiam priorem solum, progressivo modo fieri, non difficile esset explicare motum et ejaculationem liquoris mucosi, cujus orificia secundum quosdam auctores sunt pori: etenim, simul ac aliqua pars hujus muci penetrâset in ductum, hic ad basim compressus musculis agere incipientibus, propelleret liquorem ad partem suam superiorem, unde, exitum reperiens, ejiceretur eo majori violentiâ, quo liquoris quantitas et compressionis energia notabiliores fuissent.

2°. *De musculis annularibus obliquis.*

Nomine *musculorum annularium obliquorum* insignio musculos Definitio. transversos, angustos sed multo longiores quam annulares transversales, et eâdem latitudine ac hinc ultimi, sive corpus integrum, quod circumdant seu cingunt sub formâ annulorum. Nomen illorum non oritur ex eo quod eorum positio sit obliqua respectu axis corporis, sed quia hæc obliquitas in fibris observatur. Admodum sunt distincti in magnis Lumbricis, in quibus ut ita dicam, omnes fere annulos constituunt.

Hucusque, ni fallor, nullus auctor de his locutus est. Cel. *Cuvier* qui Historica institutio.

tamen optime musculos Lumbrici observavit, hos silentio prætermittit. Videtur illum auctorem eos habuisse tanquam portiones musculorum longitudinalium secatas intersectionibus transversalibus telæ cellularis. Nescio an muscoli analogi fuerint reperti in quibusdam aliis Annelidibus. Ego non eosdem inveni nisi in Lumbrico terrestri. Musculi quos *Lyonnet* animadvertit ad intersectionem cujusque annuli in Erucâ et quibus nomen *musculorum divisorum* tribuit (vid. pag. 125 ejus operis), nullam exhibent analogiam cum musculis quos observavimus. Musculi Erucæ sunt simplices, duplices quin etiam triplices pro diversis annulis. Occurrunt ad omnes divisiones sive intersectiones annulorum, primo et ultimo exceptis.

Positio. Hi muscoli positi sunt in mediâ parte cujusque annuli, quos soli, ut ita dicam, constituunt. Inter se segregati sunt portionibus telæ cellularis densæ quæ videtur permeare musculos circa foramina, per quæ setæ sive pedes progrediuntur. Sic ad integram suam peripheriam circumdati illa cellulositate, videntur contineri sacculis quadrangularibus *agga*, *ghhg*, *hcch*, fig. 3. tab. *XVIII* – *XIX*. Hi tamen muscoli non intersecantur musculis setarum; nam illos in integrum separare mihi licuit, tumque efformant annulos distinctos clausos, sed præditos quatuor sinibus ad partem ventralem: qui sinus exoriuntur tantummodo ex præsentia *Retractorum spinarum*.

Color. Musculi annulares obliqui magis sunt opaci et magis participes fiunt coloris Animalis quam transversales. Exinde sequitur quod musculi longitudinales trans eorum crassitudinem distinguere nequeant.

Numerus. Incipiunt occurrere a primo annulo corporis et nonnisi ad ultimum evanescent; inde sequitur quod eorum numerus idem sit ac numerus annulorum, scilicet 132, termino medio sumpto. Et ex eo ipso quod constituent corpus principale horum annulorum, forma variat pro respectiva eorum positione.

Forma. In genere, formam exhibent annuli clausi plus minusve largi, aliquando (a 1° usque ad 18um aut 20um annulum) formam parvi cylindri, basi altitudinem adæquante, præditi. Supra locuti fuimus de sinibus inferioribus sive ventralibus. Distinguo duo latera et duas facies.

Margo anterior. Margo anterior ad partem dorsalem annuli instruitur levi incisurâ

semicirculari, cujus convexitas versus anum conversa est, (vid. I. *fig. 1. tab. XVIII.*); quæ incisura occupat integram latitudinem duorum musculorum longitudinalium dorsalium, et major ejus concavitas occurrit in lineâ medianâ dorsali: illa incisura impletur cellulositate quæ musculum annularem obliquum circumdat.

Margo posterior exhibet ad partem suam ventralem quatuor sinus sive incisuras levissimas, sed magis asperas quam illâ, quâ latus anterior instruitur. Margo posterior. Hi sinus congruunt cum seriebus longitudinalibus pedum sive setarum. Sinibus prætermissis latera horum musculorum sunt rectilinea.

Facies interna est lævigata, fibris satis distinctis prædita, interna politior adhuc est, et ejus fibræ fere perspicui non possunt. Facies externa et interna.

Illæ fibræ (vid. *ddd, fig. 2. tab. XVIII bis*) sunt obliquæ (exinde oritur nomen musculorum *annularium obliquorum*), progrediuntur ab anteriori parte ad posteriorem, et a superiori ad inferiorem; videntur esse longitudinales versus lineam medianam dorsalem. Maxime visibiles sunt et in quibusdam motibus corporis observatu facillimis. Fibræ.

Directio musculorum annularium obliquorum eadem est ac directio transversalium: eorum relationes non multum differunt. Supra et infra sunt eadem; lateraliter communicant cellulositate tenuissimâ cum musculis annularibus transversalibus. Directio et relationes.

Si *Ductus Respiratorii* extenduntur inter duas species musculorum annularium, motus musculorum obliquorum respondent sine dubio ad motus transversalium. (Vide caput de Motibus horum musculorum.) Instar musculorum transversalium, obliqui præbent diversitatem relationum a 3° usque ad 18um anulum. Obliqui enim nedum directe congruant cum singulis intervallis inter duo diaphragmata subsequencia comprehensis, quemadmodum hoc locum habet in integra longitudine corporis a 18° annulo usque ad anum, alternant e contra cum illo et eorum medium cum uniuscujusque diaphragmatis lineâ insertionis colligatur. (Vide in *def, fig. 3. tab. XVIII bis.*) Usus.

3°. De musculis longitudinalibus sive rectis.

Nomen musculorum longitudinalium sive rectorum tribuo musculis Definitio.

qui, sese extendentes a capite usque ad anum, dividunt corpus in segmenta longitudinalia et lateribus fere parallelis prædita.

Historica in-
stitutio.

Hi muscoli observati fuerunt ab omnibus auctoribus qui fusius de Lumbricis egerunt. Inter hos primum locum obtinet Cel. *Cuvier*. De his musculis locutus est in Anatomia suâ Comparatâ, tom. I. p. 462. Cl. *Carus* similes in Hirudine observavit; imo nulla Annelidum iis destituitur; exinde horum investigatio maximi est momenti ad bene motum vermicularem cognoscendum. Idem occurrunt in Erucâ, quamvis parum differentes. (Vid. *Lyonnet*.) Distinguo duas species musculorum rectorum sive longitudinalium; *ventrales* duos totidemque *dorsales*.

a. *Musculi recti dorsales.*

Positio. Extenduntur a capite usque ad anum, occupantes totum dorsum et partem laterum, (vid. *ab CF*, fig. 1. et *CDF*, fig. 2. tab. *XVIII*.)

Forma. Forma utriusque pentagonum elongatum præbet, et quum per latus majus inter se cohæreant et æquales sint, eorum junctio efformat speciem Rhombi, (*ab FDC*, fig. 1. tab. *XVIII-XIX*.) Eorum latera a 30° annulo sunt parallela. Supra divergendo segregantur usque ad 18um, (vid. in *D*, fig. 1. tab. *XVIII*), ubi unus eorum constituit angulum admodum distinctum. Latus quod sic ruptum efformat hunc angulum, convergit cum latere opposito supra 18um annulum, ut cum eo ad caput denuo conjungatur. In singulis hisce musculis quatuor latera distinguo: in exemplum sumamus longitudinale dorsale rectum, quia eadem dicenda sunt de sinistro.

Latera ante-
riora et pos-
teriora.

Latus anterius (*ac*, fig. 1. tab. *XVIII*.) nihil observatione dignum præbet, circumdat caput; posterius vero *bF* circumdat anum et paululum incisuris sulcatur.

Latus laterale rectum *CF* extenditur in longitudine corporis, primum progrediendo a *C* versus *D*, ubi efformat angulum 18ⁱ annuli de quo fuimus locuti, deinde a viâ deflectens accedit ad latus laterale sinistrum et ipsi est parallelum a 30° circiter annulo. Margo lateralis sinister (*ab*) est omnino rectus et directionem dat lineæ medianæ dorsali quam distinximus.

Distinguo duas facies superiorem et inferiorem.

Facies superior sive externa (*cccc, fig. 1. tab. XV^{III} bis*) extenditur Facies externæ
 sub musculis annularibus et ab iis separatur levi strato telæ cellularis
 densæ. Est polita, prædita fibris longitudinalibus maxime visibilibus quæ Fibræ.
 videntur in singulis annulis interrumpi vestigiis sive impressionibus mus-
 culorum annularium transversalium, (*ddd, fig. 1. tab. XV^{III} bis*).
 Ad dorsum hæc facies instruitur intersectionibus minus distinctis, quæ
 ex eo oriuntur quod intersectiones telæ cellularis densatæ sint latiores.

Facies inferior sive interna, (*ee, fig. 2. tab. XV^{III} bis.*) est lævi-
 gata et immediate obducta membranâ submusculari quæ medium inser-
 tionis diaphragmatum præbet, (*fff, eæd. tab. et fig.*) Quum hæc membrana
 facile separari possit, facies interna optime perspicitur. Ejus fibræ tunc
 valde sunt distinctæ, longitudinales et similes musculis faciei externæ.

Musculi recti dorsales communicant: 1° margine anteriori cum annulis Relationes.
 capitis, 2° margine posteriori cum spinctere ani, 3° margine laterali recto,
 cum musculo recto ventrali ejusdem lateris, a quo separatur lineâ telæ
 cellularis densatæ, efformante exiguam curvaturam ad singulos annulos,
 4° margine laterali sinistro cum musculo recto dorsali ejusdem lateris, a quo
 segregatur lineâ medianâ dorsali (*ab*) cellulositatis tenuissimæ, 5° facie
 externâ cum musculis annularibus transversalibus et obliquis; leve stra-
 tum telæ cellularis densatæ jacet inter hos musculos, 6° denique facie
 internâ cum canali intestinali et ejus appendicibus a quo separatur mem-
 branâ submusculari.

Quum *Ova* hanc membranam procurrunt, musculi longitudinales pos-
 sunt agere in illa corpora quibus immediate tanguntur, et ipsa propel-
 lere motu successivo versus ani receptaculum.

Mox eorum motus examinabimus.

Usus.

b. Musculi recti ventrales.

Hi musculi extenduntur secundum corpus a capite usque ad anum, Positio.
 occupando partem ventralem et sese paululum ab utroque latere rejiciendo
 ut cum dorsalibus conjungantur (*abcF, fig. 2. tab. XV^{III} - XIX.*)

Eorum forma satis est irregularis quamvis sibi constans: elongati sunt Forma.
 in speciem quadrati cujus unum latus variis inflexionibus et sinibus dis-
 tingeretur. Eorum junctio (vide *eæd. fig. et tab.*) exhibet satis accurate

quadratum elongatum Rhombo superius coronatum. Instar dorsalium eorum latera in maximâ parte corporis inter se sunt parallela et lateribus musculorum dorsalium vicinorum. Hic parallelismus locum habet a 30° sive 32° annulo usque ad anum. Ad 18um, latus rectum unius et sinistrum alterius convergendo inclinantur, angulum efformant, divergunt deinde usque ad 10um circiter, formant alterum angulum et convergunt denuo versus caput sese dirigendo. E studio quatuor laterum et duarum facierum definitio clarior evadet.

Latera anteriora et posteriora.

Latus anterior est rectilineum et efformat sese reflectendo partem anteriorem annuli quo caput continetur, (*ac, fig. 2. ead. tab.*) Latus posterius est paulum extensum, semilunare, efformans anm, suâ junctione cum sphinctere. Margo lateralis rectus *CF* (sive sinister *CF* musculi oppositi) aut externus, est rectus usque ad 30um annulum, deinde variis modis inclinat quemadmodum jam vidimus. Margo lateralis internus *ab*, rectilineus in integrâ suâ longitudine est et determinat lineam medianam ventralem.

Margines laterales.

Facies externa et interna.

Facies externa est similis faciei externæ rectorum dorsalium, instructa fibris longitudinalibus, parallelis, interruptis ad singulas intersectiones annulares, sed modo æquali et continuo.

Facies interna est similis externæ sed perforata secundum duas lineas longitudinales pororum, per quos progrediuntur setæ sive spinæ quibus musculi proprii inseruntur secundum musculos rectos ventrales.

Relationes.

Hi musculi in relatione sunt 1° latere externo (*ab, fig. 2. tab. XV III-XIX.*) cum lineâ medianâ ventrali scilicet cum junctione musculi oppositi, 2° margine laterali externo cum lineâ telæ cellularis densatæ quæ ipsos a musculis rectis dorsalibus separat, 3° latere anteriori cum parte inferiori annuli quâ comprehenditur labrum inferius, 4° latere posteriori cum inferiori parte sphincteris ani, 5° facie externâ cum strato telæ cellularis densatæ quo a musculis annularibus separantur, 6° facie externâ cum membranâ submusculari et cum musculis propriis pedum. Eorum motus qui magnam analogiam cum motibus dorsalium præbent, in sequenti capite examini subjicientur.

B. *De Musculis Setis propriis.*

Hi muscoli constituunt secundum ordinem musculorum Lumbricorum. Musculi sunt Locomotionis, ut ita dicam, quoniam actionem transmittunt organis huic facultati idoneis, quæ organa pedum munere funguntur. Illæ spinæ aut setæ, quemadmodum jam vidimus quum egimus de organis locomotionis, maxime sunt retractiles, etsi in contrariam sententiam quidam auctores abeant.

Cl. *Cuvier* solus est, ni fallor, qui accurate hos musculos descripserit, (vide *Leçons d'Anatomie comparée, tom. I. p. 463.*) Cum hocce auctore, observabo illos musculos non bene perspicere, nisi quum animal, intestinis et aliis organis interioribus rejectis, instar digiti manicarum sit inversum. Optime animadverti possunt quum cutis et muscoli adjacentes extenduntur, ita ut quam maxime sint distensi. Tunc propellunt setas et musculos iis adhærentes ex vaginâ et ipsas in prospectu ducit. Sed quum vehementior est distensio, non solum spinæ, sed etiam muscoli nimis exterius protruduntur, et ligamenta rumpunt, sæpe propriam suam substantiam convellendo.

Historica institutio.

Quum præcipui motus spinarum in ingressu et egressu versentur, duæ species musculorum motibus illis idoneorum distinguuntur: 1° *Protractores spinarum*, 2° *Retractores spinarum*. Utraque eodem numero existit ac setarum fasciculi. Quum hæ igitur (numero medio) ad 249 ascendant, numerus musculorum pedibus propriis est 498 in Lumbrico terrestri. Sed sponte patet, ex eo solo quod quisque annulus nihil sit nisi repetitio præcedentis, hos musculos omnes una eademque ratione esse conformatos. Igitur hic tantum unam ex illis setis examinabimus, quam eligemus versus $\frac{1}{3}$ corporis, ubi admodum sunt evolutæ, et quum jam locuti fuimus de setis, quorum dispositio generalis a dispositione musculorum pendet, positionem serierum longitudinalium musculorum silentio præteribimus. Hujus rei causâ consistit in perfectâ similitudine musculorum serierum internarum. Attamen observatione dignum est quod, quo magis versus anum progredimur, eo magis etiam annuli inter se cohæreant et eo magis etiam exigui sint setarum muscoli. Ut hæ bene perspiciantur, seligenda est portio corporis paululum supra Clitellum, quemadmodum jam fecimus.

1°. *Protractores spinarum.*

- Definitio.** Cel. *Cuvier* hoc nomen dedit musculis conicis, basi in musculos longitudinales innitentibus et concavitate suâ continentibus setas quas exterius propellunt contractione fibrarum longitudinalium.
- Forma.** Quum microscopii ope (vid. *fig. 5. tab. XV III - XIX.*) unus ex illis musculis ad superficiem internam longitudinalium observatur, reperitur efformatus ex cono carnosio, undique specie sacco telæ cellularis involuto; qui sacculus formam ipsam corporis musculosi induit. Hic conus tantummodo millimetrum altitudine, $\frac{2}{3}$ millimetri vero latitudine adæquat. Basis ejus annularis innititur faciei internæ musculorum rectorum ventralium.
- Fibræ et facies.** Fibræ hujus coni carnosii sunt longitudinales et usque ab apice ad basim extenduntur. Facies externæ et internæ sunt similes et lævigatæ, cellulositate tenuissimâ obductæ.
- Relationes.** Relationes horum musculorum sunt: 1° latere sive basi circulari cum musculis rectis ventralibus, 2° apice et facie internâ cum setis sive spinis retractilibus.

2° *Retractores spinarum.*

- Nomen illud, auctore Cel. *Cuvier*, tribuitur musculis (*bccb, fig. 5. tab. XV III.*) qui sese inserentes ad fasciculum setarum et fere ad altitudinem ubi hæ interius ingredi debent, jacent in superficiem musculorum rectorum ventralium et infra membranam submuscularem. Exiguo tantum intervallo distant a poris sive orificiis per quæ spinæ exterius progrediuntur.
- Positio.** Formam exhibent annuli paululum elongati, depressi, undique protractores involventis. Extenduntur altitudine minuendo, præsertim circa lineam eorum intersectionis, ubi junguntur ope reticulo telæ cellularis densatæ.
- Forma.**
- Fibræ.** Fibræ sunt parallelæ et radiatæ, a centro ad circumferentiam sese extendentes, scilicet integram basim setarum sive spinarum complectuntur.
- Facies.** Eorum facies similes sunt et positione tantummodo discrepant. Utraque iisdem speciebus fibrarum est prædita.
- Relationes.** Retractores communicant: 1° latere interno cum setis, 2° latere externo et facie inferiori sive externâ cum musculis rectis ventralibus, a quibus

tamen cellulositate densâ segregantur; 3° facie internâ cum membranâ submusculari quæ ipsos separat a canali intestinali et ejus appendicibus.

Videatur caput sequens, in quo de motibus retractorum et protractorum speciatim agitur.

C. *De Musculis Oris.*

Musculi oris exiguo número existunt, sed formas admodum varias exhibent. Sex observavi, scilicet: 1° constrictorem oris, 2° musculus labii superioris proprium, 3° ejus elevator, 4° ejus depressorem, 5° musculus proprium labii inferioris, 6° ejus retractorem. Singulos illos musculos peculiaribus in parographis examinabo. Numerus.

Oris muscoli a nullo auctore, ni fallor, fuerunt observati, quamvis quidam horum musculorum, elevator, verbi causâ, labelli superioris, sint maximi et perquam visibiles. Historica institutio.

1°. *De oris constrictore.*

Musculus constrictor oris (vide *eee*, *fig. 4, 5 et 6. tab. III.*) positus est ad partem anteriorem primi annuli, cujus oram exstantem efformat, et sic communicat cum pharynge, ope membranæ infundibuliformis, cavitationem oralem constituentis. Positio.

Formam præbet annuli plus minusve regularis et crassi. Ita constitutus est ut in ejus cavitate versentur et moveantur muscoli proprii labiorum superioris et inferioris. Forma.

Est unicus et præditus fibris radiatis conspicuis, præsertim quum os in se ipsum, labia movendo, reducit. Fibræ et numerus.

Latus ejus posterius est circulare, et cum primo annulo, ope intersectionis telæ cellularis, communicat. Latus antierius est liberum et rotundum. Facies externa immediate cute obducta, interrumpitur superius musculo elevator labii superioris, quod supra illam extenditur. Facies interna est lævigata sicut et externa et in relatione versatur cum labio superiori et membranâ cavitationem oralem circumdante. Latera, facies et relationes.

Auget sive minuit magnitudinem hujus cavitationis, motu quem in sequente capite examinabimus. Unus et motus.

2°. *De musculo proprio labii superioris.*

Positio. Musculus ille (*AABCC*, *fig. 1 et 2. tab. XVII-XVIII*), quemadmodum nomen ipsum satis indicat, efformat solus, ut ita dicam, fere integram massam labii, et occurrit præsertim ad partem ejus anteriorem, ubi constituit lobum in figurâ delineatum.

Forma. Hic musculus est globulosus, subsphæricus, paululum depressus et penè divisus in duas partes semisphæricas. Primo aspectu duo illa segmenta videntur esse musculi peculiare, sed seriori examine instituto, patet ipsa conjungi ad partem eorum posteriorem, et divisiones tantummodo esse valde distinctæ unius ejusdemque musculi.

Fibræ. Singulæ illæ portiones componuntur ex fasciculo fibrarum parallelarum ad earum basim, sed ad apicem divergentium. Illæ fibræ, instar pedum musculorum, involvuntur cellulositate densâ sed tenuissimâ.

Lateraetfacies. Lateraliter et superius, musculus proprius labii superioris in relatione versatur cum oris constrictore quem perforat et diffindit ad partem ejus superiorem et inferiorem, infra et retrorsum, communicat cum membranâ cavitatis oralis et labellum inferius tangit.

Spatium triangulare (*vid. a, fig. 4 et 5. tab. III.*) lateribus curvilineis instructum jacet, in quibusdam individuis, inter lobos musculi proprii labii superioris, et tali modo faciem superiorem musculi mutat.

Relationes. Hic musculus communicat: 1° latere posteriori cum elevatore labii, et cum musculo constrictore oris, 2° facie internâ in relatione versatur cum membranâ cavitatis oralis et tangit alimenta, labellumque inferius.

Ejus usus et motus sunt diversi.

3°. *Musculus elevator labii superioris.*

Positio. Hic musculus extenditur ad partem posteriorem et superiorem superioris labii. Progreditur retrorsum et occupat integram amplitudinem musculi constrictoris et primi annuli, ut cohæreat cum intersectione hujus annuli cum secundo.

Forma. Ejus forma est satis regularis et constans. Est longus, angustus, subquadrilateralis, basi angustiori, apice extensori instructus, cohærens musculo proprio labii superioris. (*Vid. bc, fig. 1 et 2. tab. IV.*)

Ejus fibræ sunt longitudinales, parallelæ, divergentes tantummodo ad partem musculi anteriorem, ubi conjungitur cum musculo proprio labii. Fibræ.

Margo ejus anterior est fere rectilineus, transversalis, musculo proprio cohærens. Margines laterales convergunt, sese dirigendo versus intersectionem primi aut secundi annuli, et divergunt e contrâ, parvulum sinum efformando, ad ejus apicem, ubi sunt rotundi et non depressi, uti in inferiori parte horum musculorum. Margo posterior est fere nullus, tantummodo commiscetur cum telâ cellulari densâ intersectionis annularis. Margines.

Facies superior est lævigata, lucida, prædita fibris parum conspicuis, secatis impressione transversali, (vide *h*, *fig. 1 et 2. tab. IV.*) quæ musculo majorem agendi libertatem permittit, non tamen sine damno vis quâcum agit. Facies inferior sive interna easdem relationes eademque criteria, etsi minus distincta, exhibet. Facies.

Communicat: 1° latere anteriori, cum musculo proprio labii, 2° marginibus lateralibus, cum constrictore et primo annulo corporis, 3° latere posteriori, cum secundo annulo, 4° facie superiori, cum cute, 5° facie internâ sive interiore, cum membranâ quæ cavitatem oralem circumdat. Relationes.

In quibusdam individuïs (nonne esset species distincta?) labellum superius exhibet notabilem anomaliam. Etenim, circiter ad $\frac{1}{2}$ partem suæ longitudinis præbet duas extensiones laterales, (*cc*, *fig. 4 et 5. tab. III.*) quæ sese in spiram colligunt, ut duas species ellipsum, unam ab utroque latere, efforment. Illæ extensiones secant et trajiciunt musculum constrictorem, ita ut pars hujus (*f*, *æed. fig. et tab.*) ab iis involvatur. Illæ duæ portiones tanquam musculi peculiare haberi possent, si labrum superius, sese dividendo in massam musculi constrictoris, penetraret. Anomalia.

4°. De Musculo depressore labii superioris.

Hic musculus occurrit ad partem mediam et inferiorem labii, in interiore cavitate orali, quam superius in duas portiones laterales dividere videtur. Prodit tanquam frenum et similis est quoad labrum superius, vinculo linguæ in Homine. Cohæret, marginæ superiori et perpendiculariter, ad faciem internam labii superioris, et congruit cum loco, ubi ejus musculus Positio.

proprius dividitur in duos fasciculos divergentes. (Vide *k*, *fig. 6. tab. III. et D. fig. 1 et 2. tab. XVII - XVIII.*)

- Forma.** Hic musculus est complanatus, longior quam lator, triangularis, apice versus oesophagum contorto, basi ad partem anteriorem labii superioris
- Fibræ.** cohærente. Adeo tenuis est et exiguus ut ejus fibras perspicere mihi non licuerit. Sed dubitandi ratio hic subest an revera sit *Musculus*? Nonne esset duplicatura membranæ mucosæ quæ, involvens labrum superius ad faciem ejus internam et inferiorem, in se ipsam colligitur, ut sic efformet frœnum quod ipsum retineat et impediat nimium motum, sive in prehensione alimentorum, sive in formatione foraminum aut canalium terrenorum? Hunc nodum solvere non audeo; omnes enim oris partes, quamvis illis diu operam navaverim, novo examini subjici debent. Primum est Invenisse, dixit *Newton*; satis est igitur hîc exponere primas meas observationes.

5°. De musculo proprio labii inferioris.

- Positio.** Hic musculus occupat et constituit integram portionem anteriorem labii inferioris. Efformat massam carnosam, bilobatam, visibilem tantummodo ad externam partem, quum animal cibum sumit vel quum os hiat. (Vide *gg*, *fig. 5 et 6. tab. III. et g*, *fig. 1 et 2. tab. IV.*)
- Forma.** Forma musculi proprii labelli inferioris est globulosa, depressa, multo lator quam longior. Constat ad partem anteriorem et faciem externam duabus speciebus lorum ellipticorum leviter arcûs in modum curvatorum et exterius progredientium. Hi lobi separantur specie scissuræ (*l*, *fig. 6. tab. III.*) distinctæ admodum quum labium inferius foras protrahitur.
- Fibræ.** Fibræ hujus musculi circumdantur strato crasso telæ cellularis densæ, quod impedit quominus bene perspiciantur. Ceterum hic musculus similis est musculo linguæ Hominis, scilicet consistentiâ molliori, texturâ densiori et tenuiori quam alii musculi distinctus. Ejus facies, quas divido in superiorem sive externam et inferiorem, omnes sunt sulcatæ innumeris lineolis intersecatis, quæ eo magis sunt visibiles quo minus distenditur labrum.
- Facies et relationes.** Facies ejus superior permeatur etiam sulco longitudinali, qui exterius

progrediens, mutatur in scissuram et duos lobos separat. Communicat latere posteriori cum musculo retractore ejusdem labii, et in omni suâ longitudine cum cavitate orali. Facies externa est maxime anterior et occupat anteriorem partem labii quæ exterius occurrit. Est convexa, semicircularis, prædita punctis sive extremitatibus ab utroque latere ascendentibus et sic portionem constrictoris oris obducentibus. Facies inferior est plana ad partem suam posteriorem, convexa et arcûs in modum ad anteriorem contorta; tangit latus internum musculi oris constrictoris et supra hunc extenditur.

6°. *De musculo retractore labii inferioris.*

Hic musculus occurrit ad partem posteriorem labii inferioris, terminatur ad extremitatem cavitatis oralis, scilicet ad partem profundioris oris. Ad anteriorem partem communicat, ope telæ cellularis densæ, cum musculo proprio ejusdem labii. Positio.

Forma hujus musculi est regularis. Exhibet quadrilaterum paululum elongatum, instructum lateribus fere parallelis, sese jungentibus ad intersectionem primi annuli cum secundo. Ejus fibræ non sunt visibiles et undique cellulositate tenui et densâ circumdantur. Forma. Fibræ.

Facies ejus superior est lævigata, non multum rimis dehiscens, et inferior superiori est simillima. Facies.

Hic musculus extenditur fere in integram longitudinem primi annuli, et constituit faciem inferiorem et posteriorem cavitatis oralis. Communicat: 1° latere posteriori, cum intersectione primi annuli cum secundo, 2° latere anteriori, cum musculo proprio labii inferioris, 3° marginibus lateralibus, recto et sinistro, cum membranâ submusculari quæ superficiem internam cavitatis oralis circumdat. Relationes.

En musculi quos in ore observavi: ut omnes perspicere possint, multæ circumstantiæ repertu difficillimæ concurrere debent. Musculi proprii utriusque labelli, erector superioris, maxime sunt distincti. Observationes.

Post musculos corporis et oris, nobis adhuc anni musculi examinandi veniunt. Etenim nec clitellum nec papillæ exhibent peculiares musculos; exinde omni proprio motu sunt destituti, exceptis tamen illis motibus qui in integro corpore occurrunt. Eadem observavi quoad organa generationis externa.

D. *De musculis ani.*

Musculi ani, quos delineavi *tab. IV. fig. 4, 5, 6, 7, 8 et 9*, exiguo numero existunt. Duos tantummodo numeravi 1° Radiatum et 2° Sphincterem.

Nullus auctor hos musculos investigationibus suis submitit, quamvis tamen maxime sint visibiles.

1°. *De musculo radiato.*

Forma et positio.

Hic musculus (vide *b, fig. 4, 5 et 6. tab. IV.*) est circularis, convexus, cavitatem ani circumdans, et videtur esse ultimus annulus externus corporis. Exhibet sic speciem annuli cujus spatium vacuum occupatur sphinctere et orificio ani. Ejus dimensiones variant cum contractionibus quas subit hoc organum.

Fibræ.

Ejus fibræ, ano clauso et corpore quieto, admodum sunt distinctæ; sunt radiatæ et a centro ad circumferentiam extenduntur. Determinant in cute seriem plicaturarum quæ eandem positionem ac illæ induunt, et eo melius perspiciuntur quo minus dilatatur musculus. Vide *fig. 5 et 6* ejusdem tabulæ, ubi notabilior est illa dilatio.

Lateræ, facies et relationes.

Lateræ, quorum externum et internum distingo, sunt integra: externum congruit cum musculis annularibus ultimi annuli, internum vero cum sphinctere ani, vel cum telâ cellulari quæ ipsum circumdat.

Duæ pariter sunt facies, externa et interna: externa, visibilis tantum in statu naturali musculi, eminet suâ convexitate ad exteriorem corporis partem conversâ, in se ipsam colligitur, et redit versus anum, ubi efformat speciem cavitatis longitudinalis in quâ sphincter versatur; interna est plana, et in omni suâ amplitudine musculis annularibus ultimi annuli innititur; non est conspicuo nisi musculus sejungatur.

Sæpe ille musculus radiatus ani instruitur, secundum directionem linearum medianarum dorsalium et ventralium, duobus sinibus sive scissuris, præsertim conspicuis, quum anus observatur quemadmodum delineavimus eum *fig. 7, 8 et 9. tab. IV.* Hi sinus cernuntur in *a*, et obliquitas ultimorum annulorum corporis, in quibus anus perforatur, perspicitur in *ad*, *fig. 9.*

2º. *De sphinctere.*

Spincter, ut ita dicam est solus musculus ano proprius: ipsum immediate circumdat ejusque forma et dimensiones variant secundum expansionem et contractionem. Occurrit ad partem internam musculi radiati et cohæret latere externo ad faciem posteriorem musculorum annularium et longitudinalium ultimi annuli. Positio.

In statu quietis (vide *c d*, *fig. 4. tab. IV.*), est fusiformis, elongatus, verticalis, terminatus utrâque suâ extremitate versus radiatum et in directione linearum medianarum dorsalium et ventralium. Quum anus aperitur, ejus diameter transversalis augescit cum diametro musculi; hicque posterior eo magis augetur quo major cavitas evadit. Tandem in maxima dilatatione, musculus est circularis, instructus lateribus musculo radiato parallelis. Forma.

Fibræ hujus musculi sunt circulares, sed parum visibiles, et in cute determinant plicaturas quæ evanescunt quum musculus, distensione fibrarum, augescit. Ano omnino quieto, sphincter penitus occluditur. Fibræ.

Communicat latere externo, cum musculo radiato et latere interno, cum canale intestinali, quando ille huc usque continuatur. Receptaculum ovi-ferum quod non multum abhinc distat, cujusque orificia in ano aperiuntur, etiam clauditur sphinctere et contractione musculorum annularium ultimarum annulorum. Facies hujus musculi nihil observatione dignum præ se ferunt. Relationes, latera et facies.

CAPUT SECUNDUM.

EXAMEN MUSCULORUM SESE MOVENTIUM.

Musculi tantummodo moventur *Contractione* suarum fibrarum, et motus variant igitur non solum dispositione cujusque musculi, sed etiam directione fibrarum et relationibus quæ inter illas intercedunt.

Ad Contractionem muscularem progignendam, tria organa sunt necessaria in statu saltem naturali seu normali: 1º Cerebrum, quâdam vi impulsus quod motum dat ipsumque dirigit, 2º Nervi qui illum transmittunt, 3º Musculi qui illum efficiunt. In hoc capite examinabimus Genera mo-

tuum, Modum quo efficiuntur; nec tamen prolixè loquemur de vi quam exercent Cerebrum et Nervi, de quâ vide Cel. *Magendie* et aliorum opera (1), et Cell. *Prevost* et *Dumas* Dissertationes de Phænomenis quæ concomitantur contractionem fibræ muscularis, etc. (2).

Experimenta. Constat experimentis a Cl. *Prevost* et *Dumas* institutis, fibram muscularem in contractione non minorem, quoad longitudinem veram, evadere, sed duas ejus extremitates propius inter se admoventi, flexione in *zigzag* (ut dicitur) sive in undulationes angulosas. Hæc flexio oritur ex actione stimuli cujuscumque qui movet fibras quarum parallelismus iterum eâdem celeritate, causâ cessante, efficitur. Tandem iidem auctores observârunt fila nervosa quæ permeant fibras musculares, extendi in hisce punctis ubi flexiones angulares producuntur et reproducuntur singulis incitamentis. Illæ observationes aliquam utilitatem possunt habere in studio musculorum Lumbrici.

Duas species motuum, instar Physiologorum, distinguemus: *Partiales*, sive illos motus per quos efficitur positio reciproca partium corporis, et *Locomotorios* qui relationes corporis cum solo immutant.

Inter hos motus non numeramus illos qui sese manifestant in musculis organorum internorum veluti stomachi, canalis intestinalis, etc. In illos enim motus, Voluntas vel Instinctus nullam vim exercent.

I. De motibus partialibus.

Hoc nomine insignio motus qui sese manifestant in musculis capitis; motus musculorum corporis magis spectant ad motus locomotorios et de his nonnisi in divisione sequente loquemur. Examinabimus motus singulorum musculorum quos in capite præcedente vidimus, eundem ordinem sequendo.

1°. Motus constrictoris oris.

Motus oris
constrictoris.

Hic musculus, quemadmodum nomen ejus indicat, cavitatem oralem contrahit sive dilatat: illæ fibræ radiantes exhibent aptissimam dispositionem, præsertim si ratio habeatur ad motum retrorsum effectum et vice

(1) Précis élémentaire de Physiologie. Paris, 1825.

(2) Mémoire sur les Phénomènes qui accompagnent la contraction de la fibre musculaire. Paris, 1823.

versâ, qui manifestatur in hoc musculo et cujus scopus in eo versatur ut labia antrorsum propellat, sive ea in cavitatem oralem reducat.

Quoad posteriorem hunc motum, hic musculus est tantummodo passivus, nam longitudinales corporis tantum agunt. Horum fibræ cum fibris musculi constrictoris communicant, quin etiam sæpe visus sum animadvertisse constrictorem nihil esse nisi plicaturam musculorum longitudinalium, quorum fibræ longitudinales et parallelæ exterius contorquentur ut efforment cesticillum circularem et fibris radiantibus præditum. Tali modo, fibris longitudinalium sese contrahentibus, constrictor in se ipsum introrsum volvitur et retro progreditur, secum contorquendo labia et eorum appendices: quod revera locum habet. Quum e contra eadem illæ fibræ evadunt parallelæ, musculis non amplius se contrahentibus, constrictor progrediendo evolvitur; labia non amplius in cavitate orali tenentur, egrediuntur, et muneribus suis funguntur. Eo majori vi fit motus quo parallelismus fibrarum perfectior evadit.

Motus quo musculus constrictor os contrahit sive dilatat indicare mihi videtur illum musculum, si revera existit, tantummodo esse passivum, et annulares, præcipue annularem transversalem primi annuli, unice esse activos: etenim videbimus præcipuum motum annularium transversalium in contrahendis annulis versari; atque, talis musculus, si non cohæret constrictori, tamen in ejus viciniis et supra hunc-ce reperitur. Quum fibræ ejus musculi contrahi inceperint, repente ejus actio extendetur non solum in primum annulum, sed etiam in cavitatem oralem et musculum constrictorem quem immediate circumdat. Inde oritur oris contractio.

Ex his observatis, quæ in hoc capite tantummodo fusius exponere poteram, mihi quasi demonstrare videtur musculum *Constrictorem* non existere. Novis experimentis et observatis illud dubium tolletur.

2°. *Motus musculi proprii labii superioris.*

Hi motus nullomodo sunt diversi: duo fasciculi fibrarum qui exterius propelluntur ad extremitatem anteriorem hujus labii, indicant et efficiunt motum qui labrum intrinsecus et ad faciem ejus inferiorem contorquet ibique efformat speciem sulci longitudinalis, probabiliter alimentorum

Motus musculi proprii labii superioris.

ingressui faventis. Quum animal terram perforare velit, et labrum superius terebrantem formam inducat, illi fasciculi inter se admoventur, parallelismo instituto, labrum erigitur, durius evadit, et ad terram effodiendam admodum est idoneum.

3°. *Motus musculi elevatoris labii superioris.*

Motus musculi
erectoris ejus-
dem labii.

Musculus elevator, quemadmodum nomen indicat, antrorsum et sursum ducit labrum cui adhæret. Fibræ longitudinales et parallelæ hunc motum facilem explicatu permittunt. Illum motui vectis tertii generis assimilo: etenim, vis agens occurrit inter hypomochlion sive insertionem fibrarum, et resistantiam sive labrum sublevandum. Hæc species vectis est maxime idonea celeritati motûs: exinde labrum superius potest maximâ cum velocitate moveri sive potius oscillare.

Positio naturalis hujus musculi est horizontalis, angulus quem labrum sublevando efformat, variat pro diversâ vi quæ agit et quæ proportionalis est Sinui anguli descripti. Quum labro superiori clauditur os, musculus erector perpendicularis evadit.

4°. *Motus musculi depressoris labii superioris.*

Motus musculi
depressoris la-
bii superioris.

Hic musculus sensu inverso quam præcedens agit. Ejus motus etiam efficitur tanquam vectis tertii generis. Fibris loco hypomochlii inservit extremitas anterior, labrum superius ad earum extremitatem positum resistantiæ munere fungitur, et tandem sua propria amplitudo ipsis vis agentis vices agit. Ejus inclinationes eamdem normam sequuntur ac inclinationes musculi præcedentis, et ejus positiones etiam sunt similes; tandem positus est ad partem anteriorem labii superioris donec ejus antagonismus supra collocatur.

5°. *Motus musculi proprii labii inferioris.*

Motus musculi
proprii labii
inferioris.

Ejus motus, quamvis accurate fibras distinguere mihi non contigit, sunt simplices: labium inferius semel extrorsum dilatatione sui retractoris propulsum, in constrictorem musculum reducit et ab utroque latere denuo ascendit: quod ex eo provenit quod nullam repulsionem patiens, capit positionem maxime idoneam et quæ ab ejus formâ determinatur. Duo lobi efformant junctione sulcum quem observavimus et qui necessario

introïtum alimentorum faciliorem reddit. Fortasse existunt duo fasciculi fibrarum, veluti in musculo proprio labii superioris, et in hoc casu motus eandem haberent originem. Hoc labium non infra rejicitur, quia labii tantum superioris elevatione os aperitur.

6°. *Motus retractoris labii inferioris.*

Constans fibris parum distinctis, sed quas longitudinales credo, hic musculus efficit motum retrahendi labrum versus partem posteriorem cavитatis oralis. Hic motus etiam videtur effici ad normam vectis tertii generis, et eo majori vi ageret quo magis ejus fibræ contraherentur.

Motus retractoris labii inferioris.

Ejus actio sæpe eodem tempore prodit quo labrum superius progrediendo denuo ascendit, ut quodammodo viam præbeat alimentis eaque deinde in os introducat. Hæc introductio efficitur regressu utriusque labii et præsertim inferioris in se ipsum. Tali modo premunt terræ aggerulum ipsumque in cavitatem oralem serpere cogunt.

Supra descripsi mechanismum prehensionis alimentorum et perforationis foraminum.

Observatio.

Nullum dubium moveri potest quin cerebrum maximam exercent vim in motus musculorum capitis; sed non idem est dicendum quoad vim quam exercent nervi qui originem suam ducunt sive ex cerebro ipso sive ex funiculo œsophageo nervoso. Nonne hi nervi functionem fortasse habent ut Gustus sensationem promoveant, quoniam desinunt in labiis et oris parietibus, aut, nonne locum præbent motibus quasi voluntariis, si fas est dictu, ab iisdem illis partibus effectis? Hoc dubium tollere non valeo quoniam mihi non licuit unius vel duorum parium illorum nervorum, respectu eorum exiguitatis ($\frac{1}{6}$ millimetri sive etiam minores) secare. Hanc sectionem sine læsione musculorum efficere non potuissem, tumque omnia experimenta fuissent certitudinis fundamento destituta.

Vis quam cerebrum et nervi exercent in illos motus.

Motus partiales musculorum ani.

Musculi soli oris et ani quodam peculiare motu funguntur: non enim papillæ, clitella, aut appendices habent peculiare motus.

1°. *Motus musculi radiati ani.*Motus musculi
radiati ani.

Hi motus iidem sunt ac motus musculi constrictoris oris: 1° motus retrorsum effectus et vice versâ, qui locum habet evolutione marginis interni.

Quum dispositio fibrarum radiantium in duabus illis speciebus musculorum sit eadem, explicatio hujus motus hîc esset inutilis quia jam reperitur pag. 104.

2°. Motus contractionis ani cavitatis a musculis annularibus ani pendere mihi videtur, quemadmodum ille motus, quoad os, pendet ab annularibus partis anterioris capitis.

2°. *Motus sphincteris ani.*Motus sphinc-
teris ani.

Contrahit aut dilatat anum, interdum eum omnino claudit (vide etiam pag. 82, mechanismum expulsionis excrementorum), interdum etiam adjuvat expulsionem substantiarum fæcalium. Circulares fibræ reddunt ejus motum similem motui quem musculi annulares transversales efficiunt.

Propter angulos (*c et d*, fig. 4. tab. IV.) qui observantur ad partes sphincteris superiorem et inferiorem, illæ fibræ aliquando radiantes videntur.

Vis quam exer-
cet plexus ab-
dominalis in
motus partia-
les ani.

Omnes illi motus partiales excitatione corporum externorum provocantur et sine dubio determinantur actione nervorum qui plexum plus minusve implicatum in regione abdominali efformant. Exiguitas horum organorum impedit quominus illa dissecarem.

II. *De motibus Locomotoriis.*

Hi motus, quemadmodum jam vidimus, relationem corporis cum solo immutant. Strictiori sensu musculi spinarum soli hoc titulo comprehenduntur; sed, si observamus omnia illa organa esse idonea ad augendum aut minuendum corporis diametrum, ad annulos inter se et in sensu determinato appropinquandos, ad movendum denique corpus in datâ directione, necesse est ut referamus motus omnium horum musculorum, ad motus quibus nomen *Locomotorum* datum est. Omnes enim versantur in mutatione quacumque efficiendâ in positione corporis, unico verbo, in eum loco dimovendo.

Historica in-
stitutio.

Mechanismus progressionis Lumbrici jam fuit observatus a Cel. *Lyonet*,

(vide ejus notas adjectas operi *Lesseri*, cui titulus: *Théologie des Insectes*,), ab anonymo quodam, (vide art. *Lombric*, in op. *Dictionnaire raisonné et universel des animaux*, par M. D. L. C. D. B. Paris, 1759), etiam a plurimis aliis et inter illos a Cel. *Cuvier*, (*Leçons d'anatomie comparée*, tom. I. p. 463.) etc.

Quum in diversis motibus progressionum plurimæ species musculorum simul agunt, impossibile est unum ex illis motibus observare nisi etiam dicam quomodo eodem tempore agant ceteri. Ut meliori ordine procedamus, transibimus a musculis effectûs simplicioris ad musculos effectûs generalioris et magis compositi.

1°. *Motus musculorum annulorum transversalium corporis.*

Hi muscoli omnes eodem modo ac sphincteres agunt: augment aut minuunt diametrum corporis. Quum fibræ ejus transversales parallelismo destituuntur et in *zigzag* contorquentur, musculus in se ipsum agit et annuli quem efformat apertura minor evadit. Sed quum fibræ denuo suum parallelismum induunt, musculus diametro minuens, non amplius partes adjacentes comprimit. Exinde corporis incrementum oritur. Hic motus mirum in modum favet progressioni et semper efficitur quum hæc locum habet.

Motus musculorum annularium transversalium corporis.

Quisque musculus annularis transversalis congruens, infra 18um annulum, cum diaphragmate annuli cujus partem ipse constituit, agit sive in suâ contractione, sive in casu contrario in diaphragma hocce, sicque majorem aut minorem vim exercet in organa interiora et præsertim in magnum intestinum. Excrementa quæ hoc continentur retrorsum propelluntur quum musculi annulares transversales sese contrahunt in eâdem directione, quia tali modo cavitatem intestinalem angustioribus comprimunt limitibus. Quum hi muscoli in sensu contrario agunt, scilicet a posteriori ad anteriorem partem, et modo progressivo sive ab annulis ad annulos, alimenta et excrementa in eandem cavitatem ascendunt.

Hi muscoli ex eo ipso quod sic in organa interiora agant, favent descensui ovorum in receptaculum oviferum. .

2°. *Motus musculorum annularium obliquorum.*

Contrahunt sive dilatant annulos, ipsosve a directione rectâ sive curvâ

Motus musculorum annularium obliquorum.

deducunt, etc. Eorum actio eadem est ac musculorum longitudinalium, sed minus est notabilis.

Fibris sese contrahentibus, duo latera annulorum propius accedunt.

Eodem tempore musculis longitudinalibus etiam sese contrahentibus, annuli jam breviores facti propius accedunt et animal in sensu contractionis progreditur; quum ad dextrum vel sinistrum vergere velit, musculi longitudinales a latere ubi concavitas efformari debet, soli contrahuntur et, musculis lateris oppositi huic motui cedentibus, contractio locum habet in sensu voluntate animalis determinato.

Quum annulares transversales contrahuntur et margines annulorum propius accedunt actione musculorum obliquorum, inter illos margines convexos exstantia efformatur et diameter animalis augescit. Quum annulares transversales denuo parallelismum suarum fibrarum induunt et margines annulorum distentione fibrarum musculorum obliquorum a se divergunt, diameter transversalis decrescit et dilatantur annuli. Eodem tempore fibris longitudinalium parallelæ evadentibus, corpus in longitudinem excrescit.

3°. *Motus musculorum rectorum.*

Motus musculorum rectorum.

Motus horum musculorum explicatu sunt facillimi. Contrahunt aut dilatant corpus integrum sive pro parte tantummodo, curvant enim sursum, deorsum, sinistrorsum atque dextrorsum.

a. Elongatio et abbreviatio corporis.

Musculi recti tum ventrales tum dorsales suas fibras contrahunt, annulares obliqui idem faciunt; fibræ transversalium musculorum induunt parallelismum: tali modo annuli longitudine decrescunt, latitudine accrescunt, et propius inter se accedunt. Corpus contrahitur. Hic motus efficitur ab anteriori ad posteriorem partem, quum animal progreditur, et contrarium locum habet quum retrofertur.

Iisdem illis musculis rectis non amplius sese contrahentibus, eorum fibræ parallelæ evadunt, fibræ annularium obliquorum eundem motum sequuntur, transversales contrahuntur, margines annulorum, diameter transversalis eorum decrescit, longitudo magis a se distans augescit et

corpus elongatur; hic motus efficitur a posteriori ad anteriorem partem in progressionem et vice versâ in regressionem.

b. Motus curvationis deorsum.

Suppono Lumbricum jacentem in ventrem et in planum horizontale, ita ut anteriorem corporis partem omnino liberam habeat. Quum sese deorsum seu infra curvare velit, fibræ musculorum rectorum ventralium contrahuntur, et longitudinem corporis in hac parte minuunt. Musculi dorsales cedunt et sequuntur directionem contractionis fibrarum ventralium determinatam.

c. Motus curvationis sursum.

Hic motus modo inverso efficitur; dorsales musculi, sese contrahendo, elevat partem corporis anteriorem.

d. Motus curvationis sinistrorsum.

Musculi longitudinales ventralis et dorsalis lateris dextri contrahuntur et hanc partem corporis breviorē reddunt: pars opposita dilatatur et corpus replicatur in sensu contractionis.

e. Motus curvationis dextrorsum.

Idem mechanismus locum habet quoad musculos ventralem et dorsalem lateris sinistri et corpus in hoc sensu replicatur.

4°. Motus musculorum spinarum.

Contractilitas horum musculorum in eo versatur ut expellat aut intus reducat spinas sive organa specialiter locomotioni inservientia.

Motus musculorum spinarum.

a. Motus musculorum protractorum setarum.

Eorum fibræ longitudinales contrahuntur et quum omnes desinant ad apicem conii carnosii et ad basim spinarum, agunt ita ut has expellant sive verticali sive inclinato modo; inclinatio locum habet contractionem majorem aut minorem in unâ directione quam in altera. (Vide Cel. Cuvier, *Anat. comp.*, tom. I. p. 464.)

b. Motus musculorum retractorum spinarum.

Eorum actio minor est quam actio musculorum præcedentium propter exiguum fibrarum numerum. Exteriorius propulsi actione protractorum, retractores debent suas fibras inclinare in sensum directionis spinarum. Sed quum hi inserantur ad altitudinem ubi in corpus debent reverti, eorum actio, fibris parallelismum suum induentibus, in eo versatur ut spinas intus retrahant ipsasque tamdiu retineant quamdiu non agunt protractores.

Manifestum est actionem horum musculorum omnino esse oppositam actioni musculorum protractorum. (Vide Cel. Cuvier loc. cit.)

Descripsi pag. 64 omnia quæ in Lumbricorum progressionem observantur.

Observationes in motus Lumbricorum.

Numerus, dispositio, forma, etc. musculorum quibus motus diversi Lumbrici terrestris insigniuntur efficiunt ut unum ex celerrimis sit animal. Optime assimilatur Lumbricus gradiens filo quod extenditur et videre est in opere Cel. *Lyonet* (notæ operis *Lesseri*) quânam ratione hîc auctor hanc comparisonem instituat. Motus Lumbrici sunt diversissimi ita ut illos omnes explicare fieri non posset. Sat fuit præcipuos exposuisse. Hic dedi tabulam generalem musculorum qui numero 772 in hoc animalculo constant.

Tabula generalis musculorum.	
NOMINA.	Num.
Musculi annulares transversales.	130
Musculi annulares obliqui.	132
Musculi recti ventrales.	2
Musculi recti dorsales.	2
Musculi protractores spinarum.	249
Musculi retractores spinarum.	249
Musculi oris.	6
Musculi ani.	2
Numerus musculorum.	772

SECTIO SECUNDA.

NEUROLOGIA.

CAPUT PRIMUM.

DE SYSTEMATE NERVOSO IN GENERE ET DE ORGANISATIONE NERVORUM.

Pauci existunt auctores qui de Lumbrico agentes, non formam cerebri et nervorum citaverint. Sed omnia quæ nobis de hoc argumento tradiderunt tantuli sunt momenti, ut hîc ea referre a proposito alienum judicaverim. Videantur præsertim opus Cel. *Lamarck: Histoire naturelle des animaux sans vertèbres*, altera editio; dissertatio de Lumbricis Cel. *Montègre*, (*Mémoires du Muséum, tom. I.*), et articulus: *Lombric* scripto traditus a Cel. *De Blainville*, (*Dictionnaire des sciences nat.*) Historica institutio.

Cel. *Cuvier*, *Carus*, *Home* et *Roth*, (1) sunt auctores qui optime nobis exposuerunt tam positionem, formam, relationes cerebri quam numerum nervorum, eorum positionem, etc. Cel. *Carus*, p. 62, ejus *Zootomiæ*, exhibuit descriptionem harum partium, et *Anatomix* specialis Lumbrici terrestris optime delineatas figuras adjecit.

Nobis etiam occasio hîc datur citandi dissertationem Cel. *Serres*, (*Explication du système nerveux des Animaux invertébrés, Annales des sciences naturelles, tom. III. p. 377.*), quæ dissertatio ingenii vigore et præcissione insignitur. Tandem nos ipsi in nostrum Lumbricum quasdam observationes in structurâ nervorum instituimus, a Cel. *Maugendie* indicatas in ipsius *Physiologia*.

Mollusci, Crustacea, Insecta et magna copia Vermium Articulatorum systema nervosum habent ita constructum ut unicum typum exhibeant. Præsentia cerebri positi suprâ canalem alimentarium, donec ejus extensiones infra eundem canalem protenduntur, hanc normam generalem Typi systematici nervosi.

(1) *Cuvier, leçons d'anat. comp., tom. 2.* — *Carus, Zootomie.* — *Home, phil. trans. 1824.* — *Roth, de Animalium invertebratorum systemate nervoso. Wirceburgi, 1825.*

determinat; sed multum abest, ut hæc conformatio nullam subeat mutationem. Systema nervosum Invertebratorum quoad ejus variam fabricam congruit sub illo respectu cum ipsorum systemate musculari; multas discrepantias exhibet: verbi causâ, in Annelidibus, in quibus tamen variationes non sunt multiplices. Duos enim typos (1) admodum distinctos reperimus: typum Hirudinum qui magnopere accedit ad systema nervosum Insectorum et plurimum Crustaceorum; numerus vulgaris gangliorum funiculi medullaris duodecim est, cerebro etiam numerato; filum longitudinale efformans *nervum recurrentem* compositum est specie tunicæ solidæ, (albida, duræ et fere corneæ in hirudinibus vulgaribus). Posterior typus, scilicet Lumbricorum, melius assimilari potest systemati nervoso proprio Annelidum. Numerus gangliorum est major et quidem pendet a numero annulorum; substantia corticalis, sive involucrum externum, minus est distincta, minus solida, et consistentiâ molliori. His typis inter se collatis, patet unum magis directe ad Annelides veras ducere alterumque ad Insecta et præsertim ad Dipteras imperfectissimas. Vide Expositionem de manuscriptis operibus Cel. *Savigny*, a Cel. *Latreille* conscriptam et insertam pag. 72. tom. V.: *Annales générales des sciences physiques*, Cl. vir. *Bory de St. Vincent*, *Drapiez*, et *Van Mons*.

Singula illa ganglia muneribus cerebri quoad partes circumdantes fungi creduntur. Exinde animalis lacerati sive secati corpus mutilatum quâdam sensibilitate fruitur. Videbimus effectus harum scissionum in hujus Tractatûs quartâ parte.

Formatio systematis nervosi.

Inter leges formationis diversorum systematum organorum quæ his temporibus fuerunt observatæ, quæ leges non sunt nisi consequentiæ observationum, primo loco sunt numerandæ illæ, quæ, secundum Cel. *Serres*, (*Anatomie comparée du cerveau*. 1826. tom. II. p. 5.) præsumunt evolutioni systematis nervosi animalium Invertebratorum. Hæc, inquit illustris auctor, tantummodo differunt a Vertebratis, defectu axis cerebro-spinalis; et systema nervosum priorum videtur congruere cum gangliis interver-

---

(1) Criterium generale eorum systematis nervosi in eo versatur, quod habeant cerebrum in œsophagum positum et duos funiculos œsophageos sese jungentes versus regionem hypogastricam ut efforment nervum recurrentem, distinctum gangliis, ex quibus oriuntur nervi in partes vicinas vergentes.

tebratis et eorum radiationibus animalium vertebratorum. Systema unicum animalium invertebratorum est ganglionare; est unicus typus. Nihil sine dubio, mirabilius est quam comparatio systematis nervosi classium inferiorum vertebratorum, cum diversis variationibus, quas subit hocce systema in animalibus classium superiorum in statu embryonis et incrementi sumptis. Quin imo auctor observavit embryones invertebratorum superiorum adhuc illos status variationis exhibere, qui, propter fabricam peculiarem, in memoriam reducunt, structuram systematis nervosi animalium inferiorum. Hæc posteriora pro systemate nervoso permanente tantummodo habent simpliciore informationem systematis nervosi animalium superiorum. Cel. Serres tres epochas formationis animadvertit: 1° primâ, observat systema nervosum constantem duabus partibus distinctis, segregatis, disjunctis, divergentibus; 2° secundâ, illæ partes inter sese accedunt, se tangunt quibusdam punctis et junctio, primo loco, circa œsophagum occurrit; 3° tertiâ, extremitas posterior unius lateris cum oppositâ conjungitur et tunc solummodo animal est perfectum (1). Illa vestigia junctionum optime apparent in Lumbrico terrestri: funiculi œsophagei, liberi ad circuitum œsophagi, junguntur infra illud organum et latere interno in longitudinem medianam ventris inter se adhærent. Sulcus longitudinalis est admodum visibilis, (vide fig. 1 et 2. tab. XIX -- XXI.), indicat manifeste quânam ratione binæ partes coaluerint. Affirmare non possum utrum sint segregatæ quum animal in ovo latet.

Sic Lumbricus terrestris novum argumentum præbet accuratissimæ diligentiae, quâ Cel. Serres in suis inquisitionibus usus est Sed nonne sufficiens esset, citare: *Vermem Lumbricalem* hominis et *Bullam apertam*, ubi systema semper in duas partes separatum manet; *Clio borealem*, *Dorides*, *Helicem pomatiam*, etc. ubi systema nervosum tantum conjungitur sub œsophago. Tandem *Lumbricus terrestris* exhibet systema nervosum in tertio statu, scilicet in integrâ suâ longitudine conjunctum. In Hirudinibus et aliis quibusdam Annelidibus, illa junctionis vestigia

---

(1) Vide *Explication du système nerveux des animaux invertébrés*, auctore Cel. Serres; in *Annalibus scientiarum naturalium*, t. III. p. 377; et *Bulletin général* Baronis De Perussac, octob. 1825, p. 10.

observatu sunt difficiliora. Notandum est in Lumbrico terrestri latus internum ambarum portionum nervosarum nullam ramificationem, nullumque filum peculiare exhibere. In statu primitivo (1^a et 2^a epochâ) illæ partes longitudinales a dextro et sinistro latere positæ, nervos ab utroque tantummodo margine producere potuerunt, nisi hæ ramificationes nervosæ destructæ fuissent in transitu statûs embryonarii ad statum perfectiorem; quod a verisimilitudine aberrare mihi videtur.

Organisatio nervorum.

Organisatio intima nervorum Lumbrici nullomodo mihi differre videtur, ab organisatione nervorum in ceteris animalibus. Pars nervi recurrentis, (*fig. 6. tab. XIX-XXII.*), ope microscopii inspecta, nihil est nisi congeries fibrarum aut fibrillarum admodum exilium, quæ, si modi nostri divisionis essent sufficientes, in filamenta adhuc tenuiora abirent. Figura 7 exhibet partem nervi annularis microscopio conspecti et magnopere adaucti. Composita est ex filamentis parallelis et longitudinalibus. Notandum est singulas fibras et præsertim externas, in nervo recurrente, a suâ directione deviare, ad ortum cujusque nervi annularis et interannularis. (*Vide fig. 6. tab. XIX-XXII.*)

Neurilemma. Neurilemma nonnisi in primâ extumescentiâ œsophageâ est visibile. Ceterum confunditur cum materie corticali cerebri, quæ ipsi omnino est simillima. Hoc involucrum videtur homogeneum, admodum tenue, albidum et molle. Medulla sive pulpa cerebri est albida, parum fluida, etc. (*Vide caput sequens.*)

Ganglia. Ganglia quæ non sunt nisi extumescentiæ homogeneæ funiculi medullaris, ex quo originem ducunt, non diversam præbent organisationem. Tandem notabilem mutationem non animadverti, inter compositionem intimam nervorum adhærentium cerebro et funiculis œsophageis, et nervos qui ad singulas extumescencias medullæ nascuntur. Ex experimentis Cel. Roth, quæ, felici successu, repetivi, patet nervos Lumbrici exhibere neurilemma et medullam, postquam in quibusdam liquoribus veluti alcohole, acido sulphurico, etc. aliquo tempore remanserunt, (*vide pag. 10. § 9. dissertationis hujus auctoris citatæ.*) Alcohol ostendit primum neurilemma et medullam, quemadmodum Roth et ego

delineavimus, (vide *fig. 7. tab. XIX - XXI.*) Sed solutio Kali caustici diversum omnino producit effectum: ostendit nervum sive potius medullam, constantem innumeris globulis admodum exiguis, quæ ope microscopii tantummodo perspiciuntur. (Vide *fig. 8. tab. XIX - XXI.*) Roth hunc existentiae modum assimilât organisationi intimæ polypi quia ex innumeris globulis organicæ materiæ compositum habet corpus.

Tandem acidum sulfuricum agit in partes nervosas Lumbrici, ita ut reddat neurilemma omnino compositum ex fibris sparsis uti delineavimus *tab. XIX - XXI. fig. 9.*

Clarissimus hic auctor Germanicus qui primis hisce investigationibus operam navavit, dicit (pag. 10): *neque ullum Histologicum invenire potuerimus discrimen substantiæ nervosæ, cum illa comparatæ, quam in animalibus excelsioris vitæ evolutione animadvertas; unde fit ut substantia incremento differat tantummodo.*

CAPUT SECUNDUM.

DE CEREBRO ET DE NERVIS.

a. De cerebro.

Cerebrum positum est ad partem anteriorem corporis et in capite. Positio. Occupat medium primi annuli et in directione labii superioris. Ibi, sese extendit transversali modo et in superficiem primi diaphragmatis. Quum Lumbricus dorso aperitur, cerebrum reperitur positum in pharyngem, qui circumdatur funiculo sive annulo nervoso qui ex cerebro ipso suam ducit originem. (Vide *fig. 1. tab. VII. et fig. 3. tab. XXI. et fig. 1 et 2. tab. XIX - XXI et cætera.*)

Cerebrum est ovale, elongatum; tenuius evadens ad duas extremitates Forma. quæ paulo post efformant annulum de quo locuti fuimus. Constringitur ad mediam suam partem et sic compositum videtur ex duobus globulis elongatis in uno sensu et sphericis in altero, qui apponuntur per crassiorem extremitatem et ostendunt statum cerebri in primâ ejus epochâ sive in embryone id est duplicem. Semel tantum reperi cerebrum separatum et quemque globulum a latere rejectum. Vas sanguiferum circumdat partem constrictam de quâ egimus (*fig. 3. tab. XIX - XXI.*)

- Volumen et dimensiones.** Volumen cerebri est exiguum: ejus latitudo adæquat tantummodo millimetrum, diameter vero longitudinalis dimidium unius millimetri. Ceterum illæ dimensiones variant secundum ætatem, sed tamen non multo excedunt illas quas exposuimus.
- Fabrica intima.** Transversali modo secatum (*fig. 4. tab. XIX–XXI.*) cerebrum exhibet superficiem ellipticam, oriundam ex depressione quæ in totâ ejus latitudine manifestatur. Videtur compositum esse ex involucri corticali satis duro, tenaci, opaco et veluti continuo, atque ex substantiâ cerebri sive pulpâ, tenerrimâ, in aquâ solvente, albidâ et, microscopii ope inspectâ, constante innumeris corpusculis irregularibus, albescentibus, vacua quædam inter se relinquentibus et in liquore natantibus. Ceterum harum investigationum exactitudinem exploratu est difficile; scalpellum, superficiem secatam perstringendo, aliquam vim exercere potest in aspectum sectionis transversalis et quidem eum immutare.
- Involucrum corticale.**
- Pulpa sive materies cerebri.**
- Relationes.** Relationes cerebri cum ceteris organis indicantur *fig. 3. tab. XVII–XVIII*; superius communicat cum medio primi aut secundi annuli, inferius cum duplicaturâ membranæ submuscularis quæ efformat, sese jungendo ad reflexum sive ad parietem circularem pharyngis, speciem infundibuli sive conii truncati cujus basis extenditur inter labia et cavitati orali locum præbet. At utroque latere cerebrum desinit in duo fila semicircularia. Eorum junctio format anulum sive funiculos œsophageos.

b. Funiculi œsophagei.

- Positio.** Sic appello duo fila quæ proficiscuntur ex duabus extremitatibus cerebri, quæ œsophagum amplexantur, vel ut melius dicam, quæ cingunt aperturam pharyngis, efformando torquem aut anulum ut mox denuo conjungantur sub ventre et sic nervo recurrenti originem præbeant.
- Origo.** Origo horum filorum delineatur in *a*, *fig. 3. tab. XIX–XXI.* Nascuntur ad superficiem dorsalem cerebri et ad intersectionem duorum globulorum, et a cerebro sejunguntur tantummodo ad *bb*, scilicet in loco ubi hoc desinit.
- Figura.** Figura hujus annuli mutatur cum formis quas pharynx induit. Ortum præbet nervis præcipuis oris et capitis.
- Extumescentiæ hypogastricæ.** In regionem hypogastricam introducti, duo illi rami volumine sensim

sensimque augentur et desinunt tandem singuli extumescentiâ pyriformi, tam crassâ vel crassiori quam cerebrum ipsum. Duæ illæ extumescentiæ conjunguntur in *d*, (*fig. 3. tab. XVII-XVIII. et c, fig. 1 et 2. tab. XIX-XXI.*), nec tamen confunduntur et progignunt duas partes laterales nervi recurrentis. Linea junctionis est admodum visibilis ope microscopii optimeque fuit delineata a Cel. *Carus*.

Illæ extumescentiæ sunt depressæ et induunt sæpe formam duorum triangulorum rectangulorum, latere minimo junctorum . Plurimæ venæ aut arteriæ percurrunt earum superficiem. Illas describemus quum loquemur de Systemate Vasculari.

Tandem progignunt nervos tertii paris sive nervis labialibus.

De Nervis.

Cerebrum et funiculi oesophagei originem præbent plurimis paribus nervorum quos nunc descripturi sumus.

1°. Primum par nervorum aut *Nervi Cervicales*, (*ef, fig. 1 et 2. tab. XIX-XXI. et ee, fig. 3. tab. XVII-XVIII.*). Nascuntur in extensionem cerebri et vergunt, sese bifurcando spatiis plurimis interpositis, in labium superius. Credo ipsos functionem habere ut determinent motus hujus partis. Valde sunt exigui, sed tamen oculis nudis visibiles. Cl. *Roth* in dissertatione supra citatâ eosdem delineavit atque descripsit.

Nervi Cervicales.

2°. Secundum par nervorum aut *Nervi Pharyngei*. Originem ducunt ex funiculo oesophageo et ad exteriorem hujus partem; extenduntur in membranam submuscularem ut penetrent in oris parietes ibique in infinitum dividantur. Ipsorum usus me latet. (Vide *bg, fig. 1 et 2. tab. XIX-XXI. et ff, fig. 3. tab. XVII-XVIII.*)

Nervi Pharyngei.

3°. Tertium par sive *Nervi Labiales*. Ortum sumunt in latus exterius torquis et infra ejus extumescentiam. Extenduntur etiam in superficiem externam membranæ submuscularis quâ os circumdatur, et quibusdam ramificationibus efformatis, vergunt in labium inferius et oris parietes. Mihi visum est illas divisiones usque in labium superius procedere, sed quum illam observationem in unicum tantummodo individuum instituere mihi licuit, illud affirmare non auderem. (Vide *hi, fig. 1 et 2. tab. XIX-XXI. et gg, fig. 3. tab. XVII-XVIII.*)

Nervi Labiales.

Nervi Œsophagei. 4°. Quartum par nervorum sive *Nervi Œsophagei*. Nascuntur ex medio annuli Œsophagei et in latus ejus internum ita ut circumdent parietes internos Œsophagi et pharyngis et infinite ramificentur in substantiâ duorum illorum organorum. (Nonne essent nervi Gustus? ignoro.) (Vide *kl*, *fig. 1 et 2. tab. XIX - XXI.*) Cl. *Roth* nervis cervicalibus nomen *nervorum sensorialium* tribuit.

Nervi Annulares. Ad singula ganglia funiculi nervosi, duo paria nervorum nascuntur, quibus dedi nomen *Nervorum Annularium*, quia extenduntur inter duas annulorum subsequentium intersectiones. In infinitum dividuntur quum procedunt in musculos longitudinales, annulares, obliquos et transversales. Eorum numerus idem est ac numerus gangliorum sive annulorum.

Directio fibrarum eorum neurilemmatis facile observari potest, (vide *fig. 6. tab. XIX bis.*) Singulæ ramificationes nervosæ annulares instruuntur vase vasculari quod desinit ad vas longitudinale positum in latus funiculi nervosi. (Vide *fig. 5 et 6. tab. XIX - XXI.*)

Nervi Interannulares. Ex portionibus intermediis inter ganglia, scilicet ex partibus minime extumescentibus nervi recurrentis, nascuntur *Nervi Interannulares*, qui communicant cum diaphragmatibus et in eorum superficiem extenduntur. Unicum tantummodo par nervorum ab utroque latere efformant, quo criterio, facillime distinguuntur a nervis annularibus qui quatuor sunt. Instar nervorum annularium interannulares habent vas vasculare quod eos comitatur et procedit in unum ex vasibus longitudinalibus dorsalibus funiculi nervosi. (Vide *n*, *fig. 1 et 2. tab. XIX - XXI.* et *g*, *fig. 5. ejusd. tab.*)

Observationes. Cel. *Home* qui Systema nervosum Lumbrici delineari curavit, (*fig. 4 et 5. tab. II. Trans. Phil. 1824, part. 1.*) indicat interannulares tanquam certis in locis apparentes. In figurâ 4^a, nulli reperiuntur ad 6um et 7um anulum et trans 26um et 27um, unus tantummodo occurrit modo ad dextrum modo ad sinistrum latus. In Lumbricis bene constitutis ipsos animadverti usque ad partem corporis posteriorem quamvis hic minus distinctos. Prope anum efformant cum annularibus plexum plus minusve distinctum, (Vide *d. o*, *fig. 1 et 2. tab. XIX - XXI.*)

Supra indicavimus extumescentias hypogastricas quas Cel. *Home* in Dissertatione laudatâ descripsit. Plurimi auctores negaverunt non quidem

existentiam harum extumesceniarum sed earum distinctionem a gangliis quæ cum his confuderunt. Celeberrimus *Home* illis extumescen-
tibus easdem tribuere videtur functiones ac functiones cerebri, et habet tan-
tummodo funiculos œsophageos tanquam ductus, illa duo organa jungen-
tes. Arbitratur illos funiculos non esse nervos proprie sic dictos, quia
mox deprimuntur, quum nudi exponuntur; ipsosque *crura cerebri* no-
minat. Sed observavimus quædam fila, quæ nascebantur ex iisdem illis
funiculis, et in hoc casu hi tanquam nervi possent haberi. Ceterum nullo
experimento directo illæ observationes innituntur, et huc usque nihil
certi habemus de functionibus harum diversarum partium.

CAPUT TERTIUM.

DE SENSIBUS ET EORUM ORGANIS.

Ignoratio in qua versamur, circa sensationes et affectiones quas quæ- Generalitates.
dam animalia invertebrata subeunt, et mediorum inopia, quibus de statu
organorum his perceptionibus locum præbentium, certâ ratione judicare
possemus, impediunt quominus aliquid certi stabiliamus. Nonne celeberrimus
Anatomicorum Princeps arbitratur animalia classium inferiorum
prædita esse posse sensibus quorum notio nulla nobis venit? Et quidem,
nonne fila nervosa quæ nobis exhibuit *Lumbricus*, possent esse cujusdam
peculiaris sensus organa?

In genere intelligitur, quo simplicior evadit animalium organisatio, eo
minori copiâ existere sensus; exinde sequitur, quod, quo major est nu-
merus sensuum, eo magis animalia ad Hominem accedant. Idcirco pauci
tantummodo in *Lumbricis* sensus evoluti reperiuntur. Tactus solus est, cujus Numerus sen-
suum.
existentia in dubium non vocatur. Gustus et odoratus existentia non eâdem
gaudent certitudine. Defectus oculorum, punctorum ocularium et nervi
optici, de cæcitate *Lumbrici* dubitare non sinit. Idem dicendum de auditu.
Cel. Montègre in investigationibus suis de *Lumbricis* semper observavit
lumen et quidem strepitum satis vehementem in illos nullam vim exer-
cere. Sed, quum sensus non deteriores fiant nec destruantur, nisi simul

sensus alii, quibus gaudet animal, mirum in modum corroborentur, tactus in Lumbricis est maxime subtilis. Minimo concussu terræ impresso, subito in foramen regreditur.

Sensuum debilitas tanta est in Lumbrico, ut, sine tactûs ope, alterius individui existentiam percipere non possit. Observatio clarissimi *Montègre* hanc confirmat opinionem. Ille auctor vidit duos Lumbricos sese denuo jungentes, postquam fuerant separati, et tum denique coiverunt, quum tamdiu circa foramen vagati essent, donec sese tangerent. Inde sequitur quod Lumbrici tantummodo sese jungere videantur, quia, magnâ copiâ eumdem habitantes locum, errant donec reperiant atque tangant ejusdem speciei individuum. Vulgo ad sese querendos, foramina sua non deserunt, sed plures egredientes vidi et, quemadmodum inquit Cel. *Montègre*, errabundos *fortunam quærentes*. Quum organum speciale tactûs sit cutis, de hâc nunc est agendum.

I. *De Tactu et de ejus organis.*

De tactu. Tactus, quemadmodum diximus, in Lumbrico maxime est evolutus, quod oritur ex multitudine et tenuitate divisionum nervosarum quæ universas subcutaneas partes adimplent. Ex defectu partium insensibilium, exceptis pedibus, delicatior adhuc evadit tactus. Mihi videntur partes superiores minus esse irritabiles quam inferiores et portionem anteriorem sensibiliorem esse quam posteriorem. Hoc a dispositione nervorum pendere potest: etenim, magnus funiculus nervosus occurrit in longitudine ventris et versus caput magis est evolutus. Nervi annulares et interannulares specialiter huic sensationi imprimendæ inservire mihi videntur.

a. *De Cute.*

Cutis in omnibus fere invertebratis differt a cute vertebratorum in eo, quod non ex diversis stratis distinctis sit composita. In Lumbrico terrestri Cel. *Carus* dicit reperisse duo strata. Unum externum separabile, epidermi hominis simile; alterum internum, adhærens musculis, vices agens epidermis, quum hoc saltem desideratur. Hoc criterio illa cutis accedit ad cutem Crustaceorum et Larvarum Insectorum. Nobis epidermis tantummodo in conspectum venit.

Duo strata
cutanea.

Cel. De Blainville, (*Principes d'anat. comp.*, tom. I. p. 177.) analogiam hujus speciei cutis cum Molluscorum cute recognoscit. Sic ille *Cutis criteria.*
 auctor loquitur: « *Mais elle est plus molle, plus confondue avec la couche musculaire; il y a en général moins de différence pour la solidité entre celle qui revet les articulations et celle qui forme leurs intervalles.* »

Idem hic auctor autumat spinas sive setas nihil esse, nisi extensiones hujus *Setæ non sunt extensiones cutaneæ.*
 cutis, quemadmodum pili et cornua in animalibus superioribus, systematis cutanei tantummodo sunt extensiones. Irisatio quam illæ partes insensibiles exhibent, ipsarum analogiam adhuc auget cum cute quæ etiam iridis coloribus relucet. Sed aliter nos judicamus quia setæ ortum ducunt ex speciebus papillarum muscularium et musculis corporis continentur.

In plerisque animalibus color non a cute pendet, sed a telâ mucosâ *Causa corporis coloris.*
 quæ infra illam occurrit. In Lumbrico idem, quoad colorem corporis generalem locum habet. Ut demonstretur colorem non a cute pendere sequens instituendum est experimentum. Lumbricus submittatur macerationi in aquâ, per 48 horas. Cutis tum undique decidet. Efformat sacculum duabus aperturis præditum, quo stratum musculare immediate continetur. *Experimentum in cutem.*
 Replicatur ad anum et os ut efformet reflexum internum et circulare, (vide *fig. 1, 2, 3. tab. XIX bis - XXII.*). Cutis est albida, translucida, tenuissima; in se ipsam replicata, est opaca aut translucida, albido niveo colore induta. Imaginem refert ovi albuminis concreti. Ad microscopium conspecta (*fig. 3.*) ejus textura est magnopere filamentosa: ejus fibræ sunt subflavæ; variis modis anastomosibus conjunctæ apparent. *Organisatio cutis.*

Colores metallici quibus Lumbrici distinguuntur, debentur tantummodo *Colores metallici.*
 epidermi, quæ, quum a corpore maceratione soluta et reflexione perspicitur, relucet omnibus iridis coloribus, instar tenuis laminæ micæ aut bullæ saponis. Effectus strati muscularis hos luminis repercussus adhuc adaugere potest. Hæc irisatio igitur differt a colore animalis proprio, qui ortum in telâ mucosâ ducit.

Epidermis eo modo soluta adhuc servat vestigia intersectionum annularium.

Alia cutis functio in eo versatur ut secretionem perhibeat substantiam *Alia cutis functio.*
 mucosam, quâ Lumbrici sua foramina circumdant. Unde venit, inquit

Cl. *De Blainville* (l. l.) in Chetopodibus nudis, multo magis crassiorem esse, uti videndum etiam est in Lumbrico terrestri, in quo præterea est maxime vascularis.

b. *De telâ mucosâ.*

Telæ mucosæ
proprietates.

Jamjam diximus oriri ex telâ mucosâ in Lumbricis lineam fuscam et colorem subflavum dorsi, colorem violaceum partis anterioris corporis, colorem roseum ventris, albidum papillarum, coccineum clitelli, etc. Attamen hæc tela similis est telæ quorundam Zoophytorum, Asteriorum et Actiniarum, in quibus adeo est tenuis, ut cum strato musculari sive cute sese confundere videatur. Sed separatio epidermis evidenter demonstrat hanc non esse sedem coloris generalis corporis. Alcohol et omnes liquores spirituosus agunt in telam mucosam. Ipsam albidam reddunt. Diutius defectus luminis eundem habet effectum. Igitur, quum, hyeme cessante, Lumbrici immediate terrâ extrahuntur, veluti gracilescentes, albido et colore uniformi induti reperiuntur. Secundum stratum cutaneum a Cel. *Caro* observatum nonne esset idem organum ac illud cui nomen telæ muscosæ tribuimus?

Denique in Lumbrico nullum vestigium reperi telæ papillaris, nec organi quod simile involucro secundi statûs Insectorum cum corio possit comparari. Nihil etiam dicemus de partibus insensibilibus quæ in solis setis versantur et de quibus jam fuimus locuti.

II. *De odoratu et de ejus organis.*

Odoratûs se-
dea.

Nullum dubium moveri potest, inquit Cl. *Cuvier*, (*Anat. comp.*, t. II. p. 676.) quin omnia animalia invertebrata sensu odoratûs fruuntur: nam illius sensus ope, præsertim species oculis destitutæ, cibum animadvertunt. In hoc posteriore casu versatur Lumbricus; et nostra opinio corroboratur ex eo quod terram naturæ suæ aptissimam seligat. Sed ubi sedes hujus sensus est? Quinam nervi hujus perceptionem transmittunt? An hoc munere funguntur quædam ex filis nervosis, quorum origo occurrit ad cerebrum aut funiculum œsophageum? Aut, analogiâ ducti an, cum Cl. *Bastero* dicemus, organum odoratûs peculiare reperiri ad limen ves-

culorum aëreorum, et in hoc puncto Lumbricos cum Insectis maximam habere similitudinem? Hæc quidem sententia certo veritatis fundamento inniti videtur, quum examinatur membrana mollis, humida, instructa multis nervis, quæ interiorum horum vesiculorum partem circumdat. Sed an organum peculiare huic sensui tribuere debemus, quum cutis ipsa, quemadmodum in Molluscis, nobis exhibeat modificationem quæ huic scopo posset respondere? Mollis, fungosa, muco glutinoso illita, maxime idonea est ad conditiones requisitas adimplendas, præsertim si ratio habetur ramificationum nervosarum quæ in illâ, magnâ copiâ, occurrunt. Ceterum experimentum quo suspenditur Lumbricus supra superficiem liquidi irritantis quod in vaporem solvitur (æther sulphuricum, ex. gr.) hanc assertionem corroborat. Lumbricus contrahitur, variis modis contorquetur, et denique vitam effundit. Inde patet absorptionem molecularum odorantium per integrum corpus, et sensationem quam suscitant, esse universalem.

III. *De gustu et ejus organis.*

Lumbrici linguâ destituuntur, sed defectus hujus organi gustus sensationem non excludit. Membrana interna quæ integram cavitatem oralem Lumbrici circumdat, instruitur ramificationibus nervosis innumeris; et illud animal, quoad hoc organum, nonne esset in eodem casu ac polypi qui integrâ cute degustare videntur? Certum est Lumbricum rejicere hanc vel illam substantiam quæ cum terrâ commixta sive ad ejus superficiem deposita reperitur, quum sibi non convenit: ex quo luce clarius apparet Gustus sedes. Lumbricos degustare; atqui in hoc casu, sola membrana de quâ fuimus locuti, nomine organi gustûs insigniri meretur.

Nunc agendum esset de organis insalivationis et deglutitionis. Sed huc usque nulla glandula peculiaris in Lumbricis fuit observata cujus functio in eo versaretur ut in cavitatem oralem, liquidum alimentis præparandis idoneum, conjiceret. Quod ad organa deglutitionis spectat, illa examinavimus quum egimus de labiis quæ sola optime sunt visibilia. Nunc igitur ad organa nutritionis transeamus.

SECTIO TERTIA.

APPARATUS NUTRITIONIS.

CAPUT PRIMUM.

DE ORGANIS NUTRITIONIS.

Antequam exponamus mechanismum nutritionis, et actionem sæpe suspicatum partium quæ ipsam dirigunt, explicanda sunt organa huic functioni inservientia.

I. De Pharynge.

Historica in- Hæc pars a multis auctoribus male observata et quidem negata, tamen
stitutio. maxime est visibilis. Cel. *Willis*, *Carus*, *Home*, *Roth*, *Montègre* ipsam delineatam, satis accurate descripserunt. Cel. *Home* in suâ dissertatione de organis generationis Lumbrici terrestris, (Trans. phil. 1823, pars I. p. 823) ipsam præsertim optime delineari curavit in figuris suis Anatomicis. Quidam auctores ipsam habuerunt tanquam *glandulam salivarem*.

Positio. Illud organum, (vide *fig. 1. tab. VII, VIII, IX; fig. 10 et 11. tab. X; fig. 1. tab. XIV, XV; fig. 3. tab. XVII-XVIII et præsertim fig. 1 et 3. tab. X-XI.*) positum est ad partem anteriorem oesophagi, cujus primum efformat segmentum, et infra cavitatem oralem. Membrana interna et infundibuliformis hujus cavitatis desinit ad pharyngem, sese cum parietibus internis conjungendo. Occupat 4 aut 6 annulos et sæpe incipit ad 2um aut 3um.

Formæ consistentia. Est pisiforme, ovale, paululum depressum, convexitatibus lateralibus magis salientibus. Ejus consistentia est quasi cartilaginosa; est maxime contractile; ejus contractiones etiam horâ post dissectionem Lumbrici elapsâ manifestantur. Color est subflavus pallidus, roseus ob ramificationes vasculares quæ ad superficiem evanescent.

Color. elapsâ manifestantur. Color est subflavus pallidus, roseus ob ramificationes vasculares quæ ad superficiem evanescent.

Duas distinguo facies: externam atque internam, totidemque margines superiorem et inferiorem.

Margo superior est subsphæricus, perforatus cavitate rotundâ, quæ re- Margo supe-
rior.
lationem inter os et œsophagum constituit. Margo hujus cavitatis est sæpe callosus, et faciei internæ hujus callositatis inseritur membrana infundibuliformis de quâ fuimus locuti.

Margo inferior pharyngis nihil notabile exhibet nisi quod inserviat Margo infe-
rior.
puncti insertionis loco canali œsophagi. Hic ille adhæret tanquam tubus perpendicularis.

Facies externa pharyngis est lævis, mollis, viscosa; præbet plurimas Facies externa.
callositates parum sensibiles, rotundatas, speciem sulci verticalis in partem ventralem imprimentes; qui sulcus nervum recurrentem includit cum extremitate vasis vascularis ventris. Præter illas inflationes, cernuntur adhuc ad faciem externam appendices membranaceæ quæ, ortum ducentes ad quædam pharyngis puncta, vergunt ad partes circumdantes involucri carnosî; illæ appendices organum in positione aptissimâ continent; ceterum diaphragmata hunc effectum adaugent. Pharynge in alcohole commorato, illæ ramificationes admodum sunt visibiles.

Facies interna aut illa quæ efformat initium canalis œsophagei, nihil Facies interna.
observatione dignum præbet: est lævigata, eminens, cavitas est retractilis et contractilis, quod determinat, transeuntibus alimentis, motum peristalticum similem motui qui, analogo momento, in œsophago Homini et animalium manifestatur. Hic tantummodo involucrum musculare pharyngis solum videtur agere in alimentorum impulsione, donec œsophagus proprie sic dictus, absque strato musculari circumdante, nonnisi passivus esse videatur.

Transversali aut longitudinali modo secatus, pharynx occurrit tanquam Compositio in-
terna.
massa muscularis, ad consistentiam cartilagineam accedens, sine fibris notabilibus, uniformis, lævigata, et translucida, quum leve stratum auferatur. Macerationi in aquâ vulgari submissi criteria non variant; alcoholi immersus, evadit filamentosus, filis radiantibus a centro ad circumferentiam, satis daris, rectis, simplicibus et in totâ fere amplitudine æqualis crassitiei.

Pharynx non solum introitui alimentorum favet, ipsaque ad œsophagum Usus.
transmittit, sed etiam est punctum conjunctionis plurimorum aliorum

organorum. Vasa vascularia in ejus superficie terminari videntur: sanguis eorum vasorum ibi commiscetur et diversas sibi aperit vias in illas exiguas ramificationes; canalis subflavus quem Cel. *Home* habuit tanquam tubum, transitum ad ova præbentem, in pharyngem abit. Ad partem ejus superiorem et anteriorem occurrit cerebrum, cujus est fulcimentum; ad partem suam ventralem fulcit nervum recurrentem cum ejus ramificationibus, etc.

Forma hujus organi fere nunquam variat.

II. De Œsophago.

Historica institutio. Ab omnibus auctoribus qui de Lumbrico et ejus anatomiam egerunt, observatum illud organum, quædam alia adhuc exhibet quæ illos fugerunt; quemadmodum ex sequentibus apparebit.

Positio, directio, longitudo, etc. Œsophagus ortum ducit ad partem inferiorem pharyngis, dirigitur instar tubi usque ad ingluviem. Plus minus est longus pro diversis individuis, et aliquando spatium 8 aut 10 annulorum occupat. Ejus directio est recta, rarò sinuosa.

Color. Variat ejus color: modo est subflavus, pallidus, modo obscurior, modo viridis; innumera copia vasculorum sanguineorum ejus colorem proprium etiam modificant ipsumque roseum efficiunt.

Partes distinguendæ. Plurimæ partes in œsophago discernuntur: 1º canalis œsophageus propriè sic dictus, 2º membrana glandulosa, 3º circuli quasi cartilaginei quibus canalis circumdatur, 4º glandulæ œsophageæ.

a. De canale œsophageo propriè sic dicto.

Positio. Hic canalis nascitur ad orificium inferius et internum pharyngis et usque ad ingluviem protenditur. Alimenta transmittit. Nullam extumescentiam nisi versus partem posteriorem, antequam ad ingluviem terminetur, exhibet (vide *nn*, etc. *fig. 1 et 2. tab. X. bis.*)

Membrana. Constat membranâ semitranslucida, lævigata, molli, æquali, sine ullâ asperitate, et obductâ innumeris vasculis sanguineis. Ejus fibræ sunt

Fibræ. longitudinales, parallelæ. Hic canalis paululum contrahitur ad singulas intersectiones diaphragmatum, sed brevi dilatatur introitu cujusdam alimentariæ substantiæ.

Ejus capacitas cum pharyngis capacitate collocatâ, minor est in eâdem Capacitas, etc. amplitudine, sed longitudo e contra est quadrupla aut sextupla. Humor viscosus semper ejus faciem madefacit internam, quæ nihil notabile exhibet, nisi glandulam peculiarem de quâ infrâ.

b. De membrânâ glandulosâ.

Membrana glandulosa crassissima, circumdat partes laterales œsophagi Positio. in totâ ejus longitudine. Ab utroque latere enim cernuntur veluti duæ species tuborum subflavorum, compositorum ex infinitis glandulis agglom- Glandulæ. meratis et regularibus; sunt subflavæ, viscosæ, glutinantes; in aquâ vulgari apertæ, ejiciunt fluidum subflavum, opacum, non dissolubile.

Hæc membrana præsertim est crassissima ad partem œsophagi supe- Circumvolutiones glandulosæ. riorem, ubi contra diaphragmata refluens, efformat veluti species circumvolutionum quas delineavi *eeffgg, fig. 1 et 2. tab. X bis*. Illæ circumvolutiones breviter evanescent versus locum quem organa generationis circumdant; et etiam in quibusdam individuis efformant tantummodo species varicum hemisphæricorum quorum positio non est determinata.

Nonne illæ glandulæ huic scopo inservirent, ut in œsophagum quoddam Usus. fluidum præparatorium alimentorum injicerent, quamvis ex analogiâ colligi posset hanc præparationem nonnisi in ingluvie locum sortiri? Potius crediderim illas esse destinatas ad liquorem, quo humectatur œsophagus, eliciendum.

c. De glandulis œsophageis.

Præter glandulas quas exhibet membrana de quâ modo egimus, adhuc Positio et eriteria. existunt quatuor corpora glandulosa, maxime distincta, quæ circumdant œsophagum versus tertiam ejus partem posteriorem, ubi ovaria inseruntur. Illa corpora quæ naturæ glandulosæ arbitror, per paria sunt disposita: unum in utroque latere, ita ut omnia uno puncto jungantur in canale ipso œsophagi, quod speciem crucis efformat, (*vide i et k, fig. 1 et 2. tab. X. bis*). Sunt plus minusve eminentes; color earum variat ab albo ad subflavum rubescentem; tunica est dura, æqualis, lævigata, humectata, etc.

De usu harum glandularum non constat; præsertim quum considera- Usus.

mus hyeme durante et in multis junioribus Lumbricis, nulla fere reperiri earum vestigia et sæpe eas omnino desiderari. An pertinent ad organa generationis; an evolvuntur cum his tantummodo? Hunc nodum hinc solvere non valeo.

d. De circulis sive annulis quasi cartilagineis oesophagum circumdantibus.

Criteria, usus,
etc.

Præter diaphragmata, adhuc distinguimus circa oesophagum, præsertim versus partes ejus medias et inferiores, musculos annulares, satis validos, per quos currit canalis. Hi circuli hunc canalem probabiliter contrahunt et dilatant in transitu alimentorum, quemadmodum illud in ceteris animalibus locum habet.

Quidquid de hac re sit, ignoro. Illi annuli cartilaginei nihil notabile præbent. Ex supradictis patet oesophagi munus in eo præcipue versari, ut oris alimenta ad ingluviem transmittat: sed idem illud organum fulcit adhuc alia maximi momenti organa. In facie ejus dorsali occurrit vasculum peculiare cujus functio latet, simul cum vasculo dorsi sanguineo, in facie oppositâ aliud adhuc vas vasculare reperitur quod cum præcedente, ope filorum transversalium, communicat. Circa idem organum cernuntur testiculi, ovaria, vesiculi aërei, etc.

In hoc studio, nullas facies aut latera peculiaria distinxi, quia omnia sunt similia, et idcirco illa minutatim describere esset inutile.

III. De glandulâ peculiari.

Criteria, usus,
etc.

OEsophago aperto in quibusdam Lumbricis reperitur glandula omnino peculiaris quæ, ni fallor, quamdam præbet analogiam cum glandulis salivariis aliorum animalium invertebratorum.

Illam delineavi *fig. 3 et 4. tab. X bis*. Posita est contra faciem ventralem canalis oesophagi, ita ut, hoc aperto, per dorsum glandula optime perspiciatur. Est unica, fusiformis, ad duas suas extremitates desinens filis teneribus et solutis quæ penetrant organa circumjacentia sive membranas oesophagi proprias. Ejus membrana est maxime tenuis et translucida; ostendit succum album, viscosum, consistentiæ lacteæ, qui integram ejus cavitatem implet. In aliis eam vacuum ideoque visu difficillimam reperi.

Illius longitudo tantummodo 4 aut 5 millimetra; latitudo vero 1 millimetrum adæquat.

Occupans partem œsophagi anteriorem, prope cavitatem oralem, illa glandula videtur esse glandula salivaria. Illa opinio certe quamdam verosimilitudinis speciem præ se fert. Quum nullam adhuc partem analogam in Annelidibus reperi, conjecturâ hîc tantummodo auguror; sed oris proximitas, positio partis glandulæ anterioris, fila quibus terminatur in subsidium opinionis emissæ veniunt.

IV. *De ingluvies.*

Diu ingluvies cum stomacho fuit confusa, et nonnisi tanquam hujus posteriori prima extumescencia habita fuit. Auctores recentiores illam a stomacho distinguere ceperunt, et quidem pars est omnino peculiaris.

Ingluvies est prima œsophagi extumescencia quæ sit notabilis. Volumen ejus est satis magnum et quidem majus sæpe ipso stomacho cujus tunc partem superiorem obducit. Duplo aut triplo latius est quam œsophagus; ejus positio variat, sed sæpissime occurrit inter 18um et 20um annulum, et spatium 2 vel 4 diaphragmatum occupat.

Illud organum est transversali modo bilobatum, quod ex intersectione diaphragmatum oriri potest, et veluti ex duabus partibus anteriori et posteriori compositum esse videtur; ambæ sunt ventrosæ, inflatæ, præsertim versus portiones laterales; medium præcipue versus dorsum est depressum, canaliculatum, fulciens vas flexuosum subflavum de quo infra. Illud vasculum exhibet plures ramificationes quarum una sæpe inter duas portiones ingluviei bilobatæ interponitur.

Ingluvies constat membranâ tenui, semitranslucidâ, subflavâ, pallidâ, uniformi, sine glandulis aut appendicibus notabilibus, multa vascula sanguinea exhibet, quod efficit ut non colore roseo stomachi imbuatur; illa membrana sæpe præbet transpectum alimentorum quæ in cavitate continentur.

In quibusdam individuis anteriorem partem ingluviei reperi obductam aliâ membranâ triangulari, cujus apex cum imo stomachi continuabat. Hæc membrana, licet tenuis, videtur esse composita ex telâ a telâ inglu-

Historica institutio.

Positio, volumen, etc.

Forma.

Compositio.

Membrana quæ eam obducit.

viei diversâ. Vascula sanguinea ibi in ramos abeunt, ita ut ex eâ efficiant reticulum venarum aut arteriarum. Modo partem tantummodo posteriorem ingluviei obducit, et adhæret medio stomachi; modo descendit usque ad quamlibet illius organi partem, totam ejus amplitudinem obducendo. Ejus usus me latet, sed mihi videtur idonea ad ingluviem retinendum, ita ut a solitâ suâ positione in magnis motibus haud nimis aberret.

**Interior in-
gluviei pars.** Interior pars ingluviei nihil observatione dignum præbet: facies ejus interna externæ est simillima et ab eo differt nonnisi mucositate majori quæ ex eâ fluit.

Relationes. Illud organum communicat: 1° superius cum œsophago et ovariis aut aliis organis generationis vicinis. Idcirco sæpe horum reliquias reperi adhærentes partibus superioribus et lateralibus ingluviei. 2° Inferius cum stomacho; quæ relatio locum habet in integrâ amborum organorum latitudine. 3° Lateraliter cum diaphragmatibus quibuscum musculis conjungitur.

Usus. Ingluvies probabili modo in eo scopo versatur ut mutationem præparatoriam alimentis imprimat; et in hoc casu similis quodammodo esset priori ruminantium ventriculo. Et quum accurate examinantur compositio et dispositio horum organorum digestionis inservientium, nemo ibit inferias illam sententiam verosimilitudine omnino esse consentaneam.

In quibusdam individuís ingluviem omnino desideratur; in aliis est vitiosa, donec in aliis individuís crassioribus magis evoluta quam ipse stomachus reperiatur. Illæ varietates ab ætate pendere possunt: nam fere semper in parvis Lumbricis deficit.

V. De ventriculo.

**Historica in-
stitutio.** Stomachus fuit observatus ab omnibus auctoribus qui de anatomia Lumbrici scripserunt. Est pars maxime visibilis canalis alimentarii. Sed non omnes consentiunt de partibus quibus constat. Numerus loborum variare videtur. Cl. *Carus* solus est qui in anatomia suâ comparatâ illos accuratissime descripsit.

Positio. Illud organum (*kmn*, fig. 1. tab. VII; *kmn*, fig. 1. tab. VIII; *kmn*, fig. 1. tab. IX; *nm*, fig. 10 et 11. tab. X; *AABBCC*, fig. 3.

tab. XI-XII; fig. 1. tab. XII-XIII.) positum est supra ingluviem a quâ contractione quâdam separatur: Ejus crassitudo exiguum cicer adæquat et ejus amplitudo occupat 4 aut 6 annulos et aliquando etiam plures.

Formam exhibet ovoidei corporis cujus magnus diameter, respectu corporis est longitudinalis. Videtur variare cum ætate sive statu individui. Etenim in quibusdam occurrit, (*tab. XI.*) compositus ex duobus lobis transversalibus, inæqualibus, cujus major ad imum reperitur et cum intestino communicat. In Lumbricis majoribus contrarium locum habet: ultimum hoc organum communicat cum parte minus crassâ stomachi, donec magnus hujus lobus ingluviei adhæret. Est pyriformis in his, oviformis in illis; cylindricus in aliis, in aliis vero globosus.

Forma.

Distinguo in stomacho duas facies: externam et internam.

Prima facies externa est lævigata, humida, lucida, rubido colore plus minusve distincto sive pulchro violaceo. Innumera quantitas venarum in hanc faciem extenduntur. Præsertim in portione inferiore et crassiore stomachi illæ venulæ optime perspiciuntur. Facies ventrales et dorsales iis pariter instruuntur, et in genere, portiones maxime inflatæ eas semper magis distinctas quam aliæ habent.

Facies prima
externa.

Secatus et apertus longitudinali modo, stomachus exhibet cavitatem satis magnam formatam tunicâ sive involucro interiore de quo infra. Ejus superficies est lævigata, æqualis, humida. Pars inferior stomachi, (vulgo magnus lobus) exhibet anulum muscularem, transversalem, validissimum et præbentem veluti speciem varicis distincti, fibris longitudinalibus præditi. Illæ fibræ sunt parallelæ et optime visibiles, (*vide fig. 1. tab. XII.*) ortum in latere annuli ducentes, ita ut supra et infra hunc replicentur. Hic musculus quem motibus suis contractionis, alimentis in magnum intestinum propellendis indoneum arbitror, fortasse solus est qui in Lumbricis aspectum reverâ muscularem exhibeat; consistentia cum ceteris musculis collata, quidem est cartilaginosa. Pars stomachi superior nullum muscolum proprium habet: similis est reliquæ cavitati; exhibet tantummodo innumeram quantitatem arteriolarum aut venularum quæ verosimiliter in telam tunicæ exterioris extenduntur.

Facies interna.

Tunicæ quibus
constat stom-
achus.

Modo de tunicis fuimus locuti. Etenim stomachus constat duobus involucris generaliter carnosus, unum alteri insertis et optime post levem macerationem sese separantibus. Binæ illæ tunicæ una externa, altera interna conjunguntur versus partem stomachi superiorem et prope locum, ubi hîc ingluviei adhæret; inferius et in integrâ fere stomachi amplitudine nondum sunt admodum distinctæ, sed ad partem maxime inferiorem, scilicet, ubi magnum intestinum incipit, optime perspiciuntur sese separantes. Cavitas ventriculi contrahitur ad ortum intestini, annulo (*cc, fig. 1. tab. XII-XIII.*) qui secatus, transpectum præbet juncturæ binarum tunicarum: externa ipsa evadit interna et progreditur efficiendo plicaturam (*icm, œed. fig. et tab.*) in interiore parte intestini cui intime adhæret.

Ambæ tunicæ, adhuc facillime a se invicem distinguuntur. Externa nunquam fibras tam præminentes quam interna ostendit; ejus consistentia est fortior et durior; ejus color rubrior, obscurior, minus est translucida; innumera copia vasculorum sanguineorum ipsam percurrunt atque ejus penetrant substantiam. Interna vero mollior, clarior atque pellucidior nec arteriolas nec venulas præbet. Ex fibris melius distinctis, statim cognoscitur compositio muscularis melius determinata.

In omnibus Lumbricis junioribus aut senioribus semper compositionem analogam observavi.

Ligamina. Ligamina stomachi sunt diaphragmata quæ sunt maxima et distincta in hâc regione. Efformant circulos validissimos qui certe maximam vim in formam ventriculi exercent.

Relationes. Relationes hujus organi sunt: 1° cum œsophago qui ibi desinit in foramen sive cardiam positam supra et in medio ejus faciei superioris; 2° cum intestino, a quo segregatur cesticillo musculari qui mihi videtur esse valvula pylorica, quia apertura inferior stomachi nihil aliud est nisi pylorus sive orificium intestinale; 3° cum 18° aut 20° annulo corporis in cujus superficiem extenditur; 4° cum vasculo subflavo longitudinali dorsi et vasibus sanguineis quæ illud concomitantur; 5° cum vesiculis aëreis quæ adhærent diaphragmatibus stomachi ligaminibus; 6° cum iisdem illis diaphragmatibus; 7° interius communicat cum intestinis, ope pylori.

Inutile est plura dicere de usibus stomachi quoniam ejus functiones cædem sunt ac functiones ventriculi ceterorum animalium.

VI. *De intestino et de hepate.*

Intestinum quoad historicam institutionem in eodem casu ac stomachus versatur. Cel. *Carus*, *Montègre*, *Home*, *Roth*, illud optime delineârunt et descripserunt. Historica institutio.

Intestinum est unicum in Lumbrico: est pars maxima canalis alimentarii, quoniam ejus longitudo collata cum longitudine pharyngis, œsophagi, ingluviei et stomachi conjunctorum est ut 3 : 1. Efformat fere solum, integram interiorem corporis partem. Incipit immediate post stomachum et usque ad anum continuatur. Positio.

Formam exhibet tubi sive cylindri recti, transversali modo secati innumeris lineolis quæ nonnisi diaphragmatum sunt vestigia. In quibusdam Lumbricis in se ipsum replicatur, præsertim ad partem anteriorem, ubi in genere, est crassius magis inflatum et præditum divisionibus melius determinatis. (Vide *or*, *fig. 1. tab. VII*; *or*, *fig. 1. tab. VIII*; *fig. 1. tab. IX*; *fig. 10 et 11. tab. X.*) Forma.

Huc usque nondum in Annelidibus repertum est organum quod peculiari modo cum hepate possit comparari. Attamen in Hirudine et in Lumbrico terrestri præsumitur telam laxam et continuam, parietes externos canalis intestinalis circumdantem ejus vices explere posse. Infra, hanc opinionem examini subjiciemus. Hepar sive tegumentum externum intestini.

Etenim canalis intestinalis Lumbrici terrestris constat duabus tunicis distinctis, maxime apparentibus; externa cui nomen hepatis dabimus, est ea quæ in aperto corpore Lumbrici animadvertitur. Est tegumentum undique obducens intestinum, et præsertim crassissimum ad partem hujus organi superiorem, ubi ad minimum adæquat $\frac{1}{3}$ millimetri. Substantia ex quâ componitur est subflava, viscosa, sæpe aurantiaca, veluti constans innumeris papillis plus minusve distinctis. Illæ papillæ maxime distinctæ in facie dorsali intestini sive hepatis, conjunguntur in ejus partes laterales et progignunt speciebus cesticillorum transversalium inter duo diaphragmata subsequencia sese extendentium. Positio, forma.

Divido hepar sive tunicam externam intestini in duas facies: dorsalem et ventralem.

Facies hepatis
ventralis.

1° Ventralis est magis æqualis, magis lævigata, minus papillosa quam facies opposita. Ad partem intestini superiorem, majores lobi semper distincti reperiuntur, infra et ante stomachum pendentes, cujus sæpe partem obducunt. (Vide *fig. 3. tab. XI-XII.*)

Hi lobi sunt transversales sive obliqui, ab externâ parte ad introrsum progredientes, liberi unâ suarum extremitatum, scilicet a dorsali. In ventralem sæpe sunt æquati et sæpe tantummodo in facies laterales aut dorsales sese solvendo dividuntur. Ad microscopium perspecti, exhibent innumeras lineolas aut exiguos sulcos, transversales, quæ nihil sunt nisi papillarum series: illæ lineolæ in latera anastomosantur, convergunt in plurima fila crassiora et breviter occurrunt tanquam vascula hepatica optime efformata. Hi lobi tantum in integrâ parte anteriore intestini sunt visibiles, minus bene in medium perspiciuntur et ad partem inferiorem omnino evanescent.

Facies dorsalis.

2° Facies dorsalis est rugosior, et majori copiâ papillarum quam præcedens obducta. Illæ papillæ (*fig. 3 et 4. tab. XVI.*) ibi vera vascula hepatica efformant quæ anastomosantur et colliguntur in foramina bene distincta secundum lineam dorsi medianam. Hi progignunt species lobarum, quorum duo in singulos intestini annulos reperiuntur, (*fig. 4. tab. XVI-XVII.*) singulis illis lobis adjacet vas sanguineum et sæpe adeo crassum atque largum ut inde tota facies intestinalis obducatur.

Illâ vascula hepatica continuantur fere usque ad posteriorem extremitatem intestini, ubi evanescent. Omnino aspectui subtrahuntur ibi, ubi intestinum ipsum adeo tenue evadit ut non amplius nisi canalem pellucidum efformet, excrementis in aperturam ani propellendis inservientem.

Ex observatis ulterioribus celeberrimi Home, (*Trans. Phil., tom. I, anno 1823.*) patet singula illa vascula, prædita esse, versus partem earum crassiorem scilicet ad lobi extremitatem, aperturâ admodum distinctâ, directe congruente cum interiore aut cavitate *Intestini in intestino* a Cl. Willis observati. Huc usque illas aperturas nondum perspexi.

Hepar a latere interno sive latere, quo contra intestinum proprie sic

dictum adhæret, non diversam exhibet compositionem. Ejus superficies tantummodo est lævigatior et papillæ sunt minus distinctæ.

In Hirudine officinali hepar est membrana densa, albida, obducens, Comparatio
cum Hirudine. veluti in Lumbrico, canalem alimentarium in integra fere ejus longitudine; sed illud discrimen inter illa animalia intercedit, ut in priore, intestinum proprie sic dictum extra hepar sit positum in illudque veluti insertum videatur, donec in posteriore, hepar sit exterius et intestinum interius. Etenim in Hirudine tanquam intestinum proprium habetur vasculum cylindricum, elongatum, fistulosum, quod insertum ad tertiam posteriorem partem magni canalis alimentarii desinit ad anum; et observatione dignum est illud intestinum esse dorsale. (Vide *tab. XXXII-XXXIII.*)

Ex supradictis patet tegumenta externa canalis alimentarii quæ tanquam hepar aut vascula hepatica habemus, sequentia communia in utroque animale habere: 1° circumdant canalem alimentarium; 2° incipiunt ad partem ejus anteriorem et desinunt ubi absorptio partium nutritivarum effecta jam est; 3° exhibent structuram plus minusve papillosam, densam respectu aliorum organorum, etc. Ex his mihi videtur posse colligi functionem hujus organi, qualiscumque sit, in utroque animale eandem esse.

Intestinum proprie sic dictum, obducitur hepate: ejus tegumentum Intestinum. est magis tendinosum, magis elasticum et minus densum quam tegumentum hepatis. Ejus color est obscurior et sæpe ad subflavum virescentem accedit. Papillæ visibiles in eo desiderantur. Ejus facies, una externa Facies. aut illa quæ hepati adhæret, et altera interna, aut ea quæ efformat cavitationem intestinale, nullam inter se discrepantiam præbent. Ad singulas diaphragmatum intersectiones membrana est tenuior, admodum pellucida, vulgo vasculo sanguineo sulcata.

Intestinum easdem variationes in progressu subit ac hepar quod ejus Observationes. partem tantum constituit: hinc igitur illas esse repetendas non censui. Solummodo dicendum est extumescencias canalis intestinalis eo magis esse distinctas quo magis ad stomachum accedunt. Ad faciem dorsalem præsertim maxime sunt distinctæ, et efformant lobos qui, ad extremitates liberi, sese invicem obducunt et partem stomachi obtegunt.

Relationes. Relationes intestini eadem sunt ac hepatis relationes. Ad anteriorem partem, communicat cum stomacho ope pylori; ad posteriorem, cum ano; ab utroque latere cum annulis corporis et vesiculis aëreis. Superius, sive ad dorsum cum canale flexuoso quam mox examinabimus: infra, sive ad ventrem cum funiculis nervosis et ramificationibus.

Ligamina. Ejus ligamina sunt diaphragmata quæ ipsum constringendo, simile reddunt intestino colono quadrupedum.

VII. *De typhlosole, (τυφλος cæcus et σωλην canalis.)*

Historica institutio. *Typhlosolis* est organum quod ab omnibus fere Lumbrici anatomicis fuit observatum, sed de quo omnes dissentiunt. Cel. *Willis* primus detexit, et nomen ei dedit *Intestini in Intestino*. Cl. *Redi* sic designat: *Corpus longitudinem perreptans cavitatis internæ canalis alimentarii*. Appellatur Hepar, Mesenterium, Peritonæum, (vide *Cuvier*), tubus hexagonalis, (vide *Home*). Cl. *Carus* ipsum indicat tanquam ductum foetuum, etc. Quum usus hujus nos omnino lateat, non ipsi dare possumus nomen intestini, nec Peritonæi, nec Mesenterii, nec ductus fætiferi; ipsum *typhlosolem*, sive saccum apertura destitutum appellavimus, quia revera hanc formam exhibet (τυφλος cæcus et σωλην canalis.)

Positio. *Typhlosolis* positus est in cavitate intestini et adhæret ad faciem dorsalem hujus organi, ita ut in integrâ fere suâ amplitudine non tangat ejus parietes internos sed libere suspenditur, exceptione tamen factâ quoad latus suæ insertionis. Incipit paululum infra stomachum, et terminatur antequam ad anum veniat. Punctum illud disparitionis variat pro diversis individuïs; vulgo occurrit pollice sive uno pollice et semisse suprâ extremitatem posteriorem intestini.

Forma. Quum illud organum accurate observatur, reperitur formatum ex membranâ subflavâ, densâ, opacâ et externe lævigatâ, et semper exprimente liquorem peculiarem, viscosum, subflavum, etc. Formam exhibet sacci elongati, sine aperturâ, in acumen ab utroque latere desinentis. Ejus longitudo in maximis Lumbricis adæquat circiter unum decimetrum; latitudo vero 2 aut 3 millimetra, in medio ejus amplitudinis desumpta, scilicet ad maximam ejus crassitudinem.

Typhlosolis, non in integrâ suâ longitudine omnino est cylindricus, quemadmodum in genere contenderunt auctores. Ejus forma variat pro portionibus ejus superioribus, inferioribus et medianis.

Pars superior, sæpe crassissima, habet formam tubi hexagonalis cujus tria latera similia occurrunt ad superficiem ventralem typhlosolis, donec tria latera quorum medium est latus insertionis, in superficiem ejus dorsalem reperiuntur. (Nomen superficiem ventralis typhlosolis tribuo illi quæ spectat ad interiorem intestini partem et dorsalis, illi quæ secundum dorsum currit et reperitur ante spectatorem, quum dorso aperitur Lumbricus). Duo laterum dorsalium ceteris sunt majora, et tertium e contrâ minus largum est; tubo basis loco inservit.

Versus medium, facies laterales ventrales typhlosolis aciebus suis inter sese accedunt, ita ut hedra medii ad nihilum redigatur. Forma tunc evadit pentagonalis, (*fig. 2. tab. XVI-XVII.*) et saccus triangularis est ad partem ventralem.

Denique ad extremitatem typhlosolis vel jam versus tertiam ejus posteriorem partem, forma evadit sub-cylindrica; hedra eorumque acies de quibus modo sumus locuti destruuntur et efformant superficiem semi-cylindricam, quæ tamen ligatur ope hedrae cujusdam aciebus admodum distinctis præditæ; et ad extremitatem ipsam ductus, omnino est conica.

Anguli sive acies quos illud organum sic in diversis suis partibus ostendit, nonnisi debentur vasculis sanguineis quorum involucrum est præminens (vide *fig. 2. tab. XVI-XVII; fig. 2. tab. XI-XII.*) et distendit inter eorum positionem mutuam, membranam externam tenuissimam ex quâ componitur typhlosolis. Denique præditus est tribus vasculis sanguineis præcipuis quæ, longitudinali modo, extenduntur a parte anteriore, circiter usque ad $\frac{1}{3}$ posteriorem partem organi, ita ut semper æquali intervallo a se invicem distent, præter versus partes ubi typhlosolis tenuior evadit, ut formam coni indicat. In hoc loco, vascula inter se accedunt ut unicum ramum efformant, cujus rami trajectum et junctionem infra videbimus. (Vide caput de circulatione). Tria illa vascula sanguinea omnia includuntur exiguâ duplicaturâ membranæ externæ typhlosolis; illa duplicatura efformat tubos cylindricos admodum distinctos et etiam post sanguinis exitum.

Nonne est duplicatura intestini?

Typhlosolis, accurate observatus, mihi tantummodo videtur duplicatura intestini vel membranæ ejus internæ. Idcirco fortasse Cel. *Cuvier* ipsum habuit tanquam peritonæum; sed in hoc casu esset peritonæum eversum. Hoc posterius non est duplicatura intestinorum, sed hæc tantummodo sunt duplicaturæ peritonæi. In Lumbricis contrarium locum haberet; et ceterum ex quânam observatione concludi posset typhlosolem peritonæi vices agere?

In typhlosole duas facies distinguo: 1° dorsalem, 2° ventralem. Illas modo examinavimus, quum de formâ typhlosolis egimus. Pauca hîc addam.

Facies ventrales dorsales.

Facies ventrales et duæ hedræ laterales faciei dorsalis habent præter vascula sanguinea longitudinalia, innumera alia vascula transversalia, (*fig. 2. tab. XI-XII.*) quæ nonnisi sunt ramificationes laterales priorum et eorum instar, obductæ exiguis duplicaturis membranaceis, proëminentibus; quod efficit ut illæ facies rugosæ appareant. Maxima symmetria in partitione horum vasculorum observatur. Majori copiâ existunt quam divisiones annulares corporis: nam, in intervallo quod unum anulum ab altero separat, occurrunt 3, 4, 5 et quidem 6 vascula transversalia, crassitudine $\frac{1}{5}$ millimetri tantummodo adæquante. Intervallum inter singula intercedens, æquale est eorum crassitudini. Illud vero spatium quod animadvertitur inter singula vasa longitudinalia, est duplo aut triplo majus quam crassitudo singulorum horum vasculorum.

Compositio et fabrica.

Typhlosolis constat duabus membranis: externâ et internâ.

Externa est coloris ochrali sæpe viridis, distincta, æqualis, lævigata, aliquando ad extremitatem anteriorem papillosa, appendicibus ad posteriorem destituta. Locum præbet illis innumeris duplicaturis quas modo examinavimus.

Interna est e contrâ pallida, flava-albida, admodum in integrâ suâ amplitudine papillosa; est densa et composita ex serie valvularum plus minusve distinctarum. Illæ valvulæ sunt transversales, universam fere cavitatem typhlosolis implentes.

Cavitas.

Illâ cavitas sæpe impletur humore lucido, parum denso, flavo. Sæpe omnino vacua est. Cl. *Home*, (*Trans. phil.*, p. I., anno 1823) qui habet typhlosolem tanquam tubum hexagonalem elaborantem substantiam

peculiarem nutriendis fetibus idoneam, dicit, singulis intersectionibus annularibus, illud organum perforatum esse foraminibus ovalibus, uno ab utroque latere; illa foramina utpote in facie dorsali posita, communicare cum externa parte intestini cujus membrana etiam perforatur foraminibus in locis correspondentibus; et denique hæc foramina congruere cum sacculis membranaceis fetus continentibus, etc. De hoc speciatim in capite de generatione agemus.

Huc usque nullam aperturam peculiarem nec in superficie externâ intestini nec in externâ typhlosolis reperimus. Si reverâ existunt, debent occurrere inter valvulas et extumescencias sive vascula hepatica membranæ intestini. Cel. *Home* solus de illis fuit locutus illasque optime delineavit.

Relationes typhlosolis cum ceteris organis sunt: superius cum facie dorsali intestini, inferius cum cavitate intestinali, antrorsum cum ductu sinuoso de quo mox agemus, retrorsum cum parte intestini quæ tenuior evadit, ita ut non amplius nisi levem membranam exhibeat. Relationes.

Hoc organum mihi visum est quasdam subire variationes quæ optime perspiciebam præsertim in Lumbricis qui in servili veluti conditione per aliquot menses versabantur. An ille status aliquam morbi speciem determinaret, ignoro. In quodam Lumbrico, quem spatio 3 mensium, in conclavi calido, hyeme ineunte, tenueram, pars anterior typhlosolis maxime dilatata erat, compressa et in *zigzag* contorta, (*fig. 5. tab. XVI-XVII.*); donec pars posterior comparatè tenuissima, erat recta, cylindrica, tandem conica ad ejus extremitatem. Ad priorem partem observabam papillas aut carunculas flavas, densas, irregulariter dispositas et transversali modo ab internâ parte ad externam sese extendentes; fili-formes, exiguæ et tenues versus centrâ organî, evadebant tuberculosæ, magnæ, densæ ad margines laterales. Illæ papillæ, quoad consistentiam, colorem, etc., erant omnino similes ductibus hepaticis membranæ externæ intestini. Variationes.

In alio individuo quem eodem tempore et eâdem ratione nutriveram, reperiebam typhlosolem omnino conformatum tanquam in Lumbrico de quo sum locutus. Sed ab illo differebat in eo quod pars anterior non esset libera in cavitate intestinali et omnino terminata, sed immediate lobo

posteriori ventriculi adhæreret: quod relationem directam inter duo illa organa constituebat. Papillæ magis adhuc erant distinctæ quam in Lumbrico præcedente et etiam quædam erant omnino solutæ. Quum leviter premuntur illæ papillæ, rediguntur in pulpam paulo consistentem, flavam, opacam; quum vero submittuntur macerationi, inflantur, induunt telam lamellosam uniformem; siccatae rediguntur in pulverem qui digiti colore flavo induit; pulvis ille non abundat.

Ex diversis variationibus quas subit illud organum, fortasse colligi posset quænam sint illius functiones. Hoc ex aliis observatis patebit.

VIII. *De chloragogenâ* (χλωρος, viridis flavescens et ἀγωγὴ, ductus.)

Historica institutio.

Chloragogenâ est organum observatum a Cel. *Redi*, *De Blainville*, *Home*, etc. Sed illi auctores ipsi diversas tribuerunt functiones. Huc usque nihil certi de hoc vasculo fuit dictum. Cl. *Redi* ipsum habebat tanquam extensionem Intestini in intestino, quæ perforans tunicam intestini externam, in stomachum extenditur, et sese versus caput dirigit. (*fig. 5. tab. II.*) Cl. *De Blainville* ipsum considerat tanquam venam mesentericam et dicit plures auctores illi functiones hepatis tribuisse. Secundum hunc auctorem, illud organum extenditur tantummodo in faciem inferiorem canalis intestinalis, donec contrarium revera locum habet. Credo hunc esse typographicum errorem. Denique Cl. *Home*, in dissertatione suâ de organis generationis Lumbrici, dicit *Chloragogenam* esse ductum inservientem ad juniores Lumbricos sive ova ex ovario ejecta et exclusa, in cellulas laterales propellendum. Arbitratur hunc ductum extendi secundum faciem dorsalem intestini et in universâ ejus amplitudine. In hac opinionum diversitate, non inutile judicavimus huic organo tribuere nomen quod nullam ejus functionum utpote latentium denotaret, sed unum ex ejus criteriis physicis, scilicet quod sit ductus, canalus vel vasculum coloris viridis flavescens.

Insertio.

Chloragogenâ inseritur in pharyngem, si tanquam punctum initiale habemus locum, ubi innumeri ramusculi conjunguntur et canalem sinuosum efformant. Fortasse membrana externa pharyngis est terminus ubi divisiones *chloragogenæ* desinunt, quum hæc consideratur veluti organum digestivum cujus insertio in intestinum efficitur. Illæ ramificationes

(*fig. 3. tab. XVII-XVIII.*) sese dirigendo versus medium faciei dorsalis pharyngis, producunt chloragogenam quæ jam ab origine œsophagi omnino est efformata; transgreditur hoc organum sine ramificationibus lateralibus usque circiter ad ejus tertiam posteriorem partem, (*fig. 1. tab. XV-XVI.*) Quum pervenit ad partem quam occupant ovaria et testiculi, progignit 5 aut 6 divisiones laterales, plus minusve visibiles (*æd. fig. et tab.; fig. 2. ejusd. tab.*) quæ nonnisi sunt totidem ductus sive tubi singuli, obducetes vasa vascularia, quorum congeries cor Lumbrici constituit. Progreditur semper vergendo versus anum et pervenit sine ullâ divisione usque ad faciem dorsalem ingluviei et ventriculi. Ibi exhibet 3 aut 4 ramificationes, satis breves et diversas ab illis quæ sub ovariis occurrunt. Etenim hæ sunt præditæ innumeris ramusculis exiguis, lateralibus, quæ ostendunt chloragogenam pectinatam. Ramificationes ventriculi sunt simplices, integræ, adhærentes membranæ externæ organi quod percurrunt, ope exiguorum filorum brevissimorum, (*fig. 3. tab. XV-XVI.*). Tandem chloragogenæ extenditur in intestinum vel potius in hepar, ibi sese anastomosando cum ductibus hepaticis. Membrana quæ hos efformat est fere eadem ac membrana chloragogenæ et ab eâ tantummodo differre videtur colore et defectu papillarum, saltem in integrâ suâ amplitudine; nam ramificationes laterales, quibus cor obducitur, sæpe magnis papillis instruuntur.

Forma.

Ramificationes
trajectus,
etc.

In intestinum, chloragogenæ sensim paulatimque videtur terminari, sese commiscendo cum hepate aut membranâ intestini externâ. Nonne hæc conformatio aliquam inter duo illa organa præbet analogiam, et nonne videtur referre chloragogenam ad organa digestiva?

Facies inferior et superior hujus ductûs nobis nullam exhibuerunt diversitatem: prior tantummodo adhæret membranis externis organorum quas percurrit, tanquam œsophagum in parte suâ anteriore, ventriculum et ingluviem in portione suâ medianâ et intestinum in posteriore.

Magnum vas vasculare dorsi semper concomitatur chloragogenam et dividitur in singulas hujus ramificationes laterales.

Interior pars hujus ductûs nihil nobis notabile exhibuit, nisi telam veluti spongiosam omnino similem telæ spongiosæ interioris typhlosolis. Nunquam

ibi reperimus parvulos Lumbricos nec ova, quod videtur esse oppositum observationibus et opinioni clarissimi *Home*. Deinde nulla relatio directa existit inter Chloragogenam et cellulas aëreas quæ, secundum ultimam hujus auctoris dissertationem, parvulis Lumbricis receptaculorum vices agit.

Quoad divisiones laterales chloragogenæ in intestinum animadverti: 1° eas eo esse densiores quo magis ad stomachum accedunt; 2° ramificationes aut papillas divisionum lateralium quæ reperiuntur ad partem intestini interioriorem, non immediate occurrere post disjunctionem divisionum primordialium chloragogenæ, sed ad millimetrum fere ab illâ disjunctione; 3° papillas confundi cum hepate aut membranâ externâ intestini; 4° eas eo majori copiâ existere quo magis a chloragogenâ discederent, et earum crassitudo in eâdem ratione minueret; 5° angulos efformatos ab ejus subdivisionibus et divisionibus primordialibus sive inter se sive cum organo principali, variare, sed nunquam superare angulum rectum.

Illæ divisiones laterales sæpe sejunguntur a ventriculo et ab intestino, quod etiam frequenter locum habet quoad divisiones partis anterioris hujus ultimi organi. Tunc videntur esse appendices conicæ, parallelæ et inter se relinquunt spatium diametro earum æquale.

Relationes chloragogenæ numerosiores existunt, quia fere in omnem corporis longitudinem extenditur: communicat 1° cum pharynge; 2° cum oesophago; 3° cum ingluvie et stomacho; 4° cum intestino; 5° cum vasculis vascularibus dorsi et corde; 6° cum diaphragmatibus quibus circumdatur.

IX. *De Annexibus et fulcimentis canalis alimentarii.*

Historica institutio.

Appendices et fulcimenta canalis alimentarii sunt duplicis generis: 1° Diaphragmata, 2° Membrana submuscularis. Diaphragmata quorum numerus æqualis est numero annulorum corporis, omnia fere uno eodemque modo sunt formata. Observata fuerunt ab omnibus fere auctoribus. Existencia membranæ submuscularis videtur fuisse introspecta a Cl. *Montègre*; sed huc usque nullus auctor eam accurate descripsit. Non sententiam amplector Cel. *Homii* et aliorum qui arbitrantur diaphragmata perforari foraminibus ut transitum Lumbricis junioribus et ovis præbeant:

nunquam enim hoc observavi et transitus horum ovorum aut Lumbricorum optime sine perforatione horum organorum effici potest, quemadmodum mox videbimus.

Diaphragmata occurrunt sub formâ discorum circularium sive annulorum quorum circuitus internus intime adhæret parietibus externis canalibus alimentarii, ab ore usque ad anum, donec externus conjungitur cum membranâ submusculari longitudinali cujus limites sunt pars anterior œsophagi et ani apertura. Hæc membrana (*fig. 4. tab. II.*) sic formam exhibet cylindricam quæ variat præterea pro variis motibus corporis. Ad partem superiorem, ubi jungitur cum parietibus labiorum et replicatur in pharyngem, formam habet infundibuli. (*fig. 3. tab. XVII-XVIII.*) Progreditur inferius inter canalem alimentarium et stratum musculare, relinquendo spatium vacuum inter hoc et proprios parietes externos. Illud spatium, (*fig. 5. tab. II.*) locum præbet canali circulari, transitum præbenti ovis et junioribus Lumbricis, quemadmodum sæpe observavi. Sublevetur membrana de quâ hic loquimur, nullus occurreret renixus, nisi ille quem opponunt quædam fibræ musculares quæ ibi adhærent, sed nullomodo canalem obstruentes; deinde propellatur lamina aciei inter hanc membranam et stratum musculare, et manifestum erit hunc canalem secundum canalem alimentarium existere. Versus anum quidem vel uno aut duobus abhinc pollicibus, alia conformatio locum habet; membrana submuscularis adhæret strato muscolari secundum lineam longitudinalem, ita ut progignat duos tubos laterales, quorum orificia desinunt in cavitate ani. Illa orificia, optime conspicua, sunt circularia cum parvo reflexu aut extumescentiâ prominente. Per illa, ova et juniores Lumbrici transeunt ut extra corpus ejiciantur.

Diaphragmata.

Membrana submuscularis

Receptaculum quo continentur juniores Lumbrici et ova, nihil aliud est nisi illud spatium situm inter membranam submuscularem et musculos corporis. Sæpe non valui auferre ova, sine laceratione membranæ sub quâ versabantur, et quum aliquando ova reperiuntur inter duo diaphragmata et omnino libera, facillime hujus phænomeni ratio invenitur: Lumbrico longitudinaliter aperto, secata fuit membrana, apertus fuit canalis, et ova quæ in lineâ scissionis aut prope occurrebant, potuerunt

subrepere et sic abripi, cum liquido mucoso quod effluit in hâc operatione, usque inter duo diaphragmata. Quum in dissectione secantur tantummodo muscoli, membranâ integrâ remanente (quod maximâ dexteritate et diligentia fieri debet), hæc reperitur tanquam sacculus translucidus, continens viscera; tuncque nervus recurrens, vascula sanguinea propriam conservant positionem; motus organorum nullomodo turbatur et solitâ facilitate efficitur.

Differentiæ
inter dia-
phragmata.

Diaphragmata exhibent quoddam discrimen respectu eorum positionis. Infrâ 18um anulum, scilicet versus caput, communicant non cum intersectione telæ cellularis densæ, sed cum mediâ parte annuli et muscutorum ex quibus componitur, (*fig. 3. tab. XVIII - XX*). E contra infra illum anulum, inseruntur singulis intersectionibus annulorum. Tali modo, in priore casu diaphragmata alternant cum circulo telæ cellularis densæ et in posteriore eidem sunt opposita. Quisnam sit scopus harum diversarum positionum, nescio. Observandum tamen est occurrere organa generationis, præcipua organa circulationis, etc. in illa parte, ubi diaphragmata inter se magis distant, ubi eorum insertio diversa est ab illâ quam habent in tota longitudine posteriore corporis.

CAPUT SECUNDUM.

DE NUTRITIONE.

Quum egimus de pharynge, œsophago, diversis organis quibus hic constat, ingluvie, etc. jam quædam in medium protulimus, quoad usum et functiones harum diversarum partium. Quod vero ad stomachum et intestinum spectat, nemo est, ni fallor, qui aliquid dubium moveat de munere quo in nutritione funguntur. Sed typhlosolis et chlo-ragogenæ sunt organa de quibus adhuc aliquid dicendum foret. Fortasse aliquis objiciet sequentia observata mere esse arbitraria; hoc fatemur, et si propter organorum exiguitatem, quædam experimenta fundata stabilire non possumus, nobis nihil reliquum remanet, nisi ut ex dispositione organorum, de quibus hic agitur, dijudicemus relationem quam habent cum aliis circumstantibus: id est, in hoc peculiari casu, relationem

quæ existit, inter apparatus digestivum et apparatus circulatorium; quæ relatio stabilitur ope chloragogenæ et typhlosolis. Idcirco deficientibus tantummodo aliis mediis, comparisonem instituimus inter organa digestiva Lumbricorum et illa quæ in ceteris animalibus occurrunt.

Plurimæ ideæ obviam veniant ad diversas illas functiones explicandas, et propter diversitatem ipsam, cavere debemus ne inconsideratè hoc vel illud systema admittamus. 1° An chloragogenam considerabimus tanquam hepar quod, bilem in integrâ suâ parte superiore exprimens, ipsam ope papillarum posteriorum et intestinalium, propellit in typhlosolem qui, semper in contactu immediatè cum alimentis versans, particulas nutritivas separaret? Nonne divisiones laterales chloragogenæ in ingluviem et stomachum sese extendentes, huic opinioni faverent?

2° An vero dicemus a typhlosole elaborari alimenta, quorum prior præparatio jam fuit effecta in ingluvie et stomacho; effectum hujus elaborationis progignere liquorem quem continet typhlosolis, qui liquor tunc species chyli esset; illum chylum propelli in chloragogenam, ubi versaretur in contactu cum magno vase sanguifero dorsali ejusque ramificationibus; illud vas ejusque ramificationes nihil aliud esse nisi venas, quæ chylum elaborantes, eumque solito modo præparantes, ipsum propellerent, vi circulationis, in omnes corporis partes; transmutationem chyli in sanguinem effici in vesiculis aëreis in quarum parietes innumeræ ramificationes sanguinæ occurrunt?

3° An denique affirmabimus neutrum horum organorum ad organa digestiva, saltem directe, pertinere; chloragogenam nihil esse nisi ductum immediatum inter ovaria et typhlosolem; hunc posteriorem junioribus cibum præbere, aut propellere juniores et ova ovariorum in receptacula partis corporis inferioris. Illâ sententiâ certe Cl. *Homii* et *Cari* opinionibus faveremus, sed simul ab observatione discederemus.

In hac conjecturarum diversitate, melius est dicere functiones horum organorum nobis omnino esse ignotas.

SECTIO QUARTA.

APPARATUS RESPIRATIONIS.

Fusius jam explicavimus modum respirationis in Lumbricis, quum de organis respirationis exterioribus egimus, et breviter exposuimus fabricam organorum internorum eorumque functiones; ibi diximus Lumbricos nec branchiis nec trachæis esse præditos.

Historica in-
stitutio.

Nullus vetus anatomicus rationem habuit modi respirationis horum animalium, et quidem ejus functionis studium a recentioribus fuit neglectum. Cel. Cuvier, (*Leçons d'Anatomie comparée, tom. IV. p. 435.*) dicit Lumbricos terrestres, Hirudines, etc., nulla alia respirationis organa habere quam cutem et reticulum vasculare quod ibi distribuitur. Cl. Montègre in suâ dissertatione de Lumbrico non de respirationis organis speciatim agit, nec etiam Cl. Marcel de Serres, in opere cui titulus: *Usages du vaisseau dorsal ou sur l'influence que le cœur exerce dans l'organisation des animaux articulés, etc.* (*Mém. du Mus. d'hist. nat., t. V.*) Cl. Homio, ni fallor, organorum respirationis vera inventio debetur, quæ primum reperitur explicata in Transactionibus philosophicis anni 1817. Sed nihil magis miratus sum quam mobilitatem opinionum hujus celeberrimi anatomici, quoad explicationem functionum vesicularum aërearum. In dissertatione laudata, auctor tanquam tales: id est, tanquam vesiculas aëreas habuerat; sed in secundâ dissertatione de organis generationis Lumbrici et aliorum animalium, eas habet tanquam vesiculas destinatas ad juniores et ova continuenda, nec ullemodo respirationi inservientes. Infra videbimus quanta et quam singularis sit illa contradictio. Post Cl. Homium, Cl. Carus optime egit de organis respiratoriis, exceptis quibusdam generalioribus observatis quæ nobis paululum arbitraria videntur.

In sequentibus agemus de vesiculis aëreis, tanquam unice pertinentibus ad respirationem sive ad aërationem sanguinis, nullâ ratione habitâ ad res diversas quas complectuntur, scilicet ad parvulos Vermes intestinos qui ibidem infinitâ copiâ occurrunt.

Silentio præteribimus studium pororum sive organorum respirationis externorum; de his enim jam fuimus locuti.

I. *De vesiculis aëreis.*

Vesiculæ aëræ positæ sunt secundum latera corporis, fere ab organis Positio.
 generationis usque ad anum. Volumen earum est maximum in regionibus Volumen.
 quæ ventriculum et intestinum circumdant, sed tantummodo paululum
 supra cor omnino evanescunt. Propter hanc dispositionem, Cl. *Carus*
 credidit ovaria et testiculos nihil aliud esse nisi aëreas vesiculas ibi mu-
 tatas; sed mihi videtur ex ipsâ organisatione harum partium, satis patere
 illam transmutationem a verisimilitudine esse alienam. Singulæ vesiculæ
 transversali modo extenduntur inter duo subsequencia diaphragmata et
 pro singulis annulis, duæ existunt, ita ut fere 228 numerentur, (*fig. 1. Numerus.*
tab. XIV - XV).

Illâ duplex series et ductus illorum sacculorum membranaceorum effe-
 cerunt ut quidam auctores crederent vesiculas aëreas aliorum organorum
 esse alienas ipsasque singulas cum poro exteriori communicare: quæ opinio
 supposuisset duas series pororum in dorso vel unam seriem ab utroque
 latere. Hanc opinionem, utpote ex falsâ observatione ortam, jam refu-
 tavimus. Lumbrico in ventrem aperto, veritas prodit: etenim appendices
 vesicularum replicantur et infrâ canalem intestinalem extenduntur ut
 desinant ad poros, prope lineam medianam dorsalem.

Error clarissimi *De Blainville* et aliorum, quoad series pororum et
 vesicularum ex eo certe oriebatur quod, sectione Lumbrici secundum
 dorsum institutâ, in directione pororum corpus secarent. Tali etenim
 modo, secantur fila superiora vesicularum, saltem ab uno latere; deinde,
 cute et musculis in sensu opposito protractis, disjunguntur vesiculæ, quæ
 intactæ cum filis inferioribus remanent. In figurâ ab Cl. *Homio* delineatâ,
 fila quæ cernuntur sunt fila inferiora quæ, propter dissectionis modum
 adhibitum, a latere discedere cogentur.

Vesiculæ aëræ formam præbent sacculorum membranaceorum, ova- Forma.
 lium vel oblongorum, aliquando in medio constrictorum, translucidorum,
 albescentium, ab utroque latere desinentium filo plus minusve longo,
 (*fig. 3, 4, 5, 6. tab. XIV - XV*). Filum quod in majore lobo occurrit,
 communicat cum poro respondente. Est exiguum, cylindricum, intrin-

secus cavum, et sic liberam exhibet relationem inter aëra et interiorem vesiculi partem. Alterum filum longius, diverso modo contortum, adhæret cuique diaphragmati; in ejusque superficiem extenditur vas sanguineum quod nonnisi est ramificatio magni vasis longitudinalis. Nescio an posterius hoc filum dividatur tanquam tracheæ in insectis, sed nunquam subdivisionem animadverti; difficillimum enim est ejus cursum sequi quia non longe a discessûs puncto, intime adhæret strato musculari, aut diaphragmati, aut denique membranæ submusculari.

Communicatio
vesicularum
cum poris.

Duæ vesiculæ communicant eorum filo sive divisione superiore cum singulis poris; ita ut aër per hoc penetrans, vergit in vesiculam inde in ejus filam aut extensionem inferiorem.

Vasa vesicularum.

Vas sanguineum quod concomitatur singulas vesiculas, in infinitum dividitur tam in propria vesicularum tegumenta, quam in tegumenta fili inferioris quod ipsum ducit illas ramificationes æque infinitas in stratum musculare. Verosimile est, propter hanc dispositionem, sanguinem cum aëre in contactum venire tantummodo in posterioribus hisce ramificationibus, et divisiones extremas organorum respiratoriorum directe communicare cum divisionibus extremis organorum vascularium.

Membrana vesicularum.

Membrana externa vesicularum aërearum sæpe in se ipsam replicatur; tum exhibet species veluti ramorum aut sinuum maxime notabilium. Quum illæ vesiculæ per quartam horæ partem in aquâ frigidâ vulgari manserunt, induunt pulchrum colorem albidum, subcæruleum; fiunt opaca et adeo dilatantur ut parvulas extumescencias efforment. Aqua calida 40° aut 50° gr. R. hanc mutationem, uno momento efficit.

In interiore parte quarundam vesicularum (et apud aliqua individua in omnibus), reperitur secundum filum, consistentiæ validioris, formæ sinuosæ, coloris flavi pallidi. Sæpe in helicem contorquetur. Ipsius usus me latet, (*fig. 4 et 7. tab. XIV. et fig. 2. tab. XXVI–XXX*).

Tandem vesiculæ exhibent satis magnas variationes pro individuis, ast pariter hyemali ac verno et autumnali tempore sunt evolutæ. Ut bene perspiciantur, in aquâ dissectio fieri debet. Nunquam illas vidi in decem prioribus annulis et, generatim loquendo, tantum infrâ ventriculum visibiles evadunt.

Contenderunt quidam auctores vesiculas aëreas nihil esse nisi glandulas mucosas, et poros esse ductus externos humoris viscosi quo fere semper corpus Lumbricorum obducitur. Sic assimilantur vesiculæ vesiculis quibusdam Hirudinum quæ revera sat magnam copiam muci continent. Sed in hoc posteriore animali, omnia sunt diversa: habent duas species vesicularum quarum una ad respirationem efficiendam inservit, altera autem ad corpus quodam muco obtegendum. Vesiculæ hujus posterioris functionis tantummodo implentur humore quodam viscoso et forsân comparari possunt cum glandulis quæ in clitello Lumbricis terrestribus observantur.

II. *Quædam observata ad respirationem.*

Modificationes organorum circulationis et respirationis possent inservire classificationi animalium pariter ac et secundum nonnullos melius quam modificationes systematis nervosi. Hæc opinio fuit emissa a Cl. *Homio* in suâ dissertatione anni 1817. In hoc opere enim, exponit illas variationes in diversis classibus et dividit classem Vermium *Linnæi* in V ordines inter quos distinguimus 3um qui complectitur Lumbricos, in quibus circulatio efficitur per arterias et venas, quum non habeant cor nec organa externa aërationis aut respirationis.

Quantitas sanguinis, inquit *Marcel de Serres*, (*Mém. du Muséum d'hist. nat.*, t. V. p. 64.) quæ, tempore determinato, transit in organum repirationis, est mensura satis justa energiæ vis muscularis, etc. Evidens est hunc casum tantummodo occurrere in animalibus corde præditiis. In Lumbricis, utpote corde destitutis, organa respirationis et aërationis sunt passiva; vis sola muscularis membranarum arterialium agit, et propellit sanguinem in ultimas ramificationes vasculorum sanguiferorum vesicularum quæ ad aërationem inserviunt, ubi aëris absorptio efficitur; nam in Annelidibus, sanguis aëra quærit, donec e contra in Insectis aut Animalibus tracheis præditiis, aër sanguinem exquirat.

Ut appareat quantum sit ingenii acumen Cl. *Homii* quoad classificationem generalem animalium, distinctionibus ab illo auctore jam stabilitis quasdam alias in invertebratis desumptas adjiciemus.

Mollusci et Crustacei præditi sunt organis lamellatis quæ, sanguinem

in superficies amplitudinis determinatæ recipientia, branchiis locum præbent. Duæ illæ classes deinde distinguuntur considerationibus ab organis respiratoriis alienis.

In Annelidibus, aëratio efficitur per species branchiorum et in quibusdam speciebus, per saccos aut cellulas laterales membranaceas. Eorum sanguis est ruber, sed quæritur an illum colorem inducat in organis respiratoriis; an vero naturæ ejus inhæreat? (1) etc.

Insecta omnia differunt ab animalibus illarum classium, respiratione ope trachearum effecta.

Denique in ultimis classium inferiorum animalibus, cutis reverà ita modificatur ut organi aërationis vices agat.

SECTIO QUINTA.

APPARATUS CIRCULATIONIS AUT SYSTEMA VASCULARE.

Modus circulationis in Annelidibus, quemadmodum jam observavi, ita a modo circulationis ceterum animalium differt, ut illa classis immediate post vertebrata Animalia collocaretur, si systema vasculare tanquam basis classificationis haberetur. Color sanguinis, duæ species vasculorum clausorum quibus continetur et quorum una pars illum liquorem versus cor reducit, et altera illum ab eo repellit, huic distinctioni et Annelidum cum vertebratis admotioni faverent; donec modus respirationis, confectio organorum hujus functionis, modus aërationis sanguinis, ipsas invertebratis minus perfectis admoverent. Etsi systema vasculare etiam in Lumbricis sit evolutum, non tamen vidimus in illis cor proprie sic dictum. Ceterum, historicâ institutione hujus functionis expositâ, exhibebimus formam et directionem præcipuorum vasculorum sanguiferorum.

Historica institutio.

Cl. *Willis* motum circulationis in Lumbricis observaverat, hisque

---

(1) In omnibus fere animalibus, cor recipit sanguinem, quum nondum subiit modificationes aëris vi tribuendas, ipsumque deinde propellit in organa, ubi hæc vis exercetur: sed in Lumbricis, sanguis jam aëri fuit expositus quum in cor defluit, quod eum deinde in omnes corporis partes propellit, vi peculiari membranarum quibus constat. (Vide Dissert. Cl. *Homii* ann. 1817).

verbis de illo loquitur: *Juxta summitatem œsophagi, cor palpitans et reciprocans systolæ et diastolæ vices (sicuti in brutis perfectioribus) habens, locatur.* Ex his patet illum auctorem reverâ tanquam cor habuisse congeriem quorundam vasculorum quæ ejus organi vices agunt; sequentia vero verba demonstrant magna vasa longitudinalia ipsi etiam non fuisse ignota: *Ductus sanguiferi, insignes, medio horum corporum (ovaria) incedunt, inque iis pulsatio notabilis, veluti in cordis vicinia conspicitur.*

Veteres anatomici retulerunt tantummodo quæ a Cl. *Willis* fuerunt dicta, ipsiusque inventis nihil novi addiderunt. Ex pluribus recentioribus nihil magis est colligendum. Cl. *Montègre* admittit tantum arterias magnas et venas dorsi ventrisque atque reticulum ingens vasculorum sanguiferorum in loco cordis collocatorum. Cel. *Cuvier*, (*Leçons d'Anat. comp.*, t. IV. p. 413) dicit nostrum animal prædeditum esse vasibus longitudinalibus ramosis et repletis sanguine, pulchro rubro colore induto; cæterum se non potuisse continuare observationes in systema circulationis Lumbrici et Hirudinis, in quo ultimo tamen animali vascula minus sunt visibilia. Hic, quemadmodum fere semper, Cel. *Home* et *Carus* soli tanquam diligentissimi et accuratissimi investigatores obviam veniunt. Prior fusius exposuit sua observata in circulationem et respirationem Lumbrici, in dissertatione laudata anni 1817.

Cl. *De Blainville* mihi visus est ex illis observatis hausisse fere omnia quæ dicit in opere cujus titulus: *Dictionnaire des sciences naturelles*, (art. Lumbricus), additis tamen quibusdam observationibus scitu dignis.

Discrimen inter vascula arterialia et venosa Lumbrici non facile stabiliri potest, quia præter exiguitatem vasculorum, color utriusque sanguinis speciei, aëre modificati aut non modificati, est idem aut fere idem. Quidquid de hac re sit, tanquam venas habemus omnia vascula quæ ducunt aut ducere videntur sanguinem in congeriem canalium cor constituentium, et arterias vascula quæ contrario munere funguntur, id est, sanguinem propellunt in omnes corporis partes et præsertim in vesículas aëreas earumve membranas. Alia vascula in quibus fluxus sanguinis nunquam nobis evidenter apparuit, reducentur ad unam alteramve speciem horum canalium, secundum mutuam eorum dispositionem.

Discrimina
inter arterias
et venas.

Monendum est meas opiniones tum denique tanquam certas esse habendas, quum ex immediatâ rerum observatione nascuntur; præter illa, omnia alia inductione et ratiocinatione tantummodo stabiliuntur.

I. *Circulatio arterialis.*

Observationes
in circulationem
arterialem.

Quemadmodum in omnibus fere Annelidibus, arteriæ occurrunt in dorso, longitudinali modo, ita ut communicent cum folliculis pulmonariis sive organis respirationis. Sed Lumbricus in eo differt quod habeat 6 vascula longitudinalia, quorum tria sunt arterialia et immediate inter se communicant, tria vero venosa. Cel. *Cuvier*, *Home*, *Montègre*, etc. observârunt tantummodo duo vasa longitudinalia, unum arteriale aut dorsale, alterum vero venosum aut ventrale. Cl. *Carus* detexit tertium vasculum ventrale, Crassissimus canalis ventralis posset, illo auctore, haberi tanquam vena cava, donec tenuissimus sub priore positus, esset vena pulmonaris, reducens ad cor sanguinem qui subiit aërationem in saccis membranaceis ibique ductus fuit ramificationibus aortæ aut vasis dorsalis.

Quum observaverimus in Lumbricis duas aut tres arterias, unam dorsalem, majorem, cui etiam nomen aortæ dabimus, alteram ventralem, minorem, quæ concomitatur funiculum nervosum, cum tertiâ naturæ fortasse arterialis, circulationem arterialem, de priore agendo, incipiemus.

A. *De aortâ aut arteriâ dorsali.*

Positio. Aperto Lumbrico, reperitur in lineâ medianâ dorsali, magnum vas quod tenue evadens, versus anum progreditur et infinitis ramificationibus videtur evanescere in parietes pharyngis externos, quamvis ibi conjungatur cum aliâ arteriâ de quâ mox dicemus.

Amplitudo. Tali modo, aorta percurrit integram chloragogenæ amplitudinem et quidem ramificationes præbet singulis hujus organi lateralibus divisionibus, ita ut inter chloragogenam et ipsam aortam singularis connexio intercedat.

Figura, etc. Aorta, transversali modo, diaphragmatibus secatur (*fig. 1. tab. XX-XXIII.*), ita ut occurrat tanquam funiculus nodosus. In statu quietis Lumbrici, in *zigzag* contorquetur, facile trans cutem visibilis et motum

circulatorium in integrâ suâ amplitudine ostendens, quamvis, ut ait Cl. *Carus*, sit difficillimum hunc motum discernere ab illo qui annulis ondulatum species communicat. Sæpe observavi in Lumbricis apertis, canalem alimentarium subire motum undabundum, regularem, nullam relationem, quoad tempus quo oriebatur atque perdurabat, cum motibus systoli aut diastoli habentem. Hi posteriores cæterum in sola vasa sanguifera agunt, et nonne motus undabundus ad eum scopum tenderet, ut alimenta in intestinum propellerentur, aut certæ glandulæ comprimerentur, quemdam succum præparatorium inde exprimendi gratiâ.

Ramificationes aortæ sunt infinitæ. Quasdam examini subjiciemus, a superiore corporis parte incipiendo. Ramificatio-
nes laterales.

a. Ramificationes pharyngeæ.

Ramificationes aortæ quæ extenduntur in parietes pharyngis externos, colliguntur in 6 aut 7 exiguos truncos transversales qui dividuntur, sese extendendo in integrum hujus organi circuitum. (*ab, fig. 1. t. XX-XXIII.*)

Subdivisiones tantâ copiâ existunt ut pharynx, propter solam hanc causam, colore omnino roseo inducatur.

In pharyngis superficie, efficitur conjunctio inter arteriam ventralem et dorsalem sive aortam. Annulus sanguiferus qui cerebrum circumdat et extenditur inter duos globulos cervicales, est vasculum commune inter has arterias, vel, ut melius dicam, est tantummodo extensio maxime contracta unius vasis arterialis quod secundum corpus, supra et infra extenderetur et ad cerebrum sese replicaretur.

b. Ramificationes œsophageæ.

Illæ ramificationes œsophagum amplectuntur instar annulorum transversalium; subdividuntur nonnisi ad certum intervallum a trunco præcipuo et divisiones non extenduntur ultra dimidiam unius millimetri partem supra aut infra vasculum ex quo nascuntur, (extenduntur ex *c* in *dc, fig. 1. tab. XX-XXXIII.*)

Quum perveniant ad locum ubi occurrunt ovaria et testiculi, illæ ramificationes non amplius extenduntur nec sese sub œsophagum replicant, sed

iter transversali modo continuant et percurrunt pediculum ovariorum eorumque superficiem internam.

Tanquam ramificationes oesophageæ haberi possent divisiones primordiales delineatæ in *d*, quæ simul sumptæ constituunt cor Lumbrici. Sed de hoc speciatim agemus, cum cor examinabimus.

c. Ramificationes aut arteriæ coronariæ ventriculi.

Illæ ramificationes sunt maximæ quas aorta producit, exceptis cordis ramificationibus. Numerantur tres aut quatuor; sunt laterales et transversales, et extenduntur in chloragogenæ ramos. (*efg, ead. fig. et tab.*). Crassitudine fere crassitudinem aortæ adæquant. Ipsis nomen arteriarum coronariarum stomachi tribui, quia magnitudine excellunt et complectuntur ingluviem aut stomachum tanquam annuli aut coronæ.

Earum positio mihi non determinata videtur. Etenim occurrunt ad superficiem modo ingluviei, modo ventriculi, sed semper existunt. Non illæ ramificationes aut arteriæ confundi debent cum lineolis venosis quæ in sensu transversali ad superficiem ventriculi extenduntur.

d. Ramificationes intestinales.

In singulos annulos, aut singulas divisiones transversales magni intestini, reperio duas ramificationes arteriales ex aortâ productas. (*ik, fig. 1. tab. XX-XXIII.*). Singulæ illæ ramificationes sunt transversales et extenduntur paralleli modo ad diaphragma quo circumdantur. Una ex iis non replicatur sub intestino ipsumque obducit, sed extenditur in vesiculam aëream lateri correspondentem ubi occurrit, in ejusque parietes penetrat. Per illas ramificationes, quarum similes reperiuntur ab utroque corporis latere et integrâ canalis intestinalis amplitudine, aëratio aut statûs mutatio inter sanguinem venosum et sanguinem arterialem. In singulos etenim folliculos pulmonares, extenduntur ramificationes venosæ et arteriales, et ibi earum ultimi ramusculi confundi et conjungi videntur. Priores (venosæ) communicant cum magnâ venâ ventris et, ni fallor, cum vasculis sanguiferis quæ nervos concomitantur, donec posteriores (arteriales) cum aorta communicant. Hæ propellunt in aortam sanguinem

aëre modificatum, non motu peculiari folliculorum pulmonarium qui in circulatione mere sunt passivi, sed propriâ vi quæ a nonnullis habetur tanquam muscularis.

Numerus ramificationum arterialium est infinitus, sed si tantum truncos præcipuos aortæ comprehendimus, habemus pro diversis classibus quas modo examinavimus, 260 aortæ divisiones.

B. *De arteriâ ventrali aut minore.*

Illam arteriam distinxi et diximus illam extendi secundum ventrem et magnum nervum recurrentem concomitari.

Percurrit etenim faciem dorsalem hujus nervi et sola in integrâ ejus amplitudine occurrit. Nullam in eâ ramificationem aut divisionem lateralem distinxi. Nascitur ad aortam et tantummodo haberi posset tanquam una ex illius divisionibus, quemadmodum arteria nervoso-ventralis nonnisi esset minoris arteriæ subdivisio. Quidquid de hâc re sit, occurrit inter duos globulos cervicales ipsosque circumdat specie annuli qui producit, ab utroque latere, ramificationem quæ percurrit funiculi œsophagei superficiem ut cum suâ oppositâ jungatur et sic arteriæ locum præbeat. Hæc longitudinali modo, transit per omnia diaphragmata, adhærens ad faciem dorsalem nervi. Evanescit sine dubio prope anum in plexu nervorum et reticulo vasorum sanguiferorum quod in eodem loco occurrit.

C. *De arteriâ nervoso-ventrali.*

Illud vasculum sanguiferum, quod naturæ arterialis suspicor, extenditur longitudinali modo secundum superficiem ventralem magni nervi recurrentis ideoque secundum ventrem animalis. Hæc arteria nunc æqualis, nunc majoris crassitudinis aortæ est. Nullas ramificationes laterales habet et nascitur ad bifurcationem nervi, ad eundem locum ubi duæ ramificationes arteriæ ventralis aut minoris quæ concomitatæ fuerunt funiculos nervosos œsophageos, junguntur: quod efficit ut arteria nervoso-ventralis nonnisi videatur esse divisio longitudinalis arteriæ ventralis et exinde subdivisio aortæ. Evanescit in reticulum vasculorum sanguiferorum quod comitatur plexum nervosum, et, anastomose fortasse cum ramificationibus venosis ultimarum vesicularum aërearum conjungitur.

Tabula arteriarum earumque præcipuarum ramificationum:

NOMINA.	NUMERI.
Aorta.	1
Ramificationes pharyngææ.	14
Ramificationes oesophageæ.	32
Arteriæ coronariæ ventriculi.	6
Ramificationes intestinales.	208
Arteriæ ventrales.	2
<i>Numerus arteriarum.</i>	<u>263</u>

II. Circulatio venosa.

Compositio. Apparatus circulationis venosæ Lumbrici constat, uti jam diximus, tribus vasculis longitudinalibus quæ in infinitum subdividuntur. Numerus venarum igitur idem est ac numerus arteriarum, exceptis exiguis divisionibus. Vidimus validissimam harum venarum longitudinalium esse venam cavam clarissimi *Cari*, quod nomen eo lubentius admittimus, quod cognomen *venarum pulmonarium* dabimus venis longitudinalibus quarum ramificationes laterales evanescent in membranas vesicularum aërearum et illas venas pulmonares dividemus in dextras et sinistras pro illarum positione.

Differentiæ
cum circula-
tione venosa
aliorum ani-
malium.

Ex his patet Lumbricum terrestrem quodammodo ab Hirudine et Erpobdellâ vulgari differre. Etenim in duobus his animalibus, venæ duæ existunt, una ab utroque latere, et inter se congruunt anastomose suorum vasculorum ramosorum, quod reticulo venoso locum præbet. In Erpobdellâ, cursus sanguinis est perfacile visibilis et venæ laterales transmittunt sanguinem ad cor, motu undabundo periodico.

Differentiæ
voluminis.

In Lumbrico reperimus differentiam admodum notabilem inter crassitudines mutuas vasculorum venosorum. Vena cava aliquando tribus tantis majorem quam vena pulmonaris habet amplitudinem et vicissim. Quod ad vasculum inferius *Cl. Cari* spectat, quod, uti ait, est tenue et repletum sanguine magis colorato, credo illud nihil aliud esse quam nostram

arteriam nervoso-ventralem. Cum positionem non dedit, nescio an ita res revera sese habeat.

In circulationis venosæ expositione eandem viam ac in circulatione arteriali sequemur.

A. *De venâ cavâ aut ventrali medianâ.*

Hæc vena occurrit in longitudine ventris animalis et in directione lineæ medianæ ventralis, ita ut systema venosum dividat in duas partes laterales et symmetricas, unam ad dextrum, alteram ad sinistrum latus. Positio.

Sic percurrit super pharyngem, œsophagum, ingluviem, stomachum et canalem intestinale, et præsertim, inter lobos et plicaturas hujus organi facile conspicitur. Amplitudo.

Formam exhibet funiculi nodosi, quod oritur ex intersectionibus diaphragmatum, quemadmodum illud in aortâ locum habet. Forma.

Diametros ejus transversalis fere dimidium millimetri adæquat sed au- gescit maceratione, membranam venæ extendente. Diametros transversalis.

Non contorquetur in zigzag instar aortæ in contractionibus corporis, vel saltem illæ contorsiones non adeo visibiles sunt ac in arteria. Observandum etiam est venam, propter suam positionem, non ita trans corpus apparere, (*fig. 2. tab. XX-XXIII.*)

a. *Ramificationes pharyngeæ.*

Vena cava a pharynge recipit aut huic organo præbet ramificationes similes ramificationibus arteriæ aortæ totidemque. Ad pharyngem etenim vena cava desinere aut ortum sumere videtur. Quidquid de hac re sit, quædam harum ramificationum venosarum versus cerebrum ascendunt, et progignunt, anastomosium ope inter se conjunctæ, venas pulmonares de quibus infra (*fig. 2. tab. XX-XXIII.*). Nonne illæ venæ suis ramificationibus cum arteriis aortæ confunderentur? Ramificationes variæ.

b. *Ramificationes œsophageæ.*

Sunt exiguæ et parum distinctæ. Cæterum eas totidemque existere ac divisiones œsophageos aortæ arbitror.

c. Ramificationes ad ventriculi superficiem.

Nullas distinxi venas quæ cum arteriis coronariis stomachi relationem haberent et nullas ramificationes venosas ad ingluviem vidi. Sed omnes exiguæ ramificationes sanguineæ quas tam sæpe observavimus, nonnisi sunt divisiones laterales venæ cavæ, (*fig. 2. tab. XX-XXIII.*). Illæ venulæ, rubro colore vivido distinctæ, videntur tanquam totidem striæ transversales et parallelæ quæ pulchrum effectum producunt in tunicam flavam et lucidam ventriculi. Sæpe numeravi 40 ab utroque latere, sed numerus potest esse minor. Aliquando apparent sub formâ portionum transversalium locis vasculis sanguiferis carentibus inter se junctarum.

d. Ramificationes intestinales.

Eâdem gaudent positione ac arteriolæ aortæ, eâdem proportionem, eâdem amplitudine. In singulis tantummodo intersectionibus annularibus, occurrunt unica ramificatio venosa, donec arteriolæ duæ numerantur. Vidimus enim unâ ex iis arteriis obductum intestinum, donec altera sese in vesiculam aëream adjacentem extenderet. Nescio an ramificationes intestinales venæ cavæ pariter sese extendant in membranas harum vesicularum, quamvis illud a verisimilitudine non aberret. Sed in hoc casu, arbitror munus, quo fungi deberent illæ ramificationes impleri divisionibus lateralibus venarum pulmonarium de quibus nunc dicendum.

B. De venis pulmonaribus aut venis nervoso-lateralibus.

Tantummodo per analogiam nomen venarum pulmonarium dedimus venis de quibus sumus locuti. Nonne enim species pulmonum exhibent folliculi aut vesiculæ aëreæ?

Venæ pulmonares duæ numerantur similes atque symmetricæ. Sic omnia quæ de unâ dicemus in altera omnino eadem.

Singulæ ortum sumunt circumcirca cerebrum et ad pharyngem; ex quo colligi posse videtur illas tantummodo deberi anastomosibus ultimarum ramificationum pharyngearum venæ cavæ. Deinde pergunt ad funiculos nervosos œsophagi et descendunt, una ad dextrum, altera vero ad sinistrum latus, secundum nervum recurrentem (*fig. 2. tab. XX-XXIII.*;

fig. 5. et 6. tab. XIX-XXI; fig. 5. tab. XXI-XXIV.), ita ut lateribus hujus nervi innitantur. Singulis earum ramificationibus lateralibus, singulæ venæ pulmonares præbent vascula sanguifera, quorum alia infinite subdividuntur cum ultimis ramificationibus nervosis, et alia vero pergunt ad membranas vesicularum aërearum ut sanguinem aëre modificant. Quum de nervis egimus, diximus funiculum nervosum præbere par nervorum singulis diaphragmatibus, et duo paria inter singula illa organa: quod exhibet 264 nervos simplices diaphragmatibus propria, et 528 nervos annulis propria. Atqui singuli illi nervi venam habent propriam, ergo harum numeri terminus medius est 792. Singulæ illæ ramificationes ulterius subdividuntur, quo efformatur reticulum innumeris vasculis constans. Ad membranas vesicularum aërearum ultima illa vasa admodum sunt conspicua. (*fig. 4. tab. XXI-XXIV.*)

Numerus harum venarum.

<i>Tabula venarum earumque præcipuarum ramificationum:</i>	
NOMINA.	NUMERI.
Vena cava.	1
Ramificationes pharyngæ	14
Ramificationes oesophageæ	32
Ramificationes ad ventriculum propriæ.	40
Ramificationes intestinales	104
Venæ pulmonares.	792
<i>Numerus venarum.</i>	<u>983</u>

Additamenta ad systema vasculare arteriale.

Quædam insuper existunt vascula quæ ad systema arteriale pertinere arbitror: scilicet vascula tumphlosoliana. Etenim supra descripsimus quasdam ramificationes sanguineas longitudinales et transversas quæ integram amplitudinem tumphlosolis permeabant. Illa vascula delineavimus *fig. 1 et 2. tab. XI-XII; fig. 1. tab. XVI-XVII; fig. 2. tab. XXI-XXIV.* Hæc vascula quorum tria sunt longitudinalia et faciem ventralem tumphlosolis percurrunt, inter se communicant innumeris aliis vasculis

transversis, et directe cum arteriâ dorsi, prope junctionem trium vasculorum principalium. Propter conjunctionem harum arteriolarum cum arteriâ principali sive aortâ, arbitror illud reticulum ad systema arteriale pertinere. Arteriolæ transversæ maximo numero occurrunt.

III. De corde, sive de apparatu qui impulsione sanguini incutit.

Historica in-
stitutio.

Diu, inter auctores intercedit dubium utrum Lumbricus corde, necne præditus esset. Cel. *Willis*, *Bosc*, etc. quum motum systoli et diastoli observassent, nomen cordis tribuerunt organo ubi illi motus erant conspicui. Alii, uti Cl. *Marcel de Serres*, Lumbricis et Annelidibus non concedunt cor proprie sic dictum, quoniam illud organum nihil aliud in iis esset, quam extumescencia vasculorum præcipuorum. Attamen illi auctores non respuunt duplex systema vasculorum: unum arteriale, alterum venosum; et, arbitror ipsos ideo contendere apparatus circulationis in Lumbrico non cor esse, quia in eo desideratur organum musculosum, admodum sensibile, cujus contractio propelleret sanguinem ipsique motum incuteret. Attamen omnibus accurate perpensis, illud organum aut illud cor revera existit in Lumbricis, etsi propter formam ejus, existentia in dubium vocetur. Quin imo, impulsio incutitur sanguini non unico organo contractili et activo in circulatione, sed quinque aut sex organis similibus, omnibus uni eidemque functioni inservientibus, omnibus successivo et regulari ordine agentibus.

Descriptio
cordis.

Etenim, versus tertiam fere posteriorem oesophagi partem, (*fig. 1 et 2. tab. XX - XXIII.*), vena cava (*abc, fig. 1. tab. XXI - XXIV.*) producit quinque aut sex vasa moniliformia, quæ perpendiculari modo ascendunt, in annulos recurvantur, et quinque aut sex punctis correspondentibus junguntur cum aortâ aut arteriâ dorsali. Primi annuli sæpe a sequentibus differunt majori simplicitate, numero minori dilatationis. Omnes illæ ramificationes sive annuli involvuntur strato aut involucre musculari arctissimo, delineato *fig. 1. tab. XXI - XXIV*, sub formâ lineæ albæ quâ circumdantur ramificationes. Hæc involucre muscosa suâ contractione, motum incutiunt sanguini et locum præbent systoli et diastoli. Talis est brevis expositio fabricæ cordis quod, nonnisi suâ formâ a corde in ceteris animalibus differt. Quædam tamen adjiciemus.

Vena cava primum tenuior evadit ad oesophagum usque ad locum, ubi cor occurrere incipit; primo ex abrupto dilatatur (*d*, *fig. 1. tab. XXI-XXIV.*), formando speciem ventriculi superioris subconici; supra hunc primum ventriculum immediate occurrit secundus (*e*, *eœd. fig. et tab.*), major, globulosus, inflatus, sanguine rubro vivido repletus: est ventriculus inferior aut major. Hic posterior exhibet extensionem, *ed*, quæ nonnisi est venæ cavæ continuatio; quæ extensio variat longitudine, crassitudine, et extumescentiis pro variis individuis. Ab utroque latere ventriculi inferioris, descendunt (*ef*, *eœd. fig. et tab.*) duo fila, unum a dextro alterum a sinistro, quæ mox dilatantur in duas auriculas (*f, g, h, i.*). Illæ auriculæ formæ elongatæ, conicæ, replicantur in oesophagum quem circumdant instar annulorum; quum pervenerunt in partes laterales (*g*) crassitudine minuuntur, sed denuo dilatantur (*h*) in dorsum, ubi repente desinunt in duo fila quorum ope, directe cum aortâ communicant.

Auriculæ superiores non exhibent extumescentias moniliformes uti inferiores. Ad tertiam etenim seriem ventriculorum et auricularum, cernuntur extumescentiæ globuliformes (*k*), et ad quartam duæ distinguuntur (*fk*), ad quintam denique tres occurrunt (*fk l*). Illæ extumescentiæ variant quoad crassitudinem, numerum, positionem pro individuis. Quin imo inveni quasdam in dorso, etsi ille casus non sit vulgaris: etenim auriculæ ibi sunt continuæ et ex unico vasculo compositæ.

Omnes illæ dilatationes, tum ventriculi tum auriculæ, involvuntur thecâ musculari, ejusdem ac ipsæ formæ, validissimâ, et regulari modo sese contrahente. In genere, omnia vascula sanguifera proprias tunicam externam atque internam habent, sed in organo, de quo nunc, membrana obducens est ad minimum decies crassior quam tunica propria venarum aut arteriarum. Hæc membrana, respectu vasculorum sanguiferorum, eâdem ratione se habet ac neurolemma respectu nervorum.

Cl. *Home* in figurâ suæ dissertationis de organis respirationis Lumbricorum, delineari curavit quinque paria auricularum, donec in dissertatione de organis generationis Lumbricorum exhibet sex. Et reverâ illud persæpe observavimus. Numerus serierum horum organorum variat a 5 (minimum) ad 7 (maximum). Sed vulgo 5 reperiuntur. Denique paulu-

lum infra oesophagum, vena cava dilatatur (in *bc*), et usque ad anum hunc gradum dilatationis conservat. Aorta, ni fallor, eandem in integrâ suâ amplitudine dilatationem habet.

Inutile est monere nos tantummodo per analogiam et comparisonem, *ventriculi* et *auriculæ* nomina tribuere illis dilatationibus venarum cavæ et aortæ.

Tali modo cor Lumbrici terrestris componitur. Cl. *De Blainville* in diversam videtur abire sententiam. Non cordis functionem tribuit congeriei harum ramificationum crassiorum quam vascula ex quibus ortum sumpserunt, sed quidem magnæ arteriæ dorsi, et tali modo, de eâ loquitur: *un cœur fort long, plus large en avant, s'amincissant à mesure qu'il se porte en arrière*; sed tamen consentit illud cor posse haberi tanquam arteria aorta ex quâ deinde oriuntur divisiones quæ in diversas corporis partes pergunt. In errorem fortasse ductus fuit celeberrimus ille anatomicus motu undabundo qui in illâ aortâ manifestatur, et qui non pendet a vi musculari ejus tunicarum, quemadmodum Cl. *Carus* observaverat. Aorta enim fit particeps motûs generalis qui in corpore Lumbrici locum habet uti jam vidimus. Ille motus a quibusdam tanquam systoli et diastoli habitus fuit. Si res ita sese haberet, cor Lumbrici mirum in modum ad vasculum dorsale insectorum accederet, etsi Cl. *Marcel de Serres*, in suâ dissertatione de hoc organo, differentias inter ea intercedentes annotaverit.

IV. De motu circulatorio.

Mecanismus
circulationis.

Sanguis in venam cavam propulsus, denuo versus cor ascendit, postquam in folliculis pulmonariis aëre fuit modificatus; quum pervenit ad primam seriem ventriculorum et auricularum, dejicitur in ventriculum inferiorem, *e*, qui tum dilatatur. Pars hujus sanguinis directe transit in ventriculum superiorem et inde, sine dubio, ascendit versus ventriculum inferiorem seriei immediate supra positæ, et sic deinceps, usque ad seriem superiorem. Altera vero pars sanguinis, ventriculo inferiori comprehensa, propellitur contractione hujus organi, in filum adjacens (*ef*), et vi ad contractionem proportionali. Ex hoc filo, dejicitur in primam extumescentiam,

cujus tunicæ contrahuntur, et sanguinem in secundam extumescentiam agunt; hæc vicissim contrahitur, propellit sanguinem in tertiam, quæ major, elongatior, eum agit versus partem dorsalem; ibi a quartâ recipitur extumescentiâ quæ eum in aortem denique dejicit; hæc in suas ramificationes ducit sanguinem et ulterius in vesiculas aëreas, ubi obvias reperiens venas pulmonares, semper versus cor refluit et eandem viam denuo incipit.

Sanguis non simul ex ventriculo in duas auriculas projicitur; primum in unam ex illis transit; et novus sanguinis jactus in ventriculum venire necesse est ut auricula opposita impleatur. Atque, quantitas sanguinis quam recipit ventriculus in statu dilatationis, non sufficit ad capacitatem auriculæ integræ implendam; sed tamen major est ut exclusivo modo unam ex ejus extumescentiis impleat. Exinde auriculus primum impletur a latere sui fili, et latus oppositum vacuum remanet donec contractiones primarum extumescentiarum sanguinem propulerunt in tertiam; et sic deinceps.

Temporis intervallum quod inter dilatationem et contractionem ventriculi inferioris, intercedit est 6 partium horæ ter millesimarum sexcentesimalarum: scilicet, hoc temporis intervallo, sanguis proficiscitur in primum ventriculum, ex hoc in secundum (inferiorem seriei sequentis), inde in tertium et sic deinceps. Inde sequitur intervallum quod separat systolem a diastole esse 6 et systolem a systole, diastolem a diastole 12 partium horæ unius ter millesimarum sexcentesimalarum. Eodem tempore et in eadem proportionem, successivo modo implentur duæ auriculæ cujusque seriei; et quum intervallum quod est inter contractiones et dilatationes cujusque ventriculi inferioris sit idem, manifestum est auriculas, omnes simul sumptas, alternativo modo, tempore determinato, impleri et vacuari, usque ad illas quæ maxime sunt superiores. Etenim ille motus tanta regularitate locum habet, ut admirationem observatoris causam ejus inquirentis movere debeat.

Omnia phænomena circulationis Lumbrici, de quâ tot auctores scripserunt, sed quam nullus fusius descripsit, sunt perspicuenda quum in dorso et ventre Lumbricus maximus aperitur; debet aperiri vivus et ita ut nullum magnum vas sanguiferum scalpello lædatur.

Ex supradictis patet partem sanguinis jam aëre modificati, et venâ cavâ recepti ut inde in aortam projiciatur, transire in pharyngem, non receptâ impulsione circulatoriâ auricularum. Etenim ventriculus superior primâ seriei (a capite incipiendo) recipit portionem hujus liquoris per ventriculum seriei infra se ipsum positæ, eamque transmittit in extensionem venæ cavæ; sed hæc infinite ramificatur in pharyngem, et quidem communicare videtur cum ramificationibus aortæ. Ceterum affirmare non audeam an illa transvasio revera in his vasculis locum habeat.

Nescio an circulatio sanguinis in Hirudinibus tam accurate fuerit observata quam in Lumbricis. Si tempus non defuisset, hoc opus suscepissem, nam certe haud quaquam esset inutile illam relationem cognoscere. Attamen quasdam investigationes institui in alias Annelides et præsertim in Erpobdellâ vulgari *Lam.* (*Hirudo vulgaris* *Linn.*)

Disquisitio de
circulatione in
Erpobdellâ
vulgari.

In hoc animali, systema vasculare constat quatuor vasculis quorum duo probabiliter sunt arterialia, duo vero venosa; et, quemadmodum in Hirudine vulgari aut officinali, duo ex his vasculis sunt lateralia, et duo alia ventrem atque dorsum percurrunt (*fig. 1. tab. XXII-XXIV.*). Vasculum ventrale incedit secundum funiculum nervosum, et ad ejus instar, habet extumescencias globulosas ex quibus oriuntur innumeri rami et ramusculi, inter se anastomosibus conjuncti, ita ut efformant reticulum quod occupat integram faciem ventralem animalis, et optime visibilem etiam trans cutem et musculos. Illæ extumescenciæ sanguineæ communicant cum gangliis quæ immediate obducunt, et singuli ramusculi ramificationem nervosam sequuntur. Præsertim circumcirca ganglia, illa dispositio eminet. Etenim ex singulis gangliis, oriuntur duo paria nervorum quæ sese crucis Melitensis in modum intersecant, et singulos nervos concomitatur vasculum sanguiferum facile distinctum; paululum ultra nervus dividitur et vasculum sanguiferum eandem sequitur directionem, eodem ordine sese dividendo. Ceterum illæ ramificationes in integrâ corporis amplitudine, eodem modo sunt dispositæ.

Vascula lateralia sunt crassiora et in linea angulata contorta, pergunt secundum integrum latus corporis et etiam innumeras ramificationes exhibere videntur. Ceterum nihil notabile habent.

Sanguis hujus animalis est rubro colore vivido distinctus, et quum, propter perlucidatem strati muscularis atque cutis, præter vascula quibus continetur, etiam perspicui possit circulatio quam sequitur, sponte intelligitur observationem duorum illorum objectorum maximi esse momenti.

Igitur sumatur *Erpobdella vulgaris*, junior, et Vere incipiente; et in quiete remaneat: circulatio sanguinis omnino apparebit. Vascula, qualia descripsimus, mutuâ junctione efficiunt speciem ellipsoïdis (*fig. 2. tab. XXII-XXVI*), cujus major axis est vasculum ventrale. Accurate examinatum, vasculum ventrale a 8 in 8 partes horæ ter millesimas sexcentasimas crassius evadit per extremitatem posteriorem, sanguine repletur, contrahitur, propellit sanguinem versus partem anteriorem (in sensu quem sagittæ figuræ indicant). Prouti sanguis progreditur, pars quam implere debet, dilatatur, donec illa pars quam modo reliquit contrahitur ipsumque propellendo. Eodem tempore quo inferior pars vasculi ventralis dilatatur et sanguine repletur, partes anteriores duorum vasculorum lateralium etiam dilatantur et pariter sanguine replentur. Mox perspicitur sanguinem qui sic descendit per illa vascula, esse eundem ac illum, qui superiorem partem vasculi ventralis implevit. Nam, prout hæc pars vacuatur, vascula lateralia implentur. Et vice versâ, prout hæc ab imo vacuantur, vasculum ventrale ab eodem latere impletur. Tali modo duo fluctus instituuntur ascendens et descendens: prior sanguinem versus cor reducit et manifestatur in vasculis dorsali et ventrali; posterior expellit sanguinem ex organo impulsore et occurrit in vasculis lateralibus. Singuli illi motus similes locum habent ex 16 ad 16 partes ter millesimas sexcentasimas horæ et singuli motus dissimiles ex 8 ad 8.

In *Lumbrico terrestri* ille motus non tam ad externam faciem conspici potest; attamen satis est visibilis ut perspiciatur sanguinem denuo ascensum per vasculum ventrale descendere per aortam, quemadmodum jam examinavimus.

Cel. Swammerdam inquit se observasse circulationem sanguinis in Observationes. ovis *Lumbricorum* (quæ ova reperit in terrâ et verno tempore). Nunquam hunc motum in ovis videmus. Quidquid de hac re sit, parvuli *Lumbrici*, duas aut tres dies nati habent cor atque vascula omnino dis-

tincta; sed quum sanguis sit albidus, nullum motum videre mihi contigit. Motus quem animadverti, mihi visus est potius motus undabundus annulorum quam circulatio proprie sic dicta. Auriculæ, præsertim inferiores in his parvulis Lumbricis optime perspiciuntur.

Tandem agemus de sanguinis compositione et de mutationibus quas subit.

V. De sanguine ejusque compositione.

Nullum dubium moveri potest quin ad existentiam animalis requiratur, ut sanguis in contactu cum aëre versetur, et quemadmodum physiologi loquuntur, per superficiem æquivalentem, quoad amplitudinem, superficiei corporis (vid. *Magendie, précis de phys., tom. II. p. 306.*). Ille contactus efficitur sive quum aër quærat sanguinem, veluti in vasculo dorsali et trachæis insectorum, sive quum sanguis quærat aërem in bronchiis et folliculis pulmonariis, uti in Lumbrico et aliis Annelidibus. Aër, modo chemico in sanguinem omnium fere animalium agens, ejus naturam immutat; et in omnibus illis qui sanguinem rubrum habent, tempore aërationis, illud liquidum coloratur. Inde patet sine contactu aëris sive oxigenii quod est principium agens, sanguinem venosum et nigrum non posse arterialem et rubrum evadere. In hanc regulam non se dedere videtur Lumbricus. Etenim inter sanguinem arteriarum et venarum nulla animadvertitur differentia. Unus haud nigrior est altero et nulla posset stabiliri distinctio, nisi illa quæ a positione vasculorum pendet. Verum quidem est statum illum uniformem in quo sanguis Lumbricorum versatur, scilicet similitudinem sanguinis venosi et arterialis, ex eo oriri posse quod sanguis, semel aëri expositus et receptus vasculis venosis quæ ipsum immediate transmittunt ad vasculum cum denuo ad vesiculas pulmonares reducens, naturâ non satis in hoc transitu mutari posset.

Discrimen inter sanguinem venosum et arterialem.

Colorationis sanguinis causa.

Quidquid de hac re sit, mihi videtur non ab actione chemicâ oxigenii sive aëris, folliculis pulmonariis comprehensi, sanguinis Lumbricorum colorem rubrum pendere: quoniam in vasculis quæ sanguinem propellunt in organis ubi fieri debet aëratio, illum liquorem adhuc ejusdem sit coloris ac quum inde fuit egressum. Arbitror igitur colorem rubrum esse criterium naturæ sanguinis ejusque existentiae inhærens.

Sic etiam in insectis, ubi sanguis certe non ejusdem est naturæ ac in Lumbrico, aer in contactu versatur cum hoc liquido, ope trachæarum, et tamen nulla mutatio notabilis quoad colorem locum habet.

Attamen certum videtur parvulos Lumbricos, quum vitam auspiciantur, et quidem aliquo tempore post diem natalem, habere sanguinem omnino albidum, ita ut difficillimum, ne dicam impossibile sit motum circulatorium perspicere; ideoque magis magisque dubitare mihi licet de circulatione a celeberrimo *Swammerdam* in ovis Lumbrici, et exinde in pullis observata. Post mensem et quod excurrit ab ortu, nobis tantummodo sua vascula hæc animantia exhibent.

In Erpobdellâ, sanguis etiam rubro vividissimo colore induitur et probabiliter hic color ex eâdem causâ reperiendus est. In Hirudine vulgari, sanguis est albidus.

Quemadmodum in Homine et animalibus superioribus, in Annelidibus etiam necesse est ut membranæ vasculorum sanguiferorum, et membræ parietum internorum vesicularum aërearum, satis sint tenues ut exhibeant liberum transitum fluidis aëriformibus, et simul tamen sanguinem continere non cessent. Cæterum omnes membranæ iisdem fluidis ideoque oxigenio permeari possunt.

Sanguis Lumbrici terrestris est admodum liquidus, parum aut nullo- modo viscosus, pellucidus, rubro vivido colore distinctus, similis aquæ, quoad consistentiam. In vapores abeundo, non conglobatur nullumve serum deponit, sed relinquit stratum tenuissimum substantiæ quasi cor- neæ rubræ quæ diu colorem suum etsi pallidiorem, etiam lumini expo- sita, conservat. Siccatus sanguis funditur in polygona, vulgo quadrata (*fig. 8. tab. XXII-XXV.*), dum margo guttæ sive ejus circumfe- rentia a centro ad circuitum radiatur. Etenim innumeræ fibræ regulari- ter et sine interruptione deponuntur, ita ut filamenta producant (*fig. 4. tab. XXII-XXV.*). Una ex illis fibris microscopii ope perspecta, et soluta, mihi præbuit aspectum rami pluribus divisionibus distincti. (*fig. 5. eâd. tab.*). Tandem majori vitri microscopii incremento, videbam fibram ipsam innumeris fibrillis regularibus et inter se parallelis constantem, (*fig. 6. eâd. tab.*).

Criteria phy-
sica, chemica,
etc. sanguinis,
ejusque depo-
sitorum.

Illas fibras sese deponentes tantummodo vidi, quum guttulæ sanguinis erant crassissimæ, scilicet quum in minori basi major sanguinis quantitas locabatur. Quum vero sanguis leviter jacet in vitrum aut micam, in vapores abit et sine ullo deposito exsiccat, tantummodo locum quem occupavit rubro colore inficit.

Aqua, alcohol, etc. sanguinem dissolvunt nec ulli præcipitato locum præbent. Alcohole et acidis albescere videtur. Cæterum, experimenta istius generis satis difficilia essent, quoniam exigua tantummodo quantitas sanguinis puri colligi potest.

Fabrica sanguinis.

Experimentis clarissimorum *Leewenhoek*, *Hewson*, *Home*, *Prevost* et *Dumas* ductus, persuasum animo habebam, me in sanguine Lumbrici reperturum esse globulos formæ eo constantioris, quod Lumbricus multo magis ad animalia classium superiorum quam ad cætera invertebrata, quoad sanguinis indolem, accedat. Mihi etiam videbatur, quoniam in omnibus animalibus sanguine frigido præditis illi globuli essent elliptici, Lumbricum terrestrem eidem legi esse obnoxium, sed mox errore sum levatus. In omnibus observationibus quas de hac re institui, non potui detegere illos sacculos membranaceos, circulares aut ellipticos, depressos et in vasculis sanguiferis majori minorivè celeritate volutos. Sed e contra pulcherrimum mihi oblatum est spectaculum, quum microscopii reflectoris ope, perspexi guttulam sanguinis ex magnâ venâ cavâ prope cor desumptam. In tabulâ *XXII-XXV. fig. 1 et 2.* leviter tantummodo adumbravi mirum phænomenon quod visui occurrebat. Guttula ad marginem siccata, exhibebat innumeras fibras radiantes, divisas aut simplices, ex dessicatione sanguinis in hâc portione oriundas. In medio, ubi sanguis majori copia occurrebat, distinguebam innumera exigua vacua, parvulas bullas, aëre repletas, quæ fere omnes, sphericæ, per quædam suæ circumferentiæ puncta sese tangebant, mox conjungebantur et globulos majores progignebant. Illæ bullæ primum exiguæ et numero sat magno, eo rariores et crassiores evadebant, quo magis exsiccabatur sanguis, quemadmodum, quum ope tubi, in aquâ saponis inflatur, bullæ quæ inde oriuntur, confunduntur et rumpuntur, prout minus agitur aqua.

Illæ bullæ tamen omnino differunt ab illis quæ in aqua saponis effor-

mantur, formâ regulariter globulari, et in eo, quod circumferentiæ illarum sphaerarum non sese tangant, quia stratum liquoris inter earum facies mutuas, intercedit. Non oculis nudis conspicuæ, illæ vesiculæ, si ita loqui fas est, ostenduntur ope vitri objecta quadragies majora amplificantis; ipsas vidimus vitro trecenties augente, sed earum forma et omnes circumstantiæ quæ illas concomitantur, sub eodem aspectu in utroque experimento apparent. Cæterum, eorum volumen manifesto immutatur quum bullæ conjunguntur. Tantummodo in hac junctioe, sive aliquamdiu post, forma illorum corporum mutatur, quemadmodum indicavimus *fig. 7. tab. XXII-XXV*, ubi facili negotio videre est quânam ratione, sibi invicem appositæ, confunduntur.

Simul ac quis microscopio et imagini oblato consueverit, incremento multo minori bullæ possunt perspicui. Sic *fig. 1 et 2. tab. XXII-XXV*. exhibent sanguinis guttulam 28 vices tantummodo diametro adauctam.

Illusio optica, quæ in omnibus sphaëris liquidis manifestatur, de naturâ horum corpusculorum dubitandi rationem exhiberet. Etenim (*fig. 2.*), in singulis bullis, formatur caustica similis puncto luminoso, elongato, et ejusdem ac bulla formæ; sed guttula moveatur, et illusio evanescit.

Ex intuitu figurarum, facile est visu bullas majori copiâ existere, ubi guttula est minus in vapores soluta. Illa mutatio brevi tempore efficitur.

Arbitrari quidem aliquis posset bullas nostras aëreas, nihil aliud esse nisi sacculos membranaceos et sanguineos qui, prout sanguis siccatur, rumpuntur et progignunt species sacculorum majorum quos, *fig. 2*, delineavimus. Agitatio et fremitus qui concomitantur exitum sanguinis ex vasculis, in animalibus observati, rationes plurimas perhibent quæ junctæ cum sententiâ Cl. *Homii*, huic assertioni aliquam veritatis speciem possent præbere. Cl. *Home* enim habet globulos tamquam nucleos strati materiei colorantis quæ, ad exitum sanguinis, in modum involucris sese colligeret. Arbitrari, inquam, aliquis posset, incrementum bullarum falso creditarum (in hac suppositione saltem) tantummodo pendere ab ordine et quantitate ejusdem materiei colorantis. Sed in hoc casu, non inficias iri posset, quoniam numerus globulorum minus evadit, et reliqui non crescere possunt nisi detrimento materiei colorantis cæterorum, partem

horum globulorum evanescere aut invisibilem fieri debere: quod a verisimilitudine toto cælo aberrat. Prætereà, si corpora illa quæ in sanguine Lumbricorum observavimus, reverà sacci sunt membranacei, necesse est, inquam, ut punctum luminosum quod in medio illorum occurrit, sit globulus centralis. Sed, uti jam dixi, illud punctum nonnisi est illusio optica et in rerum natura nullomodo existit. Tandem, in omnibus animalibus sanguine frigido præditis, globuli sunt elliptici, et curva eorum disci est constans et naturæ cognitæ. In Lumbrico, species globulorum sunt variæ formæ, et quidem variæ magnitudinis, sensibili modo immutantur, et numquam, absque ut in unam congeriem confundantur junctione sese immediate tangunt. Inde patet, illam junctionem non posse habere locum, si revera essent corpora solida et distincta. An aliquis contendit illos globulos efformare substantiam liquidam, colorantem, obducentem nucleum solidum, illa substantia naturâ suâ deberet haberi tamquam fluidum aëriforme, uno verbo tamquam aër ipse; sed, sanguine omnino siccato, depositum quod efformavit est uniforme, sine ullo corpore extraneo, sine vestigiis globulorum aut sacculorum. Quoad vero ad differentiam formarum globulorum, objiciet fortasse quispiam Insecta, Molluscos habere globulos circulares, sed aliquando admodum irregulares, et sic formam nihil ad rem conferre; hoc quidem verum est, sed opinionem nostram non infirmat, nam antequam dici possit formam globulorum esse irregularem, prius probandum est eos reverà existere.

Coagulatio sanguinis venosi humani aliquam præbere posset analogiam cum phænomeno de quo loquimur. Etenim sanguis venosus, in guttulam redactus, et microscopii ope exploratus, coagulari incipit: statim pellucidus ad guttæ circumferentiam evadit et aspectum induit granulose, dum medium guttæ, ubi maxima sanguinis quantitas occurrit, exhibet innumeras maculas aut cellulas quæ continent substantiam liquidam, translucidiorē; eodem tempore, globuli solidi contrahuntur, cellulae majores evadunt, aliæ evanescunt, et mox, integra gutta nihil amplius nisi ramificationes radiantes exhibet. Durante hac cellularum mutatione, gutta apparet granulosa magno præsertim numero horum corpusculorum (1).

---

(1) Vid. *Magendie*, Précis de Physiol., tom. II. p. 234.

Verum est phænomenon coagulationis sanguinis venosi exhibere magnam analogiam cum illis quæ deteximus; sed nihil probat existentiam globulorum sanguineorum in Lumbricis tam evidenter quam in cæteris animalibus perspicuam factam fuisse.

Quum ab alterâ parte considero relationem sanguinis cum vesiculis aëreis, non amplius mirabor magnam aëris quantitatem quam sanguis absorbet. Etenim existentia 228 vesicularum ad aërationem sex vasculorum præcipuorum confectarum, volumen mutuum harum vesicularum horumque vasculorum, omnia illa ad nostram opinionem firmandum in medium procedunt.

SECTIO SEXTA.

DE GENERATIONE.

Nunc ad partem maximi momenti nostræ dissertationis pervenimus, Historica institutio. sed etiam in hac parte non paucas habemus observationes. Omnes auctores supra citati, organa generationis Lumbrici terrestris observârunt. Cl. *Willis* primus ea accurate et fusius descripsit. Alii tantummodo transcripserunt aut in aliam linguam reddiderunt illa quæ a celeberrimo hoc anatomico dicta fuerant. Cl. *Montègre* in Galliâ et Cl. *Home* in Angliâ in generationis organorum hujus animalculi studium suas curas contulerunt. Omnes illæ observationes plus minusve congruunt quoad structuram horum organorum, sed dissentiunt quoad eorum usum. Hic nonnisi historicam institutionem exponimus; sed postquam locuti fuerimus de ovariis, testiculis et ovis, segregatim in medium proferemus sententiam singulorum auctorum de modo agendi organorum, prout saltem a cæterorum opinione dissentiat; et tandem, post illam analysin, nostras opiniones de actu generationis observationesque exhibebimus.

Recentioribus his temporibus, opiniones diversissimæ occurrunt de generatione Annelidum in genere, et præsertim de generatione Hirudinis Lumbricique. Longo tempore repetitis observationibus ducti, unam alteramve opinionem tenebimus, et sic veritatem tantummodo assequemur.

Hermaphroditismum Annelidum jamdiu fuit observatum, et in plerisque

animalibus hujus classis, copulatio efficitur tamquam in Limace, Helice et aliis Molluscis. Etenim, quamvis Annelides facultate sponte sese reproducendi gaudeant, tamen coïre prætereà debent, ita ut unum ex his animalibus alterius respectu maris et feminae vices agat, donec hoc posterius, respectu prioris, eadem functione fungatur. Hic mutuus coïtus semper introductione partium locum habet, quæ partes sunt diverso modo dispositæ et pro speciebus variis variæ sensibilitatis. In Hirudine occurrunt duæ aperturæ, una exgressui organi masculi inserviens, altera vero huic organo alterius animalis recipiendo idonea; una est anterior, altera vero posterior. Organum masculum in hoc animali pollicem longitudine adæquat; ex quo collegit Cl. *Home* Hirudinem posse ejus penem introducere in aperturam femineam inferius positam, et ita, sine auxilio alterius ejusdem speciei individui, sponte fecundari. Sed ex observatis contrarium patet, et in eo, Hirudines non a cæteris Annelidibus differunt. Horum penis est conicus, fistulosus; ex unâ ejus parte, inquit Cl. *Carus*, oritur vasculum longitudinale et ab utroque latere occurrunt ductus seminiferi qui originem ducunt ex duobus magnis epididymis quorum diversa vascula ortum sumunt ex serie testiculorum rotundorum et separatorum. Ab alia parte, apertura quæ inferius paululum occurrit versus ventrem, ducit ad uterum et ovarium; hæc communicatio per duos oviductus locum habet.

Ex his observatis patet, orificium directum ducere organa exteriora mascula ad organa feminea interiora quæ prioribus fecundantur.

In Lumbrico terrestri nihil tale occurrit. Vidimus in secundâ parte, quum de organis generationis exterioribus egimus, fissuras transversas quæ reperiuntur in papillas 16ⁱ et 28ⁱ annuli, non posse haberi tamquam orificia generatoria, vel saltem tamquam orificia quæ immediate fecundandi facultatem transmitterent. Priores (16ⁱ annuli) intra communicant cum ovariis et quidem supra illa; posteriores (18ⁱ annuli) sæpe omnino evanescunt et communicant cum intestino aut ventriculo. Appendices generatrices quidem penetrant in parvam fissuram 16ⁱ annuli, sed latet quânam functione ibi fungantur. Ex eo quod illi pori aut fissuræ non occurrant inter spatium in quo Lumbrici inter se congruunt, nullum

canalem, nullamve relationem directam cum ovariis habere videantur, Cel. Cuvier, Lamarck, Montègre, opinantes nullam introductionem partium locum habere, dixerunt coïtum horum animalium probabiliter in eo scopo versari ut sese invicem excitent et orgasmi statum producant quo quodque individuum se ipsum fecundat. (Dissert. Cl. Montègre, Annal. du Mus. loc. laud.). Cl. Montègre appendices generatrices invenit, sed confudit ipsas cum segminibus epiderinæ, liberis et quæ sublevata ostendunt alios poros magis adhuc exiguos quam fissuræ transversæ. Cætero, de hoc in capite sequenti agemus. Coïtus et fecundatio in Annelidibus produciunt ovationem aut exitum viventium animalculorum. Quædam hujus classis animalia, et inter hæc Lumbricus creduntur ovo-vivipara.

Modus generationis Annelidum demonstrat quam invalidæ sint illæ classificationes generales animalium ubi transitiones per annulos regulares et constantes auctores servare voluerunt. Etenim, si Annelides ad animalia classium superiorum accedunt systemate suo circulatorio aliisque systematibus, non minus tamen verum est illas ab his modo reproductionis discedere. Fuerunt collocatæ tamquam præsidēs animalium articulorum ante Crustacea et Insecta in quibus ambo sexus sunt distincti et separati, quo criterio certe magis quam Annelides cum classibus superioribus conjunguntur. Cæterum Lumbrici reproducuntur hermaphroditismo et quidem per scissionem, quod secundum nonnullorum naturæ philosophorum opiniones, catenam immediatam inter animalia et vegetabilia constitueret.

CAPUT PRIMUM.

DE ORGANIS GENERATIONIS INTERNIS.

Duplex genus organorum generationis distinguo : mascula et feminea.

1. De organis masculis.

Nostram exposuimus sententiam de appendice generatrice quam Cel. *Fabricius*, in Faunâ suâ Groenlandicâ, jam tamquam penis speciem habuerat; igitur tantummodo reliquum est agere de organis masculis internis, scilicet de *Testiculis*. Historica institutio.

Cl. *Willis* ipsos secernit a suis *corporibus albicantibus et nonnihil globosis*, eosque appellavit *corpora spermatica* quia ex eis exprimere potuit liquorem albescentem, lacteum, et quia in omnibus *Lumbricis* illæ partes non eodem modo erant conformatæ. Post illum, plerique auctores *Testiculos* habuerunt tamquam organa spermatica, et Cl. *Home* ipsos optime observavit.

Positio. Testiculi sive organa spermatica occurrunt supra ovarium et ventriculū scilicet versus tertiam anteriorem partem corporis, et correspondent cum quarta serie ventriculorum et auriculorum cordis. Reperiuntur inter duo diaphragmata subsequētia, et semper singuli ovario adhærent. Lumbrico in dorsum aperto, occurrunt versus ventrem, et exinde, infra ovaria. Videbimus illam positionem ad ventrem omnino fecundationi ovariorum, durante copulatione, esse idoneam. Collocantur in duas series laterales et rejiciuntur ab utroque latere ita ut non obducant cor, nec venas, nec arterias ventris (*fig. 1. tab. VII; VIII; IX; X, fig. 10 et 11. etc.*)

Numerus, variationes.

Testiculi quatuor numerantur; sed post coïtum pauciores possunt reperiri. In animalibus omnino fecundatis nullus amplius occurrit, quod locum habet mensibus Augusti, Septembris et per integram hyemem.

Forma.

Organa sunt omnino sphærica; eorum diameter variat inter dimidium millimetri et duo millimetra. Sæpe observavi testiculos ordinis inferioris crassiores esse superioribus, ex quo non immerito colligi potest priores inservire debere fecundationi quatuor ovariorum inferiorum quæ occurrunt in dissipimentis omnino organis spermaticis destitutis. Existunt enim 8 ovaria, 4 ab utroque latere, quæ, exceptis ultimis, singula includuntur inter duo diaphragmata et in spatio cui nomen dissipimenti sive dissipimenti transversī tribuimus. Atqui in duobus dissipimentis superioribus, sive prope duo priora ovaria, occurrunt 4 testiculi de quibus loquimur, ita ut duo ultima ovaria his organis omnino destituantur.

Communicatio.

Testiculi omnino sunt superficie liberi, excepto uno latere ubi funiculus exiguus quem cavum credo, ipsos cum membranâ submusculari conjungit. Ille funiculus, qui tamquam *ductus deferens* haberi posset, extenditur usque sub ovario correspondenti, quocum jungi videtur. Filamentum testiculorum inferiorum ulterius continuatur et communicat cum

Canalis deferens.

magno ovario inferiori, quemadmodum Cl. *Bauer* delineavit in dissertatione celeberrimi *Home*. Nonne hic ductus inservire deberet ut, tempore coitus, liquorem spermaticum in ovaria propellat?

Membrana testiculorum est tenuissima, mollis, translucens, elastica, etc. Liquor spermaticus qui illa organa implet, ea albido lacteo colore afficit. Post ejaculationem hujus fluidi, testiculi non amplius perspicui possunt, crispantur, deprimuntur et sæpe omnino evanescunt. Sæpius ad finem autumnii segmina eorum reperiuntur.

Ex eo quod in quibusdam Lumbricis, tantummodo duo aut tres testiculi inveniuntur, concludi, ni fallor, potest illa animalia pluries coire, et ad singulas copulationes unum testiculum vel plures vacuari et semen in ovarium correspondens propellere. Cæterum, ingens numerus quotidianarum copulationum, et Cl. *Montègre* observatio huic opinioni favent.

Microscopii ope conspecti, testiculi nihil notabile exhibent; quædam vascula sanguifera in eorum membrana ramificantur.

Relationes quæ intercedunt inter fissuras 16ⁱ annuli et testiculos vel ovaria primarum serierum satis sunt manifestæ. Præterea, duas illas organorum species, quoad positionem, congrui non minus mirandum est quam post tempus coitus, eadem evanescere. Quin imo, quemadmodum sæpe observavi, nonnisi unus aut duo testiculi reperiuntur, sic etiam tantummodo una vel duæ papillæ ad 16ⁱ annuli latera occurrunt. Nonne illud phænomenon pro causâ haberet, quod testiculi ab uno latere suas vices in copulatione egerint, et Lumbricus diu sine coitus occasione remanens, destitutus fuerit papilla correspondente lateri testiculorum destructorum, tamquam organo inutili?

De liquore spermatico.

Modo diximus testiculos repletos esse liquore quem habemus tamquam sperma aut liquorem fecundantem. Hic liquor variationes notabiles pro anni tempestate subit.

Verno tempore, cavitatem testiculi omnino implet; est albidus, lacteus, viscosus, tamquam lac fluens. Dissolvitur in aquâ et flocculos albidos in alcohole efformat.

Microscopio submissum, singulare phænomenon exhibit.

Mense Aprilis enim, sumebam testiculum, recenter ex Lumbrico vivente extractum, ipsum sub microscopio ita collocabam ut diameter tricentès augeretur, (*fig. 1. tab. XXIV - XXVIII.*).

Liquoris as-
pectus.

Tunc ipsum perforabam, et repente liquor effluxit tamquam lactis fluctus, in sensu longitudinis striatus. Mox major quantitas liquidi secuta est, et post quædam quietis momenta, liquor formavit species undulationum quæ in omnibus sensibus in se ipsas redibant, (*vid. fig. 2. tab. XXIV - XXVIII.*). Parvulæ striæ, optime distinctæ, illud phænomenon adhuc manifestius reddebant. Tandem spermatis guttula, separatim sumpta, eundem exhibuit effectum; et in utroque casu, undulationes eo magis distinguebantur, quo magis exsiccabantur guttulæ, (*fig. 3. tab. XXIV - XXVIII.*).

Illa experimenta pluries, eodem cum successu, iteravi; sed numquam in hoc liquore animalcula spermatica detexi. Mense Maii observavi, microscopii ope, in spermate puncta rotunda, magis distincta, cum corpore quodam nigriori in medio. Focum augebam, et motus circularis in hoc nigriori puncto manifestabatur. Nonne erat animalculum? Fieri potest, sed affirmare dubitamus. Hic casus semel nobis tantummodo occurrit quamvis in iisdem organis plura experimenta postea instituerimus. Quidquid de hac re sit, quoniam motus erat spontaneus et instrumentum perfecte immotum, non probabile est observationem fuisse illusionem opticæ, eo magis quod, spermate exsiccato, ille motus cessaverit.

Mense Septembris et autumnali tempore, quum adhuc testiculi reperiuntur (quod tamen raro occurrit), notabiles in liquore spermatico occurrunt mutationes. Etenim in diario observationum mearum mensis Septembris anni 1825, reperio:

« Testiculus sphericus, constabat membranâ albescenti, pellucidâ; liquor albidus, ejus interiori parte continetur. Organo moto, semper ad libellam respondebat: etenim tantummodo partem capacitatis testicularis implebat. Acuminis spinæ ferreæ exiguo ictu tantummodo opus est ut membrana dilaceretur, et sic liquor inde effluat. Est fluidus, sine odore aut sapore notabili; aquosus; exsiccatus, fere non crassior evadit. »

Ex his observatis videtur illum testiculum, quum non totum liquorem

spermaticum transmisit, usque sub autumnī finem fuisse conservatum, et sperma fortasse, solum saltem aspectu ejus observato, facultatem generatricem amisisse.

II. De organis femineis.

Organa feminea Lumbricorum sunt ovaria, et si appendices generatrices tamquam penes habemus, tamquam vaginas considerare debemus fissuras transversas 16ⁱ annuli. De hisce posterioribus in secundā parte egimus. (pag. 68.)

De ovariis.

Omnes auctores ovaria observârunt. Cel. *Willis* duo numerat, et sine dubio alia tamquam corpora spermatica habet. Cl. *Redi* qui invenit, ut ait, 14 testiculos, scilicet 7 ab utroque latere (fortasse tamquam testiculos habuit quædam ova libera quæ ex ovariis egressa, nondum infernè descenderent), observavit octo ovaria, quatuor ab utroque latere. Hi sacculi, inquit ille auctor, majores quam vascula spermatica, implentur substantiâ albidâ, multa ova continente; sed sæpe accidit, ut addidit idem, quod hæc organa nullum ovum comprehendant, sed magnam quantitatem materiei albidæ, et sic celeberrimum *Willis* excusat quod figuraverit et descripserit tantummodo duo ovaria. In ovariis superioribus quæ sunt minora, sæpe accidit ut nullum reperiatur ovum, sed tunc liquore albido implentur. Tandem in anatomiâ *Redi*, occurrunt plurima egregia observata in ova et ovaria. Postea, observata hujus auctoris ab aliis fuerunt iterata, et investigationes Cl. *Home* in ovariis præsertim congruunt cum opinionibus *Redi*. Plerique alii auctores non designant numerum ovariorum, et quidem silentio prætereunt magnam differentiam quæ manifestatur inter diversa illa organa. Optimæ figuræ sunt illæ quæ delineatæ fuerunt a Cl. *Bauer* in dissertatione laudata Cel. *Home*. In figuris Cl. *Cari* inversa loca tenent organa genitalia feminea: etenim in anteriori parte collocata fuerunt ovaria majora, dum in natura ibi adsunt minora.

Ovaria numero et magnitudine variant. Numerantur octo, quatuor ab utroque latere, et singula dissipimento transverso inclusa. Duo inferiora

Historica institutio.

Numerus.

tanti sunt voluminis ut sola omnia cætera et quidem testiculos obducant (*fig. 2, 3, 5. tab. IX; fig. 11, 13, 14, 15. tab. X.*).

Ovaria superiora occurrunt cum testiculis, et efficiunt cylindrum seu speciem annuli per quem transeunt oesophagus et cor. Ideoque occurrunt ad tertiam anteriorem corporis partem et supra ventriculum.

Forma. Forma eorum variat, sed consistentia eadem remanet. In singulis reperitur membrana satis crassa, plus minusve flava, continens liquorem albescentem qui eo numerosiora ova ostendit quo tempus quo observantur, magis ad ver accedit.

Hisce præmissis, jam speciatim de ovariis agemus. Eorum distinguimus ovaria superiora aut minora et inferiora aut majora.

a. Ovaria superiora aut minora.

Positio. Sic vocantur ovaria quæ in iisdem dissipimentis ac testiculi reperiuntur, et etiam illa quæ immediate infra occurrunt. Sex numerantur, tria ab utroque latere. In genere perspecta, sunt ovalia, depressa posteriori et anteriori parte, prædita lateribus parum salientibus, pedunculata et diametro variant scilicet a 3 ad 4 millimetra; singula occupant dissipimentum cum testiculo, quæ organa cum prioribus communicant, quemadmodum jam diximus, filamenti pedunculique ope, (*fig. 12 et 13. tab. X.*). Sed non procul à prioribus ovariis occurrunt præterea duo alia quæ non concomitantur testiculi, sed hi, evacuatione liquoris spermatici, omnibus ovariis fecundandis sufficiunt, (*fig. 11. tab. IX.*)

Formatio ovariorum. Hyeme durante et sub finem ætatis, ovaria reperiuntur repleta succo lacteo, homogæneo, quem sæpe, microscopii ope, observavimus, et in quo nihil peculiare vidimus. Verno tempore, ille liquor evadit granulatus; sensim sensimque hæc grana augescunt et mox circa menses Aprilis et Maii, apparent tamquam ova, omnino efformata, quibus ut majorem evolutionem capiant, accedere tantummodo debet generator testiculorum liquoris effectus.

Vasa sanguifera ovariorum. Quædam vascula sanguifera his ovariis comites veniunt, præsertim versus medium ubi recipiuntur levi sulco qui ad pedunculum ea ducit.

Alia criteria. Quamvis in statu naturali hæc organa paululum sint depressa, tamen,

non longe post corporis dissectionem, illa depressio augescit, præsertim versns mediam partem ita ut hæc ovaria sæpe discorum formam induant.

Quod vero ad positionem horum ovariorum spectat, observandum est illa sæpe in lineam contortam sese extendere. Denique ex observationibus plurimis hyemali et verno tempore institutis, mihi visum est illa ovaria prima ex organis generatoribus, (scilicet magnis ovariis et testiculis) esse evoluta.

b. Ovaria inferiora aut majora.

Inferiora, quemadmodum jam diximus, sunt maxima ovaria.

Occurrunt infra cætera et fere immediate supra ingluviem, scilicet, Positio.
circa glandulas œsophageas. Duo occurrunt, et tegunt, quum ad per- Numerus.
fectam evolutionem perveniunt, integram partem anteriorem ovariorum
et testiculorum superiorum (*tab. VII, VIII, IX et X, etc.*).

Sunt reniformia, aliquando trilobata (*fig. 2. tab. IX; fig. 15. tab. X.*), Forma.
elongata, depressa, lateribus sinuosis, basi latiori quam apice. Forma pro
evolutionis statu variat: sæpe sunt globulosa et valde extensa. Eorum pe-
diculum habeo, tamquam ductum qui transmittendo liquori spermatico
testiculorum inservit. Hic pedunculus est complanatus, longitudinalis, ad Pedunculus.
latus internum ovarii efformans duas impressiones longitudinales; fulcit
vasculum sanguiferum quod in membrana ovarii ramificatur.

Ovariorum majorum membrana est ac membrana ovariorum superio- Membrana.
rum, fortasse paululum est durior; sæpe colore flavo albidiori inficitur.
Quibusdam horis post corporis dissectionem elapsis, ovaria deprimuntur,
eorum medium flavescit et excavatur, ita ut substantiâ duriori et albidiori
circumdata videantur.

Instar cæterorum ovariorum, implentur hyemis tempore, liquore al- Ova.
bescenti qui continet, vere durante, innumera ova, parvula, et inter se
arctissime cohærentia. Mense Maii, illa ovaria omnia sunt granulosa, et
ut ita dicam, nonnisi hisce ovis constant. (Videantur in *fig. 1. tab.*
XXIII - XXVII. , partes horum ovariorum inferiorum ad microscopium
perspectorum.)

Omnia ovaria tum superiora tum inferiora, hyemali tempore, evanes-

cunt, aut tantummodo relinquunt rudimenta elongata, subflava, dura et veluti cerea, (vid. *fig. 10. tab. X.*).

Reliquiæ ovariorum post fecundationem.

Post copulationem, quum fecundata sunt ovaria, eorum membrana externa expulsionem ovorum et fetuum forte laceratur. Tunc, loco ovariorum, cernitur substantia filamentosa, albescens, formam barbæ plumæ præ se ferens: filamenta enim omnia in axem longitudinalem et centralem conveniunt. Substantia filamentis composita efficitur tantummodo reliquiis membranae externae ovarii, axis illius autem pedunculi. Singulare mihi videtur quod nullus auctor de his corporibus admodum notabilibus fuerit locutus, (*tab. VII, VIII, IX et X; fig. 3. tab. IX. et fig. 11, 6. tab. X.*)

Observata in fecundationis modum et copulationis numerum.

Studium horum corporum est maximi momenti; quum enim jam evanuerunt ovaria, eorum numerus adhuc ex numero earum reliquiarum potest dignosci. Sic in dissectione delineata *fig. 11. tab. X*, in animum inducere potuissem sex tantummodo ovaria exstitisse, nisi vestigia (*bb*) duorum superiorum monerent in hoc Lumbrico, quemadmodum in ceteris, octo ovaria exstitisse. Observatio præterea non minoris momenti colligitur ex positione horum corporum filamentosorum; etenim, ex eo quod semper ad partem superiorem reperiuntur, antequam infra testiculos veniant, patet evolutionem et fecundationem incipere ab ovariiis superioribus et versus inferiora continuari; deinde ex eo quod, prout ovaria evanescunt atque corpora filamentosa apparent, et horum numerus sub autumnum augebitur, concludi potest ovaria, successivo modo et variis epochis, fecundari. Probabiliter ergo plures copulationes locum habent.

Sed dicet fortasse aliquis quomodo certissimâ ratione, probari potest illa corpora filamentosa revera esse ovaria fecundata, vel saltem reliquias ovariorum fecundatorum? Sequenti modo, illud probo. Aperiatum ovarium majoris aut minoris speciei; emittantur ova et liquor lacteus, et mox, natura filamentosa membranae dignoscetur; sed ut res manifestior evadat, aliquamdiu hæc præparatio quieta remaneat, et facile poterunt separari fila, et perspicui axis centralis, qui nihil nisi ovarii pedunculus erit.

Præterea, in Lumbrico in quo omnia ovaria existunt, non corpora filamentosa reperiuntur, dum simul ac evanuerunt ovaria, illa corpora majori copia occurrunt. Verum quidem est intermedium inter utrumque

hunc casum non locum habere, et sæpe circa quatuor aut sex ovaria, reperiri quatuor aut sex corpora filamentosa; sed tunc sunt magis exigua, et eo numero occurrunt, quia priora subdivisa fuerunt. Etenim illa divisio facillime efficitur, et ex natura filamentosa horum corporum adhuc frequentior evadit.

Denique sæpe animadverti inferiora ovaria, ad evolutionem lentissima, nonnisi in Lumbricis maximis et validissimis existere. Attamen fateor hoc non generatim locum habere, et Lumbricos juniores iis pariter ac priores instrui. Certissime statui potest illa organa, verno tantummodo tempore, omnibus proprietatibus gaudere.

En quæ dicenda erant de organis generationis Lumbricorum: testiculis aut organis masculis, ovariis sive organis femineis. Si recte loquendum est, testiculi tantummodo essent organa præparatoria, et ductus aut fila quæ pergunt ad ovaria, penium functiones agerent, quemadmodum in gallis gallinaceis canalis deferens iisdem muneribus fungitur (1).

Antequam agamus de evolutione ovorum et pullorum, quædam supersunt dicenda de coïtu ejusque effectibus.

CAPUT SECUNDUM.

DE COÏTU.

Copulatio Lumbricorum fere simul ac eorum existentia agnita fuit. *Aldrovandus* de illâ loquitur, et cum plurimis aliis veteribus auctoribus, nos docet, Lumbricos coïre per mediam circiter corporis partem; et tam arcte inter se conjungi, ut potius eliderentur quam separarentur; quod tamen observationi adversatur, quemadmodum sæpe vidi et probavit

Historica institutio.

---

(1) Hic suppono glandulas œsophageas ad systema nutritivum pertinere, etsi nihil illud evidenter probet. Usus harum glandularum omnino latent; nescio an durante fecundationis actu, aliqua funguntur functione. Eadem dicenda sunt de quibusdam corpusculis albescentibus, elongatis, consistentiæ cereæ, quæ sæpe inter ovaria et testiculos inveni, posita ad œsophagum et supra glandulas quas œsophageas appellavi. (In quibusdam mearum tabularum delineata occurrunt). Si illa corpora generationi inserviunt, non arbitror illa ad eam necessario modo requiri, quia, in immediate post copulationem apertis Lumbricis, nulla reperi. Præsertim hyeme, illa corpora admodum sunt conspicua.

Cl. *Montègre*. Hic auctor præsertim in eo suas investigationes instituerat et sequentia observaverat.

1° Clitellum, cum papillis quæ occupant inferiorem partem annulorum inter 10um et 15um annulos, (aut 16um, si caput tamquam annulus habetur) occurrentium, sunt sola junctionis media.

2° Lumbrici coeunt alter alteri sese apponendo in directionibus oppositis, ita ut papillæ respondeant ad utrumque infra alterius clitellum.

3° In hac positione adhærentia est intima effectū papillarum, quæ instar instrumentorum quæ ad sugendum adhibentur arctissime adhærent in exiguis recessibus correspondentibus in corpus alterius animalis.

4° Sic per plurimas horas immoti remanent.

5° Fremitus tantummodo levis veluti undabundus observatur, qui successive in diversis corporis partibus locum habet.

6° Simul ac terrore afficiuntur, per concussus separantur, et redeunt subito in sua foramina ubi semper posterior corporis pars hærens remanebat.

7° Mechanismus quo foraminibus adhærent est analogus illi quam jam descripsimus in capite de setis conscripto (pag. 67.)

8° Lumbrici tantummodo separantur contractione in sensu contrario effectū quam producuntur ope fulcri puncto quod in foraminibus habent.

Illas observationes tamquam optimas de coitu habui; et quum omnia quæ bene sunt facta non refici debeant, conveniens duxi hanc analysin præbere investigationum clarissimi *De Montègre*. In capite sequenti loquar de ejus auctoris opinionibus de effectū copulationis.

Cel. *Linnaeus* jam animadverterat Lumbricos coire ad humum, et clitellum in copulatione, munere eximio fungi. *Ray* in *historia insectorum*, optime hunc actum observavit: examini critico subjecimus illa quæ dixit, et omnia veritati consentanea reperimus. « *Dum sibi invicem hærent, inquit, capita sursum reflectuntur, et humor quidam in fissura inter utrosque natat. Si coeuntes distraxeris, maculas seu guttulas duas albicantes persæpe videbis; an forte sperma? Nocte præsertim pluviosa, coeunt et ad auroram usque cohærent.* Cl. *Home* in dissertatione suâ de generatione Lumbricorum, etiam eorum copulationem descripsit. Admisit præcipua phænomena quæ modo numeravimus;

sed addit quod copulatio fit ita ut parvuli hami unius (appendices generatrices) intrent in papillis alterius ibique adhereant, et quod illa introductio reciproca fiat. Inde patet illum anatomicum, quemadmodum nos etiam, a cæteris auctoribus in eo dissentire quod revera partium introductionem admittat.

Omnes alii auctores nonnisi ad verbum descripserunt quæ in hisce præcipuis operibus invenimus, vel saltem, similes tantummodo observationes instituerunt.

Post dies calidas et humidus veris et autumnus, versus solis occasum, Lumbrici, coeundi causa, sese quærent. In meo diario observationis 6 Nov. 1825, video Lumbricos adhuc coïvisse, quod tamen perraro occurrere in hac anni tempestate arbitror. Copulatio plures horas durat, aliquando continuatur per integram noctem et usque ad ortum solis: mane enim, verno tempore, multi coeuntes reperiuntur. Ut operi incumbant, e foraminibus egrediuntur et extenduntur ita ut inter singulos, remaneat spatium tale quale tertia saltem posterior pars corporis possit adhærere parietibus foraminum. Ut in tali positione inmoti remaneant, dilatant partem corporis posteriorem, ita ut ejus diameter transversus in uno sensu augescat; et tali modo parietibus foraminum adhærent ut setæ in terram paululum defigantur. Alii Lumbrici e receptaculis omnino exeunt, et fortunam quærendi gratiâ, obambulant. Hi vero qui propter suam positionem conveniente modo accedere possunt, huc et illuc caput et corpus movent donec se tangunt; nam, hæc animalia alterius animalis existentiam solo tactu dignoscere valent: saltem est vulgatissima opinio. Mox clitellum intumescit, et corpus a latere jacet: ambo Lumbrici ventre ventri hærent, junguntur et ita cohærent, ut clitellum unius communicet cum duobus prioribus poris alterius, scilicet poris 16ⁱ annuli, et cum illa parte albescente quæ occurrit paululum infra caput; et vice versa quoad alterum.

Non diu post, cristæ laterales corporis magis magisque conspicuæ evadunt, quod oritur ex depressione quam corpus in compressione patitur; deprimitur enim ipsum clitellum, et, instar portionum vicinarum, depressio fit a latere ubi annulis adhæret. Clitellum semper intumescit et mirum

Mecanismus
copulationis.

in modum augescit. Mox, ambo Lumbrici emittunt humorem glutinosum qui eorum corpus, durante copulatione, inficit; et mihi mirandum venit quod clitellum et quidem satis magna pars corporis inter hoc organum et caput comprehensa, veluti circumdatur et obducatur specie pelliculæ glutinosæ, tenuissimæ, pellucidæ et facillime sese rumpentis, aut etiam dissolvi apparentis in humore qui ex integro corpore exsudatur. Hæc pellicula probabiliter oritur ex eodem humore, respectu saltem habito ejus consistentiæ, coloris, etc. Fortasse humor glutinosus, postquam ambos Lumbricos obduxit, partim in vapores abit et producit parvulam crustam quæ pelliculam efformat.

Præterea, intra plicas clitelli et in singulis individuis, occurrunt quædam exiguæ portiones substantiæ mollis, albescentis, viscosæ, texturæ veluti filamentosæ. Hæc substantia sub forma trium aut quatuor glomulorum sparsa, comprehenditur inter superficiem externam clitelli et levem pelliculam de quo modo egimus. Quoad formam et criteria externa, satis similis est corporibus filamentosis de quibus fuimus locuti, quæ circa testiculos et ovaria occurrunt et horum posteriorum nonnisi sunt reliquiæ. Attamen mollior est, liquidior, et fila albescentia non tam sunt distincta. Inter clitellum unius individui et partem correspondentem alterius, reperiuntur adhuc plurimi ejusdem generis fascies, sed minus conspicui, quia inter duo corpora coeuntia deprimuntur.

Nonne illa substantia, quemadmodum arbitratus est *Ray*, esset sperma, et nonne Lumbrici, durante fecundatione, hanc sibi mutuo transmitterent? Nonne penetrat in papillas 16ⁱ annuli, et ovaria fecundat? Vel nonne absorbetur specie imbibitionis? An exit e testiculis unius, an extrorsum transmittitur, et inde in corpus individui oppositi vergit donec hujus testiculi, respectu alterius, easdem vices agerent? Omnes illas quæstiones in medium relinquimus, quia nulla opinio experimentis innitur.

Quum ambo individui separantur, durante copulatione, verus hujus actûs mechanismus patet. Etenim videantur illa quæ supra de appendicibus generatricibus diximus, et animadvertatur analogia inter illa organa et penes aut acumina Hirudinum, tum quoad formam et positionem, tum

quoad functiones quibus illæ partes in fecundatione funguntur. Quod vero ad Lumbricos spectat, observandum est, quemadmodum duæ papillæ 16ⁱ annuli alternant, altera respectu alterius, scilicet una occurrit in 16um annulum, donec altera reperitur in 15um aut 17um, sic etiam, inquam, duas appendices inter se alternare et in eodem casu ac papillas versari.

Si igitur duo Lumbrici coeuntes leviter separantur, apparent ambæ illæ appendices adhærentes parietibus lateralibus et interioribus duorum pororum 16ⁱ annuli. Et quum duæ illæ appendices consistentiæ sint flexibilis, et pori sint potius species fissurarum transversarum, observandum est priora corpora cylindricam eorum formam in depressam immutasse; quod oritur pressione quam produxerunt parietes laterales fissurarum, in quas se immiserunt. Quod vero ad earum emollitionem spectat (quæ emollitio non parum ad eorum formæ mutationem confert), ipsam tribuendam esse opinor effectui succi glutinosi qui fortasse ex poris dorsi exsudat. Post coitum, illæ appendices versantur in statu mollietiei, ita ut non amplius possint obrigescere nec erectæ manere separatæ a corpore; uti ante copulationem; replicantur, applicantur contra clitellum. Fortasse in eo statu eas vidit Cl. *Montègre*, quum contendit illas esse segmina cutanea.

Denique, durante et finito coitu, duo latera clitelli veluti lobata videntur. Hi lobi nihil aliud sunt nisi effectus impressionis annulorum contra quos clitellum comprimebatur, quoniam succus glutinosus ipsi præbuit statum mollietiei huic notæ recipiendæ idoneum.

Quæ diximus sunt phænomena ex observatione oriunda; videamus autem quid de appendicibus generatricibus sit judicandum. Primum, organa analogæ in Hirudinibus occurrunt; in eis magis sunt evoluta, sed easdem functionibus obire videntur. Deinde, observamus appendices Lumbricorum penetrare in fissuras 16ⁱ annuli; has communicare ad interiorē partem cum testiculis; testiculos in relatione versari cum ovariis. Præterea 1°, in Lumbricis generationi non idoneis, papillæ 16ⁱ annuli nondum sunt evolutæ; e contra illæ papillæ evanuerunt in illis ubi ovaria omnia fecundata sunt; 2° hæ papillæ fere semper occurrunt in individuis appendicibus generatricibus instructis; 3° ambæ illæ species organorum, eodem fere

tempore evanescent; 4° sæpe unica papilla destruitur, et idem locum habet quoad appendices; 5° reperiuntur Lumbrici coeuntes unico organo masculino et duobus, aut unico etiam duobus organis femineis.

Ex hisce omnibus nonne colligi posset appendices generatrices esse organa masculina et fissuras 16ⁱ annuli esse species vaginarum? Præterea clitellum nobis videtur organum unicè inserviens Lumbricis artissime jungendis, et cucurbitulæ vices agens. Quum enim Lumbricus in actu copulationis turbatur, statim contrahitur, caput versus clitellum retroagit, et jam solutus est, donec clitello adhuc hæret. Sed quis rogabit quid agant pori 28ⁱ annuli? Quoad eos nihil affirmare audeo; sed mihi videtur humorem viscosum pariter ac albidos glomulos posse oriri ex vesiculis aut glandulis quæ circa clitellum occurrunt, ad partem ejus internam, et rejici per illas fissuras 28ⁱ annuli. Hanc opinionem caute tantummodo in medium profero.

Nobis reliquum manet scitu an utra appendix transmittat sperma, necne. Primum, in illis non reperi canalem anteriorem et nescio an revera existit; secundo nullam vidi relationem immediatam inter appendices et quoddam organum generationis internam. Hisce rationibus motus, arbitror illas appendices nonnisi esse organa excitantia, et earum actionem in eo versari ut agentur testiculi quos stimulant: hos transmittere sperma (aut liquorem lacteum quem continent) in ovaria per canales deferentes, et sic actum reproductionis ad effectum perducere.

CAPUT TERTIUM.

DE FECUNDATIONE OVORUM EORUMQUE EVOLUTIONE.

Historica institutio.

In hoc capite nullomodo propositum habemus exponere quomodo et quânam actione intimâ ova fecundantur, quomodo vivificatur germen, etc. Illæ quæstiones nobis tamquam arcana veniunt, sed in animo habemus ostendere quosnam esse effectus fecundationis hujus germinis, ejus evolutionem, primum embryonis statum, etc. Quibusdam horum objectorum operam navârunt laudati auctores; sed quoniam fere omnes, quoad modum generationis Lumbricorum, in diversas abeunt sententias,

non a proposito alienum judicavimus illas diversas opiniones breviter exponere. Recentiores præsertim auctores inter se minime conveniunt, et illæ quæstiones ansam præbuerunt egregiis operibus, et inter ea dissertationi clarissimi *Home* in opere cujus titulus: *Philosophical transactions*, anni 1823. Comparatio inter plures Annelides parum ad veritatem consequendam confert. Etenim, uti patebit infra, Hirudines et aliæ species progignunt pullos ratione omnino a Lumbricis terrestribus diversâ.

Post hanc brevem expositionem, trademus lectori illud quod ex nostris observationibus patere videtur, nobis tamen jure remanente opiniones immutandi quum contrarium nobis experimenta exhibebunt (1). Quum veteres naturæ scrutatores hanc partem non sedulo observaverint, illorum opiniones silentio præteribimus.

I. OPINIONES AUCTORUM DE EVOLUTIONE EMBRYONUM.

Opinio celeberrimi Swammerdam (2), *clarissimorumque Rudolphi et Leo*.

Prior horum anatomicorum dicit Lumbricos terrestres ex ovis omnes efformatos egredi, et post exitum nullam mutationem subire; ideoque, ait, breviter evadunt idonei pullos progignendo, et feminæ habent ova facile visibilia. Ex his verbis colligi potest *Cel. Swammerdam* Lumbricos habuisse tamquam unico sexu præditos, quia feminas distinxit. Arbitratur illos esse oviparos; et in ovis, verno tempore in terra repertis, detexit embryonem et circulationem ejus sanguinis, quamvis sit albidus uti jam observavimus. *CL. Leo* (3) et *Rudolphi* eandem observationem fecerunt et contendunt parvulos vermes repertos, verno tempore, in vesiculis aëreis et aliis Lumbricorum organis, non esse embryones hujus speciei, sed e contra animalia intestinalia generis *Vibrionum*. Laudati hi auctores adjiciunt animalcula illa intestinalia etiam in Lumbricorum ovis occurrere.

---

(1) Hisce verbis quæ conscripsi anno 1826, probatur mihi tunc propositum fuisse novas investigationes in posterum instituere: quod revera feci, uti demonstrat additio quæ huic opusculo adjicitur et qua demonstratur modus pullos et ova emittendi apud Lumbricos.

(2) *Biblia Naturæ*.

(3) De structura Lumbrici terrestris. Regiomonti 1822. Quod opus consulere mihi non datum fuit.

Opinio celeberrimi Lyonet (1).

Hic celeberrimus anatomicus Batavus nos docet, in suis notis ad opus Cl. Lesser, Lumbricos esse oviparos; ova esse cinerea, ovalia, acuta ab uno latere; per hoc acumen aut partem hanc anteriorem parvulos Lumbricos egredi, qui Lumbrici in se ipsos in ovis contorti erant, et postea in evolutione haud notabiles subeunt mutationes.

Opinio clarissimi De Montègre (2).

Hic illustrissimus naturæ scrutator ex egregiis suis observationibus collegit Lumbricos esse viviparos vel saltem ovo-viviparos; ova in corpore animalis excludi, et a mense Augusti reperiri magnam copiam fetuum in receptaculo posito ad extremitatem inferiorem canalis intestinalis; hoc receptaculum extrinsecus aperiri per orificium ano adjacens; fetus sæpe commisceri cum ovis, et quidem illa fetibus numero præstare; utraque evolvi videri in corporibus albidis (ovariis), et fetus occurrere primum tamquam puncta nigra; eos ex ovariis egressos obrepere secundum longitudinem corporis inter stratum musculare et intestinum, gradientes per loca vacua quæ inter se relinquunt fibræ quibus hoc ultimum organum (intestinum) adhæret musculis, usque dum versantur aliquamdiu in receptaculo, et in lucem edantur.

Opinio clarissimorum De Blainville et Bosc (3).

Cl. De Blainville qui fere omnes opiniones clarissimi Montègre adoptat, addit pro certo haberi posse Lumbricos esse ovo-viviparos, et pullos eorum in terrâ deponere; corpora posteriora albida (ovaria) transmittere eorum productum (ova et fortasse fetus?) per vesiculas anteriores (organa spermatica), et sic fecundationem ad effectum perducere ante parvulorum expulsionem. Cæterum, ille auctor dubium movet de hac hypothesisi nullo observato innitente. Tempus gestationis et vitæ animalis eum latet. Cl. Bosc arbitratur gestationem non ultra quindecim dies extendi.

---

(1) Théologie des Insectes, par Lesser, cum notis Lyonet.

(2) Ann. du Muséum, loc. laud.

(3) Dictionn. d'histoire naturelle, édit. Deterville. (Bosc). Dictionn. des sciences naturelles, (De Blainville).

Opinio clarissimi Carus (1).

Hic Germanicus auctor primum opinionem satis singularem profert de ovariis et testiculis, quæ organa ipsi tantummodo videntur vesiculæ aëreæ admodum evolutæ. Etenim, inquit, vesiculæ aëreæ desinunt ubi ovaria incipiunt (quod observationi adversatur), et forma et positio utriusque speciei organorum eadem sunt. Addit non facile esse intellectu quomodo parvuli Lumbrici, quos observavit viventes inter cutem et intestinum (observatio similis investigationi a Cl. *Montégre* institutæ) ad hunc locum perveniant, sed se opinari hunc transitum fieri ope ductûs longitudinalis (typhlosolis aut chloragogenæ) qui partem intestini dorsalem circumdat. Est organum cavum, inquit, et eadem conformatio occurrit in Lumbrico marino et Aphrodita.

Hæc opinio quæ ab omnibus cæteris opinionibus recedit non observatione directa fulcitur; e contra, in rerum natura, phænomena ab illa recedunt, nam vesiculæ aëreæ etiam ante ovaria, id est, magis versus caput animalis, occurrunt.

Opinio clarissimi Leonis Dufour (2).

Cl. *Leo Dufour*, sine ullâ affirmatione an Lumbrici sint ovipari aut vivipari, attamen primam opinionem admittere videtur. Ejus investigationes congruunt cum illis quæ jamjam instituit Cel. *Lyonet*, (vid. pag. 190). Observationes tamen Cl. *Leonis Dufour* accuratius et fusius continuatæ fuerunt. Invenit, uti aît, in terrâ argillaceâ aut margâ folliculos aut ova Lumbricorum, 5 aut 6 pedes sub terrâ latentia. Hæc ova erant cæteris corporibus sejuncta; continebant animal in se ipsum replicatum; erant oblonga, conico-cylindrica, curvata ab uno latere, cornea, membranacea. Extremitas crassior capsula solvitur et progignit Lumbricum qui tunc longitudine duos pollices, crassitudine vero funiculum vulgarem adæquat. In folliculo sanguifera vasa cernuntur, et acumen capsulæ adhæret disco membranaceo unius lineæ diametri.

Quum nondum efformatus est Lumbricus, capsula impletur pulpâ

---

(1) In opere ejus *Zootomia*.

(2) *Ann. des sciences nat.*, par MM. Audouin, Brongniart et Dumas, tom. V. 1825.

homogeneâ, subflavâ; ex quo, inquit auctor, concludi posset illum folliculum verum esse ovum. Ulterius adjicit fortasse Lumbricos esse viviparos, sed matrem segregatim pullos tela corneo-membranacea obducere. Quidquid sit de hâc re, quædam in verba Cl. *Dufour* sunt animadvertenda. Primum, hypothesis quam citavimus, a possibilitate aberrat, quoniam invenit auctor ipse ova aut folliculos sine Lumbrico, sed continentes pulpam homogeneam in quâ formatur animal, aut evolvitur eodem modo ac embryo in ovo vulgari gallinæ; mater ergo non potest pullum suum folliculo obducere, quum non existit ille pullus adhuc formandus et ex muco ovo contento evolvendus.

Cæterum, videbimus parvulos Lumbricos sine folliculo nasci; sed facile fieri potest ut parvuli Lumbrici terrestres in tali capsulâ reperiantur nec tamen in statu naturali essent. Cl. *Dufour* ait se illa corpora in argillâ tantummodo reperiisse, attamen multum abest ut omnia illa animalia talem terram incolant. Phænomenon tamen ab illo auctore observatum sufficiente modo adhuc explicari potest, quemadmodum inferius dicemus(1).

Opinio clarissimi Home (2).

Anglicus anatomicus ab omnibus cæteris auctoribus omnino dissentit: phænomena quæ affirmat sunt singularia et quidem unica, ni fallor, in regno animali. Sed mihi videtur objectiones multas his opinionibus contrarias proferri posse in medium, et quidem his opponi phænomena ex observationibus petita tum a veteribus tum a recentioribus institutis. Quædam objiciemus, post brevem expositionem ejus auctoris egregiæ dissertationis, anno 1823 editæ.

Sequentia pro veris ab auctore laudato habentur.

Ova fecundantur in ovariis, et postquam effectum liquoris seminalis passa sunt, transeunt in ductum longitudinalem ut abeant in saccos membranaceos (vesiculas æreas), ab utroque latere canalis intestinalis occurrentes.

(1) Postquam illa conscripsi, mihi datum fuit observationes a Cl. *Dufour* institutas etiam pro veris probare quas vero in commentario huic opusculo adjecto exponam. Eodem loco etiam rationem phænomenorum differentie, quoad modos pullos progignendi, dare suscepi.

(2) *Philosophical transactions*, pars I. pag. 140. anni 1823.

In hisce saccis, nascuntur pulli Lumbrici ex ovis egredientes, et ibi primum statum embryonarium agunt, antequam in chrysalides transformentur. Pulli ibi vescuntur substantiâ, expressâ a canali rugoso qui occurrit in intestino (typhlosoli), et producit tubos in singulis cellulis aut saccis membranaceis. Pulli simul ac ad statum chrysalidum pervenerunt, viam sibi aperiunt edendo quidquid obvium venit, et sic exeunt per extremitatem inferiorem cellularum (quæ extremitas correspondet infra ventrem et extrorsum ducit), ita ut folliculi eorum cornei in cololum cellularum sese immittentes, partim maneant extrinsecus et totidem videantur constituere pedes.

Motus undabundus corporis Lumbricorum tantummodo ovis in cellulas distribuendis inservire videtur.

En brevis expositio dissertationis Cl. *Home*. Patet ipsum habere Lumbricos tamquam animalia vivipara mutationes formæ subeuntia (quæ mutationes sunt internæ aut locum habent in corpore matris et diversæ a mutationibus ovi), et chrysalides nihil aliud esse nisi organa quæ tamquam pedes consideravimus; etc.

Singulari huic et præstantissimo operi sequentia objiciemus.

Objectiones
variæ.

1° Quânam de causâ Cl. *Home* nullam facit mentionem in dissertatione anno 1823 edita (1) dissertationis (2) quam non multos ante annos (anno 1817) composuerat de organis circulationis et respirationis; quamvis in hâc posteriori habuerit tamquam organa specialia respiratoria et aërem continentia, ea quæ in priori habuerat tamquam cellulas inservientes pullis recipiendis atque nutriendis, eodem fere modo ac uterus in majoribus perfectioribus animalibus?

2° Quare in omnibus Lumbricis reperiuntur ova in integra corporis longitudine et præsertim versus inferiorem partem et anum? Cur hæc ova aut congeries ovorum frequentiora numerosioraque verno tantum tempore animadvertuntur?

---

(1) On the double organs of generation of the Lamprey, the conger eel, the common eel, the Barnacle, and earth worm, which impregnate themselves, through last from copulating appear mutually to impregnate one another. By sir Everard Home, phil. trans., part. I. 1823. p. 140.

(2) An account of the circulation of the blood in the class Vermes of Linnæus. By sir Everard Home, phil. trans., part. I. 1817. p. 1.

3° Unde venit quorundam ovorum immensa magnitudo respectu aliorum exiguorum, quæ magnitudo tanta est ut vesiculæ aëreæ aut sacci membranacei illa ova non possent continere, quamvis contineant falso creditos pullos omnino viventes?

4° Si revera chrysalis continetur ovo, ut ex opere Cl. *Home* colligi posse videtur, cur in ovo chrysalis nec oculis nudis nec microscopii ope perspicui potest?

5° Si folliculi chrysalidei pedes constituunt, cur hi posteriores existunt 1° supra ovaria, et prope caput, ubi non vesiculæ aëreæ occurrunt; 2° omni tempore et in omnibus individuis, ab exitu etiam ex ovo, nec tamen ideo coïverint nec pullos progenuerint? Cæterum, secundum opinionem Cl. *Home*, pedes revera essent fortuiti et numero et loco.

6° Quare hi pedes (folliculi chrysalidum) sunt retractiles et habent musculos motui suo idoneos?

7° Quare illæ chrysalides (pedes) non perforantur aperturâ ad extremitatem anteriorem per quam *Lumbricus* transiit?

8° Quoniam plurima et quidem ingens numerus ovorum et pullorum in vesiculis membranaceis occurrunt, cur semper unicus tantummodo pes ductum externum clauderet, si revera ille ductus existit? Quid adveniret illis ovis aut chrysalidibus quæ adhuc comprehenderentur vesicula, et quidem post collocationem ad externam partem prioris pedis?

9° Quare animalcula in cellulis reperta non quidem exhibent omnia criteria pullorum *Lumbricorum*?

10° Quare hi pulli egrediuntur per aperturam ano vicinam, donec ex sententia laudati auctoris, infra ventrem et per totam longitudinem corporis a capite usque ad anum exire deberent?

11° Quare in corpore et præsertim in receptaculo ani reperitur ingens quantitas horum folliculorum chrysalideorum, nec tamen ibi efformant pedes, aut prope orificia externa a Cl. *Home* detecta occurrunt?

12° Quare vesiculæ aut cellulæ communicant extrorsum per dorsum et secundum unicam lineam medianam et dorsalem, donec aliter deberent habere tubos aut ductus ventrales et ad minimum octo, pro singulis vesicularum paribus quia octo adsunt pedum series?

II. OBSERVATIONES IN EVOLUTIONEM EMBRYONUM.

Auctorum expositis opinionibus de evolutione ovorum, mutationibus quas subit animal, modo generationis et parturitionis, etc., jam in medium proferemus nostras observationes, quibus ducti, nobis licebit quædam objecta certa ratione determinare, vel de hâc aut illâ functione minori majorive certitudine judicare.

Lumbricus terrestris verno tempore aperiatur; in ovariis occurrunt Observata. quædam puncta nigra, aliquando irregularia, veluti inter ova pendentia (*fig. 2 et 5. tab. IX.*). Illa corpora de quibus infra fusius agemus, sunt corpora fetifera, et nonnisi post coïtum evolvuntur. Postquam locutus fuero de hisce corporibus, quædam dicam de ovis, de chrysalidibus et tandem transibo ad enixum Lumbricorum et pullorum evolutionem.

A. De corporibus fetiferis.

Modo diximus illa corpora contineri ovariis sub formâ punctorum nigrorum latitudine dimidium millimetri aut millimetrum adæquantium Positio. (*fig. 2 et 5. tab. IX.*) Quum modo efformantur, sunt rubescentia et tantummodo visibilia a verno tempore usque ad mensem Septembris. Quum vero ovaria, jam ovis repleta, in statu fecundationi idoneo versantur, ad eorum superficiem reperiuntur portiones aut maculæ obscuriores; aliquando etiam maculæ in integrâ eorum amplitudine distinguuntur. Microscopii ope perspectæ, illæ maculæ nonnisi sunt congeries densiores ovorum, junctorum substantiâ liquidâ, viscosâ, subnigrâ aut flavâ.

Quum, durante coïtu, liquor seminalis e testiculis egressus in ovaria penetrat, ibi fecundat quasdam ovorum portiones et sese dirigere aut saltem magis morari videtur circa illas peculiare congeries de quibus modo egimus. Fortasse liquor quibus illæ congeries junguntur, majori facilitate sperma absorbet. Mox congeries fecundatæ, locum præbent corporibus fetiferis quæ tunc occurrunt sub formâ macularum nigrarum, ellipticarum, depressarum, lateribus integris, membranâ tenuissimâ obductarum. Aliquamdiu post, illa corpora fetifera ex ovariis pro- Evolutiones.
Opiniones de
generatione.

pelluntur, et tunc reperiuntur inter membranam submuscularem et stratum musculare. Est secundus status evolutionis: majora evaserunt et apparent tamquam vesiculæ ovales, ad extremitates rotundatæ (*fig. 5. tab. IX.*). Ex ovariis egressa, illa corpora sic, sine ullo impedimento, secundum corpus descendunt. Probabiliter motus undabundus qui tam sæpe manifestatur in corpore Lumbrici, in eo scopo versatur ut hunc transitum adjuvet vel saltem faciliorem reddat; arbitror similem motum qui locum habet in intestino et communicatur diaphragmatibus aut dissipationis transversis huic usui pariter inservire. Quidquid de hac re sit, certum atque statutum manet corpora fetifera descendere et plurimas subire mutationes, antequam pervenerint ad receptaculum ani, ubi ad effectum perducitur evolutio. Etenim sumatur corpus fetiferum, quemadmodum delineavi *fig. 1. tab. XXV-XXIX*, scilicet non diu post ejus exitum ex ovariis; occurret tamquam vesicula reniformis, constans membranâ tenui, et repleta substantiâ flavâ, viscosâ, quæ ova sed parum evoluta continet (*fig. 2. tab. XXV-XXIX.*). Post aliquod tempus corpora fetifera reperiuntur magis evoluta et talia qualia delineavi *fig. 3. tab. XXV-XXIX*. Etenim in interiori ejus parte et sub membranâ externâ, cernuntur ova admodum magna et regulariter disposita per lineas transversas. Longitudo corporis fetiferi tunc adæquat 2 aut 3 millimetra, et latitudo unum tantum millimetrum aut millimetrum et dimidium.

In hoc statu corpora fetifera perveniunt ad receptaculum ani ubi evolutio eorum continuatur. Tunc ea variæ formæ reperiuntur et qualia delineavimus *tab. XXV-XXIX*. Ova magis magisque augescunt, tandem rumpunt membranam corporum fetiferorum et tunc sese ostendunt vel nuda vel obducta substantiâ flavâ aut fuscâ (*fig. 4. tab. XXV-XXIX.*). Sæpe ova eduntur in hisce corporibus et progignunt parvulos Lumbricos chrysalide obductos (*fig. 5.*). Hæc evolutio in chrysalidem sæpe locum habet sine ruptione membranæ corporis fetiferi, uti videatur in *fig. 6*, ubi jam plures chrysalides aut folliculi perspiciuntur. In *fig. 7* patet quo magis minuunt ova, eo magis accrescere chrysalides et folliculos. Denique in omnibus evolutionibus ulterioribus, corpora fetifera non

amplius membranâ peculiari involvuntur: substantia enim subnigra crassior evasit, simul ac ova inde fuerunt soluta. Hæc posteriora etenim evolvuntur sive in ipso putamine sive extra, et inde oritur illa congeries ovorum, fetuum, putaminum, etc. quæ toties in ani receptaculo occurrunt, et quales delineavimus, *fig. 7, 8, 9. tab. IX; fig. 8, 9, 10 et 11. tab. XXV - XXIX.* Observandum est quo minus corpora fetifera continent ova aut putamina chrysalidea, eo minus obscurum esse eorum colorem; in *fig. 7 et 8. tab. IX.* fere sunt albida, quibusdam tantummodo lineolis fuscis aut nigris intermixtis. In hoc ultimo statu corpora fetifera habent formam cylindricam sinuosam, superficiem inæqualem; sunt longitudinis 5 aut 6 millimetrorum, latitudinis vero 2 aut 3 millimetrorum; sic integram cavitatem inferiorem corporis occupant (*vid. fig. 1 et 6. tab. IX et alia.*). Sæpissime cernuntur parvuli Lumbrici repentes sive ut melius dicam, natantes in eorum superficiem.

Non cum corporibus fetiferis confundi debent quædam corpora nigra quæ ipsis admodum sunt similia, sed quæ præsertim hyemali tempore occurrunt. Credo ea omnibus anni tempestatibus occurrere, sed æstate facili modo tamquam corpora fetifera haberi; qui error, hyeme durante, non locum habere potest quia corpora fetifera illo tempore non existunt. Etenim in individuo aperto 26 Nov. 1825, reperiẽbam 5 aut 6 corpora false credita fetifera, nigrescentia, formæ lobatæ et reniformis. Illa microscopio objecta ad lumen reflexum ostendenti submisi, ipsaque reperi composita ex innumeris globulis, amorphis, nigrescentibus, arenæ granis similibus: alia aliis multo erant majora. Positio erat admodum irregularis, etsi omnia corpore reniformi essent circumscripta. Illum ordinem et substantiam particularum miratus, sumpsi parvulum acervum excrementorum, quemadmodum in intestino occurrunt, posuique juxta prius corpus sub microscopio, ut ipsum cum illo corpore reniformi conferrem. Tela, ordo, natura, volumen particularum, etc., omnia utrimque erant eadem. Ex quibus concludi posset illa corpora nonnisi fuisse partes excrementorum quæ comprimẽbantur parietibus internis strati muscularis et intestino, et hanc indubitanter formam inter diaphragmata induerant. Observavimus præterea intestinum non pergere usque ad anum, sicque

Similitudo inter excrementa et corpora fetifera.

posse transitum præbere excrementis, et illa in receptaculum pullis recipiendis idoneum propellere. Eamdem observationem, hyeme durante et quidem verno tempore, iteravimus.

B. *De ovis.*

Ova Lumbricorum variant volumine pro evolutionis gradu, sed paululum formâ; nonnisi in illis quæ in receptaculum descenderunt notabilis cernitur mutatio. Eorum studium in duas dividemus partes.

1° *Ova ante fecundationem.*

Ova non fecundata.

Ova ante fecundationem magnâ copiâ existunt et integram ovariorum cavitatem adimplent (*fig. 1. tab. XXIII - XXVII*); sunt exigua $\frac{1}{4}$ aut $\frac{1}{5}$ unius millimetri, alia aliis apposita (*fig. 2. AB. tab. XXIII - XXVII.*) et ope filorum admodum conspicuorum inter se ligata, aut tantummodo immediate et sine filamentis conjuncta. In priori casu magnam habent analogiam cum vesiculis pollinis plantarum. Sunt spherica, satis dura, levigata, albida aut flava: substantia glutinosa ipsa circumdat, et exsiccatur efformando fibras albidas, similes illis quæ ex dessicatione sanguinis oriuntur (*fig. 5. tab. XXIII - XXVII.*). Hæc ova, quum illuduntur, ostendunt pulpam homogeniam, cum particulis aut globulis sphericis. In interiori ipsorum parte nihil peculiare, nec ullum vestigium fetuum animadverti. Facile exsiccantur, deprimunturque post dessicationem. Non vidi membranam peculiarem quæ faciem eorum internam involvit, nec etiam diaphragma, quemadmodum in ovis fecundatis occurrit. Omnes illæ partes efformari videntur in evolutione, et ante ovorum fecundationem tantummodo existere tamquam puncta rudimentaria et oculos fugientia.

2° *Ova post fecundationem.*

Ova fecundata. Hæc ova vel comprehenduntur corporibus fetiferis, ibique omnes subeunt mutationes, vel nuda sunt et secundum corpus usque ad receptaculum descendunt. Illa quæ in hoc posteriori casu versantur magis in tractu evolvuntur, ideoque multo sunt crassiora. Diameter eorum aliquando millimetrum aut millimetrum et dimidium adæquat. Etiam

reperi duorum millimetrorum. Sunt aut spherica, aut ovalia aut depressa, (vid. *ABCDE. fig. 6. tab. XXIII-XXVII*) quædam sunt bilobata (*C. fig. 6. tab. XXIII-XXVII*), albido lacteo colore, superficie externâ lævigatâ, lucente, albidâ, immaculatâ; aut superficie cinereâ flavâ, aspersâ exiguis punctis nigris (*B. fig. 4. tab. XXIII-XXVII*). Duos status præcipuos in his ovis animadverto.

a. *Prior evolutionis status* (*fig. ABCD. fig. 6. tab. XIII-XXVII.*)

In primo statu ova reperiuntur repleta liquore homogenio, cum globulis ope microscopii visibilibus, lacteo, albido. Præterea cernitur natans in interiori filum nigrum quod semper ad superiorem partem adnatat (*DE. fig. 6.*) et quod aliquando sese replicare videtur in se ipsum (*E*). Est pullus Lumbrici, ni fallor, vel saltem primi ejus embryonis rudimenta. Hæc ova dimidium millimetri pro diametro habent.

Evolutionis
status.

b. *Posterior evolutionis status* (*fig. CD. fig. 4. tab. XXIII-XXVII.*)

In secundo statu ova duplicem sætem evolutionem acquisiverunt. Diaphragma visibile evadit. Extenditur transversali modo et videtur dividere ovum in duas portiones sæpe inæquales; una aliquando est obscurior quam altera. Liquor ovo comprehensus et microscopii ope perspectus, constat innumeris globulis admodum exiguis, ellipticis, qui optime, etsi exsiccentur, conservantur; hi globuli sunt regulares et colore albido argenteo distincti.

Ova quæ in corporibus fetiferis evolvuntur quamvis non ad talem incrementi gradum perveniant, eos tamen evolutionis modos subeunt. In quibusdam facile distinxi parvulum Lumbricum tamquam filum nigrum in se ipsum replicatum (*A. fig. 4. tab. XXIII-XXVII*). Parvulus Lumbricus ibi involvitur specie putaminis chrysalidei quod augecit cum animali, ovum tandem perforat atque exit sub formâ chrysalidis de quâ nunc acturi sumus.

C. *De putaminibus chrysalideis.*

Putamina chrysalidea ex ovis produnt simul ac propter suam evolu- De putamini-
bus.

tionem his diutius non contineri possunt. Comprehendunt parvulos Lumbricos et occurrunt sub formâ tuborum cylindricorum, conicorum ad extremitatem, undique ante expulsionem animalis clausi apparentium (*fig. 12. tab. XXV-XXIX.*). Quum hoc adolevit putamen, aperitur per unam extremitatem Lumbricoque transitum præbet; hæc extremitas aperta tunc occurrit tamquam truncata, dentata ad marginem (*fig. 12. A. tab. XXV-XXIX.*). Species illæ chrysalidum sunt duræ, compositæ ex substantiâ corneâ, flavâ, pellucidâ et paululum elasticâ.

Quum talia putamina in ovis videre mihi numquam contigit, arbitrari possem animal ex his egredi nudum et sine involucro, et putamen quod aliquamdiu post occurrit, originem habere cutaneam, eidem fere modo ac chrysalides *Lepidopterorum* efformantur post secundum statum metamorphoseos sive post larvæ statum. Hoc posteriori criterio Lumbrici maxime ad insecta accederent. Utrumque hoc animalium genus habet ova, sed in his eduntur in corpore donec in illis extra corpus evolvuntur. Ambo nascuntur (si Lumbricus in hoc casu versatur, quod verosimile est) sub formâ vermiculari ut abhinc transeant ad statum perfectiorem, scilicet statum chrysalidis, tunc obducuntur specie squammæ quæ externas formas animalis præcipuas delineat. In *Lepidopteris* cernuntur pedes, antennæ, etc.; in *Coleopteris* elytra, etc.; in *Lumbricis* forma vermicularis, sine vestigiis organorum, quoniam hæc non in animali perfecto sunt visibilia. Post statum chrysalideum, venit status perfectus in quo animalia generationi sunt idonea. In *Lumbricos* cernitur clitellum et papillæ. Discrimen tamen notabile inter has *Annelides* et *Insecta* intercedent. Priores evolvuntur et subeunt omnes formæ mutationes nec tamen ideo ex matris ventre propelluntur; in posterioribus vero omnes mutationes sine ulla relatione cum materno statu ad effectum perducuntur.

De pullis Lumbricorum.

Quidquid de hac re sit, putamina chrysalidea excluduntur in ani receptaculo et in corporibus fetiferis, ubi magna copia sub autumnum reperitur. Etiam progignunt parvulos Lumbricos eâdem latitudine gaudentes (dimidium millim. aut unum millim.). Hi pulli Lumbricorum aliquamdiu in receptaculo versantur ibique incrementum determinatum assequuntur. Sæpe hos pullos reperi, præsertim mensibus Maii, Junii,

etc. Quasdam lineas eorum longitudo adæquabat, et facile conspici oculis nudis erant, etsi latitudine tenuissimâ gauderent. Sunt admodum agiles, albido argenteo colore distincti, pellucidi. Perspiciebantur clitellum et pedes, quamvis hi essent admodum exigui; canalis intestinalis visibilis evadebat, sed nullum poteram detegere vestigium vasculorum vascularium, saltem in minimis.

D. *De parturitione.*

Parturitio est actus quo Lumbrici pullos suos in lucem emittunt. Parturitionis
modus. Supra descripsimus duo orificia quæ relinquit membranâ submuscularis versus anum, et ostendimus relationes horum orificiorum cum receptaculo, ab eâdem membranâ formato. Duo hæc orificia quæ habent cesticillum satis crassum et undique ea circumdantem, sunt organa præcipua parturitionis, quoniam per hæc transeunt pulli et extrinsecus projiciuntur.

Putaminibus chrysalideis apertis, pulli Lumbrici liberi quodammodo adollescunt in receptaculo. Mox coguntur, sive cibi inopiâ, sive ipso evolutionis gradu, extrinsecus progredi. Tunc exeunt per orificia receptaculi et per anum transeunt. In hoc statu, propelluntur a parente Lumbrico in foramina ubi substantiis vegetabilibus vescuntur. En quod huic observationi locum dedit. 28 Septembris 1825, reperiebam in cavitæte formata prope foramen Lumbrici, et ubi nihil antea observaveram, leve stratum humidum, veluti obductum et formatum substantia virescenti omnino speciem exhibente cryptogamæ plantæ (*Nostoch commune Vaucher*). Hæc substantia non alte in terram penetrabat: nam ejus altitudinem $5\frac{1}{4}$ lineæ tantummodo adæquasse opinor. In hanc laminam viridem, videbam repentes quosdam pullos Lumbrici longitudine 3 aut 4 millim. Indubitanter nocte fuerant depositi, nam pridie et quidem sub vespere adhuc videram cavitatem ubi nihil observaveram. Lumbricos microscopio submisi, nullam habebant in corpore extumesceniam visibilem, nisi excipias versus clitellum, ubi leve discrimen quoad diametrum transversum animadvertēbam (*fig. 1 et 8. tab. X.*).

Caput et octava pars anterior corporis distinguebantur colore albido argenteo et pellucido; jam cernebatur canalis intestinalis, et secundum

ejus longitudinem occurrebant quædam maculæ virides veluti constantes substantiâ viridi in quam hi pulli Lumbrici versabantur. Hæ maculæ usque ad anum extendebantur; quidam ductus vasculares prope caput reperiebantur. Numerabantur hi Lumbrici juniores decem. Eorum evolutionem persecutus sum, uti mox videbimus.

Multas similes observationes instituebam mensibus Maii et Junii 1826. Semper vidi Lumbricos nudos vivos nascentes et per anum matris egredientes; in hoc statu, eos esse perfectos, id est, instructos clitello et pedibus admodum conspicuis opinor. Lumbricus quem in ipso coïtus actu sumpseram 6 Maii, progenuit pullos dies 19 et 20 ejusdem mensis, ex quo patet gestationem circiter 14 dies durare, et hoc recte congruit cum observatione a Cl. *Bosc* facta. Non affirmabimus Lumbricos univèrse uno eodemque modo progignere, quamvis nostras observationes plusquam tricies iteravimus; sed mihi videtur observata clarissimi *Dufour* optime cum nostra opinione, saltem partim, posse conciliari. Nonne putamina quæ ab illo auctore fuerunt observata essent corpora fetifera ex corpore Lumbricorum causâ quâcumque expulsa? Nonne hæc corpora pro parte exsicata essent, et nonne ovum potuisset evolvi et pullo Lumbrico ortum præbere? Illud affirmare non audeo; sed observandum est altitudinem 5 aut 6 pedum ubi noster auctor invenit hæc putamina in terrâ, nostræ hypothese omnino favere: Lumbrici partum edunt in terra et in foraminibus pullos deponunt, quæ foramina ad eandem altitudinem reperiuntur.

E. *De evolutione pullorum Lumbricorum post ortum.*

Sequitur series observationum quas instituebam in unum ex Lumbricis qui nati sunt 28 Septembris.

Patet illas observationes hyemis tempore fuisse institutas et in cubiculo meo ubi temperies non descendebat infra 8 gradus + O. R. Novas observationes quæ instituerentur, indubitanter alias exhiberent consequentias, et evolutio celerior aut tardior evaderet.

Tabula observationum in longitudinem, crassitudinem corporis, clitellique latitudinem Lumbricorum pullorum sese evolventium, per millimetra aestimatas.

Dies observationum.	Longitudo corporis.	Latitudo corporis.	Latitudo clitelli.
28 Septembris.	0,003	0,0002	0,0000
1 Octobris	0,006	0,0005	0,0004
13 Octobris	0,008	0,0005	0,0004
1 Novembris.	0,013	0,0007	0,001
14 Januarii	0,02	0,001	0,0013
1 Februarii.	0,03	0,0015	0,0017
1 Martii.	0,05	0,002	0,0025
1 Aprilis.	0,06	0,0027	0,003

Pulli Lumbrici immediate post ortum exhibent, uti jam diximus, ingentem numerum pedum tenuissimorum, sed omnino similium pedibus majorum Lumbricorum. In evolutione illæ partes nullam notabilem mutationem subisse mihi visæ sunt.

Quisnam est modus evolutionis Lumbricorum? An evolvuntur additione novorum annulorum? aut extensione veterum? Prior opinio probabilior videretur. Sed quum observatione patet quo minores sunt Lumbrici et quidem ad ortum, eo arctius inter se adhærere annulos et eo comparate majorem eorum numerum videri, credere quis facile posset in statu naturali Lumbrici, incrementum fieri extensione sive expansione successiva et progressiva veterum annulorum. Hæc etiam opinio erat Cel. *Caroli Bonnet*, quoad incrementum aliorum vermium specierum. Hic auctor assimilabat animal de quo loquebatur, elastico elaterio. « *En effet, inquit, (œuvres, tom. II. p. 134.) les anneaux d'abord extrêmement serrés les uns près les autres, s'éloignent peu à peu, et augmentent ainsi les dimensions de l'insecte, bien entendu que ce sont ceux de la partie postérieure qui sont le plus susceptibles d'extension et qui le demeurent plus long-tems conformément à ce que j'ai dit, etc.* » Quod vero ad hanc ultimam observationem attinet, animadvertendum est annulos e contra partis anterioris in Lumbricis terrestribus maximam

Evolutionis
modus.

evolutionem assequi, uti diximus quum de illis partibus fuimus locuti. Supra diximus *in statu Lumbrici naturali*, nam sponte intelligitur si, verbi causâ, pars posterior corporis fuit ablata, et incrementum novæ partis locum habet, illud incrementum non posset fieri expansione veterum annulorum, quoniam hi non amplius existunt. Hunc casum in quartâ parte Dissertationis examini subjiciemus.

F. *De Animalibus, intestinis aut Vibrione Lumbrici, etc.*

Vermes quos plurimi auctores et præsertim Cl. *Home* habuerunt tamquam Lumbricos nonnisi sunt animalia intestina, et sequenti modo illud probamus.

De *Leucophra*
nodulata.

In Lumbrico terrestri occurrunt duæ species animalium intestinalium: una est *Leucophra Nodulata* Linnæi, (syst. nat., edit. 13., vol. VII. p. 3903.) quæ corpus habet circumdatum ciliis albicantibus; est albida, lucens, ovalis aut oblonga, depressa, cum duobus ordinibus nodulorum, extremitatibus truncatis, etc. Numquam illud animalculum microscopicum in nostris reperimus Lumbricis. Altera species est *Vibrio*, qui distinguitur corpore libero cylindrico et ciliis aut organis appendiculatis nullis. Est albidus, sine organis externis; ad anteriorem partem cernitur canalis intestinalis liber, distinctus parvis punctis nigris; ejus extremitates sunt conicæ; est admodum agilis et, ad maximum, per horam extra corpus Lumbrici vivit, quum sufficienter humectatur, (*fig. 13 et 14. tab. XXV-XXIX.*). Ipsum nominamus (*fig. 4. tab. XXVI-XXX.*) *Vibrionem Lumbrici*.

De *Vibrione*
Lumbrici.

VIBRIO LUMBRICI; corpore cylindrico, ad duas extremitates conico, simplici, argentei splendoris, hyalino, tubo intestinali conspicuo, fere totam corporis amplitudinem replente. Agilis et bene in fluidum mucosum natat.

Istud animal nonnisi verno tempore reperitur et tantummodo in vesiculis aëreis ubi vescitur probabiliter substantiâ flavescente, quæ tum ibi occurrit (videantur *tab. XXVI-XXX*, 3 vesiculæ his Lumbricis repletæ et cum ductu de quo loquimur.). Aliquando 50 in unica vesicula reperiuntur.

Facile secernuntur a pullis Lumbricorum qui in receptaculo occurrunt Discrimina inter vibri-
nes et pullos
Lumbricorum.
1° formâ, nam corpus ad duas extremitates conicum habent; 2° defectu annulorum, utpote qui habent corpus lævigatum et sine intersectionibus transversalibus; 3° defectu vestigiî clitelli. Etenim Lumbrici, quicumque sit enim exiguus, semper leve vestigium clitelli habent; 4° defectu pedum; hi in omnibus pullis Lumbricis cernuntur. Ultimum hoc criterium omnium est optimum; sed his addas conformationem omnino peculiarem canalî intestinalis vibriionum, habebis congeriem criteriorum primi ordinis, quæ te impediunt quominus illos cum pullis Lumbricorum confundas. Cæterum, videantur objectiones quas opinionibus clarissimi *Home* opposui, et luce clarior, ni fallor, observationum nostrarum veritas apparebit.

SECTIO SEPTIMA.

DE SECRETIONIBUS ET EXCRETIONIBUS.

Hoc loco agendum est de excretionibus sive excrementis, sed quum de his jam supra sufficienter locuti fuerimus, directe ad secretiones mucî transibimus. Jam dixi, de vesiculis aëreis agens, illos saccos habitos fuisse tamquam organa secretoria mucî et propter positionem eorum filorum et relationem cum poris dorsi. Aliquamdiu huic opinioni assensus; tunc me latebat existentia 12 aut 10 glandularum peculiarium quæ primum observatæ fuisse videntur a Cl. *Bosc* et *Home*, (vid. tabulas hujus posterioris auctoris dissertationis in Trans. Philos. anni 1823.)

Illæ glandulæ (vid. *fig. 4 et 5. tab. XVIII-bis - XX.*) sunt dispositæ secundum duas series longitudinales ad partes clitelli correspondentes, et 10 sive 12 existunt, 5 aut 6 ab utroque latere pro numero annulorum qui clitello comprehenduntur. Sunt subsphericæ, satis crassæ, repletæ liquore mucoso satis abundanti, etiam post mortem, etiamsi Lumbricus jamjam moriturus magnum hujus liquoris quantitatem emittat. Videntur ab unâ parte desinere ad musculos clitelli, et ab altera, esse liberæ et comprimere vesiculas aëreas quæ ad latus occurrunt atque intestinum Glandulæ secretionismucî.

quod circumdant. Sunt albidæ, paululum subflavæ, et sese abscondunt in strato musculari circumdanti, saltem apud quædam individua.

Nescio an hæc sola sint organa secretoria quæ in Lumbricis occurrunt. Corpore in integrâ amplitudine aperto, vulgo reperitur tota pars inferior repleta liquore albescenti, qui tantâ copiâ exsudat, ut sæpe aspectum organorum quæ obducit, oculis subtrahat.

Quidquid de hâc re sit, glandulæ clitelli mihi videntur esse organa quæ producant mucum quo corpus Lumbricorum semper et præsertim durante copulatione obducitur; et non ignoratur actu illo perficiente ista animalia clitello arctissime inter se cohærere; hæc pars comprimitur, exprimit ex glandulis quantitatem muci sufficientem et mox corpora amborum individuorum hoc omnino obteguntur et illinuntur. Quum mechanica compressio in clitellum exerceatur, idem reiteratur effectus et quidem majori minorive et pro statu quietis Lumbrici et pro majori minorive glandularum evolutione.

Rogabit fortasse aliquis quisnam sit hujus liquoris exitus. Huc usque nondum reperi peculiarem aperturam circa clitellum et nescio an excretio locum habeat per poros hujus partis dorsi quæ clitello correspondet.

P A R S   Q U A R T A .

DE FACULTATE QUA GAUDENT LUMBRICI PARTES SUI CORPORIS SECATAS REPRODUCENDI.

Quemadmodum jam monuimus, quarta et ultima pars nostræ Dissertationis agit de mirabili facultate quâ gaudent Lumbrici suas partes secatas reproducendi. Primum, quædam, quoad hancce proprietatem generalia stabiliemus, sed tamen in illâ explicandâ non nimium ver-
sabimur; phænomena enim huc usque observata tum in classe Lumbrici-

corum aut Annelidum, tum in classibus reptilium et aliorum animalium non satis numerosa et diversa sunt ut rei sufficiens explicatio dari posset. Fatemur nos de hoc objecto numerosiores investigationes atque observationes fuisse facturos, si sivissent circumstantiæ; sed arbitrati sumus genuinum quæstionis sensum ita intelligendum esse, ut anatomia animalis proprie sic dicta tamquam præcipua et essentialis pars haberi deberet. Attamen res variæ quas in hoc capite in medium proferemus, luce collustrabunt quædam dubia tum de specie incrementi quod subit Lumbricus quum, verbi causâ, portio ejus corporis mechanico modo fuit ablata, tum de speciebus monstrorum quæ efformari possunt non per generationem sed solis causis physicis et materialibus. Quibusdam ergo generalioribus præmissis, quartam et ultimam hancce partem bifariam partiemur.

Qualitas hermaphrodita quâ gaudent nonnulla animalia vegetabiliaque, resurrectio quam subeunt plurima animantia ultimarum classium, postquam sine ullo vitæ signo diu remanserint, reproductio quarumdum partium a corpore ablatarum, omnia illa facta recentioribus auctoribus debentur. *Linnæus*, *Trembley*, *Spallanzani*, *Bonnet*, *Reaumur*, *Needham*, *Bosc*, *Bauer*, et alii illam partem philosophiæ naturalis vividâ luce collustrârunt, et lectorem remittimus ad eorum opera immortalis gloriâ insignita.

Constat inter omnes observationem reproductionis partium animalium primo loco factam fuisse in *Hydram viridem*, (Roes. vol. 3. tab. LXXXVIII. et Encycl. mét., tab. LXVI.) et *Hydram fuscâ* (Roes. vol. 3. tab. LXXXIV. et Encycl. mét., tab. LXIX.) a Cel. *Trembley*, (vid. ejus operis vol. 1.). Mox detectum est idem phænomenon quoad vermes aquæ dulcis (Lumbricus variegatus *Linn.* ap. *Gmel.* Syst. nat., tom. 1. p. 3084.), quoad quasdam Hirudines, urticas et stellas marinas (Asterias, *Linn.*: et *le Millepied à dard*, vid. *Trembley* op.) et multa alia animalia similia.

Reproductionis vires diversi sunt generis, quemadmodum jamdiu fuit observatum. Etenim in quibusdam animalibus, vis illa tanta est ut modi generales generationis aut coïtûs vices explere videatur. *Polypi*, verbi

Diversa genera reproductionis partium ablatarum.

gratiâ, non solum sectionibus artificialibus, sed etiam divisionibus naturalibus multiplicantur. Pulli eorum ut ita dicam, nascuntur ad materni corporis superficiem, ibi mox evolvuntur, producunturque tamquam rami adhærentes trunco præcipuo qui principali animalis seu progignentis corpore representatur. Æstimatum fuit, inquit *Spallanzani*, (opera, tom. II. pag. 279.), tot posse occurrere reproductiones quot atomi in animali generatore existunt.

Prima species
modorum re-
productionis.

In Polypis, uti in plerisque Zoophytis nulla systematis nervosi existit apparentia; sed defectus hujus systematis evoluti, non excludit, ex sententia Cl. *Latreille*, existentiam particularum nervosarum quæ in simplicissimis animalibus occurrunt. Itaque, si judicamus per analogiam et secundum opiniones plerorumque auctorum, dicendum erit polypos vim reproductionis naturalis et artificialis tantummodo debere dissipationi et non evolutioni systematis nervosi; et quamdiu in parte secatâ, occurrit portio particularum nervosorum, tamdiu reproductionem posse locum habere.

In Tremellâ, proprietas similis fuit observata et designata tamquam catena junctionis simul cum polypo, inter regna animale et vegetabile. Singula fila hujus plantæ possunt segregari ab integro corpore, et producere novam plantam priori simillimam. *Spallanzani* etiam plantam hancce habet tamquam verum Zoophytum. Non arbitror huc usque in illâ vestigium systematis nervosi fuisse observatum, et Tremellâ id commune habet cum omnibus corporibus organicis regni ad quod pertinet (1), ita ut si velis phænomenon reproductionis unicæ tribuere causæ, quæ causa ab existentia systematis nervosi pendet, non inficias ire poteris in Tremellâ existere systema simile, sparsum in omnibus partibus totius plantæ et præsertim in filis. Ex his patet reproductionem nullomodo ab hujus systematis effectu pendere.

---

(1) Sententiam enim ingeniosissimi *Dutrochet* non amplector, quoad systema nervosum plantarum, contra quam in dissertatione mea de *Anatomia Orchidis latifoliæ* ab illustrissimo ordine mathematicorum et physicorum almæ nostræ Academiæ Gandavensis, anno 1827, premio ornata, plurimis rationibus pugnavi. In opere ejus auctoris nuperrime edito: *Nouvelles recherches sur l'Endosmose et l'Exosmose*, 1828, pristinam opinionem jam reliquisse videtur.

Secundum genus reproductionis est illud ubi hæc proprietas artificiali modo locum habet absque ut modus sic sese progignendi sit naturalis, quia animalia quæ eo gaudent habent sexus sive separatos sive conjunctos sed semper distinctos. In illis enim animalibus partes secatæ reproduciuntur sub formâ animalis integri. In hunc casum, ex sententiâ quorundam auctorum, cadit noster Lumbricus terrestris, etsi, secundum eos, non possit secari in partes tam exiguas quam cetera animalia. Nos arbitramur rem omnino aliter sese habere et Lumbricum terrestrem illud phænomenon non præbere: numquam enim vidimus singulas portiones secatas animal integrum reproducere. Itaque referemus istam speciem reproductionis ad tertium genus, in quod etiam cadunt Tritones, Ranæ, Helices, Hirudines, etc. Omnia illa animalia possunt in quibusdam membris mutilari, sed numquam in aliis partibus vitæ magis necessariis. Limacis caput auferatur, alterum denuo nascetur; sed caput ablatum non limacem integram et absolutam denuo producet; aufer crura vel caudam salamandræ, gyrini ranæ, nova crescentia videbis, sed certissime novum animal ex crure aut cauda secata originem suam non ducet. Seca Lumbricum terrestrem in duas partes ita ut sectio infra clitellum efficiatur (vid. fig. 3. tab. I.), videbis partem anteriorem aut illam ubi caput occurrit, caudam novam progignentem, si cauda dici potest pars posterior corporis, sed numquam cauda producet Lumbricum integrum, etsi optime crescere et quodammodo evolvi possit.

Secunda species modorum reproductionis.

Tertia species modorum reproductionis.

Affirmari fere posset reproductionem per partes locum habere in omnibus animalibus sanguine frigido præditi; saltem, numquam aut rarissime in animalibus sanguine calido animadvertitur, quidquid de hac re dicant Cl. Duhamel qui vidit, inquit, annulum carnis usque ad ossa secatum in crure pulli gallinæ reproductum, et alii auctores quorum unus contendit tibiam secatam ad crus hominis renascentem observasse.

Observationes.

Si idæam generalem de vi reproductivâ in Annelidibus mihi efformare velim, mox persentisco pro causâ hujus phænomeni datum fuisse modum existentie in hisce animalibus systematis nervosi. Nos etenim non latet ipsum constare serie duplicium nodorum aut gangliorum quæ suppeditant partibus circumdantibus aut membris, si existunt, nervos plus minusve

Explicatio phænomeni.

ramificatos: atqui, uti dicendi mos invaluit, singuli nodi aut ganglia, quoad hasce partes functione cerebri funguntur, et illæ functiones non post scissionem turbantur. Ista ratio explicandi et habendi ganglia tamquam totidem cerebra specialia, mihi fundamento destituta omnino videtur. Etenim nemo dubitare potest quin in omnibus Annelidibus apparatus vere cerebialis omnino aliter constituatur ac ganglia, uti probant, primo, cerebrum ipsum constans duobus globulis distinctum, et deinde ganglion sub œsophageum cum funiculis qui pharyngem amplectuntur. Ganglion istud subœsophageum præsertim nobis omnino diversam conformationem ac ganglia sequentia exhibuit; et, si inter hæc quædam occurrunt quorum structura ad hocce præcipuum ganglion accedit, tantummodo possunt versari ad partem posteriorem corporis et prope anum, uti animadverti in Hirudinibus. Etenim partes anteriores et posteriores systematis nervosi maximam inter se præbent analogiam et ad eundem fere typum efformantur.

Apparatus cerebialis, ganglia et nervi igitur inter se efficiunt systema indivisibile cujus singulæ partes (ganglia) nullomodo repræsentant perfectam imaginem totius systematis; et ex eo ipso quod ganglia non eandem structuram ac apparatus cerebialis exhibeant, colligi fortasse potest ipsa non easdem functiones ac iste apparatus implere. Exigua quidem similitudo quodammodo intercedit inter globulos cerebrales et ganglia, et, forte propter hanc causam, priorum vices aliquamdiu posteriora possunt agere, eodem modo ac ramificationes nervosæ in membris Arachnidum Phalangiorum munere funguntur cerebrorum specialium postquam a corpore fuerunt avulsa.

Sequentia ex hâc opinione oriuntur. 1º In omnibus animalibus ubi systema nervosum per integrum corpus dispartitur sub formâ particularum segregatarum, reproductio per scissionem aut separationem naturalem et artificialem locum habere potest. Etenim in his animalibus nullus apparatus cerebialis occurrit diversus quidem a systemate nervoso, et singulæ hujus systematis partes possunt functiones implere cerebri in partibus a corpore segregatis. Polypi in hoc casu versantur.

2º In omnibus animalibus ubi systema nervosum ad eundem typum efformatur et componitur ex apparatu cerebriali distincto ex quo oritur

series gangliorum inter se similium, reproductio partialis tantummodo locum habet pro parte corporis quæ comprehendit huncce apparatus cerebralem junctum cum aliis apparatibus pariter necessariis ad vitam et conservationem animalis (apparatus, verbi causa, circulationis, nutritionis, etc.) Hocce in casu numerantur Lumbrici terrestres et omnes Annelides apud quæ portiones corporis ubi tantummodo occurrunt ganglia sine cerebro aut ganglio œsophageo, aliquamdiu crescere sed numquam integrum animal progignere possunt.

Reproductio quæ manifestatur in Salamandris, in gyriris Ranarum, etc. certe alias insuper modificationes subeunt, sed hoc a proposito nostro est alienum.

Observandum est omnia animalia quorum nonnullæ partes reproductuntur post scissionem, instrui corpore aut saltem iis partibus quæ renasci possunt ad typum uniformem efformatis. In Polypis, nihil manifestius apparet. Integrum corpus eodem modo constitutum habent: singulæ portiones, uti totum corpus, sunt gelatinosæ et distinctæ parvulis punctis quæ fortasse, uti putant nonnulli, habenda sunt tamquam particulæ nervosæ. In Lumbrico terrestri idem in genere fere dici potest. A ventriculo oriundo, occurrunt in singulis annulis, organa respirationis, quæ nullomodo illabuntur cetera organa quæ eadem implent functiones in annulis vicinis; organa digestionis quæ etiam nullis fere subjiciuntur, quoniam partem constituunt canalisi alimentarii in integrâ suâ longitudine secundum eandem typum compositum; organa circulationis, organa nervosa, etc. Ex similitudine organorum in diversis partibus, et ingenti copiâ harum partium, colligimus ipsarum defectum non magnam vim in actionem vitalem exercere posse, nam ex eo ipso quod omnes functiones perficiantur in singulis corporis partibus sine ope portionum vicinarum, et fiant per organa specialia innumera, luce clarius apparet si congeries harum partium ab animali auferatur, functiones ceterarum partium nullomodo interrumpi, quum saltem in sectione non secantur partes essentielles et unicæ. Ultimus hicce casus tamen non magni momenti videtur esse, quia caput Helicis potest renasci, quamvis caput quo cerebrum continetur certe sit pars unica; quia eadem pars a Lumbrico terrestri ablata post duos menses reproductitur.

Sed aliquis arbitrari posset in scissionibus Lumbrici terrestris defectum liquoris circulatorii mortem partibus secatis inferre: sed res non eadem ratione se habet ac in animalibus sanguine calido præditis, etsi in priori verme circulatio sanguinis satis celeri modo feratur. Si quædam pars secatur infra clitellum, mox sanguinis circulatio in parte posteriori cessat aut lentior evadit: extremitates vasculorum clauduntur evaporatione et exsiccatione succi albidii et viscosi qui e corpore et præsertim e vulnere magnâ copiâ exit. Remissio motus circulatorii certe a defectu cordis pendet; sed, quum ganglia functiones adhuc pergant perficere et transmittant influxum suum in musculos et in membranam fortasse musculosam quæ constituit vasculorum sanguiferorum parietes, liquor circulans non omnino immotus manet. Posterior corporis portio nullum amplius habens organum masticationis, non amplius etiam novis vescitur alimentis; sed horum quantitas quam continebat tempore scissionis, simul cum succo nutritivo qui inde ortus erat sufficiens est ad hujus partis secatæ conservationem, et etiam ita ut aliquamdiu insuper crescat; sed numquam inde nasci posset animal absolutum uti opinio invaluit. Seces Lumbricum in tres partes, videas quid locum habeat in parte intermedia, et cernes incrementum manifestari ab utroque latere donec corrumpatur exhausta pars destruatursque.

CAPUT PRIMUM.

OBSERVATIONES DE INCREMENTO LUMBRICORUM QUORUM CORPUS ALIQUA SUI PARTE TRUNCATUM FUIT.

Cum plurimas in incremento quo adhuc increscunt Lumbrici quorum corpus hâc vel illâ sui parte vitæ non necessariâ mutilatum fuit, observationes institui, nonnullas elegi et sub forma tabularum in quibus inveniuntur et dies quibus observata instituta sunt, et incrementa vario modo dimensa, tum enim ope longitudinis totius partis adauctæ tum ope numeri annulorum, reduxi.

1^a TABULA.

Observationes institutæ in Lumbricum terrestrem resectum ad decimum annulum infra clitellum.

Dies observationum.	Longitudines partis regenera- tæ partibus metri expressæ	Numerum annulorum regeneratorum.	Observatione variæ.
24 Februarii.	0,000	0	Dies quâ abscissio facta est.
8 Martis	0,005	4	
15 Martis	0,008	6	
19 Martis	0,011	9	Formatio aui. Pedes conspicui ad priores annulos redduntur,
24 Martis	0,015	15	
29 Martis	0,018	17	
3 Aprilis.	0,02	17	et initium novi annuli. Annulus jam formatus paulum latior evasit.
8 Aprilis.	0,024	17	
10 Aprilis.	0,028	17	
18 Aprilis.	0,03	18	
22 Aprilis.	0,036	20	
27 Aprilis.	0,039	24	
30 Aprilis.	0,04	28	
4 Maii.	0,045	30	

2^a TABULA.

<i>Observationes institutæ in partem posteriorem corporis Lumbrici precedentis, abscissam ad decimum anulum infra clitellum.</i>			
Dies observationum.	Longitudines partis regeneratæ millimetris expressæ.	Numerum annulorum regeneratorum.	Observationes variæ.
24 Februarii.	0,000	0	Productio ad cicatricem exiguæ gemmæ elongatæ.
3 Martii.	0,000	0	
15 Martii.	0,002	0	
3 Aprilis.	0,003	1	
22 Aprilis.	0,004	1½	Nulla mutatio: animal mortuum et in putredinem abiit.
30 Aprilis.	0,006	2	
4 Maii.	0,006	2	

3^a TABULA.

<i>Observationes in Lumbricum cujus abscideram duos priores annulos, cerebro integro relicto.</i>			
Dies observationum.	Longitudines partium regeneratarum.	Numerus annulorum regeneratarum.	Observationes variæ.
2 Aprilis.	0,000	0	Labrorum ablatio.
24 Aprilis.	0,001	1	Gemma perforata aperturæ oris officio fungit.
30 Aprilis.	0,002	2	Hæc gemma finditur; labra reproducuntur.
6 Maii.	0,002	2	Labra in eodem statu ac ante scissionem versantur.

4^a TABULA.*Observationes in partem intermediam Lumbrici in tres portiones divisi.*

PARS ANTERIOR.

Dies observationum.	Longitudines partis regeneratæ.	Numerus annulorum regeneratorum.	Observationes variæ.
24 Februarii.	0,000	0	Vulnus parvulo cesticillo circumdatur. Hic cesticillus mutatur in annul. Annuli formantur et relinquunt aperturam in axo corporis.
8 Martii.	0,000	0	
15 Martii.	0,001	$0\frac{1}{2}$	
3 Aprilis.	0,002	$1\frac{1}{2}$	
22 Aprilis.	0,0025	2	
30 Aprilis.	0,0003	$2\frac{1}{2}$	Corpus corrumpitur.
4 Maii.	0,004	3	
8 Maii.	0,006	4	

PARS POSTERIOR.

9 Martii.	0,000	0	Annulus et anus formantur.
15 Martii.	0,0015	1	
3 Aprilis.	0,002	$1\frac{1}{2}$	
22 Aprilis.	0,003	2	
30 Aprilis.	0,005	4	
4 Maii.	0,007	6	Animal periit.
8 Maii.	0,007	6	

5^a TABULA.

<i>Observationes in Lumbricum cujus caput cum cerebro abstuleram.</i>			
Dies observationes.	Longitudines partis regeneratæ.	Numerus annulorum regeneratorum.	Observationes variæ.
2 Aprilis.	0,000	0	Ablatio capitis 6 annulis constantis.
24 Aprilis.	0,002	0	Gemma exigua aut papilla nascitur.
30 Aprilis.	0,0025	1	
6 Maii.	0,003	1	Exigua appendix e papilla oritur.
12 Maii.	0,003	1	Animal periit.

6^a TABULA.

<i>Observationes in Lumbricum cujus caput in duas partes separaveram.</i>	
Dies observationem.	Observationes variæ.
4 Aprilis.	Duæ portiones divergunt.
26 Aprilis.	Appendix inter utramque nascitur.
1 Maii.	Appendix crescit et duas portiones jungit.
6 Maii.	Una portio est minus conjuncta quam altera cum appendice quæ, semper crescens, usque ad verticem capitis fere accedit.
12 Maii.	Duæ portiones junguntur et Lumbricus in sano statu versatur: quibusdam diebus elapsis ab aliis non se- cerni amplius poterat.

Illæ tabulæ quas inter meas observationes elegi, exitus exhibent qui tamquam medii possunt haberi. Sequentes inde deduco sententias.

1°. Lumbrici partem corporis posteriorem reproducunt absque ut exinde vehementer pati videantur.

2°. Incrementum hujus partis pendere videtur ab anni tempestate, æris temperie, alimentis (Vid. observationes *Cel. Caroli Bonnet*, et cum nostris conferantur); celerius fit in Lumbricis tenuioris voluminis et optime nutritis.

3°. Anus aliquamdiu post scissionem formatur tamquam apertura ovalis quæ primum infra ventrem cernitur. Annuli qui ejus formationem sequuntur, sæpe supra eum evolvuntur: sed novis annulis deinde crescentibus, versus partem posteriorem retroagitur. Sæpe animadverti tres aut quatuor annulos post anum existere.

4°. Pedes etiam nascuntur aliquamdiu post separationem, et satis celeriter in novis annulis evolvuntur. Eorum formatio a parte anteriori corporis ad posteriorem locum habet.

5°. Novi annuli sensim sensimque latiores evadunt; et fit etiam augmentum illud a parte anteriori corporis. Inde sequitur ut aliquando reperiuntur Lumbrici quorum pars posterior est tenuissima.

6°. Modus incrementi est sequens: primus annulus formatus non loco movetur, sed latior evadit; ad ejus extremitatem nascitur secundus annulus minus validus; ad extremitatem secundi nascitur tertius, et sic porro. Huic speciei incrementi debentur annuli qui supra anum aliquando extenduntur.

7°. Reproductio partis posterioris multo citius locum habet quam reproductio ejusdem partis posterioris a corpore integro resecta.

8°. Pars posterior Lumbrici ab eo separata non absolutum animal reproductit, annuli ipsi sæpe non renascuntur et semper, tempore plus minusve protracto, portio in putredinem abit.

9°. Labia Lumbricorum possunt et quidem satis celeriter renasci. Os primum sese ostendit tamquam apertura centralis cesticillo circumdata; qui cesticillus sese evolvens antrosum progreditur, et brevi tempore elapso cernitur origo duorum labiorum quæ singulæ convenienti modo sese dirigunt.

10°. Pars media Lumbricorum, scilicet pars medii corporis; quum Lumbricus in tres partes secatur, quosdam annulos ab utroque latere progignit.

11°. Annuli hujus partis extremitatis anterioris lentius crescunt quam annuli extremitatis posterioris.

12°. Ad hanc partem anus, ad illam vero species oris formatur: ambæ illæ aperturæ tantummodo debentur cesticillis qui manifestantur ubicumque divisio aut scissio partium existit.

13°. Numquam pars intermedia Lumbrici cujus corpus trifariam truncatum fuit, Lumbricus integer evadit: sed hæc portio per 5 aut 6 menses sine alimentis vivere potest.

14°. Caput, quum ipsum concomitatur cerebrum, difficili modo vel etiam nullomodo renascitur.

15°. Separatio capitis in duas partes, dummodo cerebrum non sit ablatum, nullam actionem in vitam et modum sese habendi Lumbrici terrestris exercere videtur. Species illa vulneris brevi tempore sanatur: sed singulæ partes laterales, non possunt, uti dixerunt plurimi auctores, producere peculiare caput ideoque Lumbricum duobus capitibus præditum. Infra videbimus fere simile experimentum (pag. 220).

16°. Partes a corpore segregatæ, verbi causâ pars posterior corporis Lumbrici, nullo motu *voluntario* præditæ videntur, uti observavit Cel. *Bonnet* in quodam verme aquæ dulcis. Illæ partes nullum motum exercent nisi excitentur: plicantur et replicantur laterali modo, ita ut circulos plus minusve excentricos describant; sed ab itinere non defleunt, quum ipsis impedimentum aliquod objicitur.

Observata. In Lumbricum terrestrem plurima iteravi experimenta quæ Cel. *Bonnet* in Annelides aquæ dulcis instituerat. Hisce animalibus, verbi causâ, resectis obliquo modo secundum diversos obliquitatis gradus, observavit extremitatem regeneratam, semper in directione corporis progredientem. Etiam animadverti, in genere, quo propinquiores fuerint sectiones ad partem corporis posteriorem sive anum, eo longiori tempore opus fuisse ad crescendum partibus quæ ad hanc extremitatem accedant.

Iteratio regenerationum.

Ex hisce experimentis luce clarius apparet, etsi sententia quorundam

philosophorum qui de regeneratione Lumbricorum scripserunt in contrarium abeat, illa animalia non reproductionem inexhaustam habere, nam simulac fragmenta nimis exigua evadunt, Lumbricus pereat necesse est. Unus ex his Lumbricis in quos observationes institueram mense Septembris, anno 1825, me certiore reddidit pluries eandem partem reproduci posse. Eo enim partem corporis posteriorem, vulgo caudam dictam, abstuleram; regeneravit; denuo secabam et proprietas reproductiva nondum erat exhausta. Sed ad tertium experimentum parvula tantummodo extremitas informis apparuit. Rursus illam secabam et vulnus coivit sine ullâ novâ evolutione. Lumbricus tamen non periit et postea, quibusdam anatomicis investigationibus inserviit. Experimenta quæ subierat nullo modo ejus organisationem mutaverant.

Vulnera quæ Lumbrici in hâc vel illâ corporis parte excipiunt, brevi tempore sanantur. Pluries conatus sum secare Lumbricos prope clitellum aut papillas, arbitratus me quasdam difformitates esse producturum, uti obtinuit Cel. *Bonnet* in Annelidibus aquæ dulcis, sed ex experimentis illis mihi tantummodo venit certitudo quanta celeritate illa vulnera ad cicatricem redigantur. Vestigia quidem aliqua relinquunt, sed nihil aliud sunt nisi exigui cesticilli carnosi. Quibusdam Lumbricis abstuli papillas generationi inservientes et quædam reproductæ sunt. Aliis auferebam partem clitelli et fere semper, aliquo tempore elapso, renascebatur.

Vulnera ad cicatricem brevi tempore veniunt.

CAPUT SECUNDUM ET ULTIMUM.

DE MONSTROSA DEFORMITATE ARTIFICIALI MODO PRODUCTA.

In hoc capite exponam tantummodo quædam experimenta eo scopo instituta ut quamdam difformitatem artificialem producerem. Uti dixi in capite præcedenti, sæpe incisiones longitudinales feci in corpus Lumbricorum, et quum observassem, illa vulnera semper progignere cesticellum plus minusve distinctum, qui latera incisionis jungendo, mox aperturam claudebat, experimentum sequens a quodam viro scientiis amico propositum instituebam.

Duobus Lumbricis a latere apertis, intuli incisionem longitudinalem a papillis usque prope tertiam posteriorem corporis partem. Dein uno alteri applicato, ipsos simul ligabam, lateribus incisionum inter se tangentibus, sine ullâ tamen læsione organorum internorum. In vase argillaceo positos, per aliquos dies morari sinebam. Sic 20 paria præparaveram, et 4 paria inter hæc optatis responderunt. Tribus hebdomadibus post operationem, hi Lumbrici fortiter inter se adhærebant; filum quo obstringebantur muco obducebatur; hoc rejeci. Nihil singularius est quam duos Lumbricos, ut ita dicam consutos, motus varios instituentes videre, quia voluntas in utrisque raro congruit; ideoque ultra modum excitari non debent, ne nimia vi motuum lacerentur.

Ex hoc experimento patet quam aptæ sint Annelides ad vim reproductivam, et quanta celeritate carniæ formatio apud illos locum habeat.

TANTUM.

ADDITAMENTA

Ad sectionem quintam, tertiæ partis et articulum V. de sanguine, ejusque compositione pag. 168.

Cum de sanguine et ejus compositione, pag. 168, egi, enarravi in eas observationes in bullas aëreas in sanguine quem observabam contentas, et eas etiam in hujus liquoris massam adesse, quum adhuc in vasis fluit, credidi; tunc enim quidquid videbam descripsi. Ut vera narratio observationis, verba quæ hic commemoro accuratissimorum sunt; ast non idem est dicendum de eis quæ conclusi pag. 173: retuli enim compositionem sanguinis cum bullis aëreis quem observabam ex corpore extractum, in ejusdem sanguinis statum cum adhuc in vasis vel arteriis vel venosis circulator; exinde ergo bullas transportavi in vasa et eas habui productas ope sacculorum respiratoriorum, seu effectu aërationis sanguinis. Ast in hocce additamento consequentiam illam infirmo, quoniam nova et numerosiora experimenta me docuerunt rem sic non sese habere.

Sanguis de quo locutus fui, sectione quinta, § V, extractus erat e corpore, vulnere quodam quod vasi præcipuo subito secato inferebam; ast vis quo projiciebatur liquor; efficiebat ut aër a sanguine absorptus esset: aër iste dividitur, et exinde oriuntur bullæ.

Detectâ in inquisitionibus posterius institutis causâ præsentiae harum bullarum earumque numeri et e conspectu remotionis qua proportionem exsiccat sanguis, mihi deliberatum et constitutum est illum liquorem videre fluentem in uno vel altero præcipuorum vasorum absque ut hocce ullomodo vulneratur. Eo in casu, si revera existerent bullæ, si adessent globuli, fierent conspicui.

Magnum ergo Lumbricum dorso ad suber affixi, corpore ejus tantum

quantum fieri poterat extenso, absque ut separentur partes, extremitatibus affixi; tunc leviter secabam musculos decem annulorum (45^i ad 55um), ita ut in conspectum nuda venissent filamentum nervosum, arteria nervoso-ventralis et vena-ventralis mediana cum quibusdam ramificationibus intestinalibus; sublevabam eas partes ope acuminis complanati obtusi scalpelli, et sub eos parvulam eburneam et albissimam lamellam introduxi. Eo modo vasa sanguifera vividi rubri coloris facile distinguebantur; apparatus microscopio submisi et potentiam amplificantem vitri usque ad 150 diametra adauxi. Objecta desuper lucebam ope vitri biconvexi et speculi reflectoris parabolici. Experimentum ad peroptatos exitus pro-
 ductum est. Sanguinem animadverti in vasa et arterialia et venosa de-
 fluentem, quemadmodum oleum in tubos vitreos; motus enim non
 visibilis fiebat nisi majori amplitudine qua afficiebatur vas eo momento
 et latere quo adveniebat liquor; nam nullo corpore in massam sanguinis
 contento, ejus fluxus conspicuus fiebat. Ergo nec bullas aëre seu fluido
 aëriiformi repletas, nec globulos continet. (Quoad horum posteriorum exis-
 tentiam jamjam, pag. 170, nullam in sanguine Lumbrici esse dixi.)

Tunc ope acus aperui ramificationem intestinale venæ cavæ: subito
 sanguis projiciebatur et ad lamellæ eburneæ superficiem exiguâ tamen
 quantitate extendebatur; mox distinguebam bullas parvulas de quibus
 jam, ast etiam non magnâ copia: quod probabiliter ex magnitudine vasis
 quod perforabam et ejus minori vi sanguinem movendi projiciendique
 pendebat. Sanguis exsiccabatur, relictis innumeris fibris de quibus lo-
 cutus sum et quas delineavi.

Hisce ergo observationibus pro vero probatur sanguinem in statu ejus
 saltem normali naturalique nullam bullam aëris nec fluidi aëriiformis
 continere, ast eas bullas in eo evolvi actione aëris qui in sanguinem
 introducitur et cum eo miscetur, cum liquor iste ex corpore et per
 aërem minori majorive vi projiciatur. Status ergo sanguinis extra vasa
 suffusus, quem descripsi p. 168, sanguini in vasis contento non communis
 est. Posteriori in casu, sanguis liquor est homogeneous, omnibus par-
 tibus æque liquidus; cum autem sanguis egestus non æqualis est liquidi-
 tatis, quoniam in eo partes continentur fluido aëriiformi repletæ. Format

exsiccatas fibras quæ non globulis componentur, quoniam globuli non existunt. Ex eo concludi potest globulos non semper requirendos esse ad fibræ formandam; sed tantummodo necesse esse materiem animale, quæ dissolvitur a sanguine, ex eo deponi. In hacce compositione fibræ absque ut opus sit globulis, phænomenon habetur contrarium recentioribus opinionibus Physiologorum de formatione fibrarum muscularium quas dicunt ex globulis sanguinis a quibus tegumentum colorans ablatum est, compositas.

Sanguis ruber Annelidum compositione suâ omnino differt a sanguine ejusdem coloris animalium superiorum. Ut ruber sit sanguis, non requiritur ergo ex necessitate globulos cum rubris involucris adesse.

Additamentum hocce non absolvere possum quin admodum singularem analogiam compositionis animadvertam quæ nobis offert sanguis Lumbrici cum quodam liquore quem pro sanguine huc usque habuere quoniam homines et animalia vertebrata eo instruuntur. Mos enim invaluit dicere colorem roseum musculorum nonnisi originem habere in præsentia sanguinis quo oblinuntur. Sed nos non docuere auctores modum hujus colorationis: anne anastomosibus infinitè tenuibus, numerosis et ramosis vascularium vasorum datur roseus color musculis et telis organicis quas percurrunt? Anne color debetur globulis sanguinis extra vasa effusis et inter globulos fibræ muscularis intermixtis? Nonne tandem istis globulis coloratis sanguinis; id est, tegumento rubro adhuc circumvolutis efficiuntur fibræ musculares? etc.

Experimentis et observationibus mihi probatur rem longe aliter sese habere et musculos colore rubro indui liquore quodam homogeneo et sine ullo corpore solido conspicuo: liquoris istius color fortasse originem habet dissolutionem tegimenti colorantis globulorum sanguineorum quorum nuclei tunc efficerent fibras musculares. Immisi enim in aquâ purâ partes musculi dorsalis hominis et bovis, et vidi aquam ea proportionem rubescentem qua albescebat caro; et tempore elapso 36 horarum, pars inferior aquæ vividissimi rubri coloris erat, absque ut hicce color communicaretur ad partem superiorem aquæ quæ limpidissima manebat: exinde deduxi materiem colorantem musculorum aquâ esse ponderosiorum et ea dissolubilem; appetit etiam satis fortiter eam aqua, quoniam

jamjam unius tantummodo horæ tempore aqua rubescebat. Istud in vas tubum extremitatibus apertum, quarum superiorem claudebam ope digiti, introduxi usque in liquorem colorantem, subito sublevabam digitum et rursus ad orificium tubi adfigebam, ita ut in parte inferiori tubi portio quædam liquoris rubri suspensa tenebatur; tubum extraxi et liquorem microscopii ope exploravi: colorem offerebat rubrum, æqualem, ejusdem densitatis ac sanguis Lumbricorum; potentiam amplificantem vitri adauxi usque ad 200 diametra, sed frustra eo liquore requirebam globulos: nullus aderat.

Ast eadem criteria in sanguine Lumbrici animadvertimus; tanta enim erat similitudo ut unus liquor pro altero facile haberetur, usque tamen momentum quo exsiccare inceperunt: tunc enim sanguis Lumbricorum fibras ostendebat; liquor coloratus musculorum tantummodo deponebat membranam animalemin tenuissimam nullius formæ regularis quoad elementa quorum præterea existentia, uti corpora peculiaria, inspectione rerum demonstratu admodum erat difficilis.

Sanguis ergo ruber Annelidum repræsentari videtur involucre materiei colorantis globulorum sanguineorum animalium vertebratorum, liquore homogeneo et fluido dissolutæ.

ADDITAMENTA

Ad sectionem sextam, tertiæ partis, caput tertium de fecundatione ovorum eorumque evolutione (1).

Die 25 Aprilis, anno 1827, clarissimus vir *Robyns* mihi tradidit observationem in modum propagationis Lumbricorum terrestrium. Hæc observatio confirmabit sententiam quam jamjam proclamavit Cel. *Lyonet*, et

(1) Occasionem mihi datam gaudeo hic gratum animum præstandi erga quosdam benevolos viros qui mihi plurima utendo tradiderunt opera de historia naturali Lumbrici agentia. Clarissimus *Robyns*, unus ex his Scientiarum Mecænatibus, ditissimæ bibliothecæ et ingentis insecto-

cui adhuc nostris diebus favet Cl. Leo *Dufour*. Illas opiniones in dissertatione meâ exposui.

Dixi Lumbricos esse ovo-viviparos. Omnes observationes celeberrimorum virorum *Cuvier*, *Montègre*, *De Blainville*, *Bosc*, *Carus*, etc., et illæ quas ipse institui, Lumbricos tali modo progignere probant. Sed fateor existere præterea aliud genus reproductionis in hisce animalibus quod fortasse plerumque locum habet, quia non a verisimilitudine aberrare potest statum domesticum et servilem in quo tenuimus Lumbricos, ut melius omnia eorum vitæ phænomena observarentur, magnam vim exercuisse in eorum gestationem et reproductionem. Illi Lumbrici abortum passi fuisse videntur. Fortasse etiam duas species diversas observavimus, quamvis hoc non probabile est, quoniam, ut probavimus, diversitates organisationis exterioris quas nonnulli pro criteriis specificis habuere, nobis differentiam specierum non possunt præbere. Quidquid hâc de re sit, historia observatorum sola scientiam constituit et observator nova detegens semper de scientia bene meretur. Ea ratione ducti, in hoc supplemento exponemus quid nobis contigit hoc anno, physiologicis explicationibus in medium quodammodo relictis. Phænomena quæ sumus indicaturi videntur esse contraria eis in dissertatione expositis, sed nullam contradictionem involvunt nisi in nostrâ res examinandi ratione: revera utrumque in rerum natura existit.

Ex re explorata a clarissimo *Robyns*, patet ova expelli e corpore Lumbrici fecundati, et illa ova evolvi post exitum e corpore, nec tamen Lumbricus generator ipsis operam impendit. In hâc explicatione tantum observandum relinquitur utrum ovi nomen dari possit speciei capsulæ cujus unicus usus in eo versari videtur ut contineat parvulum embryonem cum liquore qui circumdat eum et ipsi contra vim externam præsidium præbeat. Hanc quæstionem infra examinabimus.

---

rum collectionis possessor, cui Musæi Bruxellensis splendor partim debetur, mihi optatam occasionem præbuit opera egregia consultæ eundi et quidem mihi primam tradidit facultatem faciendi observationem quam in hoc supplemento in medium profero. Amicum pereruditum *B. De Vos* simul mecum plurimas observationes instituisse, et scientissimum *Dm. Vanderlinden*, Academiæ Scientiarum et Litterarum Bruxellensis membris adscriptum, etiam quædam opera de Anatomia Lumbrici terrestris agentia mihi indicasse commendasseque, hic commemorare juvat.

Sub finem hyemis et vere incipiente, reperimus in terrâ ad altitudinem 1 aut 3 pedum, capsulas omnino liberas et versantes in cavitate peculiari paululum ipsis majori. Hæ capsulæ variant magnitudine, aspectu et colore, quæ variationes pendent certe a gradibus evolutionis plus minusve perfectæ; modo adæquant 6 aut 8 millimetra, modo tantummodo 3 aut 4; vidi quæ centimetrum et quod excurrit adæquabant. Aliæ sunt subflavæ et est color vulgaris, aliæ subnigræ, aliæ virescentes, aliæ albescentes. Sunt infuscatæ aut leviter lucentes. Earum forma est globularis, aut ovoïdea; fere semper paululum sunt elongatæ ad unam extremitatem et ibi desinunt in speciem unci obtusi, leviter recurvati, sæpe depressi et superficiei putaminis adhærentis. Hic uncus est ejusdem substantiæ ac capsula ipsa: quæ substantia est cornea, dura, elastica, sublucens. Variat tamen et quidem in unicâ capsulâ, nam vidimus ipsius colorem variare ab uno latere ad alterum, a subflavo ad subnigrum. Pars superior capsulæ sive illa quæ desinit in parvulum uncum est durior quam opposita aut inferior. Aliquando in capsulas adhuc molles parvulus uncus non in se ipsum replicatur, sed rectus et proëminens manet. Exhibet tunc aspectum parvulæ glandulæ mamillaris. (Vid. *Tab. VII. fig. 6.* Delineavi in hanc tabulam diversos status capsularum, et unam ex illis in terrâ adhuc contentam, *fig. 3.*).

Aperui capsulas, et in quibusdam tantummodo reperiebam liquorem mucilaginosum, albescentem, parum viscosum, aliquoties filamentosum cum striis nigris. Liquor iste integram capacitatem capsularum implet, quæ eum continent cum flavæ sint. Facile enim dignoscitur an capsulæ liquore sint repletæ necne, quoniam si comprimuntur inter digitos, ita ut levis depressio locum habeat, hæc depressio evanescit quum digitus capsulam relinquit, et evanescit effecta pressionis liquidi interioris contra parietes capsulæ. Sed quum sumuntur magnæ capsulæ et duriores quam præcedentes et aperiuntur, cernitur in interiori parte parvulus Lumbricus in se ipsum replicatus et longitudine 2 centimetra circiter adæquans (*fig. 5. tab. VI.*).

Cl. viri *Robyns* et *Th. Schuermans* mecum hanc observationem instituerunt quam pluries iteravimus et præsertim cum Illustrissimo Profes-

sore *Van Breda*. Delineavi parvulum *Lumbricum* qui pro dimidiâ parte capsulâ suâ comprehenditur. (Vid. *Tab. VII. fig. 5.*) (1). Quum capsulis tempus sese evolvendi permittitur, animadvertitur ipsas in duas partes aperiri quarum una solvitur sub formâ pileoli majoris, et sic transitum parvulo *Lumbrico* præbet: quod accidit mense Maii.

Si ratio habetur harum observationum, nemo dubitare potest quin illæ capsulæ varias habeant evolutionis gradus, et earum evolutionis terminus sit expulsio parvuli *Lumbrici*. Magnitudo igitur variat cum ætate et cum eâdem modificatur forma. Exiguus uncus etiam mutationes subit. Propter omnia illa phænomena habere possumus illas capsulas tamquam *ova evolutiva*.

Sed an revera sunt ova? Certe, si tantummodo simplices observationes instituissem in solam speciem de quâ hic loquor, illas capsulas habuissem tamquam ova. Etenim sunt simplices, repletas substantiâ albugineâ in qua distinguitur embryo; ulterius, embryo induit formam *Lumbrici*. Unicus tantummodo *Lumbricus* in capsula versatur et illa capsula est ovoïdea. Inde non poteram confundere hanc capsulam cum putaminibus *Hirudinum* et ipsam tamquam *ovum* habere debebam.

Sed, observationibus per duos continuo annos in *Erpobdellam vulgarem Lamarckii* institutis, in contrariam abii sententiam. Vidi hoc anno, animal progignere capsulas ab uno latere curvatas, planas ab altero (2) terminatas ad duas extremitates appendice unciformi, simili appendici quæ terminat capsulam *Lumbrici* vulgaris. Capsula *Erpobdellæ*, quoad substantiam suam, omnino est similis capsulæ *Lumbrici*; subnigrior tantummodo est. Mensibus Maii et Junii, capsulæ *Erpobdellæ* a duobus extremitatibus aperiuntur, exiguæ appendices unciformes solvuntur et relinquunt duas aperturas fere circulares per quas egrediuntur pulli. Hi in capsulâ possunt perspicui longo tempore antequam appendices solutæ ipsis transitum præbent. Pelluciditas capsulæ eorum obser-

---

(1) Typis jam mandatâ hâcce paginâ, accepi vol. XIV operis: *Annales des sciences naturelles*, quo continetur: *Nouvelle notice sur les œufs du Lumbricus terrestris*, auctore Leone Dufour. Ille auctor fere easdem dedit figuras ac illas quas delineavi.

(2) Hoc oritur ex eo quod eas applicet in corpora plana, uti folia plantarum, etc.; si liberæ essent capsulæ, essent ovoïdeæ, uti capsulæ *Lumbricorum*.

vationem facilem reddit et tunc cernitur loco unius adesse 4, 6, 8 et quidem 10. Omnes in lucem veniunt et Erpobdellæ perfectæ evadunt. An vero, nomine *ovi* insigniri debet involucrum in quo tanta copia embryonum evolvitur? Non arbitror. Et, si perpendemus genus Lumbricum immediate accedere ad genus Erpobdellarum, et capsulas horum posteriorum animalium omnino priorum similes esse, excepto numero embryonum, eas quidem identico modo quoad fabricam et structuram simillimas, necesse erit ut habeamus capsulas Lumbrici terrestris tamquam veros folliculos sed unico embryone præditos. Exinde ergo possent folliculi dividi in *monembryonares* et *polyembryonares*. Illi pertinent ad genus Lumbricum, hi vero ad genus Hirudinum et Erpobdellarum.

Fortasse quis mirabitur discrimen rerum quas obtinui observationibus in mea dissertatione et observationibus in hoc supplemento expositis. Attamen alterutræ diligentissime fuerunt institutæ. Verosimile est Lumbricos quos in vasis retinebam, servili illo statu adeo fuisse compulsos ut coacti fuerint in lucem edere embryones parum evolutos et circa quos capsula nondum efformari potuerat. Aut si alio modo interpretari velis, dicendum erit capsulas quarum rudimenta reperimus ad inferiorem partem corporis Lumbrici, quæ rudimenta nominavimus cum auctoribus ova, ruptas fuisse in interiori parte corporis, et sic embryones et pullos partim efformatos e corpore propulisse; vidimus hos depositos esse in substantiam mucilaginosam, virescentem, probabili modo liquorem illi similem qui implet capsulas adhuc flavas; et animadvertimus illos pullos, maximâ diligentîâ adhibitâ, potuisse evolvi rite ut alii Lumbrici maturo nixu editi. Vidimus pullos sic evolutos simillimos esse illis qui oriuntur e capsulis, et sic de identitate specierum nullum dubium posse moveri. Hæc phænomena facili modo explicantur si naturalis rerum ordinis ratio habeatur; et veniamus aliquando ad clausulam Lumbricum terrestrem in statu normali suæ reproductionis oviparum esse, dum e contrario ovo-viviparum, cum arte a modo naturali deflectitur.

INDEX TABULARUM.

Quandoquidem ordinatio tabularum plurimis rationibus mutata fuit et novarum iconum intercalatione et aliarum reductione, eas secundum novam dispositionem componere coactus fui. Hic ergo indicem addo, quo unicuique facile erit tabulam quamlibet citatam invenire, nam id sibi satis habebit, dum ultimum numerum, dextrorsum inscriptum videat. Ista ordinatio non interversa fuit, libro typis jam mandato, nisi pro tabulis XIII et XIV, quæ in una conjunguntur.

Tab. I.	—	Tab. I.
Tab. II.	—	Tab. II.
Tab. III.	—	Tab. III.
Tab. IV.	—	Tab. IV.
Tab. V.	—	Tab. V.
Tab. VI.	—	Tab. VI.
Tab. VII.	—	Tab. VII.
Tab. VIII.	—	Tab. VIII.
Tab. IX.	—	Tab. IX.
Tab. X.	—	Tab. X.
Tab. X-bis.	—	Tab. XI.
Tab. XI.	—	Tab. XII.

Tab. XII et XIII.	—	Tab. XIII et XIV.
Tab. XIV.	—	Tab. XV.
Tab. XV.	—	Tab. XVI.
Tab. XVI.	—	Tab. XVII.
Tab. XVII.	—	Tab. XVIII.
Tab. XVIII.	—	Tab. XIX.
Tab. XVIII-bis.	—	Tab. XX.
Tab. XIX.	—	Tab. XXI.
Tab. XIX-bis.	—	Tab. XXII.
Tab. XX.	—	Tab. XXIII.
Tab. XXI.	—	Tab. XXIV.
Tab. XXII.	—	Tab. XXV.
Tab. XXII-bis.	—	Tab. XXVI.
Tab. XXIII.	—	Tab. XXVII.
Tab. XXIV.	—	Tab. XXVIII.
Tab. XXV.	—	Tab. XXIX.
Tab. XXVI.	—	Tab. XXX.
Tab. XXVII.	—	Tab. XXXI.
Tab. XXVIII.	—	Tab. XXX.

EXPLICATIO TABULARUM.

TAB. I.

SPECIES. - VARIETAS. - PARTES RENOVATÆ.

Figura 1.

LUMBRICUS TERRESTRIS, *Linnaei*, magnitudinis naturalis et vulgaris.

aa. Clitellum 7 annulis effectum.

g. Cauda cum ano.

t. Caput cum ore.

Distinguuntur in hac figura, præter annulos, linea fusca mediana dorsalis et impressiones transversæ annulorum.

Figura 2.

LUMBRICI TERRESTRIS varietas minor, magnitudinis naturalis.

a. Annulus labia ferens.

b. Clitellum callosum quod 4 annulis vix distinctis componitur.

c. Corporis aliqua pars rubescens quæ post clitellum venit. Hic color nonnisi sanguiferis vasis debetur quorum color, pelluciditate pellis extra perspicui potest non secus ac vas longitudinale dorsi quod hic etiam apparet.

d. Annulus quo anus est.

e. Ova et corpora fetifera quæ ad partem posteriorem corporis locantur (errore hic dirigitur linea punctorum quæ non horizontaliter sed obliquo modo et sinistrorsum ducenda est.)

Figura 3.

LUMBRICUS TERRESTRIS cujus posterior pars *a* *c* usque ad *d* maxime angustior est quam illa quæ *a* *b* usque ad *a* extenditur: quod vero hanc posteriorem partem abscissam fuisse et renovatam indicat.

a. Caput cum ore.

b. Clitellum rugis exasperatum.

c. Pars angustior.

d. Annulus ani.

TAB. II.

LINEÆ ARBITRARIÆ. — MEMBRANA SUBMUSCULARIS. — TYPHLOSOLIS ET
CHLORAGOGENA. — INTERSECTIONES CORPORIS.

Figura 1.

LUMBRICUS TERRESTRIS lineis simplicibus tantummodo depictus, quo distinguendæ sunt lineæ arbitrariæ (vid. p. 32.); latere incumbit.

A. Labia.

B. Annulis ani.

AB. Axis corporis.

CD. Linea mediana superior aut dorsalis.

EE. Linea mediana inferior seu ventralis.

HI. HI. etc. Lineæ transversales diametrum corporis metientes; per intersectiones annulorum sese tangentium transeunt.

Figura 2.

Pars anterior corporis LUMBRICI ventre procumbentis, extensa uti in progressionem.

A. Annulus cum ore.

B. Unus ex annulis proximis.

ECD. Angulus quo sese metitur vis contractionis priorum annulorum; magis progrediente capite, minor fit angulus et hujus sinus in ratione sunt inversa distantiarum ab A ad B.

Figura 3.

Pars anterior corporis LUMBRICI ventre jacentis, contracta uti in quiete.

A. Annulus cum ore.

B. Unus ex annulis proximis.

ECD. Angulus rectus, id est multo major quam in figura præcedenti. Distantia enim CB minor fit contractione priorum annulorum, quo magis aperitur angulus.

Figura 4.

Membrana submuscularis in situ depicta, ut demonstretur quomodo continua omnino fit hæc membrana mucosa parietes obducens canalis totius intestinalis, qui canalis etiam diaphragmatibus seu dissipimentis transversis intersecatur.

AA. Pharyngis orificium.

BB. Inflexio superior membranæ seu ejusdem anterior sinus.

CC. Diaphragmata transversa seu dissipimenta.

DD. Inflexio inferior membranæ seu ejusdem posterior sinus.

AADD. Canalis intestinalis ad extremitatem superiorem ostendens aperturam infundibuliformem oris, pharyngem et infra, oesophagum, ingluviem, ventriculum, intestinum, et ad extremitatem inferiorem anum.

BBCC. Membrana submuscularis proprie sic dicta ob situm.

Figura 5.

Hæc figurâ ostenditur relatio mutua quæ existit inter stratum musculare et membranam submuscularem, diaphragmata et intestinum.

AABB. Intestini portio.

CCC,CCC, etc. Diaphragmata seu dissipimenta transversa. Sunt membranæ annulares ejusdem naturæ ac membrana submuscularis cui adnectuntur.

DD,DD. Membrana submuscularis quæ cylindri instar diaphragmata involvit.

EE,EE. Spatium vacuum quod inter membranam submuscularem et stratum musculare extenditur et quo ova recipi et transire creditur.

FF,FF. Stratum musculare.

Figura 6.

Hæc figurâ oculis demonstratur relatio quæ existit, secundum quosdam auctores, inter chloragogenam (tubum seu vas luteum) et typhlososolem (*intestinum in intestino Willisii*). Illam ob causam delineavi tractum intestinale a latere conspectum.

AA. Reflexio anterior seu sinus anterior membranæ submuscularis.

BB. Pharynx et, secundum nonnullos, glandula salivaria.

C. Oesophagum.

DD. Ingluvies et ventriculus.

E. Primi lobi intestini.

FFFF. Intestinum.

G. Chloragogenæ initium seu pars anterior tubi lutei qui, infra sese extendens, *intestinum in intestino* efformare videtur.

H. Ramificationes laterales hujus organi supra pharyngem sese extendentes.

I. Ejusdem organi pars oesophagum partim obducens.

K. Ramus anterior ejusdem organi ad superficiem ingluviæ.

L. Ramus intermedius ad superficiem ingluviæ.

M. Ramus posterior ad superficiem ventriculi.

IN. Pars ejusdem organi stomacum et ingluviem percurrens.

O. Chloragogenæ introductio in intestini cavitatem ubi tunc typhlosolem constituit.

P. Ejusdem rami laterales ad superficiem externam intestini. Pars quæ in hujus organi cavitate includitur, punctis tantummodo delineatur.

PQ. *Intestinum in intestino* seu typhlosolis.

Q. Locus quo exit.

R. Exitus *intestini in intestino*.

OR. Extensio *tubi lutei* externa quæ ramos laterales numerosos ostendit.

RS. Extensio posterior ejusdem organi.

S. Reflexio posterior seu sinus posterior membranæ submuscularis.

t. Locus quo anus aperitur.

Figura 7.

Perhibet transversam sectionem inter clitellum et poros sexdecimi annuli. Sublunaris, sub angulata est.

aa. Annuli laterales.

ada. Dorsi intersectio.

aea. Ventris intersectio.

bb. Anguli inferiores ubi etiam pedes sunt.

Figura 8.

Sectionem exhibet transversam inter septemdecimum et octavum annulos. Subovalis est.

bb. Anguli inferiores.

c. Sulci ventralis intersectio.

d. Dorsi intersectio.

Figura 9.

Præbet intersectionem transversam inter octavum et primum annulum. Circularis est.

bb. Pedes.

d. Dorsi convexitas.

Figura 10.

Repræsentat intersectionem transversam inter clitellum et 39^{am} annulum. Ovalis est.

aa. Latera corporis.

bb. Cristarum ventris intersectio, quibus setæ applicari videntur.

c. Ventris sulci intersectio.

d. Dorsi convexitas.

ee. Setæ serium longitudinalium internarum.

Figura 11.

Ostendit intersectionem transversam inter 30um et 50um annulum. Depressa est.

- aa.* Lateralia corporis.
- bb.* Seriem longitudinalem externarum.
- c.* Sulci ventris intersectio.
- d.* Dorsi convexitas.
- ee.* Seriem longitudinalem internarum.

Figura 12.

Offert intersectionem transversam inter 50um et 110um annulum. Elliptica est.

- aa.* Lateralia seu margines corporis.
- c.* Ventris sulci intersectio.
- d.* Intersectio planiusculi dorsi.

Figura 13.

Intersectionem indicat transversam inter 110um et 132um annulum. Sublinearis est.

- aa.* Lateralia seu margines corporis.
- c.* Sulci ventralis vix conspicui intersectio.
- d.* Dorsi plani intersectio.

TAB. III.

ORGANA EXTERNA. — RESPIRATORIA. — LOCOMOTORIA. — DEGLUTITIONIS ET
COPIULATIONIS.

Figura 1.

LUMBRICI pars anterior; dorsalis superficies, magnitudinis naturalis.

- a.* Labium superius.
- bb.* Exigui pori quorum quilibet ad annulorum sese tangentium intersectionem perforatur, ut sic efficiant seriem longitudinalem a capite usque ad caudam extensam.

Figura 2.

LUMBRICI supinati pars corporis anterior, magnitudinis naturalis.

- a.* Os.
- bb.* Papillae anteriores seu 16ⁱ annuli cum fissuris transversis.
- cc.* Papillae posteriores seu 27ⁱ aut 28ⁱ annuli, cum fissuris transversis.
- dd.* Clitellum cristis ornatum.

Figura 3.

LUMBRICI supinati pars corporis posterior, magnitudinis naturalis.

aa. Duæ series longitudinales internæ setarum.

bb. Duæ series longitudinales externæ setarum.

Figura 4.

Os quieto statu necnon clausum, ope vitri microscopii 6 diametris adauctum.

a. Labium superius.

b. Spatium triangulare inter labii superioris lobos.

cc. Duæ labii superioris extensiones.

d. Labii superioris musculi elevatoris impressio.

eee. Musculi constrictoris oris circulus cute obductus.

Figura 5.

Os quieto statu necnon paululum apertum, ope vitri microscopii 6 diametris adauctum.

a. Labii superioris lobi.

b. Spatium inter lobos.

c. Labii superioris extensiones.

d. Musculi elevatoris extensionis impressio.

eee. Musculi constrictoris oris circulus cute adhuc obductus.

ff. Partes musculi constrictoris inter extensiones labii inclusæ.

gg. Labium inferius exsurgens.

Figura 6.

Os quieto statu sed apertum, ope vitri microscopii 6 diametris adauctum.

a. Lobi labii superioris pars anterior.

eee. Musculi constrictoris oris annulus.

gg. Labium inferius bipartitum.

k. Labii superioris frenulum sive hujusce labii musculus depressor.

l. Labii inferioris scissura.

Figura 7.

Os quietum et clausum, a latere conspectum ut proboscidis ejus forma appareat.

aa. Annulus primus.

b. Labium superius.

c. Extensio ejusdem.

d. Impressio musculi ejus elevatoris.

e. Depressio media.

Figura 8.

Os quietum et clausum, facie superiore conspectum, et ope vitri microscopii 6 diametris adauctum.

aa. Annulus primus.

b. Ejusdem apertura longitudinalis in qua musculus elevator labii superioris locatur.

cc. Labium superius.

TAB. IV.

ORGANA EXTERNA DEGLUTIONIS. — MEATUS POSTERIORES.

Figura 1.

Capitis et priorum annulorum corporis, LUMBRICO progrediente, repræsentatio. Superficies dorsalis est et partes ope vitri microscopii amplificantur 8 diametris.

a. Labium superius.

ab. Lobus ejus anterior seu expansio.

bc. Pars ejus posterior seu angustior per scissuram primi annuli sese extendens.

c. Locus ubi cum primo annulo jungi incipit.

g. Labii inferioris partes laterales.

h. Telæ cellularis impressio transversa quæ super partem posteriorem seu angustiore[m] labii superioris, id est, ejus musculum elevatorem et primum anulum corporis extenditur.

ik. Primus annulus corporis.

kl. Secundus annulus corporis.

Figura 2.

Capitis et priorum annulorum corporis LUMBRICI progredientis superficies lateralis, 8 diametris ope vitri microscopii adaucta.

a. Labii superioris pars anterior.

ab. Ejus lobus anterior.

bc. Pars ejus posterior seu angustior.

c. Lobus ubi cum annulo conjungitur labium superius.

g. Labium inferius.

h. Impressio transversa.

ik. Primus annulus.

el. Secundus annulus.

Figura 3.

Capitis et priorum annulorum ejusdem LUMBRICI superficies ventralis; 8 diametris ope vitri microscopii amplificata.

a. Labium superius cum ejus divisione longitudinali quâ interdum duo lobi formantur laterales.

ak. Eadem divisio.

b. Locus ubi angustius fit labium superius.

g. Labium inferius.

il. Primus annulus.

lm. Secundus annulus.

Figura 4.

Meatus communis, id est orificium anale quo exeunt pulli, ejiciunturque excrementa. Clausus est et LUMBRICI in quieto statu, ope vitri microscopii 8 diametris adauctus.

aaa. Ultimus corporis annulus.

b. Ani radiatus musculus.

c. Sphincter.

d. Orificium anale.

Figura 5.

Eadem organa, sed eo momento depicta quo aperire incipit orificium anale. Diametris 8 amplificantur.

aaa - b - c - d. Easdem exprimunt partes quam in præcedenti figura.

Figura 6.

Eadem organa sed eo momento depicta quo apertum est orificium anale; 8 diametris amplificantur.

aaa - b - c - d. Easdem partes quam in figura 4 exprimunt eadem litteræ.

Figura 7.

Posterior corporis pars quæ meatu anali terminatur, facie ventrali conspecta; 7 diametris ope vitri microscopii augetur.

a. Annulus quo anus est.

bb. Ultimus annulus corporis.

acc. Conus ultimarum annulorum in quibus setæ perspiciuntur.

Figura 8.

Eadem organa sed dorsali superficie depicta, et uti in figura præcedenti 7 diametris adaucta.

a - bb - acc. Easdem partes designant quam in præcedenti figurâ.

Figura 9.

Eadem organa sed a latere et 7 diametris amplificata; delineata.

a - bb - ccc easdem partes quas in figura 8 iisdem litteris expressas monstrant.

d. Apex.

TAB. V.

ANNULI. - CLITELLUM. - PAPILLÆ. - APPENDICES GENERATRICES.

Figura 1.

Annuli partis anterioris corporis superficie dorsali conspecti et magnitudine naturali delineati. Sunt simplices.

Figura 2.

Annuli partis anterioris corporis superficie ventrali et magnitudine naturali conspecti. Impressionem transversam singuli perhibent.

Figura 3.

Annulos exprimit in contrariam partem extensos ita ut tela intermedia qua inter se adhærent conspiciatur.

Figura 4.

Annuli latiores in quibus impressio transversa per totam superficiem uniuscujusvis extenditur.

Figura 5.

Annuli mediæ corporis partis impressione transversa notabiles.

Figura 6.

Annuli anteriores in quibus duæ animadvertuntur impressiones transversæ; magnitudine naturali sunt expressæ.

Figura 7.

Annuli partis posterioris corporis; versus anum, id est, in hac figura, in quatuor annulis posterioribus nullæ dantur impressiones.

Figura 8.

Clitellum magnitudinis naturalis, dolioli formæ, superficie lævigatâ, annulis non conspicuis.

Figura 9.

Clitellum magnitudinis naturalis, facie ventrali expressum, dolioli formæ vel fusiforme, superficie transversim sulcata, et 9 annulis effectum.

Figura 10.

Clitellum magnitudinis naturalis, facie ventrali expressum, cylindricum, 4 annulis effectum.

Paulò supra animadvertuntur appendices generatrices alternatim dispositæ.

Figura 11.

Clitellum magnitudinis naturalis cujus annuli vix a cæteris differunt.

Figura 12.

Clitellum magnitudine naturali et facie dorsali expressum; annulare dicitur.

Figura 13.

Clitellum magnitudine naturali et facie dorsali expressum; minoris est diametri quam corpus.

Figura 14.

Appendices generatrices quæ ex clitello enasci videntur, quoniam annuli ex quorum intersectione exeunt, fere non conspici possunt; 3 diametris amplificatur hæc figura.

Figura 15.

Eadem organa quorum unum ex annulo clitello proxime superiori proeminet, alterum autem ad clitellum et multo inferiori loco nascitur; 3 diametris adaucta.

Figura 16.

Appendices generatrices quarum alter est longior, alter multo brevior, 3 diametris adauctæ.

Figura 17.

Papillæ cum fissuris transversis 16ⁱ annuli, quarum positio opposita est; magnitudine naturali exprimuntur.

Figura 18.

Eadem papillæ, ast ope microscopii vitri amplificatæ 4 diametris.

aa. Papillæ dextræ extensio semiglobularis, anterior.

a'a'. Papillæ sinistræ extensio semiglobularis, anterior.

bb. Papillæ dextræ extensio semiglobularis, posteriori parte complanata.

b'b'. Papillæ sinistræ eadem pars.

cd. Fissura transversa papillæ dextræ.

c'd'. Fissura transversa papillæ sinistræ.

eeee. Annuli.

Figura 19.

Papillæ cum fissuris transversis alternatim dispositæ in 16° et 17° annulis, et magnitudine naturali delineatæ.

Figura 20.

Eadem papillæ ast ope microscopii vitri adauctæ 4 diametris. *aa - a'a' - bb - b'b' - cd - c'd' - ccc*, easdem exprimunt partes quam in figurâ 18.

TAB. VI.

ORGANA LOCOMOTORIA SEU SETÆ.

Figura 1.

Seta primæ seriei longitudinalis internæ, ope microscopii vitri 16 diametris amplificata.

a. Basis setæ.

b. Acumen setæ.

ccD. Musculi circumdantes basim.

Stella litterâ I. notata exprimit magnitudinem naturalem setæ.

Figura 2.

Seta ejusdem seriei e corpore evulsa, et latere conspicua. Ope microscopii vitri 16 diametris imaginem ejus adauxi.

a. Basis setæ.

b. Acumen ejusdem.

Figura 3.

Setæ geminatæ seriei longitudinalis internæ; ope vitri microscopii 4 diametris adauctæ et a latere inspectæ. Tantum quantum fieri potuit ex corpore sine læsione ulla partium expelluntur.

aa. Bases setarum musculis propriis adnectentes.

bb. Acumen setarum.

DD. Annuli pars.

Figura 4.

Eadem organa iisdem diametris adaucta et iisdem litteris notata sed facie inspecta.

aa - bb. Eadem significant ac in præcedenti figura.

cc. Annuli pars.

Figura 5.

Setæ geminatæ seriei longitudinalis externæ facie inspectæ et 4 diametris, ope vitri microscopii amplificatæ.

aa. Bases setarum musculis propriis adnectentes.

bb. Apices setarum.

cc. Annuli pars.

Figura 6.

Seta ejusdem seriei e corpore evulsa et facie conspecta; ope vitri microscopii 16 diametris aucta.

a. Basis setæ.

b. Apex setæ.

Stella littera I notata magnitudinem naturalem hujusce organi exprimit.

Figura 7.

Idem organum a latere conspectum ut indicatur ejus curvatio; ope vitri microscopii 16 diametris adaugetur.

a. Basis setæ musculis propriis adnectens.

b. Apex ejusdem.

Figura 8.

Seta ejusdem seriei ast magis versus anum sita; ope vitri microscopii 16 diametris magnificatur.

a. Basis setæ.

b. Ejus apex.

ccv. Musculi quibus adnectitur.

Figura 9.

Seta subulata diametris 48 adaucta ope vitri microscopii. Præter curvaturas setæ, in ea figura observanda sunt ejusdem organi aspectus corneus et insertio fibrarum muscularium.

a. Basis setæ.

b. Apex setæ.

cc. Musculi.

dd. Insertio eorum fibrarum in setæ superficiem.

e. Locus ubi maxime curvatur seta.

Figura 10.

Mediæ corporis partis annulus cum striis seu impressionibus variis et setis quibus ornatur et instruitur. Animadvertuntur setæ per pares et secundum quatuor series dispositæ. Diametris 6 amplificatur ope vitri microscopii.

Figura 11.

Anterioris corporis partis annulus etiam 6 diametris amplificatus ope vitri microscopii. Duæ tantummodo hic inveniuntur series setarum seu internarum quarum utraque duobus setis componitur.

TAB. VII.

DISSECTIO GENERALIS SEU TOTIUS CORPORIS UT APPAREAT RELATIO ORGANORUM. — APPENDIX GENERATRIX. — FOLLICULI MONEMBRIONARES, EORUMQUE EVOLUTIO ATQUE PULLORUM EMISSIO.

Figura 1.

LUMBRICUS TERRESTRIS supinatus, ventre apertus et magnitudine naturali conspectus.

- a. Primus annulus ore pertusus.
- b. Apparatus cerebialis.
- cc. Funiculi nervosi oesophagei.
- d. Extumescentiæ hypogastricæ nervosæ.
- eee. Funiculus nervosus qui a decursu suo naturali deflectitur in e' versus latus sinistrum, quæ deviatio mere est artificialis et ab anatomico dependet.
- ff. Pharynx vel secundum alios glandula salivaris. Terminatur antrorsum orificio orali.
- g. OEsophagus.
- hhh. Ovaria et testiculi. Plura ovaria jam ova dedere.
- i. Locus quo cor est.
- k. Ingluvies.
- lll. Vena ventralis.
- m. Ventriculus.
- n. Majores lobi initii canalis intestinalis.
- o. Minores lobi canalis intestinalis.
- pppp. Canalis intestinalis.
- qq. Ejusdem extremitas posterior.
- rrrrrr. Corpora fœtifera.
- ss. Ova libera, seu ut melius dicamus, folliculi monembrionares.
- t. Annulus ultimus ano pertusus.

Figura 2.

Appendix generatrix separatim et ope microscopii vitri conspecta.

- a. Apex.
- b. Basis.
- c. Pars musculorum clitelli.
- d. Punctum nigrum quasi solidum.

Figura 3.

Folliculus monembryonaris adhuc in terra contentus magnitudine naturali conspectus.

Figura 4.

Folliculus artificialiter apertus et liquorem mucilaginosum, album et nebulas ostendentem emittens; naturali magnitudine delineatur.

Figura 5.

Folliculus sponte apertus et Lumbricum parvulum emittens; naturali magnitudine conspicitur.

Figura 6.

Folliculus nondum evolutus; globularis est; magnitudine naturali repræsentatur.

Figura 7.

Folliculus magis crescens, ovalis, uno extremo apice terminatus; naturali magnitudine repræsentatur.

Figura 8.

Folliculus eodem statu evolutus ast duobus lateribus appendice unciformi terminatus; talis qualis est, delineatur.

Figura 9.

Folliculus satis evolutus; unicam appendicem unciformem tantummodo fert; magnitudine naturali repræsentatur.

Figura 10.

Folliculus naturali magnitudine et eo momento delineatus quo in lucem Lumbricus editurus est.

Figura 11.

Idem folliculus ast altero sensu conspectus, ita ut ejus forma bene declaretur.

TAB. VIII.

DISSECTIO GENERALIS CORPORIS QUA IN CONSPECTUM VENIUNT OMNIA PRÆCIPUA ORGANA. — CLITELLUM IN CASU MORBIDO. — APPENDICES GENERATRICES.

Figura 1.

LUMBRICUS TERRESTRIS, dorso longitudinaliter apertus et magnitudine naturali delineatus.

a. Annulus quo os est.

b. Apparatus cerebrialis.

cc. Oesophagus.

ff. Pharynx (et secundum nonnullos glandula salivaria) paulò longitudinaliter apertus et transverse dejectus ut appareat structura fibrosa similis textui musculorum.

hh. Ovaria quorum posteriora maxima et corporibus fœtiferis nondum evolutis notata.

i. Cordis vasa transversa fere non conspicua ob alia organa quibus teguntur.

j. Posteriora hæc vasa majora.

k. Ingluvies.

lll. Arteria dorsalis.

m. Ventriculus.

n. Canalis intestinalis lobi anteriores seu majores.

o. Canalis intestinalis lobi minores.

ppp. Canalis intestinalis.

rrr. Corpora fœtifera.

sss. Ova libera.

t. Anus.

vvv. Stratum musculare cum epiderme.

yy. Diaphragmata.

Figura 2.

LUMBRICI pars anterior magnitudinis naturalis. Conspiciuntur in hac figurâ pars corporis quâ ovaria impregnatione fecundata amplificuntur, post hanc coarctatio corporis diametri, et clitellum denique maxime evolutum ob glandularum in eo contentarum expansionem.

a. Caput cum ore.

b. Pars quâ ovaria includuntur.

bc. Pars contracta.

cd. Clitellum tumidum.

de. Pars corporis eodem diametro quam tota pars posterior.

Figura 3.

Clitellum ejusdem LUMBRICI separate delineatum ut clarius appareant annuli quibus componitur et splendor metallicus quo ornatur (in tabulis coloribus vivis non decoratis, exprimitur hæc conditio ultîma ope nebularum nigriorum litteris *ss* notarum.) Amplificata est hujus clitelli imago 2 diametris ope vitri microscopii.

ed. Clitellum 6 annulis compositum quorum spatia quibus inter se separantur bene conspiciuntur.

- e.* Contracta pars corporis.
ss. Animadvertitur hic epidermis a strato musculari separatus et bene conspicuus, simul ac nebulae nigrae prope has litteras positae quibus notatur splendor metallicus.

Figura 4.

LUMBRICI cujusdam pars anterior ventre conspecta et magnitudinis naturalis. Animadvertenda est illa ob appendices generatrices ad clitellum ipsum natas.

- a.* Caput cum ore.
bc. Clitellum.
d. Pars corporis.
e. Appendix generatrix sinistra.
e' Appendix generatrix dextra.

Figura 5.

Clitellum ejusdem LUMBRICI 2 diametris adauctum ope microscopii vitri.

- bc.* Clitellum.
e. Appendix generatrix sinistra.
e'. Appendix generatrix dextra.
ff. Annulorum intersectiones e quibus oriuntur.

TAB. IX.

DISSECTIO GENERALIS CORPORIS UT PRÆCIPUA CONSPICIANTUR ORGANA. — OVARIA. — CORPORA FÆTIFERA. — OVA. — FOLLICULI CHRYSALIDEI. — VIBRIO LUMBRICI.

Figura 1.

LUMBRICUS TERRESTRIS latere apertus et magnitudinis naturali delineatus.

- a.* Oris annulus.
b. Cerebrum.
b'. Annulus a funiculis cesophageis nervosis formatus.
c. Pars funiculi nervosi quæ secundum pharyngem decurrit.
d. Locus ubi a via sua normali deflexus fuit ille funiculus.
eeee. Funiculus nervosus.
e'. Locus ubi adhuc magis deflectitur ille funiculus.
ff. Pharynx seu glandula salivaria secundum nonnullos.
g. OEsophagus.
hh. Ovaria ova et corpora fætifera emissura.
h'h'. Ovaria quæ ova jamjam emisissent.
k. Ingluvies.

III. Vena ventralis mediana.

l' l' l' l'. Arteria dorsalis.

m. Ventriculus.

n. Ejus vasa.

o. Intestinalis canalis initium.

pp. Canalis intestinalis.

q. Ejusdem terminatio.

rrr. Corpora fetifera.

ss. Ova libera.

t. Anus.

vvv. Stratum musculare.

yy. Diaphragmata.

Figura 2.

Ovarium e corpore extractum et 3 diametris ope vitri microscopii amplificatum.

aaa. Maculae nigrae quae rudimenta sunt corporum fetiferorum.

Figura 3.

Ovarium quod ova et corpora fetifera jam emisit, ope vitri microscopii tribus diametris adauctum.

a. Filamenta quibus compages hujus organi efficitur.

Figura 4.

Ova, 4 diametris ope vitri microscopii aucta: nimis nigra aere caelantur.

Figura 5.

Corporum fetiferorum rudimenta in ovariis capta; ope vitri microscopii 3 diametris adauguntur.

Figura 6.

Pars posterior LUMBRICI foetus et ova deposituri aperta et magnitudine naturali delineata.

p. Canalis intestinalis.

q. Ejus extremum.

rr. Corpora fetifera nondum evoluta.

s. Ova.

t. Meatus analis.

vv. Stratum musculare cum epidermide.

xx. Corpora fetifera maxime evoluta.

y. Diaphragmata.

zz. Corpora fetifera corporis lateribus adhaerentia.

Figura 7.

Corpus fetiferum maxime evolutum. Apparet in eo differentia duarum substantiarum quibus componitur: id est, nigræ et albæ. Diametris 6 ope vitri microscopii adaugetur.

aaa. Maculæ nigræ.

Figura 8.

Corpus fetiferum maxime evolutum in quo multum diminuta est substantia nigra, ope vitri microscopii 3 diametris adauctum.

aaa. Substantia nigra.

bbbb. Vibriones LUMBRICI.

Figura 9.

Corporis fetiferi aperti pars, 8 diametris ope vitri biconvexi auctum.

aaa. Ova.

bbb. Folliculi chrysalidei.

Figura 10.

Unus ex fetibus illis quos nascentes habuimus, in corporis interiori cavitate observatus et 5 diametris ope vitri microscopii adauctus.

TAB. X.

**EVOLUTIO LUMBRICORUM PULLORUM. — ORGANA GENITALIA INTERNA
MASCULA ET FEMINEA.**

Figura 1.

A. Parvulus LUMBRICUS a tribus diebus natus, magnitudinis naturalis.

B. Idem microscopii ope 10 diametris auctus.

Figura 2.

A. Parvulus LUMBRICUS a 16 diebus natus, magnitudinis naturalis.

B. Idem microscopii 10 diametris auctus.

N. B. In hisce duobus figuris, non tantum annulos sed etiam clitellum et maculæ virides in canali intestinali conspiciuntur, quibus criteriis hæc animalcula ad LUMBRICI speciem referenda extra omnem dubitationem sunt.

Figura 3.

A. Parvulus LUMBRICUS mense post ortum, magnitudine naturali delineatus.

B. Idem ope microscopii 6 diametris auctus. Clitellum et annuli bene conspiciuntur.

Figura 4.

A. Parvulus LUMBRICUS 4 mensibus post ortum, magnitudine naturali delineatus.

B. Idem ope microscopii 4 diametris auctus.

Figura 5.

LUMBRICUS 5 mensibus post ortum magnitudine naturali delineatus.

Figura 6.

LUMBRICUS 6 mensibus post ortum magnitudine naturali delineatus.

Figura 7.

LUMBRICUS 7 mensibus post ortum magnitudine naturali delineatus.

Figura 8.

Pullos LUMBRICI representat natos in superficie materiei viridis (*Nostoch commune*, Vauch.)

Figura 9.

Testiculus sphaericus liquore spermatico semiplenus.

A. Organum magnitudinis naturalis.

B. Idem 10 diametris ope microscopii adauctum.

CC. Liquor spermaticus.

Figura 10.

LUMBRICI TERRESTRIS mense Novembris aperti pars anterior, magnitudinis naturalis.

a. Apertura oralis pharyngis.

AAA. Ovaria sex duriora, quasi cerea, lutea. Nullum testiculum delineavi, non quidem quia eos ibi non adesse credidi, sed potius quia ob spermatici liquoris ejectionem, tali modo deprimuntur ut non conspici adhuc possint.

IIII. Cordis auriculæ.

n. Ingluvies.

m. Ventriculus.

p. Intestinalis canalis.

Figura 11.

LUMBRICI TERRESTRIS mense Junii aperti pars anterior magnitudinis naturalis. In eo cum priore conferendo, omnia organa genitalia ad procreationem idonea sunt.

a. Caput cum ore aperto.

bb. OEsophagus.

cc,cc. Testiculi quatuor.

dd. Duo ovaria posteriora seu majora.

ee,ee. Quatuor ovaria anteriora seu minora.

e'e'. Glandulæ cesophageæ.

Figura 12.

Ovarium minus, magnitudinis naturalis.

Figura 13.

Idem 6 diametris ope microscopii adauctum.

A. Pediculus ejus seu oviductus.

B. Ejusdem initium.

Figura 14.

Ovarium majus, magnitudinis naturalis.

Figura 15.

Idem 4 diametris ope microscopii adauctum.

A. Oviductus seu pediculus.

B. Ejusdem initium.

TAB. XI.

(TAB. X-bis. — TAB. XI.)

CANALIS ALIMENTARIJ INITIUM ET ORGANA EI PROPRIA.

Figura 1.

Repræsentat faciem ventralem pharyngis, œsophagi, glandularum œsophagearum et ingluviei initii, nervis et vasis sanguiferis destitutorum, et ope vitri bi-convexi 5 diametris adauctorum.

aa. Lîmbus infundibuli membranâ submusculari reflexâ cavitatem oris vestienti effecti.

bb. Conjunctio hujusce membranæ cum pharynge seu glandula salivaria.

bbee. Pharynx aut glandula salivaria secundum nonnullos. Ad hujus organi superficiem terminantur duæ species canalium quæ per latera œsophagi in plurimas circumvolutiones contortarum decurrunt; melius apparent hæc extrema in figuris quam explicari verbis possunt.

dddd, ddddd. Appendices membranacæ veluti diaphragmatum rudimenta quibus pars anterior canalis alimentarii cum partibus vicinioribus ligatur.

ee. OEsophagi initium. Duæ anteriores circumvolutiones duarum specierum canalium lateralium œsophagearum.

ff. Mediæ circumvolutiones eorundem organorum.

gy. Posteriores circumvolutiones eorundem organorum.

hh. Harum specierum canalium partes rectæ.

jj. Glandulæ œsophageæ anteriores.

kk. Glandulæ œsophageæ posteriores.

ll. OEsophagi finis.

mm. Ingluviei initium.

n. Medius canalis œsophagi quo transeunt alimenta.

Figura 2.

OEsophagus alii LUMBRICI minoris, quo constat circumvolutiones canalium specierum œsophageorum variari vel in ratione ætatis vel propter individua; 5 diametris ope vitri biconvexi amplificantur horum organorum imagines.

ee. Dilatationes anteriores specierum canalium lateralium.

ff. Dilatationes mediæ eorumdem organorum.

gg. Dilatationes posteriores eorumdem organorum.

hh. Partes eorumdem organorum rectæ.

jj. Glandulæ œsophageæ anteriores.

kk. Glandulæ œsophageæ posteriores.

ll. Finis œsophagi.

mm. Canalis medius œsophagi quo transeunt alimenta.

Figura 3.

Canalis alimentarii pars anterior longitudinaliter aperta et 5 diametris ope vitri biconvexi adaucta.

b. Cerebrum.

c. Funiculi nervosi annuli œsophagei.

cc, hh. Interna superficies pharyngis seu glandulæ salivariæ secundum alios; pluribus varicibus, elevationibus depressionibusque notatur.

hh. initium œsophagi.

ii, kk. Circumvolutiones specierum canalium lateralium.

ll. Eorumdem partes rectæ.

o. Glandula quædam.

Figura 4.

Hæc glandula separatim visa et ope microscopii multum adaucta.

n. Ejus initium cum ramusculis quibus internâ cum superficie œsophagi adhærebat.

o. Ejus pars media seu amplior.

p. Ejus pars posterior etiam ramusculis terminata quibus intime eum œsophagi facie interna conjungebatur.

TAB. XII.

(TAB. XI-bis. — TAB. XII.)

INGLUVIES. — VENTRICULUS. — CANALIS INTESTINALIS LOBI. — CANALIS
INTESTINALIS — TYPHLOSOLIS.

Figura 1.

Canalis intestinalis longitudinaliter apertus ut in conspectum veniat typhlosolis seu intestinum in intestino; magnitudinis naturalis.

AA. Pars anterior canalis intestinalis.

BB. Pars posterior ejusdem.

CC, CC, CC. Margines canalis aperti.

a. Extremitas anterior typhlosolis.

b. Ejusdem extremitas posterior.

c. Ejusdem vas sanguiferum medium.

d. Ejusdem vas sanguiferum sinistrum.

e. Ejusdem vas sanguiferum dextrum.

Figura 2.

Intestini aperti pars anterior ope vitri microscopii 4 diametris amplificata.

AA. Pars intestini.

a. Extremitas anterior typhlosolis.

c. Ejus organi vas sanguiferum medium.

d. Ejusdem organi vas sanguiferum laterale sinistrum.

e. Ejusdem organi vas sanguiferum laterale dextrum.

f. Ejusdem organi vasa sanguifera transversa.

Figura 3.

Ingluvies, ventriculus, lobi intestinales ope vitri biconvexi amplificati.

AA. Finis canalis cesophagei.

AABB. Ingluvies.

BBCC. Ventriculus.

DD. Majores seu anteriores lobi canalis intestinalis.

EEFF. Canalis intestinalis initium.

GG. Ejusdem continuatio.

HI. Arteria dorsalis.

KK. Chloragena.

III. Arteriæ coronariæ ventriculi sex.

mmmm. Ramificationes venosæ.

gggg. Ramificationes arteriales intestinales.

TAB. XIII ET XIV CONJUNCTÆ.

(TAB. XII-bis. — TAB. XIII. — TAB. XIV.)

INGLUVIES. — VENTRICULUS.

Figura 1.

LUMBRICI junioris cujus ingluvies non erat maxime evolutus ventriculus, ingluvies et pars anterior intestini aperti, ope vitri biconvexi 3 diametris adaucti.

AABB. Ingluvies.

BBCC. Ventriculus

DD,DD. Intestini lobi majores seu anteriores.

FF. Intestinum.

GG. Ejusdem continuatio.

HH. Pylori annulus carneus.

II. Intestini parietes crassiores.

KK. Parietes internæ ventriculi.

gggg,ggggg. Vasa sanguifera intestini.

mm. Intersectiones majorum loborum canalis intestinalis.

Figura 2.

Ingluvies et ventriculus cum anterioribus lobis intestini majoris LUMBRICI ætate provectoris, ope vitri microscopii 3 diametris adaucti.

AA. OEsophagi finis.

AABB. Ingluvies.

CC. Intersectio ejusdem.

BBDD. Ventriculus.

DDEFF. Majores lobi canalis intestinalis.

FFGG. Minores lobi canalis intestinalis.

HI. Chloragoga cum arteria dorsali.

KKK. Ejusdem organi divisiones cum arteriis coronariis ventriculi.

Figura 3.

Exprimit fibras carneas rectas parietis internæ ventriculi, ope vitri microscopii 5 diametris adaucti.

TAB. XV.

(TAB. XIV - bis. — TAB. XV.)

VESICULÆ AERÆÆ SEU ORGANA RESPIRATIONIS.

Figura 1.

LUMBRICUS longitudinaliter dorso apertus juxta lineam pororum dorsalium, et cujus canalis intestinalis excisus est. Naturali magnitudine delineatur.

- a. Oris locus.
- b. Cerebrum.
- cc. OEsophagus.
- hh. Ovaria.
- ii. Cordis vasa.
- k. Ingluvies et ventriculus.
- m. Canalis intestinalis initium.
- n. Diaphragmata.
- ooooooo, oo. Vesiculæ aërææ.
- t. Locus quo anus est.
- yy, y. Stratum musculare.

Figura 2.

Pars corporis omnibus digestionis organis orbatus et ope microscopii visus ut in conspectum veniant organa respirationis et eorum relationes cum partibus vicinis.

- aa. Epidermidis intersectio.
- bb. Strati muscularis intersectio.
- cd. Annulorum superficies externa.
- o, o. Vesiculæ aërææ.
- s, t, v. Tria vasa vascularia funiculum nervosum concomitantia.
- v' v'. Funiculus nervosus cujus laterales abscissi sunt.
- yy. Diaphragmata.

Figura 3.

Una ex vesiculis aëreis anterioribus aut minoribus, ope microscopii 7 diametris amplificata.

- a. Pediculus quo cum aëre externo communicat vesiculæ cavitas interna.
- b. Extremitas opposita; in ejus superficiem perreptant vasa sanguifera.

Figura 4.

Filum hujusce vesiculæ parieti internæ adhærens, ope microscopii adauctum et seorsum delineatum.

- ab. Ejus extremitates.

Figura 5.

Vesicula aërea mediæ partis corporis, ope microscopii 7 diametris aucta.

- a. Tubus ejus longior.
- b. Vesiculæ initium.
- c. Ejusdem constricta pars.
- d. Tubus brevior.

Figura 6.

Vesicula aërea partis corporis posterioris, ope microscopii 7 diametris aucta.

- a. Tubus longior cum filamento.
- b. Vesiculæ initium.
- c. Ejusdem pars constricta.
- d. Tubus brevior.
- f. Vas sanguiferum.

Figura 7.

Filum hujusce vesiculæ parieti internæ adhærens, ope microscopii conspectum.

- a. Extremitas alter.
- b. Alter extremitas.

Figura 8.

Exhibet seriem annulorum sive partem corporis macerationi 48 horarum submissi ex quo, compressione ope digitorum effectâ, et per poros dorsales erumpit liquor quidam fuscus qui in aqua solubilis, vortices instar fumi producit. Vid. p. 54. dissert. (Diametris 2 amplificata est hæc figura.)

TAB. XVI.

(TAB. XV - bis. — TAB. XVI.)

CHLORAGOGENA.

Figura 1.

Canalis intestinalis LUMBRICI TERRESTRIS cum chloragoga, magnitudinis naturalis.

- ab. Pharynx vel glandula salivaria.
- bc. OEsophagus.
- d. Ingluvies.
- e. Ventriculus.
- f. Intestini majores lobi.

ggg. Intestini minores lobi.

h. Finis canalis intestinalis.

ii. Ovaria minora seu anteriora.

k. Ovaria majora seu posteriora.

A. Initium chloragogenæ.

AB. Pars quæ juxta oesophagum extenditur.

BCD. Pars quæ dilatata vasa cor efficientia comprehendit.

C. Hæc vasa.

D. Pars rursus angustior quæ a cordis loco usque ad ventriculum extenditur.

E. Extensiones chloragogenæ quæ arterias ventriculi coronarias concomitantur.

FF. Chloragogenæ major pars quæ juxta intestinum descendit.

Figura 2.

Pars anterior chloragogenæ cum vasis sanguiferis quæ includit, ope vitri microscopii 6 diametris adaucta.

aa'. Arteriæ dorsalis pars anterior.

b. Prima auricula cordis seu anterior.

c. Secunda auricula cordis.

d. Tertia auricula cordis.

e. Quarta auricula cordis.

f. Quinta auricula cordis seu posterior.

g. Arteriæ dorsalis pars sequens.

AA'. Pars chloragogenæ juxta oesophagum extensa.

B. Extensio prima ejusdem organi primam auriculam cordis concomitans.

C. Extensio secunda ejusdem organi secundam auriculam cordis concomitans.

D. Extensio tertia ejusdem organi tertiam auriculam cordis concomitans.

E. Extensio quarta ejusdem organi quartam auriculam cordis concomitans.

F. Extensio quinta ejusdem organi quintam auriculam cordis concomitans.

G. Pars chloragogenæ sequens.

Figura 3.

Pars chloragogenæ quæ juxta ventriculi superficiem dorsalem extensa, arterias sic dictas ventriculi coronarias concomitari solet.

aa'. Pars arteriæ dorsalis.

b. Prima arteria coronaria ventriculi.

c. Secunda arteria coronaria ventriculi.

d. Tertia arteria coronaria ventriculi.

- e. Pars arteriæ dorsalis.
- A. Pars chloragogenæ partem anteriorem ventriculi obducens.
- B. Extensio ejusdem prima primam arteriam coronariam ventriculi concomitans.
- C. Pars chloragogenæ inter duas extensiones proxime sequentes sita.
- D. Extensio ejusdem secunda secundam arteriam coronariam ventriculi concomitans.
- E. Pars chloragogenæ inter duas extensiones proxime sequentes sita.
- F. Extensio tertia ejusdem tertiam arteriam coronariam ventriculi concomitans.
- G. Pars chloragogenæ inter ultimam extensionem et extensiones intestinales sita.
- HH. Hæ extensiones intestinales.

TAB. XVII.

(TAB. XVI-bis. — TAB. XVII.)

INGLUVIES. — VENTRICULUS. — CANALIS INTESTINALIS. — TYPHLOSOLIS.

Figura 1.

Exhibet præparationem anatomicam quâ ostendatur relatio mutua inter typhlosolem, intestinum, chloragogenam, arteriam dorsalem et stratum musculare; quamobrem in tota portione corporis ubi extenditur typhlosolis, stratum musculare denudatum fuit vesiculis aëreis et vasis sanguiferis, præter arteriam dorsalem; longitudinaliter apertus fuit tractus intestinalis omnino alimentis vacuus, et pars libere appensa chloragogenæ cum arteria concomitante integra mansit. Omnia hæc organa magnitudinis naturalis hic delineantur.

aabb. Stratum musculare.

cd. Pars dextra intestini cujus pars altera ablata est.

de. Typhlosolis cum suis vasis longitudinalibus et transversis.

ff. Chloragogenæ pars libera.

g. Arteria dorsalis quâ concomitatur organum præcedens.

Figura 2.

Præparationis anatomicæ sectio verticalis quâ demonstratur relatio mutua inter typhlosolem, ejusdem vasa sanguifera, tractum intestinale et arteriam dorsalem, aut modus quo typhlosolis congruit cum chloragogenæ et intestinum; duplo augetur.

a. Typhlosolis cavitas.

b. Vas ejus longitudinale dextrum.

c. Vas ejus longitudinale medium.

- d.* Vas ejus longitudinale sinistrum.
- ee.* Intestini segmina.
- ff.* Chloragogenæ sectio.
- g.* Arteria dorsalis.

Figura 3.

Pars canalis intestinalis ab ingluvie usque ad tertiam partem anteriorem intestini cujusdam LUMBRICI in quo maxime evoluti fuerunt chloragogenæ lobi.

- ab.* Ingluvies.
- bc.* Ventriculus.
- cd.* Lobi anteriores intestini.
- e.* Lobi posteriores intestini.
- fg.* Arteria dorsalis.

Figura 4.

Pars intestini in cujus superficie extenduntur chloragogenæ lobi, eorum rami et ramusculi; 4 diametris ope vitri microscopii adaugetur.

- aabb.* Intestini lobi.
- ed.* Arteria dorsalis.

Figura 5.

Intestinum longitudinaliter apertum cujusdam LUMBRICI offert, ut in conspectum veniat typhlosolis peculiaris formæ et dispositionis affectione fortasse morbida productarum. (V. p. 161 diss.)

- ab.* Intestini segmina.
- c.* Typhlosolis.

Figura 6.

Ejusdem typhlosolis pars quædam, 5 diametris ope vitri microscopii amplificata, delineatur ut demonstratur in hocce morbo vasa sanguifera lateralia obduci materie propriâ typhlosolis.

- aa.* Typhlosolis pars.
- bb.* Vas sanguiferum longitudinale dextrum.
- cc.* Vas medium.
- dd.* Vas sinistrum.

Figura 7.

Ejusdem organi extensio valde amplificata ope vitri microscopii delineatur ut in conspectum veniant infiniti ramusculi sanguiferi qui nascuntur e vasis transversis.

- ac.* Extensio typhlosolis.
- ac.* Vas sanguiferum medium.
- b.* Vas sanguiferum transversum.

TAB. XVIII.

(TAB. XVII - bis. — TAB. XVIII.)

OS. — APPARATUS CEREBRALIS ET EJUS NERVI.

Figura 1.

Oris exhibet præcipuos musculos valde ope vitri microscopii amplificados.

AABcc. Musculus proprius labii superioris.

BD. Sulcus medius lobi labii superioris.

EE. Musculus proprius labii superioris.

FF. Primus annulus.

H. Secundus annulus.

Figura 2.

Oris, cum alimenta sumit, exhibet præcipuos musculos valde ope vitri microscopii amplificados.

AABcc. Musculus proprius labii superioris.

D. Oris cavitas.

E. Musculus proprius labii inferioris cum præcedenti junctus.

FG. Primus annulus.

H. Secundus annulus.

Figura 3.

Præparationem anatomicam exhibet quâ ostenduntur apparatus cerebialis et ejus nervi cum partibus vicinioribus, ope vitri microscopii valde amplificatam.

AA. Diameter transversus oris.

BCC. Lobi anteriores labii superioris.

FF. Intersectio primi et secundi annulorum.

GG. Intersectio secundi et tertii annulorum.

HH. Intersectio tertii et quarti annulorum.

II. Pars internæ superficiei labii superioris.

K. Pars externæ superficiei labii inferioris.

L. Oris cavitas.

MMMM. Infundibulus ab extensione submuscularis membranæ effectus et efficiens cavitatis oralis parietes.

N. Ejusdem membranæ pars dorsalis.

OOOOO. Annulorum superficies interna.

PP. Pharynx vel glandula salivaria.

QQ. Ramificationes chloragogenæ quibus a tergo usque ad ventralem superficiem ornatur.

a. Cerebrum.

bc, bc. Annulus nervosus œsophageus aut pharyngeus.

cde. Ganglia subœsophagea.

ee. Nervi cerebrales seu primi paris.

ff, ff. Nervi pharyngei seu secundi paris.

gg, gg. Nervi labiales seu tertii paris.

hh. Nervi interannulares.

Abscissi sunt, ne nimis diffusa fiat figura, nervi annulares.

TAB. XIX.

(TAB. XVIII - bis. — TAB. XIX.)

MUSCULI.

Figura 1.

LUMBRICUM exhibet ventre longitudinaliter apertum, omni tracto intestinali organisque adjacentibus orbatum, ita ut nihil nisi stratum musculare relinquatur. Hæc præparatio anatomica magnitudine naturali delineatur.

ab. Linea mediana dorsalis telæ muscularis.

abcF, abcF. Musculi recti dorsales.

DD. Eorum dilatatio lateralis ad annulum 18^{am}.

cDEEF, cDEEFF. Musculi recti ventrales.

EEEE. Eorum crassitudo.

gggg. Series longitudinalis setarum externa.

hhhh. Series longitudinalis setarum interna.

ijj. Annulorum intersectiones.

Figura 2.

LUMBRICUM exhibet longitudinaliter dorso apertum, omni canali intestinali, omnibusque organis adjacentibus orbatum, ita ut nihil, præter stratum musculare, relinquatur magnitudine naturali delineatum.

ab. Linea mediana centralis telæ cellularis.

abcF, abcF. Musculi recti ventrales.

cDEEFF, cDEEFF. Musculi recti dorsales.

DD. Horum posteriorum dilatatio ad annulum 18^{am}.

gggg. Series longitudinalis setarum externa.

hhhh. Series longitudinalis setarum interna.

iii. Annulorum intersectiones.

Figura 3.

Seriem repræsentat musculorum annularium obliquorum (fibris obliquis), ope vitri microscopii duplo auctorum, quæ musculis setarum propriis, earum capsulis et setis ipsis intersecatur.

abc, abc. Series horum musculorum.

gh, gg. Series duplices quatuor seriebus setarum correspondentibus.

Figura 4.

Sectio ejusdem præparationis verticalis etiam duplo aucta ope vitri biconvexi.

aaaa. Setæ eminentes.

bbbb. Musculi et capsulæ earum.

ccc. Musculi annulares.

Figura 5.

Musculi setarum et illi quibus sustentantur, cum seta ipsa paulo ope styli per musculus protractorem protusa, ita ut locus quo est, bene conspici possit; microscopio sunt aucti.

a. Setæ basis.

abb. Musculus protractor.

bbee. Musculus retractor.

codd. Musculi recti ventralis intersectio.

Figura 6.

Exhibet positionem generalem musculorum setarum; duplo amplificatur hæc præparatio anatomica.

aaaa. Series longitudinales externæ musculorum setarum.

bb. Musculi annulares.

cc, cc. Series longitudinales internæ musculorum setarum.

d. Crassitudo musculorum annularium.

ee. Linea mediana ventralis telæ cellularis.

fff. Intersectiones annulorum.

TAB. XX.

(TAB. XVIII - ter. — TAB. XX.)

MUSCULI. - DIAPHRAGMATA. - GLANDULÆ CLITELLI.

Figura 1.

Corporis portio epidermide denudata et quâdam parte musculorum annularium, ita ut in conspectum veniat musculus rectus dorsalis; duplo ope vitri microscopii amplificatur.

aacc. Portio ubi adhuc conservantur musculi annulares.

cccc. Portio ubi iidem abscissi sunt.

aaaaa,aaaa. Intersectiones annulorum.

bbbb,bbbb. Impressiones annulorum.

ab,ab,ab,ab;ab,ab,ab,ab. Musculi annulares obliqui.

dddd,dddd. Musculus rectus dorsalis et ejus fibræ.

Figura 2.

Exhibet relationem mutuam quâ congruunt musculi annulares transversi, annulares obliqui, musculi recti et diaphragmata.

A. Pars quæ versus anum spectat.

T. Pars e contra quæ versus caput spectat.

ATbb. Musculorum annularium transversalium et obliquorum stratum.

ac,ac,ac,ac,ac. Musculi annulares transversi.

dddddd. Musculi annulares obliqui.

ee. Musculi recti infra positi.

ffffff. Diaphragmata.

Figura 3.

Præparationem anatomicam exprimit quâ demonstratur in annulis anterioribus corporis et præsertim inter 18 et 21 qui hic repræsentantur, diaphragmata non cum intersectione annulorum uti in posterioribus congruere, ast e contra cum medio annulo ipso; duplò ope vitri microscopii amplificatur.

aa. Musculi annulares.

bb. Musculi recti.

cccc. Intersectiones annulorum.

dddd. Diaphragmata.

ef,ef,ef,ef. Margines eorum quibus cum intestinali canali liguntur.

GG. Illius canalis positio lineâ punctorum indicata.

Figura 4.

Clitellum dorso apertum ut in conspectum veniant glandulæ ejus; duplò augetur ope vitri microscopii.

aa,aa. Stratum musculare supra et infra clitellum.

bb,bb. Clitelli stratum musculare.

cc,cc. Diaphragmata membranacea.

dd. Intestini pars.

e. Typhlosolis.

f. Vasa ejus longitudinalia.

gg. Arteria dorsalis.

hhh. Ejusdem ramificationes intestinales.

iiii. Vesiculæ aëreæ.

k, k², k³, k⁴, k⁵, k⁶. Sex glandulæ clitelli in utroque ejus latere.

Figura 5.

Clitellum ventre apertum, ut in conspectum veniant glandulæ hujus organi; duplò augetur ejus imago.

aa, aa. Stratum musculare supra et infra clitellum.

bb, bb. Stratum musculare clitelli.

cc, cc. Diaphragmata membranacea.

dd. Intestini pars.

e. Typhlosolis.

g. Arteriæ dorsalis pars.

g'g'. Vena ventralis.

k'h', h'. Ejusdem ramificationes intestinales.

i, i. Vesiculæ aëreæ.

k, k², k³, k⁴, k⁵. Glandulæ clitelli quinque in utroque ejus latere.

TAB. XXI.

(TAB. XIX - bis. — TAB. XXI.)

SYSTEMA NERVOSUM.

Figura 1.

Exhibet systema nervosum sejunctum a corpore et liberum, in plano ita extensum, ut in conspectum veniat superficies inferior funiculi nervosi; duplò ope microscopii vitri augetur.

a. Cerebrum.

bb. Funiculi œsophagei seu pharyngei.

c. Ganglia hypogastrica seu subpharyngea.

cd. Funiculus nervosus major, gangliis constitutus, et in medio longitudinali lineâ junctionis duorum systematum lateralium notatus.

ef, ef. Nervi cerebrales seu primi paris.

gh, gh. Nervi pharyngei seu secundi paris.

hi, hi. Nervi labiales seu tertii paris.

kl, kl. Nervi œsophagei seu quarti paris (paria illa nullam, quoad naturam, analogiam cum paribus nervorum animalium vertebratorum præbent; paria sic tantummodo enumeravi ob numerum et positionem.).

mmmmmm, mmmmm. Nervi annulares.

mmmm, mmmn. Nervi interannulares.

o. Plexus nervosus posterior.

Figura 2.

Exhibet totum systema nervosum in positione ejus naturali, sed abscissa sunt extrema nervorum corporis, ut melius conspiciatur eorum origo, et ne nimis diffusa fiat icon; hic funiculi nervosi superficies dorsalis in conspectum venit, duplò ope vitri microscopii adaucti.

a. Cerebrum.

bb. Funiculi oesophagei.

c. Ganglia hypogastrica.

cd. Funiculus nervosus præcipuus.

ef, ef. Nervi cerebrales.

gh, gh. Nervi pharyngei.

fe, fe. Nervi labiales.

kl, kl. Nervi oesophagei.

ss. Nervi annulares.

mmmm, mmmn. Nervi annulares.

mmn, mmm. Nervi interannulares.

oo. Nervi plexus posterioris.

Figura 3.

Cerebrum 6 diametris ope vitri microscopii auctum.

abc, abc. Globuli cerebrales.

d, d. Funiculi oesophagei. Globuli cerebrales hisce funiculis quasi apponuntur.

Figura 4.

Globulus cerebralis ope scapelli longitudinaliter secatus et 6 diametris adauctus.

D. Globuli area in quâ distinguuntur materies medullaris et corticalis.

b. Funiculus oesophageus.

Figura 5.

Pars anterior funiculi nervosi cum gangliis hypogastricis et vasis sanguiferis ope vitri microscopii 6 diametris amplificata.

ded. Ganglia hypogastrica.

eeee. Ganglia.

ffff. Spatia angustiora quibus separantur.

ggggg. Nervi interannulares.

hhhhhh. Nervi annulares.

- h.* Sulcus longitudinalis funiculi nervosi cum arteria nervoso-ventrali.
lm, lm. Venæ nervoso-laterales unicuique nervo ramum præbentes.

Figura 6.

Sectio verticalis præparationis præcedentis ope microscopii conspecta.

- aa.* Nervi laterales.
cc. Venarum nervoso-lateralium sectiones.
d. Arteriæ nervoso-ventralis sectio.
f. Arteriæ ventralis aut minoris sectio.

Figura 7.

Pars funiculi nervosi majoris, postquam in spiritu vini durescerat, sub microscopio composito posita.

- a.* Medulla.
bb. Neurolemma.

Figura 8.

Pars funiculi nervosi, postquam in Kali caustici solutione jacuerat, sub microscopio magnificata.

- a.* Globuli nervosi.
bb. Neurolemma.

Figura 9.

Pars funiculi nervosi, postquam in Acido sulfurico jacuerat, sub microscopio aucta.

- aa.* Medulla nervosa.
bb. Neurolemma filiforme absolutum.
cc. Paria nervosa emissaria.

N. B. Hæc tres icones secundum figuras a cl. Roth in dissertatione *De Animalium invertebratorum systemate nervoso*, delineantur.

TAB. XXII.

(TAB. XIX-bis. — TAB. XXII.)

SYSTEMA DERMOÏDEUM. — VESICULA AËREA. — MUCUS. — STRUCTURA NERVORUM.

Figura 1.

Portio epidermidis posterioris partis corporis, ope macerationis separata, magnitudinis naturalis. Conspiciuntur annulares impressiones.

Figura 2.

Portio epidermidis laceratæ splendore metallico et coloribus iridis ornata, quâ demonstratur hosce epidermidi inhærere.

Figura 3.

Portio epidermidis, microscopii ope conspecta.

Figura 4.

Vesicula aërea aperta, extensa et microscopii ope conspecta; animadvertuntur plicæ ejus membranæ.

Figura 5.

Mucus super superficiem vitri plani extensus et ope microscopii conspectus; striis minutissimis sulcatur.

Figura 6.

Pars funiculi nervosi ope microscopii 20. diametris adauctus. Nervi a certo longitudinis puncto abscissi sunt.

aa. Lineæ vel striæ quibus ornatur neurilemmatis superficies externa.

b. Origo nervorum interannularium.

cc, cc. Origines nervorum annularium.

Inter *a* et *cc*, animadvertitur linea albissima longitudinaliter per medium funiculi extensa, quæ linea est junctionis vestigium utriusque partis totius systematis nervosi.

Figura 7.

Pars nervi cujusdam annularis, 80 diametris aucta ope microscopii.

a. Pulpa nervosa globulis composita.

b. Neurilemma fibris compositum.

TAB. XXIII.

(TAB. XX. — TAB. XXIII.)

SYSTEMA VASCULARE.

Figura 1.

Exhibet LUMBRICUM TERRESTREM Linn. dorso apertum et cujus stratum musculare ad utrumque latus deflectitur uti etiam ovaria et testiculi, ut in conspectum veniat pars systematis vascularis cordis functionem agens. Lineis simplicioribus organa, præter arterias et venas, tantummodo delineantur et duobus diametris amplificantur.

a. Extremum antérieur arteriæ dorsalis.

t. Extremum posterius arteriæ dorsalis.

at. Arteria dorsalis.

ab. Ramificationes pharyngæ.

bcc. Ramificationes oesophageæ.

d. Auricularum cordis quinque paria.

e. Arteriarum coronarium ventriculi aut ingluviei par anterior.

f. Arteriarum coronarium ventriculi aut ingluviei par medius.

g. Arteriarum coronarium ventriculi aut ingluviei par posterior.

h. Venæ ventriculi minutissimæ.

ik, ik, ik, ik, ik. Ramificationes intestinales.

Figura 2.

Exhibet LUMBRICUM, ventre apertum cujus latere deflectuntur segmina strati muscularis, ovaria et testiculi, ut in conspectum veniat systema vasculare; et præterea, ita funiculus nervosus cum ejus vasis sanguiferis rejicitur dextrorsum, ut omnia vasa conspicua fiant. Ne nimis obscurior reddatur figura, ad partem anteriorem funiculi nervosi nervos laterales abscissimus. Eodem modo ac præcedens figura, hæc delineatur et amplificatur.

a. Vasa quæ concomitantur cerebrum.

a5. Vena ventralis mediana.

ab. Ramificationes pharyngææ.

bc. Ramificationes œsophageæ.

d. Auricularum et ventriculorum cordis paria quinque.

eg. Venæ minutissimæ ventriculi.

hhh. Ramificationes intestinales.

kkkk. Arteria nervoso-ventralis.

lm, lm, lm, lm. Ramificationes venosæ nervos annulares et interannulares concomitantes ex venis nervoso-lateralibus productæ. Ista venas nervoso-laterales indicant litteræ *pq.*

oo, o. Venarum pulmonarium extensiones vesiculas aëreas percurrentes.

pq. Venæ pulmonares seu nervoso-laterales.

TAB. XXIV.

(TAB. XXI — TAB. XXIV.)

SYSTEMA VASCULARE.

Figura 1.

Cor ita præparatum, ut integrum et omnibus organis vicinis liberatum delineari possit. Quatuor præterea diametris ope microscopii amplificatur.

a. Pars extremi anterioris venæ ventralis.

b. Pars extremi posterioris venæ ventralis.

c. Pars ubi ista posterior dilatatur.

defgh, defgh, defgh, defgh, defgh. Circuli vasculares quinque, quorum quilibet cor integrum, ob compositionem organorum quibus constituitur, repræsentare potest.

d, d, d, d, d. Ventriculi anteriores seu minores.

e, e, e, e, e. Ventriculi posteriores seu majores.

ff, f, f, f, f. Fila seu vasa exigua quibus sanguis ex ventriculis in auriculas propellitur.

gg, g, g, g, g. Auriculæ.

hh, h, h, h, h. Auricularum portiones quæ ad dorsum perveniunt, ubi communicant cum arteria, ope

ii, i, i, i, i. filorum seu vasorum exiguum.

kk, k, k, k, k. Extumescentiæ moniliformes auricularum.

m. Arteria dorsalis cum auriculis correspondens et communicans.

Figura 2.

Præparationem anatomicam exhibet vasorum sanguiferorum typhlosolis, quæ vasa, exceptis tamen anterioribus, latere abscissa sunt et sanguine vacua. Versus partem anteriorem, conspicitur arteriæ dorsalis portio ex qua exsurgunt rami tres majores longitudinales, cum quibus communicant multa vasa minora transversa circulos totidem efficientia; ad partem mediam et posteriorem, vasa lateralia transversa resecta sunt, et sanguis effluxit, quo nihilominus tamen bene conspicitur membrana vasorum peculiaris. Præparatio quinque diametris, ope microscopii amplificatur.

Figura 3.

Portionem monstrat arteriæ dorsalis et ramificationum intestinalium sex paria, ut appareat communicatio istorum vasorum cum arteria dorsali ope strictorum tuborum qui in figura 1. tabulæ XXIII, in conspectum non veniunt.

Figura 4.

In hac figura delineatur vesicula aërea cum vasis, ope microscopii aucta.

Figura 5.

In conspectum hic veniunt vasa sanguifera nervosi funiculi cujus abscissi sunt nervi laterales. In medio apparet arteria nervoso-ventralis simplex, et ad alteram vel oppositam partem nervi, eminet portio venæ-ventralis seu venæ cavæ. Ad partes autem laterales, animadvertuntur venæ nervoso-laterales duæ quarum rami laterales alternatim duorum parium, alternatim unius paris numero, nervos concomitantur et in vesicularum aërearum membranam dividuntur.

TAB. XXV.

(TAB. XXII. — TAB. XXV.)

COMPOSITIO SANGUINIS. — FORMATIO FIBRARUM.

Figura 1.

Guttula sanguinis mox e vase effusi, 10 diametris microscopio aucta. In centro

animadvertitur sanguis adhuc liquidus, bullularum minutissimarum infinitum numerum monstrans, dum e contra in periphæria, nulla bullula adest: hic jam exsiccatus est sanguis et fibræ radiantæ formatæ sunt.

Figura 2.

Eadem guttula iisdem diametris microscopio aucta, ast post certum temporis spatium inspecta, ita ut minor hic est quantitas sanguinis liquidi, major autem exsiccata, quo etiam minor est numerus bullularum in hac figura majorum (quia in unum plurimæ conjunctæ fuerunt), et major numerus fibrarum earumque major longitudo.

Figura 3.

Magnitudinem naturalem guttulæ præcedentis ope crucis expressam exhibet.

Figura 4.

Plurimæ fibræ separatim inspectæ, ope vitri microscopii auctæ.

Figura 5.

Una ex illis fibris ramosis, 21 diametris ope microscopii auctæ.

Figura 6.

Rami ejus principalis pars quæ fibris minoribus componi videtur.

Figura 7.

Bullulæ plurimæ seorsum inspectæ.

Figura 8.

Guttula sanguinis major, exsiccata in plano vitri, irregulariter fissa, quia turbata fuit exsiccatio.

Figura 9.

Guttula minor ejusdem sanguinis, lento exsiccata in plano vitreo, formam omnino regularem monstrat. In centro adest vacuum seu foramen, et circum illud animadvertuntur fibræ continuæ, et in periphæriâ, fibræ spatiis vacuis interruptæ. Leges physicæ quæ formationi formæ istius regularis et singularis præsent, sunt plurimæ, inter quas præcipue evaporationem, attractionem capillarem et speciem cristallisationis numerandas habeo.

TAB. XXVI.

(TAB. XXII - bis. — TAB. XXVI.)

SYSTEMA VASCULARE ERPOBDELLÆ VULGARIS.

Figura 1.

Exhibet faciem ventralem ERPOBDELLÆ VULGARIS quâ in conspectum veniunt systematis vascularis præcipua vasa. In medio nempe animadvertitur vas ventrale nervum concomitans et ad ejus ganglia dilatatum, cum autem ad partes

laterales observantur vasa longitudinalia per quæ sanguis descendit, id est in partem posteriorem corporis. Anastomosibus variis uniuntur inter se hæc vasa. Duplò naturâ major est figura.

Figura 2.

Monstrat cursum sanguinis et circulum circulationis; sagittis indicatur sensus secundum quem transfertur sanguis: per medium enim vas videmus cum ascendentem, per lateralia autem vasa descendentem.

TAB. XXVII.

(TAB. XXIII. — XXVII.)

OVARIA. — OVA.

Figura 1.

Pars ovarii integri microscopio composito subjecti. Ad peripheriam, ubi massa fit rarior, observatur infinitus numerus minutissimorum ovorum quorum alia aliis comprimuntur.

Figura 2.

Massæ minores seu congeries horum ovorum non separatorum, microscopio composito subjectorum.

Figura 3.

Congeries minores ovorum liberorum seu separatorum, sub microscopio composito et vitro magis amplificante quam istud quo usi sumus in delineandis figuris præcedentibus conspectorum.

A. Series ovorum simplex, moniliformis.

B. Ova inter se ope filorum peculiarium ligata, uti sæpe in plantarum poline observantur grana filis conjuncta.

Figura 4.

Ova, fecundatione effectâ, delineata et multò amplificata microscopio composito.

A. Ova corporum fetiferorum cum filamento quodam nigriori in cavitate contento, quod filamentum fortasse constituit embryonis prima rudimenta.

B. Ova superficie cinereâ, aspersâ exiguis punctis nigris.

C. Ovum, cum posteriorem evolutionis statum acquisivit delineatum. Diaphragma visibile est.

D. Ejusdem speciei ovum partim confractum, ex quo exeuntes vidimus parvulas particulas ellipticas quibus fere tota efficitur massa liquoris in eo contenti.

Figura 5.

Exhibet ova et liquorem ea circumdantem exsiccata; exsiccatione formatur circumcirca ova rami in ramusculis divisi. Microscopio submissa fuerunt.

Figura 6.

Ova plurima ibi delineantur, ope microscopii conspecta et amplificata; cæterum ova ista sat magna in natura existunt.

A. Ovum simplex, ellipsoïde.

B. Ovum apertum ex quo fluit liquor nebulis notatus, uti tab. VII. fig. 4. pro folliculis delineatum fuit alterum exemplar.

C. Ovum bilobatum.

DDDD. Ova in quibus adsunt vel desunt filamenta nigra.

E. Ovum in quo istud filamentum in se replicatur.

TAB. XXVIII.

(TAB. XXIV. — XXVIII.)

TESTICULI. — LIQUOR SPERMATICUS. — ANIMALCULA SPERMATICA.

Figura 1.

Testiculus microscopio composito adauctus et mox apertus, ita ut liquorem spermaticum effluentem, antequam formet undas, videre nobis liceret.

Figura 2.

Testiculus microscopio diametro multum adauctus, et in massa liquoris spermatici e propria sua cavitate emissi innatans. Liquor iste strias contortas seu undas varias format.

Figura 3.

Liquoris spermatici portiones exsiccatae in quibus striæ conservantur.

Figura 4.

Portio liquoris spermatici recentis, microscopio tricenties aucta; conspiciuntur versus centrum quinque corpora peculiaria quorum majus et duo alia lineam nigriorem monstrant. Nescio an sunt necne animalcula spermatica, quandoquidem illam observationem semel institui.

TAB. XXIX.

(TAB. XXV. — XXIX.)

CORPORA FETIFERA. — OVA. — PUTAMINA CHRYSALIDEA. — VIBRIONES LUMBRICI.

Figura 1.

Corpus fetiferum, post ejus exitum ex ovario, 16 diametris ope microscopii auctum. Ova, quamvis existunt, tam exigua sunt ut conspici, hoc diametro audaucta non possint.

Figura 2.

Idem corpus apertum et eodem numero diametrorum amplificatum.

Figura 5.

Corpus fetiferum magis evolutum et cujus longitudo naturalis 3 millimetra jam adæquat, ita ut hic 8 diametris amplificetur. Sub ejus membrana externa multa conspiciuntur ova.

Figura 4.

Idem apertum. Observantur in eo ova et chrysalideus folliculus.

Figura 5.

Folliculus chrysalideus separatim delineatus et 8 diametris amplificatus; provenit ex præcedenti corpore fetifero.

Figura 6.

Corpus fetiferum microscopio auctum, quo probatur evolutionem folliculorum chrysalideorum sæpe fieri sine ulla læsione membranæ corporis fetiferi.

Figura 7.

Corpus fetiferum irregulare, microscopio subjectum, quo probatur quo minorem numerum ovorum, majorem e contra adesse folliculorum chrysalideorum.

Figura 8.

Congeries putaminum chrysalideorum et ovorum talis qualis invenitur persæpe ad inferiorem corporis partem. Ova et folliculi majora fiunt. Microscopio subjiciuntur.

Figura 9.

Ejusdem generis congeries ast ætate provector, etiam microscopio subjecta.

Figura 10.

Ejusdem generis altera congeries, maxima, microscopio subjecta.

Figura 11.

Maximæ congeries ejusdem generis quam præcedentis apertæ pars microscopio subjecta. In ea conspiciuntur minora ova cum majoribus plurimis et putaminibus folliculisque chrysalideis.

Figura 12.

Folliculi chrysalidei majores et maximi, separatim conspecti.

A. Extremum perforatum.

Figura 13.

Vibriones LUMBRICI majores, microscopio conspecti.

Figura 14.

Vibriones LUMBRICI minores, microscopio conspecti.

TAB. XXX.

(TAB. XXVI. — TAB. XXX.)

VESICULÆ AERÆÆ. — VIBRIO LUMBRICI.

Figura 1.

Vesicula aërea tempore æstivo, et, cum implentur hæc organa *vibrionibus* LUMBRICI. Diametris 12 ope microscopio composite adaugetur.

- a. Membrana vesiculæ.
- b. Filamentum quoddam peculiare, flavum, hoc tempore valde evolutum, et cujus usus nos latet.
- c. Vasa sanguifera vesiculæ et filamenti flavi.
- d. Vibrionum LUMBRICI copia maxima qui a plurimis observatoribus tamquam pulli Lumbricorum habiti fuerunt.

Figura 2.

Vesicula aërea eodem anni tempore delineata; in ea (microscopio etiam 12 diametris amplificata) tanta inclusa fuit copia vibrionum, ut nimis angusto spatio procul ab omni dubio solliciti, cogerentur viam persequi per ipsam membranam organi, uti videre licet in hac figura.

- a. Membrana vesiculæ.
- b. Filamentum flavum.
- c. Vasa sanguifera vesiculæ et filamenti.
- d. Vibriones vesicula inclusi.
- ees. Vibriones exeuntes.

Figura 3.

Vesicula integra ita representata ut relationes quas habet cum annulo cui adnectitur, diaphragmate, intestino et strato musculari in conspectum veniant. Diametris 12 amplificatur hoc præparatum.

- a. Vesicula.
- b. Extremum ipsius.
- c. Extremum priori oppositum, partim diaphragmate obductum.
- d. Diaphragma cum vas.
- e. Annuli musculorum superficies interna.
- f. Intestini portio.
- g. Stratum musculare.

Figura 4.

Vibrio ex vesicula aërea extractus et diametro amplificatus ope microscopii, ut differentia ejus notatur quâ distinguitur a vibrionibus, tabulâ XXIX. fig. 13 et 14 delineatis.

TAB. XXXI.

(TAB. XXVII. — XXXI.)

COPULATIO LUMBRICI. — HABITATIO. — APERTURA TUBORUM QUOS INCOLUNT ET EORUM SEPIMENTUM HIBERNUM.

Hac tabula representatur terræ portio secundum planum verticale intersecta ad illam partem quæ ante oculos observatoris invenitur; ad dextrum latus

conspicitur LUMBRICUS partim e tubo suo egressus, et, eo momento delineatus quo individuum suæ speciei inquit ut copulationem instituant. Parte humi intersecti, ad orificium tubi quem hic incolit LUMBRICUS, correspondenti, indicantur directio et diameter hujusce tubi. Ad superficiem terræ, in medio tabulæ et ad latus sinistrum, in conspectum veniunt LUMBRICI duo coeuntes; inter utrumque observantur massæ albidæ liquoris mucilaginosi de quibus in dissertatione egimus. Præterea portio corporis posterior unius adhuc in tubo inhærens repræsentatur, qui tubus secundum longitudinem suam apertus est, ut animadvertere liceat quo modo dilatatam tenent partem posteriorem corporis LUMBRICI, cum coeunt, ne omne corpus extra tubum jaciat. Ad partem denique mediam tabulæ et in intersectione humi, dextrorsum delineatur tubus, sepimento peculiari quod hiberno tempore fabricant LUMBRICI, clausus, et in ipso tubo, LUMBRICUS; sinistrorsum vero tubi eodem modo occlusi foramen, facie conspectum ut pars convexa sepimenti ad oculos repræsentetur.

TAB. XXXII.

(TAB. XXVIII. — TAB. XXXII.)

ANATOME HIRUDINIS OFFICINALIS.

*Figura 1.**Hirudo longitudinaliter ventre aperta*

Præter segmina cutis, latere observantur stratum musculare fortissimum, vasa sanguifera cum quibus communicant vesiculæ respirationis officio fungentibus cum vesiculis muciparis alternatim dispositæ; versus mediam partem conspiciuntur canalis alimentarius et funiculus nervosus cum gangliis et nervis qui numero quatuor parium ad utrumque latus ex illis nascuntur. Ad partem anteriorem ovaria et organum genitale masculinum locantur et delineantur.

*Figura 2.**Hirudo ejusdem speciei dorso aperta.*

Cutis, stratum musculare, vasa sanguifera, vesiculæ respiratoriæ, muciparæ, ovaria et organum genitale masculinum, uti in præcedente figura apparent. Ad superficiem dorsalem canalis intestinalis, observatur unus ex peculiaribus tubis qui ad partem posteriorem hujusce organi inseruntur.

Figura 3.

Organum genitale masculinum in vaginâ retractum quæ extrinsecus aperitur orificio peculiari.

*Figura 4.**Ovarium cum parte oviductus.*

FINIS EXPLICATIONIS TABULARUM.

INDEX.

PARS PRIMA.

DE HISTORIA NATURALI LUMBRICI TERRESTRIS.

Caput primum.

Historica institutio classis Annelidum, generis, speciei que Lumbrici terrestres.	Pag. 1 - 14
---	----------------

Caput secundum.

Historia naturalis Lumbrici, ejus vita, mores, etc.	14 - 24
A. De antiquioribus auctoribus qui de Lumbricis scripserunt.	24 - 27
B. De recentioribus auctoribus qui de Lumbrico terrestri scripserunt.	27 - 29

Caput tertium.

De Lumbricorum varietatibus.	29 - 32
------------------------------	---------

PARS SECUNDA.

PARTIUM EXTERNARUM ANATOMIA NEC NON DESCRIPTIO.

Caput primum.

Conspectus generalis partium corpus componentium et linearum arbitrariorum quibus istud dividitur; hæc omnia ut facilius in illius studium progredi liceat.	52 - 58
A. De lineis arbitrariis corpus dividitibus.	38

Caput secundum.

De externis organis.	59 - 85
A. De annulis.	59 - 43
B. De capite.	43
C. De masticationis et deglutitionis organis vel de cavitare oris, de labiis illorumque functionibus.	43 - 55
a. De ore.	43 - 45
b. De labiis.	45 - 46
a. Superius labrum.	46 - 49

β. Inferius labrum.	49 - 51
C. De labrorum functionibus.	51 - 53
α. Alimentorum prehensionis mechanismus.	51 - 52
β. Terræ perforationis mechanismus.	52 - 53
D. De respirationis externis organis seu de poris respirationis.	53 - 56
E. De organis locomotoriis.	56 - 68
α. De motibus organorum locomotionis.	64 - 68
F. De papillis aut de fissuris transversis.	68 - 73
G. De clitulo.	73 - 77
H. De organis externis quæ generationi inservire videntur.	77 - 80
I. De ano.	80 - 83
α. De expulsionē excrementorum.	82 - 83

PARS TERTIA.

ANATOMIA ET DESCRIPTIO ORGANORUM INTERNORUM.

SECTIO PRIMA.

MYOLOGIA.

Caput primum.

De musculis et de fibra musculari.	83 - 103
A. De musculis corporis.	87 - 95
1.º Musculi annulares transversi.	87 - 89
2.º Musculi annulares obliqui.	89 - 91
3.º Musculi longitudinales seu recti.	91 - 95
α. Musculi recti dorsales.	92 - 93
β. Musculi recti ventrales.	93 - 94
B. De musculis setis propriis.	95 - 97
1.º Protractores spinarum.	96
C. De musculis oris.	97 - 101
1.º Oris constrictor.	97
2.º Musculus proprius labii superioris.	98
3.º Musculus elevator labii superioris.	98 - 99
4.º Musculus depressor labii superioris.	99 - 100
5.º Musculus proprius labii inferioris.	100 - 101
6.º Musculus retractor labii inferioris.	101
D. De musculis ani.	102 - 103
1.º Musculus radiatus.	102
2.º Sphincter.	103

Caput secundum.

Examen musculorum sese moventium.	103 - 112
-----------------------------------	-----------

I. De motibus partialibus.	104 - 108
Motus partiales musculorum capitis.	104 - 107
1.º Motus constrictoris oris.	104 - 105
2.º Motus muscoli proprii labii superioris.	105 - 106
3.º Motus muscoli elevatoris labii superioris.	106
4.º Motus muscoli depressoris labii superioris.	106
5.º Motus muscoli proprii labii inferioris.	106 - 107
6.º Motus retractoris labii inferioris.	107
Observatio in motus musculorum capitis.	107
Motus partiales musculorum ani.	107 - 108
1.º Motus muscoli radiati ani.	108
2.º Motus sphincteris ani.	108
II. De motibus locomotoriis.	108 - 112
1.º Motus musculorum annularium transversalium corporis.	109
2.º Motus musculorum annularium obliquorum.	109 - 110
3.º Motus musculorum rectorum.	110 - 111
a. Elongatio et abbreviatio corporis.	110 - 111
b. Motus curvationis deorsum.	111
c. Motus curvationis sursum.	111
d. Motus curvationis sinistrorsum.	111
e. Motus curvationis dextrorsum.	111
4.º Motus musculorum spinarum.	111 - 112
a. Motus musculorum protractorum setarum.	111
b. Motus musculorum retractorum setarum.	112
Observationes in motus Lumbricorum.	112
Tabula generalis musculorum.	112

SECTIO SECUNDA.

NEUROLOGIA.

Caput primum.

De systemate nervoso in genere et de organisatione nervorum.	113 - 117
Organisatio nervorum.	116 - 117

Caput secundum.

De cerebro et nervis.	117 - 121
a. De cerebro.	117 - 118
b. De funiculis œsophageis.	118 - 119
De nervis.	119 - 121

Caput tertium.

De sensibus et eorum organis.	121 - 125
I. De tactu et ejus organis.	122 - 124
a. De cute.	122 - 124
b. De tela mucosa.	124

II. De odoratu et ejus organis.	124 - 125
III. De gustu et ejus organis.	125

SECTIO TERTIA

APPARATUS NUTRITIONIS.

Caput primum.

De organis nutritionis.	126 - 146
I. De pharynge.	126 - 128
II. De æsophago.	128 - 130
a. De canale æsophageo proprie sic dicto.	128
b. De membrana glandulosa.	129
c. De glandulis æsophageis.	129 - 130
d. De circulis sive annulis quasi cartilagineis æsophagum circumdantibus.	130
III. De glandula peculiari.	130 - 131
IV. De ingluvie.	131 - 132
V. De ventriculo.	132 - 135
VI. De intestino et hepate.	135 - 138
VII. De typhlosole.	138 - 142
VIII. De chloragogeno.	142 - 144
IX. De annexibus et fulcimentis canalis alimentarii.	144 - 146

Caput secundum.

De nutritione.	146 - 147
----------------	-----------

SECTIO QUARTA.

Apparatus respirationis.	148
I. De vesiculis aëris.	149 - 151
II. Quædam observata ad respirationem.	151 - 152

SECTIO QUINTA.

Apparatus circulationis aut systema vasculare.	152 - 154
I. Circulatio arterialis.	154 - 158
A. De aorta aut arteria dorsali.	154 - 157
a. Ramificationes pharyngæ.	155
b. Ramificationes æsophageæ.	155 - 156
c. Ramificationes aut arteriæ coronariæ ventriculi aut ingluviei.	156
d. Ramificationes intestinales.	156 - 157
B. De arteria ventrali aut minore.	157
C. De arteria nervoso-ventrali.	157
Tabula artieriarum, eorumque præcipuarum ramificationum.	158
II. Circulatio venosa.	158 - 162

A. De vena cava aut ventrali mediana.	159 - 160
a. Ramificationes pharyngeae.	159
b. Ramificationes œsophageae.	159
c. Ramificationes ad ventriculi superficiem	160
d. Ramificationes intestinales.	160
B. De venis pulmonaribus aut venis nervoso-lateralibus.	160 - 161
Tabula venarum earumque præcipuarum ramificationum.	161
Additamenta ad systema vasculare arteriale.	161 - 162
III. De corde, sive de apparatu qui impulsionem sanguini incutit.	162 - 164
IV. De motu circulatorio.	164 - 168
V. De sanguine ejusque compositione.	168 - 173

SECTIO SEXTA.

De generatione.	173 - 175
-----------------	-----------

Caput primum.

De organis generationis internis.	175 - 183
I. De organis masculinis.	175 - 177
De liquore spermatico.	177 - 179
II. De organis femineis.	179 - 183
De ovariis.	179 - 183
a. Ovaria superiora aut minora.	180 - 181
b. Ovaria inferiora aut majora.	181 - 183

Caput secundum.

De coïtu.	183 - 188
-----------	-----------

Caput tertium.

De fecundatione ovorum eorumque evolutione.	188 - 189
I. Opiniones auctorum de evolutione embryonum.	189 - 194
Opiniones Swammerdamii, Rudolphi et Leonis.	189
Opinio Lyoneti.	190
Opinio Blainvillii et Boscii.	190
Opinio Cari.	191
Opinio Leonis Dufourii.	191
Opinio Homii.	193 - 194
II. Observationes in evolutionem embryonum.	195 - 205
A. De corporibus fetiferis.	195 - 198
B. De ovis.	198 - 199
1.º Ova ante fecundationem.	198
2.º Ova post fecundationem.	198 - 199
a. Prior evolutionis status.	199
b. Posterior evolutionis status.	199
C. De putaminibus chrysalideis.	199 - 201
D. De parturitione.	201 - 202

E. De evolutione pullorum Lumbricorum post ortum.	202 - 204
F. De animalibus intestinis aut vibrione Lumbrici.	204 - 205

SECTIO SEPTIMA.

De secretionibus et excretionibus.	205 - 206
------------------------------------	-----------

PARS QUARTA.

De facultate qua gaudent Lumbrici partes sui corporis secatas reproducendi.	206 - 220
---	-----------

Caput primum.

Observationes de incremento Lumbricorum quorum corpus aliqua sui parte truncatum fuit.	213 - 219
--	-----------

Caput secundum et ultimum.

De monstrosa deformitate artificiali modo producta.	219 - 220
---	-----------

Additamenta ad sectionem quintam tertiæ partis et articulum V de sanguine ejusque compositione.	221 - 224
---	-----------

Additamenta ad sectionem sextam tertiæ partis caput tertium de fecundatione ovorum eorumque evolutione.	214 - 225
---	-----------

Explicatio tabularum.	231 - 274
-----------------------	-----------

ERRATA ET EMENDANDA (1).

Pagina	1	Lin. 14	quibusque, <i>dele</i>
—	4	— 19	hoc, <i>lege</i> illo
—	5	— 27	hirundineas, <i>lege</i> hirudineas (et alias item).
—	6	— 21	calcarium. <i>lege</i> calcariorum
—	7	— 5	illustrarunt <i>lege</i> illustrarunt
—	7	— 52	tertianas <i>lege</i> tertiarias
—	8	— 1	quartianas <i>lege</i> quartitarias
—	11	— 20	Gangliones <i>lege</i> Ganglia
—	12	— 23	perfectioni, <i>lege</i> perfectione
—	16	— 19	dicet <i>lege</i> dicit
—	32	— 13	ARBITRARIUM <i>lege</i> ARBITRARIARUM
—	51	— 17	C. De Labiorum <i>lege</i> c. De Labiorum
—	56	— 5	aerios <i>lege</i> aereos
—	103	— 1	Spincter <i>lege</i> Sphincter
—	119	— 15	cervicales <i>lege</i> cerebrales
—	150	— 19	vesiculi aerei <i>lege</i> vesiculæ aeræ
—	152	— 20	verosimilitudine <i>lege</i> verosimilitudini
—	157	— 11	Tab. XXXII - XXXIII <i>lege</i> Tab. XXXII
—	147	— 15	liquor <i>lege</i> liquor
—	150	— 2	vesiculi <i>lege</i> vesiculæ
—	152	— 4	branchiorum <i>lege</i> branchiarum
—	152	— 6	inducat <i>lege</i> induat.
—	153	— 14	vasibus <i>lege</i> vasis
—	155	— 6	systoli et diastoli <i>lege</i> systoles et diastoles (et alias item).
—	156	— 21	paralleli <i>lege</i> parallelo
—	162	— 27	dilatationis <i>lege</i> dilatationum
—	165	— 4	aortem <i>lege</i> aortam
—	169	— 27	funditur <i>lege</i> finditur
—	171	— 26	eum <i>lege</i> cum
—	155	— 7	epidermæ <i>lege</i> epidermidis
—	188	— 7	cucurbitulæ <i>lege</i> machinæ suctoriæ
—	199	— 7	Tab. XIII - XXVII <i>lege</i> Tab. XXIII - XXVII
—	202	— 7	nascentes <i>lege</i> probabiliter natos
—	202	— 8	egredientes <i>lege</i> egressos.
—	208	— 13	artificialis <i>lege</i> artificialis
—	208	— 15	nervosorum <i>lege</i> nervosarum
—	208	— 16	N. Nomine Tremellæ hic et alias adhuc usus fui eam ob causam qua de determinatione plantæ a cel. Spallanzanio observatæ quædam sub iudice esse possunt inter Naturæ Scrutatores, etsi jam plurimi eam speciem oscil- latoriæ (oscillatoria limosa) habendam esse contenderunt.
—	208	— 21	Tremellâ <i>lege</i> Tremella
—	227	— 10	possumus <i>lege</i> possumus.
—	274	— 33	Organum genitale masculinum in vagina retractum quæ extrinsecus ape- ritur orificio peculiari. <i>lege</i> Oviductus apparatus genitalis feminei quæ extrinsecus etc.
—	274	— 55	Ovarium cum parte oviductus <i>lege</i> Testiculus cum canali deferente.

(1) Cum eo tempore quo prælo subiciebatur commentatio, causis quibusdam a mea volun-
tate omnino alienis coactus fui identidem ab urbe recedere, nulla emendanda Lectori Bene-
volo relinquuntur.

THE UNIVERSITY OF CHICAGO PRESS

The following is a list of the names of the persons who have been appointed to the various positions in the Department of the Interior, under the act of March 3, 1879, entitled "An Act to provide for the better management of the public lands, and for other purposes."

Position	Name
Secretary of the Interior	John W. Foster
Assistant Secretary	William B. Ewing
Chief of Bureau of Land Management	Henry D. Coit
Chief of Bureau of Reclamation	Franklin D. Knapp
Chief of Bureau of Indian Affairs	Richard H. Lusk
Chief of Bureau of Geographical Names	John W. Powell
Chief of Bureau of Fish and Game	John G. Thompson
Chief of Bureau of Mineral Lands	John W. Foster
Chief of Bureau of Public Lands	John W. Foster
Chief of Bureau of Surveying and Mapping	John W. Foster
Chief of Bureau of Waterways	John W. Foster
Chief of Bureau of Wildlife	John W. Foster
Chief of Bureau of Zoology	John W. Foster
Chief of Bureau of Botany	John W. Foster
Chief of Bureau of Entomology	John W. Foster
Chief of Bureau of Fisheries	John W. Foster
Chief of Bureau of Forestry	John W. Foster
Chief of Bureau of Irrigation	John W. Foster
Chief of Bureau of Lumber	John W. Foster
Chief of Bureau of Mining	John W. Foster
Chief of Bureau of Oil and Gas	John W. Foster
Chief of Bureau of Pottery	John W. Foster
Chief of Bureau of Railroads	John W. Foster
Chief of Bureau of Roads	John W. Foster
Chief of Bureau of Rivers and Harbors	John W. Foster
Chief of Bureau of Seals and Fisheries	John W. Foster
Chief of Bureau of Ships and Boats	John W. Foster
Chief of Bureau of Steamships	John W. Foster
Chief of Bureau of Telegraphs	John W. Foster
Chief of Bureau of Tolls	John W. Foster
Chief of Bureau of Trade	John W. Foster
Chief of Bureau of Transportation	John W. Foster
Chief of Bureau of Travel	John W. Foster
Chief of Bureau of Tourism	John W. Foster
Chief of Bureau of Unemployment	John W. Foster
Chief of Bureau of Veterans	John W. Foster
Chief of Bureau of War	John W. Foster
Chief of Bureau of Peace	John W. Foster
Chief of Bureau of Religion	John W. Foster
Chief of Bureau of Science	John W. Foster
Chief of Bureau of Art	John W. Foster
Chief of Bureau of Music	John W. Foster
Chief of Bureau of Literature	John W. Foster
Chief of Bureau of History	John W. Foster
Chief of Bureau of Geography	John W. Foster
Chief of Bureau of Meteorology	John W. Foster
Chief of Bureau of Climatology	John W. Foster
Chief of Bureau of Oceanography	John W. Foster
Chief of Bureau of Astronomy	John W. Foster
Chief of Bureau of Cosmology	John W. Foster
Chief of Bureau of Physics	John W. Foster
Chief of Bureau of Chemistry	John W. Foster
Chief of Bureau of Biology	John W. Foster
Chief of Bureau of Medicine	John W. Foster
Chief of Bureau of Surgery	John W. Foster
Chief of Bureau of Dentistry	John W. Foster
Chief of Bureau of Optics	John W. Foster
Chief of Bureau of Acoustics	John W. Foster
Chief of Bureau of Mechanics	John W. Foster
Chief of Bureau of Mathematics	John W. Foster
Chief of Bureau of Statistics	John W. Foster
Chief of Bureau of Economics	John W. Foster
Chief of Bureau of Law	John W. Foster
Chief of Bureau of Politics	John W. Foster
Chief of Bureau of Social Science	John W. Foster
Chief of Bureau of Education	John W. Foster
Chief of Bureau of Religion	John W. Foster
Chief of Bureau of Science	John W. Foster
Chief of Bureau of Art	John W. Foster
Chief of Bureau of Music	John W. Foster
Chief of Bureau of Literature	John W. Foster
Chief of Bureau of History	John W. Foster
Chief of Bureau of Geography	John W. Foster
Chief of Bureau of Meteorology	John W. Foster
Chief of Bureau of Climatology	John W. Foster
Chief of Bureau of Oceanography	John W. Foster
Chief of Bureau of Astronomy	John W. Foster
Chief of Bureau of Cosmology	John W. Foster
Chief of Bureau of Physics	John W. Foster
Chief of Bureau of Chemistry	John W. Foster
Chief of Bureau of Biology	John W. Foster
Chief of Bureau of Medicine	John W. Foster
Chief of Bureau of Surgery	John W. Foster
Chief of Bureau of Dentistry	John W. Foster
Chief of Bureau of Optics	John W. Foster
Chief of Bureau of Acoustics	John W. Foster
Chief of Bureau of Mechanics	John W. Foster
Chief of Bureau of Mathematics	John W. Foster
Chief of Bureau of Statistics	John W. Foster
Chief of Bureau of Economics	John W. Foster
Chief of Bureau of Law	John W. Foster
Chief of Bureau of Politics	John W. Foster
Chief of Bureau of Social Science	John W. Foster
Chief of Bureau of Education	John W. Foster

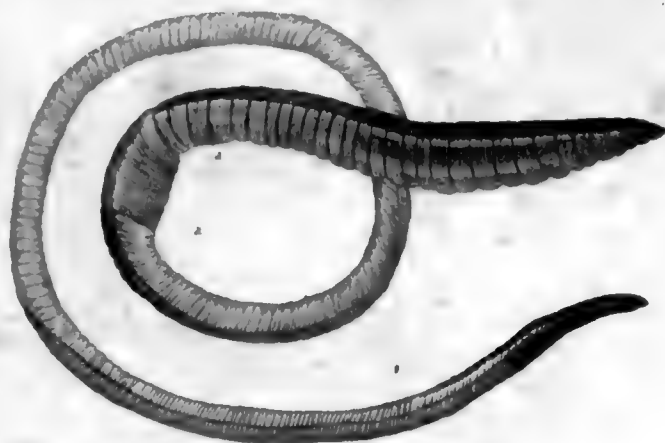

Fig 1

Fig 2

Fig 3

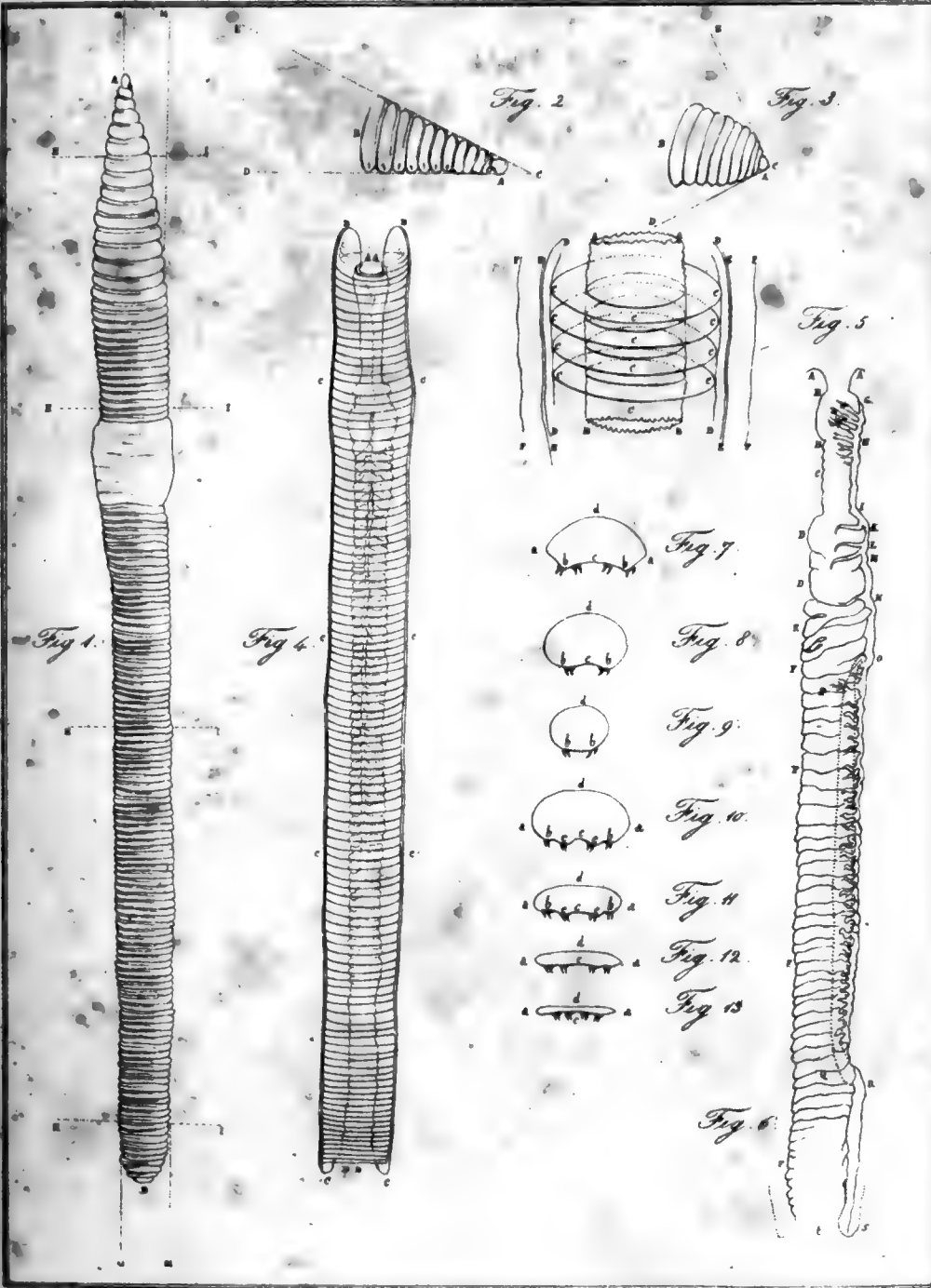

Fig 1

Fig 2

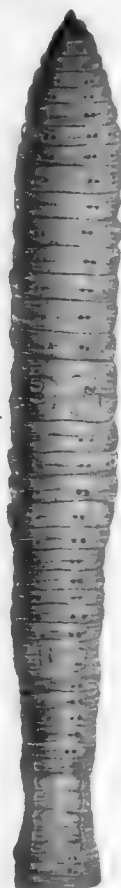

Fig 3

Fig 4

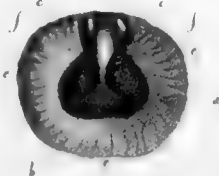

Fig 5

Fig 6

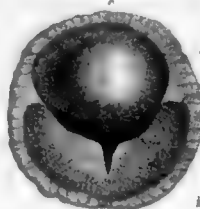

Fig 7

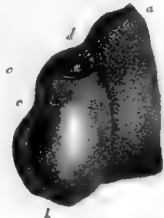

Fig 1

Fig 2

Fig 3

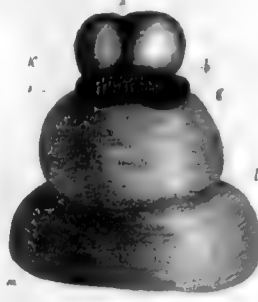

Fig 4

Fig 5

Fig 6

Fig 7

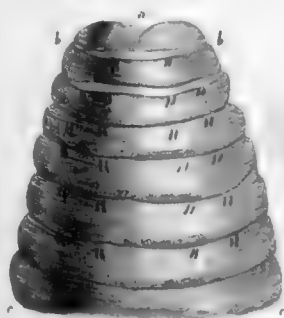

Fig 8

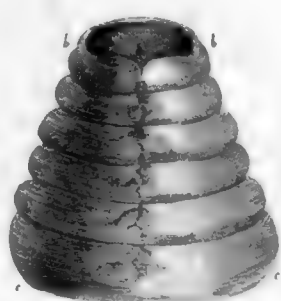

Fig 9

Fig. 1

Fig. 2

Fig. 3

Fig. 5

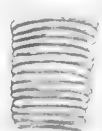

Fig. 6

Fig. 7

Fig. 8

Fig. 9

Fig. 10

Fig. 11

Fig. 12

Fig. 13

Fig. 14

Fig. 15

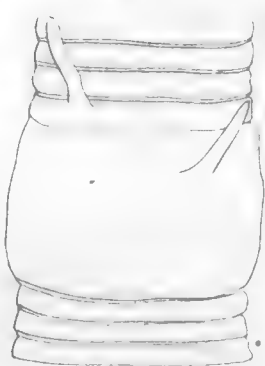

Fig. 16

Fig. 17

Fig. 19

Fig. 21

Fig. 23

Fig 1

Fig 2

Fig 3

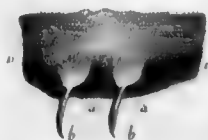

Fig 4

Fig 5

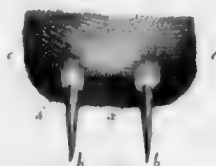

Fig 6

Fig 7

Fig 8

Fig 9

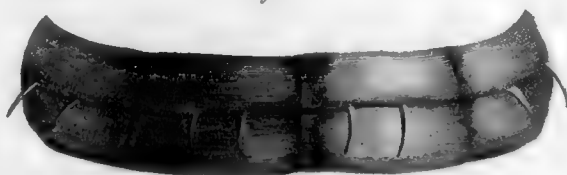
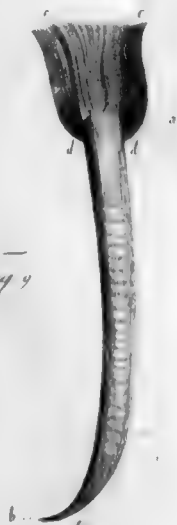
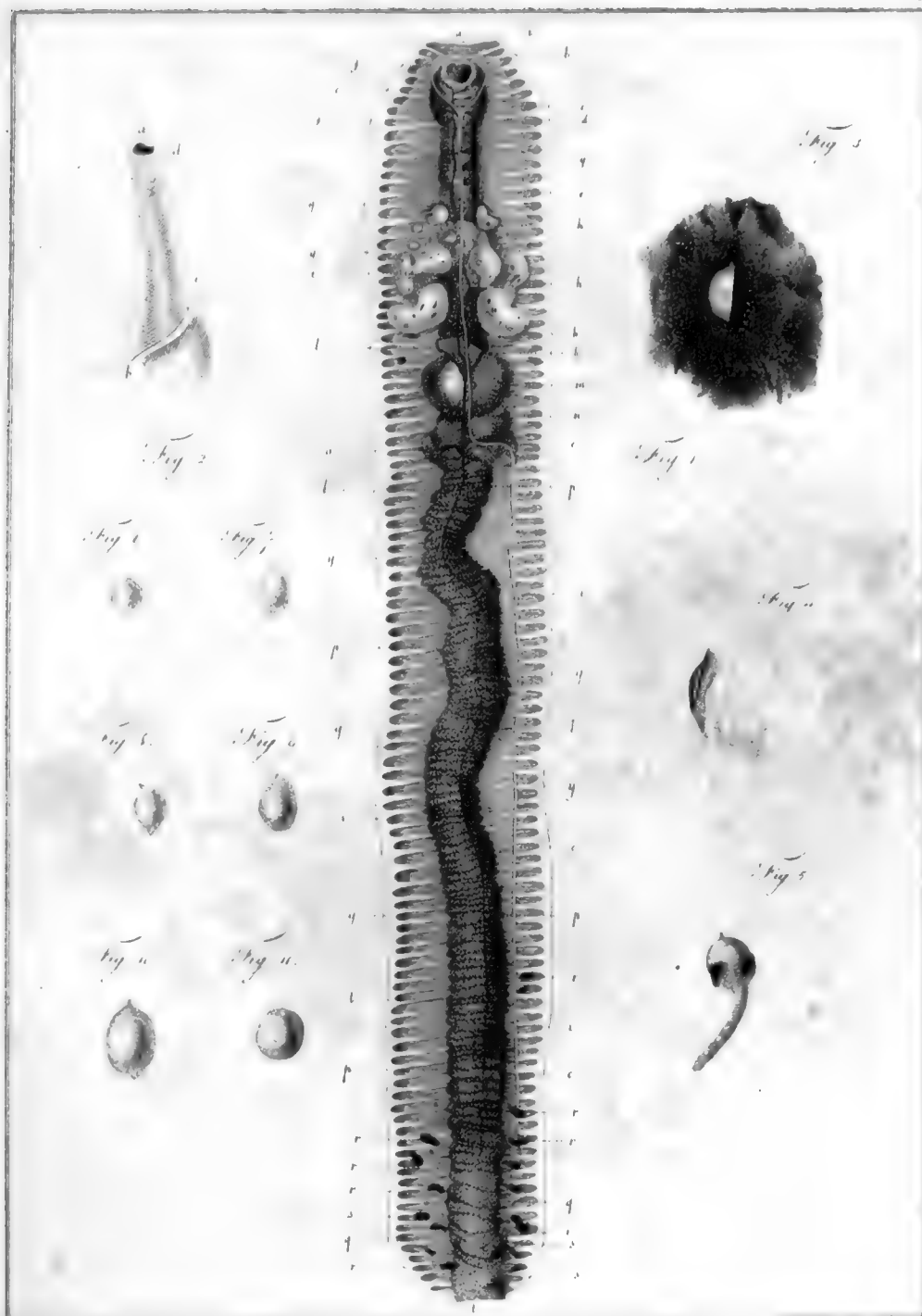

Fig 11

Fig 12

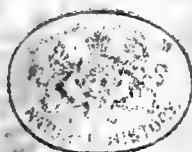

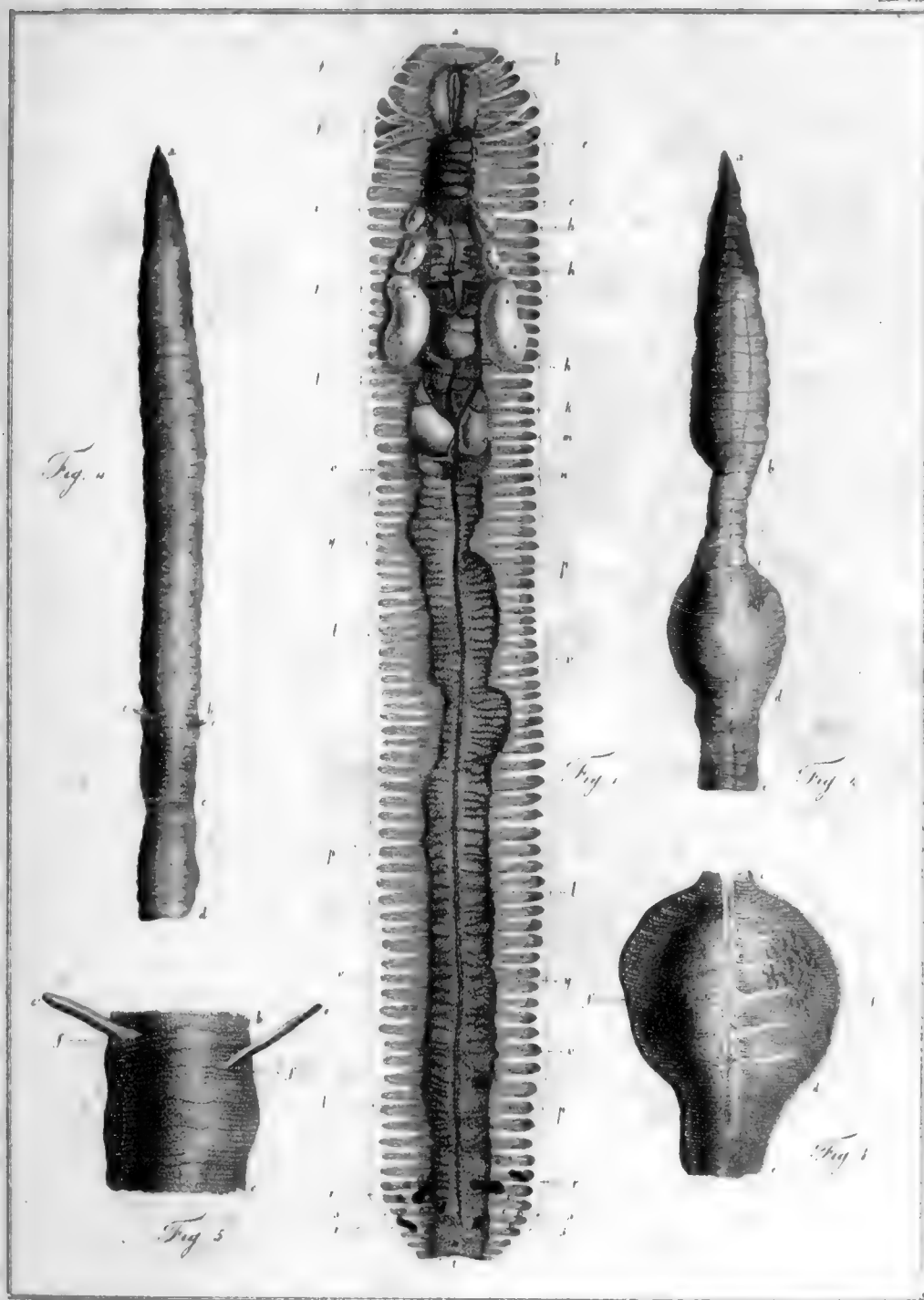

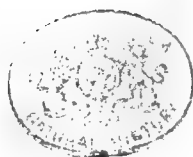

Car. S. B. Morris, del.

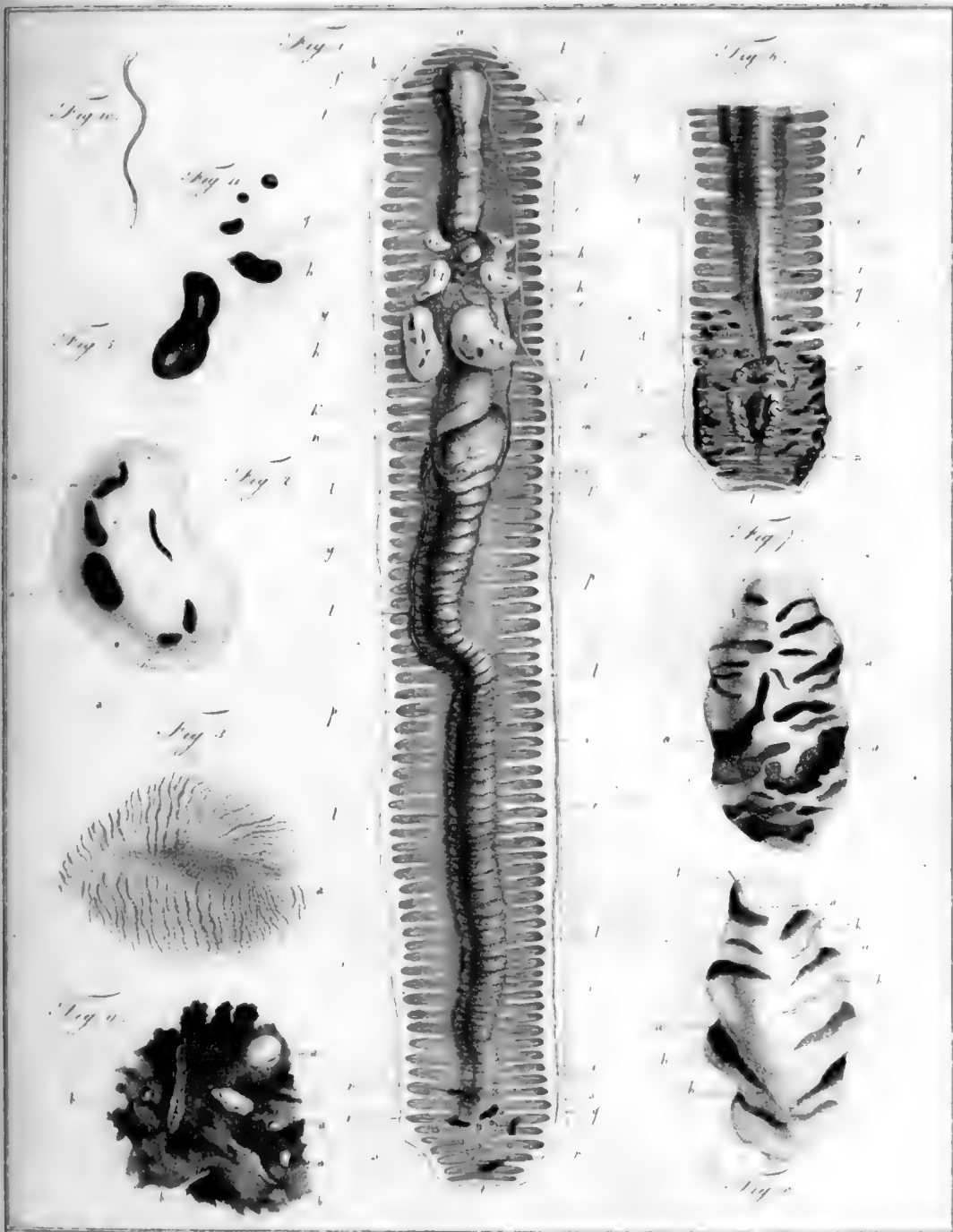
Car. Engleman, sc.

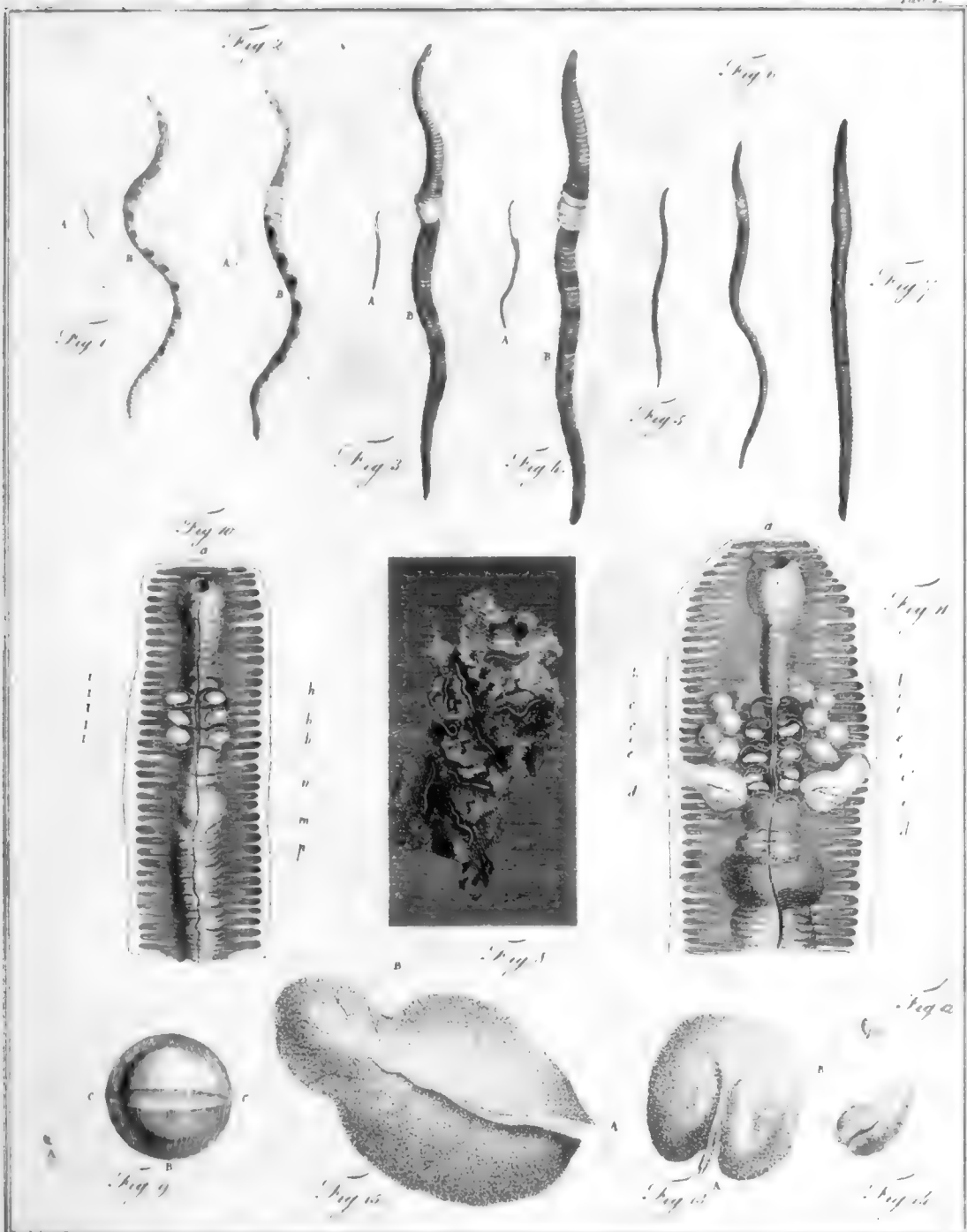

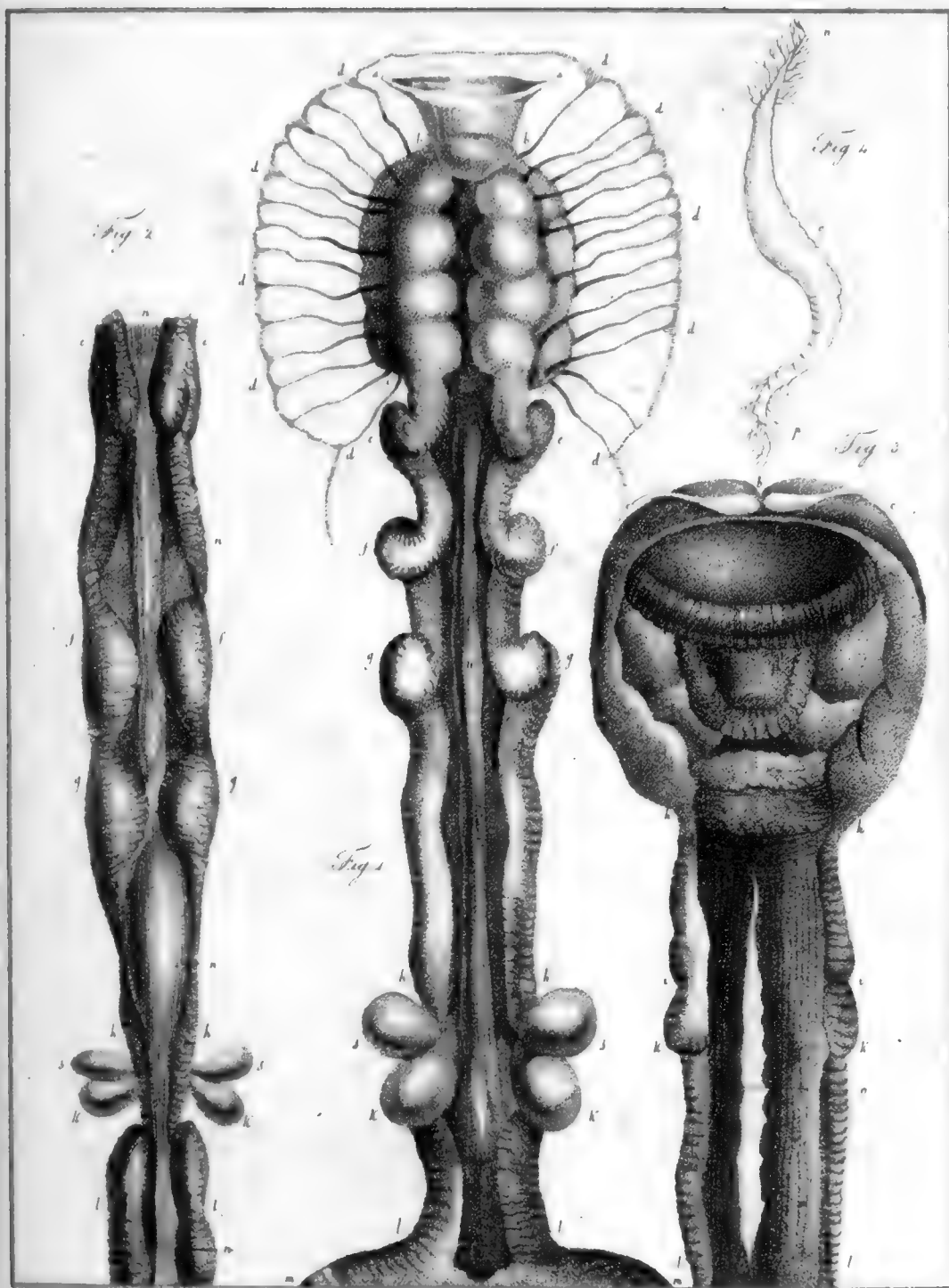

Fig 3

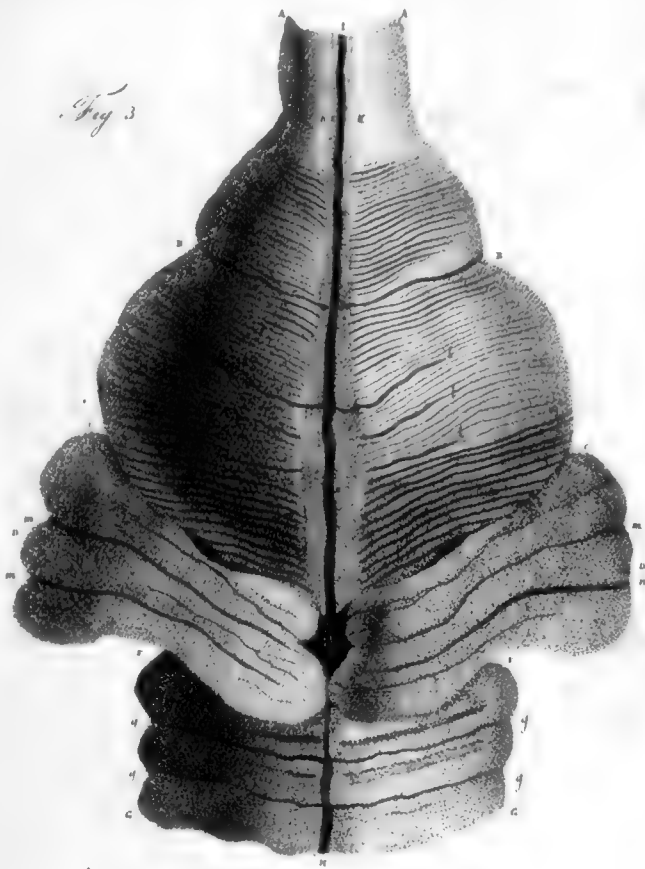

Fig 2

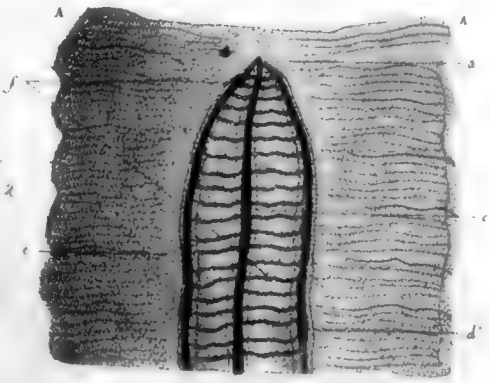
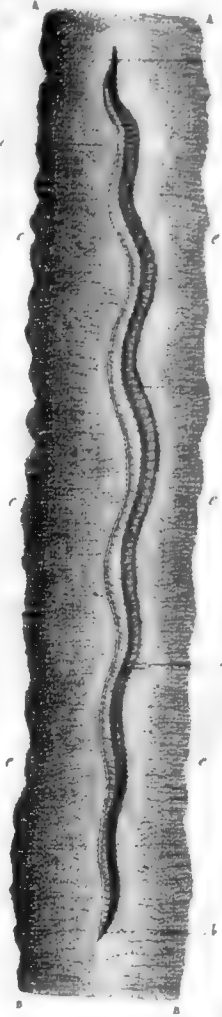

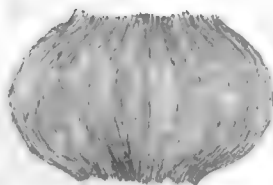
Fig 1

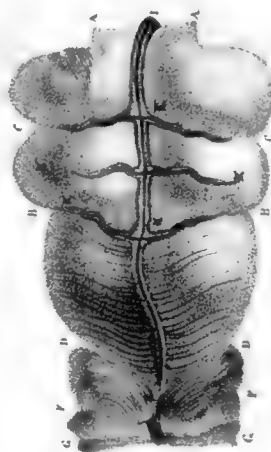
May 3.

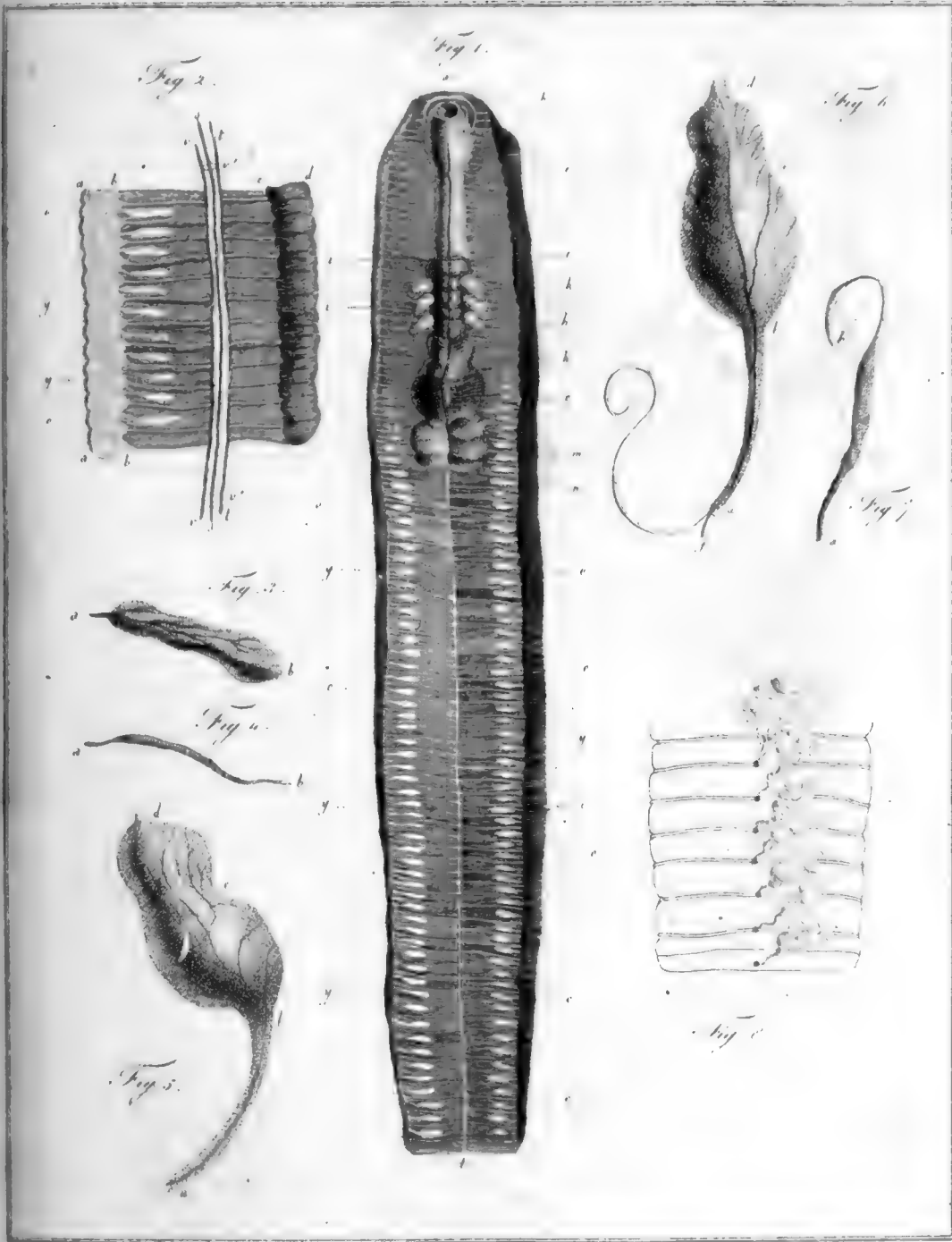
Sept 1

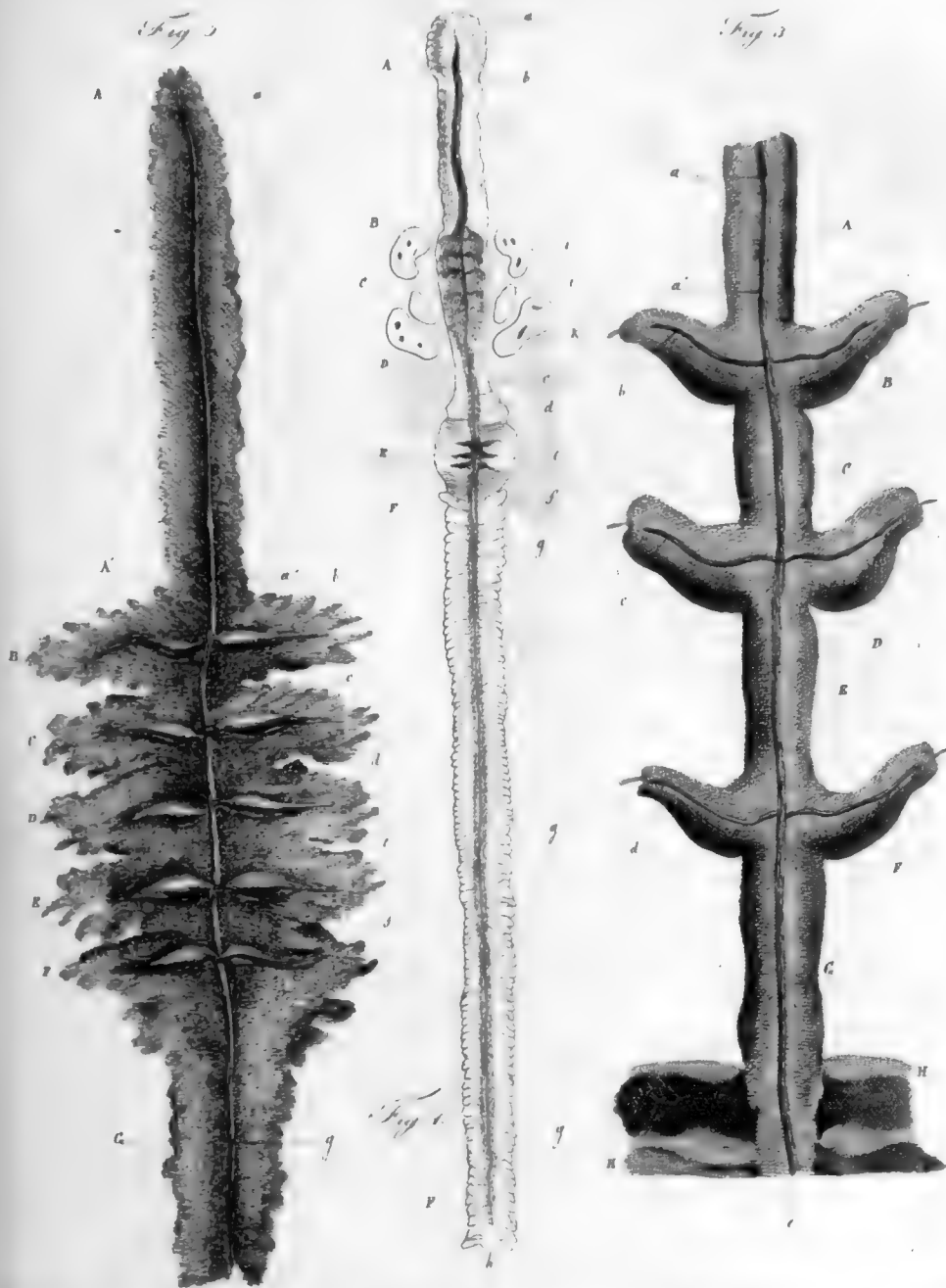
Aug 2

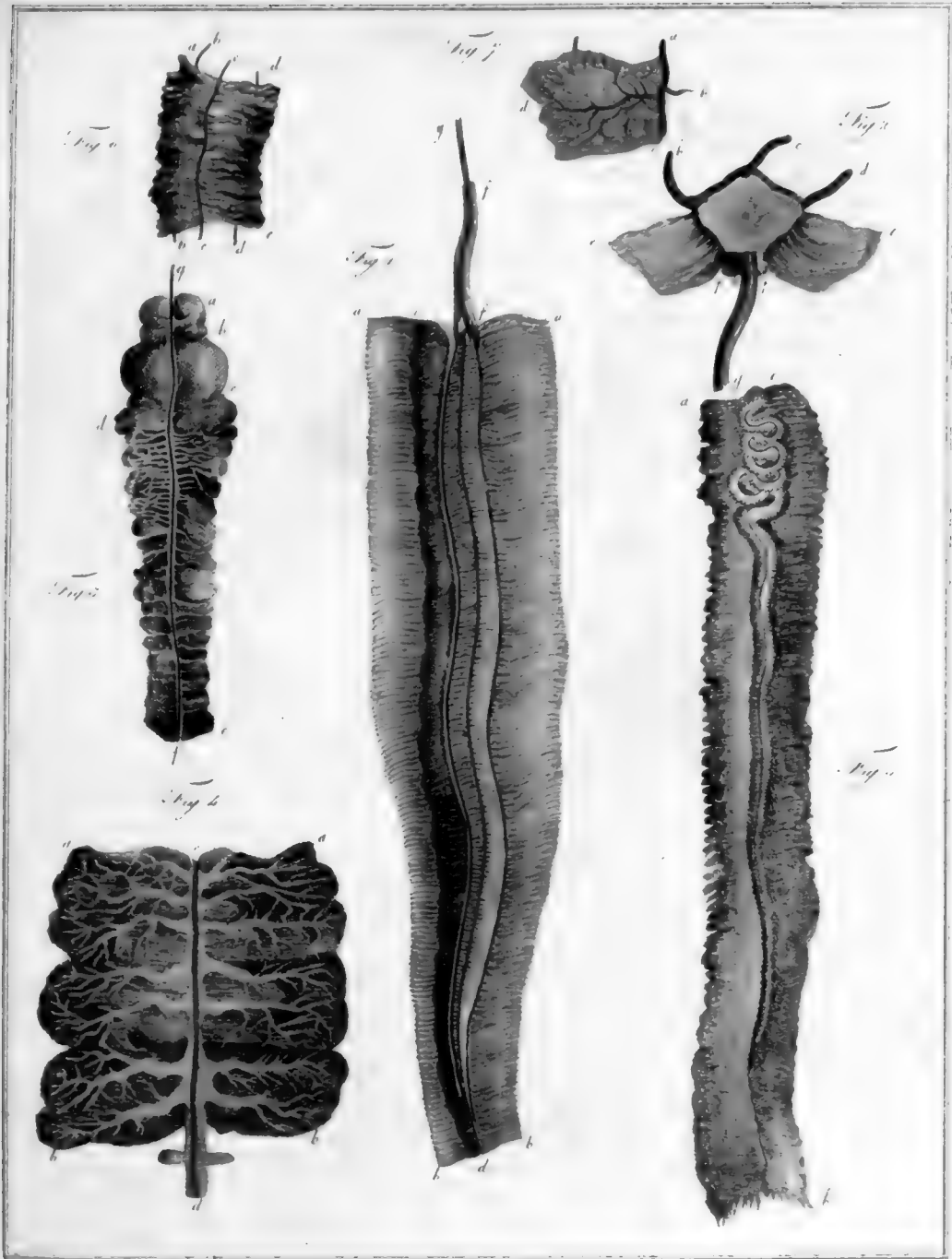

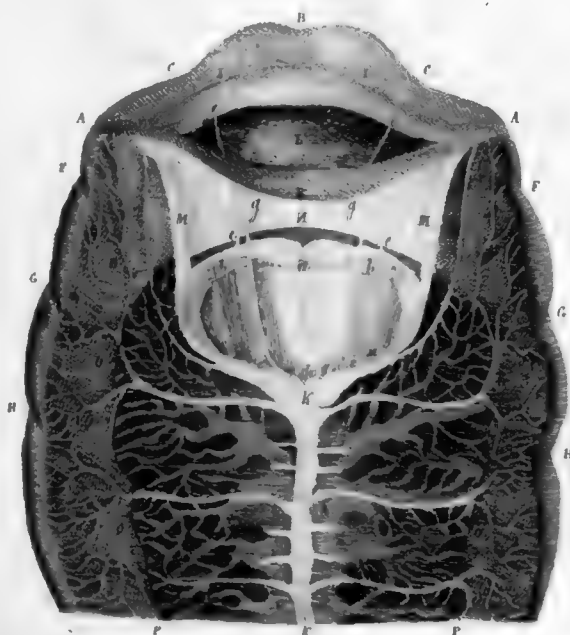
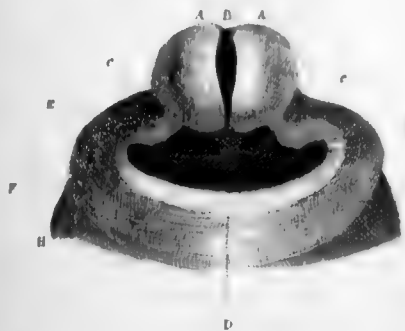

Car. Schimper del.

Car. Schimper sculp.

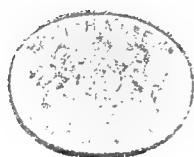

Fig. 1.

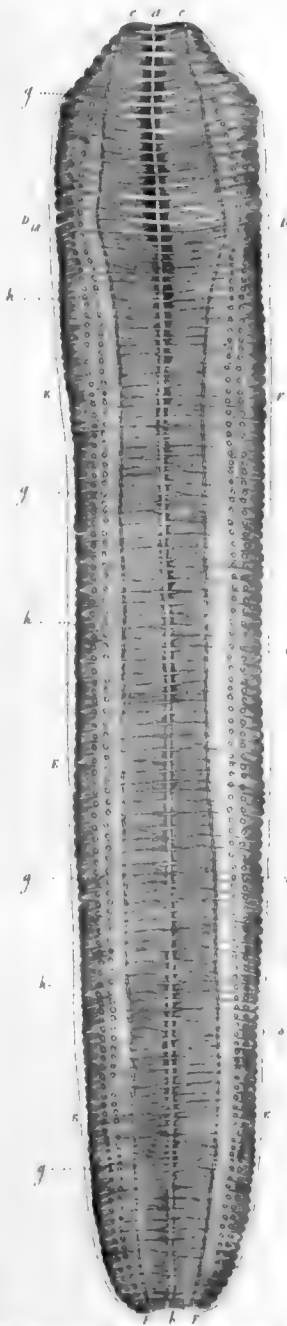

Fig. 2.

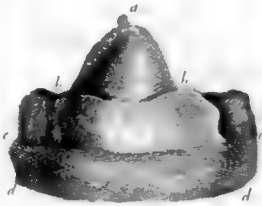

Fig. 4.

Fig. 5.

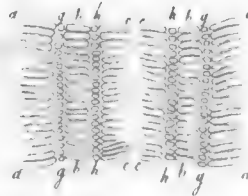

Fig. 6.

Fig. 7.

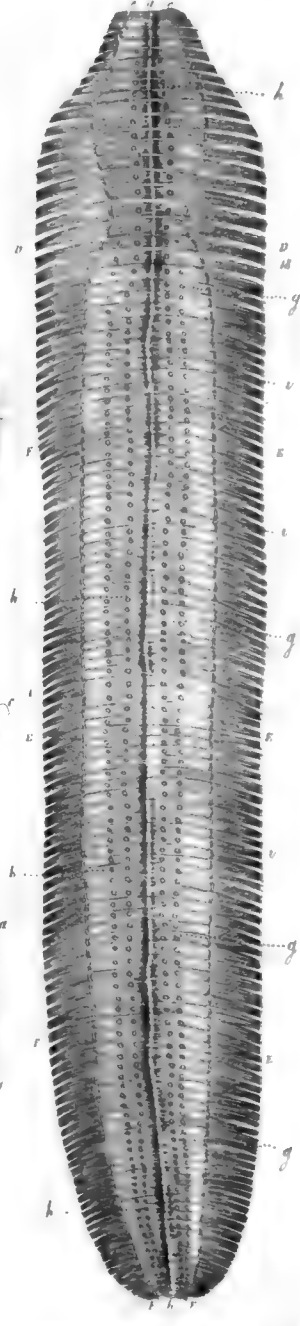

Fig. 1.

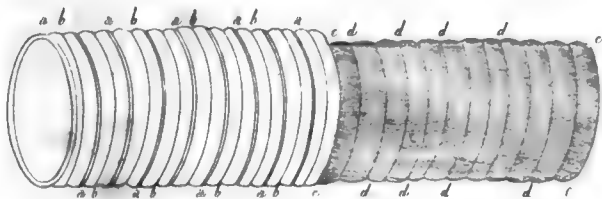

Fig. 3.

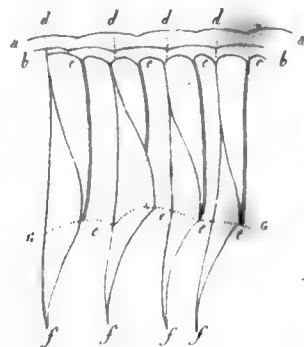

Fig. 2.

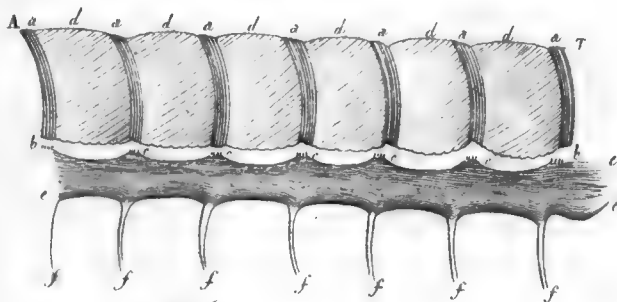

Fig. 5.

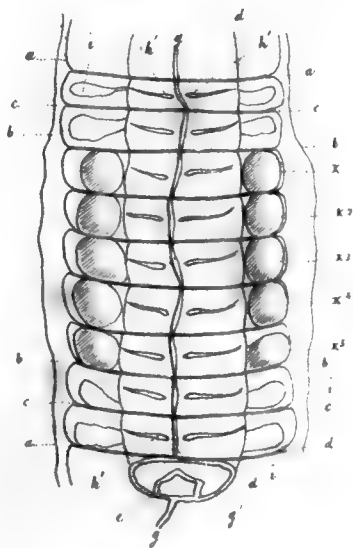
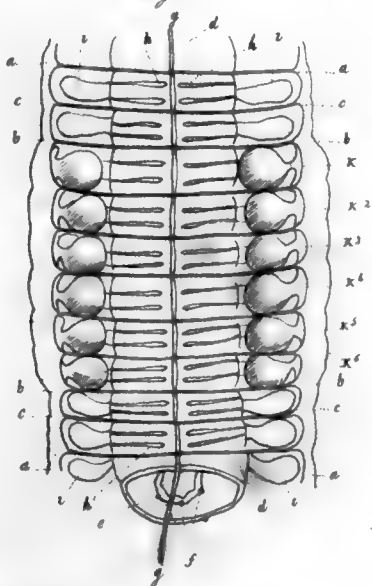
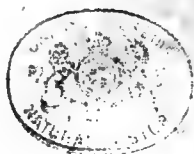

Fig. 4.

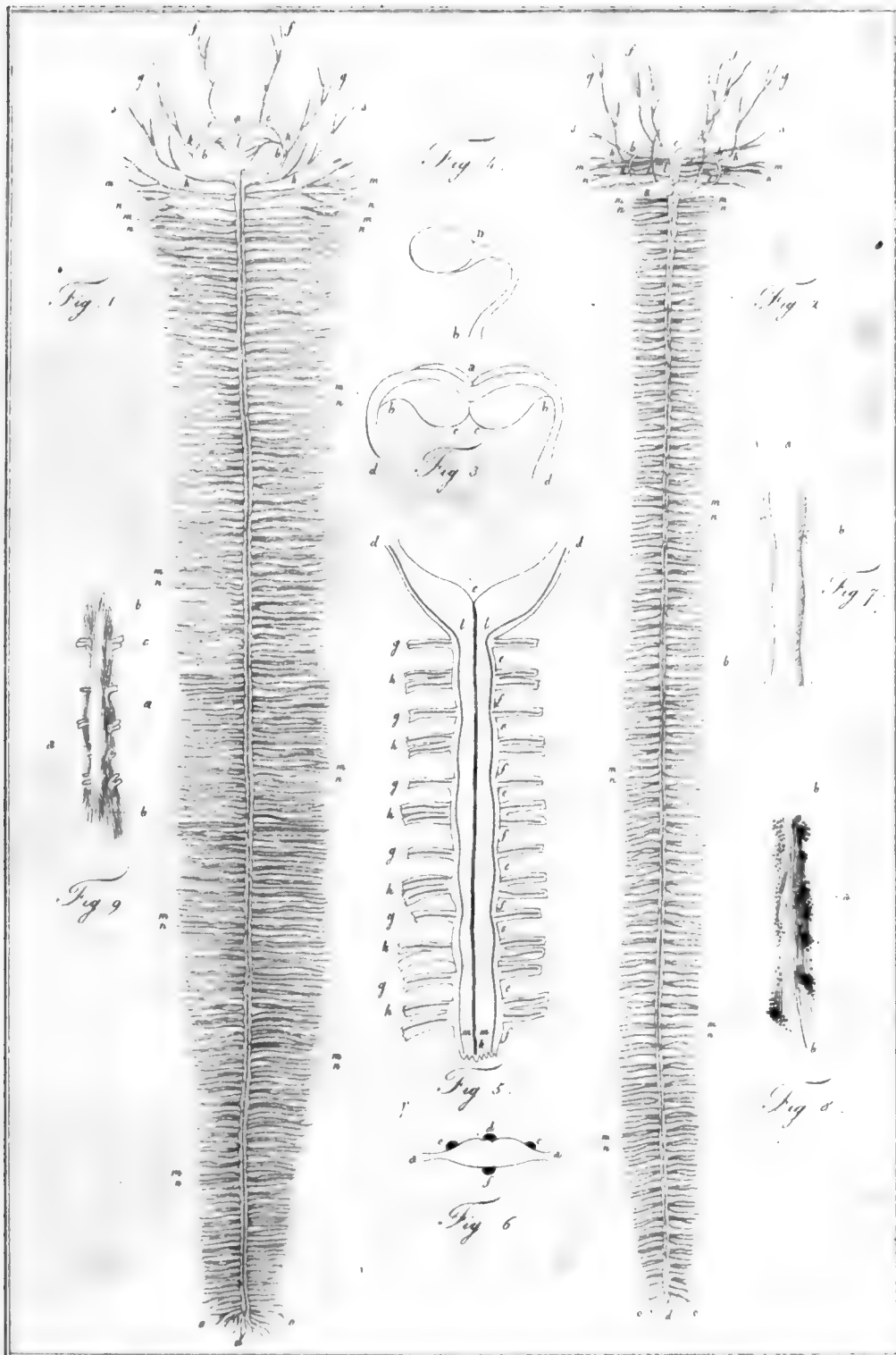

Fig. 1

Fig. 2

Fig. 3

Fig. 4

Fig. 5

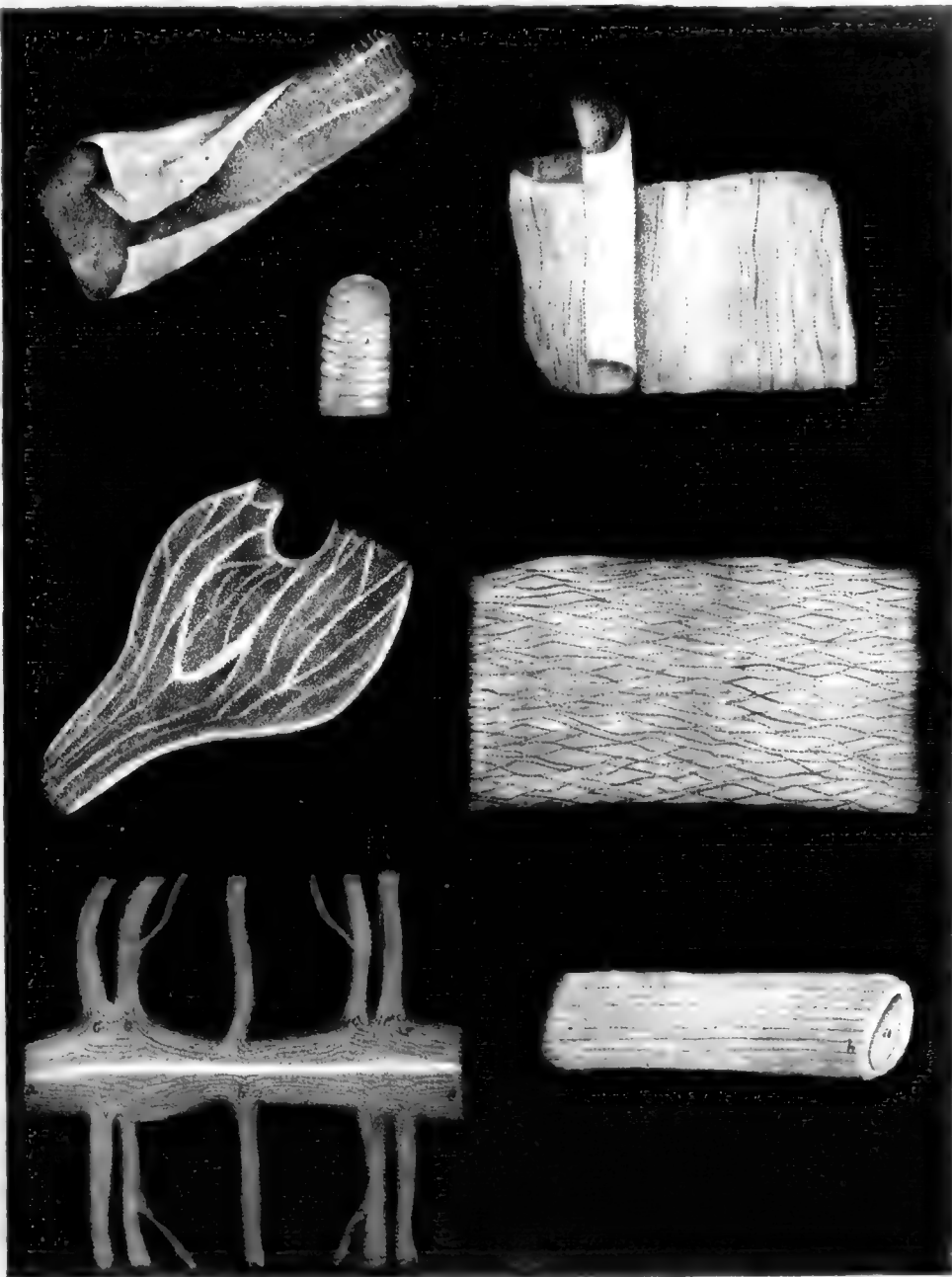

Fig. 6

Fig. 7

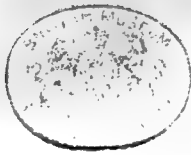

Fig. 1.

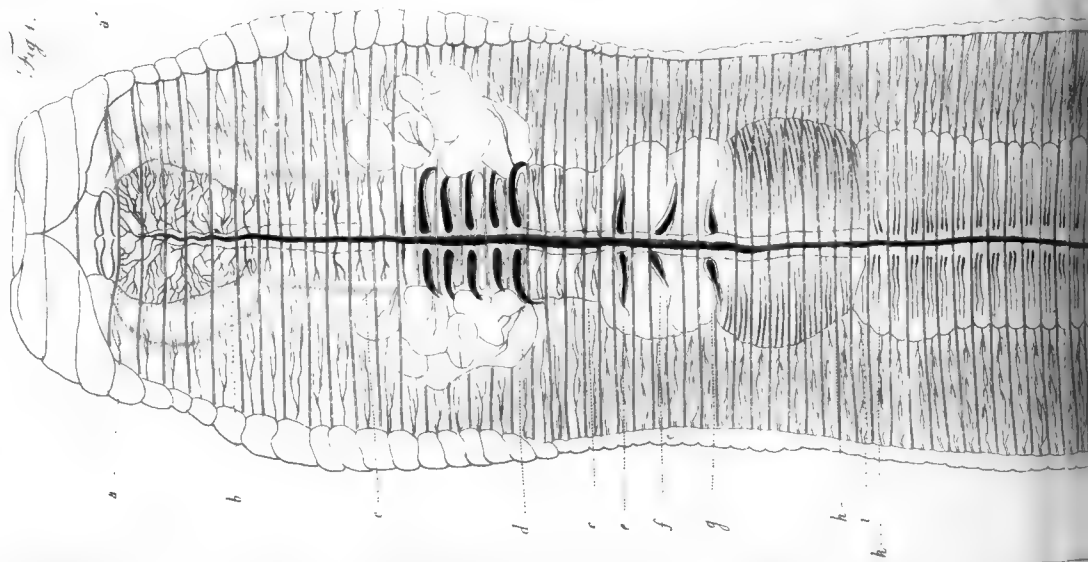
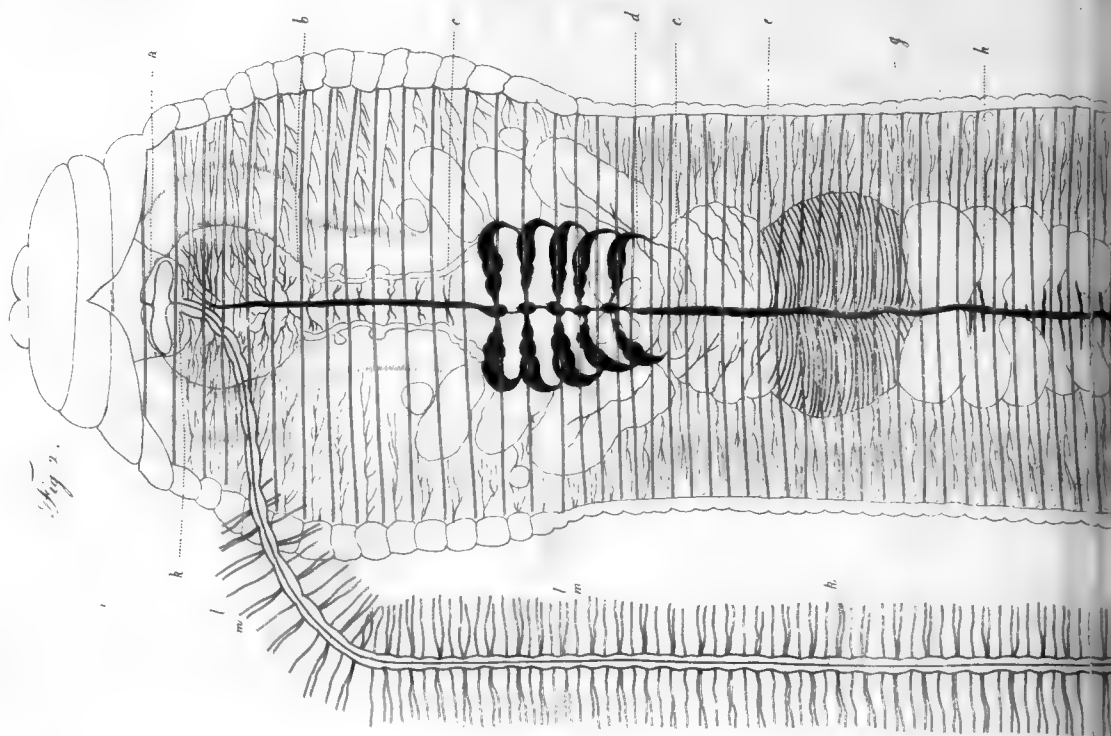
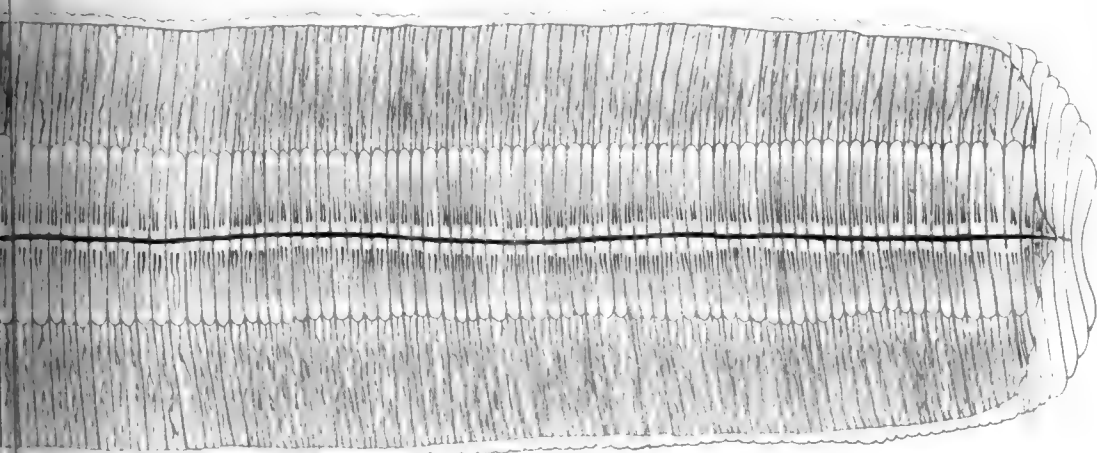
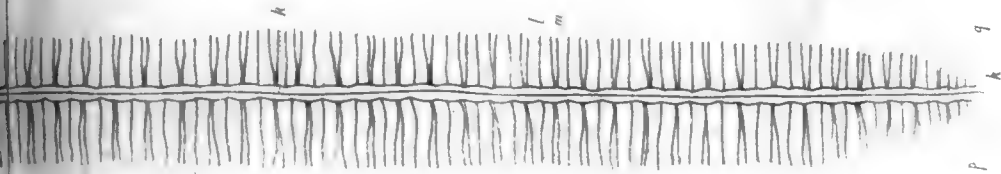
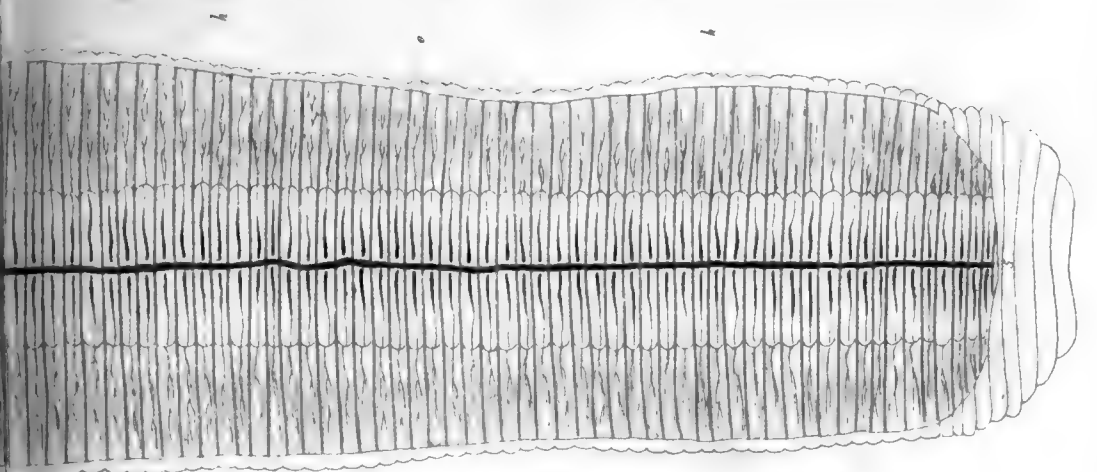

Fig. 2.

larva Comptosia (Pimpla)

larva Comptosia (Pimpla)

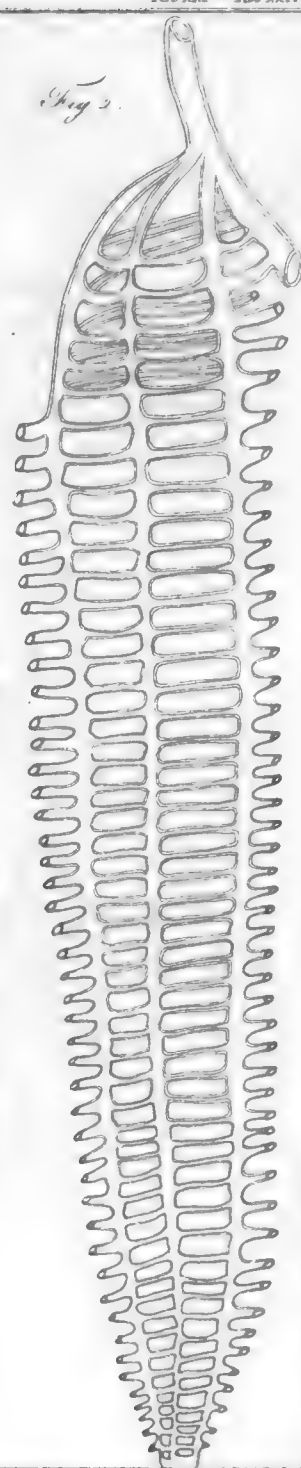
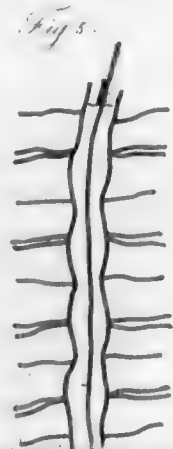

Fig. 1

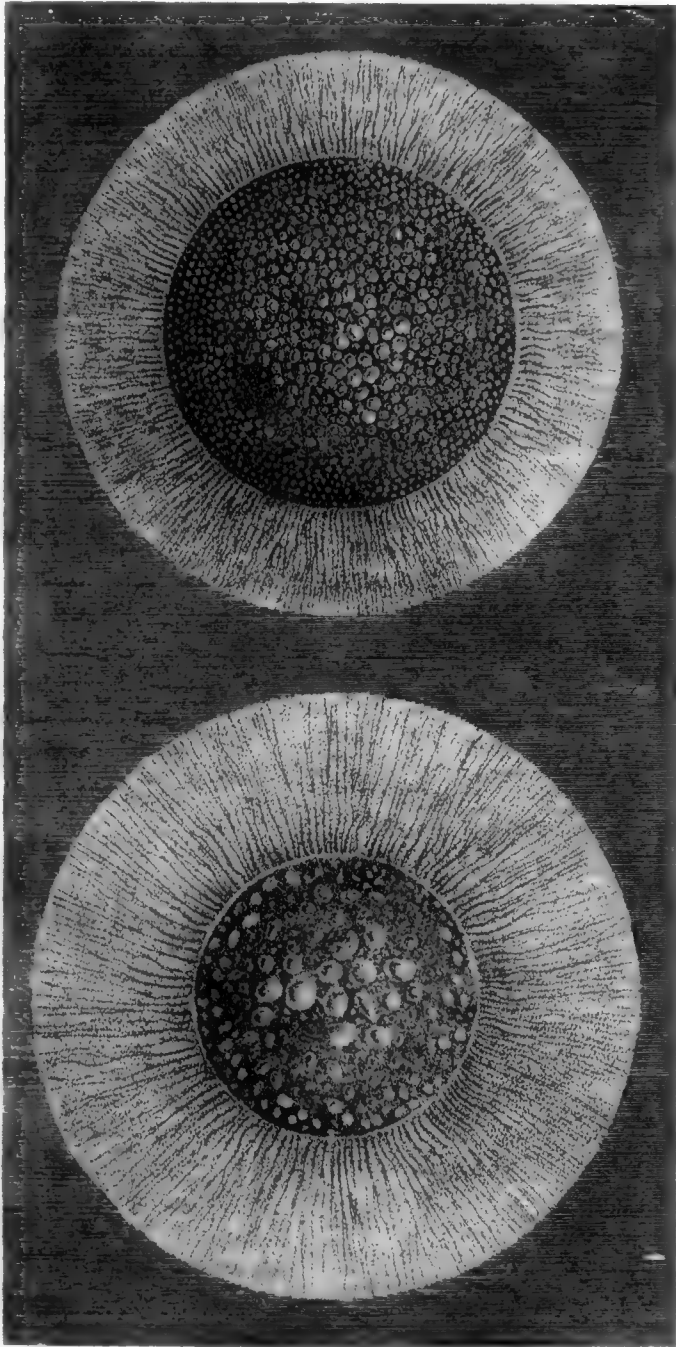

Fig. 2

Fig. 3

Fig. 4

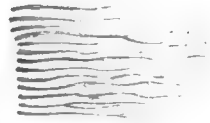

Fig. 5

Fig. 6

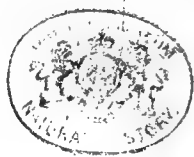

Fig 1.

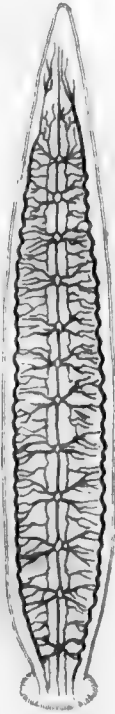

Fig 2.

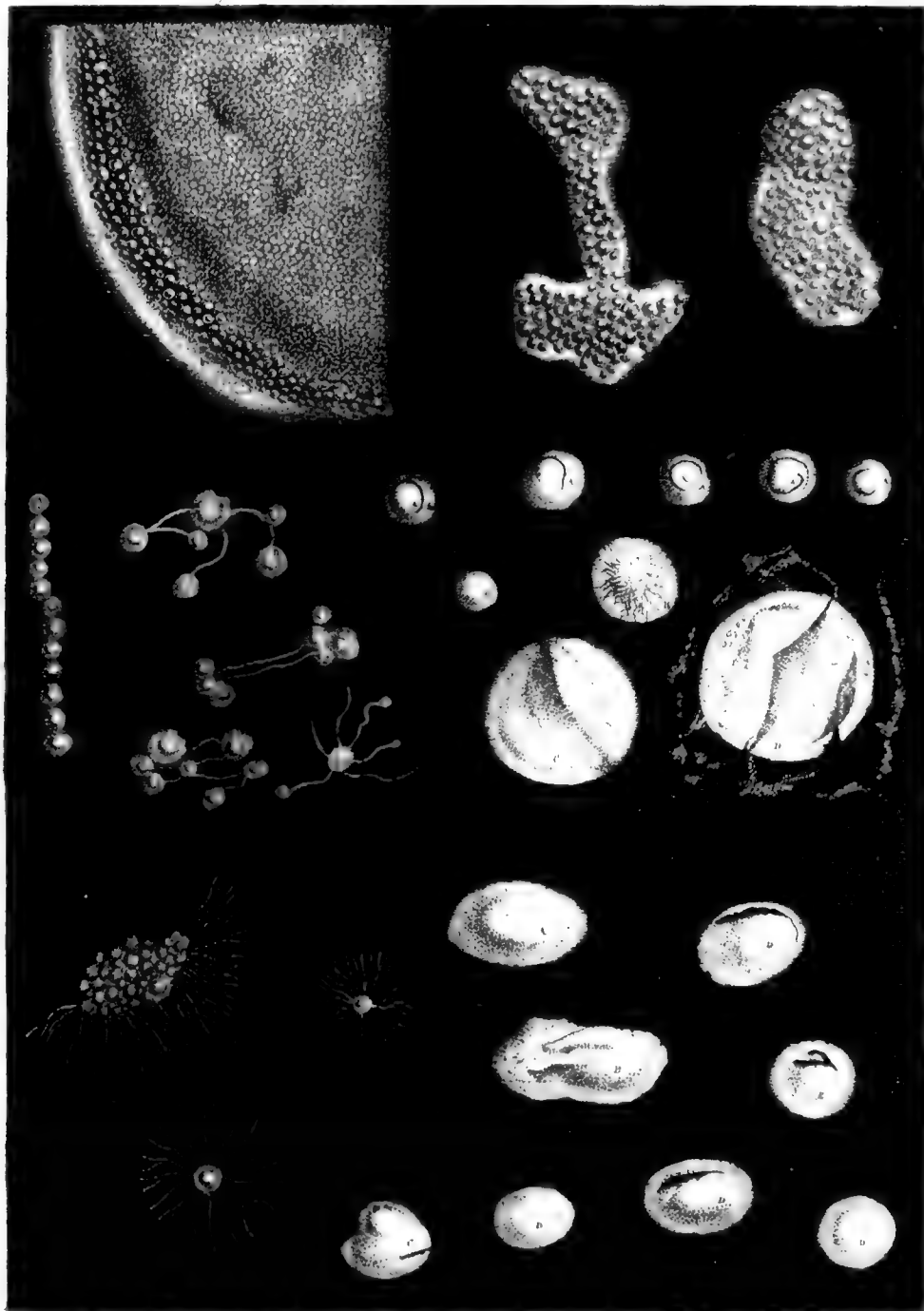

Fig 1

Fig 2

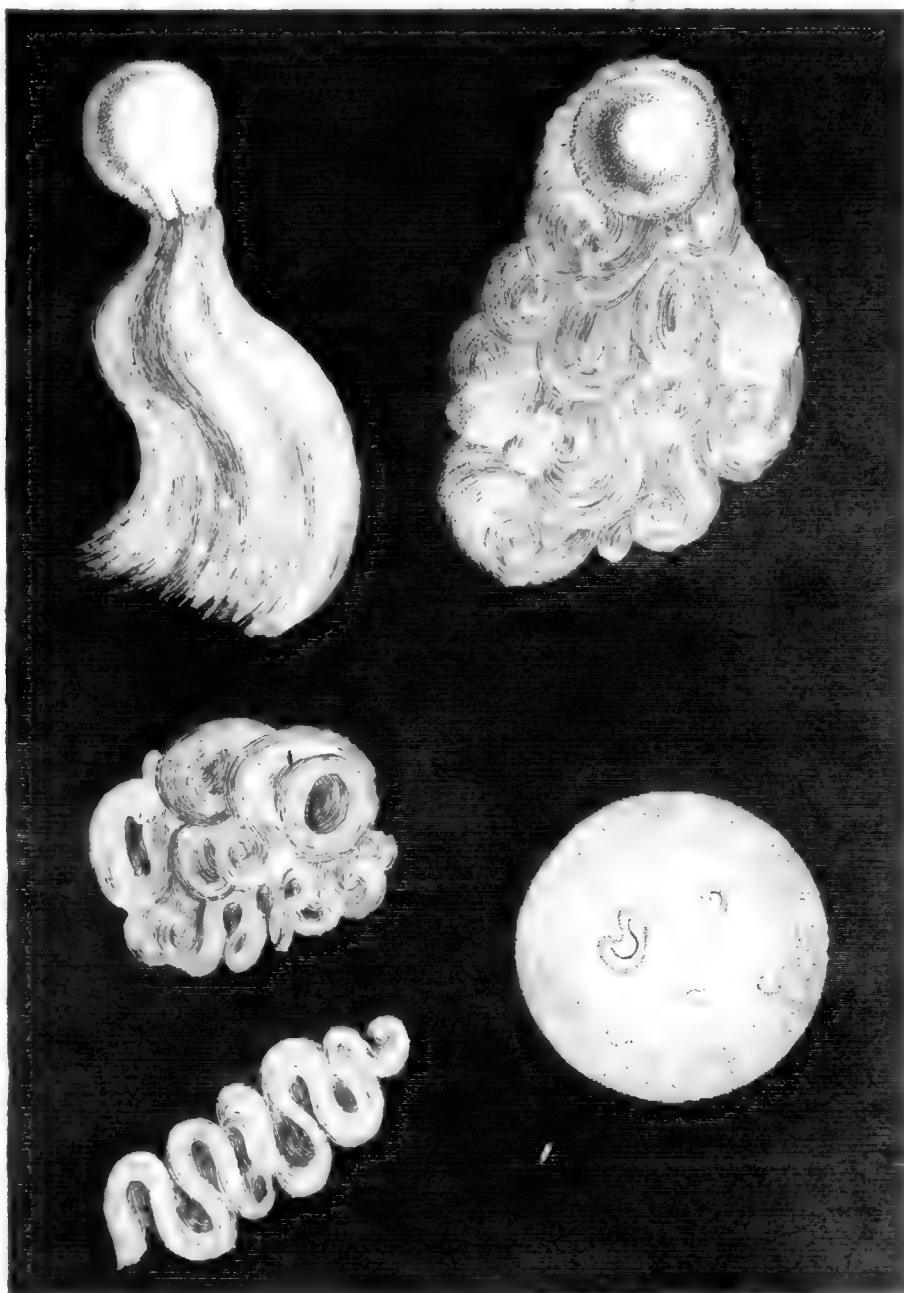

Fig 3

Fig 4

Fig. 1.

Fig. 2.

Fig. 3.

Fig. 4.

Fig. 5.

Fig. 6.

Fig. 7.

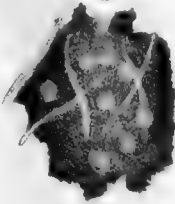

Fig. 8.

Fig. 9.

Fig. 10.

Fig. 11.

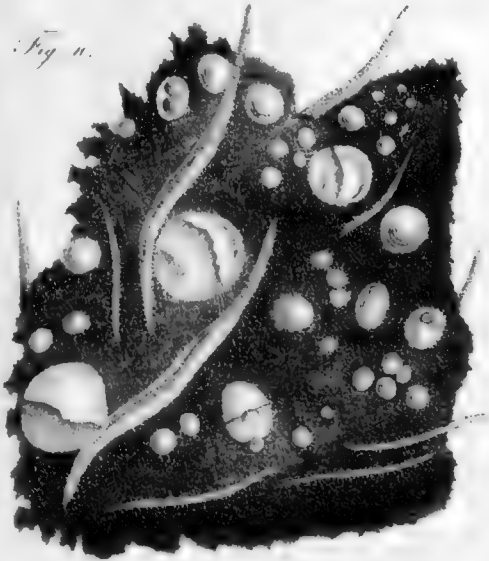

Fig. 12.

Fig. 13.

Fig. 14.

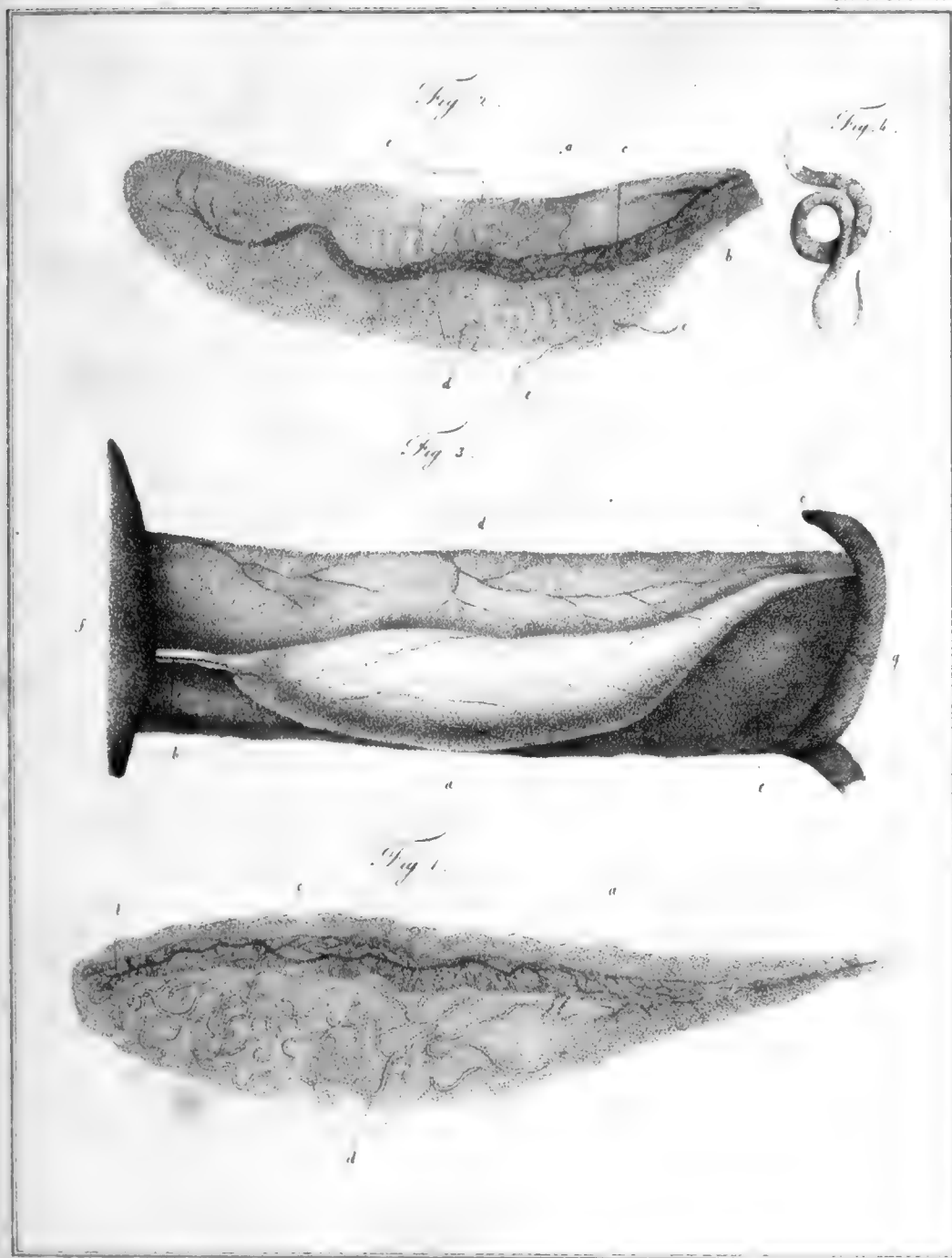

Fig. 15.

Fig. 16.

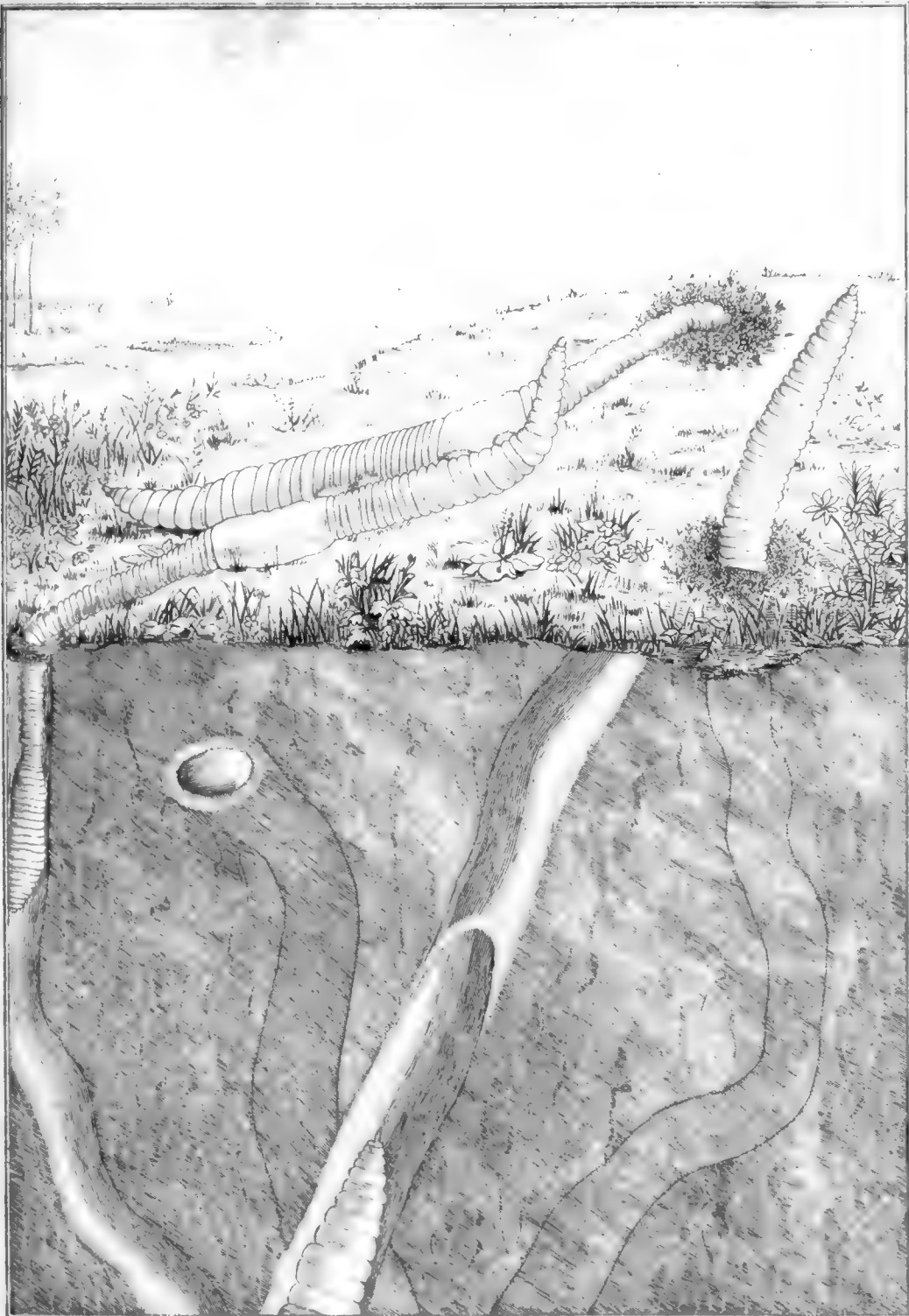

Fig. 1

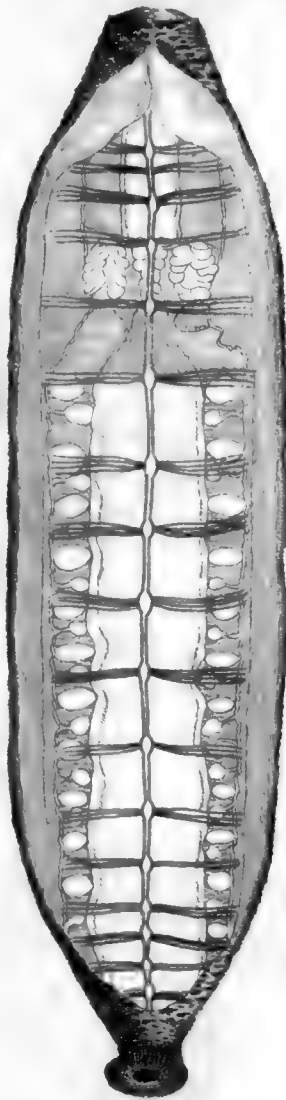
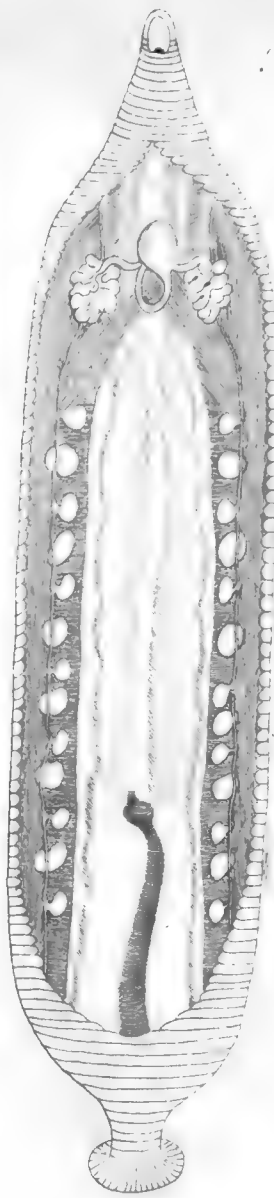

Fig. 2

Fig. 4

Fig. 5

FELICIS MINGUET,

BUCHTENO-LIMBURGENSIS,

R E S P O N S I O

AD

**QUÆSTIONEM AB ORDINE JURISCONSULTORUM IN ACADEMIA
GANDAVENSI**

ANNO MDCCCXXV PROPOSITAM:

*Exponatur Juris Romani doctrina de Pignoribus
et Hypothecis.*

**QUÆ PRÆMIUM REPORTAVIT DIE II. OCTOBRIS
M. DCCC. XXVI.**

... ..

1. The first part of the paper is devoted to the study of the properties of the function $f(x)$ defined by the equation

1000

1. The first of these is the fact that the

1990

RECEIVED

P R O O E M I U M.

HYPOTHECARUM pignorumque jura dicere aggredior, incertus animi Quiritiumne illa an mortalium propemodum appellem omnium, quippe quum juris romani eo indies crevit auctoritas, ut tandem in omni civitate boni et æqui esset fons. Imo tot tantasque gentes eo, aut saltem jure, quod romano nititur fundamento, regi etiamnum videmus, ut eo uno oracula omnibus contineri merito diceres, perinde ac si solis Romanis justitiæ aperire arcana, et in uno orbe romano sedes figere suas Themidi placuisset. Sed antequam ad ea me accingam, præfari quibusdam, quæ in ipso argumenti cardine parum commode dici posse videbantur, instituti ratio jubet, Clarissimi Professores Gandavenses! ut nimirum a primo tamquam limine, quam in devolvenda ante oculos vestros pignorum doctrina viam sum ingressus, cognitam possitis perspectamque habere.

Ex quo enim ad vestram nobilem pignorum doctrinam appuli animum, eo præcipue usus sum consilio, ut eam tripartito absolverem, collocando nimirum introductionis modo rem litterariam in fronte, in altera parte pignorum historiam, denique in posteriori jus justinianeum.

Nam ego quamvis mediocri juris litteratura præditus, ab ea tamen hic ordiri operæ duxi pretium. Non [quia verbosos facere commentarios masculamque affectare velim eruditionem, sed quod animadverterim, veterem eam vulgatamque juris litteraturæ incuriam et ne-

gligentiam jura scribentibus difficultates, easque haud exiguas, jamdiu attulisse, hodieque adeo mihi hoc specimen, quod manu tenes, scribenti, plerumque asferre. Neque vero ita eloquor, ut juris scriptores carpam, sed potius ut dicam persuadeamque sine juris litteratura nos non posse, quam desideramus, juris assequi cognitionem, malimusque, dicente Tullio, jurisconsultorum, quam legulejorum esse similes. Nam, uti Virgilius vocat fortunatos nimium bona si sua norint agricolas, ita ego, sed tunc demum jurisconsultos appellem fortunatos, si sua bona, hoc est, disciplinæ suæ norint litteraturam, sine qua cæca est omnis doctrina et illiberalis. Quæ cum ita sint, quanto magis inconveniens erat, pignorum interpretationem promittentibus, omissa litteratura, atque illotis, ut ita dicam, manibus, protinus materiam interpretationis tractare. Namque, ni fallor, nullum est juris disciplinæ caput, quod majori difficultate et sententiarum laborat varietate, quamvis nullum utique majores scriptorum sustinuerit impetus, majusque nobis dederit numerum commentariorum, quippe quos nescio an non cum Justiniano vere dicerem » multorum camelorum onus." Sed nota sunt et nota nimis nomine, ut supervacaneum sit ea per me recenseri. Age videamus quo consilio rem littèrariam illustrare conatus sim.

Primum operam navavi jurisconsultis, quos mihi pignorum doctrinæ liceat dicere architectos, quippe qui videbam jus digestorum, uti in cæteris, ita et in pignoribus et hypothecis ex fragmentis librorum, quos produxerat ingenii acumen illorum jurisconsultorum, quibus auream jurisprudentiæ romanæ videre licuerat ætatem, a Triboniano esse compilatum, itaque ætatem, librorum indolem, vitam denique et ingenium nostrorum jurisconsultorum difficultatibus legum, quæ pugnare inter se videntur, levandis asferre posse. Cæterum partes meas egi, ut non multis in jurisconsultorum vitam exspatiarer. Longiora enim pagellæ non caperent, nec erat adeo, quod nos hic insudaremus, merentur enim, merentur viri, laudibus nostris longe sublimiores, qui equidem toti in eo fuerunt, ut classicæ jurisprudentiæ jurisconsultorum perscriberent vitam, et ita non modo juri,

sed pulchris quoque litteris bonam navarent operam : quis enim læto gratoque animo non recordatur Ottonis, Rutilii, Bertrandi, Grotii, Pancirolli, Conrardi, Westenbergii, Cujacii, Heineccii, Reinoldii, Accolutii ?

Sed a Romanis quasi sponte delatum me videbam ad recentiores, quorum permulti toti in eo visi sunt, ut nodosam tum historia tum jure justineaneo, re famaue, si quæ alia est, difficilem, de pignoribus doctrinam summa operâ sua e tenebris eruendam conarentur. Maxime igitur me juvabat, illorum scripta, numero multa, recensere ; ita tamen ut non omnia, sed generaliora tantum in introductione, cætera, utpote quæ de speciali tractant argumento, et quæ, uti cujusque loci fontes, lectori palam describere decet ingenuum et diligentem scriptorem, quæquæ suo loco referantur.

Atque ad alia nunc delabitur oratio, nempe ad historiam, quam, uti memoravimus, juri justiniano præfigentes, dissertationis nostræ priorem effecimus partem. Hac equidem præfari eo magis consentaneum duximus, quod nulli dubitarem, quin hæc fuerit consultissimæ Facultatis Gandavensis sententia et desiderium, quæ enim proposuerat enarari pignorum doctrinam, nullo juris novi et veteris discrimine.

Neque tamen fieri poterat, quin etiam subveremur, ne sint, qui obscuram a nobis præstari diligentiam doleant, quippe qui numero video multos, qui rudis nostræ antiquitatis contemnunt varietatem. Sed aut me suscepti fefellit amor, aut decepti pro Junone, quod dicunt, umbram illi amplectuntur. Nam formulam hypothecariam, qua jus romanum diversi generis creditoribus succurrit, non statim post conditam urbem initium cæpisse, sive adinstar Minervæ, quam ex Jovis capite exiliisse jactant veteres, cum eo statim strepitu crevisse, quo eam in jure cæsareo videre licet, prima rei contemplatio in clarissima luce collocat : » nec enim, illustrissimo Noodtio monente, Romanorum jus una hora cælo delapsum more imbris." Imo sensim tantum sensimque eo crevit magnitudinis, estque ingentis sæculi, quod venusta Romanorum ingenia ornaverant, fructus, opera, cedro linenda vere digna. Animus ergo intendatur ad ea, qui mores fuerint, a

quibusnam viris, quibus causis, quibusque artibus parta et aucta sit nostrorum legislatio. Nam hoc est in cognitione omnis legislationis, presertim autem doctrinæ pignorum, salubre et fructiferum, cui Themis arridet, te, in illustri sepositum monumento, legum intueri natales. Inde enim primum, separatis pluribus securitatis remediis, eidemque creditori paulatim concessis, induci poteris numquam ad validius privilegium ibi statuendum, ubi leges infirmius concedunt. Deinde datum ab initio exigendi privilegium, postremo Cæsarea constitutione in tacitam hypothecam immutatum, ita ab invicem secernere valebis, quum tamen plerique, historia neglecta, de temporum diversitate haud cogitantes, illud in hoc transferant, et utriusque facta commixtione, de privilegiata hypotheca, legibus illis, quod putant, concessa, disputent; quid? quod antiquorum jurisconsultorum doctissimus quisque, sed venia eorum dictum, in hunc errorem inciderit! Tandem ita videbis, pluribus paulatim uni eidemque creditori concessis privilegiis aut pignoribus, diversum locum tenere jura, atque legum, sibi prima fronte perquam dissimilium, quippe quæ pugnare inter se videntur, quarumque cumulus, an in alia justiniani juris parte tantus inveniatur effusus plane nescio, illarum, inquam, legum ita tollere bellum valebis; sed historicæ tolle præsidium, et tibi junges nodos, quos expedire vix poteris.

Quod ad jus justinianeum attinet, quod posteriorem dissertationis nostræ efficit partem, pauca habemus præmonenda. Hic memorasse sufficit, nos, momentis jurisconsultorum mentibus hoc sæculo in juris disciplinam perficiendam arrectis, omnino allectos, ita perscripsisse omnia, uti eos decere putabamus omnes, qui ad veram germanamque pignorum doctrinam iter affectant.

Verum cujusvis æqui, si non omnino rerum sit immemor, fateri est, rei litterariæ, quæ juvenum quemque fugere solet, difficultates; tum temporum, quæ historice suscipio describenda, nimiam varietatem, quam nostra, de qua diximus, tot per annos tulit ætas; tum denique momentum juris justiniani doctrinæ, quæ ab exiguis profecta initiis, eo tandem crevit intricata, ut sua magnitudine

laboret, fateri est, inquam, horum omnium molem multum laboris multum industriæ flagitare, quinino illorum conspectus, etsi non flectere ab incepto, sollicitum tamen, presertim juvenem, efficere possint.

Ergo spretis illis difficultatibus et ambagibus, vigiliarum quoque expetam præmium, indulgentiam nimirum coronæ egregiorum judicum, aliorumque, quibus est jus suffragii, quos cæteroquin omnes haud fugit cæsareum effatum: » Omnium habere memoriam, et penitus in nullo peccare, divinitatis magis quam humanitatis esse." Sed quid est quod ad illa deslectam? quod ita eloquar? ad benevolos enim et doctos fit sermo!

Cæterum utcumque certaminis erit exitus, juvabit nihilominus non sine omni fructu meo navasse operam doctrinæ, quæ in juris disciplina eximium tenet locum; etsi in commilitonum turba athletæ, modicis viribus suffulti, fama longe in obscuro remanserit, victoria et gloria doctiorum, qui meo nomini officient, quæstuosam mihi afferrent doctamque consolationem.

INTRODUCTIO.

DISQUISITIO CIRCA SCRIPTORES TUM ROMANOS TUM RECENTIORES,
QUI SCRIPTIS SUIS HYPOTHECARUM DOCTRINAM ILLUSTRARE.

---

§ I.

DE JURISCONSULTIS ROMANIS.

Si venusta illa quiritium ingenia, quorum industria hypothecarum pignorumque doctrina, ab exiguis profecta initiis, eo crevit magnitudinis, ut postremum sua magnitudine laboraret, contemplari velis, eorumque memoriam, ut ita dicam, quasi in theatrum revocare, sane principem locum tenebit *Q. Antistius Labeo*, tum propter ætatem, tum propter egregiam, qua ornatus erat, mentis indolem. Augusti enim vidit tempora, et *Trebatium* habens magistrum, adeo in jure tractando æquitatis sôlers factus est indagator (1), ut quam sæpissime a receptis recedere, multa innovare studuerit. Quare mirum non est, eum noluisse, cum offerretur ab *Augusto*, consulatus honorem suscipere (2). Mentem ejus posterioris ævi jurisconsulti sub nomine *Scholæ Proculeanorum* defenderunt.

Cæterum est dolendum, in doctrina de pignoribus et hypothecis juris justiniani nulla fere fragmenta ex ipsis *Labeonis* libris decerpta inveniri. Nam jurisconsultos posteriores modo videmus opiniones ejus referre, diversa quidem ratione, nimirum: ut ipsi assentientes, ad ejus auctoritatem confugerent, sin minus, sententiam ejus impugnarent. Quod ad libros, quos condidit *Labeo*, multa *Pomponii* tempore, utique quadringenta volumina, ut ipse testatur (3) in manus versabantur. Nec est adeo

---

(1) Verb. grat. L. 1. § 16 dig. lib. XLIII., tit. 20.

(2) L. 2. § 47 dig. lib. I., tit. 2.

(3) Loco laud.

quod miremur, quippe plurimum juri navaret operam. Totum enim ita diviserat annum, ut Romæ sex mensibus cum discipulis esset, sex vero secederet, et conscribendis libris operam daret (1). Eorum librorum quædam ad nos pervenit notitia. Nam constat *Labeonem XIII libros persuasiorum* condidisse, quorum quasi summam, notis suis illustratam, *Paulus* postea conscripserat, ita tamen, ut facile dignosci possent *Labeonis* fragmenta, quippe, quæ fere semper in fronte habebant *imo*. Postea conscripsit *Labeo libros posteriores*, quorum XL fuere (2), quamquam in indice florentino de X tantum fiat sermo. Horum *Javolenus* tradidit quasi summam, cui notas adjecit, quibus sæpe *Labeonis* errores asperrime profligat, eaque addit, quæ suo tempore recepta fuerant: ut igitur illud *Javoleni* opus diligentius a libris posterioribus *Labeonis* sit distinguendum (3). Tandem auctor dicitur operis *Prætoris urbani* (4) et *Prætoris peregrini* (5), ni fallor, commentarii ad edictum; sed ea de re dubium est.

Neratius Priscus Trajani et *Hadriani* temporibus vixisse, et cum illo in intima amicitia, huic rebus potito a conciliis fuisse (6) dicitur, nec non consul postea factus (7). *Libros membranorum*, quorum VII erant, condidit. Membrana apud veteres jurisconsultos omnis generis erant animadversiones, quas ex lectione scriptorum collegerant (8).

Salvius Julianus ex scholâ *Capitonis Hadriani* tempora vidit, et illi amicissimus fuit (9). Sicut *Bachius*, et *Heineccius* existimant, *Hadriani* jussu edictum composuit, ita quidem, ut magistratibus eâ lege prescriptum fuerit, neutiquam ab eo deflectere, neque nova addere, unde quoque cognomen perpetui inditum edicto, quod ab hoc tempore demum pro fonte juris civilis habitum esset, et certatim quasi commentariis illustratum, cujusque ordinem et rationem summus quisque in suis scriptis secutus esset

(1) Loco laudato.

(2) Westphal pfandreht, pag. 2. N° 2.

(3) Mascou de sectis Sabinianorum et proc., pag. 50.

(4) L. 19 dig. de verb. signif.

(5) L. 19 § 4 dig. lib. IV. tit. 4.

(6) Bach hist. jurisp. Rom., lib. III. c. 1. § 26. pag. 412.

(7) L. 2. § 47 dig. lib. I. tit. 2.

(8) Acoluth de Neratio Prisco.

(9) Spartianus cap. 18.

jurisconsultus, ita tandem controversiæ jurisconsultorum, ex sectis potissimum oriundæ, diremptæ essent, atque omnino magna hac *Juliani* opera jurisprudentiæ omnis salus allata. Verum *Julianus* secundum *Hugonem Hadriani* jussu tria edicta in urbe conflavit, pro norma jurisdictionis, et nil de edicto nostro meruit, nisi quod commentarium egregium scripserit. Sed ille *Julianus*, sit edicti conditor, aut tantum interpret (1), inter disertissimos habetur, et est, ejusque scripta maximi esse quod ad pignorum doctrinam momenti, neminem fugit, qui recordatur, ex *Juliani* scriptis 376 fragmenta (2) esse imperiali jussu in pandectas illata: majorem itaque numerum quam ex omnium *Juliano* nostro anteriorum jurisconsultorum scriptis, simul sumptis (3). *Juliani* nullum opus mihi innotuit, quam illud, de quo diximus, et quod vocatur *Juliani digesta*; quia nempe consueverat (4) libros, qui ordinem edicti habebant, ampliora juris *systemata*, qualia ab *Hadriano* multa a jurisconsultis scimus confecta, sic appellare. Quandoque venit hoc opus sub titulo *LI de his qui not. infam.* sive *Libri ad Edictum*, et libris LXXXIV constat, licet in pandectarum manuscripto florentino quodam loco liber LXXXIV laudetur; quippe accuratæ eruditionis scriptores testantur, unum X spuria esse additum (5). Cæterum memorare non pigebit, *Cervidium Scævola*, *Ulp. Marallum*, *Jul. Paulum* et *Jun. Mauricianum*, singulos animadversiones et observationes ad libros *Juliani ad edictum* condidisse.

Sextus Cæcil. Africanus sub *Antoninis* vitam degisse dicitur, et *Salvii Juliani*, fuit discipulus. Tanta erga preceptorem ei fuit honor et reverentia, ut, dum in scriptis suis dicit *existimavit, negavit, putavit, inquit, respondit, notat*, semper *Julianum* magistrum intellexerit: tanta ei fuit in respondendo perspicacitas ingenii acumen et gravitas, ut veteres interpretes effata ejus nomine *Legis Africanæ* non

---

(1) Hanc controversiam novo examini submissam invenimus in dissertatione de Salviani *Juliani* meritis, in edictum prætorium recte estimandis, auctore Aug. Frid. Biener, Lipsiæ, 1809.

(2) Westphal pfandrecht, § 2. pag. 2. N° 4.

(3) Hugo, hist. du droit, § CCCXXVII.

(4) Rutilius vita *Juliani*, cap. 66.

(5) Westphal pfandrecht, § 2. pag. 2. N° 4.

dedignati sint salutare. Condidit *IX libros questionum* ex quibus 130 fragmenta in pandectas dicuntur migrasse (1). Ut etiam de operis indole dicam, occurrunt in eo quæstiones et responsa, quas, quæ supersunt, collegit Cujacius, nobis egregium legans tractatum.

Sextus Pomponius ejusdem fere ætatis ex disertissimis jurisconsultorum adeo est habitus, ut ex ejus scriptis 373 fragmenta in pandectas migraverint. Condidit *XXXV libros ad Sabinum*, aut *ex Sabino*, quorum fragmenta in pandectis sub titulo *de origine juris* aut *enchiridii* exstant. Quod opus *Pomponii ad Sabinum* ideo sic appellatum, quia *Massurii Sabini* libros juris civilis in eo habuit fundamentum; vel forte, quod *Sabini libri* tanta apud *Sabinianos* erant autoritatis, ut omnes hujus scholæ scriptores eorum ordinem in scribendo sequerentur et rationem. Quod ad numerum librorum *Pomponii ad Sabinum*, notandum, sic extare in indice florentino, quem retulimus; sed in lege 20 de capt. et postl. jam librum 36 occurrere. Ita etiam *Pomponii* habemus *libros XL variarum lectionum*, vel *ex variis lectionibus*, de quorum tamen numero iterum minus constare videtur, cum in indice florentino de 15 tantum, et in lege quâdam digestorum de 40 dicatur. De Pomponio egregie disseruit *Bernardus*, *Reinoldus* (2).

Denique memorare nobis liceat effatum illud notissimum, »*et si alterum pedem in tumulto haberem, non pigeret aliquid addiscere*», secundum *Dionis. Gothofredum* ad *Pomponium* pertinere, quamquam tamen non desint, qui ad *Julianum* illud referunt (3).

Gaius, sub imperatore, aut saltem paulo post *Antoninum* se vixisse ipse testatur (4). *Cassianorum* scholæ addictus fuit (5), ut ex plurimis locis *commentariorum*, Veronâ inventorum, elucet; librosque plures condidit, ex quibus in doctrinâ hypothecarum multa exstant fragmenta.

Primum scripsit *Gaius VI libros ad legem XII tabularum*, qui ad

(1) Westphal loco laudato.

(2) Bertrandus vit. lib. 1. cap. 2. Reinoldus de Sexto Pomponio, initio.

(3) Schweppe Römische Rechtsgeschichte und alterthümer, § 90. not. 1.

(4) Gaii. conm. II. § 126.

(5) Schweppe Römische Rechtsgeschichte und alterthümer, § 90.

restitutionem hujus legis maximi momenti intelliguntur; deinde *libros ad edictum provinciale*, et *ad edictum prætoris urbani*; denique auctor est *septem librorum rerum quotidianarum*, sive *aureorum*, de quorum nomine inter historicos lis est (1); tandem dedit *librum singularem ad formulam hypothecariam* (2), ex quo multa in digesta migrasse, ipsum operis innuit nomen.

Non inutile videbitur memorare, *Gaii* effata, quamquam frequentissime in doctrina pignorum juris justiniani occurrant, tamen nunquam a posterioribus jurisconsultis laudari, ut observat *Schweppius* (3), nil tamen de hujus silentii ratione dicens, quam nos in eo sitam ducimus: quod *Gaius*, cum provincias inhabitaret, non tam in urbe quam in orbe Romano notas, cum cæteris jurisconsultis, quippe omnibus fere urbanis, non tantam habuerit consuetudinem; sed multo potius iis fuerit ignotus.

Quintus Cervidius Scævola, a *Mucio Scævola*, qui jus civile, Tullio teste, fundavit, distinguendus, sub divis fratribus vigit, ut plurimi merito suspicantur. *Marci Antonini* amicitia familiariter usus est, et diligenter in optimas artes incubuit, quod ea, quæ supersunt, ingenii monumenta satis testantur: utique eum provincialibus palmam præripuisse, uti *Mucius Scævola* cujus gentis *Quintus Scævola* fuisse videtur, jus civile fundaverat, fertur. Cæterum ejus dicendi genus elegans et purum (4), breve tamen est et nervosum; ejusque fragmenta quam sæpiissime in doctrina nostra de pignoribus elucent. Quod ad scripta ejus attinet, primum condidit *libros IV responsorum*; deinde etiam, ut videtur, post *Marci Antonini* mortem *libros XL digestorum*. Notandum, in *digestis* eadem fere responsa, ac in libris *responsorum* occurrere.

(1) Conf. Göschen in opere zeitschrift für gesch. rechtsw. I. 4.

(2) L. 4 dig. lib. XX. tit. 1.

(3) Schweppe Römische Rechtsgeschichte, § 90.

(4) Tantam Scævola elegantiam fuisse fertur, ut ipsi oraculorum sanctimonia tribui posset, vel quemadmodum Gravina dicit, ut ejus responsis nihil sit elegantius, nihil gravius, nihil priscae sanctitati similis, nihil denique causæ veritatis propius. Quod tamen mirum videri posset, cum græca lingua ejus ætate præcelleret, ut refert Westenbergius in oratione de Q. Cerv. Scævola. Lugd.-Batavorum, 1734. Revera, ut de Scævola ætate Juvenalis effata satir 15. vers. 110 defleatam »nunc totus Græcias habet orbis Athenas." Hellenismis quamquam sat raro, aliquando tamen utitur noster Scævola, quorum unum ex lege 35 dig. de negot. gestis proposuisse sufficiat.

Quare non immerito suspicamur, *Scævola* in libris *digestorum* libros *responsorum* modo diligentius, fusius et meliori ratione elaborasse; non vero plane novum opus condidisse: quod ad libri fundamentum attinet, utriusque ergo idem esse.

Ulp. Marcellus, qui *Commodi* tempora vidit, elegantis dicendi generis, et accuratæ doctrinæ jurisconsultus dicitur. Condidit *librum singularem responsorum*; deinde etiam *libros XXXI digestorum*, qui ejusdem generis sunt, ac memorata responsa et digesta *Scævolæ*, quare etiam hic non ulterius morabimur lectores.

Æmil. Papinianus, ex Phenicia sub *Septimio Severo* natus eique amicissimus, deinde Caracallæ crudelitate occisus est. Eum, quod ad usum saltem, omnium prædicat maximum *Schweppius* (1). Quare forsan, Imperatores eum super omnes jurisconsultos extulisse (2) videri quoque posset. Neque miremur, quippe eruditionis copia præcellebat; imo æquitati et justitiæ ejus nil erat simile. Etenim, ut egregiam ejus indolem in clarissima luce collocem, mihi effatum sublimæ ejus, quod mirari non desino, hic afferre liceat: *quæ facta lædunt pietatem, existimationem, verecundiam nostram, inquit, et ut generaliter dixerunt, contra bonos mores fiunt, nec facere non posse credendum est* (3).

Multa venusti illius ingenii fragmenta sunt in pandectis adhibita, imo; ut observat *Schweppius* (4), in *Papiniani* honorem quisque titulus libri 20 dig. ejus fragmentum fert in fronte, excepto tamen titulo tertio, quod clarissimus *Schweppius* non observaverat. Reliquit *XIX libros responsorum*, ad quos *Marcianus*, *Paulus* et *Ulpianus* notas scripserunt; ita etiam *libros XXXVII quæstionum*, quod opus in scholis præsertim usitatum erat (5). Græco sermone scripsit quoque de ædilibus. Cæterum sciendum est, *Ulpianum*, *Paulum* et *Marcianum*, dum dicunt *tractat Papinianus*, id semper de ejus *quæstionibus* intellexisse (6). *Papiniano*

(1) Schweppe Römisch Rechtsgeschichte und alterthümer, § 92.

(2) L. unic. Cod. Theod. lib. I. tit. 4.

(3) L. 15 dig. lib. XXVIII. tit. 7.

(4) Schweppe Römische Rechtsgeschichte, § 122.

(5) Schweppe in opere laudato, § 92.

(6) Westphal pfandrecht, § 2. N° 13.

bonam navaverunt operam, inter alios, *Cujacius* (1), *Balduinus* (2) et *Everardus Otto* (3).

Claudius Tryphoninus, cujus natales ex ipsa Græcia repetunt *Hotomannus* (4) et *Clæmannus* (5), quamquam nil sit hac de re certum, post *Marcum* sub *Commodo* vixit, tum etiam sub *Septimio Severo*. Maxime autem sub *Antonino Caracalla* de jure dixit, summisque honoribus functus est (6). *Tryphoninus* latinis græcisque litteris studiose incubuisse, uti et philosophia (7), ingenii monumenta, quæ supersunt, satis testantur. Cæterum, egregius jurisconsultus, latine scripsit pure et perspicue genusque dicendi, quo uti solet, pressum est et quale convenit jurisconsulto, quem breviter et sine fuco orationis dicere decet. At si etiam interdum obscuritas quædam ejus orationi inesse videatur, hæc tamen non tam a dicendi genere, quam a materiæ, quam tractavit, difficultate repetenda est (8). *Libros disputationum* condidit ex quibus multa fragmenta in doctrinâ de pignoribus occurrunt, cum in pandectis LXXXVIII extent. De librorum numero apud jurisconsultos disputatur: putat *Grotius*, libros ab eo editos XXVI esse (9); verius autem *Alteserra* (10), antecessor Tolosanus, et *Clæmannus* (11) XXI fuisse affirmant, quippe index florentinus de *libris disputationum Tryphonini* βιβλία ἑικοσι καὶ ἑν habet. Cæterum ut libri indolem quoque memorem, solebant veteres jurisconsulti quæstiones, publice tractatas et in auditoriis principum decisas, sub hoc titulo evulgare: unde merito *Cujacius* scribit, his libris usum fori autori-

(1) Cujacius quæstiones Papinianæ.

(2) Balduinus vita Papiniani.

(3) Everardus Otto Papin. (in Ottonis thesauro, tom. I. pag. 30.)

(4) Hotomannus in antitriboniano, cap. 12.

(5) Clæmannus dissertatio de Claudio Tryphonino, § 1. Lipsiæ MDCCCLXVIII.

(6) Pancirolus thesaur. var. lect. 1, 79. Cujacius observationum lib. VII. cap. 2.

(7) Juvabit loca ex Tryphonini libris indicare, ex quibus judicari possit, quam recte et subtiliter ille philosophatus sit; nempe fugitivum more summi philosophi digno describit in L. 225 de verb. signif. Nec autem prætermittam fragm. 64. dig. de cond. indeb.

(8) Eam regulam, neminem posse decidere pro parte testatum pro parte intestatum Tryphonino accuratius, exposuisse nullum nec potuisse, Cujacius dicit ad hunc locum.

(9) Grotius lib. II. c. 9.

(10) Alteserra recit. in Tryphon. 21. Tolosæ, 1679.

(11) Cleman. diss. laud., § 12.

tatemque jurisconsultorum contineri. *Tryphoninus* autem in suis disputationum libris hunc potissimum modum tenuit, ut quæstiones juris controversas ambignasque proponeret, et allatis interdum dubitandi causis, iisque rejectis, quid ipsi videretur breviter decerneret, rationemque, cur ita pronuntiatum esset, adjiceret. Nonnunquam prolatam quæstionem exemplis aliquot illustrat; subinde antequam decideret, novam proposuit, cujus ope priorem facilius solvere posset. In quibusdam locis, quid in hanc vel illam partem in subjectâ specie juris esset ostendit egregie. A quibus recessisse persæpe alios jurisconsultos, qui etiam *disputationum libros* ediderant; accuratius attendenti clarum erit. Et hæc sunt, quæ de libris *disputationum Tryphonini* mihi in specie erant dicenda.

Domitius Ulpianus, in Syria natus, sub *Septimio Severo*, *Caracalla* et *Alexandro Severo* vitam degisse dicitur. Subtilis jurisconsultus merito prædicatur, saltem in doctrina omnium præstantissimus; latinis græcisque litteris peritus, dicendi genere utitur eleganti, brevi et nervoso, non autem semper puro, quippe sæpe *helenisma* utique etiam *hebraisma* in oratione latinâ adhibet (1). Sub *Caracalla Ulpianus* scripsisse videtur *libros LXXXIII ad edictum*, quæ in scholarum usu recepti fuerant, et ex quibus plura fragmenta in pandectis occurrunt, ac ex omnibus scriptis cujuscumque alterius jurisconsulti (2). In eo opere etiam provocasse videtur *Ulpianus* ad *Juliani digesta* (3): unde hoc opus commentarium fuisse ad digesta *Juliani* non pauci suspicantur. Condidit etiam *II libros responsorum* et *libros VI opinionum*, quos autem alterum condidisse absque satis apta ratione quidam existimant; ita etiam *libros disputationum* et *LI ad Sabinum*, vel ad *Massurium Sabinum*, non autem ad *Fabium Sabinum*, ut *Lampridius*, in errore versatus, refert (4). Scripsit etiam *librum singularem regularum*, valde concisum, hodie

---

(1) Anteriora temporis, breviores usuras dicit in lege 6. per. dig. lib. XLIX. tit. 14. Visionem pro questione in lege 25. § 15 dig. lib. V. tit. 3.

(2) Hugo civilistisches magaz., vol. II. p. 268; vol. V. p. 14.

(3) L. 2 dig. lib. XVIII. tit. 2. L. 11. § 18 dig. lib. XIX. tit. 1.

(4) Heineccius, historia edicti perpetui, lib. I. cap. 2. § 14.

Ulpiani fragmenta appellatum (1), qui neminem fugit, cujusque presentiam omnes mirantur.

Julius Paulus, Petavii natus, sub *Septimio Severo*, *Caracalla* et *Alexandro Severo* vitam degisse, et hujus auditorio adscriptus fuisse, dicitur, ubi æquitas et liberalitas ejus sæpenumero eluxit, cum libere sentiret, atque etiam sæpe diceret, adversus imperatores sententiam verbi gratia in L. 38 dig. lib. IV. tit. 4. L. 8 dig. lib. XIV. tit. 5. L. 97 dig. lib. XXIX. tit. 2. L. 50 dig. lib. XLIX. tit. 14. Cæterum creditur (2) et est omnium romanorum jurisconsultorum acutissimus, atque in libris condendis etiam cæteris diligentior. Quod ad dicendi genus, non æquè laudandus videtur, namque maximâ persæpe laborat obscuritate (3). Ex libris, quos condidit *Paulus*, habemus *V receptarum sententiarum*, secundum ordinem edicti perpetui, ejus præcipuum opus, quod juris historiæ maximam lucem affert, confectum partim sub *Caracallâ*, partim sub *Heliogabalo*; deinde *libros XXIII brevium*, sive *brevia edicti*. Secundum *Hauboldii* (4) opinionem, sub *brevia edicti* intelligimus, quæ addita sunt postea edicto perpetuo. Dedit quoque *libros decretorum*, qui in pandectis sub titulo *imperialium sententiarum in cogitatione prolatarum laudantur*. Erant juridicæ decisiones sub impp. *Severo* et *Antonino* in summo principis auditorio factæ, cui *Paulus*, *Papinianus* et *Tryphoninus* adscripti erant. *Justinianus* in pandectis fragmenta ex *III libris decretorum*, et ex *imperialium sententiarum* collocavit; et in indice florentino etiam de *VI libris sententiarum* sive *factorum* sermo occurrit; inde deducit *Bynkershoekius*, *libros imperialium sententiarum*, et *libros decretorum* plane diversas esse collectiones, quæ tamen ejusdem essent generis; sententiarum imperialium VI fuisse, decretorum III. His non assentitur *Schultingius*, dicens, eam esse

(1) Exstabat hic liber in manuscripto Bibliothecæ Vaticanæ, ex quo etiam omnia manuscripta sunt descripta. Conf. von Savigny in opere *Zeitschrift für geschichtliche Rechts-Wissenschaft*, I. 13.; et Hugonis *Civilistisches magaz.*, IV. 13.

(2) Schweppe *Römische Rechtsgeschichte*, § 94.

(3) Fulgosius ad L. 17 dig. inoff. testam.

(4) Haubold de edictis monitoriis ac brevibus. Lipsiæ, 1804.

librorum illorum differentiam, quod operis unius duæ fuerint editiones, quarum prima, sub titulo decretorum tribus libris edita est; secunda autem sub titulo imperialium sententiarum, sex libros continens. Sed in incerto nos vagari dicendum. Item *libros LXXX ad edictum, XXVI quæstionum et XXIII responsorum Julii Pauli* cognovimus. Denique scripsit etiam librum *singularem de officio præfecti vigilum* et XL libros *epitomar. Alfeni Vari digest.*, quorum multa fragmenta in pandectis extant, in quibus hi libri sub titulo occurrunt *digestorum a Paulo epitomar.*, sive *epitomarum Alfeni digestorum*, aut etiam *Alfeni librorum epitomarum*. Cæterum animadvertendum, duobus tantum honorem, quem tribuit *Alfeno Paulus*, contigisse temporibus liberæ reipublicæ.

Ælius Marcianus, elegantissimus veterum omnium ille scriptor, *Caracallam* vidit imperatorem et *Septimium Severum*, sub quibus jurisprudentiam professus est, interque hujus amicissimos eum refert *Lampridius*. Cæterum de pignorum doctrinâ bene meruit, quippe scripsit *librum singularem ad formulam hypothecariam*; aut si velis, *de actione hypothecaria*: formula enim et actio in hoc loco unum idemque est: ita ut *Marcianus* noster videatur viam de pignoribus et hypothecis disceptandi in hoc libro ostendisse (1). Condidit *Marcianus* etiam *libros V regularum*, ex quibus fragmenta 71 in pandectas migravere (2); itaque plura ac ex alio quocumque alterius jurisconsulti libro, regularum nomine insignito. De *Ælii Marciani* vita egregie scripsit, inter alios, *G. Oelrichs*. Fragmenta in pandectis ex libro *Marciani* ad formulam hypothecariam in pristinum ordinem restituere conati sunt *Marchius*, quem jam laudavimus, et *Quirinus Gottlieb Schacher* (3).

Florentinus, qui eodem tempore vitam degisse fertur, libros condidit *XII institutionum*, ex quibus multa fragmenta in pandectas migravere.

Denique *Herennius Modestinus*, quem discipulum suum vocat

(1) G. Marchii exercitatio ad Marcianum de formulâ hypothecariâ, p. 5, Lipsiæ MDCCCCLVIII.

(2) Westphal pfandrecht, § 2. n° 31.

(3) Gottl. Schacher exercitatio ad Marcianum de formulâ hypothecariâ, Lipsiæ MDCCCCLVIII.

Ulpianus (1), plures libros condidit, ex quibus in nostra de pignoribus et hypothecis doctrinâ multa occurrunt fragmenta: scripsisse constat *libros IX differentiarum*, item *libros X regularum* denique *libros XIX responsorum* (2).

Et hi sunt jureconsulti, qui mihi saltem innotuerunt, ex quorum scriptis fragmenta in doctrinam pignorum et hypothecarum a Justiniano sunt illata. Sed hic non subsisto: quis enim non meminerit *Hotomanni*, illius injusti accusatoris, qui illiberalius et absurde invehitur in architectos juris justiniani, quod nonnisi barbarorum et peregrinorum, qui ne latinum quidem sermonem intellexissent, in nostram doctrinam posuerint fragmenta (3)? Quod, nisi locus imperaret et res, non jam de coriphæis jurisconsultorum romanorum ab *Hotomanno* prolatum esse diceret; imo de Gothis et Wisigothis. Sed ille ita se ipsum antiquæ latinitatis et classicæ jurisprudentiæ ignarum prodit: quippe tantum abest, ut barbari et latinitatis ignari fuerint jurisconsulti, ex quorum fragmentis jus justinianeum de pignoribus et hypothecis compilatum est et de quibus pauca diximus, ut potius, cum *Laurentio Valla* sit dicendum: »*Eorum libros cum quadam admiratione legi: primum quod nescias utrum diligentiane an gravitas, prudentia an æquitas, scientia rerum an orationis dignitas præstet, et majori laudi danda esse videatur: denique quod hæc ipsa ita in uno quoque illorum omnia sunt egregia et perfecta, ut vehementer dubites quem cui præferendum putes* (4). At, ut cum egregio scriptore pergam, quæ enim disciplina, scilicet quæ publice legitur, tam ornata atque, ut ita dicam, tam aurea ac jus civile? an, ut hinc incipiam, jus pontificum, quod ex maxima parte gothicum est? an philosophorum libri? una supererat juris civilis scientia adhuc inviolata et sancta, et quasi Tarpeja arx urbe direpta. Imo tantum nostris deberi puto, quantum olim illis, qui capitolium ab armis Gallorum atque insidiis defenderunt: per quos factum est, ut non modo tota urbs non amitteretur, verum etiam ut tota restitui posset.

---

(1) L. 52. § 10 dig. lib. XLVII. tit. 2.

(2) Westphal pfandreht, § 2 in fine.

(3) Hotomannus in antitriboniano.

(4) Laurentius Valla, lib. III. Elegantiarum, in præmio.

§ II.

DE RECENTIORUM SCRIPTIS CIRCA PIGNORUM DOCTRINAM.

Reliquum est, ut nunc recentiorum attingamus opera, quæ generatim de hypothecarum doctrina disserunt, quorum quidem nobis maximum dedit numerum inaudita fere scriptorum solertia. Nam, ni fallor, nullum juris disciplinæ caput majori ardore descriptum est. Num autem omnes ego cognoverim scriptores, qui themati nostro operam navaverunt, nec equidem scio, nec, si sciam, dicere ausim, quippe cui persuasissimum est, quamvis plures noverim, ad juveniles mentes omnem litteraturam raro, fere numquàm dixissem, venire solere. Quidquid sit, sequentes habe:

Collectionem plurimum interpretum, eorum maxime, qui singuli satis raro inveniuntur, habet corpus selectorum tractatum de pignoribus et hypothecis. Francofurti, 1586. fol.

Hugo Donellus, tractatus de pignoribus et hypothecis. Lugduni-Batavorum, 1575. (Etiam in corpore selectorum tractatum de pignoribus et hypothecis, N° 2.)

Fr. Hotomannus, tractatus de pignoribus et hypothecis. Basil., 1576. 8°.

P. Bebuf, comm. in titulum pandectarum de pignoribus et hypothecis. Basil., 1576. 8°.

Val. Forsteri conclusiones de pignoribus et hypothecis. Heid., 1583. 4°.

Fr. Balduinus, tractatus de pignoribus et hypothecis. Lugd.-Batav., 1589. (In corpore select. tract. N° 3. in jurisprudentia attica, tom. I. p. 253.)

Georg. Henr. Bolfrasii nervosa et absolutissima totius nodosæ, ac re et fama difficilis materiæ pig. et hypoth. explanatio. Erford., 1610.

Ghr. Resoldus, tractatus de pignoribus et hypothecis. Tubingæ, 1619. 4°.

Fomann, de jure pignorum et hypothecarum. Jenæ, 1631.

Hahnii dissertatio de pignoribus et hypothecis. Helmstadii, 1643. (In ejudem diss., pag. 248.)

G. Suevus, disputatio de pignoribus et hypothecis. Vitembergæ, 1648.

R. Bachovius, tractatus de pignoribus et hypothecis. Francofurti et Rostochii, 1656. 4°.

L. Hermann von Strohen, dissertatio de perdifficili nec minus utili pignorum et hypothecarum materia. Duisburgi, 1668.

Mercurialis Merlinus, tractatus de pignoribus et hypothecis. Venetiis, 1671. fol.

Mudæus, tractatus de pignoribus et hypothecis. (In corpore select. tract.)

Steinberg, de pignoribus et hypothecis. Basileæ, 1671. 8°.

J. C. Falckner, dissertatio de pignoribus et hypothecis. Jenæ, 1674.

J. P. Slevogt, tractatus de pignoribus et hypothecis. Jenæ, 1683.

Casp. Ziegler, dissertatio de pignoribus et hypothecis. Vitembergæ, 1684. (In ejusdem diss., pag. 741.)

Bernoulli, dissertatio de pignoribus et hypothecis. Groningæ, 1690. 4°.

Car. Drelincourt, dissertatio de pignoribus et hypothecis. Lugduni-Batavorum, 1694.

J. G. Burmann, dissertatio de pignoribus et hypothecis. Trajecti ad Rhenum, 1702.

J. G. Grævius, dissertatio de pignoribus et hypothecis. Trajecti ad Rhenum, 1710.

H. Boerhaave, dissertatio de pignoribus et hypothecis. Amst., 1714.

Joach. Pottgieser, tractatus de natura et indole pignorum et hypothecarum. Marburgi, 1722.

W. A. Lauterbach, ad titulum pandectarum de pignoribus et hypothecis. (In coll. disp. vol. II. n° 158.)

Schulting, ad titulum pandectarum de pignoribus et hypothecis. (In thes. controvers.)

R. Negusantius, tractatus de pignoribus et hypothecis. (In corpore select. tract.)

Ant. Leyser, de pignoribus et hypothecis. (In meditationibus ad pandectas spec. 223.)

Joann. Henr. Christ. Ersleben, principia de jure pignorum et hypothecarum. Goettingæ 1779. 8°.

D. Ernst. Christ. Westphal, versuch einer systematischen erläuterung der sämtlichen Römischen gesetze vom pfandrechte. Leipzig, 1770, 1794, 1800. 8°.

Christ. Lud. Runde, commentatio de historia, indole, ac vi remedium securitatis, quibus jure romano prospectum est, creditoribus debitoris oberati, per privilegia personalia, hypothecas tacitas, et privilegia hypothecarum, proemio ornata. Goettingæ, 1794. 4°.

Car. Philipp. Henr. Thierbach, historia juris civilis de pignoribus et hypothecis. Lipsiæ, 1814. 4°.

D. F. E. Gesterding, die lehre vom pfandrecht nach grundsätzen des Römischen rechts, dogmatisch, polemisch dargestellt. Greifswald, 1816. 8°.

J. Sandra, disquisitio in juris hypothecæ naturam atque progressum. Trajecti ad Rhenum, 1821.

Et hæc sunt generaliora et præstantiora opera, quæ nobis dedit singularis solertia scriptorum, qui sane mire in eo fuerunt, ut egregia opera sua hypothecarum pignorumque doctrinam e tenebris eruerent. Sed longius fortasse quam par erat, hac nostra introductione sum immoratus. Ergo quoque ab iis mentem avertamus, ut quantocius rem, quæ magis ad thema, quod tractare propositum est, pertinet, tangere valeamus; sed utinam acu tangere!

PARS PRIOR.**HISTORIA PIGNORUM.**

CAP. I.**§ I. GENERALIS IN PIGNORUM ORIGINEM DISQUISITIO.**

Ad quod tractandum accingimus animum thematis ubertas et nexus, quo cum tot aliis jurisprudentiæ capitibus cohærere intelligitur, ne justos academicæ disputationis supergrediamur fines, arcissimos hîc ponere limites, et quæ exiguo nostro qualicumque judicio ad illustrandum thema propositum minus necessaria videntur, præternavigare jubet. Verumquidem ne pignorum doctrinam, uti loquitur Gaius, illotis veluti manibus aggredi videremur, non potuimus abstinere protinus a generalibus quibusdam, quæ magis digna nobis videbantur, quam ut silentio præterirentur: primam intelligo apud gentes pignorum originem.

Quamvis enim gentium origines descriptæ nusquam reperiantur, ad manum tamen sunt argumenta, quæ pignorum incunabula et naturam societatum primordiis quasi clara luce prodere videntur. Si enim ad altiora mentem vertere et creditorem debitoremque in statu, quem inepte naturalem dicunt, constitutum utrumque, nobis repræsentare velimus, consentaneum est, hunc omnino esse obligatum, quâcumque ratione illi satisfacere; imo, nisi aliunde solvere posset, bona vendere et creditori suo tradere. Inde autem quia obligationi jus respondet, et quod creditoribus omnibus pro quolibet debito jus æque, in omnibus debitoris bonis competat, seu, quod unum idemque est, quia naturaliter omnia

debitoris bona creditoribus obligata sunt (1), nullius esse usus potest, in eo statu, hypotheca, proprie dicta, expresse in bonis alterius constituta; quippe quam repellit rudis populi ingenium morumque caligo: quomodo enim persuadeas populo, qui nuper nullum plane jus agnoverat, quique sola possessione sibi rerum proprietatem addicere consueverat, nunc jus, cui cum proprietate ipsa est maxima similitudo, absque possessione, absque traditione obtineri? Multum abest, nescit enim ingenium agreste humanæ voluntatis præstantiam, quâ vel maxime a belluis discedit; vim illam quasi creatricem, quâ, quæ non erant, facit ut adsint; nescit, inquam, rudis legislatoriam vim voluntatis humanæ, quâ jura quasi procreantur et, quod erat unius, mutuo consensu alteri adeo proprium redditur, ut nemo obloqui possit: quare nec hypothecas, sic dictas, agnovere antiquitatis primordia; quinimo potius dicendum sit, ne quidem ætatem originibus proximam eas agnoscere potuisse. Nam illi, qui jactant, jam a rerum civilium incunabulis hypothecas cum illo statim strepitu, ut de Minerva, uno ictu ex Jovis capite galeata, dicunt, et cum illo statim ambitu, quo illas posteriori tempestate conspiciamus, crevisse, suo luduntur oraculo et pro Junone umbram amplectuntur: quippe quæ jura, a dominio distincta, subtiliori scientiæ et ingenii cultu indigere, quam ut ad agrestes pertinerent, nemo est, qui non vidit.

Verum rudi magis convenire faciliusque præbere auxilium pignus creditori traditum; tum propter debitoris cumulatam obligationem, tum quia per traditionem rei facilius jus suum persequi poterit, in aprico est. Ideoque optimo jure suspicamur, homines, statim ac in societates coaluerunt civiles, hunc securitatis modum elegisse, diuque postremum conservasse: eo magis quidem quod ob judicis, si quis dici posset, accedens auxilium, jus in pignore competens efficacior et facilius debitoris morosi evaderet cogendi modus. Quod nimirum tota comprobatur antiquitas, nam videmus, omnes moratas gentes ab hoc securitatis remedio neutiquam alienas; adeoque ante ipsos quirites, etiam aliis populis ejusmodi pignora fuisse nota, usitata, unde et dicitur contractus *juris gentium* (2), dubitari nequit.

---

(1) Wolf., inst. jur. natur. et gent., § 705.

(2) Gronovius, diss. de contractu pignoris. Lugd.-Batav., 1711, cap. 2.

Hæc non tantum habemus, quibus nostra sententia suffulta est; sed quoque ad manum sunt alia momenta. Enimvero, si contractuum usitatorum apud populos spectetur origo, ii cæteris esse videntur antiquiores, qui permutatione fieri solent, quum ipsis civitatum primordiis, quibus nullum adhuc pretium certum extabat, commercia hominum permutatione plerumque absolvi necesse esset (1): ut igitur inde firmissimum ducere liceat argumentum: quo propius quæque pactorum genera ad permutationem accedunt, eo certius quoque antiquioris haberi possint originis. Quæ cum ita sint, merito hic videtur referenda pignoris causa, quippe quod ita contrahi consueverat, ut pro re data in securitatem crediti traderetur alia, aliquando, eo, quod credito inerat, præstito, priori restituenda domino. Tamen imperfecte nectabat ejusmodi vinculum, quippe quod, temporibus, quibus mortales sæpissime jure erant et æque judicantibus orbi, contra debiliores inutile, fortiores vero non cohiberet; quum creditori nil esset nisi pignoris possessio, cujus amissio facilis, recuperatio autem difficillima, præsertim apud agrestes, quibus vis plerumque sola justi erat norma. Quidquid sit, tamen ita pignus existere potuisse, et revera sic vi et potestate sua destitutum, illis extitisse temporibus, nobis persuasissimum est, sat superque evincit omnium populorum historia.

Quare autem postremo pignorum jura fuisse immutanda quivis sentit, quum creditori vera non præberetur securitas, quam quidem hominibus, in mero statu naturali degentibus, assequi non dabatur, cum industria et ingenio majori opus esset, quam ut rudes ad hujusmodi accederent. Unde luculenter apparet, aliunde potius vim et potestatem fuisse pignoribus conciliandam: civilibus nimirum institutis, civili jure. Sed cum tempus, ut rei ipsius cardinem attingam, magis urgeat, quam ut diutius hic morari possim, posteaquam nimia fortassis generalia præmisi, jam ad alia sese nostra vertat oratio: videamus nimirum quibus pignoribus romani cautum voluerunt diversi generis creditoribus.

---

(1) Hugo Grotius de jure belli et pacis, lib. II. cap. 12. § 3. N°. 3-4. — Samuel Pufendorf de officio hominis et civis, lib. I. cap. 15. § 8.

§ II.

CONDITIO ET SECURITAS TUM DEBITORUM TUM CREDITORUM APUD ROMANOS

ANTIQUISSIMA ÆTATE.

Initio apud Romanos, secundum strictiorem obligationis personalis notionem, debitorum bona creditoribus (nisi me mea, ut quemque sua persæpe fallunt) obnoxia non erant, uti jure posteriori. Quæ sententia cum maximi momenti in antiqua pignorum doctrina esse videatur, et quantum noverim, a nemine adhuc proposita fuerit, maxime juvabit argumenta, quæ me ad assensum trahunt, in medium proferre. Namque si novæ sententiæ plerumque apud homines, qui quam sæpissime nimio antiquæ opinionis amore ducuntur, parum habeant, quo sese commendent, quanto magis difficultate et periculo laborabunt, quas juvenum, qui dupondii nomine insigniri vix merentur, proponere audet nimia forsitan temeritas?

^{21.} Sed tamen non prorsus desperem: nam, si ad obligationis personalis strictiorem notionem alta mente attendamus, fieri nequit, ut etiam debitoris bona sint pro iis obligata; quippe quæ ad mixtas obligationes sic reducerentur. At quisvis facile sentit quanti momenti hæc fuerint apud Romanos, qui tam stricte, judaice fere dixissem, omnia juris interpretabantur principia; et præterea non admittebant, solo consensu bona aut jura in re transferri posse; sed potius religiose traditionem requirebant: unde autem legitimum opinor deducimus ad obligationes argumentum, quippe, qui suspicamur, vi obligationum bona obnoxia juri in re esse non potuisse, quum in eo versemur supposito, omnem deficere traditionem.

Porro missio in bonis, posteriori tempore a prætoribus adinventâ, luculenter pro ea pugnat sententia. Nam olim apud Romanos debitorum bona pro debitis non fuisse creditoribus obnoxia, id est, creditores debitorum bona, hisce invitis, attingere non potuisse, ut inde illis satisfaceret ex eo clarum est, quod, si hoc obtinuisset, inutilis et absona magis fuisset, quam ut a prætoribus posterius induceretur, missio in bonis,

quippe cujus origo intelligi plane nequiret. Contra vero omnia clara sunt, si perpendamus, creditorem pro credito debitoris bona distrahere non potuisse, et statuamus, ideo prætores creditoribus missione in bonis debitorum consultum esse voluisse.

Sententia nostra non hisce tantum momentis innitur, verum quoque aliis, utpote, quæ non modo eum aliis Romanorum institutis pluribus valde cohæret, sed porro optimam explicationem præbet commentu cujusdam, fama clari, in cujus ratione explicanda per sæcula dissudarunt clarissima in jure ingenia, quin tamen difficultates frangere et rem ad liquidum deducere potuerint: memorabilem debitoris in partes sectionem intelligo. Nam, ut statim videbimus, olim apud Romanos creditoribus debitorem, qui aut non posset, aut solvere non vellet, secandi et corpus ejus partiundi, si plures essent, ut refert *Aulus Gellius* (1), concessa erat potestas. At juris Romani scriptorum clarissima capita insudarunt, ut suis argumentis probarent, immanem illam Legem Romæ numquam extitisse; quin tamen ullus rerum peritus interpretationes aut argumenta eorum admitteret (2), quamvis ægre omnes crederent, horrificam illam legem umquam in usu fuisse. Nostrâ autem admissâ sententiâ de obligationibus stricte apud Romanos personalibus, omnia facile explicantur; imo elucet adeo, talem Legem Romæ quam maxime necessariam fuisse. Etenim, debitorum bonis pro debitis non obligatis, ne pravis debitoribus, qui habebant unde creditori satisfieri posset, impunitas malæ fidei promitti videretur, necessario legislatores eam poenam statuerunt, ut nimirum ea debitores pravos indirecte ad solvendum cogerent; nam ut ait *Aulus Gellius*: » *capitis pœnam sanciendæ, sicut dixi, fidei gratia, horrificam atrocitatis ostentu, novisque terroribus metuendam reddiderunt.* » Atqui facile suspicamur, numquam quirites tam immani poenâ fuisse usos, si maximæ necessitati locus non fuisset, nimirum, si debitorum bona pro debitis fuissent creditoribus obnoxia.

Plura argumenta in medium proferre potuissem; verum inutile duxi in re, quæ omnino probata videtur, ultra morari; quippe qui potius in

---

(1) Aulus Gellius noct. attic. lib. XX. 1.

(2) Hugo hist. du droit, tom. I. §. 149.

eo sum, ut magis magisque iter affectare valeam ad veram genuinamque conditionem tum debitorum tum creditorum apud Romanos.

Debitori confesso aut iudicato adhuc XXX dies erant concessi, ut se a debito liberaret (1); quod ni faceret, in jus vocatio et manus injectio locum habebant (2); nec iudicato licebat manum sibi depellere, et pro se lege agere; sed vindicem dabat, id est, cautionis speciem (3), quæ pro se causam agere solebat. Vindice autem non dato, domum ducebatur a creditore, vinciebatur, atque nexus fiebat (4), ut operas serviles perageret creditori; quippe ut ait Varro: » liber, qui suas operas in servitutem pro pecunia, quam debet, dat, dum solveret, nexus vocatur" (5). Verum post sexaginta dies, si se a debito non liberasset, tribus nundinis in forum ante consulem, ut se ipsum, aut alius eum, liberaret, exponebatur (6). Quod si non fieret, locus erat horrendæ debitoris conditioni, de quâ in Aulo Gellio jurisconsultus Sextus Cæcilius agit. Non pigebit totum hîc describere locum, namque inde lucem capit romana antiquitas: » Tertiis autem nundinis, inquit, capitis pœnam dabant, aut trans Tiberim peregre venum ibant. Sed eam capitis pœnam sancientiæ, sicut dixi, fidei gratia, horrificam atrocitatis ostentu, novisque terroribus metuendam reddiderunt. Nam si plures forent quibus reus esset iudicatus, secare si vellent, atque partire corpus addicti sibi homines permiserunt" (7).

De hoc nostro Gellii loco, ut jam commemoravimus, sat superque inter jurisconsultos est disputatum; quin plurimi difficultate tam immanis legislationis admittendæ moti adeo suspicati sint, Gellii locum corruptum

(1) Jacob. Gothof. ad legem XII. tab. (tab. 5.)

(2) Hugo hist. du droit, tom. I. § 132.

(3) Festus verbo vindex ait: vindex ab eo qui vindicat, quominus is, qui pensus est, ab aliquo teneatur.

(4) Gai. comm. IV. § 21.

(5) Varro de ling. lat., V, 5.

(6) Aulus Gell. noct. attic. XX, 9, et Gans Scholien zum Gaius sch. 7. pag. 379. Berlin, 1821.

(7) Aulus Gell. noct. atticæ. XX, 1. de hisce similibus apud plerasque gentes vid. Grimm in diario: zeitschrift für geschichtliche recht-wissenschaft edito a Goeschen, Eichhorn et Von Savigny, ubi sermo fit de lege dicta Gulathinga Lög Haconis regis Norwegiæ, data anno p. ch. 940, a 941 ubi extabat: » dasz, wenn die fereunde des schuldures ihu nicht lösen wollen, der glaubiger recht habe, von ihm zu hauin so vil er wil, oben oder nieden."

ad nos pervenisse; alii inepte *Gellium* mendacii arguerent; plures inter quos *Rundius* (1) et *Van Hasseltius* (2) probare studerent, hoc in nostro loco non de morte debitoris, sed de partitione operarum et pretii debitoris venditi, si plures essent creditores, sermonem esse, quippe quæ omnia prorata inter eos dividerentur: et hæc, ut dicunt, Cassilio sedebant. Verum de poenâ capitali et de verâ sectione debitorum hic esse sermonem, non modo ex ipso *Gellii* loco, accuratius perpenso, clarum evadit, sed quoque *Tertullianus* (3) et *Quintilianus* (4) testantur. Nec est adeo, quod *Gellii* locum interpretemur, namque clarissimo sermone usus est. Itaque merito nuper etiam contendere *Hugo* (5), *Schweppe* (6) et *Niebuhr* (7), revera de sectione corporis debitoris esse sermonem, et omnes illas interpretationes, quas, ne lectores moremur, præternavigare lubet, plane nullius esse momenti. At nostrâ de obligationibus personalibus initio apud Romanos admissâ sententiâ, non tantum immanis illa poena prorsus nullâ difficultate laborat; sed elucet quoque, eam initio saltem maxime fuisse necessariam.

Sed ea mittere liceat, quippe ad pignorum causam redire argumenti jubet ratio.

§ III.

DE PIGNORIS PRIMA MENTIONE EJUSQUE NATURA ET INDOLE APUD ROMANOS.

Quæ huc usque proposuimus, pignora Romana nondum tangere fere pudet commemorare; verum hujus est loci ut omni animo ad eorum interiora accedamus. Ergo quoque videamus a quo tempore pignorum

---

(1) Christiani Ludovici Runde, commentatio de historia indole ac vi remedium securitatis, quibus jure Romano prospectum est creditoribus debitoris oberati per privilegia personalia, etc. in academia Georgiæ augustæ premio ornata. Gottingæ MDCCCXIII.

(2) Van Hasselt diss. de legis actionibus, Groningæ, 1824.

(3) Tertullianus in appolog. cap. 4.

(4) Quintilianus inst. orator. lib. III. cap. 6.

(5) Hugo, histoire du droit Rom., tom. I. § 149.

(6) Schweppe römische rechtsgeschichte, § 582.

(7) Niebuhr römische geschichte, tom. II. pag. 313.

in civitate Romana facta est mentio, ut inde, quantum licet, dijudicari possit, quo tempore in jure Romano recepta fuerint.

Illā tempora, quæ legem decemviralem præcedunt, ut facile cernitur, maxima difficultate laborant, eo quidem majori obscuritatis velo, quod Romani usi illis temporibus non sint jure scripto, sed consuetudinario, cujus vestigia nunc etiam Argi alicujus fugiunt oculum, quin tamen dubitari queat, Romanis pignora jam illis temporibus nota fuisse, quum jure posteriori, nempe lege decemvirali, civitate donata sint, et extra dubitationis aleam positum sit in lege XII tabularum, jus moribus introductum, id est, consuetudinarium, scriptis fuisse mandatum. Sed quomodo hæc existimata fuerint, haud in magno ponam discrimine, quippe qui scio quantum nos quam sæpe ludunt conjecturæ: ad certiora enim pergā.

Tempora me inuere, quæ legis XII tabularum dicuntur, facile quivis est suspicatus, qui non omnino immemor est, iis demum temporibus, Romanos, manu, ut dixit *Pomponius*, gubernatos, sibi nunc impetrasse legem aëre ligatam, jus certum. At hocce perlustrantibus jam pignoris occurrit mentio: *Gajus* enim in commentario *ad legem XII tabularum libro sexto*, cujus pars posterior ultimæ respondet tabulæ, absque dubio ullo de pignore egit (1): unde jure meritoque colligi potest, tabulam ultimam de pignoribus statuisse (2).

Verum licet ex hac mentione pignora ab iis temporibus cognita fuisse Romanis contendere certo argumento possimus, ita tamen est manca, ut qualia illis temporibus fuerint pignora plane perspicere nequeat. Quare incunabula inquirentibus pignorum, accedere nonnisi per conjecturas, ex antiquissimo romanorum contrahendi more, ad quamdam verisimilitudinem licet. Igitur operæ prætium facturus sim, si quibusdam in hisce rebus expatier, nec equidem scio; nec si sciam, dicere ausim: quippe qui tenui suffultus eruditione et modico ingenii acumine, merito viribus diffidere consueverim.

Sed etymum a fronte aggredior, nam sic ipsi solent artis nostræ præ-

---

(1) L. 238. § 2 dig. de verb. signif.

(2) Jac. Gothofr. quatuor fontes jur. civ., pag. 157. (edit. Genev. 1653.).

ceptores, Romani. Sed iterum ad *Gaium* nostrum hîc delabimur, quippe, qui ad legem XII tabularum scribens, de pignoris etymo dixit! *Pignus* appellatum a *pugno*: quia res, quæ pignori dantur, manu traduntur (1).

Sic *pignus* a *pugno* etiam recentiorum derivant plurimi, quorum nominasse sufficit egregios duumviros *Negusantium* (2) et *Donellum* (3). Sic autem non omnes, etenim *Broæus*, quamvis *pignus* a *pugno* derivari etiam censeat, aliam inuit rationem: quia nimirum *clausa manu* res tenentur.

Hos excipit notatque *Salmasius* (4), dicens falso et inepte, quod de pignore dicitur, id rei proprie mobilis adstrui: absurdum enim esse, *pignus* deducere a *pugno*, quum *pugnus clausam manum* significet, unde *pugnus* pro *ictu*, id est, $\chi\alpha\nu\theta\omega$, qui clausa manu incutitur, unde pugiles appellati, usurpatum. Existimat ergo magis esse, ut cum *Martinio* (5), *Vossio* (6) et *Scaligero* (7) aliisque, *pignus* a *pago*, id est, *jungo*, *figo* derivemus: ut sit, quo quis se pagit alteri, obligat ad fidem servandam.

Sed ad phylologos, quorum scire est a quo latere stet veritas, litem dimitto, quippe qui satis præstitisse mihi videor, si quorundam opiniones non nimis retulerim mutilatas.

Nunc ergo ad juridicam pignoris pervenimus significationem, quam quidem si spectes, non unam, sed triplicem potius habebis. Etenim video, Romanos *pignus* dixisse rem ipsam, quam debitor creditori suo in obligationis securitatem obligaverat, sicque sensu objectivo verbum usurpari, nemo non vidit. Sic non modo, sed alio quoque sensu pignoris verbum usurpant quirites: nimirum contractum ipsum, quo *pignus* inter creditorem et debitorem contrahitur, pignoris nomine designantes. Tandem sensu subjectivo pignoris nomine utuntur Romani, et sic ad rei nostræ

(1) L. 238 dig. de verborum significatione.

(2) *Negusantius* tract. de pig. et hyp. in corp. sel. tract. de pig. et hyp., pag. 2.

(3) *Donellus* tractatus de pignoribus et hypothecis, cap. 2.

(4) *Salmasius* de modo usurarum, pag. 538.

(5) *Martinius* in lexico verb. pig.

(6) *Vossius* in etymologico, verb. pig.

(7) *Scaliger* in *Scaligeranis* posterioribus.

cardinem vere pervenimus: ergo quoque quum in re hic versemur dignissima qua diutius immoremur, de pignoris jure nobis hìc dicendum erit paulo diligentius; *non*, uti Gaius dicit (1), *quia velim verbosos commentarios facere, sed quod in omnibus rebus animadvertero, id perfectum esse, quod ex omnibus suis partibus constaret. Et certe cujusque rei potissima pars principium est.*

Et quidem pignoris verbo sensu subjectivo intelligimus jus creditori concessum in re debitoris tradita in obligationis securitatem. Cave autem eredas, pignoris jus antiquissima ætate jus fuisse in re aliena, ut jure posteriori, vi cujus res tradita, solutione deficiente, distrahi et, possessione amissa, a quocumque actione in rem vindicari potuisset. Multum abest, nam nondum eo pervenerat ingenii acies Romanorum, ut jus in re, a dominio diversum, secernere valerent: nec enim ea secernere solet gentium infantia, quippe quæ subtiliores divisiones majori ingenii cultu et acumine indigent, quam ut ad agrestes pertinerent; quæ cum ita sint, jure meritoque cum acutissimo viro *Gluckio* (2) contendimus: debitorem, qui creditori suo pignus dabat, nudam modo transtulisse possessionem in debiti securitatem, ita ut, possessione amissa, neque rei vindicatione, quum pignoris dominum apud debitorem remaneret, uti posset; neque actione publiciana, nam uti *Gaius* ait: *pigneratitiæ, et precariæ possessiones justæ sunt, sed ex his non solet competere tale judicium* (id est, publicianum judicium); *illa scilicet ratione, quia neque creditor, neque is, qui precario rogavit, eo animo nanciscitur possessionem, ut credat se dominum esse* (3); sed potius interdictis: quia nimirum, ut statim dicebat *Gaius*, pigneratitiæ possessiones justæ sunt, quod, ut interdicta possessori concedantur, sufficere magis notum est, quam ut testimonio confirmemus.

Et ejusmodi antiquissima ætate apud Romanos pignoris indolem fuisse, suspicor. Neque quis mihi objiciat, sic fuisse non videri: quia intelligi

(1) L. 1. dig. de origine juris.

(2) *Gluck*, erläuternng der pandekten nach *Hellfeld* ein commentar, vol. 14. pag. 8 - 14. Erlangen, 1817.

(3) L. 13. § 1 dig. lib. VI. tit. 2.

nequit, Romanos pignora, sua vi et potestate destituta, civitate donasse. Nam omni robore destituitur ejusmodi ratiocinium, dummodo perpenderit, agrestes jura nonnisi imperfecta constituere consuesse. Quod adeo verum est, ut omni verisimilitudine destitueretur sententia, quæ firmum et perfectum pignoris jus Romanis tribueret, perinde ac si ad eam institutorum rationem, quam attingent cultiores, agresti accedere liceret.

Sed hæc mittamus, ut nunc uberius de pignorum indole agere valeamus: non ideo solum, ne quid prætermisum esse dicatur; sed ob id præcipue, ut pignoris natura ab aliis quodammodo similibus luculenter distinguatur. Namque prima origine pignoris indagare naturam maxime utilitatis esse, nemo inficias ibit, nisi qui nescit, hominum instituta, tempore quo initium capiunt, certo, ut ita dicam, caractere plerumque destitui et inter similia fluctuare.

Et quidem jura, quæ cum pignore jungit quædam similitudo, nomine *juris retentionis*, denique *juris retroemendi* et *noxæ dationis* disgnoscuntur, de quibus singulis videamus.

Jus retentionis in ipsis juris fontibus voce interdum pignoris et quasi pignoris designatur (1). Magnam vero inter illud et pignus, strictius dictum, intercedere similitudinem, nemo non intelligit, qui modo perpenderit, utrumque creditoris securitati prospicere. Re autem accuratius cognita, satis liquide apparet, retentionem multum a pignore differre, quum ex illa tantum exceptio, ex hoc vero actio concedatur.

Congruit cum pignoris jure jus, quod in re noxæ data competit, in eo, quod utrumque exerceatur, donec creditori satisfiat; sed late tamen patet utriusque discrepantia. Etenim fundamentum noxæ fuit delictum, a servo alieno commissum, aut damnum ab animali alieno alicui illatum; pignus constituebatur ad damnum avertendum: res noxæ datæ retinebantur, ut ex ipsarum fructibus læso satisfaceret (2); in re pignerata creditori pigneratio jus in fructibus plane nullum competebat, nisi pacto antichretito adjecto, contrahentes hac de re convenissent. Nam animalia et servi noxæ data in dominium læsi, licet temporarium veniebant, quod in

---

(1) Erxleben, principia de jure pignorum, § 71.

(2) Cujacius observ., lib. XIII. cap. 9.

pignore debitor utique retinebat: tandem servi et animalia dumtaxat filii-
que familias noxæ dabantur; pignori vero, nisi exceptio demonstraretur,
omnes esse res potuerunt, quæ in hominum essent commercio. *Jus*
retroemendi descendit ex *pacto de retrovendendo*, et quam simile est
juri pignoris, quod postremum restringit libertatem disponendi de re
oppignerata et vendita, dominio cæteroquin innixam. Sed intercedunt
differentiæ haud exiguo numero (1), inter quas sine dubio eæ sunt præ-
cipuæ, quarum altera ex dominio causam habet, quod salvo pacto re-
trovenditionis in emptorem transfertur, et, facta autem oppigneratione,
penes debitorem remanet: altera huc redit, ut jus illud modo personale
sit, hoc juris in re ferat præ se speciem.

Ex quibus videre est, sua natura suisque effectibus illa jura quantum
inter se differant. Sed illorum mittam indolem, et ad alia fiat transitio:
quare nimirum prisci Quirites ejusmodi pignoris genus, vi sua et potes-
tate destitutum, quum actione in re munitum non esset, civitate dona-
verint? Pulchra, inquam, est hæc disquisitio, eaque hic institui dignis-
sima, namque pertinet ad jurium primordia et incunabula, quorum
solertes esse indagatores, ni fallor, dicente *Juliano*, omnes decet, qui
ad germanam *Themidis* artem iter affectant.

Censemus hujus rei rationem in eo esse, quod Romani pacta actione
in rem non munierint. Negat quidem *Maestertius* (2) ita censuisse Ro-
manos, veriusque esse statuit, eos actionem ex nudo pacto concessisse.
Sed statuit sine auctoritate ulla, ejusque opinio a juris romani ingenio
adeo exulat, ut testimoniorum facilitate abuti puderet.

Sed longius perpendamus ejusmodi commentum, nam hic exoritur
questio, eaque a multis agitata, quare nimirum veteres illi civium vo-
luntati soli, sive potius, quare pactis, quam ipsa a natura habent juris
vim, detraxerint? Elegans iterum hæc est disquisitio, quippe quæ per-
tinet ad progressum, quem in arte juris facere Romanis licuerat illis
tempestatibus, quando jurisprudentiæ Romanæ prima condita fuere

---

(1) Conf. C. Thomasium de usu practico accuratæ distinctionis inter emptionem cum pacto
de retrovendendo et contractum pigneratitium. Hallæ, 1707.

(2) *Maestertius*, de inst. Rom., lib. I. dubit. 31 - 33.

fundamenta. Sed, si in qua alia umquam, hic saltem mira occurrit opinionum diversitas: nec igitur me juvabit omnes recensere sententias, quatuor recensebo, quas præcipuas esse arbitror.

Prima e receptis ea erat, causam hujus commenti esse quærendam in singulari quadam priscorum quiritium in jure condendo prudentia. Hoc ipsum egregii tuentur viri: duumviros nominabo *Huberum* (1) et *Noodtium* (2), quibus jungi possunt *Westenbergius* (3) et *Heineccius* (4) quorum, non minus laude dignus, claudit agmen *Pufendorfius* (5).

Non diffitear, hanc opinionem apud multos facile se commendare, namque, primum non modico extollit laude quirites, quos in re juris plerumque laudare solent; deinde prima fronte revera prudenter ita a Romanis stabilitum posset videri: quid enim verisimilius quam *Huberi* illud: *visum fuisse Romanis, e pactionibus nudis non concedere vim obligandi, quia fortunis omnium civium parum bene consultum videretur, si ex qualibet promissione, sæpe inconsiderata, in foro conveniri possent* (6).

Altera illorum est sententia, qui non ad singularem prudentiam Quiritium, sed ad callidas patriciorum artes confugiunt: cum omnia ab iis ita adinventata et constituta essent, ut plebeios, jurium formularumque illo tempore rudes, faciliori negotio ludere sibi subicere valerent: In his castris militant *Pothier* (7), *Thomasius* (8), et antea militavit *Heineccius* dicens: *Romani tamen patricii, quorum intererat, plebem litibus quampluribus implicari, a naturali illa simplicitate desciverunt, omnibusque obligationum generibus certam formam certamque ordinem dederunt, ita quidem, ut, nisi quis istam formam secutus fuerit, nulla nasci valida videtur obligatio* (9).

---

(1) Huberus, prælectiones jur. civ. ad tit. de V. O. M. N° 1 init.

(2) Noodt ad edictum prætoris de pactis et transactionibus, cap. 10.

(3) Westenbergius, princ. jur. civ. sec. ord. dig. ad tit. de pact., § 21.

(4) Heinecc. recitat., lib. III. tit. 14. § 769.

(5) Pufendorf, de jure natur. et gentium, lib. V. cap. 2. § 3.

(6) Huberus loc. laud.

(7) Pothier, traité des obligations, p. 2. chap. 2. n° 191.

(8) Thomasius, jurisp. divin., lib. II. cap. 8. § 6.

(9) Ita docuit in prioribus ant. rom. editionibus, nempe in illa, quæ prodiit. Traj. ad Rh., 1745.

Tertia sit *Bynkershoekii* sententia, statuentis: usui et moribus nostrum commentum suas debere natales.

Sed, si verbis audacia detur, quemque hic sua fallunt oracula, tantumque abesse videtur, ut illi punctum tulerint, ut potius dicendum videatur, quorundam opinionem speciosa magis ratione quam vera esse suffultam, aliorum omnino absona. Nam ut ad priorem sententiam deflectam, re bene ponderata, quæ est ista, quæso, primorum quiritium miranda prudentia, a qua, quantum fieri potuit, capitalia *Pauli*, *Ulpiani* cæterorumque talium ingenia, recedendum non dubitavere?

Quod ad secundam sententiam, nos equidem fatemur, et ad unum fatentur omnes, in urbe Romana, quamsæpe patricos dolo artibusque plebem circumvenisse (1); sed in hac nostra causa de dolo et callidis illorum insidiis nil apud veteres scriptores extat, et in iis, quæ ad ignominiam civium pertinent, sine certo testimonio statuere dedecet.

Nunc ad *Bynkershoekii* sententiam pergimus: contendit enim vir egregius usui et moribus nostrum commentum suas debere natales. Sed, aut ego fallor, aut ita nodum gordium gladio solvit: quæri enim denuo posset unde hic usus, unde hi mores? Nam neque usus, neque mores, neque jus Romanum cælo delapsum more imbris.

Merito igitur ad aliam sententiam confugimus, quippe, qui potius cum doctissimis *Van Ingen* (2), *Van Overveld* (3) et *Van Royen* (4) suspicamur, veram germanamque illius juris civilis instituti causam ab infantia et ruditate, quâ tunc Romani degebant, esse repetendam. Nam non solent intelligere populi, nisi qui ad altiore cultûs gradum pervenerunt, nec Romani initio suæ civitatis et deinde diu intellexisse videntur, vim illam humanæ voluntatis, juris quasi creatricem, legislatariam illam potestatem, voluntatis humanæ præstantiam, quâ a belluis

(1) Conf. cl. De Ryckere in not. ad Recit. Heinecc., lib. I. tit. 2. § 69. pag. 53.

(2) Van Ingen, in specimine juridico inaugurali selecta sistente de pactis et contractibus apud Romanos. Groningæ, 1808.

(3) Van Overveld, in specimine juridico inaugurali positiones sistente ad fundamenta in primis loci de pactis. Groningæ, 1810.

(4) Van Royen, dissertatio de pactis, pag. 19. Groningæ, 1823.

maxime discedit, quâ, quæ non erant, facit; ut adsint, quâ mutuo cives sibi jura dare, quâ unus in alterum, quod habet, jus sola sua voluntate potest transmittere. Si dubites memoria repetere, quæ in fronte jurisprudentiæ romanæ conspicitur juris naturæ definitio, haud dubie docens, eos, saltem initio, jure naturali, id est, tali, quod sponte sua, vim juris habet, destitutos omnino fuisse, imo nullum perspexisse, nisi quod homines cum belluis habent commune: quæ cum pacta inter se celebrare nequeant, consentaneum erat, nec hominum pactis naturali jure vim suam tribui. Hæc ergo illos fugiebat pactorum vis naturalis, quæ sponte jus producit, a pasciscentium voluntate proficiscitur, et ab hac, non nisi invita humana natura, avelli poterat: a quo unico fonte, non aliunde, videtur derivandum, quod iidem primi quiritæ, qui præterea nimis erant agrestes, ut jus in re, quod subtiliori distinctione a proprietate esset distinctum, intelligerent, magis a forma obligandi externa obligationis vim repetentes, quam a sola voluntate civium, in formula hypothecaria statuerint, sola civium voluntate pignora constitui non posse; sed potius usi fuerint, ut formulam hypothecariam sic perficere valerent, omnis generis ambagibus, veluti traditionibus, emancipationibus, in jure cessionibus et fiducia, uti inferius dicturi sumus. Cujus instituti, in tanta scriptorum varietate, si rationes non omnino spernendas dederimus, satis præstitisse arbitramur.

§ IV.

FIDUCIA.

Litt.: *T. C. Conradi* exercitatio I, II de pacto fiduciæ. Helmstadii, 1732 — 1733, et in opusc. edit. a clariss. pernice facta Halis, 1823. pag. 209.

E. Mart. Chladenius, diss. deb. delicati in contrario fiduciæ judicio. Vitembergæ, 1743.

Stas, diss. inauguralis juridica de contractu fiduciæ. Leodii, 1824.

Jac. Gothofredus ad leg. unic. cod. Theod. de commiss. rescindenda, tom. I. pag. 290. edit. Ritteri.

Claud. Salmasius, de modo usurarum, cap. 13 et 14. Lugd.-Bat., 1638.

J. Gottl. Heinecc. in annot. ad *Vinnii* comm. in quatuor lib. instit. lib. IV. tit. 6. § 7.

G. Noodt in observationibus, lib. II. cap. 7 et 8.

Janus a Costa, ad tit. cod. de pig. act. in ejusdem prælectionibus ad illust. quosdam tit. juris civ., p. 293 et seqq. edit. *Voordæ*. Lugd.-Bat., 1773.

Ant. Faber, de erroribus pragmaticorum, decad. XXI. err. 1.

Ant. Vinnius, in comm. in quatuor libros inst., lib. IV. tit. 6. § 7.

Ant. Schulting ad *Pauli* sent. recept., lib. II. tit. 13 in jurisprudentia antejust., pag. 282.

Thomasius, diss. de usu accuratæ distinctionis, etc. cap. I. § 20 seqq. Hallæ, 1707.

Bh. Henr. Beuning, diss. de cessione hypoth., § 2, 3, 4. Lipsiæ, 1778.

J. H. Erxleben, princip. jur. civ. de pig., § 22 seqq.

Muschenbroeck, diss. de lege comm. in *Oelrichs* th. thes. Belg., tom. II. vol. 2, cap. 4.

Von Savigny, das recht des besitzes, § 24.

C. P. H. Thierbach, historia juris civilis de pignoribus, cap. I, § 6. Lipsiæ, 1814.

Uti superius commemoravimus, formula hypothecaria, quam pro moribus et agresti ingenio civitate donaverant Quirites, modici adversus debitorum insidias erat præsidii, modicæ securitatis contra tertium, cum pignoris amissio facilis sit, et creditor pigneratitius careret potestate et actione, qua rem, sibi pignori datam, a tertio, ad quem pervenerat, vindicaret (1). Adeoque mirum non est, si, mitescente cultu, indies accrescente hominum commercio et ingenii acumine, aliud pignorum genus, quod majorem securitatem præbere videbatur, quæsierint, elegerint Romani. Verumtamen nondum eò pervenerat ingenii acies, ut ad formulam hypothecariam accederent firmam, quæ suis defectibus non laboraret. Nam in hac una præ cæteris multum operis esse, multum artis, statuere non dubito. Quidquid sit, infirma diu stare non poterat; sicque Romani firmam excogitârunt formulam hypothecariam, sed suis quoque multis obnoxiam ambagibus: fiduciam intelligo.

Nam hæc, quod verbum negotii ipsius jam aliquatenus indicat indolem,

---

(1) Ger. Noodt observ., lib. II. cap. 8. — F. C. von Savigny, das recht des besitzes, § 24. pag. 276, edit. 2.

est sensu proprio, animi nostri status, honestati aut fidei alterius secure incumbentis; ubique terrarum hæc animi affectio conventionum fuit fundamentum, quibus homines sola probitatis opinione perducti, sese mutuo obligarent, sine ulla solemnitatis formula. Ac Romani, *qui omnium virtutum*, inquit Sextus Cæcilius, *maxime et præcipue fidem coluerunt* (1), talia pacta strictissime observari voluerant, fiduciam pro fundamento totius formulæ hypothecariæ statuentes.

At quamvis utriusque finis sit creditoris securitas, tamen, fiduciam a pignore maxime differre, ex eo intelligitur, quod de utriusque discrimine dixit *Isidorus*, unde fiduciæ notio quodammodo consequitur: *pignus*, inquit, *est quod propter rem creditam obligatur, cujus rei possessionem solam ad tempus consequitur creditor; fiducia est cum res aliqua sumendæ mutuæ pecuniæ gratia mancipatur vel in jure ceditur* (2). Unde quantum sua indole suisque effectibus fiducia pignore firmitus præberet securitatis genus facile cernitur, quum in hoc non nisi possessio traderetur; in illa dominum, adeo ut creditor ex jure quiritium dominus fieret, sicque majorem securitatem habere posset nullam.

Sed, ut ad *Isidori* fragmentum redeam, non satis accurata juris fiduciæ (de contractu enim hucusque nondum dicimus) inde fluit notio: hoc quidem verum est, rem mancipatam, vel in jure cessam fuisse, et ita dominium ex jure quiritium, potuisse transferri; sed ita dicendo nescio quomodo a simplici in jure cessione vel mancipatione dignosci poterit fiducia, quum tamen trita res est, utrumque inter magnam esse differentiam; ut igitur hujus loci sit longius progredi.

Debitor, qui creditori propter obligationis securitatem pignus constituere volebat, rem ei suam mancipio dabat vel in jure cedebat, ita ut dominus fieret ex jure Quiritium, addita tamen eum in finem fiducia, ut creditor, solutione facta, fiduciam (rem mancipatam) remanipare teneretur: unde negotio fiduciæ nomen.

Sed quæsitum est, an fiducia nova esset pignoris species? Affirmat

---

(1) Aul. Gell. noct. attic. 20, 1.

(2) Isidorus orig., lib. V. cap. 25.

Cujacius (1), cui inter eminentiores adstipulatur *Faber* (2). Sed ab hisce egregiis viris plane dissentire cogimur: præterquam enim ab aliis sat superque demonstrata est accessoria fiduciæ qualitas, accedit quod pignore tantum jus legitimæ possessionis (nondum enim jus in re cognoverant Romani) constitutum sit; fiducia autem ipsum dominium, quamvis revocabile, translatum (3). Quæ differentia tanta est, ut ego non facile crediderim, utrumque ad unum genus spectare, sed potius fiduciam genus esse securitatis a pignore diversum.

Sed quomodo hæc existimata fuerint haud in magno ponam discrimine; sed ad hoc attendamus, an lex commissoria semper cum fiducia conjuncta fuerit, id est, utrum in casu fiduciæ, si debitor non solvisset, fiducia, id est, res mancipata, ad creditorem spectasset? Iterum affirmat *Cujacius*: *pignus*, inquit, *quod creditori mancipatur aut in jure ceditur ea lege, ut, soluta ad diem pecunia, remancipetur, non soluta, creditori pleno jure committitur* (4).

Contrariam sententiam defendit cum aliis doctissimus *Stas* (5), provocatque ad locum *Pauli*, qui dicit, *debitorem, distractis fiduciis a creditore, de superfluo adversus eum habere actionem* (6). Sed pergit quærendo, quo jure debitor pretium residuum repetere posset, venditione facta post resolutionis diem a creditore, si hic plenissimo proprietatis jure tunc jam uteretur, id est, si res ei essent commissæ? Hoc enim casu ne vendere quidem teneri creditorem; at si forte vendidisset, totum pretium optimo jure habere.

Ad me quod attinet, mediam elegi sententiam: initio opinor, fiducia fuit in genere pignoris lex commissoria, id est, si lex commissoria expressa haud esset, tamen semper erat subintellecta: nonne enim ratio suaderet, Romanos eo simpliciori modo juribus fuisse usos, quod

(1) *Cujacius* ad *Pauli sent. recept.*, lib. II. tit. 13, N° 1.

(2) *Ant. Faber*, de error. pragm., decad. XXI. err. 1.

(3) *Conradi*, de pacto fiducia, exercit. I. § 16.

(4) *Cujacius* ad *Pauli sent. recept.*, lib. II. tit. 13 ad rubricam.

(5) *Stas*, diss. de pacto fiducia, cap. IV. § 3. pag. 29.

(6) *Pauli*, *sent. recept.*, lib. II. tit. 13. § 1.

essent agrestes, adeoque rem mancipatam ad creditorem, si debitor die determinata non satisfacisset, plenissimo jure pertinuisse, et progrediente cultu morem demum invaluisse, ut debitores contractibus statuerent, sibi residuum, si, re vendita, quod esset, restituendum? Hoc sane magis suadet populi infantis indoles et ingenium. Quidquid sit, certum tamen est, non ita per omne tempus se rem habuisse, uti *Cujacio* visum est. Dubitare enim vetat *Pauli* fragmentum, superius commemoratum; cui accedit, fiduciam adeo post *Constantinum* magnum, qui legem commissoriam damnavit, adhuc in usu fuisse, eamque demum paulo ante *Justiniani* tempora oblitteratam esse, quod sane *Cujacii* placito e diametro oppositum intelligitur.

Hæc de natura et indole fiduciæ dicta sunt. Nunc de ejus fati dicendi occupabimur negotio. Et primum quærimus, a quo tempore apud Romanos fiduciæ invaluerit notio? At hic habemus *Westphalium*(1), qui, illam jam ante legem decemviralem invaluisse, inde divinat, quod mancipationis ritus hac lege antiquior habeatur. Tamen, an ejusmodi ratiocinium firmo stet fundamento, nec equidem scio: quippe qui persuasissimum habeo, fiduciam non fuisse ipsam mancipationem, quin potius contractus, sub in jure cessionis vel mancipationis solemnitate celebrari solitus: unde forsân firmiori argumento deduci posset, fiduciam aliquo demum tempore post mancipationem esse introductam. Ita sectari liceat opinionem, quæ a negotiorum temporumque ratione magis approbatur, quum nullum supersit historiæ monumentum, ex quo certiores fiamus de fiduciæ incunabulis. Sed, uti fiduciæ origo cujusque oculum fugit, ita etiam sua difficultate laborant tempora, quibus sublata est: nam alii aliud ponunt. Hoc saltem palam est, fiduciam a nullo esse abrogatam, nisi indirecte a *Justiniano*: unde plerique colligunt, eam hucusque fuisse usitatam. Hanc opinionem parum habere, quo sese commendat, arbitramur, verius forte statuentes: fiduciam jam ex usu recedere incepisse temporibus liberæ reipublicæ, quibus serviana actione et quasi serviana recepta, creditoribus prospectum est ex ipso pignore actione in

---

(1) *Westphal. pfandrecht*, § 63.

rem; ut ambagibus mancipationis, in jure cessionis et fiduciæ ad eam consequendam opus non esset amplius, et sic fiducia fieret inutilis. Non tamen subito evanescere potuit, sed sensim sensimque; adeo ut sub *Ar-
cadio et Honorio*, præsertim tamen sub *Traiano* (1), memorabile patnerit fiduciæ exemplum. Etenim *Trajanus* exemplum *Nervæ* secutus, 1044000 sestertios e patrimonio aut suo, aut fisci, erogavit, ita quidem ut possessoribus fundorum in agro Vellejano, pro rata mutuo darentur, ea lege, ut usuras quinas pro qualibet capitis centesima parte solverent: unde distribui alimenta jussit, non solum pueris legitimis 245, puel-
lisque legitimis 34; sed quoque uni spurio unique spuria. Quæ fun-
dorum obligatio absque dubio secundum emancipationis ritum per fidu-
ciam contracta fuit, uti clari censent et cum rebus romanis familiarissimi
scriptores (2).

Tandem imperatoris *Justiniani* tempore in desuetudinem discessit fidu-
cia, adeo, ut ejus mentio non amplius fieret, et verisimile videatur, in
colligendo jure romano *Tribonianum* loco fiduciæ nomen hypothecæ et
pignoris collocasse, et ita, quæ ad fiduciam olim spectabant, ad pignora
esse translata (3).

§ V.

DE JURE HYPOTHECÆ.

Circa fontes et litteraturam conf. Pars posterior, cap. I. § 1.

Quæ hucusque diximus, eo maxime spectant, ut quasi digito monstra-
remus, priorem Romanorum formulam hypothecariam debilem valde
fuisse, neque creditori securitatem præbuisse; posteriorem vero firmio-
rem, suis tamen ambagibus adeo fuisse intricatam, ut diu stare non
posset seculis, quibus clara inter Quirites capita, *Tullii, Servii* viderent,

(1) Conf. instrumenta obligationis prædiorum, seu tabula alimentaria Trajani in opere:
jur. Rom. tabula negotiorum solemnium, auctore Ernest Spangenberg, pag. 306. Lipsiæ, 1822.

(2) Hugo, hist. du droit, § 160. — Recens. von einer milde stiftung Trajans, auctore
Wolf, Berlin, 1808. (In Heidelberger jahrbuch der litt. fur jurispr., 2te jarg. heft. 6. p. 258.)

(3) Thierbach, hist. jur. civ. de pignoribus, § 6. pag. 20.

ceterique multi sentirent, illas veteres solemnitates et ambages ad rei veritatem non pertinere, neque ad juris progressum. Nunc vero ad altiora pervenimus, nam quamvis leges primis temporibus latas, quæ ruditatem illius ævi sapiebant, amore nimio eorum, quæ a majoribus constituta erant, non subito abrogarent Quirites, ut novis, iisque melioribus locus fieret; sed potius solerent priscis illis legibus nova quædam adjicere, sicque pannos pannis adsuere; tamen hisce, de quibus loquimur temporibus, fundamenta erant stabilita, quibus superstrueretur nova formula hypothecaria, prioribus simplicior, melior.

Nimirum paulo ante *Ciceronis* ætatem incœperant præstantissimi Romanorum juvenes Athenas se conferre, ut fierent meliores doctioresque: ipsa adeo proles gentis romanæ, quæ antea non modo extraneum quemque hostis nomine designare; sed et extraneorum, quos barbaros vocabat, instituta contemnere, et nonnisi romana mirari consueverat, illa, inquam, illius gentis superbæ juvenus jam eo pervenerat, ut Græcorum quosdam in foro romano philosophari non sine aliquo publico gaudio videret. Nec enim procul aberat, quin majorum ambages mitteret, aliaque, quamvis extranea, si bona viderentur, civitate donaret: adeo ut *Cato*, rigidus ille eorum, quæ a majoribus erant constituta, fautor, periclitari crederet rem veterem, græcorumque philosophos, et præsertim *Carneadem* non modo ex urbe, sed quoque ex orbe romano exulem, et Athenas reducem jubere properaret. Huic Romanorum ingenio accedebat, quod salutaris institutio prætorum, majori potita esset potestate, eaque ita uteretur, ut jus civile mitigaretur, corrigeretur et perficeretur secundum mentem publicam et jurisconsultorum desiderium votumque.

Igitur mirum non est, si ejusmodi faciem ceperit jurisprudentia, ut omnia pacta parerent exceptionem, et quædam, sive usu sive lege expressâ confirmata, etiam producerent actionem. Semper tamen, cum necessitas quædam urgeret tantum, pacta generali eorum conditioni detraxerunt, et numquam uno velut ictu omnes rejecerunt ambages, quippe quod maxime vetat legislatoria sapientia: ut ad ultima liberæ reipublicæ tempora adhuc steterit regula: *ex nudo pacto non nascitur actio*. Sed

formula hypothecaria nimis erat absona, et nimis a mente seculi recedebat, quam ut de ea innovanda non cogitaret prætor, qui potius putavit, se suo prætoris jure posse dare, et dedit, ex nudo pacto actionem, si de pignore esset conventum inter locatorem prædii rustici et colonum, in rebus coloni: ut igitur hic iterum nonnisi quadam necessitate, nimirum agriculturæ favore, pactorum legislationi sit derogatum.

Hujus edicti, cujus formula primæva et authentica temporum injuriâ periit, jurisconsultorum recentiorum sagacitati debemus restitutionem, verbis ita audientibus:

Quæ in fundum conductum a colono illata, inducta, invecta, locator conventionem ejus, cujus in bonis sint, pro mercede sibi obligata esse dicet, de his illi, nisi arbitrio judicis restituantur, adversum eum, qui possidebit, quanti res erit, judicium dabo (1).

Solliciti fuere scriptores de indaganda ratione, quâ prætor commotus fuerit, ut ex solo pacto actionem in rem daret. *Bachovius* (2) rationem in eo posuit, quod pignus ita modici esset præjudicii. Alii causam quæsierunt in communi hypothecarum, commercio inservientium, utilitate. Alii tandem aliam proposuerunt rationem. Sed, si ad ingenium hujus seculi, et ad imperfectam formulam hypothecariam priorum temporum attendatur; si ea, quæ superius commemoravimus, in memoriam revocentur, ratio absque dubio in clarissima luce collocabitur.

Sed non æque constat, quis prætorum edictum supra relatam proposuerit, nam hic præcipue divortia faciunt scriptores. Sed tamen ejus auctorem *Servium Sulpicium Rufum*, jurisconsultorum romanorum principem, *Ciceronis* amicissimum (3), dicit communis fere omnium scriptorum suspicio (4).

(1) Noodt, comm. ad dig. lib. XX. tit. 1. — Westphal, pfandrecht, § 266, not. 293.

(2) Bachovius, tractatus de pig. et hyp., lib. I. cap. 5. § 2.

(3) Epistolæ sex priores lib. IV. ad familiares de magna inter utrumque consuetudine nos certiores faciunt.

(4) J. Th. Schnoor, hist. jur. civ. de pig. § 7. — Heinecc., antiq. lib. IV. tit. 6. § 29. — T. Thomasius, de origine atque progressu hypothecarum, § 8. — W. Seelfhorst, diss. de præscriptione actionis hypothecariæ, § 2. Göttingæ, 1791. Augustinus Einartus, lib. III. cap. 39. — Westphal, pfandrecht, § 262, not. 283.

Sed, an illa illorum sententia satis firmo stet fundamento, nec equidem scio; sed hujus loci non est, ut hanc rem attingamus, nam potius duximus hanc controversiam denuo examini submittere ubi de actione serviana et quasi serviana sumus dicturi.

Ut nunc ad propositum revertamur, non modo locatori prædii rustici in rebus coloni ex nudo pacto jus hypothecæ, actione in rem munitum, fuit concessum; sed postea latius hoc jus patuit: etenim omnibus actio in rem ex nudo pacto data est, si modo de hypotheca convenisset, prætore nimirum denuo edictum proponente, cujus restitutio a pluribus tentata, sic a *Doneau* (1) proponitur:

Si pro eo quod ei debebitur, res aliqua pignoris hypothecæ nomine obligata esse dicetur ab eo, cujus in bonis ea res est, aut alioqui, cui de ea re constituendi jus est: ei hereditate ejus, quod pecunia solvetur, aut eo nomine illi satisfactum erit, in eo, qui eam rem possidebit, tenebitur, aut dolo malo fecerit quominus possideret, actionem dabo, ut si ea res arbitria judicis non restituetur, quanti ea res erit condemnatio sequatur.

Noodtio aliud placet, quod æque describam, namque inde lucem capit romana antiquitas:

Quod quis sibi pro pecunia debita pignori hypothecæ obligatum esse dicet, quod de eo convenit, cum eo, cujus in bonis erat, nisi arbitrio judicis ei restituatur, adversus eum, qui eam possidebit, quanti ea res erit, judicium dabo (2).

Sed nec *Westenbergium*, egregium virum, qui restitutionibus suis tam bonam juri navavit operam, præteribimus; sic statuit:

Quod quis pro pecunia debita sibi pignori hypothecæ obligatum esse dicet, ab eo, cujus in bonis erat, nisi arbitrio judicis restituatur, de eo adversus eum, qui possidebit, judicium dabo. Si soluta pecunia sit, aut per creditorem steterit, quominus solvatur, judicium non dabo (3).

(1) *Doneau*, tractatus de pig. et hyp., cap. 1.

(2) *Noodt*, comm. ad dig. lib. XX. tit. 1 initio. Nōtur lege 6 cod. si aliena res pig. data sit. et leg. 19 cod. de usuris.

(3) *Westenberg*, princ. juris secundum ord. dig. lib. XX. tit. 5. § 11.

Sed relinquamus scriptores de edicti tenore certantes, ad alios sermonem convertamus: nam plurimi putant, jus nostrum prætoris edicto nil debere et scriptores nostros edictum non restituisse, sed potius finxisse, quippe de quo prætor cogitasset numquam. Ita non pauci, inter quos *Vinnius* (1), *Westphal* (2), *Otto* (3), *Falckner* (4), *Schnorr* (5), *Hofacker* (6), *Mylius* (7), *Harprecht* (8), *Malcomesius* (9) et alii. Suspiciari enim licere, jus, quod agriculturæ gratiâ prætor locatori prædii rustici in rebus coloni addixerat, jurisconsultorum auctoritate paulatim esse productum, ita, ut prudentes, prout utilitas exigeret, illud accommodassent ceteris oppignerationibus, et quasi ex ipsis edicti verbis sustinnissent: nec ob stare *Justinianum*, qui illam juris extensionem ex prætoris edicto derivat (10): satis constare, illa quoque, quæ ad imitationem edictorum a prudentibus sunt proposita, prætoriorum nomine venire, quippe, quæ ipsa causam et originem quodammodo ex prætoris jurisdictione haberent; ita utramque legem, ad quas provocat *Noodt*, ad probationem nil vel parum facere.

Magnopere ergo dolendum est, tenebris obvolutum esse tempus, quo hæc nostra extensio fieri cœpit, quum res nunc inter lites versetur. Plures tamen video, eosque eminentiores, dixisse, eam extensionem prudentum interpretationi suas debere natales; hos ut sequar, inclinatur animus: nam explorati juris est, potissimum jurisconsultos ea, quæ constituerat prætores, ad alia extendisse, produxisse; quum præterea ex illa extensione enata sit actio quasi serviana, cui deficiebat proprium nomen, quod sane accepisset, si prætori cuidam originem deberet suam.

Quidquid sit, tamen extra dubitationis aleam positum est, hypothecæ

(1) Vinnius, comm. in quatuor lib. inst., lib. IV. tit. 6. § 7.

(2) Westphal, pfandrecht, § 262. not. 293.

(3) Ev. Otto, comm. ad inst., lib. IV. tit. 6. § 7.

(4) Falckner, diss. de jure pig. et hyp. pos. 41.

(5) Schnorr, historia jur. civ. de pig. § 7.

(6) Hofacker, principia jur. civ., tom. II. § 1231. not. 6.

(7) Mylius, de actione quasi serviana posit. 1.

(8) Harprecht, ad inst., lib. IV. tit. 6. § 7. n° 25.

(9) Aug. Malcomesius, de actione hypoth. thes. 6.

(10) Inst. § 7. lib. IV. tit. 6.

jus jam *Tullii* tempore valde extensum fuisse, quum in provinciis romanis illius reperirentur vestigia; nam ipse dicit: *Philotes Abadensis υποθηκας Cluvio dedit: hæ commissæ sunt. Velim cures, ut aut de hypothecis decedat, easque procuratoribus Cluvii tradat, aut pecuniam solvat* (1). Nec equidem scio, qua ratione ducti plerique opinati sunt, *Ciceronem* hic non de hypotheca, sed de pignore, sic dicto, dixisse. Nam de vera hypotheca sermonem esse, ex eo ratiocinari licet, quod *Tullius* græco verbo υποθηκαι usus, creditorem possessione omnino caruisse luculenter innuat.

Hæc de origine et hypothecarum ætate dicta sunt! Sed nunc qualis earum fuerit indoles sumus dicturi. Ex variis enim hypothecæ definitionibus ea huc pertinet, quæ jus in re aliena, cujus possessionem retinet debitor, in securitatem crediti constitutum, eo designari tradit. Ab initio res, quæ tali modo obligabantur, erant mobiles, in fundum a debitore illatæ; postremo, cum jus hypothecæ extenderetur, omnis generis res, sive mobiles, sive immobiles. Itaque adstipulari hand possumus iis, qui differentiam pignus inter et hypothecam in eo statuunt, quod res mobiles pignori, immobiles hypothecæ sint datæ. Multo magis utriusque discrimen genuinum in rei traditione et retentione subsistebat.

Quod ad hypothecarum fata posterioribus temporibus, non est quod multa dicam: etenim earum natura et indoles immutata non est. Verum rei ipsius contemplatio docet, earum in commerciis hominum late patentem utilitatem, quæ tandem eo pervenit, ut pignoris quoque, sic proprie dicti, multum imminueret usum, fiduciæ morem plane sustulisse.

---

(1) Cic. lib. XIII. epist. ad familiares, epist. 56.

CAP. II.

§ I. DE PERSONIS PIGNUS CONSTITUENTIBUS AUT ACQUIRENTIBUS.

Postquam ita de pignoris diximus antiquitate et natura, forte alienum non erit dispicere de personis, quibus pignoris constituendi concessa erat facultas, iis non prætermisiss, in quarum constitui poterat favorem.

Sed, uti plane incertum est, quæ pignorum juris ante et paulo post legem decemviralem fuerit indoles et natura, ita multo majori laboramus difficultate circa personarum capacitatem ratione pignoris, si instituatur disquisitio. Nam fatendum est, deesse harum rerum monumenta, quibus historia pignorum reddi queat perfectior, solidior. Nec mirum, nam de hac nostra re parum sollicitæ videntur veteres Romanorum leges, quippe, quæ uti in permultis aliis, ita vel hic maxime, multum moribus, multum auctoritati jurisconsultorum, quæ tanta erat, ut non modo de jure responderent, sed quoque, uti dicit *Gaius* (1), jura conderent, definendum relinquere consueverant: ut igitur non modicam illorum temporum mittere liceat varietatem et ad ea progredi, de quibus plura patent historiæ subsidia ex imperatorum constitutionibus, nec non jurisconsultorum scriptis repetenda.

Jus pignoris ut rite constituatur in alterius securitatem, requiri, ut ille, qui constituit, alienandi; ille vero, cui constituitur, acquirendi habeat facultatem, ex eo clarum est, quod pignoris constitutio vera sit alienatio, quæ suo destitui effectui intelligitur, si persona, quæ transmitteret, illud ipsum non posset; uti illa, cui transmitteretur, acquirere non posset.

Sed hoc in ipso jure notandum est, quod latius patuerit, quam plerumque patere soleant jura romana: etenim contractus pigneratitius dicitur *juris gentium* (2); unde liquido consequitur, non ad solos cives fuisse restrictum; verum etiam peregrinis facultatem constituendi et accipiendi pignoris patuisse.

---

(1) *Gaius* comm. I. § 7.

(2) *Gronovius*, dissertatio de contractu pignoris, caput 2.

Verum illud ipsum, quod supra commemoravimus de personarum capacitate ad pignus constituendum, non est perpetuum: nam evenit aliquando, ut pignus, a personis per se incapacibus constitutum, tamen firmum validumque intelligatur; uti enim *Gaius* dicit: *Quod liberi nostri quos in potestate habemus, item quod servi nostri, Mancipio accipiunt vel ex traditione nanciscuntur, sive quid stipulentur vel ex alia qualibet causa acquirant, id nobis acquiritur* (1). Deinde pergit: *non solum autem proprietas per eos, quos in potestate habemus, acquiritur nobis, sed etiam possessio cujus enim rei possessionem adepti fuerint, id nos possidere videmur* (2): unde consentaneum est, et sic pignus acquiri potuisse.

Sed an etiam per illas personas, quæ in Mancipio sunt aut in manu, pignus acquiri potuerit, non æque clarum est. Videtur negandum, quum possessio requireretur, et dubium esset, uti *Gaius* testatur, an per illas personas acquiri posset: *per eas vero personas, inquit, quas in manu Mancipiove habemus, nobis acquiritur proprietas . . . . an autem possessio acquiratur quæri solet*. At si bene video, non posse, censuit *Gaius*: nam more suo in hisce similibus pergit, *quia ipsas non possidemus* (3).

Sed hæc de personis in potestate nostrâ; nunc autem videndum, utrum per liberas pignus nobis acquiri potuerit personas? At testem iterum habemus *Gaium*, *per liberos homines . . . . nulla ex causa nobis acquiri posse, et hoc esse, quod dicitur, per extraneam personam nihil acquiri posse* (4). Neque dubitari posset, quin hæc ad pignora etiam pertinuerint: nam illum veterem romanorum juris rigorem *Ulpianus* ipse pignoribus applicat, dicens, ne quidem per procuratorem aut tutorem pignus acquiri potuisse: *per liberam personam, inquit, pignoris obligatio nobis non acquiritur, adeo ut ne per procuratorem plerumque vel tutorem adquiratur; et ideo ipsi actione pigneratitia convenientur* (5).

---

(1) *Gaius* comm. II. § 87.

(2) *Gaius* comm. II. § 89.

(3) *Gaius* comm. II. § 90.

(4) *Gaius* comm. II. § 95.

(5) L. 11. §. 6. dig. lib. XIII. tit. 7.

Sed ipse *Ulpianus* haud obscure innuit, quasdam hic admissas fuisse exceptiones, quibus pignoris jus per liberam acquiri posset personam, scilicet: ubi inter colonum et procuratorem domini prædii rustici de pignore convenerat, et dominus ratam habuisset conventionem, vel mandavisset, quippe quo casu quasi inter dominum et colonum convenisse videri, censet *Ulpianus* (1).

Jam, ut ad placita cæsarea circa nostram rem institutam disquisitionem, *Maximianus* et *Diocletianus* normam, ab *Ulpiano* positam, voluere confirmatam (2), adeo, ut idem jus ad *Justiniani* usque tempora valuerit, donec ab eo, nostra veteris juris subtilitate missa, statueretur, hypothecariam actionem, vel pignora eorum, quæ procuratori data vel supposita sunt, ipso jure, et sine aliquâ cessione ad dominum contractus pervenire (3).

Sed ad tutores pergimus et curatores, quos nimirum cum procuratoribus maxima jungit similitudo. Curatorum autem et tutorum legislationem antiquissimâ ætate apud Romanos toto cœlo distare ab eâ, quam posteriori ætate in civitate romana conspiciamus, et inauditam fere apud alias gentes iis concessam fuisse potestatem, diligentius intuenti videre est. Nec mirum, quum tutela et cura, ex lege XII tabularum, constituta non esset in favorem personarum, quæ sub cura aut tutela erant, sed potius tutorum et curatorum jus, maxime in eorum *Commodum* conciperetur (4). Cui tutelarum curarumque indoli consentaneum erat, ut ad libitum tutores et curatores, quæ suæ administrationi suberant, oppignere potuerint, uti revera, testante *Gaio* (5), lege XII tabularum erat constitutum; exceptâ tamen feminarum tutelâ; nam, uti *Gaius* commemorat: *mulieres, quæ perfectæ ætatis sunt, ipsæ sibi negotia tractant* (6): et ut addit *Ulpianus*: *mulierum tutores auctoritatem*

(1) L. 21. dig. lib. XX. tit. 1.

(2) L. 1. cod. lib. IV. tit. 27.

(3) L. 4. cod. lib. IV. tit. 27.

(4) Felicie Minguet commentatio, qua tutelarum apud Romanos exponitur historia, jurisconsultorum ordine Academiæ Groninganiæ adjudicante, præmio regio ornata. (Æt. I. § 1.) in Annal. Groninganiæ 1824 - 1825.

(5) Gai. comm. II. § 64.

(6) Gai. comm. I. § 190.

dumtaxat interponunt (1): unde illis oppignerandi jus concedi non potuerat.

Postremum vero tutelæ et curæ indoles immutata est: et quum non amplius in tutorum et curatorum essent favorem, sub imperatoribus jure meritoque cautum est, ne tutorum curatorumve dolo malo patrimonium personarum, quæ curæ et tutelæ suberant, caperet detrimentum: etenim *Alexander Severus*, imperator, primus sancivit (2): tutoribus et curatoribus sine decreto prætoris urbani prædia rustica et suburbana alienare aut pignori obligare non licere (3).

Sed quum hoc jus modo in securitatem pupillorum et minorum esset constitutum, et furiosi adhuc curatorum insidiis paterent, imperator *Gordianus Severi* constitutionem circa pupillos et minores ad furiosos producendam esse, non immerito censuit, speciatim oppignerationem vetans (4). Sed alienationem prædiorum interdicentes, ubivis prædiorum tantum rusticorum et suburbanorum mentionem faciunt leges: forsàn; vel amore agriculturæ et ob majus prætium, quo prædia rustica habebantur et suburbana; vel ideo, quod rustica prædia largiores certioresque ferrent redditus quam urbana, nec tot casibus et quot urbana sumptibus viderentur obnoxia (5).

Gordianum excepit *Constantinus*, qui nimia forsàn subtilitate tutorum et curatorum administrationem valde restrinxit: edixit enim speciatim, de oppigneratione mentionem faciens, quod non animadverterat doctissimus *Thierbach* (6): *ne tutores curatoresque aurum, argentum, gemmas, vestes cæteraque mobilia pretiosa, urbana etiam prædia, et mancipia, domos, balnea, horrea, atque omnia quæ intra civitatem sunt, venderent... nisi hac forte necessitate et lege, qua rusticum prædium vel mancipium vendere, vel pignere, vel in donationem propter nuptias, vel in dotem dare in præteritum licebat:*

---

(1) Ulp. fragm. tit. II. § 25.

(2) L. 1. dig. lib. XXVII. tit. 9.

(3) Felicis Minguet, comm. laud. æt. IV. ad orationem *Alexandri Severi*.

(4) L. 2. cod. lib. V. tit. 70.

(5) Noodt, comm. ad dig. lib. XXVII. tit. 9.

(6) Thierbach, hist. juris civilis de pignoribus, cap. 1. § 8. pag. 35.

scilicet per inquisitionem judicis, et probationem causæ, interpositionemque decreti, ut fraudi locus non sit (1).

Imperatorum claudit agmen *Justinianus*, qui maximam curæ et tutelæ navans operam, *Constantini* constitutionem denuo sanciens, nimirumque ejus subtilitatem mittens, decrevit: *tutoribus et curatoribus licere fructus, sive qui ex redditibus prædiorum colliguntur, sive qui ex substantia personarum, quarum gubernationem habent, inventi fuerint, id est, vinum oleum et frumentum, vel cujuscumque speciei sunt, sine decreto distrahere* (2): unde dubitari nequit, quin etiam ita oppignerare tutoribus curatoribusve licuerit.

Atque ita ad alia delabimur, scilicet, ut dicamus, quæ potestas concessa fuerit alieni juris hominibus oppignerandi bona sua. Quo censu triplex personarum genus continetur, nimirum: quæ sub patria potestate, quæ in servitute, deinde quæ sub tutelâ erant et curâ. At primum de iis, quæ in patria potestate, aut in servitute versabantur, dicam, postremo de iis, quæ sub curâ et tutelâ erant, dicturus.

Primum personarum genus, non modo liberos, sed quoque mulieres, quæ in manu erant mariti, comprehendere, magis notum est, quam ut testimonio confirmetur. Qui quidem omnes, quum jure domini omnino essent destituti, omnia non sibi, sed iis, in quorum erant potestate, acquirebant (3): unde luculenter apparet, nec iis quicquam oppignerandi fuisse potestatem.

Sed ita demum antiquissimis temporibus, nam indies cultu augente, et vivendi ratione mitescente, sensim sensimque non modo viri in uxorem, sed ipsa patria potestas, imò ipsa servitus mitigata est, concessâ tandem potestate peculii alicujus habendi, cujus alienandi facultas penes memoratas personas esset constituta.

Et quidem initio omne peculium erat profectitium (4), in quo notum est, alieni juris homines, non plus juris habuisse, quam ab eo, sub cujus

(1) L. 22. cod. lib. V. tit. 57.

(2) L. 28. § 5. cod. lib. V. tit. 37.

(3) Gai. comm. II. § 86.

(4) Rhum diss. de diverso pignoris jure liberis in parentum bonis competente, § 8. Genæ, 1754.

erant potestate, concedebatur; ita ut, teste *Paulo* (1) et *Marciano* (2); bonorum, quorum administrationem haberent, pignus recte constituerent, si hujuscemodi facultatem essent consecuti, quæ igitur tota adimi, augeri, minuique poterat.

Sed mox patria potestas armorum gratiâ admodum circumscripta est, auctore, ut facile suspicatur, imperatore Marte: *Julium Cæsarem* intelligo; quippe qui militum fautor, testante *Ulpiano* (3), primus iis testandi de bonis, per militiam sagatam acquisitis, concessit facultatem; quæ cum esset temporalis, postea *Augustus*, *Titus*, *Domitianus*, *Nerva*, *Trajanus* et *Adrianus* eam in perpetuum valituram voluere (4). Ut ergo filii familias in hoc nostro castrensi peculio vice patrum familias habiti (5), omni jure patribus adempto, suo arbitrio ejusmodi bona administrare, alienare, atque adeo oppignerare potuerint.

Quod jus postmodum non eo remansit, sed potius ad peculium quasi castrense, id est, ad illa bona, quæ filio familias ex aliquo munere publico, sive per ejus occasionem, sive per imperantis liberalitatem pervenire, extensum videmus (6).

Si vero de tempero illius extensionis quæsieris, dubium esse apud scriptores, invenies. Nos suspicamur, eam invaluisse jam ante tempora, quæ vidit *Ulpianus*, quippe qui hanc rem commemorat (7). Non tamen diffitear, plurimos existimasse, jus illud a *Constantino* demum civitate esse donatum, *Ulpianique* fragmentum a *Triboniano* interpolatum (8). Sed an horum sententia satis firmo stet fundamento, nec equidem scio: nam non modo gravissimi viri *Tribonianum* absolunt (9); sed præterea

(1) L. 18 dig. lib. XIII. tit. 7.

(2) L. 19 dig. lib. XIII. tit. 7.

(3) L. 1 dig. lib. XXIX. tit. 1.

(4) Loco laudato, ubi *Ulpianus* hujus rei tradit historiam.

(5) L. 2 dig. lib. XXIV. tit. 6.

(6) § 6. Inst. lib. II. tit. 11.

(7) L. 8. § 15. lib. XXXVII. tit. 6.

(8) Ess. a Puffendorf, observ. jur. univ., tome IV. obs. 153. — Franc. Balduin. Justinianus, lib. III. pag. 297.

(9) Vinnius comm. ad § 1. inst. per quas pers. cuique acq. § 1. — Christ. Rau. hist. de peculiiis, § 8. pag. 27. Heineccius Antiq. jur. rom. lib. II. tit. 9. § 2 N° a.

non una sunt *Ulpiani* (1) et *Papiniani* (2) fragmenta, quibus omnis interpolationis evanescit suspicio.

Jam, ut dicamus, an hac extensione factum sit, ut ejusmodi peculium pignori posset dari, videtur ab initio sic non fuisse, quippe quod nullibi juris Romani concessum legimus. Nec quidem obstat, quod testamento de iis disponi potuerit: nam testamentorum causa præ cæteris favorabilis erat Quiritibus, quin tamen inde ad ceteras alienationes firmum deducere liceat argumentum, eo minus, quod nostra extensio per speciem privilegii ad solam testandi facultatem in legibus facta reperiatur, donec tandem auctoritate jurisconsultorum factum esse videtur, ut imperatorum placitum ad omnia alienationis genera extenderetur (3).

Aliud iterum, præter profectitii et militaris peculii genus, sub imperatoribus introductum est, nomenque peculii adventitii accepit. Quo nimirum nomine veniebat, quod matris aliorumque liberalitate, sive proprio labore filiusfamilias obtinisset; quæ omnia antiquo jure ad patres spectasse extra dubitationis aleam positum est, quum filii familias non nisi patris jussu hereditatem, sibi delatam, adirent, bona, ab aliis sibi delata, vel donata, in patrem transferrent, et ad *Constantinum* usque, bona, quæ mater viva liberis donaverat, aut mortua reliquerat, jure dominii ei cederent (4). *Constantinus* autem anno 319 constitutionem dedit, quâ cautum est: ut patribus modo esset ususfructus bonorum, a matre liberis acquisitorum, proprietate hisce remanente, omnique alienatione patribus interdicta (5). Quas sanctiones non modo *Valentinianus*, *Gratianus* et *Theodosius* anno 379 extensas voluerunt ad bona a matris ascendentibus relicta (6); sed *Honorius* quoque et *Arcadius* anno 395 hoc confirmantes, insuper speciatim jusserunt, ne bona materna a patribus pignori obligarentur (7). Deinde *Valentinianus* et *Theodosius* anno 426 lucra nuptialia, quocum-

(1) L. 16. § 12 dig. lib. XXXVI. tit. 1.

(2) L. 52. § 8 dig. lib. XXVII. tit. 2.

(3) Schweppe, röm. rechtsg. § 375.

(4) L. 6 dig. lib. XXIX. tit. 2. — L. 5. § 4. lib. XXIV. tit. 1.

(5) Cod. Theod. L. 1 et 2 de bonis maternis.

(6) L. 6 eodem.

(7) L. 7 eodem.

que titulo collata, seu transmissa; *Leo* et *Anthemius* autem anno 471 sponsalities largitates, adventitiis bonis liberorum æque adnumerandas voluerunt, simul oppignerandi jus patribus adimenes (1). Tandem illos, quibus peculiorum causa cordi fuit, excepit *Justinianus*, qui ultimum adventitio peculio incrementum fecit, anno 529 statuens, ut omnino omnia, quæ filiis familias ab aliâ, quam patris causâ venirent, ad peculium adventitium spectarent, relicto patribus usufructu, atque iis denegato oppignerandi jure (2), exceptis tamen duobus casibus, nimirum: licere patri filiorum nomine hereditatem, iis delatam, pignori obligare, primum æris alieni luendi, deinde legatorum præstandorum gratiâ (3).

Superest aliud peculium, cujus dominium et oppignerandi jus patribus etiam denegatum est: illud intelligo, quod irregularis et extraordinarii nomen in jure sortitum est. Nam res a principe vel *Augusto* in filium vel filiam familias collatæ; hæreditates a filio, patre invito, aditæ; bona sub ea lege data, ut pater neque dominium neque usumfructum haberet; portio hereditatis in quam liberi cum patris fratre sive sororibus germanis ab intestato succedebant; bona quæ liberis deferebantur, si parentes matrimonium solvere præsumpsissent extra causas, a *Justiniano* definitas; tandem facultates parentum, qui monasterium ingressi sunt; hæc, inquam, bonorum genera in plenam liberorum potestatem venerunt (4): unde autem luculenter apparet, iis hujuscemodi obligare licuisse, non vero ita patribus.

Sed satis forte de liberis, nunc autem de uxoribus, quæ in manu erant maritorum, dicam, reliquum est. Nam notissimum est, eas quoque antiquissimâ ætate liberorum loco habitas, domini quoque expertes fuisse (5): ut ergo penes maritum esset oppignerandi potestas, nullâ omnino uxoribus relictâ facultate. At, si quid bonorum separatim tenuerint, hoc sine dubio peculii profectitii jure habuerunt, ita, ut de iis disponendi

---

(1) L. 1 cod. lib. VI. tit. 61. — L. 5. lib. VI. tit. 61.

(2) L. 6 cod. lib. VI. tit. 61.

(3) L. 8. § 4 et 5 cod. lib. VI. tit. 61.

(4) L. 52 dig. lib. XXI. tit. 2. — L. 50 dig. lib. XXXVI. tit. 1. — L. 1-8 cod. lib. VI. tit. 61.

(5) Gai. comm. II. § 90.

facultas plane a mariti penderet arbitrio. Posterioribus autem temporibus conventio in manum paulatim in desuetudinem abiit, maritorumque potestate mitigatâ, majorem in bona sua adeptæ sunt facultatem, et latius ergo iis patuit oppignerandi potestas. Verumquidem quanta fuerit concessa, uti quo tempore conventio in manum antiquata, nullibi invenimus descriptum: hoc saltem certum est, *Taciti* tempore, matrimonia ejusmodi jam satis rara fuisse (1), quin tamen dubitari quæat ea adhuc vidisse *Ulpianum* (2).

Patriam potestatem excipiat tutela, quippe quæ illius imago, cum ea maxime cohærere intelligitur. Notissimum est antiquitus non modo pupillos, sed quoque feminas sub tutelâ fuisse, et quidem perpetuâ (3). At eo magis oppignerandi jus iis personis adimi necesse erat, quod, ut jam commemoravimus, tutela non humanitatis munus, ut hodie, in favorem personarum, quæ sub ea erant, haberetur, sed potius tutoris jus, maxime in ejus *Commodum* civitate donatum (4): unde autem consentaneum, plane nullam alienationem licitam fuisse, nec igitur oppignationem absque tutoris auctoritate. Ita antiquissima ætate. Sed deinde, politicis momentis, quibus superstructa erat tutela, remotis, ejus quoque indoles adeo immutata est, ut non modo pristinum amitteret rigorem, sed magis etiam in personarum, quæ sub ea erant, esse inciperet favorem (5). Unde factum, saltem quod ad feminas attinet, ut tutoris auctoritas restringeretur et, uti dicit *Ulpianus*, *ut tum demum necessaria esset, si lege aut legitimo judicio agant, si se obligent, si civile negotium gerant, si libertæ suæ permittant in contubernio alieni servi morari, si rem Mancipi alienent* (6); imo tutor, sicut testatur *Gaius*, sæpe etiam invitus auctor fieri a prætore cogeatur (7), et sic feminæ, invito tutore, subinde etiam rem Mancipii oppignerare licebat,

---

(1) Tacitus ann., lib. IV. cap. 16.

(2) Ulp. frag., tit. II. § 13.

(3) Gai. comm. I. § 144.

(4) Felicis Minguet comm. cit. æt. I. § 1.

(5) Felicis Minguet comm. cit. æt. II. § 1 et seqq.

(6) Ulp. fragm., tit. XI. § 27.

(7) Gai. comm. I. § 190.

nisi tamen esset in legitimâ patronorum vel parentum tutelâ, nam ut subjicit *Gaius*: *neque ii ad res Mancipi alienandas, nec ad obligationes suscipiendas auctores fieri coguntur, præterquam si magna causa alienandarum rerum Mancipi, obligationisque suscipiendæ interveniat* (1).

Denique magis magisque mitescente tutelâ, tutorum auctoritas est restricta ad solam rerum Mancipi alienationem, et feminis latissima patuit potestas, res nec Mancipi alienandi, adeoque oppignerandi (2).

Tandem distinctione rerum Mancipi et nec Mancipi, ipsaque feminarum tutelâ obsoletis, nullam amplius tutorum auctoritatem fuisse requisitam, feminasque pro libitu quascumque obligationes suscipere, et proinde pignora dare potuisse, res ipsa docet.

Quod ad pupillarem vero tutelam, quamvis ejus indoles immutata esset in pupillorum pupillarumque favorem, fieri tamen non poterat, ut in alienationibus et in oppignerationibus tutorum non requireretur auctoritas, unde *Ulpianus* ait: *pupillis autem hoc amplius etiam in rerum nec Mancipi alienatione tutoris auctoritate opus est* (3). Quippe quod servari ipsum pupillorum flagitabat commodum.

Reliquum est, ut illas attingam personas, quæ curatorem habere intelliguntur. Quarum numero recensentur multi, quibus partim lege 12 tabularum, partim jure prætorio, partim lege Plætoria curatore prospectum videmus.

Nimirum lege decemvirali furiosis, item prodigis, quibus bonis est interdictum, agnati curatores sunt dati (4): ut igitur hisce personis jure meritoque omnis oppignerandi potestas per omne temporis decursum denegata maneret.

Deinde honorarii constituuntur curatores, scilicet a prætore libertinis prodigis, item ingenuis, qui ex testamento parentis heredes facti, male dissipant bona (5). Qui quum jure Romano omnes furiosis æquipararentur, iis quoque omnis oppignerandi potestas adempta est.

(1) *Gai. comm. I. § 192.*

(2) *Gai. comm. II. § 80.*

(3) *Ulp. frag., tit. XI. § 27.*

(4) *Ulp. frag., tit. XII. § 2.*

(5) *Ulp. frag., tit. XII. § 3.*

Denique lege Plætoria, memorante *Capitolino* (1), constitutum est, ut curator daretur, vel propter dementiam, vel propter lasciviam; sicque iis personis iterum restricta est oppignerandi potestas absque curatoris consensu.

Tandem *Marcus Aurelius*, *Capitolino* iterum teste (2), voluit, ut minoribus omnibus, causis non redditis, curator daretur, sed tum demum si vellent (3): ut ergo minoribus, si quem petiissent, oppignerare non liceret, invito illo.

§ II.

DE REBUS, QUÆ PIGNORI DARI POTUERUNT VEL NON.

Font. et litterat. part. poster., cap. I. § 3.

Quod diximus de personarum capacitate loquentes, idem hic etiam repetimus de rebus, quæ pignori hypothecæve dari potuerunt, acturi, non videri scilicet veteres leges romanas de iis expresse statuisse; sed ea potius reliquisse moribus, usui et prudentium interpretationi: ut igitur ea mittere liceat et ad ea tempora progredi, quibus certiora documenta nobis dant jurisconsultorum scripta imperatorumque constitutiones.

Marcianus ex rescripto *divi Pii* primus proposuit regulam, *res, quæ in hominum commercio non sunt, pignori dari non posse* (4). Quarum censu multæ comprehenduntur, sed de his omnibus dicere opus non est, quum solæ res divini juris quoddam historicum habere videantur momentum.

Rerum sacrarum et sanctarum oppignerationem prohibuerunt impp. *Honorius* et *Theodosius* (5); idem de religiosis jussit *Antoninus Caracalla* (6).

(1) *Capitolinus* in *Marco*, cap. XI.

(2) *Capitolinus* loc. laud.

(3) *Schweppe*, *röm. privatrecht*, § 745. — *Heinecc. antiq.* 1, 25, § 8.

(4) *L.* 1. § 2 dig. lib. XX. tit. 3.

(5) *L.* 3, cod. lib. I. tit. 2.

(6) *L.* 3, cod. lib. VIII. tit. 17.

Hisce tamen quamdam fecit exceptionem *Justinianus* permittens, ut vasa superflua venderentur, si debitum ecclesiæ aliunde exsolvi non posset; sic etiam excepit casum necessitatis in redemptione captivorum, ob quam nimirum rei sacræ obligationem probavit (1).

Rerum ecclesiasticarum *Leo* et *Anthemius* fuere solliciti, quippe oppignerationem earum ad ecclesiam constantinopolitanam pertinentium, præterquam si utilis probaretur, vetantes, poenasque valde acerbis iis, qui oppignerationis participes fierent, comminantes: eos enim, quibus res ecclesiastica fuerat oppignerata, eam amittere; clericos, qui obligassent, munere privari et dignitate, nec minus ad indemnitate conveniri; iudices hujusmodi contractus conficientes dignitate spoliari; tandem ipsos tabelliones, qui instrumenta conscripsissent, perpetuo puniri exilio (2).

Anastasius Leonis et *Anthemii* sanctiones ad cetera, quæ patriarchatui constantinopolitano subjecta erant, extendi jussit; præterea, oppignerationem non fieri, nisi apud magistratum censûs, sive apud defensores civitatum, prout fieri in provinciis aut Bisantiæ utilitatis causa esset demonstrata; eos, qui negligerent præscripta, rem cum omni causa amittere; tandem non licitam esse immobilium oppignerationem, si mobiles, exceptis vasis sacris, superessent (3).

Tandem nec defuit *Justinianus*, *Anastasianam* abrogans, *Leonis* vero constitutionem denuo sanciens, eamque porro ad omnes ecclesias, imò ad omnia loca pia et venerabilia, velut nosocomia, monasteria, brephotrophia, xenodochia et gerontocomia porrigens, atque etiam vetans, ne res ecclesiastica pignori, sic dicto, daretur, sed modo hypothecæ, si quædam urgeret necessitas (4). Neque hoc stetit firmum, nam postea permisit, ut ecclesia, propter fiscalia tributa aut aliam necessitatem, speciale pignus dare posset, voluitque, creditorem pignoratitium pignoris fructus in rem suam convertere, donec satisfecisset ecclesia, aut creditum adimplevissent percepti fructus (5).

(1) Novella CXX, cap. 10.

(2) L. 14, cod. lib. I. tit. 2.

(3) L. 17, cod. lib. I. tit. 2.

(4) Novella VII.

(5) Novell. laud., cap. 4.

Liberi homines etiam extra commercium intelliguntur; nihilo tamen secius Romani ab eo declinasse videntur. Nam, si patriæ potestatis indolem et liberi hominis oppignorandi prohibitionem, posteriori tempore latam, perpendamus, certo argumento concludere licet, patribus patuisse jus oppignerandi liberos. Hoc sane a fide fere abhorret; sed quum Romani patribus addixissent jus vitæ et necis, quid est quod miremur, si iisdem jus oppignerandi quoque concesserint?

Progrediente humanitatis cultu, barbarum illud commentum diu stare non potuit, quippe quod jam ante *Paulum*, vel saltem ejus tempore, coarctatum apparet. Legitur enim in hujus jurisconsulti sententiis receptis, creditorem, qui a parente sciens pignori filium accepisset, deportationis poenâ punitum fuisse (1). Non tamen subito deleta sunt illius moris vestigia, nam æque commemorat *Paulus*, extrema necessitate premente, liberos vendere licuisse (2): ut igitur optima ratione liceat suspicari, liberos oppignerandi jus pauperrimo parenti quoque patuisse; nam ab uno ad aliud valet argumentatio, quum non modo durioris conditionis esset venditio quam oppignratio, sed Romani in hisce similibus, iis, quibus vendendi jus est, oppignerandi quoque potestatem concedere soleant.

Posterioribus temporibus plus semel barbari illius moris factam video mentionem (3), adeo ut sub ipso *Justiniano* nondum esset antiquatus (4), equidem jussit Imperator, creditorem, qui debitoris filium pignori accepisset, non modo debito cadere, sed insuper tantundem oppignerato dare, et poena corporali affici.

Hæc apud cunctos populos observantur; nunc vero ad alia deflectamus: Romani enim proprio civitatis jure quædam extra commercium collocant.

Nimirum rei litigiosæ vetant oppignationem. Sed qua tempestate invaluerit hæc prohibitio, plane nescitur. Saltem certum est, jam ita fuisse *Marciani* (5) tempore, quippe a quo quæsitum, utrum exceptio litigiosi esset, si prædium litigiosum pignori esset obligatum?

(1) Pauli sent. recept., lib. V. tit. 1. § 1.

(2) Loco laudato.

(3) L. 6, cod. lib. VIII. tit. 17.

(4) Novell. CXXXIV, cap. 7.

(5) L. 1. § 2. dig. lib. XX. tit. 3.

Sic etiam Romani non admiserunt instrumenti rústici oppignerationem. Jam *Quintiliani* tempore aratri obligatio vetita erat (1); sed postremo res extensa est, auctore imperatore *Honorio*, ad omnia agriculturæ instrumenta, adeo ut infamia et quadrupli poena eos sequeretur, qui sive ex libera conventionione, sive iudicis sententia, ejusmodi auderent (2). Tandem, jubente *Justiniano*, creditores, a quibus agricolæ mensuram fructuum, pecuniam, sive aliud nomine mutui acceperant, terras, boves, oves et cetera, velut mancipia, pignori capta, debitoribus restituere absque mora obligantur (3).

Huc quoque pertinent ludi Romanorum gymnici, quippe in quibus victores, narrante *Quintiliano* (4), coronâ ornabantur, et præmia, quæ pro coronis dari solebant, ab imperatore accipiebant, quæ qualia fuerint dixit *Papinianus*, pecuniam expresse commemorans. At ne forte athletarum virtus, amissâ spe retinendi præmia, minueretur, præmiorum spem, sive, ut aliis verbis utar, præmia ante certamen oppignerari noluit *Alexander Severus* (5): ut ergo post certamen conventionione præmia obligari, et, teste *Papiniano* (6), ex re judicata capi potuerint.

Dubitari nequit, quin apud Romanos, qui tanto cultu Martem colebant, militum arma sub legum præsidio fuerint jam a reipublicæ infantia. Primum, qui de armorum oppigneratione cavisse fertur, *Julium Cæsarem* dicit communis fere omnium sententia. Sed illas sanctiones castigationis poenâ, vel graviore etiam, si arma principalia obligata essent, munitas refert *Paulus* (7).

Antiquissima ætate maritus dotis erat dominus, ut eam alienare pro libitu posset (8). Quum tamen quandoque, dissoluto matrimonio, dos vel illius valor restitui deberet, et plerumque eluderetur repetitio, postquam

(1) *Quintilianus inst. orat.*, lib. VII. cap. 8.

(2) L. 8, cod. lib. VIII. tit. 17, ibique auth. agricult.

(3) *Novell. XXXII et XXXIV.*

(4) *Quintilianus inst. orat.*, lib. IX. cap. 4.

(5) L. 4, cod. lib. VIII. tit. 17.

(6) L. 40, dig. lib. XLII, tit. 1.

(7) L. 14, § 1, dig. lib. XLIX, tit. 16.

(8) *Schweppe, röm. rechtsg.*, § 399.

maritus cuncta dilapidando consumpserat, providendum erat, ne illi, quibus repetitionis jus competeat, pecuniam suam amitterent, neve mulieres, divortio facto, facultatum, quibus vitam honeste sustentarent, evaderent expertes. Huic rei imperator *Augustus* egregiam navavit operam, *lege Julia de adulteriis* (non *lege Papia Poppæa*, uti voluerunt *Gravina* (1) et *Jac Gothofredus* (2)), sanciens: ne maritus prædium dotale, invita muliere, alienaret, vel, ea consentiente, obligaret (3). Quæ quidem dispositiones utrum ad italica tantum prædia, an etiam ad provincialia pertinerent, suo tempore dubium fuisse, memorat *Gaius* (4). Postremum vero ex prudentium interpretatione *lex Julia*, interprete *Gaio* (5), ad sponsum, auctore *Ulpiano* (6), ad ædes, uxorisque urbana prædia est porrecta. Sed hæc tantum intelligenda sunt de dote non æstimata, solus enim fundus non æstimatus dotalis dicitur, et æstimatus, testante *Alexandro imperatore* (8) in plenum mariti dominium transit. Tandem *Justinianus* julianas sanctiones confirmavit et auxit: non modo enim *legem Juliam* extendit ad prædia provincialia (8); verum etiam ad omnia immobilia, quæ donatione propter nuptias comprehendantur (9), ita quidem ut mariti, licet uxor consensisset, alienatio vel oppignatio nullam haberet vim, nisi forte post biennium denuo in obligationem consentire vellet uxor, simulque suppeterent bona unde uxori satisfaceret.

Quod ad oppignationem servitutum, non est, quod moneamus, quippe quæ nullum plane habet historiæ momentum.

Sed videamus an censuerint Romani, rem alienam oppignerari posse? Non posse, primus dixit *Marcianus* (10), quin tamen dubitari queat, id

(1) *Gravina*, orig. jur. civ., lib. III. § 86.

(2) *Jac. Gothofredus* ad *legem Juliam* et *Papiam Poppæam*, cap. 20.

(3) *Gai. comm.* II. § 63, et *Paul. sent. recept.*, lib. II. tit. 21. § 2, nominatim de *lege Julia de adulteriis* dicit.

(4) *Gai. comm.* II. § 63.

(5) *L. 4*, dig. lib. XXIII. tit. 5.

(6) *L. 13*, dig. lib. XXIII. tit. 3.

(7) *L. 5*, cod. lib. V. tit. 30.

(8) *L. unic.*, § 15, cod. lib. V. tit. 15.

(9) *Novell.* LXI.

(10) *L. 16*. § 7. dig. lib. XX. tit. 1.

jam ante *Marciani* tempora non licuisse: quæ tamen ita sunt intelligenda, eum, qui dominus non est, jus in re aliena transferre non posse; sed tamen contractum pigneratitium veram obligationem inter pasciscentes parere, unde salvæ remanent actiones personales. Nec etiam desunt exceptiones, quibus jus pignoris firmum staret, quamvis in re non propria constitutum. Nam *Severus* et *Antoninus*, pignus recte constitutum rescipserunt, si dominus dolo agens, rei suæ oppignerationem non impediret (1); idemque dixit *Marcianus*, si dominus postea ratum habuerit (2). Alia exceptio inde nascitur, quod debitor post oppignerationem ipse pignoris dominus sit factus. Hoc enim casu, quum manifestum esset, ordinariam quidem actionem super pignore non competere, *Maximianus* et *Diocletianus* significarunt, utilem dari oportere (3). Accedit hisce, quod rem pignori acceptam, creditori iterum oppignerare liceat, an-nuentibus *Gordiano*, *Maximiano* et *Diocletiano* (4). Tandem, *Marcianus* (5), et *Paulus* (6) docent, prædium ab emphyteuta et superficiario, invito plane domino, pignori dari posse.

Ut huic rei finis imponatur quædam addenda sunt de formulis, quibus oppignratio concipi solebat. Olim hypothecam rei futuræ fuisse receptam tradit *Papinianus* (7); verum hypotheca generalis bona futura non utique necessario spectabat (8): si enim jam olim jurisconsulti pignoris generalis formulæ res futuras quoque inesse censuissent, inutilis, imo absona fuisset expressa earum obligatio, quam tamen fuisse usitatam manifesto monstrant verba *Ulpiani*: *quas quis habuit, habiturusve sit* (9). Sed quamvis ita proposita esset formula, omnes tamen res debitoris pignori esse, haud obtinebat: *Ulpianus* enim eas

---

(1) L. 2, cod. lib. VIII. tit. 16.

(2) L. 16. § 1, dig. lib. XX. tit. 1.

(3) L. 5, cod. lib. VIII. tit. 17.

(4) L. 1 et 2, cod. lib. VIII. tit. 24.

(5) L. 13. § 3, dig. lib. XX. tit. 1.

(6) L. 16. § 2, dig. lib. XIII. tit. 7.

(7) L. 1, dig. init. lib. XX. tit. 1.

(8) *Clariiss. Warnkœnig commentarii jur. rom. priv.*, vol. I. pag. 487. N° 3.

(9) L. 6, dig. lib. XX. tit. 1.

excludit, *quas verisimile est quemquam specialiter obligaturum non fuisse* (1), et cum *Paulo* (2) recenset res, quas generali hypothecæ, sub memorata formula, detrahare placuerat.

Sed *Justinianus* veterum jus correcturus, eam, de qua diximus, formulam inutilem reddidit, voluitque, ut verba: *fide et periculo rerum ad me pertinentium, vel, per earum exactionem satisfieri tibi promitto*, ad rerum tam præsentium, quam futurarum obligationem omnino sufficerent, *quum sit justum*, ait Imperator, *voluntatem contrahentium magis, quam verborum conceptiones inspicere*, quod sane egregium est (3).

CAP. III.

DE DIVISIONE PIGNORUM ET DE DIVERSIS MODIS PIGNORIS CONSTITUENDI.

§ I.

IN UNIVERSUM.

Quemadmodum diversis modis constituuntur, ita diversa emersit pignorum divisio in *generalia* et *specialia*, prout pignoris obligationi subjiciuntur vel omnia debitoris bona, vel res speciales. Sed hæc in transitu, quippe quæ divisiones ad rem historicam parum vel nil faciunt. Illa vero, quâ pignus abit in *necessarium* et *voluntarium*, prout, aut invito, aut consentiente debitore, constituitur, historico majus præbebit momentum. Etenim pignus necessarium vel lege, vel magistratûs auctoritate constituitur: voluntarium vero, vel contractu pigneratitio, vel pacto hypothecæ, vel in jure cessione aut mancipatione, additâ fiduciâ, vel tandem testamento. Qui pignoris constituendi modi adeo inter se differunt, ut inde oriatur divisio notissima pignorum, secundum quam distinguimus *tacitum*, *prætorium*, *fiduciarium*, *testamentarium*, *pignus in specie* et *hypothecam*. Quæ cum ita sint, operæ erit prætium

---

(1) L. laud.

(2) L. 7, dig. lib. XX. tit. 2.

(3) L. 9, cod. lib. VIII. tit. 17.

cujusque pignoris constituendi modi historiam exponere, ita tamen, ut primum pignoris voluntarii causam, deinde necessarij attingamus.

§ II.

DE NEXU ET CONTRACTU PIGNERATITIO.

Font. et litt. conf. pars posterior, cap. III. § 1.

Si de ætate quæsieris illius negotii, quo civium conventionem pignus constituitur, sane summæ antiquitatis est. Suspiciantur adeo multi, jam in decemvirali lege de eo sermonem fuisse. Revera, contemplari liceat civitatum primordia, hominumque prima negotia, et consentaneum erit, contractus, qui permutatione perficiebantur, cæteris omnibus antiquiores statuere. Nam pecuniam et pretium certum ignorabant agrestes, commercia potius permutatione absolventes. Huc quoque referendum pignus, quippe quod ita constituebatur, ut, pro re credita, in illius securitatem præstaretur alia, credito soluto, reddenda.

Sed non diu ignota fuit Romanis pecunia, quæ sane commercia admodum immutavit, quum loco rei, quæ antiquissima ætate tradi solebat, nunc æs et libra, ut communis solemnitas externa alienationum, reciperetur et *nexus* diceretur. Quid fuerit nexus docet *Tullius*, dicens: *esse quod per libram agitur* (1). Nec aliter *nexum* definivit *Festus*, sub eo intelligens: *quod per æs et libram geritur*. Hanc vero solemnitatem *Gaius* de mancipatione dicens, hunc in modum exponit: *eaque res ita agitur, adhibitis non minus quam quinque testibus, civibus romanis puberibus, et præterea alio ejusdem conditionis, qui libram æneam teneat, qui appellatur libripens. Is qui mancipio accipit, rem tenens ita dicit: hunc ego hominem ex jure Quiritium meum esse aio, isque mihi emptus est hoc ære æneaque libra; deinde ære percutit libram, idque æs dat ei a quo mancipio accipit, quasi pretii loco* (2). Licet hæc *Gaii* verba ad solam mancipationem, id est,

(1) Cic. orat., lib. III. cap. 40.

(2) Gai comm. I, § 119.

ad solam rerum Mancipi proprietatis translationem spectent, tamen statuendum existimo, eam æque usitatam fuisse in negotiis, quibus rei obligatio, veluti pignus, contrahebatur. Quomodo enim tibi persuadeas hæc solemnia fuisse requisita, quum res Mancipi alienaretur; minus vero, si pignori obligaretur, quum tamen pignoris datio ipsa esset alienationis genus, quo ad perpetuam adeo alienationem venire potuit? Videtur ergo, Mancipationem modo generali, modo speciali sensu venisse, hoc est, omnem rerum Mancipi alienationem factam esse per æs et libram, hoc vero duplici fine, ut aut dominium ex jure Quiritium transferretur, aut res tantummodo obligaretur, veluti, ut quis in re quadam pignoris jus haberet: priori casu res dicebatur *Mancipio dari*, posteriori vero *transferri jure nexi*.

Hanc sententiam multum juvat totius negotii contemplatio, nec non verba, quibus *Scævola*, teste *Varrone*, nexum delineavit, dicens: » *quæ per æs et libram fiunt, ut obligentur, præterquam quæ Mancipio dantur* » (1), id est, quæ Mancipantur: unde quantum Mancipatio suâ indole a *nexu* distincta est, luculenter apparet. Nec rei nostræ minus lucis affert *Tullius*, dicens: » *multæ sunt domus jure hereditario, jure Mancipii, jure nexi* » (2); itemque alio loco inquiens: » *qui se nexu obligavit* » (3). Quin ejus rei passim in jure civile reperiantur vestigia, dicentibus imperatoribus: » *nexus prædiorum* » (4), itidem: » *nexus pignoris* » (5). Tandem nostram opinionem firmat memorabilis illa, de qua superius commemoravimus, debitorum obæeratorum conditio, quippe qui creditoribus suis *nexorum* nomine tamdiu operas serviles tenebantur præstare, donec debitum luerent. Neutiquam enim jure Mancipi poterant teneri, quum liber homo Mancipari non posset, nisi annis XX major se ad pretium participandum venundari esset passus.

Quamvis fragmenta illa, quæ in medium protulimus, luculenter probare videantur, nexum a Romanis distingui a Mancipatione, non tamen

---

(1) Varro de ling. latin., lib. VI. cap. 5.

(2) Cic. harusp., cap. 7.

(3) Cic. orat. pro Murena, cap. 2.

(4) L. 8, cod. lib. VIII. tit. 15.

(5) L. 2, cod. lib. V. tit. 70.

diffitear, rem difficultate laborare, et fuisse egregios viros, e quorum numero *Mascovius* (1) et *Gravina* (2), qui omnem nexi et mancipationis differentiam negarent, adfirmantes utroque negotio dominium fuisse translatum. Sed quaecumque sequamur opinionem, extra dubitationis aleam posita est sententia *Sigonii* (3), qui hanc ipsam argumentis gravissimis defendit, pignus *nexi* nomine comprehendendi, civesque Romanos, si rem mancipi dare pignori vellent, inire nexum oportuisse.

Nunc videamus quæ fuerit ratio obligandi res nec mancipi antiquissimâ ætate a Romanis observata. Plures equidem scriptores video dixisse, nec historiarum nec iurium interpretes hoc retulisse. Non est tamen cur dubitemus: contractus enim ille, qui jure Justineaneo *pigneratitii* vel *pignoris* nomen præ se ferebat, in more fuit Quiritium etiam remotis temporibus. Jamdiu enim invaluerat, ut cives contractu et traditione, absque ullâ aliâ solemnitate, se resque suas nec mancipi obligare possent; quidni et pignori dare et obligare? Unde autem liquido consequitur, contractum pigneratitium nudâ conventionione perfici non potuisse; sed traditione tantum, quippe qui eorum numero adscribebatur, qui *re perficiuntur*. Itaque res, de qua inter contrahentes convenerat, non prius pignori erat, quam ejus facta esset traditio, licet tamen vel nudâ conventionione contrahentes pignoris dationi, id est, ad pignus dandum, tenerentur; nam ut illustrissimus *Noodtius* hic egregie monet: » *multum interest, inter obligari pignori, et dari pignori: priori casu res obligatur; posteriori contrahentium personæ tenentur; res libera est* » (4).

Reliquum est ut moneamus, posterioribus temporibus, distinctione rerum mancipi et nec mancipi antiquatâ, ipsam mancipationis solemnitatem ex usu recessisse una cum nexi necessitate; ita ut et rerum mancipi et nec mancipi oppigneratio fieri contractu pigneratitio consueverit.

(1) *Mascovii*, exercit. de constituto possessorio, § 2. Lipsiæ, 1733. (In ejusdem opus. pag. 105 edit. Puttmanni, Lipsiæ, 1776.)

(2) *Gravina*, orig. jur. civ., lib. II. cap. 81. pag. 270, edit. Lipsiæ, 1737.

(3) *Sigonius*, de antiq. jur. civ. Rom., lib. I. cap. 9.

(4) *Noodt*, comm. ad dig. hoc tit. oper., tom. II. pag. 321.

§ III.

DE CONTRACTU FIDUCIÆ.

Jam supra mancipationem attigimus, uti in jure cessionem et fiduciam; sed non tam ut illorum negotiorum solemnitates contemplaremur, quam ipsius juris, quod ex iis contractis nascitur, indolem. Nunc igitur videamus, quâ ratione illa negotia Romani perfecerint.

Debitor nimirum, qui creditori suo in debiti securitatem pignus constituere volebat, per actum *mancipationis* vel *cessionis in jure*, in eum rem suam transferrebat, plane ut dominus fieret ex jure Quiritium, additâ tamen eum in finem fiduciâ, ut creditor, solutione factâ, fiduciam, scilicet rem mancipatam, remancipare vel in jure cedere debitori teneretur, unde negotio nomen fiduciæ. Certum est itaque duplex negotium obtinuisse, ut ita pignori daretur, nimirum aut mancipationem aut in jure cessionem, additâ alterutri fiduciâ; quæ singula indagare paulo accuratius eo magis refert, quo arctius cum antiquissimâ pignoris constitutione cohærebant.

Quid fuerit mancipatio ex Gaio mox vidimus de nexu dicentes: me tamen juvabit ejus verba repetere, ne quid a nobis prætermissum esse dicatur: » *est autem mancipatio, inquit, imaginaria quædam venditio; quod et ipsum jus proprium civium Romanorum est: eaque res ita agitur, adhibitis non minus quam quinque testibus, civibus Romanis puberibus, et præterea alio ejusdem conditionis, qui libram æneam teneat, qui appellatur libripens. Is qui mancipio accipit, rem tenens ita dicit: hunc ego hominem ex jure Quiritium meum esse aio, isque mihi emptus est hoc ære æneâque librâ; deinde ære percutit libram, idque æs dat ei a quo mancipio accepit, quasi pretii loco* » (1).

Quod ad in jure cessionem attinet, eam quoque Gaius hisce verbis describit: » *apud magistratum populi Romani, vel apud prætorem, vel apud præsidem provinciæ, is cui res in jure ceditur, rem tenens*

---

(1) Gai. comm. I. § 119.

ita dicit : hunc ego hominem ex jure Quiritium meum esse aio ; deinde , postquam hic vindicaverit , prætor interrogat eum , qui cedit , an contra vindicet ; quo negante aut tacente , tunc ei qui vindicaverit , eam rem addicit" (1).

Et hæc sunt negotia solemnia , quibus eum in finem , ut creditor , debito exsoluto , debitori rem suam remancipare teneretur , additur fiducia ; quæ quomodo contracta fuerit , nunc dicendum est.

Fiducia videtur posse definiri : » *contractus bonæ fidei , juris gentium , quo quis mero consensu , juri quod mancipatione seu in jure cessione acquirit , sese renunciaturum , seu certo determinatoque modo tantum usurum esse , fidem suam specialiter obligans promittit*" (2).

Multum juvabit , ut fiduciæ indoles clarior evadat , analysin quamdam instituere.

Diximus *contractus* : quippe ex quo proprio nomine specialis enascitur actio *directa et contraria*.

Juris gentium : communi enim hominis rationi nititur fiducia , quum jam ipsa naturalis ratio doceat , fidem servandam : verum , docente *Gaio* (3) , quod naturalis ratio inter omnes homines constituit , id apud omnes peræque custoditur , vocaturque jus gentium , quasi quo jure omnes gentes utuntur.

Quo quis mero consensu : contractibus , qui re perficiuntur , fiduciam multi adscribunt , eam cum juris negotiis , quibus accedit , confundentes . Sed accessoria fiduciæ qualitas jamdiu demonstrata est . Quamvis vero sit contractus accessorius , nihilominus suam habet indolem propriam : non enim tamquam pactum , in continenti adjectum , a contractu , cui accedit , vim suam desumit , ejusque indolem quodammodo partitur , sed per se actionem producit ; est adeo distinctus contractus , solo consensu perfectus : quid enim præter consensum pasciscentium requireretur ? Quæ interveniret solemnitas ?

(1) *Gai. comm. II. § 24.*

(2) *Stas. de contractu fiduciæ , pag. 14.*

(3) *L. 9. dig. lib. I. tit 1.*

Quod mancipationi seu in jure cessione: hisce solummodo fiduciam invenimus additam; sed nulla ratio apparet, cur aliis accedere negotiis non potuerit.

Renunciaturum: sive pure, uti in emancipatione; sive sub conditione, uti in pignoribus et deposito.

Seu certo determinatoque modo sese tantum eo usurum esse: ut in tutelâ fiduciariâ.

Fidem suam specialiter obligans: exuberat enim in hoc contractu fides, adeo ut, quæ ex eo datur, actio bonæ fidei dicatur.

Formulæ, quâ utebantur Quirites, sequentia verba refert *Conradi*: » ego hanc rem tibi mancupo, ut eam mihi remancupes, uti ne propter te fidemve tuam captus fraudatusve siem" (1). Sed hæc verba solemnia potius ad hujus contractûs probationem pertinuisse, quam ad ejus substantiam, per se clarum est: quo scilicet facilius jus suum demonstrare valeret, quî tali modo pactus esset.

Ita etiam apud plerosque scriptores describitur formula, quâ usi sunt Romani fiduciam a creditore fiduciario repetentes; sic iterum statuit *Conradi*: » aio te mihi fiduciam, quam tibi mancupavi, remancupare oportere, ut inter bonos bene agier oportet, et sine fraudatione."

§ IV.

DE PIGNORE TESTAMENTARIO.

Non tantum modis descriptis civium voluntate pignus constitui potuit, sed et testamento. Quod vero, quo tempore, quibus viris statuentibus, fuerit receptum, eo magis in litibus versatur, quod nullus veterum scriptorum, qui saltem ad notitiam meam venerit, illius juris descripserit originem. Neque diligentius hanc rem recentiores indagant, quippe quos, quotquot sint, omnes fere obscurâ prorsus sententiâ laborare hic video.

Primus meminit de pignore testamentario *Ulpianus*, quî *Septimium*

---

(1) *Conradi*, diss. de pacto fiduciæ, exercitatio II. § 1.

Severum vidit: ait enim, *Imperatorem cum patre sæpissime rescripsisse, testamento quoque pignus constitui posse* (1). Unde enata est *Westphalii* opinio, *Severum* et *Antoninum* pignoris testamentarii fuisse auctores (2). Eum plerique sequuntur. Plures tamen video dixisse cum *Gluckio* (3) et *Mullero* (4), jus nostrum jam ante præfatos imperatores invaluisse. Hos, ut sequar inclinât animus, quum imperatores rescriptis suis magis soleant recepta jura confirmare et interpretari quam plane nova condere (5), et præterea de pignore testamentario loqui videantur, ut de re trita et jam diu receptâ. Liceat itaque illius originem paulo altius repetere. Ut enim abunde norunt omnes, Lex Decemviralis latissimam facultatem dederat civibus de suis quocumque modo testandi, nec ulla est pretiosa ratio, cur ita pignus constitui non potuisset, præsertim cum testamenti per *aes* et *libram* solemnitas veram contractûs præ se ferret speciem (6). Nimirum testator heredi futuro per imaginariam venditionem bona sua addicens, facili negotio cum herede de pignore constituendo in legatariorum, vel creditorum sub conditione securitatem convenire poterat, et sæpenumero convenisse videtur, uti docet ipsa rei utilitas. Nec adeo impedimentum adfuit, quominus ita pignus constitueretur, antiquatâ testamentorum pristina solemnitate, quum heres, si hereditatem adiret, ad ultimam testatoris voluntatem exequendam, quasi ex contractu teneri non desineret.

Non autem is ego sum, qui contendat, legatarium aut creditorem pignus ita constitutum actione in rem vindicare potuisse; hoc tantum statuo, creditorem pigneratitium, pignoris possessione destitutum, actione personali ex testamento egisse contra heredem eum in finem, ut sibi pignus ex voluntate testatoris traderetur; verum, si res sibi obligatas possideret, heredes exceptione doli mali potuisse repellere, et sic pignoris possessionem tueri.

(1) L. 26, dig. lib. XIII. tit. 7.

(2) Westphal pfandrecht, § 35. n° 56.

(3) Gluck, erlauterung der pandekten, vol. 18. pag. 178.

(4) Muller, historia juris civilis de pignoribus, § 12.

(5) Gluck, einleitung in das studium des Römischen privatrecht., § 10. pag. 67.

(6) Weber, von der natürlichen verbindlichkeit, § 9. pag. 24. — Trekell, de origine et progressu testamenti fâctionis apud Romanos, cap. III. § 54.

Postea autem, quum edicto prætoris statueretur, non amplius traditione opus esse ad pignus constituendum, et sic hypotheca æque ac pignus actione in rem muniretur, consentaneum est, legatarios aut alios creditores actione in rem, ad pignus a quocumque vindicandum, agere potuisse.

Sic steterunt jura, donec *Justinianus*, hypothecam tacitam in favorem legatiorum introducens, pignoris testamentarii usum valde diminueret, quin tamen dici possit, ademptam fuisse libertatem pignoris constituendi testamento: » *Cum enim*, inquit Imperator, *jam hoc jure nostro increbuit, licere testatori hypothecam rerum suarum in testamento quibus voluerit dare* (1).

§ V.

DE PACTO HYPOTHECÆ.

His dictis de nexu, de contractu pigneratitio et de fiduciâ, ut voluntarii pignoris constituendi modis finem imponamus, reliquum est, de pacto hypothecæ quædam adjungere.

Nudo pacto, id est, eo, quod solo consensu absolvitur, suum tribuere effectum designati erant prisci Romani, quippe quibus tantum moralem producebat obligationem, non vero juridicam, ex qua actio vel exceptio competeret. Verum postea quum cultus urgeret et commerciorum necessitas, putavit prætor, se posse dare, et dedit actionem ex nudo pacto, si de hypothecâ cum locatore prædii rustici esset conventum. Quod tandem eo crevit, ut pactum hypothecæ, inter quoscumque creditores et debitores celebratum, vim juris haberet, et non modo paciscentium personas, sed ipsas res, de quibus conventum erat, obligaret. Quæ cum ita essent constituta, dicendum, pactum hypothecæ illud esse, quod inter creditorem et debitorem de hypothecâ constituendâ convenit, cujus hæc est potestas, ut solo consensu jus in re transferratur. Quæ quidem adeo vera sunt, ut solemnitas nulla requiratur, et scriptura plane probationis causâ intelli-

---

(1) L. 7. cod. lib. VI. tit. 43.

gatur adhibita, si intervenerit, quippe a qua hypothecæ ipsius existentia nullatenus pendet. Sed ista magis nota sunt, et minus historiæ afferunt momentum, quam ut diutius iis immoremur: itaque hæc mittamus, ut ad pacta, quæ contractui pignoratitio adjici solent, pervenire liceat.

§ VI.

DE PACTIS PIGNORI ADJECTIS.

Font. et litt. conf. pars posterior, cap. III. § 2.

Inter pacta, quæ pignori adjici solent, primum locum occupabit, quod nomine pacti antichretici celebratum, eâ lege a creditore et debitore est initum, ut hic illi jus concederet, quo usurarum loco frueretur re pignoratâ.

Quod ad verbi etymum, est dubitatio. *Marcianus* græce dicit ἀντιχρησις, vertitque » *mutuus pignoris usus pro credito*” (1). *Vinnius* (2), eatenus *Salmasium* secutus, vocem latinam ab ἀντι et ἀχράω originem ducere existimat. Nos cum *Noodtio* (3) *Marciani* defendimus interpretationem.

Si nunc originem antichreseos velis investigare, sententiarum videbis varietatem. Inter paucos, quos de antichreseos origine vidi disserentes, contendit *Molineus* (4), antichresin, editâ lege eos *Cod. de usuris*, quæ usuras ad semisses reduxit, a fœeneratoribus Thraciæ esse excogitatam, ut hoc pacto per obliquum fœnerari bessibus aut aliis usuris, ultra semisses possent. Hoc a veritate alienum dicit *Liedts* (5): plurimas enim leges Digestorum anterioris temporis jam de antichresi mentionem fecisse; quod verum est. Susplicamur itaque ab Urbis primordiis illius repetendam esse originem, quoniam contractus qui permutatione perficiuntur, quibus sane antichresis merito adscribitur, omnium antiquissimi sunt, et habentur. Igitur hujus pacti originem in juris historiæ tenebris latere, nec posse attingi, conspicuum est.

(1) L. 11. dig. lib. XXX. tit. 1.

(2) Vinnius, select. quæst. lib II, quæst. 7.

(3) Noodt, observ. lib. II. cap. 9.

(4) Molineus, tractatus contractuum, quæst. 65.

(5) Car. Aug. Liedts, diss. inaug. jurid. de contractu antichretico. Gandæ, 1823.

Justiniani leges de antichresi notandæ sunt: prohibuit enim imperator, ne creditores agricularum agros in antichresin retinerent, quin adderet pœnam jus crediti amittendi, quam creditores in vetitum nitentes incurrerent (1). Hanc legem, quæ in Thraciâ valebat, postremum ad Illyricas provincias extendit (2).

Aliud pactum, quod plerumque pignori video adjectum, est *commissorium*, sive *lex commissoria*, quâ videlicet debitor creditori jus tribuebat, rem pignoratam pro quantitate debiti, suo tempore non soluti, plenâ proprietate acquirendi.

Sed a quo tempore Romani hoc pactum cognoverint dubium est. Video *Cujacium* dixisse, ab eo, quo cognoverint fiduciam: legem commissoriam enim semper cum fiduciâ fuisse conjunctam, hoc est, in casu fiduciæ, si debitor non solveret, fiduciam, puta rem mancipatam, ad creditorem spectasse (3). Sed quantum hic a vero recedit vir egregius, ex eo luculenter apparet, quod dixit *Paulus*: *debitor distractis fiduciis a creditore, de superfluo adversus eum habet actionem* (4). Quo autem jure debitor pretium repetere residuum posset, venditione factâ post solutionis diem a creditore, si hic plenum proprietatis jus tunc jam haberet, id est, si fiduciæ ei essent commissæ?

Quidquid sit, saltem *Tullii* tempore jam lex commissoria cognita fuit, uti cognoscitur ex loco ubi pignoris commissi fecit mentionem: *Phylotes*, inquit, *Alabadensis ὑποθήκα; Cluvio dedit; hæ commissæ sunt. Velim oures, ut aut de hypothecis decedat, easque procuratoribus Cluvii tradat, aut pecuniam solvat* (5), modo orabat: *hanc fiduciam commissam tibi dicis: tenes hodie ac possides* (6).

Quum vero hoc pactum in maximam debitorum vergeret injuriam, qui sæpissime rem debito multo præstantiorem obligarent, a *Constantino* egregie est vetitum.

(1) Novell. XXXII.

(2) Novell. XXXIV.

(3) Cujacius ad Paul. sent. recept., lib. II. tit. 13 ad rubr.

(4) Paul. loc. laud., § 12.

(5) Cicero epist. ad diversos, lib. XIII. ep. 56.

(6) Cicero pro Flacco, cap. 21.

Non diffiteor, plurimos (1) fuisse, qui jam ante *Constantinum* legem commissoriam fuisse vetitam, contendunt, nitentes plurimis Digestorum legibus (2). Sed, illarum legum sententiis accuratius pensatis, abunde cognoscitur, de re plane aliâ ibidem esse sermonem. Præterea, ut *Constantini* verba referam « *quoniam inter alias captiones præcipue commissoriæ pignorum legis crescit asperitas, placet infirmari eam, et inposterum omnem ejus memoriam aboleri* » (3), quid, quæso, imperatorem movebat, ut legem commissoriam deleret, nisi adhuc fuisset in usu?

Constantinus hanc prohibitionem poenâ munivit, statuens: « *si quis tali contractu laborat, hac sanctione respiret, quæ cum præteritis præsentia quoque repellit et futura prohibet. Creditores enim re amissâ jubemus recipere quod dederunt* » (4). Unde simul elucet, eam non modo in futuris; sed quoque in præteritis vim habuisse et effectum.

Ceterum quod ad has sanctiones nil postea cognovimus immutatum: sed eos repetiit et confirmavit *Justinianus*.

Aliud pactum pignoribus videmus adjectum, nimirum: *ne creditori pignus vendere liceat*. Sed, quum historiæ minus afferat momenti, longius hic immorari nobis non licet. Sufficit enim memorare, *Ulpianum* primum de eo mentionem fecisse, et ex ejus doctrinâ, creditorem, si distraxerit, furti obligari, nisi *ter* debitori fuerit denunciatum, ut solvat, et cessaverit (5).

Ultimum teneat locum pactum *ut creditori vendere liceat*, quo quidem debitor creditori videtur cessisse pignoris possessionem, debito non soluto, proprio usu capescendam. Non pauci (6) hoc rejectum contendunt, provocantes ad legem (7), quæ eorum opinioni non leve dat pondus. Verum, si rem paulo accuratius perpendamus, illa lex obstare non videtur,

(1) Balduinus, inst. lib. I. pag. 67, edit. Hal. et Lips. 1728. — Westphal pfandrecht, § 68 n° 91.

(2) L. 34, dig. lib. XIII. tit. 7. — L. 16, § 9. dig. lib. XX. tit. 1.

(3) L. 5 cod., lib. VIII. tit. 35.

(4) Loco laud. conf. L. unic. Cod. Theod. lib. III. tit. 2. Cod. Just. male habet *recuperare*. Conf. Gothofr. comm., tom. I. pag. 290.

(5) L. 4 dig., lib. XIII. tit. 7.

(6) Westphal pfandrecht, § 70 et 93. — Bachovius, tract. de pig., lib. III. cap. 21.

(7) L. 3 cod., lib. VIII. tit. 13.

quinimo ex *Diocletiani* et *Maximiani* verbis (1) contraria firmari videtur sententia.

Reliquum est ut dicamus, *Ulpianum* de hoc pacto mentionem fecisse (2), quin tamen aliquid dixerit, quod pro unâ vel alterâ sententiâ pugnaret.

§ VII.

DE PIGNORIS CAPIONE.

Litt.: *C. W. Kustner*, de ritu pignorum capiendorum apud veteres Romanos. Lipsiæ, 1741.

Dupont, disquisitiones, pag. 34.

Themis, tom. IV. pag. 465, 466.

Missis jam pignoribus, quæ voluntate constituuntur civium, quæque ideo voluntariorum nomine insigniri placuit; ad alia pergamus, quæ, invitis etiam civibus, constituta, ideo necessaria pignora audiunt. Horum quidem non una est species: nam non modo lege, verum etiam pignoris capione, uti et missione in necessarium pignus constitui placuit. Sed priorem speciem attingamus, moniti, tam pauca antiquæ legislationis superesse monumenta, ex quibus notiones de eâ hauriri possunt, ut origines ejus et incunabula scrutari conantibus, nonnisi per conjecturas ad verisimilitudinem quamdam accedere liceat. Sed age videamus!

Dum solo creditoris facto, absque magistratûs interventione ullâ, ex causis lege definitis pignus constituitur, per pignoris captionem agi dixere veteres. Multum autem hæc legis actio a ceteris differebat: non enim in jure apud prætorem peragebatur, cum, absente etiam adversario, tum nefasto die, capi pignora possent: quo videlicet factum est, ut a veteribus fuerit quæsitum, num hæc actio quoque legis actio esset, nec ne (3)?

Si nunc de iis quæsieris, quæ actionem antecedere solent, ut juste caperetur pignus, non requisitum fuisse videtur, ut creditor ante adiret

(1) L. 11 cod., lib. IV. tit. 24.

(2) L. 4 dig., lib. XIII. tit. 7.

(3) Gai. comm. IV.

magistratum, quam ipsi pignus auferre liceret. Quod ad ea vero attinet, quæ actionem sequebantur, tanta est incertitudo, ut vix fundamentum invenire potueris, quo conjecturas superstruere valeas.

Gaius tradit, tum *lege*, tum *moribus*, ut quibusdam ex causis per pignoris capionem ageretur, introductum fuisse (1). Mirum forte videri posset, quod *Gaius* pignora, quæ ex edicto prætoris constitui placuit, plane præterierit, quippe quum palam sit, multis quoque ex causis, prætorem creditores in bona debitorum misisse, et insuper *Ulpianus* dicat: « *Si ex quacumque causâ magistratus in possessionem aliquem miserit, pignus constitui* » (2). Sed, si accuratiori examini rem submittamus, mirum non videbitur, namque magna est inter pignus per pignoris capionem, et magistratûs auctoritatem constitutum, discrepantia: hoc enim nonnisi magistratûs auctoritate fuit constitutum, illud vero privatâ auctoritate captum, quare forsân *Gaius* de uno dixerit, alterum vero præterierit ubi de legis actionibus egit.

Prima causa, ex qua *moribus* per pignoris capionem agere licuit, ad *rem militarem* spectat. Neque mirum: nam de ære militari et equestri solliciti non esse non poterant Quirites, Marte indies augente. Videlicet militi, ut ei major esset securitas, pignora capere licuit a tribuno ærarii, si hic ipsi stipendium, sive æs militare oportunâ tempestate non traderet: item equiti, si ipsi non præstaretur æs equestre, hoc est, pecunia, quâ ipsi hordeum equo erat comparandum (3).

Legibus quoque introductum est, ut quibusdam ex causis per pignoris capionem ageretur; nimirum lege decemvirali, et alterâ quâdam incognitâ: id *Gaius* testatur, sed totum describere locum juvabit, namque lucem capit inde romana antiquitas: « *lege autem*, inquit, *introducenda est pignoris capio veluti lege XII tab. adversus eum qui hostiam emisset nec pretium redderet. Item adversus eum, qui mercedem non redderet pro eo jumento, quod quis ideo locasset, ut inde pecuniam*

---

(1) *Gai. comm. IV.*

(2) *L. 26 dig., lib. XIII. tit. 7.*

(3) *Gai. comm. IV. § 27.*

acceptam, in dapem, id est, in sacrificium impenderet (1). Altera illa lex ignota, quod *Gaii* locus est temporum injuriâ corruptus, publicanis cautum esse pignoris capione statuit, si ii, qui ex aliquâ lege vectigalia deberent, morosi essent; rem testatur *Gaius* his verbis: *item lege* (nonne Plætoria?) *data est pignoris capio publicanis vectigalium populi Romani, adversus eos, qui aliquâ lege vectigalia deberent* (2).

Publicani erant apud Romanos societates (publicanorum societates) ex quibus alter, qui dicebatur *manceps*, aut *magister societatis*, agros conducebat, vectigales vicesimas venalium, servarumque manumittendarum, iisque similium, pro societate, cui præerat, ut postea lucrum, inde captum, inter socios divideretur (3). Initio publicanorum censu maxime veniebant *equites romani*, quippe qui frequenter harum societatum erant magistri: eorum tantus honor fuit Romanis, ut eos *Tullius* diceret »*florem equitum Romanorum, ornamentum civitatis, firmentum reipublicæ*” (4).

Mirum ergo non est, si hisce pignoris capione sit cautum, quum nou modo eorum hominum causa favorabilis esset, sed quoque reipublicæ commodum ad partes veniret.

§ VIII.

DE PIGNORE PRÆTORIO.

Litt. Conf. pars posterior, cap. III. § 4.

Uti jam ex præcedentibus apparet, *Gaius* de pignoris capione agens, deque causis ex quibus per pignoris capionem agere licebat, plane pignus

(1) *Gai. comm. IV. § 28.*

(2) *Gai. comm. IV. § 28*, loquitur hic de iis qui aliqua lege vectigalia debebant, plurimos hic notasse video sequentia Legis Thoris verba: »*quoi publicano ex hac lege pecunia debebitur, solvi, darive oportere decretum erit consul prætor prove prætor, quo in jous adierint in diebus proxumeis queibus hæc res delata erit decretum judicatum habeto.*” Conf. Legem Thoriam sub fine apud Sigonium, de ant. jur. populi romani, tom. I, et apud Brissonium de formulis, lib. I. cap. 33.

(3) Hugo, hist. du droit, § CCLXXI. — Nienpoort, Rit. Rom., sect. I. cap. 3. § 5.

(4) Cicero, pro Plancio, cap. 9.

prætorium prætermisit. Quæ cum ita sint, perspicuum est ex *Gaii* sententiâ, edictum prætoris fontem non esse actionis per pignoris capionem; neque idem esse pignus prætorium et illud, quod per pignoris capionem constituitur. Quum vero ita utrumque distinguentes nullos ferè videam scriptores, operæ pretium erit utriusque differentiam diligentius describere.

Nimirum diximus de pignoris capione agentes, ut juste caperetur pignus, non videri requisitum fuisse, ut creditor ante magistratum adiret, quam ipsi pignus auferre liceret, quippe quod *Gaius* sane silentio non prætermisisset. At in hoc maxime differre per pignoris capionem captum pignus a prætorio statuam, quippe quod constitui non poterat, nisi magistratûs interveniret auctoritas.

Differentiâ hâc stabilitâ, antequam alia proponamus, ex quibus utrumque pignus secerni a se invicem possint, deflectere liceat ad *Ulpiani* fragmentum, quod hic non parvi est momenti; docet enim: « *si ex quacumque causâ magistratus in possessionem aliquem miserit, pignus constitui* » (1). Itaque dicendum nobis erit de causis ex quibus in possessionem miserit prætor: sed forte alienum abs re non videbitur, si antea paucis videamus, a quo tempore inceperit?

Nimirum, quamvis in tenebris lateat hujus juris origo, suspicamur, prætores, Lege Petilliâ de oberatis debitoribus anno 427 latâ, quâ loco pristinæ additionis (2), unde debitor creditoris servus fiebat, et ab eo interfici adeo posset, proscriptio bonorum obtinuit, prætores securitati creditorum consulendum existimantes, eos ex edicto in bona debitorum misisse. Quæ conjectura sequentibus momentis nititur.

Uti jam commemoravimus, initio secundum strictiorem obligationis personalis notionem, Romæ debitorum bona pro debitis haud erant obnoxia, eo sensu, quod creditores ea attingere, invito debitore, non possent. Verum hac tempestate crudelissimis Romani utebantur legibus, quum creditoribus addicerentur debitores, qui adeo in partes secari poterant.

(1) L. 26 dig., lib. XIII. tit. 7.

(2) Non tamen diffiteor post hanc legem debitorum additiones plerumque obtinuisse, quippe quod egregie probat Schrader Hug. Magaz. V, 7.; Sed verisimile rarius eas esse factas, et parum post eam legem eas omnino ex usu recessisse.

Antiquato more illo, a fide ferme abhorrento, quum tamen remaneret obligationis personalis rigor pristinus, jus civile, poenis illis amotis, quibus cogebantur morosi debitores, creditoribus plane nullam præbebat securitatem. Sed Juris Romani progressui prætorumque institutioni nil magis erat consentaneum, quam ut prætores, quorum erat jus civile suo edicto corrigere, perficere, creditoribus missione in bona debitorum caverent: unde putamus pignus prætorium manasse. Nunc igitur videamus quibus ex causis prætor in possessionem miserit.

Ex causâ judicati, sive judicii exequendi causâ: hic enim est ordo juris, ut debitoris, legitime judicati, sive confessi, si intra tempus legitimum non satisfecerit, quod creditori ex judicato solvere tenetur, prætoris auctoritate bona distrahantur. Sed initio, an prætor capi pignora jusserit, nescio. Verisimilius videtur, eum modo in possessionem misisse. Sed incerta res est, nam ignoramus quodnam fuerit ejus edictum illiusque tenor. Quidquid sit, saltem certum est, postea pignora fuisse capta; hanc enim formulam nobis servavit *Calistratus*, quam *Cassio proconsuli divus Pius* in hæc verba rescripsit: « *his qui fatebuntur debere, aut ex re judicatâ necesse habebunt reddere, tempus ad solvendum detur, quod sufficere pro facultate cujusque videbitur: eorum qui intra diem vel ab initio datum, vel ex eâ causâ postea prorogatum sibi, non reddiderint, pignora capi: eaque si intra duos menses non solverint, vendantur; si quid ex pretiis supersit, reddatur ei, cujus pignora vendita erant* (1).

Damni infecti nomine prætor in bona non omnia; sed eorum tantum de quibus damnum metuetur (2), misit vicinum, cui periculum imminabat ex agro aut ædificio ruinoso alterius, si hic cautionem damni infecti futuri præstare non vellet, aut non posset. Edicti nobis servavit tenorem *Ulpianus* lib. 53. edictum: « *Damni infecti suo nomine promitti, alieno satisfacere jubebo ei, qui juraverit, non calumniæ causâ se id postulare, eumve cujus nomine aget, postulaturum fuisse in eam diem, quam causa cognita statuero. Si controversia erit, dominus*

---

(1) L. 51 dig., lib. XLII. tit. 1.

(2) L. 1 dig., lib. XLII. tit. 4.

sit, nec ne, qui cavebit: sub exceptione satisdari jubebo. De eo opere, quod in flumine publico ripare ejus fiet, in annos decem satisdari jubebo. Eum, cui ita non cavebitur, in possessionem ejus rei, cujus nomine, ut caveatur, postulabitur, ire, et, cum justâ causâ esse videbitur, etiam possidere jubebo. In eum, qui neque caverit, neque in possessione esse, neque possidere passus erit, judicium dabo: ut tantum præstet, quantum præstare eum oporteret, si de ea re ex decreto meo, ejusve, cujus de ea re jurisdictio fuit, quæ mea est, cautum fuisset. Ejus rei nomine, in cujus possessionem misero, si ab eo, qui in possessione erit, damni infecti nomine non satisdabitur: eum cui non satisdabitur, simul in possessione esse jubebo” (1).

Legatorum servandorum causâ prætor legatarium misit in bona hereditaria (2), si, additâ hereditate, propter conditionem diemve adjectam sive aliud quodcumque impedimentum bona legata statim peti non possent, et heres in legatorum securitatem cautionem, ad quam tenebatur, plane omisisset: videamus Ulpianum lib. 79 ad edictum: « Legatorum nomine satisdari oportere prætor putavit, ut quibus testator dari fierive voluit, his diebus detur vel fiat: dolumque malum abfuturum stipulentur. § 1 Semper autem satisdare cogitur cujuscumque sit dignitatis vel facultatum quarumcumque heres. § 2 Nec sine ratione hoc prætori visum est: sicut heres incumbit possessioni bonorum, ita legatarios quoque carere non debere bonis defuncti, sed aut satisdabitur eis, aut si satis non detur, in possessionem bonorum venire prætor voluit” (3).

Hæc missio non proderat collegatariis, nec tribuebat jus expellendi heredem; sed sola compossessio obtinebat, cujus hic erat finis, ut perpetuâ custodiâ heres ad dandam cautionem cogeretur; id quoque docet Ulpianus: « si cui legatorum fideicommissorum nomine non caveatur, missus in possessionem numquam pro domino esse incipit; nec tam possessio rerum ei, quam custodia datur, neque enim expellendi

(1) L. 7 dig., lib. XXXIX. tit. 2.

(2) Aliquando etiam in bona ipsius heredis: nimirum ex causis descriptis in rescripto imperatoris Antonini. Conf. L. 10. § 16 dig. lib. XXXVI. tit. 4.

(3) L. 1 dig., lib. XXXVI. tit. 3.

heredem jus habet, sed simul cum eo possidere jubetur, ut saltem tædio perpetuæ custodiæ extorqueat cautionem" (1).

Rei servandæ causâ prætor creditores in bona debitoris misit variis ex causis, quas proposuit in edicto, cujus tenorem restituit Hoffmannus verbis ita audientibus: « *In bona ejus, qui judicio sistendi causâ fidejussorem dedit, si neque potestatem sui faciet, neque defendetur, iri jubebo. Qui fraudationis causâ latitavit, si boni viri arbitratu non defendatur, ejus bona possideri vendique jubebo. Si adversus pupillum ex contractu cum eo inito agatur, isque non defendatur, bona ejus, quamdiu impubes erit, rei servandæ causâ possideri jubebo, ejus cujus bona possessa sunt a creditoribus veneant, præterquam pupilli et ejus, qui reipublicæ causâ sine dolo malo abfuit. Si quis fructus ex prædio debitoris capi poterit, eos creditor, qui in possessionem bonorum missus est, vendere aut locare necesse habeat.* » (2).

Et hæc sunt, quæ de prætorio pignore nobis dicere erat in animo: nam tanta est hujus rei obscuritas, et tam pauci momenti hic scriptorum adjumentum, ut nos non fugeret, pauca tantum de hoc instituto a nobis dici posse.

§ IX.

GENERALIORA CIRCA HYPOTHECAS TACITAS.

Quantâcumque diligentia liberæ reipublicæ contemplatus fueris tempora, nullam tamen hypothecæ legalis reperies vestigium. Neque mirum. Nam nil minus Quiritium ingenio liberis illis temporibus poterat esse consentaneum, quam illud pignorum genus, utpote species privilegii, quo, ut ita dicam, quasi necatur æqualitas, sine qua nulla stabit incolumis res publica, ubi viget libertas.

At absoluto imperio vigente, omnis æqualitas antiquata est, et jus,

(1) L. 5 dig., lib. XXXVI. tit. 4.

(2) Hoffmann, historia juris, tom. II. pag. 344. Conf. L. 2, 6. § 1, 7. dig. lib. XLII. tit. 4.

cuique commune, amplius stare non potuit: nam novum imperium nova flagitabat jura, videlicet privilegia. Non igitur mirum, si Divorum constitutionibus, id est, placitis, ingens coorta sit hypothecarum tacitarum moles.

Antequam rei aggrediar expositionem, dicam necesse est, quid sit pignus tacitum. Nimirum ex variis hypothecæ definitionibus, ea huc pertinet, quæ jus in re aliena, in securitatem debiti, sola lege constitutum, eo designari tradit. Tacitum enim non modo id dicimus, quod factis concludentibus demonstratur, quo sensu tacitum datur pignus, id est, quod a partium præsumpta voluntate descendit, opposita ea specie, quæ expresse conventionione fundatur, sed eundem quoque voci tribuimus sensum, quem legale habet.

Harum hypothecarum tacitarum duplex est genus Romanis, quippe qui creditoribus quibusdam aliquando hypothecam specialem tantum, talem, quæ modo quædam debitoris bona afficit, concedunt, aliis vero generalem, quæ omnia obligat. Age videamus de specialibus pignoribus, postea de generalibus dicturi.

§ X.

HYPOTHECA TACITA SPECIALIS LOCATORIS PRÆDII.

Litt. *Conf. pars posterior, cap. III. § 6.*

Omnium hypothecarum tacitarum, quibus umquam ulli creditorum prospexit legislatorum solertia, primâ quæ in notitiam meam venit, hypotheca dicitur legalis, locatori prædii urbani in invectis et illatis conductoris in locarii securitatem concessa. Hæc in more Romano originem habet. Romæ enim post innumeras servorum manumissiones, magna degebat turba et multitudo pauperum *inquilinarum* atque, ut Romani solent, *cænaculariorum*, qui aliena et conducta inhabitantes, præter necessariam suppellectilem, quam satis apte *frivolam* appellat *Ulpianus* (1), nihil habebant, utpote opifices, qui manu et artificio

---

(1) L. 11 dig., lib. XX. tit. 7.

quotidiano victum quærebant. At consentaneum erat, iis, qui ignotis alioqui et peregrinis ædes et cænacula locabant, caveri, ut invecta et illata saltem pignori essent pro mercede habitationis seu pensione. Nam pensio nonnisi calendis Juliis, finita jam locatione, solvi solebat (1).

Hoc ergo in more erat et justum, ut non solerent domini locare iis sine aliquo pignore, quod autem aliud esse non poterat, ac suppellex in tanta cænaculariorum paupertate. Verum, ut occurreretur ingratorum hospitum perfidiæ, et magis magisque consultum esset locatoribus, placuit, ut id haberetur pro cauto et convento, etsi fortasse in locatione expressum non esset (2). Hic mos Romæ adeo invaluit, ut in omni locatione et conductione pignus in pensionis securitatem intelligeretur constitutum, quia videlicet nemo hujuscemodi hominibus locare credebatur absque ulla cautela. Sicque sensim sensimque tacite obligari cœpit, quod antea utique semper, sed tamen nonnisi expressa conventionem obligabatur. Hoc absque dubio innuit *Neratius Priscus*, qui *Trajani* et *Hadriani* tempore vixit. Nam *eo jure utimur*, inquit, *ut, quæ in prædia urbana inducta illata sunt, pignori esse credantur, quasi id tacite convenerit* (3).

Ex quo fragmento, quod *e libro I membranarum* desumptum, *Justinianus* Digestis inserendum curavit, apparet, non honorario jure seu imperatoris alicujus rescripto concessam fuisse illam tacitam hypothecam, sed potius moribus introductam. Nam *eo jure utimur* dixerat *Neratius*, et *talem justam præsumptionem extendimus*, postea dixit *Justinianus*, quæ sane nostram sententiam, in clarissima luce collocant: nam jurisconsulti et imperatoris effata consuetudinem adversus juris regulam indicare videntur (4). Prætor vero haud dubie ad hypothecariam actionem concedendam requirebat conventionem.

Sed jam, ut ad *Neratii* effata redeam, urbana a rusticis prædiis ipse distinguit, in illis invecta et illata pignori esse, in his autem contra observari tradens. Quæ cum ita sint, et diversum pignoris jus locum ha-

(1) Martial. epigram., lib. XII. epig. 52.

(2) Balduinus, tract. de pig. et hyp., cap. 6.

(3) L. 4 dig., lib. XX. tit. 2.

(4) Noodt, de pactis et transact., cap. 2. (oper. tom. I. pag. 425.) — Meissner, vollständige darstellung der lehre von stillschweigenden pfandrecht, § 51. Leipzig, 1803.

beat, si urbanum et si rusticum prædium sit locatum, summi momenti intelligitur utriusque accurata definitio. Nam illa, qua dicitur, omnia ædificia prædia urbana esse (1), rem acu non tangit, si de diverso locatoris jure sermo sit. Sed multo magis differentiæ ratio ex duobus potissimum principiis quærenda est: primum, usus in quem prædium locatum est, sitne rusticum an urbanum, normam certam præbebit; scilicet, si quis eum in finem conduxerit prædium, ut naturales fructus ex eo percipiat, rusticum est, nec igitur fructus percepti pignoris jure locatori tenentur obnoxii; quod autem habitationi aut bonis conservandis inservit, urbanum nominamus, in quo invecta et illata pignori tenentur; deinde quale sit prædium, semper ex fundo principali determinandum videtur, cujus indolem accessorium sequitur (2). Arridet huic doctrinæ ipse *Neratius* (3), qui stabulum, aream, horreum, si vel principaliter vel in continentibus ædificiis conducta sint, urbani prædii indolem habere tradit, cum principale urbanum sit: quod si vero ab ædificiis ceteris separata cum fundo rustico conjuncta sint, *Neratio* rustica videntur: cessat igitur pignoris jus in invectis et illatis.

In primis *Pomponius*, qui *Antoninum Pium* vidit, tacitæ huic hypothecæ illustrandæ, dubiisque, inde nascituris, in libro, quem scripsit, *variarum lectionum*, decidendis, operam navavit. In prædiis rusticis fructus etiam tacite pignori teneri, quod *Neratii* verba haud docebant, primus exponit. Sed ea tantum pignori esse, quæ animo, ut ibi remaneant, in urbanum prædium illata sint, tradit (4).

Marcianus (5) libro *singulari ad formulam hypothecariam*, et *Ulpianus* (6) libro *LXXIII ad edictum*, *Pomponii* auctoritate ad defendendas, quas in medium hac de re proferunt, sententias utuntur. Ille non solum pro pensionibus invecta pignori obligata esse tradit, sed etiam

(1) L. 198 dig. de verb. signif.

(2) Weber, erklärung der L. 5 in quibus causis in den beyträgen zu der Lehre vom conventionellen stillschweigenden pfandrechte, § 1.

(3) L. 3 dig., lib. XX. tit. 2.

(4) L. 7 dig., lib. XX. tit. 2.

(5) L. 2 et 5 dig., lib. XX. tit. 2.

(6) L. 6 dig., lib. XX. tit. 2.

pro damno, si culpâ suâ deteriore fecerit habitationem inquilinus. Verum cessare pignus in bonis subconductoris, cui gratuita habitatio a conductore concessa est.

Excipit hos in serie jurisconsultorum, quorum fragmenta de pignoris jure locatoris agunt, *G. Cervidius Scævola*, *Marci Antonini* consiliarius, qui *L. 13. Dig. lib. XX. tit. 1*, dicit de conventionali locatoris in invectis et illatis pignore, ad majorem forsitan securitatem locatori constitutum, quum probatu facilius esset pactum expressum, quam tacitum. Nec mirum, quum forte illis temporibus vaga adhuc esset et indeterminata jurisconsultorum sententia circa jus, moribus introductum.

Contractum pigneratitium supponit quoque *Gaius* (1) *Marco* coævus, ut eo evidentius exponere posset, hypothecæ initium, non ex tempore initi contractûs, sed ab eo, quo illatæ sunt res conductoris, æstimandum, potioreque illum esse, cui res aliqua conductoris post pactum, sed antequam invecta sint bona, hypothecæ obligata sit.

Scævola, qui *Papinianum* præceptorem habuit, responsum exhibet *L. 53. Dig. loc. cond.*, qua statuit, si manceps seu publici fundi conductor colono cuidam ejus partem sublocaverit, eum, qui pro eo fidejussor extiterit, non reipublicæ teneri, sed fructus in eadem pignoris causa manere.

Tandem *Ulpiani* quoque et *Pauli*, quibus *Alexander* præfectorum prætorio provincias demandaverat, pura ex libris, quos ad edictum scripserunt, fragmenta extant ad hanc materiam. *Pauli* illud inprimis memoratu dignum duco, quo, si fundi pars sublocata sit, domino in iis quoque fructibus, quæ subconductor perceperit, pignus addicitur.

Nunc attingimus imperatoria placita. Nam et hoc fere tempore, nempe circa annum 224 ab *Alexandro Severo* datum est rescriptum, fama clarum, de cujus interpretatione jurisconsulti maxime differunt (2): *certi juris est, inquit, ea quæ voluntate dominorum, coloni in fundum conductum induxerint, pignoris jure dominis prædiorum teneri. Quando autem domus locatur, non est necessaria in rebus inductis vel illatis*

(1) *L. 11 dig., lib. XX. tit. 4.*

(2) In diversas sententias abeunt *Westphal pfandrecht*, § 102. No 122. pag. 185. — *Hube-
rus*, comm. ad dig. hoc tit. § 9. — *Noodt*, de pactis, cap. 2. oper. tom. I. pag. 462. — *Vinnius*
ad § 8 inst. de actionibus. — *Weber der Lehre von der natürl. verbindlichkeit*, § 13. pag. 45.

scientia domini, nam ea quoque pignoris jure tenentur (1). Sed forsán imperator pactum de inferendo locatorem inter et conductorem prædii rustici supponit, exque eo concludit, invecta quoque et illata tacite pignoris jure teneri, cum absque tali conventione nonnisi fructus prædii rustici obligati fuissent, quum ut invecta in prædium rusticum et illata pignori teneantur, expresso pacto opus sit, quod supponere licet, si locator cum conductore de inferendis certis rebus convenerit, quum equidem nullus alius ejusmodi conventionis finis cogitari possit.

Aliud insuper ejusdem imperatoris rescriptum extat de locatoris hypotheca (2). Quæsitum erat, an et ea, quæ ex fructuum pretio empta sint, pertinerent ad eandem pignoris causam, ad quam fructus? Et quidem, in proposita quæstione, nulli prudentium id placuisse significavit imperator.

Sequitur *Valeriani et Gallieni impp.* constitutio anno 258 lata (3), quæ in relocatione hypothecam illam quoque servandam jubet. Tandem *Justiniani* constitutio etiam memoratu digna est. Nam cum huc usque hoc beneficio utriusque tantum Romæ cives fructi essent, imperator sancivit de invectis a conductore et illatis, quæ dominis pro pensionibus tacite obligantur, non solum in utraque Roma locum habere, sed etiam in provinciis. Tali enim justa præsumptione omnes provinciales perpotiri desideravit (4).

§ XI.

DE CONDITIONE ET SECURITATE LEGATARIORUM ET FIDECOMMISSARIORUM ANTIQUISSIMA ETATE.

Litt. Conf. pars posterior, cap. III. § 7.

Si legatariorum contemplari velis conditionem apud veteres Romanos, non magnam fuisse cautelam in legati securitatem reperiēs. Nec adeo

---

(1) L. 5 cod., lib. IV. tit. 65.

(2) L. 3 cod., lib. VIII. tit. 15.

(3) L. 16 cod., lib. IV. tit. 65.

(4) L. 7 cod., lib. VIII. tit. 15.

magna urgebat cavendi necessitas in tanta morum disciplina, et divitiarum contemptu. Legatarii, et postea fideicommissarii personali actione legatum et fideicommissum exigebant ab herede (1), qui tenebatur quasi ex contractu, videlicet aditione hereditatis. Illa movebatur contra heredem, quamvis non possessorem, numquam vero contra tertium, ad quem res legata pervenerat. Neque denegabatur legatariis in rem actio, sive rei vindicatio, extante nimirum re legata per vindicationem, quippe cujus dominium jam in legatarium transiisse intelligebatur (2). Eam igitur regulam in diversis legatorum speciebus tenebant, ut, in qua specie ad legatarium transierat rei legatæ dominium, ibi huic in rem actionem tribuerent; sin minus, id est, si dominium legati translatum non esset, actionem modo dabant personalem, sola obligatione personali heredis fundatam. Hâc solâ ratione legatariis cautum: nulla enim hactenus eis concessa fuerat hypotheca legalis: nam verba *Papiniani*: « *legatarios in ea tantum parte, quæ de bonis servari potuit, habere pignoris causam convenisse* », de prætorio pignore absque dubio sunt intelligenda.

Sed edicto prætoris promulgato, legatariis magis caveri cœpit, quippe qui legatorum servandorum causâ in possessionem missi sunt, uti jam alio loco diximus. Tamen quum hoc prætorium pignus non constitueretur, nisi ventum in possessionem esset, cujus adeptio sæpe perdifficilis, *Justinianus*, sublatâ subtili illâ formularum distinctione, ex modo legata constituendi repetitâ, omnibus præterea legatis et fideicommissis æquiparatis, non modo extantes res, legato relictas, actione in rem persequi permisit, sed et legalem hypothecam in rebus hereditariis dedit in legatorum et fideicommissorum securitatem (3). De iis plura non dicemus: nam in posteriore hujus commentationis parte denuo rem sumus exposituri.

---

(1) Gai. comm. II. § 204.

(2) Gai. comm. II. § 194.

(3) L. 1 cod., lib. VI. tit. 34.

§ XII.

DE ORIGINE ET PROGRESSU HYPOTHECARUM TACITARUM IIS, QUI IN ÆDIFICANDUM
REFICIENDUM AUT EMENDUM CREDIDERUNT, CONCESSARUM.

Litt. Cf. *Pars posterior*, cap. III. § 8.

Quantopere Quirites solliciti fuerint de urbis splendore, multa etiam-
num, quæ nec temporum injuria delere, nec ars nostra superare potuit,
testantur antiquitatis monumenta, quorum majestate in mirationem
elatus viator, cum *Martiali* exclamat,

Terrarum domina, cui par est nihil et nihil secundum (1)!

At conservandus atque augendus urbis splendor jam inde a Romanæ
reipublicæ primordiis multarum legum fuerat objectum. Satis nota lex
decemviralis, quæ neque solvere permittit tignum furtivum ædibus junc-
tum, neque vindicare, ne ædificia sub hoc prætextu diruerentur, sed
contra eum, qui convictus est junxisse, in duplum dat actionem, *de*
tigno juncto appellatam; nota est, quæ adeo de ædificiorum spatio solli-
cita insuper statuit: *ambitus parietis sestertius per esto* (2), unde ejus-
modi ædificia ad morem Quiritium insulæ dictæ, cujus rei exemplum
præbet *L. 14. Dig. de serv. præd. urbanorum*.

Nec minorem curam adhibuit prætor, ne urbs deformaretur, edic-
tum proponens, *nequid in loco publico fiat*, sic enim edixisse suspica-
tur *Westenbergius*: *nequid in loco publico facias inde locum im-*
mittas, qua ex re quid illi damni detur, præterquam quod lege,
senatusconsulto, edicto, decretove principum tibi concessum est. De
eo, quod factum erit, interdictum non dabo (3).

Adeo senatui ea res cordi fuit, ut *senatusconsulto Claudiano*, anno
U. C. 801, cautum fuerit, ne materies ex vetustis dirutis ædibus desumpta,
ad novas extruendas adhiberetur, neve quis negotiandi causâ, ejusdem

(1) *Martialis* epig., lib. XII. ep. 8.

(2) *Jac. Gothofredus*, tab. 8.

(3) *Westenbergius*, princ. jur., lib. XLVII. tit. 8. § 2.

quid emeret, emptores enim duplam pecuniam in ærarium inferre teneri: *si quis negotiandi causâ emisset quod ædificium, ut diruendo plus acquireret, quam quanti emisset, tum duplam pecuniam, qua mercatus eam rem esset, in ærarium inferret, et tales venditionem irritæ essent* (1).

Has sanctiones omnes, ne urbis deformaretur splendor, *Vespasianus* confirmavit, insuper marmora, quæ ædes ornabant, detrahare interdicens, et cuilibet dominium arearum addicens, ut sic, cessante possessore, tamen ædificia restituerentur (2).

Sed quam dixerat *Martialis* terrarum Dominam, cui par nihil et nihil secundum, teste *Capitolino*, Tiberis superavit inundatio, et ruinis admodum replevit (3). At imprimis *M. Aurelius Antoninus*, pulchro cognomine Philosophus, ruinarum restitutionis curam habuit maximam, et optimum sane remedium elegit, quo fieret, ut mutua daretur pauperibus earum dominis pecunia ad restituendas ædes ruinosas, cum creditori consuleret exigendi privilegio. Rem testatur *Ulpianus lib. LXIII ad edictum: divus Marcus ita edixit, creditor, qui ob restitutionem ædificiorum crediderit, in pecunia, quæ credita erit, privilegium exigendi habebit, quod ad eum quoque pertinet, qui redemptori, domino mandante, pecuniam subministravit* (4).

Sed sine dubio illud beneficium illam non habuit vim, quam imperator exspectaverat, ideoque constituit senatusconsulto novas sanctiones. Testatur *Papinianus* pignore tacito creditoribus, qui ob restitutionem ædificii pecuniam mutuam dederant, consultum fuisse: *Senatusconsulto, inquit, quod sub Marco imperatore factum est, pignus insulæ creditori datum, qui pecuniam ob restitutionem ædificii exstruendi mutuam dedit, ad eum quoque pertinebit, qui redemptori, domino mandante, nummos ministravit* (5). Quale senatusconsultum cum *Westen-*

---

(1) Bach, hist. jurisp., lib. III. cap. 1. sect. 3. § 18. — Westphal, lehre des gemeinen rechts vom kauf, § 105.

(2) Aurelius Victor, hist. rom. in epit. de cæsaribus, cap. 9. n° 8.

(3) J. Capitolinus, in vita M. Antonini, cap. 8.

(4) L. 24. § 1 dig., lib. XLII, tit. 5.

(5) L. 1 dig., lib. XX. tit. 2.

bergio (1), *Gluckio* (2) et *Dabelovio* (3), post edictum præfatum accessisse, contra plures historicos statuimus. Non enim magnæ utilitatis fuisset exigendi privilegium creditori concessum, cui jam tacitâ hypothecâ consultum erat. Qua opinione præterea evanescit contradictio, in qua hærerent videtur ii, qui non distinguunt, diversis vicibus, tum privilegio exigendi, tum hypothecâ tacitâ creditoribus cautum fuisse.

At, ut non immerito suspicatur *Cujacius*, præterea nostrum senatusconsultum aliud habuit caput, quo scilicet dominium insulæ post quatuor menses socio addicebatur, qui cessantis portionem insulæ restituerat (4), quodque, ut videtur, ab *Ulpiano*, lib. XXXI. ad edictum nobis servatum est, et sic sonat: *idem (Papinianus) respondit, socius, qui cessantis cessantiumve portiones insulæ restituerit, quamvis aut saltem cum certis usuris* (5) *intra quatuor menses, postquam opus reffectum erit, recipere potest, exigendoque privilegio utetur, aut deinceps propriam rem habebit, potest tamen pro socio agere ad hoc, ut consequatur quod sua intererat. Finge enim, malle eum magis suum consequi, quam dominium insulæ: oratio enim Divi Marci idcirco quatuor mensibus sinit certas usuras, quia post quatuor dominium dedit* (6).

Reliquum est, ut moneamus multos scriptores hypothecam tacitam iis addicere, qui ad navem armandam vel reficiendam crediderunt. At hujuscemodi pignora cum professoribus Lovaniensibus (7), *Rundio* (8), et *Voetio* (9) negamus, quippe de quibus nihil extat, nisi leges, quæ dicunt, eum, qui ad navem exstruendam, instruendam vel emendam cre-

(1) Westenbergius in Marco XLI, § 2.

(2) Gluck, erläut. der pand., vol. 19. pag. 5.

(3) Dabelow., concurs. der gläubiger, pag. 198.

(4) Cujacius observ., lib. XIX. cap. 20.

(5) Habet hic Acursius *centesimo usuris*, quam lectionem tuetur Nobdt de fœnore et usuris, lib. II. cap. 5, op. tom. I. pag. 214; item Pothier, pand. Just., tom. I. lib. 17, tit. 2. N° 53. N. C. Florentinam lectionem defendit Gluck, erläut. der pand., vol. 19. pag. 5.

(6) L. 52. § 10 dig., lib. XVII. tit. 2.

(7) Recitationes Lovanienses, lib. XX. tit. 2. § 5.

(8) Rund., hist. remediorum securitatis, § 53.

(9) Voet, comm. ad pandectas, hoc tit. § 25.

didit, privilegium habere. Nam ibi sermonem non esse de pignore vel hypotheca, sed de privilegio exigendi, accuratior legum interpretatio existimare jubet.

§ XIII.

DE PIGNORE TACITO PUPILLORUM MINORUMQUE IN REBUS EORUM PECUNIA
COMPARATIS.

Litt. Cf. pars posterior, cap. III. § 9.

A *Septimio Severo* et *Antonino Caracalla* legimus constitutam pupillis et minoribus tacitam specialem hypothecam in rebus eorum pecunia comparatis, ut sic ipsis de pecunia caveretur. Quum autem inter lites res vagetur, necesse est hic, ut verbotenus describam rescriptum imperatoris *Alexandri Severi*, qui rem testatur: *si tutor tuus*, inquit, *de pecunia tua servos emptos manumisit, quoniam hujusmodi servi, sicut ceteræ res pupillaribus pecuniis emptæ, jure pignoris ex constitutione divorum parentum meorum obligati sunt, favore pupillorum liberi facti non sunt* (1). Jam multi, inter quos *Rundius* (2) et *Dabelovius* (3), hisce non moti, pupillis hypothecam denegant. Rationes ab iis allatas in medium proferre me non juvabit, neque recensere quasdam aliorum opiniones, cum de hac re mihi in secunda parte pluribus sit disserendum. Hic tantum notabo cum *Loehrio* (4) et *Schweppio* (5), rem minus dubiam videri, mirumque esse, multos pupillis et minoribus eam hypothecam denegasse, quum tamen *Severi* verba clara sint, et interpretationi subjici igitur nequeant.

Verum æque clarum non est, num etiam, si res ab alio ac a tutore pecunia pupillari emptæ sit, hypotheca nostra locum habeat, quippe quod plurimi negant. Sed plures, inter quos clariss. *Warnkoenig*, dixisse video, hic interpretis non esse distinguere, cum lex ipsa non distinguat. Hos ut sequar, inclinatur animus.

---

(1) L. 6 cod., lib. VII. tit. 8.

(2) Rund., historia rem securit., § 54.

(3) Dabelow, consurs der gläubiger, pag. 229.

(4) Von Loehr, magazin für Rechtswissenschaft und gesetzgebung band, I. st. 14.

(5) Schweppe, Römis. Rechtsgeschichte, § 228.

§ XIV.

ORIGO ET PROGRESSUS HYPOTHECARUM TACITARUM FISCO.

Litt. Cf. *pars posterior*, cap. III. § 10.

Ad conservandam reipublicæ securitatem tam externam, quam internam, maxime necessarium est, ut quotannis ex civium, qui eâ fruuntur, patrimonio quidam reditus in ærarium perveniant, publicis forsan bonis sumptui necessario deficientibus. Ideoque regum jam temporibus Romæ obligatio civium ad tributa solvenda, legibus determinata erat (1). Tributa in primis præsertim eum in finem ab omnibus præstanda erant, ut belli sumptus exinde solvi possent. Nec enim cessare potuit tributorum solutio, cum Romani, ejectis regibus, libertatem sibi vindicassent (2). Exigebantur census nomine, quæ singulis, tam pro capite, quam bonis pendenda, publico usui, et communi reipublicæ utilitati destinata erant. Quæ extra ordinem, postulante necessitate, solvenda erant tributa, *temeraria* dicebantur (3). Longe diversa vectigalium ratio, ad quæ pendenda non omnes ac singuli cives, æque ac ad tributa, tenebantur. Solvebantur eo nomine *decimæ* ab iis, quibus aliquid ex agro publico, ab hoste capto, adsignatum erat; *scripturæ*, quibus publica pascua locata erant; *portoria* pro mercibus exportandis et importandis (4), quæ omnia in ærarium confluebant.

Atqui illos, qui his exigendis præerant, moto super bonis eorum, qui hæc debebant, concursu, nulli creditorum concurrentium cessisse, quamquam verosimile videatur; lex tamen, quæ illo jam tempore priorem fisco locum assignaverit, in notitiam nostram haud venit, quamquam, ut jam alias diximus, contra illos, qui vectigalia debebant, pignoris capione ageretur, multo minus vero taciti pignoris concessionem ærarii rationibus eo tempore consultum erat, cujus notio liberæ reipu-

(1) Dio. Cassius hist. I. 4.

(2) Livius hist., lib. IV. cap. 60.

(3) Festus v. *tributum*. Script. l. lat., pag. 297.

(4) P. Burman. Vectig. Populi Rom., cap. 1. pag. 5. Leidæ, 1734.

publicæ ætate plane incognita. Verum postquam respublica libera in imperatorum potestatem cecidisset, redituum publicorum summa et numerus, una cum usu, ad quem exigebantur, in dies crevere. Hisce demum temporibus separatæ sunt rationes fisci atque ærarii (1); hoc ad populum, ille ad principem pertinuit (2). Quam differentiam primus *Augustus* instituit, cum ærario militari instituto, cujus curam demandaverat *Viris Prætoriiis*, quos primum a senatu, deinde sorte lectos, et demum ab ipso imperatore nominatos constat.

Labente imperio, jam sub *Nerone* ærarii administratio penes *præfectos ærarii*, quibus etiam de causis fiscalibus judicandi erat potestas (3), et quasi confusio igitur fisci et ærarii locum jam habuerat. Deinde postremo magis magisque confundi cœpere. Adeo *Hadriani* temporibus quam maxime fisci reditus auctos esse legimus (4); cum paulo post eum, sub *Antonino*, quæ in ærarium influebant, ex lege *Papia* vicesimæ hereditatum et caduca ad fiscum pertinerent (5). Et ita sensim factum est, ut, discrimine inter fiscum et ærarium cessante, omnes reditus illi referrentur (6). Ab illo tempore, quo ærarii bona fiscalia reddebantur, maximis privilegiis imperatores fisci rationibus consulere cœpere, quorum pleraque tyrannidem sapiunt: alia haud omni æquitate destituta invenes, si attenderis, aliorum administrationi aliorumque fraudi obnoxium, et ad publicam utilitatem promovendam fisci institutum esse.

Primi *M. Aurelius Antoninus*, philosophus dictus, et *L. Verus*, imperatores, fisci causis rescripto prospexerunt. Rem refert *Papirius Justus*, cujus hæc verba exstant: *in vectigalibus ipsa prædia, non personas conveniri, et ideo possessores etiam præteriti temporis vectigal solvere debere, eoquæ exemplo actionem, si ignoraverint, habituros* (7).

(1) Tacitus annal., lib. VI. 2.

(2) Heinecc., antiq. rom. syntagm., lib. I^o. tit. 25. § 10.

(3) Aulus Gellius, noct. attic. XIII. 24. Tacit. annal. 13, 28.

(4) Schweppe, Römische Rechtsgeschichte, 220.

(5) Ulpiani fragm., tit. 17. § 3.

(6) Capitolinus in Marco Antonino, cap. 2.

(7) L. 7 dig., lib. XXXIX. tit. 4.

Non hominibus, sed fundis inhærere vectigalia, quorum nomine omnia eo tempore exigebantur, quæ prædiorum possessoresolvere debebant, ea legibus quidem non fundabatur opinio, sed tamen procul dubio omnibus communis erat, atque Imperator philosophus, quem alias fisci jurium augendorum non studiosum scimus (1), magis prospexisse videtur, ne minuerentur, quam ea auxisse. Cum autem, præteriti quoque temporis vectigal possessores prædii, ex quo debebatur, solverent, uti *Marcus* rescripserat, non est quod dubitemus, quin illa actio, quamvis mox hypothecaria vocata non fuerit, quum tamen in fundum vectigalem contra quoscumque ejus possessores ob residua concederetur, omnibus effectibus actionis hypothecariæ prædita fuerit, et tandem vere hypothecariam indolem induerit.

Hæc sunt momenta, quibus me ad assensum trahit *Dabelovius* (2), ad hunc locum in sensu pignoris, si non nomine, re saltem, intelligendum, quamquam maximæ auctoritatis viris, veluti *Gluckio* (3) et *Meisznero* (4), sic interpretandum visum non sit.

Illas excipiunt *Antonini Caracallæ* constitutiones, auri fame ducti imperatoris, qui in augendis fisci redditibus, summâ sæpe privatorum injuriâ incubuit. Illâ jam constitutione, qua omne immunitatis jus sustulit, omnesque, qui in orbe Romano viverent, civitate donavit, fisci magis rationibus consulere studuit, quam beneficium subditis concedere (5).

Præterea nova ab eo introducta sunt vectigalia: nec mirum igitur, imperantem privilegiis novis fisco consuluisse. Nimiis ille favor, quo persequeretur fiscum, jam in rescripto elucet, cujus hæc verba exstant: *Venditionem ob tributorum cessationem factam revocari non oportet, neque priore domino pretium afferente, neque creditore jura hypothecæ sive pignoris prætendente. Potior enim est causa tributorum,*

(1) Capitolinus in Marco Antonino, cap. 2.

(2) Dabelow, Lehre vom Concurse der gläubiger, pag. 202, id quoque existimat Schweppe, Römische Rechtsgeschichte, § 288.

(3) Gluck, Erläuterung der Pandek., vol. 19. pag. 64 - 65.

(4) Meiszner, von stillschweigend Pfandrecht, § 96. st. 240.

(5) Walch, dissert. de pecunia in solutionem trib. condita in opusc. tom. 3. pag. 384. Hallæ, 1734.

quibus priore loco omnia bona cessantis obligata sunt (1). Ex quibus apparet id, quod *Antoninus* in vectigali fundo ob vectigalia voluerat, a *Caracalla* ad tributa quoque, quo nomine tam personalia quam realia (venia verbo) onera intelligebantur, extensum esse, et non modo generatim hypothecam in omnibus, qui tributorum solvendorum obligationi non satisfecissent, sed et privilegium pignori quoque concessum esse. Suspiciari merito licebit, antequam egregius ille *Papinianus Caracallæ* crudelitate occisus est, rescripti illius ætatem statuendam, id est, ante annum 212: namque jurisconsultus in sequenti fragmento huic constitutioni alludere videtur: *Prædiis a fisco distractis, præteriti temporis tributum eorundem prædiorum onus emptorem spectare placuit* (2): ultimo hoc verbo utitur *Papinianus*, suspicor, quasi rescriptum spectet ad ea, quæ adversus priorem juris indolem ab imperante introducta sunt.

Memoratu dignius, quod refert de eodem *Ulpianus*, dicens, respondisse *Papinianum*: *si is, qui alii obligaverat, quæ habet habiturusve esset, cum fisco contraxerit, in re postea acquisita fisco potiore esse debere* (3). Quo vero tacitæ hypothecæ vestigia in clarissima luce collocari, multi contendunt, jam videamus necesse est, *Antonini Caracallæ* rescriptum anno 214 datum, nempe: *universa bona eorum, qui censentur, vice pignorum tributis esse obligata* (4). Ex quibus in aperto est, Imperatori sermonem esse de censibus, tam pro personis solvendis, quam pro fundis: namque generatim, nulla distinctione, de hisce statuit. Igitur cum *Antonini* lege vectigalium, in priori *Caracallæ* rescripto, tributorum, in hac autem constitutione censuum mentio sit facta; sententia eorum, qui inter onera *personalia* et *realia* nullam jure Romano distinctionem faciendam, itaque ob utraque fisco hypothecam tacitam, et generalem quidem, imo privilegiatam, vi cujus *Caracallæ* temporibus omnibus creditoribus hypothecariis fisco erat præferendus, addicendam existimant, maximis fundamentis suffulta videtur.

---

(1) L. 1. cod., lib. IV. tit. 46.

(2) L. 56 dig., lib. XLIX. tit. 14.

(3) L. 28 dig., lib. XLIV. tit. 14.

(4) L. 1 dig., lib. XX. tit. 2.

Hæc mihi dicenda erant de hypothecis et privilegiis fisco ob tributa concessis. Jam autem ad alia sermonem convertamus instituti ratio jubet. Etenim *Caracalla*, fisci ille amantissimus, hisce non contentus, ei nondum defuit, multo magis in illis etiam, qui cum fisco contraxerant, pignora tacita et privilegia, si non concessit, concessa saltem confirmavit. Rescripsit enim anno 215: *Certum est, ejus, qui cum fisco contrahit, bona veluti pignoris titulo obligari, quamvis specialiter id non exprimatur* (1). Conspicuum est igitur, inde originem hujus pignoris taciti non esse quærendam: namque ut de re jam in usu Imperatori est sermo. Et si est, cui hæc non placent, eum saltem convincat constitutio altera ejusdem Imperatoris, ætate prior, rescripsit enim: *Quamvis ex causa dotis vir tuus tibi sit condemnatus; tamen, si priusquam res ejus tibi obligarentur, cum fisco contraxit, jus fisci causam tuam prævenit, quod si post bonorum ejus obligationem rationibus meis coepit esse obligatus, in ejus bona cessat privilegium fisci* (2).

Multi, inter quas clariss. *Hellfeldius* (3) et *Schnorrius* (4) ab *Antonino Pio* hujus taciti pignoris statuunt ætatem, idque ex fragmento *Ulpiani* probare student; quod sic sonat: *Et repeto ante formam a Divo Marco datam Divum Pium rescripsisse, fiscum quoque in his casibus in quibus hypothecas non habet, et ceteros privilegiarios exemplum creditorum sequi oportere* (5). Cui sententiæ tamen, nos saltem non suffragamur.

Alii, ut *Gluckius* (6), hujus pignoris originem in rescripto *Severi* et *Caracallæ* inveniri suspicantur, rescripserant enim: *Libertas a debitore fisci servo data, qui pignori non est ex conventionem speciali, sed tantum privilegio fisci obligatus, non aliter infirmatur, quam si hoc fraudis consilio effectum detegatur* (7): quod magis verum videtur.

(1) L. 2 cod., lib. VIII. tit. 15.

(2) L. 2 cod., lib. VII. tit. 37.

(3) J. Aug. Hellfeld, dissert. de hypoth. fisci præsertim in bonis post contractum quæsitis, § 5 in fine. Jenæ, 1771.

(4) Schnorr, hist. jur. civ. de pignor. tacite contractis, § 15.

(5) L. 10 dig., de pact.

(6) Gluck, erlauterung der pandekten, vol. 19. pag. 68.

(7) L. 2. cod., lib. VII. tit. 8.

Retulimus ergo tempus, quo constat jam fisci hypothecas exstitisse, nec præterire volumus jurisconsultorum circa eas magnam varietatem. Jam moneamus necesse est, privilegia, quæ ad fiscum spectant, etiam ad res privatas Cæsaris et Augustæ extendi placuisse. Rem refert *Ulpianus*, dicens: *Quodcumque privilegii fisco competit, hoc idem et Cæsaris ratio, et Augustæ habere solet* (1). Imo *Justiniano* absurdum videtur distinguere inter rem privatam principis et res fiscales: *quæ enim differentia introducitur, inquit, cum omnia principis esse intelligantur, sive ex sua substantia, sive ex fiscali fuerit aliquid alienatum?* (2) Nec adeo prætereundus hic error ille auctorum (3), existimantium, fisco etiam hypothecam illam competere, si in locum alicujus privati, nullum privilegium habentis, succedat: contrarium enim aperte docet *Calistratus*: *si posteriori creditori fiscus successerit, eo jure utitur, quo is usurus erat, cui successerit* (4). Id juris principia adeo docent ipsa: namque fiscus in locum privati succedens, personam illius, cui succedit, representat, ut privata facit persona, ejusque sortis igitur particeps esse debet, nisi omnia principia subvertere velimus. Quibus neque ea obstant, quæ obstare contendunt; nimirum illud *Ulpiani*: *fiscus cum in privati jus succedit, privati jure pro anterioribus suæ successionis temporibus utetur. Ceterum postea, quum successit, habebit privilegium suum* (5): namque *Ulpiano* hoc loco de privilegio exigendi, non vero de hypotheca tacita esse sermonem, *Meisznerus* jamdudum egregie probavit (6). Utrum ex legibus, quas memoravimus, etiam fisco hypotheca tacita competat in bonis eorum, qui fisci administrationem habent, quæstio controversissima inter juris peritos est: negant *Glückius* (7),

---

(1) L. 6. § 1. dig., lib. XLIX. tit. 14.

(2) L. 5 cod., lib. VII. tit. 57.

(3) Lauterbach, coll. th. pro pand., vol. 19. pag. 67. Voet, comm. ad pand. hoc tit. § 10. Bachovius, tract. de pignoribus et hypothecis, lib. I. cap. 9. n° 1.

(4) L. 3. § 7. dig., lib. XLIX. tit. 14.

(5) L. 6, pr. lib. XLIX. tit. 14.

(6) Meiszner, Von stillschw. pfandr., § 109. p. 289.

(7) Glück, vol. 18. pag. 70.

Gmelinus (1), *Happelius* (2), *Hufelandius* (3); affirmant autem *Warnkœnigius* (4), *Zacharia* (5), *Westphalius* (6), *Westenbergius* (7), *Hofackerus* (8).

Primo ingenium principum, qui constitutiones laudatas condidere, jam sustinere ultimarum scriptorum sententiam videntur. Quem enim latet, *Caracallam* fisco omnibus modis prospicere? At hoc non tantum, sed et jurisconsultorum ipsorum, adeoque juris Romani ingenium pro affirmativa vehementer pugnat. Etenim respondere jubet *Hermogenianus*: *fiscum semper habere jus pignoris* (9). Deinde quis intelligeret, Romanos voluisse civis etiam egentis, qui cum fisco contraxisset, bona pignori obligata esse, dum bona ejus, qui rem fisci administrat, qui proinde Reipublicæ maximum damnum suo dolo inferre posset, ab eo onere essent soluta, et sic Reipublicæ plane nulla esset securitas? Quæ si essent vera, Romanos ad genuina legislationis principia non pervenisse merito affirmaretur. Ast longe abest, quippe alio loco, ubi commodius de hac controversia dicemus, id probaturi sumus luculentiori argumento.

Alexander Severus quoque hypothecæ meminit anno 230 (10), quæ anteriores Imperatores in bonis debitorum fisci rationibus consuluerant, eumque, qui pro debitore fisco solvit pecuniam, desiderare posse statuit, ut jus pignoris sibi cederetur.

Verba rescripti, quod *M. Antoninus Gordianus*, anno 241 dedit (11), *fiscum patris creditorem, possessionem, quam hic filiæ nubenti dedit, jure pignoris relocare posse*, non de privilegio prælationis, sed de legali hypotheca intelligenda videntur, quam retinet fiscus in fundo sibi obligato, licet alii in dotem datus sit.

(1) Gmelin, Ordnung, § 97, p. 328.

(2) Happel, Rechte der Gläubiger, p. 179.

(3) Hufeland, Lehrbuch des civilrechts, b. 2. § 1374. n° 2.

(4) Warnkœnig comm., lib. II. cap. 4. n° 366.

(5) Zacharia, Inst. des Röm. Rechts, p. 352.

(6) Westphal, Pfandrecht, § 74.

(7) Westenbergius, princ. jur., lib. XX. tit. 2. § 10.

(8) Hofacker, princ. jur., tom. 2. § 1179.

(9) L. 46 dig., lib. XLIX. tit. 14.

(10) L. 11 cod., lib. VIII. tit. 41.

(11) L. 6 eod., lib. VII. tit. 37.

Denique *Valerii, Gallieni et Valeriani impp.* quoque exstat constitutio anno 260 lata (1), quæ, quod jam ab *Alexandro* cautum memoravimus, confirmat, scilicet in eum, qui reliqua tributorum et ex administratione rerum fiscalium pro debitore solverit, jus fisci, nimirum ejus hypothecam, expressa cessione posse transferri.

Hanc constitutionem tres excipiunt leges, quæ jura statuunt fisci ob reliqua ex administratione primipilari (2).

§ XV.

DE TACITA LIBERORUM HYPOTHECA IN BONIS PARENTUM.

Litt. Conf. pars posterior, cap. III. § 11.

Quanta olim fuerit apud Romanos potestas patris in filios, viri in uxorem, plane nemo est qui nescit, nisi qui nulla omnino cum rebus Romanis fruitur familiaritate. Patribus enim, si vellent, licebat liberos necare, vendere, noxæ dare, omnia adeo iis acquirebantur, quæ forte liberis obveniebant, quum ii, qui sub patria potestate erant, nil proprium habere possent. Uxores vero in manu mariti filiarum loco erant, adeoque liberorum conditioni non subjici non poterant. Quæ cum ita essent, facile cernitur, numquam de pignore liberorum in bonis parentum sermonem esse potuisse. Sed progrediente humanitatis cultu, patriæ potestatis vis quoque mitigata est: liberis adeo patrimonium quoddam, a parentis rationibus separatum, mitior concessit ætas, tumque factum est, ut legislatoria prudentia posceret securitatem hujus patrimonii pignoribus stabilendam.

Duplicem ob causam liberis tacitâ hypothecâ leges succurrunt: primum ob bona, quæ, a mortuo parente ad superstitem profecta, ad liberos transmittuntur, si superstes ad secunda vota adspiraverit, pignus tacitum in omnibus hujus facultatibus concessum est. Imperatores *Gratianum, Valentinianum et Theodosium* constituisse legimus, feminas,

---

(1) L. 7 cod., lib. VII. tit. 57.

(2) L. 5-4 cod., lib. XII. tit. 22. L. 4, lib. VIII. tit. 15.

quæ susceptis ex priori matrimonio filiis, ad secundas transierint nuptias, quidquid ex prioris matrimonii facultatibus, vel singulari vel universali titulo consecutæ fuerint, omne id integrum, ut perceperint, quoad proprietatem, ad liberos prioris thori transmittere: possessionem quidem et usumfructum ejusmodi bonorum, quæ prioris mariti liberalitate ad eas pervenerint, retinent; sed prohibita eorundem alienatione, et si contra hanc legem quid ad alium translatum esset, bona ex maternis facultatibus redintegranda sunt (1).

Deinde *Theodosii et Valentiniani impp.* edicto cautum est anno 444, mulierem, morte mariti matrimonio dissoluto, quæ de bonis mariti ad eam devoluta sint, liberis communibus servare teneri: eodem casu maritum quoque, quæ ex bonis uxoris ad eum pervenerint, morte uxoris matrimonio dissoluto, liberis e priori uxore reservare teneri; et dominium eorundem bonorum ad liberos pertinere, ita ut defuncto eo, qui ea liberis servaverit, extantia ab omni possessore vindicari, consumpta autem ab heredibus defuncti exigi possent. Legale pignus tamen hisce legibus non concessum, quamquam mortuo parente, qui ad secundas nuptias transierat, liberis jus vindicandi bona illa, si extant, daretur. Nam *Leo* demum et *Anthemius impp.* primi (2) sanxerunt, anno 469, matre ad secunda vota adspirante, pro lucris prioris matrimonii ad liberos transmittendis non modo omnia bona ex mariti substantia ad matrem devoluta, sed et proprias ejusdem facultates, quas habet, habiturave esset, tamquam si jure pignoris seu hypothecæ sint suppositæ, liberis obligatas esse (3). Ad cujus legis deinde exemplum *Justinianus* disposuit, anno 528, patris quoque bona omnia filiis ex priori matrimonio natis post secundas nuptias, ad ea illis conservanda, quæ ex eorum matre lucratus est, supposita esse, salvo tamen administrationis et ususfructus jure, respective et patri et matri in ejusmodi bonis ad vitæ tempus servata (4).

Eadem constitutione *Justinianus* alia ratione liberis succurrit. Cum pater eo jam tempore liberis in sua potestate constitutis bona a matre et

(1) L. 2. cod. Theod., lib. I. tit. 8.; et L. 6. cod. Theod., lib. VIII. tit. 18.

(2) Schweppe, Röm. Rechtsgesch. und alterth., § 288.

(3) L. 6, cod. § 2. lib. V. tit. 9.

(4) L. 8, § 4. cod., lib. V. tit. 9.

materna linea ad eosdem devoluta servare teneretur, eique jam *Constantini* constitutione (1), nonnisi eorum ususfructus concessus esset, dominio liberis servato, Imperator iis in omnibus parentis bonis, ad peculium conservandum, a matre et maternis profectum, a tempore gerendæ ejus administrationis, legale pignus concessit: *illius etiam patris*, inquit, *qui in sua potestate liberos habens, maternam ejus substantiam, vel ex materna linea ad eos devolutam servare compellitur, bona iisdem liberis supposita esse, ad conservandas easdem maternas res, decernimus* (2). Quod jus sequenti anno ab eodem principe, data constitutione, quæ de ususfructu, et administratione bonorum adventitiorum loquitur, confirmatum est: ob illa autem adventitia bona, quæ ab aliis, quam maternis, ad liberos profecta sunt, expresse denegatum fuit (3).

Denique voluit *Justinianus*, ut privilegium hypothecæ, quod uxori dotem repetenti datum est, licet hoc sit personale, solius uxoris causâ introductum, si ipsa de dote restituenda agat, ad liberos quoque matris heredes transiret (4). Et idonea ratio aderat: cum enim verendum esset, ne novercæ, si privilegio hypothecæ munitæ de restituenda dote agant, liberis prioris matrimonii, quibus dos materna ex bonis paternis solvenda, in ejusque securitatem tacita tantum hypotheca concessa est, præferantur; recte his servata est prærogativa matris defunctæ, ne, quod posteriori datum sit jus, anteriori denegetur, utque liberis jus incorruptum maneat, quasi, adhuc vivente matre (5).

(1) L. 1 cod. Theod., lib. VIII. tit. 181. Von Loehr, übersicht der const., pag. 10.

(2) L. 8., § 5. cod., lib. V. tit. 9.

(3) L. 5, § 2. cod., lib. I. tit. 61.

(4) L. 12, § 1. cod. q. p. in pig. Novell. XCI. c. 1. Thellfield, diss. de diversæ pignoris jure liberis in parentum bonis competente, § 15. Jenæ, 1754.

(5) Glück, vol. 19. pag. 131.

§ XVI.

HYPOTHECA TACITA IN BONIS TUTORUM ET CURATORUM PUPILLIS ET MINORIBUS
CONCESSA.

Litt. Conf. pars posterior, cap. III. § 12.

Olim tutela non humanitatis munus, ut jure posteriori in pupillorum minorumque gratiam introducta, sed potius Quiritibus juris civilis commentum erat, quod, superstructum temporum ingenio, constitutione Reipublicæ, et religiosis institutis, magis tutorum commodum et favorem respiciebat, quam iis prospiceret, qui tutelæ suberant; imo tutelam jus fuisse tutoris ad successionem futuram tuendam jure, credo, affirmamus (1). Facile igitur suspicari licet, iis temporibus de hypothecis pupillis concedendis in bonis tutorum sermonem esse non potuisse: quid enim de jure tutelæ factum esset, si ex jure eo ipso consequens fuisset, ut bona tutorum hypothecis gravata fuissent? at nonne tutela eo in casu magis onus dici debuisset?

Neque in tantâ Quiritium paupertate et morum disciplina necesse fuisse videtur, ut pupillis hypothecis tacitis consultum esset; hisce veterum temporibus multa bonis moribus relinqui poterant; imo tum forsân majori præsidio pupillis fuere mores sine legibus, quam postea leges absque moribus. Nam postremo cum magis magisque quotidie mores labi cœperint, pravis cupiditatibus, aurique fame in omnibus enatâ, cœpere in pupillorum pupillarumque atque minorum patrimonia grassari tutores nec non curatores. Maxima igitur æquitatis et justitiæ ratio suasit legislatori, ut expressa lege pupillis et minoribus tacitis hypothecis succurreretur, ne fraudulosa bonorum administratione, pluribus creditoribus e fraudatoris bonis solutionem exspectantibus, omnia perderent pupilli et minores.

Iis primum *personale* seu *exigendi* privilégium fuisse concessum vide-

---

(3) Felicis Minguet comm. laud., ætas I, § 1.

tur (1). Cujus quidem vi chirographariis creditoribus præferebantur, eorum prius habitâ ratione, qui actionibus in rem credita exigebant. Tacitæ hypothecæ jure ante *Constantinum* non utebantur, et quæ jurisconsultorum nostræ ætatis nonnulli de ea interpretari student, leges et jurisconsultorum effata, in anteriora tempora incidentia, ea minus apte ad legale pignus applicari, aliumque sensum admittere, mihi saltem compertum est (2).

Quorum primum bellum nobis movet Scævolaë responsum (3), quem tacitæ pupillorum hypothecæ jam sub *Antoninis*, quorum cœvum fuisse constat (4), meminisse, sunt, qui probare studeant (5). Sed nostro quidem qualicumque judicio, videtur, jurisconsulto non de tacita, sed de conventionali hypotheca fuisse sermonem. Tutoris heres cum herede pupilli transactione facta, cum ex ea maximam partem solvisset, in residuam pignus obligavit. Jam quæsitum fuit a Scævola: an in veterem contractum jure res obligata esset? et respondit secundum ea, quæ exponerentur, esse obligatam. Quid autem sub *veteri contractu* intellexerit *Jctus*, et quo sensu dixerit, jure rem obligatam esse? De qua re divortia sententiarum faciunt jurisperiti. Justa legis interpretatio velle videtur, ut hæc verba, de obligatione ex tutelæ gestione natâ accipiamus, propter quam pupilli heres pignus sibi ab herede tutoris ex alio contractu datum retinere potest. Nec igitur, cum dicat *Scævola*, jure rem obligatam esse, id de tacita hypotheca intelligamus: expresse enim constituta erat; itaque illum legis sensum statuamus: tutor ex tutelæ administratione quæ debebat, non solvit omnia pupillo; uterque obiit; heres tutoris ex alio quodam contractu heredi pupilli summam aliquam cum deberet, in hujus securitatem rem pignori dederat; jam morte tutoris alio e capite debitor creditoris sui, in quem cum hereditate pu-

(1) Runde, diss., § 45.

(2) Walsch, progr. de privilegio pupilli in opusc., tom. III. exercit. pag. 433. Voet, comm. ad pand., lib. XX. tit. 21. § 19.

(3) L. ult. dig., lib. XX. tit. 2.

(4) L. 13, § 1. dig., lib. XXXIV. tit. 1. Conf. J. Geditsche, diss. hist. critica de vita et scriptis Quinti Cervidii Scævolaë, cap. 2. Lipsiæ, MDCCCLV.

(5) Vanderaans de privil. credit. comm. pro leg. cap. 6. Timmermani thes., tom. II. 695.

pilli quoque creditum transierat, factus est : quæ cum ita essent, respondit *Scævola*, priori quoque debito soluto, pignus ob hoc constitutum, ab herede pupilli in illius debiti securitatem, ad quod solvendum tutoris heres ex aditione hæreditatis obligatur, jure retineri posse (1). *Scævola* præterea de re speciali in pignus tradita loquitur, at ego. nullatenus intelligo, quomodo in securitatem debiti ex tutelæ administratione contracti tacitum pignus idque speciale cogitari queat.

Verum novam difficultatem persequenti mihi historiam affert *Severi et Antonini* rescriptum, cujus hæc extant verba : *non est interdictum tutoribus et curatoribus, etsi ex eo titulo judicati debitores sunt constituti, cum sua causa res suas alienare. Potuit ergo curator tuus fundum suum, cum suo onere obligare fisco nostro : nam et privato potuisset* (2). Multi sunt, inter quos clarissimus *Glückius* (3), qui ex hac lege argumentum ad probandam tacitam hypothecam, eo jam tempore, ut putant, introductam, ducunt. Verum, si quoque concedamus, de hypotheca pupillis et minoribus in securitatem debiti, ad quod solvendum condemnatus erat tutor, concessa, legem esse interpretandam (quod tamen non liquet), eam tamen non conventionem, sed lege impositam esse tutoris facultatibus, gratuita est assertio (4). Deinde verba *cum suo onere, cum sua causa*, ne de hypotheca conventionali quidem intelligenda sunt, et id tantum significare mihi videntur, tutoribus in alienandis bonis, rei alienæ administrationem, ipsamque sententiam judicis, eos ad solvendum debitum pupillare condemnantem, haud esse impedimento; imprimis cum ex artis grammatices regulis non ad *res alienandas sed multo magis ad tutores et curatores pertineant*. Quæ si intelligenda sic non sint, plane inane esset illud, quod exstat in *Severi* constitutione, *etsi ex eo titulo judicati debitores sunt constituti*, namque si de tacita hypotheca sit sermo, nil refert, num debitores sententiæ judicis judicati sint constituti,

(1) Alia hujus legis utitur interpretatione Brunnemann in comm. ad dig. § final. in quibus cons. pig. tacite, sed negat ille quoque, legalem hic concessam esse hypothecam.

(2) L. unic. cod., lib. IV. tit. 53.

(3) Glück, Erläuterung der Pandekten, vol. 19. pag. 143.

(4) Voet, comm. ad dig., lib. 20. tit. 2. § 19.

cum ab eâ die, quâ quis debitor fit, bona ejus pignori essent obligata, quamquam sententia judicis non intervenisset. Remotis pro ingenii viribus dubiis, deficiente adeo expressa legis dispositione, pupillorum et minorum hypotheca generalis in bonis tutorum et curatorum originem ex illis temporibus nondum peti posse, mihi saltem in aperto est. E quo quidem sequitur, privilegium, quod iisdem creditoribus *Papinianus* tribuit, non hypothecæ sed *personale* seu *exigendi* esse: *in rem suam judicatus procurator*, inquit, *privilegium pupilli non habebit*, quod *nec heredi pupilli datum*; non enim causæ, sed personæ succurreretur, quæ meruit præcipuum favorem (1). Sed ad idem *Pauli* verba spectant: *si pupillus post pubertatem, rationibus à tutore acceptis, reliquationem ejus secutus usuras acceptaverat, privilegium suum non amittit in bonis tutoris venditis. Prætor enim privilegium ei servare debet* (2). *Ulpiani* quoque extat fragmentum (3), quo discimus, contra eum etiam, qui pro tutore, seu amicitiae causâ, negotium impuberis gesserit, locum esse privilegio, successoribus autem pupilli non tribui. Uterque jureconsultus auctor est, ad ceteros quoque, quibus curatores quasi debilibus dantur, ut, surdis, mutis, furiosis vel prodigis idem privilegium extensum esse; sed cessare, si bonis curator sit datus, vel absentis, vel ab hostibus capti, aut si ventri curator constitutus sit (4).

In legibus hisce omnibus de privilegio *personali* seu *exigendi* dicitur: etenim ex legibus ipsis id cernitur: namque ubicumque illud privilegium non transmittitur ad heredes, quod tamen factum esset, si de hypotheca tacita fuisset sermo; sic in *Digestis* quoque privilegii in securitatem crediti vox alio vix sensu occurrit.

Hermogenianus denique optimus testis est, privilegium pupillorum personale fuisse, eosque suo tempore *legale pignus generale* nondum habuisse: *non solum tutelæ privilegium datur in bonis tutoris*, inquit, *sed etiam ejus, qui pro tutelâ negotium gessit: vel ex curatione pu-*

---

(1) L. 42 dig., lib. II. tit. 1, 7.

(2) L. 44. § 1, lib. XXVI, tit. 7.

(3) L. 19. § 1. dig., lib. XLII. tit. 5.

(4) L. 20-24 dig., cod.

pilli pupillæve, furiosi furiosæve debetur, si eo nomine cautum non sit (1), id est si pupillo in tutoris bonis nullum expressa conventionem jus pignoris sit constitutum; expressâ conventionem, inquam: nam si de tacitâ hypothecâ constitisset, non conditionatim dixisset jurisconsultus.

Nec me fugit sub *Septimio Severo*, pupillis hypothecam tacitam fuisse concessam in iis rebus, quas emerant tutores pecunia pupillari. Sed hæc hypotheca non erat, nisi specialis in bonis nempe pupillari pecunia emptis, de qua proinde hic sermo non est, cum de generalibus tantum hypothecis nobis res est.

Sub *Severo* autem prima hypothecæ tacitæ pupillis concessæ vestigia reperire licet. Verum postea *Constantinus* anno 314 hæc rescripsit: *pro officio administrationis, tutoris vel curatoris bona, si debitores existant, tamquam pignoris titulo obligata, minores sibimet vindicare minime prohibentur. Idem est, si tutor vel curator quis constitutus, res minorum non administraverit. Dat. VII kal. April. Treveris, Volusiano et Aniano coss. 314* (2). Cum ante *Constantinum* nemo Imperatorum, quantum scimus, tacitam illam generalem hypothecam pupillis et minoribus tribuisset, cumque adeo ipsi *Hermogeniano* jus illud ignotum esset, jure, credo, statuere possumus, a nostro Imperatore primum introductam esse.

Nec enim, ut contendit *Glückius* (3) cum aliis, verba *Constantini* ad juris jam usitati confirmationem spectant, nec obstat, ad quod etiam provocant, privatæ feminæ datum esse rescriptum, cum multa nova jura ab Imperatoribus, ejusmodi rescriptis, quæ sub et adnotationes vocamus, sint introducta.

Generale pignus hocce a tempore administrationis bonorum vel susceptæ vel suscipiendæ initium capere, non ab eo, quo primum male aliquid gestum sit, *Justinianus* secundum communem circa hanc rem opinionem ipse disposuit (4). Transire autem ad heredes pupilli, id nulla

(1) *Frag. 7. dig., lib. XX. tit. 4. E. 3. lib. XXVII. tit. 9. L. 6. cod. lib. VII. tit. 8.*

(2) In cit. *Cod. Theod., lib. III. tit. 19*, illud rescriptum exstat, sed ultima verba desunt, ex quibus elucet in *L. 20. cod., lib. V. tit. 37. Tribonianum* quædam ex suis addidisse.

(3) *Glück, Erläut. der Pandekten, vol. 19. pag. 141.*

(4) *L. 6. § 4. cod., de bonis quæ lib.*

quidem expressa legis dispositione, sed hypothecæ indole ipso sole clarius evadit, quamquam plurimi jurisconsulti, quibus rationibus ducti plane ignoro, contrarium defenderint (1).

Jus pignoris enim creditoris constituentis morte non extinguitur, sed ad heredes transmittitur, si expressâ conventionē aut lege constitutum. Et licet *personale* pupillorum sive *exigendi privilegium* ad heredes transmitti non posset; nulla exinde ad tacitam, qua postea iis prospectum est, hypothecam valet conclusio. Non enim hæc in illius locum surrogata videtur, quippe ad augendam pupillorum securitatem concessa, eam retinet indolem atque jura, quæ generi illi actionum propria insunt.

Magis controversum est, utrum ad furiosos dementes, prodigosque hæc hypotheca tacita pertinuerit? Affirmant *Westphal* (2), *Erxleben* (3), et fatebimur maxima æquitate suffultam eorum videri sententiam, quæ tamen non sufficiunt ad talem hypothecam cui addicendum, quippe quæ sola nititur lege.

§ XVII.

ORIGO, PROGRESSUS ET FATA PRIVILEGIORUM ET PIGNORUM, IN SECURITATEM DOTIS
ET BONORUM PARAPHERNALIUM ET DONATIONIS PROPTER NUPTIAS FEMINIS
CONCESSORUM.

Litt. Cf. *Pars posterior*, cap. III. § 13 et 14.

Relinquamus constitutionum varietatem dissensumque legum, quæ de pignore liberorum in bonis parentum nobis disserentibus movebant bellum, et ad aliud caput sese nostra vertat disquisitio. Namque nunc tangimus pignora in matronarum securitatem concessa.

Sed quum jura, quæ iis concedere solent homines, variis fatiis sint subjecta, et ipsa adeo matronarum jura ab hominum religione, cultu et

---

(1) Cocceji in jure controverso tit. in quibus causis pig. tacit. contract. quæst. 2. Lauterbachii diss. de pignore tacito, § 37.

(2) Westphal Pfandrecht, § 77.

(3) Erxleben, principia de jure pign. et hyp., § 76.

ingenio pendeant, secundum verba clari alicujus scriptoris « *Dépendantes de nos passions, attendant les lois, que leur dicteront la forme des gouvernemens, la religion, la morale, les préjugés* » (1), operæ erit pretium, ejus rei origines paulo altius repetere, ut sic cujusque commenti apta satis et germana dari possit ratio.

Antiquissima ætate pessimam Romæ feminarum fuisse conditionem ingenii peritum gentis nascentis fugit neminem. Etenim Romanorum ingenia tum nimiam redolebant ruditatem, quam ut multa concederent jura iis, quarum uno cultu crescere poterat Imperium. Deinde Roma superba illa gentium dominatrix futura, quæ a regibus, ut *Pomponii* utar verbis, *manu gubernabatur* (2), non unum, quod feminarum, ut ita dicam, a juribus statuebat exilium, civitate donavit commentum, ut enim vere ait *Montesquieu*: « *la servitude des femmes est très-conforme au génie du gouvernement despotique, qui aime à abuser de tout.... aussi a-t-on vu de tout les tems marcher d'un pas égal la servitude domestique et le gouvernement despotique* » (3). Est tandem via quædam, quæ vel sola humanitatem, quâ gaudet feminarum conditio, etiam nascentem intercipit, Martem intelligo. At quid Romani in eo profecerant, quippe qui quidquid magnitudinis et splendoris est, vel maxime a Marte habebant acceptum, nemo gentium non est expertus. Vix enim a vastis Palmyræ solitudinibus ad Jordani undas locus est ullus, qui mucrone legionum Romanarum non fuerit sanguine cruentatus. Nec adeo tua te servavit virtus constans Carthago! Tuque carnifici Romæ tandem succubuisti infelix Palmyra!

Quæ cum ita essent Romanorum ingenia, mirum non est, si juris orbas fecerint imbelles. Etenim, commemorante *Livio*: « *majores, ne privatam quidem rem agere feminas voluerant, in manu parentum, esse fratrum, virorum* » (4): unde sane ferreæ conditionis feminarum surgunt indicia: namque *Livium* non vane *manus* verbo uti, recte, credo, suspicor. Revera feminæ semper sub alicujus potestate erant, ita ut sui

---

(1) Segur, les femmee: avant propos.

(2) Pomponius, de orig. jur., § 1.

(3) Montesquieu, esprit des lois, liv. XIV. chap. 9.

(4) Livius hist., lib. XXXIV. 11.

juris numquam essent, neque ulla in earum favorem statui posset securitas. Nam si *confarreatione*, *usu* aut *coëmptione* in *manu* essent mariti, cum suis omnibus in ejus potestate erant, adeo ut omnium, quæ ab iis acquirebantur, dominus esset maritus ex jure Quiritium, cum ipsa uxor filiæ esset loco (1). Si vero in manu non essent, sub tutela legitima agnatorum erant, aut sub patria potestate; quo casu nulli iterum securitatis generi in earum favorem locus esse poterat, quum ii, qui sub patria potestate sunt, proprium nil habere possint, et tutela legitima tutorum jus esset, vi cujus teneri tutores neutiquam possent ad quamdam securitatem præstandam. Non mirum igitur dixisse *Gellium*: « *quingentis fere annis post Romam conditam, nullas rei uxoriæ neque actiones neque cautiones in urbe Romana aut Latio fuisse* » (2). Namque nulla erant bona paraphernalia, et dotes adeo ipsas novisse primis temporibus non videntur Quirites, utpote, quæ ad agrestes veluti tunc erant, minus pertinent.

Neque enim audiendus *Columella* dicens: « *Erat olim summa reverentia cum concordia et diligentia mixta, flagrabatque mulier pulcherrima diligentiae æmulatione, studens negotia viri curâ suâ majora et meliora reddere. Nil conspiciebatur in domo dividuum, nihil, quod aut maritus, aut femina, proprium esse juris sui, diceret* » (3). Hæ enim sunt nugæ, quæ historiæ adversantur. Tum scimus, quam cauti et callidi sint aliquando Romanorum plurimi, ut, quæ summam barbariem redolent, majorum instituta colore quodam elegantiori adumbrarent.

Sed non ita stetit immota mulierum conditio. Nam mitesciente cultu, mitigata est patria potestas, tutela, et ipsa in manum conventio sensim ex usu recessit, ut vere monet *Condorcet*: « *l'habitude avait établi entre les deux sexes une plus grande égalité, les femmes ne furent plus considérées comme un simple objet d'utilité, comme des esclaves seulement plus rapprochés du maître: l'homme y vit des compagnes, et*

(1) Gai. comm. I. § 108 - 115. Ulp. frag., tit. XIX. § 18.

(2) Aulus Gellius, noct. attic., lib. IV. cap. 3.

(3) Columella, de re rust., lib. XII. præf.

apprit ce qu'elles pouvaient pour son bonheur (1). Itaque factum est, ut bona paraphernalia haberent feminæ, imo, cum paulo post artes invalescerent, et luxu magis magisque indies diffuerent Quirites, matrimonii quoque onere indies augente, eo ventum est, ut, si Plauti verbis fides detur, « *virgines grandes et dote cassæ viderentur illocabiles* », et sic dotes ad morem venirent Quiritium. Sensim triplex genus dotium est coortum, scilicet: *profectitia*, *adventitia* et *receptitia*, quarum maritus fiebat dominus ex jure Quiritium, addita tamen obligatione, eas, matrimonio dissoluto, restituendi. Quæ cum ita essent in more, duplici securitatis generi in mulierum favorem ansa est data, nimirum propter bona paraphernalia et dotis restitutionem, quæ qualia quantaque fuerint hic commemorare me juvabit.

Videlicet si matrimonium sine in manum conventionem esset celebratum, neque filiæ loco veniebat uxor, neque ei maritus succedebat (3); imo de dote restituenda stipulatione caveri erat solitum, adeo de restitutione cautionem dari (4), et tunc *actione ex stipulatu* agi, quæ stricti juris erat actio, contra maritum ab iis quibuscumque, qui dotem dederant, eum in finem, ut dos restitueretur, aut saltem ejus valor, si alienata fuisset. Si vero nulla stipulatio intervenisset, *actio ex stipulatu* dari non potuit, sed sive dos esset receptitia, sive adventitia, si sui juris esset mulier, ei, si in patria potestate esset, patri, adjuncta filiæ persona, ad dotem recuperandam concessa fuit *actio rei uxoriæ* (5), quæ bonæ fidei erat. Denique præscriptis verbis actioni locus fuit, si quis extraneus dotis a se constitutæ restitutionem non esset stipulatus (6).

Omnibus hisce remediis actor contra mariti patrem uti potuit, vel in solidum, si filiusfamilias ejus jussu dotem accepisset, vel quatenus in rem patris versa esset, actione de in rem verso (7). Prætor enim edixisse di-

---

(1) Condorcet, esquisse d'un tableau des progrès de l'esprit humain, époque 3me.

(2) Plaut. Aulul. act. I. sc. 2. v. 14.

(3) Grupen, de uxore Romana, cap. 7. pag. 334. Hanov. 1727.

(4) Gellius noct. Attic. IV, 5.

(5) Ulpiani fragm., tit. 6. § 6.

(6) Hotomannus, tract. de dotibus, § 107.

(7) Glück, Erläuterung der Pandekten, vol. 14. pag. 400.

citur: « si quid in rem alicujus versum esse dicetur, ex eo, quod is accepit, qui in ejus est potestate, quatenus versum erit, eatenus actionem dabo » (1). Si maritus sub patria potestate esse desiisset, intra annum ex prætoris edicto actio de peculio fuit concessa. Edixit enim « post mortem ejus, qui in alterius potestate fuerit, posteaquam is emancipatus, manumissus, alienatus fuerit, duntaxat de peculio, et si quid dolo malo ejus, in cujus potestate est, factum erit, quominus peculii esset, in anno, quo primum de ea re experiundi potestas erit, judicium dabo » (2). Unde elucet patrem peculio tenus teneri, si nil doli esset factum, verum pro tota dote, si dolus intervenisset, et fecisset, quominus esset peculium. Tandem dotium summus fuit favor. Ab *Augusto* lata est *lex Julia* de adulteriis, quâ cavebatur, ne maritus fundum dotalem soli Italici absque consensu uxoris venderet, et ne quidem, ea consentiente, pignori daret (3). Jurisconsulti adeo nunc maxime dotis favent securitati: *Paulus*, « in ambiguis pro dotibus respondere melius esse docet » (4): *Pomponius* « publice interesse, dotatas esse feminas ad sobolem procreandam, replendamque liberis civitatem » (5).

Atqui eximius ille dotium favor non potuit non dare ansam plurimis privilegiis, quorum quidem quod primum adinventum, ad *Justiniani* tempora usque solum exigendi fuit. Enimvero caveamus, ne hypothecam tacitam ante hujus Imperatoris tempora statuendam moveamur, iis de tacito pignoris jure interpretandis, quæ de conventionali accipere accuratius legum examen jubet. Quippe leges quæcumque de hypotheca dotis ejusque cum privilegiis fisci concursu disserentes, conventionalem hypothecam supponere, clari scriptores censent, et mihi saltem res est persuasissima.

Primum *Septimius Severus* et *Caracalla* privilegium exigendi, in dotis majorem securitatem concessum, quod nec ad heredes transire

(1) *Westenbergius*, princ. jur., lib. XV, tit. 3. § 2.

(2) *Westenbergius*, princ. jur., lib. XV, tit. 15. § 2.

(3) *Gai. comm.* II. § 63.

(4) *L. 85 dig.*, de div. reg. juris.

(5) *L. 1 dig.*, lib. VII. tit. 74.

statuunt, verbis ita audientibus memorant « *scire debes privilegium dotis, quo mulieres utantur in actione de dote ad heredem non transire* » (1).

Hæc constitutio in omnibus corporis juris editionibus annum 210 habet, quod tamen erroneum est, namque, ut habet doctiss. *Relandius* (2), *Pompejani* et *Avitii* consulatus in annum 209 incidit. Quamquam de anno hujus constitutionis, nobis constet, tamen non æque clarum dici potest, num etiam ante hanc constitutionem privilegium illud exigendi jam non fuerit receptum? Id maximæ auctoritatis viri suspicantur, veluti *Meisznerus* (3) et *Glückius* (4), utique jam moribus ante tempora *Caracallæ* dotibus privilegio exigendi prospectum fuisse, favore jurisconsultorum erga dotem, etenim, *dotium causam semper et ubique præcipuam esse*, ut *Pomponius* ait. At nobis etiam ex constitutionis tenore, ante eam etiam dotibus, prospectum fuisse videtur, quippe in ea dicitur de privilegio exigendi doti concessio, ac de re jam notissima. Quidquid sit, saltem ejus originem definire, utpote qui juvenis rem difficilem tum periculosam, utique viribus imparem aggredere, mihi non licebit. Sed superest ut moneam, nos *Caracallæ* constitutione altera edoceri (6): si mulieri pro dote restituenda expressa hypotheca constituta sit, in hanc privilegium dotis personale transferri non posse, eandemque hypothecis tantum tempore junioribus præferendam, antiquioribus vero esse postponendam (7). At hic videtur errare *Thomasius* (8) qui, teste hac lege, *Caracallam* doti tacitam hypothecam concessisse, probare studet.

His dictis, expositisque iis, quæ dicenda hic videbantur, jam de jurisconsultorum effatis quibusdam disserere orationis ordo jubet, quibus paulo accuratiorem de dotis privilegio personali debemus notionem. Primum

(1) L. unic. cod., lib. VII. tit. 74.

(2) Relandi, fasti consulares, pag. 114.

(3) Meiszner, in opere laudato, § 150.

(4) Glück, Erläuterung der Pandekt., vol. 19. pag. 94

(5) L. dig., lib. XXIV tit. 3.

(6) L. 12 cod., lib. X. tit. 1.

(7) Westphal Pfandrecht, § 164. pag. 238, et § 104. pag. 259.

(8) Thomasius, dissert. de origin. hiptacit., § 15.

Ulpianus non modo mulieri concedendum esse hocce securitatis remedium putat, sed quoque, *si sponsa dedit dotem, inquit, et nuptiis renuntiatum est, tametsi ipsa dotem condicit, tamen æquum est, hanc ad privilegium admitti, licet nullum matrimonium contractum sit* (1). Idem testatur *Hermogenianus* (2), cujus verba hic in medium proferre mihi liceat, namque originem hujus juris, ni fallar, docere videntur: *si sponsa dotem dederit, inquit, nec nupserit, vel minor duodecim annis, ut uxor habeatur exemplo dotis, condictioni, favoris ratione, privilegium, quod inter personales actiones vertitur, tribui placuit.* Jus illud in jurisconsultorum auctoritate suam originem habere, sermo, quo utitur jurisconsultus, nempe id *placuisse* forte docet (3). *Ulpianus* hoc confirmare videtur. Etenim non dicit, id lege aliquâ introductum esse, sed id æquum esse. Quare merito suspiceris, id receptum esse ob auctoritatem jurisconsultorum, quibus id æquum visum erat (4).

Perire privilegium dotis, si dos post divortium in stipulationem deducatur, *Paulus* auctor est. *Neque enim, inquit, deteriore causam nostram facimus actionem exercentes, sed meliorem, ut solet dici in his actionibus, quæ tempore vel morte finire possunt.* Itaque uxor causæ dotis melius prospicere videbatur, si ejus restitutionem sibi stipularetur, licet ex stipulatu agens, privilegio uti haud posset, quam si, neglecta stipulatione, rei uxoriæ actionem instituerit, ac privilegio uteretur.

Jam denique moneamus necesse est, mulieres, dotes suas sæpe periclitari videntes, sibi aliis remediis cavere voluisse. Moris enim fuit, ut in dotis securitatem sibi a marito conventionalem hypothecam dari curarent, cujus exempla in legibus exstant. Quandoque etiam, fidejussoribus datis, contentæ erant, quod tamen *Gratianus, Valentinianus et Theodosius* anno 381 interdixere (5).

(1) L. 17, § 1. dig., lib. XLII. tit. 6.

(2) L. 74 dig., lib. XXIII. tit. 3.

(3) Finistres comm. in Hermogeniani juris epit. lib. 812.

(4) Glück, Erläuterung der Pandekt., vol. 19. pag. 95.

(5) L. 1 cod., lib. V. tit. 20, quæ constitutio postea nempe anno 392 a Theodosio primo confirmata est c. 1. Cod. Theod., lib. 3. tit. 15, sic etiam a Justiniano confirmatur L. 2. cod., lib. V. tit. 20.

Et hæc erant remedia securitatis doti concessa, si res dotales alienatæ essent consumptæ. Sed remedium securitatis etiam feminæ habebant, si adhuc exstarent. Etenim res dotales restantes vindicari posse a muliere ejusve heredibus, diu jam usu obtinuerat, et Principum constitutionibus est firmatum. *Severus* et *Antoninus* Imperatores eum vim contrahere videri jubent, qui ob mariti debitum res uxoris pignori capiat (1). *Caracalla* bona, quæ sua esse uxor liquido probaverit, a mariti facultatibus ob debitum primipilare occupantem separare et restituere jubet (2). *Diocletianus* et *Maximianus*, ob maritorum culpam uxores inquietari, et res, quæ in uxorum dominio sunt, a fisco occupari vetant (3). Denique *Arcadii* et *Honorii* edicto, jus vindicandi dotem et res, quæ donationis ante nuptias, vel durante matrimonio, largitatis titulo ad eam pervenerint, mulieri haud denegatur (4).

Supersedeamus his, ad *Justiniani*, Imperatorum claudentis agmen, de dotis pignoribus tacitis et privilegiis constitutionem, ad historiam animum convertentes, dignissimam, qua paulo diutius immoremur. Primum nempe, quia iis jura plane nova introducta sunt; deinde quia in iis exponendis maximis difficultatibus laborant juris interpretes.

Ut enim auri rapacem *Antoninum Caracallam* fiscum maximis privilegiis amplexum esse memoravimus, ita *Justiniano* in suis constitutionibus dotium feminis restituendarum securitas præsertim cordi fuit, atque earum patronus merito salutatur.

Prima constitutionum, quæ ad rem propositam spectat, illa est, quam anno 528 emisit Imperator statuens: *ubi adhuc matrimonio constituto maritus ad inopiam sit ductus, non obesse ei (mulieri) matrimonium adhuc constitutum, sed ita eam posse easdem res vindicare, vel a creditoribus posterioribus, vel ab aliis, qui non potiora jura legibus habere noscuntur, ut habuisset, si matrimonium eo modo dissolutum esset, quo dotis et ante nuptias donationis exactio ei competere poterat.* Verum,

---

(1) L. 1 cod., lib. IX. tit. 12.

(2) L. 2 cod., lib. IV. tit. 12.

(3) L. 1 cod., lib. VII. tit. 73.

(4) L. 9 cod., lib. IX. tit. 49.

ne credamus hac lege pignoris taciti jus fuisse concessum; de mariti rebus expressa conventionione in dotis securitatem obligatis Imperatori est sermo. Neque huic hypothecæ conventionali privilegium datum est; namque mulieri res mariti ab iis tantum, qui potioribus juribus non fruuntur, vindicare permittit. Hic est igitur hujus constitutionis finis, ut deducto ad inopiam marito, uxor ea, pendente adhuc matrimonio, habeat remedia, quibus alias non nisi dissoluto eo uti poterat. Prohibita tamen est, quamdiu subsistit matrimonium, alienatio bonorum, in quorum possessionem immissa est, et reservata sunt ceteris mariti creditoribus integra jura contra maritum ejusque bona, si quæ postea forte acquisierit.

Excipit hanc legem edictum anno 529 datum (L. 30 cod. lib. V. tit. 12) quo tria in primis cautum invenies. Primum enim inde elucet, Imperatorem dedisse mulieribus tacitam hypothecam in rebus dotalibus ipsis, mobilibus et immobilibus, sive æstimatis sive non æstimatis, ut hypothecariâ actione a quocumque, si exstent, eas sibi vindicarent. At hoc non modo, sed quoque privilegium temporis, ut potiores præ omnibus mariti creditoribus haberentur, excepto tamen fisco, et eo, qui in militiam emendam credidisset pecuniam; ita porro, ut omnes præscriptionis exceptiones ab eo tantum tempore iis opponi possent, a quo actionem hypothecariam movere iis erat permissum. Quodsi vero maritus locuples esset, non nisi, matrimonio dissoluto agere sic licere; si vero ad inopiam esset redactus, matrimonii tempore, ab eo tempore, quo malam ejus fortunam prehenderent. Ita dotibus prospectum esse voluit Imperator, si res dotales extarent. Quas autem mulier persequi non posset, quia consumptæ erant, quarum gratiâ ante Justinianum *actione ex stipulatu, vel rei uxoriæ* agebatur, eas aliâ omnino actione, qua quidem melius uxoribus cautum esset, persequi jussit: plane novam videlicet creavit actionem, cui perpetuo eam indolem esse voluit, ut in dote constituendâ stipulatio hypothecæ intelligeretur interposita, ita ut nihilominus bonæ fidei esset, imo ut plane omnes haberet *actionis ex stipulatu et rei uxoriæ* virtutes (1).

Tacitam denique dedit hypothecam, eamque generalem « *ab utroque*

---

(1) L. 8 cod., lib. V. tit. 14.

latere, sive ex parte mariti pro restitutione dotis, sive ex parte mulieris pro ipsa dote præstanda, vel rebus dotalibus evictis”, ut igitur ex hac lege agere actione hypothecariâ posset maritus adversus eum qui dotem promiserat, sive esset uxor, sive pater alterutrius, sive etiam extraneus, ob dotem promissam, ejusque evictionem præstandam; imo uxor quoque adversus maritum pro ejus restitutione.

Sed ut nunc dotis mittamus causam, et ad paraphernalia descendamus, jam *Theodosius* et *Valentinianus* decreverant, marito in iis, quæ uxor extra dotem habet, nullum omnino jus competere (1). Sed neque hic defuit *Justinianus*, *Theodosianus* sanctiones denuo repetens, et præterea statuens: quod si uxor marito nominum paraphernalium administrationem commiserit, actiones apud mulierem manere, marito tamen licere eas movere, et pecunias sortis, quas exegit, mulieri servari oportere, vel in causas, quas quidem ipsa elegit, impendi (2). Præterea si in eorum securitatem, in dotali instrumento nominatim hypotheca a marito esset scripta, hac mulierem ad cautelam suam esse contentam: sin autem hoc scriptum non inveniatur, ex præsentī lege, eam habere legalem hypothecam, eamque generalem, in mariti facultatibus (3).

Quod ad alia bona paraphernalia, in illorum securitatem quoque ab Imperatore tacitâ hypothecâ cautum censent plurimi. Nos vero iis nullo modo suffragari possumus, quippe quorum in legibus nil invenimus.

Superest, ut moneamus, non modo doti et bonis paraphernalibus Imperatorem favisse, sed quoque donationibus propter nuptias: etenim in *Novellis* statuit: « *In donationibus propter nuptias, secundum tempora, quibus fiunt, hypothecas habeant.*” (4).

Referuntur et aliæ hypothecæ tacitæ, veluti ea, quæ in bonis vidui vel viduæ, si quid sub viduitatis conditione acceperint, esset concessa, si ad secundas nuptias aspiraverint; deinde illa, quæ ecclesiis esset concessa in bonis emphyteutæ suæ; tandem aliæ, quarum autem, quum

(1) L. 8 cod., lib. V. tit. 14.

(2) L. 11 cod. init., lib. V. tit. 14.

(3) L. 11 cod. in fine, lib. V. tit. 14.

(4) *Novell.* 119. c. 1.

plures negamus, alias nullum historiæ momentum præbere arbitramur, eas præterire hic duximus, eo magis, quod in posteriore parte de iis denuo sumus disputaturi.

CAP. IV.

§ I.

DE ORIGINE PRIVILEGIORUM IN UNIVERSUM.

Quemadmodum jam antea retulimus, antiquissima ætate, non nisi tradita re debitoris, pignoris jus competere poterat : itaque merito licebit existimare, creditores pignoratitios tum ad pignora concursui inferenda obligatos non fuisse, imo potius ab iis neutiquam recessisse, donec debitum omnino esset solutum. Multo minus illis temporibus leges Romanæ privilegia constituerant. Etenim in Romana republica, quæ æqualitate nitebatur, quam odiosum fuisset vel verbum privilegii, quo de lege communi exempti, unus ad meliorem, alter ad pejorem conditionem redigeretur? Nec quis objiciat, ita apud Romanos non fuisse, qui habuerunt patricios et plebeios, aliosque hujusmodi ordines et populi divisiones. Hæc enim pertinent ad jus publicum, sed neutiquam ad jus civile, quod æqualitati Romanæ maximum erat præsidium. Deinde quantopere ingenio Romano adversarentur populi illæ divisiones privilegiatæ, ex eo luculenter apparet, quod tandem patriciatûs vestigia deleta fuerint, et omnes Quirites adæquati. Imo hoc ingenium inde ab initio in leges transierat, ut profecto jam decemvirali lege nobis occurrat constitutio satis superque docens, tam fuisse sanctam Romanis æqualitatem, quam odiosa privilegia, quippe, quæ prohibentur verbis: *privilegia ne irroganto!*

Hæc non modo privilegiis nascituris obstabant, sed quoque notio, quam de iis habebant Romani. Ut vox ipsa jam aliquatenus indicat, privilegium Romanis erat privata lex; imo si quid concedendum fuisset, cum leges nonnisi in comitiis ferebantur, id quoque ita fuisset conferendum, quod autem quum non modicam pareret difficultatem, privilegia quoque impediebat.

Ita diu stetit æqualitas intacta, utique *Tullii* temporibus privilegia adhuc odio fuisse, docet abunde Oratio pro Domo: « *Vetant leges sacratæ, vetant XII tabulæ, leges privis hominibus irrogari: id est enim privilegium.* »

Sed eversâ republicâ liberâ, omnis generis privilegiorum numerus indies unâ cum Imperatorum numero crevit (1). Nam, quo magis imperantes periculis exagitabantur, eo liberaliores quoque erant privilegiis concedendis, ut sic forsân civium ordines ad suas partes traherent. Tandem Cæsares, imperium nunc tenentes, privilegio nitens, quomodo ad imaginem imperii non fecissent jus civile?

Sed satis de generalibus: videamus quibusnam creditoribus pignoratitiis privilegia fuerint concessa.

§ II.

DE TEMPORIS PRIVILEGIO.

Olim pignus neutiquam constitutum fuisse, nisi possessione, nec itaque concursui creditorum esse locum potuisse, jam præcedentibus exposuimus. Sed, postremum recepto more, quod sola voluntate pignus constitui posset, creditorum pignoratitiorum conditio quoque est immutata. Etenim, quum plurimis simul in eandem rem pignoris jus æque posset competere, si tantæ non essent debitoris obæratî patrimonii reliquiæ, ut cuivis creditori satisfieri inde posset, de prioritâte oriebatur quæstio, eaque non levis, quum prioribus nominibus exsolutis, posterioribus forte nil esset reliquum.

Regulam, quâ ejusmodi occasione usi fuerint Romani liberæ reipublicæ plane ignoramus, quippe cujus apud scriptores ne quidem vestigia extant. Quantacumque vero ejus rei sit obscuritas, tamen suspicamur, iis jam temporibus regulam invaluisse: « *Potiores esse, qui tempore prævenit* »: quippe quod quum communi hominum ratione niteretur, absque ulla lege, sola jurisconsultorum auctoritate et juris arte videtur consecratum.

---

(1) Maxime exigendi privilegia concesserunt.

Quidquid sit, illius recepti meminit *Marcianus* (1), et *Gaius*, qui dicit: « *Potio-rem esse in pignore, qui primus credidit pecuniam et accepit hypothecam.* » (2).

§ III.

DE ORIGINE PRIVILEGII EJUS, QUI IN REM CONSERVANDAM CREDITIT.

Omnium privilegiorum, quæ strictiori sensu ita appellamus, antiquis-
simum esse censemus, quod iis concessum est, quorum pecunia in rem,
antea obligatam alteri, conservandam est credita. Illius jam meminit
Ulpianus dicens: « *Interdum posterior potior est priori: ut puta, si in
rem istam conservandam impensum est, quod sequens credidit* » (3).

Si de illius juris origine quæsieris, omnes fere silent historici: unum
video *Schweppium*, qui illud prudentum auctoritate scribit civitate do-
natum (4): hunc sequar. Nec enim eorum censu venit, quorum antea
notavimus vitium; sed tanta æquitate sese commendat, ut illud liberæ
reipublicæ jurisconsultis merito tribui crediderim: quomodo enim eum
postposuissent « *Cujus pecunia, ut addit Ulpianus* (5), *salvā fecit
totius pignoris causam* » ?

§ IV.

DE ORIGINE PRIVILEGIORUM FISCO.

His dictis de origine privilegiorum, quibus, uti suspicamur, ansam
dedit prudentum auctoritas, vel, si minus placet, longæva Romanorum
consuetudo, ad alia pergimus, ad ea, quæ placitis Cæsareis originem
suam debent.

Et quidem imperator *Caracalla* rescripsit: « *Potio-rem esse causam
tributorum, quibus primo loco omnia bona cessantis obligata sunt* » (6).

(1) L. 12 dig., lib. XII. tit. 4.

(2) L. 31 eodem.

(3) L. 5 dig., lib. XX. tit. 4.

(4) *Schwepp*, Römische Rechtsgeschichte, § 289.

(5) L. 6 dig., loco laud.

(6) L. 1 cod., lib. IV. tit. 46.

Nec desunt scriptores, qui fisco privilegium quoque adscribunt in bonis post contractum cum eo adquisitis: hoc enim *Ulpianum* retulisse in famosissima *Lege 28 dig. de jure fisci* (1). Sed neque illo fragmento jus, alias Romanis ignotum, esse introductum, ex iis apparebit, quæ de hac re in posteriori nostræ dissertationis parte sumus dicturi.

§ V.

DE INSTRUMENTO PUBLICO.

Olim, uti videtur, quod ad instrumentorum formam, pignora auctoritate privata constituebantur. Sed, quum in fraudem anteriorum creditorum alius dies scriberetur, quo pignus falso dicebatur constitutum, imperator *Leo* anno 469, quoad instrumenta, novam legislationem condidit, statuens: creditores, qui pignus sibi constitutum probarent instrumento publico, aut quasi publico, in concursu esse potiores iis, qui ad privatum modo provocarent (2). Ne autem credamus, hoc per modum privilegii strictè dicti, hoc est, per modum juris singularis esse factum: nam, uti in ultimâ hujus dissertationis parte probabimus, illa communis juris principiis omnino nituntur.

§ VI.

DE ORIGINE PRIVILEGII DOTIS.

Hypotheca tacita, uxori in dotis securitatem concessa, olim privilegiata haud fuit. Sed imperator *Justinianus*, ut ipse dicit, assiduis mulierum additionibus inquietatus, quæ dotes deperditas lugebant, ipsis privilegium concessit (3).

§ VII.

DE ORIGINE PRIVILEGII IIS CONCESSI, QUI AD MILITIAM EMENDAM CREDIDERUNT PECUNIAM.

Ultimi hujus privilegii *Justinianus* iterum est auctor. Statuit enim:

(1) Ita Schweppe, *Römische Rechtsgeschichte*, § 289.

(2) L. 11 cod., lib. VIII. tit. 18.

(3) L. 12 cod., lib. VIII. tit. 18.

si quis in militiam, vel ut filius fiat statutus, mutuam pecuniam dederit, et sibi in eo contractu hypothecam stipulatus sit, et crediti probatio scriptis a tribus testibus subsignatis processerit, eum esse potiozem, qui in eam rem credidit, adeo ut ipsa uxor ei cedat (1).

Sed quæri posset, quid sit militia, quid statutus? Militiæ nomine hæc veniunt functiones, quibus quis operam suam principi navat, vel reipublicæ administrationi, vel domui Cæsaris. In legibus plurimi dicuntur in militia esse, inter quos *comes palatinus*, *comitatensis*, *domesticus*, qui in sacro palatio singuli muneribus fungebantur, et erant hæ *militiæ palatinæ* (2). Ab his differunt *militiæ litteratæ*, in quibus erant *memoriales*, *proximi scriniorum*, *comes dispositionum*, *magistri scriniorum* et *quæstor sacri palatii* (3). Aliud genus militiæ iterum est illa, sub qua comprehendebantur, qui variis officiis inferioribus apud plerosque magistratus fungebantur, veluti *scriniarii*, *cancellarii*, *adjutores*, *scribæ*, *lictores*, *accensi*, *præcones*, *apparitores*. Qui hisce muneribus fungebantur, ab ærario publico omnes pensione fruebantur. Mos adeo invaluerat, ut plurima eorum emi et vendi possent, teste *Procopio*, qui dicit: « *Sunt in Imperatoria domo dignioris ordinis milites alii, quibus quo majori pretio militiæ nomina sibi comparant, eo major ab ærario publico solvitur pensio.* » Imo in Pandectis et Codice de venditione aut legato militiæ sæpissime fit sermo, quin ad heredes ipsos transirent militiæ, quæ in commercio erant. Quod ad *statutos* nunc attinet, apud Romanos eorum, qui muneribus publicis fungebantur, et ad administrationem reipublicæ spectabant, numerus erat definitus: ii, qui intra hunc numerum erant, ab ærario publico accipiebant pensionem, et *statuti* dicebantur; qui vero extra hunc numerum, *supernumerarii* dicebantur (4).

---

(1) Novell. XCVII. c. 4.

(2) Cod. Theod., lib. XII. tit. 26 et 27.

(3) Cod., lib. XII. tit. 9 et 19.

(4) Jac. Gothofredus comm. ad Theod., tom. II., pag. 183 et 217.

CAP. V.

§ I.

DE ACTIONIBUS, QUÆ CONCEDEBANTUR EX PIGNORE ET FIDUCIA ANTIQUISSIMA
ETATE.

Ex iis, quæ de indole pignoris et fiduciæ commemoravimus, jam perspicitur, quæ actio ex ejusmodi juribus concessa fuerit.

Pignus enim, ut diximus, initio jus in re, vi cujus creditor, debitore non solvente, pignus distrahere potuisset, nullatenus erat; imo potius tantum jus possidendi et retinendi pignus, donec debito satisfacisset debitor, ut sic interdictis uterentur creditores pigneratitii.

Quod ad pignus attinet, quod, fiduciâ interpositâ, erat contractum, quum eâ creditor dominus fieret ex jure Quiritium, consentaneum est, eum rei vindicatione agere potuisse contra quemque fiduciæ, id est, rei pigneratæ, possessorem, nullumque negotium umquam creditori majorem præbuisse securitatem. Ceterum inter debitorem et creditorem *actio fiduciæ directa* et *contraria* locum habebant, quæ utraque *bonæ fidei* erat (1), ea ratione nimirum, quod contractus fiduciæ omnino fide innixus sit.

His actionibus usi sunt creditores pigneratitii, donec formula hypothecaria Romanorum maximam mutationem subiret, et ex ea immutata orientur novæ actiones, de quibus nunc dispiciendum.

§ II.

DE ORIGINE ET AUCTORE ACTIONIS SERVIANÆ ET QUASI SERVIANÆ.

Ut supra exposuimus (2), post fiduciam et pignus strictiori sensu, circa *Tullii* tempora, inter Romanos invaluit jus, quo debitor rem, retento illius dominio et possessione, creditori mero *pacto* ita poterat obligare,

(1) Glück, Erläuterung der Pandekten, vol. 14. pag. 7.

(2) Cap. I. § 5 hujus commentationis.

ut hic *jus in re* consequeretur, atque, debito non soluto, pignus a quocumque possessore *actione in rem* posset repetere. Hoc jus ex jure civili nequitiam manavit, quippe secundum quod ex nudo pacto actio in rem numquam dabatur; sed ex jure prætorio. Etenim prætor, uti recentiores edictum tempore deletum restituerunt, edixit: « *Quæ in fundum conductum a colono illata, invecta, locator conventionem ejus, cujus in bonis sint, pro mercede sibi obligata esse dicet, de his illi, nisi arbitrio judicis restituantur, adversus eum, qui possidebit, quanti res erit, judicium dabo* (1): unde *actio Serviana*, de cujus auctore dissentiunt scriptores.

Jam *Accursius* actionis Servianæ nomen derivat a *serviendo* (2): et post eum a *servando* derivavit *Negusantius* (3). Sed has opiniones, utpote satis ineptas, vel leviter refutare, operæ non est pretium. Præfati edicti auctorem, a quo actio serviana nomen suum quoque accepisset, dicit *Servium Sulpicium Rufum* consonans fere historicorum opinio. Fuit *Ciceronis* coævus, et ipsi amicissimus, imo dicitur juris parens, adeo ut ipsi veteres de laudibus in eum cumulantibus maximo fervore certaverint: *Cicero* juris civilis artem in hoc uno fuisse affirmat (4); *Aulus Gellius* eum juris civilis auctorem et sui temporis doctissimum prædicat (5); *Pomponius* ejus auctoritatem quam maxime extollit (6); denique *Quintilianus* juris antistitem ipsum salutatur (7).

Neque tamen desunt, qui *Servium Sulpicium* actionis Servianæ auctorem fuisse negant, dicentes, *Servium* fuisse prænomen; edicta autem, uti leges et actiones, a nomine gentilitio appellatas fuisse, velut leges *Cornelias*, *Julias* et *Claudias*. Sed quam inepta sit ejusmodi argumentatio, ex eo maxime apparet, quod, præterquam notissimum sit, non raro prænomena in nomina gentium et familiarum abiisse, a prænomine

(1) Noodt comm. ad dig., lib. XX. tit. 1. — Westphal Pfandrecht, § 262 et annot. 295. Hæc jam retulimus, sed quam tanti momenti viderentur ea denuo repetere non inutile duximus.

(2) Accursius ad § 7. Inst. de actionibus.

(3) Negusantius de pig. et hyp., part. VIII. memb. 1. § 8.

(4) Cic. in Bruto, cap. 41.

(5) Aul. Gellius Noct. Attic., lib. II. 10, IV. 12.

(6) L. 2. § 42, 43, 44 dig., de origine juris.

(7) Quintilianus inst. orat., lib. XI. cap. 1.

Pauli actio Pauliana, et *Carbonis edictum Carbonianum* nomen acceperit.

Graviora argumenta contra communem opinionem de *Servio Sulpicio* edicti auctore attulit *Otto* (1): nimirum inde a *Lege Calpurnia*, quam *L. Piso* an. urb. DGV rogavit (2), prætores non modo causis civilibus, sed quoque quæstionibus perpetuis præfuisse: prætorem urbanum et peregrinum solos jus habuisse in causis civilibus edicendi: illos vero, qui quæstiones perpetuas erant sortiti, nullam exercere potuisse civilem jurisdictionem, multo minus ex ea potestate edicta proponere: quæstionum rursus varias fuisse species, velut de ambitu, peculatu, repetundarum, de majestate, etc., quarum singulas illi quæsitores moderabantur, quibus erant distributæ: inter hos fuisse *Servium Sulpicium*, quæstione quidem peculatûs instructum, sed carentem jurisdictione prætoriâ: *Tullium* esse testem: *hujus sors ea fuit, quam omnes tui* (*Servii*) *necessarii tibi optabamus, juris dicendi. Quid tua sors? tristis, atrox; quæstio peculatûs* (3).

Hoc quum tantâ auctoritate viderent comprobatum, censuere plerique (4), ob summam *Servii* auctoritatem ex ejusdem responso actionem *Servianam* manasse. Sed neque hoc verum est: præterquam enim quod jureconsulto, homini privato, auctoritas defuisset, quâ ipsius sententia pro jure haberetur, *Justinianus* disertis verbis refert, actionem *Servianam* ex prætoris jurisdictione substantiam cepisse (5), uti eam antea *Paulus* ex jure honorario deduxit (6), quod solis magistratuum edictis esse constitutum nemo inficias ibit.

Alii hisce omnibus moti, ad alium *Servium* confugiunt, quem actionis *Servianæ* dicunt auctorem. Sane quemdam *Servium Fabium Pictorem* commemorat *Tullius* (7), eumque juris, litterarum et antiquitatis bene

(1) Ev. Otto, de vita, studiis scriptis et honoribus *Servii Sulpicii*, cap. X. § 1 et 2. Traject. ad Rhenum, 1737.

(2) Cic. de officiis, lib. II. cap. 21. — In Bruto, cap. 27.

(3) Cic. oratione pro Murena, cap. 20.

(4) Theoph. Seger, in epistola adjecta dissertationi de historia tacite contract., quam dedit Schnorr, pag. 2.

(5) § 7. Inst. de actionibus.

(6) L. 17. § 2 dig.

(7) Cic. in Bruto, cap. 21.

dicat peritum; deinde commemoratur *Servius Sulpicius Galba*, quin et alii *Servii* sint, quorum unum mihi reperire licuit apud *Paterculum*, sed nescio nunc quo illius libri loco. Neque tamen videtur alicui eorum actionem Servianam tribui posse: nam quoad primum, quem scilicet refert *Tullius*, observandum est, ipsius nomen dubiæ lectionis esse, cum plurimi codices loco *Servii* habeant *Quintum Fabium*, quem historiæ romanæ scriptorem fuisse constat (1): deinde alter, scilicet *Servius Sulpicius Galba*, uti ex *Horatio* colligi potest, non optimâ laude gaudebat (2): tandem, quod ad ceteros *Servios*, quorum superest memoria, eorum nemo vitâ rebusque in jurisprudentiâ gestis tantopere inclaruit, ut ipsi edictum tribui posset, quod quoque de superioribus *Serviis* non inepte affirmari posse arbitramur. Ut igitur cum *Ottone* jure meritoque affirmare liceat, auctorem actionis Servianæ plane ignotum esse.

Neque magis constat de ætate actionis illius celeberrimæ, silentibus de ea re veterum scriptis. Tamen colligere est ex *Cicerone*, eam actionem paulò ante illius tempora receptam fuisse, quippe qui de hypothecis jam ipse loquitur: refert litem inter *Cluvium* et *Philotetem Alabadensem* in Caria pendentem, de qua alio loco diximus. Sed pergamus ad actionem quasi Servianam.

Hypothecarum indolem historice indagantes, jam memoravimus, ad exemplum pacti prætorii postea conventum esse inter creditores et debitores de concedendo jure in re, quo debita aliunde ac ex locatione et conductione prædii rustici oriunda munirentur: inde verò actionem quasi Servianam postremum esse receptam. Atque, quum eodem loco edictum, quod a prætore quodam contendunt propositum, retulerimus, et rationes dederimus, quare magis placet, auctoritati jurisconsultorum illam extensionem tribuendam, quam prætorio edicto, supervacaneum esset ulterius hîc morari.

Sunt et aliæ actiones, quæ ex jure hypothecæ nascuntur; sed quum fere nullum historicum momentum habeant, eas prætermittere licebit.

---

(1) Cf. Grotius, de vitis jurisconsultorum, lib. I. cap. 4.

(2) Horatii serm., lib. I. satyr. 2. v. 44. seqq.

PARS POSTERIOR.

JUS JUSTINIANEUM.

CAP. I.

§ I.

DE VI ET INDOLE PIGNORIS ET HYPOTHECÆ.

Font.: Dig. lib. XX. tit. 1. — Cod. lib. VIII. tit. 14.

Litt.: *J. H. Boehmer*, dissert. de diverso pignoris et hypoth. jure. Halæ, 1718.

J. Potgiesser, tractatus de natura et indole pignoris. Marburgi, 1722.

J. Sandra, disquisitio in juris hypoth. naturam. Traj. ad Rhenum, 1821.

Relinquamus varietatem originis jurium dissensumque scriptorum, qui de historia nobis disserentibus bellum movebant, ad certiora progrediamur: etenim ad *Justiniani* legislationem sese nostras vertere disquisitiones, thematis fert ratio.

Pignorum variis significationibus philologicis, in historia relatis, non immorabimur, sed ad pignorum significationem juridicam sermonem convertemus.

At, si eam spectes, varia est: *subjectiva* et *objectiva*.

Subjectivo sensu pignus vulgo solent definire: « *Jus in re creditori in securitatem debiti constitutum.* » Sed illam definitionem esse latiore nemo non vidit, quippe quæ et jus retinendi comprehendit.

Alii, iique multi, dicunt: « *Pignus jus esse rem pro debito distrahendi.* » Verum etiam hæc definitio vitio laborat, et quidem duplici: primum enim distractio in nominis pignore sæpissime locum non habet:

deinde non convenit cum solo definito, quum creditor, debitore non solvente, semper jus habeat in res creditoris jus suum exercendi, quin tamen pignus habere dici queat.

Sic cum clariss. *Warkoenig* pignus definiri posse arbitramur: « *est jus in re aliena concessum, ex quo pro debito sibi satisfacere potest* » (1).

Jus in re: nam in rem actione munitur creditor, si res corporalis obligata sit (2); si vero nominis esset pignus, non utique, quin tamen ex obligatione pignerata utilis actio creditori pigneratitio concederetur.

In re aliena: quippe jus in re a dominio diversum in re propria neminem posse habere quisque intelligit, quum in regula generali omnino esset inutile: excepto tamen, quando pignoris jus in re propria est concessum, ut proprietario contra alios creditores inde caveretur.

Concessum: conceditur enim pignoris jus: nam nemo solus ejusmodi sibi potest constituere; sed multo magis requiritur sive debitoris voluntas, sive legis dispositio, sive magistratus auctoritas, ut constitutum intelligatur.

Ex quo pro debito: etenim requiritur, ut pignus constitui possit, debitum, sive obligatio, quum pignora, ut merito dicit clariss. *Glück*, obligationum sint accessoria (3), docente enim *Justiniano*: « *hypothecæ sunt contractuum quasi ministræ* » (4).

Sibi satisfacere potest: finis pignorum est creditoris securitas, quæ in eo consistit, ut rem sibi obnoxiam, debitore non solvente, distrahere possit, ut ei inde satisfiat.

Huc usque de pignore tam lato sensu disseruimus, ut eo, sic accepto, genus intelligatur, cum ita pignus inter et hypothecam nulla prorsus reperiatur differentia: unde *Marcianus* ait: « *inter pignus et hypothecam tantum nominis sonum differre* » (5). Hinc quoque *Justinianus* dicit: « *inter pignus et hypothecam, quantum ad actionem pigneratitiam, nihil interest: nam de qua re inter creditorem et debitorem convenerit, ut sit pro debito obligata, utraque hac appellatione continetur* » (6).

(1) Cl. W. A. Warkoenig, commentarii juris romani privati, vol. I. pag. 485. Leodii, 1823.

(2) L. 17. dig., lib. XX. tit. 1.

(3) Glück, Erläut. der Pandekten, vol. 18. pag. 161.

(4) Const. omn. reip. de concept. dig. § 4.

(5) L. 5. dig., lib. XX, tit. 1.

(6) § 7. Inst. IV, 6.

Recte igitur juris Romani scriptores permiscue pignoris verbo utuntur, tum de pignore strictiori sensu, tum de hypotheca, quod ad eorum exemplum nos quoque in hac dissertatione fecimus.

Jam vero de pignoribus in sensu strictiori disseramus. Duplici modo pignoris jus constitui potest: aut creditori, cui jus pignoris constituitur in obligationis securitatem, res obligata traditur, et pignus sensu strictiori tunc locum habet; aut res remanet apud debitorem, et hypotheca tum dicitur: namque, ut tradit *Justinianus*: «*pignoris appellatione eam proprie rem contineri dicimus, quæ simul etiam traditur creditori, maxime si mobilis sit. At eam, quæ sine traditione nuda conventionione tenetur, proprie hypothecæ appellatione contineri dicimus*” (2). Neque hisce obstat *Ulpianus* dicens: «*pignus contrahitur non solâ traditione, sed etiam nudâ conventionione, etsi non traditum sit*” (3): quem enim fugiet, eum sensu latissimo de pignore dixisse, *Justinianum* vero sensu strictiori?

Est itaque hæc pignus inter et hypothecam differentia, quod pignus traditione tantum constituatur, et res obligata apud creditorem sit; dum solo consensu res hypothecæ sint obligatæ, et apud debitorem maneant (4). In hac itaque id speciale est, quod, quamvis jus in re secundum juris Romani ingenium actu inter vivos sine traditione numquam, illud tamen hæc absque eâ transferatur: quod receptum fuisse videtur, quia, cum hypothecæ in rebus immobilibus constitui soleant, si tradi deberent creditori, maximo incommodo debitor afficeretur, cum sic privaretur facultate re sua utendi. Dictæ differentię accedunt et aliæ, inter quas una desumpta ex eo, quod plerumque fieri solet, nimirum: res mobiles pignori dantur, immobiles hypothecæ (5). Neque mirum: si enim res mobiles, quæ obligantur, creditori haud traderentur, non haberet sufficientem securitatem, cum facile esset debitori pravo ipsam rem obligatam clam alienare, et sic creditorem eludere, quod in immobilibus verendum non venit; e contra in iis, debitoris interest, ut apud se remaneant, et vix interest creditoris in earum

---

(1) Inst. IV, 6. § 7.

(2) L. 1 dig., lib. XIII. tit. 7.

(3) Thibaut, System des Pandekten-Rechts, § 637.

(4) L. 238. § 2. dig. de verbor. signif.

possessione esse, unde illæ solent hypothecæ dari (1). Ceterum nil impedit, quominus mobilia hypothecæ obligentur, vel immobilia dentur pignori, qui casus etiam in legibus occurrunt (2). Quare dicendum, quam maxime errasse illos scriptores, inter quos *Walschius* (3), qui differentiam pignus inter et hypothecam in eo statuunt, quod res mobiles pignori, immobiles vero hypothecæ dentur.

Superest igitur, ut etiam dicamus, Romanos quandoque de pignoribus et hypothecis sensu objectivo loqui. Nempe *pignus* etiam appellant rem ipsam creditori in obligationis securitatem traditam, *hypothecam* vero rem obligatam.

Ceterum ut pignoris jus efficax sit, duo requiruntur: obligatio principalis, et res, in qua jus pignoris subsistere potest. De quibus singulis seorsim agemus.

§ II.

DE INDOLE OBLIGATIONIS REQUISITÆ, UT PIGNORIS JUS EFFICAX SIT.

Litt. H. *Laoffart*, dissert. de hypothecâ per resolutionem additionis in diem sub conditione resolutivâ non sublata. Gœttingæ, 1749.

J. F. *Dann*, diss. de hypothecâ debito futuro accedente. Tubingæ, 1790.

F. L. *Gesterding*, über die Schuldverbindlichkeit als Object des Pfandrechts. Greifswald, 1812.

Pignora obligationum esse accessoria, jam memoravimus. Igitur, ut pignoris jus subsistat efficaxque evadat, obligationem personalem, in cuius constituitur securitatem, requiri, extra dubitationis aleam positum est: namque accessorium sine suo principali ne subsistere quidem posse, probatione non eget. Ceterum, qualiscumque obligatio sufficit, modo jure valeat sive civiliter, sive naturaliter, sive pure sit contracta, sive in diem aut sub conditione; ait enim *Marcianus*: « *res hypothecæ dari*

---

(1) Recitationes Lovanienses, lib. XX., tit. 1., § 2.

(2) L. 11. § 1; L. 13 et 34. dig., lib. XX. tit. 1; L. 16. § 2. dig., lib. XIII. tit. 7. Aug. Hellfeld, dissert. de hyp. nobilium, cap. 3. Jenæ, 1743.

(3) Carol. Frid. Walschius, introductio in controversias juris civilis, sect. II., cap. 5, § 1.

posse, sciendum est, pro quacumque obligatione, — vel pro civili, vel honoraria, vel tantum naturali, sive pura est obligatio, vel in diem, vel sub conditione, et sive in præsenti contracta, sive etiam præcedat: sed et futuræ obligationis nomine dari possunt” (1). Ex quibus apparet, obligationem, quæ actione munita sit, non requiri, in cuius securitatem pignus constituitur; sed tantummodo quæ jure civili absolute non sit reprobata, id est, quâ per exceptionem uti possimus. Itaque pro obligationibus jure civili ita reprobatis, ut ne exceptione quidem sint munitæ, quales sunt obligationes e ludo, legibus improbato, ortæ, obligationes contractæ a furiosis, interdictis, pupillis sine auctoritate tutoris, et a feminis, quæ intercesserunt adversus Senatusconsultum Velleianum, pignus constitutum subsistere nequit, nimirum defectu requisitæ obligationis principalis (2). Nec immerito: namque pignus constitutum esset in securitatem debiti quod nullatenus existit, adeoque etiamsi solutum esset, solutionis repetitioni locus daretur (3): itaque, principali non existente, accessorium, id est pignus, subsistere non posse, consentaneum est. Sed num pignus, in securitatem obligationis ex delicto ortæ, traditum repeti possit? Hoc inter Jeros controversum scio. Finge enim *Caium* promisisse *Seio* centum, si *Tertium* interficeret, porro in hujus pecuniæ securitatem ei pignus tradidisse: jam, *Tertio* a *Seio* interfecto, quæritur, num *Caius* pignus traditum posset repetere? *Weber* (4) et *Glück* (5) repeti posse negant, quia, uti dicunt, debitor et creditor *in pari turpitudine sunt*: quo casu possessoris meliorem esse conditionem contendunt, quod primâ facie verum videtur. Sed *Thibaut* (6) pignoris repetitioni locum esse verius arbitratur; quamvis tamen ad legem, ad quam provocat (7), ego provocare non velim. Namque *Glück* vere animadvertit, in hac lege de adjecto solutionis causâ, cui pignus datum erat, non vero de creditore ex

---

(1) L. 5. dig., lib. XX. tit. 1.

(2) Glück, Erläut. der Pandekten, vol. 14. p. 41.

(3) L. 3. § 3. dig., lib. XX. tit. 4.

(4) Weber, von den natürlichen Verbindlichkeit, § 105.

(5) Glück, Erläut. der Pand., vol. 13. p. 36., vol. 14. p. 42.

(6) Thibaut, System des Pandekten Rechts, § 636. — Idem, Civilistische Abhandl., st. 323-336.

(7) L. 53. dig., lib. XX. tit. 1.

illicitâ obligatione sermonem esse. Mirum igitur non est, eo casu repetitioni locum fuisse: *einem solchen adjectus konnte zwar der Schuldner zahlung leisten, inquit Glück, und er würde hierdurch ipso jure von seiner Verbindlichkeit frey. Den der Gläubiger musste nun mit der actio mandati gegen den adjectus, als seinen Bevollmächtigten klagen. Allein konnte der adjectus gleich der Zahlung annehmen, so konnte er doch, da er nicht der Gläubiger war, von dem Schuldner so wenig ein Pfand, als einen Bürgen annehmen. Daraus erklärt sich dens, warum zwar das ihm gegebene Pfand, nicht aber die ihm geschehene Zahlung zurückgefordert werden konnte* (1). At hæc sunt verissima, et sententiam, a Thibaut et Weber propositam omnino everunt, quin etiam principia præbeant, quibus ell. viri ipsius sententia facile profligari queat, quippe ipse fatetur, de adjecto solutionis causâ dicens: *Soo konnte er doch, da er nicht der Gläubiger war, von dem Schuldner so wenig ein Pfand als einen Bürgen annehmen.* Revera pignus constitutum subsistere efficaxque esse non poterat, quia adjectus solutionis causâ creditor non erat, quia, inquam, pignus, utpote accessorium, sine obligatione principali subsistere nequit. Ad quæ principia, si ipse Glück attendisset, facile etiam observasset, nostro casu neque debitorem, neque creditorem quem esse, cum neque obligatio rei turpis existere possit, utpote, quam legibus contrariam ipso jure etiam leges nullam pronuntiant: igitur nullum pignus existit, deficiente obligatione principali, et deficiente pignore, quo jure pignus retineretur?

Sed aiunt pignoris repetitioni locum esse non posse propter principium, *in pari causâ melior conditio possidentis*, vi cuius is, qui pignus dedit, exceptione suæ turpitudinis perpetuo repelli posset, si pignoris restitutionem peteret. Sed accuratius intuenti, principium allatum hîc applicari non posse liquet: nam eo ipso, quod verum sit, illos, de quibus dicimus, in pari turpitudine esse, ut ipsi auctores contendunt, etiam elucet, eos in pari causâ esse non posse, quum ratione unius, de lucro captando agatur, ratione alterius vero de damno. Neque dici posset, leges actionem denegasse pignus repententi in poenam suæ nequitiae: namque, quod

---

(7) Glück, Erläut. der Pandekten, vol. 14. p. 42.

ad alterum attinet, leges præmium suæ nequitiae ei addixissent, utique ei permississent, luerum capere ex proprii delicti allegatione, quod sane ingenio juris Romani adversatur.

Ex iis quæ huc usque diximus, satis elucet, pignus perpetuo sequi fata obligationis personalis: itaque, si hæc sub conditione aut in diem sit celebrata, pignoris jus etiam ante conditionem impletam aut diem persequi haud licebit: *Si sub conditione, debiti nomine, obligata sit hypotheca, ante conditionem non recte agi, cum nil interim debeatur* (1). Utique, obligatione principali extinctâ, et pignoris effectus cessabit (2). Quæ cum ita sint, sequitur, omnes, quæ contra obligationem principalem admittuntur exceptiones, pignoris quoque effectus attingere (3). Ita se tueri posset intra duos annos contra creditorem exceptione *non numeratæ pecuniæ*, qui spe obtinendæ pecuniæ allectus chirographum dedisset, quippe cui probandum non sit, pecuniam non esse numeratam, sed multo potius creditori, esse numeratam, si cum fructu agere velit: namque pro debitore intra duos annos præsumptio est jure Romano stabilita, pecuniam numeratam non esse: « *Si pecuniam tibi non esse numeratam atque ideo frustra cautionem emissam adseris, et pignus datum probaturus es, in rem experiri potes. Nam intentio dati pignoris neque redditæ pecuniæ non aliter tenebit, quam si de fide debiti constiterit. Eademque ratione veritas servetur, si te possidente pignus, adversarius agere coepit* » (4). De *intentione* hic dicitur, quod idem est ac exceptio, quâ uteretur creditor, contra quem debitor ageret, utpote quam probare deberet, id est, probare pecuniam fuisse revera numeratam, neque vero redditam, quod absque ullo dubio significatur fragmenti verbis: « *Si de fide debiti constiterit* » (5).

Porro cui pignus ex illius generis obligatione, quod descripsimus, conceditur, ereditor sit oportet: cujus enim nil interest sibi solvi, et caveri

(1) L. 13. § 5. dig., lib. XX. tit. 1.

(2) Westenbergius, principia juris civ. secundum ordinem Pandectarum, lib. XX. tit. 6. § 2; et Averanius, interpret. jur., lib. II. cap. 12. n. 1.

(3) Westphal, Pfandrechts, § 6.

(4) L. prima cod., lib. VIII. tit. 33.

(5) Glück, Erläut. der Pandekt., vol. 18. p. 166. not. 66.

est inutile (1). Nihil tamen interest debitum sit precarium, an aliud quodcumque, dummodo id, quod debetur, pecuniâ æstimari queat; imo pro debito alieno hypotheca etiam dari potest (2).

Pignus autem semel constitutum, donec absolute tollatur debitum principale, perseverare dicendum est. Sic, si debitum principale præscriptione esset sublatum, pignoris tamen jus perseveraret: stat enim obligatio naturalis, quam præscriptio extinguere non potest, cum actio persequendi debitum eâ tantum submoveatur: « *intelligere debes vincula pignoris durare personali actione sublata* » (3). Potest ergo recte hypotheca constitui pro debito, cujus actio præscriptione sublata est (4): nam submoveri potest actio, etiamsi non sit sublata principalis obligatio. Existimo tamen, laudatam legem referendam esse ad solam præscriptionem actionis: hoc enim casu proprie dicitur actio submoveri (5). Ex quibus facile cernitur, nostram legem optime cum juris principiis congruere, nulli pugnare, uti jamdudum docuerunt Glück (6), Weber (7) et Faber (8); quod tamen nec adverterat Voet (9), nec Westphal, cujus hæc est de ea lege sententia: « *Die beste Erklärung dieses sonderlichen Gesetzes ist, das es auf den Fall des vorhergehendes Gesetz und einige andere von der Regel abweichende Fälle gedeutet werde. Das vorhergehende Gesetz enthält, das wenn ein Miterben seinen Antheil der mit Pfand versehenen passiv Schuld des Erblassers, so ihm dem Miterben, nach Verhältnis seines Miterbrechts zu bezahlen obliegt, bezahlt, er dadurch noch nicht den geringsten Theil des Pfandes frey mache, weil das Pfandrechth untheilbar ist, und nicht eher aufhört, bis die ganze Pfandschuld getilget worden* » (10).

At quoque inanis illorum est sententia, qui ad textûs emendationes

(1) L. 28, 33 dig., lib. XX. tit. 1.

(2) L. 5, § 2. dig., lib. XX. tit. 1.

(3) L. 2 cod., lib. VIII. tit. 31.

(4) Warnkönig, comm. jur. rom. priv., vol. I. pag. 488. not. 1.

(5) Averanius, interpr. jur., lib. II. cap. 12. n. 19 - 20.

(6) Glück, Erläut. der Pandekten, vol. 14. p. 45 - 46.

(7) Weber, von der natürlichen Verbindlichkeit, § 104.

(8) Faber, conj. jur. civ., lib. VII. cap. 18.

(9) Voet, comm. ad Pand., lib. XX. tit. 1, § 19.

(10) Westphal, Pfandrechth, § 9. not. 21.

provocant, quorum plerique, inter quos *Doneau*, particulam *non* interpolandam censent (1).

Hæc dicta sunt de obligatione requisitâ, ut pignoris jus efficax evadat: de rebus nunc quæ pignoris objectum esse non possunt, dispiciendum.

§ III.

DE REBUS, QUÆ PIGNORIS OBJECTUM ESSE NON POSSUNT.

Font.: Dig. lib. XX. tit. 3. Cod. lib. VIII. tit. 16 et 17.

Litt.: *F. Spitzen*, de oppigneratione jurium. Jenæ, 1677.

A. Schuling, de rei alienæ oppigneratione. Franequeræ, 1701.

J. Stockius, de oppigneratione rei alienæ. Gryphiswaldiæ, 1708.

C. A. Beck, de oppigneratione servitutum. Jenæ, 1729.

J. P. Trummer, de effectu hypothecæ post resolutionem dominii. Lipsiæ, 1741.

J. A. Hellfeld, de hypotheca mobilium. Jenæ, 1743.

J. J. Rauchenberg, de pignore ejusque effectibus. Jenæ, 1748.

C. H. Zahn, de rebus litigiosis oppigneratis. Lipsiæ, 1763.

C. H. Beuning, de oppigneratione servitutum. Lipsiæ, 1766.

E. C. Westphal, Rechtliche Abhandlung der Verpfändung fremder Güter. Hallæ, 1779.

C. Gottl. Gmelin, comm. de jure pignoris vel hypothecæ, quod creditori debitor in re non propria constituit. Ulmæ, 1778.

R. Hommel, de fundo dotali ejusque ex jure Romano, Germanico et Saxonico alienatione. Lipsiæ, 1786.

J. A. Bohn, diss. de nominis pignore. Gættingæ, 1818.

Em. Theod. Gaupp, diss. de nominis pignore. Berolini, 1820.

Pignorum inprimis eum esse finem, ut crediti securitas creditori præstetur, nemo est qui nescit, nisi cui nulla est cum pignoribus familiaritas. At pignoris jus et ipsa inde securitas plane inanis esset, imo creditorem aliquando onerosâ possessione posset gravare, si, debiti solutione deficiente, destitutus esset facultate rei obligatæ distrahendæ et

---

(1) *Doneau*, comm. in lib. VIII. cod., tit. 31. pag. 659.

vendendæ, ut ipsius pretio ei satis fieret. Igitur palam est, nullam omnino rem, quæ venditionem recipere non potest, pignore posse dari: inde *Marcianus* regulam statuit: « *eam rem, quam quis emere non potest, quia commercium ejus non est, jure pignoris accipere non potest* » (1). Quarum rerum censu veniunt, res sacræ, sanctæ, religiosæ et monumenta (2); spes præmiorum (3); liber homo (4); arma militum (5) res litigiosæ, pendente lite (6); et forsitan aliæ, quas nimis longum esset omnes recensere.

Hæc apud omnes pleræque gentes ita reperiuntur constituta; sed Romani rationibus domesticis moti, quarumdam rerum, etsi in commercio sint, vetant oppignerationem. Ad illud rerum genus referri possunt instrumenta rustica, quæ nequidem ad sententiam exsequendam capi possunt (7); item fundus dotalis, qui ne quidem consentiente uxore oppignerari potuit (8), quod tamen ad dotem, venditionis causâ æstimatam, non producitur (9); item res minorum (10); res legata ab herede (11), et res ex adventitio peculio filiifamilias a patre (12); quin res quæ sub certis solemnitatibus debent alienari, iisdem observatis, oppignerari debeant, ut pignoris jus firmum evadat.

Utrum autem servitutes oppignerari potuerint? De ea re interpretes quam maxime dissentiunt.

Diversis distinctionibus uti hîc solent scriptores.

Plerique, inter quos numerantur *Westenberg* (13), *Doctores Lovanienses* (14) et *Gesterding* (15), censent, modo esse distinguendum inter

(1) L. 1. § 2. dig., lib. XX. tit. 5.

(2) L. 3. cod., lib. VIII. tit. 17.

(3) L. 5. cod., lib. VIII. tit. 17.

(4) L. 5. dig., lib. XX. tit. 3. — Novell. 134. c. 7.

(5) L. 14. § 1. dig., lib. tit. 17.

(6) L. 1. § 2. dig., lib. XX. tit. 5.

(7) L. 8. cod., lib. VIII. tit. 17.

(8) L. unic. cod. § 15, lib. V. tit. 15.

(9) Erxleben, princ. de jur. pig. § 123.

(10) L. 1. § 4. dig., lib. XXVII. tit. 9.

(11) L. 5. § 2. cod., lib. VI. tit. 43.

(12) L. 8. § 5. cod., lib. VI. 61.

(13) *Westenberg*; princ. jur. Rom., lib. XX, tit. 3. § 2.

(14) *Recitat. Lovan.*, lib. XX, tit. 3. § 11.

(15) *Gesterding*, Pfandrecht, pag. 54.

servitutes constitutas et constituendas: has pignori dari posse, sive prædiorum sint, sive personales; illas vero numquam.

Aliam sententiam profitetur *Glück* (1), eumque fere in omnibus sequitur cl. *Warnkœnig*: distinguit inter servitutes personales et prædiorum, et quoad has, iterum distinguit inter servitutes prædiorum urbanorum et rusticorum.

Ad hujus viri mentem personales servitutes pignori omnes dari possent. Sane hæc regula generalis poni posse videtur, tamen excipi usus debet, quippe qui suâ indole alienari non potest, nec igitur pignori dari, ut merito observat cl. *Warnkœnig* (2).

Quod ad servitutes prædiorum attinet, cum prædio dominante possunt hypothecæ dari omnes (3). Sed, si quæsieris utrum absque eo etiam potuerunt, distinguendum est inter servitutes prædiorum urbanorum et rusticorum. Jura prædiorum urbanorum nec hypothecæ nomine constitui, nec constitutæ oppignerari potuerunt, teste *Marciano*: « *jura prædiorum urbanorum pignori dari non possunt, igitur nec conveniri, ut hypothecæ sint* » (4). Errant igitur Doctores Lovanienses affirmantes, omnes servitutes constituendas pignori dari posse; neque in ea re explicanda laboramus, quippe nonnisi maximo debitoris detrimento ejusmodi alienarentur, cum a vicino exerceri vix vel ne vix possent. Quod ad servitutes prædiorum rusticorum attinet, pignori dari potuerunt, eaque exceptio facta est, tum propter earum servitutum indolem, tum propter agriculturæ favorem. Testis est *Paulus*: « *sed an viæ, itineris, actus aquæductus pignoris conventio locum habeat videndum esse Pomponius ait: ut talis pactio fiat, ut, quamdiu pecunia soluta non sit, eis servitutibus creditor utatur: scilicet si vicinum fundum habeat: et, si intra diem certum pecunia soluta non sit, vendere eas liceat. Quæ sententia propter utilitatem contrahentium admittenda est* » (5).

(1) Glück, Erläut. der Pandekten, vol. 14. pag. 24.

(2) Warnkœnig, comm., vol. 1. pag. 489. Usumfructum pignori posse dari testatur *Javolenus* dicens: *fructus rei est vel pignori dari licere*. L. 49. dig., lib. XXII. tit. 1. Usum oppignerari non posse, ex eo elucet, quod ad alium transferri non possit Inst. § 2 et 3. II. 5.

(3) L. 16. dig., lib. VIII. tit. 1.

(4) L. 11. § 3. 3. dig., lib. XX. tit. 1.

(5) L. 12. dig., lib. XX. tit. 1.

Sed utrum fragmentum nostrum de servitute constitutâ et constituendâ intelligi debeat videamus. Et quidem cl. *Warnkoenig* (1) simpliciter dicens, hanc exceptionem admissam esse ratione servitutum rusticarum, neque ullam differentiam stabiliens inter constitutas servitutes et constituendas, uti mihi videtur, ad utrumque genus pertinere innuit. Sed servitus constituta prædio dominanti absolute inhæret, et ab eo avelli, ut in aliud prædium transferatur, nequit: nam servitus est qualitas prædii, quæ a subjecto, cui inhæret, sine suo interitu separari non potest: igitur præfatam legem de servitute constitutâ interpretari non possumus, sed de solâ constituendâ, hoc est de eâ, quæ creditori constitutionis momento pignori datur, ut eâ utatur donec debitum sit solutum, atque, solutione deficiente, eam vicino vendere liceat. Hanc interpretationem valde confirmant *Basilicæ*, ubi legitur secundum versionem *Fabroti*: « *valet autem conventio, ut liceat mihi ire, agere et aquam ducere per fundum vicini, donec pecunia mihi solvatur, et si intra diem certum pecunia soluta non sit, vendere eas mihi liceat* » (1).

Si verum est, quod regulâ juris traditur, neminem plus juris in alium transferre posse, quam ipse habet, consentaneum est, neminem rem pignori obligare posse, in quâ nil suo jure statuere potest. Igitur nemo potest utiliter rem plane alienam pignori dare, id est, eo cum effectu, ut jus in re transferatur: est enim jure Romano pignoris datio alienationis species, quæ rite facta intelligi nequit in re alterius, in quâ nobis nullum jus competit. Sic vere clariss. *De Ryckere* monet: « *Si res aliena, sine consensu domini, tertio vice pignoris concedatur, accipiens quidem nullum jus reale ex eâ traditione acquirit, nec impeditur dominus rem suam avocare; sed nihilominus subsistit contractus pignoris, et consequenter ex jure personali inde enato dantur ultro citroque actiones, directa illi, qui rem tradit, ut ea soluto debito restituatur, et damnum etiam culpâ levi illatum reparetur; contraria vero accipienti, ad id, quod suâ interest rem alienam non fuisse datam.* » L. 9. § 4. L. 32. Dig., lib. XIII, tit. 7. (2).

(1) *Basilicæ*, tom. IV, pag. 251.

(2) *De Ryckere*, not. ad § DCCCXXI. Heinecc. institut. Gandavi, 1817.

Non est igitur, quod cum *Balduino* (1) dicamus, nostram definitionem valde esse periculosam, quippe quæ non tantum juris principiis et æquitate nititur, sed quoque securitate, quam concedere civibus, ut res eorum salvæ sint, legislatoris est prudentiæ. Quid enim de republicâ fieret, in qua alteri cuivis alterius bona, etiam invito eo, obligare liceret?

Nec me fugit tamen, quandoque subsistere pignoris dationem a non domino factam, quæ tamen non ideo directe subsistit, quia non dominus pignori dedit, sed quia aliæ adsunt circumstantiæ, quarum gratiâ legislator, veluti per exceptionem, pignoris dationem subsistere statuit. Quod quidem duplici modo fieri potest: aut enim rei alienæ obligatio ab initio consistit, aut ex post facto convalescit.

Afferuntur subinde quatuor exceptiones, in quibus ab initio jus pignoris in re alienâ consistere dicitur: 1° bona uxoris dotalia ob debitum primipilare a marito contractum tenentur pignori obnoxia fisco, eâ etiam invitâ (2); 2° si dominus rei in oppignerationem ab initio consentit sive tacite, sive expresse, consistit pignus, modo dominus in genere consentire possit (3); 3° ab initio valet alienæ rei obligatio, si dominus sciens dolose tacuerit, ad alterum circumveniendum, nec oppignerationi suæ rei se opposuerit (4); 4° pignus, a procuratore citra domini voluntatem concessum, efficax intelligitur, si pecunia creditoris in rem domini versâ fuerit (5).

Ex post facto jus pignoris in re alienâ datum convalescit: 1° si dominus ratihabuerit (6); sed facile intelligitur id fieri tamen non posse cum illius detrimento, qui intermedio tempore oppigneratam acquisivisset rem; 2° valet pignoris datio rei alterius sub conditione futuræ ejus acquisitionis facta, ut primum eam rem acquisivit debitor (7); 3° sic etiam, si absque eâ conditione rem alienam debitor pignori dedit, pignus convalescit,

(1) *Balduinus*, tractatus de pign. et hypoth., cap. 12.

(2) L. 4. cod., lib. VIII, tit. 15; *Bachovius*, lib. II., cap. 4. st. 9.

(3) L. 26. § 1. dig., lib. XX. tit. 1.

(4) L. 2. cod., lib. VIII. tit. 16; *Erxleben*, princip. de jur. pign., § 134.

(5) L. 1. cod., lib. VIII. tit. 16.

(6) L. 16. § 1. dig., lib. XX. tit. 1.; *Bachovius*, tract. de pig. et hyp., lib. II. cap. 2, n. 15. Requiritur hic, ut dominus pignori dare possit, in iisdem exstat legibus.

(7) L. 16. § 7. dig., lib. XX. tit. 1.

si rei dominium postea debitor pignoratitius adquisiverit, dummodo creditor accipiens in bonâ fide fuerit (1); quod si creditor sciens rem alienam pignori accepisset, nonnisi jure retentionis gauderet (2), sicut multi contendunt, inter quos *Donellus* (3), *Westphal* (4), *Gesterding* (5), *Gmelin* (6), *Hofacker* (7), *Boley* (8), *Faber* (9), *Warnkoenig* (10), quod confirmat *Papinianus* dicens: « in speciem autem alienæ rei collatâ conventionem; si non fuit ei, qui pignus dabat, debita; postea debitori dominio quæsito; difficilius creditori, qui non ignoravit alienum, utilis actio dabitur; sed facilius erit possidenti retentio » (11). Errare ergo videtur *Voet* (12) et *Westenberg* (13), qui verbo *difficilius*, quo utitur *Papinianus*, decepti, dicunt, actionem utilem dari, sive accipiens sciverit, rem alienam esse, sive non. *Papinianus* videlicet, cum ita scribit, comparativum pro positivo posuit, augendæ difficultatis causâ, ut sit: difficile dabitur, id est, iudicio meo non dabitur. Quam sententiam esse *Papiniani*, minime dubitabit, qui ejusdem aliud responsum legerit (14), in quo a filio post annum, quam delata erat bonorum possessio, voluntariam moram cautionis admittere *difficilius* esse, ait, cum hic intelligere eum constet, non esse admittendam. Sic enim jurisconsulti solent, cum de re non usque adeo exploratâ et certâ suam exponere velint sententiam, ut non certo et asseveranter ita esse pronuntient, sed sententiam suam timide, et veluti dubitantium more proponant, ut, etiamsi aliud videri queat aliis, tamen ipsi in hanc aut

(1) L. 41. dig., lib. XIII. tit. 7.

(2) L. 1. pr. dig., lib. XX. tit. 1.

(3) Tract. de pig. et hyp., cap. 7.

(4) Pfandrechts, § 114.

(5) Gesterding, Pfandrecht, pag. 75.

(6) Gmelin, in opere laudat., § 51.

(7) Hofacker, princ. jur. civ., § 1172.

(8) In opere laudato, § 35.

(9) Faber, conject., lib. XX. cap. 17.

(10) Comm. lib. I., cap. 4 B, § 1, n° 360.

(11) L. 1. pr. dig., lib. XX. tit. 1.

(12) Voet, comm. ad Pandectas, lib. XX. tit. 3, § 4.

(13) Westenberg, lib. XX, tit. 3, § 8, n° 4.

(14) L. 8 dig., lib. XXXVII. tit. 6.

illam partem inclinare sese ostendant (1). Sic *Theophilus* responsum dividi ait in sententiam et opinionem : ut sit sententia perfecta et indubitata responsio, veluti : *hoc facere licet, hoc facere non licet* ; opinio autem sit suspensa et timida, ac veluti cum dubitatione elata responsio, ut : *existimo hoc fieri licere, existimo hoc fieri non licere*.

Nec obstat quod *Lex 5 cod. si aliena res pignori*, generatim in nostro casu pignus convalescere statuatur, nullâ distinctione factâ, num accipiens scierit nec ne rem esse alienam, ut enim refert *Paulus* : « *non est novum, ut priores leges ad posteriores trahantur* » (2). Sed major erit dubitatio, utrum pignus convalescat, si rei dominus debitoris oppignerantis heres sit factus? Hic enim pugnant inter se *Pauli* atque *Modestini* effata : hic scilicet utilem pigneratitiam creditori competere affirmat ; ille vero pignus postea convalescere non posse, ait. *Modestinus*, lib. VII differentiarum : « *si Titio, qui rem meam, ignorante me, creditori suo pignori obligavit, heres extitero, ex post facto pignus directo quidem non convalescit sed utilis pigneratitia dabitur creditori* » (3). Econtra *Paulus*, lib. III. quæst. : « *rem alienam pignori dedisti, deinde dominus rei ejus esse cœpisti : datur utilis actio pigneratitia creditori. Non est idem dicendum, si ego Titio, qui rem meam obligaverat sine mea voluntate, heres extitero : hoc enim modo pignoris persecutio concedenda non est creditori. Neque utique sufficit ad concedendam utilem pigneratitiam actionem eundem esse dominum, qui etiam pecuniam debet. Sed si convenisset de pignore, ut ex suo mendacio arguatur, improbe resistit, quo minus utilis actio moveatur* » (4). De hisce fragmentis adeo mire dissentiunt scriptores, ut nulla mihi saltem nota jure Romano reperiatur controversia, in qua tanta sententiarum occurrit varietas. Eas omnes refert *Bolley* (5) ; varia scriptorum conamina etiam refert *Noodt* (6) et *Gluck* (7). Nec ego igitur varias opiniones referam,

---

(1) Gesterding, Pfandrecht, pag. 75 et 76.

(2) L. 26. dig., lib. I. tit. 3.

(3) L. 22. dig., lib. XX. tit. 1.

(4) L. 41. dig., lib. XIII. tit. 7.

(5) Bolley, von Oeffentlichen Unterpfändern, § 56.

(6) Noodt, de forma emendandi doli mali, cap. 12.

(7) Glück, Erläut. der Pandekten, vol. 14. p. 32 - 39.

cum de utroque loco conciliando frustra interpretes laborasse, res mihi videtur in aperto: tamen non omittam opinionem, quam defendunt summi nominis viri, veluti *Westphal* (1), *Donellus* (2), *Bolley* (3), *Doctores Lovanienses* (4) et *Gmelin* (5). Contendunt nempe, *Modestinum de actione pigneratitiâ* dixisse, et *Paulum, de actione hypothecariâ utili*; utrumque fragmentum Pandectis suo loco non extare, nempe Legem 22 non pertinere ad *titulum de pignoribus*, sed ad *titulum de pigneratitiâ actione*; e contra Legem 41 pertinere ad *titulum de pignoribus*, non vero ad *titulum de pigneratitiâ actione*.

Sed nec illa sententia placet, namque hodierni scriptores juris Romani, qui inter laudatissimos habentur, eam, omnesque alias rejiciunt: ut enim verba cl. *Gesterdingii* referam, qui nostræ doctrinæ tam bonam navavit operam: « *Zwar, was die Stelle aus den Schriften des Paulus betrifft, so ist sie allerdings von der actio hypothecaria utilis zu verstehen, aber Modestin redet nicht von einer pigneratitia contraria, sondern beide reden von einer actio hypothecaria utilis, die an beiden Stellen actio pigneratitia utilis genannt wird, so dass wenigstens die Stelle Modestins am rechten Orte steht. Nimmt man an, Modestin rede von der actio pigneratitia contraria, so gibt die Stelle gar keinen vernünftigen Sinn. Denn wenn Modestin sagt, das Pfandrecht wird nicht directe gultig, wenn der Eigenthümer Erbe des Verpfänders wird, wird es denn per indirectum gultig dadurch, dass dem Gläubiger die actio pigneratitia contraria eingeräumt wird? Aber, wenn man unter actio pigneratitia utilis, die actio hypothecaria utilis bezeichnet, so behauptet Modestin für diesen Fall grade das, was Rechtens ist, wenn der non dominus, der als solcher das Pfandrecht ungünstig constituirte, in der Folge das Eigenthum der verpfändeten Sache erwirbt. Auch hier wird das anfangs ungultig bestellte Pfandrecht nicht directo gultig, sondern die Gesetze räumen dem Gläubiger eine actio hypotheca-*

---

(1) Westphal, Pfandrecht, § 115, not. 137.

(2) Tract. de pig. et hyp., cap. 7.

(3) Bolley in op. laud., § 56.

(4) Recitat. Lovan., lib. XX, tit. 3. § 2.

(5) Gmelin, comment. laud. § 75.

via utilis ein, die auch hier *actio pignoratitia utilis* oder *simpliciter actio utilis* genannt wird. Modestin sagt also, dem Gläubiger, dessen Pfandrecht nicht grade *directo* gultig werde, stehe doch, was freilich auf eins hinausläuft, eine *actio hypothecaria utilis* zu. Grade das Gegentheil aber lehrt Paulus, und was er lehrt ist vernünftig" (1).

Pugnant igitur inter se *Pauli* et *Modestini* effata: quæ cum ita sint, unum alterumve, quod magis juris rationi consentaneum videbitur pro regulâ nobis erit eligendum. Sed neque de hac re jurisconsulti consentiunt (quapropter etiam *Modestinum* et *Paulum* contrarias sententias professos esse haud mirum.) Primum *Gesterding* censet *Pauli* responsum tenendum esse, quia, inquit, valde plausibilis adest ratio, cur pignus inutiliter a defuncto constitutum aditione hereditatis convalesceret: etenim heredem in personalibus obligationibus defuncti successisse. Sed de iis hic sermo esse non potest, quum de rerum dicamus obligatione (2). Cl. *Warnkœnig* (3) existimat, *Modestini* sententiam juris rationi magis esse consentaneam, quod verosimilius videtur, cum vindicantem exceptio doli repellat: teste enim *Ulpiano*, « si alienum fundum vendideris, et tuum postea factum petas, hac exceptione recte repellendum. Sed et si dominus fundi heres venditori existat, idem erit dicendum (4). Sed, quemadmodum ipse præfatus notat scriptor, extraneis tamen ea opponi non posset, nisi quatenus jus domini agnoscere velint. Sed iis tamen opponi posset *actio in rem Publiciana*, quod sufficit.

His observatis limitationibus, omnes res considerari possunt tamquam objectum pignoris sive mobiles sint, sive immobiles, sive præsentis, sive futuræ, sive corporales, sive incorporales, velut cautiones et nomina, de quibus tamen verbum dicam, necesse est. Mobiles ordinario pignori, immobiles autem hypothecæ dari jam animadversum fuit.

Quod ad res attinet futuras, monuisse sufficit, earum oppignorationem receptam fuisse videri, propter contrahentium utilitatem: pignoris causa

---

(1) *Gesterding*, Pfandrecht, § 81 - 82.

(2) *Gesterding* l. l.

(3) *Warnkœnig*, commentarii, vol. I. pag. 496.

(4) L. 1. dig., lib. XXI, tit. 3.

enim utrimque favorabilis est, et hæc hypothecæ datio sub conditione facta fingitur: *si res in rerum naturâ futuræ sint.*

Quod ad corporales et incorporales res observandum venit, quod si nomina aut cautiones pignori sint datæ, creditori, si debitor non solvat, actionem utilem contra cautiones competere: *postquam eo decursum est, ut cautiones quoque debitorum pignori dentur: ordinarium visum est, post nominis venditionem utiles emptori (sicut responsum est) vel ipsi creditori postulanti dandas actiones (1).*

At quæri hîc posset cujusmodi fuerit utilis hæc actio? *Faber* (2) putat, eam hypothecariam actionem fuisse. Cum autem emptor, qui nomen emisset, eandem actionem ac venditor habuisset, eandem etiam creditorem hypothecarium habuisse, non est quod dubitemus; namque, quomodo qui ipse hypothecariam actionem forte non habebat, creditori suo eam transferre potuisset?

Ceterum in nominis aut cautionis pignoratione fieri potest, ut pecunia creditori hypothecario, qui actione utili usus est, solvatur, sive res aliæ: priori casu pecunia, quam in solutionem accepit, creditor in debitum imputet; posteriori vero res, ipsi in solutum datæ, ei sunt pignori: *si convenerit, ut nomen debitoris mei tibi pignori sit, tuenda est a prætorè hæc conventio: ut et te in exigendâ pecuniâ, et debitorem adversus me, si cum eo experiar, tueatur. Ergo, si id nomen pecuniarium fuerit, exactam pecuniam tecum pensabis. Si vero corporis aliqujus, id quod acceperis, erit tibi pignoris loco (3).*

Reliquum est moneamus, creditorem, cui pignori dantur cautiones aut nomina, factam pignorationem debitori denuntiari debere, quippe quod, si factum non esset, rite debitor solveret priori creditori, id est, ei, qui nomen aut cautionem pignori dedit, atque sic, debitore liberato, pignus creditoris annihilaretur: *nomen quoque debitoris pignerari et generaliter et specialiter posse, jampridem placuit. Quare, si debitor is satis non fecerit, cui tu credidisti, ille cujus nomen tibi pignori datum est, nisi ei, cui debuit, solvit nondum certior a te de obligatione tua*

(1) L. 7. cod., lib. IV. tit. 39.

(2) Error. pragmat. Decad. 5, err. 10.

(3) L. 18. dig., lib. XIII. tit. 7.

factus, utilibus actionibus satis tibi facere usque ad id, quod tibi deberi a creditore ejus probaveris, compelletur: quatenus tamen ipse debet (1).

§ IV.

QUA EXTENSIONE RES PIGNERATÆ TENENTUR.

Litt.: *J. H. Becker*, diss. de pignore universitatis. Jenæ, 1791.

Gunderrode, Abhandlung von dem Verkauf der Waaren aus einem verhypothecirten Laden: in ejusd. oper. vol. XI. p. 108–211.

Si de extensione et ambitu omnis hypothecæ quæsieris, non inconveniens esse videtur ponere regulam: *totam rem pro toto debito teneri* (2). Cujus regulæ quæ sit vis et potestas in singulis rerum generibus videamus.

Si res singularis pignori sit data, non ipsa tantum, sed etiam omne ejus tenebitur accessorium, quippe quod principale sequitur: itaque omnis rei causa tenebitur, tam præsens quam futura, quidquid in perpetuum rei usum comparatum est, alluviones (3), ususfructus cum proprietate consolidatus (4), ædificium areæ impositum (5). Idem dicendum est de fructibus rei oppigneratæ quamdiu pendent, eo usque enim vere fundi partem efficiunt (6). Ita quoque tenentur fructus a debitore percepti, si adhuc extent; quod tamen secus est in iis qui ante litem cceptam, vel ab extraneo bonæ fidei possessore sunt consumpti (7). Ceterum admonendi sumus, regulam « *pretium in locum rei, et rem in locum pretii succedere*, » hîc locum habere plane non posse (8). Id testatur *Ulpianus*: « *res ex nummis pigneratis emptas, non esse pigneratas ob id solum*,

(1) L. 4. cod., lib. VIII. 17.

(2) Warnkœnig, comm., vol. 1. pag. 490.

(3) L. 16. pr. dig., lib. XX. tit. 1.

(4) L. 18. dig., lib. XIII. tit. 7.

(5) L. 16. § 2. dig., lib. XX. tit. 1.

(6) L. 3. cod., lib. VIII. tit. 15.

(7) L. 11. § 3. dig., lib. XX. tit. 4.

(8) Glück, Erläut. der Pandekten, vol. 18. pag. 179.

quod pecunia pignerata erat” (1). Neque res, quæ loco rei obligatæ veniunt, obnoxie sunt, ut luculenter *Modestinus* docet: « *Lucius Titius prædia et mancipia, quæ in prædio erant, obligavit: heredes ejus, prædiis inter se divisit, illis mancipiis defunctis, alia substituerunt: creditor postea prædia cum mancipiis distraxit. Quæritur an ipsa mancipia, quæ sunt modo in prædiis constituta, hoc est in hypothecis, emptor vindicare recte possit? Modestinus respondit, si neque pignerata sunt ipsa mancipia, neque ex pigneratis ancillis nata, minime creditoribus obligata esse*” (2). Verum, ut ad hanc legem commemorat *Westphal* (3), si loco mancipiorum, tota familia rustica pignori obligata fuisset, tum mancipia loco aliorum substituta quoque pignori fuissent obnoxia; cujus differentiae ea est ratio, quod priori casu rei singularis, posteriori vero rerum universitatis pignus esset, quod, ut statim videbimus, maxime discrepat. Ceterum, neque tenentur novæ species, ex rebus obligatis factæ, nisi tamen nominatim has quoque pignoris loco futuras in jure constituendo sit cautum, quod *Cassius* docuisse *Paulus* refert: « *Si quis caverit, inquit, ut silva sibi pignori esset, navem, ex ea factam non esse pignori, Cassius ait: quia aliud sit materia aliud navis. Et ideo nominatim in dando pignore, adjiciendum esse ait, quæque ex Sylva facta natave sint*” (4). Verum immobilis rei formæ immutationem nullatenus pignoris causæ nocere palam est (5).

A rei singularis obligatione quam maxime discrepat oppignatio rerum universitatis, in qua nempe non modo res singulares tenentur, sed quoque quæ iis substituuntur; insignem habemus ea de re *Scaevolæ* locum: « *Cum tabernam, inquit, debitor creditori pignori dedit, quæsitum est utrum eo facto nil egerit, an tabernæ appellatione merces, quæ in eâ erant, obligasse videatur? Et si eas merces per tempora dis-*

(1) L. 7. dig., lib. XX. tit. 4.

(2) L. 26. § 2. dig., lib. XX. tit. 1.; ad hanc legem Voet, comm. ad pand., lib. XX. tit. 1. § 3.

(3) Westphal, Pfandrecht, § 16. n. 31 in fine.

(4) L. 18. § 3. dig., lib. XIII. tit. 7.

(5) L. 16. § 2; L. 29. dig., lib. XX. tit. 1. Cf. Mühlenbruch, Doctrina Pandectarum, vol. II. pag. 414.

traxit, et alias comparaverit, easque in eam tabernam intulerit, an omnia, quæ ibi deprehendantur, creditor hypothecariâ actione petere possit, cum et mercium species mutatæ sint, et res aliæ illatæ? Respondit, ea, quæ mortis tempore debitoris in taberna inventa sunt, pignori obligata esse videntur” (1). Hæc adeo vera sunt, ut non modo res singulares substitutæ, sed quoque omnis universitas substituta teneatur, quod refert *Marcianus* dicens: « *Grege pignori obligato, quæ postea nascuntur tenentur: sed, et si prioribus capitibus decedentibus, totus grex fuerit renovatus, pignori tenebitur*” (2). Neque mera placita hæc sunt, sed ipsâ rerum indole nituntur. Etenim in rerum universitatibus, uti gregibus, tabernis aliisque ejusdem generis ex suâ indole et naturâ quotidie aliæ aliis rebus substituuntur, quinimo immutantur. Statuendum ergo fuit, iis immutatis, quæ in universitate obligatâ reperiuntur, tamen idem jus creditori in ipsam universitatem competere, quoniam ipsa inde immutata non intelligitur (3). Namque in ejusmodi re creditoris pignus, quum indies quotidianis alienationibus, quæ impediri non poterant propter bonum commercii, imminueretur, omnino vanum fuisset, si res quæ illatæ postea sunt, obligari non cœpissent.

Sed an creditor pignoratitius eas res, quæ ex supra memoratis rerum universitatibus a debitore fuerunt alienatæ, et in possessione tertii sunt, vindicare potest? Plurimi affirmant, dicentes, alienationem pignoris, a debitore factam, non esse modum perimendi pignoris. Quamvis hæc opinio primo obtutu vera videri posset, assentiri tamen ei non possumus. Etenim iniquum foret, creditoris securitatem indies augeri posse novis debitoris acquisitionibus, minui vero numquam, idque cum debitoris, commercii, aliorumque detrimento. Deinde nostra sententia ipso creditoris consensu niti videtur, quippe qui, dum rem, quæ ex suâ naturâ tam quotidianis alienationibus est obnoxia, ut absque iis ne subsistere quidem posset, pignori accepit, eisdem consensisse intelligitur. Quid tandem interest debitoris, cum, si amittat securitatem rerum, quæ alie-

---

(1) L. 34 pr. dig., lib. XX. tit. 1.

(2) L. 15 pr. dig., lib. XX. tit. 1.

(3) Warnkoenig, comment., vol. I. pag. 497.

nantur, novam acquirat in iis, quæ tabernæ mediante pretio rerum venditarum afferuntur? Cavendum tamen est, ne libertas ille, quam concedimus creditori, nempe res ex tabernâ liberas ad tertium transmittendi, fiat detrimento creditoris, ut merito observat *Leiser* (1). Nimirum quod ad tabernas attinet, distinguendum esse censeo, inter mercatorem (*marchand en gros*), et propolam (*marchand en détail*): priori vendere licere quocumque modo, imo non divisis mercibus (*en gros*); posteriori vero non licere, nisi divisis mercibus (*en détail*), ita quidem ut res venditæ etiam contra tertium vindicari possint, si secus sit factum (2). Neque iis obstat quod *Glück* obmoveret, hanc distinctionem accurate poni non posse: deinde, debitori jus lucri faciendi alienatione competere, dummodo dolo malo non agit, creditorem enim sibi ipsi imputare debere, si eâ ratione detrimentum capiat, quum sciens rem pignori accepit, alienationibus obnoxiam (3). Sed distinctionem, ad quam respicimus, poni et quidem distincte posse, quivis sentit. Et quidem concedimus, lucri faciendi jus debitori competere; id autem cum omni securitatis amissione creditoris ei licere negamus, utpote, quod cum pignorum fine pugnat. Præterea contendimus, non alias in genere fieri alienationes posse, nisi quas sinit rei natura et destinatio, quasque debitor facere solebat, antequam rerum universitas oppignerabatur, alias enim creditori etiam contra tertium actionem competere. Quod quemadmodum æquum est, neminem facile fugiet, qui modo ad debitoris et creditoris voluntatem attendit. Creditor nimirum ejusmodi rem non accepisset pignori, si potuisset sibi tota securitas alienationibus, ultra modum factis, adimi: debitor vero firmam securitatem creditori dare voluisse dicendus est, quæ sane non subsisteret, nisi iis, quæ proposuimus, observatis.

Quæ hucusque commemoravimus, ad eas modo rerum universitates pertinent, quæ *Scaevolae* et *Marciani* effato ansam dederunt, nempe ad tabernas et greges; sed an ea quoque ad alias quascumque rerum

---

(1) *Leiser*, *Medit. ad Pandectas*, sp. CCXXIV. med. 6.

(2) *Gunderrode*, *Abhandlung von dem Verkauf der Waaren aus einem verhypothecirten Laden*, in ejusdem oper. vol. II. pag. 198 seqq.

(3) *Glück*, *Erläuterung der Pandekten*, vol. 18. pag. 254.

universitates traduci debeant, maxime controvertitur inter scriptores. Negant *Lauterbach* (1) et *Voet* (2). Affirmant vero *Leiser* (3), *Hofacker* (4), *Glück* (5) et *Gesterding* (6). Utramque sententiam a vero multum abesse, opinamur: illis enim nimium restringentibus, quum nulla adsit ratio, quare eadem de rebus aliis, sed plane ejusdem indolis, non intellexerint *Marcianus* et *Scaevola*; his vero nimium extendentibus, quippe caveamus, ne Romanorum effata ad res plane alterius indolis applicantes, injusta reddamus. Itaque eligimus mediam sententiam, attendendum esse ad naturam rerum universitatis; quoad eas omnes, quæ suâ destinatione quotidie augentur et minuuntur proposita normam præbere generalem; non autem quoad eas, quæ iis fati non sunt obnoxiae.

Ut jam ad hypothecam generalem veniamus, quoad eam debitoris patrimonium, tam præsens quam futurum (7) tenetur obnoxium, exceptis tamen, quæ exceptæ sunt, aut quas verisimile est debitorem obligaturum non fuisse (8). Neque res, ita obligatæ, teneri desinunt etiamsi alienatæ fuerint, quin ipsi nummi, ex ipsis redacti, omnino teneantur: valet enim hic regula « *pretium in locum rei, et res in locum pretii succedit* », cum totum debitoris patrimonium ita intelligatur obligatum, ac si res omnes singulæ, etiam futuræ, pignori essent datæ. *Justiniani* tamen constitutione excipiuntur bona, creditoris consensu a debitore alienata, et postea ab eo recuperata, quoniam, ut ipso ejus effato utar, *jus suum creditor respuerit* (9).

---

(1) Lauterbach, coll. thess. pro Pand., h. t. § 25.

(2) Voet ad Pand. h. t. § 14.

(3) Leiser, Meditationes ad Pandectas, spec. CCXIII. med. 6.

(4) Hofacker, princ. juris, tom. II. § 1168.

(5) Glück, Erläut. der Pandekten, vol. 18. p. 23a.

(6) Gesterding, Pfandrecht, § 7. pag. 67.

(7) L. 9. cod., lib. VIII. tit. 17.

(8) L. 6, 8, 9. dig., lib. XX. tit. 1.

(9) L. 11. cod., lib. VIII. tit. 26.

§ V.

DE EXTENSIONE JURIS PIGNORIS RATIONE DEBITI.

Font. : Cod. lib. VIII. tit. 17 et 32.

Litt. : *B. Bischof*, de retentione pignoris. Argentorati, 1665.

L. Menschen, de retentione pignoris ob aliud debitum.

Lipsiæ, 1692.

J. Kuchenbecker, de retentione pignoris ob aliud debitum chirographarium. Marburgi, 1697.

B. Tullenius, ad L. unic. Cod. etiam ob chirographariam pecuniam pignus retineri posse. Franequeræ, 1704.

Wiesie, de extensione pignoris. Rostochii, 1780.

F. Willenberg, exercitatio de retentione pignoris (in ejusd. Sabbathinis, tom. II. n° 34.)

J. H. Lisman, diss. de pignore ob chirographariam pecuniam retinendo. Lugduni-Batavorum, 1809.

Weber, Errorterung der frage: ob und in wie ferne das Pfandrecht sich ausser den Capital auch auf Zinsen, Kosten u. s. w. erstecke (in opere: Versuchen über das Civil-Recht.)

Duplex hic regula statuenda est.

Res pignerata tantum obnoxia tenetur pro eo debito, in cujus securitatem est oppignerata, ita quidem, ut creditori pro aliâ obligatione illam distrabere nullatenus liceat, neque ex residuo ejus pretio sibi pro ejusmodi satisfacere: excepto tamen quod jure fruatur pignus pro chirographariâ pecuniâ retinendi (1).

Pignus est cautionis species, quæ re perficitur, ideo adinventâ, ut major totius debiti esset creditori securitas: inde sponte fluit altera regula: integrum pignus pro totâ obligatione esse adstrictum (2), ita ut res tota etiam pro minimâ debiti parte, et singulæ rei partes pro universo debito remaneant obligatæ: quo sensu pignoris jus a jurisconsultis individuum vocatur.

(1) L. unic. cod., lib. VIII. tit. 27.

(2) Warnkœnig, comm., vol. I. pag. 422.

Quæ cum ita sint, etsi obligatio, in cujus securitatem pignus est constitutum, divisionem recipiat, sive etiam revera sit divisa, tamen pignus non liberabitur, nisi creditori totum creditum sit exsolutum, ut enim monet *Ulpianus*: « *qui pignori plures res accepit, non cogitur unam liberare, nisi accepto universo, quantum debetur* » (1). Itaque, si creditor pigneratitius moreretur, relictis pluribus heredibus, omnibus in solidum pignus erit obligatum, atque adeo, solutione deficiente, omnibus rei obligatæ distractionem venditionemque competere dicendum est, uti in legibus vere dicitur: « *Manifesti et indubitati juris est, defuncto creditore, multis relictis heredibus, actionem quidem personalem inter eos lege XII tabularum dividi: pignus vero in solidum unicuique teneri* » (2).

A contrahentium tamen arbitrio pendet, utrum pignus pro toto credito, aut pro parte tantum obnoxium intelligatur (3). Proinde a contrahentium quoque voluntate pendet, num creditor jus in pignore pro sorte tantum exerceat, num etiam pro aliis debitis, sortis occasione enatis; quin rei obligatio ad usuras extendi, aut ad sortem restringi queat: « *Si in sortem dumtaxat vel in usuras obstrictum sit pignus* » (4). De hisce nemini dubium oriri potest, sed valde controvertitur utrum, si nil statutum sit paciscentium voluntate, pignoris jus tantum afficiat principalem obligationem, utrum etiam ad accessiones, id est, usuras, ad id quod interest, et ad pœnam conventionalem, quam vocant, tacite porrigatur.

Plurimi, inter quos *Voet* (5), *Malblanc* (6), *Erxleben* (7), statuunt, jus pignoris ad sortem tantum spectare, nec esse extendendam ad usuras, impensas, et cetera sortis accessoria, si de hisce nil convenerit: provocant ad sequentes leges: *Marcianus* libro singulari ad formulam hypothecariam: « *Propter usuras quoque si obligata sit hypothecæ, usuræ*

(1) L. 19. dig., lib. XX. tit. 1.

(2) L. 1 et 2, cod., lib. VIII. tit. 32.

(3) L. 5 pr. dig., lib. XX. tit. 1. Gesterding, Pfandrecht, p. 36.

(4) L. 11. dig. § 3, lib. XIII. tit. 7.

(5) Voet, comm. ad Pandect., lib. XX. tit. 4. § 27.

(6) Malblanc, pr. jur. Rom., § 566, n° 3.

(7) Pr. de jure pign., § 13.

solvi debent. Idem et in poenâ dicemus” (1). *Ulpianus*, libro XXVI ad Edict.: « *Si in sortem dumtaxat, vel in usuras obstrictum est pignus: eo soluto, propter quod obligatum est, locum habet pigneratitia. Sive autem usuræ in stipulatum sint deductæ, sive non, si tamen pignus et in eas obligatum sit, quamdiu quid ex his debetur, pigneratitia cessabit. Alia causa est earum, quas quis supra licitum modum promisit: nam hæc penitus illicitæ sunt*” (2).

Alii autem, ut *Gesterding* (3), *Warnkœnig* (4), *Bachovius* (5), *Westphal* (6), *Weber* (7), *Mühlenbruch* (8), *Glück* (9), *Schweppe* (10), defendunt, pignus non solum pro ipso debito obligatum esse, sed etiam pro ejusdem accessionibus, veluti pro usuris, sive ex morâ, sive ex stipulatione debitis, simili modo pro poenâ promissâ, necnon impensis quibusdam, velut litis. Hanc sententiam adstruunt his fundamentis: *Pomponius*, libro XXXV ad Edict.: « *Cum pignus ex pactione venire potest, non solum ob sortem non solutam venire poterit, sed ob cetera quoque, veluti usuras, et quæ in id impensa sunt*” (11). — *Severus et Antoninus, A. A. Honorario*: « *Per retentionem pignoris usuras servari posse, de quibus præstandis convenit, licet stipulatio interposita non sit, merito constitutum, et rationem habet: cum pignora conventionem pacti etiam usuris obstricta sint. Sed enim in causâ, de qua agis, hæc ratio cessat siquidem tempore contractis de minoribus usuris petendis convenit: postea autem, cum se debitor præstaturum majores repromisit, non potest videri rata pignoris retentio: quando eo tempore, quo instrumenta emittebantur, non convenit, ut pignus etiam ad hanc adjectionem teneatur*” (12).

(1) L. 15. § ult. dig., lib. XX. tit. 1.

(2) L. 11. § 3. dig., lib. XIII. tit. 7.

(3) Gesterding, Pfandrecht, p. 37 - 51.

(4) Warnkœnig, comm., lib. II. cap. 4. § 4. n° 385.

(5) Bachovius, tract. de pig. et hyp., lib. III. cap. 5. n° 5.

(6) Westphal, Pfandrecht, § 10. *Der Pfandvertrag ist ein Veräußerungsvertrag*.

(7) Weber, Erörterung der Frage: ob und in wieserne das Pfandrecht sich ausser dem Capital auch auf Zinsen Kosten, u. a. w. erstrecke, in den Versuchen über das Civilrecht, p. 151 seqq.

(8) Mühlenbruch, Doctrina Pandectar., vol. II. § 412.

(9) Glück, Erläuterung der Pandekten, vol. 18. p. 65 - 70.

(10) Schweppe, Römisch. privatrecht, vol. I. § 294.

(11) L. 8. § 5. dig., lib. XIII. tit. 7.

(12) L. 4. cod., lib. IV. tit. 32.

Quod attinet leges primo descriptas, ad quas provocant adversarii, illas minime probare, quod exinde stabilire student, non est quod dubitemus: in priori enim dicit *Marcianus*, quid juris sit, si jus pignoris etiam ad usuras sit extensum, ex quo tamen nil sequitur. In posteriori autem docet *Ulpianus*, actione pigueratitiâ agi posse, si debitum, in cujus securitatem pignus constitutum erat, extinctum etiam esset; quod mirum non est, namque, ut ex ipso *Ulpiani* loco elucet, pignoris jus constitui potest pro sorte solâ, ita etiam pro usuris solis, et hoc erat *Ulpiano*: « *si in sortem dumtaxat vel in usuras obstrictum sit pignus* », quæ sane iterum ad nostram quæstionem non spectant.

Quod vero spectat ad leges, quas opinionis nostræ fautores allegant, illarum priorem neque in nostræ opinionis favorem quidquam probare, arbitramur; nam ibi dicitur, creditorem jure distrahendi uti posse, non tantum propter sortem, sed quoque propter usuras, et ea, quæ impensa sunt. At, ut jamdidum *Weber* observavit, creditori competit jus rem debitoris distrahendi, quamvis etiam pignus non habeat. Posteriorem locum majoris esse momenti censemus: eo enim edocemur, circa quæstionem, utrum pignoris jus sese etiam ad usuras extendat, si de iis nihil convenerit, distinguendum esse inter usuras tempore pigenerationis jam promissas, et quæ postea promissæ sunt: ad illas pignoris jus extendi, non vero ad has, quod etiam juris rationi consentaneum est, quia nempe usuræ tempore pigenerationis promissæ, pars esse intelliguntur debiti, in cujus securitatem pignus erat constitutum; verum postea promissæ, negotium plane novum efficiunt, quod, cum pignoris constitutione nihil commune habet, et ad quod proinde pignoris jus nullatenus extendi potest.

At, inquiunt, illa evidenter probant ad principium: *accessorium sequitur suum principale*, nos provocare jure non posse ut sententiam nostram tueamur: namque, si vi principii laudati ad usuras extendere-tur, pignus ad usuras postea promissas, utpote sortis accessorium, æque extenderetur ac ad illas, quæ ante pignoris constitutionem promissæ sunt. Et fatebimur, principium memoratum, ut juris principium, nullius esse momenti ad nostram sententiam stabiliendam: nec eo nitimur, potius contendimus, quæstionem propositam plane esse *voluntatis quæstionem*,

igitur, ut rite controversiam dijudicemus, omnino videndum esse quid contrahentes voluerint, quid de usuris aliisque accessoriis statuere censuerint? Et quidem palam est, quemque creditorem et debitorem, qui negotium juris celebrat, ejusmodi nimirum, in quo de obligatione rerum agitur, ut creditori sit securitas etiam pro accessoriis, quæ pars sunt debiti, rem obligare voluisse, quia nempe, qui se obligat pro toto, se pro parte obligare intelligitur. Si hoc non admitteretur, nescio quâ ratione admitti posset, accessorium rerum pignoratitium teneri, eo ipso, quod res principalis obligata sit. Sed utrimque eadem ratio idem flagitat responsum, nimirum contrahentes, qui de principali agunt, etiam de accessoriis agere voluisse.

Mirum videtur in lege, quam memoravimus, pro usuris post pignoris constitutionem promissis non tantum jus pignoris denegari, sed ipsum quoque jus retentionis, dum in *Lege unic. Cod. ob chirograph. pecun.* dicatur, etiam pro aliis debitis, in quorum securitatem pignus constitutum non est, retentionis jus omnino competere. Sic quidem omnes conclamant interpretes, nullo tamen omnino nodum solvente. Inter multas jurisconsultorum de hac lege interpretationes, magis placet *Weber* (1), ait enim: legem nostram de casu esse intelligendam, quo creditori, non cum debitore aut ejus herede, sed cum extraneo res est.

Non tantum ad usuras conventionales sese extendit jus pignoris, sed quoque ad usuras ex morâ debitas: quippe debitor non tantum solvere, sed quoque justo tempore solvere tenetur, et quidem tenebatur statim ac debitum contraxit, pignusque constituit. Igitur optimo jure pro obligationibus, ex debitoris morâ et negligentia enatis, pignus obnoxium teneri dicitur (2).

Quæ cum ita sint, pignus etiam extendi ad litis expensas, quas forsitan debitoris mala fide fecit creditor, non est quod dubitemus (3).

Denique pignoris jus se etiam extendit ad poenam promissam (4), si modo ante, aut saltem pignoris constitutionis tempore fuerit promissa; quod si postea factum esset, plane novum contractum iniissent contrahen-

---

(1) *Weber*, *Erörterung*, § 33.

(2) *Gesterding*, *Pfandrecht*, pag. 40.

(4) *L. 13. § 6. dig., lib. XX. tit. 1.*

(3) *Weber*, *Erörterung*, § 15.

tes, qui cum pignoris constitutione nil commune habet, ad quem igitur pignus extendi non posset. Non inutile videtur hic ponere legem quæ hisce videtur contraria: *si pignus non sit, non potest*

Imp. Philippus A. Carino: « *Pignoribus quidem intervenientibus, usuræ, quæ sine stipulatione peti non poterant, pacto retineri possunt. Verum hoc jure constituto, cum hujusmodi nullo interposito pacto tantummodo certæ summæ præstari poenam convenisse proponas: nec peti nec retineri quicquam amplius potest, et ad pignoris solutionem urgeri te disciplina juris perspicis* » (1).

In hac lege explicandâ multum insudant interpretes. Gesterdingii sententia meo quidem iudicio ceteris præstat: « *der Schuldner, inquit, war in mora gewesen, hatte aber post moram commissam die Hauptschuld abgetragen, folglich fielen die folgen der moræ, also die Forderung der Conventionalstrafe weg, und Zinsen konnten nicht gefordert werden, weil keine versprochen waren. Mit recht rescribirte daher der Imperator: der Gläubiger dürfe die Sache dem Schuldner nun nicht langer vorenthalten: nec peti nec retineri quicquam amplius potest, et ad pignoris solutionem urgeri te disciplina juris perspicis. Auf allen fall beweist die stelle nicht, dasz dem Gläubiger Conventionalstrafe wegen nicht an und fur sich ein Pfandrecht zustehen sollte, aber freilich steht es ihm nicht zu, wenn diese Forderung selbst wegfällt* » (2).

Tandem pignus pro impensis, a creditore factis, tenetur, quæ esse possunt omnis generis, nempe ad collationem viarum muniendarum, aut impensæ ædificii restitutionis et alia hujusmodi: « *in summa debiti computabitur etiam id, quod propter possessiones pignori datas ad collationem viarum muniendarum, vel quodlibet aliud necessarium obsequium præstitisse creditorem constiterit* » (3).

Utrum autem ad necessarias impensas tantum, utrum etiam ad utiles jus pignoris extendi debeat, inter scriptores non una est sententia. Gesterding, eo ductus, quod lex non distinguat, tam pro utilibus quam

(1) L. 22. cod., lib. IV. tit. 32.

(3) L. 6. cod., lib. VIII. tit. 14.

(2) Pfandrecht, pag. 56.

pro necessariis pignus esse obligatum existimat (1). Alii autem, veluti *Schweppe* (2), *Glück* (3), *Thibaut* (4), *Weber* (5) et *Warnkœnig* (6) verius statuunt, ad necessarias tantum impensas sese pignoris jus extendere; utiles autem actione personali tantum repeti posse, et pro voluptuariis jus creditori competere tollendi, si nimirum absque pignoris detrimento possint. Etenim ex eo, quod *L. 8. § 5 dig. de pigneratitia actione*, non distinguat inter necessarias impensas et utiles, non sequitur, distinguendum non esse, namque incivile est de lege sententiam dicere, nisi legibus omnibus perspectis: sunt enim leges, quæ expresse de necessariis tantum impensis statuunt: « *in summa debiti computabitur etiam id quod propter possessiones pignori datas ad collationem viarum muniendarum, vel quodlibet aliud necessarium obsequium præstitisse creditorem constitit* » (7).

Jam quæri posset quid juris sit, si pignus non conventionione, sed lege, aut alio quocumque modo sit constitutum? Et censemus, ea, quæ diximus de conventionali pignore, etiam statuenda esse, si de ceteris pignoribus sit sermo, namque argumenta, quæ in medium protulimus ex voluntate contrahentium deducta, etiam traduci possunt ad voluntatem legislatoris, quippe qui ipse contrahentium voluntate maxime innitur.

(1) Gesterding, Pfandrecht, pag. 45.

(2) Römisches Privatrecht, vol. I. § 294.

(3) Glück, Erläuterung der Pandekten, vol. 18. pag. 69.

(4) Thibaut, System des Pandekten-Rechts, § 646.

(5) Weber, Erörterung, pag. 17 - 17.

(6) Warnkœnig, commentarii, vol. I. pag. 495.

(7) *L. 6. cod., lib. VIII. tit. 14. Cf. L. 8. § 5 dig., lib. XIII. tit. 7.*

CAP. II.

§ I.

DE VARIIS HYPOTHECARUM DIVISIONIBUS.

- Litt.: *C. O. Rechenberg*, diss. quâ cred. hypoth. æquale jus in bonis deb. generaliter et specialiter obligatis defenditur. Lipsiæ, 1729.
- F. Ales*, de viribus hypoth. generalis et specialis. Heidelb., 1762.
- Wordenhoff*, diss. de concursu et collisione utriusque hypoth. tum generalis tum specialis, (in *Oelrichs* th. diss. Belg., vol. I. tom. 2.)
- J. P. Schutzii*, diss. de differentiis pignoris generalis et specialis, (in ejusd. opusc., vol. II. tom. 3.)
- C. H. Beuningii*, diss. an res in corporales comprehendantur sub hypoth. generali, in quâ mobilium et immobilium tantum mentio facta est. Lipsiæ, 1773.
- J. C. Koch*, diss. de hypoth. generali et speciali. Giessæ, 1782.
- Beker*, de pignore universitatis. Jenæ, 1791.
- J. N. Hertius*, de differentiâ pignoris generalis et specialis, (in opuc., vol. II. tom. 2.)
- Weber*, Vom pignore tacito subsidiario, oder der stillse hñveigende willenserklärung der contrahenten bey Verbindung einer allgemeine und besonderen Hypotek, (in ejusdem opere: Versuchen über das Civilrecht.)
- Günderrode*, Abhandlung von dem Verkauf der Waaren aus einem verhypothecirten Laden, (in ejusd. oper., vol. II. p. 198 – 211.)
- G. A. Merz*, de verâ indole divisionis hypoth. in generales et speciales, (proes. *E. Schrader*). Tubingæ, 1818.
- C. L. Caplik*, de generalis specialisque hypoth. discrimine. Goettingæ, 1820.
- A. Baumbach*, Vertheidigung einer Florentinischen Lesart in L. 2. qui potiores in pig. Jenæ, 1820.

Hypothecarum pignorumque indole expositâ, eo delati sumus, ut negotio occupemur dicendi varias romanas pignorum divisiones.

Aliis alia placet divisio nempe *Wordenhoffius* distinguit pignora

universalia, quæ in omnibus bonis debitoris locum habent; *generalia* in quibus plurima rerum genera pignori sunt obnoxia; denique *specialia*, quæ in individuâ rebus obtinent (1). Nos divisionem illam a jure Romano alienam censemus, quippe de eâ ne vestigium quidem in legibus occurrit, quin potius usui Romanarum loquendi adversari dici debeat (2).

Plerique, et quidem numero plures, inter quos eminent *Bachovius* (3) et *Lauterbach* (4), pignora dividunt in *specialia* et *generalia*, quæ subdividunt in *generalia simpliciter talia* et *generalia secundum quid*. Sed hæc nimium scholasticorum doctrinam redolent, quam ut recipi ab iis possint, qui ad veram Romanorum artem iter affectant.

Nimirum, Romani distinguunt rerum singularium et omnium bonorum oppignerationem: hanc *generalem* hypothecam nuncupant; illam vero, non Romani, sed recētiores *specialem*, appellant.

Est igitur speciale pignus illud, quod specialiter est constitutum in quibusdam debitoris rebus, quæ ceteroquin esse sive singulares res possunt, sive rerum universitates, atque pro utriusque discrimine diversam producunt juris extensionem, secundum ea, quæ supra de pignorum extensione agentes, retulimus.

Generale autem pignus est quod in omnibus debitoris bonis constituitur, eâque formulâ ad illud contrahendum, ut refert *Justinianus*, usi sunt Romani: « *fide et periculo rerum ad me pertinentium, vel: per earum exactionem satisfieri promitto* » (5). Sub ea videlicet totum patrimonium intelligitur obligatum, mobiles res, immobiles, corporales et incorporales, non tantum præsentēs, sed et futuræ, ut enim ait *Justinianus*: « *super qua generali hypotheca illud quoque ad conservandam contrahentium voluntatem sanximus, ut si res suas supponere debitor dixerit, non adjecto: tam præsentēs quam futuras, jus tamen generalis hypothecæ ad futuras res producat* » (6).

(1) Wordenhoff, dissert. de concursu et collisione utriusque hypoth. tum gener. tum special., § 2. (in Oelrichs thes. diss. Belg., vol. 1. tom. 2.)

(2) Glück, Erläuterung der Pandekten, vol. 18. pag. 208.

(3) Bachovius, tract. de pign. et hypoth., lib. 1. cap. 5.

(4) Lauterbach, coll. thes. pro pandectis h. t. § 20.

(5) L. 9. cod., lib. VIII. tit. 17.

(6) L. 9. cod., lib. VIII. tit. 17.

Unde simul elucet, debitorum voluntatem illius juris esse fundamentum, itaque ea modo sic obligata intelligi, quæ a debitore obligari poterant, quæque specialiter obligare voluisset. Ergo pignori non erunt quorum alienatio legibus, testamento, aut contractu impeditur (1); neque ea, quæ certum est, quem pignori daturum non fuisse, uti dicendum est de ministeriis alicujus perquam necessariis, vel quæ ad affectionem ejus pertinent: « *concubinam, inquit Ulpianus, filios naturales, alumnos constitit generali obligatione non contineri, et si quæ alia sunt hujusmodi ministeria* » (2). Quæ ultima jurisconsulti verba sole clarius docent, regulam ad casus, quos exponit, restringendam non esse, ut plerique interpretes inepte dixerunt ad aliam legem, quæ de eadem re agit (3); sed potius exempli gratiâ ipsum dixisse, atque regulam ad omnes res, quas credibile est neminem specialiter obligaturum fuisse, esse extendendam, quod quoque confirmat Severi et Antonini A.A. Optato rescriptum: « *alumnos et ceteras res, quas neminem credibile est pignori specialiter daturum fuisse, generali pacti conventionem, quæ de bonis tuis facta est, in causa pignoris non fuisse rationis est* » (4).

Sed videamus utrum illa morte debitoris cessare sit dicendum. Affirmant fere omnes, intes quos Glück (5), Wordenhoff (6) et Becker (7): « *Denn mit dem Tode des Schuldners, inquit Glück, hören ja tägliche Bedürfnisse und Zuneigung auf. Was also nun noch dem Wahlrecht des Gläubigers aus welcher Sache er seine Befriedigung suchen wolle, so wie ihm solches die general Hypothek gewährt, entgegen stehen?* »

At doctissimos viros a principiis recessisse clarum est: etenim quo jure creditor persequi ea posset, quæ numquam obnoxia pignori fuerant, nisi velimus, ipsa debitoris morte pignus constitui, quum ab initio, ut omnes fatentur, obligata non erant? An heredes, qui debitorem representant, obligati dicentur, ubi auctor eorum numquam tenebatur?

(1) Westenberg, princ. jur., lib. XX, tit. 1. § 2. — Glück, Erläut. der Pand., vol. 18. p. 220.

(2) L. 8. dig., lib. XX. tit. 1.

(3) L. 6. dig., lib. XX. tit. 1.

(4) L. 1. cod., lib. VIII. tit. 17.

(5) Glück, Erläuter. der Pandekten, vol. 18. pag. 223.

(6) Wordenhoff, de concursu et collisione utriusque hypoth. tum gener. tum special., § 13.

(7) Becker, diss. de pignore universitatis, § 4. Jenæ, 1791.

Sed scriptores fefellisse videtur ratio, quâ legislator commotus fuit ad res quasdam excipiendas: *Severus* enim dixerat, rationis esse, *debitorem res ipsi necessarias, aut quæ ad ejus affectionem pertinent, liberas habere*, inde, inquam, scriptores censuere, morte debitoris legis ratione cessante, legem quoque cessare ejusque effectum, quod tamen quantum a vero abducit neminem fugiet, qui modo ad juris principia attenderit, quin etiam effectus, quos lex produxerat, perdurare sint dicendi, licet ipsa lex sit sublata.

Sed neque hîc stetere *Westphal* (1), *Thibaut* (2), *Huberus* (3) et *Hofacker* (4), contendunt enim, creditorem res, quas exceptas diximus, vi juris pignoris persequi posse, debitore vivente, si pretio aliarum rerum ipsi satisfieri nequeat. Quibus reponimus, res illas exceptas numquam fuisse pignori obnoxias, adeoque defectu aliarum rerum fieri non posse ut hypotheca constituatur, quæ antea non extiterat. At, quod magis miror, neque sine quadam absurditate dici potest, plurimi laudatorum scriptorum contendunt, creditorem hypothecarium, res exceptas, contra heredes debitoris, actione hypothecaria persequi posse, verum non contra tertium possessorem, qui res ipsas, pignori obligatas, emisset: perinde ac si res cum sua causa non transiret, et jus pignoris haberent creditores, quod actione hypothecaria munitum non est contra quemcumque!

Jam videamus an sub formula: *bona mea mobilia et immobilia pignori oblige*, hypotheca generalis contineatur, namque quæsitum est an etiam sic rerum incorporalium fieret obligatio? Id quidem affirmant *Thibaut* (5), *Lauterbach* (6), *Erxleben* (7): at *Glück* (8) arbitratur esse distinguendum, num contrahentes verba: *res corporales et incorporales* in complementum adjecerint pignoris constitutioni generali, E. G. *in securitatem ejus quod Caio debeo, ei hypothecæ oblige omnia mea bona mobilia et immobilia*,

(1) Westphal, Pfandrecht, § 37, not. 59.

(2) Thibaut, System des Pandekten-Rechts, § 638.

(3) Huberus, Prælect. ad Pandectas, lib. XX, tit. 1, § 24.

(4) Hofacker, Princ. jur. civ., tom. II. § 1167.

(5) Thibaut, § 639.

(6) Lauterbach, Coll. thes. pr. Pandect., lib. XX, tit. 1, § 23.

(7) Principia de jure pignorum, § 144.

(8) Glück, Erläuterung der Pandekten, vol. 18, p. 19.

eoque casu, inquit, generali pignori locus est, resque incorporales sub eo comprehenduntur; quod ni ita fieret, incorporalium rerum pignori locus non esset. Huic doctrinæ assentiuntur *Bynkershoekius* (1) et *Gesterding* (2).

Sed hæc sufficere non videntur, potius in eo quæstio consistere videtur, num Romani triplex genus rerum distinguant? Et profecto dubitari nequit, namque non una est lex in quibus triplicis illius generis facta est mentio; audiamus *Ulpianum*: « si moventia non sint, inquit, ut soli quoque capiantur, nam a pignoribus soli initium faciendum non est. Quod si nec, quæ soli sunt, sufficiant, vel nulla soli sint pignora, tunc pervenietur etiam ad jura » (3). Ex quibus cernitur, triplex jure Romano stabiliri rerum genus, adeoque sub formula: *bona mobilia et immobilia*, res incorporales non necessario contineri. Deinde, si quidquam dubii superesset, res incorporales sub eadem formula nondum obligarentur: in dubio enim pro debitore respondendum, ipsa artis nostræ flagitat ratio. Si autem generalis obligatio esset facta, addito: *mobilia et immobilia*, incorporales res obligari ex eo apparet, quod verba illa modo *enuntiative*, ut dicunt, sint apposita.

Aliam quoque huc pertinere pignorum divisionem, nempe in tacitis et expressis, cum omnibus, quos legi, contendunt *Thibaut* (4), *Westphal* (5), *Glück* (6) et *Gesterding* (7). Quam inanis autem est hujusmodi neminem fugiet, qui modo perpendit, nil interesse num contrahentes verbis, factis, seu alio quocumque modo voluntatem suam determinaverint, dummodo de ea constet, quippe quum ipsa verba nil sint nisi signa, quorum ope nostram voluntatem declaramus, et inde nulla emergere queat utilis pignorum divisio.

(1) *Bynkershoek observat.*, lib. III. cap. 2.

(2) *Gesterding*, *Pfandrecht*, § 11.

(3) L. 15. § 2. dig., lib. XL. tit. 1. — Idem extat in L. 7. § 4. dig., lib. XV. tit. 1. Nostram opinionem optime defendit *Schmidt*, *hinterlassene Abhandlungen versuch. pract. Rechtsmat.*, vol. II. n° 49. § 7.

(4) *Thibaut*, *System des Pandekten-Rechts*, § 640.

(5) *Westphal*, *Pfandrecht*, § 35.

(6) *Glück*, *Erläuterung der Pandekten*, vol. 18. pag. 186.

(7) *Gesterding*, *Pfandrecht*, § 13.

Alia tandem succedit a scriptoribus facta pignorum divisio in publicam et privatam. Sed hæc mere doctrinalis est dicenda. Ita enim Romani de pignoribus loqui non solent, neque iis ad pignus constituendum forma ulla requiritur. Hoc modo verum est, eos instrumenta privata et publica recepisse ad pignus probandum, quin tamen inde pignora ipsa publica et privata evadant, quippe ab instrumentis diversissima.

CAP. III.

§ I.

DE HYPOTHECA, QUÆ CONVENTIONE CONSTITUITUR.

- Litt.: *C. van Eck*, de pactis pignorum. Trajecti ad Rhen., 1654.
J. F. Rhetius, de hypoth. conventionali. Francofurti, 1673.
J. P. Streit, diss. de contractu pignoratitio. Erfordiae, 1703.
C. Thomasius, diss. de usu acuratæ distinctionis inter emptionem cum pacto de retrovendendo et contractum pignoratitium. Hallæ, 1707.
J. G. Krause, requisita hypothecæ conventionalis. Vitemb., 1714.
Fleriet, diss. de pignore conventionali. Argentorati, 1721.
J. N. Hertius, de pignore conventionali, (in ejusd. opusc., vol. II. tom. 3. pag. 106.)
C. L. Croll, de debito et hypotheca conventionali. Vitemb., 1751.
A. de Weber, Beytrage zu der Lehre vom stillschweigenden conventional Pfandrecht, Schwerin, Wismar und Bützow, 1783.
(Et in ejusdem opere: Versuchen über das Civil-Recht und dessen Anwendung, n° 2. pag. 77 - 220.)
Meier, tractatus de contractu pignoratitio. Traj. ad Rhen., 1799.
Van Royen, diss. de pactis. Groningæ, 1823.

Civium conventionem novissimo jure pignus constitui posse mirum non est, cum apud omnes peræque gentes tandem obtinuerit, ut in republica civium voluntas legum præsidio servaretur, quod proinde, ut non modo juris civilis, sed plane juris gentium esse videtur, dicente *Hermogeniano*:
« apud omnes gentes hæc obtinuerunt. »

Pignora secundum jus novissimum duplici conventionione constituuntur, nempe contractu pigneratitio et pacto hypothecæ: illo pignus sic dictum constituitur, hoc hypotheca, de quibus singulis delibare quædam liceat.

Contractus pigneratitius ad censum pertinet eorum, qui re perfici dicuntur, ideoque a quibusdam recentioribus *reales* appellati sunt, sed minus latine. Vim obligandi ducit a re traditâ in crediti securitatem, debito tempore restituendâ: eaque hujus traditionis potestas est et vis, ut communi omnium consensu jus producat, vi cujus creditor pignus in rem actione persequi contra unumquemque potest, et obligatur creditor ad pignus, debito exsoluto, restituendum: nam parit actionem pigneratitiam, tum directam, tum contrariam. Ex iis clarum evadit, ad contractum illum minus pertinere pactum, quo aliquis promittit, se pignus daturum, cum in eo traditio desit, atque sola voluntas non valida ex jure civili agnoscatur causa rei obligationis. Hujusmodi pactum ergo manebat nudum, hoc est, absque juris effectû, nisi tamen stipulationis accessisset formula, quâ nimirum, licet nondum jus in re transferretur traditionis defectu, tamen personæ contrahentes obligabantur ad pignus videlicet constituendum.

Pacti hypothecæ longe alia est indoles, quippe licet jure Romano pactis jura in re non transferantur, hîc tamen absque ulla traditione jus hypothecæ creditori acquisitum intelligitur momento, quo partes de hypothecâ dandâ consenserunt (1). Ceterum observandum est, cum nudo consensu perficiatur pactum hypothecæ, neque scripturam, ut in litterarum obligationibus, requiri, neque præsentiam, ut in stipulationibus, neque quidquam dari, ut substantiam capiat obligatio, neque tandem expressam voluntatis declarationem: nil enim impedit, quominus tacito contrahentium consensu constituatur (2).

Ut nunc quædam generalia, tum ad contractum pigneratitium, tum ad pactum hypothecæ pertinentia, perscribamus, sciendum est, ad utriusque existentiam nullam scripturam requiri, sed modo probationis gratiâ adhiberi (3). Necesse autem esse, ut ineatur a personis, quæ contrahere

(1) L. 13. § 3. dig., lib. XX. tit. 1. — L. 17. § 2. dig., lib. II. tit. 14.

(2) L. 4. dig., lib. XXII. tit. 4.

(3) Warnkoenig, comm., vol. I. pag. 494.

possunt, per se intelligitur. Omnes ergo ab iis excluduntur, qui sanâ mente non gaudent, uti infantes, mente capti et furiosi, iique generatim omnes, quibus alienatio prohibita est, quin personæ, quibus tantum sub certis solemnitatibus alienare et contrahere licet, velut pupillis, minoribus, et interdictis, hîc etiam easdem servare solemnitates debeant.

Hypothecæ jus acquisitum intelligitur eo momento, quo personalis et rei obligatio perfecta est, id est, cum invitus debitor teneri cœpit, et de pignoris conventionione uterque consensit: « *non utique solutionum observanda sunt tempora, inquit Papinianus, sed dies contractæ obligationis* » (1). Igitur, si pro conditionali obligatione pignus constitutum sit, hypotheca initium sumit a tempore contractûs celebrati, dummodo conditio in debitoris potestate posita non sit; alioquin spectandum esset tempus expletæ conditionis (2). Idem observatur, si pro debito, pure contracto, sub conditione hypotheca sit constituta.

Ita etiam facile intelligitur, pignus, quod ab initio inutiliter constitutum, postea convalescit, eo momento, quo ratum est, existere incipere; quod tamen secus est, si dominus rei comprobât: « *si nesciente domino, inquit Marcianus, res ejus hypothecæ data sit, deinde postea dominus ratum habuerit, dicendum est, hoc ipso, quod ratum habet, voluisse eum retro recurrere ratihabitionem ad illud tempus, quo convenit* » (3).

Sed non æque constat, a quo tempore initium hypothecæ generalis, respectu rerum postea acquisitarum, numerandum sit. Quæritur nimirum, an sit tempus, quo hypotheca constituta sit; an potius, quo hæ res in dominio esse cœperint? Hoc posterius multi contendunt scriptores, inter quos *Glück* (4), *Professores Lovanienses* (5) et *Gesterding* (6). Quam opinionem ex eo deducunt, quod oppignratio rerum futurarum pendeat a conditione: *si debitoris factæ fuerint*; qualis conditio retro trahi non potest ad tempus initæ obligationis, cum ea sit in potestate

(1) L. 1. pr. dig., lib. XX. tit. 1.

(2) L. 1. dig., lib. 11. tit. 3. et L. 11. § 1, lib. XX. tit. 4.

(3) L. 16. § 1. dig., lib. XX, tit. 1.

(4) Glück, Erläuterung der Pandekten, vol. 18. pag. 214.

(5) Recitationes Lovanienses, lib. XX. tit. 4. § 19.

(6) Gesterding, Pfandrecht, § 73.

debitoris posita. Hæc firmantur *Africani* effato: « *si inter duos creditores quærat, inquit, uter potior in pignore, sub conditione creditorem tuendum putabat adversus eum, cui postea quidquam deberi cœperit, si modo non ea conditio sit, quæ invito debitore impleri non possit* » (1). Huc quoque pertinent verba *Marcelli* dicentis: « *si tibi, quæ habiturus sum, obligaverim, et Titio specialiter fundum, si in dominium meum pervenerit, mox dominium ejus acquisiero: putat Marcellus concurrere utrumque creditorem et in pignore* » (2). Eam opinionem etiam confirmare videtur *Gaius*: « *potior est in pignore, inquit, qui prius credidit pecuniam et accepit hypothecam, quamvis cum alio ante convenerat, ut, si ab eo pecuniam acceperit, sit res obligata; licet ab hoc postea accepit. Poterat enim, licet ante convenit, non accipere ab eo pecuniam* » (3).

Neminem certe fugiet illa argumenta gravissima esse. Tamen magis *Romani* juris ingenio consentanea videtur contraria opinio, eamque multiscriptores defendunt, inter quos *Westphal* (4), *Warnkoenig* (5), *Donellus* (6), *Unterholzner* (7), *Von Wenig* (8). Et profecto hypotheca omnium bonorum non in singulis rebus consistit, sed in patrimonii universitate potius, quæ autem, singulis rebus etiam mutatis, eadem remanet, et nullatenus mutatur. Neque, si rem accuratius perpendamus, verum videtur, a debitore omnino pendere, num acquirat, necne: namque, etsi *absolute* liber sit ad acquirendum, ita quidem, ut a nullo cogi possit, tamen dicendum est, eam conditionem non omnino ab eo pendere, quippe *moraliter quadam necessitate* quisque inducitur ad non respuendam acquisitionem, quæ ei commodum adferret: ita ut leges, ad quas provocant adversarii, hic applicari non posse videantur. Neque leges desunt, quæ hanc opinionem confirmant; testatur enim *Scævola*, mulierem, cui bona iudicati obligata fuerant, et postea etiam fisco, præferri etiam in bonis,

(1) L. 9. § 1. dig., lib. XX. tit. 1.

(2) L. 7. § 1. dig., cod.

(3) L. 11 pr. dig., lib. XX. tit. 4.

(4) Westphal, Pfandrecht, § 114.

(5) Comm. lib. II., cap. 4. § 1, vol. I. pag. 697.

(6) Donellus, tractatus de pign. et hyp., cap. 14.

(7) Unterholzners, Juristische Abhandlungen, pag. 68 - 69.

(8) Von Wenig, Lehrbuch, 2, § 128.

quæ creditor postea acquisivit, quæ adeo tempore oppignerationis futura erant, donec totum debitum solveretur; quod sane probat, hypothecam generalem constitutam intelligi debere, tempore oppignerationis, etiam quoad res futuras, quæ huic generali hypothecæ accedere possent. Ait enim *Scævola*: « *Titius Seia ob summam, quâ ex tutela ei condemnatus erat, obligavit pignori omnia bona sua, quæ habet, habiturusque esset: postea mutuatus a fisco pecuniam, pignori ei res suas omnes obligavit, et intulit Seia partem debiti, et reliquam summam novatione factâ, eidem promisit, in qua obligatione similiter, ut supra, de pignore convenit. Quæsitum est, an Seia præferenda sit fisco, et in illis rebus, quas Titius tempore prioris obligationis habuit: item in illis rebus, quas post priorem obligationem acquisivit, donec universum debitum suum consequatur? Respondit: nil proponi, cur non sit præferenda* » (1).

Neque minus nostram opinionem firmat *Paulus*: « *si non dominus duobus eadem rem diversis temporibus pigneraverit, prior potior est, quamvis, si a diversis non dominis pignus accipiamus, possessor melior sit* » (2). Hic evidenter supponitur, non dominum postea rem pignoratam acquisivisse, et potiores esse dicit *Paulus* priores: id quod sententiam nostram non mediocriter corroborat.

§ II.

DE PACTIS CONTRACTUI PIGNERATITIO AUT PACTO HYPOTHECÆ ADJECTIS.

Hujusmodi pactorum alia sunt licita, alia illicita: partimque pertinent ad venditionem pignoris faciendam, vel non faciendam; partim ingrediendæ possessionis jus creditori tribuunt; vel de usu rerum obligatarum ineuntur; vel denique creditori pignoris dominium addicunt, si tempore derminato debitum solutum non sit. Age de singulis videamus.

---

(1) L. 21. dig., lib. XX. tit. 4.

(2) L. 14. dig., lib. XX. tit. 4.

a.) *De pacto ne creditori pignus vendere liceat.*

Facile cernitur, hoc pactum pignorum et hypothecarum indoli adeo adversari, ut ne quidem pignus aut hypotheca, quibus illud cum pleno effectum adjiceretur, intelligi posset, cum inprimis ille sit pignorum finis, ut pignus, solutione deficiente, distrahi possit, unde creditori satisfiat. Itaque juxta communes juris regulas pignoris vel hypothecæ constitutio, mediante hoc pacto facta, nulla est, cum indubitati juris sit regula, quod pacta, quæ destruunt naturam contractûs, eum reddant nullum, vel immutent in aliam speciem, si possit. Placuit tamen hîc a rigore juris deflectere, contrahentium gratia, namque utriusque interest pignus valere. Præterea, cum hoc pacto debitor ostenderit sollicitudinem, ut non facile pignus distraheretur, atque in eo consensisse videatur creditor; merito placuit, ut non tantum pignus mediante illo pacto valeret, sed etiam ut pactum illud aliquem effectum sortiretur, reddendi nempe difficiliorem ipsam pignoris distractionem, quatenus nonnisi post trinam denuntiationem debitori factam pignus vendere liceret (1), dum alias una sufficit.

b.) *De pacto ut creditori pignus vendere liceat.*

Perspicuum est, hoc etiam pactum ex sua indole esse inefficax, quum, si adjectum non esset, tamen creditori pignus vendere liceret. Quoniam tamen intelligi nequeat, contrahentes hoc pacto adjiciendo nil agere voluisse, imo potius apparet, creditorem de pignore vendendo valde fuisse sollicitum, legibus constitutum est, ut eo in casu creditori sine ulla denuntiatione, deficiente solutione, pignus vendere liceret (2).

---

(1) L. 4 et 5. dig., lib. XIII. tit. 1.; et Paul. sentent. recept., lib. II. tit. 13. § 5. et ibi Schulting.

(2) Muhlenbruch, doctrina Pandectarum, § 429; Noodt, ad Pandect. XX, 1, § postquam de actione.

c.) *De pacto ne debitori pignus vendere liceat.*

Illud valde in usu fuisse ex eo elucet, quod creditoris multum interfuerit, ne pignus vendatur, jure præsertim novissimo: nam tertius possessor beneficio gaudebat ordinis, persæpe creditori valde incommodo, quod, si debitor ipse pignus possideret, ei nullatenus competebat.

Itaque videamus, qui sint hujus pacti effectus. Et quæritur primum, num venditio a debitore facta adversus hoc pactum, sit valida? Multi id affirmant (1), dicentes nimirum, eo in casu debitorem conveniri posse ad id quod interest creditoris venditionem factam non esse, et eatenus tantum pactum valere. Hanc opinionem non plane spernendis argumentis muniunt: contendunt nimirum capacitatem et incapacitatem contrahendi juris esse publici, imo ad contrahendum omnes esse habiles, nisi illos, quibus leges interdixere commercium; illa autem, quæ juris sunt publici, pactis privatorum immutari minime posse: igitur, eos, qui per leges habiles sunt ad contrahendum, abstinere quidem posse, non vero se plane incapaces reddere: eodem modo, ut de testamento dici solet, sibi eam legem neminem posse facere, ut testamentum non faciat, nam eo non obstante, semper valere testamentum: ergo, licet debitor se obligaverit ad non vendendam hypothecam, eum tamen se non reddidisse, nec reddere potuisse venditionis incapacem, adeoque si adversus pactum vendidisset, venditionem valere.

Attamen, re accuratius perpensâ, nullum hoc esse argumentum omnino censemus, et verius cum *Muhlenbruch* (2), venditionem nullam esse arbitramur, quippe lex clarissimis verbis extat: « *quæritur, si pactum sit a creditore, ne liceat debitori hypothecam vendere vel pignus, quid juris sit, et an pactio nulla sit, quasi contra jus posita sit, ideoque veniri possit? et certum est, nullam esse venditionem, ut pactioni stetur* » (3). Neque est, quod cum adversariis legis verba transpona-

(1) Professores Lovanienses in Recitat., lib. XX. tit. 1, § 21.

(2) Muhlenbruch, *Doctrina Pandectar.*, § 379 et 429.

(3) L. 7. § 2. dig., lib. XX. tit. 5.

mus; nimirum : *et certum est, nullam esse pactionem, ut venditioni stetur*, quippe, vulgarem textum confirmante Manuscripto Florentino, nullâ auctoritate ea nititur transpositio, atque, si ita uti transpositionibus possemus, lex, quæ regere debet, ad arbitrium regeretur.

d.) *Pactum de ingrediendo.*

Contractui pigneratitio quandoque etiam adjicitur pactum de ingrediendo, quo debitor creditori permittit, sorte non solutâ, possessionem hypothecæ privatâ auctoritate nancisci, cujusque sedes est in lege 3 cod. *de pignoribus*. Licitum est ejusmodi pactum; sed ejus effectus certi non sunt. Nam si debitor, casu existente, privatæ occupationi resistat, nullus est pacti effectus, quia alias vis privata exerceretur, quam nec partes sibi stipulari possunt. Si vero debitor non contradicat privatæ occupationi, pactum suos effectus sortitur, ita quidem, ut absque ulla *forma* pignus occupari possit.

e.) *De pacto antichretico.*

- Litt.: *H. Hahn*, de jure antichreseos. Helmstadii, 1653,
W. A. Lauterbach, de jure antichreseos. Tubingæ, 1654.
C. L. Betisch, comm. de antichresi. Hallæ, 1708.
Vallin, de pacto antichretico. Trajecti ad Rhenum, 1709.
G. Man, diss. de pacto antichretico. Ultrajecti, 1709.
N. Pragmana, de progressu liquidat. in antichresi. Jenæ, 1718.
H. F. Hunold, de pacto pignoris de antichretico. Erfordiæ, 1721.
C. W. Stecker, diss. de pacto antichretico. Erfordiæ, 1726.
D. H. Kemmerich, diss. de creditore antichretico rationes non reddente. Jenæ, 1733.
Mantzel, positiones inaugurales de limitibus contractûs antichretici. Rostochii, 1738.
G. L. Menschen, diss. nullum excessum usurarum in pacto antichretico esse tolerandum. Lipsiæ, 1745.
Aug. Leyser, de pignore antichretico, (in ejusd. Medit. ad Pand. spec. CLVII.)

- J. C. Sig. Topp*, de distinctione inter fructus certos et incertos in pacto antichret. jure Romano non fundatâ. Helmstadii, 1755.
- G. D. Hoffmann*, diss. sistens jurisconsultum mathematicum et in specie analyticum circa antichresin. Tubingæ, 1767.
- J. F. Krause*, comm. num creditor conducens antichresin fructus, legitimam quantitatem excedentes, lucretur? Vitembergæ, 1768.
- C. F. Tönne von Luttichau*, jurist. mathem. Untersuchung der Lehre von nutzbaren Unterpfand: (in ejusd. oper. jurist. math. Abhandlungen. Altona, 1769.
- J. R. Weber*, tractatus jurid. mathem. de pacto antichretico. Göttingæ, 1772.
- G. E. Winkelhausen*, diss. analecta quædam ex antichresi collecta. Göttingæ, 1792.
- G. Hanker*, diss. de verâ indole et naturâ antich. Giessiæ, 1783.
- G. Happel*, die Rechte der Gläubiger in Ansehung der Faustpfänder, und antichretischen Versatze. Gieszen und Darmst., 1802.
- C. A. Liedts*, diss. inauguralis de pacto antichretico. Gandæ, 1823.

Inter varia, quæ pignoribus adjici solent, numeratur antichresis, a voce græcâ ἀντίχρησις, quod verbum *Marcianus* vertit: *mutuus pignoris usus pro credito* (1). *Vinnius* (2) eatenus *Salmasium* secutus, vocem ab ἀντί et χράω originem ducere existimat. Nos cum *Nootio* (3) sequimur *Marciani* interpretationem.

Incerta valde apud scriptores videtur hujus instituti natura: quæritur enim utrum antichresis pignorum sit species, an potius contractus plane distinctus, sed in continenti iis adjectus?

Antichresin pignoris esse speciem multos dixisse video, inter quos *Westphal* (4), *Kees* (5), *Pufendorf* (6) et *Cujacius* (7), cujus hæc est sententia: ἀντίχρησις est species pignoris ita dati, ut donec

(1) L. 11. dig., lib. XX. tit. 1.

(2) *Vinnius*, select. quæst. lib. II. quæst. 7.

(3) *Noodt*, observ. lib. II. cap. 9.

(4) *Westphal*, Pfandrecht, § 66.

(5) *Kees*, comm. ad L. 8. dig. in quibus causis pignus tacite contrahitur, p. 12. Lipsiæ, 1811.

(6) *Pufendorf*, observationes juris universi, tom. 2, observ. 169.

(7) *Cujacius*, observat., lib. III. cap. 35.

pecunia solvatur, pignore creditor utatur fruatur vice usurarum.

Revera negari nequit, jure Romano de antichresi in pignorum doctrina agi, quippe quod jam veteres juris scriptores Romani ipsi consueverant: enimvero ex Lege 33 *Dig. de pigneratitia actione* elucet, *Marcianum in libro singulari ad formulam hypothecariam* de antichresi disseruisse. Verumtamen præfatorum scriptorum doctrinam veram non esse omnino censemus: nam si ex eo, quod in jure Romano in pignorum doctrina de antichresi agatur, antichresin pignoris esse speciem probare liceret, eodem jure dici posset, pactum commissorium venditionis esse speciem, namque de lege commissoriâ in *Pandectis* dicitur, ubi emptionis et venditionis contractus exponitur. Sed non est quod ad alia provocemus, quam ad sequentia, quæ in *Pandectis* leguntur, a *Marciano* conscripta: « *Si ἀντίχρησις, id est, mutuus pignoris usus pro credito facta sit; et in fundum, aut in ædes aliquis inducatur: eo usque retinet possessionem pignoris loco, donec illi pecunia solvatur. Cum in usuras fructus percipiat, aut locando, aut ipse percipiendo, habitandoque. Itaque, si amiserit possessionem, solet in factum actione uti* » (1). At ut *Noodtius* (2) hîc vere observat, antichresis sine pignoris constitutione locum habuerat, quippe quod ex eo evidens est, quod *actionem in factum Marcianus* addicat possessori, qui possessionem amiserat, non vero actionem hypothecariam, quæ sane ei competeret, si antichresis fuisset cum contractu pigneratitio conjuncta.

Mire hîc desudant contrariæ sententiæ fautores. *Cujacius* (3) et *Westphal* (4) difficultatem levare conantur nudâ assertionem, quæ ipsa in clarissima luce collocat eorum sententiæ tenuitatem: dicit hic, actionem illam *in factum*, quam ad possessionem recuperandam addicit *Marcianus*, nullam esse nisi actionem hypothecariam; ille vero subtilior affirmat, *actionem in factum* non excludere *actionem hypothecariam*. Sed uterque deficit, neque refutatione opus est, quippe absque fundamento affirmant et nihil probant, cum tamen probandum erat *Cujacio*, actionem, de

(1) L. 11. § 1. dig., lib. XX. tit. 1.

(2) *Noodtius*, observat., lib. II. cap. 9. idem ait *Gesterding*, *Pfandrecht*, p. 183.

(3) *Cujacius*, lib. III., observat., cap. 35 in fine.

(4) *Westphal*, *Pfandrecht*, § 66. not. 89, pag. 125.

qua loquitur *Marcianus*, revera non excludere actionem hypothecariam; *Westphalio* autem, actionem illam in factum revera eandem esse ac hypothecariam actionem. At, ut jamdudum recte observavit *Bachovius* (1), ratione pignorum, nullius actionis in factum jure Romano fit mentio, quod sane fieri persæpe deberet, si eadem ac actio hypothecaria esset.

Aliâ ratione *Noodtius* (2) difficultatem tollere existimat; confugit enim ad emendationem textûs, ipsique loco *in factum actione*, legere placet *hâc actione*, sub qua intelhgit *hypothecariam*, de qua tractat titulus Pandectarum, in quo fragmentum *Marciani* collocatum reperitur.

Non possum profecto non mirari, illustrissimum *Noodtium* ejusmodi proposuisse emendationem, quæ indoli antichresis adversatur, omnia Pandectarum manuscripta et editiones contra se habet. Sic habent Basilicæ: καὶ ἐκπίπτων τῆς νομῆς περὶ τοῦ πράγματος ἀγωγὴν κινεῖ (3). Scholiastes Basilicarum qui actionis in factum meminit, simulque rationem subjungit cur actio hypothecaria obtinere nequeat, ait: οὐ τὴν Σερβιανὴν, ἀλλὰ τὴν ἐν φάκτουρ· οὐ γὰρ ἐνέχυρόν ἐστι κυρίως, ἀλλὰ πύγγορις λόκο τὴν ἀντίχρησιν ἔχει (4).

Tandem evidenter ipsa ea *Marciani* verba: *eo usque retinet possessionem pignoris loco, donec illi pecunia solvatur*, probant hoc loco sermonem non esse de pignore antichretico, namque, si revera obtinisset, dicendo *pignoris loco*, absurde dixisset.

Itaque cum *Hubero* dicam: « *Mihi sic videtur, pignus et antichresin esse duas res distinctas, et ex eorum conjunctione nasci pignus antichreticum. Ex hoc actionem hypothecariam dari, non est ratio dubitandi. Sed in hac § 1. antichresin solam creditor accepisse proponitur, hoc est conventio, qua convenit, ut creditor usurarum loco certi prædii fructus percipiat, est celebrata, nil amplius de jure pignoris est dictum, et tamen sine speciali de pignore conventionem non*

(1) *Bachovius*, tract. de pign. et hyp., lib. III. cap. 19. n° 2.

(2) *Noodtius*, observat., lib. II. cap. 9.

(3) Basilicæ, tom. 4., lib. XXV, tit. 2, const. 11. § 1. pag. 34.

(4) Scholiastes Basilicarum, tom. 4., pag. 49, schol. 5. *Noodtii* emendationem etiam rejicit *Pothier*, Pandectæ Justinianæ, tom. 1., lib. XX. tit. 1. n° 25, et *Glück*, Erläuterung der Pandekten, vol. 14. p. 108 - 111.

constituitur expressum pignus, etsi, quando creditori prædium conceditur, ad fructus invicem usurarum inde percipiendos, ea res loco pignoris sit. Verum sine conventione de pignore non potest, inquam, actio hypothecaria nasci; ideoque personalis in factum duntaxat, non contra tertium, sed adversus debitorem, qui illam conventionem debito principali adjecit, datur. De pignoris jure constituto nihil hic est proditum, non quod attinet ad verba mutuus pignoris usus, illa non sunt Marciani, sed interpretis græcam vocem ἀντίχρησις interpretantis, quæ tamen nihil quam mutuum usum denotant” (1).

Utrum antichresis conventionem expressam præsupponat inter scriptores iterum controvertitur. Multi nimirum, inter quos *Cujacius* (2), *Voetius* (3), *Noodtius* (4), *Streckerus* (5) et *Muhlenbruch* (6) dicunt, hunc contractum etiam tacite fieri posse, id est, si debitor creditori suo rem fructiferam, ut apud eum pignori esset, dederit, et de fructibus nihil inter contrahentes sit statutum, antichresin locum habere, si usuræ non sint promissæ; provocant enim ad famosissimum *Pauli* fragmentum: « *Cum debitor gratuitâ pecuniâ utatur, potest creditor de fructibus rei sibi pigneratæ ad modum legitimum usuras retinere*” (7).

Alii, veluti *Glück* (8), *Vinnius* (9), *Bachovius* (10) et *Hapfel* (11) hanc sententiam impugnant dicentes nimirum; in hoc *Pauli* fragmento nullatenus de antichresi esse sermonem; quod ex eo elucere videtur, quod *Paulus* hic dicat, creditorem ad modum legitimum usuras retinere posse: quomodo enim, inquirunt, hæc de antichresi intelligi possent, cum illius hæc sit indoles, ut creditor loco usurarum habeat omnes fructus, neque teneatur ad id quod superfluum est, sorti imputandum?

(1) Huberus in *Eunomia Rom.*, lib. XX. ad legem 1. § 1 dig. de pign., p. 726.

(2) *Observ.* lib. VIII, cap. 17.

(3) Voet, comm. ad *Pandect.*, tit. de pig. act. § 23.

(4) Noodt, de *fœnore et usuria*, lib. II. cap. 9.

(5) Strecker, dissert. de pacto antichretico, § 14.

(6) Muhlenbruch, *doctrin. Pandect.*, vol. II. p. 429.

(7) L. 8 dig., lib. XX. tit. 3.

(8) Glück, *Erläuterung der Pandekten*, vol. 14, p. 116.

(9) Vinnius, *selectæ jur. quæst.*, lib. II. cap. 7.

(10) Bachovius, *tractatus de pign. et hyp.*, lib. I. cap. 14, n°. 3 et 4.

(11) Hapfel, *die Rechte der Gläubiger in Ansehung der Faustpfander*, p. 230.

Nostrum non est tantas componere lites. Neque de effectibus antichretici contractûs dicendi negotio hic occupabimur, quod equidem aptius sumus facturi, ubi nobis de juribus creditoris et debitoris pigneratitii erit dicendum.

f.) *Lex commissoria.*

Font. : Cod. lib. VIII. tit. 35. — Cod. Theod., lib. III. tit. 2.

Litt. : *L. Maestertiî*, tractatus de lege commissoria in pignoribus. Lugduni-Batavorum, 1639.

G. A. Jena, diss. de lege commissoria. Francofurti, 1656.

Engelbrecht, de lege commissoria contractui pigneratitio adjecta. Helmstadii, 1729.

L. Menschenûs, de lege commissoria a jure reprobata. Jenæ, 1737.

C. G. Riccii, diss. num pactum commissorium circa pignora sit approbandum. Jenæ, 1743.

J. Gothofredus, ad L. unic. Cod. Theod. de commissoria rescindenda, t. I. p. 290–295, edit. Ritter. (ibi præstantissima inveniuntur.)

J. G. van Muschenbroeck, diss. de lege commissoria in pignore. Lugduni-Batavorum, 1752. (Et in *Oelrichs* thes. diss. belg., vol. I, tom. 2., pag. 633–690.)

M. G. Pauli, diss. de lege commissoria. Francofurti, 1763.

M. G. Krause, de lege commissoria. Vitembergæ, 1766.

A. D. Weber, kurze Erörterung der Frage: Wie weit erstreckt sig eigentlich bey Verpfändung das Verbot legis Commissoriæ? Kiel, 1784. (Et in ejusdem: Versuche über das Civil-Recht und dessen Anwendung, num. 5. pag. 349–376. Item in opere Clariss. *Koppe*: Niedersächsisches Archiv für Jurisprudenz und Litteratur, vol. I. num. 14., pag. 140.)

O. L. von Eichmann, Rechtliche Anmerkungen von der Übereinstimmung und Verschiedenheit einiger Rechte in Ansehung der L. Commissoria, wenn etwas verpfändet wird. (In ejusdem opere: Sammlung kleiner Abhandlungen, n° 19.)

Thibaut, Civilistische Abhandlungen, n° 17. pag. 373–378.

Quod feneratores et avidi creditores omni duritie vexaverint debitorem nimis notum est, quam ut jus Romanum hic testem invocemus.

Quo certius avaritiam suam alerent, nova indies excogitavère media, quibus lex, jam quidem specie levis, inposterum vero gravis, inopi et incauto debitori facilius imponeretur. Inter varia illa injustitiæ adinventæ numeratur lex commissoria, quâ debitor inopiâ et spe rei suæ breviter recuperandæ ductus nullam rationem habendam putat ejus, quod res commissa pecuniæ creditæ valorem superat. Sic igitur quam sæpissime creditor loco exilis summæ creditæ re ingenti fruitur.

Verbum *lex* hic pro *pacto* usurpatum videtur, ut plerique existimant. Verum ut cum *Webero* loquamur: « *Es kan aber auch eine gewisse Bestimmung andeuten unter welcher sich jemand zu diesem oder jenem anheischig macht* » (1), quod valde comprobatur principium: *pacta dant legem contractui*.

Quod ad verbum *committere*, quoque dissentiunt interpretes: *Donello* est: « *Rem alterius arbitrio et potestati subicere, ut sit ejus electio utrum contractum irritum facere, an valere velit, sua lege contempta* » (2).

Committere, ut dicit *Glück*, « *Heist hier eigentlich soviel, als etwas begehen oder gegen ein Gesetz handeln, welches den Verlust eines Rechts drohet. Commisum wird daher dasjenige genannt, dessen sich iemand durch pflichtwidrigen Handlungen dergestalt verlustig gemacht hat, dass das verwirkte Recht dadurch an einen anderen fällt* » (3).

Quidquid sit, pignorum lex commissoria est pactum pignorationi adjectum, quo cavetur, ut res pignerata, propter moram solvendi debitoris, plenissimo proprietatis jure creditori vice solutionis cedat.

Jure novissimo lex commissoria pignorum, utpote summam iniquitatem continens, merito est interdicta: « *Quoniam inter alias captiones præcipue commissoriæ pignorum legis crescit asperitas, placet infirmari eam, et inposterum omnem ejus memoriam aboleri. Si quis igitur tali contractu laborat, hæc sanctione respiret, quæ cum præteritis præsentia quoque repellit, et futura prohibet. Creditores enim re amissâ jubemus recipere quod dederunt* » (4).

(1) Weber, Versuchen über das Civil-Recht, pag. 359.

(2) Donellus, comm. jur. civ.; lib. XVI. cap. 16.

(3) Glück, Erläuterung der Pandekten, vol. 14. not. 56.

(4) L. 3. cod., lib. VIII. tit. 35. Codex male habet *recuperare*, legendum est *recipere* Cf. L. unic. Cod. Theod., lib. III. tit. 2. et ad eum J. Gothofredi commentarium, tom. I. pag. 290.

De hac constitutione multum inter scriptores scio disputatum. Nos quidem censemus, quamvis aliis aliud est visum, secundum illam constitutionem creditores dominium amittere, quod vi legis commissoriæ continent, nullatenus vero pignoris jus.

Lex commissoria pignorum in omnibus casibus rescindenda est, sive in exordio contractus celebrata fuerit, sive etiam postea. Neque audiendi sunt, qui existimant, validam esse legem commissoriam, post contractum celebratam. Enimvero leges (1), ad quas provocant, nil statuere, nisi, quod creditor emere a debitore pignus possit, diligentior earum docet interpretatio (2). Quomodo deinde illa interpretatio cum legis ingenio quadraret, quæ sane debitoribus adversus sævum creditorem tuendis tendebat, quum, si lex commissoria, post contractum celebrata, valida fuisset, debitores solvendo impares suo detrimento quam sæpissime inducti fuissent ad legem commissoriam ineundam?

Jam dispiciamus num sub nomine legis commissoriæ dicendum sit venire eam conditionem contractui adjectam, qua cavetur, ut rem pignoratam, debitore justo tempore non solvente, pro justo pretio emptam sit habiturus creditor?

Et quidem existimat *Weber*, hanc pactionem legi commissoriæ omnino æquiparandam, minimeque ratam esse (3). Alii, nempe *Warnkœnig* (4), *Glück* (5) et *Erxleben* (6), contra arbitrantur hujusmodi pactum non esse legem commissoriam, adeoque inter licita referrendum. Hos ut sequar viros summa suadet ratio, nempe: quod pactio, de qua contendimus, multum differat a lege commissoria, nam est mera venditio, sub conditione facta. Deinde nec legis ingenium hanc fieri vetat: nullum enim est periculum captionis debitoris, nec ulla timeri potest creditoris asperitas, cum secundum nostram pactionem creditor jure domini pignus pro exili pretio habere nequeat, sed tantum pro justo, et quidem, quod

(1) L. 13 cod., lib. VIII. tit. 14. L. 34. dig. lib. XIII. tit. 7.

(2) Warnkœnig, comm., vol. I. pag. 521. nota 5.

(3) Weber, Versuchen über das Civil-Recht, pag. 365.

(4) Warnkœnig, comm., vol. I. pag. 522.

(5) Glück, Erläuterung der Pandekten, vol. 14. pag. 97.

(6) Erxleben, principia de jure pignorum, § 116.

notandum est, postmodum determinando, quo non immerito videri posset novum negotium celebrari, a priori plane diversum.

Majoris difficultatis est quæstio, num ejusmodi pactio sit rata, si pretium, pro quo pignus creditori promittitur defectu solutionis, in ipso contractu pignoratitio determinatum sit? Hunc contractum validum non esse et legi commissoriæ omnino æquiparari debere, censet *Huberus* (1). Contra *Thibaut* (2), *Glück* (3) et *Westphal* (4) non ita esse aiunt. Si pretium determinatum modicum esset et justum, non video quid obstaret, quominus pactioni staretur: nam ita debitoris captioni locus non est, neque creditoris asperitati, quin potius dicendum sit, adesse venditionem sub conditione, omnibus suis numeris constantem, neque legi, neque æquitati, contrariam.

§ III.

DE PIGNORE TESTAMENTARIO.

Litt. : *Musset*, specimen de jure pignoris legato. Heidelbergæ, 1810.

Ut pignus conventionale plurium consensu constituitur, sic unius voluntate pignus testamentarium: *jure nostro*, inquit *Justinianus*, *increbuit, licere testatori hypothecam rerum suarum in testamento, quibus voluerit, dare* (5). Et quis hoc mirabitur, qui meminerit, de ipso rerum dominio unâ testatoris voluntate disponi potuisse?

Hoc nostrum pignus inepte testamentarium dici, arbitratur *Meiszner*: fundamentum enim illius non in testamento, sed multo magis in quasi contractu, quo heres aditione hereditatis obligatur, esse quærendum, adeoque consentaneum esse, ut nomen conventionalis pignoris a suo capiat fundamento (6). Verum, quam aliena a veritate est hujus generis

---

(1) Huberus, Prælectiones ad Pand., lib. XX. tit. 1. § 15.

(2) Thibaut, system des Pandekten-Rechts, § 649.

(3) Glück, Erläuterung der Pandekten, vol. 14. pag. 99.

(4) Westphal, Pfandrecht, § 194. not. 216.

(5) L. 1. cod., lib. VI. tit. 43.

(6) Meiszner, die Lehre von Stillsweig. Pfandrecht, § 3 et 178.

argumentatio, nemo non videt: tantum enim abest, ut illius pignoris fundamentum in quasi contractu hereditatis aditionis sit quærendum, ut potius absque ullo herede consistat, et sola testatoris morte firmum evadat pignus, sua actione in rem munitum in rebus hereditariis pigneratis: quid enim interest personæ, quando de jure in re loquimur?

Quærere hîc loci solent scriptores, an codicillis quoque pignus constitui potuerit? Et profecto confirmatis testamento potuisse, omnes fatentur; sed non confirmatis non utique potuisse placet *Fabro* (1). Ego quidem existimo, etiam non confirmatis potuisse: etenim jure novissimo codicilli non confirmati æquiparati erant confirmatis, ut igitur plane nil interfuerit.

Reliquum est, ut dicamus, jure Justineaneo testamentarium pignus non multum in usu fuisse, quippe quum non amplius opus esset testamento in legatorum securitatem legatariis pignus concedere, pignore tacite concesso, quo iis sat superque cavebatur.

§ IV.

DE PIGNORE, QUOD MAGISTRATUS AUCTORITATE CONSTITUITUR.

Font.: Dig. lib. XLII, tit. 5. Cod. lib. VIII. tit. 22 et 23.

Litt.: *J. Eikel*, diss. de primo et secundo decreto. Helmstadii, 1662.

L. van de Graaf, diss. de pignore prætorio. Ultrajecti, 1704.

Zach. Hess, de immissione in causa judicati. Regismonti, 1705.

F. Alef, de pignore prætorio ex fonte juris romani deducto. Heidelbergæ, 1739.

C. G. Küstner, diss. de ritu pignorum capiendorum in republica romana. Lipsiæ, 1743.

C. G. Küstner, diss. de pignore in causa judicati capto. Lipsiæ, 1744.

Schræder, opuscula de natura et effectibus pignoris prætorii et judicialis. Marburgi, 1751.

A. R. Zink, de obligatione magistratûs ex consensu in hypothecæ constitutionem. Altorfii, 1800.

Figura, quæ civium voluntate constituuntur, jam absolvimus; itaque

---

(1) Faber, Rational. ad Pandectas ad L. 26 pr. dig. de pign. act.

ad alteram nostræ pignorum divisionis partem pergimus, ad necessarium pignus, quod Romanis absque debitoris et creditoris consensu sola lege constituitur, vel magistratûs auctoritate, de quo ultimo genere hîc nobis dicendum.

Et quidem omne pignus auctoritate magistratûs constitutum romanorum strictiori sermone prætorium dicimus, duce *Justiniano*: « *ad duplex genus hypothecarum respeximus: unum quidem quod ex conventionibus et pactis hominum nascitur: aliud quod a iudicibus datur et prætorium appellatur* » (1). Neque tamen ignoramus omnes fere scriptores ejusmodi *prætorium* et *judiciale* dixisse, prout caperetur ad sententiam exsequendam, sive ex alia causa, prætorio jure definita. Sed ultimum hoc verbum certo romanum non est: nec equidem scio, an ipsa divisio quidquam utilitatis afferat, quippe non inepte de ea dicit *Thibaut*, « *eine Eintheilung, welche sich nicht zwar nicht als unvernünftig, wohl aber als unnütz bestreiten läst, da die angeblich charakteristischen Unterschiede beider als solche gar nicht existiren* » (2).

Cæterum admonendi sumus, pignus auctoritate magistratûs constitutum non constitui, nisi ventum in possessionem fuerit, uti *Ulpianus* (3) et *Justinianus* (4) testantur, illiusque constituti eam esse vim et potestatem, ut creditori actionem in rem pareat, dicente *Justiniano*: « *humanius esse perspeximus, et in prætorio jure dare recuperationem creditori, quocumque modo possessionem amittat, sive suâ culpâ sive non, sive fortuito casu* » (5).

Expositis iis, ex quibus pignoris prætorii perspicui potest natura, videamus de causis, ex quibus illi locus esse potuit.

Primum, prætorio pignori locus esse potuit ex causa judicati: hîc enim juris est ordo, ut, si condemnatus intra tempus, quod judicatis concedi solet, pecuniam, quâ condemnatus est, non solvat, ejus bona capi jubeantur a magistratu et distrahi, unde creditoribus satisfiat. Quæ

(1) L. 2. cod., lib. VIII. tit. 20.

(2) *Thibaut*, system des Pandekten-Rechts, § 641.

(3) L. 26. § 1. dig., lib. VIII. tit. 7.

(4) L. 2. cod., lib. VIII. tit. 20.

(5) *Loc. laud.*

cum capta sint et occupata, eo nimirum ordine quo jus fieri jubet, jure intelliguntur teneri pignoris. Quod pignorum genus, uti memoravimus, a recentioribus per excellentiam *judiciale* vocatum, a judicio quod intervenit, a Romanis sensu latiori pignus *in causa judicati captum* esse vocatum, inscriptio tituli 23, libri VIII Codicis extra dubitationis aleam collocat, cujus lex prima ad nostram rem spectat, eaque, quæ hucusque diximus, comprobatur: *res ob causam judicati ejus jussu, cui jus jubendi fuit, pignoris jure teneri ac distrahi posse, sæpe rescriptum est.* At, ut pignus ex causa judicati legitime captum intelligatur, nonnullæ requiruntur conditiones, nobis hic memorandæ. Prima earum est ea, quæ sententiam supponit (1), eamque ejusmodi, quæ rei judicatæ vim accepisse dicitur, ut enim rescripsere Impp. Antoninus et Severus: « *nimis propere judex pignora Marcellæ capi ac distrahi jussit ante rem judicatam* » (2). Ut res dici possit judicata, juste data sit sententia oportet, interque partes audita omnis lis et discussa (3): namque remotis iis, nemo recte judicatus dici potest. Quoniam autem jure romano confessus pro judicato habeatur, quippe qui propriâ quodammodo suâ sententiâ condemnatus intelligitur, dubium non est, quin ejus bona ex causa judicati possint capi, *Ulpiano* commemorante, « *confessus pro judicato est, qui quodammodo suâ sententiâ damnatur* » (4). Quæ cum ita sese habeant, debitoribus post confessionem tempora quasi ex causa judicati habere, antequam capi pignora possint, manifestum est (5). Videlicet, secundum *Justiniani* Constitutionem tempus quatuor mensium debitoribus condemnatis uti et confessis conceditur ad sese liberandum a debito, quo sunt condemnati, quod tempus legitimum currere a die condemnationis incipit, sive a die sententiæ confirmationis, si provocatio fuerit facta (6). Denique, ut pignoris capio in causa judicati locum habeat, interveniat necesse esse magistratus, cui est jus jubendi, jussus, quo

---

(1) Si, cum nulla sententia processisset, capta sunt et distracta pignora, possunt revocari L. 58 dig., lib. XLII. tit. 1.

(2) L. 1. dig., lib. VII. tit. 53.

(3) L. 8. cod., lib. VII. tit. 53.

(4) L. 1. dig., lib. XLII. tit. 2.

(5) L. 6. § ult. dig., lib. XLII. tit. 2.

(6) L. 2. cod., lib. VII. tit. 54.

statuitur pignora capere licere (1): nam solam condemnationem aut confessionem non sufficere palam est, imo, si quis etiam sententiâ, rei judicatæ auctoritate præditâ nitens, privata auctoritate, neglecto magistratûs jussu, pignora capere præsumeret, certo teneretur furti actione et vi bonorum raptorum (2). Tandem modus quoque pignorum capiendorum Romani servare jubent, nempe constitutum legitur: primo loco res mobiles debitoris judicati capi et distrahi; si nullæ essent mobiles, vel non tantæ, quibus creditori posset satisfieri, ad res immobiles veniri; si neque ejusmodi essent, vel earum pretium ad solutionem non sufficeret, contra jura quoque executionem patere (3). Si ita capta sint pignora, firmum intelligitur creditoris jus, ita tamen ut, si plures ceperint, priores tempore potiores jure habeantur (4).

Ad aliam, ex qua pignus capere licuit, pergimus causam, nempe ex prætorio jure deductam, unde ejusmodi pignus per excellentiam prætorium vocatur; *Ulpianum*, habemus dicentem: « *tres fere causas esse, ex quibus in possessionem mitti solet: rei servandæ causa, item legatorum servandorum gratia, et ventris nomine. Damni infecti nomine, si non caveatur, non in universorum nomine fit missio; sed rei tantum de qua damnum tuetur* » (5). Mittit igitur prætor non modo eos, qui jam sunt, sed quoque qui creditores fortasse sunt futuri: nec dubitatio est, quin ita missis pignoris jus competierit, affirmante *Ulpiano*: « *non esse mirum, si ex quacumque causâ magistratus in possessionem aliquem miserit, pignus constitui* » (6).

An autem ex omnibus præfatis causis, ex quibus *Ulpiani* tempore mitti assolebat, *Justinianus* quoque mittere perseverarit, nullum quæsisse reperio. Non perseverasse nobis saltem persuasissimum habemus, missione legatorum servandorum causa iis temporibus omnino inutili facta: nam illius hic erat finis, ut legatariis prætorio pignore in legatorum securitatem caveretur: at postquam a *Justiniano* legatariis tacitâ hypo-

(1) L. 1. cod., lib. VIII. tit. 23. — L. ult. cod., lib. VII. tit. 53.

(2) L. 6. § 2. dig., lib. XLII. tit. 1.

(3) L. 15. § 2. dig., lib. XLII. tit. 1.

(4) L. 2. cod., lib. VIII. tit. 18.

(5) L. 1. dig., lib. XLII. tit. 4.

(6) L. 26. dig., lib. XIII. tit. 7.

thecâ consultum fuit, eis jam satis superque cautum erat. Neque dici posset, tum ejusmodi missioni locum adhuc esse potuisse, quum sub conditione erat legatum immineretque periculum ne ante conditionem impletam heres bona hereditaria alienaret: nam, conditione veniente, ab initio legatarium in bonis hereditariis pignoris jus habuisse, si conditio in ejus potestate non erat, uti fere numquam esse solet, omnes fatebuntur, qui modo meminerint ejusmodi conditionem retrotrahi.

Sed de singulis causis, quæ supermanserunt, quædam delibare nobis liceat.

Rei servandæ causâ missioni locus fuit, si debitor cautionem, ad quam tenebatur, dare aut non vellet, aut non posset; si contumax esset et nemo eum in judicio defenderet, id est, si fraudationis gratiâ latitaret: nam defendi videtur qui per absentiam suam deteriore causam adversarii non facit (1). Neque ipsi pupilli pupillæve hic excipiuntur: nam si nec tutorem nec curatorem haberent vel ejusmodi, qui eos defendere negligerent, nec alter tutorum loco id faceret, flagitantibus creditoribus, in bona pupillaria missum fuit (2). Tamen, liquere prætori debuit, pupillos non defendi, antequam missio concederetur, quâ de causâ ad prætorem evocandi ad defendendum fuerunt tutores et curatores; sin deessent, pupillorum cognati vel affines, et si qui alii essent, quos verisimile erat defensionem illam vel propter caritatem vel aliam causam non omissuros (3). In bona missioni quoque locus fuit, si hereditatis creditores heredem suspectum haberent, isque cautionem dare negligeret. Item, si diu incertum esset heredem extitutum nec ne, causâ cognitâ, mittebantur creditores (4), uti et, si alter ex heredibus intra tempore sibi præstita deliberaret, utrum nec ne adiret hereditatem; alter vero adire nollet (5). Ita etiam misit in bona prætor, si sub conditione deberetur, et conditionis eventus expectatio periculosam reddidisset creditoris causam (6). Qui ita missi sunt naturalem habent possessionem, inque illa eos tuetur prætor *interdicto, ne vis fiat ei, qui missus est* (7):

(1) L. 2. dig., lib. XLII. tit. 4.

(3) L. 1. § 1 eodem.

(5) L. 9. dig., lib. XLII. tit. 4.

(7) Von Savigny, das Recht des besitzes, § 23. pag. 267.

(2) L. 1. eodem.

(4) L. 8. eodem.

(6) L. 6. eodem.

nec tamen jus iis competit bona vendendi, nisi contra eos, qui fraudationis causâ latitant (1), et tunc demum, si secundum decretum esset datum annusque elapsus, quod tempus ut sese defenderent contumacibus concessit *Justinianus* (2). Neque ferenda hîc est vulgaris opinio, quæ dicit, duplicem requiri missionem: etenim de hac re nil in legibus extat; sed modo reperire licet, duplex intervenire decretum, quorum primo pignus prætorium constituitur, secundo jus distrahendi conceditur (3).

Missio in bona ventris nomine notissima est: vidua enim prægnans in bona mariti defuncti ventris nomine mittitur, donec constiterit, an sit paritura eum, cui prætor bonorum possessionem dabit, si modo, qui in utero est, exheredatus non sit, et inter suos heredes futurus (4). Quæ ita immissa est, fructibus fruitur rei, in quam missa, eamque in possessione pignoris tuetur prætor, donec postremum curator detur tam ventri quam bonis, cujus præcipuum est officium, ut viduæ alimentis prospiciat ex bonis, in quibus immissa fuerat, curetque ne bona detrimenti quidquam capiant (5). Cæterum, nil obstat, quominus etiam plures simul mittantur (6).

Missio damni infecti nomine locum habuit, si dominus ædificii ruinam minitantis cautionem, quam ideo præstare debebat, non daret: ejusque ea fuit indoles, ut, edicto prospiciente de damno nondum facto, conpossessio ædium ruinosarum addiceretur vicino, cui periculum immineret, inque ea a prætore veluti in prætorio pignore servaretur (7). Quod si nec tunc cautio injuncta præstaretur, actor impetrabat missionem ex secundo decreto, quæ effectum a priori longe diversum habuit: fecit enim actorem dominum ædificii ruinosi (8). Et in hac sola prætorii pignoris specie obtinuit duplex missio, una super pignoris jure; altera super dominio ipso: in reliquis enim unica modo obtinuit ob unicum jus pignoris obtinendum, quamvis revera duplex decretum intervenerit, unum super possessione, alterum super distractione (9).

(1) L. 7. § 1. dig., lib. XLII. tit. 4.

(2) L. 8. § 3. cod., lib. VII. tit. 39.

(3) Boëhmer, jus eccl. protest., lib. II. tit. 15. § 2.

(4) L. 1. § 2. dig., lib. XXXVII. tit. 9.

(5) L. 1. § 17 et 18. dig., lib. XXXVII. tit. 8.

(6) L. 1. § 16. dig., lib. XXXVII. tit. 8.

(7) L. 7. dig., lib. XXXIX. tit. 2.

(8) L. 15. § 16 eod.

(9) Erxleben, principia de jure pignorum, § 93.

Sed de iis causis fortasse satis diximus: superest, ut referamus, eas missiones in omnis generis bonis locum habere potuisse, sive in singularibus, sive in omnibus debitoris bonis, imo in ipsis incorporalibus potuit (1); nunquam tamen in iis, quæ aliis creditoribus jam erant pignori obligata: nam donec iis esset satisfactum, cæterorum nulla habebatur ratio, neque creditores hypothecarii mitti, sed soli chirographarii poterant (2). Cæterum hoc singulare est in hoc pignore, quod inter plures creditores, in possessionem missos, nullus potior haberetur, etiamsi variis temporibus in possessionem pervenissent: nam si præsentesset, intra biennium, absentes autem intra quadriennium, cæteri creditores alteri creditori immisso adhærere pignorisque jus una cum eo nancisci poterant, si expensas erogatas refunderent, suæque, ut decet, probarent credita (3).

§ V.

DE PIGNORIBUS TACITIS IN UNIVERSUM.

Font.: Dig. lib. XX. tit. 2.; Cod. lib. VIII. tit. 15.

Litt.: *Strauch*, de pignore legali sive tacito. Jenæ, 1659.

W. A. Lauterbach, de tacito pignore. Tübingæ, 1663.

A. Beyer, de tacito pignore. Altorfii, 1678.

J. H. Feltzius, de pignore et hypotheca tacite contracta. Argentorati, 1705.

J. Bach, diss. ad L. 1. Dig. in quibus causis pignus vel hypotheca tacite contrahitur. Lugduni-Batavorum, 1724. (In Oelrichs, thes. diss. Belg., vol. I. tom. III. pag. 87 - 102.)

Lischke, de origine et æquitate tacitarum hypothecarum apud Romanos. Lipsiæ, 1732.

T. J. Reinhart, exercitatio de nonnullis pragmaticorum erroribus circa doctrinam de tacita hypotheca. Göttingæ, 1736.

Thomasius, de origine et progressu hypothecarum tacitarum. Lipsiæ, 1732.

---

(1) Cic. pro Quintio, cap. 89.

(2) Glück, Erläuterung der Pandekten, vol. 18. pag. 255.

(3) L. 12 pr. dig., lib. XLII. tit. 5.

J. T. Seger, historia juris civilis de pignore tacite contracto. Lipsiæ, 1772.

C. Grieselaar, de indole quorundam tacitorum pignorum celebriorum. Lugduni-Batavorum, 1774.

Hommel, de pignore ex lege constituto. Vitembergæ, 1777.

C. L. Runde, comm. de historia, indole ac vi remedium securitatis, quibus jure Romano prospectum est creditoribus debitoris obærat per privilegia personalia, hypothecas tacitas et privilegia hypothecarum. Göttingæ, 1794.

J. Kees, comm. ad L. 7 Dig. in quibus causis pignus tacite contrahitur. Lipsiæ, 1811.

Meitzner, Vollständige Darstellung der Lehre vom stillschweigenden Pfandrecht. Leipsig, 1813.

J. B. D. C. D. Tulleken, de pignoribus seu hypothecis tacitis vel legalibus secundum jus Romanum et hodiern. Lugd.-Bat., 1821.

Ex genere necessarij pignoris, prætorio perscripto, succedit nostro ordine pignus tacitum, sive, ut recentiores loquuntur, legale, quod non ex contrahentium voluntate, sed vi juris et legis cum aliqua obligatione conjunctum est, eamque tacite, non secus ac si ita convenisset, sequitur, commemorante *Justiniano*: «*nullo verbo præcedente inducitur ab ipsa lege*» (1). Ergo quoque multum a vero recedunt, *Meiszner* (2) et *Bolley* (3), pignora tacita ad voluntaria ex eo referentes, quod in civium voluntate suam habere videantur originem: nam, ut observat *Dabelow* (4), aliud est originem suam in voluntate civium, aliud fundamentum suum re ipsa in lege habere.

Neque minus decipiuntur, quibus distinguere placet inter legale pignus et tacitum, illud sola legis auctoritate, nullo antecedente hominis facto; hoc lege quidem, sed præsumpta ab ea conventionem et consensu, constitutum: siquidem ejusmodi subtilitatis nulla vestigia exstant in jure Romano. Vera taciti pignoris divisio est in generalia et specialia,

---

(1) L. 1. cod., lib. VI. tit. 43.

(2) Meiszner, Vollständige Darstellung der Lehre vom Stillsweig. Pfandrecht, § 5.

(3) Bolley, Lehre von öffentlichen Unterpfindern, § 5.

(4) Dabelow, Lehre von Concurs der Gläubiger, pag. 199.

quatenus scilicet sive in omnibus debitoris bonis consistit, sive in singularibus rebus. Neque desunt scriptores, qui iuxta quoque ejusmodi esse pignora contendunt; inter eos reperio *Thibaut* (1) et *Schweppe* (2): legatarios enim et fideicommissarios absque dubio mixtum habere in legatorum et fideicommissorum securitatem pignus, nempe generale, si titulo universali succedant; speciale vero, si titulo singulari. Sed hoc omnino esse inane jure meritoque arbitrantur *Warnkœnig* (3), *Glück* (4) et *Heise* (5): quippe numquam legatarius sive fideicommissarius hypothecam habere generalem possunt, cum modo bona hereditaria, numquam autem bona heredis pignori obligata esse queant (6), et ubinam esse pignori generali locus posset, quum tunc demum obtinere dicitur, si omnia debitoris bona sint obligata?

Quod ad extensionem hypothecæ legalis, videamus an sub generali ea quoque obligata comprehendantur, quæ alias respectu hypothecæ conventionalis excepta censuimus, ea nimirum, quæ certum est, neminem pignori daturum fuisse, uti dicendum est de suppellectili, de vestibus, de ministeriis perquam necessariis iisque, quæ ad alicujus affectionem spectant? Et profecto fatendum est, ne illa quidem ab obligatione excepta dici posse, si ad stricta juris principia attendamus, cujus discriminis ea est ratio: quod in hypotheca conventionali excepta fuerint, quia illius fundamentum est debitoris voluntas, qui in iis obligandis non consensisse intelligitur, quod de hypotheca legali neutiquam dici potest, quippe cujus fundamentum sola lex dici debet. Sed, si alias umquam, hîc certo dicendum: « *summum jus summa injuria*: » ridiculus enim esset juris rigor, qui ne vestem quidem foro cedenti debitori relinqueret. Itaque non possumus non adstipulari sententiæ, quam summa et evidenti æquitate proponit *Meisner* (7): vestes, suppellectilem et ministeria,

---

(1) Thibaut, System des Pandekten-Rechts, § 644.

(2) Schweppe, Röm. Privat-Recht, § 305.

(3) Warnkœnig, comm., vol. I. pag. 500.

(4) Glück, Erläuterung der Pandekten, vol. 18. pag. 404.

(5) Heise's, Grundriss eines systems des gemeinen Civilrechts, vol. II. p. 51. Heidelb., 1816.

(6) L. 1. cod.; lib. VI. tit. 43.

(7) Meisner, vom stillschweigende Pfandrecht, § 50.

debitori perquam necessaria, in hypotheca generali tacita minime ad obligationem venire.

Antequam finem hisce generalibus imponamus, quædam admonendi sumus, quæ monstrant, quomodo in hypothecarum tacitarum interpretatione versari debemus. Videlicet, pignora tacita *plenissime* quidem, sed quoque *restrictive* sunt interpretanda, quod luculentius ex sequentibus apparebit. Primum plenissime interpretanda sunt, ut iis privilegiatus eo fruatur modo, quo concessa sunt. Deinde restrictive, quia quod contra rationem juris communis, per modum privilegii in utilitatem quorundam civium est introductum, id strictissimam interpretationem exigere, nec ullo modo personas egredi, nec ad consequentias produci, tum leges jubent, tum reipublicæ suadet utilitas: sane leges jubent, ait enim *Ulpianus*: « *quod vero contra rationem juris receptum est, non est producendum ad consequentias.* » Nec minus reipublicæ suadet utilitas, quippe ad eam confert, salva manere et illæsa civium jura, quæ extensionem pignoris taciti haud intacta manerent, quum quam uni tribuit prærogativam de aliorum juribus detrahat, minuatque verisimilitudinem cæteris creditoribus, credita vel tota vel pro parte recipiendi, quo respectu odiosum nominari debet.

Sed jam generaliora mittere expedit, ut de singulis hypothecis tacitis dicamus, ita tamen, ut speciales generalium ducant agmen.

§ VI.

DE PIGNORE TACITO SPECIALI LOCATORIS PRÆDII.

Litt.: *Bruckner*, diss. de tacito pignore locatoris in rebus conductoris. Jenæ, 1704.

E. Tenzel, diss. de hyp. tacita quatenus libros studiosorum afficit. Erfordiæ, 1721.

A. F. Rivinus, de hypotheca tacita locatori prædii urbani in illatis, et rustici in fructibus, jure civili competente. Lipsiæ, 1731.

J. L. Lacher van Keenen, diss. ad L. 4. pr. dig. in quibus causis pig., etc. Lugduni-Batavorum, 1732.

C. N. Golberg, diss. de invectorum et in prædium rusticum illatorum hypotheca tacita. Argentorati, 1749.

J. A. Voirhage, de tacito pignore locatoribus competente. Argentorati, 1757.

C. X. Treuningii, diss. utrum locatori an sublocatori competat hypotheca tacita in illatis bonis subconductoris. Lipsiæ, 1771.

Weber, Versuch uber den Wahren Sinn der L. 5. cod. de loc. cond. in ejusd. opere: Versuchen über das Civil-Recht, II. p. 79.

Duplex pignoris jus, quo moribus, ut in historia vidimus, locatoribus prædiorum urbanorum et rusticorum fuerat cautum in majorem pensionis securitatem jure quoque novissimo est consecratum. At, quum diversa loca teneant jura, si prædium urbanum sit locatum et rusticum, et scriptores in re non mediocriter intricata hære hic videantur, antequam ad locatorum jura dicenda deflectamus, operæ pretium erit utriusque prædii discrimen in clarissima luce collocare.

Vulgaris definitio, quâ edicit *Ulpianus*: « *urbana prædia omnia ædificia accipimus, non solum ea, quæ sunt in oppidis, sed et si forte stabula sunt, vel alia meritoria in villis et in vicis* » (1), sane servitutum doctrinam satis illustrat; sed si de nostra hypothecarum causa quæsieris, nullatenus sufficit, quemadmodum hermeneutices regulæ satis demonstrant (2). Multo melior rei notio ex duobus potissimum est petenda. Primum enim, usus, in quem prædium est locatum, docebit, sitne rusticum, an urbanum: nimirum quod habitationi inservit et bonorum conservationi, in genere omne, quod eum in finem locatum non est, ut fructus naturales producat, sed ut ad usum quemdam inserviat, urbanum prædium nominamus, licet ædificium non sit, quo sensu *Ulpianus*: *diversorium* et *aream* prædiorum urbanorum censu comprehendit (3): contra omne quod locatum est, ut naturales fructus producat, ad prædia rustica est referendum. Postremo hæc regula temperanda est alterâ, eâ scilicet: quale sit prædium semper ex fundo principali

(1) L. 198 dig. de verb. signif.

(2) Eckhart, Hermeneutica juris, lib. I. § 200.

(3) L. 5. dig., lib. XX. tit. 1.

determinandum esse, cujus indolem accessorium sequitur. Optimum hujus exemplum, quod non possum non describere, præbent Pandectæ, quæ secundum ea hortum, tum urbanum prædium designant, tum rusticum: « *proinde hortos quoque, si qui sunt in ædificiis constituti, dicendum est urbanorum appellatione contineri. Plane si plurimum horti in reditu sunt, vinearii forte vel etiam olitorii, magis hæc non sunt urbana* » (1).

Ut jam specialius ad hypothecas veniamus, concessas prædiorum locatoribus utriusque generis, iis, qui secundum proposita prædiorum urbanorum locatores dicuntur, speciale pignus jure *Justiniano* in inventis et illatis confirmatum est in pensionis securitatem, quod non modo ad utramque Romam, sed et ad provincias est extensum: « *sancimus de inventis a conductore rebus et illatis, non solum in utraque Roma et territorio earum hoc jus locum habere, sed etiam in nostris provinciis* » (2). Cujus juris quum ejusmodi sit finis, ut locator rerum suarum retentione migrantem conductorem cogere possit ad pensionem præstandam, consentaneum, anteire oportere contractum locationis, ut huic pignori locus esse possit: ut nullum intelligatur, si gratuita habitatio est concessa.

Quid Romani illatorum et invectorum nomine intellexerint, luculenter tradit *Theophilus* hisce verbis: « *Ἰνβέκτα μὲν ἐς τὰ βασταζίμενα, οἷον ἐσθῆς, χρυσὸς, ἄργυρος βίβλια, καὶ εἴ τι τοιούτων. Ἰνλάτα, τὰ ἔμφυχα, οἷον βοῦς, ἵππος, οἰκέτες, καὶ τὰ τοιαῦτα* » (3), id est secundum *Fabroti* versionem: *inventa quidem sunt, quæ gestantur et similia, illata animantia, velut bos, equus, servi et similia*. At illata et inventa, ut ejusmodi pignori obnoxia sint, in dominio conductoris esse oportere, neque ex eorum genere, quorum alienatio lege fieri non potest, uti arma militum et similia, vix est quod moneamus (4). Ceterum, solæ res, quæ in prædium urbanum inferuntur, ut ibi sint, id est, quæ fini conductionis inserviunt, sic obligari intelliguntur, ideoque res, quæ illatæ sunt, ut ibi modo temporis causa commodarentur

(1) L. 198. dig., de verb. signif.

(2) L. 7. cod., lib. VIII. tit. 15.

(3) *Theophilus*, schol. *Basilicorum*, tom. I., pag. 75, edit. *Fabroti*.

(4) L. 14. § 1. dig., lib. IXL. tit. 16. — L. 7 et 8. cod., lib. VIII. tit. 17.

ad obligationem minime veniunt, puta cautionum et contractuum instrumenta, et si quæ alia sunt hujusmodi ministeria (1).

Hæc satis trita sunt, sed non utique num. res, quas a conventionali pignore excipere placuit, obligatæ erunt, nec ne. Esse obligatas plures dixisse video. Et profecto fatendum est, nullam legem eas excepisse. Sed, uti alias commemoravimus, durum esset, docente *Ulpiano*, si ne quidem vestis creditori miserrimo concederetur.

Ad quæstionem: quamdiu hypotheca nostra durabit, dicunt *Professores Lovanienses* (2), *Meiszner* (3), *Balduinus* (4), *Von Gmelin* (5) et *Leyser* (6) invecta et illata etiamsi fuerint alienata, obnoxia teneri non desinere: hypothecam enim per alienationem, a debitore factam, non extinguere, imo, rem cum suo onere ad possessorem transire. Verum liceat ab hisce doctis recedere dicereque cum Cl. *Warnkœnig*: « *conductorem non impediri, quominus res inductas alienet, quæ deinde hypothecæ gravari desinunt. Amplectitur enim hæc hypotheca universitatem rerum mobilium conductoris potius, quam singulares res; quare hæc ex illa distractæ ad rem obligatam pertinere cessant* » (7).

Si inquilinus prædium vel ejus partem sublocaverit, illata et invecta a secundo conductore non tantum primo conductori, sed etiam primo locatori, id est, ædium domino, obligata tenentur, ita tamen, ut huic non pro universa pensione secundi conductoris res teneantur, sed tantum pro ea parte, pro qua ædes locavit, ut *Ulpianus* tractat (8).

Quod ad debitum spectat, in cujus securitatem invecta et illata obligantur, sequentem normam decidendi non inepte proponi posse arbitramur: e quacunque causa ex locato adversus inquilinum agi potest, ex ea etiam ab eo invecta et illata pignori obnoxia intelligi. Huic regulæ rei ipsius naturâ fulciri manifestum est, eique arridere videtur *Pomponius*,

(1) Glück, Erläuterung der Pandekten, vol. 18. not. 418.

(2) Recit. Lovan., lib. XX. tit. 12. § 9.

(3) Meiszner, vom stillsch. Pfandrecht, 60.

(4) Balduinus, tractatus de pign. et hypoth., cap. 8.

(5) Von Gmelin, Ordnung der Gläubiger, pag. 151.

(6) Leyser, Meditationes ad Pandectas, spec. CCXXVI. med. 10.

(7) Warnkœnig, comm., vol. I. pag. 508.

(8) L. 11. § 5. dig., lib. XIII. tit. 7.

qui scribit: « *non solum pro pensionibus, sed et si deteriore habitationem fecerit culpâ suâ inquilinus, quo nomine ex locato cum eo erit actio, invecta et illata pignori esse obligata* » (1).

Superest ut referamus tempus, quo hypotheca tacita in invectis et illatis constituitur, non esse a perfecto contractu locationis, sed ab eo, quo res invectæ et illatæ sunt. Neque deest analogiæ ratio, quæ hanc sententiam suadet, nempe, quod ad hypothecam conventionalem, dicit *Gaius* de creditoribus circa prælationem certantibus: « *non ex conventionione priori obligatur, sed ex eo quod inducta res est* » (2).

Ad alterum hypothecæ genus venio, quod locatori concessum est prædii rustici in fructibus in locarii securitatem; *Pomponius* testis est: « *in prædiis rusticis, inquit, quæ ibi nascuntur, tacite intelliguntur pignori esse domino fundi locati, etiamsi nominatim id non convenit* » (3).

Hoc pignus modo fundi locati domino esse concessum, non alteri, *Huberus* (4) contendit, *Hufeland* (5), *Balduinus* (6) et *Meiszner* (7): ita enim jurisconsulti verba postulare, neque in ulla digestorum lege hoc pignus alteri, quam domino fundi, addictum reperiri. Licet ea prima fronte gravissima videri possent, tamen contra jure meritoque plurimi, quorum *Weber* (8), *Westphal* (9), *Glück* (10), *Zacharia* (11), *Schweppe* (12), *Mackeldey* (13), recensuisse sufficit, censent non modo prædiorum dominis, verum et aliis nostrum pignus concessisse Romanos. Sane, quorsum ejusmodi rigor, qui legum omnino frangit sensum, cum

(1) L. 2. dig., lib. XX. tit. 2.

(2) L. 11. § 2. dig., lib. XX. tit. 4.

(3) L. 7. dig., lib. XX. tit. 2.

(4) Huberus, Prælectiones ad Pand., hoc tit. § 69.

(5) Hufeland, Lehrbuch des Civilrechts, vol. I. § 799. not. 9.

(6) Balduinus, tractatus de pignoribus, cap. 6. verb. sed quid in rusticis.

(7) Meiszner, von stillschw. Pfandrecht, § 69.

(8) Weber, Versuch über das Civil-Recht, pag. 81.

(9) Westphal, Pfandrecht, § 102.

(10) Glück, Erläuterung der Pandekten, vol. 18, pag. 442.

(11) Zachariæ, Institutionen des Römischen Rechts, pag. 353.

(12) Schweppe, Römisches Privatrecht, vol. I. § 304.

(13) Mackeldey, Lehrbuch der Institutionen, § 333.

utrimque eadem adsit ratio, Romanis æque locatori ac domino faventibus, et ex historia, uti in priori parte demonstravimus, clarum evadat, hanc hypothecam, quæ initio conventionalis erat, omnibus locatoribus donatam fuisse, itaque eam in legalem immutatam omnibus peræque concedendam fuisse? Etsi leges plerumque de domino dicant, loquuntur, uti erat naturale, ab eo quod accidere solet, quod videlicet raro accidat, aliquem locatorem esse prædii, cujus dominus non est, quin ex eo iis, si domini non sint, beneficium pignoris detrahare liceat.

Nec desunt scriptores, qui arbitrantur, quoque in prædii rustici pensionis securitatem pignori invecta et illata teneri; ita *Merlinus* (1) et *Lauterbach* (2): hanc modo differentiam esse inter prædia rustica et urbana, quod in illa necessarium sit proprietarium scire, res illatas esse; non utique in hæc, ut pignus constituatur, quo referunt imperatoris *Alexandri* rescriptum: « *certi juris est, ea, quæ voluntate dominorum coloni in fundum conductum induxerint pignoris jure dominis prædiorum teneri. Quando autem domus locatur, non est necessaria in rebus inductis vel illatis scientia domini, nam ea quoque pignoris jure tenentur* » (3).

Ab hisce viris liceat plane dissentire. Nam primum, illa, a quibus imperator orditur, verba: « *certi juris est* » mihi saltem videntur non jus novum constituere, sed multo magis receptum confirmare; nec enim solent Cæsares constitutionibus suis plane nova jura condere: sed veteres jus, quo locatoribus prædii rustici in invectis et illatis pignus concederetur, plane ignorasse, testis est *Neratius* (4): ergo quoque de jure, de quo contendimus, in laudata constitutione sermo esse non potest. Quid ergo? Non displicuisse liceat, si censuerim, in ea de conventionali pignore agi, quippe quod verbum *voluntatis*, id est, *consensus* aut *conventionis* indicare videtur, ut sit sensus: quoad prædia rustica, si voluerit dominus, res quasdam in prædia induci, et induxerint coloni, utriusque consensus adfuit, quod contractum efficit, nempe

(1) *Merlinus*, tractatus de pignoribus et hypothecis, lib. II., tit. 2, quæst. 66, n° 6.

(2) *Lauterbach*, coll. thes. pro Pand. hoc tit. § 104.

(3) L. 5. cod., lib. IV. tit. 56.

(4) L. 4. pr. dig., lib. XX. tit. 2.

tacitum, quo invec̃ta et illata pignori obligantur; quoad prædia urbana non est necessaria scientia domini, id est, si adeo nesciret dominus, res illatus esse, tamen obligarentur, nempe propter pignus tacitum dominis concessum.

Ratione debiti, in cujus securitatem fructus obligari intelliguntur, dubium est plane nullum, rei indole ipsa suadente, pro iis tantum pecuniis eos esse obligatos, quæ ex contractu locationis debentur, sive pro pensionis reliquiis, sive conductor deteriore fecerit prædii conditionem.

Reliquum est, ut tempus statuamus, quo hypotheca in fructus constituta dicitur. Et quidem incipit ab ipsa fructuum perceptione (1), non autem ab inito contractu, quemadmodum dicit Voet (2): siquidem eo tempore, si fructus existerent, fundi ipsius pars dici deberent, itaque dominus fundi, id est locator, pignoris jure in iis frui nequiret, quum nemo in re sibi propria pignoris habere jus possit: contra fructuum perceptione locatoris dominium cessat, fitque in conductorem traditio, eaque fructuum dominus evadit (3) et tunc demum pignoris jus in locatoris securitatem cogitari potest.

§ VII.

DE TACITO PIGNORE LEGATARIORUM VEL FIDEICOMMISSARIORUM.

Font.: L. 1. cod. lib. VI. tit. 43. — § 2. Inst., lib. II. tit. 20.

Litt.: C. H. Beuning, diss. de legati hypotheca. Lipsiæ, 1773.

Musset, de jure pignoris legati. Heidelbergæ, 1811.

Von Ende, können legatarien und fideicommissorische Erben mittelst der Pfandklage einzelne Haupterben in solidum be-
langen, in opere: Vermischte juristische schriften, num. 7.
Hanover, 1816.

E. von Loehr, im Archiv. für Civil Praxis, tom. V. pag. 208-
212. Etiam in ejusdem opere: Magazin für Rechtswissen-
schaft und Gesetzgebung, vol. IV. pag. 85 - 100.

(1) Warnkœnig, comm., vol. I. pag. 509.

(2) Voet, ad Pandect., hoc tit. § 2.

(3) Von Savigny, das Recht des Besitzes, § 22. pag. 257.

Quam operam legatariis et fideicommissariis navavit *Justinianus*, ex eo palam est intelligere, quod jure antiquo nulla prorsus, novissimo autem maxima iis esset securitas, edicente imperatore: « *in rem quidem missionem penitus aboleri: omnibus vero tam legatariis quam fideicommissariis unam naturam imponi: et non solum personalem actionem præstari; sed et in rem: quatenus iis liceat, easdem res sive per quodcumque genus legati, sive per fideicommissum fuerint derelictæ, vindicare in rem actione instituenda: et insuper utilem servianam, id est, hypothecariam super his quæ fuerint derelicta in res mortui præstari* » (1).

Cujus autem generis pignus hic concesserit imperator dubitatum a scriptoribus reperio. Nimirum, *Thibaut* (2) et *Schweppe* (3) illud inter mixta referunt, quia quandoque generale esse posset, quandoque speciale. Sed a vero hic recessisse viros, non est quod dubitemus. Imperator enim statuit, legatarios et fideicommissarios hypothecæ jus tantum in bonis testatoris habere, quæ ad heredem pervenire, bona heredi propria intelliguntur a pignore libera: atque, quum, ut hypotheca generalis dici queat, necesse sit, ut omnino omnia debitoris bona teneantur obnoxia, palam est, legatariorum hypothecam numquam generalem, imo potius semper specialem esse oportere: nam heres est debitor, atque hereditas ad ejus pertinet patrimonium, cujus pars tantum est obligata.

Quos imperator legatariorum verbo intellexerit nulli dubitatur; sed, quid ipsi sint fideicommissarii, non æque omnibus constat. Plerique contendunt, imperatorem non omnes fideicommissarios legatariis æquiparari censuisse, sed eos modo, quibus ex fideicommisso universali restituitur hereditas, vel pars ejus quota, solos enim heredis loco haberi (4). Hisce non assentitur egregius *Von Loehr* (5); neque ego assentiri possim.

(1) *L. 1. cod., lib. VI. tit. 45.*

(2) *Thibaut, System des Pandekten-Rechts, § 642.*

(3) *Schweppe, Röm. Privatrecht, § 305.*

(4) *Glück, Erläuterung der Pandekten, vol. 19. pag. 168. — Recitationes Lovanienses, lib. XX. tit. 2. § 12. — Runde, comm. laud. § 26. — Gesterding, Pfandrecht, p. 113. — Von Loehr, Archiv., tom. V. pag. 210. — Meleznar, Stillsweigende Pfandrecht, § 179.*

(5) *In opere laudato.*

Enimvero, si ad ingenium nostræ legis attendere velimus, dubium non est, quin imperator testatoris voluntate sese commotum significaverit: « *si enim testator, inquit, legata vel fideicommissa reliquit, ut omnimodo personæ ab eo honoratæ ea percipiant, apparet ex ejus voluntate etiam perfectas actiones contra res testatoris esse instituendas.* » Quæ cum ita sint, et nulla omnino dari possit ratio, cur testator minus rei singularis fideicommissario cautum esse voluisset, quam fideicommissario heredi, plane nescio qua ratione ducti, præsertim imperatore non distinguente, interpretes hîc distinguere velint. Neque argumentum a contrario ex Novell. 108. cap. 2. firmum dici potest, quum pro casu in ea definito illam obtinere omnino sit dicendum.

Cum autem posteriori tempore, videlicet anno 530, mortis causa donationes eisdem effectus sortiri, ac ultimas alias voluntates esset sancitum, neque ex ulla parte absimiles iis esse, haud dubie in illarum quoque causam, si nuda promissione sint constitutæ, legale pignus venit.

Si nunc quæsieris, in quibus bonis hoc pignoris genus venerit, statuit imperator: venire in omnibus testatoris bonis, quæ ad heredem, legatis gravatum pervenire.

Neque præterire licebit, quod *Justinianus* circa finem laudatæ constitutionis proponit: « *in omnibus autem hujusmodi casibus in tantum et hypothecariâ unumquemque conveniri volumus in quantum personalis actio adversus eum competit* », namque summi momenti res est, eaque inter Germanos denuo vehementer agitata. Dicunt plerique, inter quos præstant *Glück* (1) et *Von Enden* (2), imperatorem voluisse, unumquemque in tantum conveniri posse, in quantum personalis actio adversus eum competit, sive heres, sive legatarius sit fideicommisso oneratus, id est, hypothecariâ conveniri non posse eum, qui non potest conveniri actione in personam legati vel fideicommissi nomine; atque non eam imperatori fuisse mentem, ut non in solidum, sed pro rata et virili portione, ex quâ quisque heres est, teneatur, ut casus hujus constitutionis excipiendus sit a L. 1 et 2 Cod.: *si unus ex pluribus heredibus*

---

(1) Glück, Erläuterung der Pandekten, vol. 19. p. 196.

(2) Von Ende, Vermischte juristische Schriften, num. 7.

creditoris. Unde intelligimus personalem actionem ex lege XII tab. dividi; ast hypothecam esse in solidum, quæ rem sequitur et personam non obligat, hoc enim esse explorati juris, cui *Justinianus* nil immutavit. Tamen contra ex recentioribus disertissimi, inter quos *Von Loehr* (1), *Thibaut* (2), *Schweppe* (3), *Gesterding* (4), *Warnkœnig* (5), *Gmelin* (6) et *Meiszner* (7), statuunt: si legatum a pluribus heredibus sit præstandum, singulorum partes non pro toto legato teneri, sed modo pro parte, quam heres solvere debet: hoc enim innuere ipsa imperatoris verba: *« in tantum et hypothecariâ unumquemque conveniri volumus, in quantum personalis actio adversus eum competit. »* Neque Lex 2 Cod. *Si unus ex pluribus heredibus*, in hujus sententiæ detrimentum quidquam affert, quamvis etiam res alterius creditoris nomine pignoris conveniri posse ibi dicatur: hoc intelligendum est de ea specie, cum obligatio et pignus ab ipsomet defuncto inceperint, quo casu, quemadmodum res omnes defuncti etiam pro quacumque debiti parte essent obligatæ, ita, debitore mortuo, nil magis erat consentaneum, quam ut defuncti bona omnia in solidum pignori obligata tenerentur, atque igitur coheredes omnes in solidum pignoris nomine conveniri possent, quum ex personis heredum immutari juris in re conditio nequeat (8). Contra in *Justiniani* constitutione de legato agitur et fideicommisso, cujus obligatio ab ipsis heredibus incipit, quapropter et pignus quoque ab his incipere dicendum. Itaque non singulari, sed communi jure, non possunt obligari nisi res singulorum, et sententiæ nostræ patroni, qui jus quoddam singulare hic reperiri putant, vi cujus hypothecæ jus divisum esset contra regulam tritissimam: *causam pignoris esse individuum*, et hypothecam pro nulla parte liberari quamdiu ex principali obligatione quidquam restat solvendum, decipiuntur: nam non unica hæc est hypotheca, sed

---

(1) Von Loehr, Archiv., tom. V. pag. 210 et 211.

(2) Thibaut, System des Pandekten-Rechts, § 644.

(3) Schweppe, Röm. Privatrecht, vol. I. § 305.

(4) Gesterding, Pfandrecht, pag. 114.

(5) Warnkœnig, comm., vol. 1. pag. 512.

(6) Von Gmelin, Ordnung der Gläubiger, pag. 518.

(7) Meiszner, von stillsch. Pfandrecht, § 183.

(8) L. 2. § 2. dig., de verb. signif.

tot quot heredes gravati, easque, uti alias, individuas dicimus. Ex iis abunde elucet, si plures sint heredes, quorum non omnes, sed tantum quidam legatis gravati sunt, partes eorum, quæ gravatæ non sunt, neque pignoris juri obnoxias teneri.

Legatarii licet habere intelligantur jus pignoris, in omnibus bonis defuncti, quæ ad heredem legatis gravatum pervenerunt, attamen non possunt eo jure uti cum detrimento aliorum creditorum, ne quidem chirographariorum heredis; *quum*, ut pergit *Justinianus*, « *satis absurdum sit, creditoribus quidem jus suum persequentibus legitimum auxilium denegari, legatariis vero, qui pro lucro certant, suis partes leges accomodare* » (1). Et profecto æquum hoc est: nam legatarii tantum in bonis, quæ ad heredem pervenerunt hypothecâ fruuntur, nec bona intelliguntur, nisi deducto ære alieno, et proinde prius erat creditoribus satisfaciendum: ut non in singulari jure versemur, uti pluribus placet, sed in communi et tritissimo, quemadmodum *Glück* (2) et *Von Loehr* (3) egregie observant. Nihilo tamen secius, legatarius suo pignoris jure uti potest antequam admittantur creditores ejus, qui legati est debitor, commemorante *Justiniano*: « *ut omnibus modis voluntati testatoris satisfiat*. » Quod ita tamen cerni debet, ut legatarii cum heredis creditoribus concurrentis privilegium modo in bonis legatis exerceatur, non autem in aliis (4), et tunc demum, ut *Dabelow* (5), *Gmelin* (6) et *Hufeland* (7) volunt, si jure separationis usus est legatarius.

Jam determinandum venit momentum, quo pignus commemoratum intelligitur constitutum. Et profecto, quoad legata et fideicommissa, dubium superest nullum: nam a morte testatoris cedit hereditatis aditio et cum ea pignoris jus, eaque ad mortem testatoris retrahitur (8). Quoad

(1) L. 22. § 5. cod., lib. VI. tit. 30.

(2) Glück, Erläuterung der Pandekten, vol. 19, pag. 185.

(3) Von Loehr, Archiv., vol. V. pag. 219. not. 20.

(4) Voet ad Pandectas hoc tit. § 21. Gesterding Pfandrecht, pag. 114.

(5) Dabelow, Concurs der Gläubiger, pag. 343.

(6) Von Gmelin, Ordnung der Gläubiger, pag. 508.

(7) Hufeland, Lehrbuch des Civilrechts, vol. II. § 2057.

(8) Cf. L. unic. cod., lib. VI. tit. 51. — Glück, Erläuterung der Pandekten, vol. 19. p. 71.

— Warnkœnig, comm., vol. I.

donationes mortis causâ, parum inter scriptores convenit. Plerique, inter quos *Thibaut* (1) et *Meiszner* (2), existimant: pignus in earum securitatem modo ab ipsa additione incipere: tunc tantum heredi incumbere obligationem legatorum solvendorum. Hoc argumentum plane nullum esse dicunt *Glück* (3), *Voot* (4) et *Gesterding* (5), eorumque rationem non possum non probare. Etenim, cum a morte testatoris statim donatario jus competat, puto quoque ab eo momento in juris illius securitatem ei pignus constitutum intelligi debere, quod etiam summopere suadet analogiæ ratio, quippe donationibus mortis causâ legatis omnino æquiparatis.

§ VIII.

DE PIGNORE EJUS, QUI PRO RESTITUTIONE ÆDIFICII CREDIDIT.

Litt.: *Westenberg*, divus Marcus, diss. 41.

C. F. Walsch, diss. de pecunia in refectionem ædium credita, in opusc. vol. III.

Boehmer, de mercede opificum in concursu creditorum (in *Elect.*, tom. I. N° 12.

Benj. Frid. Pfizer, diss. de pignore, quod mutuando ad rem comparandam acquiritur. Stuttgartiæ, 1792.

Jo. Just. Weismantel, progr. de hypotheca tacita pecuniæ in refectionem navis creditæ, ex jure Romano perperam derivatæ.

Alb. Schwegge, Magazin, vol. I. N° 6.

Jure novissimo concessa est hypotheca legalis creditori, qui ob restitutionem ædificii mutuam pecuniam dedit, eique qui redemptori domino mandante nummos ministravit: « *pignus insulæ creditori datum, qui pecuniam ob restitutionem ædificii extruendi mutuam dedit, ad eum quoque pertinebit, qui redemptori, domino mandante, nummos ministravit* » (6).

(1) Thibaut, System der Pandekten-Rechts, § 644.

(2) Meiszner, von stillschweigende Pfandrecht, § 185.

(3) Glück, Erläuterung der Pandekten, vol. 19. pag. 71.

(4) Voot, ad Pandectas, hoc tit. § 27.

(5) Gesterding, Pfandrecht, pag. 114.

(6) L. 1. dig., lib. XX. tit. 2.

Objectum igitur hujus pignoris est solum ædificium ruinosum et insula (1), de quibus quædam dicenda. Jurisconsulti Romani in hisce iisque similibus promiscue iis verbis uti solent, et revera, quoad nostram rem, nulla est differentia, licet ædificium stricte loquendo non absolute idem sit ac insula, quæ nimirum ad mentem plerorumque ædificium est, quod proprio ambitu constat: ita Græci pro insula et ædificio *domus* verbum usurpant, velut Basilicæ testantur: « Ὀδανείζων εἰς ἀγανέωσιν οἴκου, ἢ κατὰ ἐντωλὴν τοῦ δεσπότου χορηγῶν τῷ ἐργολάβῳ, ἔχει τοῦ οἴκου ὑποκείμενον » (2). Non est ergo quod cum plurimis multum disputamus, an insula et domus unum idemque sit, sive an, uti *Cujacio* placet, insulæ sint modica ædificia, domus vero habitationes pulchritudine et luxu suo eximiæ (3), quum sana legis interpretatio doceat, pignoris privilegium ad quodcumque ædificii genus esse referendum.

Sed majoris momenti est quæstio, an pignus tam ad rustica ædificia quam ad urbana pertineat. Ad rustica nullatenus pertinere affirmant *Dabelow* (4) et *Schweppe* (5). Nos non videmus, quid est, quod interpretes, lege non distinguente, ipsi distinguant, præsertim quum analogia senatusconsulti Cæciliani quam maxime contrarium suadeat: etenim eo cautum erat, ea, quæ ædibus juncta sunt, legari non licere, ne ea auferendo urbs deformaretur (6), quas dispositiones *Ulpianus* non modo ad urbem romanam aliasque civitates pertinuisse testatur, sed etiam ad ceteras quascumque ædes et ædificia rustica, imo ad balnea, porticus, tabernas, denique popinas (7).

Debitum in cuius securitatem pignus constitutum est, pecunia credita ad restitutionem ædificii sit oportet. Neque hoc verbo tantum nummos numeratos intelligunt scriptores plurimi, inter quos reperire est *Puffendorf* (8),

(1) Ad naves aliena pecunia aliena extructas plerique illud trahunt ob legem 6 dig. lib. XX. tit. 4. male intellectam.

(2) Basilic., tom. IV. lib. 25. tit. 3. const. 1.

(3) *Cujacius*, observat., lib. XIX. cap. 21.

(4) *Dabelow*, *Concurs der Gläubiger*, pag. 199.

(5) *Schweppe*, *Römisches Privatrecht*, vol. I. § 304.

(6) L. 41. § 1. dig. de legatis.

(7) L. 6, 8 dig. eodem.

(8) *Puffendorf*, observ. juris universi, tom. II, observ. 170.

Gmelin (1), Lauterbach (2) et Westenberg (3), sed etiam omnes materias ædificii extruendi causâ subministratas: primum enim utrimque eandem esse rationem, unum idemque esse, num pecuniam numeratam, an vero materiam quancumque aliam subministraverim: deinde ejusdem sententiæ propugnatorem ipsum esse *Ulpianum* dicentem: « *pecuniæ verbum, non solum numeratam pecuniam complecti, verum omnem omnino pecuniam, hoc est omnia corpora: nam corpora quoque pecuniæ appellatione contineri, nemo est, qui ambiget* » (4). Licet non spernendi ponderis ea esse videantur, non desunt scriptores, qui contrariam sententiam tuentur: inter eos reperio *Warnkœnig* (5), *Thibaut* (6), *Glück* (7), *Zirkler* (8) et *Professores Lovanienses* (9). Sane, multum ego absum, ut ad exemplum quorundam scriptorum omnia, quæ in Digestis sub titulo *de verborum significatione*, ex quo lex laudata est descripta, tamquam oracula verbotenus ad jus universum spectare credam; imo potius censeo, pecuniæ duplicem esse significationem, alteram latiore, quo sensu locutus est *Ulpianus*; alteram strictiorem, quæ pecuniam numeratam designat, quam ultimam ad legis, de quâ contendimus, sensum spectare neminem fugit, nisi quem prætereunt ultima legis verba: *qui nummos ministravit*. Quoad parem rationem, quæ esset inter eos, qui materias quasdam ministraverunt et pecunias, non sine maximo rationis momento negabitur: nam difficilior reperitur qui pecuniam credant; facile autem, et nimis forsitan facile, fabri qui operas et cæmenta, mercatores, qui summi sæpe lucri faciendi spe allecti, alias res subministrant: quare prioribus pignore erat cavendum, ut allicerentur quoque ad pecuniam in ædium refectionem credendam.

Neque sufficit, pecuniam creditam ad ædificium restituendum esse

(1) Gmelin, *Ordnung der Gläubiger*, pag. 376.

(2) Lauterbach, coll. thea. hoc tit. § 69.

(3) Westenberg, *Div. Marc.*, diss. 41. § 4, pag. 357.

(4) L. 178. dig. de verb. signif.

(5) Warnkœnig, *comm.*, vol. I. pag. 510.

(6) Thibaut, *Système des Pandekten-Rechts*, § 642.

(7) Glück, *Erläuterung der Pandekten*, vol. 19. pag. 25-30.

(8) Zirkler, *Revision der wichtigsten Lehren des positiven Rechts*, pag. 184.

(9) *Recit. Lovan.*, lib. XX. tit. 2. § 3.

adhibitam, ut pignoris privilegio utamur; verum numerata eum in finem esse debet, ut inde restituatur, debitori ipsi, aut alteri cuicumque, modo, ut ipsi numeretur, a domino sit mandatum, nam, qui mandat numerari, ipse intelligitur accepisse. Itaque, si quis redemptori, sive alteri, domino non mandante, pecuniam crediderit, eaque ac ædificium restituendum fuerit adhibita, nullum in creditoris securitatem tribuitur pignus. Neque pignus competit ei, qui pecuniam alteri credidit, quæ casu fortuito in ædificii restitutionem est impensa.

Utrum autem oporteat, ut pecunia credita vere ad ædificii restitutionem sit impensa, inter scriptores controvertitur. Oportere, ut ædificium restitutum sit, nullus negabit; sed volunt *Meiszner* (1), *Dabelow* (2), *Glück* (3), *Gmelin* (4) et *Voet* (5), requiri porro ad nostri pignoris existentiam, ut ipsamet pecunia credita ad ædificii restitutionem sit impensa: id enim ex ipsa crediti indole elucere, neque minus ex novellis ubi dicitur: « *in his omnibus posteriores creditores, quorum pecuniis res acquisitæ vel renovatæ sunt, priores sunt iis, qui multo sunt antiquiores* » (6). Tamen, cum *Warnkœnig* (7) nobis amplecti sententiam liceat contrariam. Non video quâ luce appareat ex ipsa crediti natura requiri, ut eadem pecunia ad restitutionem sit adhibita: in lege nostra etenim modo dicitur, pignus competere iis, qui pecuniam crediderunt ob ædificum restituendum, nulla distinctione, an ipsa eadem pecuniæ adhibita sit, nec ne: quis cæteroquin modus esset probationis an sit nec ne adhibita eadem? Quoad novellam, quâ una maxime adversarii stabant, eam non de existentia nostri pignoris agere, sed de solo pignoris privilegio, melior docet interpretatio, et notat *Warnkœnig*. Atque, si dubitare perseveraveris, respice, quæ egregium argumentum ab analogia pro nostra sententia continent leges (8), quas tamen, ne nimium lectores morer, transcribere omittam.

(1) Meiszner, vom stillschweigende Pfandrecht, § 79.

(2) Dabelow, Concurs der Gläubiger, pag. 200.

(3) Glück, Erläuterung der Pandekten, vol. 19. pag. 35-38.

(4) Gmelin, Ordnung der Gläubiger, § 104.

(5) Voet, ad Pand. hoc tit. § 28.

(6) Novell. 97, cap. 2.

(7) Warnkœnig, comm., vol. 1. pag. 510. not. 2.

(8) L. 1. § 9. L. 7. dig., lib. XIV. tit. 1.

Initium hujus pignoris esse a tempore pecuniæ numeratæ nemo, opinor, inficias ibit.

§ IX.

DE PIGNORE PUPILLORUM VEL MINORUM, IN REBUS EORUM PECUNIA COMPARATIS.

Litt.: *Von Loehr*, Magazin für Rechtswissenschaft und Gesetzgebung, vol. I. pag. 14. seqq.

Pignorum specialium illud, quod pupillis et minoribus in rebus, eorum pecunia comparatis, concessum est, ultimum locum teneat: « *Si tutor tuus de pecunia tua servos emptos manumisit, quoniam hujusmodi servi, sicut cæteræ res pupillaribus pecuniis emptæ, jure pignoris ex constitutione divorum parentum meorum obligati sunt, favore pupillorum liberi facti non sunt* » (1).

Licet hæc verba clarissima videantur, non tamen desunt scriptores, qui nobis controversiam movent: ecce plerique, inter quos conspiciamus *Dabelow* (2) et *Runde* (3), illam pupillorum minorumque hypothecam plane negant: tutores enim et curatores ut mandatarios agere pupillorum minorumque, eoque titulo leges plurimas iis rerum, ita comparatarum, dominium addixisse, neque cui in re propria hypothecæ jus posse competere. Ast, ut nuperrime observavit egregius *Von Loehr* (4), quamvis rerum emptarum iis addici queat dominium, concessa utili vindicatione, nil obstat quominus hypothecæ jus habeant: nam non utrumque simul habent, sed facultatem alterutrius habendi. Tamen instant dicentes: inutile esse hypothecâ caveri, cui dominio ipso cautum est. Neque hoc verum est: nam, si res interiisset, aut exilis magno pretio emptâ fuisset, sane pupillis præstaret hypotheca concessa ad pretium persequendum.

Æque controversum est, num hypotheca obtineat, si res ab alio quam

(1) L. 6. cod., lib. VII. tit. 8.

(2) *Dabelow*, *Concurs der Gläubiger*, pag. 229 seqq.

(3) *Rund.*, *comm. laud.* § 54.

(4) *Von Loehr*, *Magaz. für Rechtsw. und Gesetzg.*, vol. I. pag. 14.

a tutore sit emptā, utpote ab extraneo. Non desunt, qui hoc casu, nullam hypothecam obtinere, existimant. Sane, si nulla lex foret, nisi quam laudavimus, ita foret dicendum, quoniam ea modo de tutoribus dicat; sed aliæ (1) suppetunt, quæ quoniam pupillis et minoribus pignus addicant in rebus eorum pecuniā emptis, nullā distinctione tutores inter et extraneos, neque nobis est distinguendum.

Hujus hypothecæ initium esse tempus, quo res comparatæ sunt, nemo non vidit.

§ X.

DE PIGNORIEBUS TACITIS, QUÆ FISCO COMPETUNT.

- Litt.: *Jac. Gutherius*, de officiis domus Augustæ. Parisiis, 1628.
J. F. Lodovici, de hypotheca tacita fisci propter debita ex delicto. Halæ, 1720.
Nic. van Hoorn, diss. de jure fisci. Lugduni-Batavorum, 1725.
J. Christ. Schroeter, diss. de pactis rem afficientibus. Jenæ, 1729.
Car. Ad. Braun, diss. de debito primipilari. Erlangæ, 1753.
Joh. Jac. Eberhart, de jure fisci et hypotheca tacita, fisco in bonis administratorum rerum fiscalium competente. Erfordiæ, 1769.
J. Aug. Hellfeld, de hypotheca fisci præsertim in bonis, post contractum quæsitis. Jenæ, 1771.
J. B. C. Eichmann, Abhandlung von dem Pfandrecht des Fiscus an den Gütern desjenigen mit welchen er einen vertrag eingegangen hat. Frankfurt und Leipsig, 1773.
Schott, Unparteyische Critik über juristische Schriften. Th. 52. pag. 166 seqq.
J. B. C. Eichmann, Erläuterung meiner Abhandlung von Pfandrecht des Fiscus, worin zugleich die von dem Hr. Professor Schott gemachten Zweifel widerlegt werden. Frankfurt, 1774.
Westphal, Rechtliche Bestärkung der Meinung, das herschaftliche Forderungen aus einem Verträge zwar mit einer stillschweigenden, doch nicht privilegirte Hypothek versehen sind. Halle, 1778.

---

(1) L. 3. dig., lib. XXVII. tit. 9. — L. 7. dig., lib. XX. tit. 4.

Von Gönner, der Staatsdienst aus dem Gesichtspunct des Rechtsbetrachtet. Lanthut, 1808.

Hypothecis specialibus absolutis, generales jam veniunt perscribendæ, quarum ceterarum præcedat agmen, quæ fisco sunt tributæ: nam earum molem, uti in fiscum tam iniquo ardore cumulaverat *Caracalla*, religiose *Justinianum* conservasse, nemo non erit suspicatus, qui modo attenderit, eas nunc in imperatorum favore fuisse, quum, ut ipse loquitur, «*omnia principis esse intelligantur, sive ex sua substantiâ sive ex fiscali*» (1).

Primum, competit novissimo jure pignus tacitum fisco pro tributis et redditibus ei solvendis: «*universa bona eorum, qui censentur, vice pignorum tributis obligata sunt*» (2). Quo jure etiam frui videntur qui a fisco vectigalia vel tributa conducunt: eatenus enim fiscum illi repræsentant, imo jus hypothecæ una cum jure vectigalia et tributa exigendi ab eo videntur redemisse (3).

Initium hujus hypothecæ tempus erit, quo dies venit solutionis in ordinariis tributis præstandis; in extraordinariis vero debitis tempus, quo vectigal sancitum est (4).

Deinde, competit fisco tacita hypotheca in bonis eorum, qui cum eo contrahunt: «*certum est ejus, qui cum fisco contrahit, bona veluti pignoris titulo obligari quamvis id specialiter non exprimatur*» (5). At sciendum est, sub nomine fisci etiam Cæsaris et Augustæ rationes contineri, quod testatur *Ulpianus*: «*quodcumque privilegium fisco competit, hoc idem et Cæsaris ratio et Augustæ habere solet*» (6). Atque Cæsaris nomine leges non tantum imperantem intelligunt, sed quoque futurum imperii successorem, ut notat *Glück* (7).

Num autem fisco hoc pignus competat, si in privati creditum succedat, controversum scio. Affirmant *Voet* (8), *Westphal* (9) et *Bachovius* (10),

(1) L. 3. cod., lib. VII. tit. 37. (2) L. 1. cod., lib. VIII. tit. 15.

(3) Thibaut, System der Pandekten-Rechts, § 643. — Recit. Lov., lib. XX. tit. 1. § 17.

(4) L. 5. § 3. dig., lib. XX. tit. 2.

(5) L. 2. cod., lib. VIII. tit. 15.

(6) L. 6. § 1. dig., lib. IXL. tit. 14.

(7) Glück, Erläuterung der Pandekten, vol. 19. pag. 69.

(8) Voet, ad Pand. hoc tit. § 10.

(9) Westphal, Pfandrecht, § 74. not. 97.

(10) Bachovius, tract. de pig. et hypoth., lib. I. cap. 9. n° 1.

Nos autem cum *Glück* (1), *Meiszner* (2), illam opinionem non ferendam censemus, *Calistrati* effato nixi: « *si posteriori creditori fiscus successerit*, inquit, *eo jure utitur, quo is usus erat, cui successit* » (3). Quæ juris principiis valde consentanea sunt: namque fiscus privatæ personæ succedens, privatam quoque personam repræsentare intelligitur, adeoque alio jure ac ipsius auctor uti plane nequit. Nec obstat quod adversarii contendunt, *Calistrati* locum intelligendum esse, ut pro tempore elapso, antequam successisset fiscus, modo privati jus ei competere; verum fiscali privilegio eum uti ab eo, quo successisset, quod probare conantur ex *Ulpiani* fragmento, ubi dicitur: « *fiscus cum in privati jus succedit, privati jure pro anterioribus successionis temporibus utitur. Ceterum posteaquam successisset, habebit privilegium suum* » (4). Sed *Ulpiano* non de hypotheca tacita fisci, verum de privilegio exigendi sermonem fuisse, egregie *Meiszner* probavit, et ex ipsius loci tenore primâ facie elucet. Si hoc non admitteretur, manifesta esset *Calistratum* inter et *Ulpianum* contradictio, quæ sane ferenda non est, ubi expedita auxilium fert interpretatio.

Neque desunt scriptores (5), qui fisco tacitam addicunt hypothecam in bonis debitoris pro pœnâ, id est, pro pecuniâ, quâ ei quis est condemnatus. Nos iis suffragari non possumus, nec suffragantur *Doctores Lovanienses* (6), *Westenberg* (7), *Glück* (8): nam rationes, quibus præfati scriptores suam sententiam firmare student, infirmare videntur. Dicunt ex judicio, quo quis condemnatur, oriri obligationem quasi ex contractu ad mulctam solvendam, quod fit litis contestatione. Sed huic ratiocinio, ceteroquin falso, quum litis contestatione nequeat fieri, ut actio personalis in rem evadat, plurimæ leges obstant: *Modestinus* dicit: « *in summa sciendum est omnium fiscoalium pœnarum petitionem cre-*

(1) Glück, Erläuterung der Pandekten, vol. 19. pag. 69.

(2) Meiszner, stillschweigende Pfandrecht, pag. 289.

(3) L. 5. § 7. dig., lib. IXL. tit. 14.

(4) L. 6. dig., lib. IXL. tit. 14.

(5) Erxleben, principia de jure pignorum, § 66. — Hellfeld, de hypoth. fisci, § 9.

(6) Recitationes Lovanienses, lib. XX. tit. 2. § 17.

(7) Westenberg, principia juris, lib. XX. tit. 2. § 10.

(8) Glück, Erläuterung der Pandekten, vol. 19. pag. 83.

ditoribus postponi" (1); idem *Papinianus* testatur: « *placuit fisco non esse pœnam petendam, nisi creditores suum recuperaverint* " (2); idem etiam *Alexander Severus* rescripsit: « *rem suam persequentibus poenæ executionem postponi* " (3). Quæ leges evidenter probant, fisco nullam hypothecam esse in poenæ exactionem, cum ubique aliis creditoribus postponatur.

Initium hypothecæ fisci in bonis eorum, qui cum eo contrahunt, a momento perfecti contractus intelligi, nemo dubitabit.

Fisco hypothecam quoque in bonis administratorum addicunt inter ceteros *Warnkœnig* (4), *Westphal* (5), *Zacharia* (6) et *Hofacker* (7), alii, velut *Glück* (8), *Hennemann* (9), *Hufeland* (10), *Thibaut* (11), *Happel* (12), ejusmodi pignus plane denegant. Prioribus assentior. Sane cum tantus esset fisci favor, ut jurisconsulti docerent: « *fiscum semper habere jus pignoris* " (13), eique hypothecâ tacitâ cautum esset in bonis privatorum, qui vel minimum cum eo contractum celebrabant, mirum esset, in causa administratorum, quorum fraudi et artibus maxime patebat ærarium, ei nullatenus cautum fuisse. Neque modo ad præsumptiones et juris ingenium confugimus, sed juris principiis et legibus nostram sententiam fulciri credimus. Etenim, cum fisci administratores tamquam procuratores illius negotia gerentes, atque tacitum mandatum suscipientes, cum fisco vere obligationem res fiscales, ut decet, administrandi contrahant, ea, quæ contendimus, verissima videntur: « *certum enim est, ejus, qui cum fisco contrahit, bona veluti pignoris titulo obligari* " (14).

(1) L. 17. dig., lib. IXL. tit. 14.

(2) L. 37 dig eodemi.

(3) L. unig. cod., lib. X. tit. 7.

(4) Warnkœnig, comm., vol. I. pag. 501.

(5) Westphal, Pfandrecht, § 74.

(6) Zacharia, Institutionen des Römischen Rechts, pag. 352.

(7) Hofacker, Princ. jur. civ. Rom. Germ., tom. II. § 1179.

(8) Glück, Erläuterung der Pandekten, vol. 19, pag. 70-74.

(9) Hennemann, Versuch über die bevorzugte Hypothek des Fiscus in den nach dem Contract erworbenen Güter des Schuldners, pag. 328.

(10) Hufeland, Lehrbuch des Civilrechts, vol. II. § 1376. not. 2.

(11) Thibaut, System des Pandekten-Rechts, § 657.

(12) Happel, Rechte der Gläubiger in Ansehung der Faustpfänder, pag. 179.

(13) L. 46. § 3. dig., lib. IXL. tit.

(14) L. 2. cod., lib. VIII. tit. 15.

Ad exemplum administratorum fisci, in primipilari causâ admissam esse hypothecam tacitam in fisci securitatem in omnibus primipilaris (1), uxoris nominatorumque ejus bonis contendunt, *Westenberg* (2), *Runde* (3), *Gmelin* (4), *Dabelow* (5) et *Professores Lovanienses* (6): « *satis notum est et ratione constitutum, bona earum in dotem data, quæ nuptiæ sunt his, qui primipili sarcinam habeant, obnoxia necessitate ejus teneri. Verum certo ordine, ut scilicet sane demum ad hoc periculum mulieris patrimonium respiciat, si universis viri ac nominatorum facultatibus exhaustis, nil residuum inveniatur* » (7). Explicari enim non posse quomodo factum esset, ut secundum memoratam legem bona uxoria tenerentur in subsidium, si bona mariti ipsa non fuissent pignori obligata. Tamen non minoris auctoritatis viri *Glück* (8) et *Thibaut* (9), illud pignus plane negant, atque ex eâdem ratione qua adversarii sententiam suam stabilire conantur; ait *Glück*: « *allein gerade darin, das die Frau der Kriegscasse für den Recesz ihres Mannes haftete, liegt auch ein Beweis, das der Fiscus kein Hypothek an desselben vermögen hatte. Denn da man wohl vernünftigerweise glauben kann, das man eine solche Einnahme keinen anderen als begüterten Personen wird vertrauet haben, wie wäre es möglich, dass die Frau noch mit ihrem vermögen hätte haften dürfen, wenn der Kriegsfiscus eine Hypothek gehabt hätte, welche er gegen den dritten Besitzer der veraußerter güter hätte geltend machen können? Hierzu komt dasselbst die jenigen Magisträte in den Provinzen, welche der gleichen Diener bey der annona militaris angestellt hätten, und welche man nominatores nannte, nämlich die duumviri und decuriones, für das, was*

---

(1) Primipilares erant, qui adjutorio dabantur provinciarum rectoribus, quibusque mandata erat exactio annonæ militaris et ejus translatio ad horrea publica seu castra limitanea a vicinioribus provinciis. Cf. Gothofr. ad Cod. Theod., pag. 255.

(2) *Westenberg*, Princ. jur., lib. XX. tit. 2. § 10.

(3) *Runde*, comm. de remediis securitatis, § 34.

(4) *Gmelin*, Ordnung der Gläubiger, § 97.

(5) *Dabelow*, Concurs der Gläubiger, pag. 231.

(6) *Recit. Lovan.*, lib. XX. tit. 4. § 5. (7) L. 4. cod. hoc tit.

(8) *Glück*, Erläuterung der Pandekten, vol. 19. p. 73 - 78.

(9) *Thibaut*, System des Pandekten-Rechts, § 657.

jene dem *Fiscus* schuldig blieben, haften müszten, wie nicht nur aus den angeführten ersten Gesetzen, sondern auch aus mehrere andern erhellet. Wozu war es nöthig den *Fiscus* auf solche art gegen allen schaden zu decken, wenn er schon durch eine noch daneben privilegierte Hypothek, als man vorgibt, genug gesichert gewesen wäre? Oder wäre es nicht die grötste Ungerechtigkeit gegen unschuldige Gläubiger gewesen, wenn diese durch das verschulden der nominatoren, welche durch strengere aussicht den schaden von der casse hätten abwenden können, nun an ihre gerechten Forderungen hätten eine Bösze erleiden sollen? "

Quod ad tempus, quo inciperent hypothecæ in bonis fisci administratorum, est consentaneum rei naturæ, ut incipiant ab eo momento, quo administratores suscipere administrationem debuerunt.

Ultima, quæ hîc moveri solet, controversia ea est, quâ quæri solet, an municipiis quoque ejusmodi competat pignus? Et quidem, hujus quæstionis solutio plane pendet a quibusdam verbis Constitutionis *Constantini* anno 514 emissæ (1), de quorum interpretatione digladiantur scriptores. Municipiis hypothecam denegant *Cujacius* (2) et *Meiszner* (3): contra eis eam addicunt *Westphal* (4), *Glück* (5), *Balduinus* (6), *Jac. Gothofredus* (7) et *Westenberg* (8). Nos constitutionis, de cujus interpretatione quæritur, verbis rite perpensis, ultimæ sententiæ suffragium damus.

(1) Cod. Theod. XX. 11. 1.

(2) Cujacius, ad legem 2. cod. de debitoribus civitatum.

(3) Meiszner, Stillsweigende Pfandrecht, § 190.

(4) Westphal, Pfandrecht, § 74. not. 97 et 153.

(5) Glück, Erläuterung der Pandekten, vol. 19. pag. 89.

(6) Balduinus, tract. de pig. et hypoth., cap. VIII.

(7) Jac. Gothofredus, ad L. 1. Cod. Theod. de cur. calend. (oper. tom. IV. p. 610.)

(8) Westenberg, Princ. jur., lib. XX. tit. 2. § 11.

§ XI.

DE TACITA LIBERORUM HYPOTHECA IN BONIS PARENTUM.

Litt.: *J. P. Streitt*, diss. de legali liberorum hypotheca in bonis parentum. Erfordiae, 1765.

J. Wiegnerus, diss. de jure pignoris filiorum-familias quoad peculium adventitium regulare. Argentorati, 1740.

J. Wiegnerus, de jure pignoris filiorum-familias circa peculium castrense. Argentorati, 1740.

J. Wiegnerus, diss. 1 et 2 de jure pignoris filiorum-familias quoad peculium quasicastrense. Argentorati, 1740.

J. Aug. Hellfeld, diss. de diverso pignoris jure liberis in parentum bonis competente. Jenæ, 1754. (Et in ejusd. opusc. N° 7.)

E. A. L. Rühm, diss. de diverso pignoris jure liberis in parentum bonis competente. Jenæ, 1754.

Zoller, exercit. jur. ad questionem: an liberis intuitu bonorum maternorum existente concursu, in substantia matris cum hypoth. tacita et jus prælationis competat, contin. Lipsiæ, 1776.

H. F. Fedden, diss. de tacitis hypothecis, quæ liberis in bonis parentum competunt. Gottingæ, 1778.

Duplici ex causâ jure *Justiniano* liberis in parentum bonis hypotheca competit: primum propter bona materna, a patre conservanda; denique propter nuptialia, si pater aut mater ad secundas nuptias convolaverint.

Quemadmodum pater liberis, in potestate constitutis, bona, a matre aut materna linea ad eosdem devoluta, tenetur servare, eidemque non nisi eorum ususfructus est concessus, dominio liberis servato, *Justinianus* liberis in omnibus patris bonis, in illorum securitatem hypothecam concessit: « *illius etiam patris, inquit, qui in sua potestate liberos habens, maternam iis substantiam, vel ex maternâ lineâ ad eos devolutam, servare compellitur, bona iisdem liberis supposita esse ad conservandas easdem maternas res decernimus* » (1).

---

(1) L. 8. § 5. cod., lib. V. tit. 9.

Licet primâ facie clarissima videri possent, multum tamen abest, quin extra dubitationis aleam posita sint imperatoris effata, plerisque scriptoribus, inter quos *Westphal* (1), *Erxleben* (2), *Von Wenig* (3), existimantibus, hanc hypothecam non competere, nisi pater ad secundas convolaverit nuptias. Sed eorum argumentationis tanta est fragilitas, ut non videatur opus esse eam longius recensere: igitur *Justiniano* hypothecam liberis in securitatem bonorum maternorum, nulla distinctione, num pater ad alias transierit nuptias, addicente, dicamus, uti dicunt *Meiszner* (4) et *Glück* (5), liberis illam utroque casu competere: etenim, lege non distinguente, neque interpreti distinguere licebit.

Neque certum est inter scriptores, in quorum bonorum securitatem hypothecam concedere intellexerit imperator: *Von Gmelin* (6), *Hufeland* (7) et *Professores Lovanienses* (8), sub maternorum nomine intelligunt, quæ vel a matre, aut a materno latere filiis obvenerunt. *Thibaut* (9), *Meiszner* (10) et *Glück* (11) contendunt, ea tantum intelligenda esse materna, quæ ad liberos veniunt a matre ipsa, aut ab ascendentibus ejusdem; non vero quæ a materno latere veniunt, cui sententiæ quædam leges non mediocriter patrocinantur. Quidquid sit, saltem certum est, maxime errare *Westenbergium* (12) dicentem, nostrum pignus in securitatem omnium adventitiorum, sive materna sint nec ne, concessum esse: quippe lex de solis maternis meminit.

Num liberis hæc hypotheca competat, sive pater habeat eorum bonorum administrationem, sive modo usumfructum, videamus. *Professoribus*

(1) *Westphal*, Pfandrecht, § 97.

(2) *Erxleben*, principia de jure pignorum, § 81.

(3) *Von Wenig*, Lehrbuch, II. § 156.

(4) *Meiszner*, Stillschweigende Pfandrecht, § 151.

(5) *Glück*, Erläuterung der Pandekten, vol. 19. p. 143 - 145.

(6) *Von Gmelin*, Ordnung der Gläubiger, pag. 471.

(7) *Hufeland*, Lehrbuch des Civilrechts, vol. II. § 943.

(8) *Recitationes Lovanienses*, lib. XX. tit. 2. § 15.

(9) *Thibaut*, System des Pandekten-Rechts, § 643.

(10) *Meiszner*, stillschweigende Pfandrecht, pag. 443.

(11) *Glück*, Erläuterung der Pandekten, vol. 19. pag. 134.

(12) *Westenberg*, Princ. jur., lib. XX. tit. 2. § 12. n° 3.

Lovaniensibus (1) et *Von Gmelin* (2), illam tunc modo locum habere placuit, si usumfructum eorum bonorum pater haberet. Cum autem leges ubique de sola administratione dicant, verior est sententia existimantium, competere dummodo pater administrationem habeat: ideoque, quemadmodum dicit *Glück* (3), hujus hypothecæ ususfructus fundamentum esse nequit, quod, curatore non existente, ad patrem, ut proximum, bonorum pertinere soleat administratio.

Utrumne ab initio, an potius ex eo tempore, ex quo male aliquid gestum fuerit, inciperet hæc hypotheca, veteres in simili causa dubitasse, ipse tradit imperator; compendiosa autem narratione interpretatur: « *Initium gerendæ vel deferendæ administrationis vel observationis esse spectandum, et non tempus, ex quo male aliquid gestum fuerit* » (4).

Ad alteram pergimus hypothecam in parentum bonis concessam: si enim pater vel mater ad secundas nuptias transierint, prioris matrimonii lucra nuptialia, quorum ususfructus ad parentem remanet, liberis ex eo natis acquiruntur, pro quibus ad eos transmittendis cautum est pignore tacito in omnibus bonis binubi parentis, necnon in ipsis adeo illis lucris nuptialibus, ut ait *Justinianus*: « *in illo etiam veterem sanctionem implentes præcipimus, exemplo matris, cujus res post secundas nuptias filiis ex priori matrimonio natis in hypotheca suppositæ sunt ad conservanda iis lucra, quæ ex priori matrimonio ad eam pervenerunt, patris quoque bona, quæ habet, habiturusque est, filiis ex priori matrimonio natis, post secundas ejus nuptias ad ea conservanda, quæ ex eorum matre lucratus est, supposita esse.* » Cum autem eo utantur jure liberi, ut bona extantia vindicare possint, utpote ejusmodi proprietarii, clarum evadit, quasi subsidiariam ipsis esse hypothecam quâ nempe utantur, lucris nuptialibus consumptis.

Ceterum hic admodum singulare videri posset, quod hypotheca ex momento prioris matrimonii soluti extitisse fingatur (5), licet tunc rerum dominium ad liberos nondum pertinuerit, cum demum ipsis eorum

(1) Recit. Lovan. loc. laud.

(2) Gmelin, Ordnung der Gläubiger, p. 472.

(3) Glück, Erläuterung der Pandekten, vol. 19. pag. 135.

(4) L. 6. § 4. cod., lib. IV. tit. 50.

(5) Novell. XXII. cap. 24.

dominium acquiratur momento, quo superstes parens ad secunda vota convolat. Nec tamen mirum videbitur accuratius examinantibus, quippe conjux superstes lucrorum nuptialium modo sub conditione *resolutorid ex tunc*, nempe: se ad secundas nuptias non transire, dominium acquirit, atque ita, ad secundas nuptias convolantis resolvitur dominium, quasi nunquam habuisset, et liberi igitur lucrorum nuptialium jam ab initio dissoluti prioris matrimonii intelliguntur proprietarii, nec mirum est, ab eo quoque tempore iis pignus competere.

Tandem, si mater liberorum impuberum tutelam gerat, seque secundas nuptias non inituram juret, deinde priori conjugio et juramento contempto, secundas nuptias, neque tutore prius petito, neque redditis rationibus, neque eo, quod exinde debet, soluto, contrahat, *Justinianus* jubet, non solum bona ejus hypothecæ jure liberis teneri; verum etiam in mariti substantia hypothecam constitui, et quidem pro futurâ administratione et pro præteritâ (1). Cujus pignoris initium esse tempus susceptæ vel suscipiendæ neglectæque administrationis, leges indicare (2) mihi saltem videntur.

§ XII.

DE HYPOTHECA TACITA PUPILLORUM, MINORUM ET FURIOSORUM.

Litt.: *G. F. Deinlin*, diss. de transitu hyp. tacitæ in bonis tutoris ad heredes pupilli. Altorfii, 1724.

H. Brokes, de pign. tacito pupillis a tempore delatæ tutelæ simpliciter competente. Vittembergæ, 1741,

H. Brokes, de tacita pupilli hypoth. per mutuum non expirante. Jenæ, 1750.

Bauer, diss. de pignore pupilli. Lipsiæ, 1760.

Bauer, ex quo tempore tacita hypoth. pupilli bona tutoris afficiat. Lipsiæ, 1761.

T. F. Walsch, progr. de privilegio pupilli. Jenæ, 1769.

J. Aug. Hellfeld, progr. de eo quod in hypoth. tacita minoribus competente æquum videtur. Jenæ, 1771.

---

(1) Novell. XX. c. 40.

(2) L. 6. § 4. cod., lib. VI. tit. 61.

A. Iken, de pupillorum ac minorum in bonis tutorum curatorumve pignore retractata quæstio. Marburgi, 1779.

S. F. Segniz, diss. de hypotheca pupilli tacita bona tutoris post finitum administrationis officium quæsita afficiente. Altorf, 1789.

Gensler, in archiv. jur. civ. praxis, I. N° 27.

J. Bingo, diss. an pupillis in bonis eorum qui pro tutore gesserunt hypotheca tacita competat? Heidelbergæ, 1816.

Hypothecam tacitam, jam antea pupillis minoribusque in bonis tutorum et curatorum concessam, a *Justiniano* esse servatam reperimus: « *in administratione pupillarum rerum*, inquit Imperator, *et in aliis multis juris articulis*, *tacitas hypothecas inesse accipimus*'' (1). Nec eo contentus, idem beneficium ad furiosos, curatores habentes, extendi jussit, sive curatores testamento sint dati, sive a magistratu, sive lege vocati (2).

Multum utrimque disputatur, utrum ex hac *Justiniani* constitutione etiam prodigis, quibus bonis interdictum est, aliisve personis, curatorem habentibus, hæc hypotheca competat? Affirmativam sententiam defendunt, *Zacharia* (3), *Voet* (4), *Glück* (5), *Huffeland* (6), *Westphal* (7) et *Overbeck* (8): illius enim generis curatores officii ratione iisdem legibus ac minorum curatores teneri, igitur et iisdem pignoribus teneri obnoxios debere: legis fundamentum, quo minoribus hypotheca conceditur, æque in prodigorum aliorumque favorem pugnare: jure Romano prodigum furioso omnino æquiparari, utrique ergo eandem competere debere hypothecam: privilegium personale, quod in Pandectis addicebatur furiosis, æquitatis ratione ad prodigos utique extensum fuisse, testem esse *Paulum* (9) et *Ulpianum* (10), eadem vero ratione hypothecam ad prodigos extendendam: tandem argumentorum agmen claudit *Modestini* effatum: « *nullam juris rationem aut æquitatis benignitatem pati, ut quæ salubriter pro utilitate hominum introducuntur, ea nos duriori*

(1) L. unic. § 1. cod., lib. V. tit. 13.

(2) L. 7. § 5, 6. cod., lib. V. tit. 70.

(3) Zacharia, Institut., pag. 352, litt. V.

(4) Voet, ad Pand. hoc tit. § 13.

(5) Glück, Erläuterung der Pandekten, vol. 19. pag. 152 - 154.

(6) Huffeland, Lehrbuch, vol. II. § 1656.

(7) Westphal, Pfandrecht, § 77.

(8) Overbeck, Meditationen über verschiedene Rechtsmaterien, vol. V. med. 270.

(9) L. 15. § 1. dig., lib. XXVII. tit. 10.

(10) L. 19. § 1. dig., lib. XLII. tit. 5.

interpretatione contra ipsorum commodum producamus ad severitatem" (1). Hæc argumenta, si numerus vincere posset, sane essent victoriâ dignissima, sed, si perpendamus, in *Justiniani* constitutione ne quidem verbum de prodigis reperiri, neque privilegia, quæ propter necessitatem recepta sunt, extendere nobis licere quantacumque etiam suadeat æquitatis ratio, tam infirma sunt, ut non videatur opus esse iis diu inhærere; sed potius ducibus *Warnkœnig* (2), *Dabelow* (3), *Thibaut* (4), *Gmelin* (5), omnino prodigis aliisque denegari hypothecam.

Pupillorum minorumque hypothecas insequentibus ardua iterum quæstio bellum movet: utrum pupillo hypotheca tacita competat in bonis protutoris? Omnes fere scriptores affirmative ad eam quæstionem respondisse video, et fatendum est, hanc sententiam tam leges habere quam æquitatem, quibus admodum sese commendet. Primum, quamvis differentia sit inter tutorem et protutorem, tamen nil impedit, quominus bona protutoris quoque obnoxia teneantur hypothecæ, quippe quæ non tam tutoris qualitati, quam rerum pupillarium administrationi inhæret, docente *Justiniano*, « *in administratione pupillarium rerum tacitas hypothecas inesse* » (6). Deinde, ut *Javolenus* dicit, « *ut eo effectum negotia gerat, quo tutor gerere debet, scire quoque se tutorem esse debet.* » Igitur, si pupillo in protutoris bonis pignus non addiceretur, omnino a tutoris scientia penderet ejus securitas, quod Romanos velle non potuisse manifestum est. Etsi omnino fatendum sit, illa argumenta esse gravissima, tamen huic opinioni suffragari plane non possumus. Etenim, quoad primum argumentum, *Justinianum* dixisse administrationi rerum pupillarium inhærere tacitam hypothecam, itaque in bonis protutoris vere competere utpote administratoris, reponimus, nullam tutelæ administrationem cogitari posse, nisi veri tutoris. Quoad secundum argumentum, quo periculum allegatur, hoc omnino verum est; sed plane negamus, periculum, qualecumque etiam sit, rationem

(1) L. 25. dig. de legibus.

(2) Warnkœnig, comm., vol. I. pag. 503.

(3) Dabelow, Concurs der Gläubiger, pag. 254.

(4) Thibaut, System der Pandekten-Rechts, § 643.

(5) Gmelin, Ordnung der Gläubiger, § 112.

(6) L. unic. § 1. cod., lib. V. tit. 13.

sufficientem esse ad pignus concedendum, quod sola legis auctoritate fieri potest. Quæ cum ita sunt, et hypothecæ privilegium nullatenus extendi queat, quantacumque sit æquitatis ratio, lege de protutorum bonis pro administratione obligatis ne verbum quidem dicente, cum *Schweppe*(1), *Warnkoenig* (2) et *Bingo* (3), ejusmodi pignus pupillis hic denegamus.

Ceterum, in securitatem omnis omnino debiti, ex administratione tutelæ et curæ orti, concessa intelligitur hypotheca (4), eaque incipit a suscepta vel suscipienda neglectaque administratione (5).

§ XIII.

DE TACITA PROPTER DOTE M HYPOTHECA.

Litt.: *J. F. Olearius*, diss. de hypotheca dotis. Lipsiæ, 1725.

Gruppen, de uxore romana. Hanoveræ, 1727.

Richter, de legali dotium hypotheca. Tubingæ, 1727.

J. Christ. Koenigke, progr. de juribus et privilegiis judaicis competentibus. Lipsiæ, 1733.

Jo. Nic. Hertius, diss. de effectu matrimonii putativi. Halæ, 1747.

God. Mascou, diss. de conjugio putativo. Gottingæ, 1783.

Christ. von Gmelin, de jure dotis in concursu creditorum. Tubingæ, 1789.

Weber, comm. de dote a creditoribus impugnanda præsertim constitutione ejus vel agnitione in fraudem illorum facta. Rostochii, 1812.

Ut *Antoninum Caracallam* fiscum maximis favoribus amplexum esse vidimus, ita *Justinianæ* legislationis præcipuum objectum causa fuit dotium, sane imperatoriâ curâ dignissima.

Videlicet duplex hypotheca generalis ab imperatore in dotis securitatem reperitur constituta: altera ut de dote præstanda marito cautum esset;

(1) Schweppe, Römisches Privatrecht, vol. I. § 303.

(2) Warnkoenig, comm., vol. 1. pag. 503.

(3) Bingo, diss. an pupillis in bonis eorum qui pro tutore gesserunt hypotheca tacita competat. Heidelbergæ, 1816.

(4) L. 20. cod., lib. V. tit. 37.

(5) L. 6. § 4. cod., lib. VI. tit. 61.

altera uxori pro dotis repetitione: « in hujusmodi actione (scilicet ex stipulatu) damus ex utroque latere hypothecam, sive ex parte mariti pro restitutione dotis, sive ex parte mulieris pro ipsa dote præstanda, vel rebus dotalibus evictis, sive ipsæ principales personæ dotes dederint, vel promiserint, vel susceperint, sive aliæ pro his personæ, sive adventitia, sive profectitia sit, secundum veteris juris denominationem” (1). Ad utramque hypothecam illustrandam pergimus.

Primum ergo imperator sollicitus fuit de repetitione dotis, quam maritus, soluto matrimonio, restituere debet, pro cujus restitutione generalem in bonis ejus concessit hypothecam. Quæ cum ita sint, et accessorium principale suum sequatur, dicendum est, eam hypothecam non pro nudâ dote, sed etiam pro omnibus ejusdem incrementis, intra matrimonium natis, uti et pro lucris post matrimonium dissolutum perceptis, competere, et non modo uxori dotem repetenti, sed etiam patri ejus, heredibusve.

An autem hypotheca extraneo dotem repetenti etiam competat, controversum est. Non competere affirmant Glück (2), Lauterbach (3) et Bachovius (4). Primum enim Justinianum dicentem: « sive ipsæ principales personæ dederint, sive aliæ pro hisce personæ”, non velle, uxori aliisque personis, quæ dotem dederunt, competere actionem hypothecariam pro ejus restitutione; sed modo uxori, sive ipsa dotem dedit, sive aliæ personæ pro ea. Deinde veterem actionem rei uxoriæ ad solam uxorem pertinuisse: igitur eam, jure novissimo immutatam in actionem ex stipulatu, quoque soli uxori competere posse, neutiquam extraneo. Sed, si Justinianus dotibus favere voluit, uti vere favet, quomodo intelligas, eum tam parum de securitate dotis, quam extraneus dederat, sollicitum fuisse? Nonne, ut eos ad dotes dandas alliceret, iisdem majori securitate quam ceteris cavere debuisset? Neque est quod de hisce quæramus: etenim voluit actionem ex stipulatu et rei uxoriæ, quibus olim dotes repetebantur, in unam conflari, et actionem ex stipulatu pro dote

(1) L. unic. cod., lib. V. tit. 13.

(2) Glück, Erläuterung der Pandekten, vol. 19. pag. 120-122.

(3) Lauterbach, coll. thes. hoc tit. § 26.

(4) Bachovius, tract. de pig. et hypoth., lib. I. cap. 10. n° 2.

appellari, eique eam inesse indolem, ut semper in dote constituendâ tacita stipulatio interposita fingeretur, sive scripta fuerit, sive non, ut nihilominus bonæ fidei esset, et quæcumque optimæ et utilissimæ in utraque actione inveniantur virtutes, illæ cumularentur in novam actionem, quâ unâ omnes dotes exigerentur, unde sequitur *Justinianum* voluisse actioni ex stipulatu inesse tacitam hypothecam: deinde semper eadem actione dotes repeti, quo magis dotibus, quam uxoribus favere voluit, ipso dicente: « *et ut plenius dotibus subveniatur in ejusmodi actione damus hypothecam pro restitutione dotis:* » igitur jure meritoque contendimus cum plurimis scriptoribus, inter quos laudabimus *Meiszner* (1), *Gmelin* (2) et *Runde* (3), non solum uxori tacitam hypothecam competere, sed etiam omnibus adeo extraneis dotem receptitiam repetentibus.

Neque videmur controversiarum egressi campum: quæritur enim præterea, an et sponsæ hæc hypotheca sit concedenda, quæ dotem ante nuptias condicit, non secuto matrimonio? Multi ex consultissimis, inter quos *Westphal* (4), *Bachovius* (5), *Dabelow* (6), *Voet* (7) et *Merenda* (8), affirmandum esse arbitrantur, quod argumentis non spernendis stabilire conantur: nituntur 1° æquitate quâ hæc sententia suffulcitur; 2° exemplo *Justiniani*, qui a dotis privilegio ad hypothecam tacitam concludit (9); 3° sententiis Jurisconsultorum et Imperatorum, qui, quod sponsa prænumeravit, dotem appellant (10); 4° eo quod *Justinianus* non tam feminis, quam dotis causæ favere voluerit; 5° mutationibus a *Justiniano* introductis, qui in unam fudit actionem ex stipulatu et actionem rei uxoriæ, eâque omnem dotem recuperari voluit. Ut autem primo argumento respondeamus, æquitatem allegatam fatemur; sed inde nobis non licet hypothecam tacitam extendere ad personas, quibus data non est. Quod ad

---

(1) Meiszner, von stillschweigende Pfandrecht, § 156.

(2) Von Gmelin, Ordnung der Gläubiger, § 101.

(3) Runde, commentatio de remediis securitatis, § 41.

(4) Westphal, Pfandrecht, § 48.

(5) Bachovius, tractatus de pig. et hypoth., lib. IV. cap. 13. N° 4.

(6) Dabelow, Concurs der Gläubiger, pag. 48.

(7) Voet, ad Pandectas, hoc tit. § 20.

(8) Merenda, controvers. jur., lib. VI. cap. 23.

(9) L. 12. cod., lib. VIII. tit. 18.

(10) L. 17. § 1. dig., lib. XLII. tit. 5. — L. 5. cod., lib. VI. tit. 61.

secundum argumentum, æque fatebimur, olim sponsam privilegium exigendi habuisse, et *Justinianum* a privilegiis illis ad hypothecam tacitam concludere consuesse; sed eum in nostrâ causâ idem fecisse, nullus probavit. Neque majoris momenti est tertium argumentum: etsi enim quandoque Jurisconsulti et Imperatores dotem appellaverunt, quod sponsa prænumeravit, minus exacte sunt locuti, et præterquam exinde nihil concludi possit, ubi ex professo de dotibus tractant, ita loqui non solent, nam, teste *Ulpiano*: « *ubicumque matrimonii nomen non est, nec dos est* » (1), ubi enim accurate loquuntur Romani pecuniam, a sponsa prænumeratam, quasi dotis nomine designant. Quarti argumenti etiam est maxima fragilitas: nam dotem, secundum superiora, intelligere non poterat imperator, ubi nullum extiterat matrimonium. Tandem, quod ad ultimum, nempe quod *Justinianus* actionem ex stipulatu et rei uxoriæ in unam fuderit (2), cui hypothecam inesse voluit, nec inde sequitur quidquam, quippe quum sponsa earum actionum, ex quibus facta est actio ex stipulatu, plane nullam habere potuisset, sed multo potius, teste *Hermogeniano*, conditionem (3), uti suspicor, eam, quam Romani appellant *causâ datâ causâ non secutâ*. Illius sententiæ argumentis profligatis, rationes in alterius opinionis favorem summatis exhibeamus. Nimirum sponsalibus, sive de præsentī, sive de futuro, initis, numquam consummati matrimonii jura concedi possunt; nec vera est dos, quod dotis nomine prænumeravit sponsa; personale privilegium expressa legis dispositio et sponsæ tribuit, sed *Justinianus* non nisi de uxore loquitur, nec latiore interpretationem recipiunt hypothecæ; plurimæ rationum, quibus sese commotum dicit legislator ad tacitum pignus uxori concedendum, in sponsa cessant; accedit denique, quod, cum jura dotis ab eo competant tempore, quo contractum est matrimonium, sponsæ numquam cedat dies, a quo initium caperet hypotheca. Quibus moti, censem cum *Warnkœnig* (4), *Thibaut* (5), *Gesterding* (6), *Gmelin* (7),

(1) L. 3. dig., lib. XXIII. tit. 3.

(2) L. 7. princ. et § 1. L. 8, 9, 10 dig., lib. XII. tit. 4.

(3) L. 74. dig., lib. XXII. tit. 5.

(4) Warnkœnig, comm., vol. I. pag. 506.

(5) Thibaut, System des Pandekten-Rechts, § 645.

(6) Gesterding, Pfandrecht, pag. 110.

(7) Gmelin, diss. de jure dotis, § 3. nota 12.

Glück (1), *Malblanc* (2), *Erxleben* (3), *Meiszner* (4), *Overbek* (5) et *Huffeland* (6): jure *Justiniano* pro eo, quod dotis nomine prænuneratum est, non dari hypothecam. Æque ardua est inter jurisconsultos controversia, utrum hypotheca tacita competat pro dote ex matrimonio putativo restituenda? Affirmat *Runde* (7), *Thibaut* (8), *Gesterding* (9), *Dabelow* (10), *Gmelin* (11), *Bachovius* (12) et *Erxleben* (13); cum enim ponatur bona fide celebratum esse matrimonium ex parte uxoris, illud in favorem ejus omnes effectus habere oportere legitimi matrimonii; eodem casu antiquitus, *Ulpiano* teste, uxori etiam privilegium dotis personale datum esse (14). Hi numero inferiores, inter quos reperiuntur *Warnkœnig* (15), *Glück* (16), *Noodt* (17), *Von Wenig* (18), *Lauterbach* (19) et *Meiszner* (20), uxori putativæ hypothecam denegant, et revera videtur deneganda. Sane matrimonium putativum omnino in uxoris favorem interpretari oportet; sed tunc demum, si absque injuriâ aliorum fieri possit, quod tamen hic nonnisi aliorum creditorum detrimento fieret. Quod ad *Ulpiani* effatum attinet, a privilegiis personalibus ad hypothecam concludere nobis saltem non licet, etsi *Justinianum* id fecisse constat. Deinde dotibus favere voluit imperator, in matrimonio putativo autem dos non intelligitur; id testatur *Ulpianus* dicens: « *Cassius scribit, et si putavit maritus esse sibi matrimonium, cum non esset, usu capere eum non posse, quia nulla dos sit; quæ sententia habet*

(1) Glück, Erläuterung der Pandekten, vol. 19, pag. 102 - 106.

(2) Malblanc, princ. jur. Rom., § 574.

(3) Erxleben, princ. de jure pig., § 71.

(4) Meiszner, von stillschw. Pfandrecht, § 156.

(5) Overbek, meditationen, vol. I. med. 3.

(6) Huffeland, Lehrbuch, vol. II. § 960. N° 1.

(7) Runde, diss. laud., § 41.

(8) Thibaut, System des Pandekten-Rechts, § 643.

(9) Gesterding, Pfandrecht, pag. 109.

(10) Dabelow, Concurs der Gläubiger, pag. 245.

(11) Von Gmelin, Ordnung der Gläubiger, § 100.

(12) Bachovius, tract. de pig. et hypoth., lib. IV. cap. 13. n° 13.

(13) Erxleben, princ. de jur. pig., § 72.

(14) L. 22. § 13. dig., lib. XXV. tit. 1.

(15) Warnkœnig, comm., vol. I. p. 506.

(16) Glück, Erläuterung der Pandekten, vol. 19. pag. 108 - 110.

(17) Noodt, ad Pandect., lib. XXIII. tit. 3. (Oper., tom. II. pag. 502.)

(18) Von Wenig, Lehrbuch, § 157, not. n.

(19) Lauterbach, coll. thes. hoc tit. § 24.

(20) Meiszner, von stillschw. Pfandr., § 157.

rationem” (1). Idem alio loco dicit : « *dotis appellatio non refertur ad ea matrimonia, quæ consistere non possunt*” (2). Denique ad originem hypothecæ respiciamus, ut enim jam sæpius retulimus, *Justinianus* antiquam actionem rei uxoriæ et ex stipulatu propter dotem in unam fudit, cui hypothecæ jus inesse voluit; igitur, secundum imperatoris legislationem, hypothecam novæ actioni ex stipulatu propriam nulla habebit, nisi quæ antiquitus actionem ex stipulatu de dote repetenda, aut rei uxoriæ habuisset: uxor autem putativa neutram actionem habere potuit: quippe illa ei non competebat, quia, matrimonio tantum finito, dabatur, quod autem hic fieri nullatenus poterat ipsius matrimonii defectu; neque hæc ei competebat, quippe deficiebat uxor defectu matrimonii; quæ adeo vera sunt, ut rescriptum *Antonini* uxori putativæ *condictionem* addicat (3).

Ultima controversiarum ea est, quæ moveri solet circa uxores Judæorum, de quibus quæritur, an etiam hypothecis, in dotis securitatem concessis, frui possint? Hujus quæstionis sedes est in Novella CIX anno 541 a *Justiniano* condita, quæ autem nimis est longa, quam ut a nobis describatur. Affirmativum præbent responsum *Huffeland* (4), *Von Gmelin* (5) et *Christianus* (6): etenim præfatâ Novellâ nonnisi hæreticis uxoribus pignoris jus esse denegatum; Judæas autem inter hæreticos referri non posse, quoniam hæretici ii modo dicuntur ab imperatore, qui a sancta ecclesia sese separârunt, quod de Judæis, quippe qui ad eam numquam pertinere, dici neutiquam posset. Ceterum hanc doctrinam ad *Gratiani* mentem esse (7), imo leges Romanas (8) solere hæreticos inter et Judæos distinguere, atque in ipso Codice Justiniano diversissimis locis de iis agi. Attamen, si interiora præfatæ Novellæ adeamus, sententia illa magis verbis, quam legis ingenio nititur: nam qui rite *Justiniani* mentem perspiciunt illorumque temporum ingenium, facile videbunt, imperatorem potius pignus suum denegasse omnibus, qui membra non sunt suæ ecclesiæ.

(1) L. 1. § 3 et 4. dig., lib. XL. tit. 6.

(2) L. 3. dig., lib. XXIII. tit. 3.

(3) L. 1. cod., lib. IV. tit. 6.

(4) Huffeland, Lehrbuch, vol. II. § 960. n° 2.

(5) Von Gmelin, Ordnung der Gläubiger, § 100. pag. 246.

(6) Christianus, diss. de privilegio dotis mulieribus judaicis non denegando. Gottingæ, 1792.

(7) L. 2. cod., lib. I. tit. 5.

(8) L. 12, 13, cod., lib. I. tit. 5.

Quæ cum ita sint, cum *Glück* (1), *Thibaut* (2), *Overbek* (3), *Cramer* (4), aliisque contendimus, Judæas uxores pignus in dotis securitatem habere neutiquam posse.

Ceterum, quoad hypothecæ illius initium, distinctione est utendum: in dotibus tam ante matrimonium debitis, quam quæ nuptiarum momento constituuntur, pignoris initium est a matrimonio celebrato; in illis vero, quæ postmodum dantur, uti et in dotium augmentis, a tempore, quo id evenit, incipit hypotheca (5).

Absolutâ hypothecâ, quæ uxori est concessa in securitatem dotis, ad eam veniamus, quæ marito tribuitur, ut enim initio hujus loci vidimus, *Justinianus* censuit, ut in omni qualicumque dotis promissione, sive sit sponsa, quæ dotem promisit, sive pater ejus, sive extraneus qualiscumque, in illius promissæ securitatem, eorum, qui promiserunt, bona hypothecæ essent obnoxia, quæ non modo pro solutione dotis intelligenda sunt, verum etiam pro ejus evietione, et utroque casu pro usuris (6). Si autem in fraudem creditorum a debitore dos esset promissa, nullum sortiri effectum hypothecam, jure meritoque monet *Weber* (7).

Quod ad initium hujus hypothecæ, licet dotis promissio tacitam comprehendat futuri matrimonii promissionem, hypothecam tamen, ex stipulationis tempore, secutis postea nuptiis, perfectam esse, adversus *Glück* (8) merito monet *Warnkenig* (9): siquidem conditio illa in ipsius promittentis potestate posita non est. Præterea, nisi ita esset, plane nulla dotis promissæ subsisteret securitas, quum promittens ante nuptias initas bona sua libere alienare, uti et alteri, qui sane prælationis jure gauderet,

(1) Glück, Erläuterung der Pandekten, vol. 19, pag. 118-120.

(2) Thibaut, System des Pandekten-Rechts, § 643.

(3) Overbek, meditationen, vol. VII. med. 380.

(4) Cramer, Nebenstunden, vol. III. n° 1, 2.

(5) L. 1 dig., lib. XX. tit. 4. Cf. Thibaut, System des Pandekten-Rechts, § 643. — Meiszner, stillschw. Pfandrecht, pag. 423.

(6) Von Gmelin, Ordnung der Gläubiger, pag. 493.

(7) Weber, comm. de dote a creditoribus expugnanda, præsertim constitutione ejus vel agnitione in fraudem illorum facta, § 13. Rostochii, 1812.

(8) Glück, Erläuterung der Pandekten, vol. 19, pag. 92.

(9) Warnkenig, comm., vol. 1, pag. 505.

hypothecæ dare posset, et sic sponsum ludere; quod ita *Justinianum* non intellexisse, omnes sentient, qui perspexerint, quantum dotis causæ faveret imperator. An autem idem dicendum sit, si femina nuptura dotem promisit, dubium est. Et magis videtur, hypothecam a nuptiis modo initis constitutam intelligi: nam cum dotis necessaria sit conditio matrimonium, quod in potestate sponsæ est, hypothecæ quoque existentia in illius potestate esset, quod nemo non intelligit cum pignorum indole et natura pugnare. Hæc de dotis promissione. Quid autem si absque promissione esset constituta? An a tempore evictionis, an potius a tempore dotis traditionis hypotheca constituta intelligi deberet? Et profecto magis est, ut a tempore traditionis constituta intelligatur (1).

§ XIV.

DE HYPOTHECA PROPTER BONA PARAPHERNALIA ET DONATIONEM PROPTER NUPTIAS.

Litt.: *T. J. Reinharth*, diss. de uxore in donatione propter nuptias neque dominium neque hypothec. tacitam habente. Erford., 1729.

J. Aug. Heineccii, diss. de uxore Romana per propter nuptias donationem de alimentis secuta tantum. Halæ, 1740.

Eminghaus, diss. de pignore legali, quod uxori propter bona paraphernalia in bonis mariti competit. Jenæ, 1788.

Non tantum iis, quæ de dotibus retulimus, uxoribus cavere studuit *Justinianus*, sed et aliis, nempe hypothecam iis tacitam in bonis mariti dedit in duabus aliis causis, de quibus hîc disserendum.

Marito in paraphernis, quæ mulier extra dotem habet, nullum jus competere, notissimum est. Quod cum ita esset, et uxores maritis suis nomina, ut loco paraphernalium apud eos manerent, dare assolerent, actione quidem apud mulierem remanente, marito tamen eas movendi sortisque pecunias impendendi licentiâ datâ, in illius pecuniæ securitatem, si in dotali instrumento nulla nominatim a marito scripta esset, *Justinianus* in omnibus mariti bonis hypothecam tacitam dedit: « si

---

(1) Von Gmelin, Ordnung der Gläubiger, pag. 493.

mulier marito sua nomina (id est foeneratitias pecunias), quæ extra dotem sunt, dederit, ut loco paraphernorum apud maritum maneant, et hoc dotali instrumento fuerit adscriptum . . . . . ex præsentî nostra lege habeat hypothecam contra res mariti, ex quo pecunias ille exegit" (1).

Westphal (2), *Leyser* (3), *Gmelin* (4) et *Westenberg* (5) addunt, uxorem quoque hypothecam in bonis mariti habere pro administratione et restitutione aliorum bonorum paraphernorum. Contra, quum nulla hypotheca legalis sit admittenda, nisi quæ expresse legibus sancita est, et neque lex laudata, neque alia ulla pro quibuscumque bonis paraphernalibus addicat hypothecam, imo potius eam restringet ad nomina, seu actiones, quas mulier contra debitores suos ipsa habet, quasque suo marito dirigendas dederat, illorum virorum sententia, ceteroquin maximâ æquitate suffulta, de Romano jure falsa est dicenda. Initium hujus hypothecæ esse a momento, quo maritus a debitoribus uxoris pecuniam exegit, per se clarum est.

Hanc altera hypotheca excipiat, eaque concessa uxori in securitatem donationis propter nuptias, quâ uxor, matrimonio dissoluto, sive etiam marito obærato, matrimonii onera, ut decet, ferre posset: ad eam aliquando concedendam alludit imperator: « *hæc autem tantum ad dotem sancimus, non ad ante nuptias donationem, quam suo tempore servire disponimus*'' (6): et revera Novellis eam constituit: « *in donationibus vero propter nuptias, ut secundum tempora, quibus fiunt, hypothecas habeant*.'' (7). At vix diceret, quomodo contra tanta testimonia de eodem pignore dubitatum sit. Nihilominus de ejus existentia jure Romano dubitavit *Bachovius* (8) nec equidem scio, quo rationis momento ductus: nam præter *Justiniani* effata descripta, nil magis juris Romani ingenio adversari poterat, quam viri sententia, siquidem in dotis securi-

(1) L. 11. cod., lib. V. tit. 14.

(2) Westphal, Pfandrecht, § 93.

(3) Leyser, Medit. ad Pandectas, spec. CCXXVI. med. 7.

(4) Von Gmelin, Ordnung der Gläubiger, § 115.

(5) Westenberg, Princ. jur., lib. XX. tit. 2. § 15.

(6) L. 12. § 2. cod., lib. VIII. tit. 15.

(7) Novell. CIX. cap. 1.

(8) Bachovius, tractatus de pig. et hypoth., lib. I. cap. 10. N° 3.

tatem hypothecâ tacitâ concessâ, quomodo eadem in securitatem donationis propter nuptias denegari potuisset, quippe semper cum dote æquo passu ambulantis? (1).

Ceterum hoc pignus vim suam ad ipsas res donatas extendit (2), ejusque initium esse a tempore donationis dubitari omnino nequit.

§ XV.

DE RELIQUIS HYPOTHECIS TACITIS GENERALIBUS.

Litt.: *Ch. Gottl. Hommel*, diss. de juribus ecclesiæ creditricis.

Vitembergæ, 1771.

C. H. Geisler, de hypotheca ex causa canonis emphyteutici.

Erlangæ, 1778.

F. C. Harprecht, trutina XX pignorum tacitorum, vel indubie spuriorum, vel summe dubiorum. Tubingæ.

Ch. Gottl. Küpfer, diss. de eo quod justum est circa tacitam piarum causarum hypothecam. Lipsiæ, 1813.

Hypothecarum generalium agmen claudunt, quæ heredibus tribuitur in bonis viduæ vel vidui, qui sub conditione viduitatis legatum acceperunt, uti et ea, quæ ecclesiæ in bonis emphyteutæ suæ reperitur concessa.

Nimirum si cui res legatâ est ea lege, ut ex duobus electionem habeat, utrum matrimonium contrahere et acceptis renuntiare, aut si nolit hoc, sed defunctum honoret, omnino a nuptiis abstinere velit, ne res in suspenso sit, ut ipse *Justinianus* loquitur, ipsi pulchrum est visum, legalem heredibus concedere hypothecam in securitatem legati recipiendi, si forte ad nuptias adversus superiora est convolutum (3). Licet *Schweppe* id plane negat (4), nil interesse nobis videtur, utrum conjux prædefunctus conjugii superstiti sub hac conditione quidquam legaverit, an extraneus (5).

(1) L. 20. cod., lib. V. tit. 3.

(2) L. 12. § 2. cod., lib. VIII. tit. 18.

(3) Novell. XX. cap. 44.

(4) Schweppe, Römische Privatrecht, vol. I. § 303. N° 7.

(5) Warnkönig, comm., vol. I. pag. 507.

Ut nunc ad hypothecam veniamus, in emphyteutæ bonis concessam, de ea non una est scriptorum sententia. Plerique, inter quos *Meiszner* (1), hanc hypothecam plane negant. Alii contra eam omnibus dominis prædii emphyteutici adscribunt. Sed *Justiniano* dicente: « *et volentibus præpositis sacrarum domuum licebit prædia aut domos defendere, nullam metuentibus meliorationum redditionem. Sed si quidem deterius fecerit prædium aut suburbanum aut domum, qui emphyteusim percepit: cogi eum de suo diligentia ac restitutionem prisca status facere et obligatum esse ad hoc ipsum et heredes ejus, et successores, ejusque res* » : extra dubitationis aleam collocatum censeo, utramque sententiam a vero recedere, quum de solis ecclesiasticis dicatur et res emphyteutæ obligatæ teneri jubeantur, quod dici neutiquam posset, nisi hypothecæ jure concesso: igitur eorum opinio, qui cum *Glück, Warnkoenig, Thibaut, Schweppe* et *Heise* dicunt, solis ecclesiis in bonis emphyteutæ hypothecâ tacitâ cautum esse, si ejus culpa deteriore fecerit fundum, verissima est dicenda. Hujus hypothecæ initium esse a momento, quo quid deterius factum est, ex ipsa rei indole elucet.

Quas hactenus recensuimus, hypothecæ legales ita omnes sunt comparatæ, ut singulæ fundentur legis dispositione speciali. Verum ob singulare commodum, aut æquitatis rationem, species excogitârunt scriptores varias, quæ neutiquam lege niti intelliguntur, et spuriorum nomine, ut fecit *Harprecht*, sunt notandæ, ideoque rejiciendæ, et ne quidem a nobis referendæ.

---

(1) Meiszner, von Stillsweigende Pfandrecht, § 198.

CAP. IV.

§ I.

DE JURIBUS ET OBLIGATIONIBUS EX PIGNORE CONSTITUTO DESCENDENTIBUS
IN UNIVERSUM.

Quemadmodum supra jam a nobis est commemoratum, pignoris constitutione in obligationis securitatem creditori transfertur jus in re, quod, licet proprietati simillimum sit, tamen non obstat, quominus salvum remaneat debitoris dominium in rebus pignoris nomine obligatis. Duo itaque in rebus obligatis jura concurrere intelliguntur, pignoris scilicet, et proprietatis, quorum neutrum alteri obstat; atque quum omni juri sua correspondere debeat obligatio, itidem exinde obligationes diversæ, pro diversitate pignoris constituti pactorumque ei appositorum, oriuntur utrimque, id est, tum ex parte debitoris, tum creditoris. Hæc autem jura et obligationes utrimque recensere supervacaneum esset, quum, unius juribus et obligationibus expositis, alterius quoque appareant. Quæ cum ita sint, si jura et obligationes creditoris pigneratitii seorsim exposuerimus, satis præstitisse arbitrabitur.

§ II.

DE JURE CREDITORIS PIGNERATITII.

Font.: Dig. lib. XX. tit. 5; Cod. lib. VIII. tit. 28 et 34; Paul, Sent. Recept., lib. II. tit. 13.

Litt.: *J. V. Bekman*, diss. de distractione pignoris. Jenæ, 1660.

J. H. Berger, diss. de distrahendi pignoris jure. Lipsiæ, 1682.

(Et in ejusd. diss. select., pag. 1 seqq.)

Had. Reland, diss. de jure distractionis pignoris. Traj. ad Rh., 1708.

C. Rechenbrecht, de jure creditoris pigneratitii. Lipsiæ, 1729.

J. Wieggers, de pignoris distrahendi facultate et modis. Arg., 1765.

G. Happel, die Rechte der Gläubiger in Ansehung der Faustpfänder. Gießen und Darmstadt, 1802.

Quum pignorum hic sit præcipue finis, ut crediti securus sit creditor,

ad eum omnia jura jurisque remedia, quibus securitas nobis præstari potest, pertinere, manifestum est. Multum tamen ipsius variare jura, prout ei hypotheca, aut pignus, striete dictum, concessum sit, æque clarum est. Si enim hypotheca sit concessa, ad eum neutiquam pertinet pignoris possessio, quam utique retinet debitor. Contra vero, si pignus strictiori sensu esset datum, ad creditorem pertineret, neque tamen talis, quali ad præscriptionem venit: nam debitor pignus usu capere ipse potest, etiamsi possessionem in creditorem transtulerit (1). Neque fructus, ex re pignerata provenientes, percipiendi jus creditor habet, nisi antichresis inita sit: nam debitor pigneratitius pignoris dominium retinet, nec impeditur, quominus suæ rei fructus percipiat: nam, donec distractio locum habet, omnia proprietatis jura exercere potest, adeo ut rem pigneratam contra omnes, imo ipsum creditorem pigneratitium, pignus injuste possidentem, possit vindicare, quin ei porro liceat pignus donare, vendere, aut qualicumque alia ratione in alios transferre, nisi tamen pactum sit adjectum pignerationi « *ne debitori pignus vendere liceat* », aut aliud ejusmodi generis, quo libertas debitoris restricta est, et denique, nisi pignus res esset mobilis, quippe cujusmodi pignoris specialiter obligati alienatio pro furto accipi a Romanis solet (2), improprie tamen, quum debitor proprietarius sit, et propriæ rei furtum intelligi plane nequeat: ut in lege laudata proprie de possessionis furto agi videatur, dum supponitur pignoris possessio ad creditorem spectasse, quemadmodum docte censet *Gesterding* (3). Porro creditor pigneratitius ipse pignus oppignerare potest (4), cujusmodi autem obligatio in tantum efficax est, in quantum nomen, pro quo contracta est, durat: et tamdiu durat, quamdiu priori creditori satisfactum non sit (5), neque secundo creditori rem distrahere licet, nisi priori jam sit acquisita distrahendi facultas. Prior debitor secundo creditori solvendo utrumque pignus extinguit (6). Ad se tuendum varia juris remedia creditori sunt concessa, quibus quemadmodum utatur, in posteriori hujus commentationis capite sumus dicturi.

---

(1) L. 16. dig., lib. XLI. tit. 3.

(3) *Gesterding*, Pfandrecht, pag. 125.

(5) L. 40. § 2., dig., lib. XHI. tit. 7.

(2) L. 66. dig., lib. XLVII. tit. 2.

(4) Cod., lib. VIII. tit. 24.

(6) L. 2. cod. hoc. tit.

Præterea creditor pignoratitius jus habet, ut ipsi impensæ, in pignus erogatæ, refundantur, hac tamen distinctione: necessariæ, quæ nimirum ad pignoris conservationem tendant, uti et quas creditor, ut possessor facere debuit, simpliciter restitui debent (1); nec refert num pignoris conditionem meliorem reddiderint, nec ne (2). Utiles, quibus pignoris conditio melior est facta, si ex voluntate debitoris factæ sint, omnino restitui debent cujuscunque generis et quantæcumque sint; sin autem ex voluntate debitoris factæ non sint, tantum restitui debent, quæ intra modum factæ dicuntur, nec debitorem nimis gravant (3), ita quidem, ut, docente *Ulpiano*, neque delicatus debitor, neque morosus creditor audiatur (4). Voluptuariarum impensarum nulla debetur restitutio creditori; sed eas tollere potest, si tale quid absque pignoris detrimento fieri possit.

Quoniam eum in finem pignoris fit obligatio, ut suum creditor consequatur, huic juri sponte inesse, nisi justo tempore satisfactum sit, rei obligatæ distrahendæ facultatem, quivis sentit et leges statuunt (5): quippe quod adeo cum pignore cohæret, ut pactum adjectum « *ne creditori vendere liceat* », distractionis jus creditori nullatenus auferret, nullosque produceret effectus, nisi quos diximus, superius de pactis pignori adjectis scribentes. Debitor distrahere cogi neutiquam potest (6), nec inde creditor damno submittitur, quoniam nil obstat, quominus ipse rem vendat, sibi que ex pretio ejus satisfaciatur. Atque quum jus distrahendi creditoris gratiâ intelligatur concessum, neque ipse generaliter ad pignus vendendum cogi potest (7): interim tamen per modum exceptionis posset, cum videlicet pignus, longe debitum excedens, præsentis pluris vendi quam alio tempore posset (8).

(1) L. 8. dig., lib. XIII. tit. 7.

(2) Glück, Erläuterung der Pandekten, vol. 14. pag. 66.

(3) L. 25. dig., lib. XIII. tit. 7.

(4) Homo delicatus apud classicos ejusmodi dicitur, qui in negotio, in quo alter sine vitio versatur, morosus, difficilis, et fastidiosus est. Conf. Seneca, de officiis, lib. II. cap. 24. Cicero, de oratore, cap. 9., quæ si debitori applices, ejusmodi habes, qui in restituendis impensis, in pignoribus factis, creditori non oneroso, id est, qui impensas intra modum fecit, non consentit. Glück, Erläuterung der Pandekten, vol. 14. p. 67. Quid sit morosus creditor, magis notum est quam ut hic denuo referatur. IIII. 201

(5) L. 32. cod., lib. VIII. tit. 39.

(7) Loco laudato.

(6) L. 15. § 5. dig., lib. XLII. tit. 1.

(8) L. 6. dig., lib. XIII. tit. 7.

Jus distrahendi pignoris unice pendet a veritate obligationis principalis, nec distrahitur, nisi propter debitoris moram (1); quæ cum ita sint, pignoris venditionem antecedit opus est interpellatio et denuntiatio de vendendo pignore, nisi solvatur (2). Quod si creditor negligat, et ad pignus, non interpellato debitore, vendendum properet, pignoris emptor neutiquam dominus fit, imo debitori per rei vendicationem suam persequi licet (3). Cessat autem denuntiationis necessitas, ubi tempus solutionis præstandæ accurate determinatum est: tunc enim dies pro creditore interpellare censetur. Si pactum « *ne vendatur* » fuerit conventum, trinâ denunciatione opus est (4). Ceterum post denunciationem factam, non statim venditionem urgere posse, sed biennium expectare creditorem debere, intra quod debitori licet pecuniam debitam offerre, novissimo jure constitutum est (5).

Quod ad rerum species attinet, si pignus speciale constitutum sit, eam rem unam, non aliam vendere creditor potest; si autem generale sit pignus, quascumque voluerit vendendas eligere potest (6), præterquam eas, quæ, aut lege, aut contractu, exceptæ sunt (7).

Creditor in venditione pignoris ab omni abstinere debet fraudatione, et pignus tanto pretio vendere, quanto umquam fieri posset: nam domini procurator haberi debet, cujus nomine pignus quoque distrahere censetur (8): quare etiam rem pigneratam sibi emere neutiquam potuit (9). Ipsa pignoris venditio tam publice fieri potest proscriptionibus, quam privatim (10): solo pignore ex causa judicati capto excepto, quippe quod magistratûs auctoritate distrahitur, cujusque venditio non nisi post duos menses, ex quo captum est elapsos, permissa est (11).

Si pigneratitius creditor distracturus emptorem plane nullum invenerit, ipse rei obligatæ dominum solutionis loco impetrare potest per principem,

(1) L. 7. cod. hoc tit.

(2) L. 10. cod., lib. VIII. tit. 14.

(3) L. 2. eodem.

(4) L. 4, 5. dig., lib. XIII. tit. 7.

(5) L. 1. cod., lib. VIII. tit. 34.

(6) L. 8. dig. hoc tit. Conf. Mühlenbruch, doctrina pandectarum, vol. II. § 426.

(7) L. 2, lib. II. tit. 4.

(8) L. 29. dig., lib. X. tit. 2.

(9) L. 34. dig., lib. XIII. tit. 7: — L. 2. cod., lib. VIII. tit. 50.

(10) L. 3. § 1. cod., lib. VIII. tit. 34.

(11) L. 2. cod., lib. VIII. tit. 23.

tum etiam missionem per magistratum (1). Si tamen extra captorum pignorum causam non nisi iteratis denuntiationibus pignoris dominium impetret creditor, jus est debitori rem suam recuperandi, nempe intra biennium exsolvendo pecuniam (2). Ceteroquin fieri debet judicialis pignorum æstimatio, atque quod in pignoris valore debiti quantitatem excedit debitori, sive inferiori creditori restituendum est (3); quod vero minus est in pignoris valore, quam in obligationis summa, debitorem supplere debere, per se intelligitur.

§ III.

DE OBLIGATIONIBUS CREDITORIS PIGNERATITII.

Litt.: *C. L. Crell*, de custodia et periculo pignoris. Wittemb., 1733.

Rivinus, de culpâ levissima in pignore a creditore præstanda. Wittembergæ, 1751.

G. S. Madhin, comm. creditorem in pignore media diligentia non semper liberari. Halæ, 1764.

H. Kluit, de obligatione creditoris in pignore. Lugd.-Bat., 1786.

Creditorum pigneratitiorum duplicis generis reperiuntur obligationes: incumbunt enim cuicumque creditori ex omni pignoris specie eædem, quas appellare licet generales; vel oriuntur ex pactis adjectis, nec iis tenentur, nisi qui ejusmodi adjecere, specialesque audiunt. De singulis videamus.

Si hypothecæ jus sit creditori constitutum, eum plane nulla gravari obligatione, nemo non vidit: equidem debitor omnem tunc possessionem retinet. Longe autem aliter obtinet, pignoris jure strictiore sensu constituto: namque eo casu creditor pignus possidet, qui quum dominus non sit, omnes inde nascuntur obligationes, quibus ansam dare solet alterius rei possessio. Primum creditor pignus custodire tenetur, et quidem ita, ut neque suo, neque alterius facto deterius fiat, aut intreat: nam, casu veniente, debitor actione legis Aquilææ uti posset. De ipsius

(1) Conf. cod., lib. VIII. tit. 34.

(2) L. 3. § 2. cod., lib. VIII. tit. 34.

(3) L. 5. § 4. cod., lib. VIII. tit. 34.

cura ea hîc statui posse videtur regula: eam oportere adhibere, quam solet bonus pater familias (1). Neque igitur dolum adhibeat, sed multo potius diligentiam; qualem vero dicere non ausim, antequam sententias retulerim scriptorum, quippe de quâ maxime digladiantium. Controversiæ sedes in *Ulpiani* fragmento est: « *venit autem, inquit, in hac actione et dolus, et culpa, ut in commodato, venit et custodia: vis major non venit* » (2). Scriptores jam de hoc loco disputantes in duas referri possunt classes: nimirum plurimi, inter quos video *Erxleben* (3) et *Höpfner* (4), contendunt: in lege nostra determinari, quæ præstanda est a tertio, cui creditor pignus sub lege illud restituendi simul ac debitor solverit, tradiderat, eamque igitur intelligendam esse de *actione in factum* contra tertium, qui restitutionem pignoris detrectare voluit. Sed hæc interpretatio nobis saltem nullius videtur momenti: equidem hîc non de actione in factum sermonem esse, sed de actione pigneratitia, ex eo est perspicuum, quod absurdum esset casu, quo tale factum est commissum, vi cuius pro omni culpa teneretur reus, ejusmodi normam culpæ præstandæ ex commodato deducere, quod sane cum pignore nullam habet similitudinem, quin et aliæ sint rationes gravissimæ, quas egregie exponit *Thibaut*. Alii alia ratione rem explicare conantur, dicentes, fragmentum nostrum regulam continere, creditorem pigneratitium pro levissima culpa teneri: quod enim ut evidentius significaret *Ulpianus*, comparasse actionem pigneratitiam actioni, quæ ex commodato oritur, ubi quoque levissima culpa præstatur (5). Alii iterum alia ratione procedunt, arbitrantes, locum nostrum esse intelligendum de casu, quo pignus in solius creditoris utilitatem datum est: « *solius enim creditoris utilitas tunc vertitur*, inquit Voet, *cum non debitor, sed tertius pro debitore pignus dat. Quamvis enim debitoris quoque intersit pignus dari, dum sine eo forte fidem haud inveniret, tamen si contractum pignoris spectes, quod non jam inter creditorem et debitorem, sed inter creditorem et tertium pignus dantem intercedit,*

(1) L. 14. dig., lib. XIII. tit. 7.

(2) L. 13. § I. dig., lib. XIII. tit. 7.

(3) *Erxleben*, principia de jure pignorum, § 161.

(4) *Höpfner*, comm. ad Heineccii institut., § 796.

(5) *Thibaut*, System des Pandekten-Rechts, § 653. — *Crell*, de periculo et custodia pig., § 5.

solius creditoris gratiâ, non item tertii pignus dantis, et inde pigneratitia experiuntis, pignus celebratum apparet (1). Verum ego non facile crediderim, nec adeo credi potest, *Ulpianum* de casu tam raro dixisse, ubi indolem actionis pigneratitiæ describebat. Tandem *Mankart* et *Schoemann* credunt, comparisonem *Ulpiani* ex eo explicari posse, quod utroque casu culpa levis præstetur: ad diligentiam, quam præstat commodatarius, creditorem pigneratitium non teneri, sed ad solam custodiam, a qua non liberaretur, nisi vis major fuisset (2). Neque tamen hoc placet, utpote magis ingeniosum, quam verum. Et hæ sunt opiniones scriptorum primæ, quam diximus, classis. Ad secundam pergo, in quâ reperiuntur, qui textûs emendatione nodum solvere conati sunt. Triplex nimirum textus reperitur emendatio: alteram proponit *Pagenstecher*, qui loco *ut* per geminationem legit *ut ut* (3). Altera est *Noodtiana* eaque celeberrima et a multis comprobata; legit: « *venit in hac actione et dolus et culpa. At in commodato venit et custodia.* » Tandem recentiorum plurimos video virgulam tantum transposuisse, quæ venit post verbum *commodato*; ita ut legeretur: *ut in commodato venit et custodia*. Difficilem electionem reddi, scriptorum varietate, multi experiuntur, et ego etiamnum vehementer experior. Quoniam vero eligendum sit, censemus, creditorem pigneratitium pro culpa levi teneri, ideoque emendationem *Noodtianam* esse admittendam, quam non modo juris analogia, sed quoque locupletissima argumenta, ex legibus (4) deducta, commendant. Unico tamen casu creditor pigneratitius pro culpa levissima tenetur, si videlicet propriâ pignus occupaverit, quod magistratûs auctoritate erat occupandum (5).

Debito soluto, principalis oritur creditoris pigneratitiî obligatio, nempe ad pignus acceptum restituendum. Hæc restitutio in specie fieri debet, neque debitor, ut æstimatione contentus sit, adigi potest. Si tertio rem

(1) Voet, comm. ad Pandectas, hoc tit. § 5. Eum sequitur Malblanc, diss. de culpa, § 7. Tubingæ, 1807.

(2) Mankart, prob. recept. lect. jur. civ., p. 117. Schoemann, Lehre von schadenersatz, p. 160.

(3) Pagenstecher, ad Eckhardii hermaeut. juris, pag. 86.

(4) § 4. tustl., III. 13. — L. 19. cod., lib. VIII. tit. 14.

(5) L. 9. § 5. dig., de rebus auct. jud. possid.

pigneratam creditor pignerasset, ad eam reluendam obligatus est, statim ac ipsi est satisfactum (1). Quæ omnia, quibus actionibus expediuntur, postea sumus dicturi. Tandem, si post pignus distractum et venditum quidquam plus in pretio esset, quam debetur, debitori quod superest, restitui debet (2).

Absolutis jam obligationibus, quæ creditori ex omni pignoris specie eædem incumbant, quasque generales vocavimus, ad speciales delabimur, id est, quibus ansam dant pacta pignori adjecta. Huc maxime pertinet, quæ venit obligatio ex pacto antichrestico. Obligatus enim est creditor ad rationes fructuum debitori reddendas, quin ad mediam diligentiam teneatur, ita ut sors, in quantum legitimas usuras excedunt, inde minuatur. Tenendum tamen est, non omnes scriptores ita censere, fructus enim omnes ad creditorem spectare, usurarum loco, quanti sint. Ita autem statuimus, quemadmodum *Heineccius* dicit, ne usuraria admittatur pravitatis (3).

CAP. V.

§ I.

DE CONCURSU CREDITORUM UNIVERSE.

- Litt.: *A. Rodriquez*, de concursu creditor. Madrit. 1616; Genevæ 1665.
B. Bardili, de his, qui potiores in pignore habentur. Tubingæ, 1687.
F. Rivinus, de jure pignoris moto concursu. Lipsiæ, 1728.
C. Gottl. von Gmelin, von der Ordnung der Gläubiger bey dem über ihres Schuldners entstandenen Gangprocesse. Franckfurt und Leipsig, 1776.
J. F. Hesse, de creditore pignus ad massam concursus ante crediti solutionem conferre obligato. Göttingæ, 1769.
J. H. Maier, de eo, quod moto concursu creditorum circa pignus, in cujus possessione est creditor, vel si alienaverit, circa prætium ex eo reductum, iustum est. Erfordiæ, 1784.

(1) L. 27. dig., lib. XIII. tit. 7.

(2) L. 3. § 1. cod., lib. VIII. tit. 34.

(3) Heineccius, Recit., lib. III. tit. 15. § 812.

Dabelow, Entwicklung der Lehre vom Concurse der Gläubiger.
Halle, 1801.

G. Happel, die Rechte der Gläubiger bey angebrochenem Con-
curse. Giesen und Darmstadt, 1802.

Schweeppe, das System des Concurses der Gläubiger, zweite
ausgabe. Goettingen, 1824.

Qui multum quidem æris alieni contraxit, sed tantis tamen patrimonii viribus gaudet, quantæ ad expurganda omnia nomina sufficiant, is plerumque facile sese ære alieno levabit, nec ulla de prioritare creditores inter movebitur lis. Huic tunc demum locus erit, si magnus sit æris alieni cumulus et parvæ patrimonii reliquiæ supersint: tunc instante creditorum turbâ, e quâ paucis tantum omnia, quæ credita sunt, solvi possunt, obæratu foro cedit: concurrunt omnes, de prioritare acriter digladiantes. At si naturali jure creditorum illum ponderemus concursum, observandum in eo nil videtur, nisi ut omnibus pro rata crediti satisfiat, nulla inter eos habita ratione specialis favoris crediti sive personæ creditoris gratiâ. Utriusque vero generis prærogativam statuere, creditoribus hypothecariis præ personalibus certam adjudicare solutionem, atque etiam illorum, æquitare præcipuum favorem exigente, aliquos eminentiores reddere, legislatoriæ est sapientiæ. Jus Romanum, copiosus ille æquitatis fons, imprimis ob æquitatem, quâ concurrentium creditorum parti privilegiis succurrit, normamque eos collocandi et distribuendi reliqua debitoris bona statuit, valde est conspicuum. Sed confusio, quâ leges in corpore juris vagantur, atque obscuritas sensûs, quâ sæpius laborant, denique difficultas plures, quæ sibi repugnare videntur, conciliandi, eo magis incertum reddunt juvenis animum, quod ad tenebras illas depellendas auxilio clarissimorum in jure luminum utenti majora dubia obmoveat sententiarum varietas. Quantacumque sit, in qua versemur, rei difficultas, tamen, quibusdam de privilegiorum indole præmissis, ad tres ordines referamus creditores nostros, ita ut in primo privilegiatos absolute tales numeremus; in secundo eos, qui jus suum publico instrumento probant; in tertio denique, qui temporis privilegium habent. Hæc distributio, quoad formam, sane Romana haud est, sed interpretis, qui totus in eo est, ut quædam claritas huic materiei afferatur.

§ II.

DE PRIVILEGIIS IN UNIVERSUM

- Litt.: *Nonius a Costa*, de privilegiis creditorum. Romæ, 1661.
A. Weidlich, diss. de privilegiis. Jenæ, 1687.
C. A. Colenius, disputatio de jure singulari. Rinttelæ, 1702.
P. Vanderanus, diss. de privilegiis creditorum, (in *Meermannii* coll. thes., tom. II.)
C. A. Rinder, diss. de privilegiis. Altorfii, 1714.
Siebrand, diss. de jure singulari. Rostochii, 1724.
Meier, diss. de jure singulari. Erfordiæ, 1726.
F. C. Conradi, ad Julii Pauli de jure sing. reliquias. Lipsiæ, 1728.
Pauli, de genuina conc. privil. Lipsiæ, 1744.
Gebauer, exercit. de privilegiis. Erfordiæ, 1776.
C. L. Caesar, exercit. qua privil. in dubio, etc. Lipsiæ, 1778.
Wasmuth, diss. de privilegiis. Gottingæ, 1787.
Pristrer, diss. de privilegio creditorum. Gottingæ, 1804.
L. R. Berner, diss. de privilegio in dubio magis pro reali, quam pro personali præsumendo. Heidelbergæ, 1817.
J. C. A. Baumbach, Vertheidigung einer Florentinischen Lesart in L. 2. dig. qui pot. in pig. Jenæ, 1820.
S. Zimmern, Geschichtliche Uebersicht der Pfandprivilegien: in Dessen und L. J. Neustetel Römisch-Rechtlichen Untersuchungen, tom. I. No. 11. pag. 282-305.

Nulla forsitan juris civilis materia adeo versatur in litibus, quam de qua tractare hic constituimus. Tantæ difficultatis ratio non tam videtur in eo fundata, quod præcipuam præbeat delectationem per se hujus materiæ inquisitio, quam fortasse in ipsa privilegiorum cum moribus Romanis pugna: adeo ut mirum non sit, commentum, cui, ut in historia retulimus, nascituro tanta obstitisse videntur impedimenta, jam natum, multis tractari litibus. Ergo quoque accuratam veramque privilegii definitionem exhibere satagamus.

Et ni fallor, incipiendum est ab ipso verbi etymo, de quo ipsi nos cer-

tiores reddunt Romani: privilegium enim, sicut ex *Gellio*(1), *Horatio*(2), *Cicerone* (3) et *Isidoro* (4) colligitur, ab antiquo verbo *privus*, quod idem est ac *singulus*, derivatur, quasi privilegia *leges privatae*, sive *privis*, id est singulis, non universis civibus concessæ, dicantur.

Quamquam primùm Romani privilegium non nisi sensu speciali quodam intellexisse videantur, quemadmodum elucet ex veterum fragmentis, supra descriptis, posthac illud latiori sensu acceperunt, testantibus multis Romanorum scriptoribus: ut quæ jus singulare, id est, singularia personarum causarumve genera sive ordines spectarent, veluti tutela, testamentum militare, senatusconsultum Macedonianum, Velleianum, prærogativa fisci, aliaque ejus generis, privilegiis omnia accensenda, haud difficulter intelligi queat (5).

Jam vero sine ulla restrictione danda nobis est privilegii definitio. Duas ad hunc finem a scriptoribus initas esse vias, reperis: *Pauli* (6) privilegium definit, « *leges uni beneficium tribuentes aliosque ab ejus usu excludentes.* » Sed hanc definitionem minus perficere, palam est. *Berner* privilegium dixit: « *Constitutionem legislatoris specialem, quæ exceptionem a regula juris communis intuitu certi individui, personæ, seu rei statuit* » (7). Quæ si rebus seu personis, quibus indulta sunt, beneficium tribuant, *favorabilia*; si ejusmodi exceptionibus onerentur, *odiosa* appellamus (8). Hæc rariora, si divisionem ad rem, seu ad personam privilegiatam restringas; sed extensa eadem ad

(1) Ait *Gellius* noct. Att., lib. X. cap. 20 de privilegiis: *Non sunt enim generalia jussa, neque de universis civibus, sed de singulis concepta; quod circa privilegia potius vocari debent, quia veteres priva dixerunt, quæ nos singula dicimus.*

(2) Sic *Horatius* libro 1°. epist. vers. 193: *.....*

..... quem ducit priva tritemus. »

(3) *Cicero* pro domo: « *Vetant leges privis hominibus irrogari, id est enim privilegium.* »

(4) *Isidorus* orig., lib. V. col. I.: « *Privilegia sunt leges privatorum quasi privatae leges; nam privilegium inde dictum, quod in privato feratur.* »

(5) L. 7. cod., lib. VI. tit. 21. L. 40 et 42. dig., lib. XXV. tit. 7. L. 16. dig., lib. I. tit. 3. L. 24. dig., lib. XXIX. tit. 1.

(6) *Pauli*, dissertatio de genuina conc. privil. Lipsiæ, 1744.

(7) L. R. *Berner*, diss. de privilegio in dubio magis pro reali quam pro personali præsumendo, § 10. Heidelbergæ, 1817.

(8) *Thibaut*, System des Pandekten-Rechts, § 30.

ceteros, qui juris communis normam sequi tenentur, quæ privilegiatis favorabilia sunt, aliis sæpe sunt odiosa. Cujus quidem optimum exemplum concursus præbet creditorum, ubi omnia, quæ juris communis regulas restringunt privilegia prioritatis, in summum damnum tendunt creditorum, qui e regula anteriores, vi privilegiorum posteriores reddit, haud raro in eum rejiciantur locum, ubi exigua seu nulla debiti accipiendi elucet spes. Varias pignorum divisiones, utpote ad nostrum thema minus pertinentes, mittimus, ad eam solam respicientes, quâ privilegium dicitur *exigendi* vel *hypothecæ*.

Illud personale est, eoque sensu huic opponitur, quod *reale* dicitur, cujusque definitionem ita scribere autumamus: « *Privilegium hypothecæ est prærogativa speciali legis dispositione nonnullis creditoribus pignoratitiis indulta, vi cujus ceteris, licet anteriorem hypothecam, sed hujusmodi privilegio carentem, habentibus, præferuntur.* Unde in clarissima luce collocatur, quare dicitur *reale*: nam spectat ad jus in re, tantum hypothecario creditori conceditur, et in rem actioni inhæret. Sed personalis interdum privilegii effectum eo sensu præditum est, quod personæ successoribus adstrictum non est, ut plurimis in locis videbimus. Cum tam singularis indolis sit privilegium, me in supervacanei operis culpam non incidere arbitror, si in fundamentis ejus quædam delibaverim.

Privilegiorum fundamentum legem esse oportere, nemo est qui nescit. Tributa tamen consuetudini ea vi et potestate, ut contra et præter leges quidquam statuere queat, nil obstat, quominus privilegia instituere possit (1), modo omnia, quæ ad legitimam consuetudinem desiderantur, exacte adsint. Deficiente autem lege et consuetudine, neque hypothecæ privilegio locus esse poterit: etenim nulla partium conventionem privilegium actioni in rem, cui legis dispositione haud datum est, adjici posset, cum juri quæsito aliorum creditorum, quo ex temporis prioritatem concurrunt, tali pacto derogaretur.

Quemadmodum illud, ita ex ipsa privilegiorum indole facile erui potest principium, privilegia plenissime, sed restrictive quidem esse interpretanda, quod duabus hisce rationibus fulciri manifestum est. Plenis-

---

(1) Huberus, præl. ad pandectas hoc tit. N° 4. pag. 1040. not. 3.

sime interpretamur privilegium, ut privilegiatus eo eadem ratione utatur, qua concessum est, utque juri ejus nihil derogetur. Restrictive autem, quia, quod contra rationem juris constitutum est, strictissima eget interpretatione, nec ullo modo personas, vel res, privilegiis comprehensas, egredi potest, quod tam ceterorum juri obesset, quam reipublicæ utilitati, quæ cujuscumque jura, in quantum potest, illæsa flagitat.

Hisce præmissis, quæ nobis videbantur præmittenda, pedem movere nobis liceat, et singula privilegia speciatim promere.

§ III.

DE FISCI PRIVILEGIO IN PIGNORE.

Litt.: *Schmid*, diss. de jure prælationis fisco intuitu tributorum competente. Jenæ, 1760.

A. F. Schott, diss. de vera causa prærogativæ hypothecæ fisci in bonis debitoris post contractum acquisitis, ad L. 28 de jure fisci. Lipsiæ, 1778.

Westphal, Rechteliche Bestärkung der Meinung, das herschafteliche Forderungen aus einem Verträge mit einer stillschweigenden dog nicht privilegirten Hypothek versehen sind. Halle, 1778.

Hennemann, über die bevorzugte Hypothek des fisci in den nach dem Contract erworbenen Gütern des Schuldners. Schwerin und Wismar, 1800.

Unterholzners, Versuch einer Erklärung des Fragm. 28 dig. de jure fisci: in ejusdem Juristischen Abhandel., N° 2. pag. 61-96.

Von Loehr, Archiv. für civilistische Praxis.

Fisci hypothecam tacitam, in tributorum securitatem concessam, reliquis omnibus esse præferendam, nulla temporis ratione habita, indubitati juris fecit *Caracallæ* rescriptum: « *Potiozem enim edixit causam tributorum, quibus priore loco omnia bona cessantis obligata sunt* » (1). Quæ imperatoria verba quum generalissima sint, distinguendum non est,

---

(1) L. 1. cod., lib. IV. tit. 46.

ut plurimis placet, inter tributa ordinaria et extraordinaria. Ita quoque a vero est alienissima eorum sententia, qui cum *Malblanc* (1) et *Schmid* (2) dicunt, privilegium in iis modo debitorum bonis fisco competere, quorum causâ solvi tributa debent: quippe lege non distinguente.

Sed gravior eaque a multis agitata sese nobis offert quæstio, dubitantibus scriptoribus, num hoc jus a *Justiniano* immutatum sit, nec ne? Immutatum plurimi contendunt, inter quos elucent *Voet* (3), *Hellfeld* (4), *Runde* (5), *Faber* (6), *Justiniani* constitutione innixi: « *ex stipulatu actionem, quam mulieribus jam pro dote restituenda dedimus, cuique tacitam donavimus inesse hypothecam, potiora jura contra omnes habere mariti creditores, licet anteriores sint temporis privilegio vallati* » (7). Præterea, aiunt, prælationem privilegii contra dotem fisco nullibi reservatam reperiri, et *Justinianum*, *Novella XCVIII. cap. 5*, arctioribus limitibus constitutionem legis XII laudatæ inclusisse, constituentem, eos, qui in emendam militiam crediderunt, etsi juniores tempore, antiquiori tamen doti esse præferendos, huic soli cedere mulierem; itaque confirmasse dotis privilegium contra omnes creditores, et fisci plane prætermitti causam posteriorem reddidisse, dubitare non sinere totius rei conspectum. Deinde *Paulum* dixisse « *in ambiguis pro dotibus respondere melius esse* » (8). Tandem argumentorum seriem claudit *Modestini* effatum: « *non delinquere eum, qui in dubiis quæstionibus contra fisco facile responderit* » (9). Hæc sunt argumenta, quibus innixi plerique scriptores contendunt, fisco primum locum minime esse addicendum. Et profecto fatendum est, ea argumentis minime spernendis esse firmata. Verum liceat ab iis recedere: quippe *Justinianum* Novellâ suâ antiquo juri non derogasse accuratior legis docere videtur interpretatio.

(1) *Malblanc*, principia juris Romani, § 576.

(2) *Diss. de jure prælationis Fisco intuitu tributorum competente*, § 8.

(3) *Voet*, ad *Pandectas* hoc tit. § 22.

(4) *Hellfeld*, diss. de hypotheca Fisco et in opusc., N° 10.

(5) *Runde*, diss. de remediis securitatis, § 69.

(6) *Faber*, conjectura, lib. VIII. cap. 12.

(7) L. 12. § 1. cod., lib. VIII. tit. 18.

(8) L. 85. dig. de divers. reg. gur.

(9) L. 10, dig., lib. XLIX. tit. 14.

Primum, imperator jus antiquum non nisi maximâ verborum pompâ abrogare solet: nec enim quidquam hujusmodi hic in medium protulit. Deinde, verba: « *licet anterioris sint temporis privilegio vallati,* » satis ostendunt, imperatori sermonem fuisse de creditoribus hypothecariis, qui temporis privilegio, ut ipse alias dicere solet, utuntur: quippe, si de absolute privilegiatis dixisset, de temporis privilegio diceus, supervacanei operis culpam evitare haud potuisset, quum, quod ad absolute privilegiatos, prioritas temporis non respiciatur: quo jure igitur dicant adversarii, imperatoris verba non ad regulam « *potior jure, qui potior tempore* », spectare? Hæc insuper eo firmanur, quod *Justiniani Novellâ* novum jus statuente, imo jus antiquum corrigente, strictissimâ interpretatione nobis sit utendum, non vero latiori, quemadmodum adversarii faciunt. Tandem, quis crediderit, novâ lege imperatorem fisco suo damnum inferre voluisse? Iis rite perpensis, merito ab hisce auctoribus nos recessisse credimus, et fisco priorem inter privilegiatos jure etiam novissimo addicimus locum.

Sed e controversiâ egressi, in alteram incidimus, eamque a multis, si quæ alia agitatur: hanc nempe facit *Ulpiani* locus: « *si quis mihi obligaverat, quæ habet habiturusque esset, cum fisco contraxerit: sciendum est, in re postea acquisita fiscum potiozem esse debere, Papinianum respondisse: quod constitutum est: prævenit enim causam pignoris fiscus* » (1). Sane illa verba clara sunt; tam inauditum tamen est alias in jure Romano jus, quod fisco daret privilegium in bonis, post contractum cum eo quæsitis, ut multi jurisconsulti id denegaverint.

Ex iis jam suspicatus est *Accursius* legendum esse: « *si quis mihi obligaverat quæ habet habiturusque esset, cum fisco jam ante contraxerit* » (2). Hunc sequitur *Noodtius* (3), suamque opinionem non spernendis argumentis firmat. Aliam et feliciorē forte textûs emendationem proposuit *Fornerius* (4): locum esse mutilatum scriptorum incuriâ, qui geminationem verbi *cum* parum intelligentes, unum *cum*

(1) L. 28. dig., lib. XLIX. tit. 14. (2) Gloss. ad Leg. laud.

(3) Noodt, comm. ad dig., lib. XX. tit. 14. (Oper., pag. 447.)

(4) Forner., select., lib. II. cap. 14. (in Ottonis thes., tom. II. pag. 74)

omisissent, credentes inutilem adeo vitiosam repetitionem, itaque esse legendum: « *si quis mihi obligaverat, quæ habet, habiturusque esset, cum fisco contraxerit.* »

Textum nostrum verum esse existimat *Hellfeld* (1) opinionemque proponit, quâ tota difficultas esset sublata: contendit, quod ad res futuras, pignus demum constitui acquisitione rerum pigneratarum; licet contractus pigneratitius cum uno prius quam cum altero creditore sit initus: igitur utriusque creditoris apud *Ulpianum* pignus constitutum eodem tempore intelligi; tamen fiscum potiore esse, quia, quod ad eum, bona futura debitoris a momento contractûs in ejus dominio esse intelliguntur, quod ex eo eluceret, quod bona vindicari ab eo possent, quæ a debitore suo acquiri potuissent, et tamen in fraudem fisci noluit acquirere, ut extat in L. 45, *de jure fisci*: igitur ab initio contractûs fisci hypothecam constitutam intelligi debere, et eo sensu prævenire causam pignoris fiscum. Verum ex lege, ad quam provocat *Hellfeld*, neutiquam fluit hæc opinio.

Iterum aliud proposuit *Antonius Faber* (2): contendit, prioritatem temporis demum ex tempore rerum pigneratarum acquisitionis esse in hypothecis conventionalibus; non vero in tacitis: inde autem facile intelligi posse, in *Ulpiani* fragmento fiscum priorem esse tempore, cum in rebus futuris pignus illud constitutum intelligi debeat, quod secus est in hypothecâ conventionali prioris creditoris, quæ demum acquisitione rerum pigneratarum intelligitur constituta; et eo sensu *Ulpianum* dixisse: « *prævenit etiam fiscus causam pignoris.* » Sed nulla est satis apta ratio, cur in conventionali hypothecâ demum tempore acquisitionis rerum futurarum incœperit pignus, et in tacitâ secus esset, cum nulla talis differentia in legibus reperiatur: nec ergo satisfacere *Fabri* interpretationem censemus.

Si jam in tanta scriptorum varietate tamen unum alterumve eligendum sit, accedimus ad *Fornerii* restitutionem, dicimusque, in responso *Ulpiani* verbum *contraxerit*, non futuri temporis esse, sed præteriti, ut sit sensus: « *si quis mihi obligaverat quæ habet, habiturusque esset,*

(1) *Hellfeld*, dissert. laud.

(2) *Ant. Faber*, conject., lib. II. cap. 10.

cum fisco jam ante contraxerat, quam mihi obligaret, quæ habet." Re ita accepta, *Ulpianus* confirmat, quod de privato ante dixerat, et ratio, quâ utitur, manifeste declarat, quod de hac sententia constitutum esse dicit: « *prævenit etiam causam pignoris fiscus* »; prævenire enim causam pignoris nihil aliud est, nisi prius pignoris causam occupasse, ut, in illo accipiendo, tempore prior esset.

Jam de privilegio in causâ primipilari dispiciamus, quod *Professores Lovanienses* (1) et *Gesterding* (2) fisco addicunt, quia in lege 3. *Cod. de primip.* dicitur: « *mulierem non posse hypothecariâ actione avocare fundum, sibi pro dote obligatum, antequam satisfactum est fisco ob causam primipili, quia utilitas publica præferenda est privatorum contractibus.* » Quæ si primo obtutu verissima videri possent, accuratius tamen inspecta, omnino falsa reperiuntur. Quippe fatemur, in lege nostra mulierem actione hypothecariâ ad fundum sibi obligatum avocandum agere non posse; sed tamen negamus, exinde sequi, fisco in causa primipilari privilegium competere: multo potius dicendum contendimus, ex aliâ causâ id venire, nimirum ex eo, quod singulari quodam jure obtinuerat, uxores pro debito primipilari in subsidium teneri: « *satis notum est et ratione constitutum, bona earum in dotem data, quæ data sunt his, qui primipili sarcinam habeant, obnoxia necessitate teneri: verum certo ordine, ut scilicet tunc demum ad hoc privilegium mulieris patrimonium respiciat, si universis viri ac nominatorum facultatibus exhaustis, nil residuum inveniatur* » (3). Ex quâ lege cernitur, cur uxor actione hypothecariâ ad dotem repetendam agere non potuerit, quippe quum ipsa in subsidium teneretur, et hypothecaria actio, quam habuerat, ad fiscum nunc spectaret: merito igitur cum *Warnkœnig* (4), *Thibaut* (5) et *Glück* (6) defendimus, in causâ primipilari privilegiatam non esse fisci hypothecam.

---

(1) Recitationes Lovanienses, lib. XX. tit. 4.

(2) Gesterding, Pfandrecht, pag. 243.

(3) L. 4. cod., lib. VIII. tit. 16.

(4) Warnkœnig, comm., vol. I. pag. 324.

(5) Thibaut, System der Pandekten-Rechts, § 657.

(6) Glück, Erläuterung des Pandekten-Rechts, vol. 19. pag. 75 - 78.

§ IV.

DE PRIVILEGIO DOTIS.

- Litt.: *J. F. Olearius*, diss. de privilegio dotis respectu heredis et cessionarii. Lipsiæ, 1725.
- H. C. Senekenberg*, comm. de jure ac privilegio dotis illatorum-que in concursu creditorum. Giessæ, 1729.
- P. J. Feurlein*, comm. de privilegio dotis sponsæ competente. Helmstadii, 1772.
- C. F. Walsch*, progress. de privilegio dotis. Jenæ, 1785. (Et in ejusdem opusculis, tom. II.)
- Ch. Gmelin*, de jure dotis in concursu creditorum. Tubingæ, 1789.
- G. F. H. Butemaister*, deduct. jurid. de privilegio dotis mulieribus Judaicis non denegando. Göttingæ, 1792.
- J. H. Christiani*, diss. de privilegio dotis Judæorum uxoribus in concursu creditorum, nec jure Romano, nec jure hodierno denegando. Helmstadii, 1793.
- G. F. Scharlach*, observ. pract. de dotis privilegio. Hannov., 1798.
- K. A. von Kamptz*, Versuch einer Revision der Lehre von Uebergang des Brantschatz-Privilegiums auf die Descendent der Ehefrau. Berlin, 1811.
- Von Loehr*, Archiv. für civilist. Praxis, tom. V. pag. 302.

Jam progrediamur ad privilegium dotis causa concessum, quo mulieribus cautum esse in dotis securitatem voluit *Justinianus*. Verum ejus effata, etsi non omnia, quædam tamen hic palam ponamus necesse est, valde enim de ea constitutione digladiantur: « *assiduis*, inquit, *aditionibus mulierum inquietati sumus, per quas suas dotes deperditas esse lugebant, et ab anterioribus creditoribus substantias maritorum detentas.* — Sancimus ex stipulatu actionem, quam mulieribus jam pro dote restituendâ dedimus, cuique etiam tacitam donavimus inesse hypothecam, potiora jura contra omnes habere mariti creditores, licet anterioris sint temporis privilegio vallati” (1).

---

(1) L. 12, § 1 et 2. cod., lib. VIII. tit. 18.

Igitur uxori, dotem repetenti, privilegium competit, quo omnibus ceteris creditoribus præfertur, etiam si habeant hypothecam anteriorem.

Num quoque iis anteponenda sit uxor, qui conventionalem hypothecam anteriorem habuerint? In eo valde dissentiunt scriptores. Jam *Acursius* (1) dixerat, dotis causam tacitis tantum anterioribus hypothecis, non vero conventionalibus anteponendam: eum sequuntur *Westphal* (2), *Donellus* (3), *Leyser* (4) aliique. Sed ea sententia fragili valde nititur fundamento: dicunt nempe, jus quæsitum ex contractu nemini auferri, nec supponi adeo posse, *Justinianum* doti favere voluisse privilegio, quod in maximam creditorum injuriam verteret. Hæc autem nullius esse momenti, satis superque probaverunt *Happel* (5) et *Meiszner* (6). Adjicere hîc liceat, *Justinianum* nullâ distinctione inter creditores, hypothecam tacitam aut conventionalem anteriorem habentes, potius statuisset uxorem, quæ dotem repetit; igitur nec interpreti distinguendum, cujus est, licet durum sit infringi quæsita creditorum jura, veram legis sententiam dicere, ut nimirum privilegiarii eodem modo privilegiis fruantur, quo concessit legislator, cujus tandem solius est de lege judicare.

Ceterum uni uxori, dotem repetenti, hoc jus est concessum: nam neque ad successores singulares, neque ad heredes transferri censemus privilegium indultum gratia personæ, qua deficiente, legislatoris cessat ratio, igiturque privilegium personale (7). Hoc autem non est perpetuum, si quidem *Justinianus* ipse fecit exceptionem, præfatâ constitutione statuens, liberos matris suæ dotem persequentes, et cum novercâ concurrentes, privilegio itidem frui. Etsi de hac exceptione constet, maximæ tamen controversiæ ea locum dare non desinit, quærentibus scriptoribus: an liberi, ex eo quod novercæ anteponantur, reliquis quoque creditoribus præferri debeant? Affirmant veteres, inde a glossatori-

---

(1) Acursius gloss. ad legem 12. cod., lib. VIII. tit. 18.

(2) Westphal, Pfandrecht, § 164.

(3) Donellus, tract. de pign., cap. 14 in fine.

(4) Leyser, medit. ad pandect., specim. XIII. med. 2.

(5) Happel, Rechte der Gläubiger, pag. 200.

(6) Meiszner, von stillech. Pfandrecht, § 172.

(7) Gesterding, Pfandrecht, pag. 227.

bus, usque ad finem sæculi XVI (1). Primus *Antonius Faber* (2) hanc opinionem impugnans, omnes anteriores scriptores erroris arguit. Nec defuere egregii viri illorum temporum, inter quos *Bachovium* (3) nominasse sufficit, qui tanto acumine et constantiâ adversarium impugnaverunt, ut sæculis XVII et XVIII, præter *Schultingium* (4) et *Oostergam* (5), omnes antiquam opinionem defenderent, eamque adeo hodie summi viri *Von Kamptz* (6), *Glück* (7), *Gesterding* (8), *Thibaut* (9) et *Westphal* (10) sequentibus momentis firmare sint conati: principium, quod huic privilegio ansam dedit, restringi non posse ad personam uxoris solam, sed comprehendere quoque dotem ipsam, dicente Imperatore: « *privilegium dedimus dotibus, ut contra antiquiores hypothecas habeant honorabiliora jura* » (11), proinde ad descendentes uxoris pertinere, sicut ei competebat. Privilegium novæ actioni ex stipulatu necessario cohærere: privilegium ergo etiam competere descendantibus, quale uxori competit. *Justinianum* in lege 12 cod., lib. VIII. tit. 18. timuisse, ne liberis detrimentum fieret, si privilegium iis non concederetur, hæc autem explicari nequire, nisi privilegium, quale contendunt, iis concederetur. Fieri non posse, ut privilegium liberis tantum addicatur, si cum noverca, non vero si cum anterioribus creditoribus concurrant; quia privilegium proprio nomine habent, deinde quia etiam privilegium iis competeret, si noverca ipsa defuncta esset, dici enim: « *si defunctæ sint filiis existentibus ambæ* » (12); denique, quia a casu fortuito penderet, an privilegium haberent, nec ne. Dici porro expresse: « *heredi quoque mulieris idem auxilium præstandum, quod mulieri præstabatur* » (13): igitur liberis idem competere privilegium, quod matri.

(1) Auctores illos omnes recenset *Von Kamptz* in disa. laud. § 5.

(2) Ant. Faber, conject. juris civiles, lib. VIII. cap. 13.

(3) Bachovius, tract. de pig., lib. IV. cap. 13. n° 2.

(4) Schulting, thes. controver. decad. LXXX.

(5) Oosterga, animadversiones in cod. ad L. 12 qui potiores in pignore.

(6) Von Kamptz in opere laudato.

(7) Glück, Erläuterung der Pandekten, vol. 19, pag. 273.

(8) Gesterding, Pfandrecht, pag. 228.

(9) Thibaut, System des Pandekten-Rechts, § 657.

(10) Westphal, Pfandrecht, § 82. not. 105.

(11) Novell. 91. princ.

(12) Novell. 97. cap. 2.

(13) L. 13. § 3. dig., lib. XXIII. tit. 5.

Argumentorum claudit seriem *Pauli* effatum: « *in ambiguis pro dotibus respondere melius esse* » (1).

Quamquam hæc argumenta gravissima sint, nec tamen defuere contradicentes, inter quos video *Gmelin* (2), *Warnkoenig* (3), *Meiszner* (4), *Dabelow* (5) et *Von Loehr* (6), a quo ultimo nuper ita ex professo hæc doctrina perscripta est, ut veterem opinionem non mediocriter profligaret et contrariam stabiliret: hos ut sequar, inclinat animus. Primum enim, videtur ex lege 12 Cod. jam laudata, in qua una quæstionis est nodus, *Justinianus* mulieribus privilegium non dedisse, nisi quia solebant assiduis additionibus imperatoriam inquietare majestatem, per quas suas dotes deperditas esse lugebant, et ab anterioribus creditoribus substantias maritorum detentas. Deinde unam uxorum conditionem, nimirum fragilitatem sexûs partûsque periculum, induxisse imperatorem ad privilegium iis concedendum, ipse his verbis significat: *quis enim earum non misereatur propter obsequia, quæ maritis præstant, propter partûs periculum et ipsam liberorum procreationem, pro quâ multa nostris legibus sunt inventa?* Uno verbo, totius constitutionis tenor indubie significat, privilegium esse *personale*: et quis voluerit, liberos semper matris privilegio frui, nisi qui nescit privilegium personale personam, cui datum est, neutiquam egredi? Denique nostra constitutio solis feminis addicit privilegium, et ne verbum quidem de liberis statuit, nisi in exceptione, quæ ipsa, quemadmodum nostram firmat sententiam, ex eo elucet, quod eam imperator condere, non nisi inepte, potuisset, si jam ad liberos spectasset privilegium: quomodo, inquam, si jam ex prima parte constitutionis ad liberos, matre mortuâ, esset translatum, sine supervacanei operis culpa dicere potuisset: « *in præsentem autem similem prærogativam servamus, ne quod posteriori datum est uxori, hoc anteriori denegatur, sed sic maneret eis jus incorruptum quasi adhuc vivente matre eorum?* » Quippe, mortuæ matris privilegio

(1) L. 85. dig. de divers. reg. jur.

(2) *Gmelin*, diss. de jure dotis, § 5.

(3) *Warnkoenig*, comm., vol. I. pag. 525.

(4) *Meiszner*, von stillschw. Pfandr., § 171.

(5) *Dabelow*, Lehre von Concurs der Gläubiger, pag. 254 - 257.

(6) *Von Loehr*, Archiv. für civilist. Praxis, pag. 290 - 312.

ad liberos translato, non verendum fuisset, liberos inter ceteros creditores esse, iisque concursu novercæ quidquam deesse, neque tandem statuendum, *ut jura ipsis salva essent, quasi adhuc vivente matre eorum*. Tandem, et ipsa analogia veteris privilegiis exigendi nostram confirmat sententiam: quippe ad similitudinem illius imperatorem privilegium concepisse ipse probat dicens: « *ideo quod antiquitas quidem dare cæpit, ad effectum autem non pertulit, nos pleno legis articulo consummavimus* »: cum igitur constet, privilegium exigendi stricte personale ad feminam solam pertinuisse, dotem repetentem; consentaneum est quoque, privilegium novum, ad ejus similitudinem introductum, ad eam solam spectare. Denique, nec minus nostram sententiam confirmant posteriores leges, in quibus de *sola uxore* dicitur. Audiamus ipsum *Justinianum* dicentem: « *prærogativas datas, integras inesse dotibus constitutionem jubere, ita tamen, si de dotibus actiones mulieres moveant; aliis enim personis privilegium in actione dotis nec antea datum est, nec modo datur* » (1): subjiciamus *Julianum* constitutionem *Justinianeam* his verbis explicantem: « *omnibus privilegiis jam doti datis a nobis in sua firmitate manentibus, quando mulier moverit, aliis enim omnibus præter mulierem hujusmodi privilegia neque ex antiquo dedimus, neque nunc damus* » (2).

Hisce momentis evidenter, opinor, apparet, privilegium matri concessum mere personale esse, nec ad heredes, nec ad liberos transferri. Hi enim, licet novercæ revera præferantur, non tamen, ac si in matris privilegium successissent, præferuntur; sed quia noverca prohibetur, ne contra eos privilegium suum exercent. Itaque, si soli cum creditoribus anterioribus concurrunt, neutiquam horum detrimento frui privilegio possunt liberi; sed tunc demum, si cum novercâ concurrant: quippe quæ suum privilegium exercens potior est omnibus creditoribus, liberosque igitur potiores reddit propter regulam: *si vinco vincentem te, te quoque vincere debeo*. Nec miremur: notæ enim sunt leges (3), quæ alicui majora quandoque jura, certis personis concurrentibus, addicunt,

---

(1) Novell. LX.I cap. 1. § 4.

(2) Constit. 55, 19, 8.

(3) Exempla præbent: L. 2. § 17. dig. lib. XVIII. tit. 19; L. 5. § 2. dig., lib. XXXIII. tit. 17.

quam habuisset, si personæ ejusmodi in concursu haud fuissent. Addenda videntur ad hujus rei explicationem *Meiszneri* artis vocabula; nempe: privilegium novercæ esse *positivum*, id est, eam præferri creditoribus: liberorum autem, qui cum ea concurrunt, esse *negativum*, hoc est, eos a novercâ non excludi: « *das privileg der Frau ist positiv, d. i. das sie den creditoren vorgehe; das der kinder in diesen speciellen falle nur negativ, d. i., das sie nicht durch ihre stiefmutter ausgeschlossen würden* » (1).

Ceterum dotis privilegium uxoribus orthodoxis, non autem hæreticis competit. Hac occasione quæri solet: an feminis Judaicis competat? cum vero supra a nobis defensum sit, hypothecam hisce uxoribus nullatenus competere, iis quoque privilegium denegamus. Dicunt tamen quidam (2), mulierem Judaicam ad privilegium esse admittendam, modo cum creditoribus Judæis concurrentem. Nec hoc censemus: etenim Imperator ejusmodi omnibus uxoribus non orthodoxis denegat, nullâ distinctione facta, num cum orthodoxis aut aliis concurrant: igitur nec nos ullam admittere distinctionem possumus.

Quæritur etiam, num uxori putativæ privilegium competat? At superius re negata, et hic privilegium negamus: etenim Imperator veris modo uxoribus privilegium addixit, nec veræ uxores putativæ dici possunt.

§ V.

PRIVILEGIUM EJUS QUI IN REM CONSERVANDAM CREDITIT.

Litt.: *J. F. Eisenhart*, diss. de jure ejus qui in militiam emendam creditit. Helmstadii, 1757.

Walsch, de privilegio pecuniæ in refectione ædium credita. Jenæ, 1771. (Opusc. vol. III.)

Frick, diss. de juribus illius, qui ad emendum creditit. Helmstadii, 1771.

Kock, diss. de pecunia ad emendum credita. Giessæ, 1772.

---

(1) *Meiszner*, das Concurs der Gläubiger, § 171.

(2) *Erxleben*, principia de jure pignorum, § 224. noti a

Boehmer, de mercede opificum in concursu, (elect. tom. I. n° 12.)

B. F. Pleitzner, diss. de pignore privilegiato, quod mutuando ad rem comparandam acquiritur. Stutgardiae, 1792.

Schweppe, magaz., vol. I, n° 6.

Reliqui creditores hypothecarii jure potiores sunt, quando eorum creditum in ipsius rei obligatae comparationem aut conservationem impensum est (1), id enim *Ulpianus* testatur (2). Eamdem doctrinam firmat *Justinianus* (3). Nec enim est, quod miremur: qui enim in utilitatem rerum, quæ et aliis obligatae sunt, crediderunt, salvam fecerunt ceterorum pignorum causam, omniumque creditorum quasi rem gesserunt. Nec ita modo venit hypotheca tacita pupillorum in re ipsorum pecuniâ comparata, eorumque, qui ad restitutionem ruinosarum ædium, aut ad emendum agrum pecuniam crediderunt, et sic aliorum, sed etiam omnes reliquæ per conventionem eorum constitutæ, quorum credita in rem obligatam versa sunt, veluti si venditor in re credita sibi pignus constitui curaverit, vel quicumque alius, qui ad rem servandam aut reficiendam, sub pignoris cautione, crediderit: horum enim pecunia salvam fecit totius pignoris causam.

Sane *Thibaut* (4) *Huffeland* (5) et *Dabelow* (6) existimant, regulam generalem nostram veram non esse, eosque, qui pecuniam crediderunt ad rem emendam aut reficiendam mobilem, privilegio non frui, quia, ut dicunt, imperator tantum de illis dicit, quorum pecunia ad navem reficiendam, aut ad prædium, aut agrum emendum, aut aliquid horum impensa est, et mobiles igitur, exceptis navibus et mercibus, ab hoc privilegio excludi; Novellam enim laudatam esse restringendam, et ad alios casus, quam

---

(1) Juris Romani scriptores fere omnes singula hujus privilegii exempla solent enarrare, rei causam plane omittentes, quemadmodum clariss. Warnkœnig animadvertit, (Comm. vol. I. pag. 525.). Eum uti *Schweppe*, (Juristisches Magazin n° 6.), et *Heise*, (Grundriss., lib. II. § 137.) sequimur, licet alios reperiamus, qui regulam impugnant.

(2) L. 5, 6. § 1 et 2. dig., lib. XX. tit. 4.

(3) Novell. XCVII. cap. 3, 4.

(4) *Thibaut*, System des Pandekten-Rechts, § 657.

(5) *Huffeland*, Lehrbuch des Civil-Rechts, vol. II. § 2051.

(6) *Dabelow*, Concurs der Gläubiger, pag 230.

quos enunciat, minime extendendam. Sed accuratior illius Novellæ interpretatio potius nostram generalem regulam statuit, quam infirmat: quippe illius vulgaris versio, quâ dicitur *aut aliquid horum* nullatenus restringit. Ita quoque *Homborgk*ius verba Novellæ ἐτι ἄλλων, vertit: *aut aliud quid*: unde elucet ea, quæ adjecit imperator, utputa navis, ager, prædium, exempli gratia aut *enunciative*, ut dicunt, esse apposita, quod etiam ipsa ratione, quæ movebat imperatorem, ut iis creditoribus privilegium concederet, firmatur: quia ex ipsorum substantia res acquisita est. Sed hisce supersedeamus, de conditionibus quibusdam dicturi, quæ requiruntur, ut memorato pignori locus esse queat.

Primum huic pignori locus non est, nisi lege aut conventionione creditori pignus competat (1): namque non dicimus hîc de his, qui hypothecam habent, sed tantum de iis, quorum hypotheca privilegiaria est; neque privilegio hypothecæ locus esse potest, nisi jam subsistat efficaxque sit hypothecæ jus sive ex conventionione ortum, sive ex lege ipsa. Deinde creditum contractum sit oportet in ipsius rei obligatæ utilitatem, quippe, quod causa fuit, cur legislator privilegium concederet: nil autem interesse, pecunia credita fuerit, sive de alia re præstanda obligatio contracta, per se intelligitur. Denique, uti ex ratione jam ipsa cernitur, quæ legislatorem movit ad privilegium dandum, ut illi sit locus, omnium pignorum causam ex hoc credito meliorem factam esse oportet, sive quod hypotheca generalis in rem comparatam extensa fuerit, sive quod res obligata sine eo credito periisset, sive denique quod melior inde sit facta aliorum, conditio (2).

Sed facile intelligitur, plures creditores, quorum credita in rem obligatam versa dicuntur, concurrere posse; quo casu quæri posset: quis eorum potior erit? Et profecto censemus, tempore posteriorem esse priori præferendum, quoniam illius pecunia salvam fecit hujus pignoris causam (3).

Inter hæc privilegia notissimum illud est, quod pignori ejus, qui ad

(1) L. 87. cod., lib. VIII. tit. 18.

(2) L. 5, 6. § 1, 2. dig., lib. XX. tit. 1. Conf. Warnkœnig, comm., vol. I. pag. 526.

(3) L. L. laud. et Mühlenbruch, doctrina pandectarum, § 431. vol. II. pag. 439.

militiam emendam credidit, concessum ipsam dotem vincit; sed audiamus Imperatorem: « *Saneimus, si quis revera in militiam, vel ut filius fiat statutus, vel ob alias similes causas mutuam pecuniam dederit, atque expresse hoc ipsum in instrumento scriptum et pactum ea de re conventum fuerit, ut casu existente ille sit potior, qui in eam rem credidit: ut in hac sola specie mulier cedat* » (1).

Ex quibus cernitur, ut huic hypothecæ locus sit, Imperatorem multa requisita voluisse: primum, ut creditor sibi hypothecæ jus stipulatus sit (2); deinde, ut crediti probatio scriptis, a tribus testibus subsignatis, procedat (3); denique, ut pecunia credita revera ad militiam emendam sit adhibita et credita (4). Præter hæc video, *Glück* (5) requirere, ut is, qui pecuniam credidit, etiam potiozem stipulatus sit hypothecam. Sed hac de re nihil in jure Romano invenitur; cum præterea privilegio aliorum creditorum juri quæsito derogetur, conventionem privatam constitui nequit, nec igitur intelligi potest, cur legislator voluisset, ut potiozem hypothecam sibi stipularetur creditor: itaque illam opinionem omnino rejicere liceat.

Ut tandem instituamus conclusionem, contendimus: inter privilegiatos creditores fiscum principem obtinere locum, quatenus privilegium habet; secundum vero, is qui ad militiam emendam mutuum pecuniam dedit; tertium uxorem, quæ dotem repetit; quartum vero eos, qui pecuniâ creditâ aliis creditoribus salvam rem fecerunt.

(1) Novell. 97, cap. 4.

(2) Warnkœnig, comm., vol. I. pag. 527.

(3) Glück, Erläuterung des Pandekten-Rechts, vol. 19. pag. 301.

(4) Gesterding, Pfandrecht, pag. 223.

(5) Glück, Erläuterung der Pandekten, vol. 19, pag. 301.

§ VI.

DE HYPOTHECA INSTRUMENTO PUBLICO PROBATA.

- Litt. : *F. C. Harprecht*, diss. de pignore publico. Tubingæ, 1714.
G. Schweder, disquisitio juridica de auctoritate publica, ad hypothecæ publicæ constitutionem necessaria. Tubingæ, 1716.
Th. Leyser, diss. de pignore publico (in medit. spec. 230.)
Hellfeld, diss. de prærogativa publicæ hypothecæ. Jenæ, 1743.
G. Kremeyer, diatr. de instrumentorum definitione et divisione. Gottingæ, 1743.
E. J. F. Mantzel, diss. de duobus vel tribus viris honestis in hypoth. adhibendis. Rostochii, 1743.
Reinhard, von der wahren Natur der Beschaffenheit der so genannten öffentlichen Hypotheken, (in Sammlung vermischter kleinen Schriften, stück 5. pag. 47.)
J. H. Boshmer, diss. de pignoris publici prærogativa. Halæ, 1744.
Hofacker, de prærogativa pignorum publicorum. Tubingæ, 1780.
H. E. F. Bolley, Lehre von öffentlichen Unterpfänder. Tub., 1802.
A. de Klopper, diss. de hypothecis publicis. Lugd.-Batav., 1811.

Unicus ad *Leonem* usque pignoris constituendi viguerat modus, quo quum, uti videtur, sæpe in fraudem anteriorum creditorum, alia fingetur dies, qua pignus falso diceretur constitutum, Imperator, ut fraudis tolleret occasionem, promulgavit A. 469 constitutionem, qua cautum est, ut hypothecæ instrumento publico aut quasi publico probatæ, in concursu potiores essent iis, quæ privato tantum instrumento probarentur (1).

Sed quæri posset, quid sint instrumenta privata, publica et quasi publica? Et quidem, quod ad ultimum genus instrumentorum, dubium esse nequit, ipsa constitutione ea definiente: sunt nimirum ab eo conscripta, qui jus actorum et fidei publicæ non habet, in quibus tamen

---

(1) L. 11. cod., lib. VIII. tit 18.

conscribendis tres probatæ fidei viri testes sunt adhibiti, qui instrumentum cum contrahentibus subsignaverint. Instrumenta privata sunt, quæ nec ab illis, qui jus actorum et fidei publicæ habent, confecta, nec a tribus viris probatæ fidei subscripta, sed quasi privata auctoritate confecta sunt. De publicis tandem instrumentis, non æque ex præfata constitutione constat; cum autem instrumentum haud nominare liceat publicum, nisi quod confectum est ab illis, qui jus actorum et fidei publicæ habent, existimare jure optimo licebit, *Leonem* tantum instrumenta habuisse publica, quæ Constantinopoli a magistro census (1); in provinciis vero a præside, rectore, magistratu municipali, aut defensore civitatis erant confecta (2).

Ceterum quæri hic posset, utrum ea *Leonis* constitutio per modum privilegii quibusdam creditoribus potiore locum assignet? Et, ejusdem natura et indole inspecta, profecto palam est, eam nec quidquam juris singularis, nec per modum privilegii statuuisse; imo potius, Imperatorem in ea normas genuinas legislationis, quoad jurium probationem, omnimodo religiose esse secutum. Siquidem omnes norunt, instrumentum privatum inter solas partes fidem præstare de die, quâ juris negotium esse celebratum indicatur, minime vero ratione extranei, id est ejus, qui negotio non adfuit: imo potius, ne hoc ultimum admittatur, ipsius doli, cui ansa daretur, jubet facilitas: nam extraneus in instrumento postea confecto anteriorem diem apponere posset, et ita pro libitu creditorem anteriorem ludere. Contra est in instrumento publico, quod, utpote a personis, jus actorum et fidei publicæ habentibus, confectum, ea exinde munitur sanctione, ut cuique pateat, die apposita juris instrumento, revera juris negotium esse celebratum: quippe dies fictus anterior ei, qua juris negotium est celebratum, instrumento publico apponi non potuit, quum apud magistratum semper remaneret archetypum, quod fraudis commissæ dubium non relinqueret. Dicatur ergo, *Leonis* constitutionem legislationis principiis egregie niti, nec quidquam statuuisse per modum

---

(1) L. 8. Cod. Theod. de donat.

(2) Glück, Erläuterung der Pandekten, vol. 19. pag. 352.

privilegii. Nec tam diu hinc immorati sumus, ut hoc ultimum demonstraremus; verum etiam, ut ex constitutionis ingenio, ita exposito, melius quoque satisfieri posset quibusdam controversiis, quas hinc scriptores movere solent.

Et primum quidem quærent, utrum hypotheca legalis pro publica, quoad prioritatem, sit habenda nec ne? Affirmativam sententiam defendunt *Hellfeld* (1), *Leyser* (2) et *Puffendorf* (3), eo potissimum argumento ducti, quod intelligi plane nequiret, quare magistratui major potestas concederetur, quam legibus. Verum quidem hoc argumentum nullius esse momenti, ex eo perspicitur, quod nihil obstat, quominus quidquam magistratui sit tributum, quod legi denegatum est: lege etenim ita iubente. Neque mirum: siquidem ratio cur hypotheca, publico instrumento probata, aliis præfertur, omnimodo in tacitis abest: in his enim debitor eodem modo anteriorem diem simulare potest, quam in privatis. Ideoque *Gmelin* (4) et *Erxleben* (5) non dubitaverunt accedere eorum sententiæ, qui propositam quæstionem negant.

Quæstio, quæ majori difficultati ausam præbuit, ea est: anne *Leonis* constitutio æque ad pignora prætorialia ac tacita pertineat? Multi, inter quos *Dabelow* (6), *Meiszner* (7) et *Mühlenbruch* (8), existimant, eam tantum ad conventionalia spectare. Verum, nos recte ab hisce viris recessisse, credimus: lege enim non distinguente, nec nobis distinguere visum est inter varia pignorum genera; eo minus, quod utrimque eadem ratio, id est, ea, quam supra commemoravimus, idem quoque circa pignorum cujuscumque generis responsum suaderet. Nempe, statim ac debitum contractum est et instrumento publico probatum, lege in ejusdem securitatem hypothecam legalem concedente, dicendum hoc alii pignori, cui

(1) Hellfeld, diss. de prærogativa hyp. tacitæ publicæ, sect. 2.

(2) Leyser, medit. ad pandect., specim. 226. med. 1.

(3) Puffendorf, tom. II, observ. 211.

(4) Von Gmelin, Ordnung der Gläubiger, pag 221.

(5) Erxleben, princ. de jur. pign., § 243.

(6) Dabelow, Concurs der Gläubiger, pag 511.

(7) Meisner, von stillschw. Pfandrecht, § 59, in fine.

(8) Mühlenbruch, doctrina Pandectarum, § 418.

instrumentum privatum fuit fundamentum, præferendum esse: itidem in pignore prætorio valet, quod scilicet, si emanet a magistratu, cui jus actorum est et fidei publicæ, præferendum est alteri, quod captum est et constitutum a magistratu, cui jus actorum et fidei publicæ leges nullatenus concessere: ut pignorum prioritatem semper faciat instrumenti, quo probantur, qualitas. Itaque, si pignus conventionale, instrumento publico munitum, concurreret cum legali et judiciali, ejusmodi instrumento carentibus, conventionale absque dubio proponeretur; si autem triplex illud pignorum genus instrumento publico munitum concurreret, nullum præferri deberet: nam, ubi nemo alterum prævenit quâdam prærogativâ, liquide sequitur, in exercitio jurium omnes omnino æquali ratione concurrere. Nisi tamen regula « *potior jure, qui prior tempore* », alterutrius prioritatem determinaret, quod autem ad nostram rem hic minus spectare, quivis sentit.

Nec de hisce modo digladiantur scriptores, verum etiam de concursu pignoris, instrumento publico probati, cum privilegiato pignore, quod hujusmodi instrumento non nititur. Multi, inter quos Glück (1), Westphal (2), Bolley (3), Schweppe (4) et Gesterding (5), volunt, hypothecam simplicem, instrumento publico probatam, privilegiatæ, hujuscemodi non probatæ, præferri: « *Gott mag wissen*, ait Gesterding, *worauf sich der Vorzug der privilegierten Hypotheken vor den öffentlichen gründen sol. Vielleicht darauf, weil es, wenn privilegierten Hypotheken mit einfachen concurriren, nicht darauf ankommt, ob sie älter sind oder nicht; aber Leo's Constitution beruht nicht darauf, dass bey privathypotheken blosz das höhere alter ungewis ist, sondern darauf dass eine privaturkunde überhaupt nicht gegen einen dritten also auch die Hypothek selbst nicht erweiter.* »

Verum ab hisce viris liceat dissentire, et potius cum Boehmer (6), Von

---

(1) Glück, Erläuterung der Pandekten, vol. 18. pag. 292.

(2) Westphal, Pfandrecht, § 166.

(3) Bolley, von öffentl. unterpfand., § 119.

(4) Schweppe, Juristisches Magaz, pag. 149.

(5) Gesterding, Pfandrecht, pag. 253 - 254.

(6) Boehmer, Exerc. ad Pand., tom. III. N° 60.

Loehr (1), *Warnkœnig* (2), *Mühlenbruch* (3) et *Thibaut* (4) dicere, simplicem hypothecam, etsi instrumento publico munitam, pignoris privilegium numquam superare posse. Neque tamen ad fundamentum, quo *Thibaut* nostram opinionem firmare studet, nos provocabimus, quippe, quod *Gesterdingii* verbis supra descriptis omnino evertitur; sed dicimus, quoad hypothecam privilegiatam in concursu cum altera non privilegiata, sed instrumento publico probata, de tempore, quo constituta est, numquam sermonem esse posse, *quum jure potior sit, etiamsi tempore sit posterior*; eamque hoc uno fundamento, non alio, semper jus prælationis habere, etsi instrumento publico probata non sit. Neque verum est, quod contendit *Gesterding*: hypothecam, etsi privilegiatam, tamen instrumento privato adversus tertium probari non posse: quæ enim esset hujusmodi ratio? Sane satis aptam nemo dabit, nec *Gesterding* dedit. Hoc saltem verum est, diem, quâ hypotheca dicitur constituta, sic contra tertium probari non posse; sed, uti vidimus, de die, qua constituta est hypotheca privilegiata, quæri nequit, si concursus est cum altera non privilegiata, nec igitur exinde contra nostram opinionem quidquam sequitur.

§ VII.

DE CREDITORIBUS TEMPORE PRIORIBUS.

Varia privilegia, quorum vi potiora in jure habentur pignora, vidimus, uti et prælationem, quam inter non privilegiata facit instrumentum publicum; ad ea itaque collocanda delabimur, quæ nec privilegio munita sunt, nec instrumento publico aut quasi publico nituntur.

Et quidem in illius generis pignorum concursu statuunt Romani regulam notissimam « *qui potior est tempore, potior est jure* »; aut, si velis, « *prævalet jure, qui prævenit tempore* » (5). Quemadmodum hæc

(1) Von Loehr, Archiv. für civilist. Praxis, tom. VI. pag. 150.

(2) Warnkœnig, comm., vol. I. pag. 528.

(3) Mühlenbruch, doctrina Pandectarum, § 418.

(4) Thibaut, Civilistische Abhandel., pag. 126. — System des Pandekten-Rechts, § 659.

(5) L. 11. dig., lib. XX. tit. 4. — L. 2, 4, 8, cod. lib. VIII. tit. 18.

regula ipsius rei naturæ est consentanea, ex eo maxime cernitur, quod debitor pignoratitius, licet ita pignoris dominus remaneat, ut in regula illud alienare possit et aliis creditoribus iterum iterumque pignori dare, tamen hisce juri quæsito anterioris creditoris derogare nequeat, quum nemo plus juris transferre in alium possit, quam ipse habet. Quæ cum ita sint, debitor, qui rem suam jam obligaverat, et postremo alteri creditori jus pignoris etiam concessit, huic nullatenus jus absolutum et liberum, sed tantum subordinatum juri prioris creditoris transferre potuit: alias enim debitor ad libitum totam creditoris securitatem evertere posset, quod hypothecarum naturæ quemadmodum adversaretur, quisque vidit.

Ut nunc ad regulæ nostræ applicationem veniamus, ea non solum obtinet quoties hypothecæ plures concurrunt simplices, nullâ formâ publicâ munitæ; verum etiam, si plura pignora privilegiata, vel instrumento publico innixa: etenim utrimque idem flagitat ratio supra a nobis descripta, quum debitor, eo quod postea jus pignoris æque privilegiato concessit posteriori creditori, vel ei instrumentum publicum dedit, tamen hisce juri prioris creditoris, itidem privilegiati, derogare non potuit, nec securitatem ejus debiliorem reddere. Id autem esse intelligendum de pignoribus, eadem ratione privilegiatis, id est, ejusdem valoris, fere pudet commemorare: itaque nullus umquam creditor, licet tempore etiam prior esset, fisco præferri potuit, sed iis tantum, qui secum eodem privilegio fruebantur. Cessat autem nostra regula in pluribus casibus. Primum in hypothecis, ob versionem in rem privilegiatis: quippe in quibus, uti vidimus, contraria valet: « *qui posterior est tempore, potior est jure* »; qua sine posterioris creditoris in rem versione reliquorum creditorum causa haud fuisset salva. Deinde, cessat quoque in quibusdam pignoribus prætoriiis, iis nimirum, quæ constituta per missionem in bona per excellentiam prætoria appellantur, in quibus quippe singulare est, quod inter plures creditores in possessionem missos nullus potior sit habendus, licet diversis temporibus in possessionem venerint, quum alteri creditori in possessionem misso, ceteri adhærere possint omnes (1). Cessat tandem in hypothecis a diversis obligatæ rei

---

(1) L. 12. pr. dig., lib. XLII. tit. 5.

bonæ fidei possessoribus constitutis (1). Ceterum in regula adhibenda observandum est, nec ex eo alterum creditorem tempore priorem intelligi, quod ante alterum ejus creditum natum sit, sed ex eo tantum, quod jus hypothecæ ejus sit prius constitutum. Generaliter enim, jure potior dicitur, qui primus hypothecam accepit, quibus verbis declaratur, quocumque modo debitoris rem teneri obnoxiam: ideoque, nec intererit, conveneritne de pignore debitorem inter et creditorem, an pignus judicis auctoritate fuerit occupatum; an lege ipsa concessum. Nec adeo pignoris causa melior exinde redditur, quod pro debito privilegiato sit constitutum, aut a priori rei domino. Sed nec dubitandum, quin is secundum regulam supra scriptam, cui generaliter bona obligata sunt, potior sit eo, cui quid postea specialiter ex iis bonis fuerit obligatum: non minus enim generali oratione singulæ res obligantur, quam si de singulis specialiter convenisset; erit potior, inquam, non tantum, ut illi de bonis debitoris prius satisfieri debeat quam secundo, de quo nemo ambigit, sed potior in illa ipsa re vindicanda et distrahenda, quæ specialiter erat oppignerata, quamvis ex ceteris rebus pecuniam suam redigere posset. Nisi forte priori quædam res sint specialiter obligatæ, et præterea, nisi sufficiant eæ, in eandem causam ceteræ omnes generaliter obligatæ, ex quo genere deinde secundo creditori quædam specialiter sunt obligatæ: nam eo casu, quamdiu primo creditori de rebus specialiter illi obligatis satisfieri potuerit, secundum conventionem ipse secundo creditori in ceteris non posset præferri: non quod secundum creditorem, contra regulam supra scriptam; potiore esse velimus, sed quod, deficiente conditione, sub qua ceteræ res generaliter obligatæ erant, non jam illi, sed soli secundo obligatæ intelligantur: quippe, si secundus creditor plane esset nullus, tamen, si secundum conventionem ex rebus specialiter obligatis priori posset satisfieri, ceteras res obligatas vindicare jam nullatenus posset (2).

Quæ hucusque retulimus ad eos modo creditores spectant, qui diem juris sui natalem demonstrare possunt. Sed quid si de ea neutiquam constaret, et utrimque incerta esset pignoris constitutio? Et in aprico est,

---

(1) L. 10. cod., lib. VII. tit. 72.

(2) L. 2. cod., lib. VIII. tit. 14.

ubi nulla prælationis causa demonstratur et utriusque causa par invenitur, utrumque concurrere. Æque tamen perspicuum est, in pari causa possessorem potiore habendum esse.

Sed quid, si res eadem pluribus eodem tempore pignori sit data? Omnes rursus in pignore concurrere, explorati juris censemus: ubi enim nemo alterum prævenit, consentaneum est, ut in exercitio jurium æquali ratione concurrant omnes. Neque vero id uno eodemque modo accidit: nam aut ita datur hypotheca, ut singulis in solidum; aut ita, ut pro partibus obligata intelligatur. Si nunc utrique creditori in solidum res sit obligata, singuli adversus extraneos servianâ utuntur; si concurrant, concursu partes fiunt, ut de legatariis traditum, quibus singulis eadem res est legata: atque, si inter ipsos questio moveatur, possidentis melior erit conditio; non quod sic disparem esse velim eorum conditionem, sed quod ex jure certo in pari causa potior evadat possessor, quemadmodum id de hypothecis tradit *Ulpianus* (1). Sin autem certum est, pro partibus rem esse obligatam, res expedita erit, quum divisum sit inter creditores pignus: nec enim singulos plus quam suam partem aut possidere aut vindicare posse, iterum testem habemus *Ulpianum* dicentem: « *Si autem id actum fuerit, ut pro partibus res obligarentur, actionem utilem competere et inter ipsos, et adversus extraneos, per quam dimidiam partis possessionem apprehendant singuli* » (2). Alium *Ulpiani* subijciamus locum, ut magis appareat actio, quâ creditores pigueratitii hîc utuntur: « *In salviano interdicto, si in fundum communem duorum pignora sint ab aliquo invecta, possessor vincet: et erit eis descendendum ad servianum iudicium* » (3). Ex iis elucet, *Ulpianum* hîc actionem servianam inter et interdictum salvianum distinguere, cujus rei explicationem præbet *Cujacius*: « *Igitur si duobus res sit obligata pro partibus, actione serviana inter ipsos reddita dimidia pars possessionis avocabitur, sed non (ut hanc persecutus speciem Ulpianus scripsit) interdicto salviano, quoniam in interdicto salviano de sola possessione agitur, non quæsito partium jure, cujus*

---

(1) L. 10. dig., lib. XX. tit. 1.

(2) Leg. laud.

(5) L. 2. dig., lib. XLIII. tit. 33.

cum sit par causa, vincere possessor debeat. In serviana de jure quæritur. Jus autem pignoris singulis pro parte competit; hoc igitur jure probato, possessionis pars dimidia avocabitur, sic fit, ut qui vincit in salviano non vincat in serviana" (1). Absque ullo fundamento *Westphal* (2) propositam *Cujacii* rejicit distinctionem, quam merito plurimos admisisse video (3).

Tandem, si in utramque partem nil esset dictum, id est, si res pluribus communiter esset obligata, quæritur utrum pro virili parte singulis obligata sit, an potius pro quantitate debiti? Et magis est, ut non in solidum, aut partibus æquis, sed pro debiti quantitate pignus et possidere et vindicare possint, quemadmodum luculenter *Marcianus* testatur: « *Si duo, inquit, pariter de hypotheca paciscantur, in quantum quisque obligatam hypothecam habet, utrum pro quantitate debiti, an pro partibus dimidiis, quæritur? et magis est, ut pro quantitate debiti pignus habeant obligatum* » (4). Igitur finge, eundem fundum pignori duobus obligatum, quorum uni centum, alteri ducenta debentur: in tres partes fundus dividi debebit; duas feret, cui ducenta debentur; alter, cui centum, unam, nempe proportionem omnimodo servata: nam, quæ, ratio unius est ad duo, eadem est centum ad ducenta, nimirum dupla.

Sed observandum est, quemque adversus pignoris possessorem pro debiti quantitate agere posse, nisi aliter conventum esset, aut cuique creditori pro parte pignus obligatum; sed audiamus *Marcianum*: « *Sed uterque, si cum possessore agat, quemadmodum? utrum de parte quisque, an de toto, quasi utrique in solidum res obligata sit? Quod erit dicendum, si eodem die pignus utrique datum est separatim: sed si simul illi et illi, si hoc actum est, uterque recte in solidum agit; si minus, unusquisque pro parte* » (5).

(1) *Cujacius*, observ. lib. V. cap. 24 in fine.

(2) *Westphal*, Pfandrecht, § 153. not. 174. pag. 226.

(3) *Schweppe*, Römisches Privatrecht, vol. I. § 315. — *Merillus*, observ. lib. II. cap. 29. Glück, Erläuterung der Pandekten, vol. 19. pag. 516.

(4) L. 16. § 8. dig., lib. XX. tit. 1.

(5) L. L. *Faber* (de erroribus pragmaticorum, decad. XXI. err. 9.) contendit, fragmentum nostrum esse *Triboniani* emblema, imo quæstionem ibi propositam esse absurdam, nec minus responsionem. Sed hoc neutiquam verum videtur: conf. *Westphal*, Pfandrecht, § 153. not. 174. pag. 222. — *Platner* ad *Marcianum* de formula hypothecaria, exerc. II. pag. 42. Lipsiæ, 1759.

Sed iis supersedeamus, ordinem creditorum in concursu collocandorum quadam conclusione repetentes. Nimirum, inter omnes creditores principem locum obtinet fiscus, quatenus habet privilegium, secundum, qui ad militiam emendam dedit mutuum pecuniam, sibi quoque instrumento, testium subscriptione munito, de hypotheca nominatim cavet; post hunc collocanda uxor, dotem repetens, liberique ejus, qui novercæ, item repenti dotem, præferuntur, omnibus adeo anterioribus creditoribus, non autem nisi noverca ipsa concurrat; eos excipiunt, qui pecuniâ creditâ ceteris creditoribus salvam rem fecerunt; et deinceps reliqui ita sequuntur, ut quisque tempore prior et jure potior habeatur, ratione tamen habita pignorum, quæ publicis aut quasi publicis nituntur instrumentis, prærogativæ.

§ VIII.

DE HIS, QUI IN ALIORUM LOCUM SUCCEDUNT ET DE JURE CREDITORIS POSTERIORIS.

Font.: Dig. lib. XX. tit. 4. — Cod. lib. VIII. tit. 19. — Paul. Sent. Recept. II, 13. §. 8.

Litt.: *T. J. Ring*, de jure offerendi posterioribus creditoribus hypothecariis contra priores competente. Erfordiæ, 1700.

E. Berghoff, diss. de successione hypothecaria. Goettingæ, 1744.

Becmann, diss. de successione creditoris in alterius et suum ipsius locum. Goettingæ, 1781.

C. G. Haubold, diss. de jure offerendi, ex quo in priorem creditorum locum succeditur. Lipsiæ, 1793.

Caput nostrum claudant jura creditorum posteriorum et successio hypothecaria, de quibus cognoscendi negotio nunc occupemur.

Trita res est, creditores pigneratitios, licet inferiores, nihilominus pignus illudque efficax habere constitutum, vi cujus rem pigneratam vindicare ab alio quovis possessore extraneo et avocare valent. Sed tum videlicet nil juris habere intelliguntur, si cum prioribus creditoribus pigneratitiis agant: quippe quibus invitis posterior nec pignus distrahere nec vendere posset; imo nec ipsos priores cogere, ut ad pignus vendendum

procedant (1), etiamsi unum ex iis viciasset; nam hæc victoria contra reliquos ei nullatenus prodesse potest. Vendito autem pignore, potiorē creditorem ei licebit convenire et superfluum ex pretio redacto persequi. Quoniam autem vel quivis extraneus id assequitur, ut debitum solvere pro debitore, eumque etiam ignorantem, quin imo invitum liberare possit, et ita creditores pignoratitios omnes remove, quidni et ita posteriori creditori pignoratitio priorem liceret? Itaque merito constitutum est, ut quoties posterioris creditoris pignoratitii interesset, sese pignus possidere et distrahere, ei subveniretur jure offerendi, quod in eo consistit, ut alter creditor posterior offerendo quod alteri priori debetur, in hujus locum succedat, illius hypothecam in se transferat, eaque prior effici creditor possit; rescripsit enim Imperator *Severus*: « *Qui pignus secundo loco accepit, jus suum ita confirmare potest, si priori creditori debitam pecuniam solverit; aut, cum obtulisset, isque accipere nolisset, eam obsignavit, et deposuit, nec in usus suos convertit* » (2). Successio igitur hypothecaria obtinet absque consensu debitoris pignoratitii, imo contra nutum creditoris, solutionem crediti sui recusantis, modo oblatio fiat et depositio, non partis, sed totius debiti, ac non modo sortis, verum etiam usurarum, quæ effectum subit solutionis. Hujusmodi successionis hypothecariæ utilitas est, quod convalidetur exinde posterius pignus, sic ut creditor succedens ipse nunc rem obligatam possidere possit et ad venditionem provocare, quam anteriores creditores impedire poterant; et impedire, quominus a posterioribus fiat: ratione autem proprii crediti successorem retinere eundem locum, quem ante habuerat, vix est quod notetur. Deinde etiam salvum intactumque jus ipsi remanet repetendi sortem et usuras priori creditori solutas, eodem nimirum loco, quo prior creditor collocabatur (3). Utrum autem usuræ usurarum, creditori solutarum, repeti possint, varie esse defensum video. *Westphal* (4) distinguit, an creditor offerens proprio motu egerit, an precibus debitoris permotus: illo casu neutiquam; hoc autem semper usurarum usuras

(1) L. 1. cod., lib. VIII. tit. 46. — L. 12. dig., lib. XX. tit. 4.

(2) L. 1. cod., lib. VIII. tit. 19.

(3) L. 12. dig. lib. XX. tit. 4. — L. 16. lib. XX. tit. 5.

(4) *Westphal*, Pfandrecht, § 179.

repeti posset, quippe qui debitoris negotium gessisset. Plures tamen video, qui hanc distinctionem rejiciunt; et profecto videtur rejicienda, si ad sequentia *Marciani* verba attendamus: « *Sed tamen usurarum, inquit, quas creditori primo solvit, usuras non consequetur. Non enim negotium alterius gessit, sed magis suum. Et ita Papinianus libro tertio Responsorum scripsit, et verum est* » (1). Nec obstat, quod dicat *Westphal*: cessare hic legis verba, negotium enim debitoris esse gestum. Nam magis est, ut tunc creditor offerens, licet suadente debitore, proprium gessisse negotium, propriamque promovisse utilitatem dicatur. Tandem, ut successionis hypothecariæ indoles et natura diligenter perscripta habeatur, reliquum est, ut addamus, remotiorem creditorem, vi juris offerendi in potioris hypothecam succedentem, conditionem intermedii creditoris deteriore facere numquam posse (2).

Ceterum jus offerendi in omni pignorum genere obtinet, tam in expresso quam tacito, in prætorio, etiam in privilegiatis, adeoque contra fiscum, et uxorem, quæ dotem repetit, uno verbo, in omnibus, quotcumque in jure prodantur pignorum species.

De creditoribus, quibus jus offerendi competeret, non una est scriptorum sententia. *Gesterding* (3), *Haubold* (4), *Becmann* (5) et alii sustinent, illud posterioribus tantum creditoribus competere, ita quidem, ut creditor tempore prior semper præferri posteriori deberet. Alii, nec ii pauci, inter quos laudabimus *Schweppe* (6), *Schulding* (7), *Warnkoenig* (8), *Leyser* (9) et *Glück* (10), malunt jus offerendi omnibus addicere creditoribus, sive proximis, sive remotis, imo et potiori adversus inferiorem, quoties ipsius intersit, dummodo hypothecam habeant in eadem re cum creditore, cujus locum occupare student. Sane huic opinioni non me-

(1) L. 12. § 6. dig., lib. XX. tit. 4.

(2) L. 12. § 9. eod.

(3) *Gesterding*, Pfandrecht, pag. 260.

(4) *Haubold*, de jure offerendi, cap. III. § 1. in fine.

(5) *Becmann*, diss. de successione, etc. § 17.

(6) *Schweppe*, Römisches Privatrecht, vol. I. § 322.

(7) *Schulding*, ad Pauli sent. recept., lib. II. tit. 13. § 18.

(8) *Warnkoenig*, comm., vol. I. pag. 531.

(9) *Leyser*, Medit. ad Pandectas, spec. CCXXXI. med. 6.

(10) *Glück*, Erläuterung des Pandektenrechts, vol. 19. pag. 355.

diocriter patrocinator *Pauli* locus dicentis: « *Novissimus creditor priorem oblata pecunia, quo possessio in eum transfertur, demittere potest. Sed et prior creditor secundum creditorem, si voluerit, demittere non prohibetur, quamquam ipse in pignore potior sit* » (1). Excluduntur autem a successione hypothecaria creditores chirographarii; creditores pigneratitii, quibus in aliis rebus data est securitas; denique illi, qui hactenus in numerum creditorum nondum fuerunt: etenim habent hi omnes vel jus personale tantum contra debitorem, vel jus in re, quam non possidet is, contra quem jus offerendi esset exercendum; quo utroque casu contra creditorem antiquiorem, tamquam tertium, nec agi potest, nec ipse cogi ad locum suum cedendum (2).

Jam dispiciamus contra cujus generis creditores jus offerendi potest exerceri. Et quidem censemus, illud posse contra solos creditores, qui rem pignori obligatam possident, licet ceteroquin remotiori loco ab offerente distent (3); sive ipsi jam jure offerendi sint usi, quippe quod tamdiu potest continuari donec supersunt creditores hypothecarii, quibus hoc modo sui pignoris convalidandi esset animus. Neque vero contra emptores rei distractæ posset exerceri (4), exceptis tribus tamen casibus, nimirum: si extraneus emptor in prioris creditoris jus succedit (5); deinde, si potior creditor ipse a debitore rem emit (6); denique, quando fidejussor rem comparavit pigneratam (7).

Neque vero ita modo, ut retulimus, in alterius pignore succedimus: nam sunt porro aliæ quædam causæ, quibus non ex jure singulari, sed ex jure communi tum locus est, quando ceditur, aut legatur, aut alio quocumque juris communis negotio nostrum pignus in alterum transferatur. Sed de iis nobis non esse agendum, quivis videt.

Restat, ut dicamus, non semper dari juris offerendi facultatem; duplici namque ratione cessat, nempe ordinariâ, vel extraordinariâ: illud con-

(1) *Paul*, sent. recept., lib. II. tit. 13. § 8.

(2) *L.* 12. § 8. dig., lib. XX. tit. 4. — *L.* 12. cod., lib. VIII. tit. 14. Cf. *Bachovius*, tract. de pig. et hyp., lib. IV. cap. 17.

(4) *L.* 3. cod., lib. VIII. tit. 20.

(5) *L.* 16. dig., lib. XX. tit. 4.

(5) *L.* 3. § 1. dig., lib. XX. tit. 5.

(6) *L.* 1. cod., lib. VIII. tit. 20.

(7) *L.* 2. dig., lib. XX. tit. 5.

tingit, ubi hypotheca, creditoribus volentibus, publice est distracta: jure enim tunc præsumitur, rem meliori pretio venire neutiquam potuisse, meritoque emptor securus pronuntiatur (1); hoc autem, ubi per præscriptionem, id est, non utendo per idem temporis spatium, quo hypothecaria actio tollitur, juris offerendi perimitur facultas (2). Ultimo casu diligenter est distinguendum, an creditor anterior pignus possederit, vivo debitore; an, eo mortuo, in ejusdem potestate tamquam res propria fuerit: priori casu ad præscriptionem perficiendam 40 anni; posteriori vero 30 requiruntur (3).

CAP. VI.

§ I. QUIBUS MODIS PIGNUS SOLVITUR GENERATIM.

Font.: Dig. lib. XX. tit. 6.

Quæ hactenus recensuimus, tantum eo tendebant, ut monstaretur, quæ hypothecæ vis esset et potestas, quemadmodum nasceretur pignus, cujusque naturæ esset ex eo nato jus, tam ratione debitoris, sive extranei pignus tenentis, quam alterius creditoris pigneratitii concurrentis. Neque vero perpetuum est pignoris jus, imo potius sat multis perimitur modis, qui quales sint, nunc dispiciemus.

Et quidem ante omnia respiciendum est ad quatuor momenta, quibus maxime nititur pignoris jus: scilicet primum ad obligationem principalem, in cujus securitatem pignus concessum est; deinde ad creditoris, cujus gratiâ pignus comparatum est, voluntatem, quâ nempe pignus esse velit; denique ad debitoris jus in re pignerii data, quia nemo plus juris ab alterius persona comparare sibi potest, quam illa habebat, cujus jure utitur; tandem ad rem existentem, quæ in debiti securitatem pignori est data, ut, solutione deficiente, eam creditor distraheret,

(1) L. 3. p. cod., lib. IV. tit. 4. — Westphal, Pfandrecht, § 177. pag. 269.

(2) Muhlenbruch, doctrina pandectarum, vol. II. § 418 in fine.

(3) L. 7. § 2, 3. cod., lib. VII. tit. 39. Cf. Berghoff, diss. de successione hypothecaria, § 41 — Erxleben, principia de jure pignorum, § 261 - 262.

eique inde satisfaceret. Nam et totidem modis accidit, ut, vel uno ex hisce sublato, necessario nexus pignoris solvatur, atque jura ex eo orta extinguantur. Quæ, cum ita sint, ut in quatuor locis de hisce agamus, rei ipsius jubet ratio.

§ II.

DE EXTINCTIONE PIGNORIS SOLUTIONE OBLIGATIONIS PRINCIPALIS.

Pignora esse obligationum accessoria, nisi cum *Justiniano* dicere ministros malueris, jam satis supra memoravimus: quoniam autem, extinctio principalis itidem accessorium extinguat, neminem fugiet, obligatione principali, id est, ea, in cujus securitatem pignus erat constitutum, extincta, pignoris quoque extinctionem accidere: quam enim adhuc desideraret securitatem creditor? Sic tamen hîc loquimur, ut de vera atque absoluta obligationis extinctione intelligatur, ita ut non solum nulla juris civilis, sed nec naturalis obligatio, nec adeo minima alterutrius pars subsistat. Primum quippe, ut supra retulimus, obligatio, in cujus securitatem pignus constituitur, etsi naturalis, tamen sufficeret: quare præscriptio obligationis principalis pignus minime perimit, quoniam præscriptione, etsi actio, minus tamen naturalis tollitur obligatio (1), quo sensu *Imperator Gordianus* rescripsit: *vincula pignoris durare personali actione submota* (2): igitur, durante naturali obligatione, jus pignoris salvum esse intelligitur, nec est quod, velut alii videntur (3), hujus rescripti difficultate laboramus. Deinde, obligationis personalis altera tantum parte sublata, pro neutra pignus extinguitur, sed potius in totum remanet obligatum pro parte nondum extincta, nimirum propter pignoris individuum causam. Quocumque ceterum modo sublata obligatione, semper pignus extinguitur: parvi enim refert genus extinguendæ obligationis, sive creditori satisfactum sit, sive non (4); sive ipso jure

(1) Glück, Erläuterung der Pandekten, vol. 19. pag. 413.

(2) L. 2. cod., lib. VIII. tit. 31.

(3) Male hanc legem interpretantur doctores Lovanienses in Recitat., lib. II. tit. § 2.

(4) L. 5. cod., lib. VIII. tit. 31. L. 6. princip. dig., lib. XX. tit. 6. L. 1. cod., lib. III. tit. 28.

liberatus debitor, sive exceptionis ope (1); sive solutione, sive alio quocumque modo, in jure solutioni æquiparato, utputa, compensatione, confusione, datione in solutum, novatione, sive expromissione, aut delegatione, oblatione pecuniæ cum depositione, quibus omnibus pignus extinguï, ab imp. *Diocletiano et Maximiano* est rescriptum (2). De hisce pignoris extinguendi causis verbum addere non pigebit.

Tritum est, jure Romano extinctione obligationis principalis pignus non semper ipso jure extinguï, sed potius quibusdam casibus ope exceptionis: namque pignus, utpote accessorium, sequitur fata principalis obligationis, quæ ipsa ipso jure, aut ope exceptionis, extinguïtur. Sic, si debitor juramentum præstitit, se nil creditori debere, obligatio principalis proindeque pignoris jus non ipso jure tollitur, sed creditorem agentem *exceptio jurisjurandi repellit* (3).

Ut pignus extinctum dici queat obligationis principalis solutione, ea rite facta sit et vera oportet, ita quidem, ut pecuniam acceptam retinere sibi potuerit creditor: quum, si id ipsum quod solutum est, aut tantundem ab alio repetitum esset, pignus neutiquam perini, placet *Paulo* scribenti: « *Titius, qui mihi sub pignoribus pecuniam debebat, cum esset fisci debitor, solvit mihi quæ debebat, postea fiscus jure suo usus, abstulit mihi pecuniam; quærebat, an liberata essent pignora? Marcellus recte existimabat: si id quod mihi solutum est, fiscus abstulit, non competere pignorum liberationem. Neque differentiam admittendam esse existimo, interesse putantium, id ipsum quod solutum est, an tantundem repetatur* » (4).

Diximus et novatione et expromissione pignus cum principali obligatione tolli; quod quemadmodum rationis est ex eo maxime cernitur, quod sive fiat novatio, sive expromissio, semper nova obligatio contrahatur, et prior omnino extinguatur. Nec equidem sciam, an quis strictis jurium principiis inhærens, intellexerit, pignoris jus novatione perdurare posse, quamquam etiam id convenerit inter contrahentes, vel, expromissione

(1) L. 13. dig., lib. XX. tit. 6. L. 19. cod., lib. tit. 32.

(2) L. 3. cod., lib. VIII. tit. 31.

(3) L. 40. dig., lib. XII. tit. 2.

(4) L. 21. dig., lib. XLIX. tit. 14.

facta, firmum stare, etsi de eo inter pasciscentes convenerit? Nam civium pactis rei natura frangi nequit, nec fieri, ut obligatione, quæ est principale, sublata, pignus, quod est accessorium, non intereat; ideoque, si pasciscentes, novatione facta, jus pignoris reservassent, antiquum jus pignoris non ad novam obligationem transiret, sed plane novum pignus concederetur (1). Verumtamen a nimio juris rigore merito placuit recedere, atque obtinuit, non obstante novatione, pignoris reservationem effectum sortiri, quod plurimis fragmentis fulciri credimus (2).

Quæri poterit quoad debiti oblationem, quid, si creditor pecuniam nollet accipere oblatam? an ex eo, quod per eum stat, quominus pecuniam accipiat, quasi conditione impletâ, pignus liberaretur? Nequaquam: solutione enim ejus quod debetur et præstatione, non oblatione liberatio nascitur. Datur tamen et in hac iisque similibus causis adversus creditoris injustam recusationem debitori cautio, nimirum ut, illo recusante, pecunia testato oblata consignetur, et solemniter deponatur in loco aliquo publico, id est, in quo idoneus iudex eam rem deponi jusserit; quo subsecuto scilicet, et debito liberatur debitor, et pignoris jus extinguitur (3).

Confusione liberatur pignus cum eadem persona simul rei obligatæ dominus et creditor pigneratitius esse cœpit: utputa, creditor pigneratitius pignoris acquisivit dominium, aut rei dominus creditori tamquam heres successit, vel obligatio ei cessa est (4): iis scilicet casibus pignus omnino extinguere ex eo clarum est, quod principali obligatione lapsa, quippe quum nemo creditor simul et debitor esse possit, pignus ipsum per consequentiam intercidat necesse sit. Sed hoc non est perpetuum; propter æquitatem placuit a juris recedere rigore, et rescissa confusionis causa, jus pignoris reviviscit. Quinimo certis casibus confusioni locus non est, quamquam creditor rerum obligatarum dominus sit, tumque hypothecam in propriis rebus consistere cernitur: quippe quâ ei opus est, ut contra inferiores creditores sese defendat. Siquidem, primum extraneus rei obligatæ possessor hypothecam in sua re habet, si ei debitum

---

(1) Gesterding, Pfandrecht, pag. 286 - 287.

(2) L. unic. cod., lib. VIII. tit. 27. —

L. 3. dig., lib. XX. tit. 4.

(3) L. 19. cod., lib. IV. tit. 22.

(4) L. 30 in fine digest., lib. XLIV. tit. 2. — L. 29. dig., lib. XIII. tit. 17.

solventi creditor hypothecam cesserit (1); item deinde, qui rem a debitore emit, ut ex pretio soluto pigneratitio creditori satisfiat (2): denique etiam, si creditor ipse vel fidejussor pignus comparaverit (3); tandem in hypothecis pro dote et iis quæ liberis in parentum bonis sunt concessæ, creditores in proprias res habere pignus, ea docent quæ alias hisce de rebus diximus.

§ III.

DE EXTINCTIONE PIGNORIS, JURE DEBITORIS CESSANTE.

Ratio dissolvendi pignoris, quoad subjectum, est in debitore, ubi jus, quod habuit, in re oppignerata amittit. Sane, veluti nemo plus juris in alterum transferre potest, quam ipse habet; ita jure debitoris, pignus concedentis, extincto, per consequentiam ex causa anteriori penitus corrumpitur pignus: firmum autem tum subsistere intelligitur, cum debitoris jus in re pignori obnoxia ex ejus voluntate desinit: alias tota creditoris securitas ab arbitrio penderet debitoris, quod quam pignorum indoli adversaretur, clarissima luce fulget. Idem obtinet, si debitor ex obligatione personali rem alteri restituere debuit, quamvis novus proprietarius a debitore reparationem damni, quod onere imposito sentit, petere, imo, ut sibi caveatur onus impositum non esse, possit postulare.

§ IV.

DE REMISSIONE PIGNORIS.

Font.: Cod. VIII. tit. 26.

Litt.: *C. Thomasius*, diss. de remissione pignoris vel hypothecæ per remissionem debiti et consensum in alienationem rei. Halæ, 1713.

C. Thomasius, diss. de remissione tacita pignoris per consensum in novam oppignerationem. Halæ, 1715.

---

(1) L. 19. dig., lib. XX. tit. 4.

(2) L. 3. princip. dig., lib. XX. tit. 3.

(3) L. 3. § 1. dig., lib. XLIV. tit. 2.

- C. Thomasiur*, diss. de remissione tacita pignoris vel hypothecæ per acceptionem chirographi novi aut fidejussoris. Halæ, 1716.
J. L. C. Puttmann, diss. de remissione pignoris. Lipsiæ, 1773.

Antequam ad sequentem modum dissolvendi pignoris, ad quem dilabimur, eamus, forsitan haud inutile erit admonuisse, de solo pignore conventionali, neutiquam de tacito nec de judiciali sive prætorio agi, ubi de pignoris remissione dicimus.

Quemadmodum pignus consensu contrahitur, ita et dissolvi manifestum est, ut docent Impp. *Severus* et *Antonius* rescribentes: « *obligationem pignoris consensu et contrahi et dissolvi.* » Nullatenus vero hîc, uti in constitutione, et debitoris et creditoris consensu opus est; namque et soli creditori, in cujus unicam equidem gratiam pignus est constitutum, suo juri renunciare, sicque pignus liberare licere, nemo prudens, opinor, dubitabit. Hanc renunciationem Romani pignoris appellant remissionem.

Eam nonnisi a creditore, cui bonorum suorum est administratio, rite fieri posse, fere pudet recensuisse. Sed forte mirum videbitur, eam effectum non raro sortiri, etiamsi fortasse renunciatio debiti, in cujus securitatem pignus est constitutum, fieri nequeat. Quoad remittentis voluntatem, de ea omnino constabit, ut remissio facta intelligatur: nemo enim suo juri renunciasset creditur, nisi id doceant aptissimæ rationes. Id duplici modo accidit: aut expresse et nominatim pactus est creditor, ne amplius hypotheca sit, et expressa habetur remissio; aut aliud quid egit, unde consecutione quadam certa sequitur, eum de non retinendo diutius pignore statuisset, et profecto tacita erit remissio. Quoad expressam, nulla prorsus remanserit dubitatio; sed non utique semper idem dicendum de tacita remissione, quæ non raro etiam doctissimos relinquit dubios; ideoque forsitan haud inconveniens erit hîc paulo diutius inphærere. Nimirum diligenter attendendum est, ad tacitam remissionem determinandam, nulla prorsus præsumptione esse utendum; sed ejusmodi facta a creditore perpetrata intervenire oportere, ex quibus certa omnino voluntas ejus remittendi pignoris evadit: ita rem illustrabimus, ut casus, qui plerumque accidere solent, in quantum licet, enuntientur. Sic cum propone-

retur quod aliquando creditor debitorem suum donationis causâ a sorte liberasset, constaret autem, donationem fuisse inutilem, forte quia maritus uxori suæ pecuniam, quam illa sub pignoribus debebat, donasset, manente etiamnum principali obligatione, pignus tamen voluntate creditoris esse solutum, *Papinianus* respondit (1). Huc quoque refertur reditio pignoris, modo non constet aliam creditori fuisse mentem (2). Idem quoque dicendum de acceptance fidejussoris, aut alterius pignoris, eo nempe animo, ut a prioris pignoris cautione recedatur (3). Remissionem significat itidem consensus creditoris in rei obligatæ alienationem, nulla pignoris facta reservatione (4): nam, cum creditor nulla alia ratione, quam ut emptori securitatem præstet in alienando pignore consensisse censi queat, ejus voluntas pro remissione est accipienda. Alienatio autem vere facta sit oportet; ideoque res non modo vendita, verum etiam tradita (5), atque in ea creditor consensum suum expresse accomodaverit debitori, adeo ut nequaquam sufficeret, si alienationem sciens tacuisset (6); nisi tamen programme admonitus et præsens creditor vendere pignus esset passus (7); quinimo, alienante fisco, creditoris silentium semper remissio habetur (8), uti et, si creditor animo defraudandi emptorem tacuerit. Ceterum nil intererit, an alienationis momento consenserit creditor, sive postremo eam comprobavit (9). Inutiliter facta alienatione, vel rescissa, nulla intelligitur remissio, aut infirmatur. Hic creditorem requiri, qui consentire potest, et liberam rerum suarum administrationem habet, per se intelligitur.

Reliquum est admonere, interpretationem in his iisque similibus strictissimam esse adhibendam, ut quam minus noceat: nec enim præsumitur donatio, cujus speciem absque dubio induit pignoris remissio.

(1) L. 1. § 1. dig., lib. XX. tit. 6.

(2) L. 7. cod. hoc tit. L. 3. dig., lib. XX. tit. 7.

(3) L. 9. § 3. dig., lib. XIII. tit. 7.

(4) L. 4. § 1, 2. dig. hoc tit.

(5) L. 8. § 6. seqq. dig. hoc tit.

(6) L. 2. cod. hoc tit.

(7) L. 6. cod. hoc tit.

(8) L. 8. cod. hoc tit.

(9) L. 4. §. 1. dig. hoc tit.

§ V.

DE REI OBLIGATÆ INTERITU, QUO JUS PIGNORIS EXTINGUITUR.

Nullum jus objecto suo carere posse, tam est perspicuum, ut plane sit inutile legum testimonio uti. Quid jam fiet de pignoris jure, cujus objectum interiit? Et palam est, si penitus interierit, extinguere: nam, securitas creditoris intelligi nequit absque re, ex cujus pretio creditori satisfieri possit, teste *Marciano* scilicet: « *re corporali extincta pignus hypothecave perit* » (1), id est, totius rei facta interemptione. Quid ergo censendum de mutata re? Neque hinc erit dubium distinctione utentibus. Nimirum, quod ad immobilia, uti prædia, attinet, absolute interire nequeunt, quare consentaneum est, quidquid iis acciderit, sive mutatum sit, pignoris jus perdurare, testem adhuc *Marcianum* habemus: « *si res hypothecæ data, inquit, postea mutata fuerit, æque hypothecaria actio competit: veluti de domo data hypothecæ et horto facta. Item si de loco convenit, et domus facta sit. Item de loco dato, deinde vineis in eo positis* » (2). Quod ad mobilia vero, ita immutari possunt, ut plane nova species fiat, tumque, si res ad pristinam formam reduci nequeat, dominium ipsum amittitur, ideoque multo magis extinguatur jus pignoris: « *si quis, ait Paulus, caverit, ut silva sibi pignori esset, navem ex ea materia factam non esse pignoris, Caius ait, quia aliud sit materia, aliud navis, et ideo nominatim in dando pignore adjiciendum esse ait: quæque ex silva facta natave sint* » (3). Si autem res, licet in aliam immutata speciem, in pristinam formam reduci queat, quæ esset causa et satis apta ratio cur creditor pignoris amitteret securitatem? Nec est quod dubitemus, pignus omnino perseverare intelligitur.

Hanc distinctionem omnes coluisse scriptores video: et sane habet rationem. Sed nec equidem scio, an ii quoque, qui cum *Voetio* insuper aliam ponunt, asserentes videlicet, sane secundum præfata semper

(1) L. 8. dig., lib. XX. tit. 6. — Gesterding, Pfandrecht, § 38. pag. 363.

(2) L. 16. § 2. dig., lib. XX. tit. 1.

(3) L. 18. § 3. dig., lib. XXI. tit. 17.

extingui pignus, si ab extraneo sit facta immutatio; numquam vero, si ab ipso debitore (1). Nam hanc doctrinam nec fragmenta commemorata, nec alia, mihi saltem nota, stabiliunt: atque incivilis est distinctio, nusquam scripta.

§ VI.

DE RELIQUIS EXTINGUENDI PIGNORIS MODIS.

Sunt præterea et alii pignoris extinguendi modi, qui sub genera, de quibus jam disseruimus, non comprehensi, hic suum locum inveniunt.

Et inter illos quidem primum obtinet locum pignoris præscriptio quemadmodum enim civilis rei alicujus possessor, justo titulo innixus, rem mobilem per triennium, sive rem soli per X annos aut XX possidens, jus domini alterius extinguat, et sic sibi ipsi illud acquirat, ita multo magis, si rem pigneratam possideret tamquam liberam, ejus acquirit libertatem, pignoris jure penitus extincto (2).

Reperitur quoque alius pignoris amittendi modus, qui venire dicitur ex abusu rei pigneratæ: quamvis enim actione pigneratitia agi soleat in ejusmodi casu ad damnum datum refundendum, ipsum tamen pignus in poenam creditoris extinguitur, ubi metuendum est, ne periret male tractata res, quam dominus in natura habere, quam pretium ejus accipere, mavult (3).

CAP. VII.

§ I. QUIBUS MODIS PIGNORIS JUS PERSEQUIMUR UNIVEBSI.

Perscriptis omnibus, quæ ad naturam pignoris, ad jura exinde enata, ad ejus constituendi modum, tum denique ad ejus extinguendi rationem attinent, quod superest quæstionis propositæ caput alacri aggrediamur animo, nempe de actionibus ex pignoris jure enascentibus disserentes. Siquidem, quemadmodum absque armis miles imbellis esset et inermis,

(1) Voet, comm. ad Pandectas, lib. XX. tit. 1. § 4. et tit. 6. § 14.

(2) L. 8. pr. dig., lib. VII. tit. 39.

(3) L. 24. § ult. dig., lib. XIII. tit. 7.

ita quoque pignora essent vana absque actionibus, quæ non immerito igitur eorum remedia defensoria, sive potius arma dicuntur, adeo ut bellissime *Gaius* dicat: « *pignus nullum esse, si illius nulla sit persecutio.* » Quam enim infirma et prope inanis, præcor, fuisset tam diu quæsita creditorum cautio, quam porro magna eorum captio, si una cum possessione jus amisissent pignoris, nec nisi rem tenentes illud tenuissent, nulla vel adipiscendæ, vel recuperandæ possessionis, nulla pignoris distrahendi potestate hypothecaria muniti? Nec mirum itaque, si hanc hypothecarii juris partem tantam fecerint majores: nam plurimi eorum, uti notum est, eam perscribentes professi sunt, se scribere *de formula hypothecaria*, quum tamen posteriores ad summam utilitatem et consequentiam actionum, quæ ex pignoris jure nascuntur, maxime attendentes, sub eodem nomine totum, si ita dicere fas est, *systema hypothecarium* intellexerint: nam formula illa initio neutiquam erat contrahendæ hypothecæ, sed potius disceptandi persequendique, quippe quæ dabatur concepta a prætore, et postremum modo factum est, ut ei illa tribueretur significatio, quam deinde tribuerunt Romani, et nos etiamnum tribuimus. Sed triplicis generis sunt actiones, quibus hoc loco inprimis agimus, nempe: *actio hypothecaria*, *interdictum Salvianum* et *actio pignoratitia*, de quibus ergo ordine proposito seorsim videamus.

§ II.

DE ACTIONE HYPOTHECARIA.

Font.: Dig. lib. XIII. tit. 7. — Cod. lib. IV. tit. 24.

Litt.: *P. F. Romani*, diss. de quasi serviana. Lipsiæ, 1669.

A. Milius, diss. de actione quasi serviana. Lipsiæ, 1682.

G. A. Malcomesius, diss. de actione hypothecaria. Gissæ, 1698.

J. H. Musæus, de libello alternativo in actione hypothecaria admittendo. Kilonii, 1708.

J. F. Trier, progr. de formula actionis hypothecariæ. Erford., 1738.

J. F. Rivinus, de libello in actione hypothecaria rite formando. Jenæ, 1740.

J. G. Weishaupt, diss. quâ ostenditur, debitorem prius actione personali conveniendum esse quam actioni hypothecariæ locus esse possit. Ingolstadii, 1750.

F. Platner, exerc. ad Marcianum de formula hypoth. Lipsiæ, 1759.

Voet, de serviana et quasi serviana seu hypothecaria actione. Lugduni-Batavorum, 1769.

Karsten, diss. de differentiis hypothecæ actionis contra ipsum debitorem et contra tertium possessor. institutæ. Rostochii, 1806.

Von Loehr, Bemerkungen über die dingliche Pfandklage: Magazin für Rechtswissenechaft, vol. III., heft I., N° 4. pag. 129 seqq. Heidelberger Jahrbuch anni 1810, heft 42. pag. 314. (Ibi recensio datur eorum, quæ *Von Loehr* proponit.)

Actio hypothecaria ea est, quâ creditor hypothecarius contra quemcumque jus suum persequitur rem obligatam vindicando. Nec eo solo nomine designatur, verum etiam pluribus aliis. Primum quidem notissima est sub nomine *actionis quasi servianæ*. Deinde quoque appellata est *actio utilis*, quia, quemadmodum satis apta ratione suspicatur *Gesterding* (1), propter utilitatem ad instar revindicationis videretur recepta. Denique et *pigneratitia* (in rem scilicet) vocatur a jurisconsultis, quamvis strictiori sensu summa sit inter utramque discrepantia, quum hypothecaria in rem sit, pigneratitia vero personalis actio.

Sed satis de variis nominibus actionis: ad ejus fundamentum, naturam et finem veniamus. Fundamentum quidem hypothecariæ actionis est jus pignoris efficax, quocumque ceteroquin modo constitutum; sive conventionale sit, sive prætorium, sive tacitum, sive tandem pignus strictiori significatione, sive hypotheca. Natura actionis ejus est trita, et in eo maxime posita, quod *in rem* sit: quo uno satis dixisse iis omnibus videbimur, quibus cum vi et potestate actionum in rem vel quædam est familiaritas. Finis tandem actionis manifesta est ex actoris intentione, quam quisque perspicit, eoque tendit, ut res ei obligata declaretur atque restituatur cum omnibus accessoriis, quæ pignoris jure tenentur (2);

---

(1) *Gesterding*, Pfandrecht, pag. 321.

(2) L. 16. § 4. dig., lib. XX. tit. 4.

quod ultimum, quemadmodum est dijudicandum, ex iis patebit, quæ diximus disserentes de extensione, quâ res pignoratæ tenentur. Sane non desunt scriptores, qui arbitrantur, duplicem, sive potius alternativam esse hypothecariæ actionis finem, scilicet, ut pignus declaretur et restituatur, vel ut debitum solvatur. Sed finem, quem hi tribuunt, spurium esse, eum autem, quem supra actioni tribuimus, verum, ex eo maxime cernitur, quod, quemadmodum plurimæ leges monstrant, actori ne quidem illud petere liceret (1). Nec nostræ sententiæ obstare datam reo facultatem etiam post condemnationem a rei restitutione sese liberandi, si creditori debitum solvere maluerit, magna fiducia proponimus.

Competit actio hypothecaria creditori hypothecario, qui rite pignoris jus acquisivit, et in pignoris possessione non est, sive eam ceterum numquam habuerit, sive amiserit (2). At neque modo creditori hypothecario, verum etiam ejus heredibus; et quidem, si plures sint, cuique *in solidum*, propter scilicet individuum pignoris qualitatem (3). Nec solum primus creditorum ea potest experiri, sed utique posteriores creditores, si modo ceteros melioris juris haud convenient (4). Illi etiam, quibus non a rei pignoratæ domino est constitutum pignus, secundum superius relata, eâ quoque utiliter possunt agere (5).

Hi, contra quos actione hypothecaria agitur, sunt pignoris possessores, sive sint debitores pignoratitii, sive creditores, sed inferiores, sive denique plane extranei (6). Et profecto non solum contra illos pignoris detentores rite hypothecaria agitur, sed etiam contra eum, qui dolo malo possidere desiit; hoc nimirum effectum, ut actori *juramentum in litem* præstare liceat circa pignoris valorem, et reus in subsidium ad eum resarciendum teneatur (7).

Quod ad tempus, quo institui actio hypothecaria potest, distinguendum est: si ipsa pignoratione pignoris adeptus fuerit possessionem creditor, postmodum omni tempore utiliter contra quemcumque agere poterit; sin

(1) L. 19. dig., lib. XX. tit. 4. — L. 12. § 1. dig., lib. XX. tit. 6. Cf. Warnkœnig, comm. vol. 1. pag. 541. N° 7. (2) § 3. Inst. lib. IV. tit. 6. L. 28. dig., lib. XIII. tit. 7.

(3) L. 22. dig., lib. XX. tit. 1.

(4) L. 12. dig., lib. XX. tit. 4.

(5) L. 18. dig., lib. XX. tit. 1.

(6) L. 12. § 7. dig., lib. XX. tit. 4.

(7) L. 15. § 3. dig., lib. XX. tit. 1.

minus, debitor in mora sit constitutus oportet (1). Ergo quoque diligenter attendendum est ad conditionem vel diem, debito pigneratio oppositam. Ita etiam, an debitum purum non sit, hypotheca autem sub conditione data: tunc enim agi hypothecariâ ante conditionem impletam nondum poterit, verumtamen debitor in mora constitutus adigi ad præstandam cautionem de pignore restituendo, aut tradendo, simul ac conditio extiterit, si periculum creditori immineat (2).

Creditori hypothecario incumbunt probationes, quæ variant pro vario genere personarum, quas aggreditur. Scilicet primum actione instituta contra eum, qui pigneravit, sufficit, actorem demonstrasse, conventionem pigneratitiam utiliter fuisse celebratam; debitorem pignus possidere vel saltem possedissee, quamvis *Westphal* (3) id non requirit, eo quod semper supponi deberet, quæ assertio plane nulla lege nititur. Dominium probare neutiquam tenetur, quippe reus se dominum fuisse negans doli repellitur replicatione (4). Deinde, si alius creditor sit conveniendus, actori incumbit probatio, se revera esse potiozem (5). Denique, contra extraneum instituta actione hypothecaria, non modo probare debet actor, pignoris jus in suum favorem subsistere; verum insuper rem in obligantis bonis reapse fuisse, sive tempore pignorationis, sive postea, si hujusmodi sit pignus, quod futura etiam debitoris complectitur bona (6). Sane strictiori sensu hic non loquimur, quippe nullatenus actorem obligantes ad strictissimam domini probationem, sicuti postulat revindicatio; imo potius sufficere credentes, si probaverit, se ab eo, qui *publicianâ* potuit uti, quia dominium non habuit, pignori accepisse (7). Si secundum præscripta egerit actor, utiliter egisse est dicendus.

Etsi utiliter egerit actor, minime tamen semper victoriam sortitur instituta actio: nempe pignorum possessoribus, qui hypothecariâ conveniuntur, quibus utiliter sese tuentur, comparatæ sunt exceptiones, de quibus nunc seorsim dicere reliquum est.

(1) L. 10. cod., lib. VIII. tit. 19.

(2) *Westphal*, princ. jur. Rom. § 698.

(4) L. 12. § 1. dig., lib. XX. tit. 1.

(6) L. 15. § 1. dig., lib. XX. tit. 1.

(2) L. 13. § 5. dig., lib. XX. tit. 1.

(5) L. 14. dig., lib. XX. tit. 4.

(7) L. 8. dig., lib. XX. tit. 1.

BENEFICIUM ORDINIS VEL EXCUSSIONIS.

Litt.: *Lauterbach*, diss. de beneficio excussionis. Tubingæ, 1655.

And. Mylius, diss. de exceptione excussionis extraneo possessori competente. Lipsiæ, 1688.

J. Barth. Wernher, diss. de beneficio ordinis seu excussionis possessori extraneo adversus creditorem, sive ex generali, sive ex speciali hypotheca, contra spuriam Novellæ CXII. cap. 1. interpretationem competente. Wittembergæ, 1725.

N. H. Grundlingius, singularia de beneficio excussionis capital. Halæ-Magd., 1728.

C. Coccejj, diss. de beneficio excussionis possessori hypothecæ non competente. Helmstadii, 1747.

F. Alef, diss. de libertate Justiniani imp. per illiberalem interpretationem in beneficio excussionis nimium mutilata. Heidelb., 1759.

E. Christ. Canz, diss. sistens quæstiones quasdam de beneficio ordinis seu excussionis. 1770.

J. C. Koch, diss. de beneficio excussionis tertio hyp. specialis possessori competente ad Nov. IV et CXII. Giessæ, 1771.

A. F. Schott, diss. an absentia debitoris principalis sub aliena jurisdictione commorantis sit justa causa ordinis beneficio privando. Lipsiæ, 1773.

F. J. Schuter, de beneficio excussionis possessori hypothecæ generalis et specialis competente. Göttingæ, 1775.

Exceptio sive beneficium excussionis vel ordinis, in quantum actioni hypothecariæ opponitur, in eo consistit, quod actor primum alia ratione suum quærere cogatur, antequam veniat ad reum, exceptione utentem; quippe quem tunc demum utiliter aggreditur, si alias haud contigerit solutio. Duplici autem ratione actor ita mitti potest: aut ad alias personas; aut ad alias res: unde manat divisio apud scriptores (1) *beneficii excussionis personalis et realis*.

---

(1) *Leyser*, med. ad Paud. spec. 225. med. 5.

Beneficium excussionis personalis ex Novella Justiniani constitutione competit extraneo rei obligatæ possessori, eumque in finem actori opponitur, ut in exequendo ab eo servetur ordo stabilitus: scilicet prius conveniendus est debitor principalis ejusque heredes; deinde ejus fidejussores et mandatores cum suis heredibus; denique extranei possessores rerum a debitore obligatarum; tandem extranei possessores rerum a fidejussoribus oppigneratarum, scilicet, si quidem præsentés sint, et solvendo idonei (1).

Beneficium excussionis reale competit possessori eo effectū, ut creditor, cui præter hypothecam omnium bonorum res specialiter obligata est, hanc rem, si inde ei satisfieri possit, non aliam vindicet (2). Cum utrumque beneficium per exceptionis modum sit consessum, consentaneum est, *ex officio* ad ea respicere nequire, sed, ut effectum habeant, requiri, esse nominatim a reis allegata (3).

Exceptio præscriptionis.

Præscriptionis exceptio variis temporibus inclusa est, prouti personæ possidentes sint diversæ, et possessionis indoles diversa. Equidem contra debitorem et ejus heredes intra 40 annos actio hypothecaria institui potest; contra alium creditorem, vivente debitore, intra 40 annos, illo autem mortuo, intra 30 vel 40 annos, prouti reus tempus, quo debitor rem possidebat, sibi computare maluerit, vel non (4); contra extraneos intra 10 annos inter præsentés, et 20 inter absentes, si justo titulo et bona fide possederint; sin autem unum aut aliud defuerit, intra 30 annos (5): extra hæc tempora actio hypothecaria penitus perimitur, si possessores præscriptionis exceptione sese tueantur.

(1) Novell. IV. cap. 2. Cf. Bachovius, tract. de pign., lib. III. cap. 15. N° 1.

(2) L. 2. cod., lib. VIII. tit. 14.

(3) Gesterding, Pfandrecht, p. 342.

(4) L. 1. cod., lib. VII. tit. 39. — Oppon. conf. Rave, de præsc., p. 291.

(5) L. 12. cod., lib. VII. tit. 36. Cf. Rave, de præscriptione, pag. 291.

§ III.

DE INTERDICTO SALVIANO.

Font.: Dig. lib. XLIII. tit. 32.

Litt.: *Statilii Pacifici*, tract. de interdicto salviano. Genevæ, 1619.

J. H. Berger, de interdicti salviani jure. 1677.

J. C. Pesleri, diss. de salviano interdicto utili adversus quemque rerum oppigneratarum possessorem competente. Francofurti ad Viandrum, 1750.

J. L. E. Pustmann, de interdicto salviano. Lipsiæ, 1773.

F. Carrach, de interdicto salviano. Lipsiæ, 1773.

Præter hypothecariam actionem, tamquam petitorium remedium, et possessoria remedia, velut retinendæ et recuperandæ possessionis, quæ creditori pigneratitio cum ceteris omnibus sunt communia, aliud jure Romano ei comparatum est possessorium remedium, cujus usus litigantibus maxime arridet propter summam utilitatem, quæ partim est in communi omnium interdictorum commodo, processu puta summario; præcipue autem, in probatione longe faciliori quam actio hypothecaria postulat: *interdictum salvianum* intelligo. Competit hujusmodi creditoribus pigneratitiis eorumque heredibus adversus oppigneratorem et heredes ejus. An etiâ contra quemque rerum oppigneratarum possessorem, diu disputatum scio. Nota enim, et nota nimis nomine, celebris inter L. 1. *cod. de precario* et L. 1. *dig. de salv. interd.* ea de re pugna. Sane *Böhmer* (1) explicationem proposuit, quæ expediret; *Ant. Faber* (2), cui adstipulatur *Westphal* (3), alteram lectionem; sed neuter nodum expedit, ut recte existimat *Gesterding*, ad cujus mentem inter leges nostras multo potius manifesta esset contradictio; eo autem casu legem posteriorem priori derogare: igitur secundum codicis legem dicendum esse, interdicto salviano nullatenus contra omnes extraneos

---

(1) *Böhmer*, de action., sect. II. cap. 3. § 105.

(2) *Ant. Faber*, err. pragm. dec. 58. err. 8.

(3) *Westphal*, Pfandrecht, § 284. Not. 314.

pignoris possessores uti licere (1). Nos vero ægre credimus interdicto, quod jure in re nititur, contra omnes uti non licere. Sane scimus, interdictum salvanum primis temporibus ad personarum qualitatem fuisse restrictum, uti notum est de actione serviana; et eo forsitan sensu, id est, de salviano interdicto strictiore significatione, codicis legem statuisse suspicor: sed sequiori ætate una cum actione serviana ad alias personas extensum est interdictum salvanum, eoque probabilius ad omnes pignoris possessores, quod summa esset ejus utilitas, et Romani instituta sua ob eam ad alias personas vel res, quam pro quibus condita sunt, extendere soleant, adeo ut *interdictum salvanum* utile contra omnes extraneos pignoris possessores datum fuisse mihi videatur, eoque sensu intelligendam esse Pandectarum legem puto.

Quidquid sit, interdicti salviani fundamentum est pignoris jus. Factum igitur oppignerationis, negante possessore, actor probare tenetur, uti et pignoris detentionem apud illum.

Finis interdicti est, ut actor remedio summario et ab exceptionibus altioris indaginis tutus in possessionem pignoris veniat, de cujus exercitio lis erat: servatis ceteroquin juribus reo, qui judicio petitorio experiri et meliora docere cupit.

§ IV.

DE ACTIONE PIGNERATITIA

Font.: Dig. lib. XIII. tit. 7. — Cod. lib. IV. tit. 24.

Litt.: *C. van der Nisse*, de actione pigneratitia. Lugd.-Bat., 1713.

J. V. Backoven, de pigneratitia actione. Lugd.-Bat., 1713.

F. Alef, diss. de usu actionis pigneratitiæ. Heidelbergæ, 1733.
(et in opusc.)

D. G. Lamprecht, comm. ad L. 13. dig. de pigneratitia actione. Göttingæ, 1750.

J. N. Lutkens, de actione pigneratitia contra tertium possessorem non competente. Göttingæ, 1777.

---

(1) Gesterding, Pfandrecht, pag. 361.

C. Schlichtkrull, disp. sistens quæstionem: an actio pignoratitia contra tertium possessor. institui queat? Gryphiswaldiæ, 1777.

A. Brack, diss. de actione pignoratitia contra tertium pignoris possessorem competente et non competente. Giessæ, 1786.

C. F. Voigt, comm. inaug. jurid. de præscriptione actionis pignoratitiæ directæ. Lipsiæ, 1794.

Musson, de præscriptione actionis pigner. directæ. Tubingæ, 1796.

G. P. Fresenius, de pignoratitia actione adversus tertium non competente. Heidelbergæ, 1818.

Quemadmodum actione hypothecaria ipsum pignoris jus, interdictio autem salviano ejus possessionem, ita aliis actionibus creditorem et debitorem pignoratitium inter se invicem jura personalia, sive ipsa pignoratione, sive ejus occasione enata, aliis persequi actionibus constituerant Romani: nimirum *actione pignoratitia directa* atque *contraria*.

Equidem actio pignoratitia directa competit debitori et ejus heredibus, contra creditorem, eum in finem, ut ei res reddatur obligata cum omni accessorio, uno verbo, cum omnibus, quæ debitori debentur: veluti pignoris fructus, nisi pactum antichreticum sit adjectum; hyperocha, si pignus distractum fuerit; præstatio doli et culpæ. Utrum etiam contra tertium, cui creditor pignus pigneravit vel alio modo alienavit, competeret pignoratitia, scriptores maxime digladiantur, licet operæ pretium minus videatur. Etenim tritissimum est, eam actionem omnino *personalem esse*; ejusmodi autem propria sua indole personas egredi nequit, nisi id expresse statuunt leges, quod nusquam factum reperiri maximâ fiduciâ affirmare licet. Sed debitori casu proposito *actio in factum* competit (1).

Ut nascatur actio pignoratitia directa, omnis pecunia exsoluta esse debet, aut eo nomine satisfactum (2). Verum, si ante esset actum pignoratitiâ, licet non recte, tamen, si in judicio offeratur solutio, rem pignoratam, et quod sua interest, consequi actorem debere, luculenter statuunt jura (3). Adeo plane nulla solutione facta, quandoque utiliter agimus pignoratitiâ, scilicet, quando numquam pignoris jus est conse-

(1) L. 9. § 3. dig., lib. XIII. tit. 7.

(2) Gesterding, Pfandrecht, pag. 365.

(3) L. 9. § 5. dig., lib. XIII. tit. 7.

cutus creditor ob deficientem, propter quam contrahitur, conditionem, utputa si quasi daturus tibi pecuniam pignus accepero, nec dedero; vel si pactum de pecunia non petenda est adjectum (1): quin præterea debitor et in rem experiri potest, si dominium habuerit (2).

Quod ad præscriptionem pigneratitiæ directæ, intra 30 annos utiliter ea agimus: postea perimitur. Quæri solet a quo tempore numerabuntur? plerique, nec ii pauci, affirmant a momento oppignerationis. At, quantum rationi, tantum quoque juri adversatur hæc opinio. Nam extra dubitationis aleam positum est, præscriptionem tantum incipere, ut artis vocabulo utar, a nata actione, hoc est, *ex quo jure competere coepit* (3); ut autem nascatur pigneratitia actio, quemadmodum supra retulimus, *omnis pecunia exsoluta esse debet, aut eo nomine satisfactum* (4): igitur censeo præscriptionem actionis pigneratitiæ nostræ demum a solutione debiti, ob quod pignus contractum est, currere incipere.

Sicut debitor pigneratitius actione pigneratitia directa, ita creditor contraria agit adversus debitorem ad consequendum impensas in pignus necessarias et utiles (5), resarcitionem damni, si quod ex pignore debitoris dolo vel culpa sensit; ut paucis me expediam, ad omne consequendum quod, ut solent dicere Romani, suâ interest.

*Hoc opus exegi; fessæ date sarta carinæ:
Contigimus portum, quo mihi cursus erat.*

---

(1) L. 11. § 4. dig., lib. XIII.

(2) L. 1. cod., lib. VIII. tit. 53.

(3) L. 3. cod., lib. VII. tit. 39.

(4) L. 9. § 3. dig., lib. XIII. tit. 7.

(5) L. 8. 25. dig., lib. XIII. tit. 7.

LUDOVICI PETRI MORTIER,

PHILOS. THEOR. ET LIT. CANDIDATI IN ACADEMIA GANDAVENSI,

RESPONSIO

AD

QUÆSTIONEM AB ORDINE PHILOSOPHIÆ THEORETICÆ ET
LITERARUM HUMANIORUM IN ACADEMIA GANDAVENSI

ANNO M.DCCC.XXV PROPOSITAM:

*Quam partem habuerunt Belgæ in Bellis Sacris, et quosnam
fructus ex iis perceperunt?*

QUÆ PRÆMIUM REPORTAVIT DIE II OCTOBRIS
M. DCCC. XXVI.

Quæ regio in terris nostri non plena laboris?

VIRG. *Æneid. lib. 1. v. 464.*

PROLEGOMENA.

S_i verum sit, rerum Bellis Sacris gestarum gloriâ et magnitudine exsuperatam fuisse fabulosam heroïcorum temporum memoriam (1), populorumque suscepta in terras remotissimas itinera maximis in causis habenda esse, quæ unquam generis humani fata moderatæ sint (2); vix dubitari potest, an ullum sit argumentum in omni literarum disciplinâ, quod cum historico, tum philosophico celebrium illarum mediæ ævi expeditionum studio, et dignitate præstantius, et utilitate commendabilius judicari debeat. Atque profecto, quoddam majus spectaculum potest excogitari, quam duarum orbis partium populorum, qui, religionis causâ, de ejus imperio decertarent, alteros, postquam dudum propiores periculo fuerant atrocissimæ servitutis jugum subeundi, velut inopinato sedibus suis excitari, unitâ contentione in remotissimas regiones hostium ferri præcipientes, nec ullis posse laboribus aut infortuniis deterreri, quominus, ad eos debellandos, duo circiter sæcula nihil non experirentur!

Enimvero nolumus putet quis, sacras expeditiones haud aliâ de causâ quam ad sepulchrum Salvatoris vindicandum, fuisse susceptas (3). Negari quidem nequit, infidelium vexationes atque crudelitates, quibus, supra quam dici possit, christiani transmarini afficiebantur (4), præcipuam quamdam causam fuisse, cur ea bella gesta sint; at æque verum est, tunc publicam rem eam in conditionem incidisse, ut in oppugnandis Asiæ Africæque eversoribus non minus universæ Europæ, quam devictarum ab iis provinciarum Orientalium, salus posita esset.

Saraceni scilicet et Arabes, jamjam a sæculis VII et VIII, spatio annorum octoginta, majorem provinciarum regnorumque numerum imperio suo subjecerant, quam omnis Romanorum virtus per annos septingentos

domuerat (5). Præter maximam Asiæ partem, universam Africam subegerant, et, post varias in Europam invasiones (6), exeunte sæculo XI, omnem Hispaniam in suam redegerant potestatem, regnum in Lusitaniâ constituerant, et Mediterraneo mari classibus coöperto, Galliæ et Italiæ occidentaliumque insularum oras perpetuis excursionibus deprædabantur (7).

Post illos invalescentibus aliis in Asiâ Barbaris, eâdem tempestate, Turcarum, e Seldjoukidâ tribu, potentia tam late increverat, ut qui cum gregibus errabundi per deserta Tartariæ vagati, vixdum ab annis inde sexaginta ex plagis, a Caspio mari orientalibus, pene nudi erupissent, jam ab Jaxarte usque ad Euphratem, et ab Euphrate ad Hellespontum, per leucas octingentas colonias militares emetirentur, ipseque etiam Bosphorus leviori munimento esset, quominus per Bithyniæ campos montesque castra metati, urbem Constantinopolim, totius Occidentis propugnaculum, expugnarent (8).

Qui dum singuli rerum secundarum cursu, novisque in dies viribus facti ferociores, infrenatâ dominandi cupidine imperiorum omnium servitutem vel excidium moliebantur, a nemine, nisi qui in historiâ plane hospes sit, in dubium vocari posse existimamus, quin Bella Sacra tanti atque majoris forsani momenti fuisse censenda sint, quam ullum quodcumque bellum, quod aliqua unquam gens, libertati dignitatique studens suæ, capessendum censuerit.

Nonnulli tamen recentiorum temporum scriptores ea bella acerrime insectantur. Abest profecto a nobis, ut quidquid iisdem expeditionibus atrocius admissum vel minus bene gestum sit, excusemus. Sed non hoc, verum potius horum bellorum naturam vel indolem criminantur. Qui in eo erraverunt, quod hominem, qua talem, ita soleant spectare, ut ipsis videatur privatæ modo suæ consulere utilitati, et quæcumque sibi prosint vel adversentur, subjectis velut antea calculis dimetiri (9); deinde, quod cum omnis ætas pro suo vivendi more æstimanda sit, eaque Bellorum Sacrorum plane militaris et simul religiosa fuerit (10), nullam illius habuerint rationem; et denique quod politicam ejus temporis populorum conditionem non satis ponderaverint, aut omnino ponderare noluerint.

In primis enim, ut ad futilem illorum amentiae atque temeritatis et aliam id genus accusationem veniamus, non demonstrandum est, cruce-signatos, exiguum Syriaci orbis angulum appetentes, haud ita fuisse imbecilles et mente obcaecatos, ut ne minime quidem intelligerent, expeditionum sumptus nullâ proportionem subjiciendarum provinciarum dominio esse æquiparandos (11). Verum, quum omnes Europæ populi religionis potius, quam institutorum politicorum, vinculo tam arcte inter se colligarentur, ut velut unius reipublicæ membra essent, eique conservandæ cætera quaecumque postponerent (12); fieri sane non potuit, ut qui omnem curam conferrent in arma, adversus conjuratos contra fidem ipsorum gentes bello non concurrerent (13). Quod si enim sapientium vel illustrium virorum incunabula, aut celebrium antiquitatis ruinæ urbium, ex suscitata rerum magnarum imagine, soleant philosophorum mentem commovere, putares Christianos, ex illius potissimum ætatis ingenio, vividissimis atque tenerrimis affectionibus potuisse non complecti antiquam eam regionem, quæ ipsius Dei laboribus sudoribusque conspicua, et tot sæculorum resona vocibus, infinitorum utique prodigiorum memoriam testabatur? Atque cum terram illam Israëlita summis desideriis excipiat, quin ipse Mohamedanus, ex capite fidei suæ, ad eam defendendam semper ad arma pronus sit; an miles Christianus sibi ejusdem aditum perpetuo præcludi, et eam cum monumentis funditus destrui ferre debuisset (14)? Illi vero, qui a tenerrimâ juventute equestri militiæ cum juramento nomen dederant, ut ab iniquâ oppressorum potentia debiliores vindicarent, an resonantes per plagas occidentales fratrum suorum querelas, qui, ab annis inde quingentis omni malorum genere obruti, tandem tam cruentâ servitute premebantur, ut mors ante portas civitatum et domorum ipsorum excubaret, sine scelere diutius negligere potuissent? Erat igitur majus quoddam, quam boni privati incitamentum, quod viros nobilissimos accenderet, ut, relictis uxoribus liberisque et natalibus terris, tam longinquo atque tam arduo bello sese implicari paterentur. Et insito mortalium cordibus solidioris gloriæ desiderio, dum inter mille pericula et labores corpus et animus exercebant, mortem ipsam, spe præmii amplioris, virtute suâ appetebant; jam non

sibi, sed pro tuendâ religione, pro salute humani generis militaturi et occubituri, documentum ediderunt posteris, quid valeat animi altitudo, quâ fortia et præclara facinora a cæteris mortalium rebus gestis distinguuntur, et universo orbi palam innotescunt (15).

Sed si quæ scriptorum, in aliam sententiam abeuntium, gravior et minus vera criminatio est, hæc certe est, quâ contendunt, Bella Sacra injuste suscepta fuisse adversus gentes, in quas Europæi, ut aiunt, nullum jus habebant. Verum quandoquidem hanc suam criminationem nullo argumento suffulcire student, quærimus modo nos, quonam jure altera post alteram Barbarorum colluvies, ab annis inde quingentis, Persæ, Saraceni, Arabes, Ægyptii, et jam denique Turcomanni, omnes transmarinas christianorum sive Imperii Romani possessiones, quæ per tot sæcula penes eos steterant, invaserant, occupaverant, depopulati erant, et Europæ, sicuti antea Saraceni, excidium universum minabantur? Quod si nullus ausit inficiari, solam juris gentium violationem, quâ nequissimi illi deprædatores in ditiones alienas nonnisi cædes et ignem portabant, jam suffecisse, ut legitimum illis bellum indiceretur, et in montes speluncasque Maouerennaharis et Sogdianæ, e quibus proruperant, repellerentur; si porro christiani Asiatici et Græci, ad incitas redacti, auxilium Occidentalium imploraverunt, et tum hoc modo, tum etiam expressis (16) litteris terrarum suarum jura eis tradiderunt; si denique Europæi, hac periodo, eidem destructionis periculo fuerunt propiores, quam tot aliæ devictæ Orientis nationes longiore antea locorum tractu a primariis Barbarorum finibus distantes; quis est qui non sentiat, cruce signatos sacris expeditionibus summo jure arma suscepisse, bellumque potius in terras hostiles transtulisse, quam si segniter expectavissent, in quamnam partem Europæ, quam totam obsidebant, placuisset legionibus Mohamedanis vires suas tentare, et in omnem dein Occidentem, torrentis adinstar, se effundere (17)! Atque quum harum gentium lex esset, ut quicumque legis ipsarum jugum ferre recusarent, acinace exterminarentur; nonne hoc ipso christianos exstimulavere, ut par pari referrent, vel saltem vim proximam et imminensem vi repellerent? Nisi forte maluerit quis, hos sicuti pecora se mactari, ditiones suas vastari

atque incendi intolerabili socordiâ pati debuisse. Quin potius fateamur, regnorum populorumque ejus temporis conditionem cogitantes, Bella Sacra certe Occidentalibus fuisse necessaria; ita quidem, ut, nisi hostis insolescentis impetus retunderent, de omni Europâ fuisset conclamatum.

Quis enim in primis tunc erat imperii Græcorum status, qui ante cæteros imminentem omnibus tempestatem averterent? Et profecto jam pridem devicti provinciarum subditi in tantam miseriam inciderant, ut vix Byzantium versus ad Imperatores, quibus ad suorum causam defendendam animus defecerat, auderent oculos attollere. Incensis bello civili provinciis, Constantinopolis, ab Heraclio inde undecim ex Cæsaribus suis cruentius necatos conspexerat, et tot violentis rerum conversionibus pollutum diadema non amplius quam pessimos, nulliusque ingenii aut virtutis adornabat principes. Scilicet non tam publicæ, quam privatæ, studebant utilitati salutique et in id unum videbantur incumbere singuli, ut et metropolis et propriis sumptibus moderandis omne tempus impenderent. Cum scelerum sociis potestatem suam dividentes, sæpenumero longe dissitas civitates atque provincias non dubitabant hostibus relinquere, ut vel sic exiguum securitatis intervallum sibi compararent; nec aliud quemlibet dixisses a fortunâ exoptavisse, quam ut per vitæ suæ curriculum staret Constantinopolitanum imperium.

Populi autem fallaciis atque perfidiâ pleni, dolum Politicæ nomine condecorantes, vel hostes decepisse, vel armis devicisse æquali dignum laude arbitrabantur.

Milites denique, majore grassantes socordiâ, quam ardore bellandi conflagrantes, consensis curribus, ne sarcinarum aut armaturæ pondere gravarentur, vehebantur in proelium, et machinas omnibus numeris expleverant, quæ, tum in urbium obsidionibus, tum in acie, deficientem virtutem bellicam supplerent. Atque insigniore apparatu ornatuque, quam fortitudine, conspicui, tantopere a proavis facti erant degeneres, ut ex eis, præter inquieta et in seditionem avida ingenia, quæ cum muliebri morum cultu in summis potissimum patriæ discriminibus erumpebant, nihil viderentur retinuisse. Quid plura! Flagrans populum inter et exercitum discordia utrumque perpetuo in diversa rapiebat; et dum

singuli acrius de imperio, in ruinam prono, disceptabant, ad id pravitatis extremum pervenerant, ut nec bonos principes nec bonas leges ferre possent (18).

Sæculo tamen XI in finem vergente, rerum potitus fuerat Alexius Comnenes, vir acri ingenio et operis laborisque invictus, rei militaris peritissimus, et tam in summis periculis, quam in ipsis cladibus, ob magnanimitatem suam omnium dignus admiratione: qui, nisi cuncta fuissent pessumdata, labantem rempublicam, quam cum paucissimis sustinebat, fortassis erexisset; at tot tantisque dotibus insignis, majore gloriâ non potuit inclarescere, quam ut ejus ruinam aliquantulum retardaret. Hac enim tempestate, attritum domesticis negotiis et undique cum a Normannis, tum ab Asiaticis Barbaris, ad incitas redactum, ut ipsa scribit Alexii filia, « plane ad extremum imbecillitatis Romanum Imperium devenerat: Orientales siquidem exercitus, alii alio dispersi, necessariâ limitibus statione tenebantur, Turcis latissime dominantibus, » et per omnes fere regiones, quæ Euxinum Hellesquepontum interjacent, » quæque hinc Ægeo, hinc Syriaco mari clauduntur, sinibusque maxime » iis, qui Pamphyliam Ciliciamque præterlapsi, in mare Ægyptiacum » dilabuntur, munitiones obtinentibus" (19).

Quapropter cum Solimanus novam devictæ Syriæ et Asiæ minoris imperii sedem in urbe Nicæâ constituisset, atque Constantinopolitani ab altitudine moenium tremebundi fulgentia ultra Bosphorum arma Turcomannorum et glomeratorum equitum cursus conspicerent; Alexius tam propinquo tantoque periculo propellendo se imparem sentiens, legatos ad Concilium Placentinum et litteras speciales ad Comitem Flandrensem mitti curaverat (20), precatus, « ne ipse aliique Principes paterentur » Byzantium expugnari ab eâ gente, quæ, prosperâ fortunâ ferocior, » naturæ et humanitatis dedecus evasisset; malle se, si imperii sui finem » ipsi fortuna præstituisset, illud penes Latinos, quam Barbaros esse."

Græcorum rebus sic in occasum vergentibus, videamus, an melior fuerit ipsius Occidentis conditio. Historias autem ejus temporis percurrenti non minus tristis sese offert regnorum omnium facies. Quum enim omnia Europæ regna niterentur feudali systemate, singulæ provinciæ totidem

pene minores erant respublicæ, in quibus, iterum in varias partes distributis, ingenti numero retrofeudatarii, beneficio clientelæ dominabantur. Una vero ex parte magni Vasalli, imperantium auctoritatem exosi, ad pleniorē libertatem adspirabant, nec quidquam minus singuli præter summum, tam in civilibus quam in militaribus rebus appetebant imperium; et ex alterâ barones et inferioris ordinis nobiles, propter leviorē sive veram sive fictam injuriam, dextrās fraternā nece nullā die non cruentabant. Quibus factum erat, ut regiones universæ in summam anarchiam essent delapsæ. Enimvero non mutuis tantum odiis, simulatibus, cædibus, incendiis, bella civilia fovebant; verum etiam alienæ invidentes fortunæ, ubi aliquem opes adquisivisse suscipiebantur, e castellis, longe lateque per agros sparsis, quasi ferocia e latibulis animalia, in prædam rapinamque erumpebant. Atque dum ita publicæ rei moderatores, qui obstricti erant ad inferiorum suorum securitati felicitatique consulendum, leges omnes ipsius naturæ pedibus conculcabant, populus tristissimæ servituti ingemiscens, incredibili audaciâ ad exemplum dominorum in scelera proruebat, et vias quoque publicas, vicos urbium plateasque, gladiis obsidens, tot insidiis compleverat, ut sese in armis vixdum quis tutum arbitraretur (21).

In mediis vero tantæ barbariei tenebris, sola religio, fulmine suo tyrannos absterrens, adferebat lucida intervalla (22), silentibusque omnibus justitiæ et institutorum politicorum oraculis, etiam sæpius nomen *christiani* majore in honore cultuque habebatur, quam sacrum quondam fuerat apud Romanos nomen *civis* (23).

Quo statu cum abrepti variarum partium studio universi Europæ Principes atque gentes essent, Reges in primis Galliæ et Germaniæ Cæsares omnem potestatem atque auctoritatem amisissent (24), Hispaniam jam et Lusitaniam Sarraceni occupassent, omnem Asiam usque ad Hellespontum Turcæ devicissent; quinam populi, quinam exercitus Barbaros præpedivissent, quominus occidentem aggressi, eum universum legibus suis subjicerent? Præterquam enim quod privata bella uniuscujusque reipublicæ vires consumeabant, insuper quoque armorum in bellum universale conjunctionem prohibebant. Et an probabile censi potest, vel commune

periculum tantos exercitus conjuncturum fuisse, quantos, præter solam opinionem Terræ Sanctæ infidelibus eripiendæ, nulla vel Principum vel Pontificum Romanorum auctoritas parare et consociare potuisset (25)? Qui angulum Syriæ totius Occidentis viribus conservare non potuerunt, totam Europam defendissent? Qui conjunctim sumpti clientelari beneficio sexcentis dominis parebant, et quisque pro se dominari cupiebant, in bello illo universali, uti necessitas postularet, unius imperio obtemperassent? Quod futurum non fuisse ne omnino negemus, attamen perspectâ systematis feudalîs naturâ, et quantopere præterea a priori instituto tunc temporis degeneraverat, non veremur profiteri, de eo saltem vehementissime dubitari posse. Est hæc enim una ex præcipuis causis cur Bella Sacra feliciorum eventum non habuerint, quod videlicet in ipsis ad unum virum, qui omnibus imperaret, summa rerum atque consiliorum non redierit.

Cæterum vero, dum eo Turcomanni dominationem suam extenderant tali tempestate, quâ ipsimet studiis disparibus in diversa rapiiebantur, quid censendum erit de debili Europæ conditione, si Mahomedani consilio conjuncti, talem ducem, qualem postea Saladinum, sibi præfectum habuissent? Profecto quantumvis miserabilem viderimus regionum Occidentalium conditionem, neminem tamen humanitatis patronum existimamus, quem horrore sola cogitatio non perstringat, quæ dira, supra quam concipi possit, servitus patres nostros manisset. Audiamus eâ de re scriptorem egregium, quæ fuerit illi Barbarorum sub initium sæculi XIII, per triginta annos in Sarmatiam, Poloniam, Borussiam, Moraviam, Bohemiam, Hungariam, Pannoniam, Mœsiam, Bosniam, Bulgariam, Serviam infinitâ clade irruentium, sævitia atque atrocitas: « Omnes, inquit, aut trucidavit crudeliter, neque sexui, neque ætati » parcens, aut in servitutem sempiternam abduxit iratus Scyta: urbibus, » villis, ædificiis incendio deletis. Cujus historiam si quis legat, vix sibi » temperet a lacrymis: neque historiam barbarorum hominum aut præ- » donum, sed luporum ac tygridum hyrcanarum legere sibi videbitur" (26).

Licet enim sæculo XI tristissima fuerit ea, quam vidimus, populorum occidentalium conditio, tamen longe melior erat, quam si Turcomanno-

rum jugum subiissent: quippe qui Barbari ex religionis suæ et morum doctrinæ indole eâ asperitate atque immanitate naturæ sint, ut omnem humanum civilemque cultum respuant (27): cum e contra nationibus Franco-Germanicis nobilius quoddam atque generosius inesset ingenium, quod, velut ardescens animi juvenus, meliora de futuro polliceretur (28).

Et vel sic etiam factum est, ut, expleto illo gloriæ et magna moliendi desiderio, quod in primæva gentium, a ferâ agrestique vitâ humaniore cultu jamjam emollitarum, adolescentiæ epochâ se manifestare solet (29), e sacris expeditionibus enatus sit novus rerum ordo, qui ab eo inde tempore solidiora institutorum politicorum fundamenta sternens, deinceps imperiorum omnium prosperitatem stabilivit.

Quid autem Belgæ ad tam salutarem rerum conversionem contulerint, investigare nostrum est. Atque idcirco necesse esse rati sumus, ut hoc loco causas atque justitiam expeditionum sacrarum statumque gentium iis temporibus publicum paulo fusius tractaremus: quoniam nimirum unâ ex parte, quantumvis præclara in historiis facinora extolluntur, si tamen injusta suscepta sint, aliquâ semper molestiâ animum lectoris afficiunt; et ex alterâ, ut eo æquius dijudicaretur, quantâ benevolentîâ deceat posteritatem suorum complecti memoriam proavorum, qui, libertatis atque religionis semper amantissimi, Bellis Sacris non tantum novam Belgarum nomini gloriam addiderunt, verum etiam jam ipsis æqualibus suis, atque remotissimis nepotibus, tam uberem bonorum fontem aperuerunt, ut nullum unquam ab orbe condito bellum majores melioresque fructus pepererit. Quod si igitur vetêres boni gratique animi officium esse judicaverunt, ut viros præstantes, qui virtute suâ humano generi profuere, laudibus prosequerentur, et historiæ consecrarent; atque si in perlegendis, quæ conscripserunt, facinoribus amplis atque magnificis, etiam hodie tantâ perfundimur voluptate, ut nova perpetuo nobis eorum lectio appareat, an minori nos oblectaremur studio in perscrutandis et exponendis iis, quæ ipsi patres nostri tam strenue gesserunt, ut ipsorum ætas, haud aliter quam celebrata ea tempora, quæ veteres Græcos ad expeditionem Colchidos et Trojanam compulerunt, GENTIUM CHRISTIANARUM HEROICI nomen ÆVI merita sit (30)? Quo accedit, quod hæc res

maximopere tum emendatiorem conditionem récentiorum temporum, tum etiam institutorum politicorum et civilium, quibus ab eo inde tempore recentior Europa fruitur, promoverunt (31).

Si vero his in rebus explicandis aliquid tentare ausi sumus, oramus precamurque, ne alicui temere nobis confisi, nec tam gloriolæ, quam percipiendæ utilitatis, studio egisse videamur. Quandoquidem enim propter materiæ amplitudinem pars historica jam sola latius excrescens nos diutius occupavit, paucissimi, qui nobis ad absolvendam commentationem supererant, dies non tulerunt, ut partem alteram accuratius ex voto elaboraremus. Nonnihil tamen freti Clarissimorum atque Doctissimorum Judicum indulgentiâ, utpote qui forte non extensam adeo responsionem postulent, eam quantumvis imperfectam Viris Clarissimis examinandam submittimus; id saltem in exigua, quæ nobis adfulget, successûs spe, solamen habituri, quod operosæ, quas ad quæstionem illustrandam instituimus, disquisitiones nobis futuræ non sint infructuosæ.

PARS PRIOR.

QUAS EGERINT BELGÆ IN SACRIS EXPEDITIONIBUS PARTES.

EXPEDITIO CRUCIATA BELGARUM PRIMA.

Primam Crucesignatorum expeditionem a Belgicis (32) maxime reputandam esse Principibus, illud et eorum Annales (33) et Bellorum Sacrorum historiae luculenter evincunt. Quamquam enim inter summos genere factisque viros, qui ex omni Occidente certatim ei bello conscribebantur, ipse Francorum Regis frater Hugo, cognomine Magnus, omnium nobilissimus erat; attamen, quum in Lotharingiâ inferiore Dux Gothofredus Bullionensis et pietate, et sapientiâ, et laude militari unus omnium maxime floreret (34), accidit, ut universi converterent in eum oculos (35), et capessendæ hujus expeditionis provincia nulli aptius, quam validis ejus et fratrum coryphæorum humeris, videretur imponenda (36).

Erat Gothofredus illustris Comitum Boloniensium a virili, et Caroli Magni a femineâ, stirpe progenies, Princeps qui prior in bello, prior in concilio, barbarâ ejus ætate ita inclaruit, ut eum posteritas dignissimum judicaverit, qui ipsas etiam Imperatoris vices adimpleret (37). Magnanimitate atque fortitudine Achillem, sapientiâ Nestorem, sollicitudine Agamemnona referens, prudentiâ, temperantiâ non minus, quam armis, conspicuus, lenitate, affabilitate graciosus, liberalitate insignis,

omnium animos sibi devinxerat; nec tam omnibus numeris absolutum ducem heroemque, qui sub ejus imperio militiam colebant, quam amicum fidelissimum, et patrem vel maxime sollicitum experiebantur (38).

Quum igitur in commotione universæ Europæ, quæ in Asiam præceps ferebatur, instituendæ ab æstumatissimo apud se Principe expeditionis fama innotuisset; mox primores eorum, in quorum virtute jam ab initio prædicati belli spes omnium maxima collocata fuerat (39), certatim arma capere, in periculi et gloriæ societatem alios alii vocare, stimulare (40), et tantum ipsi exercitum comparare, ut is ab exiguis primitiis, quas in ejus Marchionatu Antverpiensi collegerat (41), feratur ultra septuaginta peditum, equitum vero decem millia excrevisse (42).

Celebriora autem hujus multitudinis capita, quæ sibi conjunxit Bul lionensis, fuere fratres ejus uterini, Balduinus et Eustachius, Bolonien sium et Lenticensium Comites; Balduinus du Bourg eorum nepos, factus deinde, post Gothofredum et Balduinum, tertius Hierosolymorum Rex; Renardus, Comes Tullensis, cum fratre suo Petro, Comite Stadensi, Hugo, Comes S. Pauli, cum filio Engerrano; Balduinus, Comes Han noniensium; Balduinus itidem, Comes Cauderon; Anselmus Ribodimo tensis, Comes ab Ostrevandiâ et Castellanus Valentinianarum; Petrus, Comes ab Arduennâ Silvâ; Adalbero, filius Comitis Conradi Luxembur gensis, juvenis nobilissimus e regio sanguine, et proximus Henrici III, antea Romanorum Augusti; Conon, Comes Montis-acuti, cum filiis Lam berto et Gozelone; Henricus, Comes ab Arschoth; Comes Garnerus, cognomine De Grez, a meridionalis Brabantiae pago; Dudon Contzius; Henricus et Gothofredus ab Asschâ (43), et alii permulti milites (44) illustrissimi fortissimique, quorum etiam nomina tenemus (45).

Adservavit quoque nobis historia nonnullorum Frisiae nobilium (46) memoriam, qui, pro gentis magnitudine, majore numero atque virtute, quam ulli vicini e septentrione populi, in exercitu ejus inclaruerunt; dum et alii ejusdem provinciae, relicta piraticâ, conjunctim cum Hol landis, Antverpiensibus atque Flandrensibus, itinere maritimo, duce Vimerio Bononiensi, feliciter Orientem petebant (47).

Vel sic tamen, convulsis regionum Belgicarum sedibus, præ cæteris

Flandria, nutrix equitum (48), excitata universa (49), Comiti suo Roberto, qui super omnes exercituum rectores in ense et gladio laudari gestiebat (50), tam frequentem subministravit militem, ut nullas, hac in re, provincias sibi pares habuisse censeatur (51). Præter spectatissimos autem Gallo-Flandriæ, Flandriæ Orientalis et Occidentalis dynastas, quos Annales commemorant (52), etiam nonnullos Hollandiæ et Zelandiæ nobiles vexillis ejus aggregatos fuisse reperimus (53).

Porro, dum ita Belgicorum militum flos, ardore incredibili, bellum sacrum parabat, confluerunt et aliæ propemodum infinitæ Lotharingorum et Francorum, ad maximam partem plebeiorum, turmæ, quos non religio nec decus, sed novarum rerum et liberioris vitæ conditionis cupiditas ad Asiaticam expeditionem stimulaverat. Enimvero inconditum genus, disciplinæ et bellorum ponderi ferendo longius impar erat. Qui cum moræ impatientes, ante alios a confiniis Franciæ et Lotharingiæ, per Allemaniam, Hungariam Bulgariam, et per Constantinopolim trajecto Bosphoro, Nicomediam versus iter suum emetirentur, nullum honestati aut imperio militari pretium habentes, brevi vario discrimine ita contriti sunt, ut paulo post innumeræ ante multitudinis vix adhuc quædam dissipatæ reliquiæ superfuerint. Horum vices, catervæ prædonum magis quam copiarum speciem præ se ferentium, historia nec dolet, nec etiam primæ eas ordinatorum exercituum expeditioni adnumerat.

Quum autem maximus ceterorum, optimâ disciplinâ instructorum, numerus rationem habendam esse suaderet, ne, propter orituram exinde commeatum difficultatem, simul omnes eandem viam capesseren; habito in Franciâ conventu, decreverunt Principes, ut divisis copiis et itineribus incederent, et alii alios Constantinopoli opperirentur.

Gothofredus autem profectionem suam instituturus, postquam nonnulla pie molitus fuerat (54), quibus arduum Palestinæ negotium Divinæ bonitati commendaret; totis viribus Belli Sacri obsequio inhærens, ut milites suos plus quam pro virili aleret (55), Principatum suum Sathnacum, cum adjacenti castro et villâ Mozay, Episcopo Richardo Virodunensi venumdedit: Ducatum vero suum Bullionensem, tum naturali situ, tum arte validissimum, Ecclesiæ Leodiensi, mille trecentis argenti

purissimi et tribus auri marcis, oppignoravit (56). Eâdem ductus ratione, Balduinus Hannoniorum Comes, Interamensis Provinciæ oppidum et alia beneficia, auri pondo et quinquaginta marcis argenti, Episcopo Oberto Leodiensi vendidit (57).

Cunctis itaque rite compositis, Gothofredus cum fratre suo Balduino et reliquo comitatu nobilium, qui ad Mosæ Mosellæque ripas convenerant, Augusto mense MXCVI, per Germaniam et Hungariam signa movit. Prægressâ illum virtutis suæ armorumque fama (58), earundem regionum populos, quos præcursores ejus nonnisi hostes habuerant, ipse haud aliter quam amicos sociosque expertus est. Enimvero quum iis, quæ acciderant, exploratis, indomitam multitudinem rapinis atque perfidiâ sibi cladem maturasse intellexisset, vir religiosissimus criminibus infortuniisque eorum ingemiscens, a dignitate atque justitiâ alienum judicavit, ut in vindictam incumberet. Misit ergo ad Carlomannum, Hungariæ Regem, fratrem Balduinum et ejus uxorem cum omni familiâ obsides, omnemque per exercitum in deprædatores mortis decretum promulgari jussit. Ita optatissimam ei Principi fiduciam fecit, et ex suâ parte legiones severissimâ disciplinâ incedentes, Ducis sui sapientiam singulis passibus comprobabant (59). Sic feliciter ejus regni finibus peragratis, donisque a Carlomanno, rerum prosperrimum cursum ex animo apprecante, post receptos obsides, cumulatus, eâdem ratione immensas Bulgarorum silvas emetitus est. Porro, ubi Philippopolim pervenisset, accepto nuntio, Hugonem Magnum, quem, ardore maturandæ ante cæteros viæ, ex Apuliâ in Illyricum cum paucis navigantem, magna tempestas ad oram Epiri conjecerat, illuc non multis ante diebus transysectum, Constantinopoli arctiore custodiâ asservari, nullâ morâ legatos misit ad Imperatorem, qui illustrissimum commilitonem quam primum dimitti postularent.

Alexius enim, quum aliorum animos ex suo dimetiens, nullam virtuti fidem haberet, veritus, ne confluentes cum infinitis exercitibus Principes, specie Turcici belli, sceptrum ejus, quod ipse suo benefactori eripuerat, jam pariter ambirent, et potiundi regni viam experirentur, Hugonem naufragum ad se in captivitatem abduci jusserat, ratus, dignissimum in eo se obsidem habiturum, si forte quid infestum tentarent. Verum

hæc ejus ambigua atque sinistra Politica, quam prudentiam arbitrabatur, breviter ipsi damno magis quam saluti fuit. Quippe jam interim, dum legatio obibatur, Gothofredus citatis itineribus versus Byzantium moverat, illatam, ex violato jure gentium in Hugone, universis foederatis injuriam, ni eam Imperator quam primum resarciret, suorum armis vindicaturus. Quod cum, Adrianopolim perveniens, eum negare intellexisset, tristissimâ necessitate coactus ad hostilia experienda, circumjacentes terras pervastari jussit. Parens imperio, infensus miles dies octo vicina loca Selymbria per quatuordecim milliaria depopulatus est: quæ res Alexium ad sanius consilium amplectendum compulit (60). Nam late trepitatione perfusi, catervatim Græci Constantinopolim fugâ prorupuerunt et terrore atque tumultu urbem compleverunt. Timens igitur Imperator, ne debile imperium majoribus etiam malis labefactaretur, pacem sibi donari poposcit, Hugonem cum sociis libertati restitutus. Ita pacatæ, Belgarum legiones in conspectum Byzantii venerunt: ubi, positis castris, Gothofredus et alii Primores liberatos commilitones ingenti cum gaudio exceperunt.

Eodem verò tempore ex parte Alexii legati Ducem convenerunt, orantes eum, ut, relicto extra urbem exercitu, ad palatium properaret, quæ Cæsar cum eo colloqui cupiat, excepturus. At Gothofredus, quum a Francis, qui Constantinopoli morabantur, dubiam ejus fidem intellexisset (61), ex suorum consilio, dissimulatâ suscipione, respondit, « se sociorum adventum præstolantem, nullum majoris momenti negotium » censere in præsens auspicandum » (62). Sed eam detrectationem breviter necessitas insecuta est, ut in subirascentem Alexium denuo copiæ armarentur. Enimvero omnem ille commeatum et commercium cum urbe peregrinis interdixit. Ut ergo penuriam exercitus sublevaret, cum delectâ manu Balduinus per agros villasque crebras excursionses fecit, nec a populando prius temperavit, quam Imperator rei frumentariæ licentiam restituerat. Instabat tum Natalis Christi festivitas, cujus causâ, quod utrimque humaniora et amica magis suadebat, pax iterum composita fuit (63).

Porro apud Alexium, qui assidue dubium adversus cruciatos animum

gerebat, benevolentia diuturniore affectu stare non poterat, quam quousque illi congrua violandæ fidei merces affulgeret. Et perpetuo meditatus, quam ratione Gothofredum cum suis arctius coerceret, astutiâ supplendum ratus est, quod ei vires minus suppeditabant. Specie igitur propensæ in Ducem voluntatis usus, eum per nuncios curavit adhortandum, ut, propter intolerabilem sævientis hiemis asperitatem, e patenti campo tentoria solveret et non abnueret occupare spatiosas domos frequentiaque palatia, quæ spatio triginta milliarium Bosphoro dominabantur. Videlicet eum locum, quem Blachernam vocant, ex omni latere Euxinus Pontus, Bosphorus atque Barlysena, parvus quidem æstate amnis, sed hiberno imbre altius intumescens, circumcingebant, et hinc ad civitatem nonnisi pons unicus transitum dabat. Quod si igitur eo legiones migrarent, arbitrabatur Alexius, eas se, velut tum interclusas, pro lubitu cohibiturum, et suo tandem imperio facile subjecturum. Et profecto Gothofredo, qui, nihil doli subesse suspicabatur, haud difficili negotio Imperator persuasit. Quippe a nivium pluviarumque intemperie tabernacula militem non amplius tuebantur, et præterquam quod perpetuus aquarum mador omnem victum atque suppellectilem corrumpibat, etiam jumenta cum hominibus acerbiores vim frigoris diutius pati nequaquam poterant.

Cum itaque Bullionensis eo locorum exercitum transtulisset, Alexius non multum cunctatus, ut novâ molestiâ Ducem afficeret, misit iterum qui eum orarent, ut ad palatium ingrederetur. Sed Gothofredus precibus ejus nondum assentiendum existimabat. Ne tamen ab omni honestate alienus videretur, per legatos Cononem, Comitem Montis-acuti, Balduinum Du Bourg, et Henricum Asschanium, ipsi gratias peragi jussit, orans, ut eum habere vellet excusatum. Verum eâ ratione Alexius mentem Gothofredi satis intelligebat. Desperans igitur de illo unquam ad obsequium flectendo, commeatum denuo interdicti, et quingentos sagittarios Turcopulos sub ducibus strenuis et belli peritis, occulte navigiis per Bosphorum devehi jubet, qui ad oram Ponti littoralem subsiderent et, in varias cohortes distributi, milites Ducis adorirentur (64). Haud quidquam illi segnes, jam primo inde diluculo, partim in littore, partim in navibus

diffusi, Francos, quos ad mare exeuntes et e fenestris ædificiorum speculantes contemplabantur, telis suis cum multâ aliorum morte, aliorum vulnere, impetierunt. Tum autem audito suorum clamore atque periculo, Gothofredus statim fratri Balduino imperavit, ut, assumptis quingentis fortiter loricatis, festinaret occupare pontem, per quem transierant, priusquam in angustiis intercepti, graviore discrimine obruerentur. Nihil etiam ille moratus, per sibilantes a lævâ dextrâque sagittas convolat, et fuis fugatisque cohortibus oppidanorum, qui ad pontis defensionem armati concurrerant, cum instructâ acie imperterritus in alterâ ripâ constitit (65). At nunc etiam comperto hostili civium animo, milites ædibus palatiisque ignem supponere jussi, horribili per continentem luce, ad sex vel septem milliaria, incendium fuderunt. Subinde vero, perstreptentibus lituis, ex omni parte circa Gothofredum, jamjam cum expeditis equestrium ordinibus viam maturantem, conglobati, illius præsidio, per totam diem, in conspectu densioris sagittariorum coronæ, quæ muros Constantinopolis obtegebat, feliciter trajecerunt. Interim tamen, per id omne tempus, et aliæ militiæ Imperialis legiones, frequentius ab urbe prorumpentes, nihil intentatum rehquerant, ut Balduinum, velut objectum transeuntibus copiis munimentum, ab opportunâ ejus statione propulsarent. Et ille quidem hactenus strenue obnisus, omnes illorum assultus invictâ dexteritate repulerat, quum etiamnum, subito patefactis valvis, ab infinitis jaculatorum et oblongis hastis instructorum agminibus, quibus lectissimi duces præerant, toto equorum impetu invaderetur; sed vir spectatæ fortitudinis, ubi, post varios incertosque primum discurrentium gyros, aciebus jam non procul distantibus, se ultro vehementius peti conspiceret, cum suis quingentis, velut magnorum exercituum animos gerentibus, intrepidâ virtute prosiluit atque hostium turmis, post graviorum diu conflictum, tandem dissolutis fugatisque et intra moenia compulsis, pleniorē victoriâ campoque potitus est (66). Ceciderunt eâ pugnâ utrimque multi; verumtamen major apud Francos equorum numerus interiit. Atque quum Græci, ob cladem suam furientes, crebrâ adhuc effusione, certamen reintegrare molirentur; magis ita magisque infervescentibus belligerantium animis, acrius etiam postea depræliatum fuisset, nisi ingruentes tenebræ

et imperium Gothofredi, ut ab incidentibus temere telis suos tueretur, flagranti bello finem imposuissent.

Posterâ autem luce, copiarum partem Bullionensis, dum ipse cum alterâ, ad communem tutelam, in castris remanebat, universam regionem armis perlustraturam dimisit; injuncto mandato, ut omne alimenti genus, vel pretio, vel vi colligentes, ad exercitum conferrent. Quæ ingenti multitudine variis equitum peditumque cohortibus, per sexaginta in circuitu suburbanorum milliaria (67) evagatæ, octavâ die, tantâ prædarum mole oboneratæ redierunt, ut eidem vix cogentium manus viresque sufficerent.

Quibus tandem factum est, ut Alexius, tot Imperii sui devastationes dolens, nec non majore sollicitudine agitatus, ne adventuri quam primum cæteri ab Occidente Principes legiones suas in ruinam ejus cum Gothofredo conjungerent, denique propensius animum convertere cœperit, ut jam collapsis rebus firmiore pace prospiceret. Per legatos igitur sedulo Ducem placaturus, illum enixe precatus est, ut, receptis obsidibus, arma poneret atque securus Imperiale palatium ingrederetur, persuasum habens, plenam se de omnibus satisfactionem esse accepturum. Ad eam conditionem accedendum ratus, ex suorum consilio, Gothofredus, ne bellum malle quam pacem amicitiamque videri posset, retulit, obtemperaturum se, si tales darentur obsides, qui exploratam illi salutis fiduciam suppeditent.

Porro vix ita Dux Imperatori fidem suam obligaverat, quum et alios a Bohemondo, Siciliæ et Calabriae Principe, vetere atque acerrimo Imperii Romanorum inimico, nuncios cum litteris acciperet, qui eum adhortarentur, ut sibi cavens a perfidiâ Græcorum, nequaquam pacem cum illis componeret; sed in opulentioribus Bulgarorum, circa Adrianopolim et Philippopolim, terris hibernans, initium veris operiretur, quo ipse cum universis copiis, in auxilium ad evertendum subigendumque regnum esset adfuturus. Verum Gothofredus, nobiliore mente pollens, quam ut iniquis ambitiosi viri suggestionibus assentiretur, quum non dominandi cupidine, sed ut sepulchrum Salvatoris Palestinamque ab infidelium jûgo liberaret, militiam sacram capessivisset, dignum suæ pietatis

responsum dedit, » se non causâ quæstûs, aut pro destructione Christianorum, a terrâ et cognatione suâ exiisse, sed in CHRISTI nomine viam » instituisse Jerusalem; hancque velle perficere et adimplere consilio Imperatoris, si ejus gratiam et bonam voluntatem recuperare et observare » possit" (69).

Ubi autem Alexius hanc Bohemondi legationem cognoverat, etiam celeriore navavit operam, ut jam filium suum, in purpurâ natum, Joannem, obsidis loco, Gothofredo offerendum dimitteret. Atque ita omni suspitione amotâ, postquam illustrissimus juvenis honorificentissime per Cononem Montis-acuti et Balduinum Du Bourg, viros nobilissimos disertissimosque (70), eum in finem a Duce præfectos, in castris receptus fuerat; ipse tandem, cum numero clarissimorum Belgarum Principum militumque cœtu, curâ exercitûs fratri Balduino demandatâ, palatium ingressus est. Quidquid martialis luxûs habebat Occidens, in habitu cultuque Francorum resplendebat; dum ex alterâ parte Alexius, ingenti pompâ orientali circumdatus, sub vanâ fortunæ ostentatione magnificentiæ, debilitatem suam obtegebat. Imperatorem igitur, solio immobilem, flexo genu salutantes, tantâ cum majestate et comitate excepti sunt, ut nihil, quo magis honorarentur, erga eos prætermisum sit. Postquam autem Alexius multa de virtutibus Gothofredi prædicaverat, eundem filium suum adoptivum, et similiter prudentissimum fortissimumque totius Imperii defensorem appellavit (71).

Porro Dux, qui dignitatibus cæterisque hujus mundi rebus haud aliter quam ad majorem Supremi Numinis gloriam, feliciorumque semper Belli Sacri eventum promovendum, utebatur (72), non tantum se in filium Imperatori dedit, verum etiam conjunctis manibus illi clientelam professus est; voluitque et etiam effecit, ut, qui cum eo erant et illum deinceps sequerentur, ad ejus exemplar se componerent (73). Neque est profecto quod quis humilem illam agendi rationem in illustriore viro demitteretur. Quum enim jam maximi certaminis ac periculi res futura esset, per medios universæ Asiæ inhærentes Barbaros, ferro sibi viam aperire; alia non exigua belli moles cunctis imminebat exercitibus, sî præterea, Græcorum voluntati minus obsequentes, eos, non suffecturis in hostili regione alimentis, a tergo infestissimos habuissent.

Ita vero firmata pax his conditionibus est, ut, interposito juramento, Gothofredus et alii Primores sponderent, quascunque urbes arcesve, præter Judæam, essent capturi a Barbaris, quæ antea Imperii Romani fuissent, easdem se Imperatori vel ejus Præfectis bonâ fide tradituros; pro subjugandis vero Palestinæ provinciis, obstrictos illi clientelari fide remansuros; fore tamen, ut sacramento solverentur, si ipsemet Imperator pacto non stetisset: qui ex suâ parte juravit, se terrâ marique peregrinantes commeatu, militibus, et in quantum de cætero rerum cardo postularet, ope adjuturum (74).

Tunc Alexius, apertis thesauris, Ducem omnemque, quæ illum circumstabat, nobilium turbam ingentibus ex auro, gemmis, holosericis, vasibus, materiâ et artificio pretiosissimis, aliisque summæ æstimationis permultis muneribus donatos abire permisit; qui illius munificentiam supra modum admirati, in castra reduces, ei, quam honestissimo potuerunt comitatu, filium Joannem remiserunt.

Non autem his Alexii liberalitas se continuit, sed ut Gothofredum sibi magis devinciret, insuper jussit, ut illi, per singulas hebdomadas, tantum aureorum Byzantiorum, quantum duo viri robusti humeris ferrent, ex æreis autem denariis decem modii monetæ Tartaron a palatio subministrarentur. Porro Bullionensis tot divitiis, quæ ad eum, ab Epiphaniâ usque circiter ad Pentecosten confluxerunt, eâ semper integritate usus est, ut ad ultimum nummum nobilibus militibusque distribuens, nihil sibi unquam retineret (75).

Interim tamen, dum Imperator nonnisi de Belgicis Principibus copiisque bene mereri videbatur, eos ex alterâ parte avaritiâ sua ita premebat, ut non solum propriam, quam ad exercitum deferri jubebat, pecuniâ cum usurâ reciperet, verum etiam, eodem tempore, ingentem opum vim, quas ipsimet domo attulerant, in ærario congereret. Arrogatum enim sibi commeatum monopolium vili abjectorum hominum ministerio exercebat, et pro libitu annonæ pretium adaugens, supra quam dici possit, turpiter ditabatur: idque contra pacis conditiones minus erubescere cœpit, postquam legiones, trajecto, circa dimidium Martis anni MXCVII, Hellesponto, in agro Chalcedonensi castra posuissent (76).

Cum hæc apud Constantinopolim gererentur, Robertus, Comes Flandrensis, qui unus omnium maxime Principum universum Occidentem ad Sacrum Bellum accenderat (77), cum immenso exercitu, permulta pugnantorum millia explente (78), in fertilibus Macedoniæ regionibus, et Eustachius, frater Gothofredi, cum Bononiensium turmis, in urbibus Apuliæ et Calabriæ dulciori otio fruebantur. Coniunctim quidem cum Hugone Magno et Roberto Normanniæ ex Galliâ profecti, transcensis Alpibus, in Italiam descenderant, et per amœnissima terrarum loca, inter acclamationes ubique catholicorum incedentes, plenum deliciarum atque triumphale potius quam militare iter habuerant: verumtamen Flander, dum alii diutius in viâ morabantur et opportunum navigationi tempus negligebant, maturato gradu, ante hiemis initium, Adriatico vectus mari, Dyrrachium pervenerat. Dein vero cum jam ver appropinquasset, versus Byzantium castra movit; ubi familiarissime (79) simul et honorificentissime ab Alexio exceptus est. Post obligatam autem libenter juramento fidem clientelæ, cum sociis suis etiam majora quam Gothofredus dona consecutus, ad commilitones in Bithyniam transfretavit. Nec multo dein intervallo Eustachius, trajecto pelago, eamdem cum aliis Gallorum ducibus viam emensus est, paremque expertus fortunam, in Asiam descendit.

Interea vero temporis, quum jam duo potentissimi Belgarum Principes, Dux Gothofredus et Robertus Flandrensis vires suas conjunxissent, solutis e vicinio Chalcedoniæ tentoriis, pedetentim ad obsidendam Nicæam incesserunt, socios, quos magnis itineribus subsequentes et nunc quam primum adfuturos esse cognoverant, illic opperturi. Dum Nicomediam appropinquant, per adjacentia campestria, in quibus primi Lotharingorum et Francorum popularium cruciati pene ad internecionem deleti fuerant, tristissimum spectaculum ipsorum oculis objectum est. Iacebant longe lateque sparsa cæsorū corpora, et foedæ ubique mortis imagines spectabantur. Quorum infortunatorum sorte quum intelligerent, quanti in rebus bellicis momenti unitas et disciplina sit, utrique rei magis incubuere, et universi novo susceptæ expeditionis promovendæ studio conflagraverunt. Instructis igitur quam severissime ordinibus, fines Græcorum deseruerunt, et præmissis a Gothofredo tribus hominum

millibus, qui viam munirent et explanarent; feliciter ante Nicæam castra metati sunt.

Erat Nicæa Bithyniæ metropolis, quadratæ formæ, in planitie sita, quam ex omni propemodum parte nemora montesque circumstabant. Ab Occidente lacus Ascanius, altus procellosusque; ab aliis lateribus vallum ingens, tumidis fontium et rivulorum aquis restagnans, eminentia in cælum tutabantur mœnia, quæ duplici, eoque densissimo ambitu lapideo assurgentia, trecentis septuaginta turribus horrescebant (80). Urbs, paucis ante annis, facta fuerat novi cujusdam Turcomannorum sedes imperii, quod videlicet, nomine *Roum*, a Seldjoukidis conditum, universas ab Oronte et Euphrate usque ad Bosphorum provincias complectebatur (81). Præerat illi hac tempestate *Kilidj-Arslan*, aliter dictus *Solimanus*, vir bellator, præliis ad eam diem invictus, qui, eum adventûs Francorum famam excepisset, longius in Orientem descenderat, regionum earum Primores communis periculi certiores facturus adhortaturusque, ut cum eo defensionem Asiæ susciperent. Cæterum vero nihil prætermiserat, quo civitatem lectissimis Mohamedanæ dominationis propugnatoribus, commeatum et omnis armorum generis abundantia, quæ ad sustinendam propulsandamque obsidionem requiruntur, firmius communitet. Postquam autem, ex omni Asiâ minore et ipsâ Perside, infinitas tum sociorum tum mercede militantium copias (82) contraxerat, vicinos colles occupaverat, summâ sollicitudine curâque in primam rei bene gerendæ occasionem intentus.

Interea Belgæ, nondum præfixo castrorum ordine ante Nicæam consederant, cum jam omnibus bellorum instrumentis oppugnationem murorum experirentur. Porro cum majore virtute quam consilio dimicarent, frequenti clade obruti, breviter intellexerunt, nequidquam etiam postea se profecturos, nisi urbem undequaque densiore milite premento ad deditionem cogerent. Ergo, dispersito exercitu suam singulis Principibus stationem assignaverunt, qui omne exterius oppidanorum commercium prohiberent, et uno eodemque impetu mœnia adorirentur. Dein Gothofredus cum fratre Balduino et omni Lotharingorum Francorumque comitatu, quibus etiam non multo post Eustachius

sociatus est, totam plagam orientalem, quæ ob egregia præ cæteris munimenta minus expugnari posse videbatur; Robertus vero Flandrensis cum suis millibus inter Italos et adjunctos illi deinde ex alterâ parte Normannos, a septentrione castra metatus est (83). Relicta fuit pars ad meridiem spectans Tholosano Comiti Raymondo et Galliæ ducibus, qui mox adventarent; pars autem occidentalis, propter defectum navigiorum, ab obsidione vacua remansit.

Dum autem hunc in modum conjunctis Belgarum et omnium Europæ populorum viribus, Bithyniæ campestria, septingentis hominum millibus cooperta, Turcis, qui a summis vicinorum montium cuncta speculabantur, terribili et magnifico simul spectaculo erant; eodem tempore haud dissimilem, quin potius veram, constitutæ sub armis reipublicæ formam exhibebant. Quippe tot tantisque exercitibus non unus, qui omnibus imperaret, præerat, sed suus quisque dux atque hortator in proelium exibat. Viventibus universis in communione bonorum, sola lex virtus, solum vinculum religio habebatur. Non Primores, non milites armorum exercitio dispares erant, sed alter cum altero excubiis, omnibusque bellorum officiis, æmulabatur. Præfulgebant mediis in castrorum regionibus deaurata tentoria, quæ ecclesiarum adinstar, dum sacerdotes altarium ministeriis fungerentur, legiones exciperent. Die in armis peractâ, vespertino cultu opem de cœlo implorabant, et mediâ nocte hymnos in Deum modulabantur. Sermocinantibus per ordines Episcopis clericisque, omnis abominatio procul exulabat, et mos honestati sanctitæque ita incumbabant universi, ut innumeræ pene multitudinis non castra, sed religiosorum hominum societatem credidisses (84).

Barones militesque cingebat lorica, impenetrabile scilicet, ex hamis ferreis et chalybeis, densissime inter se connexis, corporis tegumentum. In speciem vero pulchritudinis, fluctuantem diversi coloris balteum, a dextro in lævum humerorum latus, suspenderant. Ante alios, galeâ inargentatâ, Primores eminebant; ærea vero nobiles, et ferrea, splendide lucens, minoris notæ bellatores ornabat. Clypeis equites, scutis pedites se tuebantur: illi hastâ, ense, clavâ; hi arcu, veru (85); bipenni, fundâ, balistis manualibus (86), pilis, pugionibus, et aliis instrumentis ad lædendum aptis, militabant (87).

Quum autem singulæ variorum exercituum legiones, sub suis quæque Principibus nobilibusque, seorsim a cæteris descriptæ essent; fulgentia ubique in scutis vexillisve præfectorum gentilitia insignia, copiis stationem castrorum atque certaminis assignabant. Et ita apud alios conspiciabantur imagines capreolorum, pardorum, leonum, vel ejus generis animalium, quæ fortitudinis, vigilantiae aut velocitatis symbolum erant: aliorum iterum signa resplendebant emblematis avium, quas, variâ cœli tempestate, sedem suam commutantes, in itinere conspexerant, et haud dissimilem peregrinationis suæ figuram esse arbitrabantur: alii denique adumbratis effigiebus stellarum, turrium, arborum, florum, fructuum, sed potissimum coloratæ diversum in modum formamque crucis noscitabantur (88). Unde quidem factum est, ut quæ primo rerum necessitudine adinventa fuerint, vano deinde fastûs desiderio, a nobilitate cœperint adhiberi tanquam tesseræ, quibus variæ inter se familiæ dignoscerentur, et partam hoc bello gloriam perennibus signis posteritati suæ commendarent (89).

Posterâ igitur die, quâ Belgæ conjunctim cum Italis murorum ambitum inter se partiti fuerant, ex interceptis duobus Solimani nunciis cognoverunt, hostes in proximam lucem totis viribus molituros, ut per portam, quæ a meridie adhuc inobsessa remanserat, in urbem irrumperent. Quum autem Raymondus Tolosanus, qui ibi castra metaretur, haud procul abesset, Gothofredus et Robertus Flandrënsis, omni celeritate missis ad illum equitibus, ut maturato gradu, consilia Barbarorum anteverteret, interim suos in armis stare, et, servatis intentiore curâ vigiliis, paratos ad prælium esse jubent.

Quandoquidem vero milites Solimani haud parumper Francos extimescerent (90), suos ille adhortandos ratus, admonuit, » ut, qui a pueritiâ » cum eo in castris fuerant enutriti, meminerint inveteratæ illius virtutis, quâ tot terrarum spatia emensi, a finibus Persici imperii usque » ad Hellespontum cuncta victoriâ lustravissent: hæc tamen reportata in » Christianos minima fortitudinis suæ præmia esse, quibus jam fruenter » tur, sed viris, rerum magnarum avidissimis, quos nunquam labor » fregisset, etiam uberiora parari: hostibus genere, linguâ, moribus inter

» se dissonis, sine duce atque disciplinâ, multitudinem impedimento
 » potius, et arma magis oneri quam præsidio fore: renuntiavisse explo-
 » ratores, non stationes pro castris, non vigilias agi; omnia apud impa-
 » ratos atque inconditos in discrimine esse. Cæterum necessitatem cogere
 » omnia experiri: quippe jam non adeo de imperio vel gloriâ, quam de
 » salute, et, quæ viros præstantes maxime commovere soleant, de reli-
 » gione, pro conjugibus liberisque et eorum omnium, qui Asiam inco-
 » lerent, tutelâ esse certandum: Patriam, ipsorum opem implorantem,
 » precari, ut parta a proavis decora, Persarumque regnum, virtute suâ
 » tuerentur. Irent igitur et Principis sui et Asiæ totius fortunam in
 » dextris gestantes, memores, ut, si fatum eis invideat, pro turpi fugâ
 » vel servitute honestam mortem amplecterentur" (91).

Finitâ concione, Solimanus milites corpora curare et in horam diei
 tertiam iter pronuntiare jusserat. Ut igitur expectata lux affulsit, Bar-
 bari, quorum legiones centum quinquaginta ferratorum equitum millia
 dicunt implevisse (92), e montibus per diversas semitas se in planitiem
 effuderunt. Viri omnes erant bellicâ fortitudine conspicui, arcubus cor-
 neis et osseis militantes: pendebat eis a latere acinaces; levibus atque
 fluctuantibus tunicis vestiebantur, et clypeis, loriceis, galeisque auro insi-
 gnibus resplendebant. Stabant autem instructis ordinibus Belgæ, partim
 pro regione castrorum, hostes expectantes, partim cum objectis ad
 urbem copiis, si forte quid oppidani a tergo molirentur (93). Jamque
 diviso in duas acies hostium exercitu, præmissa a Solimano decem
 equitum millia ad portam meridianam, quam adhuc inobsessam reperire
 arbitrabantur, properabant. Exceptis primum mirabiliter a Tolosano,
 qui ad mediam usque noctem iter emensus vix castra intraverat, mox
 Belgarum Principes, suppetias fessis Provincialibus laturo, ex adverso
 occurrerunt. Conflaverant delectam manum, quæ militibus omnium
 Comitum, ducentis a singulis suppeditis (94), constabat: ruentesque
 cum illis, vehemente impetu, Baldinus Bononiensium et Balduinus,
 Comes Cauderon, breviter aciem Barbarorum perfregerat, et in fugam
 conjecerunt (95). Porro eodem tempore subsecutus cum omni exercitu
 Solimanus, rejectos gradum sistere, et ire denuo in hostem jussit.

Atque cum illi jam quoque ferocius in Tolosanos inveharentur, et omnis subinde Turcomannorum vis, et a fronte, et a latere, se in illos effunderet; Cothofredus et Robertus Flandrensis, haud secus quam par erat moti, adactis calcaribus, laxatisque in collum habenis, convolant et medium in discrimen feruntur (96). Compulsis in pugnam reverti, raptisque secum (97) Provincialibus, qui jam pedem referre coeperant, Bullionensis cum Roberto Flandrorum, fulgurante gladio turmas hostium per-rumpebat (98), et alios lanceâ conficiens, alios ex equis deturbans (99), legiones, quo majore animo capessèrent bellum, virili voce, nutu, sed potissimum exemplo incendebat: ubi autem frequentioribus hostium signis suos premi conspiceret, equo ruens (100), non minus omnia fortissimi militis, quam optimi simul imperatoris, officia exsequebatur. Interim cæteri duces, fuis fugatisque Barbaris, qui per campum, ut incautos opprimerent, cursus glomerabant, vires quoque suas in majus hostium agmen a latere converterant (101). Atque ita plenius effervescentis certaminis horror tantus fuit, ut increpentium hastarum galearumque tinnitus atque truces depugnantium clamores, qui nemoribus montibusque reverberabantur, aërem complerent. Qui vehebantur, deterritos armorum sonitu, sibiloque sagittarum retrocedentes vix regebant equos, et ipsa belligerantium pulsu pedum excitata, tellus contremiscebat (102). Acri autem virtuti Francorum nihil segnius repugnabant Barbari: sed omni bellorum astu præliantes, modo consortis ordinibus strenue obnitebantur, modo de industriâ dissolutis aciebus, ad impetus nostrorum eludendos, rari dispersique procul grandinem sagittarum emittebant, et mox iterum atrocius atque fero ululatu invecti, tanquam desperabundi, totis viribus certamen redintegrabant. Porro, postquam sic usque in vesperam, pari utrimque pertinaciâ furoreque, concertatum fuerat; tandem undique clade obruti Turcomanni, versus montes fugam arripuere. Hostes quatuor hominum millia, cum magno numero captivorum, amiserunt: ex Latinis vero duo millia cecidere.

Ab eo inde tempore, Solimano nihil ulterius tentare auso, ut metropolim suam liberaret, in dies obsidio magis inferbuit. Distributo copiis negotio, ut, omni celeritate, machinas, ad expugnationem magis promo-

vendam, fabricarentur; vicinæ silvæ materiam abunde suppeditantes, sonabant ictibus cædentium, et belli apparatu cuncta strepebant. Multorum operâ breviter paratis omnibus instrumentis (103), quibus tunc temporis ad urbium obsessarum destructionem utebantur, perstrepens e tabernaculis buccina militibus signum oppugnationis dedit. Jamque completis fossis, pluribus in partibus scalas erigere cœperant (104), cum ex illustrioribus, qui in pugnâ contra Solimanum maxime inclaruerant, nonnullos Belgarum omnibus flebilis mors exstingueret. Quippe, dum inter promptissimos qui ascensum moliebantur (105), virtutis ardorem prudentiâ temperare nescirent, Balduinus, Comes Cauderon, unus ex strenuissimis inter Atrebates, Balduinus Gandensis et Gallo, Insulanus, ille ictu lapidis, fractâ cervice, hi sagittis transfixi occubuerunt (106). Viros non minus nobilitate generis, quam consilio rerumque bellicarum peritiâ claros (107) ingenti moerore luxit omnis exercitus, nec quidquam prætermisit, quo honestiore funerum magnificentissimorum cultu sepe- lrentur. Cæterum sunt qui memorent, ex Frisiæ nobilibus, eâ vel aliâ occasione, acrius præliantibus, Sicconem Liaucamam, Eponem Hartmannum, Tjepconemque Fortemannum non inglorios cecidisse; et ab hinc Fortemannæ familiæ, quæ a primordiis imperii Regum steterat, extinctum fuisse ultimum stipitem: a commilitonibus autem Filconem, qui Sicconem sibi nepotem habuerat, et Feiconem Botniam stimulos, ut illius sociorumque mortem in hostes ulciscerentur, tam strenue deinde rem gessisse, et eam apud Gothofredum nactos fuisse æstimationem, ut unus et alter equitum trium millium cornu præficerentur (108).

Reversis igitur ad bellum Principibus, videbatur in dies ipsa moles obsidionis alacritatem copiarum accendere. Cum enim per lacum Ascanium non cessarent Barbari commeatum et arma in urbem intromittere, Franci, ut eam hostibus viam præriperent, ingenti numero naviculas, quas e portu Civitot, permissu Imperatoris, in siccum contraxerant, terrestri itinere, per septem amplius milliaria, incredibili cum labore ad lacum perduxerunt. Constitutisque in eis quinquaginta vel centum, pro variâ magnitudine, pugnatoribus, erectis vexillis atque tubarum sonitu, arc- tius ita interclusam undequaque civitatem, altéro iterum nisu oppugnare

aggressi sunt. Atque nunc admotis propius ad muros castellis turribusque volubilibus, multiplici tabulato constructis, eminus hostes jaculis, cominus lanceâ premebant et irrumpere nitebantur; nunc scrophis, dum tormenta ingentem telorum saxorumque vim in propugnatores evomerent, moenia perforare. Alii manganis, petrariis, catapultis munimenta collidebant, et lapidum molem fascisque, quæ incendium funderent, per aëra in urbem jaculantes, omnem oppidanis locum atque tempus quietis denegebant. Neque vero hi, omnis antiquitatis in bello periti (109), quidquid ad cruciatos et opera illorum obtenda excogitari poterat, minore studio ardoreque exsequebantur. Nicæenses omnes arma sumpserant, et, ut pro patriâ, pro liberis flentibusque uxoribus, quæ illis missilia lapidesque ministrabant, strenue occumberent, semet invicem adhortabantur (110). Instrumentis late per muros horrescentibus, ingenti pondere saxa trabesque et tinctas veneno sagittas eminus excutiebant, et eos, qui moenia subirent, vel lapidum nimbo elidebant, vel uncis ferreis in altum rapiebant, ac barbaricâ feritate trucidatos laceratosque, tormentis in oppugnantes rejiciebant. Pro dirutis autem murorum ruinis mox alterum, ex coacervatis lapidibus, interius exstruebant; et admotas propius machinas, effusâ pice, oleo, arvinâ aliisque, quæ flammâ concipiunt, ardentibus jaculis et fascibus incendentes, omnem Latinorum virtutem atque conatum ludificabantur.

Erat autem a parte moenium, quam Lotharingi atque Franci obsidebant, ferocius quidam desæviens, et robore corporis viribusque multum super cæteros eminens Turcomannus. Mirabili peritiâ chordam laxans, nullum petebat, quem non assequeretur et certâ morte non feriret. Exhaustis jaculis, abjectoque clypeo, nudum pectus missilibus Belgarum exponebat, et, inter mille vociferationes atque convicia, ambabus manibus, rupea saxa in oppugnantes vibrans, si qui cum eo congredi auderent, ad certamen provocabat. In eum unum tendebantur omnium arcus: jamque viginti telis præcordiis ejus inhærentibus, cruore circumfluebat, cum ferocitate vecors, a furendo, cum multâ Belgarum morte, nondum desisteret. Hunc Bullionensis contemplatus, intensâ balistâ, post duorum scuta militum latens, sagittâ petit: fuitque tanta vis infe-

rentis, ut Barbarus, per vitalia transfixus, linquente spiritu atque sanguine, deorsum moribundus in vallum prorueret (111). Tollebantur undique acclamantium voces: hostes autem deterriti, modestiores esse, et segnius repugnare cœperunt.

Deinde vero alacrioribus animis usque in septimam hebdomadam, a tempore, quo primum ante Nicæam venerant, obsidione protractâ, cum jam in eo essent, ut urbe vi potirentur, subito fluctuans, in pinnis murorum, vexillum imperatoris conspexerunt. Irrepserat intra moenia Butumites, Græcorum dux, quem cum exiguo exercitu Alexius, non adeo in belli societatem, quam ut astutiâ Nicæenses ejus imperio subjicere conaretur (112), Latinis conjunxerat. Atque ille quidem oppidanis, expositâ cruciatorum crudelitate, si civitatem caperent, persuaserat, ut urbem dedentes, quam, desperato Sultani auxilio, retinere non possent, Cæsaris potius quam illorum fidem experirentur.

Præsenti autem spectaculo vehementer attoniti, plerique Principum vix ab indignatione sibi temperabant, et inferioris notæ viri militares tumultuoso fremitu obmurmurantes sub tentoria revertebantur. Nam, quibus exiguæ res familiares essent, spem conceperant, se accepta hoc bello damna spoliis civium fuisse resarcituros: quippe de pacto cum Alexio convenerat, ut, quas capi contigisset, usque in Syriam, civitates, repertis in eis opibus et suppellectile pro bellorum laboribus impensisque immunes præstarentur (113). Nunc autem illos propemodum urbis victoriæ poenitebat, et sumptus viresque inutiliter se attrivisse passim conquerebantur. Sed increvit præsertim offensio animorum, cum domitæ suo sudore ac sanguine civitatis, nisi per decadas hominum turmas, aditu interdicerentur (114); et ex alterâ parte Cæsar, propensiore liberalitate atque studio in captos Barbaros usus, videretur voluisse, ut eosdem beneficiis suis in Francos magis exacerbaret (115). Porro Belgarum Primores, quos etiam magnis muneribus donaverat, cuncta prudenter dissimulavere, et rudibus copiarum animis honestâ persuasione delinitis, univærsis iter Hierosolimam pronuntiari jusserunt.

Dedita fuerat Nicæa 20 Junii MXCVII. Nono igitur, post solutam obsidionem, die, exercitus viam Syriæ atque Palestinæ per Phrygiam

minorem arripuit. Erant omnes regiones, quas emetiebantur, Turcarum dominationis et diuturnis bellis devastatæ. Vix ulla viarum publicarum delineata noscitabantur vestigia, et, interrupto urbium inter se commercio, quo longius penetrarent, eo majoribus in dies expeditionis difficultatibus premebantur. Coacti igitur divisis agminibus et vario intervallo movere, tertiis castris superato rivulo, per celebres earum terrarum montes incedebant, qui breviter conspectum binorum exercituum diremerunt. Lævam ducebant, cum Italis atque Gallis, Sant-Paulani, pars Belgarum, quæ sub Hugone seniore militabat: Lotharingi vëro, Franci atque Flandrenses dextram tenebant.

At Solimanus, ob cladem, quam perpressus fuerat, ereptamque sibi metropolim irâ infrendens, cum incredibili novorum bellatorum mole(116), quam e Babyloniâ, Mediâ, Perside et ab ultimo Oriente sedibus suis exciverat, æquis pene passibus a lævâ subsequebatur. Noverat enim per exploratores, divisionem copiarum, hostiumque, quos opprimere nitēbatur, paucitatem. Consederant autem Sant-Paulani cum commilitonibus ad amnem, qui in convallem Gorgoni, versus Dorylæum (*Eski-Schehr*) protenditur, dum rapido cursu advecti excubitores hostes adesse nunciabant. Nihil adversum veritus, noctem tranquillissimam exercitus peregerat, tubarumque clangore inopinato consurgens, vix in acie constiterat, cum jam primâ luce Barbari, torrentis adinstar, e montibus in pugnam ruerent. Equites erant omnes. Suo more, horribili lituum sonitu aëra perstrepebant, et ferociter ululantes sagittarum grandine in Latinos invehebantur. Qui vehementer consternati alium super alium, veluti manu invisibili, per legiones vulneribus fustum contemplabantur, effertosque dolore equos, quos omnium maxime discrimen ferierat, per turbatos iis ordines, difficulter refrenabant, cum et altera mox excussâ telorum nube pari strage obruerentur. Qui stabant in cornubus balistarii, nequicquam fundâ petebant Barbaros, et incensi furore equites vanâ quoque virtute inclinatis hastis et fulgurante gladio in hostium cuneos ferebantur. Quippe, cum se cominus peti conspicerent Turcomanni, mox, reseratis ordinibus, rapidis ut fulmen equis rapiebantur, et alii alio turmatim campum circumvolitantes, procul missilibus infesti dimicabant,

dōnec, collectis iterum in unum viribus, toto equorum impetu stragem redintegrarent. Ita vero, quæcunque Christiani ante pugnam ordinaverant, ut omnes, sub Principe Tarentino, æquo Marte decernerent, irrita evaserunt. Ergo effusas in se Barbarorum acies excipere coacti, nunc agmina densaverant, strictisque mucronibus, ad nutum monentis intenti, aliquantulum retardabant impetum; nunc iterum infestis signis concurrentes, collato pede, cum hoste congrediebantur (117). Atque ita quidem, non tam ducum imperio, quam animo virtuteque singulorum, licet Barbaris longe numero inferiores essent, non tantum pugna stetit, verum etiam de victoriâ disceptatum fuit.

Porro jam quoque, cum novis phalangibus e monte descendens, Solimanus amnem pertransierat, ruentesque acinace furibundi Turcomanni, eversis omnibus ante se curruum et sarcinarum impedimentis, in castra Latinorum irruerant, nullam omittentes ætatem sexumve, per quæ sua crudelitas atque licentia non vagaretur. Verum enim tam ancipite discrimine etiam acrius infervescere cœperunt animi, atque cum unâ ex parte Bohemondus in defensionem castrorum provolaret, ex alterâ duces Sant-Paulani, conjunctim cum legionum Gallicarum imperatoribus, ad oram ripæ, memorabile proelium ediderunt. Primus omnium, concitato equo, Robertus Normanniæ se medios in hostes immiserat. At mox illi, ad exemplar strenuissimi Comitis, imperterrite inveci, totis viribus, fortitudinem viri sustentavere, pleniusque certamen incenderunt. Nec a terribilissimo conflictu virtus feminarum aliena fuit. Urentes æstusque pugnatōres potu sublevabant, et simul ad bellum adhortabantur. Quantum vero sanguinis illic Franci effuderint, horrendum dictu est. Confractis hastis, gladios strinxerant, quotquot et a fronte et a latere obvios haberent cæsis prostratisque. Late spectabantur amputata virorum membra et capita obruncatorum (118).

Interim tamen Latinos, protractâ prope in meridiem pugnâ, jejunium, labor et vulnera confecerant. Sudore ac sanguine perfusi, etiamnum vix lubrica sustinebant arma, et cum illos novus semper et viribus integer exciperet adversarius fatigatos, torrenti Barbarorum, qui nunc omnia tam effuse inundaverant, ut, ipsimet propriam multitudinem non ferentes,

tumultuantium adinstar fluctuum, sese invicem in Francorum acies premerent urgerentque (119), diutius obluctari nequaquam poterant. Cunctis igitur desperatis, terga vertunt, exhaustaque, difficili pede, trahunt ad castra corpora, singulis momentis supremam horam opperturi (120). Jamque eo instabant Barbari, et haud procul aberat, quin cum percussis simul irrumperent. Tam lugubri vero spectaculo nulla malorum facies defuit. Inter ploratum ululatumque feminarum, quarum adhuc fortissimæ sauciatos linquentesque spiritu in tentoria referebant, sacerdotes in terram prociderant, elevatis in cœlum manibus divinam opem implorantes; jacebant humi moribundi milites, ante pedes clericorum episcoporumque provoluti, culpam suam interrupto singultu confitentes; nequicquam strenuissimi ducum, dum vulnere suorum jactationem premebant, vocem extollere conabantur, ut multitudini novos animos infunderent: tumultus omnia in tantum perturbaverat, ut neque imperium accipi, neque audiri posset.

Inter hæc autem Gothofredus, rapidissimo equite, de tristissimâ conditione rerum certior factus, a fronte millium quadraginta loricorum equitum, qui e montanis, ab Oriente, effuso cursu adventabant, conspectus est. Fulgente sole lucidissimo, terribili internitentium armorum apparatu, erectisque vexillis, gemmis et ostro insignibus, ad pugnam compositæ legiones resplendebant, et tympanorum buccinarumque clangore æthera complebantur. Qui igitur in castris, propemodum exanimati, desperatione torpebant, nunc, repentino sonitu fulgoreque insignium Francicorum perceptis, rursus ad spem atque fiduciam eriguntur. Arma pariter cum animis recipientes, ingentem alacritatis clamorem edunt, qui montibus rupibusque per planitiem repercutitur. Jamque, quod elanguerat, proelium iterum accendentes, quasi primum, hac demum die, certaminis signum accepissent, ferociter in hostes procumbunt. Tam vehemente impetu, et adventantis auxilio metu percussæ, Turcomannorum acies fluctuare cœperunt, et quâ singulis patebat ad fugam viâ, alii alio sparguntur. Solimanus vero infrendens, quod sibi victoria e manibus eriperetur, legionibus, quibus ipse imperabat, receptui signum dedit, et in jugo montis, instructis ordinibus, constitit.

Porro simul atque e longinquo Gothofredus universi discriminis faciem in oculis habuerat, relicto, quod antecedebat, agmine, adinstar aquilæ, jejunâ pullorum voce exstimulatæ (121), cum quinquaginta suorum ad campum provolaverat, et jam proeliantibus immixtus (122), ante cæteros conspicuus, in verticem eniti moliebatur (123). Interim et illum quoque inter primos duo fratres ejus et Robertus Flandrensis, celeriter equitantes, subsequebantur. Ubi autem in planitiem descensum est, copiæ, stratos exsanguesque in pulvere socios contemplatæ, ingenti clamore pugnam expetiverunt. Ordinatis breviter, ad radicem montis, agminibus, inter alios commilitones, Belgæ in duo cornua collocati sunt: dextrum videlicet Lotharingi cum Flandris, sub imperio Gothofredi et Roberti tuebantur; sub Balduino autem et Eustachio, adjuncto illis Hugone seniore, Bononienses et Sant-Paulani lævum occupaverunt. Postquam clerici obierant ordines ad pugnatorum animos etiam magis confirmandos, datur signum, et, congeminationis vocibus: *Deus vult, Deus vult*, aërem ferientes, inclinatis lanceis strictisque mucronibus universi, acerrimo nisu, ad arduum montis incumbunt. Eminens hastâ Bulionensis Barbaros a latere petebat, et inter cædendum, socios ad virtutem adhortabatur (124). Ex eadem quoque parte Robertus Flandrensis acrem, quem fecerat, totis viribus sustinebat impetum (125); et qui ex altero cornu irruerant, Bononiensium duces pari virtute præliabantur. Videbantur primum Barbari, cum Franci in altum conscenderent, tela exhausisse, et tanquam collibus rupibusque confisi, immobiles silentesque constiterant. At, ubi jam ferro cominus petebantur, strictis impigre mucronibus, nihil segnius repugnare cœperunt. Obnixæ hærentes duarum fortissimarum (126) bello gentium acies, et manu et redintegrato incursu, summopere contendebant, neutris quidquid animorum remittentibus, ne ad alteram fortuna inclina-ret (127). Accendebat Solimanum non publicæ modo causa rei, verum etiam opum suarum atque Satrapiæ tutela; turpeque existimabant ejus milites, si ab advenis, suum unum Regem Imperatoremve non habentibus, superarentur. Reputabant autem Franci, hos hostes esse, adversus quos, relictis aris focusque, non multum ante, tanto cum ardore nomen dederant; quibus si nunc cederent, intercedente tanto terrarum mariumque patriâ inter-

vallo, receptum nullum patere (128). Ita usque in vesperam pugna protracta est. At cum nunc demum invasos quoque a tergo Barbaros undique silva lancearum circumstetisset, nec illi diutius audacem Bullionensis et ejus copiarum constantiam atque fortitudinem tolerarent (129), laxatis habenis equos in fugam averterunt. Victores, percussis instantes, insequentesque dispersos et turbatos ordines, ad quatuor amplius millia ira provexit; fatigatisque suis, ut etiam acrius hostium tergis inhærerent, derelictos Saracenorum equos conscenderunt, et jam multa nox terris incubuerat, cum in campum reverterentur (130).

In hostibus autem persequendis, Dux non minore virtute quam in ipso proelio inclaruit. Cum militibus suis usque ad ultimum devictis pedem inferens, alios gladio percussit, nonnullos cepit, spolia prædamque non mediocria abegit, et puellas atque juvenes Francorum, quos captos abducere speraverant, in libertatem vindicavit. Ex aliâ parte Balduinus Hannoniorum et Robertus Flandrensis, cum imperio tum manu strenuissime usi, nihil prætermiserunt, quo magis etiam Barbarorum strages perficeretur. Cæterum vero historiâ celebratum est, tam egregiam, per universum discrimen, eminuisse operam Balduini du Bourg, Principum Bononiensium nepotis, ut nominis immortalis decus hac die sibi peperisse memoretur (131). Corruit illâ pugna flos Barbarici exercitus: præter magnum satraparum numerum, tria clarissimorum præfectorum millia interfecta fuere. Omnem reliquam multitudinem vel ferrum victorum hausit, vel fuga abstulit (132). Ex Latinis omnino quatuor millia desiderata sunt.

Ita fuis fugatisque Turcomannis, castra eorum, quæ duas a campo leucas distabant, in potestatem Francorum ceciderunt. Rerum omnium opulentiâ plena, non tantum quæ ad usum belli comparata essent, verum etiam quæ ad ostentationem luxuriæ adhiberentur, militem ditavere.

Divulgata longe lateque tantæ victoriæ fama subinde omnes circumsitæ Asiæ minores urbis perdomuit, effecitque, ut armorum Francorum nomen ad remotissimos quoque populos ingenti cum terrore perfunderetur (133). Solimanus autem nullam gentem Francis virtute parem confessus (134), omnibus in locis regnum suum *Roum* evacuavit. Porro raptis secum,

quoscumque poterat, incolis, cunctisque pene cis Taurum regionibus populatione et incendio devastatis, insequenti se hosti vix aliter quidquam præter vastam solitudinem reliquit.

Belgæ igitur, postquam, ad recreandum parumper fatigatum tam gravi conflictu militem, in campestribus Dorylæi adhuc per triduum stativa habuissent, novo iterum ardore expeditionem suam promoventes, Pisidiam ingressi sunt. Quum autem, relictis montibus, per angustias rupesque compendia viarum sequerentur, in arida atque deserta loca inciderunt, quæ magnam hominum jumentorumque partem absumpsere. Fervido sole sterilem emorientemque terram exurente, penuria cibariorum, sed potissimum omnis aquarum defectus laborem itineris intolerabilem reddiderat. Æstu sitique viscera torrebantur, et consistere simul ac progredi multitudinem pigebat. Jacebant undique catervæ languentium, difficilem anhelitum trahentes, quasi suprema dies adesset. Nec ipsi robustiores a discrimine tuti fuere. Caloris intemperie impotentes sui, ore hiante naribusque, ut vel paululum arentes fauces et deficientia corpora sublevarent, nequicquam tenuissimum aërem captare nitebantur: omnem quippe naturalem ejus humorem siccitas absorbuerat. At tristissimum spectaculum præbebant mulieres, quæ, viros secutæ, gremio foetum conceperant. Mentis anxietate lassitudineque intempestivos partus enixæ, per vias volutabantur, et in semianimum amplexu infantulorum exstinguebantur. Tot etiam tantisque malis accedebat et alterum exercitui non minus exitiabile infortunium, quod passim jejuna sitibundaque jumenta sub onere exanimata corruebant, et fideles præcliorum consortes equi, in quibus militantes præcipuam salutis suæ fiduciam collocabant, sicuti vilia animalia, numero longe omnium maximo, interibant. Atque ubi nunc, inopinato casu (135), repertum flumen universos ab interitu liberavisse videbatur, idem quam plurimorum perniciēs exstitit. Quippe, dum sudore madentes, in alveum proni, sitim immoderatus explent, alii, horrore subito, concretis artubus, in ipso loco mortem oppetiere, alii, gravem passi morbum, in itinere correpti sunt. Tandem vero squalidam regionem egressi, Antiochiam minorem, ad Pisidiæ metropolim pervenerunt. Acceptâ in fidem civitate, quum

ejus ager cœli temperie et hominum cultu amœnissimus, rivis, nemoribus atque pascuis rerum omnium exercitui commoditatem abunde suppeditaret, ad eam stativa habuere. Dum autem in locis illis aliquamdiu commorabantur, ut quod virium in deserto amiserant, copiae dulciori otio redimerent, Principes plerasque finitimarum urbium, quæ per legatos amicitiam et foedus orabant, in suam potestatem receperunt. Atque jam eum in modum Franci per latissimum regionum tractum dominantes, uberrimos partæ non multum ante in Solimanum victoriæ suæ fructus percipiebant, et cuncta ipsis prosperiore armorum fortunâ cedere videbantur, cum oborta repente inter nonnullos primores discordia ad omnem prope exercitum dimanaret, et universæ cruciatorum rei interitum minaretur.

Videlicet Principes, priusquam longius in hostiles terras moverent, Balduinum Bononiensem et Tancredum Apulum, singulos cum delectâ manu, ad explorandum iter præmiserant. Ducebat Balduinus septingentos Flandrenses (136) equites, adjunctis quibusdam peditibus, illumque, ex viris illustrioribus, Renardus Tullensis, Petrus Stadensis et Balduinus du Bourg concomitabantur. Tancredus autem solis quingentis equitibus et paucis quoque peditibus præerat: fuitque ipsius hujus virium disparitatis species, quâ subinde Balduinus usus est, ut suæ causam prætexeret ambitioni, quæ totius dissidii fomitem subministravit. Conjunctim igitur cum suis cohortibus e castris profecti, primum Lycaoniam transcurrerunt; sed, nullibi comperto hoste, nunc alter ab altero diversus movit. Relicto post se Balduino, Tancredus montium Ciliciæ cæterisque viarum difficultatibus feliciter exsuperatis, prior ad urbem Tarsum pervenit. Incolebant eam Christiani, Armenii Græcique, sed Turcarum præsidium mœnia tuebatur. Conflagrans desiderio Tancredus, ut avunculo suo Bohemondo civitatem vindicaret, promissis minisque jam eo cives atque Barbaros adegerat, ut, cum major adfuturus esset exercitus, urbem dedituri, interim tamen Apulorum signa in pinnis murorum constituerent. Dum igitur hæc ita erant, Balduinus, qui in itinere suo minus felix, aliquamdiu ingenti rerum omnium penuriâ per devia montanorum vagatus fuerat, forte propinquos colles tenuit. Unde quum universam Ciliciæ regionem usque ad

maritima liberiore prospectu contemplaretur, visis ad Tarsum Apulorum castris, penitus ignorans ubinam Tancredus res gereret, ea hostium tabernacula esse suspicatus est. Suæ tamen suorumque virtuti fidens, copias in planitiem deducit, fortunam experturus. Similiter Tancredus, per eos, qui in speculis constituti novas Turcarum vires urbis auxilio adesse arbitrabantur, periculi commonitus, signa movere jubet, et ad pugnam instructus adventanti agmini obviam tendit. At dum, jam turmis non procul ab invicem distantibus, christianitatis signa armaque conspecta sunt, mutuâ gratulatione copias jungentes, manantibus præ gaudio lacrimis, in mutuis amplexibus hæserunt. Belgæ cum Italis obsidionem promoturi, ad Tarsum tentoria posuerunt. Propemodum fame confecti, a commilitonibus abunde donantur armentis, quæ prædam agentes ceperant. Sed ubi, nocte lætius peractâ, posterâ luce Balduinus vexillum Itali in muris conspicatus est, jam accepti beneficii immemor, indignabundus obmurmurare cœpit, « quum ipse copiarum numero longe præstaret, » Tancredum sibi dominium urbis injuriâ vindicavisse: oportere enim, » ut, qui viribus fortior sit, ille alteri imperet; proinde bello partam » civitatem non Itali, sed suam esse.” Erat autem Tancredo mite modestumque ingenium; qui, ut Bononiensem mitigaret, « non in ejus » contumeliam factum esse, quod acciderat; sed antequam ullam ipsius » adventûs spem concepisset, eas se a præsidariis civibusque condiciones » obtinuisse” respondit. Ad hæc, Balduinus, « æquum se censere, ait, » saltem cum Italis pariter Flandrenses in diripiendis opulentissimæ » civitatis præsidique spoliis admitti, nec in communi militiâ præcipuam » esse Apulorum causam” (137). Cui Tancredus, « se non arma in » Christianos sumpsisse; desiderare oppidanos, qui eum præfectum » elegissent, ut ipse in urbe dominaretur.” Hisce verbis Balduinus, quem, quo major esset, eo etiam studiosius decebat anniti, ne justitiam aut humanitatem in minimis offenderet, omnis honesti atque decori immemor, generis sui nobilitatem jactitare cœpit, et probris omnibus in Bohemondum, Tancredum et Normannicam gentem turpiter invehi. Nunc autem parum aberat, quin omnem controversiam armis dirimerent. Et profecto ad extrema prolapsi fuissent, nisi pacifici prudentesque ex

utrâque parte viri interposuissent consilium, ut rem oppidanorum judicio dirimendam relinquerent. Qui, cognitâ causâ, « se malle Tancredo, » quam alterius Principis ditioni subjici, extemplo pronuntiaverunt. At æquam sustinere, quam tulerant, sententiam, ipsi nesciverunt. Tancredum quidem mitissimum victorem experti fuerant, et ejus signa servari, et constantiæ, et justitiæ esse arbitrabantur. Verumtamen, quum jam ex multo ante tempore Bohemondus, in partibus illis, armorum famâ vel maxime inclaruisset, et nomen Gothofredi nunc tantum per eas regiones quam primum scintillaret (138); deliberantes a partibus Tancredi, magis superventuræ ejus avunculi militiæ formidine, quam æquitate causæ motos, stetisse, paulo post apparuit. Quippe Balduinus jam sibi non amplius in ipsos oppidanos ab irâ temperabat, et postquam, virtute Bohemondi atque Tancredi altius depressâ, fratrem suum Gothofredum, tanquam summum inter omnes totius expeditionis præfectos imperium habentem, insolentius apud illos prædicavisset, se nunc ad eos deterrendos convertens, « sciatis, inquit, nisi, dejecto quod in con- » tumeliam nostri erectum est, Tancredi vexillo, portas nobis aperueritis, » neque hunc illum, ad quem adeo intenditis, hodie e manibus nostris » evasurum, neque vos, ad adventum fratris mei Gothofredi, salvos » esse futuros." (139). Ita quidem ambitiosus vir nomine fratris, a quo vel longissime degeneraverat, indignissimum in modum abutebatur, ut arrogantiam suam obtegeret. A minis autem ad præces descendenti, extortis emendicatisque suffragiis, qui ad consilium convenerant, iisdem conditionibus, quas cum Tancredo statuerant, urbem assignavere, et, projectis in palustri loco Apulorum signis, vexillum Belgarum in turribus constituerunt. Tancredus miti clementique animo eam injuriam tulit; quam ne Itali atque Normanni, jam exortâ seditione, fraterno sanguine ulciscerentur, cum majore suâ, quam obtinentis, gloriâ urbem reliquit, ad alias civitates bellum circumlaturus.

Quum autem Balduinus nunc etiam indignum existimaret, quod, addictâ illi civitate, diutius extra muros ejus castra metari cogeretur, portas sibi patefieri jussit, et, præter varia propugnacula, quæ ex pacto penes Turcomannos usque ad Ducis adventum remanerent, in urbis

possessionem venit. Verum enim, in moderando ejus imperio, haud majore cum dignitate se gessit, quam illud antea inglorius obtinuerat. Ita namque pertimescebat invidiosus Princeps, ne recentem dominationem suam e manibus amitteret, ut, ipsius tuendi causâ, jam omnem pariter humanitatem dedidicisse videretur. Videlicet ad Tancredum Bohemondus cohortem trecenariam miserat, quæ, alterâ post receptam civitatem die, sub solis occasum, ante mœnia Tarsensium constitit. Viri, ubi discessum Tancredi intellexerant, Balduinum, ut, nocte opprimente, labore itineris fessi, in urbem intromitterentur, et ipsis commeatum divendere permetteret, exorabant. Sed ille, quoniam invisio ipsi exosoque Tancredo opem laturi essent, petentes ingressu et cibariis prohibuit. Sociorum vero miserentes, Belgarum copię a mœnibus clam alimenta, quæ multitudini in cœnam suppetere, in canistris demiserunt. Ergo refecti cibo Tarentini, qui adhuc oppidi partem teneri a Barbaris ignorabant, absque metu sub dio fatigata corpora somno stravere. Nihil horum nescii Turcomanni, trecenti nobilissimorum, retinendæ civitatis spe desperatâ, eam intempestâ nocte derelinquere et armatim in jacentes peregrinos incubuerunt. Alto sopore gravatos, adinstar muti pecoris, ad unum omnes Barbarus interemit. Ubi igitur, primâ luce, vacuum a præsidiariis urbem desertaque munimenta Belgæ conspexere, mox Turcarum vestigia perlustrantes, atroci specie percussi sunt cæsorum Tarentinorum spoliatorumque. Simul irâ perfusi, ad arma tumultuantur, et ingenti buccinarum strepitu clamoreque seditionem per totam civitatem commovent. Jamque turres, quas adhuc pars Mohamedanorum tuebatur, effringere parabant; cum equo per urbem in medios armatos convolaus, Balduinus increpare suas monereque, ne tam subito datam fidem violarent. At illi effusiores licentiâ ferociter vociferantes, per eum proditos hostibus fortissimos commilitones, quibus hospitalitatem negavisset, etiam majorem turbam excitare ipsumque Balduinum sagittis obruere cœperunt. Qui fugâ in turrim elapsus, non multo post impetratis induciis ut se purgaret, jurejurando testatus est, « se non ob aliam causam Tarentinos ingressu urbis » arcuisse, nisi quod, ante Ducis adventum, nullam se intromissurum » manum, interpositâ fide, spopondisset." Eodem autem tempore, quid-

quid irarum in ipsum conceperant, in hostium capita convertens, turres ostendit, in quibus etiamnum signa Turcomannorum conspiciebantur. Inter ea per adstantes miserabili specie feminas, quibus, inauditâ feritate, Barbari nasum auresque præciderant, additis quoque majoribus furori militari stimulis, Belgæ, omnis illatæ a Principe suo immemores injuriæ, cum Balduino in hostium propugnacula irruperunt. Quotquot eorum remanserant, obtruncatis, circiter ducentorum cæde, fraterni sanguinis poenas expetiverunt. Subinde vero, Primorum operâ, res cum populo atque plebe civitatis plenius compositæ fuere (140).

Non ita multo postquam ea accidissent, ab orâ maritimâ procul classis inspecta est, expansis velis Tarsum appropinquans. Magno navium numero constabat, quarum mali stupendæ celsitudinis, auro purissimo cooperti, fulgore solis splendidum in modum coruscabant. Belgæ veriti, ne hæ a Turcomannis, qui, paucis ante diebus, noctu aufugerant, missæ ad urbis auxilium vires essent, instructi intentique in littore constiterant. Dum autem appellentes classarios, unde terrarum et quâ de causâ illuc adveherentur, intrepido ore interrogant; illi, « se milites christianos esse » responderunt, e partibus Flandriæ, Antverpiæ, Hollandiæ et Frisiæ » profectos, qui, peregrinationis causâ, Hierosolymam cursum dirigerent.” Annos octo terribili cum armorum virtute piraticam per Mediterraneum mare exercuerant: cum vero expeditionis, quæ totam Europam concusserat, a Francis in Orientem movendæ fama ad eos pervenisset, nefarii vivendi generis poenitentes, vela quoque in Syriam atque Palestinam fecerant. Præfectus classis erat Vimerius Bononiensis, vir ex arte sordidâ maximas opes nactus; qui, ubi Balduinum, Eustachii, sui quondam Principis, filium recognovit, cum numerosâ, quæ illum cingebat, Belgicæ juventutis turbâ, Sacrum Bellum professus, et matriculæ militari Comitis adscriptus est. Hac igitur virium accessione Balduinus, relicto ad urbis tuitionem quingentorum hominum præsidio, vestigia Tancredi insecuturus, Mamistram petiit. Validissimam ditissimamque civitatem, quum deditionem facere negavisset, Tarso discedens, Apulus virtute maximâ expugnaverat, eique plenissimo jure belli imperabat. Normanni autem jam ante oppidum in pomoeriis castra Belgarum contemplati,

pristinâ indignatione conflagrare cœperunt, suamque Tancredo moderationem exprobrare, inertem militem appellantes, qui animo defecisset, ut illatam sibi injuriam in caput adversarii ulcisceretur. Ejus reprehensionis Tancredus impatiens, irâ succenditur, abreptisque secum copiis, a fronte in incompósitos ad pugnam Belgas irruit. Fit magna per castra cædes. Sed ubi ad arma conclamatum est, provolantibus per medios legionum primoribus, qui repentinum Tancredi impetum retunderent, breviter universi prælium exceperunt. Odium utrimque et virtus æmula pugnautes accendebat, omnique bellorum civilium furore diu dimicatum est. Flandrensium tamen virtuti atque numero Itali cum Normannis impares, tandem cedere coacti sunt, pedemque in urbem retulerunt. Plures illorum interfecti vulneratique, nonnulli hinc inde capti fuere. Per noctem vero, quæ pugnam diremerat, irâ desflagrante, cogitatio animos beligerantium subiit, quo scilicet consilio domo profecti, ut infideles debellerent, fraterni nominis commilitiique obliti, sanguine christiano manus cruentasse non abhorruissent. Simul ut igitur postera dies illuxit, per unum idemque tempus, a Bononiensi et Apulo legati missi sunt, qui pacem reconciliarent; commutatisque, qui capti fuerant, bini duces, in conspectu copiarum semet osculo amplexi dextras interjunxerunt (141). Remansisse tamen in eis simultatis reliquias, id posteriora tempora luculenter comprobaverunt.

Quæ dum cum ingenti Balduini infamiâ in Ciliciâ gerebantur, ager Antiochensis Pisidiæ, virtute fratris ipsius Ducis Gothofredi, vel maximâ hujus gloriâ insignis exstiterat. Scilicet locorum jucunditate tractus, Bullionensis adjacentem quandoque silvam venatione perlustrabat, cum autem, anxio per eam clamore edito, ad auxilium patientis equo convolaret, in proceræ magnitudinis ursum invectus est. Fera pauperem peregrinum, qui ligna colligebat, insequebatur: sed ubi Ducem in se gladio ruentem conspexit, relicto debiliore viro, se in unum armatum convertit. Jamque erectâ corporis mole horrissono murmure nemus et montana commovens, in terram rapere Gothofredum tentabat, qui, totis nequicquam viribus bestiam ferire nisus, audaciâ colluctantis irâ abripitur, obversoque mucrone, cæco se impetu in belluam conjicit.

At fallens ea ictum cædentis, ingenti cum rapacitate virum complexa est humique proripuit. Nunc autem illâ in jugulum incumbente, ultimo quoque necis imminenti dedecore, post tot tantaque quibus inclaruerat facinora, commotus Dux, resumptis viribus, extemplo in pedes assurrexit. Atque modo lævâ belluam comprehendens, ipsi tandem, ope militis qui in ultimo periculo adventarat, dextrâ capulo tenus immerso gladio, latus exhaustit. Porro quum proprio sibi ferro Bullionensis gravissimum cruri vulnus inflixisset, magnâ inde vi sanguinis emicante, mox vultu pallescere cœpit, exceptoque poplitibus in terram corpore, moribundo similis extenditur. Inter hæc latâ ad exercitum tristissimâ discriminis Gothofredi famâ, universi ad locum, quem invictus athleta dicebatur occupavisse, mœsti accurrerunt: atque ipsum propemodum exanimem contemplati, jam velut ereptum sibi virum consiliorum et caput expeditionis flentes conquerebantur. Inter ploratum gemitumque lecticâ militari Dux in tabernaculum delatus est, nec aliter quam eâ, solutis Antiochiâ minore castris, per multum deinceps tempus iter fecit (142).

Postquam igitur Belgæ Pisidiam emetiti fuerant, per Lycaoniam, Armeniam et Cappadociam, urbibus, quæ aut voluntario exilio vacuas fecerant, aut ultro dederunt Barbari, in fidem suam receptis, viam Hierosolyma promoverunt. Ubi autem ad Taurum montem, inter Coxon et Germaniciam (*Marash*), perventum est, ita difficultas expeditionis increverat, ut vel audacissimi quique animo debilitarentur ac progredi recusarent. Exsuperanda se cœlo cacumina adæquabant, asperrimoque et præruptissimo dorso ad ea increscens iter, modo inviis rupibus scopulisque, modo densis spinarum frutetis, quæ, velut sepes, inter saxorum molem coaluerant, perrumpebatur. Angustissima per medios anfractus semita vix etiam singulum capiebat armatum, et continuo præcisis callibus subsidentes profundo hiatu valles, in depressissimam altitudinem immergebantur. Ergo desperatio ingens animos incesserat, atque, obortis propemodum lachrymis, vulgus militum effundere querimoniam cœpit « quod nullâ necessariâ re adducti, arma illuc usque tulissent, ubi » victoriâ incruentâ hostis potiri queat, quem loca ipsa, quamvis nullis

» insessa præsidiis, per se inexsuperabilia tueantur.” Tum etiam deinde,
 « Si Numini cordi futurum fuisset bellum ab Europâ in ulteriorem Asiam
 » motum, non fuisse ab orbis terrarum architecto nostris objicienda na-
 » turæ claustra,” impie obmurmurabant. « Quæ, in consiliis ineundis,
 » per imperitum animorum impetum contemnantur, ea, ubi ad res ipsas
 » verumque perventum sit, tunc demum, sed id sero, suâ mole per-
 » pensa, mentes mortalium eo magis consternare, quo minus provisa
 » minusque in consilium adhibita fuerint. Hostes, ut homines armatos-
 » que, ab hominibus armatisque vinci posse: altissima juga, superatis
 » terris, verticem sideribus inferentia, quibus mortalium telis domari?
 » quibus manibus sede suâ evolvi? Ad imos manes hiatus montium de-
 » pressi, quibus conjectis molibus expleri queant? Vim naturæ fieri:
 » non jam pro Numine, sed adversus orbis terrarum conditorem pugnari.
 » Quæ ille inaccessa creavit, per ea se iter facere, impie sed et frustra
 » conari ac necessitatem ineluctabilem vincere.” Quum autem subinde
 defixis corporibus eodem in vestigio stare perseverarent torpentes, mise-
 rantesque inter se; velut nunquam penates, et ne hostem quidem, ut
 ferro potius caderent visuri; ipsos Duces redarguebant « quod falsâ cogi-
 » tatione vanâque specie sibi horrenda facerent ac invia, quæ Græci, (ut
 » Persæ aliæque alioqui nobilissimæ famâ imperioque gentes sileantur,)
 » dum rerum potirentur, occupassent, tenuissent, frenassent: quæ Saraceni
 » magnâ manu transcendissent: quæ Turcæ, quondam victores, nunc
 » trepide fugientes, sine periculo, quia non admirarentur, emensi essent.
 » Hæc cum reliquo terrarum orbe, rerum temporumque initio, affabre
 » sciteque a summo artifice facta, non vana opera, et nullâ ratione,
 » sed ut fores essent cardoque, qua ultro citroque commearent, nullo
 » alio quam conditoris operisque miraculo. Irent audacter, posito vano
 » et non necessario metu, qua itinerum duces, a sociis amicisque, Asiæ
 » proceribus, missi præcederent: mox suum irrisuros pavorem.” Eum
 in modum erectis paululum animis, cum jam itineris atque periculi
 duces prægrederentur, tandem erubuerunt non sequi. Arma scutisque
 super terga consertis, primum levis armaturæ miles ascensum molitus
 est, cæterisque audaciam fecit. Acerrimo autem nisu levare semet in

altum conantes, reprobant magis quam gradiebantur, prementesque se invicem, nec pro loco consistere, nec niti, nec mutuo sibi auxilio esse, nec ullis circa adminiculis juvari poterant. Graves pondere ferri milites dentibus fremebant frendebantque, et arma, quæ in tutelam corporum sumpserant, vilissimo nequicquam pretio oblata, ab se in profundum præcipitabant. Sed omnium maxime miserabilis erat illa facies, quum equi, quos subinde gradus fefellerat, super alios alii proruerent, et horrendâ mole in abyssum præcipientes devolverentur. Tandem vero, fatigatione laboris, per multos dies continuati, exhaustæ et pleræque vulneribus obrutæ, cōpiæ in planiora loca emergerunt. Per impervia naturali situ loca, vel saxis exstingui potuisset omnis exercitus, si etiam tantum exiguâ imperterritorum virorum manu Barbari, qui in tremebundam multitudinem propellerent, opportune colles occupassent. Sed tantus terror vestigiis illorum adhæserat, ut se nusquam tuti arbitrarentur. Franci igitur, uno deinceps agmine Germaniciam moto, urbem quam primâ ipsorum adventantium famâ Turcæ deseruerant, civium deditione acceperunt (143).

Balduinus autem Bononiensis, cum, post firmatam Mamistræ cum Apulo pacem, exercitum Germaniciam pervenisse, atque fratris sui Gothofredi, ex accepto vulnere, ægritudinem intellexisset; eo profecturus, cum priore suâ Flandrensiurum turmâ abiit; recentes vero Belgarum copias, quæ classe advenerant, apud Tancredum reliquit. Igitur nunc hi conjunctim cum Italis atque Normannis universam Ciliciam percurrerunt, omnibusque, quæ circa, per celebratas earum terrarum fauces, usque ad Alexandriam minorem dominabantur, castellis hostium expugnatis attritisque, totam regionem uno victoriæ impetu perdomuerunt. Tantâ quidem Italarum Belgarumque virtute deterriti, qui in montanis habitabant, Armeniorum et Turcarum Satrapæ per legatos Tancredo ingentia rerum pretiosissimarum dona misere, ac foedus orantes, in amicitiam recepti sunt. Post hanc vero expeditionem, classarii milites, Principum imperio, Germaniciam maximâ cum gloriâ redierunt, et ab inde, cum navarcho suo Vimerio, maritima petentes, se iterum pelago commiserunt (144).

Simul atque ea, quæ Bononiensem inter et Apulum acciderant, in castris percrebuerant, nonnisi laus Tancredi et obmurmurantium in Balduinum voces exaudiebantur. Quin ad arma pronum, sola in Gothofredum reverentia Tarentinum continebat, ne illatam sibi injuriam terribiliore vindictâ redimeret. Verum Balduinus, omissâ commilitonum existimatione, haud alio magis quam appetendorum regnorum studio ferebatur. Nec ipsi fortuna defuit.

Scilicet in exercitu Armenius erat, nomine Pancratius, spectatæ fortitudinis, sed callidissimi ad fraudem ingenii vir, qui Balduino omnium maxime familiariter utebatur. Junior rerum Iberiæ septentrionalis potitus fuerat: per subditos autem regno expulsus et dein a Græcis carcere multatus elapsusque, nunc spem fovebat, fore ut armis Latinorum regnum recuperaret. Igitur quum neminem, præter Balduinum, exsequendis consiliis suis magis propitium novisset, in dies naturalem Principis cupidinem gloriæ splendidissimâ adipiscendorum imperiorum spe propositâ, etiam vehementius accendere non desinebat (145). Quod facilibus ille auribus excipiens, jurisjurandi liberandæ Palestinæ oblitus, sacræ militiæ vexilla deserere statuit, et jam omnes cogitationes ad futuros honores convertit.

Eodem vero tempore, quo hæc Bononiensis menti obversabantur, conjux ejus Gundeschilda, clarissima cum genere, tum pietate, femina, quam ex Angliâ duxerat, omnibus vel maxime flebilis Germaniciæ occubuit, et ingenti cum pompâ inhumata est. Sed vel ne sic quidem, tristissimorum ipsius funerum apparatu circumdatus, Balduinus contineri potuit, quominus rerum profanarum gloriam animo volvere perseveraret. Atque conscriptis clam mille circiter et quingentis peditibus cum equitibus ducentis, quos solos, rapiendi prædandique spe stimulatos, in partes allicere potuerat, noctu festinans abiit. Sciverat enim insequente die promulgandum a Primoribus decretum, ne qui seorsim bellum facturi ab exercitu discederent. Ergo Armeniam minorem ingressus, primum Tourbessel et Ravendan, quæ duo munitissima castella erant, recepit, fugientibusque late ad ejus adventum Turcomannis, breviter omni regione incruentâ victoriâ potitus est. Administrandis rebus Pancratium in Ravendan

constituerat: exinde vero hominem nequam crimine proditionis insimulatum convictumque e societate suâ repulit.

Interim jam quoque diffusa trans Euphratem Balduini fama ad Edessanos pervenerat. Est autem Edessa Mesopotamiæ metropolis, antiquitus Rages dicta, quæ a temporibus Apostolorum inter tot casus ruinasque finitimarum urbium ad hanc usque diem in fide christianæ religionis imperterritâ fortitudine steterat. Vectigal dominantibus in omni circuitu Turcis persolvens, publicam ejus rem Græcorum prætor, cui nomen Theodorus, moderabatur. Quum vero hic senex esset et Turcarum molestias, quibus subditi premebantur, propellendo impar; duodecim nobilissimi ex adspirantium ad libertatem omnium civium numero delecti cum Episcopo ad Balduinum missi sunt, qui eum, ut rei Edessanæ gubernacula capesseret, ingentibus promissis deprecarentur. Non abnuvit ille, firmatisque, per devictas urbes, ad maximam partem copiarum, quas secum adduxerat, præsiidiis, cum octoginta tantum equitibus ad superandum Euphratem profectus est. Exciti autem a Pancratio Barbari, viginti hominum millia, in insidiis latuerant, qui Balduinum transitu prohiberent. Sed factâ per dies aliquot morâ, Comes feliciter hostium vires declinavit, et flumine trajecto, summâ cum civium alacritate Edessam introivit. Tubis tympanisque æthera perstreperantibus, ipsi oppidani, palmas olivarum in manibus ferentes, cum splendido civitatis primorum coetu occurrerant. Lætum vero suorum honorem ægris oculis ferebat Theodorus. Atque jam inde majora ex ipsis quam a Turcomannis sibi pertimescenda suspicatus, Balduino primas civitatis partes, in quas eum vocaverat, denegare cœpit, oblatis unice secundis, ut tanquam magister militum in urbe degens honestiora stipendia acciperet. Porro Bononiensis id foedius existimans, si velut gregarius pro alienâ ditione arma circumferret, indignabundus conditiones prætoris respuit et abire se paravit. Quod compertum habentes populus et primores Theodorum convenere « ne nobilissimum fortissimumque virum, universæ regionis propugnatorem, promissorum me- » mor, discedere pateretur » orantes. Subinde coactus Theodorus, ut Balduinum in consortium imperii civitatis admitteret, illum, quum liberis careret, filium adoptavit, omniumque divitiarum, quarum ingentem vim coëgerat, hæredem constituit.

Balduinus igitur, nihil prætermisurus, quo Edessanam urbem efficacius tutaretur, post paucos dies cum exercitu civitatis, adversus finitimum Turcarum oppidum Samosatense, in expeditionem profectus est. Præerat illi Satrapa Balducus, qui incursionibus perpetuis terras Edessanorum populabatur, et, in securitatem vectigalium, filios nobilissimorum obsides violenter abduxerat. Enimvero, cum fines libere ingressus, Belga cum militibus suis summâ virtute moenia adoriretur, ignaviâ Armeniorum, qui in belli societatem arma sumpserant, ingenti clade repulsam tulit. Post hæc, abjectâ capiendæ urbis validissimæ spe, delectam Franco-Belgarum manum, quæ hostes contineret, in munito haud procul ab inde loco constituit, et ipse cum reliquâ multitudine iter Edessam remensus est.

Interim vero Edessani scelus agitaverant, ut Theodorum principatu cum vitâ spoliarent. Veterum injuriarum memoriâ exacerbati, eum longâ die vim auri a subditis extorsisse, foedereque clandestino cum Turcis conjunctum, nemini fidum vel tutum quidquam reliquisse criminabantur. Postquam igitur Balduinus in metropolim redierat, jam demum concepto erumpendi impetu, armatim ad castellum Theodori provolavere, senemque, fidem et auxilium Belgæ nequicquam implorantem, immanissimum in modum trucidaverunt. Quidam historici crediderunt, Balduinum a consilio, quod impios animos ad parricidium inflaverat, non alienum exstitisse. Negantibus e contra facinus, qui eâdem ætate scripsere, Latinis, nos ambiguum tantæ rei sententiam in medio relinquimus.

Altero deinde die illum universa populi primorumque turba circumstetit, orans, ut administrandæ provinciam civitatis in se susciperet. Nunc autem Comes inter cupiditatem pudoremque annuendi dubius hæsitabat: pressit tamen ambitionem suam, et simulatâ modestiâ primum recusavit; sed, pervicacius instante multitudine, ad ultimum communi consensu se vinci permisit, et liberator atque præfectus Edessæ consalutatus est.

Ea res ingentem terrorem per vicina loca diffudit. Quâ occasione Balduinus non minus egregie quam feliciter usus, intra paucos dies Samosatam et alias complures Turcarum civitates, quæ minus expugnari posse videbantur, paternis opibus, coemit: receptis quoque, qui detenti fuerant, obsidibus, ipsum Satrapam Balducum, pari, quâ Francos subditos, fami-

liaritate, ad rerum domesticarum et militarium præstationem obsequi, in palatio assumpsit. Paulo post accitus a Satrapâ Balac, ut nobilissimam arcem Sororgiæ (*Saroudji*), inter Antiochiam Syriæ et Euphratem sitam, similiter cum imperio conjungeret, adversus Arabes, qui eam reddere negaverant, expeditionem suscepit, rebellibusque perdomitis stipendium imposuit, et in eorum urbe Francorum præsidium collocavit. Posteaquam sic breviter universos, qui circa Edessam colebant, Barbaros pacasset, aliâ eum fortunæ vi impellente, filiam Armenii Principis uxorem duxit, eoque possessiones suas usque ad Taurum montem emensus est. Ac ita quidem sensim dominationem suam per Mesopotamiam, terrasque, quas utrimque alluit Euphrates, tam late propagavit, ut jam demum, ne vel minimo obstaculo, ditissimis provinciis imperaret, quæ, multis ante sæculis, insignem veteris Assyriorum regni partem effecerant (146).

Provectus a Bononiensi ad illud gloriæ potentæque fastigium Edessanus Principatus subinde per annos sex et quadraginta, usque ad secundam Belli Sacri expeditionem, fortissimum in Oriente propugnaculum Francorum exstitit.

Ut jam igitur ad majorem exercitum redeamus; quum Franci adhuc Germaniciæ morarentur, placuerat, ut ad explorandum proximum oppidum Arthesiam, (antiquitus *Chalcis*), quod valido Barbarorum præsidio teneri noverant, Robertus Flandrensis cum mille loricatis equitibus prægrederetur. Assumpto sibi insuper Gozelone, filio Montis-acuti, cum aliis quibusdam illustrioris notæ nobilibus, Comes eo munere impigre feliciterque functus est. Oppidani, ut fulgentia nostrorum signa ante urbem conspexere, interemptis præsidiariis, portas Flandræ aperuerunt. Enimvero simul atque ad Antiochenses, qui haud amplius quam milliaria quindecim ab inde distabant, ejus rei fama pervulgata est, mox decem armatorum millia, ad amissam civitatem recuperandam, signa moverunt. Ad fines appropinquantes, in latebrosis locis consederunt, præmissis triginta velocissimis levis armaturæ equitibus, qui, velut prædas abacturi, hostem ad pugnam elicerent, post injectum vero certamen, cedendo sensim longius abductum in insidias protraherent. Nec eos profecto ipsorum astutia fefellit. Cum excursiones ferocius suburbana pervagarentur, super-

biam eorum Flandri non tulere; factâque eruptione, dum simulatâ fugâ retrocedentes ultra destinatum consilio locum insequuntur, prosilientibus Barbaris, omni ad urbem reditu interclusi sunt. Robertus autem, comperto discrimine, paucis pro tempore milites adhortatus, agmina densari frenaque reduci jussit. Tum a Gozelone cæterisque ducibus a fronte copiarum stipatus, toto equorum impetu per mediam Turcarum aciem ruens, sequentibus se viam fecit. Pari virtute animorum, robore quidem quam numero validiores, universi rigidis lanceis perruperunt, effusoque inter grandinem sagittarum cursu oppidum recuperavere. Nec tamen procul abfuit, quin, jam micantibus in civitate telis, Barbari uno ac fugientium impetu portas invaderent. Sed imperterriti conversi, Flandrenses eos, consertâ pugnâ, haud difficulter a limine summovertunt. Post hæc adhuc integrâ die ad oppugnandos muros nequicquam consumptâ, Turcæ propter adventum majoris exercitûs abiere (147).

At ultro prohibitori, ne nostri ad Antiochiam accederent, in viâ pontem Orontis, duabus turribus a capite munitissimum, valido hominum præsidio firmavere, perque omnem adversam ripam copias opportune instruxerunt, necubi, reperto vado, Latini trajicerent. Igitur hi, postquam per dies aliquot in agro Arthesiensi stativa habuissent, ultro moturi, Robertum Normanniæ ad iter explorandum præmiserant. Comes incassum hostes arcere nisus, summâ pertinaciâ certamen trahebat, dum universus exercitus in conspectum venit. Cum autem, et genere et loco pugnæ confisi, etiamnum acrius transitum negare perseverarent, transnatis aliis, Gothofredus et Robertus Flandrensis imperio signisque Barbaros vehementius premere cœperunt, interque primos ponte superato, eos ab opportunâ statione ingenti cum clade propulsavere. Illi, quanto potuere cursu, per abrupta montium et notas calles Antiochiam confugerunt (148).

Nocte circa fluvium peractâ, alterâ deinde die, inter Principes consilium agitatum est, utrum adhuc ante hiemem, quæ instabat, urbis validissimæ obsidionem ordirentur, an eam potius in proximum ver differendam judicarent. Erant qui magnopere differendum bellum suaderent: « quippe » dispersas per captas civitates castellaque copias haud facile ante hiemis » initium revocari posse: opperiendos esse subsidiarios milites, quos e

» Græciâ et Occidente adventuros constabat; mittendum interea per finiti-
 » mas provincias exercitum, quem continui labores fregissent: sic demum,
 » ineunte vere, reparatis viribus, expeditionem feliciter promotum iri.
 » Contra, alia omnia in adverso esse: per hiemen non tantum cum hoste,
 » sed adversus imbres, pruinas, morbos colluctandum fore; omnium autem
 » maxime verendum esse, ne, qui terrâ marique clauderentur, præ
 « commeatum inopiâ, fame interirent.” Ea sententia plerisque displice-
 bat, inter quos Dux Lotharingiæ sermonem suscipiens, « Viros, inquit,
 » Nobilissimos, si quâ mente universi domo profecti sint, et quid periculi
 » differendo in bello adeatur, cum animo reputent, minime forsân præ-
 » sens otium laudi salutique anteposituros. Sic enim communi commodo
 » consulendum esse, ut prius decoris et summi discriminis ratio habea-
 » tur, ab iis præsertim, qui rebus magnis clarum initium dedissent.
 » Cum res domi per quietem componerent, et pro religione, pro fratri-
 » bus a Barbarorum intolerandâ servitute liberandis, pia justaque arma
 » suscepissent, eos scilicet, amore gloriæ ductos, patriam reliquisse,
 » summos labores, pericula maxima ultro subire statuisse, haud ignaros
 » sane, quam gravis, quam anceps hæc expeditio futura esset. Nam se
 » neminem sapientem putare, qui vel leviter dubitet, an tam longum
 » iter facile confici et tot vinci hostes, tot oppida expugnari absque
 » summis difficultatibus possint. Decere ergo tanta exorsos ad majora
 » semper anniti, nec jam demum secundæ fortunæ deesse, nequicquam
 » forte postea bello molituros, et (quod Deus avertat,) prope certam
 » sibi perniciem paraturos, si nunc occasionem potiendi Antiochiâ præ-
 » termiserint. Trepidantibus enim Barbaris nihil minus quam dilationem
 » concedendam esse, ut animos ex pavore remitterent: constare, illos
 » opem Caliphi Baldacensis et Sultani Persarum imploravisse, tanto ter-
 » ribilius novam belli molem instructuros, tantoque melius urbem com-
 » munituros, quanto magis obsidio differretur. Numquid igitur Franci
 » per hiemem imbelles considebunt, sanoque consilio rem in id tempus
 » exsequi statuent, quo, fluxâ Turcarum auctoritate egregius confirmatâ,
 » sibi denique non tam de imperio, quam de vitâ ac sanguine dimican-
 » dum sit? Verebuntur scilicet ultro, sine auxilio Græcorum, eosdem

» illos hostes adoriri, quos ad hanc diem pudendissimis cladibus affecis-
 » sent? Vel forte placebit ideo milites novos ex Occidente præstolari, ut,
 » qui ab omni labore atque discrimine alieni fuerint, partum communi
 » virtute decus fructusque victoriarum una cum exercitu partiantur?
 » Quin potius virtute suâ indignum sentiant, tam lente tamque molliter
 » bellum gerere, sciantque simul, haud parumper ad disciplinam floren-
 » tissimi exercitûs interesse, milites insuescere non solum partâ victoriâ
 » frui, sed, si quoque res sit lentior, pati tædium et quamvis seræ spei
 » exitum exspectare, nec, sicut æstivæ volucres, instante hieme, tecta ac
 » recessum circumspicere. Quod si homines venandi studium per nives
 » in montana atque silvestria rapere soleat, eandem illi, quam voluptas
 » elicit, patientiam belli necessitatibus adhibere recusarent? Adeone effe-
 » minata militum corpora esse putent, adeone molles animos, ut hiemem
 » unam in castris perdurare non possint? Erubescendum esse profecto
 » ipsis qui illud objicerent: meminissent illi, gloriam ipsam non in umbrâ
 » et tectis quæri consuevisse, sed multo sudore, præclaris gestis, invicto
 » corporis atque animi robore. Cæterum autem, existimare sese, flagran-
 » tibus ardore copiis, haud verosimile futurum, ut obsidio, teste Nicæâ
 » urbe, in longum trahatur. Et quod demum commeatum spectaret,
 » non esse quoque pertimescendum, fore ut eo per hiemem exercitus
 » careat: captas enim urbes commeatum daturas, ad idemque regiones
 » finitimas vi aut metu compulsum iri, eo quidem facilius, quo quidquid
 » roboris hostes haberent, Antiochiâ includeretur ac reliqua loca pene
 » nuda remansissent. Nec etiam hoc toto tempore mare clausum futu-
 » rum: mercatores ex ipsâ Græciâ aliisque locis frumentum et omne genus
 » alimoniarum in propinquum portum advecturos, quæ facili negotio in
 » castra ferrentur. Et quos huc usque profectos arma ipsa aluissent,
 » numquid eis deinceps aut deficiet animus, aut manus torpebunt, pejo-
 » resve erunt in bello quam ab initio fuerint? Sed esto quoque, spes horum
 » omnium fallat: tum adhuc tandem superfuturam facultatem, obsidionem
 » solvendi militemque in hiberna deducendi; id saltem laudis promeri-
 » tuos, quod non per ignaviam, sed rerum necessitudine coacti cessisse
 » videantur. Proinde hortari se atque orare, ut dignos nobilitatis suæ

» spiritus capessèrent, et, quâ virtute bellum cœpissent, eâdem quoque
 » prosequerentur; ne alioquin, rem saluberrimam perturbantes, mali ipsos
 » consilii serius poeniteat; neve, quod viros clarissimos omnium maxime
 » commovere debeat, existimationis suæ periculo justam cœtaneorum
 » suorum posteritatisque invidiam incurrerent” (149).

Finitâ oratione, ita omnes erant permoti, ut non tantum fortissimi
 quique Gothofredo assentirentur, verum etiam, qui summopere bellum
 differri voluerant, ne in timiditatis vel ignaviæ suspensionem venirent,
 silentes in eandem sententiam descenderent.

Igitur Antiochiæ obsidione decretâ, Dux Gothofredus cæterique Lotha-
 ringiæ Primores a fronte cum instructis ordinibus ad urbem procedere;
 Robertus Flandrensis cum Gallorum et Provinciâlium Principibus extre-
 mas acies conducere jussi sunt. Milites clypeis suis inauratis varioque
 colore depictis obtegebantur et loricis, squamis ferreis et chalybeis nitide
 lucentibus, resplendebant. Fluctuabant a capite legionum vexilla auro
 ostroque insignia et lituum turbarumque clangor cum hominum et equo-
 rum strepitu per omnia circa loca, ad unum circiter milliare, exaudie-
 batur. Ita ad XII kalend. Novemb. (18 Octobris) MXCVII Antiochiam
 perventum est. Quoniam vero urbs diu fortissimeque obsidionem tulit,
 ad rectius intelligenda quæ apud eam gesta sint, necesse est, ut hic
 accuratiorem ipsius descriptionem tradamus.

Antiochia, Syriæ caput veterique splendore, totius Orientis regina, in
 planitie jacebat, pinguissimam ante se vallem spectans, quæ ab Oriente
 in Occidentem leniter declivis, longitudine passuum quadraginta, latitu-
 dine autem, pro diversitate locorum, modo quatuor, modo sex millia com-
 plectebatur. Fontes rivique perpetui et interfluens major ex Oronte amnis
 campos ejus irrigabant, duoque ab urbe milliaria versus Orientem coëun-
 tes, lacum maxime piscosum effecerant. Ab Austro suburbium et fons
 Daphnidis, gentilitate celebria, et paulo longius immensus mons Orontes,
 ab imo latere usque in summum verticem, hortorum culturâ et prædiis
 voluptuariis luxurians conspiciebantur. Ad Occidentem fluvius Orontes
 moenia alluebat, continuatoque per Meridiem cursu, decem vel duode-
 cim ab urbe milliaria in Mediterraneum mare effundebatur. Denique a

Septentrione mons alius, quem et Nigrum et Aquæ montem nuncupavêre, densis nemoribus umbrosus, totusque fontibus et rivis per pascua irriguus et domiciliis frequens, vallem et conspectum civitatis jucundissimum in modum definiebat. Ipsa vero urbs, naturali situ opereque munitissima, etiam solâ portarum ejus defensione adversus quamcumque vim teneri posse videbatur. Ab Austro, qui muris initium dabat, et ab Oriente locis editissimis imposita, per ingens spatium ad Occidentem vergebat, quâ in parte montes alii duo, in majorem quoque et propemodum inaccessam altitudinem se attollentes, tergum ejus tutabantur. In altero eorum, qui eminentior et simul maxime præruptus erat, inexpugnabile castellum universæ civitati imperabat. Utrumque vero inter angusta, sed profundissima, vallis interjacebat, per quam, aquæductu constructo, torrens e montibus demissus, in mediam urbem ferebatur. Tota muris duplicibus, qui magnis et quadris lapidibus, sexaginta pedum altitudine, crassitudine septem, compacti, rupium duritatem adæquabant, circumcingebatur; quadringentisque quinquaginta turribus horrescens, ultro fossis depressissimis latissimisque, et, ad Occidentem Oronte fluvio tuta, omnem aditum impediabat. Fuit autem tanta totius operis amplitudo, ut eam universus Latinorum exercitus, quem trecentis pugnatorum millibus, præter æqualem inermis multitudinis numerum, dicebant constare, vix dimidiam continuatâ obsidione circumvallare potuerit. Urbi, qua in plano jacebat, quinque nobiles erant portæ: una, ad Orientem versa, Divi Pauli; altera ad Occidentem, spatio duarum leucarum a priori distans, Divi Georgii vocabatur. Septentrionem tres aliæ respiciebant, æqualiter inter se distitæ. Superiorem, portam Canis dictam, jungebat pons, quo stagnum ex fontium et rivulorum aquis mœnibus subjacens, trans mittebatur. Mediam, quod ad eam Dux Gothofredus castra habuerit, portam Ducis; tertiam, propter pontem lapideum Oronti fluvio, qui eo loco muris appropinquabat, superimpositum, nomine Pontis appellavere (150).

Intus autem septem equitum et viginti Turcicæ juventutis peditum millia, cum magno clarissimorum ejusdem gentis præfectorum numero, convenerant, urbem per se invictam defensuri. Cæterum qui rem Antiochensem ejusque finium usque Laodicæam Syriæ moderabatur, Satrapa

Baghisianus nihil neglexerat, quo commeatuum armorumque copiâ, telis, ferro, chalybe, et quæ similia ad machinarum constructionem exiguntur, civitatem referendo, omnia hosti infestiora faceret, obsidionemque, quamvis etiam in longum tempus, sustinere posset.

Jam igitur ordo, quo Belgæ castra locaverint, fuit sequens. Ab Oriente, prope portam Divi Pauli, continuo post Italos atque Normannos, Flandrenses, sequentibus a dextrâ Gallis, consederunt. Illorum conjunctim phalanges usque ad portam Septentrionalem Canis extendebantur. Continuantibus a portâ Canis usque ad portam Ducis Tholosanis atque Provincialibus, mox universa Lotharingorum, Francorum, Frisonum et Allemanorum multitudo, quæ ab initio sub auspiciis Ducis Gothofredi militaverat, omne reliquum spatium occupavit, quod a portâ mediâ usque propemodum ad portam Septentrionis novissimam, qua Orontes ultro vetat progredi, porrigebatur. Hanc et eam Divi Georgii, quæ Occidentem spectabat, Principes inobsessam reliquere. Qui autem in extremo illo latere castra metati erant Belgæ, crebris per pontem lapideum eruptionibus Barbarorum, omnium commilitonum maximam totius obsidionis molem sustinuerunt (151).

Hunc in modum urbe inclusâ, Antiochenses singulis momentis tremebundi ejus excidium exspectabant. Nemo in muris cernebatur, neque sonus neque strepitus per interiora increpabat. Franci, hac Barbarorum socordiâ confisi, incompositis turmis fluvium transnare perque campestria liberius discurrere cœperunt, et quidquid frumenti, fructuum pecorumque repererant, in castra cogere. At vel sic ipsimet præsidiariis novos animos infundentes, breviter temeritatem suam frequentiore clade luerunt. Quippe jam continuis velitationibus lacessiti, impediende flumine, quominus se tuti reciperent, plerique vel capite truncabantur, vel vorticibus interibant. Restabat igitur opus, ut Orontes frenaretur. Quare contractis e flumine et propinquo lacu quibusdam navibus, in eo mille passus a portâ Ducis, ad extremum castrorum Gothofredi, pontem construxerunt, superimpositis trabibus terrâque adæquatum, per quem, adinstar per continentem, non homines tantum, sed et equi jumentaue sine ullo periculo ire agique possent.

Interim tamen deficientibus ad oppugnationem machinis, incredibili cæcitate Franci tempus otio conterentes, ut cuique lubebat, procul a signis vagari perseverabant, et in dies, crescente Turcarum audaciâ, majore numero desiderabantur (152). His Hugo S. Pauli, vir qui imperatoriâ virtute et longo armorum usu consenuerat, ardore succensus est, ut hostium nece fraterno sanguini parentaret. Adscitis sibi in rei societatem filio Engerrano et aliis quibusdam, qui ipsi maxime familiares habebantur, nocte per pontem navalem in insidias profectus est. Latibulum ingressus, primo mane peditem per planitiem dimittit, inuncto mandato, ut, quod de more futurum existimabat, dum a Barbaris opprimeretur, eos in hanc partem fugâ pertraheret. Nec vero Comitum sua spes fefellit. Portam Pontis egressi, Turcomanni quatuor, simul ut e propinquis collibus peregrinum contemplati fuerant, equos, subditis calcambus, in obambulantem egerunt. At ille, priusquam eum assequerentur, inter angustias montium e conspectu ipsorum evasit. Cum itaque jam Turcæ, insidias prætervecti, viam relegerent, uno impetu ab Hugone et ejus militibus superfusi sunt. Duo extemplo in terram exanimis corruere, et, cum eorum equis et armis, alii duo vincti in castra abduoti.

Porro jam quoque suorum stragem ulturi, qui erant in urbe, mox lectissimos viginti levis armaturæ equites ad pontem navium præmiserunt, qui continuis discursibus magnam telorum vim in christianos effundentes, incautos ad pugnam allicerent. Movet nobilissimorum animos detrectandi certaminis pudor. Jussus Engerranus cum exiguâ manu, hostibus inferre arma, juvenis, a paternâ virtute non degener, a fronte suorum pontem transvolat. Stabant in ulteriore ripâ pater ejus Hugo, et, qui ex eâ parte castra metati erant, Francorum alii, expectatione rei intentis ad spectaculum animis erecti suspensique. Ergo illi in patenti campo infestis signis concurrunt. Turcarum more, vario gyro equos circumagentes, cuspidem vibrant alii, alii sagittas intorquent. Postquam sic diu, proprio stratagemate, hostes fefellissent, Engerranus, concitato acrius equo, insigniorem sævioremque præ cæteris Turcomannum cursu exsuperat et in terram deturbatum hastâ perfodit.

Tum reliqui omnes fugam arripuere. At vixisse Barbaros contentus, juvenis, ne in insidias rueret, haud multum citra pontem lapideum ab insequendis cedentibus abstinuit, et cum suis ovante gaudio ad patrem revectus, laudeque singulari in castra receptus est (153).

Protracta res erat in finem Decembris, cum, jam omni commeatu, qui in plurimos menses sufficere potuisset, inauditâ profusione consumpto, exercitus primo inopiam, deinde famem sentire cœpit. Exiguum, quod in præsens apud nonnullos supererat, intemperie pluviarum corrumpabatur, et, plerisque vicinorum locorum prædatione exhaustis, unde novum victum quærerent, haud satis expediebat. Qui paulo ante, præ nimîâ escarum abundantîâ, conquisitissimas boum agnorumque partes dedignabantur, nunc radicibus stirpibusque et immundissimorum reptilium carne, quin, horresco referens, cæsorum corporibus hostium vitam tolerabant. Præterea aquæ ferme cuncta inundaverant, et, tabernaculis tentoriisque cum omni supellectile putrescentibus, in sicco reclinare caput nemo poterat. Inde mox lues exorta est, quæ infra brevissimum tempus dimidiam partem florentissimi exercitûs absumpsit. Postremo sepulturæ locus defecerat, et assuetudo mali ita efferaverat animos, ut ne justa quidem amplius funeribus persolverentur, sed passim strata exanima corpora jacerent in conspectu similem mortem exspectantium. Nobiles, quibus adhuc sanior membrorum vigor erat, ut imminentem quoque sibi interitum declinarent, clam in fines Edessanas ad Balduinum, vel in Ciliciam, vel ad alia loca, Francorum dominationi submissa, discedebant (154).

Ne igitur tot etiam calamitatibus afflictus ipsorum Procerum animus labare posset, maximâ inter omnes existimatione auctoritateque pollens, Gothofredus eos confirmandos suscepit, coactoque concilio est hortatus, « ut nobilitatem a parentibus virtute rebusque gestis partam, sibi » relictam, eisdem artibus tuerentur, quibus illi quæsivissent. Ad Antiochiam Syriæ res geri, sed velut in clarissimâ omnium mortalium posteritatisque luce, nihil ibi gestum ignorari posse: suam quemque mercedem ignaviæ, fortitudinis, sanctitatisque laturum, decus ignominiamve liberis relicturum. Millies mori præstare clarissimis viris, quam

» a pristinâ suâ majorumque gloriâ degenerare: tolerantîâ firmitudineque
 » animi et consilio omnia edomari. Si duces se invictos tempore præbeant,
 » invictum etiam militem futurum: nec tanto reliquo exercitui quid-
 » quam defuturum.” (155).

Tum deinde ex communi sententiâ decretum est, ut pars exercitûs sub Roberto Flandrensi et Principe Tarentino longe lateque per terras Saracenorum, quæ hactenus intactæ prædâ remanserant, frumentatum iret. Illachrymantibus sociis, qui extremam eis salutem apprecabantur, illi, imperata facturi, cum quindecim peditum et duobus equitum electorum millibus in agros Harem profecti sunt. Finibus hostium, quam longissime poterant, triduo peragratis, ingentem pecorum armentorumque vim cum omni spoliis genere contraxere. Enimvero dum jam maximam itineris partem feliciter remensi, ultimâ nocte, fessi viâ, fessi onere rapinarum haud procul a montibus in lucem conquiescebant, ab innumerâ hastatorum multitudine, qui velut spissum nemus per vicina undique loca constiterant, inopinato circumcincti sunt. Flander atque Tarentinus, haud secus quam par erat, moti, nunc id unum, quomodo, vel relictis manubiis, inde quam minimâ clade discederent, agitabant. Ergo equitatum a latere suo ordinant, densatâque militum fronte, clypeis oblecti, qua rarior Barbarorum acies videbatur, adactis calcaribus equos in cursum permittunt. Strictis mucronibus per medios hostes sibi viam fecere; sed miserum in modum peditatus succubuit et omnis præda amissa est. Postquam Bohemondus, qui hoc impetu a Roberto divisus fuerat, tristissimum cladis sociorum nuntium in castris retulisset, ingens consternatio omnium animos occupavit. Ferme nemo erat, qui non vel extinctum filium, vel affinem, vel amicum deploraret. Veruntamen Flander, alterâ die, recollectis ducentis equitibus, dispersis atque secure gradientibus Barbaris ex adverso occurrit. Acriter utrimque manus consertæ: sed ad ultimum translata ad Robertum victoriâ, Comes cum immenso prædarum agmine ad castra rediit, tantoque effusiori cum gaudio receptus est, quanto majorem in eis luctum Bohemondus non multum ante diffuderat (156).

At ea quoque nonnisi in exiguum tempus suppetebant, et nova continuo

rerum omnium inopia renascebatur. Belgarum classis, quæ, ex Ciliciâ, continuato longius in Orientem cursu, alimonia afferre potuisset, ab eo inde tempore, expugnatâ Laodicæâ, ignaviâ classiariorum in potestatem hostium ceciderat, et cum sociis ipse navarchus, Vimerius Bononiensis, eâdem in urbe, arctius in vinculis asservabatur (157). Nullæ deinde, quæ promissæ fuerant, Pisanorum vel Genuensium, nullæ quoque Græcorum naves in locis maritimis apparebant. Jam itaque demum ipsorum obsidentium pejor quam obsessorum conditio evaserat; si quidem obsessis similes arcebantur (158), et omne malorum genus, quæ homines ferre possint, nuditatem, frigus, famem, pestilentiam tolerabant.

Interea Baghisianus, quum nullo terrore tædiove Latinos ad solvendam obsidionem vinci posse intellexisset, finitimos socios Satrapas ad auxilium belli evocandos curaverat. Jamque illi e finibus Berocæ Syriæ (Alep), Schaizar, Hamath, Emessæ, Hierapolis aliarumque tetrarchiarum, contractis duobusdetriginta equitum millibus, circa præsidium Harem, ultima ab urbe castra locaverant, dum rerum discrimen in exercitu nuntiatum est. Antequam propius adventarent, ne uno eodemque tempore a bino hoste, exteriori et interiore, in ipsis castris opprimerentur; hortante Duce Gothofredo, septingenti probatissimæ virtutis milites electi sunt, (nec enim plures validi bellatores equi supererant (159),) qui tantæ multitudini obviam procedere non dubitarent. Hi, postquam Sacram Synaxim acceperant, mortem quidem lucro reputantes, sub imperio Gothofredi, Roberti Flandrensis, Raymondi Tolosani et Bohemondi, intempestâ nocte, proficiscuntur. Spe omnium in tam paucorum fortunâ positâ, luctuosum erat illud spectaculum, cum mulieres sacerdotesque, velut ultimâ vice carissima capita visuri, inter ploratum egredientes amplecterentur, et ab eis vixdum avelli possent. Igitur, ponte navium superato, duo ab urbe milliaria, in eo loci considerunt, quod Orontem inter et paludem in angustum coit. Ut nitidior lux terris se infudit, inter cantus militares arma capessentes, sex acies instruxere, fronte, quantum poterat, in speciem multitudinis explicatâ. Mox hostes in conspectu fuere. Dum lento utrimque gradu in se invicem acies procedunt; primum illi repentino impetu cum duobus sagittariorum, agminibus in

Francos feruntur. Flagrantes autem cominus pugnam movere, obductis clypeis ipsis eodem tempore duces cum universis militibus arma intulerunt. Hastarum gladiatorumque vim Francorum Barbari haud diu sustinuerunt: atque impediēte locorum angustia, quominus, equos circumagentes, procul infestis missilibus dimicarent, fusi super alios alii, terga verterunt. Nec jam in ipso castello Harem, quod decem ab inde milliaria distabat, tutos se arbitantes, succenso oppido, castrum insequentibus se dereliquere, variisque in locis dispersi, singuli, unde venerant, domum redierunt. Cæsa duo Turcarum millia, et mille equi, inæstimabile in præsens emolumentum, cum ingenti prædâ capti (160). Interim Antiocheni, freti auxilio sociorum, a primo mane in castrenses eruptionem fecerant. Postquam vero per totam propemodum diem nequicquam gravissimis certaminibus vires suas consumpserant, victorum reditu, moestitiâ luctuque pleni intra mœnia se receperunt. Ut Antiochiam perventum est, barbarico illorum temporum more, quingenta obtruncatorum capita partim tormentis in urbem jaculata, partim in omnium conspectu hastilibus præfixa, partim denique legatis, quos Ægyptius Calipha ad exercitum miserat (161), dono data sunt. Contigit ea victoria die 7 Februarii MXCVIII. At graviora quoque prælia cum illustrioribus palmis Belgis erant reservata.

Quinto demum obsidionis mense, optata tamdiu Pisanorum et Genuensium classis, cum abundo commeatu rerumque ad usum belli necessariarum copiâ, in portu S. Simeonis, ad Orontis ostia, appulerat. Avida socios Europæos visendi victumque sibi comparandi, continuo ingens, sed pleraque inermis, multitudo ad maritima confluit. Dati eis Duces Bohemondus, Raymondus Tolosanus et Brabantus, Comes Garnerus de Grez, qui simul Cairi legatos, in patriam renavigaturos, cum equestri turmâ ad portum conducerent. Omnia ab urbe hostes conspicati fuerant: atque, ritu ferarum, virgulta subire soliti, redeuntes, sarcinis, curribus et novâ peregrinorum turbâ impeditos, ex improvîso cum quatuor armatorum millibus obruerunt. Principum imperio inaudientes, illi, abjectis per metum oneribus, montes silvasque versus confusâ strage fugam capessunt. Celeriter, ut in similibus sæpenumero obtinet, gravior

fama in castris percreebuit, deletum ad internecionem populum, nec satis constare, an ipsi Primores evasissent. Haud aliter quam pater pro liberis, Gothofredus, de sorte fratrum sollicitus, mox universum exercitum, sub poenâ mortis, arma capere, paratumque ad proelium esse, jussit. Universi obedienter imperata fecerunt. Cum omni mole copiarum Oronte transmisso, qua hostes venturos arbitrabatur, fratrem suum Eustachium, Robertum Flandrensem et aliorum optimatum singulos singulis aciebus præficit. Tum agmina circumvolans, « illustribus viris, inquit, si vera » sint, quæ relata fuerint, post communem sociorum Principumque interitum, nihil aliud superesse, quam ut vel hodie cum honestæ mortis » solatio pariter occumbant, vel illatum nomini christiano dedecus » dignâ Barbarorum clade ulciscantur. Paternæ virtutis memores, rebus » prosperis incautiorem futurum, Turcam in ore gladii excipere non » pertimescerent: Numen victoriam daturum.” Hæc elocutus, quum per exploratores hostes adesse nunciarentur, equum concitat primus, et alios alii adhortantes, universi infestis hastis strictisque mucronibus in Barbaros incumbunt. Hi, cominus petiti, arma Francorum tolerare non potuerunt, partimque montes, partim urbem fugâ petierunt. Viso suorum discrimine, Baghisianus, quotquot omnis Antiochia ætatis militaris viros continebat, in subsidium erumpere, et, ut etiam desperatione armarentur, portam Pontis, nisi victores redirent, haud ultro ipsis aperiendam, claudi præcepit. Porro Gothofredus, velut peritissimus imperator, simul omnia præviderat: atque jam inde, haud procul ab ipso ponte, cum militibus suis hostes præstolabatur. Tum vero, obrutis undique ancipiti malo Barbaris, multum sanguinis effusum, nec minori Ducis periculo, quam gloriâ, vehementior pugna conserta est. Dum armis, manu, imperioque inter omnes conspicuus, longe lateque mortem diffundit, erat viribus et specie multum præ ceteris eminens Turcomannus, qui, ipsum totius exercitus ducem ratus, clarissimi Principis occidendi decus expectabat. Postquam tela consumpserat, subditis equo calcaribus, in virum invehitur, sublatoque ferro, clypeum ejus super verticem perfringit. Exiguâ corporis declinatione, cum infestum ictum feliciter evitasset, iratus Dux se in Barbarum conjicit, et in stapiis cum gladio erectus

suspensusque illum, quamvis loricâ indutum, medium dissecat. Ab umbilico ad infimum corpus vulnere continuato, pars superior in terram decidit; altera, cruribus adhuc utrumque latus equi complexa, stupentibus inhorrescentibusque universis, ante moenia super pontem prolapsa est. Exemplo Gothofredi magis quoque ad virtutem animati, Robertus Flandrensis et Cono Montis-Acuti toto equorum impetu Barbarorum acies perrumpere. Simul undique a fronte copiarum suarum Eustachius, Balduinus du Bourg, Balduinus Hannoniensis et senex Hugo S. Pauli emulationem suam ingentibus hostium damnis exercere. Strages ad multam usque vesperam perduravit, cum tandem Baghisianus, patefactâ portâ, receptui signum dedit. Tanto vero cum tumultu victi recesserunt, ut ingenti quoque numero e ponte præcipites vorticibus interierint. In acie duo circiter Turcarum millia cecidere, quos inter duodecim nobilissimi duces noscitati sunt. Nec tamen Latinis minori quam mille hominum impendio victoria stetit. Sarcinas vero cum omni commeatu sociosque, quos extinctos putabant, incolumes receperunt. Contracta quoque ingentia ex interfectis spolia inopem, et qui antea pene nudus evaserat, militem ditavere (162).

Circa idem fere tempus, cum jam veris initium vias minus difficiles effecisset, Edessâ Balduinus magnam vim auri cum abundo commeatu universo exercitui, et singulis Primoribus, omisso tamen de industriâ Bohemondo, ingentia dona misit. Verumtamen de fratre suo Gothofredo optime omnium mereri volens, ipsi reditum unius anni civitatis Tourbessel, adjunctis universis fructibus, qui in ejus territorio et in finibus Euphrati gignebantur, expediri jussit (163).

At postquam deinceps obsidio in octavum usque mensem acrius inferuerat, missus a Sultano Persarum Kerbogha, Princeps regionis Mossoul, cum duobusdetriginta Satrapis et quadringentis millibus armatorum, Antiochiam appropinquavit (164). Coacto in tam ancipiti discrimine concilio, Dux Lotharingiæ et Robertus Flandrensis « cum universis viribus adven- » tanti hosti obviam eundum, atque, si eos Numen vinci permiserit, » virorum fortium more, honestam mortem oppetendam esse" suadebant. Contra alii « partem copiarum in tutelam castrorum relinquendam,

» partem alteram, quæ major foret, in Barbaros mittendam”, tutius arbitrabantur. Vel sic autem nihil expediebant, cum verbum suscipiens Bohemondus « res præsentis nihil magis depostulare, dixit, quam ut, » antequam adventent Barbari, urbe Latini potiantur: vellente ipsi » imperium civitatis jure perpetuo concedere; ante biduum exercitum » intromissum fore.” Simul aperit, sibi clandestinum commercium esse cum Antiocheno cive, *Phirous* vocabatur, qui ei tres præcipuas murrum turres esset traditurus (165). Placere consilium et conditio Tarentini; eumque universi, præter invidentem tamen unum Tolosanum, orare cœperunt, « ut, quod agitasset, diligentiam quam maximam posset, » exsequi vellet.” Nullam ille moram interponens, per fidam internuntium *Phirous* admonendum curat, atque facinus in proximam noctem statuitur.

Igitur, quo magis etiam præsidiariorum sollicitudinem fallerent, innumbrante vespere, duces, velut adventantibus obviam ituri, signa cani præcipiunt et cum instructis ordinibus castra egrediuntur. Postquam vero caligo terras operuerat, summo silentio civitatem repetunt, et ultro copias armatim expectare imperium jubent. Deinde, relictâ multitudine, Bohemondus, Gothofredus et Robertus Flandrensis cum septingentis viris, quos e milibus quisque suis delegerant, per abrupta montium ad turrim *Phirous* perveniunt. Cæca nox erat, et, coortâ tempestate, obductæ cœlo nubes densitatem tenebrarum adauxerant. Vehementior quoque ventus et ingens tonitruum fragor impediebant, quominus ullus circa mœnia strepitus exaudiri posset. Verum ecce, in cardine rei, cum jam scalam applicassent, præsentis periculi species omnium corda animosque horrore perstrinxit. Singuli in vestigio stare perseverabant, torpentes qui anceps ascendendi discrimen ante alios subirent. Tandem adhortatio Ducis Lotharingiæ et Roberti Flandrensis desperabundis audaciam fecit. Sexaginta conscendere cœpere, quos inter ipse etiam Robertus secundus fuisse dictus est (166). Tum cæteri quoque erubuerunt non subsequi. Enimvero dum et alii certatim evadere in altum continuant, scalam exoneravere, pinnæque et compagine turris operis antiquitate dissolutis, cum illâ præcipientes, partim in erectas commilitonum hastas gladiosque omni imagine

mortis corruerunt. Interea nihil cunctati, qui jamjam in muris constiterant et in omnibus imperio Roberti Flandrensis atque Tancredi regabantur, infestis mucronibus in vicinos custodes incubuerunt. Brevis decem turres occupaverant. Mox autem adulterina portula, quæ in propinquo erat, perfracta est, atque universus Latinorum exercitus sub auspiciis Ducis Lotharingiæ et Raymondi Tolosani urbem invasit. Inopinato strepitu clamoreque perculsi Antiocheni, relictis domibus, ut sibi fugâ consulerent, cæco Marte passim in victorum turmas agebantur, qui nec senibus, nec feminis, nec infantibus pepercerunt. Ortâ vero luce, strages etiam per domos omnes, quæ cruce non erant insignitæ, usque in multam diem continuata est. Decem millia cadaverum fuere. Post hæc, sævitiâ in avaritiam versâ, nihil usquam in ædibus secretum aut clausum permissum fuit, unde vel aliqua præda speraretur. Ubique luctus, ubique ejulatus, ubique conclamationes et fortuna captæ urbis (167).

Hunc in modum occupatâ Antiochiâ, post biduum conspecta procul nubes pulveris adventum Kerboghæ nuntiavit. Triumphali cultu, velut liberator Asiæ, spatiosos Mesopotamiæ campos emensus, in itinere prius Edessam subjugare meditatus fuerat: ex parte vero Balduini acriorem defensionem expertus, cinxerat obsidione civitatem; quâ in re tribus septimanis haud felicius consumptis, totam expeditionis suæ operam perdiderat. Igitur Antiochiam perveniens, primum in planitie patenti, dein a radicibus montium et per ipsos montes tentoria explicuit, a portâ orientali usque ad occidentalem, universum australe latus continuâ circumvallatione complexus.

Nec distulerunt Barbari omnia circumire, perlustrare, adoriri, et, per arcem intromissi, cum præsidiariis audacius se in urbem effundere. Tantâ in rerum trepidatione, Gothofredus et Robertus Flandrensis nullum constantis ducis aut præstantis militis officium prætermiserunt. Ubi aliqua spes obsidionis sublevandæ, ubi urgentia magis pericula, exterius stationes servare, propugnare; intro laborantibus succurrere, cædere, sternere obvios, perculsis instare, capere, fugare dispalatos, et totius urbis, et omnium Latinorum fortunæ atque saluti consulere. Vel tamen extra civitatem Barbari numero invalere, binosque Principes munimenta, quæ tutanda susceperant, deserere compulerunt (168).

Ea res, quum omne commercium cum mari vicinisque locis interclusisset, brevi clausos in maxima infortunia coniecit. Consumpto scilicet omni commeatu, qui, captâ urbe, nonnisi in paucissimos dies inventus fuerat, nihil adeo immundi fuit, quod non in cibum verteretur. Exhaustus viribus, miles vixdum adhuc arma portabat, innixum baculo corpus per loca publica trahens, ut eleemosynis vitam toleraret. At etiam postremo nullum ordines inter atque conditiones discrimen inopia fecerat. Cum pauperioribus Comes Flandrensium domos et plateas oberrabat, multâ prece vilissimum nutrimentum efflagitans, quod ipsi etiam sæpenumero negabatur. Simul Dux Lotharingæ, omni re familiari usque ad novissimum equum suum, quem mactari jusserat, inter egenos distributâ, ut reliqui omnes, in extremam penuriam inciderat. Communi calamitate involutæ, illustriores Procerum matronæ virginesque, quas ad mendicandum descendisse in publicum pudebat, in abditis cum animâ luctabantur; donec deficientes, ultimi mortis solatii compotes fierent. Matres sufficere sibimetipsis impares, lactantes infantulos morti tradebant (169).

Tot ac tantas inter arumnas mœnia negligenter servari contigerat, et urbs concessura fuisset in arbitrium Barbarorum, ni imminens periculum Belgæ propulsavissent. Forte per obscuritatem noctis triginta hostes turrim vacuum conscenderant, dum præfectus vigilum, mœnia perlustrans, supervenit. Sublato clamore, e propinquo Henricus Asschanus, unus ex strenuissimis militum præfectis Ducis Gothofredi, cum duobus cognatis ejus, Francone et Sigemaro, et paucis aliis ad locum discriminis prosiluit. Cum commilitonibus se in medios hostes conjiciens, brevi eorum quatuor interemerat. Interea majore numero socii accurrerunt, atque ipsorum ope ad unum omnes reliqui e muro deturbati sunt. Ex parte Belgarum Franco lethaliter in capite sauciatus est; et Sigemarus, cum ad opitulandum amico vehementius instaret, acinace transverberatus, honestâ morte occubuit (170).

Porro malorum asperitate indies incrementum, denique ad ultimam desperationem perventum est. Hactenus nonnisi ploratus lamentaque et planctus urbem compleverant: jam, velut in vastâ solitudine, omnia tristî silentio muta torpebant, non omni tantum vivendi spe, sed etiam

ejus naturali desiderio in mentibus extinctis. Fame, vigiliis, laboribus confecti, milites, desertis quas tenuerant stationibus, in ipsas aedes se incluserant, acerbissimo fine vitæ exitum opperti. Non voce præconum, non cantu tubarum, non ducum imperio minisve, at solis flammis, quas Bohemondus tectis injici jussit, extrahi e tenebris in lucem potuerunt.

Mediâ in desolatione, immoti semper animo, Dux Lotharingiæ et Comes Flandrensis tanquam unica præsidia totius exercitûs erant. Cum etiam plerique procerum nonnisi clandestinam fugam agitent; illi, emissio juramento « se non prius arma posituros, quam sacrum sepulchrum osculati essent », conjunctim cum Episcopo Podiensi vacillantes convenire, increpare, adhortari, confirmare, consilio et auctoritate præpedire, ne omnis expeditio plane dissolveretur (171).

Denique vero, postquam desperatio atque mors per quatuor circiter septimanas in urbe regnaverant, variis prodigiis, quæ divinitus contigisse narrabantur (172), Latini velut ad novam vitam revocati sunt. Ergo quandoque ultima experturi, quasi indubitatum cœlestis favoris pignus accepissent, uno prælio de capite et omnibus hujus belli fortunis decernere statuerunt.

Quartâ Iduum Junii (quæ incidit in vigiliam Divorum Petri et Pauli) summâ alacritate arma capta, et, in honorem duodecim Apostolorum, cum duodecim agminibus in hostes processum. Cum Hugone Magno frontem tenebant Belgæ, qui sub Anselmo Ribodimontensi, Ostrevandiæ Comite, militabant. His proximi Flandrenses ibant. Aliæ deinde Belgarum copiæ, vario inter se et legionum Gallicarum intervallo, quatuor in turmas divisæ, sequebantur.

Porro Satrapes a præsidiariis, imposito, de quo convenerat, super arcem signo, apparatus Francorum edoctus, duo loricorum millia equitum præmiserat, qui pontem Antiochiæ occuparent, exercitum transitu prohibitori. Cum ergo infestis telis acrius obniterentur, ut egredientes intra moenia cohiberent; cum pedestribus prorumpens, primum Hugo Magnus hostes feliciter summovit; mox dein Anselmus Ribodimontensis, salutis immemor, in medios irruit. Dum multos hastâ deturbat, alios gladio conficit, viri periculo commoti, Hugo, Robertus Flandrensis, Balduinus

Hannoniensis et Eustachius in auxilium convolvère: quo res adeo fuit superior, ut non tantum penitus funderent Barbaros, sed etiam fusos usque propemodum ad castra Kerboghæ insequerentur.

Postquam lento subinde gradu cuncti ordines Orontem superaverant, ne multitudine hostium circumfunderentur, aciem ita instruxerunt, ut quantum per vastam planitiem inter fluvium et colles qui ab Occidente assurgunt, vacui loci interjacet, ad unum circiter ab urbe milliare, miles expleret. Modus autem, quo steteret, fuit sequens. Lævum cornu occupaverunt Hugo Magnus, Anselmus Ribodimontensis, Robertus Flandrensis, Balduinus Hannoniensis et Robertus Normannorum. Dux Lotharingiæ et frater ipsius Eustachius dextrum rexere. Ipsis adjuncti erant Comes Tullensis, Comes Stadensis, Comes Garnerus de Grez, Brabantus, et Henricus ab Asschâ. Proximi deinde stabant Cono Montis-Acuti et filius ejus Lambertus. Hos Tancredus cum agmine Italorum sequebatur. Post Italos Hugo, Comes S. Pauli, filius ejus Engerranus et Balduinus du Bourg alam claudebant. Mediam aciem, tribus cohortibus firmatam, Episcopus Podiensis et varii Gallorum duces tuebantur. Præterea agminis subdiariorum præfecturam gerebat Bohemondus, qui omnia in loca, in quibus forte copię laborarent, auxilia mitteret. Erant universe amplius quam centum bellatorum millia, quos inter Belgæ majorem partem videntur implevisse (173).

Jam in mutuum conspectum, sed extra teli jactum, perventum erat. Omnia late vicina loca Mohamedani, quindecim in turmis partim per campos, partim per montes dispositi, cooperuerant. Illarum media steterat acies Kerboghæ, quæ præ cæteris eminentiore super colle ordinata, velut mons inaccessus videbatur. Cornubus, dextro Satrapes Hierosolymæ, sinistro unus e Baghisiani filiis imperabant.

Ut autem Kerbogha turmarum ordinem Latinorum vidit, subductis ex acie quindecim millibus equitum, Satrapam Damasci, et Sultanos Berocæ Syriæ atque Nicææ per viam maritimam circumire, et, repetito Oronte, hostes a tergo invadere jussit. Rem conspicati, Latini agmen singulare Lotharingorum sub Comite Tullensi, cum desumptâ e Normanis turmâ, adventantibus opposuerunt.

Interim dato signo, a tribus primum sinistri cornu Gallorum Belgarumque cohortibus proelium infestis lanceis strictisque mucronibus obortum est. Alii deinde ordines post alios unum versus locum deducti in pugnam sunt; quæ res effecit, ut Barbari, quum vires suas latius effudissent, jam breviorē post conflictum acrius urgerentur. Nullo circa ad evagandum relicto spatio, in directum utrimque nitentes, adversis frontibus velut inter singulos dimicabant. Ubi major labor erat, cum omnibus imperatoris officiis simul omnia militum munera exsequentes, Dux Lotharingæ et Comes Flandrensis consilio, voce, manu non minus insignes hosti quam suis conspicui spectabantur. Enimvero cum ad radices montium victoria Latinis inclinaret, ad ripam Orontis longe alia fortuna certaminis erat. Uti Kerbogha imperaverat, Satrapes Damasci et Sultani Berocæ Syriæ atque Nicæensis, per viam maritimam, fusis quæ ipsis objectæ fuerant Lotharingorum Normannorumque copiis, atrocissimo impetu in aciem Bohemondi proruperant. Clavâ gladioque mortem diffundentes, jam prope dissolverant ordines, dum propere miles Duci Lotharingæ nuntiavit « quo in discrimine Tarentinus esset, ni mox subveniretur, non posse vim hostium sustineri. » Omissâ pugnâ, quâ in parte vehementer premebat Barbaros, Gothofredus cum militibus suis atque Tancredo convolat, et in confertissimam hostium turbam gravis intolerandusque incumbit. Cæduntur Turcomanni, qui, victoriam sibi eripientes, in spem novissimam arentibus herbis atque stipulis, quibus locus abundabat, ignem subjiunt. Adverso forte vento, caligine quam fumus effuderat, et excitatâ pulveris nube christiani, velut cæci, in tenebris errabant. Sed ne vel ullo mortis discrimine deterrendi, quia victoriam esse suam arbitrabantur, per flammam per fumum se in percussos conjiciunt, et partim ad maritima, partim ad tentoria Kerboghæ dilabentes cum magnâ eorum clade insequuntur.

Tum quoque, velut rebus deploratis, universa multitudo, quæ adhuc in acie constiterat, sublati raptim signis, late fugam capessere coepit. Nequicquam etiam fortissimi trans torrentem in eminentiorem locum se recipiunt, tubis intonantes, ut dispersarum turbatarumque copiarum novam phalangem instruerent. Victis instantes atque jam omne spatium

emensi, quod illi pugnando obtinuerant, Gothofredus, Robertus Flandrensis aliique duces exercituum profundam vallem exsuperant, et, in verticem enisi, quotquot pedem conferre ausint, ferro prosternunt. Post hoc cæteri omnes metu dissipantur, et, quâ cuique patescit ad erumpendum via, per saltus, per præcipitia, per montes, per planitiem evadunt, arma projicientes, quæ in tutelam corporum sumpserant. Kerbogha, qui jam cladem christianorum Caliphæ Baldacensi et Sultano Persarum nunciari jusserat, a paucis fidelissimorum militum constipatus, per eadem loca, quæ paulo ante prope immensis agminibus compleverat, aufugit, tantâ trépitatione perfusus, ut, equos alternatim mutans, se etiam trans Euphratem vix tutum reputaret. Effusus in collum habenis Dux Lotharingæ et Robertus Flandrensis ad tria amplius milliaria fugientem insecuti sunt, haud ultro propter defectum equorum instare ausi, quorum vix septingenti universe in aciem deduci potuerant. Nam eosdem illos, quibus ipsimet ambo fuerant usi, a Raymondo Tolosano, nonnisi postquam eum multâ prece fatigassent, mutuos acceperant. Inter plerosque ejusdem ævi scriptores constat eâ die centum millia fuisse cæsa Barbarorum. Ex Latinis omnino quatuor millia desiderata sunt. Quindecim autem camelorum millia, equorum armentorumque numerus ingens, tentorium Kerboghæ, cum magnitudine, tum orientali luxu maxime conspicuum (174), et castra omnis fortunæ regiæ opulentiaque vi referta (175), præmium victoriæ fuerunt. Simul eodem vespere, cum nunc omnem subsidii spem amisissent, præsidiarii arcem Raymondo Tolosano dediderunt (176).

Haud multum post hæc, Balduinus, Comes Hannoniensis, legatus missus ad Imperatorem Constantinopolitanum, in itinere prope Nicæam ab insidiantibus Turcopulis oppressus est, et ab eâ inde die evanuit, incertum, utrum occisus an captus fuerit.

Neque vero etiam plerique Latinorum recenti victoriæ suæ superstites vixerunt. In exercitu pestilentia coorta est, quæ infra unum mensem amplius quam quinquaginta millia peregrinorum abstulit. Clariores inter Henricus Asschanus, multorum discriminum socius, qui plurimos annos ingenti cum gloriâ sub Duce Lotharingæ militaverat, in urbe Tourbessel lue consumptus est.

Tum quidem, et potissimum quia memorabilis in Kerbogham pugna late terrorem per Mohamedanas gentes diffuderat, movendum fuisset Hierosolyma; sed in rebus magnis prompte pariter et constanter ad exitum perducendis, raro multorum voluntates in unum concurrunt. Itaque res in longius tempus dilata est.

Interim legati Satrapis Ezaz, castelli nomen est, magnis cum muneribus ad Ducem Lotharingæ venerunt, auxilium ejus adversus Sultanum Bercoe Syriæ et foedus perpetuum exorantes. Videlicet Satrapes a Sultano defecerat, qui, ad eam contumaciam vindicandum, millia quadraginta armatorum in rebellantem moverat. Duxit illuc Gothofredus, vidit, vicit, et, triumphabundus Ezaz ingressus, Satrapam fide et amicitia rei Latinae associavit (177).

Post hæc in fines Ravendan, Aintab et Tourbessel descendens, precibus incolarum, in Principes Pancratium et Covasilium, duos fratres, famosos latronum duces, qui oras Euphratis perpetuis deprædationibus infestabant, expeditionem suscepit, castella, quæ tenebant, vi in potestatem redacta funditus evertit, de captis ipsorum militibus supplicium sumpsit, et cunctis circa regionibus pacem comparavit (178).

Inde Antiochiam reversus, cum fratre suo Eustachio, Roberto Flandrensi et aliis Latinorum Primoribus arma in munitissimam urbem Mararam convertit. Communi robore oppugnata civitas quintâ obsidionis septimanâ inaudito cum labore furoreque capta est, nullo in eâ crudelitatis aut avaritiæ exemplo prætermisso, quod vel unquam irati victores in diripiendis urbibus ediderint. Centum hominum millia, nullo ætatem inter sexumve discrimine, cæsa fuere. Gothofredus tamen et Robertus Flandrensis tantum dies quindecim in obsidione commorati sunt, adeoque tam horribili excidio non interfuerunt.

Nobiliorem non longo post intervallo victoriam in finibus Antiochiæ Gothofredus ex equestri pugna consecutus est. Virum, cum parvâ militum suorum manu herboso forte loco consistentem, ex improvise frequentiores Barbari invaserant. Ille autem, nullo periculo deterrendus, mox equo insiluit, magnam hostium partem interemit, aliam captivam fecit, et, cæteris in fugam conversis, cum militibus suis, spoliis devictorum ornatis, Antiochiam revector est (179).

Tandem vero Belgæ circa Kalendas Martias MXCIX ab urbe in Palestinam profecti sunt. Laodicæam perveniētes, auctoritate Gothofredi Winemarum et socios ejus, Flandros, Hollandos et Frisones classarios, quos eādē in urbe jam abhinc annum Græci captivos detinebant, in libertatem receperunt (180). Motis deinde Laodicæâ castris, post arduum iter trium mensium montana Emmaï attigere, ubi legatio Bethlehemitarum adfuit, Ducem Lotharingiæ deprecans, « ut ad eos partem copiarum, quæ » ipsos ab infensis Barbaris tutaretur, mittere non abnueret." Misit Dux centum suorum equitum, qui, sub imperio Tancredi, eādē ipsâ horâ, quâ Christus natus est, clarissimum oppidum in possessionem atque tutelam susceperunt. Continuo autem Emmāo descendētibz sancta civitas, in cujus spem atque desiderium tot spatia terrarum emensi erant, procul apparere cœpit. Haud aliter quam navigatores, ubi post longius iter per æstuosum atque ignotum mare, terram tandem adspiciunt, crederes uno ore quinquaginta peregrinorum millia *Jerusalem! Jerusalem!* lætos conclamavisse. Dum nomen *Jerusalem* montibus Sion et Oliveti repercutitur, universi in genua procubuēre, et, irrigantibus ora lachrymis, terræ osculum impresserunt (181).

Postero ab adventu die, situ urbis (182) rite explorato, placuit a septentrione, quum a ceteris lateribus difficilior accessus esset, castra objici. Hac in parte cum Normannis Flandrenses a portâ Cedar vel Divi Stephani usque ad portam Herodis; Lotharingi dein atque Franci, septentrionem inter et Occidentem, in circuitu Calvarii montis, a portâ videlicet Damascenâ usque ad portem Jaffæ, considerunt.

Ex primis jam inde diēbus christiani, quamquam numero propugnatorum longe inferiores erant (183), cum omnibus copiis expugnationem murorum tentavere: defectu autem sufficientium instrumentorum, (nami unica dumtaxat scala in omni exercitu summitatem mœnium attingere poterat,) ne vel maximo etiam molimine res prosperum eventum habuerunt (184). Ergo in id cura atque labor cunctorum incubuit, ut omne machinarum genus ad redigendam urbem componerent. Quanta interim mala per aridissimam regionem sub ferventissimo cœlo pertulerint, incredibile dictum est (185). Brevi autem tempore absoluta opera fuēre. Inter alia

maxime mirabile erat volubile quoddam castellum Ducis Lotharingæ, quod, triplici tabulato constans, ipsa moenia altitudine exsuperabat. Quoniam vero muri angulus ab Oriente in Septentrionem vergens, nunc, quam cætera circa, oppugnationi aptior videbatur, Dux suos castra solvere et versus portam Cedar, uno circiter milliari a priore statione, ire metatum jussit. Eundem in locum turris ejus et omnis gravior armatura per intempestum noctis, ex adverso murorum, quos adoriri statuerat, inauditâ contentione translatae sunt. Similiter Robertus Flandrensis ordinem immutavit, et ea quæ præceperat construi, portam Damascenam inter et turrin angularem, nomine *Davidis* insignitam, erexit.

His ita comparatis, constitutâ ad alteram oppugnationem die, summo mane tubæ belli signum canere, et, ad arma volantes, christiani universis simul machinis urbem adoriri. Eminus alii ingenti saxorum telorumque vi certabant; alii cominus, testudinibus protecti, immensis arietibus sternere murum, et, qua infirmior erat, fortissimi quique, scalas applicantes evadere in altum moliebantur. Inter hæc, supremâ in turris suæ contiguatione, Dux Lotharingæ fratrem suum Eustachium inter et nepotem Balduinum du Bourg, leonis adinstar inter duos leones (186) cunctis conspicuus, exemplo suo singulos ad virtutem animabat. Pilum nullum emittebat, quo certam mortem per Sarracenos non diffunderet (187). Haud minore animo, qui curabat in aliâ parte, Robertus Flandrensis mediis in copiis præliabatur; et mutuo inter se ardore universi milites concertabant, ut alios alii ad maxima pericula subeunda antevertent (188).

Interim tamen non parum molestiæ e muris exhibebatur Belgis; nam quinque potissimum summæ magnitudinis tormenta Barbari, quibus horrendam saxorum molem et ardentia tela jaculabantur, in castra Gothofredi erexerant. Cæterum nullâ ex parte quid intentatum relinquebant, ut audaciores, qui muros subierant, ferro, igne, ferventi oleo atque pice propulsarent. Sic horas duodecim nullo indicio victoriæ cum ingenti utrimque strage pugnatum est; dum inumbrante vesperâ, christiani, irâ doloreque infremescentes, in castra reversi sunt.

Insequens vero lux, monente classico, prælium omnibus hesternis

furoribus atque periculis restituit. Undequaque nonnisi sibilus sagittarum et horribilis fragor trabium saxorumque, se mutuo per aërem collidentium, exaudiebantur. Eminebat crux in summitate turris Gothofredi, auro fulgidissima, in quam Mohamedani omnes iras acuebant. Dum eam imbre lapidum percutere moliantur, Ducis armiger, qui ipsius lateri assistebat, capite graviter icto, ante pedes ejus exanimis procubuit. Viderat et alios modo complures suorum Gothofredus in conspectu cecidisse; sed vel ideo deterreri non potuit, quominus medios inter mortuos vulneratosque ipsemet promptissimus dimicare perseveraret. Quin ubi ante cæteros insignis omnium telis petebatur, vimineas crates, quas frequentes ictus tormentorum ab ejus turri avulserant, propriâ manu reficiebat, et commilitones voce atque nutu etiam constanter ad majorem virtutem adhortabatur. Denique vero, postquam conflictus, ut in nullâ pari re, anceps jam inde maximam diei partem absumpserat, geminato oppugnantium nisu late instrumenta hostilia ad inertiam redacta sunt. Castellum suum Dux per vibrata saxa, per ignem, cominus mœnibus admoveri præceperat, et simul Flandrenses cum Normannis ariete frequens nudaverant spatium muri, singulo momento lanceis instantes qui introrsum prorumperent. Dum ergo post ultima munimenta Barbari ordines premunt, Gothofredus storeis confertisque stramine et lanâ sarcinis, quibus, ad illudendos ictus machinarum non multum antea inclinantia in ruinam mœnia cöoperuerant, de industriâ ardentes facies intorqueri jussit. Spirabat forte vehemens ventus in frontem et ora hostium; qui, caliginoso vapore diutius stare loco nescientes, terga verterunt. Tum denisso ponte, qui, constructus a fronte castelli, parvo molimine inclinari poterat, Letholdus et Engelbertus, duo fratres uterini Tornacenses, sicuti muro erant propiores, semet primi post fugientes in urbem præcipitavere (189). Illos continuo secuti sunt Gothofredus, Balduinus du Bourg, Eustachius et Raimboldus Creton, nobilis juvenis Cameracensis; quibus non multo post Robertus Flandrensis, Hugo S. Pauli, Conq Montis-acuti et filius ejus Lambertus supervenerunt. Alia deinde turba fortissimorum partim per scalas, partim qua ruinæ viam aperuerant et e turribus insiliens, Principes subiit, clamore victoriæ *Deus vult, Deus*

vult, Hierosolymam terrore perfundens. Mox autem a Lotharingis et Italibus porta Divi Stephani perfracta est, omnisque exercitus turmatim civitatem invasit. Grassantur per eam victores, implacabili irâ, eo quo fieri solet modo, longe lateque victos consecrantes. Plenæ cædibus viæ, plenum cruore templum Mohamedanum Omaris, viris, feminis et impuberibus promiscuâ strage trucidatis. Postquam vero firmatam vidit victoriam, pius Gothofredus ab omni cæde se abstinuit, assumptisque secum tribus militum suorum familiarissimis, lanâ veste inermis et nudis pedibus ad ecclesiam sacri sepulchri se contulit. Quæ res simul atque per exercitum diffusa est, etiam continuo universi iram posuere, absterisque cruore, vestigia Ducis secuti sunt (190).

Non multis post hæc diebus, prima Magnatibus cura fuit, ut solium Davidis atque Salomonis restituerent, et, quem eo fastigio dignissimum arbitrarentur, constituerent regem. Coacto hunc in finem concilio, sequenti fere modo Comes Flandrensis orationem habuisse fertur: « Fratres » commilitonesque mei, inquit, ut de re maximi momenti agamus, in » unum convenimus, ac nescio quidem, an alias per hoc omne bellum » tantum sapientum consiliis divinoque afflatu opus fuerit. Enimvero, si » in vulgari rerum conditione ut penes peritissimum imperium sit, » omnes cupiant, quantum intersit quis non existimet, ubi non pacatæ » provinciæ, sed ejusmodi regioni Princeps quæritur, quæ maximam adhuc » partem in potestate Barbarorum est. Jam inde civitati, cui moderato- » rem præfecturi sumus, formidandam belli molem ab Ægyptiis imminere » accepimus: plerique tamen bellatorum christianorum in patriam re- » deundi cupiditate flagrant, aliisque mox curam mandaturi sunt tuendi » quæ bello quæsiverint. Quos illi relinquent, novi regionis hujus incolæ » non finitimas habebunt sibi christianas gentes, quibus per turbulenta » tempora sociis et amicis uti possint. Quippe Barbaris late in propinquo » dominantibus, socios non habent, nisi longo terrarum mariumque in- » tervallo remotos. Itaque quem eis regem creaverimus, solus ille per- » petuo periclitantibus præsidio erit. Quare vel talem oportet deligi, qui » omnibus et ingenii et naturæ dotibus probe instructus sit, fortitudinem- » que Francis ingentem, cum industriâ, temperantiâ, fide et humanitate

» sociaverit. His enim non minus imperia conservari quam armis quæri
 » solent: nam frustra relatam esse victoriam ex historiâ didiceris, nisi
 » fructus illius excolendi sapientiæ et virtuti committantur.”

« Neque obliviscimini, fratres atque commilitones, hodiedum quidem
 » non tantum hoc agi, ut regem, quam ut fidelem regni Hierosolymitani
 » custodem constituamus. Quippe qui rempublicam attigerit, simul pa-
 » rentis loco ab omnibus habendus est, qui pro Christo et terrâ sanctâ
 » militaturi, patriam atque familiam reliquerunt. Ejus in primis operâ
 » et studio efficiendum, ut eâdem in regione virtus colatur, ubi Deus
 » ipse virtutis exemplum præbuerit; ut ad fidem christianam reducân-
 » tur infideles, moribus assuescant nostris legesque nostras venerentur.
 » Quod si eveniat, (quod Deus non siverit,) ut rerum potiundo minus
 » dignum eligatis, opus ipsimet vestrum destruetis, nomenque christia-
 » num in his terris tolletis funditus. Nihil opus est, ut ad memoriam
 » vos revocem præclare gestorum, laborumque summâ constantiâ perla-
 » torum, quibus nobis hanc terram subjecimus: nec exponam quid cu-
 » pidissime expetant fratres nostri, qui in Occidente remanserunt.
 » Quantus eos mœror, quantus et nos opprimeret, si, in Europâ redu-
 » ces, mœstas querentium voces audiremus, rempublicam christianorum
 » proditam et neglectam esse religionemque sublatam in his locis, ubi
 » altaria dejecta ereximus! Permulti sane fortunæ potius, quam virtuti
 » nostræ, acceptas referrent res summas, quas gessimus; quum mala
 » omnia, quæ hoc regnum premerent, ab hominibus haud aliunde, quam
 » ex nostrâ imprudentiâ, originem duxisse judicarentur.”

« Nolim tamen, fratres commilitonesque, ut vel ita me quis loqui
 » existimet, quod regium fastum concupiscam, et mihi vos oratione con-
 » ciliem. Non tantâ mei ipsius fiduciâ elatus sum, ut me dignum gradu
 » amplissimo aut eo munere putem. Simul Deum atque homines obtestor,
 » eo me quidem animo esse, ut regnum etiamsi mihi deferretis, non
 » acceptarem: redire in patriam mihi deliberatum et constitutum est;
 » neque his quæ vobis locutus sum, aliud quidquam præter communem
 » utilitatem gloriamque spectavi. Vos igitur oro rogoque, ut quâ mente
 » consilium emiserim, summâ scilicet benevolentiâ, ingenuitate et fide,

» sic et eâdem vos excipiat, atque ei soli suffragemini, qui ad conser-
 » vandum dilatandumque hoc imperium, cui simul armorum vestrorum
 » gloria et causa Jesu-Christi arctissime conjunctæ sunt, ex suo merito
 » cæteris omnibus melior atque præstantior esse videatur" (191).

Vix Comes Flandrensis dicendi finem fecerat, cum universi, qui ad concilium convenerant, ejus sapientiam et animi nobilitatem collaudare cœperunt. Quin etiam jam plerique meditabantur, ut ipsi, quamvis abnegasset, regnandi potestatem facerent: sed pleno candore Robertus sententiam dixerat, nec nihil tantum exoptans, quam ut Europam reviseret, sibi *filiî Divi Georgii* nomen suffecisse profitebatur, quod videlicet, Bello Sacro perdurante, fortibus factis acquisiverat (192).

Igitur habito delectu decem virorum, ex ecclesiastico et militari ordine per omnem exercitum commendatissimorum, qui regem dicerent, post multas deliberationum partes (193), unanimi consensu Gothofredus Bullionensis, Lotharingiæ inferioris Dux, ut cæteros omnes sapientiâ et virtute longe antecellens (194), Rex Hierosolymæ renuntiatus est. Quam grata jucundaque ea universis clarissimi viri electio fuerit, alacritas atque pompa testatæ sunt, quibus inaugurandum ad ecclesiam sacri sepulchri conduxerunt. Fuit autem tantâ modestiâ Gothofredus, ut non modo se coronam auream eâ in urbe sumpturum negaverit, ubi Dominus Deus spineam gestasset; verum etiam ne nomine quidem *Regis* se vocitari permiserit, solo *Baronis Hierosolymæ et advocati Sacri Sepulchri* titulo contentus.

Verum enim, dum adhuc victoriam suam Latini concelebrant, formidandum exercitum Ægyptiorum, ut amissam Hierosolymam reciperent, Gazam pervenisse nuntiatum est. Sub vexillis suis aggregaverant ingenti numero Turcas, Arabes et excitas ex penitissimâ Æthiopiâ sedibus suis gentes. Quadringenta peditum et centum equitum millia summam fuisse ferunt, quam omnes omnino legiones expleverant (195). Implorato summâ religione Numinis auxilio, alacres quidem animis corporibusque Latini sub imperio Gothofredi adventantibus obviam processerunt. Vix in universo viginti hominum millia erant, exigua sane in tantam multitudinem, sed assuetudine periculorum belli et armorum fortitudine invicta manus.

Post breve iter in planitiem Ascalonis descensum est, ubi omnis futuri discriminis facies in oculis fuit. Splendebant in extremâ ejus parte signa et tentoria Barbarorum, qui a Meridie sabulosis collibus et ab Occiduo mari cum ordinibus obversi, cornua per immensum spatium explicuerant, ut omni ex parte agmina christianorum circumfunderent. In littore urbs Ascalon mœnibus turribusque specie minaci spectabatur; postquam longo ordine naves, omni apparatu bellico exoneratæ, pelagum velis cœoperuerant.

Hæc itaque ubi Gothofredus habuit explorata, cum duobus equitum et tribus peditum millibus Ascalonem versus perrexit, omnem ab urbe, tempore pugnæ, eruptionem præsidiariorum cohibiturus. Aliæ Belgarum copię conjunctim cum Normannis et Italis, sub imperio utriusque Roberti, Renardi Tullensis atque Tancredi adversus mediam aciem Ægyptiorum et dextrum Maurorum cornu instructæ fuerunt.

Dato signo, utrimque primum a ferentariis commissa pugna: mox vero deinde, ut subsecutus appropinquato gradu Latinus eques in medias Æthiopum turmas incurrit, undique, omissis pilis, res gravibus armis geri cœpta est. Acierum hostilium frontem occupaverant *Azoparti*, nigerrimæ cutis Afrorum genus, qui, postquam altero poplite in terram flexo sagittas excussissent, truci vultu, truci clamore et terrifico tubarum sonitu procurentes, flagellis ferreis infestissimum in modum viros et equos incessabant. Post eos confertissimis cuneis festinabant Arabes et alii Barbari, qui lanceâ, fundâ, arcu et gladio congregiebantur. Enimvero ne vel tantâ etiam vi atque impressione diu indomitam virtutem christianorum toleraverunt. Quotquot pedem conferre audebant, prosternentes, breviter Flandri cum Normannis et Italis primos eorum ordines dissolverant; quæ res tantam trepidationem per reliquum exercitum diffudit, ut momento temporis fuga universos et in mediâ acie et in dextro cornu abstulisset. Qui vero terga verterant, a Lotharingis, Francis et Provincialibus excepti, vel novorum adversariorum ferro corruebant, vel super alios alii præcipientes in mare urgebantur.

Interim tamen prosperâ fortunâ obcæcati, Galli, quasi jam penitus et ubique profligato hoste, ab insequendo destiterant rapinarumque

aviditate laxaverant agmina; dum tubarum cantu readunati Barbari signa circumegere, et cum innumero milite, qui adhuc integer planitiem cöopernerat, juncti, in proelium redierunt. Conspecto periculo, Gothofredus effuso cursu convolat, et, castigatis atque sequi jussis incompositis, stricto mucrone se cum suis medium in adventantium agmen immittit. Tum autem non amplius pugna, sed cædes fuit. Amente consternatione affecti hostes, quum nunc ultro præter spem se resistere crederent, per campum immobiles consistebant, et, haud aliter quam segetes, victorum gladio metebantur. Fortunâ commilitonum territi cæteri, qui longius a discrimine erant, conglobatim referre pedem, et, qua cuique patescit via, demum universi latius ex omni acie erumpere. Inhærebat per nubem pulveris victor tergis fugientium, qui a paucis pecorum modo agebantur, eodem metu, quo fugere cöeperant, arma projectantes. Fuere quos inconsultus pavor ascendere arbores impulerit, ut vel inter palmarum olivarumque ramos, frondibus protecti, stragem declinarent: sed avium adinstar, quas volatile telum venatoris percussit, miserrimum in modum lanceis sagittisque confixi, deorsum omni mortis imagine in terram prosternebantur. Numerus omnium, qui tam in proelio quam in fugâ ceciderunt, fuere centum decem millia, super duo millia, qui, salutem in urbe quærentes, multitudine festinantium, in limine suffocati aut equorum ungulis obtriti sunt. Pauci Latinorum, nec ullus e viris majoribus desiderati. Collecta præda divitiæque, quæ in castris repertæ sunt, tantæ fuerunt, ut quantascumque omnes hujus belli victoriæ pepererant, etiamsi in unum conferrentur, multum quoque exsuperaverint (196).

Tale igitur fuit hoc memorabile et simul ultimum primæ expeditionis sacræ apud Ascalon proelium, quod posita recentioris regni Hierosolymitani fundamenta in unum sæculum stabilivit. Subinde se voto perfunctos, confectamque, quam susceperant, provinciam rati, plerique Latinorum Principum redire in patriam statuerunt. Carissimos socios ultimum visurus, Gothofredus multis cum lachrymis diu amplexus est, orans eos atque obtestans, « ut vel nullo unquam tempore illius memoriam » animo dimitterent; in Europam reduces, christianos incenderent desiderio sacra loca invisendi; bellatores hortarentur, cum confratribus,

» qui in Oriente exules remanebant, ad Barbaras gentes impugnandas, » arma conjunctum irent.” Tam miserando spectaculo nemo circumstantium militum baronumque sibi a fletu temperabat, atque simul alios alii inter ploratus amplexi, « fore, jurabant, ut facinorum suorum commilitonum perpetuo reminiscerentur; omissuri nihil, quod ad christianitatis salutem gloriamque Hierosolymæ promovendam spectaret.”

Postquam sic utrimque extremum vale dictum fuerat, Comes Flandrensis, Eustachius, Cono Montis-acuti et alii majore numero Latinorum duces Occidentem repetierunt (197); ubi per omnes regiones, palmas in manibus ferentes, a fidelium turbis inter concentus hymnorum, cum ingenti cultu excepti sunt.

EXPEDITIO CRUCIATA BELGARUM SECUNDA.

Bellis per dimidium fere sæculum continuis steterat a Gothofredo Bullinæo ad mortem usque Fulconis Andegavensis, tertii post eum regis Hierosolymæ, magno satis incremento Latinorum imperium. Dein vero postquam in manus imbellis Melisendæ, nullius auctoritatis feminae, gubernacula inciderunt, agitata civilibus discordiis publica res sensim vergere ad interitum coepit. Longe alia indoles, virtus et consilium, quam priori bello animaverant Barbaros, qui, dissensionibus christianorum probe usi, præter magnam Syriæ partem, jam omnem quoque Mesopotamiam cum Edessanâ urbe recuperaverant, et universo Hierosolymitano regno excidium minitabantur. Tanto igitur discrimini ut obviam iretur, ex Vezeliaci decreto concilii, ab Occidentalibus Bellum Sacrum secundum contra infideles susceptum est.

MCXLVII. Præcipua inter hujus expeditionis capita historia recenset Theodericum Alsatum, Flandriæ Comitem (198), qui cum selectissimis totius ditionis suæ pugnatoribus Ludovicum VII, Galliæ regem et

imperatorem Germaniæ Conradum in Asiam secutus est (199). Pars alia subditorum ejus cum Lotharingis, Hollandis, Frisonibus et Britannicis itinere maritimo Orientem petiverunt, classe ducentarum ferme navium instructâ, cui vir illustris Arnulphus, Comes ab Arschoth, Theoderici nepos, tanquam summus dux atque præfectus, imperabat. Qui eâ vehebantur, universe summam quatuordecim millium armatorum expleverant. Multa ex gravi tempestate passi, post duas navigationis menses, forte Ulyssiponem appulerunt, ad occupatam a Sarracenis urbem, quam tum Alphonsus, domûs Burgundicæ Princeps, obsidione premebat. Tam inopinato casu elatus ad fiduciam, Alphonsus Belgarum dynastam convenit multâque prece et multis simul pollicitationibus illum obtestatus est, « ne per infinita pericula infideles Asiæ oppugnaturus, præsentem ab » eorum dominatione liberandæ civitatis occasionem dimitteret." Non abnuvit Arnulphus, jussique classarii vires urbi admove, primo tentamine suburbana in potestatem redegerunt. Variâ deinde fortunâ moenia terrâ marique per quatuor menses oppugnata sunt, sed vel omnium maximâ Lotharingorum et Flandrensium cum gloriâ. Nam cum milites Alphonsi et ipsi quoque Britanni rem quam pessime gererent, solâ illorum virtute tandem Mauri perdomiti sunt atque vilissimis conditionibus pacem iniverunt. Numero amplius ducentorum millium semet cum omnibus divitiis victorum arbitrio permisere, et urbs cum omni finitimâ regione Alphonso concessa est. Post hæc et aliæ complures petitæ bello civitates pari felicitate in fidem Alphonsi venerunt, qui tum demum nomen Lusitaniæ regis assumpsit. Sic ubi Belgæ novi imperii, quod majorem atque diuturniorem gloriam quam Hierosolymitanum regnum habuit, fundamenta posuerant, plerique in Lusitaniâ sedem fixere, magnâque apud omnes auctoritate usi, quam plurimas immunitates posteritati suæ transmiserunt. Eorum alii in patriam reversi; alii, quod susceperant, iter in Orientem continuaverunt (200).

Dum ea geruntur, Lotharingi, qui merebant sub Conrado, cum magno exercitu imperatorio per Constantinopolim in Asiam descenderant. Perfidia autem plus quam Punicâ Græcorum, qui eis duces itineris a Cæsare Manuele dati fuerant, in steriles et invias Cappadociæ solitudines inducti,

maximam partem ferro hostium et intolerando itineris labore atque fame perierunt (201).

Neque Flandrensibus, qui se vexillis Gallorum aggregaverant, prosperior in Asiâ fortuna fuit. Post insignem victoriam ad Meandrum fluvium cum longo impedimentorum ordine arduum inter Phrygiam Pisidiamque montem trajicerent, temeritate vexilliferi Galli ducis, qui, cum parte copiarum præmissus, imperatam ipsi stationem servare in jugo prætermiserat, ex improvise ingenti strage a Turcomannis oppressi sunt. Qui propemodum miraculo se neci eripuerant, omnibus deinde naturæ malis per acerbissimum anni tempus obruti, vixdum Attaliam, maritimam Pamphyliae urbem, attigerunt. Tenebat eam pro Imperatore Constantinopolitano, mediam inter adjacentia castella Barbarorum, prætor Græcus, qui inauditâ inhumanitate peregrinis hospitalitatem interdixit. Coacti ergo sub dio, in ipso prope hostium conspectu, castra in vicinis campestribus metari, incredibile dictu, quot ultro algore, inedia atque bello, infra spatium unius mensis absumpti fuerint. Aliquamdiu quidem Comes Flandrensis cum Archambaldo Borbonio, quos Ludovicus VII, dum ipse extremam miseriam in Syriâ declinaret, summos residui exercitus duces constituerat, rem contra assiduas Turcarum aggressiones et perfidiam Græcorum cum dignitate tutatus est: postquam vero crescentium in dies malorum omnium complexione, tandem nonnisi mortem ingloriam sibi superesse sensit, omnis decoris immemor, cum Archambaldo paucisque aliis in navem se conjecit, et Antiochiam profectus est. Tristissimum tum spectaculum fuit adflictam remanentium multitudinem in littore conspexisse, qui ploratus inter atque lamenta supplices nequicquam manus navigantibus porrigebant. Sorti subinde derelicti suæ, infelices illi, post breve tempus, ferme universi, tribus millibus exceptis, qui Mohamedanam religionem amplecti non abhorruerunt, luctuosissimo fine extincti sunt.

Theodericus, ubi Antiochiam appulerat, non multum dein cum rege Galliae et Cæsare Conrado, qui post acceptam in Cappadocia cladem navigio Ptolemaïdem delatus fuerat, Damascum obsessum ivit. Scilicet copiarum suarum reliquias Europæi Principes in unum cum Asiaticâ militiâ Latinorum apud Tiberiadem conjunxerant; unde, littora Gallilæi maris

secuti, per continentia deinde Libani juga in conspectum Damasci descenderunt. Civitas ad radicem Anti-Libani, cum naturali situ tum opere munitissima, vix ullâ vi capi posse videbatur. Ab Oriente et a Meridie celsissimos muros, a Septentrione vero et ab Occiduo hortos habebat atque pomaria, quæ, densorum nemorum adinstar, loco propugnaculorum erant et in longitudinem amplius quinque milliarium protendebantur. Surgebant in eorum circuitu muri lutei cum præfixis palis, lateque horrentes turriculi spectabantur. Cæterum semitarum angustis anfractibusque vix duobus armatis via dabatur; et, ubi latius iter patescere incipiebat, multiplex rivulus e majori amne, qui mœnia præterfluebat, deductus, omnem ultro faciliorem aditum hosti ad civitatem intercludebat. Vel tamen per ea penetrare placuit, atque singulis hortis, velut objectis totidem munitionibus, per quas simul omne armatorum genus Barbari distribuerant, incredibili cum virtute expugnatis, sub ipsam civitatem perventum est. Modo illam Latini suam esse arbitrabantur; dum procerum quorundam invidiâ omne susceptum irritum evasit. Videlicet eorum quisque sibi principatum Damasci ambiebat: Comes autem Flandrensis, quum a rege Galliæ et a Cæsare Conrado, ut ejus imperium sibi attribueretur, impetravisset, veterani in Asiâ Latinorum duces Damascum non recipi maluerunt, quam novum in Syriâ hominem, qui multa magnaque in Europâ possideret et specie tantum religionis sumpsisset arma, rerum multis annis cum Barbaris gestarum fructum percipere. Itaque coacto concilio, impie suggerere cœperunt, « a præ- » sentibus locis in adversam, Orienti atque Meridiei oppositam, subur- » banorum partem castra transferenda esse, humiliores ibi ex crudis la- » teribus muros dictitantes, nec ulla pomaria, nec valla, nec flumina » impedire, quominus, admotis machinis, continuo urbs redigi in potes- » tatem posset.” Velut regionis peritis, nullâ malæ fidei in fratres chris- » tianos suspicione, habita fides, atque illuc castra translata sunt. Enimvero continuo fraus apparuit. Jactata loca, præterquam quod ibi mœnia atque turrets plane invicta conspiciebantur, latius a Barbaris pervastata erant et tantâ squaliebant ariditate, ut statim aquatione et commeatu prohibiti, nec libero jam in priores castrorum partes regressu, summo cum dedo- » core obsidionem deserere necesse habuerint.

Mota deinceps quæstio fuit Ascalonis oppugnandæ: sed barones Europæ potius habuere patriam repetere, quam ultro in gratiam perfidorum hominum arma per Orientem circumferre. Quippe jam non præter rationem credebatur, Latinos, qui pessimum suaserant consilium, ingentem vim auri a Barbaris clam accepisse, ut re infectâ abiretur (202).

Claruerat præ cæteris hoc bello famosus in annalibus Belgarum Galterus Bertholdus, Mechliniæ et Grimbergæ dominus, qui in Asiâ remansit et postmodum gloriosâ morte apud Damiatam occubuit (203).

EXPEDITIO CRUCIATA BELGARUM TERTIA.

Cruciatam tertiam scriptores eo ponunt loco, quæ propter captam a Saladino Hierosolymam, anno post octogesimum octavo, quam redacta in potestatem christianorum fuerat, a populis Occidentalibus contra infideles suscepta est.

MCLXXXVIII — MCXCII. Dum omnia in Europâ parantur, quæ ad longinquum gravissimumque bellum usui forent, primus omnium Jacobus Avesnensis cum navibus triginta septem, a septem armatorum Flandrensium, Hannonorum, Brabantinorum et Anglorum millibus stipatus, in Siciliam vectus est, ut inde cursum in Orientem dirigeret. Non multo post alterâ classe quinquaginta coggonum Zelandi, Hollandi, atque Frisii promiscue cum Danis, duodecim omnino numero pugnatorum millium, sub Othonis, Geldriæ Comitis, imperio eandem in expeditionem profecti sunt. Hi primum in Hispaniam navigavere, Sylviniæque, insigni urbi Sarracenorum, in orâ maritimâ Lusitaniæ, quod omnem circa regionem perpetuis excursionibus infestarent, bellum intulerunt. Post quadraginta obsidionis dies captâ cum ingenti hostium cæde civitate, inde vela fecerunt in Siciliam, ubi vires suas in Messanæ portu cum militiâ Jacobi Avesnensis conjunxerunt. Una deinceps in Syriam delati, copias apud Ptolemaidem exposuere, quam ab aliquo inde tempore rex Hierosolymæ Lusignan, Europæ populorum subnixus auxilio, obsessam tenebat (204).

Enimvero hand multo post Saladinus cum formidando exercitu e Phoeniciâ in conspectum Ptolemaïdis pervenit, nihil intentatum relic-
 turus, ut urbem obsidione eximeret. Cum eo ubi placuerat in aciem
 descendere, factâ eodem tempore eruptione a civitatis præsidio, cum
 ingenti utrimque virtute memorabile prælium commissum est. Amisit
 in eo equum suum Jacobus Avesnensis, non sine magno discrimine neci
 ereptus clarissimo facinore cujusdam militis, qui proprium suum, quo
 ipsemet vehebatur, Jacobo obtulit et continuo post manibus adventantis
 hostis interfectus est. Primum quidem Latini victores exstiterant; victoriâ
 autem uti nescientes, deinde victi, etiam nullam salutis spem habuissent
 reliquam, nisi strenuissimus Avesnensis dux cum Gaufrido Lusignano
 Barbarorum vim a castris fortissime rejecisset. Pugna totam diem per-
 durâverat: illam demum nox interventu suo diremit (205).

Dum igitur illi bellum apud Ptolemaïdem protrahunt, tertius Belga-
 rum exercitus sub Florentio III (206), Comite Hollandiæ, et Comitibus
 Cliviæ, Luxemburgi, Lossensis, nec non aliis clarissimis universæ infe-
 rioris Lotharingiæ proceribus (207), cum Frederico Cæsare Æneobarbo
 in Orientem movit. Omnes omnino, qui vexilla imperatoria sequebantur,
 centum millia ferunt pugnatorum explevisse. Non multum postquam in
 Asiam descenderant, primum in Lycaoniâ famoso prælio congressi, nobi-
 lissimam de tercentis amplius Barbarorum millibus victoriam retulerunt.
 Vires deinde contra Iconium, munitissimam Sultani hujus nominis me-
 tropolim, experti, illam singulari cum laude Comitis Hollandiæ feliciter
 in communem potestatem recepere. Hinc lato in Ciliciam bello, aliam
 celeberrimam pugnam conseruerunt, quâ duo viginti millia hostium
 cæsa sunt. Enimvero ubi ultro per Armeniam pergunt, inopinatâ morte
 Frederici Cæsaris, qui dum, fluminis Selephii tractus liquore, corpus
 abluebat, aquarum frigiditate subito extinctus est, nullo non infortunio-
 rum genere obrui cœperunt. Continuo magnâ ex parte milites signa
 deseruere: reliqui digno duce, qui tanti imperatoris vicibus fungeretur,
 destituti, primum bello, tum inediâ, labore et pestilenti morbo infra
 breve tempus ad eam paucitatem redacti sunt, ut universe vix equi-
 tes quingenti cum millibus quinque peditum Ptolemaïdem pervenerint.

In clarissimorum virorum numero, qui pestilenti lue occubuere, in primis occurrit Florentius, Hollandiæ Comes, Antiochiæ in ecclesiâ Divi Petri, non procul a cineribus defuncti Cæsaris, honorifico funere tumulatus.

Hæc inter quum adhuc continuo Flandrensis Comes Philippus Alsatus per omnem ditionem suam sacrum bellum paravisset, tandem quoque Septembri mense MCXC, curâ gubernationis uxori Mathildæ et Gerardo Castellano Brugensi demandatâ, pulchro cinctus subditorum suorum numero, profectionem in Syriam cum rege Galliæ instituit. Ineunte vere subsequentis anni ex Italiâ secundâ navigatione Ptolemaidem delati, a commilitonibus christianis, qui jam biennium civitati assidebant, velut missi cœlo homines excepti sunt. Ex tunc quidem majori vi Barbari oppugnari cœpti: crevit autem in immensum furor belli, cum non multum dein innumeræ multitudini, quæ ex universâ jam Europâ illuc confluerat (208), rex Angliæ Richardus novas quoque vires addidisset. Omnibus in dies instrumentis terror atque mors per urbem fundebatur. Ingenti saxorum mole, tollenonibus excussorum, tecta domorum perfringebantur, ita ut nec in privato nec in publico consistere cuiquam impune permissum esset: turres promovebantur; convellebantur fundamenta murorum; et, caprearum adinstar per prærupta saxa, milites in ascensum semirutorum mœnium ferebantur (209). Quod si fides adhiberi liceat quibusdam Belgarum annalibus, tam terribili in expugnatione Flandrenses præ cæteris gentibus omnium maxime inclaruerunt (210). Denique vero adducti in desperationem, Barbari necessarias condiciones accepere, ut urbem dederent. Sacrosancta crux christianis promissa cum redditione mille sexcentorum militum, qui in vinculis aut servitute detinebantur: ducenta insuper aureorum millia Latinorum ducibus stipulata; et, ut fidem suam Mahomedani obligarent, statutum, ut præsidium Ptolemaidis cum omnibus, qui eam incolebant, in obsides, ad plenam usque foederis executionem, victorum arbitrio permetterentur.

Talis fuit exitus famosæ illius obsidionis, in quâ promovendâ Belgæ ab inde adventu Jacobi Avesnensis et Comitis Geldriæ tres ferme annos exegerunt, cum ingenti quidem ipsorum damno. Eâ perdurante quin-

quaginta amplius eorum Comites, belli duces et Episcopi, multique alii strenuissimi in primis sanguinis Flandrici viri pestilentiam absumpti sunt. Enimvero nullus eam lue quam Philippus Alsatius, non multum ante captam urbem, flebilior occubuit. Potentissimus atque simul optimus Princeps Flandriae comitatum rexerat per annos viginti quatuor, divitiis, honoribus, prudentia, pietate et iustitia omnes antecellens, qui ante ipsum hanc provinciam moderati fuerant. Non liberalitate minus et amore in milites insignis, quam virtute et gloria armorum clarus, in extrema cunctarum rerum apud Ptolemaidem penuria, omnia bona sua atque suppellectilem cum egenis distribuerat. Cum igitur ipsius interitus in Flandriam nuntiatus esset, consternatio et moestitia universam regionem occupavit, singulis reipublicae ordinibus non amissum minus patrem quam Principem deflentibus (211).

Recepta autem in potestatem Ptolemaide, placuit deinceps movere Hierosolimam, cujus liberatio primum scopus hujus belli fuerat. Dum eo copias ducunt, Saladinus, nihil omisso quo ipsos in itinere vehementius lacesseret, prope Antipatridam (*Arsur*), Caesaream inter Joppenque, exercitum ducentorum pugnatorum millium instruxerat, uni denique proelio omnem hujus belli fortunam commissurus. Simul atque Latini in conspectum hostis venerunt, Jacobus Avesnensis, summum in Brabantinos Hannonosque et Flandros, qui Comite eorum mortuo reliqui erant, imperium gerens, suos hortatus est, « ne perturbarentur: impetum hostis levis armaturae concursatorisque forti animo sustinerent: eum nunquam veram virtute vicisse: aut incredibili multitudine paucitatem superasse, aut fraude nomen victoriae reportasse. Nunc justum Latinorum exercitum ducibus clarissimis, militibus delectissimis, qui nec virtute vinci, nec dolo capi Barbarorum possint, justo proelio, aequo loco, aperta pugnare acie.” Sic postquam ordines concionabundus circumverrat, milites secum trahens, ipse primus in turmas infidelium impetum facit, sed rejicitur: redintegrato cursu, irrumpit secundo, atque, iterum pulsus, tertio funditur in medios; quam impressione ipsi alterum e cruribus absumptum est. Nondum vero quidquam ex animi robore remittens, adhuc premere perseverabat Barbaros, dum brachio quoque, quo dimicaverat,

adempto, ex equo defluxit in terram, et, ultro vulneribus obrutus, cum summâ suorum hostiumque admiratione expiravit. Tantum strenuissimi viri exemplum cæteros magis etiam ad pugnam accendit, aliosque alii mutuo decoris ardore æmulati, summam virtutem præstiterunt. Totam ferme diem dimicatum est, et ubique atrociter: inclinante autem vespërâ, ex omni parte Barbarorum acies perruptæ et in fugam datæ sunt. Enimvero victis, quum semet in nemora Saronis recepissent, propter metum insidiarum, inferre pedem nequaquam consultum visum est.

Finito proelio circa ducis Avesnensis extinctum corpus tres ejus cognatorum noscitati sunt cum pluribus aliis commilitonibus Belgis, qui de fortitudinis palmâ certaverant. Ut funus clarissimi viri conspexere, fleverunt eum universi velut alterum Machabæum, cujus auspiciis toties victoriam de hoste reportaverant. Non rerum minus gestarum gloriâ, quam summis proceribus illustris, suæ gentis præsidium exstiterat et decus, nulli virorum, in omni antiquitate maxime conspicuorum, cunctarum virtutum genere secundus (212).

Postquam vero eum in modum parta victoria fuerat, non omnes, qui inde nasci potuissent fructus, victores coeperunt. Quod si tum ultro per territas consternatasque late provincias arma circumferendi sumpsissent consilium, creditur facile futurum fuisse, ut non Hierosolyma modo, sed et omnis Syria Ægyptusque in eorum potestatem incidisset. Sed mutuam inter invidiam et perpetuas simultates atque discordias consenuit sacrum bellum, pactisque, brevi deinde tempore post, in tres annos et octo menses cum Saladino induciis, Europæ bellatores quisque patriam repetiverunt.

EXPEDITIO CRUCIATA BELGARUM QUARTA.

MCXCV – MCXCVIII. Vergentibus sub finem induciis, quæ præcedenti bello cum Saladino pactæ erant, ex auctoritate Coelestini III, Romani Pontificis, Bellum Sacrum quartum contra Barbaros promulgatum est.

Capessiverunt illud clariores inter Belgas Henricus I, Lotharingiæ inferioris et Brabantiae Dux; Luxemburgi, Limburgi et Cliviæ Comites; Archiepiscopi Metensis et Coloniensis, nec non quidam Lovanienses patricii, quorum nomina horum civium annales posteritati commendaverunt (213).

Fœderati illi cum Germanis potissimum duplici (214) cum exercitu Asiam petiverunt. Alii nimirum sub imperio Ducis Brabantiae viam Constantinopolis tenuere, unde navigio Ptolemaïdem delati sunt. Alii per Oceanum et Balticum mare vecti, in itinere cursum stiterunt ad oram Lusitaniæ, ubi postquam Sylvinam urbem, tertiâ expeditione a Belgis captam quidem, sed deinceps a Mauris recuperatam, denuo in ditionem redegerant, continuato deinceps in Syriam cursu, semet cæteris commilitonibus apud Ptolemaïdem conjunxerunt.

Tum demum renovare bellum cum hoste placuit, de quo celeberrimam apud Eleutherum fluvium victoriam consecuti, brevi complures maritimas urbes Syriæ ejus dominationi eripuerunt. Harum præcipua fuit Berythus, æmula Ptolemaïdis civitas, cujus deditione incredibilis divitiarum et omnis generis bellici apparatus vis in potestatem victorum venit, et novem simul mille christiani, qui ibi jamdudum in vinculis asservabantur, libertate donati sunt. Berytho deinde motum est ad castellum Thoron, quod regnante Balduino II, a nobili Belgâ, Hugone Audomaropolitano ædificatum, non procul a Tyro in summitate montis assurgebat. Verum superbiâ et perfidiâ Allemannorum hæc expeditio prorsus irrita cessit. Videlicet postquam eo ventum erat, et, cœptâ

summâ cum virtute oppugnatione, parum abesse videbatur, quin arx optimis conditionibus in fidem reciperetur; quidam insani capitis ejus gentis duces accedere ad pacem noluerunt, et, auro postea corrupti a Barbaris, qui cum magno exercitu in auxilium adventabant, clam socios in maximo discrimine deseruere. Coacti igitur cæteri, ut ab incepto desisterent, Thorone sub Ducibus Saxoniae, Austriae et Brabantiae iter Jaffam maturârunt; in cujus finibus cum in occursum hostium venissent, insignem adhuc, non tamen non luctuosam, victoriam consecuti sunt.

Porro non multo post vulgata mors Henrici VI, Germaniae Caesaris, cujus potissimum auspiciis hoc bellum susceptum fuerat, res, utcumque restitutas, iterum atque penitus pessumdedit. Nimirum vehemens dissensio Europam occupatura erat propter successionem imperii; quâ in causâ cruciati barones ipsimet varias partes amplexuri, et quia præterea nulla spes erat Hierosolymâ potiundi, arma sacra posuere, et iter in Occidentem remensi sunt (215).

EXPEDITIO CRUCIATA BELGARUM QUINTA.

MCXCIX. Fuderat inopinatus ex præcedenti bello cruciatorum discessus ingentem luctum atque consternationem per christianos Syriae; quorum fortunâ motus Innocentius III, Pontifex Maximus, ab anno inde sequenti novum bellum cani contra Barbaros jussit. Auditi primum in Galliâ, dein in Belgio summo cum studio sacri oratores, incredibile dictu quantam in utrâque regione, ad eam expeditionem suscipiendam vel nummis juvandam, hominum vim excitaverint (216).

MCC – MCCII. Et ut pro instituto hac in parte Belgarum historiam aggrediamur, in primis apud eos commemorandus venit Balduinus Flandriae et Hannoniae Comes, qui tempore quadragesimali, in ecclesiâ Divi Donatiani Brugis, semet solemni ritu atque voto sacrae militiae obstrinxit. Ejus exemplum secuti sunt fratres ejus Henricus et Eustachius, Conon

Bethuniensis, permagnæ pietatis et eloquentiæ vir; Jacobus Avesnensis, filius celeberrimi ejusdem nominis bello tertio ducis; Hugo dein Sant-Paulanus et Reginaldus Bononiæ Comites; quibus se propemodum universi, quotquot eâ tempestate et in Flandriâ et in Hannoniâ equestri laude pollebant, in belli societatem adjunxerunt (217).

Quo autem properantius atque feliciter susceptam expeditionem inirent, fœderati inter se Gallorum Belgarumque Primates itinere maritimo potius, quam terrestri, in Asiam trajicere decreverunt. Et quoniam neuter populus classem satis magnam habebat ad numerosum exercitum eo devehendum, per legationem (218) Venetos, qui omnium hac ætate maritimarum gentium potentissimi habebantur, convenire placuit, atque pro tractu cum ipsorum republicâ pactum inire. Ejus conditiones fuere: « ut a Republicâ darentur Cruce-signatorum exercitui hippagi seu vectoriæ lato alveo naves eo numero, qui quater mille et quingentis equis, » novemque scutiferorum, ut dicebant, militum millibus vehendis par » esset; tum alia bellica navigia, militarem in usum adornata, quibus » quatuor millia et quingenti equites, viginti vero peditum millia, quo » liberet, trajicerentur. Sufficerent insuper eidem classi in novem omnino » menses commeatum, eo pacto, ut in militis cujusque caput binas, et in » equos singulos quatuor argenti marcas Societas Venetæ Reipublicæ » penderet, hoc est, in universum octoginta quinque marcarum millia (219). » Valerent hæ conventiones in anni spatium, ducto ejus temporis initio » ab eâ die, quâ e Venetiarum portu solutura classis esset.” Et ne tam negotiationis atque lucri, quam pietatis et rei christianæ promovendæ studio respublica agere videretur, « cruciatorum Principum Societati » sese quinquaginta triremes, armis virisque probe instructas, addituram » pollicebatur, ipsis, ubicumque usus posceret, præsto futuras; hac » tamen conditione, ut earum provinciarum vel insularum, quas ab » ejusmodi exercitu, quamdiu ea Societas fœdusque constaret, in potestatem redigi contigisset, media pars eidem Reipublicæ cederet Veneto- » rum” (220). — Confirmatâ utrimque solemnî jurejurando (221) pactione, natalis Divi Joannis Baptistæ anni MCCII indicta dies est, quâ Venetiis exercitus cum classe solveret, inde in Ægyptum tracturus.

Interea Balduinus non tam militem cogebat, quam deligebat, naves simul commeatu et armis onerans, nec quidquam prætermittens, quo capessendam expeditionem egregie instrueret. Per absentiam vero quum uxorem suam, Mariam Campaniæ, rerum Flandricarum et Hannonicarum gubernationi summâ cum potestate præficere decrevisset, illa, videns eo consilio utriusque provinciæ comitia indicta esse, rerum arduarum cupientissima femina Balduinum enixe rogare institit, « ut sibi liceret, » quod conjugii negari non posset, virum in eâ peregrinatione comitari. » Numquam, nisi summo imperio coactam, passuram esse se, ut in » Belgio segura otio indulgeat, dum maritus in remotissimis regionibus » inter mille discrimina atque ærumnas perpetuo versetur. Scire se cum » Porciâ, quid inter uxorem et concubinam intersit: huic lecti et mensæ » tantum, sed illi præterea bonæ malæque fortunæ cum marito societatem esse debere. Jam inde a primo nuptiarum die se in animum » induxisse, haud aliam sibi vivendi regulam, quam mariti mores proponere; seque esse obstrictam hac lege gravissimâ, ut eandem crucem » amplectatur, quam maritus adsumserit: hanc nisi ipse deponat, eum » uxoris consilium improbare non posse. Cæterum satis animi superesse » sibi, ut, si non gladio cum hostibus, certe cum laboribus patientiâ pugnare valeat: quos longe facilius superatura sit maritum intuens, cujus » ipsa virtutem coram aspiciat, et vulnera obliget, quam si, longo intervallo ab eo separata, cum perpetuis angoribus, vitæ necisve dubia, » conflictetur." Non potuit tam egregia uxoris virtus tamque luculentus erga ipsum amor Balduinum non plurimum commovere. Verum id potissimum, an ejus precibus esset concessurus, Comitem remorabatur; ne vel temere tam carum pignus maris hostiumque periculis exponeret. Alterum erat, quod illa gremio fœtum conceperat; cui objectioni mulier mox obviam ivit, asserens, « se, partui proximam, non ante discessuram, quam eniteretur; tum, eo onere liberatam, cum Joanne Nigellano consensuram." Ita denique maritum, quo voluit, flexit, et abeundi, postea quam peperisset, facultatem obtinuit.

Sed nihil minus quam grata Flandris Hannonisque Balduini profectio erat; quare, ut eum a proposito avocarent, uno pene ore in gene-

rali ordinum conventu disserere cœperunt, « animi ejus magnitudinem
 » mirari se juxta et laudare, qui, in eâ ætate atque dignitate constitutus,
 » cum in honesto otio, eoque laureis cōsito, conquiescere deberet,
 » ærumnas et pericula pro Christo non modo non respueret, sed ambiret
 » ipse ultro et procul posita anquireret. Et vero si de ejus tantummodo
 » capite, alioqui sibi carissimo, alea jaceretur, futurum forsân, ut,
 » præter plausus et vota, nihil ejus consilio objicerent. At cum dua-
 » rum insuper provinciarum causam agi videant, quas gravibus vixdum
 » perfunctas periculis (222), eo longius absente, gravioribus objectum
 » iri certum sit, non posse se in ejus sententiam concedere. Pacem
 » cum Gallo non tam sancitam esse, quam acceptam; nobilitatem cæte-
 » rosque patriæ ordines sub ejus nominis tutelâ respirare; Regem Phi-
 » lippum Augustum his imminere regionibus; spem in ejus animo non
 » tam extinctam, quam sopitam; facilius nihil esse, quam ut is pasto-
 » res mercenarios auro, caulasque præsidii nudas armis, expugnet, si
 » Comes delibatum nobilitatis florem roburque militiæ secum abducat.
 » Verosimile non esse, ut is Rex, religione motus, Flandriâ abstineat,
 » qui fulgura pontificia tam diuturno pellicatu contempserit et crucis
 » reverentiam, ut in Richardi et Balduini terras involaret, nuper abje-
 » cerit. A Deo quæcumque sint ordinata esse: Palestinam vindicare,
 » quibus vacat, consultum; Flandriæ Hannoniæque commodis studere
 » ipsi necessarium esse. Ad hæc attendat, ipsum hærede masculino carere:
 » si quid ei, tam longis difficilibusque bellis implicato, contingat mali,
 » in alienam familiam nobiles has provincias translatum iri, atque cum
 » ipso Balduinorum Flandrorumque Principum stirpem esse interituram.
 » Expectet saltem, donec ei virilis sexûs prolem uxor gravida enitatur.
 » Hanc vero, quam sciat esse universis ordinibus acceptissimam, secum
 » abire ne patiatur, sed illam, si scilicet a proposito ipse se abstrahi non
 » sinat, interim, dum absit, ditioni suæ regundæ præficiat." Hæc illi.
 Sed vel longe firmior erat Balduini constantia, quam ut his aliisque
 rationibus ab eâ mente, quam conceperat, se deflecti permetteret. Atque
 ut voluntatem suam ipsis probaret, « nihil, respondit, se novum vel
 » inauditum moliri. Ingratum ipsis esse debere, si otio ætatis florem

» contereret, et Balduinós Robertos, Alsatios, imo et Campanos Gal-
 » losque, ipsius in hoc consilio exempla, non æmulatus, Flandrico
 » nomini labem aspergeret. Non honoris se sui studio velificari, sed
 » divini. Deo militare sese, a quo si in hac vitâ stipendium non ex-
 » spectes, detrimentum certe in ejus servitio metuere absurdum sit,
 » quin potius impium. Rediturum se, favente hoc bono Deo, brevi
 » palmis gravem, quarum fructus in Europâ insipidos, in Africâ
 » amaros, in Asiâ solâ suavissimi saporis esse dicant. A Rege Galliæ,
 » sororio suo, esse nihil quod formident. Jam alium esse ab eo, qui olim
 » videbatur. Cupiditatem tametsi fortasse non minuant, audaciam tamen
 » et rapiendi ardorem tempus et prudentia sensim moderantur. Optime
 » sibi jam cum eo convenire, et, si secus sit, Principes omnes, qui huic
 » se expeditioni devoverint, eorumque terras Pontificem summum sus-
 » cepisse: numquam permissurum eum, ut illorum ulli injuriæ quidquam
 » irrogetur. Joannam filiam se illis relinquere; eam, ipsi si mors in Pa-
 » lestino itinere obrepat, cui libuerit Principi, regundis hisce provinciis
 » maxime idoneo, nuptui tradant. Uxorem vero ardere incredibili eum
 » sequendi desiderio: se impedire id non posse, ni et suum ipse decre-
 » tum damnare, aut fidem suam conjugalem in suspicionem apud eam
 » vocari velit. Non ante tamen illam e Belgio excessuram, quam foetum
 » ediderit; qui si mas fuerit, nihil fore ultra quod desiderent: sin minus,
 » quod Deo decretum fuerit, opperiantur" (223).

Quæ cum exposuisset, Flandriæ et Hannoniæ gubernationem cum tutelâ
 filiæ Joannæ et ejus prolis, quam uxor proxime eniteretur, Philippo
 fratri suo, Namurcensium Marchioni commisit. Adjunxit ipsi consiliarios
 Wilhelmum patrum (224) et Buchardum Avesnensem, virum omnibus
 virtutibus commendatissimum, cum aliis nonnullis diversarum urbium
 præfectis, quibus omnem simul reipublicæ statum enixe commendavit.

Hæc igitur multaue alia postquam Balduinus maximo provinciarum
 bono rite ordinaverat, tandem ingenti omnium luctu circa ferias Pente-
 costes anni post millesimum ducentesimum secundi cum suis itineri se
 commisit. Per Burgundiam Alpesque in Longobardiam, ac dein Venetias
 pervenerunt.

Non multo post Maria Campaniæ, Valentianis feliciter alteram filiam enixa, cui nomen Margaretæ fuit, cum Joanne Nigellensi, Brugarum Castellano, et Theoderico, Philippi Alsatii consobrino, (quem et alii ipsius nothum dixere,) maritum itinere maritimo subsecuta est. Eam clarissimi quique, cum genere, tum fortitudine, universæ Flandriæ milites concomitabantur, ditissimâ classe vecti, cui Balduinus suam fratrumque supellectilem et abundantem omnis generis commeatum commiserat. Et magnam quidem in eâ classe spem Comes collocaverat; sed illam Joannes ejusque socii misere frustrati sunt, incredibile dictu quanto cum omnis hujusce expeditionis damno. Nimirum Principi suo promiserant, se, posteaquam uxor ejus peperisset, per fretum Gaditanum cum ipsâ Venetias adnavigaturos esse. Sed profecti e Flandriâ, Massiliam delati sunt, et inde rectâ, jurisjurandi ultro immemores, inauspicatum quidem iter in Palestinam intenderunt (225).

At non illi soli sic aberravêre, sed et alii ex fœderatistanta multitudine, ut ne vel dimidia eorum pars, sicuti fidem dederant, Venetias pervenerint. Veneti tamen sancte, quin imo magis quam ab eis jure requiri poterat, promissa compleverant. Quippe navigia non modo ad expeditionem solidissima, verum etiam rebus omnibus, quibus et viri et equi indigerent, ad amussim ita eoque numero instruxerant, ut ad triplo majorem exercitum ferendum satis esset. Subinde illi, vela dare parati, a debitoribus, ut partes vicissim suas exsequerentur, pactumque penderent argentum, exigere cœperunt. Sed postquam eo consilio per castra nummorum collectio facta est, ea, quæ colligebatur, a præstitutâ reipublicæ summâ vel longissime abfuit. Cœpit ergo permultos ejus expeditionis tædere, ita ut nihil tantopere exoptarent, quam ut penitus dirimeretur. Sensit nobiliter Balduinus, coactosque ad concilium socios Principes atque barones adhortatus est, « ne fidem Venetis et Deo in » primis datam post pecunias ducere, et in expeditione, cui vitam de » voverent atque sanguinem, quam vilissimæ rei, nominis jacturam » facere mallent. Igitur quod superesset solvendum id pro ratâ quisque » parte expedirent, reputantes non tam gratis, quam mutui nomine, » eam militibus dari pecuniam, quam ipsi postea laboribus, obedientiâ, » et ipsâ forte vitâ compensarent."

Qui circumstabant nobiles non eodem omnes animo eam oratiunculam exceperunt. Illi nimirum, qui sacramento solvi cupiebant, palam fremere, « abunde se quod suarum partium esset, præstitisse: Principum eam » curam esse, non suam, ut Venetis satisfaceret. Sibi haud ægre aliam » societatem ducesque repertum iri; modum præsto jam esse, quo minoribus impensis in Asiam asportarentur.” Sed qui numero atque virtute præstabant, « non modo opes, sed et sanguinem e venis totum profundi, » quam fidei tantillam labem aspergi suæ, æquius multo esse acclamare, aut ignaviâ tam nobile institutum labefactare: Deum plus satis » et divitem et munificum esse, ut milites suos etiam in hac vitâ locupletiores decuplo, si velit, reddat” (226).

Tum quidem Balduinus ipse primus et post eum Blesensis Sanctique Pauli Comes atque Marchio Bonifacius Montisferratensis omnem supellectilem auream argenteamque, gemmas simul et cætera pretiosissima ad palatium Venetiarum Ducis (*Doge*) in communem conferre, nobilissimi quique eorum clientum idem facitare, nec, præter equos et arma, quidquam sibi retinere. At cum vel ne sic quidem solvendo pares essent, nam adhuc æris alieni triginta quatuor argenti marcarum millia reliquum erat, nova cum Venetis conventionem cautum est, ut exsolutio in aliud tempus remitteretur, et interea cruce-signati rempublicam juvarent ad Jaderam (sive Zaram), tum Dalmatiæ-Venetæ metropolim, quæ excussâ denuo auctoritate Venetorum, se Hungariæ regi dederat, rursus ad officium redigendum.

Dum cuncta ad maturandam profectionem diligentius absolvuntur, inopinata res accidit, quæ brevi omne susceptæ expeditionis consilium immutatura, et arcano Numinis decreto Græcorum imperium in Flandriæ et Hannoniæ Principem translatura esset. Et quoniam quidem id ipsum rerum maximarum, quæ mox erunt enarrandæ, fundamenta constituit, necesse est, ejus causæ originem hoc loco paulo fusius exponamus. Scilicet paucis ante annis Isaäcus Angelus Comnenus, Imperator Constantinopolis, a fratre Alexio, quem olim a Turcis redemerat captivum et præterea amplissimis quibusque honoribus cumularat, spoliatus fuerat imperio, et, ne ad pristinam dignitatem vel

umquam revocari posset, inauditâ simul crudelitate excæcatus, infortunatus Princeps fœdo carcere asservabatur. Erat huic filius, nomine itidem Alexius, quem, quoniam patri successor erat destinatus, una tyrannus in custodiam jecerat. Successu temporis vero, cum auctoritatem suam satis firmatam crederet, adolescenti libertatem, et cuivis Isaâcum fratrem adeundi copiam dedit. Tum igitur agitato consilio, quâ potissimum ratione imperio restituerentur, de sententiâ patris Alexius clam in Occidentem trajecit, Philippi Suevi, Germaniæ Cæsaris, cui Isaâcus filiam suam Irenen, Rogerii, Siculorum regis viduam, secundis nuptiis conjunxerat, opem imploraturus. Perductus in Siciliam, dum inde in Allemaniam pergit, Veronæ obviam habuit Proceres, qui, cæteris se sociis adjuncturi, cum exercitu Venetias contendebant. Ab his cum intellexisset, quid molirentur, atque Bonifacium Montisferratensem, propinquum ejus, summum hoc bello militare imperium habiturum, eam occasionem causæ suæ opportunissimam ratus est, si vel arma fœderatorum vertere in patruum tyrannum experiretur. Misit ergo legatos Venetias, qui, expositâ ipsis communi patris atque filii calamitate, id munus exsequendum curarent. Illi dum eo pervenerunt, detectis fusius in concilio baronum Alexii consiliis, eos « per sancta amicitiae fœdera » perque propinquitatis et affinitatis jura, quæ Cæsariano adolescenti cum » Montisferratensi Marchione intercederent, orare cœperunt atque ob- » testari, ne illi in egregiâ omnium opportunitate rerum deesse vellent. » Considerarent animo, quanta eis ipsis quantaque christianæ reipublicæ » et Hierosolymitanæ expeditioni emolumenta, Isaâco patre in imperium » restituto, emanatura essent. Dubitare ergo nollent, cum crucigeris copiis in Græciam trajicere, atque Alexio tyranno fatale bellum inferre. » Spem omnem in celeritate ponerent; quandoquidem ab amicis et patris » clientibus adipiscendi imperii summa spes juveni esset proposita, » si, armatâ classe et terrestribus copiis, nusquam interpositâ navigatione, » Constantinopolim accederet prius, quam tyrannus patruus, jam non- » dum quid tale veritus, Græcos mercenarios milites conscribere, ac, pro- » positis præmiis, contracta finitimorum auxilia ex Asiâ in Græciam trajicere posset." Ad ea pro Bonifacio Marchione, qui nondum Venetias

advenerat, Balduinus Flandriæ et Hannoniæ respondit: « se et postulata
 » ipsorum audisse atque imis sensibus mandasse: cæterum ad Philippum
 » Suevum, Germanorum Imperatorem, adolescentis fratrem, certos ho-
 » mines, qui restitutionis condiciones dicerent, cum ipso legatum iri.
 » Si Alexius, auctore Philippo, in recipiendâ Syriâ et Palestinâ Francis
 » auxilia polliceatur, foederatos quoque pro viribus Cæsarem in imperium
 » restitutos. Scire enim eos, Isaâcum Angelum patrem, contra jura
 » divina atque humana Imperio spoliatum et luminibus orbatum, squalore
 » ac sordibus teterrimo in carcere vitam ducere: ipsum porro miserri-
 » mum adolescentem, vagum, exulem, luctuosam ac maxime miserabi-
 » lem vitam agere; quum interim atrox tyrannus solus regnet et domi-
 » netur. Cæterum Alexius si Hierosolymitanæ expeditionis juvandæ de-
 » siderio, præscriptis conditionibus, integrâ constantique fide baronibus,
 » in Palestinam euntibus, studium suum atque opem præstaret, non
 » laturus eos, quod christianâ pietate dignissimum sit, Isaâcum, erepto
 » ipsi imperio ac libertate, diutius torqueri. Ipsos enim, terrestribus et
 » maritimis prolatis auxiliis, Byzantium petitorios, atque Isaâcum ab
 » Alexii fratricidæ manibus vindicatos; qui nec Deum, scelerum ul-
 » torem, timeret, nec parricidii nomen apud homines vereretur” (227).
 His acceptis responsionibus, oratores ad Alexium reversi sunt, et cum eo
 ad Philippum Cæsarem ire perrexerunt.

Non diu postquam illi abierant, initio Octobris anni MCCII exercitus
 naves conscendit, et inter cantum buccinarum atque universi populi ac-
 clamationes vela ventis permisit. Haud umquam ab hominum memoriâ
 tam numerosa tamque præclara classis Adriaticum mare cöoperuerat.
 Præter armatas reipublicæ quinquaginta triremes, quibus ipse reipublicæ
 Dux, Henricus Dandulus (228), non sago minus quam toga clarus, im-
 perabat, bellica navigia ducenta et quadraginta, hippagines viginti supra
 centum et onerariæ naves septuaginta numerabantur. Qui eâ vehebantur
 universe summam quadragies mille hominum expleverant. Postquam in
 itinere primum Tergestinos et alios quosdam in Istriâ veteres reipublicæ
 tributarios, læsæ majestatis reos, feliciter perdomuerant, pridie S. Mar-
 tini Zaram conspexerunt. Urbs muris turribusque munitissima et scopu-

loso undique mari, præterquam ab Euro-Austro, qua cum continenti jungebatur, circumcincta, primo conspectu plerisque sociorum inexpugnabilis visa est. Balduinus tamen aliique Principes, ejus specie non territi, perfractâ catenâ, quæ aditum intercludebat, a postero inde die copias in portu exposuerunt. Fregit primus iste impetus, ut videbatur humanis viribus major, Zarensium animos; qui ad Venetorum Ducem supplices se suaque omnia cum civitate traditum accessere, si modo vitam ipsis pacisci liceret. Tam inopinato prosperoque successu exilaratus, Dandulus non abnuitt quidem, sed « se nihil baronibus inconsultis, » salvâ fide, agere posse”, respondit. Porro dum, relictis in tabernaculo legatis, rem cum Principibus communicat, Francorum quidam, quos jam pridem hujusce expeditionis pertæsum erat, eos hortari cœperunt » ne deditionem facerent: devotos milites Francos eo perducere non posse, » ut in christianos arma verterent. Ita solos Venetos oppugnatueros, quos » urbi capiundæ impares non semel essent periclitati: proinde ab his » vix aut ne vix quidem sibi metuendum esse. Si eos audiant, armis » libertatem defenderent; unâ hac ratione haud dubie rem sartam-tectam » remansuram.” Tam impius ergo suggestionibus oratores, procul a deditionis consilio advocati, ne exspectato quidem Danduli responso, semet ad cives receperunt. Haud Dandulum magis, quam Primores, iniqua res movit; qui, ad eam militum suorum ignominiam delendam, ipsi polliciti sunt, « se non prius arma posituros, quam urbem in ejus potestatem rede-gissent.” Et fideliter quidem promissa complevere. A postero quippe die usque in diem deinde quintum tanto cum furore mœnia oppugnaverunt, ut, haud amplius cunctandum rati, Jaderenses eisdem sese, quas antea obtulerant, conditionibus Dandulo Duci permiserint. Civitas tota militibus in prædam cessit.

Partâ eum in modum victoriâ, Venetiarum Princeps ad Comites baronesque gratulatum venit, exposuitque, « mare prope clausum, nec satis » ante paschales dies, Aprili mense, tempestivum futurum: deinde ipsum » mare Syriam et Ægyptum versus, longâ atque hyemali præsertim navigatione, non satis portuosam ac tutum; postremo civitates maritimas » omnis prope com meatûs inopes esse, propterea suam esse sententiam

» Jaderæ hyemandum, quod urbs copiosa esset; et Jadertina regio rebus
 » omnibus, quæ bello usui sint, abundaret. Commode Franco urbis
 » partem, quæ continenti innectatur, partem quæ mare respiciat, Veneto
 » attribui posse." Placuit consilium Danduli, atque omnibus pro cuius-
 que conditione et dignitate hospitia designata sunt. Verumenimvero
 ea partitio brevi cruentissimæ rixæ causa exstitit. Nimirum Veneti ædes
 omnium magnificentissimas atque commodissimas sibi attribuerant; quod
 Belgica Gallicanaque nobilitas haud ferre animo potuerunt. Primum
 igitur injuriis, dein gladio res agi cœpta est; et, cum mutuis cædibus
 irarum causæ crevissent, in auxilium suorum universæ acies concur-
 rere, tympanis tubisque increpare, eminus balistis, telis et jaculis, co-
 minus ense et lanceâ pugnare, ita quidem ut per universam urbem
 nulla veri belli species deesset. Actum erat de omni exercitu, ni, in
 media discrimina proruentes, duces armatos se armatis, ut proelium
 dirimerent, interposuissent. Sed eo furoris ventum erat, ut vix ulla
 imperii auctoritatis dignitatisque ratio haberetur: quippe dum istic animi
 componebantur, illic certamen recrudescebat. Tandem vero a ducibus,
 benigne atque comiter interpellando milites, pugna exstincta est. Præter
 alios multos, cum cæsos tum vulneratos, eo tumultu Ægidius de
 Landas, magni nominis eques, nobilissimo loco in Flandriâ natus (229),
 vibrato ipsi in oculum telô, exanimis concidit. Per integram deinde
 hebdomadem foederati Proceres simul cum Dandulo partium inter se
 reconciliationi studuere, nec ante quieverunt, quam Gallus atque Belga
 penitus cum Veneto in gratiam redierat.

Mense circiter postquam hæc acciderant, missi ad Philippum Suevum
 legati Zaram ad exercitum reversi sunt. Comitabantur eos et alii oratores
 Germaniæ Cæsaris, quorum unus in palatio Venetiarum Ducis, quo
 Magnates omnes convenerant, longâ oratione preces Alexii iteravit, ut
 eum in paternum imperium restituerent. Præcipuæ, quas eo consilio
 proponbat, conditiones erant: « ut Alexius ducenta argenti marcarum
 » millia Societati persolveret, et uberrimos commeatus suppeditaret in
 » annum totum: deinde comitem se ipsis jungeret in Palestinam, aut,
 » si mallent, mitteret cum exercitu decem millia armatorum, qui,

» pariter in anni spatium, sub eo stipendia mererentur. Præter hæc, in
 » terræ sanctæ præsidium, quingentos suorum equites lancearios, totâ
 » ejus vitâ perdurante, aleret."

Permagna sane hæc præmia erant; sed tamen expositum consilium longe plerisque displicuit. Dum ergo, quid agendum, deliberari cœptum est, illi, qui patriam anhelabant, totâ mente obstrepere, « terræ se
 » sanctæ, non Græciæ libertatem concepisse; contra Turcas cruce ar-
 » matos Bello se Sacro, non impio adversus christianos devovisse, nec
 » sine crimine alio, quam pro votis in Syriam, se iter flectere posse" (230).
 Contra hæc alii circumspectiores, a quorum capite erat Lossensis, in epis-
 copatu Leodiensi, abbas, summæ pietatis et sapientiæ vir, « periculosum
 » quidem esse, responderunt, rectâ in Syriam tendere, ubi nulla vitæ
 » subsidia habituri essent: retineri eam regionem non posse sine auxilio
 » Græcorum: Alexium vero si prius in imperium restituerent, quâ in re
 » haud diu occuparentur, tum demum res Syriacas et facile confectum, et
 » in diuturnum tempus stabilitum iri." In eam sententiam cum Bonifacio
 Marchione et Ludovico Blesensi descenderunt Balduinus Flandriæ et
 Hannoniæ atque Hugo S. Pauli Comites: nam « suæ dignitatis esse ad-
 » jiciebant, Cæsariano juveni, prout a baronum æquitate atque virtute
 » supplex et exul sperabat, fidem porrigere. Eum in tam optimâ pie-
 » tatis causâ, cujus tutores essent, deserere sine maximo ipsorum flagitio
 » et dedecore non posse; nec si viri modo haberi vellent, Alexium fra-
 » tricidam, tyrannum Constantinopolis, Deo hominibusque infensum,
 » impune de piorum manibus elabi oportere: propterea se omnibus, quæ
 » oratores et precati et stipulati essent, libenter assentire." Postero ergo
 die restitutionis conditiones in tabulis diserte conscriptæ, et solemnî utrim-
 que jurejurando confirmatæ sunt. Tanta autem erant partium studia, ut,
 præter præfatos quatuor Principes, non plures quam octo alii Franco-
 rum, qui se ipsis addixerant, pactionem scripto nomine et fide sancive-
 rint (231). Diem illi Alexio, quo se cum classe conjungeret, paschalia
 festa constituerunt.

MCCHII. Hyeme inter continuas discordias et signorum desertionem exactâ,
 cum jam demum præstitutum navigationi tempus advenisset, iter Corcyram

initum est. Primi omnium cum suis anchoras solverunt Flandriæ et S. Pauli Comites, quos, non multis diebus post, Dandulus, Bonifacius Marchio et ipse Alexius, qui interea Zaram pervenerat, subsecuti sunt. Territi tam formidando apparatu, Corcyræi semet in arcem receperant: primâ autem interpellatione baronum, sese cum eâ atque omni insulâ Cæsariano juveni dediderunt. Invitavit locorum fertilitas aliquamdiu Corcyræ commorari: sed interea mala societas eorum, qui expeditioni Constantinopolitanæ adversabantur, incredibile dictu est quantum increverit. Enimvero jam prope dimidium totius exercitus fœdam discessionem meditabantur. Ultima tandem defectionis consilia agitaturi, factionis capita, quæ inter Jacobus Avesnensis numerabatur, in remotam quamdam vallem convenerant, dum Primores conspiracy edocti sunt. Nihil intentatum relicturi, quo imminens calamitatem averterent, cum universis baronibus, episcopis et qui cæterum sacri viri ab eorum partibus stabant, lugubri veste et prælatâ cruce ad locum conventûs processerunt. Ut procul ab infidelibus sociis, qui, veterum Gallorum more, in equis deliberabant, conspici potuere, in terram descenderunt. Animadverso clarissimorum virorum coetu, qui supplici ad eos specie appropinquabant, illi pariter ex equis descendunt, et alteris alteri obviam coeunt. Tum Balduinus, non argumentis, quæ jam toties irrita ceciderant, sed precibus agendum sibi dictitans, repente ad eorum pedes accidit, (quod dimissi animi exemplum cæteri omnes subsecuti sunt,) et, effusis per ora lachrymis, inter crebros gemitus, rogat eos: « ut, quos in genua pro- » cumbere se coram et quam ob rem cernant, cum animo reputent. Se » porro non sui causâ, ad quos idem patriæ amor hinc, et illinc belli » incepti asperitas non minus quam ad cæteros pertineant, sed commu- » nis boni ratio et honoris eo adducat, ut iis prout supplicent, a quibus » omnibus venerationem, a plerisque etiam obedientiam æquum erat sese » expectare. Si minus pietate in amicos, affines et consanguineos, qui- » bus fere totus constet exercitus, teneantur, saltem sui ipsorum mo- » veantur misericordiâ. Tot enim tantaque nobilitatis lumina si semel » castris se substraxerint, non modo spes pulcherrimas de Syriâ, Judæâ » totoque Oriente irritas reddi, sed etiam utrosque christianæ religionis

» hostibus prodi. Quod si ultro de sociis deserendis in perviciâ perstent, » eis antea ferrum infligant corporibus: non prius etenim eos surrecturos, » quam sciant, jurajuranda, quæ societatem conjunxerint, ab ipsis pie » sancteque servatum iri" (232). Fregit tam humilis oratio et habitus animos factiosorum; qui dominos suos, parentes et amicos non passi sunt diutius supplices jacere. Ad pedes ergo stratos attollunt, ac, uberius ipsi quoque collachrymantes, « se confestim consideraturos" respondent. Tum, postquam aliquantulum secesserant, mox reversi, uno ore pronuntiavère, « se in exercitu sub signis ad III Kalendarum Octobris, diem » Divo Michaëli festum, insequentis autumnî eâ lege staturos, si barones, » Evangelii libris manus admoventes, verbis conceptis jurent, quando- » cumque scilicet illi, post præfixum tempus in Syriam velificari vellent, » se eis navigia in diebus quindecim, petitionem proxime sequentibus, » bonâ fide administraturos." Accepta pactio et utrimque jurejurando obfirmata est.

Ita rebus ingenti omnium gaudio feliciter compositis, pridie Pentecostes (ejus anni 24 Maii,) e Corcyræo portu, una cum alterâ classe mercatorum, magnifico spectaculo solverunt. Nitidum cœlum erat, ventilenes secundique, et quingentis ferme navibus diversæ magnitudinis stratum mare, extra ipsos navium sulcos, prope glaciem adæquabat. Fluctuantia undique vexilla, varie acu et auro coloribusque intermicantibus picta, conspiciebantur; et procul radiis solis cassides galeæque virorum, bellico oris habitu et corporum magnitudine veteribus Belgis, qui Cæsaris exercuere arma, persimilium (233), splendidissimum in modum refulgebant. Inter hæc modo hymni sacerdotum audiebantur; modo bellicis cantilenis et lituorum tubarumque clangore milites otium itineris fallebant. Ita Cephalleniam Zacynthumque, Joniæ insulas, prætervecti, per Matapanium, quod olim Tænarium fuit, et deinde per Maleæ, famosum scopulis, promontorium iter flexerunt. Non multum ab hinc obviam habuerunt duas Flandrensium naves, earum videlicet, quæ, duce Joanne Nigellensi, castellano Brugarum, cum Balduinus adhuc esset Venetiis, contra ejus imperium cursum in Orientem direxerant. Omnibus naturæ bellorumque calamitatibus, quæ eam exercitus partem fere

omnem in Syriâ absumpserant, illi, feliciter erepti, in patriam revertebantur. E propinquo autem tam numerosam tamque præclaram classem conspicati, præ pudore in naves se absconderant, nec ausi fuissent se prodere, ni, cum præternavigarent, ad eos Balduinus repente navis suæ scapham misisset, « unde gentium et cui religioni dediti, quove » vela panderent”, sciscitatum. Quam statim vero lembus appulit, ad Balduini nomen quidam centurio ex alterâ duarum fune se in eum illabi permisit, cæteris sociis significans, « se quidquid in eorum navi reliquerat, ultro iis cedere. Mihi, inquit, in animo est, cum viris istis » regna quærere.” Non comiter ille modo faustisque salutationibus, sed et honorifice ab exercitu exceptus est (234).

Superatâ Maleâ, ex Jonio in Ægæum mare acta, classis rectâ perrexit ad Hellespontum, unde transvecta in conspectum (235) Constantinopolis primum in portum Chalcedoniorum, in orâ Asiaticâ Bosphori, et, post paucos deinde dies, in Scutarium, qui leucam tantum a metropoli aberat, appulit.

Tum vero demum tyrannus Alexius, qui, audito Latinorum adventu, vitam voluptatibus trahens, nihil quod e re suâ vel privatim vel publice esset, præparaverat, velut ex altiori somno expergiscere cœpit. Principum ergo consilia exploraturus, misit ad eos Italum quemdam, Nicolaum Rufum (Rossi), qui, in palatium, quo deliberationis causâ omnes convenerant, introductus, exposuit nomine Imperatoris, « ipsum non ignore » rare quidem, quam prope cruciati Principes a Regum dignitate et » potentiâ absint; sed mirari eum vehementer, quæ causa sit, cur Græcis, » a quibus ipsi numquam lacesiti aut læsi sint, signa hostilia inferrent. » Ad Palestinam a Barbaris liberandam, non adversus christiani nominis » Principes ejusmodi societatem ex variis nationibus esse conflata. Cur » igitur a recto itinere deflexerint, haud eum perspectum habere: ipsum » suspicari quidem, illos annonæ aut rei ejusmodi ad bellum necessariæ » inopiâ, ad Græci imperii regiones deflexisse; at idipsum, si amice ab » Alexio flagitassent, nihil esse, cur repulsam timerent. Sin vero, quod » omnino non autumet, malo hostileque animo terram Bythiniam populi » pulandi ingressi essent, ante mature despicerent, quocum Rege

» negotium haberent. Ne exercitui quidem maximo hic latrocinari vel
 » piraticam exercere per Alexium, potentissimum utique Regem, impune
 » licere, nedum bellum gerere, aut æquo utcumque Marte decernere.
 » Paucitatem sociorum cum Græcorum multitudine comparandam esse.
 » Ut vigesies tanto plures illi sint, necem ipsos omnes, aut certe com-
 » pedes manere, si, quod ingratissimum fore sibi Alexius profiteatur,
 » proelio justisque copiis confligendum sit.”

Ad hæc, jussu Balduini cæterorumque Primorum cliens ejus Conon
 Bethuniensis, vir domi militiæque nobilissimus et bellatores omnes elo-
 quentiâ antecellens, respondit. « Lepide sane miratur Alexius tuus, cur
 » hujus Societatis Principes, numquam ab eo lacesiti vel læsi, ultro
 » armati ejus regnum invaserint; quasi, quod per summum scelus
 » et impietatem Isaaco fratri ejusque filio Alexio, quem inter nos
 » assidentem conspicias, abstulit, suum facere potuerit. Per nos sciat
 » licet, ad patratum ab eo facinus totam ingemuisse Europam, et serio
 » doluisse non pios modo, sed eos omnes, qui vel levem humanitatis
 » sensum retinuerint, inter christianos etiam hominem reperiri, qui ipsos
 » Barbaros diritate et barbarie superaverit. Sed vos hæc dissimulatis,
 » quin etiam ad crudelitatis portenta, nimio sæpius hic videri solita, jam
 » dudum obduruistis, et latronem, tyrannum atque parricidam pro Rege
 » colitis. Nos itaque ejus injuriæ, cujus vos silentio et socordiâ vestrâ
 » rei estis, ultores venimus. Eâ tamen sumus mansuetudine et clementiâ,
 » ut, quem dominum tuum appellas, per te rogatum velimus, ne judi-
 » cium armorum aut Martis exspectet; veniam potius ab Isaaco fratre
 » petat, et eum in imperium restituat. Nec enim in causâ, quam pero-
 » rasti, sed in hujusce Principis adolescentis fide, spes salutis posita est.
 » Primores cum Dandulo sese omnem operam atque studium Isaaco et
 » filio Cæsari placando daturos pollicentur. His deprecatoribus dominum
 » tuum non solum veniam impetraturum confido, verum etiam tantum
 » facultatum, unde se suosque victu et cultu, suâ gente digno, alere
 » luculenter possit. Illius igitur partes erunt, ut, primo quoque tempore,
 » ipse sibi Isaacum cum filio reconciliandum, atque in integrum, quoad
 » ejus fieri possit, restitui velit. Tu vero ad tutiora reversus consilia,

» ne brevi stultæ pertinaciæ crudeli supplicio poenas des, e vestigio abeas,
 » neque ad nos, si sanus es, nisi restitutionis causâ, posthac redeas" (236).

Nullâ ergo, nisi quam armis facerent, restitutione speratâ, Constantinopolim adoriri decernunt. Eo consilio copias in sex omnino quadratas acies distribuere placuit. Unanimi consensu prima Flandriæ et Hannoniæ Comiti commissa est, eo quod major illi quam alii cuiquam, tum fortium militum equestris ordinis, tum sagittariorum ac balistariorum, qui ab acierum fronte collocari solebant, copia sub signis aderat (237). Secundum agmen, quod pariter maximam partem Flandris Hannonisque constabat, fratri ipsius Henrico et viris nobilibus Matthæo de Valincourt atque Balduino de Beauvoir ducendum datum est. Tertium, in quo partim adhuc Belgæ, cæteri Galli erant, regere jussi sunt Hugo S. Pauli et Anselmus Leodiensis cum aliis. Cæteros flos Gallicæ nobilitatis, Longobardi, Tusci atque Teutonici explebant. Quâ optimâ vero ratione bellum inirent, conventum est, « ut, si a descensione ordines prohibe-
 » rentur, ad Danduli, Venetiarum Ducis, imperium, qui maritimarum
 » pugnarum erat apprime peritus, navali proelio, non disjecti passim,
 » sed ordinatius dimicarent; sin terrestri proelio decernendum esset, in
 » suis ordinibus dispositi, commodius atque animosius hostem adorirentur."

Dato itaque signo, omnes, vel vincendum vel moriendum jurantes, incredibili alaeritate e Scutario portu Constantinopolim versus solverunt. Ut adversam oram Bosphori appropinquavêre, pro se quisque, velut cursu in stadio, ad metam ut primus accederet, festinare, equites se in mare demittere, reliquis miles pari animo et ardore subsequi. Substiterat in littore Alexius cum exercitu septuagies mille hominum, quo Latinos a descensu prohiberet. Græci autem, videntes, quam illi tantæ multitudinis arma contemnerent, ne vel primum quidem eorum impetum sustinere ausi sunt, effusâque fugâ omnia late loca nudavêre. Sic ergo nemine arcente, socii, et ipsorum fere primus Balduinus, terram ad suburbium Galatæ occupaverunt. Eductis e navibus equis, continuo Flandriæ Comes primum agmen perduxit ad eum locum, ubi Alexius tabernacula locaverat; quæ, omni ejus potiori supellectile referta, illico milites diripuerunt. Admotæ deinde vires sunt ad ipsam Galatam,

e cujus arce improvisa excursio præsidiariorum Belgas excepit. Sustinuit viriliter impetum Jacobus Avesnensis cum paucis pedestribus, donec majori numero Flandrenses occurrerent. Tum, commissâ vehementius pugnâ, tantâ cum strage tantoque cum tumultu propulsati fuere, ut unâ cum victis victores arcem invaderent. Salutem suam eâ die Avesnensis acceptam retulit militi cuidam Hannonio, Nicolao Laulain; qui, cum ducem suum, accepto vulnere adverso ore, undique ab hoste circumsessum vidisset, equo in medios convolans, eum feliciter e manibus ipsorum eripuit.

Redactâ in potestatem Galatâ, rectâ per Sycenas valles et vineta eo ordine acierum, quem descripsimus, Constantinopolim perrexerunt. Adeam pervenientes, castra ab Occidente metati sunt eo spatio, quod Blachernam inter portam et castellum Bohemondi extenditur. Vix suam ipsi audaciam capiebant, qui, uni ex sex portis hac in parte continendæ prope impares, omnis continentis latus, quod per tria omnino milliaria muris, aspectu formidandis, septum erat, obsidere et oppugnare aggredierentur. Urbs decies centena millia civium continebat; quorum inter ducenta millia ferendis armis pares dicebantur, et græca juvenus sexagies mille equitum summam adimpleverat. Oppugnatores e contra universe vix quadraginta millia hominum numerabant.

Obsidentium ergo paucitatem conspicati, coeperunt eos modo Græci tam crebris velitationibus lacessere, ut e sociorum exercitu perpetuo agmen unum totum in excubiis esse cogeretur. Sexies quotidie ad arma conclamabatur, et nisi armatis dormiscere, aut stantibus intentisque in hostem tantillum cibi capere vixdum licebat. Tantis in angustiis egregiam sibi laudem tulerunt complures Belgarum milites, qui, ad hostium impetus retundendos, usque sub ipsa moenia maxima discrimina subire non timuerunt (238). Postquam vero eæ molestiæ decem continuo dies perduraverant, tandem in XVI Kalendarum Augusti Constantinopolim omnibus instrumentis terrâ marique oppugnare decreverunt. Duo Gallorum agmina ad tutelam castrorum relicta, cætera sub imperio Balduini ad oppugnationem conducta sunt. Actis antea ad muros cuniculis, ut illi dein gravi armaturâ quati cœpti sunt, mox turris una funditus eversa

desiliit. Tum vero Balduinus suorum animos arrigere, « non tam ad » urbem, quam ad gloriam sempiternum aditum apertum esse; non tela » hostium, sed territos vultus aspicerent: qui id unum modo expecta- » rent attoniti, an socii victoriâ uti scirent; parantes potius latebras, » quam mortem pro patriâ subire.” Conclamant universi Belgæ, cæterique deinceps, « de Græcis actum.” Ergo ariete ingens spatium antemuralis nudant, binisque scalis ad ejus pinnas applicatis, intrepide conscendere cœperunt. Rem vero eâ in parte Pisani Varangique, Imperatoris latus stipare soliti, tam egregie tutabantur, ut haud plus milites quindecim summa munimentorum subire potuerint. Hi incredibile memoratu est, quantum Græcorum stragem ediderint. Quotquot audebant pedem conferre, vel bipenni, vel gladio detruncabant. At denique victi numero, illorum duo ab hoste capti et ad Alexium conducti sunt, qui procul e fenestris palatii pugnam spectabat. Reliqui omnes, deorsum in terram trusi, gloriosâ morte occubuerunt.

Dum hæc geruntur, nuntius Balduino cæterisque Principibus a Dandulo venit, « muros a se mari expugnatos, atque adeo urbem ipsam » captam esse.” Vix illi credere, cum subito flammæ conspicerent, quas, cedere coacti, victores tectis injecerant.

Tantâ suâ atque urbis calamitate commotus, Alexius tandem milites et cives, quotquot armis ferendis idonei essent, coactos sub signa, duce ejus genere Theodoro Lascari, portis in Francos egredi jussit. Agebat eo die custodias Henricus, frater Balduini, cum aliis Belgis; a quibus socii continuo de discrimine commonefacti, ne multitudine circumvenirentur, ordines pro castris instruxerunt. Constabat Græcorum exercitus sexaginta turmis, quarum singula unamquamque Francorum numero exsuperabat. Cum tyrannus propius accederet, Balduinus Deo vitam sanguinemque, quantâ potuit ardenti, sed pro tempore brevi, oratione consecravit. Tum paulo deinde milites allocutus, eos de officio commonuit, « Venetis ne cedant Belgæ: illos, mari Byzantium aggressos, ipsa moenia » subiisse, turres occupasse, urbis penetralibus faces injecisse; Belgas » vero, repulsam passos, nullum suæ adhuc operæ pretium aut laudem » reportasse. Hoc, sive dedecus, sive infortunium, ne novâ turpitudine

» cumulent, sed potius ulcisci enitantur. Adversos, aiebat, viros fortes
 » intueri mors plerumque non sustinet, timidos et imbelles aversos ferit.
 » Longius a patriâ positos et ingenti exercitui objectos melius ensis,
 » quam pedes, tuentur.”

Porro vix armis uti necesse habuerunt. Græci quippe, cum ad teli jactum pervenissent, excussis sagittarum telis, haud ulterius procedere ausi sunt. Francos quidem injuriis ad certamen provocabant; sed illi, haud vanâ victoriæ spe illecti, sapienter animorum impetum compresserunt. Non minus ergo prudentiam eorum, quam virtutem, reformidans Alexius, invito duce Lascari, quem Græca mollities non infecerat, receptui signum dedit, et cum exercitu, qui vel sine armis obterere Latinos potuisset, summo cum dedecore in urbem reversus est. Conscius vero ignaviæ et scelerum, quibus præceps agebatur, sub primam deinde noctis vigiliam, clam navigio per Bosphorum cum omni imperatoriâ gazâ aufugit, et Zagoram, ad Euxini ponti urbem, se recepit (239).

Sic igitur mutatâ fortunâ imperii, eâdem adhuc ipsâ nocte Isaacus a Græcis e carcere eductus et Imperator consalutatus est. Accepto tantæ rei nuncio sequenti die, quatuor oratores in urbem missi sunt, qui, ut se res haberet, certius explorarent, et agerent cum Cæsare, ut initum fœdus cum ejus filio Alexio ratum habere vellet, juberetque: quod ille præstitit. Proinde juvenis summâ cum pompâ ad patrem deductus est. Equo, splendide phalerato, vectus, medius inter Balduinum et Dandulum incedebat; quos lectissimi quique Belgarum Gallorumque equites, armis pulcherrimis et nativitatæ suæ veterumque victoriarum insignibus splendide ornati, sequebantur. Qui fuerint tunc civium omnium, sed ipsius potissimum patris Isaaci, cum ipsis Augustus adolescens restitueretur, gaudii sensus, haud facile quis explicet. Omnes sigillatim senex multis cum lachrymis amplexus est, et uni eorum cuique gratias quam maximas egit. Ipsis deinde Kalendis Augusti Alexius coronatus, patrique in imperio adjunctus est, adstantibus primis post utrumque Imperatorem exercitûs Principibus, velut ipsorum atque reipublicæ servatoribus.

Paucis post hæc diebus, Alexius pactam ipsis pecuniam dependere cœpit, rogans eos, « quum exiguum temporis intervallum ad promissorum

» fidem prorsus explendam non sufficeret, ut in Pascha proximum vellent
 » Byzantii subsistere, et nutantem adhuc auctoritatem armis eorum con-
 » firmare: omnia se ipsis ad id usque tempus affatim suppeditaturum.”
 Postulatis Cæsaris accedendum esse Principes censuere, eorumque in
 verba milites, quamvis multi perægre, juraverunt.

Ut interea otium eximerent, cum Alexio Henricus, frater Balduini,
 Hugo Comes S. Pauli, Jacobus Avesnensis pluresque alii varias imperii
 provincias peragravère, eique omnes cis et trans Hellespontum urbes sub-
 jecerunt, quæ hactenus in fide veteris tyranni remanserant.

Non multum postquam illi abierant, Flandrenses, Veneti et Pisani
 nocte, quâ forte incaluerant vino, ut veteris cujusdam institoris Latini
 injurias ulciscerentur, lugendam Constantinopoli cladem intulerunt. Post-
 quam furibundi armati in urbem procurrerant, se recipere coacti, tectis
 flammam injecere, quæ, vento afflatæ, horribile per duo milliaria in-
 cendium fuderunt. Dies illud octo perduravit, incredibile dictu est
 quanto cum artium doctrinarumque damno. Balduinum et socios ea res
 sic affecit, ut a lacrymis miserationis, irâ permixtis, sibi temperare
 non potuerint. Quæsitus diligenter in sceleris auctores; at vel neminem
 indagatio detexit (240).

MCCIV. Coeperunt ergo infensi jam antea Græcorum in Latinos
 animi hoc facto recrudescente, pravisque consiliis Alexius ab eis in dies
 magis atque magis abalienari. Franci, ut inde discederent, cum pactam
 postularent pecuniam, ille procrastinare, ipsos Græcâ fide ludere, interdum
 æris aliquantum dare, difficiles aditus præbere. His vero tandem fatigati,
 ad eum Principes decreverunt ultimo legatos mittere, qui pronuntiarent,
 » pecunias ipsi confestim vel arma expedienda esse.” Eam legationem pro
 Belgis atque Gallis obire jussi sunt Conon Bethuniensis, Gaufredus
 Villehardouinius et Milo le Braibans; quibus pro Venetis tres itidem
 adjuncti sunt, qui Dandulo a consiliis erant. Hi itaque, loricâ et ferro
 succincti, equis Constantinopolim vecti sunt, et non sine metu ad
 palatium Blachernense pervenere. Introducti, Alexium Augustum, in
 sellâ imperiali sedentem juxta Isaacum patrem, cum Imperatrice et
 magnâ purpuratorum turbâ repperunt. Tum de consensu collegarum,

Conon Bethuniensis clarâ voce, ita ut ab omni circumfusâ multitudine perspicue audiri posset, orationem hujusmodi ad veterem Imperatorem habuit. « Ad vos, Rex, Balduinus Flandriæ atque Hannoniæ Comes, » Dominus meus, Dux Venetiarum Dandulus cæterique nostræ Societatis Principes nos miserunt, quo menti vestræ collata ab iis toti Græciæ » beneficia suggeramus; si nimirum ea a vestrâ totiusque populi memoriâ » aliquando abesse possint: dein ut promissa sociis ab utroque vestrum, » sacramento et sigillo regio munita, non tam recolamus, quam exi- » gamus. Tædet quippe nos toties debitam pecuniam velut stipem emen- » dicare, totiesque nos ludi. Vobis igitur coram populo universo, Sacræ » Societatis nomine, quæ in armis ad muros urbis regiæ responsum » avide expectat, denuntiamus, ut pacta, inter vos et Principes exer- » citûs nostri inita, exsequi maturetis. Quod si fiat, fidem vestram » exsolveritis et amicos conservaveritis; sin minus, ii vos deinceps non » amicos, non socios, sed hostes habituri, et ferro eam in vos injuriam » ulturi sunt. Scire autem vos volunt, fore, ut ii, nisi renuntiata ami- » citiâ et provocatos bello Græcos numquam aggrediantur, juxta recep- » tum patriæ suæ morem, in quâ victorias furari, et imparatos oppri- » mere, fœdum censetur. Hæc est, Rex, legationis summa; cui uti sine » morâ responsum detis, enixe flagitamus.” Eâ oratione omnes pallescere, stupentes alios alii intueri, et fremere inter se, « vel numquam ab ho- » minum memoriâ Orientis Imperatorem intra domesticos parietes quem- » quam contumeliosis verbis provocasse.” Dum ergo infensi cuncti turbidos vultus in oratores ostendunt « perdendamque una cum istis avaram » atque insolentem gentem”; plerique pronuntiant; illi, antequam quid gravius in eos consuleretur, se proripuerunt et, conscensis equis, haud prius se tutos rati, quam Constantinopolim egressi essent, effuso cursu reditum in castra admaturaverunt (241).

Porro adeo inquieta et in seditionem semper prona erant Græcorum ingenia, ut jam quoque dominationem Alexii exosam haberent. Paucos igitur ille dies post hæc exactoratus, et ab homine perfidissimo, quem ad altissimum in imperio dignitatis gradum evexerat, Murzuphlus nomine, in carcere cruentâ nece extinctus est. Infelix Isaacus, ut infor-

tunium filii intellexit, tantæ calamitati impar, paulo post expiravit. Seditionis fax ipse Murzuphlus exstiterat, qui sceleris sui præmium de voluntate populi imperium adeptus est.

Cujus autem parricidii rumor dum in castris percrebuit, Græcæ perfidiæ horrore perfusi, universi implacabile bellum tyranno inferre decreverunt. Mox ergo omnia ad alteram oppugnationem apparari coepta sunt.

Interea missus ad populandam Thraciam Henricus Hannoniæ cum Jacobo Avesnensi, Balduino de Beauvoir et mille circiter aliis levissimis equitibus, urbem Philæam, antiquitus Philopolim, vi hostibus eripuit, auri argentique, supellectilis atque pecorum vim incredibilem contraxit, et insignem, reversus victoriam de Murzuphlo consecutus est. Spoliis onusti, ex improvise ad ingressum saltûs a tyranno invadebantur: continuo autem, collectis viribus, in eum unum Henricus dux cæterique Hannonii omnes tam fortiter irruerunt, ut parum abesset, quin ille vivus caperetur. Clypeo armisque a se projectis, solâ equi pernicitate et victorum manibus elapsus est. Eâ pugnâ multi Græcorum nobiles ceciderunt, et vexillo Cæsariano, quod nonnisi maximis in periculis Imperatori solebat anteferri, Belgæ potiti sunt (242).

Post tres denique menses operibus omnibus ad oppugnationem absolutis, ea militibus in diem V Iduum Aprilis indicta est. Ne quæ vero, partâ victoriâ, nam eam certam sibi autumabant, dissensionis causa præberetur, antea inter se Belgæ, Galli atque Veneti de partitione imperii et exuviarum metropolis solemnî pacto convenerunt. Ejus summa fuit: « si Dei voluntate urbe potiri contingeret, ut præda ac manubiæ, im- » perii oppida, civitates, vici, castella horumque unâ agri, unicuique pro » ordine et virtute distribuerentur, nec quisquam rem, ne minimam » quidem, auderet sibi arrogare, sed ad locum præstitutum in com- » mune referret. Quod autem urbs et Imperium unum aliquem guber- » natorem requirerent, æquissimum videri, XII viros omnium suffragiis » deligi, VI nimirum Francos” (Francorum nomine Galli, Belgæ, Burgundiones cæterique omnes a Venetis distincti comprehendebantur,) » itemque VI Venetos, qui, tactis Evangeliiis dextrâ, quâ jurisjurandi » religione nihil christianis solennius habeatur, eum, quem ex omnibus

» maxime Imperio regendo idoneum judicassent, Imperatorem suâ voce
 » declararent; idem simul more militari exercitus annueret, se unum et
 » solum, quem XII Viri creassent, pro Imperatore habiturum. Qui
 » vero ad Imperium delectus esset, is quadrantem prædæ, et in Urbe
 » et foris, suo jure haberet, et præterea Græcorum Augustorum palatia
 » Bucaleontem et Blachernium; reliquus dodrans Imperii Venetiis et
 » Francico exercitui ex æquo distribueretur. Extemplo etiam sapientis-
 » simi quique XII de Venetâ classe, de exercitu Francorum totidem
 » crearentur, qui censum Imperii, feuda et magisteria pro suâ prudentiâ
 » constituerent eaque, quibus oporteret, dividerent: iisque pariter, quæ
 » Imperatori præstanda essent, officia atque munera imponerent" (243).
 Quæ postquam fusius in tabulis conscripta et jurejurando a Primoribus
 obfirmata erant, se suaque omnia in naves imposuere, urbem tantum e
 parte maritimâ, quæ sinum Ceratinum spectabat, junctis viribus adorturi.

Ut ergo condita dies illuxit, universa classis, in tot navium globos,
 quot acies esse in exercitu commemoravimus, distributa, uno eodemque
 tempore, obversis in urbem prorsis, muris admota est. Omnes unâ serie,
 haud longo inter se spatio dissitæ, naves mare per dimidium milliæ
 cooperuerant. Dato signo, eminus utrimque omni gravi armaturâ, mox
 vero, cum navigia ad ipsa munimenta appulissent, scalæ erigi et comi-
 nus gladio hastâque pugnari coeptum est. Locaverat Murzuphlus tento-
 rium coccineum in editiore loco urbis, unde, prælium contemplans,
 conspectu suo atque gestu milites ad virtutem adhortabatur. Par erat
 certantium furor, sed Latinos longe numero superantes, e celsissimis
 turribus propugnatores telis, saxis et Græco igne liquido, quâ nulla major
 pestis erat, prope inulti dimicabant. Illi ergo dum transcendere muros
 conflagent, exanimes plerumque vel saucii in terram prosternebantur.
 Duravit nihilominus ejusmodi conflictus in centum variis et eo amplius
 locis ad meridiem usque, dum tandem Primores, veriti, ne tota classis
 funderetur, receptui cani signum jusserunt.

Vehementer consternati clade, quam pertulerant, sub vesperam duces
 militarem senatum coëgere, quid ultro agendum esset, deliberaturi. Inter
 prolatas varias, ut ea dies varie animos affecerat, sententias, ea vicit,

quæ oppugnationem eodem in loco resumendam esse suadebat, hoc consilio, ut naves scilicet, in quarum antennis scalæ essent erectæ, a latere geminæ conjungerentur, quo vel ita turres singulæ, quibus alias, pro numero defensorum, navem unam imparem esse eventus docuisset, facilius expugnari possent.

Sic ergo post biduum feliciori successu altera oppugnatio instaurata est. Quemadmodum antea constitutum fuerat, Comes Flandrensis naves, quæ ejus signa sequebantur, velut in unam classem coëgit, et per singulas discurrens, nullam rationem omisit, quâ milites suos ad virtutem atque audaciam accenderet. « Modo antiqua eorum facinora et avitam eis fortitudinem, modo indignam Alexii necem, quam ultum irent, justitiæ » Divinæ munus obeuntes, et Græcorum ingratum animum atque perfidiam, quam pro tot tantisque beneficiis, fide ejuratâ, ipsis rependerant, memorabat. De summâ rei nunc agi intelligerent, scirentque » aleam jactam esse, ex quâ vel sempiternum opprobrium, Græcis » futuri ridiculi, aut gloriam immortalem divitiasque incredibiles compararent. Non enim jam, uti alias, pro Alexio pugnantibus, aureorum » aliquot millia aut Palestinæ expeditioni subsidium, sed ipsos Constantinopolis thesauros totiusque Thraciæ, Græciæ atque Asiæ imperium » victoriæ præmia esse proposita. Tum vero non cladem recentem, sed » primam ejus urbis expugnationem mentis oculis uti proponerent, jubebat: illam fortunæ, quæ varia est, hanc suæ virtuti adscriberent, » Deique in primis voluntati, cujus si antea læva forsans mens sociis » fuerit, nunc eum, expiatis noxiis, justæ, quin suæ, causæ esse haud » dubie patrocinaturum."

Quæ cum dixisset, voce præconiâ ei, qui primus muros hostium subierit, centum argenti marcas, virtutis præmium, promitti jussit. Porro vel nemo in omni exercitu erat, quem non honor magis, quam remunerationis spes, ad superanda munimenta stimulare.

Continuo igitur tubæ belli signum canere, collineata classis rapide ad urbem propelli, geminæ quæque naves ad objectam sibi turrin inebere, tormentis et balistis saxa vomî, pontes ex antennis demitti, scalæ erigi, omnibus simul armis pari animo, loco iniquiore, pugnari. Qui

evadere in moenia tentabant, non a viris modo, sed et ab imbelli feminarum turbâ jaculis, lapidibus, tignis et missili igne Græco prohibiti, vel affligebantur solo, vel flammis consumebantur. Interim tamen nemo animum despondere, duces omnes, et in primis Balduinus, omnia militum munia subire, suos exemplo et voce sustinere, accendere, premere, urgere.

Jam ad meridiem ventum erat, et inclinabat etiam iterum in Græcos fortuna, dum subito vehemens Aquilo obortus est, et naves duas, quarum uni *Peregrini*, alteri *Paradisi* nomen erat, propius ad turrin haud procul a loco, ubi Murzuphlus tentoria collocaverat, impulit. Tum vero applicatâ ipsi confestim scalâ, quæ in carchesio assurgebat, una primi Andreas de Jurbise vir ex Hannoniâ nobilis (244), et Venetus quidam Petrus Alberti nomine, turrin intrarunt. Fortissimos viros et alii commilitones e sociis navibus illico subsecuti sunt, qui, Græcis vel ferro cæsis, vel deorsum deturbatis, turrin in suam potestatem redegerunt. Ut autem fixa in pinnis murorum vexilla Suessionensis et Trecensis Episcoporum, qui his navibus vecti fuerant, ab exercitu inspecta sunt, novus ardor omnium animos invasit, et, certatim e navibus in littus effusi, post alios alii, admotis scalis, evadere in altum cœperunt. Breviter illi quatuor alias turres occupaverant, unde cum in urbem late terrorem mortemque portarent, reliqui foris tres portas ariete perfregere, et cum omni exercitu catervatim irruerunt. Plateæ Constantinopolis, quamvis latissime patebant, vix capere poterant multitudinem fugientium, quorum millenos vel unus Latinorum tamquam cervos agebat. Studio tamen Principum et sacerdotum strages non late se extendit. Nocte appropinquante, haud ultro ausi victoriam prosequi, receptui cani duces præceperunt. Balduinus deserta tyranni tabernacula occupavit, frater ejus Henricus castra ante Blachernense palatium posuit, et plerique cæteri pro ipsis muris atque turribus, quas modo ceperant, in conspectu classis armati vigilias egerunt. Eâdem nocte clam Murzuphlus ex urbe cessit; cujus fuga cum innotuisset, ipsi novus Imperator Theodorus Lascaris a Græcis suffectus est (245).

Orto autem sole, milites opulentissimæ totius orbis civitatis diripiendæ avidi, jam antequam tuba dederat signum, in ordines convenerant. Mili-

tibus irruere parantibus sacerdotum et imbellis feminarum puerorumque turba, praelatis crucibus et imaginibus Sanctorum, supplex occurrit, et, ante Balduinum effusi, manantibus per ora lacrymis, « ut vitæ suæ parceretur », orantes, ejus atque sociorum genua amplexi sunt. Movit miserandum spectaculum Comitem, qui ipsos custodum, quos ad recipiendas servandasque prædas constituerat, curæ commendavit. Eodem tempore per præconem, « ne quis vitæ civium vel mulierum pudicitiae » vim inferret, in exercitu edici jussit. » Cætera quæcumque militi permissa fuerunt, eâ lege, ut quidquid diriperent, ad præstitutum locum in commune conferrent. Vagantur ergo per urbem victores, nihil intactum vel adeo abditum sinentes, unde aliqua præda sperari posset. Quanta vero universe ejus summa fuerit, nequit exprimi. Refert Villehardouinius, testis oculatus, qui nobis commentaria hujus belli reliquit, nullibi umquam ab orbe condito ex captâ civitate tantum prædæ actum; et Balduinus in litteris, quas binas de hac expeditione scripsit, haud existimare se, ait, tot divitias, quot in potestatem eorum cecidissent, in omni Europâ contineri (246).

Postquam spolia, missis iis, quæ adhuc Venetis erant persolvenda, inter omnes pro cujusque dignitate et gradu officii divisa erant, prima Principum cura fuit, secundum initam ante captam urbem pactionem, XII Viros legendi, qui Imperatorem unum e Societate dicerent. Eo consilio electores (247), præstito jurejurando, « se nullâ favoris aut amicitiae » causâ motos, eum potissimum creaturum, quem et imperio dignissimum et rebus gerendis omnium maxime idoneum judicassent », VII Idus Maji in palatium Bucleontis convenerunt. Fora et vicina his ædibus compita innumera multitudo compleverat, cunctis ad Imperatoris electionem suspensis, atque his illi, aliis alteri tam augustam sortem voventibus. Deliberatio integrum diem et dimidium noctis perduravit; cum tandem in unum Balduinum omnes consenserunt. Et profecto nemo, quam ille, magis dignus erat, in quem summa rerum deferretur (248). Tum collegarum omnium nomine, unus e XII viris, Nevelo, Suessionensis Episcopus, electionem cum cæteris communicare jussus, ad Magnatum baronumque cœtum, qui in vestibulo palatii avide exitum opperiebantur,

processit, et, alto silentio per præconem facto, hæc elocutus est: « Impe-
 » ratorem eum, quem nos elegerimus, vos, illustres viri, habere, hono-
 » rare, colere, et omni ope atque operâ ab omnibus sanctum inviolatum-
 » que præstare, Deo teste, promisistis: de communi igitur sententiâ,
 » quam proinde vos ratam fixamque esse, velitis, jubeatis, vobis ipsâ
 » horâ, qua Christus, mundi Servator, natus est, Deo auspice Balduinum,
 » Flandriæ et Hannoniæ Comitem, Romano-Græcorum Imperatorem pro-
 » nuntiamus" (249). Ad hæc verba unanimis et Francorum et Venetorum
 clamor sublatus est, *Vivat Imperator Balduinus!* qui plausus momento
 temporis, foris propagati, totam urbem personuerunt. Ipsos enim etiam
 Græcos hæc electio jucunditatis sensu affecerat: quippe cum eos exteræ
 nationis imperium pati necesse esset, neminem inter omnes se maluisse,
 quam Balduinum, postea sæpe atque sæpius confirmarunt (250). Commu-
 nem alacritatem milites tubarum tympanarumque clangore accendebant;
 et omnis denique exercitus sibi congratulabatur, quod ei Princeps, san-
 guine Caroli Magni oriundus, cognatione præterea Philippi-Augusti et
 sapientiâ atque æquitate clarissimus, Imperator divinitus contigisset (251).

Quem in modum cum Balduinus Cæsar creatus esset, eum deinde socii
 Principes super scutum in humeris ad templum S. Sophiæ deportarunt;
 ubi ille in sellâ aureâ, ad aram maximam, positus, ab omni exercitu et
 multitudine Græcorum summis congratulationibus et Rex et Imperator
 consalutatus est. Nimirum erat is honor Imperatori deferri solitus, ante-
 quam solemniori pompâ coronaretur; quod Balduino evenit die decimo
 quinto, postquam electus erat (252).

Mox, post inaugurationem, viri XII e Francis, et ex Venetis totidem,
 in concilium coacti sunt, qui imperii civitates atque provincias inter utram-
 que nationem distribuerent. Eâ partitione Belgis atque Gallis Bithynia,
 Romania sive Thracia, Thessalonica, omnis Græcia a Thermopylis
 usque ad promontorium Sunium, insulæ maximæ Archipelagi et alii
 deinde tractus, longissime in Asiâ dissiti, obtigerunt (253). Voluit autem
 Balduinus præcipuo quodam honore afficere nonnullos ejus clientum, qui
 tum hoc bello, tum alias, de ipso præ cæteris egregie meriti erant. Atque
 ideo Renero de Trith, baroni Valentiano, qui ipsi in omnibus ejus expe-

ditionibus indefessâ semper constantiâ et summâ virtute servierat, Philippopolim Thraciæ, quæ clientela totius ejus regionis honestissima erat, attribuit. Comitem S. Pauli ducem Didymotichi creavit; Theodericum Lossensem ad magni Senescalli, et Cononem Bethuniensem ad Protovestiarii, unam inter primas imperii, dignitatem provexit.

Tantâ in fortunâ Balduino nihil ad felicitatis cumulum deesse videbatur, quam ut carissimam conjugem, quæ hujus cruciatæ laborum particeps esse voluerat, sibi in imperio junctam haberet. Porro talis est rerum humanarum natura, ut nulla in ipsis prosperitas sit sine quadam mixturâ calamitatis. Classe vecta Joannis Nigellensis, Maria Campaniæ cum nobilissimo Belgicarum matronarum cœtu Ptolemaïdem delata erat, ubi maritum non patienter minus quam avide opperiebatur. Ut autem eum creatum Imperatorem Orientis intellexit, sive repentinus ejus felicitatis sensus afflictam tam diurnâ absentia mulierem vehementiori gaudio affecerit, sive eam febris, quâ jam pridem laborabat, hauserit, non multum post exstincta est. Eadem ergo naves, quæ, regio cultu splendidissime exornatæ, cum delectâ Belgicæ, Gallicæ et Græcæ nobilitatis manu, ad Imperatricem Constantinopolim deducendam, missæ fuerant, huc nonnisi ejus reliquias retulerunt. Flevit amare medios inter barones suos Balduinus amantissimam uxorem, quæ cum maximis virtutibus, tum egregiis ipsius et naturæ et animi dotibus non minus exemplar quam ornamentum aulae Byzantinæ exstitisset. Eam ingenti cum pompâ sepeliri jussit in ecclesiâ S. Sophiæ, ubi ante paucos dies coronam atque purpuram acceperat. Atque ita prope eodem tempore populus Constantinopolis Imperatoris inaugurationem et funera Imperatricis conspexit: quæ apparatus triumphalium et festorum mortis discrepantia fidelem imaginem vanæ victorum gloriæ, et velut infelix omen fatorum, quæ imperium manebant, referre videbantur.

Sub idem fere tempus magna multitudo veteranorum equitum, partim Belgarum, partim Gallorum, tum qui initio hujusce expeditionis cum Joanne Nigellensi ab exercitu defecerant, tum aliorum, qui jam dudum in terrâ sanctâ meruerant, rerum præclare a sociis gestarum famâ et in partem gloriæ atque fortunæ ipsorum veniendi studio exciti, e Syriâ classe Constantinopolim venerunt. Erat in ipsorum numero vir nobilis Theodericus

Teneramundanus, cum Atrebate Hugone a Tabariâ et ejus fratre Rudolpho, quos Balduinus non benevole tantum excepit, sed et ad honorificentissima in imperio munera evehit.

Interim tamen complures urbes atque provinciæ, quæ Imperatorem inter et barones distributæ fuerant, magis ad bellum quam ad accipiendum imperium paratæ videbantur. Enimvero adhuc alias veteres tyranni Alexius et Murzuphlus in suâ potestate retinuerant; aliæ obtemperabant Theodoro Lascari; alias, ut sæpe fit in imperiorum eversionibus, alii homines, qui cæcâ pariter dominandi cupidine stimulabantur, vi invaserant. In tantâ rerum confusione, quæ in ipsis illorum temporum scriptis perspicui potest, nos incassum quidem laboraremus, ut ultro victorum vestigia accuratius subsequeremur. Cæterum quoque ea, quæ minus diffusa apud historicos obveniunt, si vel maxime ad Bellum Sacrum proprie, nec potius ad aliud historiæ genus pertinere censenda sint, tam late patent, ut intra limites hujus dissertationis haudquaquam comprehendere queant. Ne itaque vel complicatam atque longam nimis, vel alioquin misere mutilatam narrationem tradamus, sufficiat, ad hanc cruciatam terminandam, paucis dicere, Belgas, a captâ Constantinopoli, primum omnem Thraciam Balduino submisisse; arma deinde tulisse in Phrygiam, victricibus siguis agros Trojanos peragrasse, de Græcis simul et Turcis in campestribus, quæ olim exercitus Xerxis et Alexandri Magni conspexerant, triumphum retulisse, omnes denique regiones, quæ ab Hellesponto ad Idam usque montem extenduntur, suæ dominationis fecisse (254).

Porro tam prospera tamque gloriosa initia alia ex parte brevî maximæ calamitates subsecutæ sunt. Primo imperii Balduini anno nondum circumacto, contra eum gravissimum bellum Bulgarorum erupit. Profectus ab urbe cum exercitu ad hostes oppugnandos, optimus Princeps atrocissimâ pugnâ apud Adrianopolim vivus in ipsorum manus incidit, et non multo post luctuosissimâ nece extinctus est (255). Successit ipsi, post eum Belgarum omnium strenuissimus, frater ejus Henricus, qui publicam rem, cum Græcis tum Latinis acceptissimus, non minori prudentiâ, quam decore, per decem annos moderatus est, et plurimum amplificavit (256).

EXPEDITIO CRUCIATA BELGARUM SEXTA.

MCCXV - MCCXVI. Expeditioni cruce-signatorum sextæ, quam Lateranense concilium decrevit, si fidem adhibeamus rerum Frisicarum scriptori, nulli veterum Germanicorum populorum tanto numero, quanto septentrionales Belgæ nomen dederunt (257). Brabantinos tamen aliosque meridionales haud minori forsitan multitudine confluisse, et alii annales æque testantur (258). Hos inter Flandrenses, permultis illâ tempestate reipublicæ malis fessi, non videntur multum contulisse: quippe qui unicam tantum manum cum Hannoniensibus, sub Galtero Avesnensi, misisse leguntur. Alia, eaque præcipua, capita fuerunt Henricus, Lotharingiæ inferioris et Brabantiæ Dux, Dux Limburgi Valeranus; Comites Ludovicus Lossensis, Adolphus Montensis, Wilhelmus Juliacus, Wilhelmus Hollandiæ, Theodericus Cliviæ, Gerardus Geldriæ; Archiepiscopus Metensis, Episcopi Leodiensis et Ultrajectensis, cum aliis quibusdam illustrioribus viris, quorum nomina quidam scriptores posteritati commendaverunt (259).

MCCXVII. Instructâ classe, quæ ducentarum et duodecim navium longa fuit, primi, mense Maio, Hollandi, Brabantini et Flandrenses cum Norvegis, ducibus Wilhelmo Hollandiæ Comite et Othone, Ultrajectensi Episcopo, vela ventis in Orientem permiserunt. Non diu post Wilhelmi frater cum alterâ classe navium octoginta et octo, quibus maximam partem Frisii, cæteri Colonienses et Rhenani accolæ vehebantur, subsecutus, eisque in Britanniciæ inferioris portu Divi Matthæi associatus est. Hic placuit universarum virium imperium Comiti Hollandiæ deferre, qui statim anchoras solvi et cursum Ulyssiponem dirigi iussit. Cum eo appulissent, Ulyssiponensis et Evoræ episcopi cum nobilitate Lusitaniæ ad peregrinos accesserunt, orantes, « ut arma eorum in Mauros, qui ipsis munitissimum præsidium (260) *Alcazaris* eripuerant, vertere non abnuerent. »

Recusaverunt plerique, et inter eos Frisii, qui in Palestinam festinandam esse dicentes, cujus rei causâ domo egressi essent, cum octoginta coggonibus a sociis se separavere, iter in terram sanctam continuaturi. Adverso autem vento Hispaniæ oram versus repulsi sunt, et in portu civitatis S. Mariæ, quam tum pariter Saraceni tenebant, anchoris con-
 jectis, in terram descenderunt. Dum de expugnandâ urbe consultant, variantibus sententiis, (nam ab utroque latere aquis et in omni ambitu muro turrato circumcincta erat, tam spisso, ut ejus vertex binos equites ferre posset,) quidam de exercitu Frisii, sublati signis in hostem, qui ante moenia stabat, impetum fecere, eumque intra muros compulerunt. Tum vero res accidit memoratu digna. Scilicet nox erat, per quam cum forte conspectus esset Saracenus de muro se per funem dimittens, confosso sagittâ Barbaro, unus e Frisonibus cum signo suæ gentis, audacissimo facinore, per eundem funem se sublevavit, et vexillum in turri vacuâ sublime extulit. Inde mox ad propinquam portam festinans, deturbatis, qui vehementer perculsi erant, vigilibus, eam patefecit, et socios in urbem intromisit. Hanc illi totam depopulati sunt, et, antequam se reciperent, primâ luce flammâ tectis injecerunt. Qui eventus tantum terrorem per viciniam diffudit, ut, cum deinde classis ad urbes Rodenum et Gades appropinquaret, eas cives voluntario exilio vacuas fecerint, et omnia sua advenis diripienda permiserint. Postquam vero aliquamdiu arma feliciter per Hispaniam circumtulérant, Frisii Massiliam delati sunt, et inde trajecerunt in Etruriam; ubi a Romano Pontifice, Honorio III, Cornetanis aliisque his propinquis civitatibus ob eximiam gentis fortitudinem et pietatem diligenter commendati, non tam velut peregrini, quam velut fratres, totum hibernum tempus exegerunt.

Interea reliqui Belgæ, qui Ulyssipone remanserant, varias gravissimis præliis de Mauris, qui in eis duos suorum Regum amisere, victorias retulerunt. Post trium quoque fere mensium obsidionem, vi castello et oppido Alçazaris cum ingenti potiti sunt strage Barbarorum, quorum plures quam sexaginta millia trucidati esse leguntur.

Ineunte autem vere subsequenti anni MCCXVIII, utraque iterum classis in portu Ptolemaidis conjuncta, et una deinceps Damiatam, ad

copiosissimam atque munitissimam Ægypti civitatem, transvecta est. Erat ea nimirum tamquam Ægypti claustrum, quod cum semel in potestatem redactum esset, omne belli nervum Barbaris præcisum videbatur. Istuc ergo cum appulissent, ante alios ad proxima semper intenti pericula, Frisii celeriter primi hostilem terram occupare cœperunt: quâ occasione novum unius ex hac gente admirandæ virtutis exemplum eminit. Nimirum Saracenorum aliquot equites, sive ut res hostium specularentur, sive ut eos a descensione prohiberent, haud procul ad littus accurrerant; dum voce ac gestu, quasi per ludum, adventantes provocans, Frisius, dextro poplite in terram flexo, sagittâ primum, quem proximum habuit, mox vero deinde lanceâ vibratâ, cum equo Barbarum exanimem dejecit. Territi hoc facinore cæteri, quam potuere maximâ pernicitate fugam arripuere; atque vel sic, nemine obstante, exercitus inter littus maris et ripam Nili occidentalem castra sua metatus est.

Damiatam, in insulâ Nili oblongâ sitam, triplex murus lateritius cingebat, tam firmi operis, ut penitus insuperabilis haberetur. Urbis lateri, versus littus, ingens suburbium adiacebat, mercimoniis negotiatorum et omnium rerum copiâ abunde refertum. Suburbium illud, cæteris partibus inaccessum, qua annem respiciebat, turris munitissima, mediis in aquis constructa, tutabatur. Jungebat eam cum urbe catena ferrea immensi ponderis, quâ omnis ulterior ad illam aditus navibus prohibebatur.

Ab hujus igitur turris oppugnatione bellum incipere christiani necesse habuerunt. Per totam vero æstatem nequicquam maximo etiâ studio et pertinacissimo labore ad eam redigendam omnibus instrumentis non sine magnâ suorum simul et hostium strage usi sunt; ita quidem ut modo fracti animo multi, et de prosperiori ulterius belli fortunâ desperantes, ab incepto desistere meditarentur. Tantum porro dedecus Frisii et Rhemani eorum socii non ferentes, sese ad struendas novas machinas, quibus vel denique præsidium capi posse arbitrabantur, Principibus obtulerunt. Collaudarunt illi præmiisque incitavere strenuissimos viros, qui nullâ proinde morâ operi incubuerunt. Binos ergo maximos coggonas a latere funibus inter se atque trabibus, quæ in ambitu velut valli speciem præ-

bebant, firmiter compegerunt. Tum desuper quatuor proceræ densitatis malos et totidem antennas in quadratum erexere; quorum in summitate ingens ædificarunt castellum ligneum, variis contignationibus ad recipiendos cum armamentis milites reticulato opere ejusmodi constructum, ut ad usum pugnandi vel maxime idoneum et simul ad vim perferendam firmissimum esset. Omnem machinam foris, contra Græci ignis injuriam, pellibus madidis cooperuerunt. In ejus capite pons erat affixus, qui superne in ipsam turrin poterat inclinari; et ex mole latæ et acclives scalæ pendebant, quæ usque ad triginta cubitos ultra proras protendebantur. Absoluto autem hoc instrumento, ipsi quoque alterum addiderunt, quo imam turris partem adorirentur. Constatat illud coggone tertio, in omni circuitu contra telorum vim propugnaculis communito, quibus mobilem pariter junxerant pontem, unde, cum necesse foret, evadere ad pedem turris possent: in supremâ vero parte valido malo exiguum aliquod castellum, ut inde promptius infestarent propugnatores, affigendum curaverant.

Quæ omnia cum ad ingentem cunctorum, ipsorum etiam Italarum, qui ad ea tempora cæteros universos in arte mechanicâ antecellebant, admirationem absoluta essent, se quoque Frisii et Teutonici commilitones ad certamen obtulere atque paraverunt. Nè tamen aliis gloriam invidere ac præripere velle viderentur, per præconem pronuntiari jussum est, « si qui, laudis parandæ cupidi, cum ipsis discrimen subire vellent? » Trecenti ferme de omni exercitu machinas conscenderunt, easque ingenti omnium expectatione, sed incredibile dictu quanto labore et periculo, ad turrin propellere adverso flumine aggressi sunt. Stabant cum instructis ordinibus universæ legiones christianorum in lævâ ripâ fluminis, ad spectaculum erectæ suspensæque, et acclamationibus suis instrumenta consalutantes, quibus omnis fortuna atque spes exercitûs vehebantur. Postquam per obluctantes vehementius undas (nam Nilus inopino auctu præter modum tumidus atque præceps increverat,) perque jaculata a Barbaris saxa et ignem Græcum oppugnatores ad turrin pervenerant, projectis anchoris, continuo omnibus simul armis pugnare cœperunt. Et jam lanceâ atque gladio uti parabant; sed momento

temporis novo Græci ignis torrenti machinæ ingenti incendio superfusæ sunt. Vel nullo tamen discrimine deterrendi, fortissimi juvenes se medio in certamine flammæ versus præcipitant, easque, effuso aceto et arenâ madidâ, summâ promptitudine extinguunt. Tunc porro majori quoque vi proelium redintegratum est; atque e castello alii, alii iterum in scalas enixi, telis, ferro, hastâ, bipenni, omnibus denique mortiferis instrumentis Barbaros a superficie summovere, et postremo in ipsam turrin evaserunt. Primus militari clavâ irrupit juvenis Leodiensis, Henricus nomine, quem mox Frisius, Haijo Fivelingius, in agro prope Groningam natus, subsecutus est. Ferebat ille terribile instrumentum ferreum, quali fere ex ligno agricolæ ad excutiendum frumentum uti solent; sed extremâ parte juncturis, prope in catenarum speciem, ad pugnam, compositum. Corpore et animo fortissimus juvenis, stans in sublimi, ita rem gessit, ut, deturbato primum Sultani signifero, atque croceo ipsius vixillo potitus, ad dextram deinde lævamque impetum vertens, quotquot poterat attingere, non prosterneret modo, sed et effusis cervicibus aut aliis confractis membris, miserrimo genere mortis elideret. Quare late nudatis locis, sequentibus se commilitonibus ascensum prope liberum fecit.

Interim tamen Sarraceni ad interiorem turris partem se receperant, flammisque ejus superficiei, quæ ex materiâ igni concipiendo apta erat, injectis, victores, ob intolerabilem æstum, repetere machinas cœgerunt. Sed vel ne propterea quidem hi animum desponderunt. Atque cum armamentis ad turris pedem progressi, tantâ vi cœperunt ostium contundere, ut, de ulteriori defensione desperantes, Barbari petierint colloquium, et vitæ incolumitatem pacti, se cum præsidio christianis dederint. Certamen ab horâ feriæ sextæ nonâ ad decimam usque sequentis sabbathi, nullâ interpositâ requie, inhorruerat. Continuo post partam victoriam catena soluta (261), et suburbium cum incredibili prædâ direptum est. Tum quidem laudibus celebrati commilitones omnes, qui turris expugnationem susceperant; sed ad cœlum sublatus fuit voce totius exercitus Frisius, qui cum Henrico Leodiensi primum fastigio potitus fuerat.

Quibus gestis, multi Frisonum et Hollandorum, se quod officii sui esset

peregisse rati, patriam repetiverunt. Verumenimvero vix ad obsidionis initium perventum erat. Quippe infinito propemodum cum exercitu Sultanus paulo superius ad Nili totius ripam consederat, unde militem et commeatum, strato ponte navigiorum, fere sine periculo poterat in urbem intromittere. Tulit ægre illud obstaculum, quominus vires suas propius admooveret, omnis exercitus: quod ut tollerent pontis dissolutione, novæ ejus gloriæ materiam sibi iterum præstantissimi Frisonum cum Teutonicis sociis a militiæ ducibus poposcerunt. Eam illi facile et multâ laude cum impetrassent, pauci numero minori nave, quâ ad expugnandam turrin usi fuerant, intrepide ad pontem vecti sunt. Muniverant illum firmo præsidio Barbari, qui appropinquantibus cum densâ acie instructi ad pugnam exspectabant. Initio autem conflictionis, tanta juvenum virtus fuit, ut vel primo impetu stratis cæsisque, in quos a fronte inciderant, mox loco propiores, periculo territi, cedere atque urgere inciperent sequentes; quorum simul metu atque trepidatione perculsi, qui longius distabant, in ripam se effuderunt, atque ita tandem universi, tumultu et perturbatione omnibus permixtis, fugâ pontem deseruere. Solverunt inde victores quatuor naves, quibus extrema et potissima illius pars in alvei profundo instrata fuerat, et cæterum toto opere corrupto, cum ipsis, in utriusque exercitus conspectu, cum summo suorum gaudio reversi sunt.

Sic alterâ jam vice cum eorundem virtute liberior aditus ad ipsam usque urbem patefactus esset, pars exercitus Nilum trajecit, et civitatem inter atque castra Sultani, qui, rem exploratam habens, inde se cum copiis recepit, castra altera, firmis operibus contra hostilem vim munita, collocavit. Ab eo tempore interclusam arctiori gyro Damiatam, ita ut nihil omnino in eam immitti posset, christiani, excitatis hic illic castellis atque turribus, omnibus modis urgere non cessarunt. Dum autem in eo versantur, Sarraceni, non multum postquam abierant, majoribus cum copiis reversi, pristino ipsorum castrorum loco potiri moliti sunt: sed Frisii atque Teutones, qui eam partem custodiebant, tantum discrimen averterunt.

MCCXIX. Creverunt igitur magis atque magis in dies angustiae oppi-

danorum; de quorum salute desperans, Sultanus christianis honestissimas condiciones, si ab obsidione discedere vellent, proponi jussit. Pollicebatur scilicet, « se regnum Hierosolymitanum et crucem Domini ipsis restitutum, detrimentum murorum urbis regiæ cæterorumque ædificiorum, » quæ nuper a fratre destructa fuerant, pecunia resarciturum; atque » captivos omnes se sine pretio dimissurum, et pacem christianis omnibus » perpetuam daturum." Majora sane permultis etiam victoriis nec sperari, nec obtineri poterant. Equidem quamvis et his accedendum esse plerique censerent, vicit tamen sententia legati Pontificii Templariorumque et quorundam aliorum, quibus in solâ deditione Damiatæ, quam in omnibus, quæ Saracenus obtulerat, plus positum videbatur. Proinde continuata acrius obsidio fuit, et identidem tentata oppugnatio. Verumtamen ne diuturniori quoque labore vel quidquam fuisset profectum, nisi desæviens in urbe cum horrendâ fame pestis, eam incolis et defensoribus orbasset. Nocte itaque, quâ omni ex parte facere ultimo aggressionem statuerant, cum insolitum per moenia et omnes stationes silentium animadvertissent, admotis scalis, pauci primum, deinde plures evadere in altum cœperunt, qui interfectis exiguo numero præsidiariis, perfregere portas, et omnem exercitum intromiserunt. Tum vero spectaculum, etiam victoribus miserandum, et quo foedius nullum aliud esse poterat, illico ipsorum oculis objectum est. Præter innumeros, quos ferrum toto obsidionis tempore hauserat, infinita alia mortalium multitudo, lue enecata, per fora, vicos, compita, domos, areas, denique omni loco, pestilentem odorem per cœlum fundens, inhumata jacebat. Ex septuaginta millibus hominum, qui in urbe fuerant initio obsidionis, vix adhuc tria millia supererant, squalidum corpus ægre trahentes, et spectris magis, quam hominibus, similes.

Sic itaque capta fuit Damia VI Kal. Novembris, mense decimo octavo postquam ad eam cruciati appulerant. Hoc omni tempore pauci dies sine proeliis acti sunt. A quo autem Nilum trajecerant, tria potissimum conserta fuerunt majora, quorum in ultimo, cum aliis quibusdam Principibus, Comes Hollandiæ egregiam laudem tulisse fertur. In urbe reperta fuit incredibilis opum vis, aurum, argentum, pretiosa supellex et mer-

cimonia omnis generis infinita, ita ut, testante hujus belli historico, victores ipsam Persidem, Arabiam et Indiam redegissem in potestatem viderentur. Interim tamen dum partitio prædæ inter exercitum instituta est, Frisii, qui majoribus, quam vel alii ulli populi, laboribus atque virtute inclaruerant, minorem quidem, quam par erat, a commilitonibus mercedem retulerunt.

Sultanus, ut amissam esse urbem cognovit, castra sua incendit, et Cæïrum se recepit. Christiani vero, postquam purgandam urbem superstitionibus Sarracenis commiserant, et sufficiens in eâ constituerant præsidium, in Februarium usque mensem MCCXX partim per Ægyptum, partim per Syriam atque Palestinam, quieti indulserunt, unde multi iter in patriam remensi sunt. Atque horum quidem in numero fuisse Frisones et Hollandos suspicari licet: quippe de eis, per continuatum deinceps bellum, nulla nobis ulterior mentio obvenit, et ex chartâ Frederici Cæsaris, ad annum MCCXX Aprili mense obsignatâ, luculenter constat, jam tunc Wilhelmum, Hollandiæ Comitem, in Europam rediisse. De cæteris Belgis pariter nihil commemorandum legitur (262).

Paucis autem annis post (MCCXXIV – MCCXXVII) nova suscepta fuit a Frisonibus cum Frederico Cæsare in Syriam expeditio; sed in eâ nihil dignum memoratu gestum est. Imperator enim vix advena in Palestinam jam inducias in decennium cum Barbaris pepigit, et proinde cruciati mox in Occidentem reversi sunt (263).

EXPEDITIO CRUCIATA BELGARUM SEPTIMA.

MCCXLVIII - MCCL. Ad Bellum Sacrum septimum, quod medio circiter sæculo XIII a Divo Ludovico susceptum est, haud alios ex Belgarum Principibus fuisse profectos invenimus, quam Guidonem Dampe-tram, Margaretæ, Flandriæ Comitissæ, filium; Hugonem S. Pauli et hujus itidem loci Vice-Comes Hugo Corbet, cum insigni tamen quique militum clarissimorum fortissimorumque numero. Inter omnes non Belgas modo, sed etiam inter Gallos, potissimum eminebat Sancto-Paulanus Comes, qui nullis sumptibus pepercerat, ut quam splendidissime, ipsum prope regium fastum æmulatus, Ludovicum sequeretur. Eodem succensus studio, Hugo alter, ut sibi abundantius necessaria compararet, Vice-Comitatum suum venumdedit (264).

Hortatu piissimi Regis Frisii quoque et Hollandi classem ad eum con-comitandum paraverant: sed cum ipsorum ope in bello Germanico indigeret Wilhelmus Comes, qui non multum ante Romanorum Rex creatus fuerat, destinata in terram sanctam auxilia ipsi addixerunt. Postea tamen, inquit Emmius, alterâ cum classe in Ægyptum semet Francis junctum ivere; at in eo quidem ille nobis errare videtur (265).

Præter ipsorum operam, et alia Belgarum opera, ad hanc cruciatam instituta, pariter evanuit, eventu multo etiam infeliciori. Ex Yprensi scilicet, Bergano, Casletensi et Brugensi territorio nobilissimi quique viri navem permagnam in belli societatem adornaverant: verum cum vela facerent, temeritate et imperitiâ gubernatorum, navis cum viris et oneribus prope Dunkerkam penitus submersa est.

Regi itaque Galliæ cæteri Belgarum Proceres in insulâ Cypri associati sunt, et una deinceps transvecti Damiatam, quæ, non diu postquam expeditione sextâ fuerat capta a christianis, in potestatem rursus Barbarorum inciderat. In ipsâ descensione claro proelio cum Barbaris congressi sunt; de quibus relatâ victoriâ, jam inde a postero die civitatem, quam territus hostis, injecto prius incendio deseruit, recuperavere. Post hæc

arma ulterius in interiora Ægypti tulere, alteramque celeberrimam pugnam in planitie Mansourah conseruerunt. Tradit Joinvillius, testis oculatus, proelium nullum magis cruentum, tum ob innumerabiles Barbarorum copias, tum ob efferatos ipsorum impetus, tantis umquam facinoribus, cum eis fuisse commissum. Constiterant in illo cum ordinibus suis Flandrenses juxta Senescallum Campaniæ, qui hac die ipsorum virtuti salutem suam acceptam retulit. Quippe cum ipse, vel strenuissimus belli dux, et quoque pene reliqui omnes, vix et ne vix quidem totis viribus hostium vim tolerarent, Flandri Mamelucorum incursus non tantum eodem, quem pugnantes ceperant, loco immoti sustinuerunt, verum etiam tam fortiter represserunt, ut et peditatum et equitatum hostilem extra aciem cedere coëgerint. Fusos insecuti, ipsorum scutis, clypeis et loricis onerati redierunt (266).

Omnis gloria quidem ejus pugnae Francis, emolumentum vero Barbaris cessit. Nam christianus exercitus, præter ingentem strenuissimorum bellatorum suorum numerum, pene omnes equos amiserat, nullâ subsidii spe relictâ; cum e contra vires Barbarorum, novarum in dies accessione copiarum, magis atque magis formidandum incrementum caperent. Suadere igitur prudentia videbatur, ut viam Damiatæ, adhuc liberam, christiani relegerent: ab hoste autem fugere, quem vicerant, indecorum arbitrabantur, et potius omnia perferre maluerunt, quam eam sibi ignominiam consciscere. Interea vero temporis pestilens morbus exortus est, qui brevi milites ad eam miseriam redegit, ut vix adhuc armis ferendis idonei essent. Cum itaque tandem, rerum necessitate coacti, receptum versus Damiatam tentarent, in itinere a Barbaris interclusi sunt, et universi in tristissimam captivitatem inciderunt. Perierunt in eâ multi; cæteri, postquam atrocissima quæque pertulerant, postremo nonnisi restitutione urbis et octingentis Byzantium aureorum millibus libertatem redemerunt. Tum ex Ægypto in Syriam trajectum est; ubi, cum Divus Ludovicus, quibus placeret, concessisset facultatem in patriam redeundi, eâ permulti usi sunt: quos inter Flandrenses fuisse ex eo videtur constare, quod eorum dux, Guido Dampetra, anno proximo in Flandriâ legitur obiisse.

EXPEDITIO CRUCIATA BELGARUM OCTAVA ET ULTIMA.

MCCLXVIII – MCCLXX. Quamquam præcedens bellum nonnisi maxima infortunia pepererat, Divo tamen Ludovico animus non defuit, ut post viginti deinceps annos alteram in infideles gentes cruciatam susciperet. Junxere se ipsis ex Belgarum Primoribus Henricus Comes Luxemburgi (267), Flandriæ Comes, et, splendidissimo iterum cum apparatu, Comes S. Pauli (268); Robertus Bethuniensis et alii nonnulli ex Hesdinensi Comitatu, qui omnes cum Rege ex Aquarum Mortuarum portu in Africam trajecerunt.

Cum adhuc expeditionem pararet, gnarus, quantâ pietate et virtute Frisones in anterioribus bellis inclaruissent, misit ad eos cum litteris Ludovicus ecclesiasticum hominem, Gerardum nomine, qui fortissimam gentem ad novam belli societatem hortaretur. Profectus ille cum Pontificiâ potestate, incredibile dictu est quantum per universam Frisiam, sed potissimum Nordæ, loco Amasum inter et Visurgim tunc temporis celeberrimo, concionibus suis profecerit. Homines cunctorum ordinum, nobiles, divites, inopes, collatâ ad impensas belli in commune quamcumque vel pecuniam vel gazam possidebant, certatim nomina dedere, ita quidem ut, testante rerum Frisicarum scriptore, patriam nummis pariter et viris exhaurire velle viderentur. Quoniam vero militiam petentium numerus omnem modum excedebat, edicere publice necesse habuerunt, hominum multitudine apparatus navium excedi non posse, atque « qui conscendere classem vellet, marcas monetæ sterlingensis VII, » butyri cados VI, bovis dimidium, pernam porcina unam, farinæ se- » modium; et præterea arma et vestes, quantum satis esset, haberet » parata.” Feminis quoque prudenter iter fuit interdictum.

Sic postquam omnia rite fuerant ordinata, diversis e locis cum quin-

quaginta coggonibus, præter navigia minora, in præstitutum Flandriæ portum convenerunt, unde deinceps, cum exercitu regio se conjuncturi, Massiliam delati sunt. Jam Ludovicus e Galliâ vela fecerat, Frisiis aliquamdiu post conductam diem nequicquam expectatis (269).

Magnus igitur Francorum exercitus, quem cæteri Belgæ sequebantur, post brevem trajectum ad portum veteris Carthaginis appulit. Postero ab adventu die, conjectis in fugam Afris, qui, instructâ in littore acie, descensionem prohibere tentaverant, copias in terram exposuere, et continuo arcem cum vico Marsâ, et ipsam denique Carthaginem, in suam potestatem redegerunt. Inde Tunetum movere decreverant, sed pestilens lues, quæ infra brevissimum tempus caput expeditionis, Divum Ludovicum, et magnam exercitûs partem absumpsit, omne bellum abruptit. Fregit quippe lugubris casus ita cæterorum vires animosque, ut nihil amplius contra Barbaros susciperent. Advenit quidem, sub ipsam Ludovici mortem, cum novis subsidiis frater ejus Carolus, Siciliæ Rex, et non multum quoque post cum classe suâ Frisii appulerunt: sed ne sub novi ducis imperio bellum redintegraretur, Tuneti Princeps pacem petiit, quam ipsi cruciati concesserunt. Leges erant, « ut belligerantes » utrimque captivos redderent, et christiani, qui in vinculis tenebantur, » libertate donarentur: liberum ipsis foret, in terris ejus habitare, » templa exstruere, et fidem suam prædicare. Nulla Tunetus vectigalia » per omnem ejus dominationem Francorum commercio imponeret. Sol- » veret ille omnibus cruce-signatorum ducibus militibusque, propter » impensas belli, ducenta decem unciarum auri millia, et quotannis » Siciliæ Regi quadragies mille nummos aureos penderet.” His conditionibus exercitus ex Africâ abductus, et fere quisque in patriam reversus est. Ex Belgis tamen Frisii cum paucis Anglis in terram sanctam profecti sunt, Barbaros oppugnaturi. Verumenim vero præter expugnationem urbis Nazareth nihil memoratu dignum gesserunt, et non multum quoque dein iter in Occidentem remensi sunt (270).

Tam exiguus fuit exitus hujus cruciatæ, quæ late terrorem fundere per Mohamedanas gentes debuisset. Alter eventus fuit, quod omnino animos fregit Europæ populorum; quorum ab eo inde tempore nulli

amplius Principes vel mare tentaverunt, ut in Asiam infideles oppugnatum irent. Inclinavit ergo magis in dies atque magis christianorum res in Oriente; donec tandem expugnatione Ptolemaïdis Barbari anno MCCIXCI ruinam Hierosolymitani regni consummaverint.

Sic absolutâ Belgarum in expeditionibus sacris historiâ, ad alteram dissertationis partem transimus, lætiores, quos inde collegerunt, fructus expensuri. Omnem ejus materiæ amplitudinem probe sentimus; pro tempore vero, quod nobis superest, nonnisi pauca admodum poterimus exponere.

PARS ALTERA.

DE FRUCTIBUS, QUOS E SACRIS EXPEDITIONIBUS BELGÆ
CEPERUNT.

CAPUT PRIMUM.

DE LIBERTATE, CUM CIVILI, TUM POLITICA, QUÆ E BELLIS SACRIS NATA EST.

§ I.

Exstinctio servitutis.

Omnes homines a naturâ dignitate æquales esse, inter omnes constat; sed nascendi atque vivendi inter eos ordinem inæqualem esse, ita ut alter alterius imperio subsit, æque manifestum est. Inde ab ipsâ naturâ, sive potius rerum necessitate, servitia introducta sunt, quæ, propter commodiorem vivendi rationem, sibi mutuo homines in societate præstarent. Hoc igitur ipsum apud omnes omnino orbis terrarum populos primarium servitutis finem constituit; quem ut assequerentur, adsciverunt sibi aliorum ministeria, vel pretio conductorum, vel bello captivorum.

Eum in modam considerata, in origine suâ, servitus nihil habet, quod per se injustum sit. Verum simplicissimam eam conditionem, lapsu temporis, dominorum iniquitas in varia servilium operarum et præstationum genera ita convertit, ut reipsâ sæpenumero conditione brutorum animantium inferior esset. Ad indignum eum abjectionis gradum tyrannis feudatiorum ad tempora, quæ Bella Sacra præcesserunt, in universo Belgio, sicut et in reliquâ Europâ, servos redegerat.

Sæculis enim X et XI præter nobiles et nonnullos ingenuos, omnes, qui rure degebant, erant servi. Nos hic in variis illorum generibus describendis non immorabimur. Sufficiat generatim dicere, quod nulla civilia jura possidebant, nec proinde ulla ad posteros suos transmittere poterant. Præter ea, quæ ad vitam necessaria sunt, nihil, quod suum erat, habebant. Glebæ adscripti, quadraginta eorum æstimabantur pro capite hominis unius liberi, et cum uxoribus liberisque omnique supellectile certo pretio venumdabantur (271). Tentaverat quidem sæpius afflictæ gens omnibus viribus semet in libertatem vindicare: quod vèro neque ab humano sensu dominorum, nec etiam vi se obtenturos esse sperare poterant, ipsis Bella Sacra contulerunt. Scilicet quo acrius omnes cujuscumque ordinis et conditionis homines ad sacram militiam capessendam Romanus Pontifex, Urbanus II, stimulare, inter alia præmia proposuerat, ut qui eam amplecti cuperent, velut causam Dei suscipientes, nullo modo præpediri a dominis possent. Tam opportunam igitur vinculorum perfringendorum occasionem rusticolæ avide arripuerunt, agrisque et aratro derelictis, cum melioris fortunæ spe, tum etiam studio religionis et rerum novarum cupidine exciti, incredibile dictu est, quantâ multitudine ex universo Belgio sacrum in Orientem iter arripuerint (272). Porro erraret quis vehementer, si eum emigrandi ardorem cum primâ expeditione extinctum fuisse putaret. Nam præter varia, quæ, ad confirmandam nostram sententiam, afferre possemus historiæ documenta, quantum agri deserti fuerint a rusticis, sat superque testantur et sterilitas, in quâ omnis Flandria vicinæque regiones per sæcula XII et XIII jacuisse leguntur, et benignæ invitationes, quas iisdem temporibus prædiorum domini alienis hospitibus fecerunt, ut eorum culturam, optimis conditionibus iis propositis, in se suscipere vellent (273).

Hinc superstites servi hoc commodum capiebant, quod prædiorum domini, ni ab ipsis quoque deseri vellent, mitius, lenius et indulgentius cum iis agere cogerentur. Atque sic sensim servos inter et dominos conventiones fieri cœptæ sunt (274), quibus non tam illorum personis, quam excolendis prædiis onera imponerentur; itâ nempe, ut servilia quidem præstarent opera, sed certam tantum proventuum partem domino fundi rependerent, et ipsimet in possessione reliquorum usufructuario jure remanerent. Quæ acquirendi facultas, a tempore, quo semel servis fuit concessa, ipsis ad pleniorum quoque deinde libertatis gradum viam stravit. Enimvero acuerunt ea melioris fortunæ initia miserrimæ gentis animos, atque cum industriâ, tum parsimoniâ, non raro eo pervenerunt, ut non tantum se aut familiam suam sociosque ejusdem contubernii, verum etiam universos servos, qui in eodem pago atque vico degebant, dato solutionis pretio, redimere in libertatem potuerint (275).

Quin judicio clariss. Regenboggi, maxime verosimile est, nonnullos dominos, cum peregrinaturi essent in terram sanctam, ut servos suos retinerent, ipsis *plene* sibi acquirendi (salvo tamen directi jure dominii) facultatem tribuisse; eâ conditione, ut « prædiorum instrumenta rustica » cum pecoribus, suo *sumptu*, sibi acquirerent, casamque cum horreis » reficerent, vel destructam suo periculo restituerent, aliaque præstarent, » quæ cæteroquin ad dominorum provinciam pertinebant.” Atque id quidem eo magis suspicari licet, quod, quum ante bella sacra, uti initio hujus § vidimus, servi nihil, quod suum esset, possiderent, sed ipsimet a dominis, tamquam res, possiderentur, potissimum sub finem expeditionum sacrarum, ingenti multitudine, dato redemptionis pretio, manumissi fuisse leguntur (276). Porro finitis hisce bellis, exeunte sæculo XIII, plenum jus emphyteuticum servis solemnî diplomate fuisse concessum a Philippo Pulchro constat: et si attente perpendamus, terrarum dominos jam multum ante (ut postea dicemus) fuisse coactos, ut, in promovendâ populorum libertate, pari cum Regibus Galliæ vestigio incederent, nulli amplius dubio subesse videtur, quin Belgarum Principes atque nobiles, ob eandem rationem, idem quoque jus in suos homines contulerint (277).

Cæterum vero exempla non desunt jam inde a sæculo XII servorum, qui aliquod *proprietas prædium* habuisse, imo etiam *emisse* dicuntur. Quod inde facilius conficitur, quia feudatarii, ut necessarios sibi ad sacram expeditionem sumptus compararent, vel, consumptis in eâ opibus suis, reversi collapsas res restituerent, prædia sua vili prelio venundare cogeantur (278).

Quid quod fuit hoc ipsum, dilapidatio scilicet opum et ærarii penuria, quibus bellorum sacrorum sumptibus ad incitas plerumque terrarum domini redacti erant, una ex præcipuis causis, quæ eos, accepto pretio, ad emancipandos servos compulit. Inde a sæculis XII et XIII in operibus diplomaticis passim chartæ obviæ sunt, quæ, varia præstationum servorum genera in redditum annuum fuisse conversa, testantur (279).

Fatendum tamen est, meliorem hunc servorum statum, sive expressis illis, sive aliis tacitis conditionibus, haud ita facile in Belgio fuisse introductum. « Nam, inquit Bœhmerus, quo potentior in aliquâ provincia nobilitas fuit, Principum vero jura magis limitata et restricta, » eo minus mutatio rusticorum tacita locum habere potuit: contra autem » in quibusvis provinciis Principum potestas solutior, nobilium vero jura » imminuta et potentia fracta, in his facilius rustici his occasionibus » frui, et ad libertatem, ad quam promovendam Principes aliis variis ex » causis proclives sunt, produci potuerunt. » Si ergo rationem habeamus, ad quantum potentiæ fastigium tunc temporis auctoritas Ducum Lotharingæ et Flandriæ Comitum increverat, ut nec Regum Galliæ, nec Cæsarum armis perdomi potuerint, manifestum erit, in hisce provinciis majus etiam exstitisse servitutis inter atque libertatis certamen. Præterea fidem facit historia, in Hollandiâ quoque, perdurantibus bellis sacris, nobilium potestatem fuisse maximam et tyrannidem tantam, ut universi coloni rebellionem in ipsos fecerint, et longissimo tempore patriam voluntario exilio relinquere, quam diutius intolerandâ servitute premi, maluerint (280).

Quæ etiam quamquam ita sunt, negari tamen nequit, expeditiones sacras ipsâ absentia et interitu dominorum multifariam servis occasionem

tribuisse, ad sua vincula perrumpenda. Esto enim, fuerint domini, cæteris inhumaniores, qui vix aut ne vix quidem a veteri duritie quidquam remiserint, ut mitiori aliquâ conditione, lege aut pacto colonos prædiis suis adstringerent: num quis putet, eos tam hebetes fuisse, ut clanculum iniqua imperia exuere, et semet in libertatem vindicare non tentaverint? Hoc non posse non supponi, a verosimili non tantum abest, verum, præterquam quod jam adversa sententia in supra commemoratis seditionibus emigrationibusque satis elucet, refutatur historiâ multis in locis, sed præcipue institutionis communiarum, quæ sæculo XII originem ceperunt, et ad quas, veluti libertatis palladia, servi catervatim, desertis agris, confluisse leguntur. De illis quidem institutionibus mox erit agendum; est autem adhuc prius alia causa ex bellis sacris exponenda, quæ minima non fuit, ad servos homines ab infelici servitute liberandos.

Scilicet quo in ineundo sacro itinere cruce-signati Principes sibi Deum magis propitium redderent, ante profectionem suam sæpenumero ingentes donationes monasteriis et ecclesiis conferebant; sive, ad necessarios sibi sumptus comparandos, eis bona sua oppignorabant, aut etiam venditabant. Harum rerum exempla de Belgis plurima exstant (281). Memorat Regenbogius priori casu magnum servorum numerum a dominis, solâ pietatis impulsione, fuisse manumissum: sed æque digna notatu est altera clarissimi viri animadversio, quâ constat, adscriptitios servos, qui ejusmodi cum donatis prædiis in potestatem clericorum venerant, tali conditione frui cœpisse, quæ uti libertati, ita et felicitati ipsorum multum fuerit amicior. Et profecto apud eos non obstringebantur servilibus illis operibus, quæ præstare soliti erant in ædibus dominorum, et quæ omnium durissimum servitutis genus continebant. Sub umbrâ ecclesiæ largâ, in abundantia cunctarum rerum, non ita locus erat adfligendæ genti, et proinde servitutis frena multum laxabantur. Antea inter continuas belli calamitates versabantur: tunc vero sub ecclesiæ præsidio et tutelâ, pace atque securitate ipsis frui datum est, quam sartam-lectamque esse a conatibus improborum voluerunt ecclesiæ moderatores, ita ut nec capi, nec interfici, nec ulla in eos violentia exerceri posset. Ex eo amplius venumdari non poterant, et multorum pariter onerum remissione ita

glebæ non amplius, quemadmodum antea, erant annexi. Abiit et tractu temporis ea remissio in legem. Quin postquam sæpe et facilius clerici a Principibus manumittendi veniam obtinuerant, apud eos tandem quoque mos invaluit, ut hominibus suis libere, cum ipsis placeret, abire permitterent (282).

Sic itaque ne magis in rem inquiramus, ex variis hisce, quæ hactenus exposuimus, satis deduci posse opinamur, Bella Sacra certe egregiam occasionem exstitisse, ut a servitute rustica gens servilis ad libertatem perveniret. Id adhuc magis fiet manifestum in sequenti §. Nulla tamen lege generali umquam servitus in Belgio abrogata fuit. Citant plerique auctores, ut sæpe fit, post alios alii, instrumentum Margaretae Constantinopolitanæ anni MCCLII (illud fere omnes ex libro I Edictorum Flandriæ citant ad annum MCLI, errore e solo anachronismo per se satis patente,) quo illa scilicet servis *universæ Flandriæ* libertatem concessisset. Sed perperam. Nam eâ chartâ Comitissa non alios emancipare poterat, quam eos solos, qui sub ejus solius *propriâ*, non vero sub *alienâ* Seniorum (*Seigneurs*) Flandriæ, justitiâ manebant. Quippe servi partem constituebant feudi alicujus Senioratûs (*Seigneurie*), in cujus proinde ditione, cum aliena esset, Princeps, ex naturâ systematis feudalîs, nulum manumittendi jus habebat. Ut de hujus rei veritate persuasum nobis sit, sufficit, leviter illas litteras percurrere, easque cum posterioribus componere, quibus *expresse* constat, eam nonnullos servos, qui ipsi *proprii* erant, sub servitutis jugo retinuisse (283). Nonnisi ergo sensim servitus decrevit: nam adhuc ea Liedekerckæ anno MCCCXIV, et etiam amplius quam dimidium deinde sæculum post in Hollandiâ, quamvis multa mitior facta, exstitisse legitur (284).

§ II.

Deminutio potestatis nobilium et justitiæ atque libertatis incrementa.

Communitatum urbanarum origo, nova jura, et progressus.

Si animadvertimus, in quantam tyrannidem nobilium potestas, sive potius potestatis abusus, XI sæculo abierit, non poterit non videri verissimum, ipsam nullâ umquam aut morali aut politicâ impulsione, etiam gravissimâ, infringi potuisse, nisi Bella Sacra generalem illam conflagrationem peperissent, quâ vetus ædificium penitus deleteretur, et, purgato ejus solo, unanimi virtute cuncti ad meliorem instaurandum rerum ordinem concurrerent (285). Enimvero dominatu suo ferreo Seniores non oppida minus (magnas civitates non ita facile imperio suo subjicere potuerant,) quam rura premebant, neque in illis liberorum hominum conditio multo melior, quam servorum, evaserat. Præter rerum militarium, in ditione quisque suâ Magnates omnem pariter juris civilis administrationem, sine ullo ad Principem recurso, sibi arrogaverant. Denegatum incolis jus erat de rebus, quas industriâ et labore suo acquisiverant, testamento vel donatione inter vivos disponendi, minorennibus dandi tutores, quin matrimonium ineundi, nisi prius a Seniore permissionem emissent. Qui pendentem litem habebant, prohibebantur, quominus eam consentientibus utrimque animis componerent, ne sic dominus certa quædam, dum sententiam pronuntiaret, emolumenta amitteret. Quid plura! longe maxima gentis pars in merâ servitute versabatur, nec ullum remedium tot malis sperari poterat ab iis, qui publicâ auctoritate utebantur; nam quanto magis illius erant participes, tanto magis etiam ipsorum intererat, ut oppressionem tuerentur, eamque, quantum possent, confirmarent. His si adjunxeris incendia, rapinas et maxima deinde alia scelera, quibus illi loca omnia infestabant; præterea quod subditi coacti erant cum Seniore suo ad bellum proficisci, quod perpetuum erat inter nobiles, tristiores adhuc, sed verissimam imaginem habebimus extremæ calamitatis et miseriæ, quibus populus premebatur (286).

Hanc tyrannidem sacrae expeditiones sustulerunt. Prima ratio adferri posset interitus tot nobilium, qui per duorum fere sæculorum spatium perpetuo in Orientem migraverunt, numquam autem in patriam reversi sunt. Porro quantumvis hæc gravis sit, et jam non diu post primam expeditionem Flandriæ Comiti Balduino, cognomine *Securi*, velut omnium primo, permisisse videatur, ut superbiam debilitati corporis nobilium legibus pœnalibus coerceret, et domesticæ pacis atque justitiæ fundamenta sterneret, in eâ tamen causa fusius exponendâ non immorabimur, alteram potius ab eâ causam ducturi, quæ magis directe potestatem feodalitatis infregit.

Nimirum ante alios Ludovicus Crassus viam ingressus est, ut aliorum Seniorum colonos in terras suas alliceret, et sic eadem ratione minueret vires baronum, quâ suis adjiceret incrementum. Eo consilio periculum fecit edicto, quod tulit anno MCXV, per universum regnum *malas consuetudines et injusta servitia* abrogandi, quæ hactenus ad opprimendos servos colonosque, potestatis abusu feudatariorum, invaluerant. Dein immunitates et privilegia concedere cœpit urbibus. Quod exemplum, tam in Belgio, quam in Galliâ, magni Vasalli, velut Comes Flandriæ (287) aliique secuti, eadem ac Rex, subditis suis jura concesserunt. Ex eo itaque tempore *Affranchisamentis*, ut stylo mediæ ævi utamur, sive litteris manumissionis, et *Franchisiis*, ut vocant, sive litteris libertatis, immunitatis et privilegiorum, jam multum auctoritas nobilium imminui, et publica libertas augeri cœperunt. Tam prospera tamen initia, propter causas singulares, gubernantibus Comitibus Carolo Bono et Wilhelmo Normanniæ, non videntur multum in Flandriâ profecisse. Postea vero sub Theodorico Philippoque Alsatiis, et aliis deinde Principibus, incredibile dictu est quantum increverint (288).

Prius vero quam ultro progrediamur, quoniam qui illa instrumenta in publicum ediderunt, non accurate satis observarunt differentiam, quæ inter utrumque ipsorum genus intercedit; necesse est, ut ea, ad varios libertatis gradus, ad quos hæc sensim pervenit, melius intelligendos, paulo explicemus. In primis nempe illi, qui *Affranchisamenta*, seu litteras manumissionis obtinebant, per hoc quidem fiebant liberi, sed sub nul-

lius erant tutelâ, et in ipsorum bona atque personas Seniores adhuc omnia jura, qua *judices* et *procuratores*, retinebant, unice amissis iis, quibus in eos antea, qua *propriarii*, usi fuerant. Sic igitur manumissi nondum civili aut politicâ quadam consociatione gaudebant; eam vero acquirebant, si se conferrent in tutelam urbium, quibus *Franchisiæ* erant concessæ. Enimvero illæ *Franchisiæ* non plenam tantummodo libertatem jurium naturalium et civilium, uti cæteris liberis hominibus, conferebant, verum etiam pro *civili administratione* iis concedebant *scabinos*, et, pro *administratione justitiæ*, *juratos*, qui utrique ex ejusdem conditionis ordine civium delecti essent. Continebantur una hisce instrumentis certæ leges, quæ subditos obstringerent; quare etiam sæpe dictæ sunt *leges villæ*, et quæ ipsis utebantur urbes, *villes à loi*, civitatum genus probe distinguendum ab iis, de quibus mox nomine *communiarum* vel *communitatum* erit agendum. Ejusmodi libertatis leges in Flandriâ inde ab anno MCLX frequentius in scriptis, quod non ita antea videtur factum, mandatæ fuisse reperiuntur: Hollandia vero an pares ante sæculum XIII acceperit, non ita liquide constat (289).

Quibus expositis, videamus et alias causas, immediate e Bellis Sacris natas, quæ Seniores magis etiam compulerunt ad veterem illam, quâ populos premebant, tyrannidem deponendam.

Modo vidimus, per migrationes agricolarum terras neglectas jecisse. Quippe non liberos minus homines quam servos, ad aratra deserenda, armorum sacrorum ardor incenderat. Terrarum ergo dominos necessitas compulit, ut cum colonis vacantis et dumosi soli pacta de culturâ inirent, quorum fundamentum manumissio, abrogatio poenarum et liberriores consuetudines complementum erant. Cæterum vero, (quod jam etiam supra circa servos observavimus,) cum Magnates ad Belli Sacri sumptus sustinendos, vel postquam in expeditione omnem plerumque rem familiarem consumpserant, ad eam restituendam, ingentibus opibus indigerent, multa ipsorum prædia emptione proprietates privatorum vel plebeiorum hominum facta sunt: quod nemo evenisse putet, nisi conditionibus ejusmodi, quæ ampliorem et libertatis et prosperitatis portionem emptoribus conferrent.

Interim tamen manumissiones primum tantum libertatis gradum straverant, nempe ad *Franchisias*, quæ ipsæ tantum secundarium constituebant. Crevit autem sensim ita imperium libertatis, ut inde ad tertium, eumque summum, gradum perventum sit; nempe ad institutionem *communitatum*. Si qui fructus ex Bello Sacro repetendi sunt, fatentur scriptores omnes, nullos, neque majores, neque uberiores esse dicendos, quam saluberrimam eam corporum politicorum institutionem, unde nova omnino vita societatis enata est.

Nomine autem *communitatis urbanæ* intelligitur *incolarum alicujus urbis aut oppidi, intra portas inhabitantium, communio sive consociatio, sacramento certisque legibus inter se obstricta, ut alios alii fide, ope et consilio, ad publica omnium jura melius tuenda, adjuverent.*

Differunt *communiæ* ab urbibus, quæ tantum simpliciter chartis immunitatum donatæ erant, in eo quod hæ nonnisi *consociationem individuum*, illæ vero *societatem, confraternitatem, confederationem juratam* efformarent. In prioribus una et eadem erat inhabitantium voluntas, finis et unius ad alterum relatio; in alteris nulla ad invicem relatio, sed a se mutuo homines alieni erant (290). In his jura *habitantium* litteris immunitatis erant circumscripta, cæterum vero permissa arbitrio dominorum; in illis contra nihil vacuum, nihil arbitrio dominorum relictum erat. Denique chartæ *communiarum* incolis conferebant plenam libertatem sive actum manumissionis a servitute, quum chartæ immunitatum exemptionem tantum certorum onerum servilium viliorumque concederent. At conveniebant in eo quod utræque præfixum censum annuum decernerent loco impositionum, quas ante Seniores pro nutu expetere potuerant.

Cœperunt eæ *communiæ* fieri frequentiores potissimum ab inde regno Ludovici VII, et etiam deinde magis sub Philippo Augusto, qui nihil prætermiserunt, ut illis institutionibus Vasallos, qui a temporibus Caroli Calvi sensim omnia regalia jura usurpaverant, altius deprimerent. Sed omnium maxime potestati Seniorum lethalem ictum inflixit Philippus Augustus edicto anni MCLXXXII, quo *omnes omnino incolas communiarum* exemit, *eujuscumque etiam homines essent*, ab omni talliâ

(*taille*), militari conscriptione, coactâ mutuacione, et ab omni tandem exactione, quæ æquum atque bonum excederet.

Sic igitur rerum circumstantiis abrepti, Vasalli quocumque modo ad libertatem publicam promovendam compulsi fuerunt. Atque cum vires suas sensim magis increocere sentiret populus, etiam majora continuo, ut se veteri ipsorum tyrannidi subtraherent, privilegia appetebant. Variis modis ea a Senioribus consequabantur, sed, ut jam in casibus similibus vidimus, plerumque pecuniæ compositione, tanto quidem facilius, quanto majoribus illi in dies subsidiis indigebant, et eorum reditus multum impensis superabantur.

Plurimum tamen abest, ut et omnes, et eodem tempore, quin etiam eodem conspirante consensu, Belgicarum provinciarum urbes atque oppida libertatis legibus, sive chartis *Franchisiarum*, sive *Communarum*, fuerint donata. Alias ab inde sæculo XII antecessit Flandria, verumtamen hæc plerasque etiam tantum sæculo XIII accepit. Ex eâ diversitate temporis; locorum et voluntatis etiam diversitas immunitatum et privilegiorum enata est. Ut ea paucis, et præcipua quæ conferebant jura, exponamus, ab egregio scriptore sequentia mutuamus. « *Les habitants d'une ville*, verba sunt Abbatis de Mably, *suivant qu'ils furent plus habiles ou eurent affaire à des seigneurs plus humains ou plus intelligens, obtinrent des chartes plus avantageuses. Dans quelques villes on fixa les redevances et les tailles que chaque habitant payerait désormais à son seigneur. Dans d'autres, on convint qu'elles n'excéderaient jamais une certaine somme qui fut réglée. On détermina les cas particuliers, dans lesquels on pourrait demander aux nouvelles communautés des aides ou subsides extraordinaires. Quelques-unes obtinrent le privilège de ne point suivre le seigneur à la guerre; d'autres de ne marcher que quand il commanderait ses forces en personne, et presque toutes de ne le suivre qu'à une distance telle, que les hommes commandés pour l'arrière ban, pussent revenir le soir même dans leur maison. — Les villes devinrent, en quelque sorte, de petites républiques; dans les unes les bourgeois choisissaient eux-mêmes un certain nombre*

» d'habitans pour gérer les affaires de la communauté; dans d'autres,
 » le prévôt ou le juge du seigneur nommait ces officiers, connus sous
 » le nom de maires, de consuls ou d'échevins. Ici les officiers en place
 » désignaient eux-mêmes leurs successeurs; ailleurs ils présentaient
 » seulement à leur seigneur plusieurs candidats, parmi lesquels il
 » élisait ceux qui lui étaient les plus agréables. Ces magistrats
 » municipaux ne jouissaient pas partout des mêmes prérogatives; les
 » uns faisaient seuls les rôles des tailles et des différentes imposi-
 » tions; les autres y procédaient conjointement avec les officiers de
 » justice du seigneur. Ici ils étaient juges, quant au civil et au cri-
 » minel, de tous les bourgeois de leur communauté; là, ils ne ser-
 » vaient que d'assesseurs au prévôt, ou n'avaient même que le droit
 » d'assister à l'instruction des procès. Mais ils conféraient par tout
 » le droit de bourgeoisie à ceux qui venaient s'établir dans leur ville,
 » recevaient le serment que chaque bourgeois prêtait à la commune,
 » et gardait le sceau dont elle scellait ses actes. — Les bourgeois se
 » partagèrent en compagnies de milice, formèrent des corps réguliers,
 » se disciplinèrent sous des chefs qu'ils avaient choisis, furent les
 » maîtres des fortifications de leur ville, et se gardèrent eux-
 » mêmes" (291).

Sic itaque *communiæ* novus esse cœperunt existendi modus civitatum,
 quæ jam non amplius, ut antea, gregem servorum vel manumissorum
 vel hominum semiliberorum comprehendebant, sed in quibus populus
 cum ecclesiasticis et nobilibus tertium reipublicæ statum efformabant,
 justam imperii civilis habebant normam, et una eademque mens omnes
 animabat, boni scilicet publici ardor et ingenium libertatis, quæ ipsos
 propius ad thronum, omnis potestatis centrum, accedere permetteret,
 et solum armaret in eos, qui eorum libertatis hostes, et ipsis Regibus
 formidolosi essent. Ab eo tempore incredibile dictu est, quantum illæ com-
 munitates urbanæ sensim dignitate, prosperitate, splendore et potentiâ
 increverint. Allecti maximis privilegiis, ad eas catervatim rusticolæ opifi-
 ces et extranei confluebant, ut in ipsas suam industriam, artem, scien-
 tias et divitias transferrent, libereque expanderent. Ab eo igitur tempore

multarum urbium Belgicarum termini propagari, et earum pleræque muris, qui antea lutei fuerant, lateritiis circumcingi cœptæ sunt. Pariter ab eâdem epochâ originem duxerunt *beffreda* (*beffrois*, quippe unam ex præcipuis prærogativis communiarum constituebant,) fora tecta, (*halles*), et alia ædium publicarum, cum sacrarum, tum profanarum, monumenta, quæ in hodiernum usque diem civitates nostras adornant. Talis fuit ea felix, ex institutione communitatum urbanarum nata, in ordine politico conversio rerum, et quâ tandem universum Belgium, sed in primis Flandria, una ex florentissimis totius Europæ rebuspublicis evasit (292).

Foret hic locus parum fusius explanandi novæ legislationis, cum civilis tum criminalis, capita, et meliorem administrandæ justitiæ ordinem, quem communiæ introduxerunt. Verum id nos longius duceret. Breviter tantum dicemus, quod, quum antea nulla provocatio a tribunali baronum fieri potuisset, jam ab inferioribus præfectorum judiciis ad judicia superiora, præsertim patriæ Principes, provocare liceret. Nam Scabinorum quidem, qui magnâ auctoritate pollebant, judicia a supremis Principum judiciis ab eo inde tempore infringi solita fuisse satis constat. Cæterum vero minora oppida ad majorum civitatum judicia non raro provocasse, quin in causis dubiis fuisse obligata, ut horum sententiam expeterent, æque manifestum est (293). Quod vero magis ad ipsam legem, tam civilium, quam poenaliū lationem spectat, in utramque partem increvisse et juriū naturalium et humanitatis imperium, ex illarum chartis clare perspicitur (294). De his plura, propter earum numerum et differentiam, hoc loco non attinet dicere: haud inutile tamen videri poterit, ut ad calcem operis nostri notitiam subjiciamus auctorum, qui accuratâ serie communiarum Belgicarum, et aliarum urbium immunium, instrumenta assignaverunt, quibus illæ fusius describuntur (295).

CAPUT SECUNDUM.

DE MOMENTO BELLORUM SACRORUM IN AGRICULTURAM, INDUSTRIAM, NAVIGATIONEM ET COMMERCIUM.

§ I.

De Agriculturæ et Industriæ incrementis.

Postquam vidimus, quomodo ope Bellorum Sacrorum populi sensim a servitute ad libertatem pervenerint, proximum esse videtur, ut exponamus, quænam beneficia ex ipsâ libertate societas ceperit.

Atque neminem esse existimamus, qui ausit in dubium vocare, quin gens rustica, simul ac dura servitutis vincula, quæ non animum minus, quam corpus, in terram deprimere solent, exuere cœpit, totâ mente agriculturæ, cujus antea nullus honos nec pretium habebatur, incubuerit. Est enim, teste Tullio, omnium artium prima et utilissima, quâ nihil melius, nihil uberius, nihil dulcius, nihil homine libero dignius æstimari potest. Et profecto agrorum cultura, quæ ab invasione inde Normannorum, sæculo IX, elanguerat, et quam servi, nec ab ingenio, nec a disciplinis instituti, minime ita exercere poterant, ut societatis necessitatibus satisfaceret, sæculis XII et XIII tantopere floruisse legitur, ut agri, qui adhuc paulo ante et aquis et vepribus squalidi jacebant, tum late frugibus operti conspicerentur. Quippe jam non minus curabant Belgarum Principes, ut ei omnibus modis consulerent, quam ipsi privati homines operam dabant. Sic Theodoricus Alsatius, Flandriæ Comes, anno MCLXI maximis privilegiis non colonos modo suos stimulare, verum etiam alienos dominorum hospites allicere conatus est, ut *Wastinam*, campum desertum prope Turnas, in terram arabilem redigendam susciperent. Paucis deinde annis post filius ejus, Philippus, limosissimam paludem, quæ per septingentas circiter mensuras illuviem diffundebat, propriis sumptibus exsiccari jussit, et in frugiferum solum transformavit.

Post eos anno MCCXXXII Henricus Lovanii Comes, Senior Grimbergæ, et alii quam plurimi idem consilium ceperunt, ut omnem late sabulosam et horridam dumis ditionis suæ tellurem ad culturam redigerent. Quid autem plura! anno MCCXL nullus in universo Belgio locus erat, ubi quotidie jejunæ terræ in terram fertilem non converterentur (296).

Est autem altera causa, immediate a Bellis Sacris petenda, quæ ad promovendam agriculturam plurimum contulit. Nimirum jam supra memoravimus, multa bona immobilia, prædia, agros, silvas, nemora, loca paludosa, arenosa, sterilia, a cruce signatis passim monasteriis fuisse donata, vel vendita, vel oppignoratione relata in eorum potestatem. Illis incredibile dictu in quantum facti ditiores monachi, in primis Cisterciensis ordinis, tam in Belgio, quam in aliis Europæ partibus, cœnobîa, velut novas colonias, multiplicare cœperint. Quandoquidem vero, ad vitam pie magis atque tranquillius Deo et religioni dicandam, ab omni strepitu procul remoti vivere cupiebant, plerumque talia loca eligebant, quæ ab omni aliorum hominum societate magis sejuncta, et per hoc ipsum inculta, et naturâ ita sæpe erant horrida, ut feris animantibus potius, quam hominibus destinata viderentur. Hinc igitur illi manus utilibus ad agriculturam operibus non adeo admovere coacti sunt, quam ea spontaneâ quidem voluntate susceperunt, ut naturam statui hominibus commodiori inservire cogerent. Quin non deesse exempla testantur scriptores, quod rogaverint a Principibus et obtinuerint loca deserta, ut nempe evellerent et extirparent truncos, pararent agros, foderent fossas, facerent sepes, aquæductus ad molendina, quærerent lapides ad structuram, et argillam. Ita « quantum operis navaverint in Belgio, » verba sunt clariss. Regenbogii, in fossis ducendis, in viis muniendis, » quibus nihil mercaturæ utilius, in maris ferociâ aggeribus compri- » mendâ, in paludibus exsiccandis, in vallium planitie aggestâ humo » exaggerandâ, in molis exstruendis et fornacibus ad lateres coquendos, » dici prorsus nequit. Quæ et alia plura, monachorum sodalitiis accepta » ferenda, eo majoris sunt æstimanda, quo magis privatorum potentiam » plerumque tunc temporis excedere solebant; vel ab aliis neglecta, aut » despiciatui sunt habita, licet, teste experienciâ, cum salute publicâ » arctissime sint conjuncta.”

Porro sic ope Bellorum Sacrorum opibus aucti, monastici non agriculturæ tantum, verum etiam opificiis, quæ noverant, promovendis, operam dederunt. Nam ex Orderico Vitali intelligitur, Abbates cœnobiorum, partim ad cœnobii necessitatibus satisfaciendum, partim ut afflictis adversus vexationes dominorum tutum asylum præberent, ad se quoscumque artifices arcessivisse, fabros, tam lignarios, quam ferrarios, sculptores et aurifabros, pictores et cæmentarios, qui certatim ad eos confluentes, sollicite, quod eis jussio senioris injungebat, operabantur. Præbuit hoc plerumque initium ingentibus villis, pagis et oppidis circa monasteria, sub quorum umbrâ artifices non minus rem familiarem acquirere poterant, quam egregie protegebantur (297).

Hæc tamen industriæ initia, pro temporum et locorum ratione, permagna esse non poterant. Quamdiu enim se junctim et dispersa per villas exercebantur, rerum, vitæ agresti necessariorum, usum non excedebant. Ab eo autem inde tempore, quo civitates immunitatibus donari et communitates urbanæ erigi cœptæ sunt, amplior ipsorum exercitationi campus et eorum perfectioni via patuit. Enimvero maximis, ut alibi diximus, privilegiis allecti, ad eas incredibili multitudine se opifices contulerunt, et in eas introduxerunt æmulationem, ut alios alii ingenii præcellentiâ antecellerent, ut majores e labore suo fructus perciperent. Ut magnitudinem incrementi, ad quod Belgarum industria per sæcula XIII et XIV sensim pervenit, mente assequamur, lubet quædam enarrare, quibus vix etiam fides posset adhiberi, nisi passim in historiis, fide dignissimis, consignata essent. Sic in primis Lovanium quatuor millia machinarum fabrilium telis canabinis laneisque texendis, et collegium opificum, propriâ jurisdictione celeberrimum, quadragies et octo mille hominum habuisse legitur. Gandæ vero ejusdem generis instrumentorum quadraginta millia numerabantur, et Brugis, præter immensum numerum aurifabrorum et aliorum artificum, soli textores virorum quinquaginta mille summam expleverant. Longum foret fusius exponere et alia industriæ genera, quæ in singulis Belgarum urbibus exercebantur. Omnium tamen præcipua erat fabricatio lanarum, cui universa Flandria, Brabantia, Hannonia, Hollandia, Zelandia, Frisia et Gelria operam impendebant (298).

Quod vero attinet ad industriæ opera, quæ, Bellorum Sacrorum tempore ex Oriente in Europam translata, Belgarum ingenia exercuerint, ne in minutio rem et inutilem forte investigationem incidamus, audiamus *Heerenium* : « *L'heureuse influence des croisades sur l'industrie et le com-*
» merce des Européens, consista moins en ce qu'elles introduisirent de
» nouveaux articles naturels et artificiels, qu'en ce qu'elles rendirent
» plus général l'usage de ceux qui étaient déjà connus. Les étoffes
» de soie, les épices, les parfums et les autres trésors de l'Orient,
» étaient connus en Europe dès le siècle des Carlovingiens. Mais on
» ne les voyait qu'à la cour des Princes ou dans les demeures de
» quelques grands. Dès que par les croisades les villes furent deve-
» nues des centres d'activité, de commerce et de richesses, ce luxe,
» auparavant réservé aux Cours, s'étendit de toutes parts ; le genre
» de vie éprouva un notable changement dans tous les étages de la
» société. La manière de se vêtir, de se meubler, de se nourrir,
» devint autre, sur-tout depuis le commencement du quatorzième
» siècle. L'architecture, jusque là grossière, prit une face nouvelle ;
» et le noble, le prélat, le marchand européen, qui avaient vu les
» magnifiques demeures des Orientaux, ou même seulement celles des
» Italiens, supérieures à celles des autres Occidentaux, voulurent à
» leur retour s'en construire de semblables, et ne se contentèrent plus
» de l'humble toit de leurs pères.

» Qu'on ne pense point cependant, que nous voulions ici donner à
 » entendre que ces jouissances nouvelles étaient en elles-mêmes des
 » bienfaits pour l'Occident. Non, sans doute, ce qui en était un réel,
 » c'était le redoublement d'industrie et de travail ; le nouveau mouve-
 » ment qui agitait l'humanité, la communication qui s'établissait par
 » ce moyen entre les peuples, le changement dans les mœurs qui en
 » devenaient plus douces, les progrès des connaissances qui s'éten-
 » daient et se perfectionnaient. Les nouveaux besoins dont les
 » hommes contractaient l'habitude, les engageaient à de nouveaux
 » emplois de leurs forces ; car ils sentirent bientôt que pour jouir il
 » fallait travailler ; ils ne calculèrent point d'abord à qui en reve-

» nait le plus de profit; ils ne s'embarrassèrent point de la quantité
 » de leur numéraire et du calcul étroit de la balance de leur com-
 » merce; mais ils s'efforcèrent de produire des articles d'échange; et
 » bientôt les produits industriels de l'Italie, de la France, des
 » Pays-Bas, de l'Allemagne se débitèrent en Orient. En un mot,
 » on laissa faire les peuples et ils surent faire ce qui leur convenait.
 » Car, en général, les hommes ne font jamais mieux que quand on
 » les laisse faire" (299).

§ II.

Incrementa Navigationis et Mercaturæ.

Bella Sacra, maximis exercitiis per duo ferme sæcula in Orientem trajectis, egregiam occasionem exstitisse ad rem nauticam perficiendam, et itinerum maritimum audaciam augendam, per se manifestum est. Ante ipsa omnis Europæorum navigatio continebatur intra fines Mediterranei maris, et quarumdum Asiæ et Africæ orarum, quæ ad ipsum adjacebant. Quod hac in parte spectat ad Belgas, nos eos sæculo XI haud aliâ de causâ maria adiisse reperimus, quam ut illa piraticâ infestarent. De hac locuti sumus, dum Bellum primum conscribebamus, quo scilicet Flandri, Antverpienses, Hollandi, Frisones, tandem rapinarum suarum poenitentes, cruce apud Tarsum assumptâ, vela Hierosolymam fecerunt. Ab eo vero tempore quantum apud eos navigatio cepit incrementum, testantur frequentes classes, quibus per singulas expeditiones maria trajecerunt. Et quoniam in singulis omnem apparatus accurate describere cœnati sumus, hoc loco eadem repetere inutile arbitramur, ut inde rei, in quâ nunc tractandâ versamur, lux quædam affulgeat. Id unum ad progressum, quem Belgæ in re nauticâ præ finitimis gentibus fecerunt, intelligendum, animadversu dignum est, quod cum Galliæ Reges et Imperatores Germaniæ vel terrestri itinere vel conductis Genuensium et Venetium navibus in Orientem trajicerent, Flandri, Hollandi, Frisones propriis classibus utebantur, et, per Galliam, Hispaniam et Lusitaniam circumvecti, viam Asiæ tenebant.

Ne tamen existimet quis, incrementa navigationis Belgarum ab ipsis adeo expeditionibus sacris esse repetenda, quam a frequentiori potius commercio, quod illæ cum omnibus orbis terrarum populis aperuerunt. Enimvero, quæ primum pietatis causâ suscepta fuerant itinera transmarina, brevi cum lucri faciendi cupidine juncta fuerunt. Id vir clariss. *De Guignes* in doctissimâ dissertatione luce clarius demonstravit (300). Unde, quum hoc egregium augmentum mercaturæ conferret, eodem tempore necessario contulit ad navium numerum, quibus ea exerceretur, multiplicandum.

Videntur autem in primis relationes, quas per Bella Sacra Flandrenses cum Venetis et Genuensibus, ad ea tempora omnium maritimarum gentium potentissimis, habuerunt, plurimam tribuisse occasionem, ut rem ipsorum nauticam meliorem facerent. Et creverunt eæ præsertim postquam Balduinus, Flandriæ Comes, Imperator Constantinopolis creatus fuerat. Verumenim vero omnium utilissima impulsio, quam ope Bellorum Sacrorum navigatio accepit, dicenda est inventio pyxidis nauticæ, quæ itinera celeriora reddidit, et ad remotissimos Oceani totiusque orbis terrarum tractus penetrare nautas permisit. De tempore ejus inventionis inter doctos non ita convenit; alii quippe perdurantibus Bellis, alii non multo post, quam finita erant, eam factam fuisse contendunt. Quomocumque autem se res habeat, id certo constat, usum ejus in arte navigandi Europæos didicisse ab Orientalibus, qui eum antea soli exploratum habebant. Et sive ejus cognitio immediate, sive mediate tantum a sacris expeditionibus repetenda sit, illud quoque verissimum est, ipsam navigationem et commercia frequentia, quæ Bellis Sacris inter omnes gentes aperta fuisse diximus, pariter egregiam exstitisse occasionem, tum ut illius usus citius propagaretur, tum ut ars, tam desiderata tamque utilis, ad maturitatem perduceretur.

Quemadmodum itaque perpetua illa gentium inter se relatio ope Bellorum Sacrorum navigationi præcipuum adjecit incrementum, ita quoque, ut jam monuimus, ea mercaturæ fundamenta stravit, et ad maximum prosperitatis culmen evexit. Videretur hoc loco oportere, ut prius quam de eâ agamus, paucis saltem exhiberemus, quis sæculo XI ejus

status fuerit in Belgio, ut melius sentiatur, quantam dein immutationem subierit. Sed foret iterum nobis tristissima publicæ rei imago describenda, et neminem esse existimamus, qui aliquam ejus rationem haberi potuisse putet per tempora anarchiæ, quæ Bella Sacra antecesserunt.

Animadverti tamen potest, quod plerique, agresti more vitam degentes, aliorum populorum vivendi normam ignorabant, et tenuissimo victu cultuque contenti vivebant. Igitur omne commercium, quod adhuc exercebatur, maximam partem rerum, ad vitam necessariorum, usum non excedebat, et sæpius intra limites cujusque provinciæ continebatur.

Quæ quum ita essent, satis intelligitur, fieri non potuisse, ut Bella Sacra tot variarum gentium vivendi modum, facultatem atque luxum cruce-signatis exponerent, et ipsos ad res eas in usum suum commodiorem et lautiorem convertendas non impellerent. Fuerunt hæc itaque initia commercii cum exteris populis; unde ut omnibus modis utilitatem caperent, christiani bellatores, cum in Orientem proficiscerentur, sed in primis Ptolemaidem, quæ ab omnibus omnino orbis partis gentibus negotiandi causâ frequentabatur, naves suas omni genere metallorum telarumque, cum ex cannabi, tum e lanâ contextarum, onerabant.

Porro jam etiam inde a primâ expeditione Gothofredus Bullionensis, Rex Hierosolymæ, commercio christianorum foedere cum Arabibus egregie prospexerat. Videntur quidem in eo exercendo præ cæteris Antverpienses, quum ab eis militiæ suæ primitias collegisset, singularibus privilegiis fuisse donati; at in universo, cum sub eo, tum sub ejus successoribus, omnes Brabantiæ et Flandriæ civitates, quarum regionum Duces Comitesque arcissimo amicitiae, consuetudinis et sæpe consanguinitatis vinculo cum regni Hierosolymitani moderatoribus jungebantur, frequentiori cum ipsis commercio, maximos ex Oriente mercaturæ fructus ceperunt (301).

Ut vero Balduinus, Flandriæ Comes, Imperator Constantinopolis creatus est, incredibile dictu est, ad quantum apud nos mercatura fastigium divitiarum atque gloriæ increverit. Tum enim potissimum Belgicæ naves frequentius portus mediterranei maris et Archipelagi invisere,

Itali in Flandriam descendere, opificia nostra permagni aestimari, nobilitari, et per omnes marium tractus, quæ Europam et Occidentem Asiæ alluunt, circumvehi (302).

» E Flandriâ, inquit *Gramayus*, exteri educebant equos mole specieque præstantes, boves opimos, butyrum perquam sapidum caseumque multiplicem, aleces tum conditaneos, tum fumo duratos, diversissimosque ex mari pisces salitos: pannos laneos lineosque et tapetes rarissimæ varietatis et elegantiae, picturas mirificas; quidquid denique arte manuaria excogitari conficique poterat, tam defusâ celebritate, ut seu orbis compendium haberetur et Flandriæ nomen per eam occasionem totam Belgicam offuscaverit suumque in nomen transcripserit."

Fruebantur Flandri singularibus privilegiis in Angliâ, Galliâ, et commercium pariter ingens cum Germaniâ gerebant. Quæ autem illi atque reliqui Belgæ objecta mercaturæ ab exteris mutuabant, ea longum foret enumerare. Nam quam diversa ea fuerint, vel inde poterit dijudicari, quod in urbe Brugensi, quæ emporium universæ Europæ facta erat, sæculis XIV et XV sequentes populi, quibuscum negotium exercebatur, habitabant: Britanni scilicet, Galli, Lusitani, Navarræi, Orientales, Veneti, Lucenses, Scoti, Hispani, Castellani, Arragoni, Hanseatici, Cantabri, Florentini, Genuenses, Mediolanenses, Hiberni et Turcæ. Quid quod tanti mercatura in Belgio aestimabatur, ut eam quoque nobiles factitarint. Sic de Florenti Bertholdo e familiâ nobilissimâ celeberrimæque, legitur, eum commercium egisse per universum Orientem, et apothecas ditissimas in Ægypto aliisque regionibus habuisse.

Forent autem et alia multa dicenda, si fusius aliarum urbium Belgicarum et provinciarum merita de mercaturâ exponeremus. Porro sat superque de hoc capite dictum arbitramur, atque omnibus adhiberi posse hæc verba *Robertsonii*: « . . . . *L'étendue et le succès de ce*
» *commerce firent naitre parmi ce peuple une habitude générale d'in-*
» *dustrie, qui fit pendant long-tems de la Flandre et des provinces*
» *adjacentes, le pays le plus riche, le plus peuplé et le mieux cul-*
» *tivé de l'Europe.*" (303).

CAPUT TERTIUM.

DE MORUM EMENDATIONE A BELLIS SACRIS REPETENDA.

Quodnam fuerit ingenium sæculi XI, quo, uti maxima Europæ populorum pars, ita quoque Belgæ ab omni bene moratarum gentium cultu atque disciplinâ defecerant, in prolegomenis nostris exposuimus, et satis potuit intelligi ex his, quæ hactenus in secunda parte conscripsimus. Bella autem Sacra, quæ tantopere politicæ rei faciem immutavere, variis ex causis etiam necessario ingentem effectum in mores habuerunt. Et in primis accidere profecto non potuit, ut cruce-signati per duo fere sæcula tot variarum civitatum et gentium, cum Italicarum, tum Græciæ et Orientis, mores, ingenium, instituta et opes prope intuerentur, et ex nativâ suâ rusticitate, quin dicam barbarie, non emergent. Audiamus eâ de re viri doctissimi testimonium. « *Il était impos-*
sible, (scribit Robertsonius) que les croisés parcourussent tant de
» pays, qu'ils vissent des loix et des coutumes si diverses, sans ac-
» quérir de l'instruction et des connaissances nouvelles. Leur vues
» s'étendirent, leurs préjugés s'affaiblirent, de nouvelles idées ger-
» mèrent dans leurs têtes; ils virent en mille occasions combien leurs
» mœurs étaient grossières en comparaison de celles des Orientaux
» policés; et ces impressions étaient trop fortes pour s'effacer de leur
» mémoire lorsqu'ils étaient de retour dans leur pays natal. D'ailleurs,
» il y eut, pendant deux siècles entiers, un commerce assez suivi
» entre l'Orient et l'Occident; de nouvelles armées marchaient con-
» tinuellement d'Europe en Asie, tandis que les premiers aventuriers
» revenaient chez eux et y rapportaient quelques-unes des coutumes
» avec lesquelles ils s'étaient familiarisés par un long séjour dans
» ces terres étrangères. Aussi l'on peut remarquer que, même peu
» de temps après le commencement des Croisades, il y eut plus de
» magnificence à la Cour des Princes, plus de pompe dans les cé-
» rémonies publiques, plus d'élégance dans les plaisirs et dans les

» *fêtes; le goût même des aventures devint plus romanesque et s'accrut sensiblement dans toute l'Europe* » (304).

Deinde vero extinctio servitutis, concessæ urbibus libertates et propagatum imperium mercaturæ, quæ merito humanitatis mater dicta est, quantopere omnia, ut vidimus a Bello Sacro repetenda, ad morum emendationem contulerint, non est quod demonstretur. Enimvero quamdiu maxima societatis pars afflicta sub servitutis iugo tenebatur, quum per eam omnis animi magnitudo et generositas extincta essent, mores nihil nisi quod vile atque turpe spirare poterant. Et profecto mores universe fuisse humaniores a tempore, quo civitates immunitatibus donari et in eis artes et opificia exerceri cœpta sunt, omnia historiæ monumenta passim testantur. Porro quantum equester ordo, qui ad viduas pupillosque contra oppressores tutandos institutus, præcipuum suum incrementum atque decus a sacris expeditionibus accepit, inservierit ad maiorem magnanimitatem moresque generosiores invehendos, silentio præteriri nequit. Equestris nempe ordinis qualitates distinctivæ erant humanitas, animi fortitudo, justitia atque decus, quibus hæc salutaris institutio, illis temporibus, tamquam arbor frugifera, late florentes ramos suos extendit et fructus uberrimos in gremium societatis effudit.

Denique morum humanitati egregie consultum fuit a Romanis Pontificibus, dum, Belli Sacri causâ, *Treugam* sive *pacem Dei*, quæ certis diebus privatarum et publicarum injuriarum ultionem vetabat, communi legi nondum sancitam, auctoritate suâ per omnem Europam confirmaverunt. Quâ re quanta quamque innumera odia, simultates et inimicitias, quibus in dies fraternâ nece dextræ cruentabantur, præpediverint, incredibile dictu est. Huc quoque redeunt edicta eorundem Pontificum, quibus *torneamenta* sive hastiludia, sæpius cæde ac sanguine notata, proscripta sunt et omnino tandem in desuetudinem abierunt. Ad idem caput referri posse videntur leges Belgarum Principum, quæ, cum a tempore renatæ libertatis ex institutione communitatum urbanarum frequentius condi cœpissent, *judicia Dei*, ut aiunt, (quibus nimirum candenti ferro, cruce, singulari certamine, aliisque veritas et innocentia in causis ambiguis exquirebatur,) et alias pravissimas consuetudines,

quas ruditas et imperitia sæculorum ad ea usque tempora conservarat, sensim abrogaverunt, et tandem omnino extirpavere.

CAPUT QUARTUM ET ULTIMUM.

DE ARTIBUS QUIBUSDAM PECULIARIBUS ATQUE DISCIPLINIS A BELLO SACRO
DERIVANDIS.

§ I.

De introductione novorum quorundam instrumentorum mechanicorum.

Quæ circa industriæ opera, ope Belli Sacri ex Oriente in Europam translata, capite II., § 1, generalius ex *Heerenio* exposuimus, permittunt, ut alia quædam paucis absolvamus, quæ nobis hac in parte dicenda supersunt. Et primum videntur Europæi, non diu post primam expeditionem, in regiones suas introduxisse usum molæ, quæ vento circumagitur, et quam in provinciis minoris Asiæ invenerant. Est quidem vir doctus, qui eam machinam jam ante sacras expeditiones in Oriente adhibitam fuisse contendat: an vero fallatur, non est hujus loci inquirere (305). Id nobis sufficit, illam in Belgio sæculo XI adhuc fuisse incognitam, et, sive nostrates ejus usum acceperint ex Oriente, sive a populis Europæ, quibuscum commercium habebant, eamdem Flandros Hannonosque sæculo XII in rem suam convertisse (306).

Putantur quoque Belgæ, perdurantibus Bellis Sacris, a Longobardis et Italis, qui tunc temporis alios omnes in arte mechanicâ antecellebant, artem turrium mobilium in navibus ad urbes oppugnandas construendarum didicisse. Et profecto Bello sexto ejusmodi ædificia a Frisonibus, ut suo loco descripsimus, instructa fuisse reperimus, qualia Bello quinto ingenio Italarum ædificata, ad expugnandum Constantinopolim exhibita fuerunt. Quâ in re id animadversione dignum est, quod ante nulla ejusmodi operum mentio in annalibus patriæ occurrat, ab eo autem inde tempore in Belgio in usu fuisse legantur (307).

§ II.

De Arte Medicâ et Pharmacopœâ.

Artem medicam apud nos accuratius fundatam fuisse et multum debere nosocomiis publicis, quæ tempore Bellorum Sacrorum originem sumpserunt, testante Regenbogenio, medicorum omnium eruditorum consensu certissimum est. Scilicet primum equestres ordines, Templarii, S. Joannis, Teutonici, S. Mariæ et Lazari, consilium ceperant hospitia in Asiâ fundandi, in quibus peregrinantes longo itinere exhaustos, vel ægrotos aut bello vulneratos, susciperent et quovis modo adjuvarent. Lapsu autem temporis multis opibus atque divitiis, pro summo, quo eos et privati et reges prosequerentur, favore, aucti, passim talia nosocomia in regionibus quoque Europæis, quo, ab itinere reduces, peregrini majorem sæpe infestissimorum morborum, in Oriente contractorum, numerum adtulerant, instituere, et, post eos, ea ipsi quoque Principes multiplicare cœperunt. Ejusmodi ab hospitalariis equitibus nosocomia in Belgio maximâ frequentiâ fuisse condita, inde conjicere licet, quod in eo ditissimas possessiones habuisse, et eorum ordinibus ingenti numero Belgas adscriptos fuisse constat (308). Et licet in his institutionibus non tam artis promovendæ, quam pietatis et amoris ratio habita fuisse videatur, ars tamen, huc usque neglecta, sensim sensimque magis exerceri cœpta est, et ad ultiores progressus via strata est. Ab eâdem origine repetenda sunt laudatissima balsama, unguenta et emplastra, quæ ubique maximopere in usu sunt.

Cæterum virorum doctorum opinio est, frequentiori per Bella Sacra cum Arabibus commercio scientiam pharmacopœam, quam hi summo cum studio atque fructu exercebant, per cruce-signatos in Occidentem fuisse propagatam. Jam ante sacras expeditiones Itali commercium habuerant cum Arabibus, qui ex Siciliâ vel ex Africâ regiones Italiæ meridionales frequentare solebant, et in primis Salernitanam urbem, quæ jam ab eo tempore scholam medicam habebat. Quâ occasione illi, qui medicinæ dabant operam, probe videntur usi fuisse, ut arti consulerent.

Bellis autem Sacris illud commercium increvit, et schola Salernitana per cruce-signatos brevi in omni Europâ tantam celebritatem acquisivit, ut ad eam ex quavis regione ingenti numero confluerint, alii ut sanitatem recuperarent, alii, scientiæ avidi, ut artem sanandi discerent (309).

§ III.

De Literarum et Scientiarum disciplinis.

Postquam sacris expeditionibus sensim gentes e veteri torpore atque socordiâ, in quibus dudum velut sepulti jacuerant, ad sanio rem vivendi normam fuerant revocati, tunc quoque demum literas atque scientias, quibus nihil liberali ingenio dignius est, excolere cœperunt. Frequens in primis cum Constantinopoli commercium Belgas accendit, quin coëgit, ut literarum Græcarum studio incumberent. Ex eo itaque potissimum tempore scholæ apud nos majori numero oriri et ingentes bibliothecæ formari, ex quibus doctrinarum avidi, velut ex uberrimo fonte, scientiam haurirent. Scientiarum vero, quas nondum patria suppeditabat, cupidi, Belgici juvenes se conferebant in Italiam vel in Galliam, unde reversi, principia juris et artis medicæ cum civibus suis communicabant (310). Alii exemplo exciti poëtarum Provincialium et Suevicorum (*Trouverres, Troubadours, Minnesænger*), qui coram Principibus et cœtu virorum matronarumque nobilium arte poëticâ inter se contendebant, poësin quoque cœperunt exercere. Prima ejus lux affulsit in Flandriâ et in Hollandiâ circa medium sæculum XIII; in quibus regionibus eam primi viri *Wilhelmus Utenhove nius, Calfstafius, Noydekenius* et *Nicolaus van Brechten* coluisse leguntur. Post eos vero quoque brevi scriptores historici, cum sacri, tum profani, surrexerunt, quorum in numero ante alios *Jacobus Maerlantius, Melissus Stocke* et *Jacobus van Hehu* maximis a posteritate laudibus celebrati sunt (311).

ANNOTATIONES (*).

(1) Paul. Æmil., *Hist. Francor.*, L. IV. c. de Phil. I. ed. Basileæ, p. 105.

(2) Heeren, *Essai sur l'infl. des Croisad.*, p. 1.

(3) « N'apercevoir dans les Croisades (verba sunt de Chateaubriand,) que des pèlerins armés qui courent délivrer un tombeau en Palestine, c'est montrer une vue très-bornée en histoire. Il s'agissait, non-seulement de la délivrance de ce Tombeau sacré, mais encore de savoir qui devait l'emporter sur la terre, ou d'un culte ennemi de la civilisation, favorable par système à l'ignorance, au despotisme, à l'esclavage, ou d'un culte qui a fait revivre chez les modernes le génie de la docte antiquité, et aboli la servitude? Il suffit de lire le discours d'Urbain II (a) au concile de Clermont, pour se convaincre que les chefs de ces entreprises guerrières n'avaient pas les petites idées qu'on leur suppose, et qu'ils pensaient à sauver le monde d'une inondation de nouveaux Barbares." Itinér. de Paris à Jérusalem, édit. de Brux. 1821, T. II. p. 270.

(4) Vid. Wilh. Tyr., L. I. c. 2, 5, 6, 10. Michaud, *Hist. des Croisades*, T. I. p. 22, 23, 36, 41, 44, 100, 101. 3me édit. Paris, 1819.

(5) Le Beau, *Hist. du Bas-Empire*, L. LVI. n. 34.

(6) Vide in primis eorum ex Africâ in varias Italiæ partes descensiones, bella, deprædationes et imperium a medio sæculo VII usque sub finem sæculi X, apud eumd. op. c. L. LX. n. 6; L. LXI. n. 2; L. LXIII. n. 28, 61; L. LXVIII. n. 50, 51; L. LXXI. n. 16, 48; L. LXXVII. n. 45. Tacemus ipsorum iisdem temporibus progressus in Hispaniis, et quâ audaciâ, superatis Pyrenæis, sub Carolo Martello usque in Galliam penetraverint.

(7) Regenbogen, *Comment. de Bello Sacro*, p. 2, 3.

(8) Le Beau, op. c. L. LXXVIII. n. 32; L. LXXXI. n. 1; L. LXXXIII. n. 32. Heeren, p. 54. Michaud, T. I. p. 71, 74. Van Kampen, *Proeve eener geschied. der Kruistogt*. D. I. bl. 51 - 55.

(*) Quoniam, finito opere nostro, in revisendis fontibus comperimus, nos nimia sollicitudine ductos, ad singula, quæ conscribebamus, in probatissimis auctoribus assignanda, notationes nonnumquam præter necessitudinem multiplicavisse; earum quasdam, ubi id absque confusione fieri potuit, in hac tabellâ in unum contraximus.

(a) Vid. in collect. *Bongarsii*, Wilh. Tyr. L. I. c. 15. Fulch. Carnot, p. 343. Rob. Mon. p. 31.

(9) « On voudrait en vain se le dissimuler, il y a quelque chose dans notre cœur qui nous fait aimer la gloire; l'homme ne se compose pas absolument de calculs positifs pour son bien et pour son mal, ce serait trop le ravalier....." De Chateaub. op. 1. p. 273.

(10) Conf. Michaud, T. I. p. 9; Heeren, p. 199.

(11) Heeren, p. 10.

(12) Vid. Michaud, T. I. p. 79, 82, 83.

(13) Conf. Gibbon, *Hist. de la décad. de l'empire Rom.* Paris, 1819, T. XI, ch. 58. p. 286. Heeren, p. 198 - 200.

(14) Heeren, p. 11.

(15) « Ce n'était plus pour son intérêt, pour son avantage, que le guerrier chrétien allait combattre; c'était pour l'honneur de sa foi, pour l'église dont il était membre, pour Jésus-Christ, pour Dieu lui-même. Ainsi (et les objections particulières ne peuvent fournir ici une objection valable) le chevalier apprenait à dédaigner son intérêt personnel, et à reconnaître quelque chose de plus digne, de plus haut, à quoi il dévouait toutes ses forces et sa vie. — Cette noble élévation au-dessus de l'intérêt privé, ce dégagement de toute vue personnelle, est et sera éternellement le signe qui distinguera ce qui est grand et généreux, de ce qui est vulgaire et peu digne d'admiration." Heeren, p. 200.

(16) Vid. Epist. Alexii Comnen. Imperat. C. P. ad Robert. Flandr. Com. apud Martenne et Durand, *Thesaur. nov. Anecd.* T. I. col. 267.

(17) « Le droit d'une juste défense comprend sans doute celle de nos alliés civils et spirituels; il dépend de l'existence réelle du danger, et ce danger est plus ou moins pressant en proportion de la haine et de la puissance des ennemis;.... on ne saurait nier que les Mahométans n'asservissent les églises d'Orient sous un joug du fer; que, soit en paix, soit en guerre, ils ne s'attribuent de droit divin et incontestable, l'empire de l'univers; et que les conséquences nécessaires de leur croyance ne menacent continuellement les nations qu'ils nomment infidèles, de la perte de leur religion et de leur liberté. Dans le onzième siècle, les victoires des Turcs faisaient craindre avec raison cette double perte. Ils avaient soumis en moins de trente ans tous les royaumes de l'Asie, jusqu'à Jérusalem et l'Hellespont, et l'empire Grec semblait pencher vers sa ruine. Indépendamment d'un sentiment naturel d'affection pour leurs frères, les Latins étaient personnellement intéressés à défendre Constantinople, la plus puissante barrière de l'Occident, et le privilège de la défense doit s'étendre aussi légitimement à prévenir qu'à repousser une invasion." Gibbon, L. c. c. p. 276 - 278.

- (18) Michaud, T. I. p. 76 ~ 79. Van Kampen, D. I. bl. 38 in fine, et 39.
- (19) Annæ Comnenæ *Alexias*, edit. Possini. Parisiis MDCLII, L. I. p. 9 - 10.
- (20) Vid. *Collect. Concil.*, T. XXVI. p. 660. Parisiis MDCXLIV. Baronii, *Ann. Eccles.* A° 1095. n. IV. Guib. Abbat. in *collect. Bongars.* p. 475; et supra not. 16.
- (21) V. Wilh. Tyr., L. I. c. 8. Michaud, T. I. p. 79 - 80; et peculiariter pro regionibus Belgicis, Pluvier, *Mém. cour. par l'Acad. de Brux.* en 1776, § 15-17.
- (22-23) V. Michaud, T. I. p. 82 - 83.
- (24) V. Regembogen, p. 7, 102, 110, 123 in fine; et passim apud alios in omnibus histor. huj. ætat.
- (25) Regembogen, p. 13.
- (26) Idem, p. 8.
- (27) De Chateaub. op. 1. T. I. in fine; T. II. p. 270, 272, 301.
- (28) Michaud, T. I. p. 81.
- (29) Heeren, p. 6.
- (30) Idem, p. 10. De Chateaub., T. II. p. 273.
- (31) Idem, p. 14.
- (32) *Belgarum* nomine hac historiâ latiori sensu comprehenduntur *Lotharingi, Franci et Flandrenses*. *Lotharingorum* nomine comprehenduntur omnes, qui tunc temporis provincias hodiernorum Belgarum meridionales, si Flandriam ultra Scaldim demas, et præterea maximam provinciarum septentrionalium partem, cum tractu terrarum, quæ ad sinistram Rheni ripam usque supra Moguntiacum protendebantur, incolebant. Ipsorum quoque in numero computabatur pars subditorum episcopatus Cameracensis: at hi quidem, ut et alii recentioris Galliæ incolæ, qui eâdem ætate Flandriæ Comiti obsequebantur, *Francorum* nomine recenseri possunt. Quippe tum Flandria in immensum patebat, omnesque regiones inter Samaram fluvium, Scaldim et Oceanum sub imperio suo complectebatur. Conf. Butkens, *Troph. sacr. et prof. du Duché de Brab.*, T. I. p. 8. Dewez, *Hist. génér. de la Belg.*, T. II. p. 115. édit. 1805. Van Kampen, *Verkort. Gesch. der Nederl.*, D. I. bl. 52 - 56. Idem, *Gesch. der Kruist.*, D. I. 27, 79. Raepsaet, *Analyse hist. et crit. de l'orig. et des progr. des Belg. et Gaul.*, T. I. p. 99.
- (33) Meyeri *Annal.* A° MXCVI. *Kron. van Vlaend.*, D. I. bl. 119.
- (34-35) Cf. Wilh. Tyr., L. IX. c. 5, 8. Paul. Æmil., L. c. c. p. 108. Gibbon, L. c. c. p. 297, 299. Heeren, p. 67. Michaud, T. I. p. 153, 154.
- (36) Malbrancq, *de Morin. et Morin. rebus*, T. III. part. I. L. IX. c. 1. p. 4, 5.
- (37) Gibbon, L. I. c.
- (38) Conf. Wilh. Tyr., L. IX. c. 5. Guib. Abbat., L. VII. c. 22. p. 548. Rob.

Mon. L. I. p. 33. Mabillon, *Musæum Italic.*, T. I. *Bell. Sacr. Hist.*, p. 133. Heeren, p. 67. Clariss. Prof. Schrant, *Lof. op. Godfr. van Bouillon*, p. 3., et alii.

(39-40) Malbrancq, L. c. c. pag. 5.

(41) Vid. Molanus, *Militia sacra duc. Brab.*

(42) Anna Comn. *Alexiad.*, L. X. p. 293, loquitur de 70,000 peditum et 10,000 equitum. Sunt autem qui numerum copiarum 80,000 peditum et 10,000 equitum fuisse scribant. Gibbon, L. c. c. p. 299. Michaud, T. I. p. 156. Quid quod alii de exercitu 200,000 hominum mentionem faciunt. Calmet, *Hist. de Lorraine*, apud Paquot, *Mém. pour servir à l'hist. littér. des P.-B.*, T. XIII. p. 9. *Hist. litt. de la Fr.*, T. VIII. p. 604; et Mailly, *L'esprit des Croisades*, T. III. p. 288, ap. clariss. Schrant, L. c. p. 89, not. 43.

(43) Cf. Wilh. Tyr., L. II. c. 1, 16, 22; Alb. Aq., L. II. c. 1, 19, 21, 22, cum aliis scriptor. in collect. Bongars; De Charron, *Hist. univ. des Gaul. ou Franç.*; Malbrancq op. l., T. III. part. I. L. 9. c. 1, 3, 4; et post eos recentiores omnes.

(44) Per *milites* apud scriptores inferioris ætatis intelligendi sunt nobiliores viri, qui militari cingulo accincti sunt, et quos nos vulgo nomine *equitum* (gallice *chevaliers*), appellamus. Singulis ejus generis *militibus*, seu equestris ordinis viris, in bello jungi solebant et alii notæ inferioris milites, tum qui etiam equis, tum qui pede merebant. Vid. Du Cange, *Glossar. voc. miles, militare*. De institutis equestris ordinis, et de modo aliquem ad eam dignitatem provehendi, operæ pretium est consulere de Sainte-Palaye, *Mém. sur l'anc. Chev. Daniël*, *Hist. de la milice franç.*, T. I. L. III. c. 4. Gibbon op. c., T. XI. c. 58. p. 304. De Chateaub., *Génie du Christian.*, P. IV. L. V. ch. 4.

Igitur nomine *militum*, in hac historiâ, modo intelligendi erunt viri equestris ordinis, modo simpliciter milites, quo sensu vulgo accipiuntur.

(45) Ex variis scriptoribus ingentem nominum seriem nobis colligere licuit. Quoniam vero numerus eorum major est (nam plura centena complectitur), et ea novisse parum interesse existimamus; sufficiat dumtaxat auctores assignare, apud quos ea reperiri possunt. Cf. ergo coll. Bongars. Le Carpentier, *Hist. de la nobl. de Cambr. et du Cambrés.*, T. II. part. 4. Preuves, p. 14, 15; vel, ejus loco, Miræus qui eandem chartam tradit, in *Oper. hist. et diplom.*, T. II. part. 3. supp. c. 25. p. 1144. Dein Meyerus, *Annal. Aº. 1096*, et Malbrancq, op. et loc. notâ 43^a. cit.

(46) V. Winsemius, *Cron. van Vriest.*, bl. 127. Ubb. Emmius *Rer. Fris.*, L. VI. p. 98.

(47) V. Wilh. Tyr., L. III. c. 23. Alb. Aq., L. III. c. 14.

(48) Mabillon, *Musæum Italic.*, T. I. *Belli Sacr. Hist.*, p. 134.

(49) Malbrancq, L. c. sup. cit., pag. 12.

- (50) Mabillon. I. l.
- (51) Cf. Malbrancq, L. c. sup. l. pag. 13, cum *Kron. van Vlaend.*, D. I. p. 119.
- (52) Vide eorum nomina singulariter descripta apud Meyerum et Malbrancq, locis in notâ 45â allegatis.
- (53) Præcipui fuere ex familiis nobilibus. *Van Borsselen*, *Brederode* et *Van Arkel*. V. Reigersbergen, *Chron. van Zeelandt*, D. II. c. 9. bl. 32. Joann. a Leydis, in *Annal. Belg. Sweertii*, L. XV. c. 9. Wagenaar, *Vaderl. Hist.*, D. II. bl. 201.
- (54) Malbrancq, T. III. L. IX. c. 4. p. 17, 18.
- (55) Molanus, *Militia Sacra. Duc. Brab.*
- (56) Malbrancq, L. c. c. p. 18. De Wassebourg, *Antiq. de la Gaule Belg.*, L. IV. p. 256. Wilh. Tyr., L. IX. c. 8. Michaud, T. I. p. 155, 156.
- (57) Foullon, *Hist. Leod.*, T. I. p. 248.
- (58) V. Wilh. Tyr., L. II. c. 2. p. 652. Alb. Aq., L. II. c. 3.
- (59) Wilh. Tyr., L. II. c. 3. Alb. Aq., L. II. c. 4, 6. Gibbon, L. c. sup. c. p. 310, 311. Michaud, T. I. p. 157. Van Kampen, D. I. bl. 98, 99.
- (60) V. Gibbon, L. c. c. p. 316. Alb. Aq., L. II. c. 8. Wilh. Tyr., L. II. c. 5.
- (61) Alb. Aq., L. II. c. 9. Le Beau, L. LXXXIII. n. 43.
- (62) Accolti, *De Bello a christian. cont. Barb.*, L. II.
- (63) V. Wilh. Tyr., L. II. c. 6. Alb. Aq., L. II. c. 9, 10. Michaud, T. I. p. 179. Van Kampen, D. I. bl. 104, 105.
- (64) Wilh. Tyr., L. II. c. 7, 8. Alb. Aq., L. II. c. 12. Ann. Comn. Alex., L. X. p. 294.
- (65-66) Wilh. Tyr., L. II. c. 8. Alb. Aq., L. II. c. 13, et Ann. Comn., L. c. p. 296.
- (67) Wilh. Tyr., L. II. c. 9.
- (68) Alb. Aq., L. II. c. 14.
- (69) Id. L. c. c. 15.
- (70) Id. L. c. c. 16. Wilh. Tyr., L. c. c. 11. Gibbon, T. XI. c. 58. p. 319.
- (71) Gibbon, L. c. c. p. 318.
- (72) Ann. Comn., L. X. p. 300. Wilh. Tyr., L. II. c. 15, 20. Alb. Aq., L. II. c. 18, 19.
- (73) Ann. Comn., L. c. p. 298. Rob. Mon., L. II. p. 38. Paul Æmil., p. 112. Le Beau, L. LXXXIII. n. 45. Michaud, T. I. p. 182, 183.
- (74) Wilh. Tyr., L. II. c. 12.
- (75) V. Alb. Aq., L. II. c. 16, 17. Le Beau, L. c. n. 46.
- (76) Le Beau, L. c. n. 51.
- (77) De numero copiarum Flandrensium nullibi constat. Tantum dicit Alb. Aq. (L. II. c. 18.). Robertum Comitum advenisse cum *immensis copiis*. Ex historia

vero Le Beau intelligitur, amplius quam *decem millia equitum* in ejus exercitu fuisse. (Conf. n. 51. cum n. 48. L. LXXXIII.) At si ejus hac tempestate potentiam consideremus, quæ causa fuit, cur eum nonnullorum judicio Anna Comnena in historiâ suâ *magnæ Provinciæ Comitem* appellaverit (v. Van Kampen D. I. bl. 109), concludere poterimus Roberti vires hoc bello fuisse maximas, atque verissimum esse quod narrant annales Flandriæ, eum videlicet et Gothofredum Bullionensem exercitus omnium longe potentissimos habuisse. (V. *Kron. van Vlaend.*, D. I. bl. 119.)

(79) Dicit Le Beau, jam ante novem annos Robertum nostrum amicitiam contraxisse cum Alexio; sed in eo errat vir doctus: nam fuit ille alter Robertus Friso, pater præcedentis, mortuus anno 1093. Id quidem ex ipso ejus opere demonstrari potest. (V. LXXXII. n. 24.)

(80) V. Wilh. Tyr., L. III. c. 1. Raim. de Ag. (in collect. Bongars), p. 141. Gibbon, T. XI. c. 58. p. 329. Michaud, T. I. p. 193, 194.

(81) Michaud, p. 192, 193. Van Kampen, D. I. bl. 55, 56.

(82) Scribunt alii 500,000 armatorum (Alb. Aq., L. II. c. 25. Matth. Paris *Hist. major*, p. 30.). Alii contra tantum de 50,000 loquuntur. At procul dubio graviore errore; nam Solimanus cum exercitu suo in montanis spatium *decem milliarium* occupaverat. Vid. Sanutus, *Secreta fidelium Crucis*, L. III. part. 4. c. 13.

(83) Wilh. Tyr., L. III. c. 5. Alb. Aq., L. II. c. 22, 23. Raim. de Aq., p. 141.

(84) Baldr. Archiep. (in coll. Bongars.) L. I. p. 95, 96. Paul. Æmil., p. 113. Michaud, T. I. p. 195–198.

(85–87) *Veru species teli erat, sive jaculi, quod manu in hostem conjiciebatur.* – *Balista manualis* (a) appellabatur gravius armorum genus, nempe instrumentum ligneum, arcu ferreo armatum, unde majore vi sagittæ excutiebantur. Vide de his aliisque armorum generibus ejus ætatis, Muratori, *Antiq. Italic.*, T. II. Dissert. 26. p. 517–524.

(88–89) V. Heeren, p. 211–214. Michaud, T. I. p. 197. Mailly, p. I. p. 208, 209.

(90–91) Accolti, L. II. – Multo fusiorem ille exposuit orationem Solimani, contractionem vero tradidit Michaud, T. I. p. 189, 190.

(92) Accolti, L. II.

(a) Dicit Muratorius (*Antiq. Italic.*, T. II. p. 524.) *Balistam manualement* (gallicè *l'arbalète*) in usu apud Italos, sæculis XI et XII Gallis fuisse incognitam. Hoc tamen armorum genus Gibbon, (L. XI. c. 58. p. 333.) et Michaud, (T. I. p. 196.) aliique recensent inter ea, quibus generaliter Franci hoc bello utebantur. At certo non dubitandum est, si verum sit, solos Italos hactenus ejus usum habuisse, quin eam quoque Galli et Belgæ a bello primo inde in rem suam converterint.

(93) Idem. L. c. Scilicet ita generalem ipse ordinationem copiarum descripsit.

(94) Ann. Comn. Alex., L. XI. p. 310.

(95-102) Conf. inter se Alb. Aq. L. II. c. 27. Wilh. Tyr., L. III. c. 3, 4. Accolti, L. H. Ann. Comn., L. XI. p. 310. Michaud, T. I. p. 200. Van Kampen, D. I. bl. 125.

Secundum plerosque historicos hoc proelio cecidisse dicimus 4000 hostium. Exstat autem apud Martene et Durand, (Veter. Scriptor. ampliss. coll., T. I. col. 568, 569) epistola a cruce-signatis Principibus, Bohemondo, Raimondo Tolosano, Gothofredo Bullionensi et Hugone Magno, anno 1097 ex Asiâ in Europam missa, ex quâ videntur circiter 30,000 Barbarorum corruisse. Multi auctores recentiores hanc tantam cladem referunt ad pugnam alteram, quæ, ut videbimus, postea apud Dorylæum commissâ est. Porro literæ illæ et proelium et stragem, de quibus nunc agimus, locum obtinuisse significant sub finem mensis Maii; quum pugnam Dorylæi postea demum, primâ nempe die Kalend. Julii commissam fuisse ex Wilh. Tyr. constet. (V. L. III. c. 15.) Cæterum animadverti potest iisdem literis mentionem fieri de conflictu, immediate antequam Principes de captâ Nicæâ loquantur.

(103) Vide de bellicis instrumentis gravioribus, quibus tunc temporis utebantur, Muratori op. et loc. laud. p. 473 et seqq.

(104-107) Cf. Accolti, L. H. Wilh. Tyr., L. III. c. 5. Alb. Aq. L. II. c. 29.

(108) Winsemius, *Cron. van Vriesl.*, p. 127. Ubb. Emm. L. VI. p. 99.

(109) Paul. Æmil., p. 113,

(110) Accolti, L. II.

(111) Alb. Aq., L. II. c. 53. Wilh. Tyr., L. III. c. 9.

(112) Michaud, T. I. p. 206.

(113-115) Wilh. Tyr., L. III. c. 12. Michaud, T. I. p. 206, 207.

(116) Hoc loco scriptores iterum maxime inter se differunt. *Raimondus de Agiles*, (p. 142.) tantum loquitur de 150,000 virorum. *Robertus vero Monachus*, (L. III. p. 40.) de 300,000, et *Guibertus Abbas*, (L. III. c. 10. p. 494.) de 460,000. At alii quatuor, scilicet duo auctores anonymi, (*Gesta Francor.* ap. Bongars. p. 7 et 564.), *Baldricus*, (L. II. p. 98.) et *Fulcherius Carnotensis*, (p. 388.), unanimes commemorant de 360,000 pugnatorum, quos inter non comprehendebantur Arabes, quorum multitudo non poterat definiri. *Wilhelmus Tyrensis*, (L. III. c. 13. p. 673.) mentionem facit de 200,000 et eo amplius equitum; capite autem sequenti, (p. 674.) ipsemet sibi contradicit, et tantum de 150,000 equitum loquitur.

(117-120) Conf. Baldr. Archiep., L. II. p. 97, 98. Rob. Mon., L. III. p. 40, 41. Wil. Tyr.; L. III. c. 13, 14. Fulch. Carnot., p. 388.

(121) Rob. Mon., L. III. p. 41.

(122-124) Cf. Alb. Aq., L. II. c. 42. Baldr. Archiep., L. II. p. 98. Michaud, T. I. p. 216.

(125) Cf. Fulch. Carnot., p. 388, cum Baldr. Archiep. L. c.

(126-127) Vide laudem, quā ipsimet Franci virtutem Turcarum celebrant, ap. Bongars. *Gesta Franc.*, p. 7. Baldr. Archiep., L. II. p. 99. Guib. Alb., L. III. c. 10. p. 495, et Michaud, T. I. p. 220. Cæterum vid. Anna Comnen. *Alex.*, L. XI. p. 518. Notandum tamen est, quod hæc ex pugnâ Dorylæi minus accurate, ut etiam in aliis occasionibus fecit, tria diversa prælia conscripserit. Id enim narrationi adversatur eorum, qui rebus gestis interfuerunt.

(128) Paul. Æmil., p. 115.

(129) Alb. Aq., L. II. c. 42.

(130) Prælium, quod diximus a primâ luce initium sumpsisse, testante *Roberto Monacho*, (p. 42.) per integram diem usque ad noctis crepusculum perduraverat.

(131) V. Alb. Aq., L. II. c. 42.

(132) Memorat Michaud, (T. I. p. 218.) hoc die ex hostibus præter illa tria præfectorum, cecidisse viginti millia militum. Alii, nempe Mills, *Hist. of the Crus.*, (Vol. I. p. 145.). Wilken, *Gesch. der Kreuzzüge*, (Th. I. s. 156.). Von Raumer, *Gesch. der Hohenstauf*, (B. I. s. 113.), ap. Van Kampen, (D. I. bl. 136.) et Schrant, *Lofr. van Godfr. van Bouillon*, (p. 95, nota 66.) ex literis a cruce-signatis Principibus in Europam missis, stragem hostium triginta millium Turcarum fuisse putant. Quod vero literæ illæ ad hanc pugnam Dorylæi referri non posse videantur, supra in notis nostris 95 - 102 disputavimus.

(133) Baldr. Archiep., L. II. p. 99.

(134) V. Rob. Mon., L. III. p. 42, 43. Guib. Alb., L. III. c. 11. p. 495.

(135) Nimirum canes quidam, postquam procul a dominis per campestria montesque fuerant vagati, in castra redierant, toti pulvere humido cōperti; unde quum putarentur alicubi aquam reperisse, eos milites sequi cœperunt, fluviumque detexere. Vid. Michaud, T. I. p. 224.

(136) Conf. Wilh. Tyr., L. III. c. 17, cum Michaud, T. I. p. 227.

(137-139) Cf. Alb. Aq., L. III. c. 8, 9. Wilh. Tyr., L. III. c. 20. *Gesta Franc.*, p. 8. Baldr. Archiep., L. II. p. 100. Guib. Abb., L. III. c. 12. p. 496. Paul. Æmil., p. 117, 118. Michaud, T. I. p. 228, 229.

(140) Alb. Aq., L. III. c. 11-13. Wilh. Tyr., L. III. c. 22, 23. Paul. Æmil., p. 118. Michaud, T. I. p. 230, 231.

(141) Cf. Alb. Aq., L. III. c. 14-16. Wilh. Tyr., L. III. c. 23, 24. Michaud, T. I. p. 232-234. Van Kampen, D. I. bl. 142, 143.

(142) V. Alb. Aq., L. III. c. 4. Wilh. Tyr., L. III. c. 17.

(143) Cf. Rob. Mon., L. III. p. 44. Baldr. Archiep., L. II. p. 101. Guib. Abb. L. IV. c. 2. p. 498. Paul. Æmil., p. 119, 120.

(144) Wilh. Tyr., L. III. c. 25. L. VII. c. 16. Alb. Aq., L. III. c. 26, 30, 59. Van Kampen, D. I. bl. 143, 147.

(145) « *Semblable à cet ange des ténèbres (verba sunt Michaud) dont parle l'Évangile, qui transporta le fils de Dieu sur une haute montagne, et lui montrant de vastes contrées, lui dit: tout ceci est à toi, si tu veux me servir, Panerace, s'occupant sans cesse de séduire Baudouin, lui montrait, des hauteurs du mont Taurus, les plus riches provinces de l'Asie, et les promettait à son ambition.*
 » *Vous voyez, lui disait-il, la Cilicie, où combattirent autrefois les armées*
 » *d'Alexandre et de Darius, et dont les principales villes ont vu naguère flotter*
 » *vos étendards victorieux; vers le Nord, s'étendent les plaines de la Cappadoce,*
 » *célèbre dans l'antiquité; plus loin, on trouve le royaume d'Ibérie, et de vastes*
 » *provinces sur lesquelles ont régné mes ancêtres; vers l'Orient, roulent deux*
 » *grands fleuves, l'Euphrate et le Tigre: le Tigre arrose les ruines de Babylone,*
 » *et plusieurs contrées dont les vieilles annales du monde ont vanté la prospérité*
 » *et les richesses; l'Euphrate, semblable au Nil, sort de son lit à certaines époques*
 » *de l'année et porte la fertilité sur ses rivages. Entre ces deux fleuves, se trouve*
 » *la Mésopotamie, où la tradition place le berceau du genre humain et le paradis*
 » *terrestre; toutes ces contrées, et sur-tout l'Arménie, sont peuplées de chrétiens,*
 » *qui ne peuvent supporter ni le joug des Turcs, ni celui des Grecs; toute cette*
 » *population vous tend les mains, et vous choisira pour roi, si vous brisez ses fers.* »
 (T. I. p. 237.)

(146) Cf. Wilh. Tyr., L. IV. c. 1-6. Alb. Aq., L. III. c. 17-25, 31. Michaud, T. I. p. 235-247. — Alia deinde de Balduino, quæ connexionem quidem habent cum hoc bello, sed quæ omnia huic opusculo, ne in immensum crescat, inseri nequeunt, possunt legi apud Alb. Aq., L. V. c. 10, 15-22. Wilh. Tyr., L. VII. c. 4-7. Paul. Æmil., p. 133.

(147) Alb. Aq., L. III. c. 28-30. Wilh. Tyr., L. IV. c. 7.

(148) Idem. L. III. c. 33-35. Idem. L. IV. c. 8.

(149) Vide argumenta hujus orationis apud Accolti, L. II. in fine, et apud Michaud, T. I. p. 256, 257.

(150) Cf. Wilh. Tyr., L. IV. c. 9, 10, 11, 13. L. VI. c. 1. Raim. de Ag., p. 143. *Gesta Franc.*, apud Bongars, L. IV. c. 32. p. 23. Paul. Æmil., p. 121. Pococke, *Voyages*, T. I. p. 253, 254.

- (151) Cf. Alb. Aq., L. III. c. 39, 40. Wilh. Tyr., L. IV. c. 13.
- (152) Vide quæ hac occasione a Lotharingorum præfecto, Henrico Aschanio, et sociis militibus clare, sed infeliciter, gesta sint, ap. Alb. Aq., L. III. c. 43, 44. — Videatur etiam mors infelix Adalberonis, filii Comitis Luxemburgi, et archidiaconi ecclesiæ Metensis, ap. eumd. L. c. c. 46.
- (153) Alb. Aq., L. III. c. 48, 49.
- (154) Wilh. Tyr., L. IV. c. 17.
- (155) Paul. Æmil., p. 123.
- (156) Alb. Aq., L. III. c. 50–52. Differunt cum eo alii scriptores apud Bongarsium in quibusdam circumstantiis hujus expeditionis.
- (157) Cf. Alb. Aq., L. III. c. 59, cum Wilh. Tyr., L. VII. c. 16.
- (158) V. Idem. L. c. c. 53. Idem. L. c. c. 21. p. 695.
- (159) Wilh. Tyr., L. V. c. 1, 2. Ab initio inde obsidionis circiter 70,000 equorum interierant. Idem. L. IV. c. 17. p. 693.
- (160) Cf. Alb. Aq., L. III. c. 60–62. Wilh. Tyr., L. V. c. 1, 2. Baldr. Archiep., L. II. p. 104, 105. Raim. de Aq., p. 146.
- (161) Vide hanc legationem fusius expositam apud Rob. Mon., L. V. p. 51, 52. Wilh. Tyr., L. IV. c. 24. Alb. Aq., L. III. c. 59. Michaud, T. I. p. 272–275. Van Kampen, D. I. bl. 168–172.
- (162) Cf. Wilh. Tyr., L. V. c. 4–6. Alb. Aq., L. III. c. 63–66. Rob. Mon., L. IV. p. 49, 50. Baldr. Archiep., L. II. p. 106, 107. Michaud, T. I. p. 276–283.
- (163) Reditus civitatis Tourbessel in auro solum annuatim quinquaginta Byzantium millium summam explebant. Alb. Aq., L. IV. c. 9, Wilh. Tyr., L. V. c. 9.
- (164) Equites erant numero 100,000. Vid. Michaud, T. I. p. 308.
- (165) Scilicet non multo ante tempore initæ fuerant induciæ cum Baghisiano, quas hic abruperat. Per earum vero intervallum licuerat Bohemondo, qui incredibili cupidine ad principatum Antiochiæ adspirabat, *Phirous* corrumpere, ut per prodicionem ipsi civitatem traderet. Erat ille genere Armenius christianæ religionis desertor, scriba Baghisiani, et trium præcipuarum turrium, quæ *trium sororum* dicebantur, custodiæ præfectus. Homo mobilis ingenii, novam continuo vitæ conditionem appetebat, et, in majoris incrementum fortunæ, ad omnia audenda paratus videbatur.
- (166) Vid. Raimondus de Agil. qui expeditioni interfuit, p. 149.
- (167) Cf. Alb. Aq., L. IV. c. 14 et seqq. Wilh. Tyr., L. V. c. 13–17, 20–23. Raim. de Ag. l. c. Baldr. Archiep., L. II. p. 110. Michaud, T. I. p. 297–305.
- (168) V. Alb. Aq., L. IV. c. 30, 31, 33. Wilh. Tyr., L. VI. c. 3, 4, 6.

(169) V. Alb. Aq., L. IV. c. 34, 54, 55. Wilh. Tyr., L. VI., c. 7, 22. Rob. Mon., L. VI. p. 59. Guib. Abb., L. V. c. 23, 24. p. 517, 518. Michaud, T. I. p. 310, 311.

(170) Alb. Aq., L. VI. c. 35. Wilh. Tyr., L. VI. c. 8.

(171) Cf. Alb. Aq., L. IV. c. 39, 41. Wilh. Tyr., L. VI. c. 13. Guib. Abb., L. V. c. 18. p. 516. *Gesta Franc.*, L. IV. c. 24. p. 18.

(172) Ea fusius apud scriptores in collectione Bongarsianâ exponuntur. Uno autem conspectu, et quid de eis judicandum sit, legi possunt ap. Michaud, T. I. p. 319 – 324, 369 – 374; et ap. Van Kampen, D. I. bl. 197 – 199, 226 – 227.

(173) Vide computationem copiarum apud Ordericum Vitalem, *Hist. Ecclesiast.*, L. IX. p. 741, in collectione, cui titulus, *Hist. Normannorum scriptores antiqui.*

(174) In modum civitatis, turribus, propugnaculis et mœnibus munitæ, ex serico varii coloris et auro gemmisque resplendens contextum, in varias plateas atque diversoria distributum erat, et duo amplius hominum millia continere poterat.

(175) Si fides adhibenda est Annæ Comnenæ, vix triginta dies exhauriendis castris prædisque in urbem comportandis suffecerunt. (Alexiad. L. XI. p. 327.)

(176) Pro hac universe pugná inter se conferantur Wilh. Tyr., L. VI. c. 15 – 22. Alb. Aq., L. IV. c. 44. usque ad finem libri. Rob. Mon., L. VIII. p. 62 – 66. Baldr. Archiep., p. 120 – 122. Guib. Abb., L. VI. p. 521 – 523. Orderic. Vital., L. IX. 741 – 743. Michaud, T. I. p. 324 – 342.

(177) Vide hac de re fusiozem narrationem ap. Wilh. Tyr., L. VII. c. 3, 4. Alb. Aq., L. V. c. 8 – 12. Michaud, T. I. p. 352 – 354. Van Kampen, D. I. bl. 210 – 213.

(178) Wilh. Tyr., L. VII. c. 5. Alb. Aq., L. V. c. 13, 14.

(179) Cf. Wilh. Tyr., L. VIII. c. 10. Alb. Aq., L. V. c. 27. Raim. de Ag., p. 158.

(180) Exercitum christianum Laodicæ novum subsidium Cruciatorum ex Flandriâ, Hollandiâ et insulis Britannicis accepisse, narrat Michaud, T. I. p. 364.

(181) Quantopere cruciati primo Hierosolymæ conspectu animo abrepti fuerint, videantur variæ descriptiones ap. Alb. Aq., L. V. c. 45. Rob. Mon., L. IX. p. 74. *Gesta Franc.*, c. 23. p. 572. Wilh. Tyr., L. VII. c. 25. Baldr. Archiep., L. IV. p. 130. Sed in primis ap. Tasso, *Gerusalemme liberata*, C. III. st. 3 – 8.

(182) Urbis Hierosolymæ ejusque confinium prolixam descriptionem tradidit Wilh. Tyr., L. VIII. c. 1 – 4. Magis vero concisam, et simul pulcherrimam, exposuit Tasso, op. c. C. III. st. 55 – 57.

(183) Secundum Alb. Aq. universe in castris Latinorum 60,000 hominum utriusque sexûs erant. (L. V. c. 45.) Secundum Wilh. vero Tyr. tantum 40,000, atque eos inter non amplius quam 20,000 peditum, bello idoneorum, cum mille et quingentis equitibus numerabantur. (L. VIII. c. 5.) In urbe contra præsidiarii

summam 40,000, præter 20,000 civium, qui arma sumpserant, implevisse dicti sunt. (Wilh. Tyr., L. c. c. et Michaud, T. I. p. 394.)

(184) Ex primo quidem tentamine jam antemuralia fuerunt expugnata, et unica illâ scalâ etiam pauci ex fortissimis superne in mœnia evaserunt; quos inter nobilis juvenis Belga, *Raimboldus Creton*, ex agro Cameracensi, primus, at, vulneribus obrutus, se recipere coactus fuisse fertur. (Vid. Michaud, in novâ edit. 1825, T. I. p. 414. Vide porro quæ idem historicus in editione 1819, hætenus citatâ, in laudem ejusdem juvenis de expugnatione Hierosolymitanâ commemorat T. I. p. 428.

(185) Ut barbaros scriptores collectionis Bongarsianæ omittamus, lubet hic subijcere egregiam recentioris historici descriptionem calamitatum, quas exercitus ex inauditâ aëris intemperie et siccitate apud Hierosolymam perpessus est.

» ..... *Les plus grandes chaleurs de l'été avaient commencé au moment où les pèlerins étaient arrivés devant Jérusalem. Un soleil dévorant et les vents du midi chargés de la poussière du désert, embrasaient l'horizon. Le torrent de Cédron était desséché; toutes les citernes du voisinage avaient été comblées ou empoisonnées. La fontaine de Siloë, qui coulait par intervalle, ne pouvait suffire à la multitude des pèlerins. Sous un ciel de feu, au milieu d'une campagne aride, l'armée chrétienne se trouva bientôt en proie à toutes les horreurs de la soif.*

» Dès lors il n'y eut plus parmi les chefs et les soldats, qu'une seule pensée, qu'une seule occupation, celle de se procurer l'eau nécessaire. Les riches y employaient leurs trésors, le peuple tout son temps, toute son activité. La foule des pèlerins, au risque de tomber entre les mains des Musulmans, erraient nuit et jour dans les montagnes et les vallées; lorsqu'ils avaient découvert une source ou une citerne, ils y accouraient, ils s'y pressaient en foule, et souvent on se disputait les armes à la main quelques gouttes d'une eau fangeuse. Les habitants du pays apportaient au camp des outres remplies d'une eau qu'ils avaient puisée dans de vieilles citernes ou dans des marais; la foule haletante se pressait autour d'eux, et les plus pauvres des pèlerins donnaient deux pièces de monnaie pour obtenir une boisson fétide où se trouvaient mêlés des vers malfaisans, et parfois même des sangsues qui leur causaient des maladies mortelles. Les chevaux, abreuvés à grands frais, rejetaient par les naseaux l'eau corrompue qu'on leur présentait; et loin des verts paturages, tristement étendus sur le sol poudreux du camp, ils ne s'animèrent plus au bruit des clairons, ils n'avaient plus la force de porter leurs cavaliers dans les combats. Les bêtes de somme, abandonnées à elles-mêmes, périssaient misérablement, et leurs cadavres, frappés d'une putréfaction soudaine, répandaient dans l'air des exhalaisons empoisonnées.

» Chaque jour ajoutait aux maux que souffraient les croisés; chaque jour les feux du midi devenaient plus ardens; l'aurore n'avait plus de rosée, la nuit plus de fraîcheur; les plus robustes des guerriers languissaient immobiles dans leur tente, implorant la pluie des oragès, ou les miracles par lesquels le dieu d'Israël avait fait jaillir une eau rafraîchissante des rochers du désert. Tous maudissaient ce ciel étranger, dont le premier aspect les avait remplis de joie, et qui, depuis le commencement du siège, semblait verser sur eux toutes les flammes de l'Enfer; les plus fervens s'étonnaient surtout de souffrir ainsi à l'aspect de la ville du salut; mais ne perdant rien de leur enthousiasme, et ne cherchant plus que la mort, on les voyait quelquefois se précipiter vers les remparts de la cité de Dieu, et baiser avec transport des pierres insensibles, en s'écriant d'une voix entrecoupée de sanglots: O Jérusalem! reçois nos derniers soupirs; que tes murailles tombent sur nous, et que la sainte poussière qui t'environne, recouvre nos ossemens." (Michaud, in ed. 1825.) Videatur et alia maxime mirabilis descriptio apud Tasso, op. sup. c. C. XIII. st. 54 - 63.

(186-187) V. Rob. Mon., L. IX. p. 75.

(188) V. Wilh. Tyr., L. VIII. c. 13., et Michaud, T. I. p. 420.

(189) V. Alb. Aq., L. VI. c. 19. Dissentit tamen Wilh. Tyr., qui *Gothofredum* et *Eustachium* omnium primos urbem invasisse scribit. (L. VIII. c. 18.) Sed ubi attentius narrationem Alb. Aq. exploramus, videtur hujus opinio præferenda. Eam quoque amplexus est Michaud. Cæterum vero alii plerique scriptores, testes oculati, in collectione Bongarsianâ, *Letholdum* primum nominant. Quin ex eis Raim. de Ag. apertis verbis testatur, *Gothofredum* tantum fuisse inter primos. V. p. 27, 75, 133, 178, 535. V. etiam Tudebode, in collectione Duchonii, *Historiæ Francor. scriptores cœtanei*, T. IV. L. V. p. 811. Denique auctor alius (anonym. ap. Bong. p. 576.) *Engelbertum* et *Letholdum* tamquam primos commemorat.

(190) Alb. Aq., L. VI. c. 25. Michaud, T. I. p. 435. Et pro universâ quam descripsimus, expugnatione, inter se confer. Alb. Aq., L. c. e. 9 - 12, 15 - 23, 25. Wilh. Tyr., L. VIII. c. 12-20. Raim. de Ag., p. 177-179. Michaud, T. I. p. 418-436.

Porro post hanc primam hostium cladem, cum jam furor victorum quievisset, tertio deinde die mortis decretum in omnes Mohamedanos, qui adhuc in urbe superstites erant, promulgatum fuit, atque ipsorum amplius septuaginta millia atrocissimum in modum trucidati sunt (a). Ea de causâ operæ pretium est, ut hoc loco egregium carmen elegiacum subjiciamus, quod, a poetâ orientali, Aboulfedâ,

---

(a) Ea sententia et strages, quæ eam subsecuta est, quoniam barbarum ejus ætatis ingenium optime demonstrant, legantur ap. Alb. Aq., L. VI. c. 29, 30.

compositum, et in linguam gallicam conversum, magnifice dolorem Mohamedanæ gentis exprimit.

« Notre sang s'est mêlé à nos larmes. Qui de nous pourra éloigner les malheurs qui nous menacent ?

» Les tristes armes que les pleurs, lorsque la guerre embrase tout avec ses épées étincelantes !

» O Musulmans ! bien des combats vous restent à soutenir, dans lesquels vos têtes rouleront dans la poussière avec les sabots de vos chameaux.

» Comment fermer la paupière au milieu de commotions qui réveilleraient l'homme le plus profondément endormi !

» Vos frères, dans la Syrie, n'ont pour se reposer que le dos de leurs infatigables chameaux, ou les entrailles des vautours.

» Les étrangers les couvrent d'opprobre, tandis que vous vous traînez dans la mollesse comme quelqu'un qui n'a pas d'ennemi à redouter.

» Que de sang a été répandu ! Combien de femmes ont été obligées de cacher leur beauté à l'ombre des forteresses !

» Les coups de lance et d'épée exercent de tels ravages, que la terreur qu'ils inspirent fait blanchir la tête des enfants.

» Guerres terribles ! Ceux mêmes qui ont fui le théâtre des combats, ne peuvent en éviter les atteintes.

» Les cadhis se voient à la merci des infidèles. Leurs cous et leurs crânes ont servi de jouets aux impies.

» Ecoutez celui dont la cendre repose dans la reine des cités (a), à qui la douleur arrache ces paroles : O enfants de Haschem ! (b).

» Mon peuple n'ose se montrer à l'ennemi, tandis que ma religion croule par les fondements.

» Ils s'éloignent du péril, crainte de la mort ; et ils ne voyent pas que le dés-honneur laisse une trace ineffaçable.

» Les escadrons des Arabes se résigneront-ils à de tels maux ? et les guerriers de la Perse se soumettront-ils à un tel avilissement ?

» Ah ! du moins puisque la religion ne les enflamme plus, que le salut de ce qu'ils ont de plus cher ranime leur courage.

» Si la vue seule du péril jette dans l'abattement, l'espérance d'une riche proie n'est-elle pas pour leurs ennemis un aiguillon qui leur fera tout braver ? » (Ap. Michaud, *Bibliographie des Croisades*, T. VII. p. 270, 271.)

(a) Mohamedum intelligit, Methymnæ sepultum. (b) Haschem proavus erat Mohamedi et Aly, et stirps communis Abassidorum atque Fathimidorum.

- (191) V. Accolti, L. IV., et Michaud, T. I. p. 444-446.
- (192) Michaud, l. c. p. 447.
- (193) Vide quantâ curâ electores in privatum vivendi modum candidatorum inquisiverint, ap. Wilh. Tyr., L. IX. c. 2.
- (194) V. Alb. Aq., L. VI. c. 33. Fulch. Carnot., c. 18. p. 399.
- (195) V. Daimberti, Pisani Archiep., Godefr. Bull. et Raim. Com. S. Ægid. *literæ encyclicæ*, ap. Martene et Durand, *Thesaur. nov. Anecd.*, T. I. p. 283; Alberici *Chronicon*, ad an. MXCIX; Sigeberti *Chronicon* ad an. eumd. Dodechinus, *Append. ad Scotum*, ad an. MC. ap. Schrant, *Lofr. op. Godfr. van Bouil.* p. 112. n. 99. Albertus vero Aquensis tantum mentionem facit de 300,000 pugnatorum, L. VI. c. 50.
- (196) Cf. pro hoc proelio, Alb. Aq., L. VI. 41-50. Wilh. Tyr., L. IX. c. 10-12. Rob. Mon., L. IX. p. 77-78. Baldr. Archiep., p. 137-138. Raim. de Ag., p. 181-183. Guib. Abb., L. VII. p. 541. Michaud, T. I. p. 457-466.
- (197) Vix universe duo peditum millia et trecenti equites in Asiâ, ad conditi regni defensionem, remanserunt.
- (198-199) V. Malbrancq, *de Morinis et Morin. reb.*, T. III. p. 1. L. X. c. 10. - Jam paucis ante annis quum Sybillam, filiam Fulconis Andegavensis, Hierosolymorum regis uxorem duxisset (a), cum magno subditorum suorum numero in Orientem profectus, magnâ ibi armorum gloriâ inclaruerat (b). Nunc Belli Sacri secundi causâ iterum eo profecturus, nihil quoque prætermisit, quo procerum suorum animos, ad eandem militiam amplexandam, vehementius accenderet (c). Præcipui, qui ipsi, tum e Flandriâ, tum e Lotharingiâ, nomen dedisse leguntur, sunt, frater ejus Henricus, Tullensis episcopus; nepos ejus Arnulphus, Comes ab Arscho; Lambertus, Comes Montis-acuti; Theodericus, Comes Dixmudanus; Henricus Wulvergemius, Robertus, Insularum castellanus, Wilhelmus Frasnigniensis, Balduinus Ardensis; Alvisus, episcopus Atrebatensis, episcopus Metensis; Galterus Bertholdus, Grimbergæ et Mechliniæ dominus, et equites Lovanienses Gosuinus Heverlensis, Arnoldus Wilreus, Ebroinus Vulpes, Raso ex Liemingis et Leonius Petreius. Cf. Wilh. Tyr., L. XVII. c. 1. D'Oudegherst, T. I. p. 402. Kron. van Vlaend., D. I. bl. 187. Du Chasteler, *Mém. sur les émigr. des Belg.*, p. 43. Malbrancq, L. c. c. Haræus, *Annal. Ducum Brab.*, T. I. p. 222. Divæus, *Annal. oppidi Eovan.*, L. I. c. 5. A° MCXLVII.

(a) Meyeri *Annal.* A° MCXXXIV.

(b) Cf. Idem, A° MCXXXVIII, Wilh. Tyr., L. XV. c. 6., et D'Oudegherst, *Annales de Flandre*, T. I. p. 400.

(c) Kron. van Vlaend., D. I. bl. 187.

(200) Inter se conf. Meyerus, A° MCXLVII, Ubb. Ennius, *Rer. Frisic.*, L. VII. p. 105. Divæus, *Rer. Brab.*, L. IX. p. 75. Arnulfi (a) ad Milonem, episcopum Morinensem, *epistola*, ap. Martene et Durand, *Veter. script. ampliss. coll.*, T. I. c. 800 et seqq. De Mersseman, *Mém. sur les émigr. des Belg.*, p. 18, 19. Michaud, T. II. p. 200, 201. Van Kampen, D. II. bl. 103, 104.

(201) Lotharingi primum iter tenuerant cum Gallis; at Constantinopolim appropinquantes, semet cum exercitu Cæsariano, qui, præter pedestres, 70,000 equitum expleverat, junctum iverant. De tantâ autem multitudine, testante Wilhelmo Tyrensi, incredibile dictu est, quam paucæ copiarum turmæ ex strage evaserint. (V. Wilh. Tyr., L. XVI. c. 20-22.)

(202) Conf., pro hac reliquâ parte expeditionis, Wilh. Tyr., L. XVII. c. 1-7. *Gesta Ludovici VII*, in collect. sup. (not. 189.) cit. Duchene, T. IV. c. 11-26. p. 398-409. Michaud, T. II. p. 159-173, 177-189. Odo de Diogilo, *de Ludov. VII profectione in Orientem*, ap. Michaud, *Bibliographie des Croisades*, T. VII. p. 170-172.

(203) Divæus, *Rer. Brab.*, L. IX. p. 95.

(204) Conf. Meyerus, A° MCLXXXVIII. Paul. Æmil. c. de Philip.-Aug., L. VI. p. 174. Malbrancq, *de Morinia*, T. III. part. 1. L. X. c. 38. Jacob. de Vitriaco, *Hist. Hierosolimit.*, ap. Bong. c. 98. p. 1120. *Hist. Hierosolimit.*, incerti auct. ap. eumd. p. 1164. Bern. Thesaurarius, *De acquisitione terræ sanctæ*, in collect. Muratori: *Rer. Italicar. scriptor.* T. VII. c. 171. p. 806, 807. Matth. Paris. p. 148. Van Kampen, D. II. bl. 430 (b), 431.

(205) Cf. *Hist. Hieros.* inc. auct. ap. Bong. p. 1165, cum Michaud, T. II. p. 354-360.

(206) Eum filius ejus Wilhelmus in expeditione concomitatus est, magnâque in eâ gloriâ inclaruit. (Wagenaar, *Vaderl. Hist.*, D. II. p. 274.) Sed errat vehementer Verhoeven (e), qui eum, (citando Reygersbergen, *Cron. van Zeelandt*, D. II. bl. 43), exercitum 15,000 armatorum habuisse memorat. Nam chronicum illum de eo ne verbo quidem mentionem facere invenimus.

(207) Inter capita adhuc recensentur Henricus, filius Ducis Brabantiae; Waleranus filius Ducis Limburgi, cum fratribus Engelberto, Comite Montensi, et Erardo, Comite Altenio; Comes Hofstadiensis; Philippus de Heinsberghe, Archie-

(a) Erat sacerdos Flandrensis, bellumque sacrum, per interpretem Lambertum, apud Gallos et Germanos prædicaverat. (Michaud, L. II. p. 200)

(b) Hoc loco sibi Kampenius non constat: nam p. 398, Othonem Gebriæ in exercitu Imperatoris Germaniæ fuisse, et p. 430, eum iter maritimam suscepisse scribit. In priori vir doctus erravit.

(c) *Algemeene inleyding tot de al-oude en middentydsche Belgische historie*, p. 251.

piscopus Coloniensis; Rudolphus, Episcopus Leodiensis cum Episcopo Metensi. Deinde quidam clarissimi Seniores (Seigneurs) et equites, quorum nomina prætermittimus. V. Butkens, *Troph. de Brab.*, T. I. p. 146. Divæus, *Rer. Brab.*, L. X. p. 102. Idem, *Ann. opp. Lov.* ad an. MCLXXXVIII. Miræus, *Chron. Belg.*, ad an. MCLXXXIX.

(208) « ..... Ptolémaïs vit devant ses murs tout ce que l'Europe avait d'illustres capitaines et de vaillants guerriers. Les tentes des Francs couvraient une vaste plaine, et leur armée présentait le spectacle le plus majestueux et le plus terrible; en voyant sur le rivage de la mer, les tours de Ptolemaïs, et le camp des chrétiens, où l'on avait bâti des maisons, tracé des rues, sans cesse traversées par une foule immense, on croyait voir deux villes rivales qui se faisaient la guerre. Chaque nation avait son chef et son quartier séparé; dans le camp des chrétiens on parlait tant de langues diverses, que les Musulmans manquaient d'interprètes pour entendre tous les prisonniers. Au milieu de cette multitude confuse, chaque peuple avait un caractère, des mœurs et des armes différentes; mais au moment du combat, tous étaient animés du même zèle et de la même ardeur....." (Michaud, T. II. p. 386, 387.)

(209) « Les flots tumultueux des Francs roulaient vers les murs de la place avec la rapidité d'un torrent; ils montaient sur les remparts à demi-ruinés comme les chèvres sauvages montent sur les rochers escarpés, tandis que les Sarrasins se précipitaient sur les assiégeants comme les pierres détachés du sommet des montagnes." (Scriptor Arabs ap. Michaud, T. II. p. 392.) Cæterum vid. p. 389-391.

(210) Kron. van Vlaend., D. I. bl. 234.

(211) V. Meyerus, A° MCXCI. et Kron. van Vlaend., L. c. p. 254.

Quorum illustriorum Belgarum nomina, qui cum Philippo Comite apud Ptolemaïden pestilenti lue occubuere, historiâ conservata sunt, leguntur: Hellinus Wavrinius, Flandriæ Senescallus et Lilerii dominus; frater ejus Rogerius, episcopus Cameracensis; Robertus Bethuniensis, Wilhelmns a S. Audomaro, Odo Trassigniensis, Oliverus Mechliniensis, Rudolphus, episcopus Leodiensis, Radulphus Corbet, Vice-Comes S. Pauli et Hugo Sohierius, dictus ab Heriis, cum filio suo Matthæo. V. Meyerus, l. c. Miræus et Divæus, op. et l. in not. 207, cit. Le Carpentier, *Hist. de la nobl. de Cambr. et du Cambrésis*, T. II. 419, 1017.

Ex duodecim vero septentrionalium Belgarum et Danorum millibus, quos p. 84 cum quinquaginta coggonibus Ptolemaïdem appulisse commemorabamus, captâ urbe, vix adhuc viri centum, cæteris omnibus bello abreptis, superstites fuerunt. *Hist. Hieros.* ap. Bongars., p. 1164.

(212) Cf. *Hist. Hieros.* cit. pag. ead. Paul. Æmil., p. 180. Michaud, T. II. p. 407, 409, coll. cum ed. 4^a, T. II. p. 470. Van Kampen, D. II. bl. 431. D. III. bl. 70, 71.

(213) Scilicet: Reginaldus Blancardus, Galterus Rodius, Godefridus Calsterius, Bastinus Petreius, Godefridus Wilreus, Joannes Radingius, Radulphus Resina, Guilielmus Godefridi et Herso Corseboldus. — Ex nobilibus Cameracensibus, Hugo de Sohier, Galterus de Sohier, Amalricus de Sohier, Gislebertus de Sohier, Odo de Sohier, Alelmus de Sohier et Alulphus de Sohier, nuncupati ab Heriis, qui omnes in Asiâ defuncti sunt. Conf. Meyerus, A^o MCXCVII. Divæus, *Ann. opp. Lovan.*, A^o MCXCVI. Le Carpentier, op. not. 211. cit. T. II. part. 4. p. 24, 25.

(214) V. Van Kampen, D. III. bl. 135. An vero cum tertio exercitu per Italiam cum Allemannis trajecerint in Orientem, quod videtur posse intelligi ex commentatione Acad. Brux. 1778, quam verbotenus tradit Dewez, *Hist. gén. de la Belg.*, T. III. p. 52., nos nullibi reperimus.

(215) Vid. pro narratione hujus cruciatæ, Michaud, T. III. 35–43, 50–66.

(216) D'Outremannus, *Constantinopolis Belgica*, L. II. c. 1. p. 84. •

(217) Michaud, T. III. p. 96. Dewez, L. c. p. 53. Porro audiamus scriptorem ætati hujus expeditionis magis propinquum.

« ..... Neque enim, inquit, gregarios equites ex clientibus et observatis Campanus Blesensis et Balduinus ac Sancti Pauli Comes, dum notam crucigerorum accipiunt, sed maxime generosos et fortibus factis illustres, ex omni nobilitate conspicuos, cum certatim studio et pietate excellere cuperent, ad votivum bellum deduxerant. Nam quidquid in Belgico solo aut exquisiti roboris aut delecti floris fuit, ... id totum aut jussu Principum, suorum dominorum, aut sponte crucigeris amicis agnatis atque affinibus adhæserat: quando nihil tale ..... centum ante annos a Bullionis memoriâ contigisset. .... » (*Rhamnusius*, de bello Constantinop. *Hist. Venetiis*, MDCXXXIV. L. II. p. 58.)

Hoc loco possemus exponere amplius quam ducenta et quinquaginta nomina Belgarum, qui apud varios scriptores huic expeditioni dedisse nomen leguntur. Propter nimiam vero ipsorum multitudinem, ut in notis ad bellum primum fecimus, hic etiam sufficiat assignare fontes, in quibus reperiuntur. V. ergo Villehardouin, *De la conquête de Constantinople*, (edit. Ducangii) n. 7, 8, et in tabulâ, quæ eidem hist. post pag. 370 adjecta est. Rhamn. L. I. p. 24 et passim. D'Outreman, L. II. p. 88 et seq. Le Carpentier, *Hist. de la nobl. de Cambr. et du Cambrésis*, T. I. p. 315, 314. T. II. part. 4. p. 23, 24. Miræus, *Op. Hist. et dipl.*, T. III. c. 78. p. 72, 75. T. I. p. 568. Meyerus, A^o. MCHL. Malbranq, *de Morin.*, T. III. part. 2. L. XL c. 4.

(218) Legati erant numero sex: duo pro Balduino, Comite Flandriæ et Hannoniæ, videlicet: *Conon Bethuniensis* et *Alardus Macquerellus* (*Macquereau*); duo pro Theobaldo, Comite Campaniæ: *Villehardouinius*, qui nobis historiam hujus expeditionis reliquit, et *Milo le Braibans*; et duo pro Ludovico, Comite Blesensi: *Joannes de Friaise* et *Galterus de Gandonville*. Vide de hac legatione fusius Villeh. n. 10-17.

(219) *Æquales recentioris monetæ summæ 4,250,000 francorum.* (Michaud, T. III. p. 107.)

(220) D'Outreman. L. II. c. 2. p. 97, 98. Instrumentum autem autographum, sive pactum inter Flandrensem, Campaniæ et Blesensem Comites atque Henricum Dandulum, Venetiarum Ducem (*Doge*), legi potest ap. Muratori, *Rerum Italicarum scriptores*, T. XII. *Andræ Danduli Chronicon*, col. 323.

(221) Vid. longa juramenti forma legatorum Belgarum, ap. eumd. L. c. col. 325.

(222) Scilicet non diu ante bello Gallos inter et Anglos coactus, ut eligeret vel hos, vel illos, sibi hostes, pro recuperandâ Artesiâ, quam morte Philippi Alsatii sibi Philippus Augustus vindicaverat, partes Regis Angliæ fuerat amplexus et contra Gallum bellum gravissimum per triennium sustinuerat.

(223) V. D'Outreman. L. II. c. 5. p. 110, 111.

(224) D'Outrem. L. c. c. p. 113. — Errant D'Oudegherst, T. II. p. 34, et Malbrancq, T. III. p. 375, qui ejus loco *Gerardum*, Præfectum Brugensem et Castellatum Flandriæ constituunt. Nam exstat diploma apud Miræum, quod citat d'Outremanius in notis p. 602, unde id clarius deduci potest.

(225) V. Villeh. n. 25, 52. D'Outrem. L. II. c. 2. p. 114, 115, et c. 9. p. 149. L. III. c. 6. p. 222, 223. Le Beau, L. XCIII. n. 44.

Constabat hæc Flandrensiū classis septuaginta navibus, (*Observ. sur l'hist. de Geoff. de Villeh.*, p. 279. n. 62.) et testatur Villehardouinius, eâ quoque majorem numerum vectos fuisse, quam apud Constantinopolim bellum gesserit. (V. ejus historiam n. 120. Eum ille 20,000, alii fere 40,000 hominum fuisse scribunt.

(226) D'Outrem. L. II. c. 6. p. 118, 119.

(227) V. Rhamnus., L. I. p. 34, 35.

(228) Amplius octoginta habebat annos, et omnibus, cum bellicis, tum politicis virtutibus insignis, unus ex clarissimis viris ejus ætatis erat. Nonnulli historici eum cæcum fuisse scribunt; sed tantum hebes erat oculis, ex veteri, ut videtur, perfidiâ Græcorum Imperatoris Manuelis, qui eum obcæcare tentaverat. Ad tantam proventus ætatem, etiam tanti animi fuit, ut cum permultis Venetorum Bellum Sacrum amplecteretur, summum ipse in reip. copias imperium habiturus.

(229) Landasiā, olim toparchia Baronatūs titulo insignis, juxta Orchiacum sita est in pago Flandro Gallicano. Not. D'Outrem. p. 603. Vocat eum Villeh. *Un haulz hom de Flandres*, n. 44. Cæterum vid. circa hanc pugnam Villeh. l. c. et Le Beau, L. XCIII. n. 49.

(230-231) Cf. Villeh. n. 47 - 50. D'Outrem. L. II. c. 9. p. 145 - 147. Rhamn. L. I. p. 45 - 47. Le Beau, L. c. n. 51.

(232) Cf. Villeh. n. 59 - 61. Rhamn. L. II. p. 57. D'Outrem. L. II. c. 10. p. 151 - 153. Le Beau, L. XCIV. n. 2.

(233) Rhamn. L. II. p. 58. - Vocat eos Nicetas *angelos raptores animorum et æreas statuas, ad quorum conspectum, ait, Græci prope emoriebantur.* (In ejus annal. de Alex. Comm., L. III. c. 9. in fine.)

(234) V. Villeh. n. 63. Rhamn. L. II. p. 58, 59. D'Outrem. L. II. c. 10. p. 153. Le Beau, L. XCIV. n. 5.

(235) « *La flotte et la ville (verba sunt Le Beau) se donnaient réciproquement un spectacle aussi effrayant que magnifique. D'une part tant de vaisseaux superbement appareillés, dont le tillac était hérissé d'armes étincelantes et couvert de guerriers de haute taille et d'une fière contenance, semblaient apporter l'Europe entière conjurée contre l'Empire: de l'autre, un peuple immense en si grande foule qu'il semblait que la ville entière se fût transportée sur ses murailles; tant de tours, tant d'édifices entre lesquels s'élevaient un nombre infini de palais, d'églises, de monastères, que quelques historiens font monter à cinq cents, donnaient l'idée de la Capitale de l'Univers, et annonçaient aux Croisés la grandeur et la difficulté de leur entreprise* » (a). (L. XCIV. n. 4.) Vide cæterum maxime prolixam urbis Constantinopolitanæ descriptionem ap. D'Outreman, L. II. c. 12. et L. IV. c. 1. Gibbon, T. III. c. 17.

(236) Villeh. n. 72, 73. D'Outreman. L. II. c. 11. p. 161 - 163. Rhamnus. L. II. p. 68 - 70.

(237) V. Villeh. n. 75. Rhamn. L. II. p. 71. D'Outreman. L. II. c. 12. p. 167, 168.

(238) Citat historia in primis *milites Eustachium de Marquis*, Henricum Hanonii clientem, *Guilielmum Delgy* et *Matthæum de Valincourt*, quorum strenue facta fusius narrantur ap. Villeh. n. 88. D'Outrem. L. II. c. 13. p. 176, et ap. Rhamnus. L. II. p. 79.

(a) *Et sachiez que il ni ot si hardi, cui le cuer ne fremist. et ce ne fu mi merueille, que onques si grant affaires ne fu empris de tant de gent puis que li monz fu estorez.... Chascuns regardoit ses armes tels com a lui conuint que defaïssent que par tens en arons mestiers.* Villeh. n. 66, 67.

(239) Conf. de hac urbis expugnatione Villeh. n. 89-94. Rhamnus. L. II. p. 79-86. D'Outrem. L. II. c. 13, 14. Le Beau, L. XCIV. n. 12-15. Michaud, T. III. p. 177-184.

(240) Vide de irreparabili damno, quod artibus atque scientiis hoc incendio illatum fuit, fusius *Heerenium*, p. 406-410.

(241) V. Villeh. n. 110-113. D'Outrem. L. III. c. 3. p. 205-207. Rhamnus, L. II. p. 104, 106.

(242) V. Villeh. n. 118, 119. D'Outrem. L. c. c. 5. p. 219, 220. Le Beau, L. XCIV. n. 34.

(243) V. Villeh. n. 123, et pacti instrumentum authenticum, compositum inter Bonifacium, Marchionem Montisferratensem, Balduinum Flandriæ, Ludovicum Blesiae, Hugonem S. Pauli Comites, et Henricum Dandulum, reip. Venetorum Ducem, legi potest ap. Muratori, *Rer. Italic. scriptores*, T. XII. col. 326.

(244) Plerique historici scribunt *d'Urboise*, pro *de Jurbise*, at perperam, testante D'Outremannio, fide MSS. codicis, quo Andreas ille non modo *Jurbise*, sed et *eques Hanno* vocatur. (V. D'Outrem. L. III. c. 6. p. 230, et ejus notæ ad hoc caput, p. 628.) Du Cange tamen, in observationibus ad historiam Villehardouinii p. 315, sustinet eum Gallum fuisse ex familiâ Suessionensis Episcopi. Hanc suam sententiam vir doctus corroborari putat, quoniam binis illis navibus, quæ primæ ad muros appulerunt, Suessionensis et Trecensis Episcopi vehebantur. Hæc autem ratio nobis non videtur rem conficere. Nam quid obstaret, cur ex familiâ Suessionensis Episcopi esset, et tamen ex Hannoniâ oriundus? Quid quod eum *Belgam* fuisse ex ipsâ quoque eadem notâ Cangianâ comprobari aliquatenus potest. Enimvero in illâ commemorat, vestigia Andreæ immediate subsecutum fuisse *Joannem de Choisy*; et ex cruce-signatorum syllabo, qui legitur ap. D'Outrem., p. 88 et seq., *Joannes* ille *de Choisy* inter Belgas recensetur. Cæterum vero constat ex conspectu cartæ geographicæ, *Jurbise* in provinciâ Hannoniæ situm esse.

(245) Conf. Villeh. n. 124-129. Rhamnus. III. p. 219-225. D'Outrem. L. III. c. 6. p. 224-232. Le Beau, L. XCIV. n. 38-42.

(246) Cf. Le Beau, L. c. n. 44. *Litt. Bald. de expugn. Const.* ap. Miræum, *Codex donationum piarum*, c. 99, et ap. D'Outrem. p. 712. Fusiolem autem direptionis civitatis et incredibilis prædæ descriptionem vid. apud Rhamnus. L. III. p. 129 et seqq. Michaud, T. III. p. 261 et seqq.

(247) Erant illi a parte Francorum, viri ecclesiastici sex, videlicet, Episcopi, Suessionensis, Halberstadensis, Trecensis et Bethleëmicus, Archiepiscopus recens

electus Acconis, qui in exercitu legati Pontificis officio fungebatur, et Lucedii Abbas. Pro Venetis vero Vitalis Dandulus, classis præfectus; Otho Quirinius, Bertuccius Contarinus, Nicolo Navigierius, Pantaleo Barbo et Joannes Basegio, aut, secundum alios, Michieli.

(248) « *Les raisons de politique qui déterminèrent les suffrages en faveur de Baudouin, étaient appuyées de ses qualités personnelles. Aucun des Princes Croisés ne le surpassait en valeur guerrière, aucun ne l'égalait en vertus civiles.* » (Le Beau, L. c. n. 51.)

(249) Cf. Villeh. n. 137. Rhamnus. L. III. p. 138, cum d'Outrem. L. III. c. 8. p. 246, 247.

(250) D'Outrem. L. c. c. p. 247.

(251) Rhamnus. L. c. p. 138, 139. Le Beau, L. c. n. 49.

(252) Vide pompam et ceremonias inaugurationis Balduini descriptas ap. Rhamnus L. c. p. 140. D'Outrem. L. c. c. p. 247 et seqq. Le Beau, L. c. n. 50.

(253) V. Michaud, T. III. p. 285. Le Beau, L. XCV. n. 3. Amplior descriptio partitionis omnium terrarum Imperii legi potest ap. Rhamnus. L. IV. p. 163 et seqq.

(254) Hæc potissimum gesta sunt ab Henrico, fratre Balduini. V. Michaud, T. c. p. 308.

(255) V. fusius Villeh. n. 179 – 190. D'Outrem. L. IV. c. 9, 10, 15. Le Beau, L. c. n. 26 – 32. Vide cæterum virtutes et elogium Balduini ap. D'Outrem. L. I. c. 6. p. 47; c. 8. p. 53; L. IV. c. 2. p. 260, et c. 15. p. 374 et seqq. Le Beau, L. XCIV. n. 51; L. XCV. n. 55.

(256) Illustria facinora a fratris inde captivitate, et laudes Henrici vide ap. D'Outrem. L. IV. c. 12 – 14. L. V. c. 1 – 4. Le Beau, LL. XCV, XCVI.

(257) Ubb. Emmius, L. VIII. p. 118.

(258) Divæus, *Rer. Brab.*, L. X. p. 112.

(259) Scilicet: Wilhelmus de Perweys, Theodericus de Heynsberghe, Joannes Montanus, Walterus Cæsar, Arnoldus Wilreus, Godefridus Radingius, Jacobus ex Liemingis, Bastinus Petreius et Everardus Oppendorpius. Cf. Butkens, *Troph. de Brab.*, T. I. p. 184. Divæus, *Annal. opp. Lov.* ad an. MCCXIV.

(260) Omnes historici ita præsidium nominant. Kampenius autem observat, quod vox ipsa *Alcazar* significat præsidium.

(261) Nonnulli historici hac in parte post *Joannem a Leydis*, (L. XVIII. c. 20.) fabulam repetiverunt, narrantes, catenam scilicet, quæ portus Damiatæ aditum intercludebat, navibus Harlemensium, serræ ferreæ adinstar a prorâ dentatis, fuisse perfractam, atque eos hoc facinore obtinuisse, ut gladium et crucem binas

inter atque binas stellas in insignibus suis, cum verbis *viit vim virtus*, adungere possent. Claruisse quidem ipsos hoc bello non est quod negetur; catenam vero nullomodo perfractam, sed, ut exposuimus, eam, postquam turris capta fuerat, *solutam* fuisse constat ex scriptis testis oculati, Olivieri Scholast., *Hist. de captione Damiatæ*, ap. Eccardium, *Corpus Historicum medii ævi*, T. II. p. 1401-1405. Cæterum V. Wagenaar, *Vaderl. Hist.*, D. II. p. 350. Van Kampen, D. III. p. 275, 276 in notâ.

(262) Conf. de hac universe cruciatâ Oliv. Schol. l. l. Ubb. Emm., L. VIII. p. 118-127. Matth., *Veteris ævi Analecta*, T. II. *Exped. Com. Holl.*, p. 26-35. Matt. Paris, p. 291-308. Jac. de Vitriaco, *Hist. Orient.* ap. Bongars., p. 1129-1145. Wagenaar, D. II. p. 342-351. Michaud, T. III. p. 405, 430-440, 443, 444, 448-471.

(263) Vid. Ubb. Emm., L. IX. p. 132, 133, 135, 138.

(264) Cf. Meyerus ad an. MCCXLVIII. Malbrancq, T. III. part. 2. L. XI. c. 54, 55. Le Carpentier, *Hist. de la nob. de Cambr. et du Cambr.*, voce familiæ *Corbet*.

(265) Dum hæc prælo dantur, accuratiori investigatione loci historici, unde, in conscribendâ nostrâ dissertatione, errorem Emmii detegere putabamus, reperimus eum virum non esse non consentaneum cum historicis gallicis, id quod nobis tunc videbatur; atque proinde assumi posse quod p. 150 scribit, Frisios scilicet altero anno, postquam Divus Ludovicus iter suscepit, semet cum Alphonso, fratre Regis, in novam expeditionem Ægyptiacam magno numero conjunxisse. Nullam tamen de hoc alibi mentionem factam invenimus.

(266) V. Michaud, T. III. p. 186, 187; et ipse testis oculatus Joinvillius, *Hist. de S. Louis*, Paris, 1761, p. 59.

(267) Deducitur ex loco Emmii, L. XI. p. 166.

(268) Vid. Malbrancq, T. III. L. XI. c. 74.

(269) Ita Emmius; at Michaud, (T. c. p. 390) narrat Frisios, numero quingentos, ad Divum Ludovicum convenisse, priusquam e Galliâ vela faceret.

(270) V. Michaud, T. c. p. 392-429. Emmius, L. XI. p. 165-167. Quædam vero apud hunc leguntur de Frisiis apud Tunetum gestis, quæ minime cum genuinâ historiâ consentanea sunt. Nam exercitus usque Tunetum non penetravit.

(271) Regenbogen, p. 61.

(272) Vid. Idem, p. 61, 62. Id. ampliorem demonstrationem non putamus indigere.

(273) V. Meyerus, ad an. MCXXXVI. Raepsaet, in op. supra not. 32 cit. T. II. p. 360, 407, T. III. p. 236, 237, 297.

(274) Cf. Regenbogen, p. 68, cum Raepsaet, T. II. p. 145, 407, T. III. p. 236 in fine, 237, 286, 297, 298.

(275) Cf. Regenbogen, p. 71, 72 cum Van Loon, *Beschryving der aloude regeringswyze van Holland*, D. III. Hoofds. 12. bl. 335; h. 13. bl. 39.

(276) Cf. Regenbogen, p. 72 cum eodem, D. III. h. 12. bl. 316; h. 13. bl. 332, 333, 335, 336. — Præter hæc videantur varia alia manumissionis exempla ap. Raepsaet, T. III. p. 7.

(277) V. Raepsaet, T. II. p. 407; T. III. p. 236, 387.

(278) Regenbogen, p. 73.

(279) V. Idem, p. 76 — 78. Raepsaet, T. III. p. 1, 7, 12. Van Loon, D. IV. h. 1. bl. 41.

(280) Cf. Wagenaar, *Vad. Hist.*, D. II. p. 213. Raepsaet, T. III. p. 11, 236.

(281) V. commentationes nostræ, p. 15, 16. Panckoucke, *Abrégé de l'hist. de Fland.*, p. 66. Le Carpentier, *Hist. de la nobl. de Cambr. et du Cambrésis*, T. II. part. 4. Malbrancq., *de Morin.*, et cæterum *Op. hist. et dipl.* Miræi et aliorum.

(282) V. Regenbogen, p. 82 — 95.

(283) V. Raepsaet, T. III. p. 7, 8.

(284) V. Miræi *dipl.*, T. I. p. 449, ap. Raepsaet, T. III. p. 8. Van Loon, D. IV. h. 1. bl. 49.

(285—286) V. Robertson, *Introd. à l'hist. de Charles-Quint*, Amst., 1771. p. 29, 50, 55, 56, 57. Heeren, p. 137, 195. Regenbogen, p. 105 — 108.

(287) V. Van Kampen, D. II. bl. 7. Robertson, p. 51. Raepsaet, T. III. p. 237; et, Tom. eod., totum cap. 1. lib. VII.

(288) *Mém. de l'Acad. de Brux.* 1780. T. II. p. 665. Raepsaet, T. III. p. 297, et inferius nota nostra 292.

(289) Conf. inter se, pro hac confusâ sententiâ; Van Loon, D. IV. h. 1. bl. 46. Wagenaar, *Vad. Hist.*, D. II. bl. 213, 403, 404. Van Wyn, Lambrechtsen, Martini, Engelberts en andere, *Byvoegs. en aanmerk. voor het II^{de} D. der Vad. Hist. van Wagenaar*. Amst., MCCXC. bl. 71, 72, 111. Meerman, *Gesch. van Graaf Willem*, D. I. bl. 27.

(290) Hoc est, obstringebantur, quemadmodum ex definitione *communis* patet, religione juramenti, ut alios alii *fide, vi, auxilio consilioque*, tamquam fratres, secundum leges justitiæ adversus quemcumque ipsorum libertatis aggressorem adjuvarent. Quod nisi præstarent, vel multâ pleetebantur, vel civitate ejiciebantur. Secus erat in urbibus liberis, quæ jure *communis* non gaudebant. V. Raepsaet, T. III. p. 357, 364 — 366. Robertson, in nota ejus XVI. ad introd. p. 236 et seqq.

(291) Heeren, p. 237 — 239.

(292) *Mém. de l'Acad. de Brux.* 1780, T. II. p. 665. De Bast, *L'institution des Communes dans la Belgique*, p. 31.

(293) Cf. Heylen, Comment. ad quæst.: *Cujus juris scripti usus obtinuerit ap. Pop. Belg. a sæc. VII usq. ad exord. circ. sæc. XIII? etc.*, p. 69, 70. In *Comm. Acad. Brux.* 1777. Robertson, p. 54, 58, 59.

(294) Vide inter alia monumenta authentica, in primis chartam, quâ Philippus Alsatius, Flandriæ Comes, leges et consuetudines *communiæ* Ariensium, in Artesiâ, anno MCLXXXVIII confirmavit, ap. D'Achery, *Spicilegium*, T. XI. p. 351 et seqq. Cæterum vide Raepsaet, T. II. p. 176. T. III. p. 127, 381, 364 in fine, 365 – 367.

(295) V. Idem, *Hist. des Etats-général. et prov. des Gaul.*, p. 127 – 130. De Bast, op. not. 292 cit. p. 33 – 70.

(296) Cf. Sanderus, *Flandr. illustr.*, T. III. p. 126. Malbrancq, *de Morin.*, L. X. c. 21, 23. Miræus, *Diplom. Belg.*, c. 63. *Mém. de l'Acad. de Brux.* 1780, T. II. p. 595. Raepsaet, T. II. p. 360; T. III. p. 297, 298.

(297) V. Regenbogen, cap. 16.

(298) V. Verhoeven commentatio, Flandrice conscripta, *de commercio in Belgio sæc. XIII et XIV*, quæ præmium reportavit in Acad. Brux. an. 1777; vel ejus analysin gallicè in *Comm. Acad. Brux.*

(299) Heeren, p. 399 – 402.

(300) V. *Mém. de l'Acad. des Inscriptions*, T. XXXVII. p. 467 et seqq.

(301) Regenbogen, p. 214, 215.

(302) Verhoeven op. I., p. 149, 150.

(303) Vide *Introd.* p. 77, et notam ejus XXIX, p. 317, 318. In primis autem V. proluxa commentatio supra laud. Verhoeven., et Beaucourt, *Beschryf. van den opgank, voortgank en ondergank van den Brugschen koophand.*

(304) *Introd.*, p. 25.

(305) Cf. Gibbon, T. XII. c. 61. p. 138. Heeren, p. 401 in nota. Regenbogen, c. 15.

(306) Raepsaet, T. II. p. 439.

(307) V. Du Chasteler, *Mém. sur les émigr. des Belg.* p. 87.

(308) V. Verhoeven, *Algem. inleyd. tot de Belg. Hist.*, p. 280, 283, 285, 286. D'Outreman, L. IV. c. 15. p. 380, 381. Butkens, *Troph. de Brab.*, T. I. p. 185.

(309) Regenbogen, p. 314, 315.

(310) Verhoeven, op. c. p. 357, 358. Raepsaet, T. III. p. 172, 381. – De restauratione reliquorum studiorum vid. fusius Verhoeven, p. 348 et seqq.

(311) V. Van Wyn, *Historische avond-stonden*, D. I. bl. 253 – 300.

C O N S P E C T U S.

Prolegomena. - - - - -	Pag. 3
------------------------	--------

P A R S   C O M M E N T A T I O N I S   P R I O R.

Quas habuerint Belgæ in Sacris expeditionibus partes.

Cruciata Belgarum prima. - - - - -	13
- - - - - secunda. - - - - -	80
- - - - - tertia. - - - - -	84
- - - - - quarta. - - - - -	89
- - - - - quinta. - - - - -	90
- - - - - sexta. - - - - -	120
- - - - - septima. - - - - -	128
- - - - - octava. - - - - -	130

P A R S   A L T E R A.

De fructibus, quos e Sacris expeditionibus Belgæ ceperunt.

C A P U T   P R I M U M.

De libertate, cum civili, tum politicâ, quæ e Bellis Sacris nata est.

§ I. Exstinctio servitutis. - - - - -	132
§ II. Diminutio potestatis nobilium et justitiæ atque libertatis incrementa. - Communitatum urbanarum origo, jura et progressus.	138

C A P U T   S E C U N D U M.

De momento Bellorum Sacrorum in agriculturam, industriam, navigationem et commercium.

§ I. De agriculturæ et industriæ incrementis. - - - - -	145
§ II. De incremento navigationis et mercaturæ. - - - - -	149

C A P U T   T E R T I U M.

De morum emendatione a Bellis Sacris repetendâ. - - - - -	153
---	-----

CAPUT QUARTUM.

De artibus quibusdam peculiaribus atque disciplinis a Bello sacro derivandis.

§ I. De introductione novorum quorundam instrumentorum mechanicorum.	155
§ II. De arte medicâ et pharmacopœâ. - - - - -	156
§ III. De literarum et scientiarum disciplinis. - - - - -	157
Annotationes. - - - - -	158

EMENDANDA.

Pag.	41	Lin.	26	suas lege suos.
--	44	--	29	dederunt lege dederant.
--	50	--	11	jam demum lege jam tandem.
--	61	--	13	sus lege suas.
--	78	--	6	postquam lege post quam.
--	88	--	18	cæperunt lege ceperunt.
--	94	--	1	Balduinos Robertos, lege Balduinos, Robertos.
--	108	--	11	quantum lege quantam.
--	109	--	11	obterec lege obterere.
--	111	--	25	gentem; lege gentem,.
--	145	--	20	Turnas lege Furnas.
--	159	--	21	Martenne lege Martene.
--	165	--	12	V. LXXXII. lege V. L. LXXXII.

PETRI CORNELII VAN DEN VELDEN,

LIT. IN ACAD. RHENO-TRAJECTINA CAND.

R E S P O N S I O

AD

QUÆSTIONEM AB ORDINE PHILOSOPHIÆ THEORETICÆ ET
LITERARUM HUMANIORUM IN ACADEMIA GANDAVENSI

ANNO MDCCCXXV PROPOSITAM:

*Quam partem habuerunt Belgæ in Bellis Sacris, et quosnam
fructus ex iis perceperunt?*

QUÆ PRÆMIUM REPORTAVIT DIE II. OCTOBRIS
M. DCCC. XXVI.

« There is an ultimate point of depression,
» as well as of exaltation, from which human
» affairs naturally return in a contrary progress,
» and beyond which they never pass, either in
» their advancement or decline.”

HUME, *Hist. of England.*

PROLEGOMENA.

SIQUIDEM in varias historiæ gentium ætates inquiramus, mira nobis illa in primis et miseranda videtur, quâ homines ab omni quem a Romanis acceperant cultu recesserunt, et ad tantam ferocitatem atque barbariem proruerunt, ut antiquæ culturæ vix, ac ne vix quidem ulla vestigia reperirentur. Religio, quæ ad pacem proprie erat accommodata, gentes ad optima quæque adducere debuisset, sed a vero suo fine tam late aberravit, ut ad contraria quævis duceret homines, adeo ut non mutui amoris dulci se consociarent vinculo, at magis magisque contra a se invicem discederent, ut iras, contentiones, rapinas, bella foverent perennia. Fanatica superstitio omnium animos invaserat et reliquorum honestiorum sensuum ita locum exceperat, ut ad crudelia quæque et ad scelera peragenda, a quibus adhorreat natura, quibusque recta ratio fidem omnem neget, ducti et incitati fuerint. — Omnipotens clerus, insatiabili correptus avaritiâ; armis constanter induti nobiles, eâdem maculâ barbarâque insuper crudelitate contaminati; miser tandem vulgus, gravi utriusque ordinis iugo oppressus; monasteria inde omni luxu ornata; castella splendide sed barbare instructa; miseræ porro casæ, contritorum habitatorum receptacula passim cernebantur. Extrema omnino licentia penes infimam servitudinem exsultabat; inauditæ opes juxta deplorandam egestatem durum ostendebant discrimen; circum magna castella sæpius agri inculti aut vastati agriculturæ neglectum, bellorum calamitates et clades indicabant.

Hanc Europæ conditionem reputantibus operæ pretium semper nobis visum est illæ summi momenti expeditiones, quas contra Orientem Occidens suscepit, paulo accuratius observare, quo magis fontem indagemus, e quo res lautior subinde, et optima rerum commutatio ortæ

dicuntur. Quumque bene multa de istâ materiâ librorum copia sit edita, nonnulla tantum melioraque opera legere satis nobis videbatur, in iis maxime totius Europæ rationem habentibus; sed bellorum sacrorum in patriam nostram uice vim vel ex aliis libris petere, vel ipsi in promptu ponere in animo numquam volueramus, cum præter fontium inopiam difficillima quoque sit hæc disquisitio; nam habita ratione cæterarum Europæ civitatum, tam parva erat civitas nostra, tamque disjunctis viribus expeditiones sacras nostrates susceperunt, ut difficillimum sit et gravissimum negotium, bellorum illorum in provincias nostras vim definire. Verum enimvero cum Historiæ Patriæ studio ferventis, tum spe adducti, nos utilitatem dumtaxat quandam e nostro labore nobis esse capturos, pulcherrimæ ab Academiâ Gandavensi propositæ Quæstioni pro viribus respondere constituimus. — Ordo Literarum Humaniorum nimirum quæsit: *Quamnam partem habuerint Belgæ in Bellis Sacris, et quosnam fructus ex illis perceperint.*

Utinam in hoc meo labore voluntatem vires æquarent! Quantum vero poterit illas jungemus. — Benevolentiam vestram et indulgentiam, viri clarissimi! precibus efflagitare, supervacaneum ducimus atque nimium. Juvenile opus, non vero doctissima disquisitio a juvenili respondente quæritur. Quâ recordatione nobis animo, cum propter argumenti gravitatem, tum propter virium exiguitatem despondentibus de novo animus accedit.

Quo majori ordine procedamus, divisionem instituere lubet, quam sponte suâ secum fert Quæstio; nam duo capita proponit. Post præmissam ergo brevissimam, de Belgarum ante Bella Sacra statu, disquisitionem, in *primo capite*, quas in Bellis Sacris populares nostri partes habuerint, erit explicandum: in *secundo* e celeberrimis illis tempestatibus quos Belgæ depromserint fructus erunt exponendi. In utroque, ut ne ordinis ratio turbetur, arbitrarias instituemus minores divisiones. Neque tandem jejuna plus æquo virorum locorumve nomina, aut omni elegantia destituta monimenta verbis nostris inserere nonnunquam cogamur historicas operi nostro probationes et notas adjungemus.

CAPUT PRIMUM.

AD QUÆSTIONIS PROPOSITÆ PARTEM QUÆRENTEM:

*Quamnam partem habuerint Belgæ in
Bellis Sacris.*

PARS I.

De Belgarum conditione ante *Bella Sacra.*

SECTIO I.

CONDITIO POLITICA.

MAJORUM virtutes quam vitia referre dulcius est atque optabilius, sed vel sic tamen de hisce tacere non oportet; haud modicam enim utilitatem possunt asferre. Egregie valet eorum recordatio, ut hodiernum cultum nostrique temporis virtutes rite æstimemus, et ex pravis eorundem majorum exemplis quænam quantaque mala ignorantia et superstitio pariant doceamus, ut ab iis tandem edocti mala vitemus, bona contra sectemur. Haud sola veruntamen suadet utilitas, sed hic quoque necessitas urget, ut patriæ nostræ, ante sacras expeditiones, breviter quantum fieri possit, miseram proponamus conditionem.

Quod reliquas Europæ civitates conturbabat regimen feudale, apud Belgas etiam invaluerat. Nobilibus quibusdam, officiorum inprimis gratiâ, multas magnasque Francorum Reges, maxime Carolus Magnus

et subinde Germaniæ Imperatores, tanquam beneficia, provincias gubernandas concesserant (1). Hi, post multa sibimet præterea arrogata, velut moris esset in ætate, quâ jus fortioris cæterorum jurium vices sustineret, conturbato post Caroli mortem ipsius imperio, longâque durante Henrici IV minorennitate, tantum sibi sensim comparârunt potestatis, ut dominorum superbe spernerent auctoritatem et hæreditariam plerique feudorum suorum dominationem constituerent. Ita Flandriam, quæ in totâ Belgarum historiâ partes semper primarias gessit, plurimum viribus polluisse, ac inter potentissimos Regis Franciæ vasallos, ejusdem Regionis Comites referunt annales (2). Huic provinciæ jam præerat Robertus Hierosolymitanus, filius Roberti illius Frisonis, qui simul Hollandiæ, Zelandiæ atque Flandriæ Comes fuerat (3). Theodericus V, Roberti Frisonis privignus tandem Hollandiam illam, quam pro ipso administraverat Robertus, recepit, filiumque moriens reliquit Florentium II (4), cujus provincia ut et Frisia (5) Ultrajectini Episcopi tutelæ partim erat commissa (6). Hic Episcopus a Germaniæ Imperatoribus multis beneficiis donatus, hierarchiæ suæ limites, quantum posset, quin et armis protraxerat (7). Novo Gelriæ Comitatus præpositus erat Otho I, cui, nuptiis, Zutphanæ, oppignoratione Gothofredi Bullionensis, Velaviæ

(1) *Kluit*, hist. der Holl. Staatsregering, IV. p. 43 seqq.

(2) *Meyerus*, Ann. Flandriæ.

(3) *Will. Mon. et Proc. ap. Matthæum Anal. med. ævi* (8°) T. IV. ad a. 1093. *Miræi Ann. Belg.* ad a. 1093. Cf. etiam *Commentatio Dewezii*, quæ inscribitur *Sur les Comtes et les Ducs devenus héréditaires dans la Belgique*, in *Nouv. Mém. de l'Acad. de Brux.*, T. II.

(4) *Will. Mon. et Proc.* ad a. 1091. *Barland*, Holl. et Zel. Com.

(5) De Frisia tamen hoc obiter est observandum quod hæc regio una ex omnibus feudali juri numquam fuerit subjecta. Vid. *Heineccii*, recitationes præemii § 14, et *Van Spaen*, historie der Heeren van Amstel, van Ysselstein en van Mynden.

(6) Gelria ab Episcopo Ultrajectino pendeat, et feudi primarii jure ab eo Lotharingiæ inferioris Duci erat concessa. *Pontanus*, hist. Gelr., p. 96. Zutphanæ Comitatus ejusdem erat Episcopi. *Chr. auct. J. de Beka ap. Matth.* V. p. 55. Ab Henrico III. Drenthico Comitatu, ad quem Groninga pertinebat erat donatus. *Wagen. Vad. hist.* II. 228. Frisiam ulteriorem, sive Orientalem Sieberto Saxonum Marchione ablatam in Episc. Ultr. transtulit Henricus IV. Imperator. *Chr. l. c. Matth. l. c. V.* p. 62. et annot. *Matth.* p. 521. Alia plura ditissima hæc ecclesia in bonis suis habebat, quorum vero accurata recensio non est hujus loci. De his vero conf. *Heda*, hist. Ultr. *Pontanus l. c.* maxime ad a. 1020 - 21.

(7) *Wagen. vaderl. hist.* II. 193 - 195. *Heda a Beka passim.*

Comitatus suberant (1). Lotharingiae inferioris adamussim fines definire non valemus: sufficiat ergo illius regionis Ducem Gothofredum Bullionensem laudare, cujus in Asiâ defuncti Ducatus Henrico Limpurgensi Duci et mox Gothofredo Barbato Lovaniensi Comiti data est ab Imperatore (2). Hannoniae, bellorum sacrorum opportunitate subinde cum Flandria junctæ, Dux erat Balduinus, qui Gothofredi Bullionensis exemplum secutus ad novam expeditionem simul sese accinxit (3). Lucemburgiæ Comitatus sub Guilielmo I. et Namurcensis sub celeberrimo Alberto III, pro temporis ratione perpetua fere bella gerebant (4). Quemadmodum Ultrajectini Episcopi plus sanguinis quam precium funderent, ita Leodienses etiam galeâ quam mitrâ, ense quam baculo erant insigniores, multasque illis opes arma et superstitio comparaverant (5). Perennia cum suis vasallis, secum invicem atque cum Franciæ Rege, Germaniæ Imperatore et crudelissimis Normannis variæ hæ civitates bella gerebant.

Ut ab aliis Comites nostri atque Duces beneficia sua acceperant, ita aliis ipsi nobilibus, vel ut in bello ab iis adjuvarentur, vel ut rem suam familiarem exaggerarent, minora quædam concesserant (6). Plures præterea, qui allodia, id est terras sorte (in bello aliâve opportunitate) acquisitas possiderent, privilegiis, quibus feudorum possessores gaudebant, carentes, nobili cuidam aut Principi allodia sua tradere, eaque

(1) Pontanus l. c. 95. 96. Joh. a Leydis (ed. Basileæ) p. 126 - 127.

(2) Haraeus, Ann. Brab. I. 203. Gothofredus Barbatus cum Lotharingiam, tum Limpurgensem accepit Ducatum. Hinc initium maxime Ducatus Brabantiae, cujus se primum Ducem scripsit Henricus III. Butkens, Troph. du Brab. I. 199. Haraeus l. c. 204 - 205. Miraei, Ann. ad a. 1101 - 1106. Meyeri, Ann. Fl. ad a. 1106.

(3) Miraei, Ann. ad a. 1096.

(4) Bertholet, Hist. du Duché de Luxemb., t. III.

(5) Legimus apud Miraeum, Ann. ad a. 1040. Henricum Imperatorem Comitatum Arnoldi Comitæ, nomine Haspingau Nithardo Episcopo Leodiensi dedisse et hoc igitur anno ipsi magnam datam fuisse Hasbaniae partem. A Gothofredo Bullionensi emit Othbertus Episcopus arcem ac ditionem Bullionensem, cum titulo Ducis Bullionensis et a Balduino Hannonia Comite castellum Covinum. — Miraeus, Ann. ad a. 1096. — De cæteris minoribus Ducibus et Comitibus ut et de satis potentibus Tornacensis et Cameracensis Episcopis, de quibus vid. Miraeus, Op. Dipl. II. 930. seqq. non loquimur, cum hoc non requirat argumentum nostrum.

(6) Kluit, Holl. staatsregering, IV. 79.

deinceps post sui designatos hæredes feudi nomine recipere, ut majorum prærogativarum participes fierent (1). Quantum totâ hac feudali ratione conjunctio exsoleverit nemo non videt. Nobiles enim aliorum nullam, at sui tantum rationem habentes, vili torpescebant luxu, arma tantum colebant, sceleribusque naturæ humanitæque repugnantibus impune se polluebant. Hic liceat clarissimi Regenbogenii de universâ nobilium, ante bella sacra, conditione loquentis, verbis uti. » Nobiles » inquit, dominandi cupiditate ducti, pleni irarum et odii, misere sæ- » viebant in plebem afflictam : omni animi magnitudine et spiritu » generoso extincti insatiabilem exercebant crudelitatem ; et cum omnino » otiose vivere non possent, furtis et rapinis, luxu voluptatibus et stu- » pris vitam turpiter traducebant, neque legibus ullis, aut Principum » imperio, aut pœnarum metu coerceri poterant. An vera animi forti- » tudo, cujus proprium est nihil extimescere, omnia humana despi- » cere, res magnas appetere, labores cum utilitatis ratione perpeti, » quærenda est apud eos, qui canibus delectabantur et falconibus ? » (2) Tyrannico suo in plebem imperio illas, quas omnibus pariter homini- bus dedit natura dotes et ingenii facultates exstinguebant, adeo ut : » Plebs duræ servitutis jugo oppressa, a verâ et ingenuâ virtute longe » aberraverat, animo demisso, tristi, afflictio, nil spirabat nisi quod vile, » turpe et nefandum. » (3).

In castellis singuli fere degebant nobiles, unde erumpentes vicinorum agros et habitationes turbabant et depopulabantur, obvia quæque auferentes. De turpi illorum et irridendâ superstitione, de exsecrandis eorundem exactionibus, rapinis, homicidiis et gravioribus quibusvis sceleribus non est quod dicamus. Quæ diximus autem sufficient ut cum Ennio exclamare possimus :

---

(1) Præter quod ratione temporis hoc vero simillimum videatur affirmant *Robertson*, Hist. of Charles V, t. I. note VIII. *Miræus*, Op. I. 312. Cf. *Montesquieu*, Espr. des loix XXXI. 8. *Wagen*. l. I. II. 309.

(2) *Regenbogen*, De bello sacra, p. 46.

(3) *Regenbogen* l. I. p. 46. *Ræpsaet*, Anal. hist. et crit. de l'orig. et du progr. des droits des Belges et Gaulois sous les per. Gaul. Rom. Francque féod. et coutumière, t. II. l. III. c. 9. n° 152.

» Nulla sancta religio, nec fides regni est.”

Si talis fuerit nobilium conditio, quali gavis sint ingenui (sive qui tunc dicebantur *bene-nati*), quali tandem servi (1) conficiatur. Illorum quidem alii nobilibus proximi fuere (2); alii vero servitutem misero suo statui præferentes ad hanc quasi in refugium se receperunt (3). Nos libertatis suavitatem et comoda experti servitutis calamitates vix nobis cogitare valemus. Scatebat totum Belgium servis (4), qui pecoris instar vendi, munere dari, permutari occidi poterant (5). Quid magis, quæso, abhorret a naturâ, quæ omnes genuit liberos, eâdem fortunâ, eâdem necessitate natos?

Utinam urbes affuissent, in quas miseri confugissent homines, ut securitatem et libertatem aliò frustra quæsitas reperirent; verum nulli fere erant inveniendæ, quæ merito hoc nomine dici possent: ubivis autem castella; hic illic non civium, at servorum receptacula, nec cultu, nec contra tyrannidem præsidio, nec legibus munita; sed a barbaris et incultis servis, a sævo haud cultiorique tyranno, fortioris juribus favente habitata.

Ab ore stulti voluptatibusque dediti cleri pendebant omnes. Roma iterum dominabatur; haud veruntamen Cæsares armis amplius, sed anathematum fulmine Pontifices cæteris gentibus imperabant; inprimis a quo tempore ambitiosus Gregorius VII, cui tamen *magni* nomen non denegandum, hierarchiam instituerat quantam nulla antea ætas viderat aut excogitare potuerat, eo vero tempore necessariam forte et salutarem (6). Nutui, cui nequicquam resisteret Henricus IV, succumberet Philippus I, morem quoque nostrates gesserunt. Ut Pontifex pro mero

(1) Hic generatim de servis loquimur, cum plane inutile sit de eorum speciebus agere, quales fuere v. c. maucipia, homines proprii, coloni, mansionarii, glebæ vel agris adscriptitii, censuales, censurales, liti, lati, litones.

(2) *Kluit*, l. I. IV. c. 3. *Meerman*, *Gesch. van Gr. Willem R. K.*, t. I. 123.

(3) Vid. *Robertson* l. I. Note IX.

(4) *Arntzenius*, *Jur. civ. Belg. Institutiones*, t. I. p. 106 - 136.

(5) *Van Loon*, *Aloude reg. van Holland*, III. p. 181 seqq. *Robertson* l. I. Note IX.

(6) Collato *Planckii* opere, quod inscribitur *Geschichte des christlich-kirchen-gesellschafts-verfassung*, 4 bandes 1 abschnitt, pag. impr. 96 - 99: Pontificem non tantum quantum solet tyrannum dicemus ex ipsius ætates ratione illum dijudicantes. E litteris quas scripsit et quæ etiamnunc exstant magnam partem ejus possunt effici consilia.

lubitu orbi terrarum imperabat, ita clerus, creduli vulgi abutens ignorantia, cuique crimini pretium, cuique sceleri mulctam constituerat, unde tanto majores factæ sunt clericorum opes, quanto majora patra-
rentur a laicis scelera. Præterea ingenii pene extinctâ face, superstitione penitus imbuti homines in avarum clerum, animi salutis gratiâ, bona sua largâ manu conferebant. — Quum tot clero essent acquirendi modi, rarum tantum amittendi discrimen. In bellis enim sæpius ei par-
cebatur; nec arma ferre, nec ullis qualibuscunque judiciis subesse tenebatur; ipse contra arbitrariam fere exercebat jurisdictionem (1).

Ubicumque anarchia tam altis radicibus sit defixa, inimica justitia fugit, quas ambas nemo unquam in uno eodemque loco simul consis-
tere vidit. Horrenda inde quæ *Dei* nomine impia dicuntur judicia, superstitionis illius temporis atque crudelitatis testes, augusta ubivis juris justitiæque loca tenuerunt. Deum ad suam effigiem constituen-
tes, non dubitârunt homines, quin divinus ille rerum omnium auctor insontes miraculo quodam esset tuiturus, ita ut igni aquâve indemnes exirent. Quot his judiciis, quot bellis perierint immane est dictu.

Revera non tantis quidem copiis, quantis nos solemus, utebantur, cum militia, qualem hodie constitutam habemus, cum medii ævi ratione nullo modo congrueret, sed quippe a suzerano pendentes vasalli illum ad bellum sequi tenebantur: hinc parva quidem agitabantur bella, sed crebra et perpetua, eoque atrocius barbari milites manum conserebant. Possent civitates ubi tam indefiniti sunt exercitus, multo magis classibus caruisse videri. Attamen ut fere solent, quæ ad mare sitas regiones incolant gentes, naves struere, maritimas expeditiones susci-
pere, navalia proelia committere jam dudum ante bella sacra cœperunt nostrates (2). Sæculo enim IX Carolus M. et Rorucus Normannus, in Frisiâ hic (3), ille Gandavi (4), naves sibi strui jusserunt: in XI non tantum Flandri sub Roberto Frisone classem in Galliciam miserunt,

(1) *Van der Spiegel*, Oorspr. der vad. rechten, p. 111. *Butkens*, Trop. du Brab., p. 97, ubi attendantur verba donationis. Vid. *Preuves*, p. 51. *Raepsaet* l. I. II. l. IV. c. 3. n° 221.

(2) *Wagen*. l. I. II. 141, 161 et 162. *Luzac*, Holl. rykd. I. 111.

(3) *Wagen*. II. 64, 68. (4) *Idem*, 39, 41.

verum etiam Didericus V Hollandiæ Comes Episcopum Ultrajectinum navali certamine vicit (1). Gens itaque nostra optime cum Phocensibus comparanda, de quibus dixit Justinus (2): » Namque Phocenses, exi-
 » guitate ac macie terræ coacti, studiosius mare quam terras exercuere”;
 et quemadmodum piratæ e nostris regionibus profecti cum in vicinis maribus, tum in Mediterraneo omnes maritimos cursus præclusisse videntur (3) ita iidem Phocenses non tantum » piscando et mercando, sed
 » etiam latrocinio maris, quod illis temporibus gloriæ habebatur, vitam
 » tolerabant.” Res nautica sponte suâ ad mercaturam nos ducit; de qua igitur videamus.

SECTIO II.

MERCATURA.

Mercatura omni ævo apud illas primum gentes exstitit, quæ suo ad mare situ, naturâ quasi ad navigationem allecabantur et apud illas maximos sane fecit progressus, quæ præ cæteris classe pollerent. Idem exinde apud Athenienses, Carthaginienses, Venetos, Genuenses, Belgas et quotquot alias civitates mercaturâ florentes referat historia observare licet. » Civitas nostra”, ut ait quidam qui de patriæ nostræ mercaturæ historiâ unus e paucis bene meruit auctor, » ita ut Genua et Venetiæ
 » prima suæ majestatis initia piscatorum navibus debet” (4). Omnium fere regionum nostra optimis quibusvis gaudebat opportunitatibus, et mercaturam quasi expostulabat. Ipsius enim maria, flumina, terræ denique sterilitas, materiarum tandem inopia industriam exegerunt, et commercium non gignere non potuere.

Jam quo tempore a Romanis hæ regiones frequentarentur, ex Angliâ et Germaniâ nostrates, Brabanti inprimis et Flandri merces quæsisisse

---

(1) Naleezingen op *Wagen*. I. 128.

(2) *Justinus*, Hist. Philippicæ, l. 34. c. 3. Ed. *Gronovii* cujus vid. nota.

(3) *Michaud*, Hist. des Croisades, I. 302.

(4) *Luzac* l. c. I. 146.

videntur (1). In barbaris VIII, IX et 2 subsecutis sæculis mirum omnino est, quot patriæ nostræ urbes negociandi studio fuerint addictæ, quarum seriem hic referre non lubet sed de iis potius in notis dicemus (2).

Vina, frumenta, materias aliunde nostrates petiverunt. Contra salinis suis Flandri, pannorum laneorum texturâ Frisii jam pridem celebritatem sibi nacti erant (3).

Ex Asia insuper Belgis, per Venetias aut Massiliam, aromata adducta fuisse traditur (4), sed certo non constat. A vero tamen haud aberrabimus dicentes minimum fuisse hoc commercium. Peregrinorum, qui sacram terram visitaverant, nonnulli aromata forsitan secum ex Græciâ et Asiâ duxerunt. Horum peregrinatorum multos enim non pietatis tantum, sed etiam quæstus et lucri gratiâ Asiam et Palæstinam adisse omnino affirmare ausi sumus, cum antiquorum scriptorum testimonio, tum doctissimi *Guignis* opere nixi (5).

Habemus sane quod miremur, tam incultâ ætate, a prædonibus viis, a piratis maribus conturbatis, furentibus bellis, dum nec vitæ nec bonis ullibi satis tutum inveniretur præsidium, vigere ullam mercaturæ speciem atque umbram potuisse. Nobis enim experientia docuit, quanto damno sint commercio bella. Plures præterea secum ferebat leges regimen feudale, quæ omnem plane mercaturam impedirent atque fere tollerent (6). Non obstantibus vero omnibus moris, Normannorum populariumque suorum rapinis, spoliationibus, vastationibus nec obstante

(1) *Luzac* l. c. p. 150, 158, etc.

(2) Vid. nota I.

(3) Jam pridem apud Flandros *τὸ sel-barnen* occurrit (*Naleezingen op Wagen.*, vaderl. hist., I. 115.) — Frisii jam Caroli M. ætate pannorum laneorum texturâ cæteris excelluisse videntur, quum aliis sæpe Principibus hic Frisicas vestes munere daret. (*Luzac* l. c. I. 220. *Schmidt*, Hist. des Allem., II. 146. *Wagen.* l. l. II. 8.

(4) *Wagen.* IX. 134. *Byvoegsels XVIII.* 57 seqq. *De Guignes*, Mém. de l'acad. des inscr. XXXVII. 483. Quod tamen de hoc commercio hic disputavit, fabulam dixit *Heeren*, Infl. des Crois. 321 in notâ.

(5) *Will. Tyr.* Hist. rerum, etc. *Jac. de Vitriaco*, Hist. hier. in gest. Dei per Francos, p. 933, 1097. *De Guignes* l. c. 469, 475.

(6) *Hallam*, Europe during the middel ages, I. 208, et auct. ibi cit. Vid. omnino *Robertson* l. c. I. note XXIX. *Meerman*, Gesch. van Graaf Willem, Roomsche Koning, II. p. 188. seqq. IV. 29. seqq.

ipsâ tyrannide, mercaturam indefesso labore assectati sunt Belgæ, et sic in remotissimis illis temporibus ingenium suum et indolem omnes et naturæ et humanas moras superantem prodiderunt.

Quamdiu vero gravissima illa impedimenta non e viâ tollerentur, sese extendere latamque suam vim in mores exserere mercatura non potuit; sed illis semel remotis, ita civitatis nostræ opes, cultus et auctoritas concreverunt, ut cæteris gentibus rerum optimarum exemplo præiret, et minima quamvis longe amplioribus fieret major et dignior.

SECTIO III.

ARTES, DOCTRINÆ.

Romanorum artes atque doctrinæ per totam Europam sese disperse-
rant, quum Barbari undique confluerent et Europâ se superfunderent.
Ut aquarum, sic quoque illorum vis omnia secum abripuit, eorumque
impetu nullis rebus parcente, omnia, cultus etiam vestigia obruta inte-
rierunt. Nullius enim culturæ, ne minimæ quidem reverentiâ aut amore
ducti, artes doctrinasque hostium instar feroci odio prosequabantur (1).
Omnia quæ superessent Græcorum Romanorumve doctrinarum moni-
menta Græcâ Latinâque linguâ erant concepta; illam vero nemo intel-
ligebat, et hæc tantopere ab ingenuâ suâ puritate remiserat, ut nisi
plane nullis, perpaucis saltem pateret, unde et librorum inopiâ omnis
doctrinarum fons erat quasi reclusus (2).

Literarum reliquiæ apud clerum latitabant, sed voluptatibus potius
quam litteris incumbens, vili torpescēbat abjectoque luxu, pacis artium
loco, sanguinolentas belli artes exercebat, res divinas atque humanas
impio more commiscens et utrasque pervertens (3).

(1) *Robertson* l. c. I. 1. seqq. et note 1. Cf. *Hallam*, III. c. 9. p. I. 330.

(2) Etiamsi librorum chartarumque inopiam mittamus, tamen nobis est persuasissimum
ferre illius ætatis homines plane non, ne ægerime auræ Romanorum ætatis intellexisse
latinitatem. *Raepsaet* l. c. II. L. III. c. 10. n° 133.

(3) *Robertson* l. c. I. note X.

Quibus ingenium inesset, opportunitates illud excollendi deerant. Ubi enim jus fortioris unice valet, et armorum studium cæterarum honestiorum rerum amorem excipit, ubi vir armis indutus solus habetur tutus, quis inutiles, quis periculosas addisceret artes, cum ille ferreæ illius ætatis doctissimus haberetur, qui armis præ cæteris esset exercitatus, viribusque plurimum valeret? Huc accedit quæ omnium animos tenuit superstitio, merâ ignorantia peior, quippe cui vanam sui fiduciam addat.

Ex universâ tandem barbarie satis superque liquet artes et doctrinas utilissimas quasque, imo et necessarias neglectas jacuisse. Libertatem enim parentem habentes a servitute continuisque bellis abhorrent: hinc nec vulgus, nec nobiliores viri, nec clerici, nequissimâ omnes pariter stupiditate confecti, gloriari ullas fere poterant artes, adeo ut viri, ne nobilissimi quidem legere vulgo aut scribere valerent (1).

Carolus M. quidem cum in aliis regionibus, tum in nostris literas incitavit, sed abortivi hi videntur conatus. Bella enim et publica et privata, Normannorum irruptiones, totaque hominum ratio omni cultui repugnabant. In mediis vero illis tenebris nostra rursus patria futuri cultûs, debilia quamvis et levia, qualiacunque tandem initia prodidit; nam Leodii et Trajecti ad Rhenum sedes tunc hujus doctrinæ constitutæ fuisse videntur, adeo ut Trajectum Henricus I filium suum educandum mitteret (2). Juvenes etiam Belgæ sæculo IX et X, forsân et XI in Italiam instituendos legimus missos (3). Inde quidem studia humaniora, sed simul ipsius patriæ ignorantia patet.

Nec, nisi cæterarum civitatum barbariei ratione, æstimandus Leodiensis ille et Ultrajectinus, de quo diximus, cultus. — Quam sæculo X Didericus II Comes constituerat, abbatia Egmondana, subinde multos literarum fautores protulit, exemploque suo alios admonuit et incitavit (4).

(1) *Ducange*, Gloss. voce *crux*. — *Nouveau traité de diplomatie*, par deux Bénédictins, II. 419, 424. — *Van Wyn*, Huiszitt. Ieven, I. 62.

(2) *Van Wyn* l. c. I. 95 et 63 seqq. Tornaëi etiam scholæ jam aº. 1092 apertæ videntur, *Miræus* Ann. ad h. a.

(3) Vidd. quæ hujus rei refert exempla *Van der Spiegel*, Oorsprong der vad. regtsg., p. 103.

(4) *Van Wyn* l. c. p. 71. seqq. Vid. etiam Dipl. Theodorici V. ap. *Miræum*, Op. dipp. I. 71.

Quod ad poësin attinet, hæc certe apud nos haud minus quam apud alias gentes ex usu recesserat (1), sed rudis haud dubio parumque polita.

Ex misero hoc veterno Europa adeoque et patria nostra non nisi multis variisque bellis, vexationibus, verbo, nonnisi innumeris calamitatibus expergefieri tandem potuit; et ad ultimum humanitatis gradum delapsæ gentes, post aliquot demum sæculorum excursus potuerunt erigi, ut sensim paulatimque ad altissimum adveherentur.

PARS SECUNDA.

De parte quam Belgæ in Bellis Sacris habuerint.

Nihil humanæ naturæ magis convenit, quam locorum et regionum, a viris virtute suâ aut rebus gestis insignibus, illustratorum appetitus. A primis jam inde religionis Christianæ temporibus homines Palæstinam visitârunt, quippe regionem, ubi generis humani divinus Redemptor, ubi ipsius Dei filius sanguinis sui pretio pro omnibus satisfecerat. Quarum peregrinationum multum aucta est frequentia, postquam Constantinus M. cum suâ uxore sacrum sepulchrum ipse adierat et religiose coluerat (2). Caroli M. tempore plus etiam nunc invaluerunt (3). Alii primum pietatis et religionis causâ, brevi vero et alii rerum novarum spectandarum, adeo et quæstus gratiâ iter susceperunt.

A quarto igitur jam inde sæculo hæ peregrinationes fundamentum bellis sacris supposuerunt. Per subsecuta sæcula hoc studium vixit;

(1) *Van Wyn*, Hist. avondstonden. Chr. ant. *J. de Beka*, quod habetur in *Matthæi*, Analectis, V. 44.

(2) *Luden*, Alg. gesch. der Völker und Staaten des Mittel-Alters, Abth. II. b. IV. c. 2.

(3) *Gibbon*, Roman history, v. VII. p. 206.

nec aliter quidem potuit quin vigeret. Eâ enim ratione homines putârunt se animi sui salutem assecuturos esse, et subinde præterea invault, ut qui peccatorum grave pretium sacerdotibus solvere non possent, terram sacram pœnitentiæ gratiâ adirent, ut sic ab ære illo alieno sese liberarent (1). Hisce aliisque rationibus incitati, cum ex aliis regionibus multi profecti sunt, tum e nostrâ istiusmodi peregrinationibus plurimi inclaruerunt. Sic Didericus III Hollandiæ Comes, cum plurimis nobilibus (aº. 1030) hujus pietatis exemplum suis præbuit (2). Magis magisque incendebantur laici, cum clericos, imo vero et Episcopos iter sacrum suscipientes viderent; nam post Didericum cum Moguntino, Babingensi et Ratisbonensi Episcopis, ac insuper cum 7,000 peregrinatorum Hierosolymam profectus est (aº 1064 ne 1065) Ultrajectinus Episcopus (3). Deinceps etiam Robertus Friso, forte ut criminum et vexationum veniam eo consequeretur, eorum exemplum secutus proficiscitur (aº 1085) (4).

Dum Arabibus Syria et Palæstina paruerant, per intervalla Christianis liber ad sacrum sepulchrum et urbem Hierosolymam aditus patuerat, sed postquam ambitiosus Turcarum Sultan *Togrul-Bec* et filius inprimis *Malekischah* (5) has terras subegerant et crudeliter erant depopulati, pessimo jure peregrinatores gavisii sunt (6). Plures antequam Hierosolymam pervenerant, spe suâ vitæque destituebantur, dum alii, quibus plus faverat fortuna, in sacra ipsa urbe gravissimum Turcarum jugum impiamque profanationem ferre ac videre cogebantur. Illi qui periculis sese expediverant, horum malorum tristem secum famam ferebant. Quid vidissent illacrymantes narrabant: miseros Christianos a sævis Barbaris ludibrio cædi, loca sacerrima ab hisce profanari, Patriarchamque in vinculis haberi (7). Continuis horum querimoniis gentes eo indignationis,

---

(1) *J. H. Boehmer*, De jurium innovat. per exp. cruce-sign. in exercit. ad pandectas, T. I. Exercit. VIII, p. 299, 500 et nota b.

(2) *Melis Stoke*, Rym-Chronyk, Dirk III. *Barland*, Arn. Holl. Com. p. 13.

(3) *Haræus*, Ann. Brab., p. 186. *Wagen*. l. c. II. 178.

(4) *Meyerus*, Ann. Flandr. ad a. 1085.

(5) *Gibbon* l. c. VII. 197.

(6) *Luden* l. c., Abth. II. b. IV. c. 2.

(7) *Gibbon* l. c. p. 212.

iræ, odii, furoris contra religionis suæ hostes pervenerant, ut non nisi levissimus flatus requireretur, ut summi illius ignis, qui per 2 sæcula Occidentem Orientemque combussit, erumperet scintilla atque ignesceret. Mox equidem efficax opportunitas, efficax flatus affuit. Petrus enim Heremita, vir naturâ eloquentissimus et fanaticâ mente flagrans, e Palæstinâ, ubi Christianorum calamitatum testis evaserat, redux gentibus ad novum bellum facem prætulit, et ita eas orationibus suis permovit, ut multis religionis sacram causam susciperent persuaserit, ut plurimi jam opes, plures imo et vitam offerrent. — Claromontanum concilium tandem convocat Urbanus II, in quo eloquentissima Petri verba, urbanusque Pontificis sermo eum habuerunt effectum, ut undique confluerent, qui causam communem amplecterentur; ut omnes, monente Urbano: » nunc non hominum sed ipsius Dei esse vindicandas injurias”, arma quæ contra se invicem ferrent in hostes verterent, communicare quasi animo ducti et unâ eâdemque fere voce Barbarorum interitum omnes pronuntiarent.

De hac igitur et subsecutis expeditionibus erit agendum, sed ut nexum quandam disquisitioni addamus, haud de singulis loquamur, verum, ubi nihil impedit, clarissimi Heerenii divisionem admittamus.

SECTIO I.

PARTES QUAS IN BELLIS SACRIS HABUERUNT BELGÆ.

(*Ab aº p. C. n. 1096 — 1146.*)

Petri Heremitæ orationes ita ex veterno Europam expergefecerunt, ut incredibili et fanatico furore agros, familias, bona sua omnes relinquerent, omniaque isti postponerent ardori. Totus Occidens e sedibus suis evulsus tumultuario cursu movere, Asiæque se superfundere. Malefici quique sceleratissimi viri, qui in proposito salutis acquirendæ modo (1),

---

(1) *Boehmer* l. c. *Exercit. ad Pan.* 8. c. § 1.

et impunitatem, et latissimum rapacitati apertum campum viderent, summâ cum alacritate alii ducem Petrum, alii Godeschalcum sequi. Agmina illa, pestem atque sentinam totius Europæ, dixit auctor quidam Francicus: » *la canaille du royaume et des pays circonvoisins* » (1). Sed se dignum interitum perpressa sunt, mox enim horum militum trecenta millia amplius criminum suorum meritas dederunt pœnas, nam Hungari et Bulgari rudibus illis, nullique disciplinæ assuetis copiis haud quaquam pepercerunt, sed vel sic tamen aliæ sub Gothofredo Bullionensi jamjam profecturæ, Deo, cujus partes suscipiebant, ducibus et sibimet ipsæ confisæ animis haud ceciderunt, at contra cruenta eorum vestigia integris viribus premere ausi sunt.

Idem quod medio ævo, et sæculo inprimis XI cæteris gentibus Europæis fuit studium, eodem et majores nostri, fortissimi Belgæ nobiles erant. Eandem religionem profitentes, summâ pariter Pontificis sacrique sepulchri reverentiâ accendebantur. Uti posteri deinceps, minimam quamvis civitatem gloriantes, in res tamen Europæ maximas partes gesserunt, sic eorundem horum majores, minimis etiam ditionibus gaudentes, in res Sarracenorum summam vim exseruerunt. Multum eos tum virtutis famâ valuisse exindeque confici licet, quod Alexis Commenes Roberto Flandriæ Comiti literas misisse feratur (2), quibus ipsius auxilium contra minitantes Turcas flagitaret: nec effectum hæc caruerunt: novis enim copiis sub Gothofredo nostro Bullionensi, equitum præstantissimo (3) discessuris sese, post 500 a patre præmissos equites (4), adjecit cum multis omnino Flandris, eorumque nobilissimis (5), et cum fortissimis

(1) *Maimbourg*, Histoire des Croisades, I. 48.

(2) *Martenne et Durand*, Thes. anecd., I. 267.

(3) Hic Gothofredus Bullionensis Antverpiensis etiam erat Marchio, et ex illâ urbe primitias expeditionis duxit, *Haræus*, Ann. p. 203. Quotquot evolvas illius temporis scriptores concordari omnes consensu Gothofredum summis laudibus celebrant, tanquam equitum exemplar. Cf. *Michaud* l. c. I. L. 2, 3, 4, pass. et egregium cl. *Wilkenii* opus Gesch. der kreuzz., ex genuinis fontibus haustum I. pass. — Sed maxime conferatur eximia quam de Duce nostro instituit laudationem cl. *Schranzius* in op. cui titulus est: *Lofrede op Godfried van Bouillon*.

(4) *Michaud* l. c. Exp. I.

(5) » *Onsen Grave en Godefridus Grave van Bouillon hebben verr' de grootste en magtigste troupen bygebragt, gemerkt dat geheel Vlaenderen door eenen besonderen drift scheen*

Frisiis, quorum jam Romanis innotuerat virtus, quique hac opportunitate sui censûs ratione majores numero, quam ulli vicinorum fuere (1). Balduinus Hannoniæ Comes cum suis concurrit (2), et ex Zelandiâ plurimi nobilissimorum virorum communi cedunt impetui (3). Magno porro sacerdotum numero exemplo suo præcedente, magis etiam nunc cæteri exarserunt. Equites, qui Dei se, fœminarum, innocentiaeque vindices atque propugnatores gestirent, cæteris nobilibus, villas suas, ut communi causæ præsto esse possent, vili vendentibus (4) lubentissime se adjunxerunt. Tanta omnino hominum moles convenit, quantum, qui oculis non subjecerint, animo concipere non possint. Atque si ullibi, hic profecto cum Græcorum poëta (5) exclamare licet:

» Πληθὺν δ' οὖν ἄν' ἐγὼ μυθήσομαι, οὐδ' ὀνομήσω,
 » Οὐδ' ἴί μοι δίκαι μὲν γλῶσσαι, δίκαι δὲ στήθεσσι
 » Φωνὴ δ' ἄρρηκτος, χάρις δὲ μοι ἦτορ ἐνείη."

Nobilior ita atque melior mox discessurus exercitus ferocibus Petri Heremitæ copiis fuit. His præfuerant viri loquendi magis, quam agendi et belligerandi periti; ille vero Gothofredum, ex equitibus præstantissimum, Robertum Normanniæ Comitem, Robertum nostrum, Hugonem Regis Franciæ fratrem, et Raimundum Tolosæ Comitem, viros militari virtute insignes duces sequebatur (6). Bellum cum Henrico Imperatore, jam discedente Gothofredo Roberto nostro, crudelem moram injecit: hoste vero superato, cum aliis quibusdam Principibus trans Italiam et

» onisteken te zyn om haere magt, goet en bloedt ten besten te stellen voor het Catholyk geloof." Chron. van Vlaend., p. 119. Vid. inpr. Meyerus, Ann. Flandr. ad a. 1096, qui 12000 Flandros profectos dicit. Vide etiam nota II.

(1) » Et inter omnes fere, qui e patriâ nostrâ militiæ sacræ se accingerent, maxime conspici-
 » cui fuere Frisii, qui majores numero pro gentis magnitudine, quam ulli vicinorum populo-
 » rum, ac studio ferventiore sacram militiam professi sunt." Ubbo Emmius, Hist. Frisic., p. 98. Vide nota III.

(2) Miræi, Ann. ad a. 1095.

(3) Wagen., Vad. Hist. II. p. 201, nota IV.

(4) Robertson l. c. I. note 12. Wagen. l. c. II. 202.

(5) Homerus Iliade, L. B. v. 488. seqq.

(6) Michaud l. c. Harnæus, Ann. Brab. p. 200. Chr. van Vlaend. p. 120.

Græciam in Asiam tetendit (1). Haud mediocres in hac expeditione populares nostri partes egerunt, nec tantum in pugnis et certaminibus, verum et in obsidionibus inclaruissse dicuntur. In Nicææ, Bithyniæ, Turcarumque metropolis obsidione, inter cæteros, nostrates eminuerunt, in primis quidem Frisii, quorum nobilissimi viri, Sicco Liancama, Epco Hartmanus, et Tjepco, ultimus e Fortemannicâ familiâ acriter pugnantes occubuerunt. Eileo Liancama propinqui virtute et memoriâ incitatus ita se gessit, ut cum Botniâ exercitus cuidam alæ 3,000 equitum præficeretur, illumque, captâ Nicæâ, juberet Gothofredus præsidio illic præesse; sacro vero instigatus ardore recusavit, atque in Palæstinam proficisci cum reliquis maluit (2). Nec rara apud Nicæam virtutis documenta dederunt Flandri, ipsorumque in primis Comes, Christianorum *ensis ac lancea* dictus (3), et si fides Meyero sit adhibenda: « hic ab » omnibus quidem, sed præcipue a Flandris, Normannis et Veroman- » dui fortissime pugnatum" (4). Haud minus vane vallis Gorgonis pugnae affuerunt, ubi graves iterum sese probarunt (5).

Mare Mediterraneum jam dudum Dalmationum, Sclavorum et Frisiorum Flandrorumque piratæ vexaverant (6). Quo tempore cruce signati Palæstinam versus tendentes Tarsim venirent, piratarum simul e Flandriâ Hollandiâque profectorum classis appulit. Hi vel quia animus sibi angi coeperat, et expiationem inde bello sacro quærerent, vel aliorum exemplo permoti sacrae expeditionis gloriæ laborumque suapte participes facti sunt (7).

Nicæa non unica fuit urbs, quæ nostrorum virtutis testimonia ferret. Antiochiæ autem hi quoque conspicuos se reddiderunt. Antequam ad

(1) *Miræus*, Ann. ad a. 1097. *Meyerus*, Ann. Flandr. ad a. 1096, aliiq.

(2) *Ubbo Emmius* l. c. 99.

(3) *Gibbon* l. c. VII. 235. Quam fortiter se in obsidendâ Nicæâ gesserit Robertus Flandex vid. etiam in *Gestis Tancredi*, c. 26, 29 in *Theo. Arvid.* l. I. 121, 131.

(4) *Meyerus*, Ann. Flandriæ ad a. 1097.

(5) *Michaud* l. c. Exp. 1. *Meyerus* ad a. 1097.

(6) Vid. cl. *Regenbogen*, de Bello Sacro; 181, 182, auct. cit.

(7) *Alb. Aquens*, Hist. Hieros. III. 14. Hi vero piratæ Laodiceum cum post paulo occupassent, a Græcis circumfusi in vinculis coniecti, sed deinceps a Gothofredo et Roberto liberati sunt. *Michaud* l. c. I. 302.

urbem accesserant, a cæteris ducibus Robertus Flander cum 1000 lorica-
tis equitibus præmittitur ad proximam urbem Artasiam tentandam; unde
non, nisi post multas gravissimasque pugnas, plurimis suorum occisis,
rediit, ut sub Antiochiæ muris majores etiam calamitates diramque in-
super famem perpeteretur, adeo ut totus exercitus nequaquam procul
exitio abfuerit. Tum vero concurrerunt Boëmundus Tarentinus et Ro-
bertus noster, atque omnem operam et exercitûs salutem navare con-
stituerunt, militibusque suis uterque persuadet ferro viam esse aperien-
dam, dextris petenda necessaria, famem virtute pellendam. Suscipiunt
ergo quæ mente volvunt, contritoque exercitui tritici, vini, pecoris co-
piam afferunt, adeo ut exsultantia castra militum applausu lætitiâque
resonarent (1). Post multa tandem perducta pericula, urbe proditoris cu-
jusdam ope potiuntur. Illâ vero superatâ, superandus etiam erat Kerbogha
Mosulæ Sultan, innumeras suas copias Christianis opponens, quod equi-
dem, sed multo cum detrimento fecerunt; atque porro per maris littora in
Palæstinam, a tertio jam inde anno Fatemidis parentem, viam perrexer-
unt, ut sic a classibus Pisanorum et Genuensium, a Flandrorumque
piratis commeatum accipere possent (2). Sub Hierosolymæ muros venien-
tes, tametsi numerum suum multum attenuatum invenirent, in urbem
tamen irrumpunt; sed nec Gothofredi virtus, nec Flandriæ Comitis alio-
rumque ducum audacia, nec militum ardor hostes tum superare value-
runt. Ubi autem omnes suas intenderant vires, calamitate fracti animis
ceciderunt, in miseramque abierunt desperationem. Laboribus vero re-
petitis urbem oppugnarunt, et inter primos Gothofredus (3), atque cum
suis Robertus Flander ingressi videntur (4). Illius clarissimi Lotharingiæ
Ducis quid merita enumeraremus, cum et fama satis celeberrimas ipsius
res gestas admirandasque virtutes divulgaverit, et celebraverit Italarum

---

(1) *Meyerus* l. c. ad 1097: « Gratias laudesque Deo habitæ, Tarentini Flandrique ab omni
» exercitu amplissimis verbis collaudati, incredibilique lætitiâ celebrati Jo Flandri, Jo Taren-
» tini! totis resonantibus castris."

(2) *Michaud* l. c. Exp. 1.

(3) Cum Lethaldo et Engelberto Tornacensibus, fratribus, cumque aliis quibusdam primus
urbem ingressus est Gothofredus. *Mich.* I. 427. Cf. *Vertot*, Hist. des chev. de Malte. I. 54.

(4) *Haræi*, Ann. p. 202. Cf. *Mich.* l. c.

illustrissimus poëta (1). Quantas Robertus Flander in totâ hac expeditione partes habuerit, cum ex supradictis omnibus liquet, tum exinde satis abundeque confici potest, quod ipsi, post urbem captam, regi creandum consulenti, hanc vero dignitatem non sibi, at Gothofredo, quippe militari æque ac civili virtute præstantissimo, petenti, coronam offerrent duces; verum enimvero Divi Georgii filii, quod heroicâ suâ sibimet conciliaverat virtute, cognomine contentus, oblatum honorem recusasse dicitur (2). Post paulo in patriam reversus est cum magnâ sui suorumque gloriâ.

Optimis quidem legibus novum regnum corroboraverat Gothofredus; vel ita tamen haud satis firmis illud fulcris innitebatur, ut hostes undique arcere posset atque repellere. Mosulæ Sultanis enim filiiq; Norradini impetui non restitit Edessa, quam urbem cum bene magnâ ditione Balduinus, Gothofredi frater sibi vindicaverat.

Sed haud aliter potuit, quin hæc calamitas novas Occidentis Christianis vires iramque adderet: quod in omnibus fere subsecutis etiam expeditionibus observari licet, novas Orientalium Christianorum clades reliquis ad vindictam nova semper fuisse incitamenta.

SECTIO II.

PARTES, QUAS IN BELLIS SACRIS HABUERUNT BELGÆ.

(*Ab aº. 1146 — 1187.*)

Secundus hac opportunitate Petrus, Divus Bernardus, Claræ-vallis Abbas eloquentissimo suo hortatu gentibus persuasit iterum, quo magis socios a Barbaris vindicarent atque tuerentur, arma capesserent, ut ne irrita, quæ jam patrassent, præ socordiâ fierent.

---

(1) *Tasso*, la Gerusalemme liberata.

(2) *Meyerus* l. c. ad a. 1099. « Unter allen, ait *Wilken*, Gesch. der Kreuzz. II. c. 2. p. 23. » aus dem Heiligen Lande heimkehrenden Fürsten war er wegen seine groszen thaten der » gepriesenste. Die Türken nannten ihn, wegen seine beharrlichkeit im kampf den sohn » des Heiligen Georg. »

Ludovicus VII Franciæ Rex ab impietate in summam subito pietatem incidens (1) Vicelaici concilium convocat, et quemadmodum olim in Claromontano Urbanus atque Petrus gentes peroraverant, ita in Vicelaico concilio Ludovicus cum S. Bernardo ad convocatos concionari populos. In utroque pariter Deus vult! Deus vult! ubivis resonare. Multi postremo nobiles a lacrymis vix temperantes, non fletum, sed et armis sacræ causæ auxilio se fore, ac Ludovicum secuturos jurare.

Nec apud Francos tantummodo sacræ militiæ se accingendi ardor, verum apud Flandriæ simul Comitem Theodericum exarsit. Hic adeo suos impulit et concitavit, ut plurimi Flandrorum ipsi obtemperarent haud inviti; quibuscum unâ Noviomagi et Atrebatum Episcopi sunt profecti (2). Conradus III quoque Imperator (aº 1147) cum lata manu (3) per eandem, quam Gothofredus olim Bullionensis ingressus erat, viam proficiscitur. Sed in Asiâ maximam exercitus partem cum perdidisset, qui sese cum Ludovico jungeret, Constantinopolin revertit. Huic vero sors haud plus faverat: in Phrygiæ autem Pisidiæque finibus gravi a Turcis clade affectus, post multas perpessas calamitates, unâ cum Imperatore maritimum iter terrestri prætulit. Græcorum fraude perpetuo lusi, per quinque hebdomadas, crudelissimâ interea fame attriti, naves expectarunt, quæ vero ubi sero advenerant, plurimi nobilium horrendâ egestate oppressi, regem penitus confecti adierunt, ab eo consilia peritosque duces, ut qua saltem in tanto infortunio præsidia ipsi haberent, petentes. Utrumque, ut et pecuniam, quantam posset, liberaliter concessit Monarchus, ducesque miseris istis Theodericum Flandriæ Comitem et Archambondum Bojæ præfecit. Post cæterorum vero discessum infortu-

(1) *Vertot*, Hist. des chevaliers de Malte, I. 115.

(2) *Meyerus*, Ann. ad. a. 1148. *Chr. van Flaend.*, p. 187 seqq. Anno 1147 plures etiam e Flandris, Frisiis, Anglis et Lotharingiis, ad 13000 fere hominum, ingenti classe instructâ, sub Arnolde Archotii Duce (aº 1148) urbem Ulyssipponem in Portugalliâ Alphonso regi occuparunt. *Michaud*, Exp. 2. *Meyerus* l. c. ad a. 1147. *Divae*, Res Brabantis, ad id. a. Fortiter se in hac sacrâ expeditione quoque gesserunt Frisii, ita ut obtrectatores etiam majorum nostrorum meritis ipsis laudes negare non potuerint. *Ubbo Emmius* l. c. 114.

(3) Cum eo unâ profectus est e Brabantis fortissimus Walterus Bertholdus. *Miræus*, Ann. ad a. 1147. *Divæus*, l. c. ad id. a.

nati, qui relictī fuerant; prae suis calamitatibus, ducum suorum nec precibus morem gesserunt: hi auctoritatem suam lusam, spretam, supervacaneam indeque putantes, in navem ubi se receperant, Ludovici classem festinanter petierunt (1). En quanta mortalibus mala afferat invidia! Hactenus enim tentata Græcorum plus quam Punicâ perfidiâ irrita ceciderunt.

Tandem cum Ptolemaidem pervenisset classis, Principes statuunt cum Balduino III Hierosolymitano rege, urbem Damascum obsidere. Eo vero vecordiae proruerunt cruce signati, ut perniciosæ iterum libidini suæ indulgerent. Talis natura mortalium constituta videtur, ut modum in rebus servare nullum possint, ut nimia semper, multo maxime perversaque petant atque optent. Præcipites ad explendam animi cupidinem, æmuli, invidiosi, immoderatâ suâ aviditate spem ipsimet suam conturbant, adeo ut, quas aliis haud petant, et quas æmulentur res, interimere quam ipsis privari malint. Ante nimirum, quam urbe potirentur, dira inter duces de incerto urbis nondum occupatæ dominio lis orta est: postremo vero, gravissimis exagitatis controversiis, Theoderico Flandriæ Comiti promittitur. Eo vero cæterorum ducum invidia, eoque odium processit, ut consulto efficerent, vana esset urbis obsidio, eaque tandem abstinere ac rebus infectis domum redire cogerentur cruce signati (2), res in Oriente peiores, quam ante suum adventum, relinquentes; eoque veritatem illius Sallustiani, proverbio quod increbuit: «concordiâ res parvas crescere, discordiâ magnas dilabi», ultro probarunt. Ab hoc inde tempore Christianorum in Oriente adversa orditur fortuna.

Califarum Fatemidarum, rebus Christianorum magis magisque in pejus ruentibus, dominationem exceperat sultani Norradini imperium, cui sultano ob res suas gestas et virtutes celeberrimus successit Saladinus, qui anno tandem 1187. Hierosolymam in suam redegit potestatem. Ad cognatum Hierosolymitanum regem quidem profectus est Philippus Elsatiae Flandrorum Comes, verum enim vero spem ibi Christianorum fefellit, nonnisi vota quædam solvens urbisque Aretis obsidionem inerte

---

(1) *Michaud* l. c. Exp. 2.

(2) Præter *Michaud* l. c. Vid. *Chr. van Vlaend.*, I. 188, et *Will. Tyr.* XVII. 912-914.

deserens, adeo « ut in nullo relinqueret post se in benedictione memoriam » (1). Parum æmulus paternæ gloriæ atque virtutis videbatur. Theodericus enim quater terram sacram visitaverat (2).

SECTIO III.

(*Ab aº 1187 — 1246.*)

Miserâ illâ clade Hierosolymæque excidio Europâ summo confectâ moerore, Pontifex Urbanus III, sicut ego accepi, præ dolore diem obiit supremum (3). Ad suppetias petendas Heraclius ex Oriente jampridem fuerat missus, sed frustra conatus est Europæ Monarchos et Principes a bellis profanis ad sacram tuendam causam vocare. Tandem e mediæ ævi historicis unus e paucis celeberrimus, Willelmus Tyri Archiepiscopus primum legatum excepit, et de novo vires omnes intendens plus effecit, nec irritus ejus labor fuit. Maxima subito pietas atque devotio animos invasit. Ad arma capessenda ita gentes permovit orator, ut majori et alacriori etiam studio, quam ad superiores expeditiones prouerent. Ad quod alendum incredibile memoratu est, quantum, quod tum domi remanentibus impositum est tributum, *Saladinidum*, sive *decimarum Saladinarum* nomine dictum, contulerit. Ita præter multam militum vim magna quoque pecunia est conflata. Haud innumerus vulgus, aut immensa tantum Procerum cohors, verum et 3 e potentissimis Europæarum civitatum Imperantibus pietatem suam portendere, Clementis III impulsui morem gerere properarunt.

Ubi expeditiones cruciatas nobis proponimus, militarem disciplinam, tanquam a bellis sacris prorsus alienam né cogitamus quidem, omnemque fere cultûs atque virtutis memoriam ex animo dimittentes, illius ætatis homines ab omni prudentiâ ac humanitate nobis propemodum

---

(1) *Will. Tyr.* XXI. 1012. Vid. nota *Kampensii* ad sui operis, quod inscribitur *Geschiedenis der Kruistogten*, T. II. 286 seqq. Nota V.

(2) *Meyerus*, *Ann. Flandr.* L. V. passim.

(3) *Will. Mon. et Procur.* Chr. Egmond. ap. *Matthæum*, *Analecta mediæ ævi.* IV. 46.

vacuos fingimus. Temere vero: sufficit enim Fredericum I Germaniæ Imperatorem, cui præmaturum ingenium, insolita prudentia, rei militaris peritia et simul morum honestas atque cultus fuit, contemplari. Verâ pietate ductus, invicta sua in Orientem arma tulit. Tametsi senex septuagenarius fere, tanto vel sic tamen annorum onere haud perturbatus, cum Rodulpho Leodiensi Episcopo (1), Florentio III Hollandiæ (2) et Ottone II Gelriæ Comitibus (3), aliisque et popularibus nostris (4), ingenti præterea Germanorum stipante catervâ, eandem quam Gothofredus et Ludovicus VII viam insistens, in Asiam tetendit. Quanta eximius ille Imperator illic facinora patrauerit, post callide a Græcis machinatas insidias prudenter vitatas, ne hic dictitemus, quum hæc non sint hujus loci. Itidem memorare possemus illius in obsidendâ Iconio admirandam virtutem spectatamque religionem, ni ea res longius ab incepto nos traheret. Qui exercitum suum ad militarem disciplinam, concordiam, pietatem, quas ipse imo hostis laudaret (5), adduxerat, præstantissimum ducem, cui tot pepercerant proelia, quemque nullus unquam superaverat hostis, superarunt fluminis undæ (6). Alexandrum, cui omni semper studio inhiaverat, quemque imitari constanter nitebatur (7), in calamitatibus adeo imitatus videtur. Dicuntur ab afflicto filio luctu contritos milites tum distingui non potuisse: adeo, quem virum tantopere dilexerant, mortuum deplorarunt. Frederico haud diu superstes noster Florentius vixit, post res summas autem Antiochiæ patratas, animam hic quoque suam efflavit (8). Ipsius filium Guilielmum I Hollandiæ denique Comitem propter probatam virtutem, fidem, pietatem Theodericus Sueviæ Dux, defuncti Imperatoris filius, penes se retinuit (9). Deinde

---

(1) *Miræus*, Rerum Belg. Ann. ad a. 1189.

(2) *Wagen.*, Vad. Hist. II. *Pontanus* l. c. ad a. 1188.

(3) *Barland*, Holl. Com. 47, 48. *Melis Stoke* l. c. B. II. v. 939 seqq. *Heda* 181.

(4) Vid. *Nota* VI.

(5) Ep. *Kakegonsi* ap. *Bahâdd.* c. 70. p. 122. *Gualfr. Vini sauf.* citt. ap. *Van Kampen*, Gesch. der Krust. II. 398.

(6) *Wagen.* l. c. II. 274. *Meyerus*, Ann. ad a. 1189 aliiq.

(7) *Baumer*, Gesch. der Hohenstanfen, II. s. 114.

(8) *Barland* l. c. 47-48. *Melis Stoke* l. c. B. II. v. 939, 944 et 972. *Heda* l. c. 181.

(9) *Wagen.* l. c. *Butkens*, Troph. du Brab., I. 155.

huic Frederico dudum periculorum bellicque socius magnam sibi a Kenemaris, sub eo militantibus, gloriam comparavit (1). Post Imperatoris interitum multum a salutari suâ disciplinâ remiserant milites, et ni ex Occidente novæ advenissent copiæ, Ptolemaidem nunquam cum Hierosolymitano rege Guidone oppugnassent. Tempestive vero classis appulit, Jacobo Avenniensi parens, qui primus e Belgis (a° 1188) cum 7000 armatorum moverat, quemque fuerant secuti cum 50 coggonibus Dani, Frisii, Hollandique (2). Maxima profecto jam fuit hæc classis; nam apud Messenam cum 37 Flandrorum, cum Brabantorum, et Hannonum navibus, a quibus Sylvinam urbem in Africæ littore captam legimus, convenerat, et unâ cum Pisanis Venetisque in Palæstinam ita navigavit (3). Haud parum ad prosperum rerum subinde gestarum eventum tanti duces, tot tamque præclari milites contulerunt. Scriptor quippe Anglicus, de Jacobo Avenniensi sermonem faciens, illum consilio Hectori, virtute ipsi Achilli, fideque tandem Regulo anteposuit (4). Cæteri duces, cæterique milites cum duce suo ac secum invicem de virtute certarunt; adeoque Frisios laudans idem auctor, illos tribus hisce artibus cæteros superasse dicit: corporis viribus, animi fortitudine, laudanda pietate (5). Talibus viris non labos insolitus, non locus ullus asper aut arduus, non armatus hostis formidolosus. Attamen vero mala, queis omnes cruce signatorum exercitus fuerant dilacerati, crudelem pestem diramque famem, jam quoque perpessi sunt. — Sed præter magna, de quibus diximus, auxilia, ex Occidente alia pariter accesserunt, quæ animum iterum ob-sidentibus addidere. Philippus Augustus enim Franciæ Rex multos suorum in Asiam ductitans, e portu Genuensi advenit, cumque e nostris comitati Waleranus II, Henrici IV Ducis Limpurgensis filius (6), ut et

---

(1) *Heda* 181, refert eum per quinquennium cum Frederico consuevisse, quod vero nescio fieri quomodo potuerit, cum Fredericus a° 1191 mortem oppetierit.

(2) *Meyerus* ad. a. 1188. *Beka*, 68.

(3) *Meyerus* ad. a. 1188 - 1189.

(4) *Ap. Van Kampen*, *Gesch. der Kruist.*, II. 431.

(5) Hos locos, paulo plus quam par videtur, duci ut et Frisii tributantes debeo *Kampen*o l. c. Hic locus habetur, p. 437.

(6) *Bertholet*, *Hist. du Duché de Luxembourg*, IV. 318.

Philippus Elsatiae, Flandriae Comes (1), idem qui ante Palæstinæ preces suas, armorum loco, auxilio tulerat. Paulo post Richardus Angliæ Rex, rebus suis gestis et calamitatibus satis inclytus, advenit. Tum communibus viribus Ptolemaidem obsident, quam opportune tandem in suam redegerunt potestatem. Quo tempore e militibus Belgarum et equitibus multi, tum ex eorundem proceribus 50 amplius Comites et Episcopi, in quibus Philippus Flandriae Comes, Rudolphus Leodiensis Episcopus, pluresque alii occubuerunt (2). Quam primum urbs esset occupata, Philippus Augustus, nonnullis copiis Richardo relictis, in Franciam rediit. Hic majora spirans cum suis Francisque militibus, cumque nostris sub Jacobo Avenniensi, Saladino strenue restitit, atque in pugnâ denique, in quâ fortissimos se exseruerunt Dani, Flandri et Frisii, præclaram de illo victoriam reportavit (3); sed ad eadem vitia, ad easdem in primis discordias et ignaviam, quibus toties fuerant pessundati, proruentibus Palæstinæ Christianis non arma, sed decem annorum induciæ Hierosolymam partemque regionis restituerunt.

Moritur interea Saladinus. Coelestinus III Pontifex hanc opportunitatem optimam ratus, quippe quâ non aliter fieri posset, quin et simul novus ardor animos invaderet, et Barbarorum ducis interitu debilitatum facile concidendum esset imperium, ad novam expeditionem suscitavit Europam. Studium vero illud multum refrixerat, adeo ut pauci tantum Pontifici obtemperarent, in quibus censendus Henricus IV Imperator Frederici I filius, qui cum sacri exercitus parte atque cum Henrico Brabantiae Duce (4) Italiam primum adiit, ut cum Venetis et Genuensibus se jungeret (5). Pars vero exercitus, quæ terrestrem viam erat ingressa, in Palæstinam quidem pervenit, verum et discordiâ, cruce signatorum quasi comite, et Imperatoris morte res irritæ rursus ceciderunt (6).

(1) Meyerus l. c. *Chr. van Vlaend.*, 252 seqq. *Butkens*, I. 146. *Heda*, 434.

(2) Meyerus ad a. 1191. *Chr. van Vlaend.* ad eund. a. *Divaeus* ad eund. a.

(3) Meyerus ad a. 1192. *Chr. van Vlaend.* ad a. 1193. *Michaud*, Exp. III.

(4) *Haraeus* l. c. ad a. 1197, et *Miraeus*, Ann. ad a. 1196.

(5) *Michaud*, Exp. IV.

(6) Vid. *Nota VII.*

Hac nostrâ ætate minimi hucusque momenti expeditiones fuere: quodammodo pensi habuisse videntur cruce signati, illecebris suis suos ipsimet labores diruere. Quid mirum, homines, domi bella privata exagitant, foris itidem discordiis dilabi? Tandem vero, quam multo maxime laudat historia, quamque Ville Harduinus in primis immortalitati tradidit, suscepta expeditio. Quem Innocentius III enim novare studeret ardorem orationibus suis refovit, expergefecit Fulco, eo effectum, ut Thiebaldus Campaniæ Dux et Carunti Comes cum multis e nobilitate viris eodem simul furore accenderentur. Haud mediocres etiam in hac expeditione partes gesserunt Belgæ. — Balduinus IX Flandriæ Comes, unâ cum Mariâ uxore, quod ante jam toties conati fuerant majores, terram sacram Barbaris eripere constituit. — Comitum exemplum ecce quantum in subditos valuerit. Certatim procures nomina dare; undique concurrere vulgus (1); tantum non omnes Flandriæ Hannoniæque equites atque barones sacræ militiæ sese accingere (2). Postremo Marchio Montisferrati Balduinusque noster, mortuo Thiebald, duces, ubi Venetias legatos præmiserant, cum magnis copiis se eo conferre (a° 1202.) Ingens simul e Flandria solvere classis duce Johanne Nigellano, quæ secundum Comitum jussum ducisque promissum cum Venetorum classe, Francorum Flandrorumque milites in Asiam perducturâ, conveniret. In illâ spes multas positas habuere Balduinus ejusque collega, verum enimvero illam frustra subinde opperti sunt, atque vana itaque et inanis spes fuit (3).

(1) » Je (Balduinus), ait *Ville Hard.*, ed. de *Petitot*, Mém. relatifs à l'Hist. de France, 197 seqq. : » avait mult grant plenté de bone gent et d'archiers, et d'arbalestriers, plus que in Post foust." (2) Vid. *Nota VIII*.

(3) Hic ipsa *Villa Harduini* verba referam : » En cel termine mût nus estoires de Flandres » par mer, con mult grant plenté de bones gent armée. De celle estoire si fu cheritaigne Johan » de Neele, chastelains de Bruges et Thierris, qui fu filz le Comte Philippe de Flandres et » Nicholes de Mailli. Et cil promistrent le Comte Baudoin et jurèrent sor sains que il iroient » par le destroiz de Marroc, et assembleraient à l'Ost de Venise, et à lui, en quelque lieu que » il iroient dire que il tornerait. Et porce s'en envoyèrent li Cuens Henris, ses frères de Corsnés, » chargiés de dras et de viandes et d'autres choses. Mult fu ville cele estoire et riche, et mult » i avait grant fiance li Cuens de Flandres et li pèlerin; porceque la plus grant plentéz de cer » bons serians s'en alèrent en cele estoire. Mais maltraisement tindrent corent à lor Seigneur et » tuit li autre, parceque ciat et maint autre doutèrent le grant péril, que cil de Venise avaient » enpris." Quamvis militum numero valens, nil unquam hæc classis effecit; plurimi, rebus infectis, penatibus dedecus retulerunt; alii meritam mortem oppetierunt. *Ville Hard.* 259.

Pervenerant interea reliqui Venetias, ubi eorum terram sacram aggrediendi consilium brevi mutaret Alexis, qui cruce signatorum opem imploratum venerat contra vim et tyrannidem patrui sui Alexis, qui nefario consilio ipsius patrem Isaacum, luminibus privatum, in vincula conjecerat, Græcorumque imperium affectaverat. Promissis tantum juvenilis Princeps et precibus effecit, ut pretii gloriæque desiderio capti, lubentes ipsius partes sint amplexi Latini. Possem hic equidem ordine incedens, horum Venetiis aperire moras, possem Comitibus nostri illic in primis probatam liberalitatem (1) ad sidera tollere; possem multas ejusdem virtutis meritis laudibus celebrare, atqui amicæ brevitati mihi minime valedicenti, illum tantum Constantinopoli observare lubet.

Post urbem Jaderam, Dandoli Venetorum Dogæ gratiâ, a sacro exercitu oppugnatam, unâ cum hisce sociis, quos idem animus corripuerat, viribus junctis genuinum Imperatorem in ipsius sedem restituere jurant dictisque facta exæquant. — Tametsi Constantinopolis incolarum numero majorem quemvis hostem aspernari videretur, tamen molles inauratique eives duris ferratisque advenis impares apparuerunt, ac etiamsi pro aris suis isti et focis certarent, vel sic tamen eorum contra milites, pro Deo suo et gloriâ dimicantes, defecerunt vires (2). Isâacum in imperium hi restituunt; tum hic gravissimas filii conditiones ratum se habiturum promittere. Pax inde diu Imperatorem inter et Latinos obtinuit, sed rixam deplorandum subsecutum est incendium, quod utrum causa an vero opportunitas discordiarum fuerit, difficile est affirmatu. Hoc saltem constat, longe abfuisse, quin res Constantinopolitanæ essent compositæ. Alexis enim, qui cum patre imperium partiebatur, tametsi injuriarum, quibus, nî debita penderet, a Latinis afficeretur, conscius, iram tamen suorum metuens, promissis stare dubitavit, ingrâtâque morâ urbanorum simul cruceque signatorum in se contulit odium. Græci suspiciosi, fanatici, furentes, res novas machinantur, imbecillioresque Isâacus et Alexis, hic proditoris Murtzuphlis perfidiâ, ille metu mortem

---

(1) *Ville Hard.*, 139.

(2) In obsidione Balduinus fortissime Varangis (Danis et Anglis apud Græcos merentibus) restituisse fertur a *Ville Hard.* 223 - 229.

oppetit. Nequicquam vero novus Imperans scelere acquisitam urbem munivit, atque Henrico Flandriæ, Balduini fratri, insidias Græco more struxit: utraque et ipsum Imperatorem et munimenta deinceps superarunt Latini. Sive post illam cladem suis exosus fuerit Murtzuphles, sive animo conscientia scelerum exagitato, impiis perfidia fructibus haud dudum gavisus fugâ se expedivit. Mox post acerrimam pugnam urbs illa, totius orbis terrarum potentissima atque ditissima, in quam artium doctrinarumque quicquid residuum esset recesserat, in nostrorum potestatem est redacta. Turpem iterum crudelitatem avaritiamque produnt victores. Illius humanitatis, quâ ad pulchra bonaque expetenda homines adducuntur, expertes, omnis cultus studii omnimodo ignari, crudeliter sæviunt et in incolas et in pretiosissima antiquitatis monumenta (1). In ruderibus urbis instantes, ad Augustum creandum procedunt. Omnibus vicissim spectatis Principibus, Balduini Flandriæ Comitis virtus, gentis fortitudo, aliæque politicæ quædam rationes eo valuerunt, ut ipsi imperium omnium applausu adjudicaretur (2). Quamvis militari-
bus plus quam politicis dotibus insigni, multæ variæque, a plurimis veruntamen scriptoribus silentio præteritæ, virtutes novo Imperatori fuere. Belli duci multum virtutis prudentiæque; homini continentia modestiæque plurimum: non arroganter sui, sed reverenter senis Dandoli, tamquam patris, consilia audire, accipere, exsequi (3). Henricus miseri fratris in imperio successor, rebus omnibus in Græciâ turbatis, in istis componendis ingenium protulit, artesque in propatulo habuit, quas ingrata historia meritis nunquam laudibus celebravit (4). In mediis sociorum subditorumque illecebris, ætatis suæ vitiorum insolens, contra omnium morem, non vi, sed persuasione, non dure sed humane imperare cœpit (5). A Pontifice, ut toleraretur ecclesia Græca, impetravit, et sic jam XIII sæculo

---

(1) *Heeren*, Influence des Croisades, parte III.

(2) De expugnatione Constantinopolis vid. *Ville Hard.* l. c. *Miræus*, Opera Diplom., I. 110 seqq. *Mich.*, Exp. 5. — Teste *Marchantio*, Berfletenses murum primi ascenderunt. *Chr. van Vlaend.*, 287. Vid. insuper in Gestis Innocentii Epistolam Balduini.

(3) Cf. *Van Kampen*, l. c. III. 286.

(4) Cf. *Schlosser*, Weltgeschichte I. ap. *Van Kampen*, III. 257.

(5) *Van Kampen*, l. c.

Belga Imperans cæteris regibus cæterisque nationibus tolerantiae, toties subinde infractæ, Belgis vero præ omnibus sacræ, exemplar exstitit (1). Virtutem tandem civilem nequaquam bellica deseruit, adeo ut domique militiæque omnibus exemplo, civitati saluti atque decori esset.

Verum enimvero nos hic ab incepto magis magisque discedere serius fortassis animadvertimus; sed quid blandius, quæso, quid dulcius esse homini potest, quam majorum, quam ipsorum Principum in primis virtutes referre, iisque, tametsi meritas, detrectatas tamen laudes restituere?

Ne igitur longius ab argumento, aberremus, verbo absolvere placet. Miramur profecto novum istud Imperium, tam debilibus fulcris innixum, ab hostibus externis undique circumdatum, ab internis dilaceratum, bellis publicis æque ac privatis concussum, vel per 58 annos quidem consistere potuisse; hisceque omnibus perspectis, nihil novi inopinatique accipimus, ubi illud plane labefactatum corruisse audiamus (2).

Hæc, quam jam tractamus, ætas, Belgarum in bellis sacris aurea fuit. Haud enim ruderibus imperii Romani præfuerunt Flandri, verum et in proximâ expeditione omnes, etiam minimi scriptores, popularium nostrorum singularem eximiamque virtutem ultro laudarunt.

Innocentius III Pontifex, sanguinem humanum minimi ducens, in mente suâ non nisi bella sacra exagitabat. Ille qui bellis contra miseros Albigenses alendis, pulcherrimam Franciæ partem depopulatus, minime dubitavit totam Europam, novâ indicendâ expeditione sacrâ, civibus exhaurire. Ut igitur Sarracenis novos suscicaret hostes, viros doctos passim dimisit, qui concionibus ad sacram militiam populos vocarent, idemque singuli in suis diocesisibus fecerunt Primates; sic Coloniensis etiam Archiepiscopus usus est operâ Oliverii Scholastici, qui Frisiam ingressus, primum verbis incitat gentem, quam deinceps prodigiis admo-

---

(1) *Du Cange*, Hist. de Constantinople, II. c. 18. p. 29 - 30. apud *Van Kampen* l. c. II. p. 288.

(2) Post Balduinum Imperatorem creatum, Reynerius de Trit, Jacobus Avenniensis, Nic. de Mailli, Theodericus Loasensis et Theodericus Teneræmundensis de recenti imperio cum aliis multis optime meruerunt *Ville Hard.* 325 seqq.

nitam (1) litteris suis ursit (2), adeo ut, coggonibus constructis munitisque 80 (a^o 1270), hæc proficisci constitueret (3). Cum hisce Frisiis (quorum nomine tunc temporis populares nostri septentrionales universe veniebant (4), et cum Georgio Comite de Wetha (5), in 12 navibus unâ discesserunt Otto II Ultrajectinus Episcopus (6), et Guilielmus I Hollandiæ Comes, qui ante cum patre Florentio sub Frederici I signis in Palæstinâ militaverat (7), quique totius classis dux est creatus (8). E Flandris Hannonibusque parva manus unâ abiisse videtur, quam, Ferdinando Flandriæ Comite a Franciæ rege in vinculis habito, Galterus Avenniensis ductitasse fertur (9). Post gravissima exantlata pericula, ventis perpetuo reflantibus jactati, Ulyssipponem tandem Portugalliæ metropolin pervenerunt, ubi ab urbis ac Eboræ Episcopis flagitati sunt, Regem Marochii, qui ipsis castellum Alcaçarium (10) vi abripuerat, centumque servorum annum imposuerat tributum, debellarent (11). Tantum non omnes Frisii, Terram Sacram modo itineris finem habentes, discesserunt, sed reflatibus et procellis coacti in Hispaniæ oras immissi, circa

(1) *Ubbo Emmius*, *Rer. Frisic. Hist.*, 177 seqq.

(2) *Van Mieris*, *Charterboek van Holland*, I. 169.

(3) Præter *Emmium* l. c. vid. *Hamaker*, ad locum Takkyoddini in *Opp. Instit. Belg.* 2^a class. 86. *Godefrid. Mon.* I. c. 385.

(4) *Hamaker* l. c. *Butkens* l. c., I. 151.

(5) Hic comitatus de Wetha, Vecte seu Vecta fuisse videtur in insula, quam nos dicimus *Wight*. Cf. *Wagenaar*, *Vad. Hist.* II. 342. Nota *Matthæi*, ad Comitum Hollandiæ exp. in Syriam, in *Analectis medii ævi*, III. 37 notam, ibique cit. *Cambdenum* in *Brittannia*. Deinde etiam in Diœcesi Coloniensi Comitatum de Weda, *Matth.*, *ibid.*

(6) *Beka*, *Hist. Ultraj.*, 68 seqq.

(7) *Matthæus* in notâ ad Comitum Holl. Expeditionem in Syriam in *Annal. medii ævi* III. 37. In *Butkens* op. laud. (*Preuves* p. 65-66) nimis confusus scribit hunc, Guilielmum I. esse non potuisse, sed procul dubio ipsius filium Florentium. Hic vero errasse virum clarissimum patet ex opere l. *Hamakeri*, p. 82, dicentis in expeditione a^o 1188 susceptâ, Guilielmum Hollandiæ Principem patrem secutum fuisse, in eâ vero anni 1218 eundem Comitum potestate profectum.

(8) *Com. Holl. Exp.* I. 37.

(9) *Chr. van Vlaend.*, p. 317. *Meyerus*, ann. ad a. 1217.

(10) Hoc castellum Alcaçar forsan est quæ hodie dicitur urbs *Alcaçar-do-sal* in Lusitaniâ. Sed *Van Kampen* l. c. III. nota ad p. 269 contendit vocem Alcaçar native significare castellum. Vid. etiam de huius castelli oppugnatione *Chr. van Vlaend.*, *Emmius*, *Meyerus*, etc.

(11) *Godefrid Mon.* ad a. 1217.

urbem S. Mariæ, quam tenebant Sarraceni, e navibus desilientes urbem divino quasi impetu Frisones capiunt, eâque flammis traditâ (1), sese in Asiam recipiunt. Qui Ulysippone manserant cruce signati Alcaçarium item oppugnant, cujus egregii facinoris Ulysipponis Eboræque Episcopi Pontificem certiore fecerunt, absque eo petivere, ut Guilielmo ejusque copiis annum in Portugalliâ percontari concederet (2). Quum vero Syriæ quam Portugalliæ Sarracenis bellum inferrent nostri mallet Pontifex, profecti sunt omnes, brevique Ptolemaidem appulerunt, ubi 50 tantum ex 80 Frisonum invenirent coggones (3).

Vafer Pelagius, Pontificis legatus, vel ab ipso Pontifice, vel a Venetis aliisque Italicis mercatoribus incitatus, Regi Hierosolymitano Johanni persuaserat, opibus mercatoribusque affluentem Damiatam obsideret, quâ urbe captâ et mercaturæ optimæ quæque opportunitates immensæque divitiæ Christianis paterent, et Sultani vires plane conciderent. Haud inviti nostrates hæc sectati sunt consilia, lubentesque ad nova processere loca, ubi nova virtutis præbere specimina possent: atque continuo sane audaciæ suæ documenta exhibuerunt; vix enim in Ægyptum advenerat classis, navibusque jamjam exsiliebant milites, cum unius juvenis Frisii inaudita vis et fortitudo hostibus terrorem injiceret, Christianisque liberum aditum daret (4). Sed jam ipsa urbs erat aggredienda, ad quam haudquaquam facilis patebat aditus. In utrâque enim Nili fluminis orâ turris erat condita, ac in primis in insulâ, in medio Nilo tertia fortissimaque erat constituta. Hasce turres vincula quædam, sive ferreæ catenæ conjungebant, quibus adeo urbis portus clauderetur (5). Quo catenas illas dissolvere possent, in mediam turrem vires suas omnes convertunt cruce signati; haud prospere primum: ingens enim machina casu suo atque ruinâ cum multos milites contrivit, tum exercitum omni spe deturbavit. Tum vero Oliverius Scholasticus novam quandam

---

(1) Com. Holl. Exp. l. 41. *Emmius* l. c. 121.

(2) *Van Mieris*, Charterboek van Holl., I. 174. Ipse Guilielmus literis a Pontifice moram optavit. *Van Mieris*, I. 175. *Wagen.*, II. 344 - 345.

(3) *Wagen.*, II. 345.

(4) *Oliverius Scholastic.*, Hist. Damiat. op. *Eccard*, Corp. Hist. Medii ævi, II. 1402.

(5) *Van Kampen* l. c. III. 372.

excogitant machinam (1), quam » Itali, gens invida peregrinorum laudibus mirari se profitebantur ob ingenium et firmitatem." Frisii, eorumque socii e provinciâ Coloniensi, ab hostibus acceptum dedecus ægre ferentes, ad novas istas machinas struendas, quibus capi posse turrem putabant, se ducibus obtulerunt; prolixoque animo, ubi suam propositionem acceptam habebant, illas confecerunt; atque ne aliis pericula struxisse viderentur, ipsi immunes quoque ad certamen se offerunt et parant, ipsisque Teutonici alique audaces fortesque viri accedunt. Exercitus vero de salute suâ desperare cœpit, cum machinas flammis circumvolutas, pontem disruptum, fortissimique Austriæ Ducis signiferum in acclamantium Sarracenorum manus cecidisse videret; verum enimvero fortissime pugnantibus audacia fuit pro muro, atque ceu dixit poëta:

» *Audaces fortuna juvat.*"

nam nec flammis machinam undique circumdantibus easque fere consummentibus, nec telis, nec saxis præsidiariorum perterriti aut cedentes, constanter tamen et audacter pugnarunt. Duorum verumtamen insignis, imo vero immanis, virtus præ cæteris emicuit; Henrici Leodiensis juvenis, et natu adhuc minoris Hayonis Fivilingii. Illum fortissimum virum hic Frisius juvenis (2) insequabatur, viam sibi patefaciens » flagello, quo granum excuti solet, sed ferreis catenis connexo" (3). Hostes a dextrâ sinistrâque feriens signiferum Sultani prostravit, ablatoque vexillo victoriæ primus auctor fuit (4). Hac semel occupatâ turri, catenas facile dissolverunt Latini. At vero Sultanus, amissâ sua turri Nilotica, quam primarium habuerat præsidium, cum flumen paulo supra civitatem navium ponte clausisset, » Teutonici et Frisones, ait Oliverius (5), » zelo justæ indignationis accensi, cum minore nave, cujus ministerio » turris capta fuit, pontem viriliter invaserunt, auxilium non habentes

(1) Duas scilicet jussit conjungi coggonas, quæ turrim inferrent, unde in urbis murum pons tornatilis injiceretur. *Godefrid Mon.* ad a. 1218. hanc turrim ex eleemosynis conditam dicit.

(2) Hic Hayo ab *Emmio* dicitur juvenis natus in agro Frisico prope Groningam.

(3) Een en isernen flegel, ut habetur in *Gesch. van Oost-Vriesland door Eggerius Beninga*, edit. a *Matth.* l. c. VII. 66.

(4) *Emmius* l. c. 122 seqq. *Oliv. Scholast.* c. 8. *Hamaker* l. c. 87.

(5) *Oliv.* c. 12.

» nisi de cœlo; pauciores autem viri quam decem contra omnem fortitudinem Babyloniorum pontem adscendentes, spectante multitudine Christianorum, et hanc audaciam plurimum extollente, fregerunt eundem, et sic cum quatuor navibus, super quas pons erat fundatus, reversi sunt cum triumpho, liberam viam et apertam sursum velificantibus relinquentes."

Nunc sane catenis dissolvendis portum, adeoque viam ad urbem, aperuerant Latini, nondum vero hæc erat oppugnata, quod subinde, maxime Guilielmi *industriâ* (1), demum effecerunt. Sed incepto haud respondit eventus: paulo post enim Guilielmus (a° 1220) ad suos rediit, quâ re aliisque calamitatibus vires Christianorum ita fractæ sunt, ut victoriarum suarum fructus tueri non possent, atque urbs (a° 1221) in Sarracenorum recideret potestatem. Post Comitis discessum, cum exercitu remansit Episcopus Ultrajectinus, opemque subinde suam in oppugnandâ arce Cæsareæ tulit (2).

Quantas ergo in hac Damiatæ pontisque occupatione, atque igitur in totâ hac expeditione partes habuerint Frisii, ex hisce satis superque liquet, adeo ut operæ pretium non sit, absurdam, vel satis vulgatam tamen, refellere fabulam: eximiâ Haarlemensium virtute Damiatum eum portum, catenis navis cujusdam ope rumpendis, occupatum fuisse (3). Sufficiat duorum doctissimorum scriptorum, qui docte Frisiis meritas palmas restituerunt, nuda nomina laudare, *Hamakeri* et *Van Oosten de Bruyn* (4): sufficiat quoque ad supra de urbis expugnatione dicta attendere (5), ut illa plane concidat.

Quanto honore sint ex Ægypto reduces Frisii, post tanta patrata

(1) De hac *industriâ* Guilielmi vid. *Beka.* 50. *Oliv.* c. 14.

(2) *Wagen.* l. c. II. 350.

(3) Plerique *Joanni a Leydis*, pluribusque ipsum secutis scriptoribus, fidem nimiam adhibentes Guilielmum Comitem perhibent cum Haarlemensibus, » mole velificantis navis et acue mine serræ corrodentis vectes æneas et catenas ferreas dirupisse." *J. A. Leydis* ed. (a° 1620). p. 169.

(4) *Hamaker* in op. cit. et *Van Oosten de Bruyn* in *Gesch. van Haarlem*, hunc errorem refutarunt.

(5) In variis epistolis hasce laudes repetitas invenimus v. c. ap. *Van Mieris* l. c. I. 176. 198 et inpr. 199.

facinora, a popularibus suis affecti, nemo non intelligit; gentemque, quæ toties et tam enixe singularis suæ virtutis specimina dedisset, omnes, qui Sarracenis bellum erant illaturi, secum ducere omni studio cupiebant; adeoque non Oliverius tantum concionibus suis Frisios atque Groninganos iterum incitavit subinde, verum etiam Fredericus Imperator, ipseque adeo Honorius Pontifex, admonitorias iis literas misere, ut classem illi pararent et exercitum, quæ in locos, majorum sanguine rutilantes, mitterent, ne sacros eorum manes inultos paterentur (1). Oratoris, Monachi, Pontificis monitus, gloriæ famæque cupido, incensa tandem pietas eo valuerunt, ut ingens Frisiorum numerus ad sacra denuo signa concurreret, classemque conscenderet, quæ Italiam versus tetendit. Post multos denique gravissimosque labores in Palæstinam pervenerunt (a° 1228), unde vero, ubi cum Ægyptio Sultano Imperator, Pontificis odio haud deturbatus, inducias pactus, ex harum conditione Hierosolymam recuperaverat, lue fameque pessumdati, rebus infectis redierunt (a° 1229) (2).

Paulo latius forte de hac nostrâ bellorum sacrorum ætate atque fusius egimus, sed ubi egregia referimus majorum facinora, gravis est atque onerosa brevitatis.

SECTIO IV.

(*Ab a° 1246 — 1291.*)

In Europa omnia magis magisque tendere ad homines a cœco bellorum sacrorum studio avocandos coeperant. Qui flagraverat ubivis fanaticus furor consenuerat adeo, ut exsoleverit fere; sed ut moribundus, tributum jamjam naturæ concessurus, repente vires omnes recipere videtur, perinde quasi ad vitam revocetur; eo vero non nisi imperiti falluntur, cum nota omnibus per vulgataque res sit, hunc non nisi supremum ful-

---

(1) *Emmius*, 132. Epist. Fred. II. Imp. ad Frisios ap. *Van Mieris* l. c. I. 198. Cohortatio ad Frisios Papæ Honorii III. ap. eund. I. 200.

(2) *Emmius*, 135 seqq.

gorem, nisi ultimam vitæ contra mortem esse contentionem. Ita medio ævo ex improvise quasi illud studium bellorum sacrorum, licet brevi perituum, exarsit.

Italiâ Germaniâque Guelforum Gibellinorumque dissensionibus turbatis, ipsâ omnino Europâ bellis obrutâ, frustra Valeranus, Berythæ Episcopus, sopitum ignem refovere tentasset, ac frustra quoque Innocentius IV Lugduni Gallorum concilium convocasset, ni Divus tandem Ludovicus IX Franciæ Rex, e gravissimo morbo convalescens, eo pietatis religionisque prouisset, ut cunctis viribus novam moliretur expeditionem. Undique hic cum nobiles ignobilesque convocat exemploque accendit, tum, Frisonum virtutis conscius, a Pontifice petit, oratores in Frisiam mitterentur, quo magis Martis illa gens invicta sacre causæ auxilia sua ferret (1). At, proh pudor! proh dedecus! commodis suis turpique libidini alia omnia, divina quoque, postponens, ad suam utilitatem cuncta metitus est Pontifex, et quo magis ambitioni suæ impio more consuleret, eos, qui sese ad Sarracenos debellandos adstrinxerant, voto absolvit, modo Guilielmi II Hollandiæ Comitis, nuper ab ipso Romanorum Regem constituti, in obsidendâ Aquisgrano, partes gererent (2). Frisii, sive hoc facilius ducentes, sive, quod probabilius, a Pontificis ore nimis pendentes, hujus desiderio haud inviti satisfecerunt. E Flandria contra, quæ, dummodo existeret expeditio, sacra numquam signa deseruerat, Guilielmus iterum Dampetra, Margarethæ Flandriæ Comitissæ filius, cum multis militibus multisque nobilibus Ludovicum sectatur (3). Damiatam iterum expeditionis finem, urbemque tanto sanguinis olim pretio a Christianis emtam Sarracenis eripere, constituunt. Strenue admodum in ejus obsidione se exseruisse Guilielmum nostrum ipseque Joinville testatur (4). Dulces sibi omnes e tantâ expeditione, cui tantus Monarcha præset, spera-

---

(1) *Emmîus* l. c. 148.

(2) *Meerman*, Graaf Willem Roomsche Koning, I. 236, IV. 302, ejusdemque huic operi annexus *Codex Diplomaticus*, IV. n° 18.

(3) *Chr. van Vlaend.*, *Joinville*, (ed. in-fol.) Præf. p. xx. *Hist. de St. Louis*, p. 24. *Meyerus* ad a. 1249 - 50. Cum eo fuit etiam Raoul Brabantus, *Joinville*, Præf. p. xxj.

(4) » Le Comte de Flandres coururent sus moult aigrement et viguerousement." *Joinville* l. c. 156.

verant fructus; verum nihil feliciter, nihil e sententiâ cessit, nam, quod omnibus fere cruce signatorum exercitibus contigerat, subitum successum subita est insecuta strages. In Ægypto nimirum ab hostibus pesteque victi, urbe secundâ vice amissâ, amissâque libertate, posthac non nisi ægre recuperatam, armis nequicquam susceptis, discedunt cruce signati, domumque redeunt.

Attamen quem hostes vicerant haud vicit desperatio; victo enim corpori invictus animus inerat. Novam ergo pertinaciter expeditionem decernens ad Frisios iterum confugit Ludovicus, ipsisque Gerardum, virum doctum et facundum, qui concionibus et literis gentem exstimularet, misit: atqui Frisii »stimulis his et opibus non indigebant, nam » nomina tam frequenter et prompte dabant, ut patriam numeris pariter » et viribus exhaurire velle viderentur" (1). Incredibili hoc exsultantes ardore cum 50 coggonibus, præter minores naves, vela fecere (a° 1269). Serius veruntamen Massiliam pervenisse, atque non nisi post Ludovici interitum Africam attingisse feruntur. — Regis morte auditâ, Frisii quod primum aluerant propositum, in Palæstinam scilicet tendendi, efficere volunt. Tum vero Carolus Andegavensis, recens Siciliæ Rex, defuncti Ludovici frater, superveniens, illos ab ea mente avertit. Ejusdem consilio usi, Henrico III Lucemburgico Comiti regendos se tradunt, quamvis Guido Flandrus, qui arma item sacra capesserat (2), illum honorem ambiret (3). Recrudescente bello, a suo duce contineri vix potuerunt, gravissimoque impetu in hostes irruentes, eos maximâ affecerunt clade, nec virium ita minus, quam animi, in proelia se ferre probarunt. Pestis tandem atque fames, solita mala, antiquo more sævierunt, quibus ad incitas redacti Carolus, Ludovicique filius Philippus, post pacem cum Tunetanis compositam, hic in Galliam, in Siciliam ille revertit, atque totius exercitus soli Eduardus Brittanniæ Princeps, Henrici III filius, ac mille ducentique Frisii in Palæstinam perrexerunt, Ptolemaidemque, multa detrimenta multaque pericula perpessi, tandem pervenerunt.

---

(1) *Emmius* l. c. 165.

(2) *Meyerus* l. c. ad a. 1270.

(3) *Emmius*, 165 seqq. *Bertholet* l. c. 183.

Gratissime sunt ab Orientis Christianis recepti, sed propter parvum suum numerum, sociorumque dissidia, contra pollentem indiesque accrescentem hostem nil valuerunt. In varias ergo se naves recipientes, in varias Europæ regiones appellant, ut ad lares suos ipsi revertantur. Ubivis vero cum spoliarentur, dispergerentur, occiderentur, perpauci tantum sua revisere loca (1). — En quantum discrimen innumera agmina, fanatico quondam furore in Palæstinam proruentia, inter et exercitum 2000 hominum, inter fanaticum illum denique ardorem, ad vindicandam, tuendam unam, quæ Redemptorem genuerat, vivumque mortuumque possederat, regionem, unice fere tendentem, atque torpescens studium, mercaturæ magis commodis aliisque utilitatibus, quam Palæstinæ saluti, imo et ejus libertati, consulens.

Ita sponte videmus studium illud sacram terram recuperandi, ubi per duo fere sæcula viguerat, collabi peneque exstingui. Parvæ tantum raræque equitum expeditiones, quod innumera olim agmina fecerant, imitari pueriliter quasi tentare videbantur; adeoque non nisi privata vestigia publici universique studii superfuerunt, modo excipias crudelia illa impiaque bella, Innocentio III cara et amica, quæ, bellorum sacrorum itidem nomine dicta, toties subinde sanguinolentam Europam pessumdederunt.

---

(1) *Emmius* l. c. 167. *E Ch. van Vlaend.* I. 369, pateret, plurimos etiam Flandros, Roberto Flandrensi duce, Frisios in Asiam comitatos fuisse, quâ de re tamen tacet *Meyerus*.

CAPUT SECUNDUM.

AD QUÆSTIONIS PROPOSITÆ PARTEM QUÆRENTEM:

*Quosnam fructus ex Bellis Sacris perceperint
Belgæ?*

Historiâ nulla melior reperitur schola, ubi homines publici et privati ac omnes omnino informari, a quâ plus humanitatis atque doctrinæ manare possit. Haud veruntamen actiones tantum, quas unicas sæpe et nudas historia proponit, sunt tractandæ, sed illarum etiam causæ omni studio indagentur, quâ investigatione nihil fere magis ingenium acuit et delectat. Utilissimum ergo hoc studium, sed viris aptius quam adolescentibus. Verum enimvêro quemadmodum exercitationibus physicæ augentur vires, sic iisdem morales sunt amplificandæ. » Quis enim, ait Plutarchus (1), » ita fuit invalidâ naturâ, ut non exercitationibus et » certaminis studio maxima fecerit ad robur incrementa? »

Quin variis causis hæc summa, quam nobis proposuimus, sit tribuenda rerum conversio, nulli dubitamus. Inter negotia vero, quæ ad removendam servitutem, ad mercaturam humanitatemque promovendas optime valuerunt, a multis bella sacra ponuntur, de quibus quamvis varie cogitent, hac unâ in re, ex illis quosdam dumtaxat fructus et in humanitatem, et in libertatem, et in mercaturam redundasse tantum non omnes conveniunt. Tametsi præstaret, si fieri posset, malum sensim sensimque emendatum, nullis furentibus bellis, solâ placidâque operante

---

(1) De liberorum educatione, c. 14.

naturâ, spectare, gaudemus tamen hic animo, ex tot tantisque miseriis tandem requiem dari. Quis enim ignoraret, gravissimos morbos non nisi gravissimis sanari medicinis, imo vero moribundum ipsius quoque ope veneni, quæ certa cuique videbatur, morti eripi nonnumquam? Ita nos bella sacra egregie valuisse ad agrotantem Europam ad sanitatem revocandam judicamus, licet mala pepererint multa, innumeram hominum multitudinem immensasque abstulerint opes atque consumserint.

In eo vero posita difficultas est, quod definiendum sit, quatenus mutationum illarum bella sacra fuerint fons et origo. Quod quam arduum sit, nemo non sentit. In tantâ enim factorum annorumque serie res alia ad aliam nos ducit. Cavendum autem, ne singulas innovationes subsecutæ innovationis causam habeamus, sed ad potissimum fontem, unde maxime fluunt omnes, reducendæ videntur, ita tamen, ut, quæ latius distent, ad bellorum sacrorum effectus haud referantur.

Quod ad divisionem attinet, eundem, quem capite I, Parte I, ordinem servabimus, quo rerum summa dilucidius appareat atque distingui possit.

SECTIO I.

DE FRUCTIBUS, QUOS E BELLIS SACRIS CEPERIT BELGARUM CONDITIO POLITICA.

§ I.

Vis bellorum sacrorum in Belgarum Comitum atque Ducum potestatem.

Quemadmodum homines, ita etiam tarde civitates conformantur. Quot enim opus fuit sæculis, ut ex barbarie, ignorantia, anarchiâ liberæ evaderent cultæque Græcorum republicæ? Quantus temporis lapsus Romanorum cultum præcessit? — Sat malorum Europa erat perpressa; tyrannis tandem ipsa suâ mole, uti solet, corruere debuit, cui mutationi bella sacra ansam dedisse contendimus, cum ex iis in universam Europam, et in nostras speciatim provincias, uberrimi manaverint fructus.

Legum in regendâ et conservandâ civitate summa est utilitas, summa

necessitas; verum quid valent, ubi illis haud obtemperant cives, ubi anarchia viget? Turbatum enim istiusmodi statum, sæculis potissimum XI et XII, in Belgio obtinuisse, ad unum omnes testantur de medio ævo scriptores, confirmantque illius tenebrarum ætatis, quæ supersunt, monumenta (1). Quotquot enim nobiles satis auctoritate pollerent, Principis jura sibi arrogaverant, adeo ut illi, haud secus ac clerici jurisdictionem in suis ditionibus plerumque arbitrariam exercerent (2). Jam ante bella sacra quidem Comites atque Duces Belgarum dignitatem suam, precariam ante et revocabilem, hereditariam sibi conciliaverant, attamen vero tanta simul in nobilitatem contulerant, ut se propalam hæc jactaret Principibus inimicam. Unde magis magisque omnibus in anarchiam ruentibus, odiis, simultatibus, bellis plena erant omnia; resque publicæ turbabantur misere. Salutarem dicam, an multo maxime necessariam, tales flagitabant abusus. An hi vero sperati erunt quærendi in bellis effectus, quæ Pontificem, quæque clerum ad tam immoderatum fastigium tollerent, ut adeo civitas ubivis in civitate, ut ita dicam, componeretur? An tale quid quicumque rerum æquus exstiturus sit arbiter, judicabit Principum auctoritati confirmandæ atque augendæ valuisse? Siquidem ergo hi soli expeditionibus sacris fructus sint tribuendi; siquidem eo tantum gravissimi illi tetenderint motus, inutiles; noxii, quin et perniciosissimi erunt prædicandi. Sed et alia illis et major quoque vis fuit.

Hominum proposita plerumque ex effectibus dijudicantur, sed quicumque sedulo in gentium fuerit versatus historiâ, facile agnoscet, magnarum rerum conversionum eventus earundem sæpius auctores fefellisse. Perperam idcirco, qui de expeditionibus cruce signatorum philosophati sunt, nonnulli tempora sua in antiquitatem transferentes, has protulerunt argumentationes: Principes nimirum vasallos suos in Palæstinam misisse, ut imperii ipsi sui limites dilatarent. Habemus vero quod iis opponamus; Principes, eodem animo quam subditos ductos, similiter crucis signum capessivisse, immoderatis plerumque sumtibus, ardoreque

---

(1) *Raepsaet* l. c. T. II. L. III. c. 11. N. 151. L. IV. c. 1. N. 214. c. 2. N. 235. *Robertson* l. c. I. sect. I. *Meerman* l. c. I. 27.

(2) *Miræus*, Opera Dippl. II. 1312. III. 13 et passim. *Raepsaet* l. c. T. II. L. IV. c. 2. N. 221

nonnumquam nobiles suos superasse. Accusârunt pariter cruce signatos stultitiæ, quod commodorum suorum obliti, quæ possiderent bona relinquerent, oppignorarent, venderent, ut incertam dubiamque captarent fortunam. Qui ita vero revera sentiant, nimis absurda sentire videntur, ut in iis refellendis multum aut ullum omnino impendamus laborem, quum et vel cuique pateat, tales argumentationes nullis fundamentis niti, quin et omni veritate, quippe temporis nullam rationem habentes, esse destitutas.

Nisi in omnibus, saltem in primis expeditionibus, nobis tuto statuere licet, Principes commodorum suorum adeo nondum conscios fuisse, ut ad bella sacra vasallos callide incitarent, quo magis eorum absentiam in suam converterent utilitatem. Contrarium male asseverantes vincat fere hæc observatio: præstantissimos Belgarum Principes, expeditionibus cruciatis unâ suscipiendis, satis probasse, fraudulentam illam mentem et astutiam ab iis plane alienas: Gothofredus Bullionensis, quem historia communi quasi applausu, tanquam omnium virtutum antistitem celebravit, vir ætatis suæ peritissimus, prudentissimus, omnium primus arma sacra capessivit, magisque pietatis gloriæ, quam suæ potestatis incremento inhiavit, adeo quidem ut bona sua oppignoraret atque venderet (1). Hoc exemplum procedere non posse, quispiam forte contendet; illos enim certo ex toties repetitis bellis commoda sua melius tandem dignoscere didicisse; sed quid ergo existimandum de Flandriæ Comitibus, qui profecto præ cæteris patriæ nostræ Principibus emicuerunt, quorumque Comitatus primus dicendus, de Theoderico, qui quater terram sacram adiit, multoque maxime fuit a scriptoribus laudatus (2); de Balduino, egregio Comite, eximio Imperatore, de Henrico, temporis sui optimo et homine et duce? An hos inertes quis nuncupet? An inertem Guilielmum Hollandiæ Comitem, qui et in Lusitaniâ, et in Ægypto, Sarracenis terrorem incussit, eosque cladibus prosecutus est? (3) Videmus igitur, Principes haudquaquam callido consilio vasallos suos in

---

(1) *Pontanus*, Hist. Gelr. ad a. 1095. *Miræus*, Ann. ad. a. 1096.

(2) *Meyerus*, Ann. Fl. in vitâ Theoderici.

(3) Com. Holl. exp. cap. Matth. Annal. III. *Beka* 56. *Oliv.* c. 14.

Asiam misisse, quo magis ex eorum absentia utilitatem sibi caperent, tantumque abfuit, ut hoc vulgo foverent propositum, ut exempli gratia Henricus III, Brabantiae Dux, expeditionem suscipere nolens, quia paulo ante e Palaestina redierat, equites tamen et milites magno numero *suoque sumtu* cruce signatos mitteret (1), et hunc insuper, per omne temporis, quod duravit expeditio, nihil in absentium detrimentum suscepisse legamus. Bellorum sacrorum autem studium saeculorum XII et XIII erat vulgare. Inde proficiscentes Principes eo flagrabant quasi sacro ardore, ut commodorum suorum obliti, auctoritatisque suae augendae immemores, sed rationem habentes solummodo pietatis, innumera ecclesiae largiti sint munera (2). Licet autem hanc nostram proposuimus sententiam, tamen plane negare non audemus, quosdam forte fuisse, qui vel pietati minus obnoxii, vel utilitatem suam magis perpendentes, ex bellis sacris utilitatem sibi captare deinceps constituerint, in qua opinione nos confirmat natura hominum ad sua commoda maxime prona. Et etiamsi nullus animus lucrandi Principibus infuerit, hoc tamen negari nullomodo poterit, tot profectis superbis vasallis, an dicam praedonibus, aut quoquo modo expeditionibus cruciatis absumtis, reliquos longe facilius refranari, compesci, coerceri potuisse. Cumque permulti fanatico suo indulgerent studio, plurimique eorum in itinere, in Asia plurimi perirent, bellicosorum internorumque hostium multum attenuata est in Principum nostrorum ditionibus copia (3). Praeterea bella sacra suscipientes nobiles in magnos sponte incidebant sumtus, quibus ut satisfacere possent, villas suas oppignorarunt vilique venderunt (4), iisve haud raro *libertates*, quae dicuntur, seu privilegia, auri pondere concesserunt (5). Illa alienandi facultas bellorum sacrorum op-

---

(1) *Butkens*, Trophées du Brabant, I. 147.

(2) Sat est exemplorum in *Chr. van Vlaend.*, ad a. 1191 et passim. *Meyero* pass. *Butkens*, I. 99, 156, 188. *Miraeus*, Ann. 659. Opp. Dippl. I. 70, 272, 273. II. 1207. II. 71, 72.

(3) Cf. *Regenbogen* I. c. p. 115.

(4) *Wagen.*, II. 202. *Robertson*, I. 28. Cf. *Menconis*, Chr. ap. *Matth.* I. c. III. 273. Quod ea opportunitate fecerunt Principes, procul dubio etiam fecerunt nobiles. Cff. Dippl. Bald. Com. Fl. anni 1202 et Bald. hered. Imp. Const. et Com. Namurc. anni 1239, tum etiam Bald. Hann. Com. anni 1096 ap. *Miraeum*, Opp. Dippl. III. 74. I. 313. II. 314. Ann. ad a. 1096.

(5) Hac de re infra.

portunitate ab ipsis Pontificibus nobilibus data est. Istiusmodi privilegium ab Alexandro III concessum legimus apud Martenium et Durandium (1):

» Liceat autem eis (cruce signatis) terras seu cæteras possessiones suas,
 » postquam commoniti propinqui sive domini, ad quorum feodum per-
 » tinet, pecuniam ipsis mutuare aut si noluerint aut non potuerint,
 » ecclesiis vel personis ecclesiasticis, aut aliis fidelibus, libere et sine ullâ
 » reclamazione impignorare." Quo factum, ut feuda, quæ antea solis nobilibus, ingenuis aut militibus dari potuerant, in ignobiles etiam et clericos, vel et inconsultis feudi dominis, pignori data, vel alio quovis modo alienata, transferri potuerint (2). Inde etiam cruce signatorum expeditionibus novum introductum est feudorum genus, *feudorum* videlicet *pignoratitiorum* (3). Hac insuper liberâ alienandi facultate factum est, ut nobiles iter transmarinum suscepturi, magnam pecuniam in hoc iter impendendam corradere volentes, venderent prædia sua, quæ, cum plerumque nobiles et equites deficerent, ab ignobilibus et ecclesiis emta sunt (4). Quâ de re loquens Regenhogenius: » Quotiescunque, inquit,
 » homines privati, ne plebeji nobilium peregrinantium prædia vel villas
 » emtione acquisiverunt, quod locum habuisse aliquando omni caret
 » dubio, toties hoc commodi Reges inde ceperunt, quod nobilium potentiam sibi adversam et timendam e medio sublatam, certe attenua-
 » tam et diminutam haberent" (5). Quis dubitaret, eandem sententiam nostris merito applicari posse Principibus? Verum non eo tantum nomine bella sacra his profuerunt. Nam quodammodo optimâ hâc potestatem suam augendi opportunitate usi sunt, nobilium prædiis emendis (6). Ita inter alios Flandriæ Comes, Guido Dampetra, multa sibi acquisivit feuda,

---

(1) *Martene et Durand*, Coll. Script. et Monum., II. 749. *Ducange*, Gloss. II. 1195. Idem jam concesserat aº 1145. Eugenius III. et aº 1246. Urbanus IV.

(2) *Boehmer*, De var. jur. Innov. et Exercit. ad ff. 8. c. 1. § 4.

(3) Cum incertus esset proficiscentis reditus, solebat hic creditorem de feudo in antichresin, ante tamquam usurarium contractum reprobata, investire, ne de fructibus e pignore perceptia rationes reddere teneretur, et tamen debitor fundum redimere posset. *Boehmer*, c. 3. § 8. *Wagen*. l. c. II. 205.

(4) *Boehmer* l. c. c. 3. § 7.

(5) *Regenhogen* l. c. 115.

(6) Cf. id. 112, 113.

magis ad unam latioreque omnia redigeret provinciam (1). Emerat etiam a Johanne Nigellano, eodem qui cum Balduino in Græciam fuerat profectus, Brugensem Præfecturam Joanna Constantinopolitana Flandriæ Comitissa (2). Nonne veri videtur simillimum, harum venditionum rationes petendas esse e bellis sacris, quæ multas nobilissimarum familiarum opibus spoliaverant et ad incitas redegerant?

Adeo haud parum fracta est mediæ ævi militaris aristocratia, quæ quamdiu vigeret, opprimi plebs, opprimi etiam mercatura bonæque artes debuere, quæ omnes tyrannidem fugiunt, nec eâ florente sese extendere Principum auctoritas potuit. Iterum Regembogenii verbis utamur, de Galliæ nobilibus ita dicentis: » Non tantum mercaturæ nullus dabatur » locus, siquidem omnes civium possessio, ipsa quoque vita erat in » dubio, sed etiam intra ipsos parietes civibus omnis denegabatur secu- » ritas; quoniam, etiam pacis tempore, toti vici multâ cum cæde et san- » guine diripi solebant a prædonum cohortibus, qui, horrendum dictu, » ipsos Barones, iudices quin et Regis aulicos scelerum criminumque » socios habebant atque participes. — Quo interim hæc sunt certiora, » sunt autem certissima, eo magis expeditionum cruciatarum beneficia » merito sunt laudanda, quæ tantas hominum sordes e Galliâ exter- » minârunt, systema feudale destruxerunt, Regis auctoritatem sensim » amplificârunt in multam gentis salutem" (3). Hæc de Galliæ nobilibus dicta in Belgarum quoque nobilitatem cadunt; eadem est imago, mores iidem. — Hæc igitur fractâ aristocratiâ, quâ de re paulo fusius in sequenti § erit agendum, non potuit non similiter, atque Franciæ Regum, etiam Ducum nostrorum atque Comitum et urbium quoque auctoritas adaugeri, quæ, quantum bellorum sacrorum occasione frequentari coeperint et florere, incredibile est dictu. Etenim non tantum ex majore humanitate, ut nonnulli volunt (4), quæ autem e nostrâ

(1) *Chr. van Vlaend.*, 383, 384. *Meyerus* ad a. 1280.

(2) *Meyerus* ad a. 1203.

(3) *Regembogen* l. c. 123.

(4) *Kluit*, *Holl. Staatsreg.* IV. 104, qui tamen non plane negare videtur, bellis sacris communias originis auz partem debere.

sententiâ expeditionibus cruciatis haud parum tribuenda videtur, atqui magis directe ex his originem trahunt urbes istæ sive communie. Nobiles enim diuturnâ expeditione rationes suas ubi exhaurerant, rem familiarem iterum restituere, bonis suis vendendis, pretiove libertatibus villis suis concedendis, conati sunt (1), indeque, suâ attenuandâ auctoritate, Principis necessario augebant potestatem. Ita vel ex institutis communiis fractum systema feudale intelligitur, quo fracto demum Comitum atque Ducum certior evadere atque latior ratio potuit. Hoc modo igitur civium libertas fere renata, quæ probe gubernata quantum veris Principum commodis inserviat, vix dici potest. Enimvero hoc animadvertentes, et necessitate nonnumquam coacti, urbes suas libertatibus donârunt ipsi Principes (2), quo tamen, primo intuitu suam liberam agendi imperandique facultatem limitasse et circumscripsisse videntur; sed re paulo accuratius perspectâ, cuique facillime patet, ita eos optime sibi consuluisset. Antea enim nullos certos habuerant exercitus, nullum certum amplumque ærarium, sed semper milites a vasallis æmulis et invidiosis petere, ut et pecuniam, debuerant, ab ipsis adeoque plane pendentes. Sed quum semel ortæ sint communiæ, hæ malis istis et incommodis egregie supplere: civibus enim ubi permissum erat arma gerere, primo, quod diximus, malo salutaris allata est medicina. Amor etiam urbium erga Principes, quos tanquam libertatis auctores venerabantur, quorumque benevolentiam mereri studebant et ambire cogeantur, quo magis nobilibus resisteretur, quodammodo contulit ad remedium secundo malo ferendum, cum haud raro ab iis, nobilium odio ductis, re pecuniariâ adjuvarentur Principes (3). Eoque nomine his utilissimæ urbes fuerunt,

---

(1) *Robertson*, I. 34. *De Nelis*, suite des vues sur différents points de l'Hist. Belg., in *Mém. de l'Acad. de Brux.*, II. 667. *Heeren*, *Influence des Croisad.* 240. *Regenbogen* I. c. 132. *Gibbon*, *Hist. of the decline and fall of the Roman Emp.*, VII. 423.

(2) Vid. egregia Jongii (*De Jong*) *Commentatio*, quæ inscribitur: *Verhand. over den oorsprong, den voortgang en de hoedanigheid van den invloed des derden staats in de staatsverg. gedurende het Hertogelyk en Grafelyk bewind in Brab., Vlaend., Holl., Zeel.*, 102, 103.

(3) *De Nelis* I. c. 672. *Robertson*, I. 36. *De Jong* I. c. 106. Cf. *Des Roches*, *Dissert. sur l'état militaire dans les Pays-Bas*, in *Mém. de l'Acad. de Brux.*, IV. 518, 523. Doctiss. *Meerman*, I. 29. » Zooveel burgeren als eene stad bevattede, zooveel vrye, getrouwe en gelukkige onderdaanen

quod in iis firma validaque contra nobilitatem præsidia invenirent. Haudquaquam absurdum videtur statutu, varios patriæ nostræ Comites et Duces, eodem modo ac in Franciâ Philippum Pulchrum (1), urbes considerasse, tamquam instrumenta aptissima ad explicandam suam et ad frangendam nobilitatis auctoritatem, ut et ad viam ad tributa sibi pendenda muniendam. An scilicet, ni istas communias res utilissimas sibi putassent, tot instituissent Hollandiæ Comes Guilielmus, Flandrorum Comes Philippus Elsatæ, Johannis III Brabantorum Dux? An Guilielmus Romanorum Rex, si illa ipsi mens defuisset, tanti fuisset habiturus urbium liberarum dignitatem et utilitatem, ut civibus Ultrajectinis se adscribi pateretur (2), variasque Hollandiæ urbes tot tantisque privilegiis muniret? (3).

Sed hæc omnia commoda e bellis sacris capienda, reverâque capta, spernere atque contemnere videbantur Principes, cum plerumque expeditiones illas fanatico eodem, quo cæteri, furore unâ susciperent. Ita enim ærarium suum exhauserunt, quoniam immensi requirebantur sumtus; unde, perinde ac nobiles, bona sua oppignorare coacti sunt atque vendere, quod exemplis fere non indiget. Jam in prima enim expeditione videmus Gothofredum Bullionensem, ut immanibus expeditionis sumtibus (» habuit enim is familiam regio more per sacrum hoc iter instructam) » par esse posset, Otherto Leodiensi Episcopo arcem atque ditionem » Bullionensem 1300 argenti et 3 auri marcis vendentem » (4), Veleriamque pignori dantem Ottoni I. Gelriæ Comiti (5). Balduinum, Hanloniæ Comitem, itidem legimus, eidem Otherto castellum suum Corinum

---

» gehoorzaamden den Grave zyne inkomste vermeerderden, met de hunnen; en in hun, wan-
» neer een vyand op zyne staaten aanviel, vondt hy de natuurlykste en dappere verdedigers
» zyner bezittingen en rechten."

(1) *Robertson*, I. 59.

(2) *Beka*, in *Ottone III. Meerman*, I. 323. *Nal. op. Wager.*, *Vaderl. Hist.*, I. 134.

(3) *Meerman* l. c. *passim*.

(4) *Miræus*, *Ann.* ad a. 1096. — » Non vendidit Ducatum Bullionensem sed ea tantum
» conditione ut posset post eert. quoddam tempus redimi." Vid. *Schrant*, *Lofrede op Godfried van Bouillon*, in *notis op. p.* 89 *auct. cit.*

(5) *Pontanus* l. c. p. 96.

vendidisse (1). Multa etiam tali opportunitate, vel ad bellum sacrum se accingentes, vel propter expeditionis susceptæ prosperum eventum, vel incolumes denique ex Asiâ reduces; ecclesiæ largiebantur, cujus rei haud pauca exstant monumenta (2). At solebant etiam ipsi Principes urbes suas, discessuri, privilegiis munire, ut ne dominorum absentiam abutentes, res novas interea molirentur. Variis ita privilegiis Philippus Elsatiae, expeditionem sacram parans, sibi turbulentos Gandavenses devincire studuit (3). Porro idem Philippus et subinde Balduinus uxoribus suis per absentiam commiserunt imperium (4). Præterquam quod veri videatur simillimum, urbes leniori harum imperio abusus, varia sibimet jura a Principibus serius demum confirmata arrogasse, affirmat etiam Chronici Flandriæ auctor.

Ex his igitur hanc conficimus summam; Principes, licet bellis sacris suscipiendis suas exhauserint opes, remque familiarem dilapidaverint, licet ecclesiis multa nimiaque tribuerint, tamen ex iisdem bellis optimos sibi cepisse fructus, quippe quibus factum sit, ut ipsis valde adversa nobilium collaberetur, utilissima contra urbium concrederet auctoritas, et tametsi Principum arbitratus adeo his fuerit circumscriptus, ut ad urbium privilegia servanda sese juribusjurandis adstringere tenerentur (5), tamen et a quibusvis scriptoribus affirmatum est, Principum Belgarum sæculo XIII et XIV multo majorem fuisse, quam ante, potestatem, et ex singularum civitatum annalibus patet, et e dictis effici potest; nam procul dubio major est illius auctoritas, cujus in bene constitutâ civitate leges pro voluntate habentur, cuique subditi magis quam servi parent, quam cujus in turbato imperio voluntas pro lege habenda, cuique ad pedes multi se abjiciunt servi, insolentisque domini exemplum secuti sese extollunt nobiles sive tyranni.

(1) *Miræus*, Ann. ad a. 1096.

(2) Vidd. Dippl. Godefr. Bull. a. 1094. *Miræus*, Opp. Dippl. I. 76. *Butkens*, I. 99. Rob. Hieros. a. 1105. *Miræus*, ibid. I. 272, 273. Bald. Fland. c. a. 1201. *Id.* III. 72, 73. ejusd. a. 1204. *Id.* II. 1207. Diderici I. Brab. Ducis a. 1097. *Butkens*, I. 155. Henrici I. Brab. Duc. a. 1221. *Id.* I. 188. Et *Chr. van Vlaend.* 255, 256.

(3) *Meyerus*, Ann. Fl. ad. a. 1192.

(4) *Id.*, ad a. 1190, 1193. *Chr. van Vlaend.* ad eosd. annos.

(5) *Chr. van Vlaend.*, p. 380. *Wagen.* I. c. II. 352.

Denique nobis observandum superest, non potuisse quin, bellis sacris quibusdam absumentis Principibus, in alienas defunctorum imperium manus transiret. — Me paulo superius monuisse memini, Gothofredum Bullionensem, ubi Urbani II. jussui parere constituerat, Velariam Ottoni Gelriæ Comiti pignori dedisse, eâ, ut videtur, conditione, ut vel ipse, vel sui heredes, post certum quoddam definitumque forte tempus, illam repetere possent; quam regionem avo suo ad hunc modum concessam sibi retinere cupiens Henricus Nassaviæ, Gelriæ Comes, filiam Godefridi cujusdam (1), Lotharingiæ Ducis, duxit, eoque modo sibi suisque heredibus Velariam acquisivit (2). Hollandiæ itidem hac in re bella sacra momenti fuere, nam Guilielmus, Hollandiæ Comes, dum urbem Damiam fortissime oppugnabat, Balduinus Comes Bentheniensis Procurator Hollandiæ fuit constitutus, unde deinceps rursus factum, ut tutoris nomine, pro minore Florentii IV filio Wilhelmo II hunc Comitatum regeret idem (3). Sed maxime in Flandriâ illa bellorum in Oriente gestorum vis apparuit. Philippus enim Elsatæ ubi in Ptolemaidis obsidione occubuerat, nullis relictis filiis, gravissima de successione contentio orta est inter Philippum Franciæ Regem, cui Isabella defuncti filia nupserat, et Balduinum Hannoniæ Comitem, qui alteram ejusdem filiam Margaretham duxerat, eo effectum, ut hic Hannoniæ suo Comitatu maximam Flandriæ partem adjungeret, indeque Flandria et Hannonia uni ab hoc inde tempore paruerint Comiti (4).

Postremo quamvis eo nomine graviter Pontifices civitatum ordinem turbaverint, quod imprudentissimo consilio, debitoribus, modo crucis signum amplexi in Palæstinam transirent, donec rediissent, a debitis solvendis inducias concesserint (5); tamen præter illa, quæ diximus, etiam alia beneficia bellis sacris accepta referunt nostræ civitates. Sic exempli gratiâ expeditionibus cruce signatorum, rem unam eandemque

(1) Quisnam fuerit ille Godefridus inter auctores non constat, deque eo sub iudice lis est.

(2) Pontanus l. c. 104. Cf. *Wagen.* II. 205 et in pr. Byv. op het tweede deel. 92.

(3) Byv. op *Wagen.* op het tweede deel. *Meerman* l. c. I. 18, 28.

(4) *Meyerus* ad a. 1191 — 1192.

(5) Will. Tyr. I. c. 16, in Gest. Dei per Francos, p. 641, et *Boehmer* l. c. c. 1. § 4. *Ducange*, Gloss., voce *crucis privilegium*, II. 1194.

communibus viribus suscipere ad exitumque perducere Principes didicerunt, indeque semet invicem nosse cœpti sunt, quod cum pactis politicis, tum de commercio ictis, deinceps ansam præbere utilissimam potuit (1). Nullique dubitamus, quin ex itineribus illis per cultiores regiones, per Italiam maxime et e commorationibus in florentissimis illius rebuspublicis majorem Principes nostri depromserint humanitatem, atque quid valeant civitates, in quibus libertas vigeat floreatque mercatura, animadverterint (2); quæ major humanitas illos facilius conduceret ad mutandam et emendandam ultimæ barbariei rationem hucusque referentem jurisdictionem. Leniores itaque sensim paulatimque factæ sunt leges poenales, magisque ad æquitatis normam accommodatæ (3), tametsi in plurimis locis sero etiam nunc formidolosorum *Dei judiciorum* vestigia superfuerint (4). Sufficiat omnino summam barbariem et ignorantiam spirantem delictorum, poenarumque a^o. 1252 in Frisiâ usitatarum, a doctissimo Meermanno relata[m] seriem inspicere (5). Possemus, et oporteret forte, hic pauca de *Treugâ Dei* (6) subicere, sed cuique, vel bellicosam temporis rationem in memoriam revocanti, quod et mihi videtur, liquebit, illam institutionem effectum plerumque caruisse.

Primum mihi proposueram, de militari tanquam arte in illâ sectione, ubi de vi bellorum sacrorum in mores, artes atque doctrinas erimus disputaturi, quædam verbo monere, sed deinceps mihi visum est haud intempestivum, pauca, quæ de ea sunt notanda, hic exponere, cum hujus rei incrementa ad Principes præsertim pertinerent.

Merito rei militaris rationem bellis tam gravibus, tantis viribus susceptis, in tam remotis regionibus gestis, mutatam nobis cogitamus. Non

(1) Eadem opinati sunt *Gibbon* l. c. VII. *Villers*, Infl. de la réform.

(2) Cf. *Regenbogen* l. c. c. 2.

(3) *Butkens*, I. 188, 195, 237, 247, 287, 299. *Bertholet*, V. 58. *Meyerus* ad a. 1240, etc. *Eyndius*, Chron. Zeel. ad a. 1247. *Robertson*, I. 29. *Meerman* l. c. pass. *Wagen*, II. 352. *Luzac* l. c. III. 107. *Miræus*, Opp. I. 291. *Menconis*, Chr. ap. Matth. l. c. III. 245.

(4) Ita legimus judicia duelli sæculo etiam nunc XV in nonnullis Belgii locis usitata in Hist. des Prov. 4°. Paris, 1757. I. p. 204. *De Reiffenberg*, Du commerce aux XVme et XVIme siècles, in Mém. des prix de l'Acad. de Brux., II. 35.

(5) *Meerman*, III. 60. seqq.

(6) *Ducange*, Gloss., voce *Treuga*. *Wagen*. l. c. II. 205.

potuerunt non et ipsa belligerandi cruce signatorum ratio, et domi immutata commoda, illam quibusdam innovationibus induere, et procul omni dubio, quamvis certa documenta desint, magnam hanc in rem expeditiones cruce signatorum vim exseruerunt. Sic enim maxime factum est, ut equitum numerus peditum multum superaret. Qui e Belgis Fredericum Barbarossam, ejus virtutes in superiori capite satis celebravimus, comitati sunt, verosimiliter disciplinam militarem, quam tam egregiam introduxerat Imperator, didicerunt; et quid semper de cruce signatorum confusione, de incompositis eorundem agminibus, de inconditâ queramus acie? Plerumque omnino querendi locus, sed an igitur silentio prætermittendum et contemnendum, Gothofredum Hierosolymitanum Regem paucis viribus, ordine et disciplinâ suorum, numero longe superiores Barbaros vicisse? (1) Quid dicendum de Latinis, ubi cum parvâ manu duodecies majores numero Græcorum equites devicerunt? Hujus victoriæ causa fuit eorum ordo atque disciplina, ut expresse dicit Gibbonus (2). Nequaquam vero contendimus, theoreticam simul fuisse hanc disciplinam, sed idem finis, eadem virtus effecerunt, quod cæteroquin leges et militaris institutio efficere solent. Tum hocce tempore etiam repèriuntur *soldarii*, qui vulgo dicuntur, sive milites stipendium merentes, quibus usum fuisse jam anno 1164 Florentium III (3), et in expeditione Constantinopolitana Balduinum (4), legimus. Apud Philippum Augustum pariter merebant *Brabantini*, e Brabantiâ probabiliter arcessiti (5). Nonne porro in pugnâ, ad Bovinas commissâ, in acie ordinem quemdam, eumque singularem, rei militaris animadvertimus? (6). Militum etiam numerus forte accrevit, et aliis aperta fuit militia, quæ olim non nisi ingenuis patuerat; jam vero cruce signatorum exercitus servos etiam receperunt. — Sed in primis ad rem nauticam oculos advertamus, quæ quantum bellis in Orientem gestis incrementi ceperit, neminem latet

---

(1) Michaud l. c. Exp. I.

(2) Gibbon l. c. VII. 367.

(3) V. Kampen, Verh. Gesch. I. 100. Byv. op Wag., IV. 46. Hallam l. c. I. c. 2. p. 485.

(4) Ville Hardouin initio.

(5) V. Kampen l. c.

(6) Id. ibid.

reputantem, Wilhelmum I. a°. 1217 cum 112 *magnis* navibus in Asiam vela fecisse (1), et 37 Flandrorum naves Syriam petiisse (2). Ita hæ expeditiones navium constructionem reddiderunt necessariam perfectionemque (3).

Tandem nobis de hoc, quod jam tractamus, argumento animadvertendum superest, liberis ortis communiis, auctâque mercaturâ, a summâ ferocique belli gerendi alacritate et cupiditate sensim remisisse cives. Nam quo incultior gens, eo lubentius ad bella proruit. Cum otio rapinæque studio optime convenit bellum; illudque potius privilegium, quam onus habetur. Hinc incultas barbarasque gentes innumeras, quin et incredibiles, copias proferre videmus: hinc Barbarorum irruptiones; hinc etiam bella sacra. — Quum vero eo procedunt magistratus, ut valeant cives ab oppressione tueri finemque bellis privatis imponere, cives, qui nulla amplius bella, quam quæ reipublicæ causâ suscipiuntur, habent, sensim paulatimque a belligerandi studio aliis commodis intercepto remittere. Artes etiam et mercatura, quippe quæ luxum novaque socialia vincula gignant, homines etiam a bellorum periculis magis avertere. Bono otio frui, quam foris militiæque dulcissimis vitæ domesticæ fructibus carere malunt, nec inviti pecuniam offerunt, quâ utatur Princeps ad alios milites et ad præsidiarios pretio conducendos.

Attamen vero hisce finem tandem imponamus, quoniam plus haud dubio, quam par est et quam requirebat argumentum, de re bellicâ dictavimus. Legentes forte, quod monumentorum cultiorum defectu definiri nequit, quid hæc res expeditionibus cruciatis innovati immutatique debeat, efficere poterunt.

(1) *Matth.* l. c. De exp. Com. Holl. in Syriam. *Luzac* l. c. I. 113.

(2) *Meyerus* ad a. 1188, 1189.

(3) *Meerman*, I. 49. *Wagen.*, II. 342. *Luzac*, I. 111, 113. *Van Kampen*, *Gesch. der Kruis.* t. IV. p. 382, auctor cit.

§ II.

Vis bellorum sacrorum in nobiles.

Ex iis, quæ hactenus disputavimus, posset jam effici, quantum bella sacra immoderatæ illi aristocratiae, quæ omnem libertatem atque cultum reprimere, nocuerint. Hic vero paulo latius de hoc argumento erit agendum, quo magis exponatur, quatenus expeditionibus cruce signatorum tribuendum sit, quod horrendum illud in patriâ nostrâ monstrum, tametsi haud quaquam radicitus evelleretur, quod ne quidem supremâ, illique maxime obnoxia, quam nos quoque experti sumus, rerum conversione fieri potuit, declinaverit tamen.

Omnibus, qui sæculorum XI, XII et XIII rationem aut ignorent, aut non satis animadvertere velint, mirum omnino non videri non potest, homines eo insaniae pervenire potuisse, ut ad incertam, omnibus carissimis relictis, prorrerent fortunam. Illi tantum intelligunt, qui recte reputent, nullum quaecumque sociale vinculum nobiles et equites domi retinere potuisse, ubi semel et adipiscendæ gloriæ, et religionis vindicandæ, exarserat libido. Quemadmodum enim Græciæ gentes heroicam suam olim laudandam habuerunt ætatem, sic et Europæarum hæc jam exstiterat. Quis scilicet ignoraret, rem equestrem ante bella sacra quidem natam, his tamen explicitam fuisse (1), eoque heroico sensu perfusos homines rebus magnis, inauditis, armorum vi perpetrandis inhiasse, atque religionem, quæ in res illius temporis cum publicas, tum privatas, partes primarias gereret, non modo ardorem hunc permisisse, sed et probasse et aluisse, adeo ut iis, qui sub sacris signis militare haud recusarent, peccatorum veniam, sive *dispensationem*, largâ manu præmium proposuerit (2). Nihil igitur obstabat, quominus, quod antea non licuerat, bona sua oppignorarent nobiles, impunitatem in bellis sacris quærent ignobiles, omnesque communi impetu pulsi Europam peragrarent, Dei,

---

(1) *Heoren l. c.* 394.

(2) *Will. Tyr.* l. 14. *Martenne et Durand, Coll. Script. et Monum.*, I. 749.

ut dicebant, partes suscepturi, quo nihil potius cupiverunt equites, quorum famæ gloriæque immensa cupido domi finibus angustioribus fuerat contenta.

Multos verumtamen sacrum hunc finem petentes, vel morbis aliisve calamitatibus, vel a Saracenis in viâ Asiâque interemtis audimus, dum superstites opibus suis quibusvis modis exuti, infirmiores pauperioresque redirent, cui malo ut mederentur, humanioribus etiam sensibus ducti, libertates iisdem vasallis nec ægre, nec invito concessere, in quos antea tyrannicam dominationem exercuerant. Tandem ipsorum illorum subditorum multi sanè, absentiam dominorum usi, negata quondam sibi arrogare jura, quæ domini subinde, vellent nollent, ne pejus quid accideret, comprobare privilegiisque confirmare procul dubio coacti sunt. Hinc efficimus, non aliter potuisse, quin hæc bella cum aliis rationibus non parum concurrerent ad systema Feudale, in tyrannide nixum, labefactandum atque frangendum, cui beneficio in primis inservierunt urbium institutio novusque rusticorum ordo.

Quamvis de urbibus infra erit agendi locus, hic tamen de illis, bellorum sacrorum opportunitate ad rerum publicarum normam adductis, rei que feudali multo maxime obnoxiiis, verbo quædam, observatu haud indigna, proponere lubet. Nobiles nimirum cruciatis expeditionibus ad incitas redacti, divitiisque privati, urbibus suis atque villis, ut modo diximus, privilegia auri pondere gaudentes concesserunt (1). Nec uno nomine hæc urbes, variis juribus et immunitatibus donatæ, tyrannicæ rei feudali obsistebant. Præterquam enim, quod in illas tamquam asyla confugerent servi, quovis modo a dominis graviore jugo oppressi (2), quique horum in primis absentiam, ad libertatem tamdiu frustra expectatam

---

(1) Vide præter auct. cit. *Van Wyn*, Hist. avondst., II. 17. *Robertson*, I. 34.

(2) Ita Wilhelmus, Romanorum Rex, Hollandiæ Comes in Dordracensi privilegio constituit, ut homo proprius, qui in libertatem urbis habitatum venerat, modo intra annum et diem (id est annum et 6 hebdomada) a domino non repeteretur, omni servitute liberaretur. *Meerman*, II. 54. Nec indigemus hujuscemodi privilegiorum exemplis: *Meerman*, I. 28. *Kluit* I. c. IV. 82, maxime 104. *Van Wyn*, Huiszitt. leven, I. 124. *Robertson*, I. 34. *Grammaye*, Ant. Antwerp. docet idem post 40 dierum haud turbatum domicilium Contraci obtinuisse. *De Nelis* I. c. 670.

sibimet tandem conciliandam, arripuisse videntur (1), earum urbium etiam natura sponte postulabat, ut nobilium vim vi ipsæ repellerent, adeo ut tutissima contra nobilitatem præsidia factæ sint (2). Hinc attritam nemo non noxiam et odiosam nobilium auctoritatem intelligit: nihil quippe, teste clarissimo quodam auctore, » societati magis est damno-
» sum, quam si nobilium genus justo majus est, quod plebem humilem,
» abjectam, ignavam ut mancipia tractat, et duris vexat oneribus atque
» tributis; tum enim locum obtinet, ut verbis utar scriptoris gravis-
» simi (3), quod fieri videmus sylvis cæduis, in quibus, si major quam
» par est, caudicum, sive arborum majorum relinquatur numerus, non
» renascetur sylva sincera et pura, sed major pars in vepres et dumos
» degenerabit" (4). Omnes igitur qui susciperentur ad libertatem recuperandam impetus necessario rei feudali adversari debuerunt. Ita ne parvi ducantur genti rusticæ, e servitute emergenti, meliora restituta jura. Cujuslibet conditionis servos nemo retinere poterat (5); enimvero qui sic egissent, impietatis procul omni dubio in se contraxissent notam, adeoque jam omnia, quæ servos inter et dominos intercedebant vincula, disrupta jacebant, indeque ortus est tandem, ut infra exponemus, liberior gentis rusticæ ordo. Tanto magis igitur decrevit feudale systema, quanto plus invalescere libertas cœperit, nam ab hac et ab omni plane cultu prorsus illud abhorret, adeo ut unius vigor cum alterius interitu arcissime cohæreat. Et hoc ergo semel, quod medio ævo debemus, quodque tot tantosque genuerat abusus, temperato malo, omnia quæ ferreo ipsius jugo fuerant domita et repressa, erigi et restitui poterant (6).

Ne veruntamen cuiquam videatur, quæso, me unice bellis sacris renatam libertatem, debilitatumque feudale systema tribuere. Nulli au-

(1) Heeren, 140.

(2) Meerman, l. 34. Robertson, l. 39.

(3) Fr. Baco de Verulamia, Sermon. Fidel., c. 29.

(4) Regenbogen, 47.

(5) Wagen. l. c. II. 205. Boehmer l. c. c. 2. § 9.

(6) His locus nobis occurrit egregie cujusdam Francici scriptoris, eandem quam nos volumus, sententiam hisce verbis exprimentis: » *A mesure que ce régime s'affaiblit, tout ce qu'il avait séparé se rapproche; tout ce qu'il avait abattu se relève; tout ce qu'il avait déprimé se déploie.*" Ferrand, Esprit de l'histoire, II. 341.

tem dubitamus, quin aliæ ad benignam hanc componendam mutationem causæ conspiraverint multæ (1); sed iis annumerandas esse præ cæteris expeditiones cruciatis censuimus.

Posset denique nobis objici, auctam democratiam fontem subinde exstistisse sanguinolentarum contentionum, adeo ut omnium civitatum potissimum Flandria sæculo XIII in finem ruente et per totum XIV miserimarum cladum spectaculum exhiberet (2). Nimiam omnino sæpius cives sibi auctoritatem arrogarunt, sed æquus tandem libertatis amicus de hac motas rixas et contentiones non longe bellis istis, solam rapinam spectantibus, præferret? Sane orti sunt motus civiles, crudelissimisque bellis nonnumquam quassatæ Belgarum civitates fuere, sed hæc fons simul majoris felicitatis, lautioris cultus, optimarumque fuerunt innovationum; verumque illud philosophi: »cultum oriri e partium conflictu» (3). Salutaris illa æmulatio, quâ haud vacuæ fuerunt liberæ Græcorum respublicæ liberrimæque Roma, in florentibus nostris quoque reprehendimus civitatibus. Nec potest, quin unumquemque percellat discrimen, quod bella sæculorum X et XI inter et ea quæ sæculis XIII et XIV in provinciis nostris gesta sunt, intercesserit. In illis nobiles, armatos quosdam vasallos ducentes, rapinæ plerumque gratiâ, certamina agitare. In his contra urbium liberarum cives, quin et Gandavensium aliarumque civitatum textores atque fullones, generosioribus propositis imbuti, libertatis causam propugnare, armaque suscipere, ut jura sua amplificarent, felicitati dignitatiq[ue] obstantem servitutem exuerent.

Vidimus ita, quæ tam procul a tyrannide distat, ut ipsi plane sit opposita, hujus vel sic tamen filiam sæpius libertatem; adeoque decrescente aristocratiâ, ubi semel et libertatis suavitatem experti fuerant cives, et suarum ipsimet virium conscii alias melioresque rationes, quibus se tuerentur invenerant, collapsa est nobilium auctoritas exsolevitque indies magis systema feudale (4).

(1) Vide omnino *Hallam* l. c. I. c. 2.

(2) *De Jong* l. c. 47, et *Oudegherst*, *Ann. de Flandres*, et *Meyerus*, *Ann. Fl.* cit.

(3) » Les lumières naissent du choc des factions. » *Condillac*, *œuvres*, p. X. 321.

(4) Uti dixit *Roberts*, I. 35: » The nobles began to be considered as of less importance, » when they ceased to be the sole guardians, to whom the people coned look up for protection » against violence."

Sed quamvis opinari videmur, bella sacra quam plurimum contulisse ad aristocratiam frangendam, tamen Heerenii innixi sententiâ (1), ab auctoribus dissentire liceat, putantibus, nobilitatis fractas fuisse expeditionibus cruciatis copiam atque divitias. — Plurimi autem subinde e ditioribus plebejis ad nobilitatem videntur adscripti (2). Quod si verum sit, feudorum quidem copia decrevit, at vero ipsius nobilitatis corpus haudquaquam multum attenuatum est, cum interemtorum nobilium locum impleret nobilitas diplomatica, quæ dicebatur. Hoc jus plebejos ad ampliorem hanc dignitatem promovendi primum penes Germaniæ Imperatores fuit, mox vero eandem rationem secuti Comites dicuntur et Duces (3), quorum respectu res summi momenti atque valde erat optata, quod tot superbi intolerandique nobiles, latissimis feudis imperantes, succubuissent tandem, longeque ipsis erat optabilius, proprio motu in cives jam divitiis pollentes nobilium nomen atque dignitatem conferre (4). Forte et e plebe nonnulli, emtis a nobilibus prædiis atque villis, illorum jura sibi arrogarunt et quasi usuceperunt; nam teste Cramero (5): » peregrinationes religiosæ magnas requirebant expensas, quibus » ut pares esse possent ex sanctâ superstitione ipsi non raro duces, epis- » copi, principes, comites, dynastæ, qui soli tunc temporis nobilium » nomine veniebant, terras et feuda ecclesiis et plebejis civibusque opu- » lentis vendebant, et ita occasionem iis largiebantur, militum et vasa- » lorum ingenuorum, immo vero ipsorum etiam nobilium et baronum » invadendi jura et prærogativas.” — Hinc necessario oriebatur distinctio inter avitam sive antiquam nobilitatem et novam, quæ ne temere commis-

(1) Heeren, 193.

(2) Wagen., II. 205, hoc expresse affirmat. Cf. id. III. 70. Vid. insuper l. c. Heerenius, Boehmerus l. c. 3. § 3 et nota in pr. litt. n. ad h. c. 3.

(3) Van Pabst, verh. over den invl. der kruist. op ons Vaderland, p. 58, ibique Van Loon, aloude roger., V. 46. Cf. Cramerus, de jur. et prærogat. nobilit. avit. I. c. 2. p. 82. Quod verumtamen e Wagenaario Pabstius, p. cit., Florentii IV. 40, servos ad nobilitatum promoventis, affert exemplum haud procedere a Kluitio discimus, variis monumentis probante nobiles in illius ætatis diplomatibus pro bene-natis dici. Vid. Kluit, l. c. IV. 92 et 88. Van Mieris, Charterb. van Holland, II. 577, 699.

(4) Cf. Hallam l. c. I. c. 1.

(5) Cramerus l. c. I. c. 2. p. 82.

cerentur in primis præpediverunt et res equestris, et torneamenta, et nomina, et arma denique gentilia, bellorum sacrorum opportunitate, ut plerisque haud immerito videtur, introducta, seu potius propagata. De his ergo erit videndum.

Heroica Europæarum gentium illuxerat ætas, res magnas inusitatasque spirans, quæ physico armorum studio moralem quoque et honoris adjecerat amorem. Novum vero illud studium angustioribus domi finibus invitum coercebatur: latius erumpere majoraque perpetrare cupiebat, atque ubi sensus ille heroicus animos multo maxime exagitare coeperat, desideratum tandem invenerunt finem, ad quem fanaticam suam virtutem dirigerent. Religio præterea, quâ fanatico prorsus more ad unum omnes erant imbuti, nihil præstabilius, sanctius nihil quam hunc finem portendebat. Fanaticus tandem amor, qui cum religione, pro illius ætatis profana ratione, coaluerat, adeo sensum honoris stimulabat, ut his ducti, nihil melius putarent, quam terram sacram barbaris eripere religionis christianæ hostibus, quo magis et pietati ac erga Deum præstandis officiis, et gloriæ studio, et honoris summæ cupidini indulgerent atque satisfacerent (1). Fuerant equidem ante bella sacra equites, sed nec vulgata, nec ordinata satis eorum ratio; enim vero multa obstabant quominus sese explicarent, et fastigium, ad quod denique pervenerunt, attingerent (2). Subinde vero, ubi eorundem bellorum occasione magis invaluerant, et ubi nobile genus, ut ordini equestri quis adscribi, aut torneamentorum particeps esse posset, requirebatur, hic magis a cæteris ordinibus distinguebatur (3); quam vim potissimum nactus est, post introducta cruciatis expeditionibus nomina et familiarum arma. Quamdiu quippe hæc non existerent, nobilitas hereditaria quidem adesse potuit; non vero talis, quæ ad totas familias pertineret; non talis, quæ facile probari posset. Signa quædam requirebantur, quorum ope ab aliis discernerentur singulæ familiæ et a se invicem singuli dignoscerentur homines (4).

---

(1) De equitibus admirabiliter egit *Heeren* l. c. 194 seqq.

(2) *Heeren*, 195.

(3) *Vertot*, hist. des chev. de Malte, l. 15. Du gouv. de l'ordre de Malte, in pr. p. 310 seqq. *Heeren*, p. 211.

(4) *Heeren*, 208.

Necessitas altâ voce clamabat, in expeditionibus, quales fuere cruciatæ, in quibus tot variæ gentes secum invicem conversabantur, in quibus tot varii homines eodem nomine dicti concurrebant, distinctionem quamdam adhibendam esse. Antiqua prænomena cum equitum, et universe cum cruce signatorum vanitate haudquaquam amplius conveniebant. Noluerunt cum aliis confundi, et ægre haud dubie viri digni et fortes tulerunt, se cum indignis et ignaris intermisci. Mox igitur res gestæ, vel animi corporisque dotes cognominibus ansam dederunt, ad quæ conservanda haud parum profecto contulit, quæ hominibus propria est, gloria (1).

Idem fere dicendum de insignibus gentilitiis. Quamvis autem de eorum origine disceptant eruditi, et quamvis jam ante bella sacra affuisse dicuntur (videtur enim jam a^o 1072 Robertus Flandriæ Comes iis usus fuisse (2)), hoc tamen observato eorum nullos non horum originem e fati sæculi XII trahere (3), admodum probabile est, iis condendis bella sacra dedisse opportunitatem, et equites in expeditionibus cruciatis, in quas tot variæ gentes confluerant, signis quibusdam et symbolis arbitrariis usos fuisse, quibus internosci possent, iisque clypeos suos ornasse. Hæc insignia et ipsâ memoriâ facti, et hominum vanitate magno pretio habita sunt; eo magis, quod illis familiæ vetustatem probare optime possent: hinc liberi decus putarunt paternis insignibus ornari, rem summi momenti æstimantes avitæ virtutis et pietatis illustria servare monumenta (4). Alii vero illa e torneamentis oriunda contendunt (5). Sed

(1) » S'il existait déjà quelques signes distinctifs des races avant les croisades, du moins » en firent elles sentir plus généralement le besoin. La vanité s'en mêla. Comment se recon- » naître en effet, dans une pareille multitude, au milieu d'innombrables armées, telles que » jamais l'Europe n'en avait vues, sans ces signes distinctifs. On voulait faire parler de soi; » on voulait être connu. Il devenait tout-à-fait indispensable d'avoir son nom particulier pour » n'être pas confondu avec tant d'autres. — Les chevaliers, les chefs, dont il devait être plus » question et qu'on devait connaître plus universellement, firent sur-tout usage de ces surnoms. » Ainsi commencèrent les noms des familles." Ita *Heeren*, p. 209-210.

(2) *Traité de diplomat.* par deux Bénédictins, IV. p. 11. s. 5. c. 7. cht. 2.

(3) *Heeren*, 208. *Van Spaen*, oordeelk. inl. tot de hist. van Gelderl., III. 14. *Matthæus*, de nobilit. IV. 17. V. 486. *Traité de dipl. lit.* *Maier*, gesch. der kruist. 484. *Stuart*, a view of society in Europe, 48. Cf. *Meyerus*, Ann. ad a. 1178.

(4) Cf. *Traité l. c.* *Boehmer* l. c. c. 3. § 5.

(5) *Bertholet* l. c. III. 430.

statuendum videtur, ea in bellis sacris orta aut vulgata ludis equestribus sive torneamentis, quippe in quibus certus quidam nobilitatis gradus requireretur, vanaque insuper ostentatio agigaretur, stabiliora facta fuisse et ornatiore (1).

Bellis sacris quidem non originem debent torneamenta, sed facile quisque percipit, horum magnificentiam dumtaxat et momentum ad expeditiones illas esse referenda. Nihil magis cum temporis ratione conveniebat. Bella contra gentem, quæ equis insidens plerumque pugnare solebat, hos ludos et magis necessarios, et adeo frequentiores reddiderunt, cumque a Principibus olim darentur nobilibus quibusdam, majores deinceps celebrati sunt, in quos omnis nobilitas omnium gentium occidentalium conveniret (2). Ita antequam sacra denuo expeditio susceperetur, quo magis multis celeberrimorum fortissimorumque nobilium ut ad idem propositum sese accingerent persuaderet, ex omnibus regionibus equites illustrissimos, in quibus Balduinum Flandriæ Comitem, qui ipsius sororem Mariam duxerat, ut et alios e patriâ nostrâ arcessiverat Thiebaldus Campaniæ Dux, quo factum, ut eo accenderentur omnes qui eo convenerant, ardoris, ut reduces aliis popularibus suis idem sacrum injicere studium niterentur (3). Ad probandum, quantopere hoc torneamentorum studium fuerit in patriâ nostrâ vulgare, vel nudum Johannis I. Brabantiae Ducis, qui 70 istius modi ludis affuisse dicitur (4), nomen laudemus. Sed licet non negemus, ea benignam aliquando vim exseruisse, tamen fatendum, illa deinceps haud uno nomine se perniciose probasse, cum bellicosum animum pugnantium nimis alerent, quin et vindictæ non semel sanguinolentam dederint opportunitatem. Sic in hastiludio a Claromontensi Comite, fidem uxoris suspectam habente, invidiæ causâ perfide obruncatus est juvenilis Hollandiæ Comes Florentius IV (5);

(1) Cf. *Traité de diplomat.* I. c. *Boehmer* I. c. *Heeren*, 211 seqq. *Stuart*, a view of society, etc. 48.

(2) *Heerenius* egregie rem tractavit, p. 214 seqq.

(3) *Michaud*, hist. des croisades. *Ville Hardouin* initio.

(4) *Butkens* I. c. I. 331.

(5) *Barland*, Holl. Com. in Flor. IV. Cf. *Divaeus*, *Rer. Brab.* ad a. 1297. Plura etiam exempla dat *Morery*, *Dict. hist.*, voce *Tournoi*. *Ducange*, *Dissert. sur Joinville* edit. *Petitot*. *Mém. pour servir à l'hist. de France*, IV. 123.

quæ mala tandem Pontifices permovisse videntur, ut torneamenta omnino prohiberent (1).

Sed ut redeamus ad nobilitatem, bellorum sacrorum opportunitate magis ordinatam, hic tandem quædam erunt subjungenda de equestribus ordinibus, qui originem fere (2) suum et florem expeditionibus cruce signatorum debent.

Quo tempore illi exercitus primâ vice Hierosolyma erant potiti, illic nosocomium S. Johannis dictum invenerunt, in quo quilibet Christiani peregrinatores, sive ægrotantes, sive vulnerati, paterno more curabantur. Horum, hospitaliariorum subinde appellatorum, virtute adeo fuit perculsus Gothofredus Bullionensis, ut ipsis statim subvenire statueret illustris sui prædii Montboirii, quod in Brabantiâ possidebat, dono (3), quod exemplum deinceps plurimi dicuntur secuti (4). Brevi sub Raimundo Dupuio ordo ille hospitaliariorum, a curâ vel sic tamen ægrotantium non remittens, perpetuæ sacrae militiæ sese dicavit, atque per omne tempus, quod durarunt bella sacra et usque ad ultimum Hierosolymæ excidium, formidolosos sese Sarracenis hostes obtulerunt (5). Post tot virtutis et pietatis præstita documenta, ita omnium Christianarum gentium amorem et reverentiam in se converterunt, ut multis innumerisque donis ubique, ut et in nostris regionibus cumularentur (6).

Semel equitum religiosorum perspectâ utilitate, templariorum illustrissimus ordo ad tuendam Palæstinam, et ad defendendas Christianorum in Oriente possessiones est institutus. Mox perinde ac Johannitarum, hic opibus crevit, et in plurimis Belgii civitatibus liberaliter multis bonis est ditatus. Tandem vero, postquam opibus suis Regibus in suspicionem venerat, (periculosum enim sceptro splendidiorem ensem gerere), in

(1) Varias has Pontificum prohibitiones excussit *Boehmer* l. c. c. 3. § 4. in notis. *Ducange*, *Dissert.*, c. 124 seqq.

(2) Johannitas non excepi, quandoquidem ante bella sacra quidem exstiterat ordo, religiosus autem non vero equestris.

(3) *Vertot* l. c. I. 58.

(4) *Will. Tyr.* in *Gest. Dei per Francos* ad a. 1181.

(5) *Vertot* l. c. I. 66 seqq.

(6) Dicuntur 19,000 maneriarum habuisse ap. *Matth. Paris*, 417, cit. ap. *Regenbogen*, 88, vid. nota IX.

concilio Viennensi Allobrogum summorum criminum, ut videtur, colore, ipsius interitus pronunciatur, cui rei in primis Philippus Pulcher Franciæ Rex, innumeris ordinis divitiis fortassis inhians, fovit.

» *Quid non mortalia pectora cogis*
» *Auri sacra fames?*»

Sub iisdem vero tenebris, quæ veram miseri illius interitus causam obtegunt, in patriâ nostrâ ipse interitus latet. Fabulosa quidem exstat de eorum Scaldiæ cæde memoria, cui vero aut nulla aut minima saltem fides est adhibenda (1). Quod tamen constat hoc est, eorum luxuriam et illecebras, merito an immerito nescio, in proverbium abiisse; eos deletos, eorumque bona in Hospitalarios sive Melitenses translata fuisse (2).

Tandem equites Teutonicos ne prætermittamus, quorum celeberrimus ordo a^o demum 1190 institutus est, quorumque contra Sarracenos probatam virtutem haud uno loco nec parce laudarunt scriptores. Inde benigne ubivis excepti sunt muneribusque ornati; nonnullæ quoque fuerunt in Belgio horum equitum, quorum ordo hodieque existit, Baliviarum, eorumque Præfecti latissimas suas per totam patriam possessiones gloriari poterant (3), nec raro iis, in debellandis incultis Borussis, præsto nostrates fuere (4).

Præterquam quod hi ordines recentius institutis ordinibus exempla erant (5), eo potissimum valuerunt, ut ad certiore rationem compo-nerent nobilitatem, quæ ante bella sacra, ut sæpius animadvertimus, haud multum erat definita, quæque cum novâ sive diplomaticâ nobilitate haud difficulter forsitan confusa fuisset, nisi nomina, insignia gen-

(1) *Wagen*. I. c. III. 196 seqq.

(2) *Dippl*. I. c. *Miræi*. — *Morey* I. c. voce *Templiers*, vid. etiam *nota* X.

(3) De tribus his ordinibus cons. etiam *Mosheim*, *Ecclesiasticæ hist.*, t. II. cent. 12. P. I. c. 1. et *nota* XI.

(4) *Wagen*. III. 252.

(5) Hi ordines recentiores fuere S. Jacobi, S. Antonii, horti Hollandici, vulgo de *Hollandsche tuin*, et Velleris Aurei, de quibus vidd. *Van Leeuwen*, *Batavia illustrata*, I. ap. *Van Pabst* I. c. Et *Nalez*. op de *Vaderl. hist.*, 198 - 199 et in pr. *Byv*. III. 77, 78, 107 seqq. Cf. *Haræus* I. c. 408. *Heeren*, 224.

tilitia et equitum ordines, perinde ac torneamenta avitam nobilitatem requirentes, hoc effecissent, ut magis secernerentur ab ignobilibus nobiles, utque secretum corpus constituere ipsa nobilitas cœperit (1).

§ III.

Vis bellorum sacrorum in urbes earumque cives.

Si urbium sæculi XI conditionem cum illarum statu sub finem sæculi XII et XIII comparamus, lætamur, tantum observari discrimen. Servitus nimis creverat; separati a se invicem diutius fuerant homines. Semel tot tantisque malis terminus non existere, nec tyrannis sui ipsa mole corruiere non potuit. En, quos nulla Principum, quos nulla legum auctoritas continere potuerat, continuit et duxit superstitio; quos nulla ratio ad suam abrogandam tyrannidem valuit movere, permovit necessitas. Plurimorum enim, sæculo potissimum XII, cum ex bellis sacris, tum ex aliis causis orta penuria, humaniores senism invalescentes sensus, incensa libertatis cupido, effecerunt, ut servorum vincula relaxarentur, utque iis debita, a naturâque tributa libertas restitueretur.

Historia *communiarum* Belgicarum, in primis Flandricarum, unum ex utilissimis et suavissimis tractatu est argumentis. Si omnia jura in uno diplomate, in unâ lege sunt invenienda, si uno tempore et tenore sunt constituta, nostri hæc minus intersunt, quam progressus ad libertatem, et hanc passim emergentem, auctam firmatamque sensim, observare (2).

(1) *Heeren*, 223. *Boehmer*, c. 3. § 3. Hinc in plerisque instrumentis publicis, in ordinibus etiam occurrunt vulgo separatim nobiles et urbes: *Les nobles et les bonnes villes (de edelen en de steden, enz.)*

(2) Post lectam cl. *Destriveauxii* eloquentissimam orationem hæc fere verba mihi adhæserant, nam ita dixit vir cl.: » L'histoire des communes des Pays-Bas et de celles de Flandre » en particulier, est l'un des sujets les plus importants qui puissent occuper l'esprit. Si l'on » trouve la création de tous les droits dans un diplôme, la décision de toute question dans » une bataille ou dans la prise d'une ville, l'intérêt s'évanouit: mais si l'on s'attache à con- » sidérer ces efforts des hommes pour regagner la jouissance de leurs droits naturels; si l'on

Ante bella sacra miserrima fuerat, teste doctissimo Robertsonio, per totam Europam urbium conditio (1). Perpetuis bellis, nobiliumque tyrannide libertas plane ex iis exulaverat. Varia servilia admodum officia ab urbanis petebantur, nec ab hostium, nec a dominorum, vi ullis legibus tutis. In aliis industria absurdis institutionibus, in aliis injustissimis exactionibus reprimebatur, neque unquam sub militari, qualis vigeat, aristocratiâ, ad ullam auctoritatis fastigium crescere potuissent. Urbes inde sæculo XI nec corpora dicendæ constituisse politica, nec ullam iis infuisse legislatoriam potestatem.

Licet Flandriæ, quippe mercaturâ florentissimæ regionis, certo ante cæteras aliarum Belgarum civitates in publica negotia vim urbes obtinuerint, adeo ut jam tempore Roberti Frisonis eas sese contentionibus hunc inter et Richildin agitatibus immiscentes videamus (2); et sæculo jam XI Gerardi-montem et Vilvordiam privilegiis donatas audiamus (3): licet omnis libertatis sensus re feudali nondum plane extinctus apud Flandros Belgasque universe dicatur, tamen quam procul abfuit illa earum dignitas ab ea, quam paulo serius explicuerunt? Qui libertatis autem studium, quin et maximum, in pectore foveant, nequaquam liberi sunt prædicandi; tanta obstare impedimenta tantæque moræ possunt, ut ad effectum illud perducere nequeat. Requiritur ergo quam maxime aptæ opportunitates, quarum ope demum, istis incommodis remotis, libertatis arbor frondescere ac florere valet.

Novimus, scriptores quosdam recentiores rerum antiquarum peritissimos jam sæculo XI urbibus Flandricis vim satis latam tribuisse; attamen aliis cum iis collatis de hoc argumento scriptoribus, collatis etiam ipsis monumentis, liceat haud immerito, ut videtur, de præmaturâ illâ

» distingue ces institutions administratives de la reconnaissance des libertés; si l'on suit attentivement la guerre du privilège et de la loi commune; si l'on considère combien souvent le privilège lui-même s'est déguisé sous les couleurs du patriotisme, l'on ouvre une vaste source d'étude et de connaissances, non-seulement historiques, mais qui appartient à la plus haute philosophie." — Discours pron. par M. Destribeaux à l'ouverture du cours de droit public à Liège, 1826. In Biblioth. du Jurisconsulte, t. I. livr. 1.

(1) Robertson, History of Charles V. Introduction, I. 30 - 31.

(2) Meyerus ad a. 1071.

(3) De Jong I. c., 95 - 96.

urbium auctoritate in dubium vocare testimonia (1), majoremque fidem Robertsoni sententiæ, quippe cum temporis ratione magis congruenti, adhibere (2).

Hoc saltem in tanto opinionum divortio constat nec unquam negari poterit, quod in bellorum sacrorum ætate convalescere cœperint urbes, privilegiis donari, distincta corpora constituere, in ordinibus sive comitiis magnam nimiamque sæpe auctoritatem sibi conciliare. — Causæ igitur quænam videntur optimarum harum innovationum? Suntne in ista ætate quærendæ? Verum tametsi expeditiones cruciatæ communiarumque institutio in idem incidant tempus, absurdum inde foret concludere, hanc illis originem suam acceptam debere. Præstabit, cumque recta ratione multo magis conveniet, si cum gravissimis quibusdam viris bella sacra inter opportunitates referamus, quibus potissimum factum sit, ut sese in libertatem suam urbes vindicare possent et vindicarent omnino.

Postquam igitur Sarracenos impugnandi per totam terram migraverat ardor, communias tandem libertate donatas videmus, quod tamen non obstabat, quominus variæ illæ varia jura spectarent; sed ex eo fonte omnia ducenda, e libertatibus privilegiis concessis (3), quarum donatio per se jam satis indicabat, plebem non eodem, quo ante modo, a dominis pendere. Eo enim maxime tendebant abrogata passim servitus, remissa opera servilia (4), jus de bonis disponendi, tributorum definitio, sed maxime jus e suo corpore judices magistratusque creandi (5).

(1) *De Jong* l. l. 36 seqq. ubi hac de re docte disseruit.

(2) *Robertson* l. supra l. *Bertholet*, V. 58. *Heeren*, 233 - 234. *De Jong* l. c., c. 2. initio.

(3) Recte communias definivit *Moreau*, Principes de morale et de droit public de France, cit. op. *Kluit* l. c., IV. 107: « Nos nouvelles communes, *inquit*, n'ont été que des corporations de cette dernière classe du peuple que l'on a remis en liberté." Vid. etiam *Ducange*, Gloss. II. 863.

(4) Ita *Henricus* I. Brab. Dux *Vilvordius* aº 1192 nominatim officia servilia remittit *Butkens* l. c. I. 150. Haud secus aº 1240 *Burgensibus*, *Brugensibus* et *Furnensibus* remissum est tributorum genus, quod *Balfardum* dicunt. *Meyerus*, ad aº. 1240. Jam ante a. 1232 iidem *Brugenses* liberati fuerant a servili vectigali optimum caput appellato. *Meyerus* ad aº. 1232. Vid. *De Nélis* l. c. 666. *Butkens*, II. 237.

(5) Inter communiarum jura recensentur « Scabinatus, collegium, Majoratus, Sigillum, » Campana, Berfredus et jurisdictio." *Ducange*, Gloss., II. 863.

Nec mirum cui videatur, tot varias Belgarum urbes variis gavisas fuisse privilegiis, tantamque in libertatibus varietatem, tot gradus obtinuisse. In aliâ quippe urbe alia erat civium sui dominorumque ratione conditio. In quibusdam minus quam in aliis libertatis sensus ardebat: hinc non iisdem tumultibus, quibus Gandavum, Lovanium, Bruxellæ aliæque (1), omnes urbes indistincte agitabantur. Quædam humaniorum, quædam sæviorum dominorum imperium perpetiebantur. In aliis inde certa quædam annua *pensio* (2); in aliis tantummodo *maximum* quoddam statuabatur, quod egredi non liceret, nisi locum haberent casus, in quibus permitterentur *precaria*, quæ tamen non temere confundenda cum annuis *precariis* sive *pensionibus* (3). Quædam urbes privilegiis innixæ dominos in bella sequi non tenebantur; aliæ in certis et ante pactis tantum expeditionibus (4).

Earum regiminis forma, pro diversâ singularum indole, valde erat diversa. Quamvis enim Comites aut Duces in plerisque vel *Præfectos*, vel *Ballivos*, vel *Justitios*, vel *Villicos*, vel *Amptmannos*, aliosve, vel, quod plerumque, *Sculdetos* suo nomine res administrantes haberent (5), tamen cives e suo corpore *Scabinos*, iudices et magistratus quosvis eligeant, quorum aliis major, aliis minor auctoritas, quorumque adeo ne numerus quidem ubivis constitutus erat. Testes occurrunt in primis memorabiles illi Leodiensium 22 viri et Gandavensium 39 viri, sub quorum administratione res publicæ prosperrasse dicuntur (6), sed in eo omnes fere conveniebant, quod iis, qui in

(1) *Meyerus*, *Butkens*, *Haræus* passim.

(2) Vid. exempla ap. *Meerman*, I. 28. *Kluit*, IV. 116. *Fan Mieris*, *Charterb.* I. 222, 344. II. 264.

(3) *Kluit*, IV. 121 seqq.

(4) Exempla exhibet *Butkens*, I. 150.

(5) *Kluit* l. c. Varia inspiciantur urbium privilegia ut in *Chron. van Fl.*, 299, 380, etc. *Meyerus*, ad a°. 1280, 1303. *Oudegherst*, *Ann. de Fl. Butkens*, I. 150, 366. *Bertholet* l. c. V. 38. *Foullon*, *Hist. Leod.* aliosque et inpr. *Meerman* l. c. II. 305 seqq. a. a. citt. A° 1285, 1286, jam Dordraci fuerunt *Burgi-Magistri*, *Civium-Magistri*, jam pridem a°. 1253 fuerant in Zeelandiâ instituti. — Leodienses in seditione a°. 1245. motâ, duos creaverant *Magistros*, qui libertatem civium tuerentur. In *Recueil des Bourguemaitres de Liège* ab a°. 1200 eos memorari, et in Flandriâ Brabantiâque etiam datos fuisse *Commun-Meesteren*, refert *Wagen.* l. c. III. 73.

(6) *Meyerus* ad a°. 1228.

urbem habitatum venerant, post 40 dies (1), post annum et diem (2), vel etiam post 30 annos (3), jus civitatis haud ægre concedebatur, quod jus in nonnullis civitatibus tanti est æstimatum, ut placeret, illum, qui civi mutuum auxilium non tulisset, eo privare (4).

Urbes tandem magis magisque auctæ non eo tantum deinceps pervererunt auctoritatis, ut rerum publicarum ratione haud rara de juribus invicem tuendis iniverint pacta (5); et cum eo fere omnis tendat auctoritas, ut sese extollat, limitesque suos, si possit, egrediatur, factum est, ut Principis interdum ab iis plane pependerit (6), ut immoderatam in ordinibus vim nactæ, suo lubitu, etiam invitis Principibus, fœdera et pacta icerent (7), imo vero nonnunquam de Principe ab imperio removendo consultarent (8).

Magna varietas, uti vidimus, in urbium libertatis gradu exstitit: haud minor fere in artibus, quibus hanc acquirebant, animadvertitur, sed in primis eam emebant: nam quo magis ærario suo exhausto succurrerent, principes et nobiles oppidanis libertatis chartas, sive jura in privilegiis et *choris* (*landt-coren*, *landt-kueren* vernaculo dictis) condita venderunt (9). Maximam certe in exhauriendis Principum opibus bella sacra indeque secutæ prædiorum alienationes et ecclesiis factas donationes habuerunt: verum et aliæ unà conspirasse videntur (10). Doctissimorum tamen citatorum scriptorum auctoritate innixi, hoc tuto statuamus, unam e primariis causis, quæ effecerint, ut plebejus ordo (*tiers-état*) in Bra-

(1) *De Nelis* l. c. 670, ibique *Grammaye*, ant. Antverp. et a. a. citt. ap. *Kluit*, l. c. IV. 118.

(2) *Butkens* l. c., *Preuves*, 40. *Kluit*, IV. 117 - 118. seqq. *Van Mieris* l. c., I. 222, 285. *Bondam*, *Charterb. van Gelderl.*, I. 382.

(3) *Kluit*, IV. 120.

(4) *Butkens*, I. 197 aliique.

(5) *Meyerus* ad a°. 1275. *Chron. van Vlaend.* ad a°. 1339.

(6) Vid. Charta Cortenbergica quæ diu fuit libertatis Brabantis Palladium, ut dicit *De Jong* l. c. 20, vid. id. 43, 48. *Butkens*, I. *Preuves*. 142.

(7) *Meyerus* ad a°. 1345.

(8) *De Jong*, 51, 49. *Divaeus*, cit.

(9) *Ph. a Leydis*, de cura reip. et sorte Princip. cit. ap. *Kluit*, IV. 111 in not. *Van Wyn*, hist. avondst. II. 17. *Robertson*, I. 34. *Heeren*, 239, 240. *Regenbogen*, 126, 132. *De Jong*, 102, 103.

(10) *De Jong* l. c.

bantiâ, Flandriâ, Hollandiâ, Zeelandiâ, ut et in cæteris Belgarum regionibus ad libertatem et ad ordines sive comitia admitterentur, fuisse Principum inopiam. » Constat enim, eos, quemadmodum servis libertatem concederent, acceptâ pecuniâ, ut ærario exhausto succurrerent, sic quoque » oppidanis tales chartas sive jura dedisse acceptâ pecuniâ, in ærarium » invehendâ" (1). Nec, cum ex abusu tyrannidis sæpius libertas oriatur, ut dicit Heerenius (2), absurdum esset statutu, urbes, dummodo in iis quantumcunque generosiores sensus essent expergefacti, ferreum dominorum jugum amplius ferre nolentes, conspectâque vicinarum urbium felicitate, æmulatione eâdemque cupiditate ductas, invitis aut belli sacri aliusve rei causâ absentibus dominis jura sibi captasse, subinde demum per privilegia confirmata. Hoc videmur non temere statuere, cum memorabile in primis jurium a Gandavensibus, invitis dominis acquisitorum seriusque approbatorum exemplum existat. Dicuntur enim magnas sibi prærogativas assumpsisse, quas Comites » ad vitandos motus plebejos coacti sunt concedere" (3). Tot enim tyranni, nam certe fortissimi cruce erant signati, proficiscentes subditis suis opportunitatem sponte præbebant, meliorem suam conditionem faciendi. Præfectos sane ad res suas procurandas reliquerant, sed non tanta horum, quanta dominorum erat auctoritas et potestas, et quo crudeliores se ferrent, eo majore cum impetu exitum e calamitatibus oppressa petebat afflictâque gens.

Porro, quod tamen inter remotiores bellorum sacrorum fructus referendum, mercatura his amplificata in urbes magnum allecebant incolarum numerum (4). Hinc illæ potissimum frequentîâ inclaruerunt, quæ commercii studio plurimum fuerunt addictæ (5); ad illas igitur omnes

---

(1) *Regenbogen*, 131.

(2) *Heeren*, 240.

(3) *Meyerus* l. c. ad a. 1202.

(4) Ita *Heerenius*, p. 235: » Les croisades, ait, eurent d'autres effets médiats qui favorisèrent aussi l'établissement des communes et contribuèrent à les consolider. Par exemple, » les bourgeois devenus plus riches, sentirent mieux le prix de la propriété et le besoin de se » l'assurer légalement; l'accroissement de leurs richesses leur fournit en même tems les moyens » d'acquérir de nouveaux privilèges. Or, cette aisance procédait du nouvel essor imprimé au » commerce, et celui-ci était dû aux croisades."

(5) Inde repetendum, quod Gandavi, Brugarum, Slusæ aliarumque florentissimarum et

confluebant quotquot opificiis et artificiis essent intenti (1), quorum plurimum aucta est copia, quæ hoc tempore frequentissimæ erant, manumissionibus. Ita verbi causâ, ut e trecentis unum afferamus exemplum, a^o 1252 Margaretham Flandriæ Comitissam legimus, servos et ancillas, a quibus morientibus dimidium bonorum mobilium Comites accipiebant per totam Flandriam manumisisse (2). Tum, quod sæpius animadvertimus, servi, qui procul dubio dominis remotis nihil potius habuerunt, quam cui adscripti erant glebam deserere, graviori iugo discusso in urbes properabant, ubi civitatis jus, tam dulce, tam utile tamque pretiosum, modo ne intra certum tempus a dominis repeterentur, haud ægre sibi conciliarunt. Variis hisce præsertim rationibus quantum incrementi, quantum frequentiæ florisque ceperint urbes, nemo profecto non intelligit.

Nobiles itaque et Principes ob duplicem rationem in subditos tam liberaliter contulisse videntur privilegia; primum, ut rem suam familiarem, bellis sacris aliisque modis ad incitas redactam, denuo exaggerarent; tum ut, præpedirent, quominus subditi sui, meliore aliarum urbium allectati fortunâ, in illis domicilia ponerent, et aliquid de jure suo remittere, quam totum amittere, maluerunt.

Qualescunque tandem fuerint et obtentæ libertatis gradus, et artes, quibus ad eam pervenirent urbes, eo vero hæc omnis summi momenti rerum conversio rediit: Principes plebejum ordinem politicum corpus agnovisse, quocum contrahere recte possent, quodque in Comitibus summam deinde vim jure exerceret, adeoque illum auctoritate crevisse, ut cum exteris etiam gentibus fœdera suo nomine iceret. — Cum singulæ urbes propriis suis et singularibus juribus gaudentes singularia fere corpora constituerent, factum est, ut corporis studium (*esprit de corporation*) ita vulgare fieret, ut omnia eo tempore hujus studii speciem referrent. Mirum enim est, hoc quam facile serpat, quippe quod præter vera, quæ affert, commoda, gloriam humanam etiam haud parum assen-

---

opulentissimarum urbium mercaturâ in immensum creverit incolarum frequentia, quam haud uno loco celebravit *Meyerus*.

(1) Cf. *Raepsact* l. c., t. II. l. III. c. 14. N° 184. *De Reiffenberg* l. c. II. 95.

(2) *Meyerus* ad a. 1252. Alia exempla dabit *Miraëus*, opp. dippl., I. 203, 315, 321.

tiatur: nam quisque semet membrum corporis plus censet, quam solum et separatum; spes etiam ad munera publica perveniendi, mutua securitas, commercii commoda totidem erant rationes, quæ ad istiusmodi societatem ineundam homines appellarent.

Quamvis hoc, quod jam tractavimus, argumentum sit jucundissimum, tamen leviter tantum adumbravimus urbium negotia, in quas bellorum sacrorum vis unice quærebat, quam, pro virili exposuimus. Illud vero est animadvertendum, libertatis ubi semel exarserat sitis, hanc ad majora amplioraque jura petenda et acquirenda movisse cives. Inde bella sacra tantummodo inter opportunitates, quæ ad hæc beneficia adjuvanda, citiusque propaganda, maxime valuerint, retulimus.

§ IV.

Vis bellorum sacrorum in rusticos.

Nemo sane, qui humanitati bene cupiat, non gaudens homines ex indignâ conditione ad digniorem accedentem videbit. Omnes satis conveniunt, sæculum XI ferocissimæ anarchiæ speciem portendisse, nulli non assentiunt, dominos cum clericos tum laicos variis et indignis modis subditos suos oppressisse, eos tributa pro arbitrio ab iis exegisse, atque tyrannidis fere egressos limites fuisse (1).

Difficillimum cum Heerenio dicimus definitu, quatenus bellis sacris gens rustica emendatam suam debeat conditionem. Perpaucis, nisi nullis omnino, nobilibus mens fuit subditorum suorum statum meliorem reddendi, sed alia necesse fuit conspirarent, ut vel superbi illi tyranni cohererentur aut adducerentur ad majora servis suis jura melioraque concedenda, vel ut hi in libertatem suam semet ipsi vindicarent. Documentis proprie historicis progressus libertatis essent probandi; atqui desunt: igitur ex rerum naturâ videtur potissimum argumentandum.

---

(1) Cf. *Raepsaet* l. c. II. L. IV. c. 1. N° 211, 212, 213, 214. L. III. c. 11. N° 152. *Bertholet* l. c. V. 58. et pass. *Meyerus* passim *Miræus*, opp. III. 15. IV. 510, aliique.

Rationes, quibus usi sunt Pontifices ad magnam hostium vim Sarracenis suscitandam, erant aptissimi ad ingentem non tantum nobilium, sed etiam vulgi ad iter sacrum molem incitandum. Pontifices omne disruperant vinculum, quo ab hac expeditione homines retineri potuissent (1). Eadem pestis, quæ dominos infecerat, etiam servos contaminavit, adeo ut nec illos castella, nec hos servilis status retinere possent. Omnes metus censuræ ecclesiasticæ et voti sanctitas retinebant, ne quod impedimentum iter illud aggredientibus objicerent (2). Dici fere non potest, quantum omnis humanitatis sensus atque generositas continuâ servitudine existinguatur, sed etiam si libertatis cupiditatem miseris istis denegemus, tamen vilissimorum animorum etiam appetitibus movendis, bella sacra præbuisse libertatis recuperandæ quandam opportunitatem, dicendum. Divitiarum rapiendarum immoderata spes, infrenata licentia, per se jam satis ad crucis signum istiusmodi alliciebant homines, sed inde nondum liberum rusticorum ordinem intelligimus. Pauci enim illorum patriam reviserunt. Reducibus plerumque animum haud inerat agros colendi, quiete frui. Erraticum, quod contraxerant, et dissolutum vivendi genus haud quaquam facile deponebant. Plurimi inde, ex Heerenii sententiâ, ad prima vincula rediisse videntur (3).

(1) Ait enim Alexander III. Pontifex in Ep. 133. ap. *Martenne et Durand'*, Coll. Script. et Monum. II. 794: « Ait videlicet qui ad defensionem terræ idoneis, et ad hoc obsequium » expeditis, susceptâ pœnitentiâ biennio ibi ad defensionem terræ permanserit et sudore certaminis ad præceptum Regis et majorum terræ pro amore Christi portaverit, remissionem » injectæ pœnitentiæ se lætetur adeptam, et cum contritione cordis et satisfactione (forte » legendum confessione, ait Boehmerus) oris profectionem istam satisfactionis loco ad suorum » hanc indulgentiam peccatorum. Qui vero per annum in hoc labore permanserit, exoneratum » se de medietate satisfactionis impositæ auctoritate apostolica recognoscat." Ap. *Boehmer*, not. x. p. 313

(2) Hic lubet inserere locum *Conradi Bothonis*, dialecto Saxonica, quem e *Leibnitio*, Script. Brunswic., III. 330. refert *Boehmerus*, nota 2. p. 326. T. I. Exercit. ad ff.: » To » düssem monnik Peter (Petrus eremita hic auditur), ait, lepen vele volckes. De Hertoghe » van Sotringe, unde Grave Roprecht to Flanderen, Reynart von Sunte Irene, unde ein » grot here von Sunte Cecilien, bisschoppe unde praelaten, beyde frume undeman, wortlich » unde geatlick, de bur lepe von dem ploge uppe dem velde, de herden van den fee, de » monike unde nünnen ut den clostern, de wire mit dem wegen, de knechte unde megede » van ören denste, unde mälde in öre bauren (vexillis) eyne gous (anserem) dat ghelikeden » se dem hilligen geyste; so de mislove kam in de lant."

(3) *Heeren*, 262, 263.

Tot vero servorum absentia agri ubivis inculti jacebant, et factum est, quod cecinit poeta (1):

» *Squalent abductis arva colonis,*
» *Et curvae rigidum falces conflantur in ensem.*»

Dira inde fames oriri sæpissime debuit (2). Quâ re nobiles ad mitius habendos superstites coacti sunt, ne et his placeret ad crucis signum confugere, et ne intempestivâ severitate omnia sua perderent. Ita videntur cum hac, tum humaniore subinde dominorum ratione, majores libertates servos acquisivisse, quas vero auctas deinde et emendatas urbium institutione facile intelligimus. — Et ne tot profectis rusticis inculta relinquerentur arva, hæc liberis hominibus commissa sunt, salvo tamen libertatis statu, cum onera servilia, quæ ante personis fuerant imposita, in ipsa prædia transferrentur (3), quo uno more jam multum servorum deminutus est numerus (4). Quodque de Germanis disseruit Potgiesserus (5), idem de Belgis opinamur dicendum. » Certe, inquit, » ex iis (cruciatis expeditionibus, magna rerum commotio et perturbatio

(1) *Virgilius*, *Georg.* I. 507.

(2) Cf. *Menonis* Chr. ap. *Matth.* I. I. III. 271, 273.

(3) Auctoris verba referre liceat, qui in rebus illius ætatis optime versatus, speciatim de Belgarum medio ævo conditione scripsit: « D'une part, ait, les dépenses énormes des croisades et des guerres privées ayant banni le luxe et commandé la stricte économie; et d'autre part, les propriétaires trop despotes voyant tomber leurs terres en friche par la désertion de leurs serfs et des leurs colons vers des maîtres plus humains, ont été tous indistinctement forcés de modifier les droits usurpés de la servitude, et de les ramener, vers le douzième siècle, par des arrangements, sous le nom de *keuren*, *vryheden*, libertates, etc. à l'ancienne simplicité de la servitude colongère des Germains." *Raepsaet*, I. c. II. L. III. c. 11. N° 151. De simpliciore illâ Germanorum colonorum conditione egit *Tacitus*, *De mor. Germ.* c. 21-25. *Gibbon* I. c., VII. 423, nobis assentitur ubi dicit: « Their (nobilium) poverty extorted from their pride those charters of freedom, which unlocked the fetters of the slave, secured the farm of the peasant, and the shop of the artificer, and gradually restored a substance and a soul to the most numerous part of the community." Eleganter adjicit: « The conflagration, which destroyed the tall and barren trees of the forest, gave air and scope to the vegetation of the smaller and nutritive plants of the soil."

(4) Eandem sententiam fovet *Montesquivius*, *Espr. des Loix*, L. XV. c. 18: « Le grand nombre d'esclaves est lié aux divers emplois qu'on leur donne; transporter aux ingénus une partie de ces emplois, c'est diminuer le nombre des esclaves."

(5) *Potgiesser*, *Comment. jus Germ. de statu. scar. vet. et nov.*, L. I. § 3. c. 38.

» secuta atque Germania adeo liberorum hominum inopiâ exhausta est,
 » atque prædia derelicta sunt, ut servis facilius fieret aditus ad liberta-
 » tem, dominis ex veteri rigore in servos aliquid remittentibus, aut
 » prædia deserta novis colonis liberæ conditionis concedentibus.”

Hujus rei memorabile exemplum invenimus in celeberrimâ illâ migratione Hollandorum Flandrorumque in Germaniam. Jam a° 1106 Fredericus Hamburgensis pacto Hollandis, qui ad eam concurrerent, paludinosam quandam possidendam regionem promiserat (1). Venisse quidem dicuntur, et salvâ suâ jurisdictione tributum quoddam tantummodo perpendisse (2). Hoc ab Episcopo Frederico datum exemplum subinde Adelbertus secutus est, et ita rusticorum inopiæ, quæ expeditionibus cruciatis et bellis contra Wendos et Obodritos invaluerat, mederi conatus est colonis e Flandriâ et Hollandiâ arcessendis, qui et industriæ famâ, et partim bellorum sacrorum opportunitate ipsi innotuerant (3). Nova hæc rustica gens non libertate suâ tantum inclaruit, sed etiam vestigia originis suæ et juris Flandrici atque Hollandici haud pauca post se reliquerunt (4).

Sed quamvis melior vulgo, vel sic tamen imperfecta rusticorum libertas remansit (5), adeo ut post tot elapsa sæcula, tametsi nuperrima rerum in Europa commutatio systematis feudalæ plurima quæ supererant vestigia deleverit, ejusdem in nonnullis nostrarum regionum haud dubia quædam supersint. — Hoc tamen servorum illa penuria conjuncta cum summâ necessitate effecit, ut pacta, stipulationes, leges orirentur, ubi antea dominorum arbitrio atque libidine fierent omnia; et rustica gens tandem sibi acquirere potuit, quod vix dicendum quantum illius felicitatem et humanitatem alat atque promoveat (6). Nec denique dominis tantum

(1) *Heeren*, 268.

(2) *Idem*, 268 - 269.

(3) *Hullmann*, *Staetwesenen des Mittel-alters*, I. 115. Cujus operis dolemus primum tantum totum adhuc prodiisse.

(4) De hisce consul. in pr. *Hullman* l. c., qui eâ de re fusius egit quam hic nobis licet, et *Wagen.*, II. 231.

(5) *Boehmer*, exercit. ad ff. exercit. 19. De libert. imperf. rusticorum, § 21 seqq.

(6) Audiamus *Montesquivium* l. c., l. XIII. c. 3. « Il n'y a, inquit, qu'une société de » perte et de gain qui puisse réconcilier ceux qui sont destinés à travailler, avec ceux qui » sont destinés à jouir. » Et hoc bellis sacris factum est.

erat timendum, ne in Asiam cum cæteris se conferrent servi, sed etiam in summo versabantur metu, ne in urbes profugerent, ubi per Principum concessionem fugitivis asyla fuerant aperta.

Sin autem, quod merito quis suspicetur, fuerint domini, qui pertinaciter servis suis libertatem denegarent, eorumque servitutis vincula relaxare noluerint, admodum tamen est credibile, hos, dominis sive bellis sacris absumtis, sive quoquo modo absentibus, ad libertatem quandam aspirasse. Videntes enim meliora, quibus alii gaudebant jura, oppressa gens libertati non inhiare non potuit, et nulli dubitamus, quin multi opportunâ hac occasione utentes in urbes confugerint.

Eo ergo disputata redeunt, servorum discessum, dominorumque metum, ne aufugerent coloni, et ita plane iis orbarentur, dominos permovisse, ut vel servis suis libertatem quandam concederent, ab eorum humeris tyrannicum jugum eximentes, vel ingenuos ad arva colenda sub certis conditionibus allectarent.

Indirecte etiam bella sacra ordinis rustici libertati profuerunt; communis scilicet et mercatura maxime absolverunt beneficium, cui illa ansam præbuerant. Adeoque cruce signatorum expeditiones, quæ non nisi barbariem spirare videbantur, libertati fuerunt utilissimæ,

» *Quâ nihil majus meliusve terris*

» *Fata donavere, bonique Divi.*»

§ V.

Vis bellorum sacrorum in Clerum.

Expeditiones cruciatæ, quippe multo potius religiosæ quam politicæ, debuerunt in clerum et Pontifices, quorum nomine maxime suscipiebantur, vim magnam exserere. Eo enim, quod causam Dei se suscipere criminumque remissionem se mereri cruce sumendâ omnes crederent, factum est, ut regum, anathematibus insuper percussorum, obedientiam ecclesiæ obsequio postponerent, hujusque partes amplecterentur gentes. — Pontificibus, qui a Gregorii VII inde tempore illimitatam sibi,

cum in clerum, tum in laicos potissimum auctoritatem arrogare cœperant, nulla melior, aptior nulla hanc etiam nunc extendendi opportunitas dari potuit, quam bella sacra. Hic ergo erit dispiciendum, quosnam ex illis fructus ceperint Pontifices et universe hierarchia, quæ disquisitio ad hæc tria capita, cleri simul conditionem referentia, redeunt; ad Pontificum in Principes eorumque civitates, deinde in ipsum clerum auctoritatem, et ad ortam denique crudelissimam fidei religiosæ *inquisitionem*. His insuper quædam innovationes accedunt.

I. Nemo cum ab eundo prohiberi posset, dici vix potest, quantopere a religionis Christianæ summis ministris pependerint civitates, earumque omnis turbaretur ratio. Ita enim a vasallis suzeranus, a subditis Princeps, a debitoribus creditores impune deserebantur, unius Pontificis nutu atque voluntate. *Prædicatores* enim in varias Christianorum Principum civitates hic mittebat, quo magis eorum verbis ad arma sacra capienda gentes permoveret. Ubique summa vigeat superstitio; ubique Pontificis jussus tamquam ipsius Dei voluntas habebatur, tali incitamento plurimi suâ sponte morem gesserunt. Frustra tanto arbitratui restitissent civitatum moderatores. Tantane fuisset anathematibus audacia punita? Eadem fulmina perpassi fuissent, quibus percussi Henricus IV imperator, Philippus I rex, Guilielmus I Hollandiæ comes (1). Cruce signatorum exercitibus non ipsi quidem præerant Pontifices, sed legati, qui illis sæpius pernicipi fuere (2), dominorum voluntatem observarunt, nam procul pericula spectare tutius duxerunt Pontifices. Nequicquam Principes milites suos ipsi ducunt: videntur quidem imperare, imperantque omnino, sed revera religionis tantum ejusque Ministri milites sunt dicendi, nec minus in Theodericos, Balduinos, Guilielmos cruce signatos, multorum militum duces, in Palæstinâ pugnantes, quam in eisdem domi provinciis suis imperantes, auctoritatem exercuerunt. Hanc semel cum sibi conciliassent de civitatum viribus disponendi facultatem, majora mox sibi arrogarunt, nec ægre easdem copias, quas ad religionis Christianæ hostes debellandos usurparent, ad alia consilia dirigere potuerunt, brevique

---

(1) *Wagen*. l. c., II. 328. *Meerman* l. c., I. 59 - 61.

(2) *Mosheim*, ecclesiastical history, III. 9.

contra omnes vel opinionibus suis a religione vulgatâ aberrantes, cruciatarum expeditionum nomine quarumvis civitatum milites opposuerunt. Ita præ cæteris Innocentius III, Gregorius IX et Innocentius IV, hanc tamquam jure sibi debitam potestatem vindicarunt atque exercuerunt. Quid testes hic vocaremus miseras illas clades, quibus ipsius Pontificis jussu Albigenes sunt affecti? Quid gravissimum illud Stadingis indictum bellum? Quid Frisios, quos, salvis iisdem immunitatibus, quibus a Sarracenis Palæstinâ vindicandâ gavisi fuissent, Aquisgranum obsidere jussit Pontifex? Nec ita tantum de civitatum viribus pro lubitu tamquam suis uti, sed etiam concessionibus datisque privilegiis hominibus nequam æreque alieno obrutis impunitatis opportunitatem præbere; Saladinidibus omnes regiones opibus spoliare Pontificum fuit (1).

II. Gregorius VII hierarchiæ quidem limites adeo dilataverat, ut clerum a se prorsus pendentem constituerit, tamen bellorum sacrorum tempore et occasione illam latius etiamnunc subsecuti Pontifices extenderunt. — Ad exercitus sacros componendos clero quidem usi sunt, at contra hujus divitias et ad bella ista gerenda, et ut opes suas augerent, usurparunt (2). Ita exempli gratiâ legato suo Simoni Clemens III imperavit, ut Gelriæ Comiti certam quandam magnamque pecuniæ summam in iter sacrum impendendam, eque centesimis ecclesiasticorum conferendam penderet (3). Legatis hisce mittendis Primatum necessario plurimum attenuare auctoritatem debuere, cum illi dominum suum supremum repræsentantes, pro lubitu cuncta moderarentur, et ipsius potestate innixi, cum laicos, tum clericos sordidis suis vexarent exactionibus (4); adeo ut et hisce, et immoderatis tributis ipsi expeditionum cruciatarum causâ impositis ita attenuaretur, ut clerus ad prædia sua vendenda interdum cogeretur (5). Inter institutiones etiam, quæ bellis sacris originem debent, illa *Episcoporum in partibus infidelium* in locis olim a Sarracenis vin-

---

(1) Si quid amplius desideratur de Pontificum in patriam nostram immoderatâ auctoritate cons. in pr. Meerman I. c., III. c. 3.

(2) Cf. Meerman I. I. inpr. 165. Boehmer, I. I. c. 1. § 3.

(3) Charterboek van Gelderl., d. I. afd. 3. bl. 528.

(4) Mosheim I. I. III. 33.

(5) Vid. exemplum ap. Meerman I. I. III. 165. p. IV. Cod. Dipl. 53.

dicatis, deinceps vero amissis, *titulariter* (hâc barbarâ voce uti liceat) quasi institutorum (1), quatenus illos creandi potestatem sibi arrogavit Pontifex, ad minuendam quodammodo eorundem Primatum auctoritatem valuerunt. Tot autem et tanta incommoda magnæ quin et maximæ utilitates compensarunt. Enim vero tanti in religiosis istis bellis habitus est clerus, ut ad eum in dies magis peccatorum veniam concedendi deferretur facultas, ut Pontificum quoque morem sectati sacris etiam interdicere (2), vilique præsertim nobilium peregrinantium prædiis emendis magnas divitias undique contraherent. Plurimumque superstitiosa ætatis ratio clero favisse nemo non intelligit. Nam alii iter sacrum aggredientes pro animæ suæ salute et requie ditiones multas et dona ecclesiis largiti sunt (3), alii propter prosperum belli eventum litteris missis, clerum quibusdam donari bonis jusserunt (4): alios reduces pro successu expeditionis et incolumi suo reditu clero benefecisse legimus (5): interdum quoque factum est, ut uxor, mater, aliave e familiâ profecti sub conditione precum pro eo fundendarum dona clero obtulerint (6). Hinc immoderatæ clericorum opes, quibus toties abusi, quibus ad majorem luxum et luxuriam pervenerunt, quarumque pessimos effectus totum subinde conquestum est genus humanum. Indeque, si verum ingenue fateri liceat, in primis ipsâ bellorum sacrorum, eaque secutâ ætate, ad fastigium quod exprimi nequit clericorum illicebæ et turpitudines concreverunt, quod omnes, qui historiam ecclesiasticam tractarunt, unâ voce affirmarunt scriptores (7).

III. Belli sacra denique miseros illos tulerunt fructus, quos omnia bella de religione gesta ferre solent, intolerantiam scilicet, quam dicunt. Odium contra infideles, ubi palam semel eruperat, mox eodem Judæos

(1) *Boehmer*, c. 2. § 2.

(2) Ita Leodiensis Episcopus cives suos et ipsum Brabantiam Ducem ecclesiæ communione excludit. *Meerman*, III. 179.

(3) *Miræus*, Opp. III. 74. Ann. 659. *Butkens*, I. 99, 155, 188, et *Preuves*, 49.

(4) *Miræus*, Opp. I. 272, II. 1207.

(5) Id. I. ibid. I. 273. III. 74.

(6) Id. ibid. I. 77. Ann. 666.

(7) Vide inter alios *Mosheim* I. I., T. II. Cent. 12. P. II. c. 2. — T. III. Cent. 13. P. 12. c. 2, 5 et infra passim.

et hæreticos quoslibet persecuti sunt fanatica mente flagrantes homines. Hanc ergo intolerantiam ad scopum quemcumque vellent haud ægre vertere potuerunt Pontifices, sed difficile admodum fuit, a semel suscepto furore homines avocare, istique persequendi studio limites ponere (1).

Ab omni tempore in religione christiana multæ, diversas sectantes opiniones, exstiterant sectæ, unde principium illud (τὸ compelle intrare) jam sæculo VI et VII introduxerat Gregorius I, quod deinceps ad tam sævum exitum fuit perductum; quo etiam principio nisi, armis canonicis primum sese a variis sectis tuiti sunt Pontifices: quanto vero magis crescerent horum auctoritas et clericorum illecebræ, tanto plures exstiterunt sectæ, quod inde in bellorum sacrorum ætate observare licet (2). Tum vero fortunâ suâ insolentius sese jactantes, ætatis studium foverunt contra illas sectas atque aluerunt Pontifices, et hac in re illis temporibusque invalescentem satisque naturalem sectati sunt sententiam, illos, qui a religione instituta dissiderent, quippe qui perniciosas non tantum ipsi religioni, sed et profanas Deoque displicentes opiniones docerent, ferendos non esse (3). Cœpit igitur Innocentius III Waldensibus sive Vaudensibus (4), in cruciatarum expeditionum exemplum, exercitus cruce-signatorum immittere (5). Ubi hoc semel adscitum fuit principium, aliam religionem, aliam etiam doctrinam vulgatæ repugnantem, ferro flammisque esse insectandam, ignis fuit accensus, quo ne hodie quidem ubivis extincto omnis terra conflagravit.

Itaque intolerantiam una cum libertate et cultu pari gradu, quod mirum, quod incredibile, progredientem videmus, et magis magisque omnia tendere ad sanguinolentum illud, quod omnem plane humanitatem respuit, instituendum tribunal, cujus et nos effectus experti

(1) *Heeren* l. I., 165 - 166.

(2) *Mosheim* l. I. 12 - 13 in T. II et III. Cf. *Heeren*, 172 - 173.

(3) Cf. *Planck* l. I., T. IV. Abschn. 2. p. 440 - 441.

(4) Non tam a *Waldo*, eorum qui dicitur auctore, *Waldenses*, quam a vallibus Piemontanis, *Vaudenses* videntur dicendi. — Vid. nota quam doct. *A. Maclaine*, qui opus *Mosheimi* e latino sermone anglice vertit, notæ auctoris adjecit, T. II. 425.

(5) » On vit alors, (ait *Villers*, influence de la réformation.) l'institution des croisades détournée de sa première direction, employée par les Papes à armer chrétiens contre chrétiens." Cf. *Planck* l. I.

sumus. Anno 1229, habito Concilio Tolosano, in unaquaque civitate inquisitorum consilium est constitutum (1), et paulo post Dominicanis, quorum in dies crescebat numerus, illud officium hæreticos exquirendi, judicandi, et puniendi commisit Gregorius IX, cujus legatus, Tornacensis Episcopus, summa cum diligentia et sollicitudine, idem in varias urbes, ubi dominicani haberent monasteria, introduxit (2).

Jus igitur hæreseos puniendæ, ut quæ diximus de instituta inquisitione in unam summam revocemus, quod Pontifices sibi arrogaverant, (verbis utar Heerenii) (3), jus adtulit in illam inquirendi, inde orta inquisitio, quæ hocce modo, sed indirecte, originem suam e bellis sacris traxit. Verumtamen si et ætatis ignorantiam, et fanaticam omnium rationem, et hæreticos res novas nonnumquam molientes reputemus, minus mirabimur, sensim ortam fuisse inquisitionem, et profecto eam et sine bellorum sacrorum ope verosimillime orituram fuisse dicemus.

At latius quæ cuique nota sunt et pervulgata exposuimus; eo magis igitur properemus ad innovationes quasdam enumerandas, quas etiam bellis sacris debemus, quemadmodum *vicarios generales* et *speciales*, quorum frequentissima institutio ex absentia Episcoporum in Palæstinam prosectorum petenda (4). Cumque peccatorum omnium venia iter sacrum aggredientibus esset promissa, inde non sequi non potuit, pœnitentiam externam durissimam olim plerumque exsolevisse, cum plurimi iter illud suscipere quam antiquas pœnas subire maluerint (5). Hisce forsan frequentior capellarum usus et reliquiarum copia, arma et vexilla in ecclesiis parochialibus suspendendi mos, communio sub unâ, ab Urbano, bellorum sacrorum opportunitate, permissa et in Palæstinâ primum usitata, essent accensenda, sed de his qui amplius scire velint,

(1) *Planck* l. l., 463, 469.

(2) *Mosheim*, III. 114 - 115. Cf. *Planck* l. l. 471 seqq. Cf. de inquisitione in patria nostra imprimis septentrionali. *Wagenaar*, *Vaderl. Historie*, II. 369, IV. 427, V. 344, 5, 9. VI. 107, 8, 151, 7, 8, 9, 143, 172, 7, 191, 265. *Byvoegsel op Wagenaar*, V. 16. VI. 11, 12, 13. Cf. classicum opus *Van der Vynckti*, *troubles des Pays-Bas*, passim.

(3) *Heeren* l. l., 169. Non obstante doct. *Wackeri van Zon* sententia, qui in opere: *Bydragen tot de kruistogten*, p. 29 - 30, directe a bellis sacris illius originem derivat.

(4) *Boehmer* l. l., c. 2. § 3.

(5) *Boehmer*, c. 2. § 1. *Will. Tyr.*, X. 20.

Boehmeri doctum inspiciant opus, nos autem nimiam prolixitatem exosi silentio illa minoris momenti negotia prætermitemus, argumentumque, post brevem dictorum recensionem, absolvemus.

Hæc igitur tenenda videntur, bella sacra Pontificum auctoritatem in immensum auxisse cum in laicos tum in clericos, ita ut rebus omnibus sese immiscerent, quæ tamen nimia potestas in ignorantia nixa, hacce diffusâ propriâ suâ mole corrui, plurimumque fuit attenuata. Porro dicendum, clerum, quamvis ab unâ parte multâ auctoritatis divitiarumque parte, cruciatarum expeditionum occasione, spoliatum, tamen ab aliâ easdem haud parum in suam convertisse utilitatem, et denique, inquisitionem ex iisdem bellis, ut diximus, originem suam quodammodo traxisse, licet etiam sine eorum ope fortassis exstitissent. Quæ hac igitur disquisitionis parte proposuimus mala, dolemus inter bellorum sacrorum fructus partim esse referenda, sed ut integros veritatis testes, ut oportet, quantum fieri potuit, nos gessimus.

SECTIO II.

DE FRUCTIBUS, QUOS E BELLIS SACRIS BELGARUM MERCATURA ET INDUSTRIA
CEPERINT.

§ I.

Vis bellorum sacrorum in Belgarum mercaturam.

Inter omnia negotia, quæ ad genus humanum ad summam ducendum felicitatem atque cultum valeant, nullum dulcius, utilius aut salutaris, quam mercatura. Hæc enim vinculum est, quo communi quasi cognitione inter se continentur gentes et conciliantur: pacis commodis alia commoda addit: bellorum malis medetur, aut ipsa mitigat dumtaxat et imminuit. Tandem non id tantum efficit, ut divitias undique peregrinasque merces contrahat, sed et

» *Emollit mores, nec sinit esse feros.*»

Ex horum vero ante bella sacra ferocitate et asperitate satis patet, quam tenuis fuerit illa, quam superiori capite adumbravimus, mercatura. Nec mirum: tot ejus incremento obstabant impedimenta, ut ad florem suum pervenire nullo modo posset. Hæc igitur de medio erant tollenda: maria piratis, prædonibus viæ purganda: in urbes hominibus conveniendum, quo magis ab aliorum vi semet invicem tuerentur, et communibus viribus illud susciperent, quod incerta turbataque temporis ratio singulis nondum permetteret, de quâ salutarî communiarum institutione supra vidimus. Adeoque servitute, quæ mercaturæ non tantum obnoxia, sed plane contraria est, sese exuerunt, eamque cum libertate commutârunt cives. — Sed præterea patriæ nostræ cum variis Europæ regionibus rarissima erat necessitudo; ars quippe navigandi, etiamnunc tenuis et inculta, exercitatione verumtamen, cui bella sacra optimam præbuerunt occasionem, multum fuit emendata. Viæ denique mariaque peditibus nusquam navibusque iter tutum et securum præstabant; et infestissima *Lagani* (1) Albanique (2) jura, quæ cum aliis multis æque perniciosius secum ferebat regimen feudale, mercaturæ florem ubivis multo maxime præpediebant. Hisce ita remotis, demum mercatura talis fieri potuit, qualem se XIII et secutis sæculis exseruit. In hanc ergo tantamque rem vim bellorum sacrorum exponamus, quod unum argumentum speciali commentatione perdignum vires desiderat exiguis meis longe majores, requiritque temporis spatium et suppellectilis copiam, quæ utraque nobis æque desunt. Hæ moræ a progressu nos arcerent forte, ni in fine laboris dedeceret morari.

« Mercatura, inquit Heerenius (3), ante bella sacra cum amni exiguo » comparanda videtur, et eorum ope facta est magnum flumen, cujus

(1) Hoc jus variis nominibus appellatum est, ut *Varreek*, *vree de mer*, et competit domino littoris in navigium ejusque bona, « cujus nihil vivum evaserit, nec homo, nec catus, nec canis.” Unde Flandrice, « *met man en muis*. — *Raepsaet* l. l. II. 176. *Meerman*, IV. 29 seqq. *Ducange*, Gloss., IV. 20. *Robertson* l. l. Note 29.

(2) Jus *albani* sive *aubanæ* quasi *advenæ* (*droit d'aubaine*) erat jus, quod terræ dominus habebat in *advenas*, qui in ipsius ditionem habitatum venerant, vel diutius commorarentur. *Ducange*, Gloss., I. 276. *Robertson*, I. Note 29.

(3) *Heeren*, Infl., etc. 329 - 330.

» multiplices rami in plurima loca rerum omnium abundantiam sparse-
 » runt et feracitatem.” Ita dixit et verissime dixisse mihi videtur vir cla-
 rissimus, nam quemadmodum libertas sæculi XIII et XIV cum illâ
 sæculi XI comparari nequit, ita nulla contentio inter eorundem sæculo-
 rum mercaturam institui potest. Hujus cum popularibus nostris insitum
 studium esset, ad illud explicandum nihil opportunius existere potuit
 quam bella sacra, quippe quæ continuam præberent opportunitatem,
 gentes frequentandi commercio quam maxime deditas, cultioresque re-
 giones visitandi, rebus novis, pretiosissimis atque pulcherrimis plenas.
 « Non unus enim alterve mercator, non pauci peregrinatores, non co-
 » mitatus, sed tota fere natio abiit ad bellum sacrum, et tum in Italiæ
 » urbibus ac Constantinopoli, tum quoque in urbibus Palæstinæ et
 » Ægypti contemplata est artium, mercaturæ et industriæ fructus uber-
 » rimos atque cultioris vitæ genus, unde pro naturæ humanæ indole,
 » quæ cum exemplorum vi regitur, tum rerum dulcium et pulcrarum
 » adspectu commovetur atque varietate delectatur, fieri haudquaquam
 » potuit, quin eas res, quæ ad luxum vitæque delicias pertinent, enixe
 » cupiverint et in suas regiones transferre conati fuerint” (1). Quicumque
 enim furor cruce-signatorum fuerit, tamen non adeo ignorantia et super-
 stitione erant ducti, ut non in cultissimâ Italiâ alias res sensibus suis
 maxime placentes admirarentur etiam inviti, cuperent, emerent forte,
 aliaque observarent sibi prorsus nova, licet non cum animo ex istiusmodi
 observatione sibi utilitatem et scientiam comparandi; sæpissimeque ne-
 cessitas efficere debuit, quod cæteroquin ratio solet. Miramur ita, haud
 plus ex diuturnâ Frisiorum in Italiæ portibus (2) et Flandrorum sub
 Balduino Venetiis morâ peti; illi enim per totam hiemem ibi mansere, hi
 octo menses illic sunt commorati, indeque unâ cum Venetis Constanti-
 nopolin profecti, hanc urbem deinceps unâ habitârunt. Cum cultioribus
 hisce et peritissimis mercatoribus consuetudine certissime nostrates multa
 didicerunt ante sibi ignota, et pauci, qui redierunt in Belgium, præter
 majorem cultum atque peritiam, fortassis etiam res et peregrinas merces

(1) *Regenbogen*, 212. *Lemoine*, *Infl. des crois.*, etc. 107.

(2) *Emmius*, *Re. Frisic. hist.*, 120 - 121.

retulere, vel initam amicitiam servârunt, in utilitatemque suam pactis quibusdam firmavêre. — In Græciâ quoque, tametsi depopulandi pugnantique potius, quam observandi discendique studio flagrant, rerum novitate tamen urbiumque splendore, in primis Constantinopolis, mercaturâ suâ cæteris omnibus terrarum urbibus antecellens (1), immensis divitiis, cruce signatos suspicamur attonitos haud parumper fuisse (2). Cum denique Imperator esset creatus Balduinus, procul dubio hujus subditi Flandri, licet non easdem quas Veneti, saltem quasdam mercaturam spectantes acceperunt prærogativas, adeo et clarissimus quidam auctor, qui peculiari studio Hanseaticarum urbium mercaturam persecutus est, eam, quam nos tamquam probabilem emisimus sententiam, affirmare haudquaquam dubitavit (3). Porro frequentârunt in nostrâ bellorum sacrorum ætate Belgæ Syriam, Palæstinam et Ægyptum, ubi Ptolemaide (4) potissimum et Damiatæ (5), cruciatarum expeditionum opportunitate, commercium in dies magis floruit. Non tantum ex variis hisce rationibus patriæ nostræ mercatores, quorum indoli omni tempore innatum quasi erat mercaturæ studium, hujus usum et utilitatem perceperunt, aut amicitiiis ineundis mercaturæ suæ consuluerunt, sed et cum mercibus alios mores, novum luxum, novas necessitates in patriam introduxerunt, ut vinorum et medicamentorum plurima genera, aromata (6), piper in primis, quod sæculis maxime XIII et XIV vulgatum fuit apud

(1) *Heeren l. c. Gunter, Hist. Constantinop., c. 8. p. 10. l. ap. Gibbon l. c., VII. 561.*

(2) *Fulco Carnotensis ap. Duchesne, Script. rer. Gall., IV. p. 822, cit. apud Hallam, Europe during middle-age.*

(3) « Die abenteuerliche Kreuzzüge hatten, so wie durch ganz Europa, so auch in Flandern, » in einem ganz vorzüglichen Grade die ersten grossen Handels-Communicationen geweckt. Als » Balduin von Flandern Herr von Constantinopel geworden war, gedieh der Verkehr zwischen » den Niederlanden, dem Oriente und Italien immer mehr und mehr. Bereits im dreizehnten » Jahrhunderte fuhren die Flanderer fleissig nach diesen Gegenden durch den Canal und die » Strasse von Gibraltar. Venetianer, Genueser und Pisaner besuchten mit ihren Waren und » Gütern die Flandrischen und Niederländischen Küsten. » *Sartorius, Gesch. des Hans. Bundes, 251.*

(4) *Maier, Gesch. der kruist., p. II. c. 4. Chr. equit. Teut. ap. Matth. l. c. X. 179. Vid. nota XII.*

(5) *Oliv. Scholast. Hist. Damiat., ap. Eccard l. c. passim. Ubbo Emmius l. c. 122 - 127.*

(6) *Hullman, Staedte-wesen des Mittelalters, l. c. 1. a. 2. De Reiffenberg, Du commerce au XVme et XVme siècles, p. 113 pass.*

Belgas (1); sericum etiam jam pridem Caroli M. tempore notum, sed rarissimum simul (2); saccharum, quod dicitur, sive calamellos mellitos (3), aliasque plurimas merces (4), cum vitæ necessitates atque comoda, tum ornatum et luxum spectantes, quarum omnium seriem, quam omnibus suis numeris absolutam proponere non valemus, referre nullius est momenti, ubi sufficit quasdam verbo merces indicare, ut inde bellorum sacrorum in mercaturam vis effici possit.

Itinere in Orientem ita semel aperto, auctisque urbium Italicarum maxime mercatura et auctoritate, piratarum sensim refrænata in mari Mediterraneo videmus rapacitatem (5), leges nauticas ortas (6), Venetos aliosque, cum Italicos (7), tum etiam Orientales mercatores (8) Brugas imprimis, propter opportunum situm, et Maris Baltici ad Mediterraneum itineris diuturnitatem (9), tamquam intermedium meridianales inter et

(1) Dippl. citt. ap. *Hullman*, I. 25. *De Reiffenberg*, et passim: etiam *Oliv.* 115 seqq.

(2) *Hullman*, 63.

(3) *Alb. Aquens.* V. 57. ap. *Bongars.* Gest. Dei per Francos, I. 270. *De Reiffenberg*, 113 pass.

(4) E Tyro e. gr. vitrum accepimus, Asiæque debemus alumen, indicum, prunas et cæpulas. *Guill. Tyr.*, XIII. 3. p. 290 et nota d. ap. *Regenb.* I. c. c. 14. s. 3.

(5) *Regenbogen*, I. c. c. 14. s. 4.

(6) *Heeren*, 575 seqq.

(7) *Heeren*, 585. *Hallam*, III. 396. *Hullman*, 370. *Sartorius* I. c. anno 1525 multas Venetorum naves merces e Flandriâ ducentes ab Anglorum piratis captas legimus. *Meyerus* ad h. a. « Ex Italiâ etiam, ait *Regenb.*, 204, teste historiâ translatae sunt merces Orientales in Belgium » et inde in Germaniam. Sic ex. gr. *Guilielmus Brito*, poeta qui initio sæculi XIII vixit, de » Brugis Flandriæ oppido cecinit. (*Philippid.* IX. 344.)

» Hic Savaricus opes cunctis e partibus orbis,

» Navigio advectas, supra apem reperit omnem;

» Infecti argenti massas, rubeique metalli

» Stamina Phœnicum, Serum Attæumque labores.

» (intellexit poeta Asiaticos, Senenses et Indos: mox addit:)

» Mittantur ut inde

» In varias partes mundi, dominisque reportent

» Lucra suis."

(8) *Wagen.* I. c. III. 251. Vid. omnino *Sartorius* I. c. I. Beyl. 1. N° 3. *Lemoine*, Infl. des Croisad. Comment. ab Acad. Paris. honorifice vulgata, 111 - 112. Hist. des Prov.-Unies, supra I. 341.

(9) *De Reiffenberg* I. c. 28. Cf. *Rob.*, note 29 ubi dicit p. 343, Brugas summum totius Europæ emporium.

septentrionales Europæ regiones emporium eligentes; quo factum, ut hæc urbs, aliæque simul patriæ nostræ, brevi fastigium attingerent inauditum prorsus ac incredibile (1). Animadvertimus etiam, hos Venetos ubivis privilegiis liberaliter fuisse donatos, quo magis peregrini allectarentur (2), et eosdem cum Norimbergæ et Augustæ-Vindelicorum mercatoribus latissimum exercuisse commercium (3), cujus simul uberimi in totam patriam nostram fructus redundârunt (4).

Populares nostri etiam omnes, sed eorum Flandri (5) præ cæteris et Hollandi (6), optimâ ita ratione gavisii sunt, quâ in alias distantes regiones, in Italicas, Græcas, et Asiaticas urbes, suos et terræ et industriæ fructus inducerent (7): ita v. c., quod observatu haud prorsus indignum rati sumus, pannos, quorum texturâ celeberrimi semper fuerant Belgæ, quorumque religiosi ordines magnam copiam requirebant, in Palæstinam illi contulerunt (8). — Nec tantum cum Italicis et Orientalibus, sed sponte

(1) *Rob.*, I. 85.

(2) Ita ap. *Butkens*, I. Preuves, 161. — Pag. 400 auctor dicit: « Par lettres données à Bruxelles le Duc (Jean III.) print en sa particulière protection la compagnie de Bardi de Florence, avec leurs biens et marchandises, et les déclara libres de toutes charges, comme de le suivre en ses osts et chevauchées, et de toutes tailles, preste et droict de main-morte, voulant par ceste grace et affranchissement attirer les nations étrangères et faire fleurir le commerce dans ses pays." Vid. etiam *Rob.*, 82.

(3) *Heeren*, 382.

(4) *Heeren*, 385.

(5) *De Reiffenberg*, pass. et auctt. supra citt.

(6) Hic referatur necesse est memorabilis *Sanuti* locus: « In Alemanniæ partibus, ait, varis habitant gentium nationes, quæ valde forent utiles ac necessariæ ad muniendum negotium maritimum in Ægypto, et specialiter Trimantii, qui habitant in extremis partibus Bremensis Episcopi, necnon Frisones, qui dehorsum habitant ex Westphaliæ provincia prope mare, ac etiam gentes de Olandia et Sylandia, qui morantur versum Comitatu Gelriæ et Clivis. Prædicti scire debent per aquas salitas et dulces optime navigare, sic quod ab iis sanum consilium et optimum invenire deberet. Convenientes igitur gentes maritimæ Alemanniæ sapius memoratæ possunt per terram venire Venetias et cum Venetiis transafretare, et si aliquæ gentes debent bene facere, debent Alemanni, cum multi eorum conversantur et in armatis sumuntur et bene se habent, multique cum uxoribus et filiis Venetiis commorantur." *Marii Sanuti*, *Secreta fidelium crucis*, l. II. p. II. 18.

(7) *Hullman*, I. 230 - 235. *Hallam*, III. 394.

(8) Hanc magni momenti animadversionem viro acutissimo *Hullmanno* debemus I. 40, 230, 235.

etiam cum Francis (1) et Anglis (2) quamdam, sed serius demum explicatam, mercaturam exercuerunt, ut et cum Germanis, præsertim post ortum celeberrimum Hanseaticum foedus, ad quod Belgii inprimis septentrionalis plurimæ urbes accesserunt (3), quod foedus tamen in immediatis bellorum sacrorum fructibus haudquaquam ponendum.

Nobis quoque videntur bella a Teutonicis equitibus gesta non tantum majore cultu novisque necessitatibus victos instruxisse, adeoque commercium etiam nostrorum expostulasse, sed et viam ad cæteras gentes septentrionales (Osterlingos vulgo dictos), circum mare Balticum habitantes, reddidisse tutiorem et frequentiore (4).

Postremo nobis verbo quædam de *litteris cambialibus* dicenda, quarum nonnulli originem Judæis, bellorum sacrorum tempore, adscribunt, cui genti, quemadmodum subinde Templariis, opes pro crimine erant. Ut ergo immensas suas divitias, quibus inhiabant Christiani, in tuto ponerent hostiumque manibus subtraherent, profugi Judæi litteras cambiales invenisse dicuntur (5). Alii contra harum originem e nundinis Campaniensibus trahunt (6), quod verisimilius videtur. Harum litterarum in commercio deinceps maximus fuit usus, nec parva utilitas.

Ubi ergo e veterno, quo invitum torpescere videbatur, commercii studium fuerat expergefatum, mirum in modum illud in patriâ nostrâ ubivis exarsit, adeo ut alia ejus urbs Carthagini æquipararetur haud

(1) *Wagen*. III. 60. Pactum Regem Franciæ inter et Ducem Brab. refert *Butkens*, I. 430. Vid. etiam *Heeren* I. c., 388 - 389.

(2) *Van Mieris* I. c. I. 528. A° 1238. Henricus Angliæ Rex Flandris liberam permisit in imperio suo mercaturam. A° 1289. Eduardus Rex Brugensibus majora etiam in commercio concessit privilegia. *Chr. van Vlaend.*, 333 - 354. Paulo post (a° 1296) « obtinuit Guido Flander ab Angliæ Rege, ut Brugensibus per Angliam, Hirlandiam et Scotiam emere liceret, » aliasque exercere mercaturas tam libere quam Longobardis esset licitum. » *Meyerus* ad h. a.

(3) Vid. omnino *Sartorii* opus I. c. *Meerman*, op. I. IV. 258 - 254.

(4) Cf. *Hist. des Prov.-Unies*, p. 320: *Luzac* I. c., III. 89. *Regenbogen* I. c., 206. Verosimiliter etiam Gelri, Hollandi, Flandri et Brabant, qui Præside Hermanno de Salsa in Borussiam migrârunt, cum patriâ suâ quamdam servârunt consuetudinem et commercium, *Chronic. Equit. Teutonic.* ap. *Mathæum*.

(5) *Regenbogen*, c. 14. s. 1. *Heeren*, p. 390, *cambium*, inter immediatos bellorum sacrorum fructus referre ausus est.

(6) *Hullman*. c. 3. s. 3.

immerito (1); alius tempore belli cessantem mercaturam lugere totus orbis terrarum diceretur (2). Nec tandem potuit quin inaudita civium multitudo in urbes (3) immensæque divitiæ undique confluerent, quin libertatem magis magisque populares nostri foverent, ita ut haud semel textores atque fullones res novas moliri, pugnas committere, bella gerere videamus (4), et quin tandem jura commercii noxia, *Lagani* et telonea eximerentur passim (5), societates sive collegia de navigiorum onere spondentia (*assurantie-kamers*) orirentur (6), ordinaretur jurisdictio (7), atque pacta ad commercii florem tendentia inter urbes nostras (8), provincias (9) et cum exteris etiam nationibus icerentur (10).

Sed tum in primis ulterius, imo et ad utrasque Indias sese extendere coepit mercatura, postquam magnetum utilissima vis et usus essent inventa, quod summum beneficium an bellis sacris revera debeamus (11), nostrum non est probare, cum et eâ de re ne inter viros doctos quidem constet. Verumtamen hoc observandum habemus, patere e verbis cujusdam Wilhelmi Henrici, prope Bruxellam (à Leeuw St. Peter) initios æculi XIII degentis, ab Hullmanno allatis (12), illum virum eruditissimum

(1) Antverpiæ scilicet. Vid. *De Reiffenberg* l. c. 116.

(2) « Terrâ marique, ait *Meyerus* ad a. 1385; mercatura rerumque commercia et quæstus » peribant. Non solum totius Europæ, verum etiam Turcæ aliæque sepositæ nationes ob bellum » istud Flandricum (cum Angliis) magno afficiebantur dolore. Erat nempe Flandria totius prope » orbis stabile mercatoribus emporium. Septemdecim regnorum negotiatores tum Brugis sua certa » domicilia ac sedes habebant, præter complures incognitas pæne gentes, quæ undique confluebant. »

(3) De Gandavo hoc observat *Meyerus* ad a. 1202. Antverpiæ a° 1549, 200,000 civium erant. *De Reiffenberg*, 151 aliique. Amstelodamum exemplo suo quoque sat probavit, quantum brevi civium frequentia in immensum crescere valeat.

(4) *Haræus*, 298 et pass. *Meyerus* ad a. 1501 seqq.

(5) *Meerman* passim. *Ducange*, *Gloss.*, voce *Lagenum*. *Sartorius* l. c. 252.

(6) *Chr. van Flaend.*, 386.

(7) Etenim, ut dixit *Montesquivius*, *Espr. des loix*, XVIII. 8.: « Il faut un code de loix » plus étendu pour un peuple qui s'attache au commerce et à la mer, que pour un peuple qui » se contente de cultiver ses terres. »

(8) Ut *Hanseaticum fœdus*.

(9) *Meerman* l. c. IV. 264. *Butkens*, I. 158, 159, 160.

(10) *Meerman*, IV. 228 seqq. *Sartorius*, I. 255. *Chr. van Flaend.*, I. 222 - 223. *De Reiffenberg*, p. 29 et passim.

(11) Ab Arabibus nos magnetem bellorum sacrorum opportunitate accepisse, haud absurdè argumentis probare videtur *Hullman*, c. 2. s. 1. Vid. etiam *Regenbogen*, c. 14. s. 5.

(12) *Hullman*, I. 127 - 128.

magnetis vim haud latuisse, quâ semel cognitâ pyxidis nauticæ opê in novas remotasque regiones perrexerunt cum aliæ gentes, tum potissimum Belgæ, quippe mercaturæ et navigationi maxime dediti. Igitur non tantum mercaturâ magnam sibi potentiam et divitias conciliârunt, sed et novis detegendis regionibus de cæteris totius orbis terrarum gentibus optime meruerunt.

§ II.

Vis bellorum sacrorum in industriam.

Cum mercaturâ arctissimo vinculo cohæret industria, ita ut ubi illa viget, hæc torpere non possit; sed accurate definire, quid et quantum bellis sacris industria debeat, nec nos possumus, nec peritissimi etiam; quodque Heerenio visum est gravissimum (1), nobis non difficillimum videri nequit. Ipsius exemplum secuti nonnullas tantum artes hic recensamus, quæ certo bellis sacris adscribendæ videntur. — Primo profecto loco dici meretur nobilis aulea insignia faciendi ars, quam sæcum ex Asiâ vel Græciâ retulisse Flandrorum cruce signati (2), Brugisque primum exercuisse, dicuntur (3). A Belgis deinde in cæteras Europæ regiones

---

(1) « Qu'on s'appuie dans cette recherche, ait *Heeren*, p. 392, de tous les secours qu'offre » l'érudition Orientale et Occidentale, à peine pourra-t-on espérer d'ébaucher une semblable » tâche, et l'on dépassera bien sûrement les bornes qui sont prescrites ici. — Et quand on sera » parvenu à reconnaître quels accroissemens positifs l'industrie des Occidentaux a reçus de » l'Orient, à l'occasion des Croisades, comment déterminer enfin le nouveau degré d'activité, » le nouveau développement que l'industrie propre et indigène de l'Occident aura acquis à l'oc- » casion de ces mêmes Croisades? Qui pourra faire ce calcul, ou même donner une simple » approximation.»

(2) De hac arte ita loquitur *P. F. Heylen*, Dissert. de inventis Belgarum in Nouv. Mém. de l'Acad. de Brux., I. « L'invention de la haute et basse lisse vient du Levant; les Anglais » et les Flamands en ont apporté l'art dans leur pays au retour des Croisades, et ils y ont » long-tems excellé, sans avoir des rivaux, même en France, où il n'est fait rien de remarqua- » ble en ce genre, que sur la fin du règne de Henri IV.»

(3) « Jans fameux tapisier de Bruges exécuta les premières tapisseries de haute et basse » lisse, qu'on y (aux Gobelins) ait fabriqués." *Heylen* l. c. *De Reiffenberg*, p. 30.

manavit (1). Tantamque hæc aulea Belgica nacta sunt celebritatem, ut jam initio sæculi XVI de iis caneret Italus poëta (2):

» *Belgicaque intonsis pendent aulea Britannis.*

» *Picturatis dives Bruzella tapetis.*»

Ut huic arti operam darent Belgæ, forte plurimum contulere ex Asiâ bellorum sacrorum tempore et opportunitate forsan ducti *liquores tinctiles* (3). His enim non tantum ad commodum suum usi sunt populares nostri, verum etiam tincturam multo maxime excoluerunt, ita ut jam initio sæculi XIII Flandrorum *scarlatum* sive *coceum* celeberrimum esset, Viennæque *tinctorum* nomine *Flandri* dicerentur (4), et ut Hardevicum hac arte magnam sibi famam conciliaret (5).

Supra me monuisse memini, auctâ mercaturâ, apertâque in Orientem viâ, facilius quam ante nostrates pannos suos ubivis dimittere potuisse. Hinc vix dici potest, quantum hujus artis studium supra modum excultum sit (6), et in nostrâ regione plus quam in ullâ aliâ floruerit, adeo ut Brugis 50,000 hominum illud artificium exercuisse memorentur (7). Ortis inprimis communiis, homines plebeji, qui non amplius dominis, at sibi acquirebant, antiquo jugo discusso, integris viribus industriæ et omnis generis artificiis incubuerunt, spe melioris fortunæ allectati (8), et invicem convenientes magna illa potentissimaque corpora constituerunt, quæ *opificum* dicebantur *collegia* (*gilden*), quorum in nonnullis urbibus variorum generum incredibilis numerus fuit. Brugis 68 exstiterunt diversa (9). Auctas etiam universe ipsorum Belgarum luxus, resque

(1) *Heylen* l. c.

(2) *Bartolinus Perusinus Austriad.*, L. IX. ap. *Heylen* l. c.

(3) *Heeren*, 396.

(4) *Hullman*, I. 248.

(5) « Lange Zeit behaupteten die Niederländer in der Färberkunst den Vorzug. Von Har-
» derwyk werden besonders die Blau- und Grün-Färber erwähnt. » *Hullman*, I. 247.

(6) *Meyerus* ad a. 1522. *De Reiffenberg*, 11. seqq.

(7) *Verhoeven*, ad quæst. ab Acad. Brux. a° 1777 prop. de commercio Belgarum sæc.
XIII et XIV præmio ornata. 107. ap. *Hullman*. Dolemus, nos hoc opus nobis comparare non
potuisse.

(8) *Robertson* l. c. 42.

(9) *Sartorius*, 252.

lautior invalescens, major etiam clericorum magnificentia industriam sane excitare debuerunt, vestesque confici, quarum materiæ ex Asiâ vel Africâ, vel omnino ex Oriente erant petendæ, ut v. c. *Camelotti* et *Gogreini*, pannorum specie « ex subtili caprarum pilo in fila deducto contexta » (1), quem pilum e Tripolide, Arzengano et e Cypro diligenter quærebant (2).

De serici texendi arte, quippe quam Itali magis quam nos Asiæ acceptam referant, proprie hic nihil dicendum. Sed fieri potest, ut oppugnatâ Ulysippone, quod Belgarum etiam ope factum, artem serici texendi, illic vulgatam, secum retulerint domique exercuerint (3).

Ita videmus, tempore, quo plurimæ Europæ regiones in summâ adhuc barbarie versabantur, Belgas mercaturam latissimam exercere et industriâ eminere.

SECTIO III.

VIS BELLORUM SACRORUM IN BELGARUM MORES, ARTES ET DOCTRINAS.

§ I.

Vis bellorum sacrorum in mores.

« Quemadmodum homines, ait *Regenbogen* (4), singuli ad humanitatem pervenire non possunt, quoad disjuncti viventes societatem faciunt, sic quoque gentes, teste verissimâ historiâ, e nativâ barbarie emergere et ad aliquam humanitatem procedere nonnisi lento admodum gradu possunt, quousque mutuum vitæ commercium contemnunt. In tali quippe statu sua unice amantes, aliena negligunt, alios populos metuunt non tantum, sed etiam odio habent, et sic viam sibi præcludunt ad eam perfectionem, quæ ex mutuo hominum commercio nasci solet. »

(1) *Grammaye*, Antverp. antiquit. 93.

(2) *Hullman* l. c. 42.

(3) *Regenbogen*, c. 14. s. 2.

(4) *Regenbogen* l. c. 25.

Ut hoc commercium, ubi fere extinctum esset, reviviscere posset, multo maxime omni tempore valuerunt bella, et expeditiones in primis in distantes regiones susceptæ, quippe quibus non tantum ad novarum terrarum necessitatumque notitiam, verum etiam ad consuetudinem cum aliis gentibus, quæ diversis utantur moribus et legibus, perveniatur. Hoc nomine opportuniora nulla quam bella sacra umquam exstiterunt. In iis enim ex omnibus Europæ regionibus homines convenerunt, quorum omnium haudquaquam par erat ignorantiae barbarieque ratio, imo vero Meridionalis Europæ nationes, maxime Itali et Græci, tum etiam Arabes, septentrionalibus gentibus cultu longe præstabant. Cum ex horum cultioris vitæ exemplo multum profecisse et alii populi, et Belgæ dicendi sunt, tum etiam Asiam petentes, per eos terrarum tractus iter instituerunt, in quibus artium atque doctrinarum quicquid residuum esset conservaretur; adeoque necesse fuit, ut tot tantarumque rerum novarum adspectus novas in animis excitaret cupiditates, desideria nova. Nonne etiam moribus salutarem mutationem allatam fuisse dicemus diuturnis Frisiorum in Italiæ portubus, Flandrorum Venetiis, omniumque cruce signatorum in Græciâ, Asiâ et Ægypto, commorationibus? Nobismet etiam illas proponentes veritates, quarum testem vocamus totam historiam; exulante scilicet servitute viam aperiri ad majorem humanitatem, et huic mercaturam præ cæteris omnibus rebus favere, cum unâ cum mercibus peregrinos mores inducat, hos bellis sacris mediatos fructus referemus, ad ampliorem sensim cultum, libertatis et mercaturæ ope, Belgas pervenisse.

Damus, ex monumentis historicis patere, cruce signatos turpem et infamem plerumque vitam duxisse, adeoque sese libidinibus suis nefandis tradidisse, ut admonerentur interdum ad fœminas domi relinquendas (1); omnesque omnino, qui de bellis sacris egerint mediæ ævi scriptores, cruciatorum militum vitia infrænataque licentiam exprobrasse. Sed primum hic animadvertendum videtur, maximam illorum partem, in primis saltem expeditionibus, ex hominum sorde constitisse, abs quâ igitur expectari nonnisi scelera possent; tum non mores illorum, qui armis susceptis

---

(1) Charterb. van Gelderl., I. 336.

in Asiam procurrebant, in castris separatimque spectandi, sed omnium, post bella sacra, domique sunt observandi; cæteroquin, si de gentium humanitate iudicaturi, castrenses tantummodo mores attendamus, heu! quid de ætatis etiam nostræ humanitate dicendum? Denique hac de re monendum superest, medii ævi scriptores, quippe clericos plerosque, multo magis moralem quam physicam bellorum rationem scriptis suis exagitasse, quod hodie secus obtinet.

Morum igitur conditionem post bella sacra mente nostrâ perlustrantes, quantam invenimus mutationem! A morationum gentium politiore humanitate longe etiamnunc aberant, quum nihil tardius quam mores mutetur. Sed quæ ante defuerant leges, illâ durante ætate passim ortæ sunt, æquiores criminibus et omnis generis licentiæ poenas statuentes; agendique tandem cogitandique melior atque sanior evasit ratio. Mirum etiam est, quantum bellorum sacrorum opportunitate res lautior salutarisque invalescere cœperit. Decorum et pulchrum appeti, ornatus studium in omnium, sed maxime in fœminarum, animis serpere. Ita a° jam 1301 mulierum Brugensium tantus splendor fuisse dicitur, ut ipsa Franciæ regina, ubi mulieres illic spectaverat, earum ornatu stupefacta dixisse feratur: « Ego rata sum, me solam esse reginam, at hic sexcentas con- » spicio" (1). Nec hoc ornatus studium tunc temporis unice fœminis, quibus innatum quodammodo habetur, proprium erat, sed in aulis Principum, in ritibus publicis, tum et in omni re privatâ, ampliorem obtinuisse magnificentiam majusque decus accipimus (2). Hæc, partim a cultioribus Asiaticis accepta, secum domum retulisse cruce signatos, non absurdum est statutu, sed simul concedatur necesse est, hos illecebrarum, quibus suaviores abundant Orientales regiones, nonnullas secum tulisse (3).

Equitum tandem rationem, quæ bellorum sacrorum tempore et occasione floreret maxime, latissimam in humanitatem vim exseruisse nobiscum omnes iudicant. Illos enim, per totum cruce signatorum exercitum dispersos, semper ante oculos habuerunt cæteri, nec potuerunt, quin ex eorum

---

(1) *Meyerus* ad a. 1361.

(2) *Robertson*, 27.

(3) *Stuart*, a view of soc. in Europe, et cit. *Joinville*, 52. c. 6.

legibus et exemplo, denique ex omni vitæ ratione, ad maiorem humanitatem sese conformare discerent, nam: « egenis, afflictis foeminis, » viduabus, orphanis aliisque succurrere, eosque vindicare ab impetu » potentiorum, officium erat tam sancte, tam diligenter excolendum, ut » qui ab hoc discessisset, per omnem vitam infamiæ dedecus sibi con- » traxisse putaretur. Legibus non tantum cautum erat, ut fide starent et » promissis, ut mendaciæ perfidiam detestarentur, sed etiam omni studio » in id incumbabant, ne quid peccarent contra æquitatem vel genero- » sitatem; cum et iustitiæ severitatem bellicque calamitates temperare » humanitate tenerentur" (1). — Hæc res equestris in primis fuit, quæ singulares illas virtutes, quæ pæne novæ erant dicendæ, gentibus Euro- pæis indiderit (2). Inde singularis illius humanitatis, quæ hodiernam ætatem cum pacis tum belli tempore distinguit, semina: inde sexus se- quioris amor et assentatio, illeque verbo sensus, qui tempori nostri plane proprius vernacule *galanterie* dicitur, cuius saluberrimam vim cum in vitam nostram publicam, tum in privatam, nemo non videt et experitur:

(1) *Regenbogen*, l. c. *Curie de la Ste Palaye*, Mém. sur l'anc. chevalerie, p. I. p. II. *Ducange*, Gloss. voce Miles et Dissert. 22, sur Joinville in Mém. *Petitot*, Hallam. l. c. 488.

(2) Longum hic, sed eximium proponamus *Robertsonii*, p. 73, locum: « This singular in- » stitution, ait, in which valour, gallantry and religion were so strangely blended, was » a wonderfully adapted to the taste and genius of martial nobles; and its effects were soon » visible in their manners. War was carried on with less ferocity, when humanity came to » be deemed the ornament of knighthood, no less than courage. More gentle and polished man- » ners were introduced, when courtesy was recommended as the most amiable of knightly » virtues. Violence and oppression decreased, when it was reckoned meritorious to check and » to punish them. A scrupulous adherence to truth, with the most religious attention to fulfil » every engagement, became the distinguishing characteristic of a gentleman" (cujus verbi etiam propria significatio, quæ antiquis latuit, peculiare quid recentiorum temporum est), « because » chivalry was regarded as the school of honour, and inculcated the most delicate sensibility » with respect to that point. The admiration of these qualities, together with the high distinc- » tions and prerogatives conferred on knighthood in every part of Europe, inspired persons of » noble birth on some occasions with a species of military fanaticism, and led them to extra- » vagant enterprises. But they deeply imprinted on their minds the principles of generosity and » honour. These were strengthened by every thing, that can affect the senses or touch the heart. » — Perhaps, the humanity which accompanies all the operations of war, the refinements of » gallantry, and the point of honour, the three chief circumstances, which distinguish modern » from ancient manners, may be ascribed in a great measure to this whimsical institution, » seemingly of little benefit to the mankind."

inde tandem sensus honoris (*point-d'honneur*), qui animi affectuum violentiæ medetur, morumque asperitatem tollit (1). Licet hi rei equestris fructus nondum statim ad maturitatem pervenerint, tamen equites semina recentioris cultus sparsisse merito sunt habendi.

Auctâ igitur humanitate, quod olim necessitate coacti effecerant homines, deinceps sponte suâ et ex imâ animi persuasione facere, hospitalia condere (2) et leprosaria (3), atque peregrinatoribus, quorum major indies facta est frequentia, diversoria sive tabernas (4), quas nos *auberges* vocamus, instituere cœperunt. — Adeoque bellis sacris haud parum videturtribuendum, ad multo meliorem, quam ante, conditionem composuisse mores, sine quibus purioribus et cultis nulla civitatis felicitas, nulla legum auctoritas, nam

Quid sine moribus leges ?

§ II.

Vis bellorum sacrorum in artes et doctrinas.

Artes et doctrinæ potius ipsi Europæarum gentium humanitati auctoque cultui, quam bellis sacris, originem debent. Arabes enim, tametsi Latinis longe politiores, procul tamen a cultu aberant. Græci artibus quidem incumbabant nonnullis, cruce signatis novis et insolitis, sed universe rhetoricæ operam omnem navabant, quæ ars, deformis tunc et obscura, non ea erat, quæ rudibus conveniret militibus. Ad illa adsciscenda, quæ ad externum ornatum et decorum pertinent, præcipites quidem sunt homines, sed nisi animus barbarie se exuerit, internum cultum parum attendunt. Sed vel sic tamen quosdam fructus dumtaxat bellis, quæ per duo sæcula in cultioribus regionibus tantisque viribus gesta sunt, non possumus quin adscribamus.

(1) Eandem, quam *Robertsonius*, omnes fœvent scriptores sententiam, ut v. c. *Heeren*, 202 seqq. *Stuart*, a view of society, 63. *Hallam* l. c. III. *Millar*, Distinction of ranks in society.

(2) *Miræus*, Opp. III. 100, 153.

(3) Hujus rei exempla, ni fallimur, habet idem *Miræus*.

(4) *Van Wyn*, Hist. Avondst., 56.

Hic ampla forte expectatur disputatio de inventis magnete et chartâ, deque molis alatis, sive molendinis, quæ vento aguntur, quorum origo bellis sacris a plerisque adscribitur: at de his potius tacemus, quum vires deficiant, deficiat etiam audacia, cum viris clarissimis doctissimisque, horum inventorum originem in dubium vocantibus, in arenam descendendi. — Verum quod ad molendina attinet, horum, Raepsætius scribit, se primam mentionem in decretalibus sæculi XII factam invenisse (1). De eorum usu in patriâ nostrâ constat, ea sub finem ejusdem sæculi in Hannoniâ et Flandriâ nota usitataque fuisse (2). Porro videri posset sculptura et statuaria e bellis sacris incrementum cepisse, cum in primis in ornatâ Græcorum Imperatorum sede multa antiquitatis elegantissima monumenta servata, a Latinisque reperta legamus, sed cœco eorumdem furore pleraque, quod valde dolendum, destructa. Maximæ militum parti sacræ reliquiæ, quam monumenta, plus cordi fuerunt: artis autem decore nonnulli forte capti artifices illam domi paulo magis excolere cœperunt. Saltem bellorum sacrorum ætate sepulchra ornatioribus signis instructa videmus. Conspiciantur exempli gratiâ Theoderici marmoreum, Lovanii constitutum, et Henrici II, Brabantiae Ducum, sepulchra (3). — Haud potuit etiam, quin architectura emendaretur, ornatoremque Italarum Græcorumque ædificiorum structuram plurimi omni studio imitari niterentur. Mercatores maxime, pulchris spectatis Constantinopolis, Ptolemaidis aliarumque urbium ædificiis, reduces nihil potius certo habuerunt, quam ædes suas deformes adornare majoreque splendore informare, quod studium ad ditiores præsertim homines brevi manare debuit (4). Hinc castellorum sola Italarum, Orientaliumque omnino sectilia referre cœperunt pavimenta, et nobiles miro varioque tessellato opere etiam parietes de novo (nam ars exsoleverat plane) decorare (5), atque hortos insuper suos peregrinis arboribus et plantis instruere (6).

---

(1) *Raepsaet* l. c., II. 438.

(2) *Id.* 439.

(3) *Butkens*, I. 198, 239. Vidd. effigies *ibid.* p. 201, 203.

(4) *Cf. Heeren*, 400 — 401.

(5) *Van Wyn*, *Hist. Avondst.* II. 62.

(6) *Id.* 94. *De Reiffenberg* l. c. 128.

Artes, quamvis parum, tamen plus quam doctrinæ, ex sacris expeditionibus profecisse videntur. Hæ autem rudibus Europæorum septentrionalium ingeniis nondum erant accommodatæ. Vel ita tamen factum est, ut ad paulo maiorem suavitatem linguæ pervenirent, et Flandrica dialectus in primis purior evasisse dicatur (1), quod beneficium bellis sacris nisi abnegandum, parumper tantum iis tribuendum est. Mox etiam novo ardore hic illic exstiterunt poëtæ, qui carminibus suis ad bella sacra populares excitarent (2), vel historica tractarent argumenta, ut Maerlantius supra dicti poëmatis auctor, Melis Stoke, Joannes van Helu et Van Velthem (3). Exstiterat quoque jam ante bella sacra, sed eorum opportunitate ad florem suum magis advectum fuit, poëseos genus quod *Romanticum* dicitur, referens Ossiani carmina, sed cum religionis Christianæ corruptis placitis sane mixtum. Qui hocce tractabant poëseos genus, appellabantur *Trouvers* et *Troubadours*, quorum illi epicæ, hi lyricæ poësi maxime studuerunt. Vir in patriâ nostrâ unus e paucis recentioribus antiquitatis peritissimus docte probavit, quantum hi poëtæ etiam bellis sacris apud nos invaluerint, et in litteras et poësin in primis excolendas vim exercuerint, quantoque honore habiti fuerint in aulis Gelriæ Hollandiæque Comitum et Ultrajectinorum Episcoporum, qui Germaniæ Imperatores, Franciæque reges in Asiam comitari solebant (4). In Flandriâ, Hannoniâ, Brabantiâ, haud minoris æstimati sunt, et inter eos etiam referendus unus e Brabantiæ Ducibus (5).

De litterarum Græcarum et Orientalium doctrinâ nihil affirmandum, sed probabilia tantum proponenda habemus. Quosdam cruce signatos, quippe cum peregrinis gentibus conversantes, forte hæc consuetudo novarum linguarum levem quamlibet scientiam docuit, quam secum ad suos retulerunt. Occupatâ Palæstinâ, quamvis eâ de re nihil omnino

---

(1) *Van Kampen*, Verkorte gesch. der Nederl., I. 97.

(2) *Maerlant*, in poëmate, quod inscribitur: Van den lande van Overzee.

(3) *Maerlant*, de Trojaansche oorlog. *Melis Stoke*, Rym-chronyk. *Joannes van Helu*, Historiam Jani I. Brab. Ducis cecinit. *Van Velthem* in historia etiam versatur in suo speculo historico, Spiegel historiael.

(4) *Van Wijn*, Hist. Avondst.

(5) *Van Kampen* l. c.

constat, nonnulli putant, cum in alias regiones, tum in Belgium, orientalem eruditionem manasse. Hæc opinari quoque videtur vir doctissimus Assemannus, ubi in dedicatione catalogi codicum manuscriptorum orientalium bibliothecarum Mediceæ, Laurentinæ et Palatinæ Franciscum III, Lotharingiæ Ducem, hisce verbis alloquitur: « Quis nescit per majores » tuos instauratas res Christianorum in Asiâ, fundatumque Regnum Hierosolymorum, unde non Latina modo eruditio ad Asiaticas illas gentes » uberrime manavit, sed et Asiatica qualiscumque eruditio est cum Latinis largiter communicata? Superioribus temporibus vix aliqua orientalium linguarum notitia ad Europæos pervaserat: postquam vero res » Latinæ stare per gentiles tuos, atque efflorescere in Asiâ cœperunt, » qualis et quanta bonorum librorum copia, variis linguis conscriptorum, » inde ab ultimo Oriente, neque solum ab Asiâ, sed etiam ab Africâ, ad » Latinos homines affluxit"? (1). Nullus vero censeat, me hoc historicum documentum habere, nam et mihi liquet, in dedicationibus veritatis vulgo minus, quam assentationis, rationem haberi.

Durantibus etiam bellis sacris, popularium nostrorum nonnulli, artium doctrinarumque studio ducti, in Orientem iter instituerunt, et ex suis peregrinationibus procul dubio fructus quosdam, forte etiam aliarum linguarum doctrinam, retulerunt. Frisiorum annales eo nomine memorant quemdam Douwe Burmaniam, qui, post 10 annorum in Italiâ moram, et post Palæstinam insuper, Asiam et Babylonem visitatas, domum rediit (2). Brabantia gloriatur Guilielmo suo Ruysbroekio (3), nec est dubitandum, quin multorum aliorum nomina tacuerit historia. Hæ virorum doctorum peregrinationes geographiæ doctrinam amplificârunt, cui rei bella sacra nullius fere utilitatis fuere. Eorum quidem opportunitate alias distantes nationes, ignotas antea, novisse cœperunt gentes Europææ, sed geographia tamquam scientia parum vel nihil profecit. Noverant quidem Latini alias gentes, viderant alias urbes, alias regiones, sed ipsorum locorum situs etiam nunc maxime desiderabatur gnaritas (4).

(1) *Assemani* dedicatio præfixa dicto catalogo, quem locum debeo *Regenbogenio* l. c. 341.

(2) *Emmius* l. c. 114.

(3) *Heeren* l. c. 430.

(4) *Heeren* l. c. 427.
13

Hæc utilissima scientia post bellorum sacrorum ætatem demum parumper excoli cœpit. Haud spernendæ sunt eo nomine peregrinationes clericorum, qui, ut Asiaticos principes ad religionem Christianam converterent, per imæ Asiæ deserta itinera instituerunt, quæ deinceps scriptis mandarent. In his vir Brabantus ille supradictus Guilielmus Ruysbroekius, quem Divus Ludovicus Caræorum miserat ad Tartarorum summum Ducum Mongon, quem fama Christianam religionem amplexurum ferebat (1).

Nisi geographos, historicos saltem, bella sacra genuisse viderentur. Ætas illa enim historiæ sat argumentorum obtulit, multosque scriptores expectaremus, qui nihil prius haberent, quam magna facinora, quæ ferret ætas, litteris demandare: minime autem gentium; quibusdam enim monachis, qui Latine maxime scripserunt, exceptis, nullos nos Villeharduinum et Joinvillium laudandos habemus. Nonnulli tamen Principes videntur omni studio historicos excitasse. Ita de Balduino Flandriæ Comite Meyerus (2): « In Hannonensium lego annalibus, ab hoc Principe (Balduino Const.) literatis aliquot viris demandatum negotium, ut tam » Flandriæ quam Hannoniæ Historias, leges et consuetudines, quam » verissime possent, literis traderent." Quod si revera factum si opinari licebit, artem historicam neglectam prorsus haudquaquam jecisse, eamque Principibus adeo cordi fuisse, ut eam foverent nonnulli.

Quid denique de philosophiâ dicendum, quæ hisce temporibus referret plane Europæarum gentium conditionem. Erat, qui dicitur, *scholastica*, et magis disputandi acumine, quam veri inquirendi, studio eminebat. Hic profecto mirum quid animadvertimus. Gentes cæteroquin, dum in juvenili ætate versantur, excolere poësin incipiunt, et deinceps primum ad historiam, postremo ad sublimiorem philosophiam, adscendunt. Medii ævi contra gentes inverso ordine primum mysticis quibusvis placitis explicandis, et obscuræ Aristotelis metaphysicæ, sese tradiderunt. Quicquid illis bellis sacris quoad philosophiam acceptum referat Europa, ut et patria nostra, inter malos eorundem fructus ponatur, cum ad cultum extinguendum multo potius, quam promovendum, illa valuerit (3).

---

(1) Heeren l. c. 450.

(2) Meyerus ad an. 1205.

(3) Heeren 430.

Nobis, de fructibus bellorum sacrorum in artes et doctrinas disputantibus, etiam esset loquendum de physicâ, chemicâ, mathesi. Is his vero paucissimam expeditiones in Orientem vim exseruisse, vel ex gentium conditione, et de ea a nobis dictis, satis effici potest. — Primo intuitu de medicinâ haud idem diceremus. Quot enim in tantâ peregrinatorum militumque frequentâ ægrotantes curari debuerunt omninoque curati sunt ab equitibus religiosis? Enimvero rem paulo accuratius observantibus patebit, practico quidem, non vero theoretico, hujus artis studio bella sacra multum profuisse.

Seriore demum ætate, ubi ad placidiorem rationem Europa esset composita, artes et doctrinæ, majori studio elaboratæ, perfectiones evaserunt, et in iis colendis, quemadmodum in libertate, mercatura et cultu, Belgæ cæteras gentes exemplo suo præcesserunt.

Ita, qualitercumque tandem, exposuimus ex ipso malo bonum quoddam ortum esse, quod nisi interdum fieret, misera prorsus esset generis humani conditio. Tot opes amissas, tot viros etiam optimos extinctos, satis compensârunt libertas et mercatura renatæ. Ad immoderatum quidem fastigium advecta fuit Pontificum auctoritas; sed quicquid nimium est, secum futuri lapsûs semina gerit.

Quod hic suscepimus opus, gravissimum est viribusque nostris superius. Quod si verumtamen Viri clarissimi, quorum est, juveniles animos ad doctrinam, adeoque ad virtutem, componere, eorumque conatus dijudicare, a nobis disputata, e genuinisque fontibus hausta, omni laude non plane indigna censeant, nos laboris non poenitebit, at contra incitabimur ad majora quæque deinde suscipienda et ad finem perducenda.

ANNOTATIONES.

I.

Multas sæculis X, XI et præcedentibus apud Belgas opperimus regiones atque urbes, mercaturæ studio addictas, sed nondum ea hæc erat, quæ gentium felicitatis atque libertatis mater dici posset atque faulrix. Urbes tamen plurimum commercio, ante bella sacra, claras proponamus.

Sæculo VII Frisii jam e Franciâ vina patebant (*Nal. op Wagen. Vad. Gesch.*, I. 115.), et sub Francorum primæ secundæque stirpis regibus in Flandriâ item mercatura quædam affuisse videtur (*Nal. ibid.*). Sæculo VIII Divestadum (emporium *κατεξοχήν* dictum), Trajectum, Witlamum, Neomagum, mercatoribus affluxisse, probârunt docti (*Nal. ibid. Van Wyn, huiszittend leven*, I. 88. *Meerman, Gesch. van Graaf Willem*, I, 63.) Sæculo IX mercatores Frisios præpotentes (*Schmidt, Hist. des Allem.*, II. 419.) commercio suo Divestadum oppugnantes offendimus. (*Wagen.*, *vad. hist.*, II. 163. *Luzac, Hollands rykdom.*) Vid. etiam de Frisiorum Neomagensiumque mercaturâ, pannorum in primis texturâ, *Hullman, Staedtwesen des Mittelalters*, I. 221 – 223. Colonienses sæculo X et initio XI cum urbibus Hollandicis, Dordracò maxime, per Tillum commercium exercebant. (*Magnum Chr. Belg. ad a. 1048.* ap. *Pistor.*, III. 114. *Ottonis II. Dipl. a.º 975.* ap. *Gercken, cod. dipl. Brand. V. 65 l. l.* ap. *Hullmann l. c. 158*). — Plus quam septentrionales urbes meridionales mercandi studio erant addictæ. Plurima opificia ibi exercebantur; coriarii, ephippiorumque opifices ibi, sed maxime Gandavi, degebant. (*Gramaye, Antverp. antiq.*, p. 35. *ad a. 938.*) In hac urbe, ut et Brugis, Slusis, Leodii, (cf. *Wagen. l. c. II. 175, 179, 178, 163. Luzac l. c. 96*),

Antverpiæ, (*Miræus, opp. dipl. I. 6. Divæus, res Brabant. editio Miræi* 84), habitâ ætatis ratione, satis mercatura floruit. Tornacum itidem navibus frequentabatur, (*Wagen. l. c. Luzac l. c. 196*), Lovanium lanificio potens Caroli M. ætate refertur (*Divæus l. c. 80*). Sæculo X Balduinus junior, « auctâ mercaturâ Brugis, Cortraci, Toralti, Casletii » que rerum venalium nundinas statosque mercatus indixit, eâque adhuc » tempestate Flandri inter se permutatione mercium plurimum usi sunt, » viceque rerum exercuere commercia, id quod ab omnibus fere Germanis ac Sarmatis factitatum legimus." (*Meyerus, Ann. Flandriæ ad a. 958.*)

Jam VIII ad finem ruente sæculo, Offam Merciarum regem inter et Carolum M. fœdus quoddam, mercaturæ florem spectans, fuit ictum (*Wagen. I. 438*). Hollandia et Zeelandia cum Anglia vinorum commercium faciebant (*Wagen. l. c. II.*), et maxime Tilleni (*Id. 143.*)

Sed rara de commercio fœdera hac ætate fuerunt, et parvi momenti ipsa mercatura, nam nec illis ineundis favebat temporis ratio, nec securitatem præstabat regimen feudale.

II.

Hic operæ pretium videtur, nobilem, quæ primâ, quæ in Orientem movit, se expeditione illustrârunt, nomina, a Meyero annualium monumentis mandata, referre. Hos scilicet expresse dicit cum Gothofredo Bul lionensi, et cum ejusdem fratribus Eustathio et Balduino, Hugonem Veromanduorum, Robertum Flandriæ, Balduinum Montensem, Hugonem Fani Pauli Comites, hujusque filium Engerranum, Petrum Anacoritam, gente Ambianum, Fulconem Ghisnensem, Hugonem Falcoburgensem, Eustathium Gernerium, Arnulphum Ardensem, Gelricum Flandrensem, Rodulphum Alostensem, cubicularium Comitum Flandriæ cum fratribus Balduino et Gisleberto, Gerardum Kerciasensem, Guntranum Bruxellæ, Gothofr. Ascam, H. Ascam, Venerium Bononiensem, Hollandorum ac Frisiorum navarcham. — Quos arma simul suscepisse auctor suspicatur, hi sunt: Carolus, e stirpe regia Danorum, Flandriæ postea Comes, Ph. Vicecomes Hyprensi Roberti pater, Formoldus Prætor

Hyprensis, Bald. Tornacensis, Ludolphus Tornacensis cum fratre Ingelberto, Bald. Gandensis Vinnemari filius. Eundem subinde lapidibus obrutum legimus in Nicææ obsidione. Pergit auctor referre nobiles cruce signatos, Sigebertum Gislebertum, Vinnemarum, fratres dicti Balduini Gandensis, Burchardum Cominiensem, Hellinum Variniacensem, Galterum Niveliacensem, Gerardum Insulanum, Galterum a Zotingheim, Engirranum Lilariensem, Joannem Hareskerranum, Sigerum Zomergheim, Ansulphum Gandensem, Vinnemari filium, Hipponem Gandavensem, Vinnemari generum, Josseranum Knesselareensem, Guilielmum Audomareensem cum Galtero et Hugone fratribus, Balduinum Baliolensem, Guilielmi Audomarensis generum, Gilbodum Fleternensem, Rodolphum Lederselensem, Albertum Baliolanum, Galterum, advocatum Bergensem, Toleravium, castellanum Bergensem, Vagonem Atrebatem, Johannem Atrebatium advocatum, Galterum Doacensem, Gothofredum Castellatum Casletensem, cum Rodulpho filio, Arnulphum Aldenardensem, Guilielmum Longum, Balduinum Lebetem, Rasonem Gaverum, Robertum Lisquensem, Guilielmum Moranam Hondescotanum, Themardum Brugburgensem, Francionem Herzelensem, Eustathium Tarvanensem, Eremboldum Castellatum Brugensem, Albonem Rodenburgensem, Adelardum Hatensem, Robertum advocatum Betuniensem, Stephanum Bolariensem, Reingotum Molembecanum, Robertum pocillatorem Comitis, Cononem Eynensem, Guilielmum Mescinensem (Patriarcham postea Hierosolymitanum), Guilielmum Viroviacensem, Salomonem Maldeghemensem, Lantbertum Cronbilanum, Servatium Pratensem, Theodoricum Dixmudanum, Danielem Teneremondanum, Hermannum Ariensem, Galterum Castellatum, Alardum Varnestunensem, Hugonem Ribacensem, cum aliis permultis. — (*Meyerus, Ann. Flandriæ ad a. 1096.*) Horum plurimi jam ante cum Roberto Frisone sacram instituerant peregrinationem, (*Meyerus, ad a. 1085. Chr. van Vlaend., p. 111.*)

Verum enimvero non tantum flos equitum et nobilium, sed et clerici sacræ militiæ se accinxerunt. « Ea namque tempestate, avaritia, ambitio, » aliaque vitia adeo apud Proceres ecclesiæ dominari cœpere, ut jam » vix quisquam inveniretur, qui gladio spiritus, quod est verbum Dei,

» impiis resisteret, illosque convertere posset, quapropter ad arma pro-
 » fana Urbanus confugiendum putavit." (*Meyerus l. c. fol. 32.*) —
 Dicitur, quod forsitan exaggeratum, ab auctore Robertus plus 12000 secum
 in Asiam ductitasse. Cf. id. ad a. 1097. Hujus sacræ militiæ primitias
 Antverpiæ collegerat Gothofredus. *Haræus, Ann. p. 203.*

III.

Cum Gothofredo cognato Arnoldus Aspremontis, primus Lyndenii
 nominis, terram sacram adiit; ibique fortem illum se exseruisse exinde
 patet, quod deinceps a Balduino, post Gothofredi fratris mortem Hiero-
 solymitano Rege, summo honore sit habitus, absque eodem copiis qui-
 busdam præfectus contra Ægypti Califam missus dicatur. *Annales de
 la famille de Lynden, ad a. 1096, p. 55.*

Multi inprimis e fortissimis Frisiis invicta Sarracenis intulerunt arma.
 Præ cæteris memorantur Tjepeo Fortemannus, Jarichus Lugdimanus, Epo
 Harmannus, Igo Galamæus, Flico Botnia, Eilco et Sicco Liancama, Ubbo
 Harmavia. — Ubbo et Igo strenuè cum Sarracenis dimicantes sunt vul-
 nerati. Ille, Antiochiâ captâ, illic cum Boëmundo remansit. Hic apud
 Cæsaream denuo vulneratus apud Ubbonem Antiochiæ periit, cæteri ad
 suos rediere.

Balduino Rege creato, Hommo Homminga, Godefridus Roorda, Sixtus
 Camminga, Ziallingus Oekinga advenerunt, atque ubi per quinquennium
 Regi auxilio fuerant, gloriâ ornati unâ cum Botniâ et Liancamâ, in Fri-
 siam redierunt. *Emmius, rer. Frisic., p. 99. Ann. de la famille de
 Lynden, p. 56.*

Deinceps redierunt in Palæstinam Eilco Liancama cum Botnia, Epone
 Liancama, Eilconis nepote, Watzone Heremana, Godefrido Roorda.
 Hic verumtamen ægrotans cum Venetiis mansit; reliqui post difficillimam
 navigationem Joppen venerunt, ubi ipso adventus die Eilco expirat, et
 honorifice Hierosolymæ tumulatur. Botnia et Eilco ob amissi Socii dolo-
 rem paulo post domum repetunt. — Plures insuper nobiles Frisios militiæ
 regiæ fuisse adscriptos, eorumque alios a Turcis interfectos, alios captos
 magnoque dein pretio redemptos dicunt nonnulli auctores. *Emmius l. c.*

p. 99 – 102. A° etiam 1006, Wilcho Jansma, Frisiæ Amanuensis et Historiographus. *Ann. de la famille de Lynden, ad a. 1106.*

IV.

E Zeelandicis nobilibus, qui crucis signum ad primam expeditionem amplexati sunt, notatum invenimus unum e familia Borsselensi, in Hollandia, Theodericum, Brederodensis Toparchæ filium, atque Johannem Arkelensem. *Wagen., II. p. 201. Reigersb. Chr. van Zeeland, p. 65.*

V.

Butkensii haud spernandam sectantes auctoritatem, S. I. 144, hic animadvertimus, Gothofredum, Brab. Ducem, filium suum Hinricum a. 1183 in Syriam cum multis suorum misisse, qua in opinione nos confirmat Haræus ad a. 1183, licet Meyerus ad a. 1185 affirmat, ipsum Gothofredum ex Asiâ reducem, sed et Haræus et Butkens in eo conveniunt, quod quidem animo voverit expeditionem, sed simul docent, eum propter incidentem morbum illa abstinuisse atque sui loco filium misisse.

VI.

Fredericum Barbarossam multi e nostris secuti sunt, ut: « Raoul de » Seringen, Evesque de Liège, Philippe Comte de Flandres, Walleran, » fils du Duc de Limbourg et ses frères, Otton Comte de Gueldres, Florent » Comte de Hollande, Gérard Comte de Los, Godefroy, sire de Heyns- » bergen, et quantité d'autres, qui tous passèrent à la restauration de » la terre sainte, comme aussi firent Jacques, sire d'Avesnes, Hugues, » sire de Florines, Hellin, sire de Wavrin et son frère, Rogier, évesque » de Cambray, Robert, advoué d'Arras et d'autres avec grande noblesse » de nostre Belge." *Butkens, I. p. 146.*

VII.

Minimi momenti hanc expeditionem unâ susceperunt e nostratibus Henricus, Brabantiae Dux, et Valeranus, Ducis Limpurgensis filius, qui virtutis suæ, quamvis raræ ad id tunc darentur opportunitates, specimina prodidit. *Butkens, I. p. 155.*

VIII.

Eorum, qui nobilissimam Constantinopolitanam expeditionem cum Balduino Flandro susceperunt, ab auctoribus servata nomina. Primum nominanda Maria ipsius Comitis uxor, Willelmus ejus patruus, Godefridus, Henricus, ejusdem fratres, Henricus Dux Lovaniensis sive Brabantiae, Willelmus Bethuniæ advocatus cum fratribus Conone et Bartholomæo, Johannis Nigellanus Castellanus Brugensis, Rainerus de Trieth, Egidius de Trazegnies Flandriæ Constabularius, Rasso Gaverus cum fratre Rogerio, Henricus Nigellanus, Nicolaus de Barbençon, Jacobus Avenniensis, Matthæus de Wallincourt, Balduinus de Beauvoir, Guido de Hosdeing, Theodericus de Loz, Thiedricus de Dietz, Balduinus de Albigny, Alexander de Stenkerque, Egidius de Braina, Petrus de Duaco, Willelmus Castellanus S. Audomari, Balduinus de Praet, Robertus Seneschalcus, Bernardus de Rosbais, Bondelinus de Mourkerke, Michaelis de Lembeque, Gerardus de Maneicort, Renerus de Montibus, Balduinus de Lobes, Balduinus de Vallencenis, Hugo de Ham, Jacobus de Bondues, Theodericus de Tenremonda, Hugo de Ollehain, Rotgerus de Cortriaco, Balduinus de Commynes, Rogerus de Moschre, Willelmus Lickevelde venator, Simon de Warnewick, Sigerus Gandensis, Joannis de Lens, Michaelis de Harnes, Ivo de le Zoete, Hellinus de Wavrin, Egidius Bertout Camerarius, Gilo de Acrimonte, Gerardus de Jace, Alardus de Cimaio, Gualterus de Ligne, Gilo de Barbençon, Gualterus de Lens, Walterus de Fonstanis, Nicolaus de Haresdonck, Otto de Arbre, Hogo Busere, Bouduinus de Verolta, Genikinus de Sotenghem, Petrus de Husbeque, Hackinus de Coleham, Gerardus de Rignescurte, Petrus de Maisnil, Gerardus de S. Auberto, Wilhelmus de Hot, Gerardus de Dedenburgh, Caldaro officialis, Willelmus de Marck, Gislenus Castellanus de Bellomonte, Mulfi de Struem, Hugo, dictus Capriolus de Querceto, Alexander de Pucques, Odardus de Gistellus, Huardus de le Voestine, Arnoldus de Steenhuise, Odo de Hamaide, Alardus de Villa, Isembardus de Berlemonte, Philippe d'Axelles, Levinus Axellanus, Sifridus de Montigny, Aufridus de Gomegnies, Baldricus de Roisgin,

Renaldus de Fresne, Ulricus de Masteng, Willelmus de Gomegnies, Hubertus de Brefueil, Drogo de Beaurain, Eustachius de Sars, Petrus de Louvegnies, Bernardus de Soubrenghien, Hugó de Maldeghem, Gualterus de Boussiers, Isaacus de Hombe et Gualterus pater, Egidius de Landas, Hulco de Stulant, Franco de Colemy, Radulfus de Boulers, Sigerus d'Escarmeng, Willelmus del Cil, Segardus de Wargny, Egidius de Pamele, Alelmus de Starcle, Colardus de Campinghem, Manasses de Billemont, Eustachius de Lis, Lambertus de Morselede, Drogo de Vormeselle, Hermerus de Somerghem, Godefridus de Cuinghien, Simon de Bornhem, Willelmus de Vendougies, Irainus de Treslong, Boidinus de Rungies, Sigerus de Hellebeke, Conrardus de Schaepsbergh, Joannis de Trallis, Joannis de Calster, Paganus de Ruever, Martinus d'Aimeries, Balduinus de Hove, Waterus de Maulde, Wido de Saventhem, Sigerus de Heetvelde, Leardicus de Pylisers, Renizo de Mæele, Gerardus de Vier, Joannis de Masgreils, Stephanus de Bocxstel, Walterus de Maerschém, Arnulphus de Ophem, Hugo de Molbais, Henricus de Paskendaël, Hackerus de Rideworde, Christianus de Guistelles, Helvinus et Walterus de Betencort, Joannis Cretons, Joannis de Marcoing, Walrandus de Haussi, Almanus de Bavay, Fulco de Wormines, Annekinus de Braekel, Balduinus et Elbrandus de Ellignies, Willelmus de Main, Walterus et Robertus de Bambeque, Walterus le Charon, Soto de Bongardes, Colardes de Warendonc, Sigerus de Roeden, Timerius de Rogemeis, Hugo Eschaliers, Robertus del Kaisnoy, Lisbertus d'Entrenghem, Hugo et Gerardus d'Erpe, Joannis de Raempart, Dirkinus et Robertus de Rupelle, Balduinus de Haresquerque junior, Ansellus de Rolenghem, Carolus de Vereli, Otto de Vieslis, Hugo de Belines, Robertus de Anseng, Walterus de Pons, Vuinnoeus Hondescotanus, Theodoricus Dixmudanus, Jodocus ab Materis, Joannis Oudenhovius, Joannis Daiere cum Ferrico frate, Willelmus II de Lynden et Didericus de Bredenrode. De quibus vide Dipl. Balduini Flandriæ et Hannoniæ Comititis anni 1201. ap. *Miræum*, Opp. Dippl. II. 72. *Meyerus*, *Annales Flandriæ* ad a. 1203. *Annales de la famille de Lynden*, p. 71.

IX.

Quamvis animus nobis non est, explorandi omnia, quæ Johannitæ in Belgio habuerint bona, illa tamen, quæ nobis apud varios scriptores obvia cujusdam momenti visa sunt, hic referre lubet, quod omni utilitate fortassis non erit vacuum. Inter varia, quæ in provinciis nostris illi, hospitalariorum etiam nomine dicti, equites habuerunt prædia, hæc in diplomatibus a *Miræo* relatis expressa invenimus.

Ægidius Comes Durachiensis iis Jodoniensem Sanctique Medardi ecclesias cum plurimis aliis bonis nonnullarumque terrarum decimas dedit *Dipl.* t. II. 1178, 1181. A^o 1174. Arnulphus de Molembesu terram suam et multis possessiones iisdem largitus est *Dipl.* II. 1180. Ab Evarardo de Ruez, viro nobili, accepit ecclesiam de Drongelberghe et quasdam decimas anno 1178. *Dipl.* II. 1183. Præter prædium, quod circa Nivellam situm fuisse videtur, alia quoque, eo circiter loco, bona habuisse patet e *Dipl.* III. 71. A^o 1202, jam legimus Domum Joannis Hierosolymitani Noviomagi fuisse constitutam. *Pontanus*, Hist. Gelr. 121. Henrici Ultrajectini Episcopi etiam exstat diploma apud *Miræum* III. 598., recensentis ordinis bona, unde patet, Trajecti ad Rhenum equites Commendariam S. Catharinæ habuisse. In Hollandia etiam præter alia bona Commendariam Haarlemensem, in Zeelandia Middelburgensem, habuere. (*Matthæus*, *Anal.* X. 471.) In Frisiâ Sneeï eos quædam possedissee legimus in *Charterb. van Vriesland*, I. 299.

Waltherus subinde Tornacensium Episcopus (a. 1224), Johannis Brabantiae Dux (a. 1298 et 1310) ordinem ipsiusque bona, in provinciâ suâ sita, in patrociniū accepit. *Miræus*, III. 85, 148, 156.

Maxima pars bonorum, quæ templariorum fuerant, his propter verum fictumve crimen condemnatis, in Melitenses, sive Johannitas, subinde sunt translata (*Moreri*, *dict. historiq.* voce *Templiers*), in quibus, Commendaria de Slype juxta Brugas (*Miræus* l. c. II. 1316), Commendaria de Bracele in Campaniâ (II. 1332), ecclesia S. Medardi cum aliis quibusdam (II. 1181), Commendaria de Chanteraine et Vaillenpont (III. 171).

Hujus ordinis *Præfecti summo suo magistro* quotannis pro sacrae terræ defensione certam pecuniæ summam miserunt. Variis illis et multis Hollandicis, Zeelandicis *Præfectis* provincialibus *Ultrajectinus* præerat *Præfectus*. Cons. *Matth.*, de equestri ordine Melitensi X.

Sed deinceps, ubi a. 1620 Magnus Magister obierat nec alius ipsi successerat, magnarum impensarum in bello factarum prætextu, ab ordinibus seu Comitibus *Ultrajectinis* equitum bona sunt publicata, quod exemplum reliquæ secutæ videntur provinciæ. *Matth. l. c. X. 474* seqq. Omnem lapidem deinceps movit ordo, quo in bonorum illorum possessionem restitueretur. Post multum tandem adhibiti laboris *Arnhemensem* et *Neomagensem* *Commendarias* receperunt. (*Wag. l. c. XII. 28.*)

X.

Templariorum itidem ac hospitaliariorum plurimum increverunt numerus atque divitiæ, adeo ut ubivis horum bona essent invenienda. In nullis non Europæ regionibus domos constituerant, a Christianis multis variisque donis ornatas. (*Wagen. l. c. III. 191.*)

Plurima prædiorum his equitibus concessorum recenset *Miræus*. Ita loquitur t. III. p. 51. de bonis prope Nivellam aliisque, quæ Godefridus et Henricus I. Brabantiae Duces a. 1181 et 1200 in suum patrocinium susceperunt, vectigaliumque immunitate donarunt. Jam pridem a. 1142 iisdem equitibus eleemosunam concessit Godefridus I. Brabantiae Dux. (*Dipl. II. 1164.*) Plurimæ eorundem possessionum in Ducatu Brabantiae et *Arschotii* Comitatu recensentur in *Diplomate* *Lucii III.* Pontificis, confirmantis a. 1184 omnes donationes Godefridi I., Henrici I. et Godefridi II. Brabantiae Ducum, in favorem equitum Templariorum factas. Ap. *Miræum* (II. 1189. Vid. etiam II. 1209, 1823, ubi alia illorum prædia occurrunt.)

Non possumus tandem, quin hic donationem istis equitum ordinibus factarum causam referam: tantâ nimirum pietate equites omnesque in Asiam peregrinantes variis curis persecuti sunt, iisque tanta repetitaque officia præstiterunt, ut facile Principes ditioresque viri dona illis tamquam remunerationes largirentur; sed exemplo proponamus Godefridum Brab.

Ducem a. 1188 Templariis 15 mansos præter alia quædam, « pro beneficiis, quæ a Magistro S. Templi Salomonis in itinere S. Sepulchri in » Jerusalem large ac benigne suscepit », nam in civitate Beneventi in domum horum *fratrum* fuerat receptus (*Miræus*, II. 1191). Forte ob eandem similemve causam iis varia altaria decimasque in Flandria concessit a. 1171 Philippus Elsatæ. (*Mir.* II. 1316.)

XI.

Rebus in Palæstinâ strenue gestis, inde, *magistro* Hermannō de Salza, in Borussiam transierunt equites Teutonici, qui et propter eorum in bellis sacris merita, et propter fortiter in ipsa Borussiâ navatam operam, in variis regionibus multis bonis fuerant ditati, adeo ut brevi opibus suis et potentiâ ubique creverint.

Summus ordini *Magister* præerat, cui 12 parebant *Balliviæ*, vulgo *Landt-Commanderyen*. Ex his Balliviis per patriam nostram hæ maxime se extendebant, *Juncetana* sive *Alde-Biessensis* (*Mir.* II. 988) et *Ultrajectina*, tum etiam partim *Confluentina*. — Ballivia Juncetana sub se 12 *Præfecturas*, vulgo *Commanderyen*, continet 1° Jonge Biesen, Trajecti ad Mosam. 2° Gemertane, prope Sylvam Ducis. 3° Rebsdorf in Ducatu Julianensi. 4° Bernesheim, prope Trudonopolin. 5° Biessen, Colonia Agrippinæ. 6° Reckevoordt, prope Diestemium in Brabantia. 7° Grutvode, in Campiniâ Leodiensi. 8° Fura S. Petri, in Ducatu Limburgensi. 9° S. Ægidii, Aquisgrani. 10° Ordinge sive Ordenge, prope Trudonopolin. 11° Ramesdorp, haud procul a Bonna in Electoratu Coloniensi. 12° S. Andreæ, quæ est parochia Leodii. Harum *Præfecturarum* pleræque ergo in Belgio.

Ballivia Ultrajectina olim habuit 12 *Præfecturas*, videlicet Middelburgensem, Leidensem, Dierensem, Otmarsensem, Catwicensem, Maeslandiensem, Doesburgensem, Rhenensem, Schoonhoviensem, Schalunensem, Burensem et Nessensem in Frisiâ. Primus Trajecti *Præfectus* sive *Commendator* fuit Antonius van Lederzate van Prinshagen a. 1230. (vid. *Chr. Equit. Teut.* ap. *Matthæum*, *Anal.* X.) — Sulderus de Dingede et Ruigenberg equites in Damiatæ obsidione probatâ pietate et

virtute perculsus, iis bona sua circa Trajectum munere dedit, cujus donationis diploma refert *Matth. l. c. X. 77* in notâ. A Wilhelmo I., Florentio IV. et Wilhelmo II. multa in eos beneficia cumulata sunt (*V. Mieris*, charterb. van Holland, I. 210, 217. *Meerman l. c. I. 132. II. 105, 261. IV. Tegenwoordige staat der Nederl. XI. 381 seqq.*)

Balliviæ Confluentinæ suberat domus Pitsemburgica (de hac vid. *Miræus*, I. 739. II. 1010), Mechliniæ constituta, ut et domus Luxemburgensis.

Verum enimvero rebus prospere atque ex voto succedentibus elati, insolentius se gerere, sociorum de vicinorum terras appetere, subditos intolerabili dominatu premere tributisque vexare cœperunt, quo factum est, ut utrorumque, sociorum nempe subditorumque, odium et infestas manus in semet converterent, atque a Polonis in primis in proelio apud Dannebergam a. 1400 commisso pessime haberentur. Ad tenuiorem etiam conditionem subinde delapsus est ordo, quem denique tamen tamquam e naufragio collegit Walterus a Crombergh summus Magister, et restituit deinceps Carolus V. Imperator. — Hæc potissimum debemus *Foppensio*, qui in secundâ, quam edidit, *Miræi* Operum Diplomaticorum editione, ad nonnulla diplomata egregias addidit notas. Ita nos retulimus eam fere, quam adjecerat diplomati Hugonis Episc. Leod. t. II. p. 988. Opp. *Miræi*.

§ XII.

Sæpius de urbium Orientalium magnificentia, quippe quæ summam vim in gentium Europæarum, igitur etiam nostratum, mercaturam, mores et artes exseruerit, locuti sumus; jam ergo utilissimum judicavimus, *Pabstii* (*van Pabst*, Verh. over den invloed der kruisvaarten op den toestand van de burgermaatschappye in ons Vaderland. Aanteekening V) exemplum secuti, Ptolemaidis descriptionem e Chr. Equit. Tentonic. desumptam hic exhibere:

« Dese stadt (*Akers* sive *Ptolemais*) was bemuert al om mit koste-
 » licken gebouwen, staende den enen thoorn tot den anderen, ende
 » tusschen twee toornen een poort. Ende die mueren van der stadt
 » waren so dik, datmen dair enen waghén op weyndén mocht. Ende
 » leghet mitter eenre syde op dat Meyr, gelyck Colen op den Rhyn doet.

» Ende op die andere syde was sy noch vaster, ende verciert mit ge-
 » timmer. Voirt meer hadde die stadt binnen veel schoenre brede stra-
 » ten, al te schoon ende reyn, ende waren die meeste deel boven
 » gedeckt mit gewant ofte laken voor de sonne na dat ygelick vermocht,
 » ende in allen eynden van den straten stont enen groten toorn mit
 » yseren poorten. Ende alle die huysen waren meest al gelyck hooch,
 » ende boven slecht, als doe die manier dair was. Ende dair waren op
 » grasshoven, roosen-gaerden van welriekende kruyden, ofte schoen
 » pavilloenen al te costelick ende ryckelick ghemaect, opgeslagen, ende
 » t'water costelick dair op geleyt mit conduyten, myt menigerhande
 » listen. Ende die huysen waren gemaect van gehouwen steen, ende
 » binnen van metzelrye, ende schoen glaesvenster, al getimmert van
 » liesten, bet dan ymant versieren can ofte bedencken na hoere manieren.

« Te midwegen in der stad woonden die wercklieden, of dat ambochts-
 » volk, elck van een ambacht in een straet, ende die coopliden elck in
 » hare straeten. Dese vercierten haere huysen mit haere consten ende
 » coopmanschappen, wie malck dat suyverlixte conde, ende hoe coste-
 » licken sich dat hadde, des en soldemen niet wael gelooven, gelyck
 » men dat beschreven vint.

« Voert so woonden binnen in die stadt die Vorsten ende Heeren, al
 » op schoone borgen ende palleyen seer vaste, want daer woonden alle
 » die Vorsten, Hertogen, Graven, Baronnen, Ridders, rycke borgeren,
 » die de heydenen haer lant ende goet afgewonnen hadden. Ende woen-
 » den daer mede dese navolgende.

« Die Patriarch van Jerusalem, die Coninck van Jerusalem, Coninck
 » *Lodewycks* broeder van Vranckryk, die Prince van Galileen, die
 » Prince van *Antiochien*, den Hertogh van *Caesarien*, die Graeve
 » van *Jaffe*, die Grave van *Tripoli*, die edele Heere van *Sur*, die
 » Heere van *Tiberien*, die Heere van *Sagette*, die Heere van *Ublyn*,
 » die Heer van *Baruth*, die Heer van *Peysauwe*. Die Vorst van *Vaus*
 » was daer comen wonen uyt Indien, om des wonders wil, dat daer
 » was. Ende dese Vorst was van Meschiers geslacht, die onsen Heere
 » Godt offerden. Ende al dese Fursten, Princen ende Heeren reden

» op schoone rossen , overdeekt mit syden ende gulden laken , gecleet ,
 » ende mit horen soldenaren , hoe malck dat suverlicste ende costelicste
 » konde , die aen voor den anderen , ende alle conincklicker wise . Ende
 » alle die dinghen die totter Ridderschap hoirden van hoveren , van
 » torneren , van steken , van jaghen , van vlieghe , van beyten , dat
 » hantierden sy alle daghe .

« Tot deser stadt quamen veel Fursten en Heeren uyt alle landen ,
 » om den staet te sien ende te leeren , ende verteerden dair hoer goet .
 » Yder hat syn paleys ende borch mit sonderlinge vryheyt daer inne
 » besloten .

« Voort so woonden noch te *Akers* al te rycke coopluysden uyt alle
 » landen , ende men hoirde dair alle tongen van der werelt . Ende daer
 » quamen alle daghe Vorsten , Heeren , Ridderen , Pelgrims ende Coop-
 » luden , van alle der werelddt om coopmanschap . Ende dat wonder in
 » der werelt was van luden , beesten , dieren , ende van allen consten ,
 » quamen dair .

« Ooc woonden daer rycke borgers , die sich naer alre wyse costelicker
 » hielden dan die Romers . Oick woonden dair die edel *Lomberden* ,
 » borgeren van *Pisa* ende *Genua* , die haer costelyck hielden , die een
 » voir den anderen , ende die waren machtiger in der stadt , dan alle
 » die Heeren hier voor beschreven .” (apud *Matthæum* , *Analecta* , X.
 179 - 183 .)

TANTUM.

I N D E X.

Prolegomena.	<i>Pag. 1</i>
CAP. I. Ad Quæstionis partem primam.	
PARS I. De Belgarum conditione ante bella sacra. .	
Sect. I. Conditio politica.	3
Sect. II. Mercatura.	9
Sect. III. Artes, doctrinæ.	10
PARS II. De parte, quam Belgæ in bellis sacris habuerunt. .	13
Sect. I. Ab a. 1096 — 1146.	15
Sect. II. Ab a. 1146 — 1187.	20
Sect. III. Ab a. 1187 — 1246.	23
Sect. IV. Ab a. 1246 — 1291.	35
CAP. II. Ad Quæstionis partem secundam.	39
Sect. I. De fructibus, quos e bellis sacris cepit Belgarum conditio politica.	
§ 1. Vis bellorum sacrorum in Belgarum Comi- tum atque Ducum potestatem.	40
§ 2. Vis bellorum sacrorum in nobiles.	53
§ 3. Vis bellorum sacrorum in urbes earumque cives.	63
§ 4. Vis bellorum sacrorum in rusticos.	70
§ 5. Vis bellorum sacrorum in Clerum.	74

Sect. II. De fructibus, quos e bellis sacris Belgarum mercatura et industria ceperunt.	
§ 1. Vis bellorum sacrorum in Belgarum mer- caturam.	80
§ 2. Vis bellorum sacrorum in industriam.	88
Sect. III. Vis bellorum sacrorum in Belgarum mo- res, artes et doctrinas.	
§ 1. Vis bellorum sacrorum in mores.	90
§ 2. Vis bellorum sacrorum in artes et doctrinas.	94
Annotationes.	100

BERNARDI TEN BRINK,

PHIL. THEOR., LIT. HUM. ET JUR. UTRIUSQUE CANDIDATI

IN

ACADEMIA GRONINGANA,

R E S P O N S I O

AD

QUÆSTIONEM AB ORDINE PHILOSOPHIÆ THEORETICÆ ET
LITERARUM HUMANIORUM IN ACADEMIA GANDAVENSI

ANNO MDCCCXXV PROPOSITAM:

» *Quæritur Commentatio de LUCIO ANNÆO SENECA ejusque in philoso-*
» *phiam meritis, præmittatur brevior conspectus fatorum philoso-*
» *phiæ apud Romanos inde a Cicerone. Argumentum tractetur*
» *secundum rationem, quam secutus est Raphaël Kuehner in*
» *Commentatione inscriptâ: M. T. Ciceronis in philosophiam ejusque*
» *partes merita. Hamburgi, 1825.*»

QUÆ PRÆMIUM REPORTAVIT DIE II. OCTOBRIS

M. DCCC. XXVI.

Symbolum.

» Modeste tamen et circumspecto iudicio de tantis
» viris pronunciandum est, ne, quod plerisque accidit,
» damnent, quæ non intelligant.”

COMMENTATIONIS

DE

LUCIO ANNÆO SENECA

EJUSQUE

IN PHILOSOPHIAM MERITIS

EXORDIUM.

I. *Quae solent res juvenem in scribendo parum versatum suaeque imbecillitatis sibi conscium a difficili materia tractanda detertere, eas in hac et mihi affuisse, et vero perspectas fuisse haud dissimulo. Verum, ceteris missis, duo imprimis erant, quae in hujus argumenti tractatione scribentem me perquam impedirent, immo, ut ab incoepto opere desisterem, non leviter interdum adhortarentur: scilicet exemplum, ad imitandum propositum, temporisque, quod mihi ad scribendum restabat, brevitatem. Licet enim Kuehneri de Ciceronis philosophia Commentatio meritissimo jure juvenibus, philosophiae ac literarum studiosis, fuerit proposita, in quam attento intuitus animo talem, vel non prorsus dissimilem, de Seneca disputationem effingerent; ea tamen est illius libelli praestantia, ut non juvenile, sed virile paene opus esse videatur: quare illam scriptionem non aequare non tantum, sed ne e longinquo quidem ad ejus praestantiam accedere me posse sperabam. Quum vero haec difficultas com-*

munis mihi esse videri possit cum ceteris, si qui forte ad hanc quaestionem sint responsuri, alterum hoc urgeo, et, ut animum ad hoc advertatis, vos obsecro, Viri Clarissimi! temporis certe vix tantum a reliquis mihi studiis superfuisse, ut de philosophia Senecae locum tantum, tot virorum doctorum opinionibus mirum fere in modum exagitatum, non dicam absolvere, sed ne leviter quidem adumbrare possem. Quamobrem melius facturum me fuisse quis existimaverit, si, quum haec ita essent, materiam hanc aliis, plus otii forsitan habentibus, tractandam reliquisset: sed me eum non esse sentiebam, qui, simulac impedimentum quoddam, etiamsi solito majus graviusque, oboreretur, statim et facile a conatu desisterem; praeterea, (confitebor enim) ita me ceperat argumenti novi ac nondum tentati suavitas, studiisque in hoc collocatis eo jam mihi progressus esse videbar, ut, nisi ultimus praestituti temporis terminus me cogeret, cedere nollem. — Quibus praemonitis, indulgentiam vestram efflagitare necesse non habeo, judicii vestri aequitate unice fretus. Quodsi non ingenium, at saltem industriam, in conscribenda hac commentatione, quantum pro temporis mihi licuit brevitate, non inutiliter adhibitam, vobis probavero, praeclare mecum actum esse existimabo.

II. Constitutio totius quaestionis.

Licet de ratione, quam sum sequuturus, satis constare poterit videri; quippe quæ eadem fere erit, quam iniit Kuehnerus in laudata illa commentatione; nonnulla tamen hîc dabo, ut qua mente haec scripserim, et quemadmodum ordinem, in exemplo nostro constitutum, servârim atque in usum meum converterim, pateat.

Primum itaque, uti in judicio de Cicerone ferendo, et vero etiam in dijudicandis iis, quae a doctissimis viris de hoc philosopho ejus-

que scriptis sunt disputata, Kuehneri animo obversabantur verba illa Quinctiliani, quibus scriptiunculam meam inscripsi atque insignivi; ita, ut eadem sententia mihi semper ob oculos versetur, diligenter curabo: quare neque nimia Senecae admiratione ita me abripi patiar, ut, in quibus minus probandus sit, praetervideam, majoremve ei laudem tribuam, quam quidem ipsi competere videatur; neque, rebus non intellectis, omissoque judicio circumspecto, damnabo, quae laudem revera merentur; hoc denique agere conabor omnino, ut viri nobilissimi merita in philosophiam apud Romanos aequae ac juste praedicem. Eoque magis hoc monendum duxi, quo longius a se diversas ac disjunctas videbam eruditissimorum hominum de hoc philosopho sententias. Etenim recentioribus imprimis temporibus in Senecae philosophia atque oratione dijudicandis plures et docti et magni viri, inde ab Erasmo et Lipsio, ad Diderotum usque et Meinersium, immo post eos etiam, ita a se invicem toto quasi coelo discesserunt, ut illum vel omnino improbare, vel summis efferre laudibus, necesse paene videri possit. Quomodocunque vero res ista sese habeat, in tanta certe opinionum discrepantia difficilius et fuit olim, et est etiam nunc, mediam hic inire viam; quam tamen, si modo salvâ modestia, neque virium tenuitate obstante fieri possit, sequi apud animum decrevi.

Deinde, quam sibi constituit quaestionis suae pertractandae rationem Kuehnerus, ab hac neque ego discedam, videlicet quoad ejus pro argumenti diversitate possit fieri: breviter igitur, quo pacto hic res meas acturus sim, indicabo. — Primum quidem exponendum erit, qualis apud Romanos inde a Cicerone ad Senecae usque tempora philosophiae fuerit conditio: ipsa autem invitante quaestione, statum philosophiae in genere et sectarum singularum summatim tantum per-

curram, ut praesertim, quantum ad viros illos egregios, Ciceronem et Senecam, aestimandos, discrimen a iudicio nostro sit adhibendum, clarius perspicui possit. Quod itidem non negligemus, quando ad ipsum Senecam transgressi, primum ejus vitam, quatenus ad hujus quaestionis propositum spectat, complexuri sumus, ejusque dein philosophandi rationem universe illustraturi; quibus, praeunte Kuehnero, postremo loco fontium, ex quibus hauserit Seneca, brevem quoque addemus disquisitionem. Neque in sequentibus disputationis partibus propositum relinquemus ordinem; quo igitur philosophi nostri sententiam de dialectica, physica et ethica sumus tradituri. Quamvis enim dialecticam philosophiae partem ultimo tractandam esse loco ipse indicaverit Seneca, (1) moralem primo, physicam altero; in hac tamen re eum non sequutus sum, tum, quia huic divisioni atque ordini non multum ipse tribuisse videtur (2), tum vero, quod, retento ordine vulgari, multo opportunius omnes Senecae de singulis quaestionibus opiniones percurrere me posse putabam. Toti denique disputationi finem quoque imponet brevis enumeratio singulorum Senecae de philosophia apud Romanos meritorum, ex iis, quae in superioribus disputaverimus, confecta atque uno velut oculorum obtutu conspicienda.

---

(1) Ep. 89. § 12, ex. edit. Ruhkopfii.

(2) Ibid. argum. § 37.

PARS PRIMA.

DE STATU PHILOSOPHIÆ APUD ROMANOS INDE A CICERONE USQUE AD SENECAM.

I. Quamvis ex iis apud Romanos philosophis, quorum scripta nobis servata sunt, Ciceroni tum ætate, tum auctoritate, proximus sit Seneca, status tamen reipublicæ, literarumque excolendarum ratio, utriusque ætate, tam diversa fuerunt, ut in mutationes, quas philosophiæ in hac gente studium identidem habuerit, earumque causas inquirere, operæ pretium non possit non videri.

CAPUT PRIMUM.

DE PHILOSOPHIÆ EA ÆTATE STUDIO UNIVERSE, ET SUB AUGUSTO.

II. Cicerone extincto id accidit, quod jam, quum adhuc in vivis erat, eventurum esse prædixerat ipse (1), ut nimirum eloquentia, quâcum philosophia arctissimo conjuncta esse vinculo videbatur Romanis, saltem iis, qui hâc, tamquam instrumento ad alia negotia, utebantur (2); ut igitur eloquentia paulatim defloresceret, postea ad nihilum fere ventura (3). Neque multo mitiorem de ipsius philosophiæ post Ciceronem studio sententiam tulerunt eruditorum nonnulli (4). Quod sane non mirandum, si nobiscum reputamus, magna illa cessisse ingenia eorum,

---

(1) Tusc. Q. II. 2. Brut. 6. De Offic. II. 19.

(2) Cic., de Orat. I. 6. Auctor Dial. de Caus. corr. eloq. c. 30. Cf. Tiedem, Geist d. spek. Ph., t. III. p. 40 sq. Wieland Horazens Br. crit., t. I. p. 43, et Kushner l. l. p. 27.

(3) Cf. Bergman, in Comm. Liter. in Ann. Acad. Lugd.-Bat. anni 1817, p. 46 sq.

(4) Tiedem, p. 78. Buhle, Lehrb. d. Phil., t. IV. p. 43 sq. Wieland, p. 43 sq.

qui in bellis civilibus tum rerum cognitione ac philosophiæ professione, tum factis rebusque gestis excelluerant. Quamobrem modus non excedi videtur, statuendo, tempus tum desinere illud, quo suam ac propriam apud se habere philosophiam, eamque sincerâ prosequi admiratione, verissime dici poterant Romani (1).

Licet enim a rhetoribus philosophisque Græcis adhuc discerent, literæ porro Græcæ non a solis tantum optimatibus colerentur, verum paulatim in infimos etiam civium ordines spargerentur; quamvis præterea Athenis, Rhodi, Alexandriæ, aliisque Syriæ et Asiæ Minoris urbibus artium liberalium scholæ exstitissent, in quibus, qui divitiis inter Romanos valebant, juventutem degerent, et doctis e Græcis viris familiariter utendis animum atque ingenium excolerent: morum tamen corruptela, quæ tum ingruerat, rei quæ publicæ liberæ mutatio in eam, qua omnia unius manu ac voluntate gubernabantur; quacum arcte conjuncta erat conversa de rebus publicis cogitandi ratio; sed hæc omnia in studiorum philosophicorum naturam et propositum effectum pernocium non potuerunt non habere. Philosophia otii causa coli cœpit apud Romanos, ex quo tempore amor in patriam metui cesserat servili, ex quo ad honores et imperia non, uti olim, per eloquentiam aliasque virtutes civiles, sed per pecuniarum largitiones, cæterasque malas artes patebat aditus (2).

III. Omnia vero ea, quæ ad veram philosophiam negligendam, immo contemnendam, unâ conjunctisque quasi viribus incidere, sub Tiberio demum, et imperatoribus hunc sequentis, majorem vim atque efficaciam habuerunt. Nam Augustus, quomodo ceteras artes ac disciplinas, ita philosophiam quoque promovere studuit; cui consilio, præter laudem et gratiam, quæ erant apud eum philosophi, inservierunt et condita in Palatino monte bibliotheca, et Hortationes ad philosophiam ab ipso scriptæ (3). Sed non multum hæc valuisse videntur ad excitandum inter Romanos hujus disciplinæ studium unice verum, quo homines et in vitam quotidianam ac mores hanc transferunt, et ipsi de rebus tam excelsis,

---

(1) *Meiners*, *Gesch. d. Verf. d. Künst. u. Wissensch.*, etc. p. 240 sq. *Buhle* l. I.

(2) *Buhle* l. I. p. 44. Cf. *Bergman* l. I. p. 47.

(3) *Suet.* in *Aug.* c. 84 - 89.

tam magnificis secum cogitare incipientes, artem eam augere atque amplificare student. Hoc enim neque spectabat ipse, neque ejus amici, neque poëtæ, gratia ac favore in aula florentes. Quid quod eo tempore plures, quibus nimirum a philosophiæ studio ornamentum accedere putabatur, operam quidem huic dederunt, non tamen ut philosophiæ professionem sequerentur, sed vero magis, ut summis eâ gustatâ labris, ab hujus doctrinæ præsidio non plane alieni atque imparati esse dici possent? (1) Hinc factum quoque, ut tum in hanc, tum in illam philosophorum disciplinam inciderent inquirerentque, et præcepta quædam universalis sibi reservarent, quibus et ad vitam amœne agendam, et ad superstitionem vulgi evertendam uterentur. Quo consilio philosophiæ operam navârunt ipse Augustus, et, cujus magna fuit in aula ejus auctoritas, Mæcenas; tum poëtæ æquales, si Horatium exceperis (2), Virgilius, Ovidius, cæteri (3); alii denique, in quibus minime prætermittendus est princeps ille ac decus Historiæ Romanæ Livius, qui, Seneca teste, cum dialogos scripsit, quos non magis philosophiæ annumerare possis, quam historiæ, tum vero libros ex professo philosophiam continentes (4).

CAPUT SECUNDUM.

DE PHILOSOPHIÆ FATIS SUB TIBERIO, QUIQUE EI SUCCESSËRE IMPERATORIBUS,
AD NERONEM USQUE.

IV. Uti supra diximus, Tiberio demum ejusque successoribus imperium impotentissime administrantibus, artium ac literarum studia magis magisque in pejus ruere, veteremque laudem amittere inceperunt; quod imprimis tum ipsorum Cæsarum in literis excolendis negligentia, tum docendi discendique, hâc ætate, perversâ ratione factum est (5): de quibus singulis videamus.

Tiberius primis imperii annis artes liberales ad speciem certe excoluit,

(1) *Brücker*, Hist. crit. phil., t. II. p. 71 sq. et p. 82 sq. *Wieland* l. 1.

(2) *Wieland* l. 1.

(3) *Buhle*, p. 44.

(4) *Ep.* 100. § 8.

(5) *Tiedem.*, p. 78 sqq. p. 88 sqq. *Meiners*, p. 203 sqq. *Bergman*, p. 61.

donec, mortuo Casare Germanico, ad omnem crudelitatem, avaritiam, libidinemque delapsus, odium suum in literarum studiosos palam professus sit, quocirca eos vel risui exposebat ac traducebat, vel levissima de caussa ipso mortis supplicio afficiebat. Quum enim suam ipsius nequitiam videret, neque sibi dissimulare posset, se a viris bonis omnibus contemptissimum esse habendum, de officiorum naturâ aut scribere aut loqui vetuit, falsâ hâc sibi ac demente indutâ persuasione, futurum scilicet esse, ut et de hisce rebus cogitare desinerent homines (1). Ita philosophiæ studiis multum detrimenti attulit, et si quæ semina ad meliorem rerum conditionem inducendam sparsisset Augustus, ea, quum vix pullulare inceperant, extinxit atque oppressit iste.

Quid vero a Caligula, tyranno illo furibundo, in hæc studia emolumentum redundare poterat, qui eo ridiculæ processit insolentiæ superbiæque, ut de Homeri carminibus penitus delendis et Virgilii Liviique scriptis removendis cogitaverit? (2) Quem igitur jure merito vituperans Seneca, et privatis ei infensus rationibus (3), et vero ob universam humaniorum disciplinarum, eo imperante, ruinam atque exitium, innumeris scriptorum suorum locis, et quâcunque vel datâ vel arreptâ occasione, acerrime in istum invehitur.

Neque multum boni in rem nostram de Claudio sperare licuit, qui quamvis neque infacundus esset princeps, ut ait Suetonius (4), neque indoctus, imo pertinaciter etiam liberalibus studiis deditus, stupidioris tamen ingenii talia sæpius documenta præbuit, ut ne progressâ quidem ætate ulli publico privatoque muneri habilis existimaretur (5); quare uxoribus, iisque, qui apud ipsum erant gratiosi, pueriliter indulgens, et semet ipsum et imperium ab his regi passus est. Quamquam igitur regni sub Claudii persona gubernatio, si cum proxime præcedentibus comparaveris, tolerabilis fortasse videri queat, minime tamen inservire poterat ad vitia illa, modo enarrata, quæ altas jam egerant radices, extirpanda delendave (6).

(1) *Suet. in Tib.*, c. 56, 61 et 70. (2) *Id. in Calig.*, c. 34.

(3) *Id. l. l.* c. 53.

(4) *Ibid.* c. 40.

(5) *C.* 38-40, 2-4.

(6) *Ibid.* c. 42.

Denique Nero, quum per quinque priores annos, Senecæ ac Burrhi ductu, imperium bene gessisset, postea, Agrippinâ matre interfectâ, quemadmodum in omnes, ita in summos quoque in Republica et Literis viros crudelissime sæviit (1), et ne magistro quidem Senecæ pepercit, uti videbimus inposterum. Licet autem versibus pangendis inde a pueritia operam dedisset, et, quum imperator esset, ne ludicræ tantum suæ artes innotescerent; poëseos ac literarum quoddam studium affectaret, sapientiæque doctoribus, Tacito narrante, tempus impertiret post epulas, ut contraria asseverantium discordiæ eruerentur; hæc tamen omnia nonnisi ludendi atque oblectandi caussa egit: adeo etiam hospes fuit in literis, ut ad orationes in senatu dicendas Senecæ ei opus esset eloquentia (2).

Hiscæ igitur de Cæsarum negligentia, ab omni fere humanitatis studio aliena, expositis, jam videamus, quid hac ætate ipsi et docentes et discipuli ad philosophiæ incuriam contulerint.

V. Maximopere hac ætate expetebatur scholasticorum turba, quos rhetores vocabant, quorum professio paulo ante Ciceronis tempora in urbem introducta, majoribus tam parum placuerat, ut, M. Crasso et Domitio censoribus, claudere ludum impudentiæ jussi essent. Jam vero pueri et adolescentuli frequentes in scholas illorum deducebantur, in quibus non facile dixisses, utrum locus ipse, an condiscipuli, an genus studiorum plus mali ingeniis afferret. Nam in loco nihil erat reverentiæ, neque præceptores quidem ullas crebriores cum auditoribus suis fabulas habebant, quam de histrionali favore et gladiatorum equorumque studiis. In condiscipulis nihil erat profectûs, cum omnes pueri inter sese pari securitate dicerent atque audirentur. Ipsæ vero exercitationes magna ex parte contrariæ erant, et materiis abhorrentibus a veritate declamatio adhibebatur (3).

Multo autem magis perniciosi erant eo tempore philosophiæ doctores, quorum magna manus e Græcia Romam et Italiam invaserat (4), ex genere puta eorum, de quibus Seneca dixit, eos Grammaticis invidentes

(1) *Tacit. Ann. XIV. 15. Suet. Ner. c. 16. i. f. et 57.*

(2) *Tacit. Ann. XIII. 5. XIV. 16. Suet. Ner. 52. 10 et 11.*

(3) Hæc ita enarrat *Auct. Dial. de C. C. E. c. 29 et 35.*

(4) *Sen. de Brev. vit. c. 15. § 2.*

ad syllabarum distinctiones descendisse, eosque literarum, ad philosophiam minus utilium; studiis detentos, omnino id agere visos fuisse, ut philosophiam in philologiam mutarent, et disputare, non vivere docerent (1). Facile est ad intelligendum, homines istos inani sua arte molestos fuisse, verbosos, intempestivos, sibi que placentes, necessaria denique non docentes (2).

Aliud præterea erat philosophorum genus, quos Sophistas recte vocaveris, qui peregrinari solebant, et ad quamcunque in itinere regionem applicuissent, publicas recitationes et orationes habere (3), quumque populo placere studerent, inconsultas turbæ aures impetu quodam rapere conabantur, verbisque magno cursu convolvendis frequentes clamores et plausus captare. A quibus quum in loca publica, vias adeo et fora introducta esset philosophia ac sophistarum more proposita, quantum hæc damni inde fecerit, non potest non intelligi (4).

Omnium vero turpissime agebant, ac pessime de omnibus mortalibus merebantur isti, qui auctoritatem Stoicæ aut Cynicæ, aliarumve sectarum præ se ferentes, vultum quidem et tristitiam quandam et dissentientem a cæteris habitum atque vestitum, ad exprimendam honestæ familiæ imaginem, sumebant, at animo perfidiosi et subdoli, vultum talem atque incessum affectabant simulabantque, quo magis avaritiam suam, libidinem ac pessimos omnino mores celarent vulgo. Horum qui aliter vivebant, quam vivendum esse præcipiebant, multi hac erant ætate; in quibus tempore Neronis insignis fuit P. Egnatius Celer (5).

Quamquam a doctoribus talibus, melioribus quoque temporibus, ad rerum utilium cognitionem sedulo acquirendam, vix incitati fuissent juvenes, hi tamen ipsi, severiori bonarum artium et philosophiæ studio neglecto, nihil fere nisi res voluptarias sectabantur; ad theatra, balnea, circum, cæteraque spectacula magno ibant concursu (6), philosophiam vero aut ullum liberale studium non curabant, nisi quum vel ludi inter-

(1) Ep. 108. § 23. (2) Ep. 88. § 32. *Meiners*, p. 255 sqq.

(3) *Lucian*. *Somn.* c. 7. (4) Ep. 40. § 2, 4 sqq. Ep. 52. § 8 sqq.

(5) *Tacit.* *Ann.* XIV. 32. *Sen.* ep. 108. § 35 sqq. *Quinctil.*, *Inst. Orat.* I. 1. Cf. *Buhle* 1. 1. p. 67. — Hos itidem carpit *Seneca* in *Exh.* apud *Lactant.*, III. 15.

(6) Ep. 76. § 3. Ep. 80. § 2.

calarentur, vel aliquis pluvius intervenisset dies, quem perdere liceret (1): quod si qui adhuc in philosophorum scholis sedebant paucissimi (5), hi plerique, ut nomine magnifico segne otium velarent, altioribus se dabant studiis (3), neque propositum afferebant ad præceptores suos, animum excolendi, sed ingenium (4). De quibus hæc narrat Seneca (5): « Quid » ergo? non novimus quosdam, qui multis apud philosophum annis per- » sederint, et ne colorem quidem duxerint? — Quidni noverim? perti- » nacissimos quidem, et assiduos; quos ego non discipulos philosophorum, » sed inquilinos, voco. Quidam veniunt, ut audiant, non ut discant; » sicut in theatrum voluptatis caussa, ad delectandas aures oratione, vel » voce, vel fabulis, ducimur. Magnam hanc auditorum partem videbis, » cui philosophi schola diversorium otii sit. Non id agunt, ut aliqua illo » vitia deponant; ut aliquam legem vitæ accipiant, qua mores suos exi- » gant; sed ut oblectamento aurium perfruantur. Aliqui tamen et cum » pugillaribus veniunt; non ut res excipiant, sed ut verba, quæ tam sine » profectu alieno dicant, quam sine suo audiunt (6). Quidam ad magni- » ficas voces excitantur, et transeunt in affectum dicentium, alacres » vultu et animo; nec aliter concitantur, quam solent Phrygii tibicinis » sono seniviri, et ex imperio furentes. Rapit illos instigatque rerum » pulchritudo, non verborum inanum sonitus. Si quid acriter contra » mortem dictum est, si quid contra fortunam contumaciter; juvat pro- » tinus, quæ audias, facere. Afficiuntur illis: et sunt quales jubentur, si » illa animo forma permaneat, si non impetum insignem protinus popu- » lus, honesti dissuasor, excipiat. Pauci illam, quam conceperant, men- » tem domum perferre potuerunt.”

VI. Verum enimvero, quæ de miserrimo philosophiæ statu atque con-
ditione ea tempestate diximus, non ita sunt accipienda et intelligenda,
ac si nulli omnino fuissent viri, qui inter æquales insanissimos et corrup-
tissimos, tum ingenio sublimi veræque rerum cognitione ac pulchri boni-

(1) Quæst. Nat. VII. 52. § 1.

(2) Ep. 76. § 3.

(3) Tacit., Hist., IV. c. 5.

(4) Sen. Ep. 108. § 23.

(5) Ep. 108. § 5. sqq. Cf. Meiners, p. 258 sqq. Bergman, p. 66 sqq.

(6) Cf. Ep. eadem § 54.

que sensu, tum generosa animi indole et morum probitate insignes fuerint. Qui vero quam in Stoica præsertim fuerint occupati philosophia, de hujus itaque studio paucis videamus, postquam nonnulla de reliquis quoque philosophorum familiis, in quibus præcipue vel fuere tantum, vel etiam inclaruere Romani, monuerimus.

CAPUT TERTIUM.

DE PHILOSOPHIÆ DISCIPLINIS QUIBUSDAM, ÆTATE ILLA, PRÆ CÆTERIS
FREQUENTATIS.

VII. Post ea, quæ de philosophia magis magisque ad interitum ruente enarravimus, non mirabimur id, de quo acerrime in senectute sua questus est Seneca (1), tot suo tempore familias philosophorum sine successore defecisse, nullosque fuisse Academiæ, sive veteris, sive minoris asseclas, neminem porro Scepticismi præcepta tradidisse, nec Pythagoricam denique rationem ex Romanis certe ullum fuisse sequutum: quod idem de Peripateticis dicendum videtur (2). Quod si qui cæterarum scholarum existerent antistites, omnes isti, uti ait Seneca, ex commentariis sapere contenti, semper interpretes erant sub aliena umbra latentes, nunquam vero auctores, qui, sui quasi juris, facere aliquando, quod diu didicerant, audebant (3). Unde per se patet, ipsos ne tentasse quidem novi quid invenire vel de suo afferre, sed semper priores fuisse sequutos, in his etiam rebus, de quibus adhuc quærebat (4).

VIII. *De Pythagorea disciplina.*

In philosophis illis, qui in imperio Romano institutum vitæ moresque Pythagoreorum revocare atque imitari magno conati sunt consilio, clarissimus fuit Q. Sextius, vir magnus et illustris inter Romanos, qui dignitatem senatoriam a Julio Cæsare sibi oblatam repudiavit, et ad phi-

(1) Nat. Quæst. VIII. c. 52. § 2.

(2) Cf. *Bergman*, p. 68.

(3) Ep. 33. § 7 sqq.

(4) Ibid. § 9. Cf. *Bergman*, p. 67.

losophiæ studium se contulit (1). Dein, positis Pythagoreorum de morali-
libus fundamentis, ad Stoica præcepta temperatis, mores sui sæculi cor-
ruptos emendaturus, novam quidem et fortissimam, virilisque roboris
sectam introduxit, quæ vero propter severitatem, tunc inusitatam, adeo-
que vulgo odiosam quum magno impetu cœpisset, inter initia tamen sua
extincta est (2). Et hic Sextius, et filius, qui patrem imitatus est, studiis
scriptisque nobiles fuerunt: scripta patris valde in deliciis habebat lau-
dabatque Seneca (3), quæ ideo amabat, quod Græcis quidem verbis,
Romanis tamen moribus, antiquis scilicet, scripta erant (4). Sententiæ,
quæ hodie exstant, ejusque nomine circumferuntur (5), nisi Christiani
cujusdam sint fetus, ubique tamen a Christiano homine interpolatæ esse
videntur (6). — Ex iis præterea, quibus Pythagorea quædam, quæ in-
notuere, dogmata placuerunt, paulo serius sub Augusto et Tiberio incla-
ruit Sotion Alexandrinus, apud quem Seneca puer sedit (7), quo nomine
hic non prætermittendus erat: quamquam cæteros omitimus, utpote qui
et ad Græcos magis pertinuerunt (8), et doctrinam hanc magicis artibus
ac præstigiis infamem reddiderunt (9).

IX. *De Epicurea philosophia.*

Epicuri disciplina multo celebrior semper fuit, quam cæterorum (10);
quorum familiis, omnibus ferme, deficientibus, sola hæc perstitit, sat
magnâ semper discipulorum copiâ sibi invicem succedente (11). Cujus
rei cum variæ fuere causæ, tum imprimis, quod hujus sectæ in eadem
placita, eandemque mentem consensus unanimis ac constans adeo mansit
inviolabilis, ut, quum a conditoris sui doctrinâ vel latum unguem abire
religio haberetur, contubernii sui vincula nullo dissidio solvere sinerent

(1) Ep. 98. § 13.

(2) Nat. Q. VII. § 2. Cf. Brûcker, p. 86 sqq.

(3) Ep. 64. § 2. sqq.

(4) Ep. 59. § 6. a. q. l. Vid. Ruhk. Cf. de Ira, II. 36. § 1. III. 36. § 2. Ep. 73. § 11. Ep. 81.
§ 21. Ep. 108. § 17.

(5) Opusc. myth. et eth., p. 645. ex edit. Galei.

(6) Ruhk. l. l. Meiners, Grundr. d. Gesch. d. Weltw., p. 160. not. c.

(7) Ep. 49. § 2. ubi vid. Ruhk. et Ep. 108. § 17 - 23. Cf. Brûcker l. l. p. 95 sqq. et
Fabrio., Bibl. Gr., vol. III. p. 576. Harl.

(8) Bergman l. l.

(9) Cf. Brûcker, p. 85. et Wyttenb., Disp. de Immort. An. in Opusc., vol. II. p. 630.

(10) Lact., Div. Inst., III. 17.

(11) Diog. Laërt., X. 1. 9.

Epicurei (1). Multi præterea, iique prudentes et acuti, tum doctorum erga omnes homines comitate atque humanitate, moribusque moderatis ac suavis allecti, tum vero ob illorum, quem præ se ferebant, abjectis omnibus opinionibus præjudicatis, amorem veritatis; in hac philosophia firmissimum sibi habere putabant præsidium adversus Magorum, Chaldæorum, cæterarumque superstitionum temporibus istis ingruentium tamquam cohortem (2). Alios, vilioris profecto notæ, populare nomen voluptatis invitabat, quibus perversis suis moribus apposita præcipere hæc doctrina videbatur (3).

Ex viris illis gravissimis, eruditissimisque, qui, apud Romanos, primis sub imperatoribus, Epicuri præceptis obsequentes, philosophiæ suæ famâ, vitæque commendatione celebrati sunt, Bassum Aufidium (4) æqualem suum summis extulit laudibus Seneca (5). Lucilium etiam Juniores, procuratorem Siciliæ, Senecæ amicissimum, ad quem epistolas suas, librum de Providentia et Quæstiones Naturales scripsit: verumtamen hunc Epicureis annumerârunt eruditorum nonnulli, inter quos Gassendus (6), Lipsius (7) et Wernsdorfius (8); quibus vero hactenus tantum assentitur Ruhkopfius (9), ut eclecticæ, quam vocant, philosophiæ eum deditum dicat, atque Epicuri, non sine judicio ab ipso lecti (10), doctrinæ multum tribuisse (11). Stoicis certe illum annumerare minus recte videtur Brûckerus (12).

X. De Stoica disciplina.

Stoica philosophia, uti stante republicâ liberâ, principibus sese viris magnopere commendaverat (13), ita post hanc eâdem usa est fortunâ,

(1) *Sen.*, Ep. 33. § 3. Cf. *Themistius* Orat. IV. et *Numenius*, apud *Eusebium*, *Præp. Ev.* LXIV. c. 5. p. 727.

(2) Cf. *Brûcker*, p. 601.

(3) *Lactant.* I. I.

(4) Qui historias scripsit belli civilis, (*Seneca*, pater Suas. VI) et belli Germanici. *Quinct.*, *Inst. or.*, X. 1. *Plin.*, III. Ep. 5.

(5) Ep. 30. § 1 sqq.

(6) De vita Epic., II. 6. p. 74.

(7) In not. 8. ad Ep. 23. t. II. p. 87. ed *Gronov.*

(8) *Poët. Min. Lat.*, t. IV. inde a p. 11. sqq.

(9) In *Præf. ad Epist. Sen.*, t. II. p. 11.

(10) Ep. 9. § 1. Ep. 10. Ep. 13. § 1.

(11) *Argum. ex Ep.* 9. 21. 107. 114.

(12) *L. I.* p. 602 sq. not. 7.

(13) *Kuchner*, p. 18 sqq.

atque una omnium caput extulit; et quemadmodum antea cum ad civitatem regendam moderandamque, tum ad jus dicendum hanc doctrinam applicuerant summi in republica viri, sic nunc quoque illam ad jurisprudentiam adaptârunt, imprimis Cl. Antistius Labeo, pacis illud Augusti ætate decus alterum (1), qui propriam condidit jurisprudentiæ scholam, Stoicis innixam principiis (2). — Qui Augustum in imperio sequuti sunt Cæsares, quum hanc sectam immodicam alere superbiam, et rerum novandarum appetitum, nimiamque libertatis cupiditatem, imperatorio dominatui infestam, injicere putarent (3), in ejus tum doctores, tum patronos crudelissime sævierunt, gravissimisque adeo hos affecere suppliciis. Ita quidem Attalus, illustris sub Tiberio Stoicus, magnæ vir eloquentiæ, a Sejano circumscriptus, solum vertere coactus fuit: hunc ex philosophis, quos ætas sua viderit, longe et subtilissimum et facundissimum vocat Seneca pater (4), cujus filius magno animi ardore atque assiduitate scholam illius frequentavit (5). Doctrinam Etruscam de fulminibus, cui se tradiderat, scripto illustravit, eamque Græca subtilitate miscuit (6). Iniquiori etiam fortunâ usus est Canius Julius, vir imprimis magnus, uti ait Seneca (7), cujus admirationi ne hoc quidem obstaret, quod isto sæculo natus esset: hujus ad mortem duci a Caligula jussi, admirabilem in oppetenda illa constantiam ac magnanimitatem fuse enarravit idem (8). — Neque mitius se gessit Nero in Rubellium Plautum, Thræseam Paetum et Baream Soranum, viros sanctissimos, integerrimos (9). Ob nominis etiam claritudinem, quomodo ait Tacitus, L. Annæum Cornutum (10), qui poëtas egregios Persium et Lucanum, Senecæ ex fratre filium, discipulos habuit (11); Cornutum igitur et C. Musonium Rufum,

(1) *Tacit. Ann.*, III. 75.

(2) Cf. *Bachius* in *Hist. Jur.*, III. c. 1. sect. 6. § 6 – 8. *Tennem.*, p. 140. *Bergman*, p. 53 sq.

(3) *Tacit. Ann.* XIV. 57. Cf. *Meiners*, *Gesch. d. Verf.*, p. 261 sq., et *Bergman*, p. 68.

(4) *Suasor.*, II.

(5) *Ep.* 108, § 3, et 13 – 17.

(6) *Quæst. Nat.*, II. 48. § 2. ubi vid. *Ruhk.* et c. 50. § 1. Cf. *Fabric.*, *Bibl. Gr.*, t. III. p. 544. *Harl.*

(7) *De Tranq. An.* XIV. § 5.

(8) *Ibid.* inde a § 3. Cf. *Fabric.*, *ibid.*, p. 564. *Harl.*

(9) *Tacit. Ann.* XIV. 22. 57. et XVI. inde a c. 22. usque ad f. libr.

(10) *Dio Cass.* LXII, t. II, p. 1025, ed. *Reim.* apud *G. J. de Martini*, in *Disp. Lit. de L. Ann. Cornuto*, p. I. § V. *Lugd.-Bat.*, 1825., et *Bergman*, p. 169.

(11) *De Martini*, *ibid.* § 7.

qui juventutem erudiebat in philosophia, in exilium egit (1). Nec minus eandem ob causam suam sortem effugisse Senecam, in ejus vita videbimus. — In iis denique, qui inter Stoicos clari fuerunt hac ætate non prætermittendus est Fabianus Papirius, quem docentem et declamantem audivit Seneca et in scriptis suis magna laude celebravit (2). Scripta illius omnia perierunt: Civiliū sive Politicorum libros edidit, in quibus de republica egisse videtur (3), aliosque philosophici argumenti (4). Hunc virum spectavit Seneca pater, ejusque in eloquendo rationem (5), de qua itidem censuram, at majori gratiā, egit filius (6).

Multi eorum, quos in Stoicis horum temporum recensuimus, placita amplexati fuisse videntur Stoeae recentioris illius, quæ a Panætio (7) inchoata et Posidonio (8), ab optimis nobilissimisque inter Romanos, liberā in republicā, viris mirifico quodam amore studioque accepta atque observata fuit; de qua insuper verissime dici potest, ex omnibus philosophiæ Græcæ disciplinis hanc esse solam, quæ posteriori ætate a philosophis Romanis exculpta magis, amplificata atque majoris facta sit in vitā privatā usus (9). In qua autem doctrina, quum suā memoriā princeps exstiterit, de quo scribere aggredimur, Seneca, ad eam igitur postea redibimus.

XI. Quodsi in magnis viris dijudicandis diligenter animus est advertendus ad rerum temporumque rationes, longissime sæpenumero diversas, id vero in Senecæ philosophia tradenda et spectanda, si Ciceronianam respiciamus, requirendum esse quam maxime atque observandum, ex iis, quæ in præcedentibus disputavimus, sequi nobis videtur. Etenim Cicero libera republica labante vixit; Seneca autem quum unius ad imperium omnium jam propensi atque inclinati essent animi, quique regnum tenebant, impotentissime hoc et crudelissime administrabant. Ille præterea

(1) Ann. XV. 71. Cf. *Nieuwlandii* Disp. de Cajo Musonio Rufo, c. I. § V. — Hujus reliquias doctrinæ diligentissime collegit, edidit atque illustravit *J. Venh. Peerlkamp*. Harlemi, 1822.

(2) Consol. ad Marciam XXIII. § 3. ibique *Ruhk.*, ep. 11. § 3. Ep. 40. § 11. Ep. 52. § 10. Ep. 58. § 4. et imprimis Nat. Q. III. 27.

(3) Ep. 100. § 1.

(4) *Fabric.*, p. 563. *Harl.*

(5) Controv. II. præf.

(6) Ep. I.

(7) Cf. *Lyndenii* Disp. de Panætio Rhodio, philosopho Stoico, p. II. § 1.

(8) Cf. *Bakius* de Posidonio, p. 28 sqq.

(9) *Buhle*, l. I. p. 41. Cf. Herder Ideen, cæt. t. V. p. 294.

artes, quæ universam divinarum humanarumque rerum scientiam continent, agresti Latio intulit; hic contra in omnium servili animorum abiectione, corruptis perditisque civium moribus, paucis illis, quibus tamen nihilominus virtutis adhuc libertatisque inerat sensus, præcepta illa dedit et inculcavit, quibus instructi, unice contra vitiorum irruentium vim et tyrannorum insolentiam stare poterant immoti. Quo consilio stoicam adhibuit disciplinam, quippe quæ ad hæc una omnium erat aptissima, atque a pristina austeritate nimia ac rigore ea ætate remotior; quam denique prudenti quarumcunque scholarum, utilia præcipientium, imitatione ornavit et temperavit quodammodo. — De hujus itaque vita, quantum ad philosophiam ejus et scripta attinet, age paucis videamus.

PARS ALTERA.

DE SENECAE VITA, SCRIPTIS ET PHILOSOPHIA UNIVERSE.

CAPUT PRIMUM.

DE SENECAE VITA.

I. Quamvis Senecæ (1) ætatem a philosophia excolenda alienissimam fuisse viderimus, ea tamen hunc indole, ad seria et ardua quævis ferente, fuisse apparet, ut magno amore et, pene dixerim, ἐνθουσιασμῷ ad philosophiam discendam sese applicuerit. Erat autem pater ejus M. Annæus, rhetor; qui, quum esset antiqui vir rigoris, philosophiam tamen non plane oderat atque aversabatur (2), quamquam filium vitæ quasi tabernacula in illa collocare nolebat: pater igitur Lucium suum, in juvenili

---

(1) Cordubæ natus erat sub Augusto, anno circiter U. C. DCCLV; ex qua urbe Romam erat translatus puer admodum.

(2) Consol. ad Helv. XVI. § 9, et Ep. 108. § 22.

adhuc constitutum ætate, Sotionem et Attalum audire permisit. Quibus vero ducibus tanto ille animi ardore ad philosophiam accessit, ut frugalitatem maximam et omnino vitæ genus austerum assectaretur: immo Sotion tantum ipsi Pythagoræ amorem iniecit, ut abstinere animalibus inciperet: quem morem se per annum sine molestia servasse tradit ipse, donec patris monitu, ne in superstitionis calumniam incurreret, relinquere illum coactus sit. Non pauca tamen, ut hoc obiter moneam, ex pristina illa morum austeritate in omnem vitam servavit: ita ab hoc inde tempore ostreis boletisque in perpetuum renunciavit, immo unguento balneoque calido semper abstinuit, vino dein facile carere Stomachum assuefecit; in senectute denique culcita adhuc utebatur, in qua vestigium apparere non posset, qualem laudare solitus fuerat Attalus (1). — Operam præterea dedit Fabiano illi Papirio, de quo supra mentionem inieci, et Demetrio, nobilissimo ea ætate philosopho Cynico (2), viro sententias suas præclaras rebus factisque referente (3). Et ipsum hominem, et scripta ejus, quæ egregia fuerunt (4), magno prosequutus est studio et admiratione; hæc enim diligenter legit, illum etiam senex circumferebat secum, et relictis, quemadmodum ait, conchyliatis cum seminudo illo loquebatur, eumque admirabatur (5). — Nec cæteras interim artes, quæ ad humanitatem pertinent, neglexit; nam cum grammaticam didicit (6), tum in rhetorica ipsum parentem præceptorem habuisse videtur (7). Hic autem a philosophiæ studiis, nimio impetu cœptis, illum avocavit, quare deinde, honoribus petitis, ad civilem vitam reductus est, et forensi eloquentia ita tum excelluit, ut brevi inter principes ejus temporis oratores nominaretur (8). Quum ob causam postea, quum ei invideret Caligula, magnum vitæ periculum obiit; et interfectus fuisset, nisi eum servassent meretriculæ verba affirmantis: tabe hominem laborare, nec diu vivere

---

(1) Ep. laud. § 13 - 24. a. q. 1. Cf. *Schweighæuserus*.

(2) De hoc philosopho, vid. *Burigny*, in *Hist. de l'Acad. des Inscrip.*, t. XXXVIII. p. 179 sq.

(3) Ep. 20. § 8. Cf. de *Provid.* III. 3. ibique nota *Ruhk.*

(4) Cf. *Stobæi*, *Floril.*, p. 213. *Schow.*

(5) Ep. 62. § 2. de *Vita beata*, XVIII. 3., de *Benef.*, VIII. 1. § 3. sqq. c. 8 et 9. Cf. Ep. 67. § 14. et Ep. 91. § 19.

(6) Ep. 58. § 3.

(7) Suet. *Cal.* 53.

(8) *Argum. e Præf. Controv.*

posse (1). Et sane hoc morbo, ipso narrante, adeo affectus fuit in adolescentia, ut ad summam maciem deductus, sæpe impetum caperet abrumpendæ vitæ, quod patris tantum senectus eum perficere vetuit: tandem tamen quum per longum tempus ægrotavisset, tum amicorum hortationibus vigiliisque, tum vero philosophiæ studiis erectus, convaluit (2). Per reliquam quoque vitam valetudine minus commoda usus est et omnium ferme morborum genera expertus; præ cæteris tamen asthmate, uti videtur, quod ipse *suspirium* vocat, in extremam usque senectutem laboravit (3). Patre dein mortuo, quum caussas amplius agere nec vellet nec posset (4), majorem etiam in philosophiam contulit operam; quo tempore primos philosophici argumenti libros confecisse videtur (5): in his, ut studiorum in rebus naturalibus positorum specimen quoddam daret, de Motu Terrarum volumen edidit deperditum, quem vero secundis curis correctum et expolitum nobis reddidit ipse in libro sexto Quæstionum Naturalium. Antea juvenis iter jam fecerat in Ægyptum (6), ad materteræ maritum Vetrasium Pollionem, qui per sedecim annos illi provinciæ præfectus fuit; quumque egregia opportunitate tum hanc tum alias regiones cognoscendi usus esset, Romam reversus, librum edidit de Ritu (7) et Sacris Ægyptiorum (8), de Situ quoque Indiæ commentationem tentavit (9).

Quum itaque, Claudio imperante, virtute, doctrinâ, eloquentiâ, divitiisque emineret, non fieri poterat, quin Messalinæ invidiam sibi contraheret, et inter adulteros Juliæ, Germanici filiæ, falsissime accusatus, in Corsicam relegaretur, annum fere agens quadragesimum (11). Hoc exsili-um, quod per octo (12) annos pertulit, tam studiis, quam scriptis nobile

(1) *Dio Cass.* LIX. 19. Cf. *Sen. ep.* 78. § 6.

(2) *Ep.* I. § 1 - 5.

(3) *Ep.* 54. § 1. sqq.

(4) *Ep.* 49. § 2.

(5) Cf. *T. F. G. Reinhardt*, de *L. A. Senecæ* vita atque scriptis, p. 11. Jenæ, 1816.

(6) *Consol. ad Helv.* XVII. § 3.

(7) Ita legendum videtur; ridiculus enim foret titulus: de *situ et sacris*, cæc., neque obstat alterius libri inscriptio, ibi enim additur *Indiæ*, non *Indorum*.

(8) *Serv. ad Virg.*, *Æn.* VI.

(9) *Serv. ibid.* IX. *Plin.*, *Nat. Hist.*, VI. c. 17.

(10) *A. U. G.* DCCXCIV. *Dio Cass.* LX. 8.

(11) Secundum *Dionem*. Cf. *Ruhk.* in *Arg. ad Cons. ad Helv.*, sin autem scholiastæ *Yeris* (ad *Juven.*, sat. V. vs. 109 p. 172 ex edit. *Crameri.*) auctoritatem sequimur, triennium.

reddidit. Quantum autem solatii in solitudine ista ac calamitate reportaverit e philosophia et astronomia, hisce tradit verbis: « proinde dum oculi » mei ab illo spectaculo, cujus insatiabiles sunt, non abducantur, dum » mihi lumen solemque intueri liceat, dum cæteris inhærere sideribus, » dum ortus eorum, occasus, intervallaque et caussas investigare velo- » cius meandi, vel tardius, spectare tot per noctes stellas micantes, et » alias immobiles, alias non in magnum spatium exeuntes, sed intra suum » se circumagentes vestigium, quasdam subito erumpentes, quasdam igne » fuso perstringentes aciem, quasi decidant, vel longo tractu cum luce » multa prætervolantes; dum cum his sim et cœlestibus, qua homini » fas est, immiscear; dum animum ad cognatarum rerum conspectum » tendentem, in sublimi semper habeam: quantum refert mea, quid » calcem?» (1) et alio loco: « Qualem me cogites, inquit, accipe: lætum » et alacrem velut optimis rebus; sunt autem optimæ, quum animus » omnis cogitationis expers operibus suis vacat; et modo se levioribus » studiis oblectat, modo ad considerandam suam universique naturam, » veri avidus insurgit. Terras primum, situmque earum quærit. Deinde » conditionem circumfusi maris, cursusque ejus alternos et recursus: » tunc quidquid inter cœlum terrasque plenum formidinis interjacet, » perspicit, et hoc tonitribus, fulminibus, ventorum flatibus, ac nimbo- » rum nivisque et grandinis jactu tumultuosum spatium: tum paragratis » humilioribus ad summa prorumpit, et pulcherrimo divinorum specta- » culo fruitur, æternitatisque suæ memor, in omne quod fuit, futurum- » que est omnibus sæculis, vadit.» (2).

II. Tandem Agrippina, ne malis tantum facinoribus innotesceret, uti ait Tacitus, lætumque in publicum rata ob claritudinem studiorum Senecæ, exsilii veniam et simul præturam (3) pro eo impetravit. Revocatus igitur est, ut Domitii Neronis pueritia tali magistro adolesceret (4). Deinde, quum Nero ad imperium accessisset, in juventute illius regunda cum Afranio Burrho honesta ac nobili concordia ita conspiravit (5), ut

(1) Consol. ad Helv. IX. § 1.

(2) Ibid. c. ult. § 7 sq.

(3) Quæsturam jam ante exsilium gesserat. Consol. ad Helv. XVII.

(4) Ann. XII. 8.

(5) Ann. XIII. 2.

beneficium in populum Romanum conferre ipsi contigerit, cujus memoriam nulla unquam delebit dies. Nero enim per quinque priores annos imperium ex Senecæ Burrhique consiliis ita prudenter et feliciter administravit, ut Trajanus dixisse feratur: « omnes bonos principes procul » abesse a primo quinquennio Neronis. — Neque tamen interim philosophiam neglexit Seneca, sed quoad ejus fieri posset, imperatorem juvenem philosophiæ præceptis imbuere et verbis et scriptis summa cura adnitebatur. Non enim ea erat naturæ humanæ ignoratione, ut non sævam atque immanem Neronis indolem perspectam haberet. Quare ne omnis sua Neronis institutio vana foret et inanis, jure merito pertimuit. Hinc familiaribus dictitasse eum perhibent: « sævo se isti leoni idoneum » non esse præceptorem; utpote cui, semel gustato sanguine, ingenua » esset reditura sævitia” (1). Hic autem, quum tractu temporis germanam suam jam proderet indolem, gratiâ illum, divitiis ac potentiâ velut cumulavit; licet enim equestri et provinciali loco natus esset Seneca, in senatum tamen lectus est (2). Quibus omnibus muneribus obniti neque debuit (3) neque potuit, sed cedere illis lubenter voluit, atque adeo, ut reciperet ea Neronem postea rogavit, quum, Burrhi morte fractâ sua potentia et principe ad deteriores inclinato, variis hi criminationibus ipsum adorerentur (4). At odium suum Nero fallacibus tum velavit blanditiis, ejusque rogationi restitit: avaritiam scilicet suam ac crudelitatem omnium in ore versaturas esse, si pecuniam redderet Seneca et principem relinqueret. Qui tamen quum principis indolem moresque probe perspectos ac cognitos haberet, ab eo inde tempore instituta prioris potentiae, narrante Tacito, commutavit, cœtus salutantium prohibuit, comitantes vitavit; rarus per urbem, quasi valetudine infensâ aut sapientiæ studiis domi attineretur (5). Tandem urbem plane reliquisse videtur atque in villis, quas plures habebat in Italia inferiori, Nomentana, Albana, Bajana aliisque vitam degit. — Ita ab aula et a negotiis publicis remotus, otio, quod per sex septemve reliquos vitæ annos habuit, ita præclare

---

(1) *Schol. vet. ad Juven. laud.*

(2) *Ann. XIV. 55. Cf. Augustinus, de Civit. Dei. VI. 10.*

(3) *Ann. ibid. c. 54.*

(4) *Ann. ibid. 52. sqq.*

(5) *Ann. ibid. c. 56.*

usus est, ut scriptis in eo libris, si fieri possit, melius etiam de civibus suis et omnino de genere humano meritis sit, quam civili prudentiâ rei que publicæ gubernandæ scientiâ, nobilissimo illo primo Neronis quinquennio abunde probatâ. Sed scriptis non tantum, verum factis etiam virtutis sapientiæque amorem egregie ostendit: præstantissima enim cum Græcorum, tum Romanorum scriptorum volumina nocturnâ diurnâque versabat manu, e quibus quæ præstantiora erant ac cogitata excelsius, morumque præcepta salutaria arripiebat, hauriebat, vitâ denique et scriptis exprimere conabatur. Insigne, inter plura studiorum philosophiæ promovendorum documenta, et hoc dedit atque exhibuit, quod, quum in peregrinationibus, quas subinde sanitatis causâ instituebat, Neapolin in urbem Campaniæ advenisset, Metronactem, philosophum quendam Stoicum, audiret senex (1). — Sed hoc secessu quominus diutius frueretur, impedivit crudelitas Neronis impietasque; qui omnibus bonis atque præceptoribus juxta infensor factus, ex longo jam tempore causam, quæ honestam quandam Senecæ interimendi speciem præberet, quæsiverat; quem tandem reperit, quandoquidem conjurationis eum Pisonianæ insimularet reum, deferente Natali. Seneca autem in villa tum degens suburbanâ, cum Pompeja Paullina, quam juniorem duxerat ætate provector, et amicis duobus epulabatur, quum necem ipsi indiceret tribunus; quem tamen imperterritus audivit, amicosque sortem ejus iniquam lugentes consolatus est. Paullinam, cum marito dilectissimo mori cupientem, non prohibuit: « vitæ, inquit, delinimenta monstraveram tibi, tu mortis » decus mavis, non invidebo exemplo. Sit hujus tam fortis exitus constantia penes utrosque par, claritudinis plus in tuo fine.” Ad hæc eodem ictu brachia ferro percuti curârunt. Quum vero ex senili corpore lente tantum efflueret sanguis, crurum quoque et poplitum venas aperiri jussit Seneca; et quoniam sævis cruciatibus afficiebatur, uxori suasit, ne hoc animum ejus infringeret, ut in aliud cubile abscederet. In extremo tunc vitæ habitu humano generi prodesse haud desiit, advocatis enim scriptoribus pleraque tradidit verba præstantissima, quæ Taciti ætate in vulgus edita exstabant. Paullinæ interim mors Neronis jussu prohibita

---

(1) Ep. 76. § 1 sqq.

fuit: Seneca contra, quo celerius mortem oppeteret, venenum adeo, at frustra, tentavit; dein labrum calida aqua repletum intravit et servorum proximos respergens: « libo, inquit, liquorem illum Jovi liberatori! » — Balneo denique illatus, vapore ejus extinctus est. Sine ullo funeris solenni crematus fuit, quemadmodum in codicillis præscripserat (1). — Ita constanti ac forti animo vitam cum morte commutavit anno ætatis, uti videtur, sexagesimo fere tertio aut quarto, U. C. DCCCXVIII.

III. *De Senecæ indole atque ingenio.*

Fuit Seneca naturâ ita comparatus, ut in hominum indolem inquirere jam mature et serio cogitaverit; quum vero omnis generis doctrina, quum diversissimorum hominum conversatio, multarumque rerum experientia accessissent, tum vero ad eam mentis conditionisque humanæ cognitionem pervenit, in qua imprimis animi ejus ingeniique præstantia cernitur. Neque hanc scientiam habere tantum atque in commodum suum ea uti sat habuit, sed quam plurimis, tum æqualibus, tum posteris (2) prodesse animâ curâ conatus est; quæque sciret, quæ sentiret, ea omnia ad mores emendandos unice contulit: in priori vero isto, meditando scilicet, subsistere adeo abhorrebat, ut egregie alicubi professus sit: « si cum hac » exceptione detur sapientia, ut illam inclusam teneam nec enuntiem, » rejiciam. » (3). Qua ratione in publicis rebus sese gesserit, vidimus in antecedentibus, in privatis autem, tam severus erat erga semet ipsum, quam mitis, generosus ac liberalis erga cognatos atque amicos; beneficentiæ ergo laudatur a Juvenali, nemini ceteroquin parcente, his versibus:

» *Nemo petit modicis, quæ mittebantur amicis*

» *A Seneca. . . . .* (4).

Ea insuper gavisus fuisse videtur animi firmitate, fortunæ vicissitudines non reformidante, ut quod in exilio ad matrem, consolandi causâ, scripsit, id in universam pene vitam ejus transferendo, dicentem illum

(1) *Tacit. Ann. XV. c. 60 - 65.*

(2) *Ep. 8. § 1. Ep. 21. §. 5.*

(3) *Ep. 6. § 4.*

(4) *Sat. V.*

nobis fingere possimus: « Numquam ego fortunæ credidi, etiamsi videretur pacem agere: omnia illa, quæ in me indulgentissime conferebat, pecuniam, honores, gloriam, eo loco posui, unde posset ea sine motu meo repetere. Intervallum inter illa et me magnum habui. Itaque abstulit illa, non avulsit.” (1).

Quodsi quis in eo reprehendat, non semper ad severa illa morum præcepta, quæ scriptis suis consignavit, vitam actionesque composuisse, is cogitet velim, primum communem animi humani imbecillitatem, cujus sane non erat expertus Seneca; dein tempora, quibus vixit, infelicissima; postremo homines, quibuscum tum in aula tum in urbe vitam agere debuit, perditissimos, ipsius denique modestam ac frequentem obtestationem, se nondum adeptum esse sapientiam, sed, (uti asseverat,) inter mala adhuc volutari plurima, quamobrem non esse, quod ad formulam quasi exigatur suam; nam tum demum, ut dictis facta respondeant, ab ipso flagitari debere, si eo quidem pervenisset, quo procedere sibi proposuisset (2). At vel sic tamen suspicere eum atque admirari non oportet: « digna enim fuit illa natura”, quomodo ait Quinctilianus, (3) « quæ meliora vellet, quæ, quod voluit, effecit.” — Sed defensionem ejus suscipere, hujus disputationis non fert propositum; et certo supervacaneum quoque videri possit, quum virorum eruditorum plures, in his cumprimis Lipsius (4), Nüschelerus (5), Conzius (6), Diderotus (7) et Reinhardtus (8) a criminationibus, falso plurimum in ipsum allatis, Senecam defendere conati sint. Quomodocunque vero de ejus vita judi-

(1) Cons. ad Helv. V. § 4.

(2) De vita beata. XXIV. § 4. Cf. totus hic libellus inde a cap. XVII - XXV. et Ep. 27. Ep. 57. § 2. Ep. 75. § 12.

(3) Inst. Orat. X. 1.

(4) In Vita Senecæ operum edit. præmissa; et in Manud. ad Stoicam Philos. I. diss. XVIII. p. 678 sqq. et alibi.

(5) In L. A. Seneca der Sittenlehrer, cæt., de quo libro illud sane dolendum est, quod non ad finem perductus est.

(6) In Comment. de Senecæ vita et moribus versionem Germanicam Consoll. ad Helv. et ad Marc. adjuncta; in qua non nimio certe studio de Seneca judicium fertur.

(7) In *Essai sur les règnes de Claude et de Néron et sur les mœurs et les écrits de Sénèque*. Operum t. VIII et IX.

(8) In opusculo laud.

care velimus (1), id saltem non concedi non potest, extremis eum vitæ annis ita vixisse, ut boni sapientisque hominis finem, qualem ante oculos semper habuit, si non attigisse, at non ita longe tamen ab illo abfuisse verissime dici possit. Quam ob causam minime mirum nobis debet videri, nonnullos ex conjuratione Pisoniana destinasse « ut traderetur imperium Senecæ, quasi insonti, claritudine virtutum ad summum fastigium delecto. » Quemadmodum famam fuisse narrat Tacitus (2); et profecto, si libera populo data fuissent suffragia, uti ait Juvenalis (3), nemo tam perditus fuisset, ut Senecam Neroni præferre dubitaret.

IV. Quum autem universa ejus scripta diligenti lectione perscrutamur, Quintiliano, judici æquissimo, lubenter assentimur: multas et magnas virtutes Senecæ fuisse, ingenium facile et copiosum, plurimum studii et multarum rerum cognitionem (4). Inerat ei præterea vigen pectoris animique ardor, in scriptis ubique spirans; judicium vero humanissimum, acutissimum, quod ibi tantum in eo desideramus, ubi vel nimiam imaginandi vi abripi se patitur, vel quum ingenio suo indulgens rerum pondera minutissimis sententiis frangit (5), iis, quibus pulchritudinis sensus sanus est atque integer, numquam probandis. Morum denique publicorum et descriptorem verissimum, et accusatorem acerrimum fuisse jure merito de eo pronunciat Lactantius (6); quamquam morosus temporis acti laudatur haud exstitit; quod quidem in iis, qui in ætatem suam invehi satagunt, cerni sæpenumero, nemo est, qui nesciat: multis contra scriptorum suorum locis animadvertit, non suum sæculum solum in culpa esse, sed majores jam de suo questos fuisse, et futurum esse, ut posterum suum querantur; homines enim alia ætate aliis vitiis laborare (7).

(1) Cff. h. l. si placet, *Herderi* epistolæ duæ de Seneca philosopho et aulico in *Nachlese Histor. Schriften* ed. *Joh. von Müller*. Tübingæ, 1814. Imprimis p. 158 et 160.

(2) *Ibid.* c. 65.

(3) *Sat.* VIII.

(4) *Inst. Or.* *ibid.* ita v. c. ea fuit medicinæ peritia, ut operæ pretium facturum esse existimemus, si quis, quæ in variis scriptorum locis de hac arte dixerit Seneca, colligat et apte disponat.

(5) *Quintil.* l. I.

(6) *Div. Inst.* V. 9.

(7) Locus hac de re insignis exstat de *Benef.* l. 10.

CAPUT ALTERUM.

DE SENECAE SCRIPTIS PHILOSOPHICIS.

V. *De ejus libris de Ira.*

Primum opus philosophicum, quod ab eo scriptum, nobis etiamnunc superest, sunt tres libri de Ira, quos fratri natu majori M. Annæo Novato inscripsit, qui postea a Junio Gallione adoptatus, hujus nomen assumpsit. Nonnisi post Caligulae caedem editi esse videntur (1). Non autem utique integri ad nos pervenerunt, interpretes enim in capite secundo libri primi plures fuisse observant iræ definitiones, a Lactantio e Seneca allatas (2). Quantam, quam gravem ac periculosam animi commotionem affectionemque iram habuerit Seneca sponte patet, quum tres libros de ea scripserit. Eo nomine quam maxime sese commendant hi libri, quod absolutissimam de inhonesta hac et foeda perturbatione disputationem præbent, qua in intimos penitus mentis humanæ secessus sinusque se penetrâsse luculenter et præclare probavit auctor. Aurea enim dat præcepta, primum de ira noscenda, tum de fugienda ea, dein de cohibendo hoc animi motu, denique quomodo erga hos, qui irati sunt, nos gerere debeamus. Licet vero in partibus pulchri sint libri illi, universe tamen, judice Lipsio (3), parum distincti sunt et ordo in iis confusus est.

VI. *De tribus Consolationibus ad Helviam matrem, ad Polybium et ad Marciam.*

Harum primam in exsilium, ut vidimus, a Claudio, primo imperii anno, pulsus, impurissima ista incitante Messalinâ, e Corsica ad matrem casu suo incredibiliter dolentem scripsit. Non autem statim exsilii initio, sed extremo primo anno aut initio sequentis librum in matris suorumque solatium conscripsisse videtur. Erat tum in ætatis et ingenii vigore ac

---

(1) Lips. in Arg. ad libr. I. Cf. Nic. Faber in Præf. Gallicæ edit. anni 1607 præmissa.

(2) In libro de Ira Dei ad Donatum, c. 17. Cf. Ruhk. in Lect. Var. ad cap. laud. § 3. tit. c.

(3) Ibid. l. I.

robore; quibus egregie respondet ipsum opus, animi et eloquentiæ plenum, numeris et structura præ ceteris compositum, atque ordine magis disposito. Non in eo videmus Stoicum magnifica jactantem, sed virum cum iniquo fato tranquille ac constanter luctantem, miserandum (1). Elegans hujus consolationis exordium eleganter explicantem audiamus Muretum (2): « Tria fuisse dicit, quibus ad solandam matrem incitaretur, totidem, quibus revocaretur, sed ad postremum prævaluisse, quæ incitabant. Quæ incitabant hæc erant: quod sibi quoque magno levamento sperabat fore, si maternum dolorem aliqua ex parte sublevare potuisset: quodsi ipse calamitate perculsus et afflictus primus consurrexisset, plus se ad minuendum aliis dolorem sperabat auctoritatis habiturum; postremo quod metuebat, ne si ipse, qui semper philosophiam professus erat, fortunæ manus dedisset, ceteri quoque sui ab ea vincerentur. Sed occurrebant hæc, quæ propositum morarentur. Esse ut corporis, ita animi quoque ægritudinum suam quandam maturitatem, quæ exspectanda esset remedia adhibere volentibus, ex illo vetere præcepto Hippocratis τὰ πέποινα φαρμακεύειν (3). Nullum ex omni memoria exemplum exstare ejus, qui cum ipse cecidisset, suos sublevare conatus esset. Novo quodam et inusitato dicendi genere opus esse ei, qui rem tam arduam susciperet: doloris autem magnitudine locum delectui verborum non relinqui. Sed plus iis omnibus valuisse conceptam de materno erga se amore fiduciam, quæ spem dederit, fore ut illa dolori suo modum a filio potissimum velit imponi.” Quæ quum præmisisset, ad solatii argumenta varia eaque egregia transiit.

Quæ sequitur consolatio a præcedente diversissima est: uti enim in hac virum admiramur animosum ac fortem, sic in illa foedum vituperandumque

---

(1) Cf. *Conz. ibid.* p. 217, et *Fuhrmann, Handb. d. Class. Lit.*, t. IV. p. 467.

(2) In Scholiis ad Senecam, oper. t. III. p. 119. Elegans imprimis hoc mihi videtur Senecæ dictum in fine cap. I. et init. seq.: « Cui nihil negares, huic hoc utique te non esse negaturam (licet omnis mœror contumax sit) spero, ut desiderio tuo velis a me modum statui. » Vide quantum de indulgentia tua promiserim mihi: potentior me futurum apud te non dubito, quam dolorem tuum, quo nihil est apud miseros potentius.”

(3) Quamvis ex iis, quæ in Ep. LXIII scripserit ad Lucilium, quem de amici morte lugentem consolatur, effecerit quispiam Senecam hic sibi non constare, animadvertendum tamen discrimen dolorem nimis recentem inter et inveteratum. Cf. *Conz. ibid.* p. 4. in not. et hujus Consol. c. II. § 3.

adulatorem aspernamur; et quemadmodum in hac hominem malam contemnentem fortunam videmus, ita in illa mollem quendam et sorti suae ferendae imparem reperimus; quæ cum ita sint, duas hasce consolationes ab una eademque manu profectas non fuisse in oculos pene incurrit. Quamobrem variis argumentis ipsius Senecæ non esse librum illum probare conatus est Diderotus (1), quod autem verisimillimum reddidit Ruhkopfius; quamquam hic opinionem suam Reinhardtio (2) et Nautæ (3) non probasse videtur. Nostri non est ingenii, tantas lites componere, verumtamen caussas, de quibus opusculum illud Senecæ abjudicetur, satis graves adhuc habemus. — Scriptus est liber in exilio ad consolandum Polybium libertum, qui Claudii Cæsaris a literis fuit, fratris sui mortem dolentem; verum, uti diximus, tam abjectam animi indolem prodit, ut Seneca omnino indignus sit.

Tertia denique consolatio ad Marciam est, gratiosam doctam et divitem matronam Romanam, A. Cremutii Cordi, historici egregii, filiam; quæ jam per triennium filium, optimæ spei virum, matura morte extinctum, luxerat, neque adhuc dolorem mitigaverat; quocirca matris immodico dolori solatium afferre sibi proposuit auctor. Continet liber præter Marciae laudes, disputationem, qua probat: luctu nihil profici, de futuris nil certi nobis esse; nos ea conditione natos esse, ut moriamur; tempestive quasi subductum esse filium et casibus vitiisque ereptum; tandem Cremutii persona inducitur filiam consolantis, erigentis, et ad mirifica cœli spectacula invitantis. Scripta est consolatio, iudice Lipsio, sub Claudio et fortasse post exilium.

VII. *De libris de Clementia.*

Ex tribus de Clementia libris unus tantum integer, secundi exigua pars ad nos pervenit; quod valde dolendum, quoniam ex elaboratissimis Senecæ scriptis fuisse videntur, in quibus omnia ordine solito concinniori procederent. Scripti sunt ad Neronem, primo imperii anno, ætatis duo-

---

(1) Oper. laud. t. IX p. 107 seq.

(2) Opusc. laud. p. 12. et p. 37.

(3) In Specim. Liter. exhibens Senecæ librum de Provid., cæt. Thesi V.

devicesimo (1). Cujus in latrones animadversuri, magna et excelsa, si modo non simulata, vox: « vellem nescire literas! » occasionem scribendi imprimis dederat: ut in bono igitur proposito pergat hortatur Seneca, verens forsitan et prævidens id, quod postea accidit, quum, relectâ ejus naturâ, foras erumperet immanis sævitia; quare clementiæ pulchritudinem, crudelitatisque turpitudinem ei ostendit (2). Laudes, quas Neroni in hisce tribuit, eo saltem tempore non falsæ fuerunt, quibus fortasse quoque, ut eâdem, quam inire cœperat, viâ progrediretur, tamquam cogere eum voluit. Egregiæ sunt horum librorum dotes, tum orationis simplicioris, tum argumenti gravissimi respectu: tractantur enim principia, quibus imperium bonum, mite ac clemens inniti debeat. Primum naturam clementiæ habitumque et unde nascatur demonstrat, dein ejus utilitatem ostendit ac principem insigniter ornare; ultimum vero, quomodo ad hanc virtutem perducatur animus, eamque usu suam faciat, nobis nunc legere non contingit. Ceterum in variis multisque definitionibus proponendis, ac decretis scholæ contra adversarios strenue defendendis, acerrimum agit Stoicum.

VIII. *De vita beata.*

Hoc opusculo ostendere in animo habebat, quid sit vita beata, et quomodo ad fines bonorum perveniatur: beatam vitam in virtute esse positam planum facit; sed hanc externa non spernere, si accedant. Quibus Stoeae defensionem contra Epicureorum dubia inserit; et simul suam ipsius causam contra inimicorum, opes et vitam objectantium, convicia

(1) Cf. I. 9. §. 1.

(2) Cf. Muretus. Ibid. p. 104. Fuhrmann. Ibid. p. 473. et Nüscheler. p. 100 sq. Suspicionem hanc a vero non omnino abhorre et ex omni horum librorum consilio ac ratione et ex duobus præsertim locis apparet, quorum alter est I. 1. § 6 sq., ubi « Difficile, ait, hoc fuisset, » si non naturalis tibi ista bonitas esset, sed ad tempus sumta. Nemo enim potest, personam » diu ferre. Ficta cito in naturam suam recidunt: quibus veritas subest, quæque (ut ita dicam) » ex solido enascuntur, tempore ipso in majus meliusque procedunt..... nec enim periculum » est, ne te subita tui capiat oblivio..... et illa, nihil jam his accedere bonis posse, nisi ut » perpetua sint." Alter autem II. 2. § 2: « Præter id, quod benefactis dictisque tuis quam » familiarissimum esse te cupio, ut, quod nunc natura et impetus est, fiat judicium." Cf. quæ diximus cap. præc. n. II.

fortiter et sapienter agit. Scripta est hæc defensio ad Gallionem fratrem, frigescente Neronis in ipsum favore. Celsa et erecta sapientiæ monita ac præcepta in ea literis consignavit, dum tamen non celat, difficile esse negotium, hæc vita exprimere, neque hoc quidem in sapientibus semper occurrere.

IX. *De fragmento: de otio aut secessu sapientis.*

Licet de tempore, quo scriptum sit hoc fragmentum, vel de occasione ejus, consiliove nihil certi statui queat, ipsum tamen argumentum indicare mihi videtur, fuisse editum a Seneca tempore illo, quo a publicis secesserat rebus, otioque utili fruebatur: omnia enim ita in eo comparata sunt, ut hisce ad quendam ex amicis, otii hujus causam ac rationem ex præceptis Stoicorum scire cupientem, respondere potuerit. In quam opinionem me præsertim adduxit ipsa materiæ distributio et verba, quibus altera hujus divisionis pars continetur: « ut possit hoc aliquis, emeritis » jam stipendiis, profligatæ ætatis, jure optimo facere et ad alios actus » animum referre: virginum Vestalium more, quæ, annis inter officia » divisas, discunt sacra facere, et quum didicerunt, docent:” (1) dein hæc, quæ capite sequenti (2) leguntur: « potest ergo et ille, cui omnia » adhuc in integro sunt, antequam ullas experiatur tempestates, in tuto » subsistere et protinus se commendare novis artibus: et illud beatum » otium exigere, virtutum cultor, quæ exerceri etiam a quietissimis pos- » sunt” denique et hæc fortasse: « Quid ergo est, quare tale otium non » conveniat bono viro, per quod futura sæcula ordinet, nec apud paucos » concionetur, sed apud omnes omnium gentium homines, quique sunt, » quique fuerunt?” (3). Post ea, quæ disputavit de republica, ad quam possit accedere sapiens, in quorum initio desinit liber, sine dubio et alterum illud adjecit, seniore a reipublicæ tractatione secedere posse et in otio vivere, quibus probabiliter nonnulla de se ipso adjecit. Ceterum ad virorum doctorum plurium (4) sententiam accedo, quibus hoc ἀποσπασμάτιον partem effecisse videtur libri singularis, quo Stoicorum decretum de otio sapientis defenderit.

(1) C. XXIX. § 2.

(2) § 4.

(3) C. XXXII. § 12.

(4) Mureti, Lipsii, Fabricii et Ernesti apud *Ruhk.* in Præf. ad vol. I. edit. Sen. p. 12.

X. *De binis libris, quorum unus est de Tranquillitate animi, alter de Constantia Sapientis, sive Quod in sapientem non cadit injuria.*

Hos libros ideo conjunximus, quia ad eundem Serenum, præfectum vigilum sub Nerone, missi sunt et fortasse sub idem tempus. Incidit autem hoc tempus proximo sex vel septem annorum intervallo ante Senecæ mortem. Quod ad primum attinet opusculum, luculenter istud, cum e forma libelli, quæ epistolæ similis est, tum ex materia, quæ in eodem fere argumento versatur, atque epistolarum prior præcipue pars, ex ipsis denique locutionibus, probavit Anton. Hirschigius in docto et elegante specimine literario, quo hunc librum uberrime explicuit (1). Non tamen in omnibus ei assentior; etenim post Sereni mortem demum, cujus mentionem fecit Seneca ep. LXIII. § 12. (2) librum editum esse mihi non fit verisimile: quod probare conabor. Primum, minus aptum, qui vivo Sereno ederetur, libellum non habeo, quod, licet illum animi sui fluctuationem libere fatentem introducat Seneca, tamen simul et virtutis studium tantum in viro illo fuisse indicat, ut hæc ei non potuerint magno honori non esse, utpote quem non ita longe a scopo, sibimet proposito, affuisse videmus: in his igitur Senecæ elegantiam et vero intimam in Serenum amicitiam observo. Dein vixisse adhuc Serenum imprimis significare videntur verba hæc: « simul tamen intelliges, quanto minus » negotii habeas cum fastidio tuo, quam hi, quos ad professionem speciosam alligatos et sub ingenti titulo laborantes, in sua simulatione » pudor magis, quam voluntas tenet." (3). Ex quibus denique una et confici poterit, Serenum non magistratum quendam majorem, honoresque splendidos obtinuisse, præfecturâ vigilum contentum. Sed hæc leviora

(1) Lugd.-Bat. 1825. Vid. part. I. cap. 1. § 5. p. 16 sqq.

(2) In qua, postquam amicum Lucilium monuisset, ne nimius esset in luctu de morte amici, ita egregie et ingenue de semet ipso confitetur: « Hæc tibi scribo, is, qui Annæum Senæ renum, carissimum mihi, tam immodice fleui, ut, quod minime velim, inter exempla sim » eorum, quos dolor vicit. Hodie tamen factum meum damno, et intelligo maximam mihi » causam sic lugendi fuisse, quod numquam cogitaveram, mori eum ante me posse. Hoc » unum mihi occurrebat, minorem esse, et multo minorem: tanquam ordinem fata servarent!"

(3) Cap. II. § 1.

viris doctis non probabuntur fortasse; aliquid tantum facere conatus sum, ut tempus, quo scripti sint hi libri, certum magis definitumque redderem. Initio itaque secessus illius, quo ab aula aberat Seneca, liber de Tranquillitate animi, et (easdem ob causas) liber de Constantia animi scripti esse videntur. An prior integer sit, a viris eruditissimis quæritur: in fine non claudicare contra Lipsium et Ruhkopfium ostendere annisi sunt Thorlacius (1) et Hirschigius (2); hic pariter demonstravit, nihil in cap. I. § 9, et inter cap. VI. non valde multa deesse (3). Continet autem liber egregia præcepta de usu temporis optimo; de nobismet ipsis noscendis, si ad negotia nos conferamus, de viribus suis æstimandis; de modicis patrimonii ad virtutem sufficientibus et de constantia et æquabilitate. Nexum et ordinem inter singula capita commonstrare, variis modis conati sunt Ruhkopfius (4), Thorlacius (5) et Hirschigius (6). — In altera disputatione de Constantia Sapientis Serenum vulgaria ea dicentem induxit, quæ objici solebant ab adversariis, male præcepta illa Stoica, ad animum et virtutem spectantia, intelligentibus; quæ omnia egregie refutavit.

XI. *De libro: de Brevitate vitae.*

De eorum numero imprimis est, in quibus Seneca liberius, atque adeo poetarum more in disputando procedit; est velut ode ad Paullinum, amicum, forsitan affinem, quem, quum a magistratibus obeundis negotiisque publicis avocare vellet, otii et studiorum laudes cecinit et omnibus strenue ab eo adhuc tractatis majora esse probavit. Nec vero temere Paullinum ad philosophiæ studium revocabat, quippe qui a prima inde juventute huic deditus, optima quæque de se sperare jusserat, postea vero variis functus honoribus, publicisque detentus negotiis, literarum

(1) In comparatione Senecani libri de Tranq. An. cum opusculo Plutarchi περὶ εὐθυμίας, in Prolus. et Opusc. Acad. Havniæ. 1822. Vol. V. p. 181.

(2) Ibid. § 4. p. 13 sqq.

(3) Quum ea, quæ cap. VI. § 2, in verbis: « Considerandum est », cæt., leguntur, cum iis, quæ proxime præcesserunt, non cohæreant; mihi, conjectura fortasse audaciori utenti, videntur excidisse hæc ex cap. IV. § 2, ante verba: « Quorundam » atque in cap. sextum translata, quare ea cap. quarto l. l. restituerim.

(4) In argum. a. h. libr.

(5) Ibid. p. 175 sqq.

(6) Ibid. inde a cap. II. p. 23 sqq.

studia negligere fuerat coactus, neque præterea haud eum opportune ad talia hortabatur; licet enim multos jam obiisset magistratus, et incredibili pene negotiorum frequentia fuisset implicatus, ad eam tamen ætatem nondum pervenerat, quin cum fructu philosophiæ incumbere, eamque in animum suum revocare posset. Majorem ergo, certe meliorem ætatis partem quum reipublicæ dedisset, ut aliquid etiam temporis sibi sumeret, monet. Quare non audiendi sunt, qui Senecam sibi parum constare autument, quum in libro de Animi Tranquillitate alia prorsus de republica sapienti capessenda docere opinentur: ibi enim non stricte ac plene affirmatur, sapientem ad rempublicam tractandam se convertere debere, immo si tempora non flagitant et civitatis forma, omnino literas præferendas esse liberaliores. — De libri præstantia constat, de tempore, quo scriptus sit, disceptatur; iis quam maxime assentior, qui, præsertim ob orationis tenorem (1), ad illud temporis spatium eum referunt, de quo monuimus in superioribus; cui præterea opinioni favere mihi videtur *mortis* facta mentio cap. XIV. i. f. et seq., ad quam *cogi* possunt hi, qui potentiores colunt; tum *amicitiæ capitalis, pulchrae* denique *se-nectutis*, quæ manet illum, qui in veris moratus officiis, se in clientelam contulit Zenonis, Pythagoræ, Democriti, Aristotelis, Theophrasti et ceterorum bonarum artium antistitum, eosque noctu et interdiu legit, qualem Senecæ in secessu vitam fuisse vidimus.

XII. *De libris: de Beneficiis.*

Septem libri de Beneficiis ad Æbutium Liberalem ante Epistolas scripti sunt, saltem ante octogesimam primam, in qua libri isti commemorantur. Egregii sunt, idque magis propter materiam et res, quam propter formam et ordinem; quæ non omnino probari possunt. Exponit de vi et natura propria beneficiorum; hæc non in materie consistere, sed in animo tribuentis; quomodo danda sint et quo pacto accipienda; de gratis et ingratiss; beneficia et gratiam non propter utilitatem, sed propter solum honestum expetenda esse: atque hæc usque ad librum quintum disputat, ubi ad finem usque operis varias inserere quæstiunculas aggreditur, in quibus subtiliora utilibus mixta invenies.

---

(1) Cf. *Ruhk.* in hujus libri Arg.

XIII. *De libro: de Providentia, sive quare bonis mala accidunt cum sit providentia.*

Hic liber ad eundem missus est et eodem circiter tempore, quo Epistolæ, literis mandatus est, quod præsertim hinc patet, quod, uti in his amico suo quædam interroganti rescribit, ita in illo eadem agit (1). Si Nautæ V. D. conjecturam sequimur, non pars est Moraliū librorum deperditorum, in quibus totam ethicam philosophiæ partem explicuit, sed cujusdam operis, quo quæstiones de Deo, deque Mundi per Deum formatione et gubernatione tractare in animo habuerit, quod tamen ne perficeret, morte prohibitus sit (2). Idem hunc librum integrum esse, neque in fine quid deesse probabiliter ostendit (3). Argumentum gravissimum jam libri inscriptione indicatur; versatur autem in probando; bonos a Deo amari, neque ab eo malis affici, ut puniantur, sed pro liberis haberi, castigari, atque exerceri, quo magis virtus eorum elucescat: mala præterea non esse vera, quæ viris bonis accidunt. — Inter optimos hic liber est et pietate ac virtute plenus.

XIV. *De Epistolis.*

Scriptæ sunt epistolæ inter A. U. C. DCCCXI et DCCCXVIII ab eo inde tempore, quo a reipublicæ administratione secessit Seneca, usque ad mortem ejus (4). Assidue non esse missas neque veras epistolas esse, sed hanc scribendi per literas rationem Senecæ placuisse tantum, ut commentariola aliquot de rebus philosophicis, præsertim moralibus, pro luitu effingeret, hoc igitur nonnulli arbitrantur, in quibus Lipsius, Heineccius (5) et Ruhkopfius (6): mihi vero a viris hisce doctissimis

(1) Prorsus itaque non video, quamobrem verisimillimum esse statuerit *Kuffnerus* in *Artemidoro*, t. III. s. II. p. 353, causâ tamen non addita, jam ante exsilium, Claudio imperante, scriptum esse librum.

(2) Vide eum in *Præf. spec. laud. acute hæc, doctèque et eleganter disputantem*, p. 14 sqq.

(3) *Ibid.* p. 21 sqq.

(4) Arg. ex Ep. 91. § 4. Cf. *Ruhkopf.* in *Præf. ad vol. II.* p. 8.

(5) In *Fundam. stili*, p. 305 et 269 ed. *Nicl. ult. l. mecum facere lætor magnum illum Gesnerum.*

(6) *Ibid.* p. 16.

eatenus dissentire liceat, quod non quidem negaverim, non omnia habere ea, quæ in epistolis proprie desiderares, sed magis esse dissertationes varii argumenti ad Lucilium scriptas, non tamen concedo, literarum commercium et assiduum quidem inter viros illos non fuisse de argumentis philosophicis. Ex ipsis enim epistolis patet rescripsisse Lucilium, et sæpius cujusdam ab hoc dicti, ex literis, quibus rescripserat, depromti, mentionem injicit Seneca et ad quæstiones varias, in illis propositas, respondet (1); tum in ep. CXVIII diserte memorat illud, de quo inter se et amicum erat conventum quodammodo, hunc scripturum, ipsum vero rescripturum esse; epist. porro L initio literas Lucilii post multos demum menses a se acceptas esse refert; epist. dein XXIV Lucilio, de eventu judicii, quo erat implicatus, sollicito respondet; quid denique est quæso, cur v. g. in epist. LXXXVI de villa Scipionis scribat, et de plantandis arboribus, cæt.? Licet igitur ad Lucilium, quem ope philosophiæ ad rectam placidamque mentem exhortatur et subinde excitat (2), sed licet ad hunc Epistolæ revera scriptæ et identidem missæ esse videantur, eas tamen hoc maxime consilio literis commisit, ut foras ederet; quod eo magis lætandum, quoniam in omni fortassis antiquitate talium epistolarum scribendarum primus et unus auctor fuit Seneca. Nam etiamsi Platonem, Epicurum, aliosque, epistolas philosophicas composuisse constat, tamen non id egisse eos patet, ut idem, quod Seneca, inirent consilium (3). Ea præterea est harum epistolarum, si res disputatas spectes, præstantia, ut et ceteras, ex antiquitate nobis relictas, epistolas omnes, si Ciceronianas exceperis, facile superent (4), et inter ipsa Senecæ scripta opus ejus sint primarium. Omnes enim fere materias, quæ ad philosophiam referuntur, in iis attigit, ne Dialecticis quidem exceptis; universa autem præ more suo ad vitam bene agendam contulit. — Denique non prætermittendum est, non omnes epistolas ætatem tulisse, nam A. Gellius (5) laudat quædam ex libro XXII epistolarum, quæ in deperditis sunt.

---

(1) Vidd. exempli causa exordia Ep. 72, Ep. 88, Ep. 89, Ep. 108, exordium libri de Provid. Cf. *Nauta*, ibid. p. 11 sq.

(2) Cf. Ep. 54. § 2.

(4) *Ruhk.* l. 1. p. 5 sq.

(3) Vid. *Ruhk.* in Præf. l. p. 6 sq.

(5) Noct. Att. XII. 2.

XV. *De Quæstionibus Naturalibus.*

Quæstiones naturales ad Lucilium, biennium (1) vel triennium ante mortem scripsisse videtur, saltem postremos duos libros, si eo ordine scripti sunt, quo nunc habentur (2). Consilium autem hoc habuisse videtur, recte explicante Ruhkopfio (3): « ut civibus suis nullo argumentum ab arte quadam, multis, imo vero plurimis, aliena, aut doctrina » reconditori petitorum præsidio adhibito, de meteoris, aëre, aqua, » vento, terræ motu, cometis, etc. luculenter exponeret, et in præfationibus primo tertioque libris præmissis physicæ gravitatem atque » summam dignitatem explicaret, immixtis passim quibusdam excursibus, » de adulatione, mortis contemptu, etc. Agentibus, prout occasio postulare et senem cives suos castigaturum et emendaturum decere videretur. Nec totam physicæ doctrinam exhaustiendam, sed tantummodo » quæstiones potissimas solvendas sibi sumsisse putandus est, quo quamplurimis prodesset, et præceptis suis facili negotio utendi copiam faceret.” Ceterum caussas, quæ Senecam fortasse ad scribendum proxime incitaverint, probabiliter exposuit Koelerus: rerum nempe naturalium gravitas, quippe quæ animum nostrum a terrestribus erigunt efferuntque ad cœlestia; tum mos, Stoicis fere omnibus usitatus, de his rebus diligenter aliquid et subtiliter quærere et scribere; denique mentem ad hæc studia applicuit Seneca, ut animo suo, communem corruptelam ævi graviter penitusque miseranti, perfugium ac solatium præberent; perinde atque Ciceroni accidit tum, quum Academicas et Tusculanas quæstiones scriberet. His igitur ceterisque caussis ad quæstiones naturales literis mandandas compelli potuisse Senecam, planum fecit Koelerus (4); qui tamen idem non ullo modo mihi persuasit, soli Lucilio scriptas esse. Primum enim, ne dicam de Senecæ studiis non singulis tantum, verum universis proficiendi, non, inquam, probe intellixisse mihi videtur vir doctissimus

---

(1) Vide imprimis libri VI initium, ibique *Ruhk.*

(2) *Koeler* in edit. *Natur. Quæst.* Gotting., 1819. p. 249 sq.

(3) In *Præf.* ad vol. V. p. 12. Cf. *Koeler*, p. 239 sqq.

(4) *Ibid.* p. 245 sq.

morem communem illum apud veteres et contritum, quo libro cuidam edendo amici vel cognati nomen, amicitiae honorisve causa, inscriberent, immo omnem interdum orationem ad istum converterent. Quod si non verum esset, quid verbi gratia aut de Aristotelis Ethicis ad Nicomachum filium, aut de Ciceronis Officiis ad Marcum fieret, si vel illa uni Nicomacho, vel haec soli Marco scripta fuissent? Quamobrem nec de simulatione quadam, nec de vanitate in Seneca hic cogitandum est. Tum, si abstrusiora subinde aut subtiliora admiscuerit, hoc tamen et res ipsae nonnunquam et Stoicorum subtilitas postulare poterant videri; quamquam in omni reliquo opere populariter semper disputat. Dein non is fuit Seneca, qui vera dicendo principem offendere pertimesceret. Non majoris tandem momenti videtur animadversio, qua quae libro secundo de tonitru reformidando dixerit, ita sint accipienda, quasi ut unius Lucilii hoc sit vitium, non omnis fere vulgi. Denique, ut cetera leviora mittam, quae de Hostio narrantur, ea non moribus aestimanda sunt nostris, utpote qui decori opinionem a veterum sensu longissime diversam habemus (1). De praestantia autem horum librorum nemini dubium esse potest; ad nostra usque tempora pervenisse, eo magis gaudemus, quo pauciora ex universo physicae studio monumenta veterum nobis servata fuere; nam praeter Aristotelis Commentarios physicos et Lucretium Epicuri doctrinam explicantem, quaeque apud Plinium et Plutarchum occurrunt, solae sunt Quaestiones naturales, e quibus quid in hac parte de naturae arcanis detegendis atque in luce clarissima ponendis profecerint Graeci, videre possumus. Liber septimus, qui est de Cometis, inter ceteros eminet, in quo potissimum acumen Senecae et doctrina, tum vero modestia nemini non probantur.

XVI. *De scriptis philosophicis Senecae deperditis.*

In iudicio de universa Senecae philosophia ferenda, minime omittenda videtur librorum, ad philosophiam spectantium, nunc deperditorum, mentio: nam ne omnia quidem, quae de moribus ab eo vulgata sunt,

---

(1) Quae hic refutavi, ea contendit Koelerus, p. 247 sqq.

temporis injuriam effugere potuerunt. Imprimis autem dolendum est, interiisse libros Morales, sive Philosophiæ Moralis, continentes, uti ait ipse (1), totam moralem philosophiæ partem; quos aliquoties laudat Lactantius (2). Scripsit etiam de Superstitione librum sive dialogum, in quo libere ac fortiter ritus superstitiosos, qui jam diu invaluerant, perstrinxit ac traduxit, et Varrone quidem etiam liberius, observante Augustino (3); ille enim in theologiam fabulosam et poëticam, qualem in theatro videbant, animadverterat tantum, Seneca vero in civilem istam sive urbanam invectus est vehementissime. In istius tamen reprehensionem incurrit, at, nostro quidem judicio, minus recte, quod sapienti istis actibus religiosis adesse concesserat, modo meminerit hic, legum se morumque causa hoc facere, non autem Diis gratum esse, neque ad rem pertinere. — Insigne ejus libri fragmentum nobis servavit idem Augustinus; eodem quoque refero fragmentum apud Hieronymum adversus Jovinianum. Hujus opusculi mentionem præterea injecerunt, fragmentaque conservaverunt Lactantius (4), Tertullianus in Apologetico, et Diomedes Grammaticæ Artis libro primo (5). Edidit dein Exhortationum libros, quos memorat Lactantius, illosque hac mirabili sententia terminasse eum tradit (6): « Magnum nescio quid majusque quam cogitari potest, numen est. Cui » vivendo nos operam damus, huic nos approbemus. Nihil prodest inclusam esse conscientiam, patemus Deo.” Scripsit insuper libros de Officiis (7), de Matrimonio (8), et dialogos (9); postremo loco de Forma mundi librum, ad physicen spectantem, in quo formæ mundi rotundæ rationes reddidisse videtur (10). Epistolas denique ad Paulum Apostolum memorare non opus est, quippe quæ jam dudum a viris doctis subdititiæ sunt habitæ; compositæ enim sunt a semidocto, qui falsam alere sibi proposuerat opinionem, quibusdam e veteribus, immo ex patribus receptam,

---

(1) Ep. 108. § 1. Cf. Ep. 106. § 2 sq. Ep. 109. § 15 et alibi.

(2) Inst. Div. I. 16. II. 2. VI. 17.

(3) De Civit. Dei, VI. 10. Cf. *Meiners*, *Gesch. d. Verf.*, etc. p. 269 sqq.

(4) I. 16.

(5) Apud *Nic. Fabrum*, præf. I. p. 5.

(6) VI. 24.

(7) *Diomed.* Gramm. ibid. apud *Fabrum* I. I.

(8) *Hieron.* adv. Jovinianum I.

(9) *Quinctil.* I. I.

(10) *Cassiod.* in Astron. Comp. et in *Boëthii*, quæ fertur, Collect. de Geom. apud *Fabrum*. Ibid.

Senecam scilicet Christianum fuisse, quam sua jam ætate refellerunt Erasmus (1) et Modius (2); et inter recentiores plerique, in quibus Wyttenbachius (3). Cui tamen opinionis commento illud saltem debemus, recte monente Erasmo, quod cum tot clarissimi scriptores interciderint, Seneca nobis ex magna parte supersit.

CAPUT TERTIUM.

DE SENECE PHILOSOPHIA UNIVERSE.

XVII. *De Stoe antiquae et recentioris inter se comparatarum ingenio, ratione præsertim Senecæ habita.*

Jam inde a Panætio, Stoicæ doctrinæ antistites, antiquiorum Stoicorum in disserendo spinas improbare cœperant, et duriorum sententiarum loco mitius quoddam in eloquendo genus sectari, morum imprimis tristitiam atque asperitatem fugere; quidquid denique in aliis scholis probandum invenirent, id in suum usum convertere (4), in qua quidem re a vera Zenonis mente haudquaquam aberrâsse mihi videntur; hic enim præsertim id egerat, ut, postquam omnium scholarum doctrinam cognovisset, earumque rationes in partes suas duxisset, suam hinc disciplinam conderet et novum quasi ædificium exstrueret. Unde factum quoque, ut ejusdem scholæ, diversis temporibus asseclis inter se comparatis, insignia quædam inter eos discrimina in oculos incurrerent, a viris doctis nonnullis observata atque enumerata (5). Quum vero ex iis, quorum scripta

(1) In Judicio de L. A. Seneca in Præf. Op. Sen.

(2) Novant. Lect., p. 21. apud Gruterum, Fax art. liber., t. V.

(3) Disp. de Unit. Dei, p. 33 sqq. et Bibl. Crit., vol. II. p. 118. Cff. J. G. G. Hessii Comm. de Relig. Christ. Philos. Stoicæ nec æmula nec patrona. Apud Muntinghium, Syll. Opusc., cæst. p. 47. et Nüschelerus, p. 289 sqq., quæ vero hanc in rem disputat. idem p. 299 sqq. ea ultra quam satis est petita esse videntur.

(4) Cic. de Finibus, IV. 28.

(5) Vid. Buhle op. l. ibid. Sect. XI. § 499. p. 58 sqq., quem presse sequutus sum. Doleo autem vehementer mihi usurpare non licuisse C. P. Conzii, Abhandl. für die Gesch. und das Eigenth. d. spätern Stoischen Philos. nebst einem vers. über Christl. Kant. und Stoische Moral. Tübingen, 1794.

nobis supersunt, Seneca primus sit, qui apud Romanos post liberam rempublicam Stoeae recentioris fuerit interpret et vindex; videamus ergo, an eadem in eo occurrant merita, quæ apud posteriora quidem hujus doctrinæ ornamenta, Epictetum atque Antoninum invenimus; quod eo magis faciendum esse puto, quo iniquius quosdam vidi erga Senecam agentes, qui omnia prorsus hanc in rem merita huic denegare videntur (1).

XVIII. Primum itaque in omnibus a se scriptis, universa et singula ad mores et ad vitam refert: « illud, inquit, ante omnia vide, utrum » in philosophia, an in ipsa vita profeceris. Non est philosophia populare » artificium, nec ostentationi paratum; non in verbis, sed in rebus est. » Nec in hoc adhibetur, ut cum aliqua oblectatione consumatur dies, ut » dematur otio nausea: animum format et fabricat, vitam disponit, ac- » tiones regit, agenda et omittenda demonstrat, sedet ad gubernaculum, » et per ancipitia fluctuantium dirigit cursum. Sine hac nemo securus » est: innumerabilia accidunt singulis horis, quæ consilium exigunt, quod » ab hac petendum est." (2). Neque vero metaphysicam, quam vocamus, omnino neglexit, neque artem dialecticam prorsus inutilem habuit, sed hoc in antiquioribus vehementer reprehendit, quod cavillationibus de his rebus indulgentes tantum olei et operæ perdidissent, et, qui ipsi esse videbatur philosophiæ finis unicus ac palmarius, morum nempe emendatio atque honeste vivendi scientia, hunc igitur nimis posthabuissent: « Mul- » tum, inquit, illis temporis verborum cavillatio eripuit, et captiosæ » disputationes, quæ acumen irritum exercent. Nectimus nodos et am- » biguam significationem verbis illigamus, ac deinde dissolvimus. Tantum » nobis vacat? jam vivere, jam mori scimus?" Quare valde hoc im- » divisisse autumat, quominus ethica, gravissima philosophiæ pars, perfec- » tior redderetur, nam « invenissent, ita ait, forsitan necessaria, nisi et » supervacua quæsisent" (3).

XIX. Tum longe aberat a cupiditate illa atque arrogantia, qua in

(1) In his est *Meinersius*, de quo negari haud potest, illum in variis suis scriptis Senecæ merita deprimere studuisse.

(2) Ep. 16. § 2 sq. Cf. Ep. 89. § 17.

(3) Ep. 45. § 4. Cf. *Bayle*, Dict. t. II. p. 415. b, qui his et sequentibus Senecæ verbis, nihil sapientius, nihil pulchrius esse dictum judicat.

adversariorum irrisiōem sæpenumero incurrerant Stoici veteres; « venerabatur enim inventa sapientiæ inventoresque, et adire tamquam multorum hæreditatem eum juvabat (1); sibi licere existimabat, disputare cum Socrate, dubitare cum Carneade, cum Epicuro quiescere, hominis naturam cum Stoicis vincere, cum Cynicis excedere, cum rerum natura in consortium omnis ævi pariter incedere (2); non alligasse se aiebat ad unum aliquem ex Stoicis proceribus (3), Zenonem, Chrysippumve, unius quippe opinionem semper sequi, id non curiæ, sed factionis esse (4); quamobrem quum verum contumaciter adhuc quæreretur, nullius nomen ferebat, neque cuiquam se emancipaverat: multum magnorum virorum iudicio credebatur, aliquid et suo vindicabat. » « Nam, inquit, illi quoque » non inventa, sed quærenda nobis reliquerunt (5): multum adhuc restat » operis, multumque restabit: nec ulli nato post mille sæcula præcludetur occasio aliquid adhuc adjiciendi » (6). — Imprimis vero erga Epicurum omnium egisse æquissime Senecam, ejusque principia philosophiæ optime perspexisse, enarravisse (7), dijudicasse, recte existimat Platnerus (8). Epicurum enim sæpe contra eos defendit, qui quum fundamenta, quibus singula inniterentur, non exacte ac penitus cognita haberent, quemadmodum universe Stoici, Cicero, alii, in eum inique insultarent; sancta autem et recta docere Epicurum ostendit, et, si propius accesseris, tristitia; immerito infamen esse hanc sectam, neminem vero hoc scire posse, nisi qui interius in hanc philosophiam penetraverit (9). Se autem

(1) Ep. 64. § 5 sqq.

(2) De Brevit. Vit. c. IV. § 4. sqq.

(3) Ibid. III. § 2.

(4) De Otio Sap. XXX. § 4 sqq.

(5) Ep. 45. § 3 sqq.

(6) Ep. 64. § 1. l.

(7) Præterquam quod in illa nota Epicuri sententia, quam tradit Ep. 21. § 7.: « Si vis » Pythoclea divitem facere, non pecuniæ adjiciendum, sed cupiditati detrahendum est » in qua, inquam, vim verbi *ἐπιζήτησις* male expressisse videtur, melius: *sed cupiditas expellenda*, quamquam eadem, ut pergeret orationis structurâ, utque antithesis constitueretur, ita fortasse eloqui coactus fuit. Recte certe Cicero de Fin. II. dixit: « Cupiditas tollenda est atque *extrahenda radicitus*. » Vid. *Meyboomius* ad Diog. Laërt. X. s. 143. Cicerone vero melius sibi constitit, (ut hoc obiter moneam) in interpretanda Stoica voce *ὄρεξις*, quam ille per *appetitus*, *appetiones*, *impetus*, *naturalis appetitus* promiscue vertit in libris de Offic. I. 28. II. 3. II. 5. et de Fin. IV. 14. Seneca autem constanter vocabulo *impetus* utitur in Ep. 121. § 13. et p. 211. ed. *Schweigh.* Cf. *Kuchner*, p. 83.

(8) Philos. Aphor., p. II. libr. I. c. I. p. 195. Cf. thesis I. Spec. Lit. *Hirschigii*.

(9) De Vita Beata. XII et XIII. ibique § 3. Cf. Ep. 35. § 2.

eo libentius hæc dicere affirmat, ut « quum ipsa, uti ait, disciplinæ » hujus frons, puta voluptatem, locum daret fabulæ (1), istis, qui ad » illam confugerent spe mala inducti, qui velamentum se ipsos suorum » vitiorum habituros existimarent, probet, quocunque ierint, honeste » esse vivendum” (2). Quamobrem quas apud Epicurum invenerat *κυρίας δόξας*, eas pro *κοιναῖς ἐννοίαις* Stoicorum accipere nullus dubitat (3); quinimo in moralibus, si principia, ex quibus singula orta sunt, excipias (4), convenientiam quandam detegens atque animadvertens, quæ Epicurea sunt Stoicum in modum explicare et amico suo Lucilio in Epistolis proponere videtur (5). Id vero præter alia minime probat in Epicureis, quod quasi sub uno rege essent, semperque ad unum referrent Epicurum, quæ revera ab ejus discipulis, Hermacho, Metrodoro, aliisque essent profecta; illis igitur Stoicos longe præstare judicat, in quibus sibi quisque se vindicabat (6). Præcipue in philosophiæ parte theoretica ab antiquorum in Porticu doctorum ratione secessit, quemadmodum suo loco videbimus; atque adeo quidem, ut quum physiologicam de caussa et materia quæstionem tractaret, licet Stoicorum de hisce sententiæ non sine ratione subscriberet, eam tamen Academicorum fere more dijudicaret, deque ea loqueretur. Lucilio enim suo scribit: « Fer ergo judex sententiam et pronuntia, quis tibi verisimillimum videatur dicere, non » quis verissimum dicat. Id enim tam supra nos est quam ipsa veritas” (7). Plato denique tanto in amore Senecæ fuit, ut alicubi (8) in Annicerim invectus sit, quod parvo Platonem æstimaverit; hunc enim captum H. S. VIII. redemisse ferebatur Anniceris. — Quæ quum ita sint, recte de Seneca nobis pronunciare videmur, eum morales Stoeæ sententias præ ceteris fuisse amplexatum, quamquam imbecillitatis humanæ rationem habens, decreta illa ac præcepta multum temperâsse ac mitigâsse dicendus est, quod probabimus in posterum.

---

(1) Ibid. § 3.

(2) Ep. 21. § 8 sq.

(3) Ep. 8. § 6 sq. Ep. 12. § 10. Ep. 13. § ult. Ep. 16. § 6. Ep. 21. § 8 sq.

(4) Ep. 85. § 15.

(5) Uti Ep. 65. § 17 sq., § 44 sq. Ep. 66. § 15.

(6) Ep. 33. § 3 sq.

(7) Ep. 65. § 11. *Schweigh.* edit. p. 199.

(8) *Lactantius.* Ibid. III. 25.

XX. Præterea, uti Stoici recentiores vinculum inter virtutem et pietatem erga Deos arctius reddiderunt, quam quidem fecerant veteres, ita quoque Seneca legibus moralibus non exiguum addidit momentum ex decreto illo Stoico, quo omnium hominum animos ex divina mente tamquam communi fonte dimanasse statuebant, ac Deum unum, omnipotentem, ceterorum deorum hominumque parentem, universo huic mundo prospicere, eumque sapienter regere; quemadmodum et alibi egregie docuit et vero etiam in libro de Providentia. Licet Stoici antiquiores suam doctrinam ad religionem applicare conati fuissent, non tamen hoc, ut veram promoverent pietatem, egerant, sed ut popularis superstitionis ineptias allegoricâ mitigarent mythorum interpretatione; quam vero acerrime improbens Seneca (1) cum poëtas, fabularum auctores, perstrinxit (2), tum universam sui temporis superstitionem singulari libro irrisit, uti vidimus: qua in re quin omnium bonorum suæ ætatis virorum, artium liberalium ope acutius cernentium, suffragia tulerit dubium esse non potest. Hæc autem germanæ pietatis cum morum doctrina conjunctio præcepta ipsi suppeditavit, quibus bono esse animo homines hortabatur, si quando dubia, tum de providentia divina, tum de hominum in agendo libertate, eorum animos occupasset: « Dicet aliquis », ita ad amicum scribit: « Quid mihi prodest philosophia, si fatum est? Quid » prodest, si Deus rector est? Quid prodest, si casus imperat? Nam et » mutari certa non possunt, et nihil præparari potest adversus incerta; » si aut consilium meum Deus occupavit, decrevitque quid facerem, aut » consilio meo nihil fortuna permittit. — Quidquid est ex his, Lucili, » vel si omnia hæc sunt, philosophandum est: sive nos inexorabili lege » fata constringunt, sive arbiter Deus universi cuncta disposuit, sive » casus, res humanas sine ordine impellit et jactat, philosophia nos tueri » debet. Hæc adhortabitur, ut Deo libenter pareamus, ut fortunæ con- » tumaciter resistamus: hæc docebit, ut Deum sequaris, feras casum » (3).

XXI. Dein accuratius profecto, quam veteres Stoicæ, singula officia cognovit ac determinavit; quomodo etiam recte iis fungamur, quid sit,

(1) De Benef. I. 3. sq.

(2) De Brevit. vit. XVI. § 3.

(3) Ep. 16. § 4. ed. Schweigh., p. 49 sq.

quod nos ad illa diligenter sancteque servanda adducat ac quasi cogat, hæc igitur multaque alia melius ostendit. Ipsi autem persuasissimum erat, perpaucos omnino futuros esse, qui eo perveniant, ut se supra humana velut extollendo, prorsus similes evaderent sapienti, qualem sibi informabant antiquiores; hinc quoque factum est, ut, quum severum esse in semet ipsum præciperet, simul vero in dijudicandis aliorum hominum actionibus ad summam æquitatem et humanitatem adhortaretur.

De animi denique immortalitate longe alia docuisse atque huic placito majus ad virtutem et honestatem addidisse momentum, suo loco videbimus.

CAPUT QUARTUM.

XXII. *De Senecæ philosophica oratione.*

Quomodo de ipsa sua philosophia varia atque omnino contraria, cum veterum, tum recentiorum judicia expertus est Seneca, sic de philosophica ejus oratione æstimanda et olim et etiamnunc quam longissime a se invicem discesserunt homines eruditissimi. Alii enim in hac nescio quid amoeni, venusti, salsi, excelsi se videre putârunt; alii contra omnia deprimere, spernere, nauseare sategerunt. Nobis pro virili quidem parte de ejus in elocutione vitiis ac virtutibus paucis disputare est animus. Quod ad vitia attinet, in sentiitiis argutias et tumorem, in numeris autem negligentiam interdum animadvertimus; quare orationis simplicitatem illam et æquabilitatem concinnitatemque, quales in Cicerone videmus, apud illum desideramus sæpenumero. Quodsi in horum vitiorum causas inquirimus, ea fere omnia ex temporum, quibus vixit, conditione oriunda esse videntur, uti luculenter ostendit Reinhardtus (1). Primum multa illi ex palæstra declamatoria hæserunt, iudice Erasmo (2); dein, quum poësis tunc excoleretur potissimum, ipse quoque ad poëtarum lectionem ingenio suo impelleretur, his ita velut innutritus est, ut, spretâ solutæ orationis simplicitate, ad poëticum quendam colorem in hac etiam affectandum facile adduci posset. Hinc factum quoque esse videtur, ut in pluribus

---

(1) In Opusc. laud. inde a pag. 14 - 23. (2) In Præf. laud.

Senecæ scriptis ordinem certum non sine molestia invenias. Denique non minima in culpa hic est æqualium gustus, cui se in scribendo accommodare debuit, si legi vellet: quod ei adeo quidem bene cessit, ut Senecæ orationem temporis illius auribus accommodatam et adolescentibus imprimis valde amatam fuisse testentur Tacitus (1) et Quinctilianus (2).

Hisce externis ab ipsius persona quædam accedebant: in his est, quod subinde ingenii magis impetum in scribendo, quam iudicium rationemque sequutus esse videatur; cui quam maxime jungendum est ejus studium non verba, sed res curandi, omniaque ad mores referendi, quod ipse multis locis diserte proficitur (3). — Verumenimvero ei suæ in eloquendo laudes minime defuerunt. Erat ingenio uberrimo ac facili, in diversis enim argumentis tam ligata quam soluta oratione, pari propemodum successu, stilum exercuit: id, quod nec Ciceroni, nec Virgilio contigit, quamquam hæc ipsa res obstitisse videri possit Senecæ, quominus in unoquopiam excelleret, quod nempe in omnibus argumentis versaretur (4). Sententiæ porro in ejus scriptis magnam partem elatione atque altitudine commendantur. Quum denique ipse Seneca iis, quæ scripsit affectus valde et commotus fuisse videatur, non potest non fieri, ut multa loca fortissima ac gravissima in scriptis sæpe animadvertas, qualia exstare nemo profecto inficias ibit. — Omnibus igitur rite perpensis atque inter se collatis, Quinctiliani, iudicis verissimi, de Seneca sententiæ calculum nostrum qualemcunque adjicere haud dubitamus: quamobrem quo majorem totus hic locus lucem accipiat, viri illius humanissimi verba hic apponamus: « Senecæ et multæ et magnæ virtutes fuerunt, ingenium facile et » copiosum, plurimum studii, multarum rerum cognitio: in qua tamen » aliquando ab iis, quibus inquirenda quædam mandabat, deceptus » est (5). Tractavit etiam omnem fere studiorum materiam. Nam et orationes ejus, et poëmata, et epistolæ, et dialogi feruntur. In philosophia » parum diligens, egregius tamen vitiorum insectator fuit. Multæ in eo

(1) Ann. XIII. 3.

(2) Inst. Orat. X. 1.

(3) Ex. gratiâ Ep. 75. § 2. et Ep. 115.

(4) Vide *Erasmus* in Præf. laud. et *Reinhardtium*, p. 20.

(5) Quæ hujus generis in ejus scriptis etiamnunc superstitibus inveniuntur, ea ad historicas res magis, quam ad philosophicas referenda sunt.

» claræque sententiæ, multa etiam morum gratia legenda: sed in elo-
 » quendo corrupta pleraque, atque eo perniciosissima, quod abundant
 » dulcibus vitiis (1). Velles eum suo ingenio dixisse, alieno iudicio. Nam
 » si aliqua contempsisset, si parum concupisset, si non omnia sua amâs-
 » set, si rerum pondera minutissimis sententiis non fregisset: consensu
 » potius eruditorum, quam puerorum amore comprobaretur. Verum sic
 » quoque jam robustis, et severiore genere satis firmatis legendus, vel
 » ideo, quod exercere potest utrumque iudicium. Multa enim, ut dixi,
 » probanda in eo, multa etiam admiranda sunt: eligere modo curæ sit,
 » quod utinam ipse fecisset. Digna enim fuit illa natura, quæ meliora
 » vellet, quæ, quod voluit, effecit" (2).

CAPUT QUINTUM.

XXIII. *De Senecæ in philosophicis libris fontibus.*

Quamvis hic locus sine dubio in dijudicanda Senecæ philosophia mino-
 ris sit momenti, quam quidem si Ciceronis in philosophiam apud Romanos
 merita æstimare velimus, utpote cui hoc erat propositum, ut universam
 Græcorum philosophiam civibus suis explicaret; non tamen fructu suo
 caret, quum ex tali disquisitione de Senecæ studio, ipsorum fontium lim-
 pitudine et ubertate utendi, compertum habere poterimus. Attamen bre-
 viores hic erimus, aliis, ex instituto hanc rem aggredi volentibus, ple-
 niorum auctorum, quibus usus sit Seneca investigationem relinquentes.

XXIV. *De ratione, qua e Græcorum ac Romanorum philosophorum scriptis hauserit.*

Si Senecæ vitam, ultimam præsertim ejus partem, et scripta conside-
 ramus, eum omnium fere tum Græcorum, tum Romanorum philosopho-
 rum opera assidue legisse patet; imprimis vero Stoicorum procerum,

---

(1) Venustissima hanc in rem verba sunt *Palavicinii* Cardinalis in *Animadversionibus* de
 Stilo atque Oratione, ubi ait: « Profuma i suoi concetti con ambra, e con un Zibetto, che a
 » lungo andare danno in testa."

(2) *Inst. Orat.* l. I. versum finem; totus vero locus lectu dignissimus est.

Zenonis, Cleanthis, Chrysippi, Panætii, Posidoniique scripta frequenter tractavit (1): neque propterea poëtas neglexit, quod et ex operibus ejus patet, et ipse etiam diserte testatus est, inter ceteros Virgilium quotidie a se excussum esse (2). At non exigua oritur difficultas in fontium enumeratione, quos in singulis adhibuerit, ex more ejus studioque, quidquid legisset, id sua ratione tradendi et veluti suum sibi que proprium reddendi: « nos quoque, inquit, apes debemus imitari; et, quaecumque ex diversa » lectione congegimus, separare: melius enim distincta servantur: deinde, » adhibitâ ingenii nostri curâ et facultate, in unum saporem varia illa » libamenta confundere; ut, etiamsi apparuerit, unde sumtum sit, aliud » tamen esse, quam unde sumtum est, appareat” dein ita quoque de hac re præcipit: « Hoc faciat animus noster: omnia, quibus est adjutus, » abscondat; ipsum tantum ostendat, quod effecit. Etiamsi cujus in te » comparebit similitudo, quem admiratio tibi altius fixerit; similem esse » te volo quomodo filium, non quomodo imaginem: imago res mortua » est” (3). Denique sic de se ipse testatur: « Tu a me non est, quod » illum aut illum exigas, qui notorem dat, ignotus est. Scribam ego quod » vis, sed meo more” (4). In quibus itaque locis auctores, quos ob oculos habuerit, non indicavit ipse, ibi probabilitate contenti esse debemus. Quamobrem, quibus in singulis libris philosophicis vel usus sit, vel uti potuerit, scriptoribus, age nunc breviter enumeremus.

XXV. *De libris de Ira.*

In his libris, quum Stoicorum de ira et omnino de affectibus humanis doctrinam contra Peripateticos imprimis defenderit, utrorumque scripta in usum suum convertisse in aprico est. Ipsius Aristotelis libros Ethicorum ad Nicomachum et Rhetoricorum ante oculos habuit: laudat præterea Theophrastum et Hieronymum Rhodium. Nonnulla sumsisse videtur e Sotionis præceptoris sui, Sermonibus de Ira, uti ex fragmentis ejus libri, Stobæo in Florilegio aliquoties citatis, apparet. E Græcis denique laudavit Heraclitum, Democritum et Platonem; e Romanis Sextium, de quo vidimus in antecedentibus.

(1) Cf. Ep. 53. præsertim § 5.

(3) Ep. 84, § 5 et 7.

(2) Ep. 58. § 23.

(4) Ep. 39. § 1.

XXVI. *De Consolationibus.*

Quod ad has attinet, ipse in Consolatione ad Helviam matrem (1) testatur « se omnia clarissimorum ingeniorum monumenta ad compescendos » moderandosque luctus composita evolvisse”: legit igitur et probabiliter sequutus est ex iis, qui nobis innotuere, præcipue Crantoris, veteris Academici, libellum aureolum, qui a Cicerone *Consolatio* vocatur (2), uti et Metrodori Epicurei Consolationem, quâ sororis luctum, amisso optimæ indolis filio, mitigare studuit; dein Theophrasti Callisthenem sive de Luctu, quo Callisthenis amici mortem, ab Alexandro Macedone ei inflictam, luxit; Ciceronis denique Consolationem filiæ et libellum ad Cottam de Luctu minuendo perscriptum, aliosque (3). In priore præterea consolatione laudat Varronem, Romanorum doctissimum, et M. Bruti, Julii Caesaris percussoris, librum de Virtute. In postrema denique ad Marciam quædam refert ex Platone, et ex Fabiano Stoico, præceptore suo. In capite ultimo de animorum immortalitate usque ad mundi conflagrationem, Cleanthem aliosque sequitur.

XXVII. *Libri de Clementia.*

Jam ante Senecam de regis officiis, ideoque de Clementia scripserant Xenocrates, Platonis discipulus, Aristoteles et Theophrastus; hos igitur consoluisse videri potest (4). Platonis in libris de Republica aliquoties memorem fuisse nonnulla sunt indicia (5). Ceterum ex Stoicorum doctrina et e Zenonis, Chrysippi, aliorumque scriptis, de clementia ejusque natura et habitu in libro secundo exponit; et quomodo clementia a misericordia distet; in sapientem etiam misericordiam non magis, quam veniam cadere, ex iisdem docet (6).

XXVIII. *Liber de Vita beata.*

De vita beata sive de summo bono jam inde a Socrate multa et egregia

(1) C. I. § 3.

(2) Tusc. Quæst. I. 48.

(3) Vid. omnino *Ruhk.* in Arg. ad Cons. ad Helv. qui uberius hæc exposuit.(4) Vid. *Ruhk.* in Arg. ad librum II.(5) De quibus vid. *Ruhk.* ad I. c. 13. § 2, 3 sqq.(6) Cf. *Gatak.* ad Anton., p. 28 sq.

commentati sunt omnium scholarum philosophi. Plato et Aristoteles non uno in loco hanc rem tetigerunt. Sequutus eos est Theophrastus, qui singularem librum *περὶ εὐδαιμονίας* scripsit, celeberrimum apud antiquos, nunc vero deperditum, quomodo et perierunt Stoicorum libri *περὶ τῶν ἀρετῶν* et Epicureorum *περὶ ἡδονῆς*, qui, uti notum est, vehementer inter sese hoc loco disputârunt. Horum autem libros in hoc opusculo conficiendo Senecam usurpâsse apparet, quoniam Epicurum ejusque assecclas, de voluptate præcipientes refellit: illorum vero maxime de vita beata sententiam tradens, se ita in hac re versaturum esse capitis tertii initio indicat, ut, quum et sibi censendi jus esse autumet, non se ad unum aliquem eorum, qui in Stoa principes sint, alliget, sed alium sequatur, alium sententiam quasi dividere jubeat, ipse denique post omnes citatus, nihil improbens fortasse ex iis, quæ priores decrevissent, dicat: « hoc amplius censeo » Cicero itidem e Romanis huic disputationi operam dederat in Tusculanis Disputationibus (V. 9.) et in libris de Finibus Bonorum et Malorum. (V. 5.) Duobus locis alludit Seneca ad Cleanthis notam imaginem, quâ, ut Epicureos irrideret, Voluptatem in Solio sedentem, Virtutibus ut ancillis illi adstantibus, et verba adhortantia auribus illius insusurrantibus, discipulis suis proponebat (1). Justitiam præterea et temperantiam scholæ Socraticæ significare et annuere videtur cap. XIII. i. f. Vetus denique laudat præceptum: *ἑπὶ θεῶν* sive hoc unius e septem illis sapientibus sit, sive Pythagoræ (2).

XXIX. *Libri de Tranquillitate animi, de Constantia sapientis; fragmentum de Otio aut Secessu sapientis; libri de Brevitate Vitæ et de Providentia.*

De auctoribus, quos Seneca secutus esse videtur in libro de Tranquillitate animi ex instituto egerunt Ruhkopfius (3), Thorlacius (4) et Hirschigius (5). Ex iis quidem, qui ante Senecam idem argumentum dedita opera tractaverant, ipse diserte nominat Democritum in libro deperdito

(1) Cap. nempe XI. § 2. ibique *Ruhk.* et XIV, § 1. Cf. *Cic. de Finib.* II. 21. § 69. ed. Bipont.

(2) De qua re vid. *Ruhk.* ad c. XV. § 5. quem locum hic spectavi.

(3) In *Arg.* ad hunc librum.

(4) In *Opusc. laud.*, p. 194 sq.

(5) *Spec. laud.*, p. 74 sq.

περὶ εὐθυμίας: quos autem in partes suas vocasse credibile est, sunt Hipparchus Pythagoreus, cujus item liber περὶ εὐθυμίας in antiquitate exstabat, et Panætius in libro ejusdem tituli (1). Multi præterea fuerunt, qui et hunc locum philosophiæ moralis in libris suis de Fato, de Casibus, περὶ τῆς ἀπάθειας, etc. tractarent, quos etiam in suos usus adhibere potuit, quemadmodum revera in cap. VIII., de impedimentis, quæ tranquillitati a divitiis objiciantur, Teletem Pythagoreum sequutum fuisse ostendit Wesselingius (2). Ipse vero et dictum et fragmentum affert Athenodori, quem Tarsensem et ex ejus libro περὶ σπουδῆς καὶ παιδείας hæc deprompta esse probabile reddidit Ruhkopfius (3). Alii passim a Seneca excitantur, ut Bion Cynicus, Plato et Aristoteles. Sed longe plurima ejus asserta ingenio ipsius deberi judicat Thorlacius. — Dogmata porro, quæ in libro de Constantia sapientis exposuit, philosophiam moralem Stoicorum potissimum spectant, unde sequitur, eum in his mutuatum esse a Chrysippo, quem laudat, Cleanthe et Panætio, quorum scripta ejusdem argumenti præsertim usurpabant veteres. Cap. VI. Stilponem Megarensensem, de sapiente extra injuriam et fortunæ ludibria posito disputantem inducit, in qua quidem oratione similia fortasse quædam in Stilponis libris occurrere conjicit Ruhkopfius, quod, si ita sit, multa tamen, quæ magis Romana sunt, his admiscuisse mihi videtur. — De Otio sapientis disputabant Stoici et Epicurei; his otium omni reipublicæ tractationi anteponentibus, illis vero, si causæ graviores obstarent, otium præferentibus. Epicuri, Zenonis et Chrysippi dicta nobilia affert ipse (4). — In libro de Brevitate vitæ quum eandem quæstionem: de sapiente rempublicam adituro, nec ne, tractaverit, eosdem etiam auctores omnino ob oculos habuisse putandus est. Initio libri Hippocratem significat, dein, memoriæ lapsu, Aristoteli tribuisse videtur, quod Theophrasto erat tribuendum: (5) Fabiani porro Papirii, præceptoris sui, aliquoties magna cum laude mentionem injicit. Ceterum ex Democrito quædam habere videtur (6). — In libro denique

(1) Cf. *Van Lynden de Panæt.*, p. 116.

(2) In *Probab.*, p. 248.

(3) Ad Cap. III. § 1.

(4) C. XXX. § 2. c. XXXII. § 17.

(5) § 2. Ibique *Ruhk.* Cf. *Cic. Tusc. Q.* III. 28.

(6) C. IV. § 1. Ibique *Ruhk.* c. XVI. ibique *Lips.*

de Providentia Stoicorum placita de Deo et de Fato explicans, suo pleraque iudicio exposuisse nobis videtur. Demetrii Cynici, de quo vidimus, dicta admirabilia duo, non sine magna honoris significatione, in hoc opusculo refert.

XXX. *Libri septem de Beneficiis.*

Si Chrysippum exceperis (1) tam Græcorum, quam Romanorum primus fuisse videtur Seneca, qui huic de Beneficiis loco singulare volumen destinaret. Non tamen a veteribus locus fuit omissus; vel enim in suis libris de Officiis propriam huic sedem assignabant, quomodo ipsum Chrysippum et Hecatonem Rhodium, Panætii discipulum, (quem in his libris laudat Seneca,) fecisse, admodum probabile est; quod autem de Cicerone constat: vel etiam qui de Gratia agerent, quales Theophrasti et Cleanthis libros *περὶ χάριτος* recenset Diogenes Laërtius (2); verumtamen illi, quum de effectu liberalitatis, uti videtur, exponerent, ipsam quoque causam negligere non poterant: vel denique in hunc quoque locum incidebant, qui universam morum doctrinam tractarent (3).

Ex his igitur omnibus quædam desumere potuit Seneca; et diserte quidem nuncupat Platonem (4), Epicurum (5) Chrysippum, ex cujus libris de Beneficiis plura in suas partes vocavit (6), ut et Hecatonem, sæpius item laudatum (7); Cleanthem (8) porro et Bionem Borysthenitam (9). Quædam denique ex Aristotele expressit (10).

(1) Hunc de Beneficiis de industria scripsisse negat *Ruhkopfius* in Præf., vol. IV. p. 12; quod nobis secus videtur, *Menagium* sequentibus, qui ad Diog. Laërt., VII. 202. p. 345, ex *Seneca* de Benef., I. 3. § 3. recte hoc conjecit, quam sententiam comprobaverunt *Wyttenb.*, *Animadv.* ad Plut. de Recta Aud. Rat., p. 44. E. t. I. p. 385, et *Baguetus* in doctissima Comm. de Chrysippo; p. 337 sqq. in Ann. Acad. Lovan., vol. IV. an. 1822. — Præterea I. III. c. 22. § 1. ex Chrysippi libro de Concordia *περὶ ὁμοεινίας* Seneca non hausisse videtur; quem librum ex *Athenæo*, VI. p. 267. t. II. p. 522 sq. *Schweigh.* affert *Ruhk.* a. h. l. tum quia dubius est hujus libri titulus, tum vero quoniam ex *Diog.*, VII. 199. aspiciatur *Schweighæuserus* *Bagueto* laudatus, p. 32, verum hujus libri titulum fuisse De Similibus, sive *περὶ ὁμοεινίας*.

(2) V. 48. VII. 175.

(3) Cf. *Ruhk.* Præf. laud. I. 1.

(4) IV. 33. § 1.

(5) III. c. 4.

(6) I. 3. § 3 sqq. 8 et 9. ibid. c. 4. § 4. II. 17. § 3. c. 25. § 2.

(7) I. 18. § 2. c. 21. § 3.

(8) V. c. 14. § 1 sq. VI. c. 11. § 1-3. c. 12. i. f.

(9) VI. 7. § 1. de quo philosopho apud nostrates disputavit *Hoogvliet* V. D. quem vide, p. 27.

(10) III. 7. § 3. ibique *Ruhk.* IV. 29. § ult. a. q. Vid. *Lips.*

XXXI. *Epistolæ CXXIV.*

Has singulas ad fontes, ex quibus hauserit, indicandos persequi non est hujus loci; quare philosophos tantum enumerabimus, quos vel frequenter laudavit vel aliquoties saltem in his Epistolarum Moralium voluminibus memoravit. Ex Stoicis igitur sæpe testimonio utitur Zenonis, Chrysippi, Aristonis Chii, Posidonii, Hecatonis; et ex Epicureis ipsius Epicurei, tum in ceteris ejus scriptis, tum in epistolis ad Polyænum et ad Idomenea. Ex antiquissimis aliquoties nominat Democritum (1), et Heraclitum (2), tum Platonem (3), Phædonem Eliensem (4) et Aristotelem (5): ex Stoicis præterea Cleanthem (6), Panætium (7), Apollodorum (8) testes citat, Attalique, præceptoris sui, dicta affert (9). Xenocratis quoque et Speusippi, philosophorum Academicorum mentionem facit (10); ita etiam ex Arcesilao quædam alicubi depromsisse videtur (11). Romanos interdum memorat M. Brutum (12), Ciceronem (13), Mæcenatem (14) et Pomponium, qui sub Augusto et Tiberio vixit, virum morum elegantia et ingenio illustrem (15).

XXXII. *Quæstionum Naturalium libri septem.*

In hoc loco aliquanto diutius nobis, commorari placet quoniam Seneca, nisi primus Romanorum, certe in primis fuit, qui animum induceret, Græcorum inventa de rerum natura ejusque effectibus colligere, examini accurato subjicere, ac civibus suis, eo, de quo vidimus, proposito explicare (16). Quo itaque consilio, tum Thaletis inventa una cum libris

(1) Ep. 7. § 8 sq.

(2) Ibid. l. I. Ep. 12. § 6.

(3) Ep. 44. § 3. cujus doctrinam *de ideis* Ep. 58. § 13 sqq. et *de caussis* Ep. 65. § 7 sqq. explicat.

(4) Ep. 94. § 41.

(5) Ep. 65. § 4. cujus *de caussis* doctrinam tradit.

(6) Ibid. § 4.

(7) Ep. 116. § 4. sq. Cf. *Van Lynden*, p. 76 sq.

(8) Ep. 10. § 4 sq.

(9) Ep. 9. § 5. Cf. Ep. 108. § 3.

(10) Ep. 85. § 15.

(11) Ep. 45. § 7. ibique *Muretus*.(12) Ep. 95. § 45. Ex libro ejus, quem *περί καθήκοντος* inscripsit.

(13) Ep. 17. § 2. Ep. 108. de ejus libris de Republ. inde a § 29 - 34.

(14) Ep. 19. § 8. Ex libro deperdito, cui titulus erat *Prometheus*.(15) Ep. 3. § 5. Cf. *Tacit.* Ann. V. 8.(16) *Ruhk.* in Præf. ad vol. V. p. 4.

discipulorum et successorum, qui illa memoriæ prodiderant, (quippe quem ipsum nihil scripsisse constat) tum Pythagoreorum, Heracliti, Democriti, Aristotelis, Stoicorum, Epicureorum, ceterorumque dogmata, libris conservata, sollerter perlegit, et, quoad ejus cum instituti sui ratione conveniret, exhibuit. — Veteres Stoaë statores in hac doctrina explicanda non male quidem elaboraverant, sed nihil nisi antiquiora dogmata sibi vindicantes, Heracliti potissimum vestigiis institerant et inhæserant; qua tamen in re Zeno, quique ei proxime successerunt, haud culpandi sunt, quippe qui cum Aristotelis, tum Theophrasti libris, tunc apud Nelei hæredes Scepside in urbe Troadis delitescens, caruerunt (1): posteriores vero Stoici, imprimis Posidonius, quum aliorum etiam decreta undecunque collecta, accurate examinassent et proprio ipsi studio rerum naturam observassent, egregie in physicis auctores exstitere. Et hi, et reliqui omnes, præter Epicureos, philosophi, Aristotelis libris tamquam uberrimo fonte usi sunt, postquam ipsis ad eos liber aditus patebat. His igitur copiis instructus Seneca, eas ita quidem in rem suam convertit, ut, opinionibus horum philosophorum expositis, judicium suum admoveat, observationibus propriis admixtis, illasque docte, humaniter ac modeste vel refutet vel affirmet, aut omnino, aut ex parte (2). Democritæ præterea illius sententiæ memor, veritatem in fundo esse positam (3), summa in rebus naturalibus indagandis modestia et usus est et utendum esse præcepit (4); præclare enim vidit dixitque: multa, sibi atque æqualibus suis ignota, venientis demum ævi populum sciturum esse; multa sæculis, tunc futuris, quum memoria sui exolevisset, reservari (5). « Nec miremur, inquit, tam tarde erui, quæ tam alte jacent..... Tarde » magna proveniunt" (6). Quamvis itaque philosophia naturalis hac nostra ætate magnos ac pene incredibiles fecerit progressus, semper tamen huic

---

(1) *Ruhk.* ad libr. III. Quæst. Nat. 26. § 1. Notissima ac pervulgata res est.

(2) Vid. *Ruhk.* in Præf. laud. quæ omnino legi meretur. Cf. *Koelerus*, p. 253. i. f.

(3) Vid. § ult. cap. ult. t. VII. Q. N.

(4) Ibid. c. 30. § 1.

(5) Ibid. c. 31. § 2. ubi § 3: « Veniet, ait, tempus, quo posteri nostri tam aperta nos nescisse mirentur. »

(6) Ibid. c. 30. § 2. c. 31. § 3. Cf. ibid. c. 25 et 26. § 1.

libro sua debetur laus, utpote qui multa nobis tradit de origine et incremento hujus disciplinæ ab antiquissimis inde temporibus, quæ ceteroquin ignoraremus (1).

Omnem de universo quæstionem ratione ac via docere, sibi minime proposuerat Seneca, quemadmodum antea vidimus: artem vero suo quæque loco disponendi, ubi res postularet, non calluisse, haud dici potest, at contra initio libri secundi genus, istud universum in species certas ita quidem partitus esse videtur, ut nulla fere neque prætermittenda sit neque redundet (2). Omnem enim rerum naturæ materiam in tres partes divisit, in cœlestia, supera sive sublimia, et terrena. Prima pars naturam siderum et magnitudinem formamque investigat; altera quicquid inter cœlum terramque interjectum est, pertractat; tertia denique pars de aquis (3), terris, arbustis, satis, et in genere de iis, quibus terra quasi vestita est, agit. Quibus partibus singulas quoque quæstionum species addidit ac divisionem illam defendit. Ex omnibus istis quædam pro instituto suo quæsivit (4), librosque suos certo quodam et satis bono digessit ordine: qua parte inter reliquos sese commendant liber primus, quintus et sextus (5). — His igitur præmissis, jam de singulorum librorum argumento et fontibus videamus.

XXXIII. In libro primo, quum de meteoris ignitis ageret, Aristotelem maxime sequutus est in libris Meteorologicis, uti ipse significat; præsertim ex libro hujus operis primo et tertio promittit. Post Aristotelem Posidonium potissimum sequitur in libro, uti videtur, quem *περὶ μετεώρων* inscripsit; vel in libro, cui titulus erat *μετεωρολογικὴ σοιχείωσις* (6). Laudat præterea Parianum Artemidorum, astronomum, nonnisi ex illo notum (7). — Quod ad librum secundum attinet, in quo doctrinam de aëre, de fulgure, fulmine, tonitru, ceterisque sublimibus exponere pergit;

(1) Cf. *Koelerus* in *Disquisit.*, p. 259.

(2) Cf. *Koelerus*, p. 253. i. f. sq.

(3) Ita recte coniecisse videtur *Koelerus* ad § 2. cap. 1. p. 320. Quam lectionem præterea confirmat § ult. cap. ult. Cons. ad *Helv.* ubi eadem rerum naturalium exstat partitio, ordine tamen inverso, quamquam hoc eodem redit.

(4) Vide *Koelerus*, p. 239 sq. et 252.

(5) Cf. *Koel.*, p. 253 sq.

(6) De quibus vid. *Bakius*, op. laud. p. 241 sq.

(7) Cf. *Fabric.*, *Bibl. Gr.*, V. p. 264. Harl.

ipse satis, quos adhibuerit auctores, indicat, nempe Democritum et Epicurum c. VI. § 1. et VII. § 1; tum Aristotelem et Posidonium, jam memoratos, ex quibus, vel etiam ex ipsorum scriptis, scholæ Ionicæ, a Thalete conditæ, assecclas Anaximandrum, Anaximenem, Anaxagoram (1) et Diogenem Apolloniatem, qui libros scripserat *περὶ φύσεως* (2); porro Asclepiodotum, Posidonii auditorem, qui librum *naturalium quæstionum causas* explicantem scripserat, quomodo ex Seneca, et solo quidem, docemur (3); dein Cæcinnam, qui librum edidit *de Etrusca disciplina*, a Plinio laudatum (4), et, qui huic itidem disciplinæ sese dederat, Attalum, magistrum; Heracliti denique sententiam tradit, Chidemumque, Aristotelis æqualem, ex ipso Aristotele excitat. — In libro tertio, ubi de aquis disserit, ipse laudat Theophrastum, fortasse ex ejus libro *περὶ ὑδάτων* et ex aliis operibus; tum Thaletem ex discipulorum scriptis, Empedoclem, Fabianum ex *Naturalium Caussarum* libris, et Berosum Chaldæum, qui Alexandri M. tempore historiam, astronomiam et philosophiam Chaldæorum explicuit. — In libro quarto, in quo de Nilo, de nive, grandine et pluvia agitur, ipse præter auctores supra nominatos, Theophrastum, Anaxagoram, Thaletem, Diogenem Apolloniatam, Posidonium, in libro octavo *de natura rerum* (5), et Democritum indicat: Cenopidem insuper Chium, vel Anaxagoræ æqualem, vel certe qui non multo post vixit, atque Exthymenem Massiliensem in Periplo ad partes vocat. — In libro præterea quinto, in quo de ventis et aëris motu disputavit, iterum Democritum laudat et Asclepiodotum; Varronem, forsitan ex ejus *libris Naturalibus*, et Platonem. — In libro dein sexto, in quo de terræ motu scripsit, doctrinam iterum exhibet Thaletis, Anaxagoræ, Anaximenis, Aristotelis, Theophrasti, Stratonis, Asclepiodoti, Democriti Epicurique et Posidonii, quibus Archelaum, Metrodorum Chium, Democriti discipulum, Callisthenem, ab Alexandro interfici

---

(1) Hujus nomen c. 19 recte, sicuti videtur, restituere Opsopoeus et Ruhk. Legitur autem in duobus Codd. Anaxandrus; vulgata lectio est Anaximandrus, perperam. *Koelerus* aut Codd. lectionem retinendam esse, aut Anaxarchi Archelaive nomen hic latere censet.

(2) *Fabric.* ibid. vol. II. p. 656. Harl.

(3) *Infra* VI. 17. § 4.

(4) *Nat. Hist.* II.

(5) *Diog. Laërt.* VII. 153, et *Bakius*, p. 84 sq.

jussum et Thucydidem historicum adjunxit. — In libro denique septimo, in quo præclaram suam de comites sententiam literis consignavit, praeque ab Aristotele mutuatus esse videtur. Sententiam tamen ejus, uti et Epigenis Apolloniiue Myndii; (qui duo Senecæ æquales apud Chaldæos se studuisse ajebant) Artemidori quoque, Ephori historici, immo Zenonis ac Panætii Stoicorum refellit: ac tandem in opinionem veterum Chaldæorum discedit. Mentionem insuper fecit Democriti, et mathematicorum Eudoxi Cnidi atque Cononis, qui defectiones solis servatas ab Ægyptiis collegit; tum Charimandri, in libro de Cometis, apud quem Anaxagoræ, denique Callisthenis (1).

CAPUT. SEXTUM.

XXXIV. *Reprehensioni cuidam, minime levi, in quam incurrit Seneca, obviam itur.*

Dixit alicubi vir quidam, ceteroquin egregie doctus (2): in Seneca tot legi inter se pugnantia, doctrinæque, quam profitebatur, initiis contraria, ut nullius par sit ingenium omnibus ejus inter se sententiis conjungendis et conciliandis. Atqui idem ille non ignorabat: hunc philosophum in scriptis suis non tam presse et anguste disserere, quam in illis eruditissimis fieri solebat disputationibus, in quibus philosophi omnem de omni virtute et sapientia et philosophia disciplinam exponebant; sed cum explanatius, tum etiam uberius et ad commune judicium popularemque intelligentiam accommodatius; pro Stoicorum itaque more innumerabilia apud illum occurrere, quæ populariter dicta sunt; hinc quoque multarum sententiarum vim æstimandam esse, quæ in Senecæ libris, maxime in Consolationibus ad Helviam et Marciam (3) leguntur, in

---

(1) Ceterum quod ad fidem attinet et diligentiam, quibus in aliorum sententiis enarrandis in his libris usus sit Seneca, Cff. quæ passim monuit *Koelerus* in *Animadv.* et imprimis p. 258. *Disquis.*

(2) *Mosh.* ad *Cudw.* Syst. Intellect., p. 664. t. I.

(3) Cf. *E. J. M. Werner* Dissert. de Senecæ philosophia. Vratislaviæ, 1825. p. 7. et in not. 15.

quibus ad eorum, quos compellat, captum voces accommodat, et non tam ex præscripto disciplinæ, cui se tradiderat, quam ex vulgari hominum consuetudine disserit, quo fortius imbecillos animos commoveat (1). Quodsi ea quoque in censum adscribimus, quæ in universum de Seneca libere satis in philosophia versato diximus; iisque addimus, hunc non id egisse, ut perfectam quandam philosophiæ conderet rationem (2), sed libertate plerumque et animo maximo scripsisse, quæ cogitabat: non semper idem dicere videri quidem potest, in summa tamen ipsa nulla est inter dicta ejus dissensio; quare non erit profecto, quod non unius hominis ingenium ad repugnantias, si quæ sint, auferendas, sufficere dicamus. Hoc certe consilium et sequutus et assequutus est probabiliter Wernerus in dissertatione de Senecæ philosophia (3), qui præsertim, quo modo philosophia Stoica duce atque magistra suam excoluerit Seneca, investigavit; ad quam rem recentiorum multos, omne fere inter singulos Stoicos discrimen tollentes, non attendisse haud miramur (4).

PARS TERTIA.

DE DIALECTICA.

I. *Constitutio quæstionis de singulis, quas Seneca tractavit, Philosophiæ partibus.*

In altera disputationis nostræ parte, quâ, quomodo Seneca in singulas philosophiæ partes meritis sit, exponendum nobis est, ita versaturi sumus, ut, exposita Senecæ de dialectica sententia atque opinione, quid in

---

(1) Vid. *Mosk.* ibid. p. 665 sqq.

(2) Istud sibi proposuisse videtur in Libris Moralis Philosophiæ, qui, si ad nos pervenissent, tale quid in Seneca fortasse haud desideraretur.

(3) Quam vide inde ab initio usque ad p. 7.

(4) Cf. id. ibid. p. 6 et 9 sqq.

præcipuis tum physices theoreticæ, quam vocamus, tum ethices dogmaticæ ac paræneticæ capitibus præstiterit ostendamus. Quod quo melius fiat, primum breviter videndum erit, quid in philosophia omnino spectaverit, quemadmodum eam definiverit et diviserit.

Uti cetera duo Stoeæ apud Romanos posterioribus temporibus ornamenta, Epictetus et Antoninus, omnem philosophiæ vim atque auctoritatem ad morum emendationem direxerunt contuleruntque; ita, qui eos et ætate et exemplo antecessit, Seneca totam hujus studii summam in virtute excolenda positam rectissime existimavit et probavit acerrime. Hinc quoque philosophiæ definitionem varie proponens: « Philosophia, » inquit, nihil aliud est, quam recte vivendi ratio: vel, honeste vivendi » scientia: vel, ars recte vitæ agendæ. Non errabimus, si dixerimus, » philosophiam esse legem bene honesteque vivendi. Et qui dixerit illam » regulam vitæ, suum illi nomen reddiderit.” (1). — Peculiaris porro ejus locus est (2), in quo brevem, attamen haud contemnendam, de philosophiæ divisionibus disquisitionem aggressus est. Ibi primum contra Platonem (3), uti videtur, et fortasse etiam contra Aristotelem (4), aliquid inter *sapientiam* et *philosophiam* (5) interesse ostendit; sapientiam autem *perfectum* vocavit *bonum mentis humanæ*: philosophiam contra *sapientiæ amorem et affectationem*; in *sapientiæ* definitione, qua « nosse » divina et humana et horum causas” dicebatur, postrema adjectio ei supervacua visa fuit, quia causæ divinorum humanorumque partes sunt (6); dein *virtutem* et *philosophiam* arcte inter se cohærere demonstravit, earumque (7) tres partes enumeravit, Moralem, Naturalem et

(1) Apud *Lactantium* Div. Inst. III. 15.

(2) In Ep. 89.

(3) E. c. in *Euthyd.* t. III. p. 40 bip.

(4) *Metaph.* II. 1.

(5) Has voces non temere ac promiscue a Seneca usurpari probabile reddidit *Wernerus*, p. 15 sq. et p. 18 sqq. Ubi vero nullum in his vocibus adhibendis discrimen observavit, ibi ætatis suæ more defendi posse nobis videtur, quod vel ex Tacito constat; quid? quod Cicero interdum voce *sapientia* pro *philosophia* utatur?

(6) *Beiero* tamen ad *Ciceronis Offic.* I. 43. p. 303. Hæc adjectio ad dialecticam spectare videtur, monente *Kuehnero*, p. 137. in nota. — Quamquam infra § 10 causas rerum ex naturali parte esse dicit Seneca.

(7) Vide *Ruhk.* (ad ep. hujus § 8.) Senecam contra *Tiedemanni* (*System d. St. Phil.* vol. I. p. 8.) reprehensionem defendentem. Cf. idem in arg. a. h. ep.

Rationalem, quarum primam animum componere dixit, secundam rerum naturam scrutari, tertiam proprietates verborum exigere, et structuram et argumentationes, ne pro vero falsa surrepant. Tum contra eos, et qui in pauciora philosophiam, et qui in plura diducerent, divisionem illam defendit, ac recte contra Peripateticos, quorum alii partem civilem sive politicam, alii partem *οἰκονομικὴν*, alii rursus de generibus vitæ locum (technicam) adjiciebant, animadvertit, omnia hæc in parte morali reperiri, quemadmodum quoque tres illæ partes practicam Aristotelis philosophiam constituebant (1). Tertiam præterea partem Dialecticam addendam esse contra Epicureos disputat, eosque hanc alio nomine induxisse ostendit; eodem utitur argumento contra Cyrenaicos, naturalia cum rationalibus tollentes (2). Ex quibus patet, Senecam dialecticam nec inutilem, nec supervacaneam habuisse. Singulas denique philosophiæ partes disponere ingreditur, de quibus singulis suis locis videbimus, jam, pro instituti nostri ratione, ad dialecticam transeuntes.

CAPUT UNICUM.

II. *Senecæ de Dialectica sententia universe.*

In nulla re magis Stoici recentiores, præsertim e Romanis, a veteribus præceptoribus, Zenone, ceterisque distabant, quam in existimando ac ponderando Dialectices momento, quod quidem ipsis minus magnum videbatur; adeo ut, prælata Socratis ratione, « qui, ut ait Seneca (3), » totam philosophiam revocaverat ad mores, et hanc quoque summam » dixerat esse sapientiam, bona malaque distinguere, sed ut hanc artem, a Stoeæ conditoribus, maxime Chrysippo, studiose diligenterque cultam, contemnerent ac parum caute abusum separare negligenter ab usu (4), quamquam prudentius hic egit Epictetus, quippe qui duabus dissertationibus hujus artis utilitatem tuitus est (5). Hac vero cogitandi agendique

(1) *Buhle Lehrb.*, vol. II. p. 362.

(2) Cf. *Wernerus*, p. 34 sqq.

(3) *Ep.* 71. § 7.

(4) Cf. *Conz. libr. laud.* p. 13. sq. apud *Ruhk.* ad *Ep.* 82. § 7.

(5) I. 7 et 8.

ratione germanam illam Romanæ indolis gravitatem atque majestatem, quâ eorum ingenia subtiliorum de rebus notionum et disquisitionum minus erant capacia, expressisse illi videntur (1). In illustribus enim vitæ actionibus versari studebant; quod quum probe perspectum haberet Seneca: « putemus, inquit, nos ad concionem vocatos. Lex de abolendis » divitiis fertur: his interrogationibus suasuri aut dissuasuri sumus? his » effecturi, ut populus Romanus paupertatem, fundamentum et causam » imperii sui, requirat ac laudet, divitias autem suas timeat? ut cogitè, » has se apud victos reperisse; hinc ambitum, et largitiones, et tumultus » in Urbem sanctissimam temperantissimamque irrupisse; nimis luxu- » riose ostentari gentium spolia; quod unus populus eripuerit omnibus, » facilius ab omnibus uni eripi posse. — Hæc satius est suadere; et » expugnare affectus, non circumscribere. Si possumus, fortius loqua- » mur: si minus, apertius.” (2). Quamobrem acutam, quam vocat, Græcorum (3) delirationem (4) multis locis carpens (5), iisque ingenii sui agilis versatilisque ostentationem, captiosis syllogismis nectendis (6) et quæstiunculis subtilibus proponendis, relinquens, dialecticen sæpe impugnavit ac totum adeo istud ratiocinandi genus exturbandum judicavit, quo nempe, qui interrogetur, circumscribi se sentiat, et ad confessionem perductus, aliud respondeat, aliud putet; quo præterea fiat, ut hic, veterno quasi occupatus, in magistri verba jurare cogatur (7). Talem igitur artem non solum vehementer improbavit, sed philosophiæ quoque dignitati prorsus contrariam esse ostendit, quippe quæ seriora multo plura tractat, quam ut hisce nugis tempus perdamus: « pudet, inquit, » in aciem descendere pro diis hominibusque susceptam, subulâ arma- » tum.” (8). Quin imo nocere judicavit, quod homines in errores et inconstantiam facile abduceret (9); nam prudentissimos etiam Stoicæ disciplinæ viros rerum maximarum probationes levissimas et perplexas reddidisse, demonstrandis iis ex collectionibus subtilibus et sæpenumero

---

(1) Cf. *Kuehner.*, p. 31. *Werner.*, p. 36 sq.

(2) Ep. 87. § 38.

(3) Arg. Ep. 82. § 7.

(4) Ep. 49 imprimis § 8.

(5) E. g. Ep. 45 inde a § 4. usque ad finem.

(6) Ep. 48.

(7) Ep. 82. § 19 sq.

(8) Ep. 85. § 1.

(9) Ep. 48. § 9. sq.

falsis; multoque melius esse probavit, vitiorum foeditatem exponere aperte, quam in tali re syllogismis agere, qui, ut essent veri, mendacio tamen similes esse viderentur; cujus rei exemplum hoc protulit: in ebrietatem quum viro bono non incidendum esse verissime contenderet Zeno, tamen levissima, imo futili usus fuerat probatione; quare hunc confutavit, ebrietatisque turpitudinem ostendit (1). — Neque vero prospicienda ista esse negavit « sed, uti ait, prospicienda tantum, et a limine salutanda, » in hoc unum, ne verba nobis dentur, et aliquid in illis esse magni ac » secreti boni judicemus": (2) et licet istam subtilitatem nihil prodesse existimaret, aliquando tamen, ubi animus relaxandus esset et oblectamenti quibusdam reficiendus, huic indulgeri posse praecepit, sed ipsa hæc oblectamenta, opera esse debere, quare semper quoque sumendum aliquid ex his, quod possit fieri salutare (3).

III. *Dialectices divisio et quæstiones quædam.*

In hujus artis divisione eos ex Stoicis (4) sequutus est, qui duas ejus partes distinguerent, *rhetoricam* nempe, quæ continua oratione consistit, quæ verba curat et sensus et ordinem; atque *dialecticam*, quæ inter respondentem et interrogantem divisa est: cujus iterum duplex erat divisio in *verba* et *significationes*, i. e. in res, quæ dicuntur, et vocabula, quibus dicuntur; post quam apud Stoicos ingens utriusque divisio sequebatur, Senecæ vehementer improbata (5), utpote qui philosophiam non in frusta, sed in partes tantum dividendam esse existimavit, idem enim vitii habere dixit nimiam, quod nullam divisionem (6). — Licet non ignoraret Seneca, quædam Moralibus Rationalia, quemadmodum ait, immixta esse (7), et loca in ejus scriptis exstent, ubi Stoico more dialecticum agat (8), diligenter tamen utraque segregavit. Quodsi quasdam in Epistolis quæstiunculas subtiliores tractaverit, id non magis adeo suo indulgens ingenio, quam quidem ut amici desiderio obtemperaret, fecit;

(1) Ep. 83.

(2) Ep. 49. § 6.

(3) Ep. 45. § 13.

(4) Cf. *Diog. Laërt.* VII. 40 sqq. *Tiedem. System.*, vol. I. p. 25.

(5) Ep. 89. § 16.

(6) *Ibid.* § 2 sq.

(7) Ep. 102. § 4 sq.

(8) V. g. de Benef. III. 55.

quod, quotiescunque eas attingeret, toties fere indicavit. Lucilius enim harum inquisitionum nimis studiosus fuisse videtur, quippe qui in literis, a se missis, talia Senecæ posuit et commendavit, quasi ingenium exacuerent (1); a quibus tamen semper ab hoc revocatus est (2). Condonandum igitur Senecæ et hoc, et illud quod non ita in eo genere excelsisse videri possit, ut quæstiones subtiles satis feliciter tractaret, et ab omni parte lectoribus suis satisfaceret: nam quum in ethices studio omnem operam collocasset, usque ad senectutem nondum satis in eas inquisiverat argutias, quas ridere olim maluerat (3). — Istiusmodi itaque, quas tetigit, disputatiunculæ fuere: an sit aliquid ex distantibus bonum; de qua re adhuc sub iudice lis erat, quocirca nec ipse quicquam definire ausus est (4); tum bonum esse corpus ostendere conatus est (5); porro: num sapiens sapienti prosit, et quomodo (6); dein an virtutes sint animalia; cui quæstioni non suffragatus est (7); denique, an verum sit: sapientiam bonum esse, sapere bonum non esse? quam controversiam ex iis esse dixit, in quibus nec dissentire a schola, salvâ gratiâ, nec consentire, salvâ conscientiâ, poterat. Quum enim Stoici hoc loco non nisi cavillando ex adversariorum refutationibus sese expedire possent, secessionem fecit, et, cum sapientiam, tum sapere bonum esse statuens, at utrumque differre contendens contra Peripateticos, argumenta sumpsit tam ex communi hominum consensu, quam ex ipsa philosophandi ratione Stoica (8).

---

(1) Ep. 113. § 20. Cf. Ep. 102. § 4. Ep. 109. init. 117. § 1. etc.

(2) Ep. 113. § 25. Cf. Ep. 102. § 20.

(3) Ep. 82. § 7.

(4) 102. et *Ruhk.* ibid. § 11.

(5) Ep. 106.

(6) Ep. 109.

(7) Ep. 113.

(8) Ep. 117. — Cf. porro *Werner.*, p. 37 - 43.

PARS QUARTA.

DE PHYSICA.

CAPUT PRIMUM.

I. *Senecæ de Physices momento atque auctoritate sententia;
ejusque artis divisio.*

Celsissimam magnificentissimamque philosophiæ partem eam esse, quæ
coelestia et Deum contemplatur, immo scientia morali potiore, existi-
mavit Seneca: « Virtus enim, inquit, quam affectamus, magnifica est:
» non quia per se beatum est, malo caruisse, sed quia animum laxat,
» ac præparat ad cognitionem coelestium, dignumque efficit, qui in
» consortium Dei veniat. Tunc consummatum habet plerumque bonum
» sortis humanæ, quum, calcato omni malo, petit altum et in interio-
» rem naturæ suæ sinum venit. Tunc juvat inter sidera ipsa vagantem,
» divitum pavimenta ridere et totam cum auro suo terram. Nec potest
» ante contemnere porticus et lacunaria ebore fulgentia, et tonsiles sil-
» vas, et derivata in domos flumina, quam totum circumeat mundum,
» et terrarum orbem superne despiciens, angustum, et magna ex parte
» opertum mari, etiam qua exstat, late squalidum, et aut ustum aut
» rigentem. Sibi ipse ait: hoc est illud punctum, quod inter tot gentes
» ferro et igni dividitur? . . . . Sursum ingentia spatia sunt, in quorum
» possessionem animus admittitur; at ita si minimum secum ex corpore
» tulit, si sordidum omne deterisit, et expeditus levisque ac contentus
» modico emicuit. Quum illa tetigit, alitur, crescit: ac veluti vinculis
» liberatus, in originem redit. Et hoc habet argumentum divinitatis
» suæ, quod illum divina delectant: nec ut alienis interest, sed ut

» suis" (1). Unde videre licet, illum quantum ad virtutem pietatemque colendas momentum physiologicis insit disputationibus, perspexisse. Ad imbecillitatem autem humanam attendens, numquam quoque neglexit, hisce disquisitionibus nonnulla adjicere, quibus animus melior redderetur: « omnibus enim, ita ait, rebus, omnibusque sermonibus aliquid » salutare miscendum est. Quum imus per occulta naturæ, quum divina » tractamus, vindicandus est a malis suis animus, ac subinde firmandus: quod etiam eruditis, et hoc unum agentibus necessarium est: » non ut effugiamus ictus rerum: undique enim tela in nos jaciuntur: » sed ut fortiter constanterque patfamur" (2). Seneca igitur, de cujus meritis in physices partem illam, quam empiricam vocamus, supra satis vidimus, quid existimaverit de theoreticæ partis capitibus primariis, nempe de Deo, de fato, de mundo, et de animi immortalitate, et qua quidem in re a Stoicis antiquioribus discesserit, qualique vinculo religionem et virtutem conjungere conatus sit, indagemus. Antequam vero ad hæc transeamus, monendum esse duxi, me in iis omnibus exponendis diligenter cauturum a reprehensione, qua ista arguantur, sive non cohærere, sive alterum ex altero rite non sequi, sive inter se pugnare, sive denique ridicula esse: quod luculenter, at forsitan nimis cupide, a viris doctis, præsertim a Cudwortho, Tiedemanno, Meinersio et Tennemann, factum est; et sane nobis, meliori, immo optima, luce fruentibus, nil facilius est, quam notiones, quas sibi veteres de hisce rebus informaverint, existimationibus nostris ac judiciis ad absurdum reducere. Quibus paucis præmonitis, primum videamus de universa Physices divisione, quam proposuit Seneca.

Stoicorum eos (3) sequutus est, qui Physiologiam dupliciter dividerent, in *corporalia* scilicet et *incorporalia*, quarum partium quæque in sua iterum distribuebatur capita: dein, ommissa ulteriori incorporalium divisione (4), ad corporalia dispartiunda transiit, nempe *in ea, quæ*

(1) Præf. Nat. Quæst. præmissa inde a § 5 - 10. Cf. *Werner*, p. 44 - 55.

(2) Nat. Quæst. II. c. 59, § 1. sq.

(3) Alii enim aliter dividebant. Vid. *Diog. Laërt.*, VII. 132 sq. *Tiedem.*, system. Ibid. p. 47 sq.

(4) Ad hanc rem non attendisse videtur *Wernerus*, quare p. 53 duo, quæ revera sunt

faciunt, et quæ ex his gignuntur; gignuntur autem elementa, quem locum aliis simplicem, aliis triplicem fuisse tradidit: qui tripliciter dividebant, materiam, et causam omnia moventem elementaque distinguebant (1).

CAPUT SECUNDUM.

II. *De Dei natura, de fato, ceterisque huc spectantibus.*

Quamquam Stoæ veteris doctores de natura quoque deorum quæstionem tractaverant, tamen, quum hanc ab Ethica separatam spectavissent, nulli in eam fructus ex hac redundaverant: de qua itaque melius meriti sunt recentiores Stoici, qui, quemadmodum supra diximus, religionem cum doctrina morum copulârunt: quod vero non ita intelligatur, quasi officia pro præceptis a Deo profectis divinâque tamquam auctoritate munitis habuerint: illorum enim unicum fontem indicârunt rectam rationem; sed, conversis in usum suum iis, quæ in reliquis scholis, præsertim Platoniorum, ipsis placerent, notione, quam de Deo, ejusque natura, informabant, multo sinceriore illa ac perfectiore, melius usi sunt, quam antea factum erat, quo majus nimirum calcar adderent hominibus, ad præcepta moralia servanda (2): qua in re principem quoque locum obtinuit Seneca. Hic enim, rejectis atque acriter reprehensis popularibus de diis opinionibus, portentosis ac superstitiosis, puriorem sanio-rioremque iniit rationem. Etiamsi vero multos passim Deos laudaverit, ista tamen multitudine eo sese abduci non passus est, ut unum summumque Deum esse negaret: sed multo magis, ut indicaret, unius sese et multorum quoque deorum cultorem sensu dici posse, vocabula Deus et Dii promiscue usurpatus esse videtur (3), quamquam universe, ubi

---

diversa, eadem esse dicit, et p. 56 ex corporalium et incorporeorum divisione falso concludit, Senecam deum habuisse incorporeum. Cf. ea, quæ de animi humani natura Senecam censuisse infra demonstrabimus; et ipse *Wernerus*, p. 58 et sq.; præcipue quæ de Stoicorum *λεπτά* monuit.

(1) Ep. 89. § 15.

(2) Cf. *Buhlius*, o. l. p. 62 sq.

(3) Vid. *Mosheim* ad *Cudw.*, *Systema Intellect.*, t. I. p. 653 et p. 673. Exemplum est hujus rei, inter plura, locus in cap. II. de Provid. § 6. ubi *deorum, deo, Jupiter*, uno eodemque sensu occurrunt. Cf. *Wyttenb.*, *Disp. de Unit. Dei*, Opusc., vol. II. p. 404 sq.

de *diis* loquitur, corpora coelestia, Stoicorum more intelligit (1). Statuit autem et collegit, custodem, rectoremque omnium rerum esse, cum e motu, ordine et constantia mundi (2), tum ex opinione de diis, omnibus insita hominibus, « neque enim, inquit, ulla gens usquam est adeo extra » leges moresque projecta, ut non aliquos Deos credat" (3). Recte etiam perspexit, Stoicos, ceterosque philosophos, quamvis alii hic uterentur nominibus, eodem tamen hæc redire; ita enim ratiocinatus est: « Natura » inquit, hæc mihi præstat. Non intelligis, te, quum hoc dicis, mutare » nomen Deo? Quid enim aliud est natura, quam Deus, et divina » ratio, toti mundo et partibus ejus inserta? Quoties voles, tibi licet » hunc auctorem rerum nostrarum compellare, et Jovem illum optimum » ac maximum rite dices, et tonantem et statorem. . . . hunc eundem » et fatum si dixeris, non mentieris; nam quum fatum nihil aliud sit, » quam series implexa caussarum, ille est prima omnium caussa, ex » qua ceteræ pendent. Quæcunque voles illi nomina proprie aptabis, » vim aliquam effectumque coelestium rerum continentia. Tot appella- » tiones ejus esse possunt, quot munera . . . . . Ergo nihil agis ingra- » tissime mortalium, qui te negas Deo debere, sed naturæ: quia nec » natura sine Deo est, nec Deus sine naturâ; sed idem est utrumque, » nec distat officio. Si, quod (4) a Seneca accepisses, Annæo te diceres » debere, vel Lucio; non creditorem mutares, sed nomen, quoniam sive » prænomen ejus, sive nomen dixisses, sive cognomen, idem tamen ille » esset. Sic hunc naturam vocas, fatum, fortunam, (sive mundum, sive » providentiam: (5)) omnia ejusdem Dei nomina sunt, varîe utentis » sua potestate" (6). Deus igitur philosopho nostro erat: rector orbis terrarum, coelique et omnium Deorum Deus: a quo ista nomina, quæ singula adorabant et colebant Romani, suspensa erant: hic enim « quum » prima fundamenta molis pulcherrimæ jaceret, et hoc ordiretur, quo » neque majus quicquam novit natura, nec melius; ut omnia sub ducibus

(1) E. g. I. de Clement. 8, § 2. a. q. I. *Ruhk.*

(2) De Provid., cap. I.

(3) Ep. 117. § 5. Cf. *Cic. Tusc. I. 13. de Legg. I. 8. Nat. D. I. 6. et, si vis, Werner., p. 72.*

(4) Ita lego pro quid.

(5) *Nat. Quæst. II. 45.*

(6) De Benef., IV. 7. sq. Cf. *Consol. ad Helv., VIII. § 4. et, si placet, Werner., p. 66 sq.*

» suis irent, quamvis ipse per totum se corpus intenderat, tamen minus
 » tros regni sui deos genuit: (1) ipse se fecerat.” (2). Oculos nostros
 quum effugiat, nec ulli, nisi animo aditum det, cogitatione tantum vi-
 sendus est (3). Est autem: « mens universi, est quod vides totum, et quod
 non vides totum. Si demum magnitudo sua illi redditur, qua nihil majus
 excogitari potest, si solus est omnia, opus suum et extra et intra tenet.
 In illo nulla pars extra animum est: totus ratio est (4), cujus natura
 est, benefacere, neque enim dat malum, neque habet (5); hinc naturalis
 ei est virtus, quam sibi dedit, ex nemine vero didicit, quare Deus
 omnino laudandus est”, (6) et pia mente colendus. « Primus autem Dei
 cultus est, Deum credere, deinde reddere illi majestatem suam, reddere
 bonitatem, sine qua nulla majestas est. Scire, illum esse, qui præsidet
 mundo, qui universa temperat, qui humani generis tutelam gerens,
 ubique et omnibus præsto est (7): Deum denique cogitare debemus
 magnum et placidum, et majestate leni verendum: amicum et semper
 in proximo: non immolationibus et sanguine multo colendum: quæ enim
 ex trucidatione immerentium voluptas est? Sed mente pura, bono ho-
 nestoque proposito. Non templa, congestis in altitudinem saxis, struenda
 sunt: in suo cuique consecrandus est pectore” (8). Dei præterea, sive
 deorum « natura mitis est et placida (9), quamobrem nocere neque vo-
 lunt, neque possunt; nec accipere injuriam queunt, nec facere. Lædere
 enim lædique conjunctum est. Summa illa ac pulcherrima omnium natura,
 quos periculo eximit, nec periculosos quidem fecit (10). Quum vero
 rerum natura non patiatur, ut unquam bona bonis noceant, amicitia
 profecto ac necessitudo, conciliante virtute, intercedit inter Deum ac
 bonos viros, quos parens ille magnificus, virtutum non lenis exactor,
 sicut severi patres, durius educat. Hos itaque Deus, quos probat, quos

---

(1) *Lactant.* Ibid. I. 4. partim ex *Exhort.* hæc desumta sunt, partim aliunde.

(2) In *Exhort.* apud eundem, ibid. c. 7.

(3) *Nat. Q.* VII. 30. § ult. et 31. § 1.

(4) *Nat. Q.* Præf. § 12 sq.

(5) *Ep.* 95. § 36 sq.

(6) Apud *Lact.* II. 9.

(7) *Ep.* 95. § 47. et 49 sq.

(8) Apud *Lact.* VI. 25.

(9) *De Ira.* II. 27. § 2.

(10) *Ep.* 95. § 48 sq.

amat, castigat, indurat, recognoscit, exercet, sibi que præparat; eos autem, quibus indulgere videtur, quibus parcere, molles venturis malis servat et specie boni punit: quare calamitas non bonis tantum utilis est, quia virtuti ansam dat, sed toti omnino generi humano; hoc enim est propositum Deo, ostendere, hæc, quæ vulgus appetit, quæ reformidat, nec bona esse, nec mala. Apparebunt autem bona esse, si illa non nisi bonis viris tribuerit, et mala esse, si malis tantum irrogaverit" (1).

« Universa ex materia et ex Deo constant; hic ratio faciens est et prima caussa, unde ceteræ pendent, quæ potentior materiâ, hanc inertem et ad omnia paratam formavit ac temperavit (2): quum vero huic, ob naturam suam, non nisi optima placere possent, necesse erat, ipsi eadem placere (3), quapropter necessitudinem rerum omnium actionumque, quam nulla vis rumperet (4) instituit; ipse sua necessitas facta est, fata scripsit, quæ sequitur, quibus, semel jussis, paret (5). Hinc ex iis, quæ singulis et cunctis accidunt, nihil repentinum est; ideoque fortiter omne ferendum est: prima nascentium hora disposuit, quantum cuique restet; olim constitutum est, quid gaudeas, quid fleas: et quamvis magnâ videatur varietate singulorum vita distingui, summa in unum venit: causâ pendet ex causâ, privata ac publica longus ordo rerum trahit", sed: « utatur, ut vult, suis natura corporibus: nos læti et fortes cogitemus, nihil perire de nostro. Quid est boni viri? præbere se fati; » grande solatium est, cum universe rapi. Quicquid est, quod nos sic » vivere jussit, sic mori: eâdem necessitate et Deos alligat. Irrevocabilis » humana pariter ac divina cursus vehit" (6). Quodsi quispiam quærat, quare tandem Deus tam iniquus in distributione fati fuerit, ut bonis viris paupertatem, vulnera et acerba funera adscriberet? respondendum: non potest artifex, materiâ licet potentior, hanc mutare; passa enim est (7); quocirca minime diis irascamur; non enim illorum, sed lege mortalitatis patimur, quicquid incommodi accidit (8), at vero, quoniam

(1) De Provid. I. § 5. sq. IV. § 7. V. § 1. Ep. 95. ibid. Cf. *Werner.*, p. 64 sq.

(2) Ep. 65. § 2. sq. § 12. sq.

(3) Nat. Q. Præf. I. § 2 sq.

(4) O. I. II. 36. § 1.

(5) De Provid. V. § 6. i. f.

(6) Ibid. § 5. sq.

(7) Ibid. § 7.

(8) De Ira II. 28. § 2.

non poterant istis subtrahere homines, animos eorum adversus omnia armaverunt (1). Non tamen omne jus fato traditum est, aliquid et nostræ voluntati, nostroque arbitrio relictum est (2): in corpore enim nostro, his omnibus obnoxio, habitat liber animus, qui tamen non æquis partibus cum illo socius est, utpote quod omne jus ad se ducit: contemptus igitur corporis sui certa libertas est, ad quam multum conferet cogitatio illa: quem in hoc mundo locum Deus obtinet, hunc in homine animus; quod est illic materia, id nobis corpus est. Bonus igitur, Dei vera progenies, discipulus, æmulatorque, ad hoc enitetur, ut deteriora melioribus serviant; ut injurias, vulnera, vincula, egestatem non contremiscat (3); ut non pareat Deo, sed assentiatur; ex animo denique illum sequatur, non autem quoniam necesse est (4). Quamobrem non habent, quod de Deo querantur illi, quibus recta placuerunt: alios bona falsa circumdedit, et animos inanes velut longo fallacique somno lusit. Auro illos, argento et ebore ornavit; intus vero nihil boni est (5). Quodsi fortuna impedimento viris bonis sit futura ad omne id, propter quod vivitur (6), nempe ad bene vivendum; tum nulla ad libertatem via male vivendi periculum effugientibus præclusa est; patet exitus; eo licet reverti, unde venerunt: nihil enim homines invitos tenere debet, quorum itaque nemo miser nisi vitio suo; tum vero hoc unum intueantur, ut fortunæ se eripiant quam celerrime (7), nam « nihil ad rem pertinet, » quo loco desinas; quocunque voles, desine; tantum bonam clausulam » impone" (8). « Non est denique, quod credamus, vota non proficere, salvâ vi ac potestate fatorum; etenim quædam a diis immortalibus ita suspensa relictæ sunt, ut in bonum vertant, si preces illis fuerint admotæ, si vota suscepta: quod itaque non contra fatum, sed ipsum quoque in fato est" (9). In hisce omnibus, ipsis, quoad ejus fieri posset, Senecæ verbis enarratis, Socratica multa ac Platonica inesse, supervacaneum videri poterit monere.

---

(1) De Provid. VI. § 4. i. f. sq.

(3) Ep. 65. § 22. usque ad f.

(5) De Provid. ibid. § 3.

(7) De Provid. ibid. § 6. et Ep. 70.

(9) N. G. II. 37 § 1. sq. Cf. quoque quæ de fato habet *Wernerus*, p. 66. et p. 68 sq.

(2) Q. N. II. 38. § 2. sq.

(4) Ep. 96. § 2.

(6) Ep. 58. § 33.

(8) Ep. 77. § 17.

CAPUT TERTIUM.

III. *De mundo, ejusque inundatione ac conflagratione.*

Quum Academici, ceterique philosophi, multa, et jure quidem merito, objecissent placito illi Stoico: mundum deorum et hominum caussa conditum esse (1); argumentis eorum perductus esse videtur noster philosophus, ad mitigandam hanc doctrinam, quæ ipsi ad nimiam ducere videbatur arrogantiam: « Nimis, inquit, nos suspicimus, si digni nobis videmur, propter quos tanta moveantur. Non enim nos caussa mundo sumus, hiemem æstatemque referendi; suas ista leges habent, quibus divina exercentur (2). Sed, quum in hoc moveantur, ut universa conservent, et pro nobis moventur, universorum enim pars sumus" (3). « Itaque non possunt videri sua tantum caussa decurrere, et explicare » opus suum, quia operis et nos sumus. Debemus et Soli et Lunæ, et » ceteris sideribus beneficium, quia etiamsi potiora illis sunt, in quæ » oriuntur, nos tamen in majora ituri juvant. Adjice, quod ex destinato » juvant. Ideoque obligati sumus, qui non in beneficium ignorantium » incidimus, sed hæc, quæ accipimus, accepturos scierunt: et quamquam » majus illis propositum sit, majorque actus sui fructus, quam servare » mortalia: tamen in nostras quoque utilitates a principio rerum præ- » missa mens est, et is ordo mundo datus, ut appareat, curam nostri » non inter ultima habitam. . . . . Dii non possunt videri nescisse, quid » effecturi essent, quum omnibus alimenta protinus, et auxilia provi- » derunt: nec eos per negligentiam genuêre, quibus tam multa generâ- » bant. Cogitavit enim nos ante natura, quam fecit: nec tam leve opus » sumus, ut illi potuerimus excidere. Vide, quantum nobis permiserit, » quam non inter homines humani imperii conditio sit! Vide, in quan- » tum corporibus vagari liceat, quæ non coërcuit fine terrarum, sed

---

(1) Cf. *Cic.* de N. D. II. 14, 55, 60. *Fin.* III. 20. *Offic.* I. 7. et *Plin.* H. N. VII. præem. § 1.

(2) De *Ira.* II. 27. § 3.

(3) De *Benef.* VI. 20. Cf. *ibid.* IV. c. 5. c. 13. § 1. et alibi. *Nat. Q.* VII. 30. § 3.

» omnem in partem sui misit! Vide, animi quantum audeant, quemad-
 » modum soli aut noverint Deos, aut quærant, et mente in altum datâ
 » divina comitentur! Scias, non esse hominem tumultuarium et incogi-
 » tatum opus. Inter maxima rerum suarum, natura nihil habet, quo
 » magis gloriatur, aut certe cui gloriatur" (1). At, etiamsi mundus
 hominibus non prodesset, vel sic tamen hunc mirari deberemus, nam
 mundus: « quoties per noctem ignes suos fudit, et tantum stellarum
 » innumerabilium refulsit, quem non intentum in se tenet? quis sibi
 » illa, tunc quum miratur, prodesse cogitat? Adspice ista tacito succentu
 » labentia, quemadmodum velocitatem suam sub specie stantis atque
 » immoti operis abscondant! Quantum ista nocte, quam tu in numerum
 » ac discrimen dierum observas, agitur? quanta rerum turba sub hoc
 » silentio evolvitur? quantam fatorum seriem certus limes educit? Ista,
 » quæ tu non aliter, quam in decorem sparsa consideras, singula in
 » opere sunt. Nec enim est, quod existimes, septem sola decurrere,
 » cetera hæere, paucorum motus comprehendimus: innumerabiles vero
 » longiusque a conspectu nostro seducti dii eunt, redeuntque. Et ex
 » his, qui oculos nostros patiuntur, plerique obscuro gradu pergunt, et
 » per occultum aguntur. Quid ergo? non caperis tantæ molis adspectu,
 » etiamsi te non regat, non custodiat, non foveat, generetque, ac spi-
 » ritu suo riget?" (2).

IV. Recentioris Stoæ de mundi terræque interitu placitum nobis in scriptis suis consignavit Seneca (3), cujus variis locis diligenter examinatis comparatisque, hæc ejus sententia ex his erui posse mihi visa fuit: duplicem scilicet distinxit interitum (4), sed utrumque inter se longe

(1) De Benef. VI. 23. § 1.-6. Cf. Nat. Quæst. VII. 51.

(2) De Benef. V. 23. præsertim a § 3. usque ad finem. Cf. Nat. Quæst. VII. 30. § 3.

(3) Ibid. III. 27. § 4. coll. cum § 1. c. 29. ibid. ubi vid. omnino *Ruhk.* qui merito reprehendit *Tiedem.*, *Geist d. Spek. Phil.*, II. p. 467, et aliam ob causam *Bruckerum*, vol. I. p. 945.

(4) Utrumque hoc exitu genus diligenter discernere videtur in *Consol. ad Marc.* c. 26, ubi, quum § 4 dixisset Marcia pater, e cælo filiam alloquutus, omnem animis, ibi degentibus, cognitam esse fatorum seriem, quam describit, et magnam temporis in omnia vim ostendit, ac singulatim percurrit; tum demum § 6 finem omnium rerum enarrare cæpit, nempe conflagrationem in verbis « et quum tempus advenerit », etc., sed distinctius etiam N. Q. III. 29. § 2. et maxime c. 28. § 7.

diversum; alterum minorem, majorem alterum; inundationem nempe et conflagrationem. Hanc a Stoæ antiquæ proceribus, Heraclitum haud dubie sequutis, desumsit; *κατακλυσμὸν* vero, a posterioribus Stoicis sensim ex aliis scholis mutuatum, imitando ex Platone imprimis expressisse eum, credere licet (1). Inundatio neque terram, neque sidera, neque mundum delebit, sed omne genus humanum, ceteraque animalia exstinguet; quibus peractis, antiquus ordo revocabitur, iterum aquas terra sorbebit: natura pelagus stare aut intra terminos suos furere coget: et rejectus e nostris sedibus, in sua secreta pelletur Oceanus. Omne ex integro animal generabitur, dabiturque terris homo inscius scelerum et melioribus auspiciis natus. Sed illis quoque innocentia non durabit, nisi dum novi sint. Cito nequitia subrepat: virtus enim difficilis inventu est, rectorem ducemque desiderat. Etiam sine magistro vitia discuntur (2). Conflagratione vero totus mundus peribit, omniaque sidera ingentibus intervallis diducta, et in custodiam universi disposita, stationes suas deserent, et, ruptâ rerum concordia, in ruinam divina labentur, contextusque velocitatis citatissimæ, in tot sæcula promissas vices, in medio itinere destituet, et quæ nunc eunt alternis redeuntque opportunis libramentis, mundum ex æquo temperantia, repentino concremabuntur incendio, et ex tanta varietate solventur, atque ibunt in unum omnia! Ignis cuncta possidebit, quem deinde pigra nox occupabit, et profunda vorago tot deos sorbebit (3). Tunc felices quoque animæ et æterna sortitæ, quum Deo visum erit iterum ista moliri, labentibus cunctis, et ipsæ parva ruinæ ingentis accessio, in antiqua elementa vertentur (4). Resoluto autem mundo, diisque in unum confusis, paulisper cessante naturâ, Jupiter sibi acquiescet, cogitationibus suis traditus (5). Postquam igitur ignis cuncta in se convertit, evanidus considebit, nihil aliud in rerum natura relinquetur, igne restincto, quam humor, in quo futuri mundi spes latet. Ita ignis exitus mundi erit, humor primordium (6). De tempore,

---

(1) De Legg. III. init. Tim. passim. Cf. *Arist. Meteor.* I. 14. *Cic.*, *Somnium Sc.* c. 7. ibique *Macrobi.*, II. 10. *Lucret.*, V. 340 sq.

(2) Nat. Q. III. 29. § 8. c. 30. § 6 sq.

(3) De Benef., VI. c. 22.

(4) Consol. ad Marc. XXVI. § 6.

(5) Ep. 9. § 13.

(6) Nat. Q. III. 13 § 1.

quo utraque rerum mutatio fieret, nil determinat Seneca, dicit tantum :
 « utrumque fit, quum Deo visum ordiri meliora, vetera finire. Aqua et
 » ignis terrenis dominantur. Ex his ortus, ex his interitus est. Ergo
 » quandoque placuere res novæ mundo (Deo), sic in nos mare emittitur
 » desuper, ut fervor ignis, quum aliud exitii genus placuit" (1). Berosi
 Chaldæi Astronomicam his de rebus opinionem nobilem simpliciter retulit,
 atque, omissa ejus computatione, quam Mathematicis forsitan reliquit,
 quippe consilio suo in scribendis Quæstionibus Naturalibus non consen-
 tanea, hujus tantum summam dedit (2). Ceterum, quum major sit inun-
 datione conflagratio, totumque universum hac pereat, per se patere
 videtur, illam minoribus temporum intervallis locum habituram, et tan-
 dem in rerum omnium fine exustionem. Postremum in caussas inunda-
 tionis et diluviorum in genere alicubi (3) inquirens, varias illius caussas
 assumsit, quoniam enim omnis tum naturæ ratio ad exitium generis
 humani quasi consentiet, simul et imbres cadent, et flumina increscent,
 mariaque, refractis revulsisque claustris, profluent (4), terra denique
 mota in humorem solvetur: sic omnia naturam adjuvabunt, ut natura
 constituta peragantur (5). Generatim autem varias utriusque exitii caus-
 sas assumsit: « neque enim, inquit, ex una tanta est perniciēs" (6).
 Caussam denique illam, quæ in ἐκπύρωσει Stoicis veteribus placuerat, ad
 κατακλυσμὸν quoque transtulit, hoc modo: « sive animus est mundus,
 » sive corpus, natura gubernante, ut arbores, ut sata; ab initio ejus
 » usque ad exitum quicquid facere, quicquid pati debeat, inclusum
 » est: . . . . . origo enim mundi non minus solem et lunam, et vices
 » siderum, et animalium ortus, quam quibus mutarentur, continuit. In
 » his fuit inundatio, quæ non secus quam hiems, quam æstas, lege
 » mundi venit. Fiet autem inundatio, quum eo pervenerint vitiorum
 » homines, ut in deteriora non supersit magister; et quidem vel pars

(1) L. I. c. 28. § 7. Cf. Ep. 71. § 14.

(2) Ibid. c. 29. § 1 sq.

(3) O. I. ibid. inde a cap. 27 usque ad finem.

(4) Ibid. c. 27. § 2.

(5) Ibid. c. 29. § 4.

(6) Ibid. § 1. Quamobrem errare videtur *Koelerus* in *Disquis.*, p. 228. et in *Animadv.*, p. 466 existimans, Senecam inundationis caussam pluviae tantum adscribere.

» terrarum magna undis obruetur, vel totam terram tēgens aqua, fatali
» illo die, terminum rebus humanis imponet" (1).

CAPUT QUARTUM.

DE PSYCHOLOGIA.

I. *De animorum origine atque natura.*

In doctrina de animorum origine atque natura Stoicos omnino sequitur Seneca: ratio, inquit, nihil aliud est, quam in corpus humanum pars divini spiritūs mersa (2): ratio diis hominibusque communis: totum enim hoc, quo continemur, et unum est et Deus, et socii ejus sumus ac membra: divini itaque aliquid in nobis existit, quia Dei pars sumus (3). Imprimis cum bonis est Deus, prope est, intus est; bonus vir sine Deo nemo est. An potest aliquis supra fortunam, nisi ab illo adjutus insurgere? ille dat consilia magnifica et erecta; in unoquoque virorum bonorum (quis Deus, incertum est) habitat (4). Quapropter sapiens, quum mortales multo antecessurus sit, non multum eum dii antecedent (5); vicinus proximusque diis consistet, excepta mortalitate, similis Deo (6). Est adeo aliquid, quo sapiens antecedit Deum: ille naturæ beneficio non timet, suo sapiens: res magna est, habere imbecillitatem hominis, securitatem Dei (7); quinimo ipsum Deum homines bonos benigne ad virtutem incitantem et hæc dicentem facit Seneca: « ferte fortiter, inquit: hoc est, » quo Deum anteceditis. Ille extra patientiam malorum est, vos supra » patientiam" (8). Ad quæ verba si animum attendimus, eaque, recte judicante Ruhkopfio (9), ad divinam illam animorum originem referi-

(1) N. Q. ibid. c. 27. § 1. c. 29. § 5. De Magno illo, sive Maximo anno loqui præterea videtur in Consol. ad Helv. VI. § 7, ubi: « omnia, inquit, (sidera mundi) volvuntur semper, in transitu sunt, et ut lex et naturæ necessitas ordinavit, aliunde alio deferuntur. Quum » per certa annorum spatia orbes suos explicuerint, iterum ibunt per quæ venerunt."

(2) Ep. 66. § 1. Cf.

(4) Ep. 41. § 2. *Werner*, p. 73.

(6) De Tranq. An. VIII. § 2.

(8) De Provid., c. ult. § 5 sq.

(3) Ep. 92. § 25. et 28.

(5) Ep. 53. § 11.

(7) Ep. 53. § 12.

(9) Ad. Ep. 53 l. 1.

mus crimine *μεγαληγορίας* atque arrogantiae, quod in Stoicos ingesserunt virorum eruditorum nonnulli, liberari posse videntur.

De eo autem, quid sit animus, alicubi (1) satis dubitanter eloquutus est, istud « non magis, ait, tibi quisquam expediet, quam ubi sit. . . . » Adeo animo non potest liquere de ceteris rebus, ut adhuc ipse se quærat." Quod tamen ipsum haud impedivit, quo minus peculiarem suam de hoc loco opinionem pronunciaret: quamvis enim animum corporis non plane expertem habuit (2), ab iis tamen e Stoicis se dissentire asfirmavit, qui crassiore illi substantiam tribuerent, omni quippe materia tenuiorem eum esse (3), subtilissimum atque ex tenuissimo constantem (4). Sunt porro in animo partes administræ, intellige quinque sensus, sive sensum externum, per quem movemur alimurque, proptem ipsum *ἡγεμονικὸν* sive principale nobis datum (5): ea, quæ sensu comprehenduntur, aperta sunt, quomodo et quæ memoriâ (6). Principale illud (sensus internus) dividitur in partem *rationalem*, id est facultatem cogitandi, et in partem *irrationalem*, perturbationibus et appetitibus subjectam; quarum partium hæc illi servit; utpote quæ pro divina origine una est, nec alio refertur, sed omnia ad se perfert. In hoc igitur uno posita est vita beata, ut ratio recta in nobis sit (7). At vero quum ratio manifestis non impleatur, majorque ejus pars in occultis sit (8), discenda virtus est, quod tamen non ita difficile est: « omnibus enim natura fundamenta » dedit semenque virtutum, quæ admonitione excitantur, non aliter » quam scintilla flatu levi adjuta, ignem suum explicat: quum irritator » accessit, tunc illa animi bona velut sopita excitantur; erigitur virtus, » quum tacta est et impulsâ" (9). Irrationalis præterea animi pars duas rursus habet partes: alteram *τὸ θυμητικὸν*, affectionibus deditam, animosam, irascentem, irritabilem atque ambitiosam, sive *τὸ παθητικὸν*; alteram humilem, languidam, voluptatibus obedientem, *τὸ ἐπιθυμητικὸν*,

(1) Quæst. Nat., VII. 24. § 2.

(2) Vid. e. g. de Provid., II. § 8. i. f.

(3) Ep. 50. § 8.

(4) Ep. 57. § 7.

(5) Ep. 92. § 1. Cf., si videtur, *Werner.*, p. 86 ibique not.

(6) Ep. 95. § 61 sq.

(7) Ep. 92. ibid. et § sq. Cf. *Ruhk.* a. h. l., quosque hic laudat.

(8) Ep. 95. l. l.

(9) Ep. 94. § 29. coll. cum Ep. 108. § 9.

sive concupiscentem (1). Quandoquidem denique animi elementa sunt quatuor, ignis, aqua, aër et terra, morum varietates ex elementorum quoque mixturâ oriuntur: etenim refert, quantum quisque in se humidi calidique contineat; cujus in illo elementi portio prævalebit, inde erunt mores. Iracundos fervidi mistura faciet: nam ignis actuosus est et pertinax. Frigidi mistura timidos faciet: pigrum est enim contractumque frigus (2).

II. *Quid Seneca de immortalitate animi senserit, anquiritur.*

Etiam si Stoæ disciplina non per se efflagitare videretur de animorum immortalitate placitum: ex illa quippe una virtus ad beate vivendum sufficiebat; vitia malis poenæ loco esse existimabantur, summum contra bonum erat sapientia, quam felicitas, ut umbra corpus, consequebatur: tamen veteres jam Stoæ doctores, suam in hac parte doctrinam aliquatenus claudicare perspexerant, quare semper in demonstrando hoc consecratio, argumentis e ratione petitis, operam aliquam posuerunt, ut futuræ spem felicitatis, qua virtuti contingeret præmium, cum vitæ brevitate conjungerent. Alii vero aliter hoc facere conati erant, unde magna exstitit inter ipsos Stoicos de hac opinione dissensio, qua factum, ut quot philosophi, tot fere diversæ hic sententiæ essent. Neque tamen arctus placiti illius cum morum disciplina nexus rite explicatus atque expositus fuerat; neque etiam posteriores Stoici hoc præstiterunt, quamquam cuique in oculos incurrit, quantopere Seneca imprimis, ad morum emendationem hoc decreto opus esse, senserit. Hic enim argumenta, ex animi naturâ ducta, quæsit, quibus id probaret: animorum æternitati facile credere cupiebat, immo se aliosque contra fortunæ injurias hac cogitatione erigere studebat (3). Verisimile est, Sotionem, quem multam in juvenilem Senecæ animum vim habuisse vidimus, et hoc effecisse, ut decretum istud tanti habuerit ille, eoque non semel in scriptis usus sit egregie. Ab hoc igitur præceptore

---

(1) Ep. 92. § 7.

(2) De Ira, II. 18. § 4. c. 19. sq. Cf. *Platneri*, *Phil. Aphor.*, part. II. lib. II. c. 1. p. 491. vol. II.

(3) Cf. *Buhlius*, o. 1, *ibid.* p. 64 sq.

sine dubio assumpsit argumentum illud Pythagoricum, quo probare animorum immortalitatem conabatur, et quo indicabat, in mundo nihil exstingui, sed vicibus descendere et resurgere; omnia, quæ perire videntur, mutari; animum igitur æque exire debere, ut redeat (1). Alterum ejus argumentum est, quo ex divina animi origine ejus æternitatem colligit (2). Tertium denique, quod non leve apud ceteros quoque Stoicos momentum habebat, consensus est hominum, aut timentium Inferos, aut colentium (3). Stoicorum autem immortalitati, quæ usque ad conflagrationem mundi extenditur, firmiter credidisse videtur (4), licet ipsum juvaret de æternitate animorum, ex sententia Platoniorum, quærere, immo credere: « credebam enim, inquit, facile opinionibus magnorum » virorum, rem gratissimam promittentium magis, quam probantium: et quamvis rationes et descriptiones reliquorum philosophorum somnium dixerit, bellum tamen ipsi videbatur (5). Neque etiam in ipso placito fluctuavit, quamquam illud diversarum sectarum rationibus accommodare et confirmare studuit. Etenim sententiam Platonis de animorum post hanc vitam statu subinde sequutus, argumentis tamen ejus nusquam usus est. Quodsi nonnullis locis, præsertim in consolationibus, notâ illâ conclusionem disjunctâ, sive dilemmate, utitur, ut ostendat, mortem non in malis esse ducendam, sive animus noster post mortem interiturus sit, sive permansurus, diligenter animadvertendum est, ad id, quod supra jam significavimus, quodnam scilicet in his Senecæ fuerit consilium, cui scripserit, quosve consolatus fuerit: nam ad horum tum personam se accommodans, varias rationes his admovet, ut quamcumque tandem rationem sequantur, tamen intelligant, non esse dolendum (6). Jam vero

(1) Ep. 36. § 10. sq. Ep. 71. § 13. Ep. 108. § 20 sq. Cf. *Jenneman* o. l., p. 175 sq.

(2) Consol. ad Helv. XI. § 7. sq.

(3) Ep. 117. § 5.

(4) Vid. v. c. Consol. ad Marc. XXVI. § 6.

(5) Ep. 102. init. Cf. *Lips.* Phys. III. 11. et *Conzii* Abhandl. supra laud., p. 90 sq. apud. *Ruhkopf.* a h. l.

(6) Vid. *Wyttenb.* in Disp. de Immort. animi, sect. XII. in Opusc. laud. ibid. p. 661. sq. imprimis p. 658 sq. Hic Senecam docte et acute ab inconstantie vitio liberavit, quod quidem iniquius in hoc decreto dedita opera ei affinxisse nobis videtur *Meinersius* in Comm., quo Stoicorum sententiæ de animarum post mortem statu et fati illustrantur. In *Verm. Phil. Schr.*, vol. II. inde a p. 280 sq.

videamus, ipsi de hujus decreti præstantia ac vi ad mores emendandos perquam persuasum fuisse; quod uti aliis locis egregie expressit, ita hunc animorum post mortem statum pulchre descripsit, venusteque satis cum partu hominis comparavit in loco illo, ubi: « Quin venerit, inquit, » dies ille, qui mixtum hoc divini humanique secernat; corpus hic, ubi » inveni, relinquam; ipse me diis reddam. Nec nunc sine illis sum, sed » gravi terrenoque detineor carcere. Per has mortalis ævi moras illi me- » liori vitæ longiorique proluditur. Quemadmodum novem mensibus » tenet nos maternus uterus, et præparat non sibi, sed illi loco, in quem » videmur emitti, jam idonei spiritum trahere, et in aperto durare; » sic per hoc spatium, quod ab infantia patet in senectutem, in alium » naturæ maturescimus partum. Alia origo nos exspectat, alius rerum » status. Nondum cælum, nisi ex intervallo pati possumus. — Proinde » intrepidus horam illam decretoriam prospice; non est animo suprema, » sed corpori. Quicquid circa te jacet rerum, tam hospitalis loci sarcinas » specta; transeundum est. Excutit redeuntem natura, sicut intrantem. » Non licet plus efferre, quam intuleris; immo etiam ex eo, quod ad » vitam attulisti, pars magna ponenda est. Detrahetur tibi hæc circum- » jecta, novissimum velamentum tui, cutis; detrahetur caro et suffusus » sanguis discurrensque per totum; detrahentur ossa nervique, firma- » menta fluidorum ac labentium. Dies iste, quem tamquam extremum » reformidas, æterni natalis est. Depone onus! quid cunctaris, tamquam » non prius quoque, relicto, in quo latebas, corpore, exieris? Hæres, » reluctaris; tunc quoque magno nisu matris expulsus es. Gemis, ploras; » et hoc ipsum flere, nascentis est. Sed tunc debebat ignosci: rudis et » imperitus omnium veneras; ex maternorum viscerum calido mollique » fomento emissum afflavit aura liberior, deinde offendit duræ manus » tactus; tenerque adhuc, et nullius rei gnarus, obstupuisti inter ignota. » Nunc tibi non est novum, separari ab eo, cujus ante pars fueris; » æquo animo membra jam supervacua dimitte, et istud corpus inhabi- » tatum diu pone. Scindetur, obruetur, abolebitur. Quid contristaris? » Ita solet fieri! Pereunt sæpe velamenta nascentium. Quid ista sic diligis, » quasi tua? Istis opertus es! Veniet, qui te revelet, dies, et ex contubernio

» foedi atque olidi ventris educat. — Hinc nunc quoque tu, quantum
 » potes subvola; carisque etiam ac necessariis cohaere ut alienus. Jam
 » hinc altius aliquid sublimiusque meditare. Aliquando tibi naturæ arcana
 » reteguntur, discutietur ista caligo, et lux undique clara percutiet. Ima-
 » ginare tecum, quantus ille sit fulgor, tot sideribus inter se lumen mis-
 » centibus. Nulla serenum umbra turbabit; æqualiter splendebit omne
 » cœli latus; dies et nox aëris infimi vices sunt. Tunc in tenebris vixisse
 » te dices, quum totam lucem totus adspexeris; quam nunc, per angus-
 » tissimas oculorum vias, obscure intueris, et tamen admiraris illam jam
 » procul. Quid tibi videbitur divina lux, quum illam suo loco videris?
 » Hæc cogitatio nihil sordidum animo subsidere sinit, nihil humile, nihil
 » crudele. Deos rerum omnium esse testes ait; illis nos approbari, illis
 » in futurum parari jubet, et æternitatem proponere; quam qui mente
 » concepit, nullos horret exercitus, non terretur tubâ, nullis ad timorem
 » minis agitur" (1). Animi denique purgationem esse statuit, qua post
 mortem in superioribus aëris regionibus a vitiis et terrenarum rerum re-
 liquiis liberatus, in sublimem ætherem abeat: hoc autem a Platonicis
 assumserit (2).

PARS QUINTA.

DE ETHICA.

I. Ad illam denique philosophiæ partem accedimus, in qua potissimum excelluit Seneca, atque omnibus semper temporibus meritas sibi paravit laudes, quippe qui altam atque sublimem firmiter mente conceptam tenebat cogitationem, omnes hominum de rebus quibusvis disquisitiones,

(1) Ep. 102. § 22. Cf. de omni hoc argumento *Wernerus*, p. 74-80.

(2) Consol. ad Marc. XXV. § 1. Cf. *Wytttenb.* l. I. p. 660.

omnem scientiam cognitionemque ad virtutis studium unice referendas esse: quod tum in ceteris philosophiæ partibus eum fecisse vidimus in præcedentibus, tum vero in scriptis suis omnino docuit atque inculcavit. Priusquam autem merita ejus in hanc philosophiæ partem spectemus quodammodo, propiusque collustremus, monendum videtur, nos non id acturos esse, ut omnem omnino moralem Stoicorum disciplinam, quam sequutus est Seneca, exponamus; hoc enim satis luculenter factum est a viris ingenio et doctrina præstantissimis, clarissimis, Lipsio, Stanlejo, Bruckero, Garvio, Tiedemanno, aliisque bene multis: sed ostendere tantum conabimur, illum in partibus nonnullis, quæ imprimis se nobis obtulerunt, hanc doctrinam egregie explicasse, mitigasse atque expolivisse. Quod ut rite fiat, videamus, quodnam gravissimæ hujus partis propositum informaverit, quemadmodum eam diviserit, et quomodo cum aliis communicandam eam esse censuerit.

CAPUT PRIMUM.

Ethices propositum.

II. Moralis Philosophiæ illud apud Senecam videtur esse propositum, immo finis, ut ad naturalem bonitatem reducatur homo (1). Natura enim homines sine cupiditatibus genuit, sine timoribus, sine superstitione, sine perfidia, sine pestibus (2); in eorumque animis omnia honestarum rerum semina sparsit; sed oppressa in homine est indoles illa naturalis et obscurata, vitiaque huic ingesta sunt; quum liberos in pravum trahant parentes, servi, omnes denique: nam nemo errat uni sibi, sed dementiam spargit in proximos, et accipit invicem. Non autem dedit natura virtutem neque hujus scientiam, sed semina tantum scientiæ; nemo itaque casu in virtutem incidere potuit; bonum fieri ars est, discenda virtus est (3): ad cujus notitiam ratio pervenit primum analogiæ ope, observatione et

---

(1) Quod recte animadvertit V. D. Thiebout., Disp. Lit. in locum L. A. Senecæ, qui est de Sapientis Humanitate, thesi I. Traj. ad Rhen., 1825.

(2) Ep. 22. § 12.

(3) Ep. 94. § 29. et § 31. Ibid. § 53 et 54. Ep. 90. § 44 sq. Ep. 123. § 15.

rerum sæpe factarum inter se collatione; deinde similitudo, quæ inter virtutes et vitia intercedit, rationem attendere coëgit, ut hæc confinia distinguerentur: ita vitia observata sunt (1). Virtus igitur in occupatum locum inducenda est « quæ mendacia et contra verum placentia extirpet, » quæ nos a populo, cui nimis credimus, separet, ac sinceris opinionibus » reddat. Hæc enim est sapientia: in naturam converti, et eo restitui, » unde publicus error expulerit" (2), et percepit sapientiam ille, qui tam securus moritur, quam nascitur (3). Hinc magna initio felicitate uti sunt mortalium primi, quique ex his geniti; naturam enim incorrupti adhuc sequebantur; et quum optimum inter ipsos animo elegissent rectorem sapientem, naturam habebant et ducem et legem. Res ita aliquamdiu inviolatæ manserunt (4): quum vero ignorantia tantum rerum innocentes essent homines, eorumque vita rudis quædam virtutibus similia haberet quidem, non autem ipsas virtutes, utpote quæ philosophiæ ope addiscendæ sunt (5); tandem vitia surrepserunt, in tyrannidem regna versa sunt; opus esse coëpit legibus, quas et ipsas inter initia tulère sapientes; postquam vero societatem avaritia distraxit, et paupertatis causa etiam his, quos fecit locupletissimos, fuit (6), sæculum illud, quod aureum perhibuere, desiit, et genus humanum sine ratione vivere incepit, quod multis quoque sæculis ita permansit, donec tandem initia innotuere sapientiæ (7), qua ad hoc enitendum est, ut homines ad æquum bonumque, expulsa alieni cupidine, ex qua omne animi malum ortum erat, consentiant; pietas integritasque cum fide ac modestia resurgant; et vitia, diuturno abusa regno, tandem felici ac puro sæculo dent locum. Quodsi genus humanum eo pervenerit innocentiae, antiquum illud sæculum huic reddetur (8).

---

(1) Ep. 120. § 3 sq. § 8 sq.

(3) Ep. 22. *ibid.*

(5) *Ibid.* § 45 sq.

(7) *Seneca* apud *Lactant.* III. 16.

(8) *De Clement.* II. 1. 3.

(2) Ep. 94. § 68.

(4) Ep. 90. § 2 sq.

(6) Ep. 90. § 2.

CAPUT SECUNDUM.

Doctrinae moralis divisiones et tractandi rationes.

III. Quum natura nos ad utramque genuerit, et contemplationem sive scientiam, et actionem, uti dicere solebant Stoici veteres (1), Panætius, ab aliis dissentiens, duas statuerat virtutes *contemplativam* et *activam* (2); unde Seneca profectus, hanc virtutum divisionem, tamquam caussam, ad universam ethices distributionem illam applicuit, quæ docendi ac scribendi rationem spectabat, cujusque duplex erat forma apud veteres, altera *δογματική*, quam *contemplativam* vocavit Seneca, altera *πραϊνετική*, quam *præceptivam* dixit. Orta erat hæc divisio e rerum ipsarum natura; nam quicquid quæritur, uti ait Cicero (3), id habet aut generis ipsius sine personis temporibusque, aut, iis adjunctis, facti aut juris aut nominis controversiam. Hinc duplex apud antiquos philosophos exstiterat dicendi exercitatio, scholarum itidem habendarum mos duplex, et duo genera librorum de summo bono (4). In altera igitur parte omnis justī, æque bonique fontes aperiebantur, summumque bonum constituebatur; in altera autem officia inde orta explicabantur: quæ præceptio propria erat Stoicorum, Academicorum et Peripateticorum. Præcepta vero hæc monitaque, quamquam pertinebant ad finem bonorum, tamen id minus apparebat, quia magis ad institutionem vitæ communis spectare videbantur. Quare fuerunt inter philosophos nonnulli, quorum tamen sententia, Ciceronis ætate jam pridem explosa erat (5), sed fuerunt Aristo, Pyrrho, Herillus, nonnullique alii, qui, quoniam præceptionem eo pertinere non viderent, gravitatem autem dignitatemque virtutis exaggerarent et ad cælum efferrent; qui porro, quum, ut Aristo censuit, nihil bonum sit, nisi virtus, summumque sit bonum, in mediis rebus neutram in partem moveri, scientia denique et habitus animi ad implendam virtutem suffi-

---

(1) De Otio Sap. XXXI. § 3.

(2) *Diog. Laërt.*, VII. Cf. *Tiedem.*, System., vol. I. *Van Lynden*, p. 74 et 90.

(3) De Finib. IV. 3.

(4) Ibid. V. 5.

(5) Cf. *Cic.* de Offic. init. Acad. Quæst. IV. 42. Tusc. Q., V. 30. de Fin. II. 22.

cient, rerum quoque nullum delectum relinquerent, itaque cum ad officii inventionem aditum praecluderent, tum monitionem supervacaneam esse existimarent. Fuerunt rursus alii, quos vero non nominat Seneca, qui partem praeceptivam ad consummandam sapientiam satis esse sibi persuaderent. Horum autem amborum sententias quum non probaret Seneca, et utramque disciplinæ moralis partem coniungendam esse jure merito statueret, utrosque etiam singularibus locis, dedita opera, refutavit. Quomodo hic res suas egerit, exponere atque enarrare a nobis imprimis non alienum erit, qui hujus viri merita in philosophiam ejusque partes commemoramus; quamquam sint fortasse, qui talia omnia, a philosophia remotiora, ad meram prudentiam descendere opinentur (1); illis vero, quæstiones istas bene intuentibus, sponte apparebit, eas cum ipsa philosophia primisque summis arctius cohærere, quam ipsis prima quidem specie visæ fuissent, adeoque non minimi esse momenti. Cogitent præterea velim, sæpe magnorum virorum inventa apta demum institutione utilissima evadere: sed et singularis hoc loco caussa accedit, quia scilicet primus inter Stoicos hujus divisionis rationem diligentius reddidisse videtur Seneca. — Sed antequam ad hæc tradenda transeamus, alius insuper divisionis mentio nobis injicienda est.

IV. Philosophi enim nostri ætate usitata quoque erat philosophiæ moralis divisio in has tres partes.

I. Inspectio suum cuique distribuens, et æstimans, quanti quidque dignum sit.

II. De impetu: ut impetus ad æstimata illa capiatur ordinatus temperatusque; impetus igitur reprimat et cupiditates in potestate habere docet.

III. De actionibus; ut inter impetum tuum actionemque conveniat, ut omnibus istis tibi consentias; in ipsa igitur actione tempora docet, et quando quidque, et ubi, et quemadmodum agi debeat (2).

(1) In his certe est *Wernerus*, p. 120.

(2) Ep. 89. Ubi librarii negligentia factum est, ut hæc § 12, ordine inverso in veteribus libris legantur; quomobrem *Erasmus* veram hic lectionem restituisse nobis videtur, quia impetus,

Defensa hac divisione, observat, ex his tribus inter se junctis copulatisque vitam demum consentientem virtutibusque respondentem, qualem volebant Stoici, enasci: « Tunc enim, ait, vita sibi concors est, ubi actio » non destituit impetum, impetus ex dignitate rei cujusque concipitur; » proinde remissus acriorque, prout illa digna est peti" (1).

Animadvertere præterea nobis liceat, tertiam hujus divisionis partem fere non nisi monitionum genera continuisse videri, utpote quæ in ipsa actione tempora docebat; et quando quidque, et ubi, et quemadmodum agi deberet: nam idem ferme de præceptiva parte dixit Seneca, nempe dare eam propria cuique personæ præcepta, et marito suadere, quomodo se gerat adversus uxorem; patri, quomodo educet liberos; domino quomodo servos regat. Quodsi esset verum, ista divisio priorem illam in se contineret, non vero ejus partem tantum contemplativam. Verum hæc mittimus, ad ipsius Senecæ properantes argumenta, quibus Ethices partitionem duplicem defendit: et primum quidem de priori hac parte videamus.

CAPUT TERTIUM.

DE ETHICES PARTE CONTEMPLATIVA.

Defensio viæ ac rationis illius, qua per decreta et scita traditus doctrina morum.

V. Erant in philosophis, qui partem *παραναιτικήν* solam reciperent, ceteras, quasi extra utilitatis terminos vagantes, relinquerent (2). Hos vero,

---

ut mox ipse auctor significat, præcedere debet actionem. Nec *Schweighaeusero*, viro magno, concedimus, nihil magnopere obstare, quominus credamus, in ordine docendi præmissum fuisse caput de Actionibus, alteri de Impetu. Seneca (quamquam hoc argumento non usus est *Schweighaeuserus*) in iis quidem, quæ deinceps sequuntur *rerum articulos*, i. e. locum de Actionibus secundo loco posuit; id autem fecisse videtur, quoniam sententia hoc flagitabat; ne scilicet vocabulum *rerum* repeteret. Verum enim ipse se hanc disciplinæ tractandæ rationem non probare diserte scripsit in Ep. 94. § 34 sq. ubi: « Præterea, inquit, ipsum *de bonis malisque judicium* » confirmatur *officiorum executione*, ad quam *præcepta* perducunt. Utraque enim inter se » consentiunt: nec illa possunt *præcedere*, ut non hæc sequantur; et hæc ordinem sequuntur » suum: unde apparet illa *præcedere*."

(1) Ep. 89. § 14.

(2) Ep. 94. § 1.

qui antiquam poëtarum et septem illorum sapientum prudentiam probabant, Stoicorum autem et omnino eorum, qui quasi officinas instruxerant sapientiæ, adversarii erant; hos igitur doctius, et ad rem accommodatius, quam Aristonem (1), falli ostendit Seneca, ac neminem, nisi qui summam prius totius vitæ complexus sit, de parte demum suadere posse (2) demonstrat.

Primum salutaria præcepta ad rectas actiones et per has ad beatam vitam non semper perducere, hoc modo contra istos probare conatur. Tale quid in iis tantum contingit, quorum animum pravæ nondum occupârunt opiniones, quique, etiamsi recte faciant, se tamen recte facere nesciunt. Non potest enim quisquam, nisi principiis formatus prudenter et diligenter positus, et tota ratione compositus, omnes officiorum numeros exsequi, ita ut sciât, quando quidque oporteat, et in quantum, et cum quo, et quemadmodum. Honestas quidem actiones et præceptis fieri non negabat, sed præceptis tantum, hoc vero secus.

Tum ut præcepta arti vitæ sufficere ostenderent adversarii, et hoc autumabant: « ceteras quoque artes præceptis ad institutionem perficiendam contentas esse. » Ad quod respondit: aliarum artium et hujus dissimillima est conditio; omnes enim reliquæ circa instrumenta vitæ occupatæ sunt, hæc circa omnem vitam. « In illis excusatus est, voluntate peccare, quam casu; in hac maxima culpa est, sponte delinquere. » Ad hæc artes quoque pleræque, et contemplativæ omnes, non præcepta tantum habent, sed et decreta sua; philosophia, sive quod idem est sapientia vel virtus, quum et spectet simul agatque, quorumcunque præceptorum non fuerit tradita ratio, ea parum fundamenti ac virium habeant necesse est. Decreta sunt, quæ totam vitam nostram non solum comprehendant, sed et tueantur: horum igitur cum præceptis eadem est inter se comparatio, quam habent elementa cum corporibus sive membris, quorum causæ sunt.

« Antiqua illa (ita deinceps perhibebant,) sapientia sententiis, ceu

---

(1) Judico *Meinersio* in *Gesch. der Eth*, t. I. p. 263, qui de toto hoc argumento, omnino est conferendus.

(2) Ep. 94. *ibid.*

vitæ regulis, contractis illis et brevibus, constitit; atqui tunc longe meliores erant viri: postquam vero docti evasimus, boni esse desivimus. Virtus enim aperta per se et simplex, in obscuram conversa est et multiplicem verborum scientiam; docemurque non tam vivere, quam disputare.” — Huic objectioni ita occurrit Seneca, licet ceteroquin arctarum et adstrictarum talium sententiarum versuumve sive carminum esset amantissimus (1): veterem illam sapientiam, quum maxime nascentem, fuisse rudem; nec opus quidem adhuc remediis fuisse diligentioribus; cum ceteris vero artibus et Ethicen, temporis progressu et flagitante necessitate, majori eguisse subtilitate. Huic arti idem accidisse, quod Medicinæ: nam utraque, uti dicit, paucorum quondam simpliciumque fuit scientia præceptorum, quia pauci tum erant morbi, neque hi inter se multum dissimiles. Quo vero magis varia et quasi multiformia facta sunt cum animi tum corporis vitia, quôque graviora et vehementiora exstiterunt, eo major valentiorque eorum reperiri debuit cautio atque provisio.

Præterea multos homines nudis tantum obsequiis præceptis, et sine institutione subtili atque disciplina probos et virtute excellentes evasisse fatebatur: at idem contendebat, summis illud viris duntaxat contigisse, qui, naturæ ipsius habitu prope divino, aut per se ipsos honesta complecterentur, aut certe, semel quum audivissent, reciperent. Vulgaribus autem hominibus, qui vel ingenii sunt hebetioris, vel mala consuetudine implicati, frustra dantur præcepta, nisi prius malas amoveris opiniones, præceptis obstantes, ipsisque sapientiæ placita tradideris: quomodo nihil profeceris, si arma in conspectu posueris propiusque admoveris, nisi manus expediantur, quæ illis sint usuræ, sic præcepta quoque sola minime proderunt. Quodsi quis, præceptis admonitus, fecerit fortasse, quod oporteat; parum tamen illud est, quoniam quidem non in facto laus est, sed in eo, queadmodum fiat; eadem enim aut turpia sunt, aut honesta, quandoquidem sive hoc illo modo, sive ob hanc vel illam causam fiant. Qualis hæc ad totam vitam pertinens persuasio fuerit, talia erunt, quæ cogitabuntur, agenturque: qualia autem hæc fuerint, talis etiam vita erit. Quæ si proponenda atque efferenda est persuasio, decreta quoque

---

(1) Cf. v. g. Ep. 94. § 27 sq. § 43 et 46. Ep. 108 inde a § 9. usque ad finem.

necessaria esse sponte patet. Actio insuper recta non erit, nisi recta fuerit voluntas; hæc iterum non erit recta, nisi habitus animi rectus fuerit; hic rursus non erit in statu optimo, nisi totius quis vitæ leges perceperit, et quid de quoque judicandum sit, exegerit, verbo, si res ad veritatem redegerit: vera enim velle debet, si quis eadem semper velle ac nolle sibi proposuerit. Sed ad verum non sine decretis pervenitur. Decretis igitur utamur necesse est. Ad hæc non contingit tranquillitas, nisi illis, qui immutabile certumque sint adepti iudicium de rebus sive commodis sive incommodis; quarum certam sibi quasi infligent persuasionem, si constitutionem ipsam, qua ista inter se æstimantur, inspexerint: atqui hanc decreta continent; ergo inflexibile hæc animis dant iudicium, sine his omnia in animo natant ac fluctuant.

Tandem, quum ratio apertis rebus non impleatur, et major ejus pars pulchriorque in occultis sit, necessariae sunt probationes, quæ quoniam non sine decretis sunt, necessaria quoque sunt decreta, quæ veritatem argumentis quasi colligunt. — Denique non intelligunt hi, qui decreta tollunt, hæc eo ipso, quo tolluntur, confirmari; etenim ita pronunciant: supervacanea sunt decreta sapientiæ, id est dogmata. Atqui hoc ipsum, quod dicunt, decretum est. — Postremo loco præceptis sæpenumero adjicitur: justum est et honestum vel simile quod, quod ex genere « decretorum est, et rationem eorum continet, ergo sine decretis præcepta constare non posse apparet” (1).

Hisce igitur enarratis, jam ad ipsam hanc partem accedimus, in qua quum Stoici veteres circa officiorum naturam, causas, fundamenta, aliaque ejusdem generis, non ita multa invenienda reliquissent iis, qui decreta illorum de summo bono amplexati essent; posteriores singula tantummodo in hisce placitis illustrare, mitigare ac supplere satis habere debuerunt (2). In quibus Seneca quoque decreta præsertim de virtute (3), de virtute ad beatam vitam sufficiente, de bono, de omnibus bonis paribus (4), de sapiente, aliaque, contra adversarios de-

---

(1) Ep. 95. a §. 1-64. (2) *Tennem.*, c. c. p. 151.

(3) De hac diligenter explicuit *Wernerus* inde a p. 98-117.

(4) V. c. Ep. 87. inde a § 10.

fendere aggressus est, eo præcipue consilio, ut sectæ suæ humanitatem ostenderet, eamque talia præscribere probaret, quæ vita civili optime exprimi possent. Quod quomodo in placitis de virtute ad vitam beatam explendam sufficiente et de sapiente fecerit, jam paulo accuratius videamus.

Defensio dogmatis de virtute ad vitam beatam satis efficace.

VI. Licet philosophum nostrum in Naturali philosophia circumspectum viderimus, ut gravissima incitamenta ad virtutis et sapientiæ studia ex hac tamquam eliceret, nihilominus tamen iis tantum non tribuit, ut non firmiter dogma illud de beata vita sibi sufficiente teneret, sed contra aperte hoc indicavit passim. Ita v. g. ait: « Interrogas, quid » petam ex virtute? ipsam. Nihil enim habet melius, ipsa pretium sui. » An hoc parum magnum est? Quum tibi dicam, summum bonum est » infragilis animi rigor et providentia et subtilitas, et sanitas, et libertas, » et concordia, et decor? » (1). Quin peculiaribus etiam locis placitum illud contra adversarios, Academicos, Peripateticos et Epicureos strenue atque acerrime defendit: quare operæ pretium videtur examinare, quomodo hic res suas egerit.

Ut ad explendam vitam beatam virtutem satis esse efficacem probarent Stoici, nexu virtutum, ipsis proprio (2), usi fuerant, ceteris philosophis contra renitentibus, virtutesque sejungentibus. Tum Pythagoras, Plato et Aristoteles consensu edixerant, quo argumento omnes quoque sequentes semper usi erant Peripatetici, sed statuerant: sapientem, qui raro et modice perturbatur, in singulis tamen virtutibus imperturbatum esse adeoque affectibus modice tangi posse. Quæ omnia coarguit Seneca, ut nulla esse debere vitia demonstraret: « nam, inquit, si ulla sint, crescent, et interim impediunt sapientem; affectibus ei datis, impar illis erit ratio et velut torrente quodam auferetur; præsertim quum sapientem non uni affectui toti dedant, sed universo affectuum coetui relinquunt, eum quo colluctetur: melius enim cum illo ageretur, qui unum vitium integrum

---

(1) De vita beata, IX. § 3. Cf. de Clement., l. 1. § 1.

(2) Cic., Acad. Q., I. 10. 38.

haberet, quam cum eo, qui leviora quidem, sed omnia. Dein, quum facilius sit, vitiorum initia prohibere, quam impetum regere: nam temperamentum non recipiunt, quod sola virtus habet, suntque immoderata, et ab his ad illa transitur: falsa igitur et inutilis est talis mediocritas. Quare temperari non possint vitia a sapiente, inde patet, quod quibus irritantur illa, extra nos sunt: quodsi vitiorum principia extra arbitrium nostrum sunt posita, eorum termini nostri arbitrii esse nequeunt: ergo quo majores minoresve vitiorum causæ sint, eo magis vel crescent vel diminuent. Sapientem porro, ceteroquin vitiis carentem, aliquando affici posse negat; nam nil timens ille, contemnit venientes extrinsecus causas, ac nulli eventui cedit, ne affectus quidam usu frequenti in vitium transeat; quamobrem in sapientem non cadit talis diversitas mentis. Dein animadvertit, separatim probanda esse duo hæc: unum bonum esse, quod honestum; et: ad vitam beatam satis esse virtutem; quæ ambo ideo per se probari debebant, quia adversarii Academici et Epicurei hæc, prouti alterum alteri junctum sit, vel negabant vel affirmabant. — Contra Epicureos primum disputat atque ostendit, felicitatem in virtutis conscientia conspici, adeoque virtutem esse summum bonum (τὸ ἀγαθόν); quum Epicurei felicitatem sive ἡδονὴν finem esse bonorum haberent, et virtutem formam consilii tui, qua felicitatem tibi compares, dummodo, rationis ope, præsiidiis ad illam parandam utaris (1); tum quoque ad beatam vitam non satis esse virtutem ipsam, quoniam non ipsa virtus beatum efficit, sed quæ ex virtute est voluptas. Atqui nullam virtutem esse sine voluptate iidem statuerant, unde itaque confici existimat Seneca, eos hic inepte distinguere: si enim voluptati semper juncta atque inseparabilis est virtus, etiam sola sufficit. — Tum contra Academicos, Xenocratem et Speusippum, ostendit, solâ virtute beatissimum fieri posse: quod Stoicorum more probat, secundum quos unum bonum est quod honestum est, id est quod cum natura, ideoque et cum ratione et virtute sit congruens; ex quo decreto nobile illud paradoxon fluxit, omnes virtutes pares esse. Beata igitur vita una est; quippe quæ sapienti tantum com-

---

(1) Si quis consilii sui ad felicitatem ducentis esset conscius, virtuti erat addictus. Cf. Kant., Critik. d. prakt. vern., p. 198 sq. ed. sec. a Ruhkopffo laud. a. h. l.

petit, et quatenus per se consideratur, una qualitatis, nulla magnitudinis ratione habita (1). Post hos ad Aristotelicos iterum redit, qui falsam Stoicos rem et controversiosam pro confessa inducere accusabant, nempe illud: sine timore esse eum, qui fortis sit: atque ita quidem sententiam suam defendit, ut dicat, iis rursus virtutum loco minora esse vitia. Ex quo ad definitionem malorum transit, ac Stoice unam tantum turpitudinem malum esse demonstrat, contraque Peripateticos hanc assumptionem defendit; qui in hoc certamine male Stoicorum ratiocinationem oppugnâsse atque in statu controversiæ formando non satis cauti fuisse videntur (2). Ostendit denique, sapientem non deteriore fieri dolore et paupertate, ceterisque, quæ vulgi iudicio mala habentur, et eum quacumque demum conditione æque bene docere posse (3). In hac itaque defensione, quamquam omnino acquiescere non possis, quandoquidem cum fundamentum, tum rationem, quibus hæc decreta innituntur, non satis acute in partes suas vocantem Senecam videamus: satis tamen efficacem et idoneam esse defensionem ad refellendos adversarios, subtiliter multo minus rem aggressos, recte censet Ruhkopfius (4).

De Sapiente ex mente Senecæ.

VII. De sapientis humanitate ex philosophi nostri mente eleganter et uberrime apud nostrates exposuit Thieboutius (5), qui docte probavit, Sapientem, qualem proposuit Seneca, neque, quod ad res externas attinet, humano sensu carere, neque cogitandi ratione de hominibus rebusque humanis ab humanitate abhorre, nec denique, quod ad vivendi rationem in hominum societate spectat, his inutilem esse, immo utilissimum, utpote qui se humani generis pædagogum habeat, publico natum bono. Nos pro instituti nostri ratione hic agemus.

Id fuit Zenonis ceterorumque Stoæ conditorum propositum in effingendo decreto de sapiente, ut demonstrarent, quæ quantaque virtus et

---

(1) Vid. *Ruhk.* ad § 19. Ep. 85, qui Tiedemannum reprehendit. Cf. Ep. 71. § 18 sq. *Lips.* in *Manud.*, III. 3.

(2) *Ruhkopfio* ad § 22. Ep. 85.

(4) In *Argum.* ad. Ep. 85.

(3) Vid. Ep. 85. Cf. Ep. 92.

(5) In egregia illa *Disp.* laud.

recta ratio possent, quod quo manifestius ostenderent, omnia illa, quibus homo Deo vel maxime fieri posset proximus, in eum congesserunt, tanquam in perfectum quoddam ad imitandum exemplar. Orta sunt inde paradoxa illa de sapiente, quæ exposuit Cicero (1); ad quæ sæpius respexit Seneca. Idem hic consilium istud procerum Stoicorum egregie perspexit, nam: «generosa, inquit, res est respicientem non ad suas, » sed ad naturæ suæ vires, conari alta, tentare, et mente majora concipi, » quam quæ etiam ingenti animo adornatis effici possint.” Hinc factum est, ut in hoc loco vel acerrimum sese præstaret Stoicum, quomodo eum vocat Lactantius (2), et sapientem ita fere describeret: sapiens est omnium fortunatissimus et in vicinum Deo perductus (3), a quo non felicitate, sed ætate vincitur (4); quum vero deos universo huic præesse sciat, hos quoque et supra se et circa se stare, factaque sua atque dicta æstimare credit; quamobrem nihil famæ vel opinionis causa, omnia autem, ut conscientiæ satisfiat, facit, et quicquid se conscio egerit, id tamquam populo teste factum esse sibi persuasum habet (5). Tum animo vere regali omnes terras ut suas videt, suas autem tamquam omnium; nam et mundum patriam esse suam et aliis se natum esse novit; quo nomine naturæ rerum gratias agit, quod optime sibi prospexit, se unum omnibus, omnes vero sibi uni donans: quare amicis se jucundum præstat, inimicis autem mitem et facilem, atque exoratur, antequam rogetur, honestisque occurrit precibus. Dein fortunam, nec venientem, nec recedentem sentit; hinc divitias contemnens semper, et præsentibus iis non fit animosior, neque absentibus tristior evadit; quicquid possidet, id nec sordide custodit, nec spargit prodige: in beneficiis porro dandis non numerum, non pondus spectat, sed an beneficio sit dignus accipiens, videt; quapropter nihil se magis possidere credit, quam bene donata. Edendi præterea bibendique finis ipsi est, naturæ desideria restinguere; laboresque obit, quanticumque illi sint, animo fulciens corpus. Mortem denique, si quando a tyranno obnuntietur, eodem audiet vultu, quo

---

(1) In Paradoxiæ et de Fin., III. 22.

(2) Divin. Inst., I. 4.

(3) Consol. ad Helv., V. § 2. Cf. Cic. Parad. 2. et Lips. in Manud. III. diss. 14.

(4) Ep. 73. § 12.

(5) Cf. de Ira, III. 41. § 2.

jussisset et vidisset, si foret iudex ipse: quandocumque autem animam aut natura repetet, aut ratio dimittet, tum vero e vita exhibit, hoc sui testimonium relinquens, bonam se conscientiam bonaque studia amâsse; nullius a se diminutam esse libertatem, a nemine suam (1). At idem illud in proponenda sapientis descriptione propositum vel non viderunt, vel neglexerunt Stoicorum adversarii, qui decretum istud sæpenumero impugnârunt tamquam rem imaginariam, et vires humanas longe multumque superantem; unde factum, ut summo Stoici opere ostendere conati sint, hominem ad illum virtutis gradum adscendere posse, ad quem Herculem (2), Socratem (3), Zenonem (4) aliosque pervenisse declarabant. Seneca quoque non exigua opera hoc contendit, qui sibi persuasum habebat: fieri posse, ut aliquis invictus esset, in quem nihil fortuna posset (5); « non effingimus, inquit, istud humani ingenii vanum » decus, nec ingentem imaginem falsæ rei concipimus, sed qualem con- » formamus (6), exhibuimus et exhibebimus. Raro forsâ, et tamquam » phoenix semel anno quinquagesimo nascitur: neque enim magna et » excedentia solitum ac vulgarem modum crebro gignuntur;” ceterum Tuberonem, inter Romanos, et Catonem sapientes tales habebat; de hoc se vereri adeo ajebat, ne supra exemplar esset (7). Multum autem in tuendo hoc placito ipsi profuit moderatio, qua in loco de sapientis ἀπάθεια utebatur. « Non enim educebat sapientem ex hominum numero, nec dolores ab illo, sicut ab aliqua rupe, nullum sensum admittente, submovebat: meminerat, ex duabus partibus illum esse compositum, altera irrationali, quæ mordetur, uritur, dolet; altera rationali, quæ inconcussas habet opiniones, quæque intrepida est et indomita. Ne igitur, ait, extra rerum naturam vagari virtus Stoæ videatur, et tremet sapiens, et dolebit, et expallescet (8), et rubor illum, licet omnibus vitiis exutum, sequetur; hi enim omnes corporis sensus sunt, quos nulla sapientia abigit: alioquin haberet rerum naturam sub imperio, si omnia eraderet vitia.

---

(1) Vid. de Vita beata, c. XX.

(2) De Const. Sap., II. § 1. sq.

(3) Ep. 53. § 6. Ep. 104. § 26 sq. et alibi passim.

(4) Ep. 104. § 21.

(5) De Const. Sap., XIX., i. f.

(6) Ita legerim pro *confirmamus*.

(7) De Const. Sap., VII. § 1. Ep. 42. § 1. Ep. 104. § 21.

(8) Ep. 71. § 25. § 28. Ep. 85. § 25.

Quaecumque attribuit conditio nascendi, et corporis temperatura, quamquam multum se diuque animus composuerit, hærebunt; sui juris hæc sunt, injussa veniunt, injussa discedunt" (1). Hæc omnia secus statuebat Stoa vetus, ex qua ne naturali quidem corporis aut animi vitio succumbit sapiens (2). Idem temperamentum loco de *ἀντάρχεια* adhibuit, quod paucis modo jam indicavimus; in his est, quod ab amicitia sapientem non removebat, nam et huic opus esse virtutum agitatione statuebat; quarundam adeo rerum scientiam ab amico eum accepturum esse existimabat: « non enim, inquit, omnia scit sapiens: etiamsi sciret, breviores » vias rerum aliquis excogitare posset, et has indicare, per quas facilius » totum opus circumfertur" (3); neque « potest in habitu suæ mentis » stare, nisi amicos aliquos similes sui admisit, cum quibus virtutes » suas communicet" (4). Ex Senecæ porro sententia, sapiens et faciet, quæ non probabit, ut etiam ad majora transitum inveniatur: nec relinquet bonos mores, sed tempori aptabit; quibus alii utuntur in gloriam aut voluptatem, utitur agendæ rei causa: omnia igitur quæ luxuriosi faciunt, quæque imperiti, faciet quoque sapiens, sed non eodem modo eodemque proposito (5). Fieri denique posse, ut sapiens in malum ver-tatur, non abnuitt philosophus (6).

De assectatoribus sapientiæ.

Sed optime videbat Seneca, ne hæc quidem homines, quales fere sunt, assequi posse; quare multo mitiora etiam præcipiebat, et sæpenumero necesse habebat, admonere, se non loqui de sapientibus, quos quicquid oportet, et juvat; qui animum habent in potestate, legemque sibi, quam volunt, dicunt, quam dixerunt, servant: sed de imperfectis hominibus,

(1) Ep. 11. § 1. § 4. sq. Ep. 57. § 2-4. a. q. l. Vid. *Ruhk.* Cf. *Meiners*, Ueber die Apathie der Stoiker, in *Verm. Schr.*, vol. II. p. 143. et *Platner*, o. l., t. II. p. 713.

(2) *Cic.* Fin. III. 9. *Stob.* Eclog. p. 180-183. *Diog. Laërt.* VII. 125.

(3) Ep. 109. § 2. § 5.

(4) Ibid. § 3.

(5) Apud *Lact.* IH. 15.

(6) De Benef. VII. 16. § 4 sq. Ex iis, quæ dicta sunt, apparet inconstantiam Senecæ increpare *Meinersium* in *Geach. der Eth.* t. I. p. 169. Cf. præterea *Werner*, p. 83 sq. et 95.

honesti sequi volentibus, quorum autem affectus contumaciter sæpe parent (1). Noverat enim, in talium hominum potestate non esse, nulli omnino affectui servire, quocirca cupiditates in longinquum mittere non posse, sed tantum in vicinum collocare, quoniam excludi prorsus non patiebantur: pro optimo igitur minime malum habebat, neque istos adhortabatur, ut neminem nisi sapientem sequerentur aut ad amicitiam attraherent: quamquam ubi istum invenirent, quem tot secula quærebant? (2) Universe igitur hunc inter et assectatores sapientiæ diversi generis distinguebat, sive inter virum bonum *primæ* notæ, puta sapientem, et *secundæ* (3), vita obtingit illi beata, huic, inchoatâ sapientiâ, tolerabilis (4), utpote cui, ad virtutem tendenti, etiamsi multum jam processit, opus tamen est aliqua fortunæ indulgentia, dum inter humana adhuc luctatur (5). In ipsis quoque sapientiæ æmulis magnum esse discrimen necesse habebat fateri; quare cum quibusdam, nec non cum Epicuro (6), in tres classes eos divisit: prima est eorum, qui nondum habent sapientiam, in tantum tamen jam profecerunt, ut in vicinia ejus consistent; hi omnes jam cupiditates vitiaque deposuerunt, quæ erant complectenda, didicerunt; sed illis inexperta adhuc est fiducia, bonum suum nondum in usu habent: secunda eorum est, qui et maxima animi vitia atque affectus expulerunt, sed ita, ut illis securitatis suæ non sit certa possessio; possunt enim in eadem relabi: tertium illorum genus extra multa et magna vitia est, sed non extra omnia: in quorum numerum si admitteretur, bene secum actum iri modeste existimabat. « Magna, inquit, felicitate naturæ, magnaque et assidua intentione studii, secundus occupatur gradus: sed ne hic quidem contemnendus est » color tertius. Cogita, quantum circa te malorum; adspice, quam nullum » sit nefas sine exemplo, quantum quotidie nequitia proficiat, quantum » publice privatimque peccetur: intelliges satis nos consequi, si inter » pessimos non sumus" (7).

---

(1) De Benef. II. 18. § 4. Cf. Ep. 15. § 4.

(2) Cons. ad Helv. XVI. § 7 sq. De Tranqu. An. X. § 5, ibidemque VI. § 1.

(3) Ep. 42. § 1.

(4) Ep. 16. init.

(5) De Vita beata, XVI. § 2.

(6) Ep. 52. § 2 sq.

(7) Ep. 75. § 6. Cf. Ep. 71. § 33. Consol. ad Helv. V. § 2 sq. et *Werner*. p. 85.

CAPUT QUARTUM.

DE ETHICES PARTE PRÆCEPTIVA.

IX. Hæc pars, popularis et ad communem intelligentiam accommodata, ipsa officia præscribit, et præcepta, ad vitam regendam utilia ac necessaria, tradit. In qua ita excelluit Seneca, ut cum ex antiquitate, tum ex recentiori ævo, scripta philosophica vix ulla invenias, quæ cum ipsius operibus hac in parte comparari queant, quæque ad generosam ac nobilem indolem homines incitent tantopere, et pene velut cogant; tum ad domandos affectus, et ad animi moderationem in secundis rebus, in adversis ad securitatem et constantiam tam firmiter admoneant, atque ut Deo et naturæ pareant, adhortentur; in quibus denique tanta hominum rerumque humanarum inveniatur cognitio experientiâ innixa (1). Ut hæc igitur omnia rite exprimeremus, utque philosophi nostri in hanc partem meritis debitum præconium tribueremus, plurima ipsius scripta fere describenda nobis essent: quod quum hujus disputationis finibus excederet longissime, præcipua tantum, quæque nobis quidem egregia imprimis visa sunt, præcepta enumerare, satis habituri sumus. Sed prius operæ pretium sit videre, quomodo præceptionis suam quasi provinciam contra Aristonem tuitus sit.

Defensio partis præceptivæ adversus Aristonem.

Aristo Chius, uti vidimus, hanc partem levem, immo supervacuum esse existimaverat, quoniam, qui summi boni constitutionem bene intellexit ac didicit, is, quid in quaque re faciendum sit, sibi ipse facile præcipiet. Hanc vero sententiam, tam presse arctèque elatam, haud amplexus est Seneca: contra, dedita opera, illam refutavit, singulatim ea persequutus, quæ hac de re scripserat Aristonem, in epistolis fortasse ad Cleanthem (2). Ad quæ vero antequam transeamus, pauca quædam præ-

---

(1) Cf. *Buhle* op. l. p. 47.

(2) Cf. *Diog. Laërt.* VII. 165. et *Ruhk.* ad § 2. ep. 94.

monenda esse duxi, eo consilio, ne aliam, quam vellet, rem defendisse noster philosophus videatur.

Uti in legibus civilibus hoc culpatur a peritis, quod omnibus omnino caussarum formis prospicere gestiant, quippe quia legislator has omnes singulasque minime potest praevidere, ita ut aliquid iudicis arbitrio in praesentibus relinquere necesse habeat; sic quoque in lege vitae, licet facti species, quas collegeris ac proposueris, multae sint numero, multo tamen major et pene incredibilis est copia ac varietas omissarum; quamobrem disciplinae moralis partem illam, quae a recentioribus barbarea *Casuistica* dicitur, quamque veteres, etsi attigerint, in ea tamen pertractanda non fuere occupati (1); verumtamen partem istam, ceu inutilem atque infinitam, philosophiae activae arcendam esse finibus jure merito pronunciârunt viri prudentiores, in quibus Smithius Anglus, vir magnus imprimis (2). Tale autem quid, nisi diserte dixisse, at sensisse saltem revera dici posse videtur Seneca. « Quaedam, inquit, non nisi a praesente monstrantur..... Quid fieri soleat, quid oporteat, in universum et mandari potest et scribi; tale consilium non tantum absentibus, etiam posteris datur: illud alterum, quando fieri debeat, aut quemadmodum, ex longinquo nemo suadebit; cum rebus ipsis deliberandum est » (3). Quapropter Lucilio suo, a speciosis istis et illustribus, quibus erat implicatus, negotiis sese expedire cupienti, sed, quomodo id consequi posset, ex ipso quærenti, quum rescriberet, quamvis tamquam in consilium cum amico se venire diceret, eique, quî in hac se gereret re, generatim præciperet, simul tamen opportunitatem idonei ad agendum temporis expectandam esse jussit; quam si ipse et praesens et vigilans vidisset ac dijudicasset, occasionem istam, quam optabat, tenendam esse, neque omittendam, suasit (4). De *Casuistica* igitur, quam vocamus, defendenda ne cogitavit quidem Seneca; unde patet, ipsi non longa opus fuisse refutatione adversus ea, quae Aristo de parte præceptiva quasi infinita objecerat (5): de qua re suo loco videbimus, nunc ordine singula tradentes.

(1) Cf. *Smith*, Theory of Moral Sentiments, vol. II. p. VII. s. IV. p. 250 sqq. Apud *Meiners*, Gesch. d. Ethik, t. I. p. 363.

(2) Ep. 22. § 1. sq.

(3) In Ep. illa 22.

(4) Quod quum objecerit, in eundem fere errorem incidisse videri potest Aristo, quo lapsus est Fergusonus Casuisticam intelligens omnem de imperfectis obligationibus doctrinam, in *Princip. of Moral and Polit. Science*, III. Cf. *Meiners*, o. I. p. 364.

« Si quid, aiebat Aristo, oculo obstat et visum impedit, removendum est; non opus est præceptis ad vivendum, verum remedio, quo liberetur acies. Eodem modo cum iis agendum est, quorum animi errore et opinionibus falsis offusi obcæcatique sunt, ita ut officiorum ordinem dispicere nequeant: his frustra præceperis, nisi prius opiniones falsas, velut obstantes tenebras, dimoveris ac dissipaveris; quod si factum est, quid cuique debeat officio, sponte videbunt.”

His ita respondet Seneca: Non eadem res est in oculis atque in animo. Natura enim videmus, neque exhortatione, nec consilio egemus, ut a nigro album discernamus; remotis itaque obstantibus sponte et clare videmus: quid autem cuique debeat officio, natura non docet: multis animus indiget præceptis, ut discernat, quid agendum sit in vita. Quamquam oculis quoque ægros et suffusione laborantes non tantum curat medicus, sed etiam monet, adjicitque remediis consilia, quæ non minus quam medicamenta proficiunt. Dein cujus curata est suffusio, is non protinus, quum visum recepit, aliis quoque reddere potest: contra malitia liberatus, et liberat. Præcepta per se non efficacia esse concedebat ad expellendas falsas de bonis ac malis opiniones, sed non ideo sequi dicebat, nihil ea proficere, imprimis quando principiis rectis firmisque adjecta sint. Primum enim memoriam renovant decretorum universalium; dein, quæ in his confusius animadvertuntur, ut in singulis speciebus atque exemplis diligentius considerentur, efficiunt. Denique longe aliud quid est, v. g. non concupiscere pecuniam, quam uti pecuniâ scire, quamobrem, licet avaritiam et cetera vitia removeris, nihilominus tamen, quid et quemadmodum facere debeamus, discendum est.

« Tum, ita pergebat Aristo, præcepta aut manifesta continent, aut dubia. De illis ut moneamur, non requiritur; de his qui præcipit, non creditur; supervacuum ergo est vel monere vel præcipere. Nam si id mones, quod obscurum est vel ambiguum, probationibus adjuvandum erit; quod si facis, illa, per quæ probas, plus valent, satisque per se sunt. Præcepta autem dare scienti, supervacaneum est; qui vero nescit, præceptis parum proficit, audire enim debet, non tantum, quid sibi præcipiatur, sed etiam quare.”

Plurimum sæpenumero, inquit Seneca, prodest admonere vel ea, quæ sunt aperta; non docendus semper est, sed advertendus interdum et excitandus est animus ad notissima ea, quæ etiamsi sciat, se tamen scire haud raro dissimulat. Non satis est notitiam habere salutarium, agitari hæc sæpe ac versari debent, ut nobis adsint quam paratissima. Quid? quod ea, quæ præcipiuntur, vel per se multum habent ponderis, utique si sententiis brevibus et contractis efferuntur? Denique ipsa quoque hæc monentis auctoritate plurimum commendantur. Si præcepta nihil adjuvant, omnis tollenda est institutio, ipsa natura contenti esse debemus. Præceptis igitur aperta fieri solent apertiora; præcepta ingenii vim alunt, amplificantque, et novas persuasionem innatis adjiciunt notionibus.

Interrogabat porro Aristo: « cuinam præcepta dare vis? utrum illi, qui recta habet et honesta decreta, an vero homini, pravis opinionibus de bonis et malis imbuto? Hunc non juvant, quippe qui aures, erroribus refertas, optimis etiam consiliis claudit: ille ex supervacuo monetur. Duo præterea sunt, propter quæ universe delinquimus: aut vitia, e falsis enata opinionibus, jam in consuetudinem abiire; aut animus, etiamsi non est falsis occupatus, ad falsa tamen proclivis est, et specie eo mox trahitur, quo non oportet. Itaque aut mentem ægram percurare debemus et vitiis liberare; aut vacantem quidem, sed ad pejora pronam, præparare et quasi præoccupare.”

His a Seneca refertur: Quidni præcepta, non aliter atque decreta, a vitiis nos liberare possint; præsertim quum ambo præcipiant, hæc in totum, particulatim illa? Tum, licet bonorum ac malorum constitutionem argumentis comprobaveris, nihilominus præcepta suas habent partes; nam et prudentia et justitia officiis constant; officia præceptis disponuntur. Perducunt insuper præcepta ad officiorum executionem, in qua firmum de bonis malisque judicium cumprimis cernitur. Præcepta igitur præcedere debent, ut officia rite exsequaris.

Dein, « infinita, inquiebat Aristo, præcepta sunt. Alia enim dare nos oportet feneranti, alia colenti agrum, alia negotianti, aliis alia. Quocirca, si præcepta singulis quibusque damus, incomprehensibile opus est, quoniam omnes species complecti non possumus, et singulæ tamen propria

exigunt. Atqui sapientiæ præcepta finita esse debent et certa, quia rerum terminos novit illa. Ergo præceptiva ista pars submovenda est."

De maximis et necessariis rebus infinita esse præcepta jure merito negavit Seneca; præcepta igitur generalia sufficere statuit ad ea etiam, quæ tempora, loca, personæ exigant, in quibus tenuis admodum et exigua est differentia, unicuique in facto dijudicanda.

« Inter insaniam eam, ita rursus Aristo, quam medici, publicamque, quam philosophi curare student, nihil interest, nisi quod illa morbo laborat, hæc opinionibus falsis. Si quis furioso præcepta det, quomodo loqui debeat, quomodo procedere, quomodo in publico se gerere, quomodo in privato; erit ipso, quem monebit, insanior, ipsa scilicet furoris causa removenda est. Idem accidit in animo, cujus tamquam furem nisi discutias, vana sunt monentis verba."

Adversus hæc animadvertit Seneca: dissimilem esse rem: nam si insaniam sustuleris, sanitas reddita est; sin vero falsas opiniones exclusimus, non statim sequitur rerum agendarum dispectus. Sed fac sequi, rectam tamen de bonis malisque sententiam corroborabit admonitio. Denique ne insanos quidem frustra monueris, puta eos, qui curari possunt.

Postremo loco occurrebatur ab Aristone: « philosophia dividitur in scientiam et habitum animi. Illam qui didicit, nondum sapiens est, nisi animus in ea, quæ didicit, quasi transfiguratus est. Tertia vero pars ista præcipiendi ex utroque est, et ex decretis, et ex habitu; est itaque supervacua ad implendam virtutem, quum duo illa sufficiant."

His Seneca opposuit sequentia: isto modo consolationem, adhortationem et suasionem supervacaneas esse, quin ipsam argumentationem; nam et hæc, ait, ab habitu animi compositi validique proficiscuntur, suntque etiam ex utroque genere. Sed sequenti præsertim ratiocinio præclare probavit philosophus noster, sibi longe diversam, immo meliorem, de philosophia, ejusque fructu et utilitate esse sententiam, quam Aristoni: observavit enim, istud, quod hic docebat, jam perfecti esse viri ac summam consequuti felicitatis humanæ; ad hæc autem tarde perveniri, interim etiam imperfecto, sed proficienti, demonstrandam esse in rebus agendis viam. Quodsi hoc, etiam sine admonitione, consequatur

sapiens ille, imbecillioribus tamen ingeniis necesse quidem esse, ut aliquis præeat. Præterea, si quis exspectat tempus, quo per se sciat, quid optimum factu sit, frustra forsitan exspectat; nam interim errabit et errando impediatur, quominus ad illud perveniat, quo possit esse contentus: regendus est igitur animus, donec regere posse incipiat; erudiendus est et adjuvandus præceptis (1). Jam ad ipsa præcepta transeamus.

Præscriptum de discenda et docenda philosophia.

Licet sciret, virtutes in excelso esse, et initium imprimis ad eas eundi arduum, non tamen cum iis ex poëtis, præsertim antiquis, se facere dicebat, qui tam in abrupto esse positas existimassent, ut vix, ac ne vix quidem ad illas accederes; contra, si modo mens firmiter ad eas dirigeretur, philosophiam non acerbam esse medicinam, protinus adeo delectare ac sanare putabat, quoniam pariter et salutaris est et dulcis: quin immo, quo melius hominibus, in virtutis velut curriculo desudantibus, calcar adderet, eos ita alloquitur: « Non vanæ vobis auctor rei venio; » facilis est ad beatam vitam via: inite modo bonis auspiciis, ipsisque diis » bene juvantibus. Multo difficilior est, facere ista, quæ facitis: quid enim » otiosius quiete animi, quid ira laboriosius? Quid clementia remissius, » quid crudelitate negotiosius? Vacat pudicitia, libido occupatissima est; » omnium denique virtutum tutela faciliior est: vitia magno coluntur" (2). Ita quidem in philosophia addiscenda, philosophisque audiendis versari debemus, ut cupiditas discendi, qua flagremus, dirigatur ac moderetur, ne sibi ipsa molesta sit. Neque enim universa avide sunt invadenda, et fructus, tum hic, tum illic, carpendi; sed per partes tantum ad totum perveniri potest: onus, quod suscipimus, viribus nostris non sit superius: quamobrem, non quantum volumus, sed quantum mens nostra capit, imbibendum; neque idcirco desperemus: quo plus enim recipit animus, hoc magis sese quasi extendit. Qui ad philosophum venit, quotidie, si velit, aliquid boni secum ferre potest: nam, quemadmodum ambulantes in sole, subinde colorantur, ita quoque ex philosophorum sermonibus

(1) Vid. Ep. 94. § 1-54. Cf. *Meiners. o. l. p. 260-265.*

(2) De Ira, II. 13. § 3. *ibid.* 12. § 6. de Const. Sap. I. § 2. Ep. 50. § 9. Ep. 64. § 5.

identidem colorem quemdam virtutis trahamus ac combibamus necesse est. — Ipsos philosophos Cleanthis exemplo commonet, ut, quum præceptum quoddam maximopere fuerint adhortati, versibus tum interdum utantur, quibus breviter istud contineatur præceptum; hoc enim mirifice valere, ad commovendos hominum animos. Non quidem difficile esse ait, auditores ad recti cupidinem concitare, in hoc vero egregium præprimis cerni morum magistrum, ut quum animos audientium a se affectos esse viderit, relictis ambiguitatibus, cavillationibusque, præceptum magis etiam premat atque urgeat: talem itaque orationem, totam in bona conversam audientium, incredibile esse, quantum, ad honesti rectique amorem, in juvenum imprimis ingeniis, excitandum, momentum afferat (1). Eam denique sibi adhortationem efficacissimam videri, quæ adolescentes melioris notæ attollat, et ad imitationem evocet, sine desperatione vincendi; detertere enim illum, qui, dum imitandi cupiditatem facit, spem interea aufert (2).

Præceptum de conscientia, et ut se quisque noscat.

XII. « Si, inquit, perpendere te voles, sepone pecuniam, domum, » dignitatem, intus te ipse considera! (3) quantum potes, te ipse coar- » gue! inquire in te; accusatoris primum partibus fungere; deinde judi- » cis, novissime deprecatoris: aliquando te offende" (4). Quominus vero nosmet ipsos noscamus, illud præcipue obstat, quod cito nobis placemus. Si invenimus, qui nos bonos viros dicant, qui prudentes, qui sanctos, agnoscimus, quum sciamus, multa illos mentiri (5). Bona conscientia populum factorum suorum testem non timet, immo advocat: mala autem etiam in solitudine anxiosa est atque sollicita. Si honesta sunt, quæ facis, omnes sciant: si turpia, quid refert, neminem scire, quum scias ipse; omnia licet quis effugerit, suæ tamen conscientiæ morsus evitare haud poterit. « Quid agis, inquit, quid machinaris? quid abscondis? » Custos te tuus sequitur. Alium tibi peregrinatio subduxit, alium mors, » alium valetudo: hæret hic, quo carere numquam potes. Quid locum

(1) Ep. 108 init.

(2) Ep. 100. i. f.

(3) Ep. 80. i. f.

(4) Ep. 28. § ult.

(5) Ep. 59. § 11.

» abditum legis, et arbitros removes? Putas tibi contigisse, ut oculos
 » omnium effugias? Demens, quid tibi prodest, non habere consciunt,
 » habenti conscientiam? o te miserum, si contemnis hunc testem"! (1).
 Tunc igitur felicem te esse iudica, quum poteris tamquam aperto ostio
 vivere, ita ut te parietes tui tegant, non abscondant (2). His præterea,
 qui ad virtutem cognitionemque sui acri tendunt animo, duo salutaria
 dedit præcepta: alterum, quo monet, ut ex præscripto ac more magno-
 rum virorum, uti Pythagoræ (3), Socratis (4), Platonis (5) et Epicuri (6),
 certis diebus abstinentiam exerceant et parsimoniam, ad paupertatem se
 reducant, minimoque se faciant familiares (7); alterum, quo consilium
 dabat animi quotidie ad rationes reddendas vocandi, ut, consummato
 die, cum se ad nocturnam quietem essent recepturi, animum suum in-
 terrogarent: « Quod hodie malum tuum sanâsti? cui vitio obstetisti?
 » qua parte melior es"? Hunc morem ita commendavit: « quid ergo pul-
 » chrius hac consuetudine excutiendi totum diem? qualis ille somnus
 » post recognitionem sui sequitur? quam tranquillus, altus ac liber,
 » cum aut laudatus est animus, aut admonitus et speculator sui cen-
 » sorque secretus cognoscit de moribus!" (8). Hinc quoque amicum
 suum Lucilium hortatur, ut minime cum aliis loquatur, plurimum
 secum: in quo sermone, qui, non aliter quam ebrietas aut amor, se-
 creta producit, miram quamdam dulcedinem inesse existimabat (9).
 Magis vero etiam est, quod hæc suâ ipse vitâ expresserit, quo major
 esset verbis suis auctoritas fidesque (10).

De vitâ et morte monita.

Uti terra hæc velut punctum est in universo, sic vita, si cum æter-
 nitate comparetur, a nihilo non multum aberit (11). At major hominum
 pars ita vivit, quasi ut semper se victuros esse credant, quibus « magna

(1) Exhort. I. apud. *Lact.* VI. 24. Ep. 43. § 4.

(3) *Stob.* Floril. XVII. p. 339. Schow.

(5) *Sympos.* p. 266. t. X. Bip.

(7) Ep. ead. et Ep. 20. § 11.

(9) Ep. 105. § 6.

(11) *Consol. ad Marc.* XX. § 9.

(2) Ep. 43. § 2. sq.

(4) *Xenoph.* Mem. I. 2, 3.

(6) Ep. 18. § 17.

(8) De Ira. III. 36.

(10) De Ira. Ibid. § 3.

» vitæ pars elabitur male agentibus, maxima nihil agentibus, tota aliud » agentibus”; et quotidie se mori, quoniam, quicquid ætatis retro est, mors tenet, non intelligunt. Omnia aliena sunt, tempus tantum nostrum est (1), cujus solius honesta est avaritia (2). Ardelionum porro inquietem, quam vocat, inertiam, desidiosamque occupationem pluribus locis vivide descripsit (3); magni contra viri esse dixit, et supra humanos errores eminentis, nihil sibi ex suo tempore detrahi sinere; « vita, inquit, » ejus longissima est, cui, quantumcumque patuit, totum ipsi vacavit. » Nihil inde incultum otiosumque jacuit: nihil sub alio fuit; neque enim » quicquam reperit dignum, quod cum tempore suo permutaret custos » parcissimus. Itaque satis illi fuit. . . . . Qui nullum non tempus in » usus suos confert, qui omnes dies tamquam vitam ordinat, nec optat » crastinum, nec timet” (4). Nihil quicquam interesse ipsi videbatur inter dies festos et dies rerum agendarum « his maxime, ait, diebus » animo imperandum est, ut tunc voluptatibus solus abstineat, quum » in illas omnis turba procubuit” (5). Sed nosmet ipsos quasi præterimus, multisque nugis nos obruimus, ita ut, quod facimus, nihil fere sit, quod faciemus, dubium, quod fecimus, de hoc vero solum constet (6). « Præcipitat quique vitam suam, et futuri desiderio laborat, præsentium » tædio (7) dum differtur vita, transcurrit” (8). Nullius itaque rei difficilior est scientia, quam vivere (9). Quemadmodum autem hoc tota vita discendum est, ita quoque tota vita discendum est mori (10).

Contra mortis metum, πάντων πρεσβύτατον τῶν φόβων (11), adversus quem a primis inde temporibus tum poëtæ, tum philosophi, alii alia remedia excogitaverant, egregie quoque disputavit Seneca. — Ad hanc legem, inquit, nati sumus; neque est quisquam tam imperitus, ut nesciat, quandoque sibi esse moriendum. « Quantus te populus mortuorum » præcessit! quantus moriturosum sequetur! quantus comitabitur!

(1) Ep. 1. § 1 seqq.

(2) De Brevit. vit. III. § 2.

(3) V. g. de An. tranq. XII. et de Brevit. vit. VI. § 4 seqq. XI. § 3. et XII.

(4) De Brevit. vit. VII. § 2. § 5.

(5) Ep. 18. § 1 seqq.

(6) De Brevit. vit. X. § 2.

(7) Ibid. VII. § 5.

(8) Ep. 1. § 2.

(9) De Brevit. vit. VI. § ult.

(10) Ibid. VII. § 1.

(11) Themistio apud Stob. Floril. t. III. p. 406. Gaiaf.

» Fortior, ut opinor, esses, si multa millia tibi commorerentur. Atqui
 » multa millia hominum et animalium hoc ipso momento, quo tu mori
 » dubitas, animam variis generibus emittunt. Tu autem non putabas,
 » te aliquando ad id perventurum, ad quod semper ibas? Nullum
 » sine exitu iter est" (1). Semper itaque in memoriam mortis futuræ
 redeundum erit, atque agendum perinde, ac si quisque dies ultimus sit
 futurus (2). Mors, etsi molestum hoc quibusdam videatur, nihilo tamen
 minus tam senibus, quam juvenibus ante oculos debet esse, « non enim,
 inquit, citamur ex censu" (3). Ipse certe Seneca, velut venisset ille dies,
 de omnibus annis suis sententiam laturus, ultimumque vitæ experimen-
 tum, ita se observabat et alloquebatur: « quid profecerim, morti cre-
 » diturus sum; nihil est enim, quod adhuc aut feci, aut dixi. Non
 timide itaque componor ad illum diem, quo, remotis sententiarum fucis,
 de me iudicaturus sum, utrum loquar fortia, an sentiam; numquid si-
 mulatio fuerit et mimus, quicquid contra fortunam jactavi verborum
 contumacium. Remove existimationem hominum! est enim dubia. Remove
 studia per totam vitam tractata! nam profecto disputationes et literata
 colloquia, et ex præceptis sapientium verba collecta et eruditus sermo,
 non ostendunt verum animi robur: quoniam timidissimis etiam audax
 est oratio. Quid egeris, tunc apparebit, quum animam ages: mors de te
 pronuntiatura est!" Hanc vero conditionem, hoc iudicium, non recu-
 sasse eum, nec reformidasse, sed acceperisse constanterque iis stetisse, in-
 enarrando vitæ ejus fine jam vidimus (4). — Mori præterea unum est ex
 vitæ officiis: « quomodo fabula sic vita: non, quam diu, sed quam bene
 » acta sit, refert. Nihil ad rem pertinet, quo loco desinas. Quocumque
 » voles, desine; tantum bonam clausulam impone! (5) Una est catena,
 » quæ nos alligatos tenet, amor vitæ: qui, ut non est abjiciendus, ita
 » minuendus est: ut, si quando res exiget, nihil nos detineat, nec im-
 » pediat, quominus parati simus, quod quandoque faciendum est, statim

---

(1) Ep. 77. § 9. et 11. sq. Cf. de Tranq. An. c. XX. inde § 3 sqq.

(2) Ep. 101. § 7.

(3) Ep. 12. § 5.

(4) Ep. 26. § 4 - 7. Assentitur nobis hac in re, inter plures viros doctos, A. Gröfman, Geist des Seneca. Giesen, 1799. p. 60 sq. in not.

(5) Ep. 77. § 16 sq. Ep. 101. § ult.

» facere" (1). Ex his denique verbis quodammodo apparet, quemadmodum de morte sibi consciscenda cogitaverit; qua de re exposuit, et Senecam defendere aggressus est Wernerus (2), quibus accedunt hæc illius dicta: « non afferam mihi manus propter dolorem; sic mori vinci est (3), quum bono viro vivendum est, non quamdiu juvat, sed quamdiu oportet" (4).

De notis et signis virtutum et vitiorum.

XIV. Hanc partem, a Posidonio Ethologiam dictam, ab aliis Characterismon appellatam, eandem vim habere, ac præceptionem existimavit. Quæ igitur quum ex usu esset, signa quorundam virtutum ac vitiorum dedit, quibus inter se similia discriminarentur (5); ita: « vitare, inquit, » debemus, ne per speciem severitatis (virtutis) in crudelitatem, (vitium) » neve per speciem clementiæ in misericordiam (vitium animi) incidamus. In hoc leviori periculo erratur, sed par error est a vero recedentium" (6). Ut scirent porro homines, quid in vita sua ad naturam accommodanda peterent, utrum nempe naturalem haberent, an cœcam cupiditatem, illos hoc modo monuit: « considera te, an possis alicubi » consistere. Si longe progressio semper aliquid longius restat; scito, id » naturale non esse. Naturalia desideria finita sunt: ex falsa opinione » nascentia, ubi desinant, non habent; nullus enim terminus falso est. » Via eunti aliquid extremum est; error immensus est" (7). Præterea et loquacitatem et taciturnitatem, opposita vitia, vitanda esse, hac docuit ratione: « quidam, quæ tantum amicis committenda sunt, obviis » rant, et in quaslibet aures, quicquid illos urit, exonerant: quidam » rursus etiam carissimorum conscientiam reformidant, et, ne sibi quidem » credituri, interius premunt omne secretum. Neutrum faciendum est: » utrumque enim vitium est, et omnibus credere, et nulli; sed alterum » dixerim vitium, alterum tutius. — Sic utrosque reprehendas, et eos, » qui semper inquieti sunt, et eos, qui semper quiescunt: nam illa, » tumultu gaudens, non est industria, sed agitatæ mentis concursatio:

(1) Ep. 26. § ult.

(3) Ep. 58. § ult.

(5) Ep. 95. § 66 sq.

(2) P. 120 sqq. impr. 123 sq.

(4) Ep. 104. § 3.

(6) De Clement. II. 4. § 4.

(7) Ep. 16. § 8.

» et hæc non est quies, quæ motum omnem molestiam judicat, sed
 » dissolutio et languor. Inter se ista miscenda sunt, et quiescenti agen-
 » dum, et agenti quiescendum est. Cum rerum natura delibera! illa
 » dicet tibi, se et diem fecisse, et noctem" (1). Illos vero ardeliones occu-
 patissimos, qui, ut ait Phædrus, multa agendo nihil agunt, vivide
 alibi descripsisse philosophum nostrum, supra jam significavimus. Hic
 tantum postremo loco addere placet iratorum descriptionem, sive
 iconismum: (2) « Non est ullius affectûs facies turbator: pulcherrima
 » ora fœdavit, torvos vultus ex tranquillissimis reddidit. Linquit decor
 » omnis iratos: et sive amictus illis compositus est ad legem, trahent
 » vestem omnemque curam sui effundent; sive capillorum, naturâ vel arte
 » jacentium, non informis est habitus, cum animo inhorrescunt: flagrant
 » et micant oculi, multus ore toto rubor, exæstuante ab imis præcordiis
 » sanguine; labia quatiuntur, dentes comprimuntur; tumescunt venæ,
 » concutitur crebro spiritu pectus, rabida vocis eruptio colla distendit:
 » tunc artus trepidi, inquietæ manus, totius corporis fluctuatio. Qualem
 » intus putas esse animum, cujus extra imago tam fœda est?" (3).

De temperantia.

XV. Voluptati indulgere initium est malorum omnium, quam quo
 melius fugiamus, hortatur, ut nobiscum ipsi dispiciamus, quid sit neces-
 sarium, quid supervacuum. « Tunc te admirabor, inquit, si non con-
 » temseris etiam sordidum panem; si tibi persuaseris, herbas, ubi necesse
 » est, non pecori tantum, sed homini, nasci: disce parvo esse contentus;
 » et illam vocem magnus atque animosus exclama: habemus aquam,
 » habemus polentam!" (4) Nihil ergo monuisse malebat, nihil unquam
 satis moneri arbitrabatur, nisi, ut omnia naturalibus desideriis metiamur,
 quibus aut gratis, aut parvo saltem satisfiat. Nullo nomine melius natura
 de nobis meruit, quam quod, quicquid ex necessitate desideratur, sine
 fastidio sumitur. A mundi conditore illo, qui nobis vivendi jura descripsit,

(1) Ep. 3. § 4 sq.

(2) Ep. 95. § 67.

(3) De Ira. I. 1. § 4. II. 35. § 3. sq. Cf. III. 4. § 1. sqq.

(4) Ep. 110. § 10. 12. et *Attalus*. Ibid. § 17.

id actum est, ut salvi essemus, non ut delicati (1). Licet insita nobis sit corporis nostri caritas, ejusque tutelam geramus, non tamen serviendum illi, verum indulgendum aliquantum. Qui ad corpus suum omnia refert, corporique servit, is multis servire dicatur. « Sic gerere nos debemus, » non tamquam propter corpus vivere debeamus, sed tamquam non pos- » simus sine corpore. Agatur ejus diligentissime cura; ita tamen, ut, » cum exigit ratio, quum dignitas, quum fides, mittendum in ignes sit. » Nihilominus, quantum possumus, evitemus incommoda quoque, non » tantum pericula." (2). Hanc igitur optimam ac saluberrimam vitæ formam servare jubet, ut corpori tantum indulgeamus, quantum bonæ valitudini satis est; et corpus quidem tractandum est durius, ne animo male pareat: cibus famem sedet, potio sitim exstinguat, vestis arceat frigus, domus munimentum sit adversus ea, quæ corpori inimica sunt et infesta: ornamenta omnia supervacanea contemnamus: cogitemus denique, nihil esse præter animum mirabile (3).

De officio cupiditatibus imperandi.

XVI. « Omnia licet foris resonent; dum intus nihil tumultus sit, » dum inter se non rixentur cupiditas et timor, dum avaritia luxuriaque » non dissideant, nec alterum vexet. Nam quid prodest totius regionis » silentium, si affectus fremunt: illa tranquillitas vera est, in quam bona » mens explicatur (4). Animus noster modo rex est, modo tyrannus: rex, » quum honesta intuetur, salutem commissi sibi corporis curat, et nihil » illi imperat turpe, nihil sordidum; ubi vero impotens, cupidus, deli- » catus est, transit in nomen detestabile ac dirum et fit tyrannus (5). » Inter studia versandum est et inter auctores sapientiæ, ut quæsitæ dis- » camus, nondum inventa quæramus. Sic eximendus animus ex miser- » rima servitute in libertatem asseritur (6). Et ideo ad rerum actus ex- » citandi, ac tractatione bonarum artium occupandi sumus, quotiens nos » male habet inertia, sui impatiens..... Numquam vacat lascivire » districtis; nihilque tam certum est, quam otii vitia negotio discuti."

(1) Ep. 119. § 13 et 15. sq.

(4) Ep. 56. § 5. sq.

(2) Ep. 14. § 1. sq.

(5) Ep. 114. § 22.

(3) Ep. 8. § 4. sq.

(6) Ep. 104. § 16.

« Omnia vero vitia in aperto leviora sunt; perniciosissima sunt, quum latitant; etiamsi liberi iis videamur, non tamen sumus: ita luxuria, quæ aliquando cessasse videbatur, deinde sollicitat frugalitatem professos, atque in media parsimonia voluptates, non damnatas, sed relictas, petit, et quo quidem occultius, eo vehementius": idem de avaritia, ambitione, ceterisque mentis humanæ malis dicendum est (1). Fatendum tamen est, omnes affectus a quodam quasi naturali fluere principio; curam enim nostri nobis mandavit natura, necessariisque rebus voluptatem quamdam admiscuit, ut ejus accessione gratiora nobis ea fiant, sine quibus vivere non possumus: huic vero si nimis indulserimus, vitium est luxuriæ. Ergo intransibilibus vitiis resistamus, quia facilius non recipiuntur, quam exeunt. Etenim imbecillus est primo omnis affectus, dein se ipse concitat, et viribus, dum procedit, augetur. Ad hæc vitia nostra amamus, defendimus; quamquam satis natura homini dedit roboris, si illo utatur: nolle igitur in causa est, non posse prætenditur (2). Nam animus nobis datus est magnus atque excelsus et quærens, ubi honestissime, non ubi tutissime vivat. « Possumus itaque adversus ista tantum habere animi, libeat » modo subducere jugo collum. Imprimis autem respuendæ sunt voluptates: enervant et effeminant, et multum petunt; multum autem a » fortunâ petendum est. Deinde spernendæ opes: auctoramenta sunt » servitutum. Aurum et argentum, et quicquid aliud felices domos » onerat, relinquatur: non potest gratis constare libertas. Hanc si magno » æstimas, omnia parvo æstimanda sunt" (3).

Ad fortitudinem et patientiam admonitio.

XVIII. Vivere est militare (4). Ideo prudentes esse debemus, et in omnia præmittendus est animus, cogitandumque, non quid soleat, sed quid possit fieri. « Quid enim, inquit, est, quod non fortuna, quum » voluit, ex florentissimo detrahat? quod non eo magis aggrediatur et » quatiat, quo speciosius fulget? Modo nostras in nos manus advocat;

(1) Ep. 56. § 9 sqq.

(2) Ep. 116. § 3. sq. et 7.

(3) Ep. 104. § 23 et 34.

(4) Ep. 95. § 3.

» modo suis contenta viribus, invenit pericula sine auctore. Nullum
 » tempus exceptum est; in ipsis voluptatibus causæ doloris oriuntur.
 » Bellum in media pace consurgit, et auxilia securitatis in metum tran-
 » seunt; ex amico inimicus, hostis ex socio. Sine hoste patimur hostilia;
 » et cladis causas, si alia deficiunt, nimia sibi felicitas invenit. Invadit
 » temperantissimos morbus, validissimos phthisis, innocentissimos poena,
 » secretissimos tumultus. Nihil privatim, nihil publice stabile est; tam
 » hominum, quam urbium, fata volvuntur. Cogitanda ergo sunt omnia,
 » et animus adversus ea, quæ possunt evenire, firmandus. Exsilia, tor-
 » menta, bella, morbos, naufragia meditare!” Quare, antequam adve-
 niant mala, prudentia; quum autem adsint æquanimirate opus est (1).
 Quam vero egregie adversâ fortunâ afflictos consolatus fuerit, duæ illæ
 nobis testantur consolationes ad Marciam et ad Helviam. Magna imprimis
 duo hæc, quæ afflictis dedit, solatia videntur: alterum, « Sæpe majori
 » fortunæ locum fecit injuria: multa occiderunt, ut altius surgerent et
 » in majus”; (2) alterum, ubi dicit: « invenies in quolibet genere vitæ
 » oblectamenta et remissiones. .... Assuescendum itaque conditioni suæ,
 » et quam minimum de illa querendum: et quicquid habet circa se
 » commodi, apprehendendum est” (3). Ut adeo defensione supersedere
 possimus adversus eos, qui Senecam in consolando minus valuisse autu-
 ment (4).

Præcepta de solitudine vel quærenda vel fugienda.

Ei, qui non est unus e populo, qui bonam mentem sibi comparare
 studet, salutemque spectat suam, tali igitur viro præcipit: « fuge mul-
 » titudinem, fuge paucitatem, fuge etiam unum!” (5). Populus enim
 honesti est dissuasor (6), cujus ad rumorem si nosmet componimus,
 magnis implicamur malis: a vulgo igitur nos secernere debemus et vi-

(1) Ep. 91. § 4, 9 et 18.

(2) Ep. I. § 13.

(3) De Tranq. An. X. § 1 et 4, quæ verba veritati omnino consentanea esse pronunciat
Reinhardt, *System der Christl. Mor.*, t. II. p. 349 in not.

(4) Cf. v. g. *Montesquieu*, *Lettres Persanes*, ep. XXXIII.

(5) Ep. 10 init.

(6) Ep. 108. § 8.

vere, id est, de vita nostra judicare; quamobrem, quum animi bonum quæramus, animus in se recedat necesse est, semet ipsum perscrutatur, seque sibimet ipse verum fateri quasi eogat. Quodsi vulgum, veritatis pessimum interpretem sequimur, tum vero contra rationem stat populus, mali sui defensor; tum a vero aberrantes quam longissime, optima ea opinamur, quæ magno recepta sunt assensu, quorum multa nobis sunt exempla; verbo, ad similitudinem vivimus (1). At hæc non pugnant cum præceptis illis, quibus virtus in agendo cum maxime cerni Stoicis dicebatur: nam isti, qui nihil agere videntur, majora agunt, quam qui in foro, in senatu, et omnino in vita civili imprimis sunt laboriosi; humana enim simul cum divinis tractant, itaque et sibi et posteris prosunt insigniter. Præterea non ita hæc sunt intelligenda, quasi, ut omnes vitare proficientibus præscribat Seneca, nam: « cum his, inquit, versare, qui » te meliorem facturi sunt; illos admitte, quos tu potes facere meliores! (2) » Nam, nisi hoc fecerimus, ne virtus quidem nobis permanebit, quæ » exercendo se usu valet. Secundum naturam est, et amicos complecti, » et amicorum actu, ut suo proprioque lætari" (3). His igitur placere studeamus, non publicos captare plausus; hi enim malis artibus quæruntur plerumque, illis vero nosmet probare possumus, quando virtuti operam dederimus. Cui virtus placet, is secum cogitet necesse est: « Quæ ego scio, non probat populus; quæ probat populus, ego nescio" (4). Denique non minima in caussa turbæ vitandæ: est, quod necessarium est, aut imitari hanc, aut odi; atqui utrumque devitandum est: nam malis nos similes fieri non oportet, quia nobis sunt dissimiles, neque, quod multi sunt mali, multis inimici esse debemus. Id itaque agamus, ut meliorem, quam vulgus, vitam sequamur, non ut contrariam: alioquin, quos emendare volumus, fugamus a nobis atque avertimus. Hinc cavendum est ab ostentatione philosophiæ, neque cultu victuæ, sive splendidis, sive horridis, nos insignes facere debemus « Hoc primum philosophia promittit, sensum communem, humanitatem et congregationem: a qua professione dissimilitudo nos separabit. Videamus, ne ista,

(1) De Vita beata I et II.

(3) Ep. 109. § 13.

(2) Ep. 7 et 8.

(4) Ep. 29. i. f.

» per quæ admirationem parare volumus, ridicula et odiosa sint. ....
 » Temperetur vita inter bonos mores et publicos: suspiciant omnes vitam
 » nostram, sed et agnoscant (1). Si velis vitiis exui, longe a vitiorum
 » exemplis recedendum est. Hærebit tibi avaritia, quamdiu avaro sordi-
 » doque convixeris; hærebit tumor, quamdiu superbo conversaberis;
 » numquam sævitiam in tortoris contubernio pones; incendunt libidines
 » tuas adulterorum sodalitia. Ad meliores transi! (2) Tu tamen ita
 » cogita, quod ex homine periculum sit, ut cogites, quod sit hominis
 » officium. Alterum intueri, ne lædaris, alterum, ne lædas. Commodis
 » omnium læteris, movearis incommodis; et memineris, quæ præstare
 » debeas, quæ cavere (3). Summa ergo summarum hæc erit: tardiloquum
 » te esse jubeo" (4).

Bonis igitur aut progressis solitudinem commendat, et, ut in philoso-
 phiæ sinum et velut sacrarium secedant, hortatur. In malis autem aut
 stultis longe alia res est, utpote qui relinqui sibi non debent: « tunc
 » aut aliis, aut ipsis futura pericula struunt; tunc cupiditates improbas
 » ordinant; tunc, quicquid aut metu aut pudore celabat, animus expo-
 » nit; tunc audaciam acuit, libidinem irritat, iracundiam instigat.
 » Denique quod unum habet commodum, nihil ulli committere, non
 » timere indicem, perit stulto: ipse se prodit" (5).

Quomodo hominibus sit utendum, et de Amicitia.

XX. Non potest quisquam beate degere, qui se tantum intuetur, qui
 omnia ad utilitates suas refert: alteri vivas oportet, si vis tibi vivere!
 Amorem erga ceteros homines si diligenter sancteque observamus, nos
 omnes omnibus miscemus, et aliquod esse commune jus generis humani
 videmus (6). Hic igitur amor efficiet, ut hanc tibi agendi normam præ-
 scribas: sic cum inferiore vivas, quemadmodum tecum superiorem velis
 vivere! Ex qua sequitur, quomodo nos adversus servos gerere debeamus,
 nam: « quoties in mentem venerit, quantum tibi in servos liceat; veniet

(1) Ep. 5. § 2-5.

(4) Ep. 109. § 15.

(2) Ep. 104. § 20.

(5) Ep. 29. i. f.

(3) Ep. 7 et 8.

(6) Ep. 48 § 2.

» in mentem, tantundem in te domino tuo licere.” Quapropter ita præcipit: vive cum servo clementer: comitem quoque et in sermonem illum admitte, et in consilium, et in convictum! — Servus enim liber esse potest animo: plures vero homines malis affectibus voluntarie serviunt, qua servitute nulla turpior vel dici vel commemorari potest (1). Ista autem inter homines amoris societas non intelligi potest, quam multum ad illam interiorem amicitiae societatem colendam proficiat. Etenim qui multa cum homine habebit communia, huic, omnia, quæ amico expediunt, ad se quoque pertinere, persuasum erit. « Consortium rerum » omnium facit amicitia; nec secundi quicquam singulis est, nec adversi: » in commune vivitur” (2). Qui se spectat et propter hoc ad amicitiam venit, male cogitat: qui utilitatis causa assumptus est amicus, tamdiu placebit, quamdiu utilis fuerit: hæ igitur sunt amicitiae, quas *temporarias* populus vocat. Amicum enim nobis paramus, ut habeamus, pro quo mori possimus; ut habeamus, quem in exilium sequamur; cuius morti nosmet ipsos opponamus et impendamus: altera ista, non amoris ergo, sed commodi causa inita, non amicitia est, sed negotiatio. — Affectus amantium haud dubie aliquid habet simile amicitiae; possis dicere, illam esse insanam amicitiam: « ipse per se amor, omnium aliarum rerum » negligens, animos in cupiditatem formæ, non sine spe mutuae caritatis, accendit” (3).

Fugienda est amicitia et consortium sermoque eorum præsertim, qui vitia gestant et prava laudant, quorum oratio, etiamsi non statim officit, hæret tamen diutius, quam auditur, ac semina in animo relinquit; sequiturque nos, etiam quum ab istis discessimus, malum postea resurrecturum. Ideo cludendæ sunt aures malis vocibus, et primis quidem: nam, quum initium fecerunt admissæque sunt, plus audent, et tandem a patria, a parentibus, ab amicis, a virtutibus nos abducunt, et in turpem vitam turpius illidunt, æque ac voces illæ Sirenium et cantus, quos Ulysses, nonnisi alligatus, prætervehi voluit; quem igitur initemur (4).

Longe autem alia est amicitia, solunique vera, inter eos, qui virtutem

(1) Ep. 47. § 9. sqq. § 14. sq

(3) Ep. 9. § 7-9.

(2) Ep 48. § 2. sq.

(4) Ep. 123. § 7. sqq. et § 11 sq

colunt. Hæc enim suadet, præsentia bene collocare, in futurum consulere, deliberare; facilius certo intendet sese, explicabitque animus, si socium sibi assumserit. Quærit itaque aut perfectum virum, aut proficientem, vicinumque perfecto: et, quandoquidem verum est, quod ajunt, plus in alieno negotio videre homines, quam in suo, hoc modo securior quis et extra metum positus, sapere incipiet. « Prosunt inter se » boni; exercent enim virtutes, et sapientiam in suo statu continent: » desiderat uterque aliquem, cum quo conferat, cum quo quærat"; impetum sibi dabunt invicem atque actionum honestarum occasionem commonstrabunt; gaudium sibi afferent invicem, fiduciam confirmabunt, ex conspectu denique mutuæ tranquillitatis crescet utriusque lætitia (1). In eligendo autem amico ne simus faciles; diu cogitemus, an nobis in amicitiam aliquis recipiendus sit; etenim ante amicitiam judicandum est, post amicitiam credendum; quem semel amicum fieri nobis placuit, toto illum admittamus pectore; tam audacter cum illo loquamur, quam nobiscum; omnes tandem curas, omnes cogitationes nostras cum amico misceamus. Nam, si quis aliquem amicum esse existimat suum, cui vero simul non tantumdem credit, quam sibi, næ is vehementer errat, et non satis germanæ vim amicitiae novit (2).

CAPUT QUINTUM.

DE POLITICA.

Constitutio hujus loci.

XXI. Quamvis non multa sunt, quæ ad hunc locum spectantia apud Senecam occurrunt, in libris tamen de Clementia boni principis officia aliquatenus descripsit, aliisque etiam locis de civitate Romana, de legum proposito ac forma, de officiorum et legum discrimine, haud spernendas cogitationes literis consignavit; quibus, licet paucis, probavit, se philosophiam ad rationem atque prudentiam reipublicæ gerendæ, et ad jurisprudentiam applicuisse. Quamobrem paucis de his videamus.

---

(1) Ep. 109. § 13. sq. et § 1. et 3. sq.

(2) Ep. 5. § 2.

Senecæ de optimo civitatis statu sententia.

XXII. Optimum reipublicæ statum habebat regnum: « quod, uti ait, » natura commenta est, quod et ex animalibus licet cognoscere et ex » apibus" (1). Imprimis persuasum Senecæ erat, optimum esse civitatis Romanæ statum imperatorium, si modo officia sua rite exsequeretur princeps. Romanæ quoque urbis historiam spectans, tempora illius in ætates distribuere ipsi placuit: « Primam enim dixit infantiam sub rege Romulo » fuisse, a quo et genita, et quasi educata sit Roma: deinde pueritiam » sub ceteris regibus, a quibus et aucta sit, et disciplinis pluribus insti- » tutisque formata: at vero Tarquinio regnante, quum jam quasi adulta » esse cœpisset, servitium non tulisse, et rejecto superbæ dominationis » jugo, maluisse legibus obtemperare, quam regibus: quumque esset » adolescentia ejus fine Pnnici belli terminata, tum denique confirmatis » viribus cœpisse juvenescere. Sublata enim Carthagine, quæ tam diu » æmula imperii fuit, manus suas in totum orbem terra marique por- » rexit: donec regibus cunctis et nationibus imperio subjugatis, quum » jam bellorum materia deficeret, viribus suis male uteretur, quibus se » ipsa confecit. Hæc fuit prima ejus senectus, quum bellis lacerata ci- » vilibus, atque intestino malo pressa, rursus ad regimen singularis » imperii recidit, quasi ad alteram infantiam revoluta. Amissa enim » libertate, quam Bruto duce et auctore defenderat, ita consenuit, » tamquam sustentare se ipsa non valeret, nisi adminiculo regentium » niteretur" (2). Olim autem ita se reipublicæ induit Cæsar Augustus, ut seduci alterum non posset sine utriusque pernicie: nam ut illi viribus opus erat, ita et huic capite; imperator itaque animus reipublicæ erat, illa corpus: si itaque mens illa imperiî subtraheretur, hic casus Romanæ pacis exitium foret, hic tanti fortunam populi, in ruinas ageret. Quodsi quando, ait, frenos abruperit populus vel aliquo casu discussos reponi sibi passus non erit: « hæc unitas et hic maximi imperiî con-

---

(1) De Clem. I. 19. § 2.

(2) Apud *Lactant.* VII. c. 15.

» textus in partes multas dissiliet: idem huic urbi dominandi finis erit,
» qui parendi fuerit" (1).

De boni principis officiis.

XXIII. Ex natura etiam, tamquam fonte, boni derivavit principis officia: illa enim nec sævum eum esse voluit, nec ultionem, magno constaturam, petere. In apes, velut in exemplar, magnis regibus intuendum esse præcepit, quod natura quoque indicavit, quippe quæ in parvis se exserere, et minima ingentium rerum documenta dare solet. « Pudeat, » inquit, ab exiguis animalibus non trahere mores: quum tanto hominum moderatior esse animus debeat, quanto vehementius nocet" (2). Boni autem principis imaginem sic descripsit: « Illius demum magnitudo » stabilis fundataque est, quem omnes non tam supra se esse, quam pro » se, sciunt; cujus curam excubare pro salute singulorum atque universorum quotidie experiuntur; quo procedente, non, tamquam malum » quoddam aut noxium animal e cubili prosilierit, diffugiunt, sed tamquam » quam ad clarum et beneficum sidus certatim advolant, objicere se pro » illo mucronibus insidiantium paratissimi, et substernere corpora sua, » si per stragem illi humanum iter ad salutem sternendum sit. Somnum » ejus nocturnis excubiis muniunt: latera objecti circumfusique defendunt: incurrentibus periculis sese opponunt" (3).

*De legum, ad crimina coercendæ in civitate ferendarum, proposito,
et de legum universe forma.*

XXIV. Triplex legislatoris in pœnis constituendis propositum esse debere statuit: « aut ut eum, quem punit, emendet; aut ut pœnâ ejus » ceteros meliores reddat; aut ut sublatis malis securiores ceteri vivant" (4). Ultima vero supplicia sceleribus ultimis ponat legislator, et nemo pereat, nisi quem perire etiam pereuntis intersit; damnatique cum dede-

---

(1) De Clement. ibid. c. 4 et 5. § 1.

(2) O. I. ibid. c. 19.

(3) Ibid. c. 5. § 3. sq.

(4) Ibid. c. 22. § 1.

core et ignominia vitâ exeant, ut documento sint omnibus, utque, qui vivi noluerunt prodesse, morte certe sua reipublicæ proficiant (1). Quodsi quando misso sanguine opus sit, sustinendum est ita tamen, ut non ultra, quam necesse sit, fluat (2); « civitatis enim mores magis corrigit parcitas animadversionum: multitudo quippe peccantium facit consuetudinem peccandi: et minus gravis nota est, quam turba damnatorum levat: et severitas, quod maximum remedium habet, assiduitate amittit auctoritatem: in qua autem civitate raro homines puniuntur, in ea consensus fit innocentiae, et indulgetur velut bono publico » (3). Quod ad formam, qua leges omnino esse debeant, attinet, a Posidonio se dissentire ait Seneca. Statuerat enim ille legem non docere debere, sed tantum imperare; verum tamen dissentit hic, quoniam, si leges non tantum jubent, sed et docent, ad bonos quoque mores multum sunt profecturæ et valituræ. Probat autem, quod in Platone laudaverat quoque Cicero (4), philosophum illum legibus suis principia adjecisse (5).

De officiorum et legum discrimine.

XXV. Duo imprimis occurrunt in Senecæ scriptis loca, ex quibus videre licet, hunc officia a legum obligatione optime distinxisse; dixit enim: « Quis est, qui se profitetur omnibus legibus innocentem? Quotusquisque ex quæstoribus est, qui non ea ipsa lege teneatur, qua » quærit? Quotusquisque accusator vacat culpa? et nescio, an nemo ad » dandam veniam difficilior sit, quam qui illam petere sæpius meruit. — » Ut hoc ita sit, quam augusta est innocentia, ad legem bonum esse? » quanto latius officiorum patet, quam legum regula? quam multa pietas, humanitas, liberalitas, justitia, fides exigunt, quæ omnia extra » publicas tabulas sunt » (6).

(1) De Ira. I. 5 et 6.

(2) De Clem. ibid. c. 5. § 1.

(3) Ibid. c. 22. § 2. c. 25. § 2.

(4) De Legg. II. 6.

(5) Ep. 94. § 38. Quo loco lectionem Schweighauserianam, Codd. auctoritate superstructam, et conjectura emendatam expletamque sequor: quam igitur editionem vide t. II. p. 47. et in notis p. 375. sq. — Cf. præterea Plato de Legg. IV. p. 198 et init. V. t. VIII. Bip.

(6) De Ira. II. 27. § 6. De Clem. I. 6. § 1. sq.

EPILOGUS.

Quodsi ex supra disputatis Senecæ in philosophiam apud Romanos meritorum summam colligimus, patet, eum infelicissimis vixisse temporibus, quæ cum omnium artium ac disciplinarum, tum philosophiæ præsertim studiis erant inimicissima, eumque cives suos ad bonam mentem, rectamque rationem revocasse, et ad germanum virtutis ac sapientiæ studium et sincerum religionis cultum acerrime incitasse. Stoicam, quam profitebatur, philosophiam in moralibus et physicis partim auxit ac locupletavit, partim melius explicuit, temperavit, et ad vitam communem bene agendam aptiorem reddidit. De Dialectica quidem parte nulla sunt ejus merita, neque ipse hæc assectabatur, verum illud in laudibus ejus ponendum mihi videtur, quod homines, subtilibus quæstiunculis nimis indulgentes, ab hac insania revocare conatus sit, atque monuerit, ne vitæ suæ quasi tabernacula in istis disquisitionibus inutilibus ponerent, et sic sine fructu vitam degerent. — In Physica autem, quam theoreticam vocamus, multa ex reliquis philosophorum scholis mutuatus est, et Stoicorum decreta de deo, de mundo, de fato et de animi immortalitate partim sua exposuit ratione, partim gravius, quam olim apud Stoicos solebat, momentum ad virtutem illis addidit; in physica empirica, quam vocant, primus inter Romanos exstitisse videtur, qui cives suos peculiari volumine de rerum natura, ejusque effectibus edoceret. Majora vero, immo maxima sunt ejus merita in Moralibus. Omnia enim ad mores emendandos referens, idque pro unico philosophiæ fine habens, ad quem in ceteris etiam philosophiæ partibus hominum mentes dirigendæ essent; rigida illa atque austera Stoicorum decreta mitiori leniorique ratione proposuit, qua homines ad spem invitabantur atque alliciebantur, fore ut hæc aliquando tandem vitâ suâ exprimere possent; de qua re certe ex Stoicorum veterum doctrina sibi pene desperandum esse merito putabant. In ejus denique meritis recensere non dubitamus,

philosophiam eum lingua exposuisse Latina; quum multi, et ante ipsum, et posthac, Græca lingua in hanc rem usi sint. Etiam si vero ejus oratio non ita simplex est et pura, uti Ciceroniana, tamen non tam multa atque insignia labentis Latinitatis indicia illius scriptis inesse videntur, ut non ad uberiores hujus linguæ cognitionem acquirendam adjuvare possint ac prodesse. Quod si aliis forte secus videatur, hos obsecratos velim, ut morum saltem causâ hæc legant.

TANTUM.

ARGUMENTUM.

Exordium. - - - - -	Pag. 3
Constitutio totius quæstionis - - - - -	4

PARS PRIMA.

DE STATU PHILOSOPHIÆ APUD ROMANOS INDE A CICERONE USQUE AD SENECAM.

CAP. I.

<i>De philosophiæ in ætate studio universo, et sub Augusto.</i> - - - -	7
---	---

CAP. II.

<i>De philosophiæ fati sub Tiberio, quique ei successère imperatoribus, ad Neronem usque.</i> - - - - -	9
---	---

CAP. III.

<i>De philosophiæ disciplinis quibusdam, ætate illa, præ cæteris frequentatis.</i>	14
De Pythagorea disciplina. - - - - -	14
De Epicurea philosophia. - - - - -	15
De Stoica disciplina. - - - - -	16

PARS ALTERA.

DE SENECE VITA, SCRIPTIS ET PHILOSOPHIA UNIVERSE.

CAP. I.

<i>De Senecæ vita.</i> - - - - -	19
De Senecæ indole atque ingenio. - - - - -	25

CAP. II.

<i>De Senecæ scriptis philosophicis.</i> - - - - -	28
De ejus libris de Ira. - - - - -	28

De tribus Consolationibus ad Helviam matrem, ad Polybium et ad Marciam.	28
De libris de Clementia. - - - - -	30
De vita beata. - - - - -	31
De fragmento: De otio aut secessu sapientis. - - - - -	32
De binis libris, quorum unus est de Tranquillitate animi, alter de Constantia Sapientis, sive Quod in Sapientem non cadit injuria. - - - -	33
De libro: de Brevitate vitæ. - - - - -	34
De libris: de Beneficiis. - - - - -	35
De libro: de Providentia, sive quare bonis mala accidunt cum sit providentia.	36
De Epistolis. - - - - -	36
De Quæstionibus Naturalibus. - - - - -	38
De scriptis philosophicis Senecæ deperditis. - - - - -	39

CAP. III.

<i>De Senecæ philosophia universe.</i> - - - - -	41
De Stoæ antiquæ et recentioris inter se comparatarum ingenio, ratione præsertim Senecæ habita. - - - - -	41

CAP. IV.

<i>De Senecæ philosophica oratione.</i> - - - - -	46
---	----

CAP. V.

<i>De Senecæ in philosophicis libris fontibus.</i> - - - - -	48
De ratione, qua e Græcorum ac Romanorum philosophorum scriptis hauserit.	48
De libris de Ira. - - - - -	49
De Consolationibus. - - - - -	50
Libri de Clementia. - - - - -	50
Liber de Vita beata. - - - - -	50
Libri de Tranq. An.; de Const. Sap., s. q. in s. n. c. i. Frag. de Otio a. Secessu Sap.; Libri de Brevitate Vitæ et de Provid.	51
Libri septem de Beneficiis. - - - - -	53
Epistolæ CXXIV. - - - - -	54
Quæstionum Naturalium libri septem. - - - - -	54

CAP. VI.

<i>Reprehensioni cuidam, minime levi, in quam incurrit Seneca, obviam itur.</i>	58
---	----

PARS TERTIA.

DE DIALECTICA.

<i>Constitutio quæstionis de singulis, quas Seneca tractavit, Philosophiæ partibus.</i>	59
---	----

CAPUT UNICUM.

<i>Senecæ de Dialectica sententia universe.</i>	61
<i>Dialectices divisio et quæstiones quædam.</i>	63

PARS QUARTA.

DE PHYSICA.

CAP. I.

<i>Senecæ de Physices momento atque auctoritate sententia; ejusque artis divisio.</i>	65
---	----

CAP. II.

<i>De Dei natura, de fato, ceterisque huc spectantibus.</i>	67
---	----

CAP. III.

<i>De mundo, ejusque inundatione ac conflagratione.</i>	72
---	----

CAP. IV.

DE PSYCHOLOGIA.

<i>De animorum origine atque natura.</i>	76
<i>Quid Seneca de immortalitate animi senserit, anquiritur.</i>	78

PARS QUINTA.

DE ETHICA.

CAP. I.

<i>Ethices propositum.</i>	82
----------------------------	----

CAP. II.

<i>Doctrinæ moralis divisiones et tractandi rationes.</i>	84
---	----

CAP. III.

DE ETHICES PARTE CONTEMPLATIVA.

Defensio viæ ac rationis illius, qua per decreta et scita traditur doctrina morum. - - - - -	86
Defensio dogmatis de virtute ad vitam beatam satis efficace. - - -	90
De sapiente ex mente Senecæ. - - - - -	92
De assectatoribus sapientiæ. - - - - -	95

CAP. IV.

DE ETHICES PARTE PRÆCEPTIVA.

Defensio partis præceptivæ adversus Aristonem. - - - - -	97
Præscriptum de discenda et docenda philosophia. - - - - -	102
Præceptum de conscientia, et ut se quisque noscat. - - - - -	103
De vitâ et morte monita. - - - - -	104
De notis et signis virtutum et vitiorum. - - - - -	107
De temperantia. - - - - -	108
De officio cupiditatibus imperandi. - - - - -	109
Ad fortitudinem et patientiam admonitio. - - - - -	110
Præcepta de solitudine vel quærenda vel fugienda. - - - - -	111
Quomodo hominibus sit utendum, et de Amicitia. - - - - -	113

CAP. V.

DE POLITICA.

Constitutio hujus loci. - - - - -	115
Senecæ de optimo civitatis statu sententia. - - - - -	116
De boni principis officiis. - - - - -	117
De legum, ad crimina coercenda in civitate ferendarum, proposito, et de legum universe forma. - - - - -	117
De officiorum et legum discrimine. - - - - -	118
EPILOGUS. - - - - -	119

